નિવેદન

અઢી હજાર વર્ષો પૂર્વેની એ વાત છે કે જ્યારે મહાવીર પ્રભુ વિહાર કરતા કરતા સિંધુપ્રદેશમાં આવેલા વીતિભય નગર (હાલનું હૈદરાબાદ)માં પધાર્યા હતા. તે સમયે એ પ્રદેશ અનાર્યોથી વસેલો હતો. અનાર્ય પ્રદેશમાં વિહાર કરવો અને જીવનનો નિર્વાહ કરવો એ દુષ્કર છે, પરંતુ તપ તથા પરિષહાદિ દ્વારા સંયમની માત્રા વધાર્યે જવી એજ જેનું ધ્યેય છે તેને માટે એ દુષ્કરતાની ગણના ન હોય. એવી ભૂમિમાં પણ વિહાર કરીને પ્રભુએ આર્યત્વના રંગે જનતાને રંગી હતી. મહાવીર પ્રભુના સિંધવિહાર પછી કોઈ જૈન મુનિઓએ એ પ્રદેશમાં વિહાર કરેલો જાણવામાં નથી. આજે સિંધમાં જૈનોની મોટી સંખ્યા વસે છે અને તેમણે જૈન સંતોને સિંધમાં લાવવા સ્વપ્નો સેવેલાં, પરંતુ સિંધની ભૌગોલિક સ્થિતિ અને અન્ય સંયોગોને કારણે એમજ મનાએલું કે આધુનિક સમયમાં જૈન સાધુઓને માટે સિંધમાં વિહાર અશક્ય છે.

પરન્તુ ગમે તેવી કઠિનતાને વિદારવાના આત્મિક સામર્થ્યવાળાઓને માટે અશક્ય શું હોય? દુષ્કરને પણ દૃઢતાથી સુકર બનાવવાનું આત્મતેજ ધરાવનારાઓને માટે કઠીન કશું જ નથી. સિંધ પ્રદેશના સદ્ભાગ્યે શ્રી. નાથુરામજી મહારાજના સંપ્રદાયના પરમપૂજ્ય શ્રી ફુલચંદ્રજી મહારાજ તથા એમના સુશિષ્ય શ્રી સુમિત્રદેવજી મહારાજ ઇ. સ. ૧૯૩૩ માં માલેરકોટલા (પંજાબ)થી છેક કરાચી સુધીનો લગભગ ૧૧૦૦ માઇલનો ઉગ્ર વિહાર કરી કરાચી પધાર્યા. એ રીતે કરાચીનું ક્ષેત્ર જૈન સાધુઓના વિહાર માટે ઉઘડયું અને જે અશક્ય મનાતું હતું તે શક્ય બન્યું.

ત્યારપછી ઇ સ. ૧૯૩૫ માં પરમપૂજ્ય મહારાજશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ, તથા પંડિત મુનિશ્રી મનોહરલાલજી મહારાજ, મહાન્ તપસ્વી શ્રી સુંદરલાલજી મહારાજ, મુનિશ્રી સુમેરમલજી મહારાજ, શ્રી કન્હૈયાલાલજી મહારાજ, તપસ્વી શ્રી કેશવલાલજી મહારાજ, મુનિશ્રી મંગલચંદજી મહારાજ, લઘુ તપસ્વી શ્રી માંગીલાલજી મહારાજ તથા મુનિશ્રી વિજયચંદજી મહારાજ, આદિ થાણાં નવ કરાચી

જૈન સંઘની વિનંતી સ્વીકારી સેંકડો માઇલનો વિહાર કરી, અનેક પરિષહો વેઠી જનકલ્યાણની ભાવનાથી પ્રેરાઇને અત્રે પધાર્યા. સંઘની વિશેષ વિનંતીનો સ્વીકાર કરી તેમણે બીજું ચાતુર્માસ પણ અત્રે જ કરવાનું માન્ય રાખ્યું. એ નવે સંતો આજે કરાંચીને અલંકૃત કરી પોતાનાં વ્યાખ્યાનવાણી, ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અને પવિત્ર જીવનની સુવાસને ફેલાવી રહ્યા છે, એ કરાચીના જૈનોનું ધન્ય ભાગ્ય છે. પરમપૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ આદિ મહાપુરૂષોનાં વચનામૃત કરાચીના જૈનોના કાન તથા મનને પવિત્ર કરી રહ્યાં છે અને શ્રી. સુંદરલાલજી મહારાજની સુદીર્ઘ તથા ઉગ્ર તપશ્ચર્યાની પ્રભા પ્રસરી રહી છે, તે સમયે શ્રાવક ધર્મ જાણવા–આચરવામાં સહાયભૂત બને તેવું ઉપાસકદશાંગ સૂત્ર અમારે હાથે પ્રસિદ્ધ થાય છે એ એક સુંદર યોગાનુયોગ છે. પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે પ્રથમ ચાતુર્માસમાં અને શેષ કાળમાં ઉપાસકદશાંગ સૂત્ર વ્યાખ્યાનમાં વાંચી સંભળાવેલું, તે વખતથી જ તેમાંના વિષય અને તેને રજુ કરવાની તેમની વ્યાખ્યાનશૈલી ઉપર સૌનાં ચિત્તનું આકર્ષણ થએલું. ભગવાન્ મહાવીરનાં લાખો શ્રાવક-શ્રાવિકાઓમાંના દસ શ્રાવકો–ઉપાસકોનો વૃત્તાંત, તેમની જીવનચર્યા, આ સૂત્રમાં ગૂંથવામાં આવેલાં છે. એ ઉત્તમ પ્રતિનાં જીવન હોઇને જ સૂત્રરૂપે ગૂંથાયાં હોય એ સ્વાભાવિક છે. એ જીવનચર્યામાંથી નીકળતું નવનીત પૂજ્ય શ્રી આત્મારામજી મહારાજે આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામાં તારવી બતાવ્યું છે. ઉત્તમમાં ઉત્તમ શ્રાવકોનાં ચરિત્રોથી યુક્ત સૂત્ર કે જેમાં મૂળ પાઠ, પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજે લખેલી સંસ્કૃત વૃત્તિ, તેનો હિંદી અનુવાદ અને પુનઃ ગુજરાતી અનુવાદ હોય, તેવો અનુપમ ગ્રંથ મહારાજશ્રીએ અત્યંત શ્રમ લઇને તૈયાર કર્યો હતો. આજે અમે તેને પ્રસિદ્ધ કરી જૈનોને ધર્મની દિશાભિમુખ કરનારા ઉપદેશામૃતનું પાન કરાવવા માટે યથાશક્તિ યત્ન કર્યો છે.

આજ સૂત્રને પ્રસિદ્ધિ માટે પસંદ કરવામાં એક બીજી પણ વિશિષ્ટતા છે. જૈન ધર્મ આજે બહુધા વણિકોમાં અને વેપારી વર્ગમાં જ પ્રસરેલો છે. આ વર્ગની પવિત્ર સાંસારિક જીવનચર્યા માટે માર્ગદર્શક થાય તેવી કથાઓ આ સૂત્રમાં મુખ્યત્વે કરીને આપેલી છે. એમાં જે દસ ઉપાસકોનાં જીવન આલેખ્યાં છે તે દસે ઉપાસકો સંપત્તિશાળી, વ્યવહારકુશળ અને વેપારી ગૃહપતિઓ છે. એમણે છેવટે પોતાની સંપત્તિઓનો મોહ છોડયો છે, પરન્તુ સંપત્તિ સાચવતાં અને જીવનવ્યવહાર ચલાવતાં પણ તેમણે જે સંયમનિયમ દાખવ્યાં છે તે આધુનિક વ્યાપારી તથા સંપત્તિમાન વર્ગે ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે. એમણે પોતાની સંપત્તિના પ્રમાણુસર વિભાગો કર્યા છે, મુશ્કેલીને સમયે કામ આવે તેટલા માટે અમુક સંપત્તિને સ્થાયી નિધિ તરીકે જૂદી રાખી છે, અમુક સંપત્તિ બીજા વેપારીઓને અથવા જરૂરીઆતવાળા લોકોને ધીરી–ઉછીની

આપી છે અને અમુક ભાગ પોતાના વેપાર તથા નિત્ય ખર્ચ માટે રાખ્યો છે. આ રીતે આ શ્રાવકો પોતાના ધનને સંગ્રહી જ ન રાખતાં ફરતું રાખે છે. બીજું, એ ઉપાસકો બીજા વેપારીઓને, ધંધાદારીઓને, કુટુંબી જનોને અને રાજાઓને પણ રૂડી સલાહ આપી સૌ જીવનવ્યાપાર સુખે નિર્વહે તે માટે તેમની દોરવણી કરે છે. એમનો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ સુખી હોય છે. પ્રવૃત્તિનો થાક લાગે છે એટલે તેઓ પોતાના પુત્રોને વ્યવહાર સોંપી નિવૃત્ત થઇ જાય છે, વ્રતો અંગીકારે છે અને આત્મધ્યાનમાં તત્પર રહી વિચરે છે. વણિક વર્ગને માટે આવાં સુંદર જીવન શું ઓછાં આચરણીય છે ? અમે આ સૂત્રગ્રંથનું પ્રસિદ્ધીકરણ કરીને આધુનિક જૈન બંધુઓને જીવન વિષેની વિચારણામાં કિંચિત્ પણ મદદગાર થઈ શકીએ તોપણ અમે અમોને કૃતાર્થ થએલા માનીશું.

આ ગ્રંથની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ઓછી છે. પંજાબના સુવિખ્યાત જૈન દિવાકર, આગમ રત્નાકર, મહાન્ પંડિતરત્ન ઉપાધ્યાય શ્રી આત્મારામજી મહારાજે તેની પ્રસ્તાવના લખી છે, તે ઉપરથી તેની ઉત્તમતાનો ખ્યાલ આવી જશે. તેની વિદ્વત્તાપૂર્ણ ટીકા સંબંધે શ્રી આત્મારામજી મહારાજ તથા પંડિત મુનિશ્રી હેમચંદ્રજી તથા પંડિતવર્ય મુનિશ્રી ભાગ્યચંદ્રજી મહારાજ તથા પં. શ્રી. ત્રિલોકચંદ્રજી મહારાજ આદિ મુનિવરોના ઉદ્ગારો વાંચવાથી તેની ઉપયોગિતા તેમજ ઉત્તમતા આપોઆપ સમજાઈ જાય છે.

પુસ્તક છાપવાનું કામ ઉતાવળે થયું છે અને બનતી કાળજીથી પ્રુફો સુધાર્યાં છે, છતાં તેમાં રહી ગએલી કોઇ અશુદ્ધિ માટે વિદ્વાનો અમારૂં ધ્યાન ખેંચશે તો આભારી થઇશું અને નવી આવૃત્તિમાં તે સુધારવા યત્ન કરીશું. ગ્રંથના પ્રકાશન માટે ભેટ આપનારાઓ અને અગાઉથી ગ્રંથની પ્રતો ખરીદનારાઓએ પ્રકાશનના કાર્યને સહેલું બનાવ્યું અને આવડો ગ્રંથ આટલા ઓછા મૂલ્યમાં ફેલાવવાનું શક્ય બનાવ્યું, તે પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

લી.

શ્રી શ્વે. સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ-કરાચી.

प्रस्तावना

प्रिय सुज्ञजनो! अनादि संसारचक्रमें परिभ्रमण करते हुए प्राणीको यदि कोई वस्तु दुर्लभ है तो केवल धर्मही दुर्लभ है, वह धर्म दो प्रकारसे वर्णित है जैसे श्रुतरूपसे और चारित्ररूपसे। फिर भी चारित्ररूप धर्म दो प्रकारसे माना गया है देशचारित्ररूप धर्म और सर्वचारित्ररूप धर्म।

प्रस्तुत शास्त्रमें देशचारित्ररूप धर्मका वर्णन ऐतिहासिक दृष्टिसे भी बड़े महत्त्वका है। साथही उपासकों (श्रावकों)की दशा कैसी होती है?, उस समयके उपासकोंका आचार व्यवहार कैसा था?, तत्कालीन जनता किस मार्गानुगामिनी थी? इत्यादि विषयोंका पता प्रस्तुत शास्त्रके अध्ययनसे भलीभाँति लगजाता है, जैसेकि–इस शास्त्रके प्रथम अध्ययनमें आनन्द नामक गृहपतिका सूत्ररूपसे जो जीवनवृत्तान्त दिया है उसके अध्ययनसे इस समयके पूर्व अढाई हजार वर्ष पहिले इस भारत वर्षकी रचना कैसी थी?, किस प्रकारका भारतवर्षका कलाकौशल बढ़ा चढ़ा था?, तथा व्यापारका सम्बन्ध विदेशोंके साथ कैसे चलता था?, नगर किस प्रकार निर्माण कियेजाते थे?, जैसेकि–वाणिज्यग्राम नगर वनों और उपवनोंसे सुशोभित हो रहा था, जिसका वप्र, कोट शिल्पियोंद्वारा निर्माण किया हुआ था, नागरिक व्यवस्था वास्तुक विद्याओंके विशारदों द्वारा रचित थी।

वहां जितशत्रुनामक राजा न्यायपूर्वक प्रजापर शासन करता था। इसकी शस्त्रशाला, कोष तथा चतुरंगिनी सेना सुरक्षित तथा दिन प्रतिदिन वृद्धि पा रही थी। नगर धन और धान्य तथा ऋद्धिसे युक्त था। आनन्द नामक गृहपति इसी नगरके महाराजाके मान्य सद्गृहस्थ इसी नगरमें निवास करते थे। उनका व्यवहार आर्यावर्त्तके अतिरिक्त अन्यविदेशोंके साथ भी था। उनके चार जहाज चारों दिशाओंमें घूमते थे, वह नगरमें सुप्रतिष्ठित और प्रत्येक नगरनिवासियोंके

विश्वासपात्र थे। प्रत्येक व्यक्तिके पूछने पर उन लोगोंको सुसम्मति प्रदान कर उनके कार्योंके साधक थे। कोटियोंपति (कोटिध्वज) होने पर भी साधारण जीवन और पशुपालन भी—चालीस हजार गो आदि पशुओंकी पालना—करते थे। जीवन सुखमय व्यतीत करते हुए एकदा जगद्वत्सल श्री श्रमण भगवान् महावीर स्वामी वाणिज्यग्राम नगरके बाहिर दूतिपलाश नामक उद्यानमें विराजमान हुए तब जितशत्रु नामक राजा और नागरिक जनता सहस्रों की संख्यामें जिनवाणी सुननेके लिये श्री भगवान्के चरणारविंदमें उपस्थित हुई।

उक्त समाचारको पाकर आनन्द गृहपति भी श्री श्रमण भगवान् महावीरकी वाणी सुननेके लिये उक्त उद्यानमें उपस्थित हो गया तब श्री श्रमण भगवान् महावीर स्वामीकी वाणी सुनकर परम प्रसन्न होता हुआ कहने लगा कि—हे भगवन्? आपके पास अनेक राजा और राजकुमार आदि दीक्षित हो रहे हैं किन्तु मैं उक्त क्रियाके करनेमें असमर्थ हूँ, अतः भगवन्! मुझे श्रावकके द्वादश व्रत ग्रहण करा दीजिये। तब श्री श्रमण भगवान्ने गृहपतिकी इच्छानुसार गृहस्थ धर्मके द्योतक और न्याय धर्मके प्रतिपालक गृहस्थोंके सुधारक बारह व्रत अति-चारोंके ज्ञानपूर्वक गृहपतिको ग्रहण करवाये जो प्रत्येक व्यक्तिके पठनीय हैं और गृहस्थ धर्मके जनक हैं। जिनके अध्ययन और मननसे गृहस्थका जीवन एक आदर्शरूप हो जाता है।

स्त्री–अधिकार

इस अध्ययनके पढनेसे यहभी निश्चय हुए विना नहीं रहता कि—श्रमण भगवान् महावीर स्वामीने जिस प्रकार धर्मविषयक अधिकार पुरुषोंका दिये हैं ठीक उसी प्रकार स्त्रियोंको भी दिये हैं। जैसे आनन्द श्रमणोपासककी शिवानन्दा नामवाली धर्मपत्नी जब आनन्द गृहपति श्री श्रमण भगवान् महावीर स्वामीसे बारह व्रत धारण कर अपने घरपर आये तब आते ही अपनी धर्मपत्नीको आज्ञा प्रदान की कि हे देवानुप्रिये! जिसप्रकार मैंने श्री श्रमण भगवान् महावीर स्वामीसे बारह व्रत धारण किये हैं तुम भी उनके पास जाओ और श्रावक धर्म ग्रहण करके आओ।

इस पतिवाक्यको शिवानन्दाने सहर्ष स्वीकार किया और उसी प्रकार श्रमण भगवान् महावीरसे श्रावक धर्मके बारह नियम धारण करलिये।

इस कथनसे यह भली भाँति सिद्ध हो जाता है कि-पति-आज्ञा पालन, दोनोंका एक धर्म होना और परस्पर ' देवानुप्रिय ! देवानुप्रिये ! ' शब्दसे संबोधन करना और धर्मपूर्वक जीवन व्यतीत करना स्त्री और पुरुषका मुख्य कर्त्तव्य है। तथा जो व्यक्ति गृहस्थमें रहना नहीं चाहते और दीक्षित होनेको समर्थ नहीं है, वा दीक्षित होनेमें कई प्रकारके विघ्न समझते हैं उनके लिये श्रावकको ग्यारह प्रडिमायें (प्रतिज्ञाएँ) इस अध्ययनमें वर्णित हैं जिनको आनन्द गृहपतिने स्वयं ग्रहण किया था, जिनको हम इस समय जैनवानप्रस्थ भी कह सकते हैं।

वे प्रतिज्ञायें प्रत्येक गृहस्थके उपादेय हैं, उनका सर्वत्र प्रचार होनेसे गृहस्थोंका जीवन तो पवित्र हो ही जायेगा किन्तु उनके आदर्श जीवनसे जो कुत्सिताचार फैल रहा है उसके स्थानपर सदाचारका झंडा लहराने लगेगा, अनेक व्यक्तियोंका जीवन सन्मार्गमें प्रविष्ट हो जायगा अतः प्रतिज्ञाओंका वर्णन पाठ्य हैं।

माता और धर्मपत्नियोंके कर्त्तव्य.

साथही इस सूत्रके अध्ययनसे यह भी पता चलता है कि जब धार्मिक कृत्योंके करते हुए यदि देवादिके प्रयोगसे उपसर्ग (कष्ट) उत्पन्न होजाएँ तब उस माता और धर्मपत्नीका क्या कर्त्तव्य है ? जैसे कि-चुलनीपिता और उसकी भद्रा सार्थवाहिनी माता, जब श्रावकने प्रतिज्ञा धारण कर पौषध किया तब देवने परीक्षाके निमित्त कई प्रकारके कष्ट दिये, अन्तिम उपसर्ग माताके लिये था, तब उन्होंने कष्टमें माताकी अपूर्व भक्तिका प्रेम दिखलाया और पोषधव्रतमें रात्रीको गाढे गाढे (जोर जोर) शब्द बोलना आदि अतिचारोंकी आलोचना की।

इसी प्रकार जब सद्दालपुत्र अग्निमित्रा भार्याके निमित्त ध्यानसे स्खलित हुआ तब उसकी धर्मपत्नी अग्निमित्राने उसको धर्ममें स्थिर किया और मुखसे यह वचन भी कहे कि-हे देवानुप्रिय ! कोई देव आपके ध्यान और समकित दर्शनकी परीक्षा करता होगा, आप उससे विचलित हो गये अतः हे देवानुप्रिय ! आप इस स्थानकी आलोचना करें और प्रायश्चित्त ले। तब श्रावकने वैसाही किया।

---

१ माताके लिये यह शब्द सूत्रमें आये हुए हैं जो अवश्य विचारणीय हैं, यथा-" इमा मम माया भद्दा सत्थवाही देवगुरुजणणी दुक्करदुक्करकारिया "। (उपा० अध्य० ३)

२ अग्निमित्रा भार्याके लिये सूत्रमें ये शब्द आये हुए हैं जो अवश्य पठनीय हैं जैसेकि-" इमा अग्गिमित्ता भारिया धम्मसहाइया, धम्मविइज्जिया, धम्माणुरागरत्ता समसुहदुहसहाइया " (उपा० अध्य० ७)

इस कथनसे प्रत्येक धर्मपत्नियोंको शिक्षा ग्रहण करनी चाहिए कि हमारा स्वपतियोंके साथ धार्मिक सम्बन्ध किस प्रकारसे होना चाहिए ? वास्तवमें हमारा जो परस्पर सम्बन्ध हुआ है उसमें हमारा जीवन धार्मिक क्रियाओंसे ही सफल हो सकता है, हमें पतिके प्रत्येक धर्मक्रियाओंके करते समय सहायक होना चाहिए। हम धर्मपूर्वक जीवन व्यतीत करते हुए ही गहस्थ भारको सुखपूर्वक वहनेमें समर्थ हो सकते हैं, हमारा सम्बन्ध केवल सांसारिक वासनाओंकी पूर्त्तिके लियेही नहीं है अपितु धर्मपूर्वक जीवन व्यतीत करनेके लिए है।

नियतिवाद् और पुरुषार्थवाद्

इस सूत्रके अध्ययनसे यह भी निश्चित हुए विना नहीं रहता कि श्री श्रमण भगवान् महावीर स्वामीका मुख्य सिद्धान्त पुरुषार्थवाद था। उन्होंने गोशालाके अंगीकृत नियति (भवितव्यता) वादका सयुक्ति खण्डन किया है और स्पष्ट शब्दोंमें यह प्रतिपादन किया है कि—नियतिवाद मिथ्यावाद है, इसीके द्वारा आत्मा अपने अभीष्ट पदार्थोंकी सिद्धि कर सकता है, यह वाद जिज्ञासुओंके अवश्य पठनीय है।

धन्यवादकी प्रथा

साथही इस सूत्रसे यह भी सिद्ध होता है कि—श्रावक वर्ग स्वकीय सिद्धान्तोंका देवोंके आगे भी प्रकाश करते हुए हिचकते नहीं थे, अपितु देवोंको भी निरुत्तर करते थे। जैसे कुण्डकौलिक श्रावक नियति (होनहार) वादका खण्डन करके पुरुषार्थवादका मण्डन किया तब देव भी निरुत्तर होकर चला गया।

तदनु श्री श्रमण भगवान् महावीर स्वामीने अपने समवसरणमें हजारों व्यक्तियोंके सामने कुण्डकौलिक श्रावकको धन्यवाद दिया और अपने निर्ग्रन्थ निर्ग्रन्थियोंको आमन्त्रित कर उनसे कहा गया कि—" हे निर्ग्रन्थ ! निर्ग्रन्थियो ! देखो यह श्रावक गृहस्थावासमें वसता हुआ भी स्व सिद्धान्तके प्रचारमें देवोंको भी उनके किये हुए प्रश्नोंके उत्तर ठीक देकर निरुत्तर किया है, तुम लोगोंने तो गृहस्थावासको छोड़कर निर्ग्रन्थ वृत्ति स्वीकार की है, फिर तुम द्वादशाङ्गी वाणीका अध्ययन भी कर रहे हो अतः तुमको योग्य है कि वादियोंके प्रश्नोंका निराकरण करके स्वसिद्धान्तकी स्थापना करो " इत्यादि। इस कथनके अध्ययनसे साधु और श्रावक दोनोंकी धर्मप्रचारविषयक कर्त्तव्यपरायणता भली भाँति सिद्ध हो

जाती है। वे आजकलकी भाँति भीरु नहीं थे किन्तु देवोंके साथ भी वाद करनेमें प्रोत्साहित थे, और स्वसिद्धान्तके प्रचारमें कटिवद्ध थे उन्हींको श्री श्रमण भगवान् महावीर स्वामीने धन्यवादसे संबोधित किया और धन्यवादकी प्रथाको चलाया।

इस कथनपर प्रत्येक योग्य व्यक्तिका लक्ष्य होना चाहिए, क्योंकि धन्यवाद आत्माको प्रोत्साहित करता है जिससे फिर वह आत्मा विशेषतासे उक्त प्रचारमें लगजाता है और उसके द्वारा अनेक आत्माओंका कल्याण होनेकी फिर संभावना की जासकती है अतः धन्यवादकी प्रथा विशेषतासे होनी चाहिये। तथा इस शास्त्रके अध्ययनसे यह भी भलीभाँति पता लगजाता है कि-जो आत्माएँ दृढताके साथ धर्म क्रियाओंके करनेमें और उनमें तल्लीन हो रही हैं उनकी चर्चा स्वर्गोंमें भी चलती रहती है, जैसे कि-कामदेवकी चर्चा स्वयं शक्रेन्द्रने देवोंकी सभामें वर्णन की उसी चर्चाको सुनकर एक देव परीक्षाके लिये उनकी पौषधशालामें कामदेव श्रावकके पास आया। इन्द्रके कथनानुसार कई प्रकारके कष्टोंके देनेपर उसकी असीम दृढता देखी गई जिसके कारणसे फिर वही देव श्रावकके चरणोंमें पड़ गया।

इस कथनसे यह स्वतः ही सिद्ध हो जाता है कि-धर्मात्माओंकी चर्चा स्वर्गोंमें भी चलती रहती है और उसकी दृढताके आगे देवभी नतमस्तक हो जाते हैं, और उनकी दृढताके उदाहरणसे अनेक व्यक्तियोंको शिक्षित कियाजाता है। जैसे कामदेव श्रावकको लक्ष्यमें रखकर श्री श्रमण भगवान् महावीर स्वामीने अपने निर्ग्रन्थ और निर्ग्रन्थियोंको शिक्षित किया। तथा च पाठः—

"अज्जोति-समणे भगवं महावीरे बहवे समणे निग्गंथे य निग्गंथीओ य आमंतेत्ता एवं वयासी—जतिणं ताव अज्जो! समणोवासगा गिहिणो गिहिमज्झावसंता दिव्व-माणुस्स-तिरिक्खजोणिए उवसग्गे सम्मं सहंति जाव अहियासेंति, सक्का पुणाइ अज्जो! समणेहिं निग्गंथेहिं दुवालसंगं गणिपिडगं अहिज्जमाणेहिं दिव्वमाणुस्सेहिं तिरिक्खजोणिएहिं सम्मं सहित्तए जाव अहियासित्तए" (उपा० अध्य० २ सू० ३०)

इस प्रकारके उदाहरणोंसे कष्टोंके सहन करनेकी योग्यता वा सहनशक्ति प्रायः अवश्यमेव उत्पन्न हो जाती है अतः इस सूत्रके अध्ययनसे प्रत्येक व्यक्ति को शिक्षा लेनी चाहिए।

भगवान्‌की भक्तवत्सलता

इस सूत्रके अध्ययनसे यहभी भली भाँति सिद्ध होजाता है कि–कुसंगके द्वारा धर्मात्मा जन भी विकृत भावको प्राप्त होही जाते हैं, जैसे ज्येष्ठ मासमें अग्निके पास बैठनेसे उष्णता अपना आक्रमण किये विना नहीं रह सक्ती ठीक उसी प्रकार कुसंगका यत्किञ्चित् प्रभाव धर्मात्मा पर भी पड़ही जाता है फिर उस प्रभावको नष्ट करनेके हित ये भक्तके सहायक भक्तवत्सल भगवान् सहायक होही जाते हैं।

जैसे इसी सूत्रके आठवें अध्ययनमें महाशतक श्रावकका चरित्र वर्णित है। जब उसकी दुष्टा भार्या रेवती उनके प्रच्छन्नपणे मांसाहारिणी और मद्यपान करनेवाली हो गई तथा दुष्टाचारमें उसकी प्रवृत्ति खूब बढ गई। जब महाशतकने पडिमाओंके अनन्तर अनशन व्रत धारण करलिया तबभी वह दुष्टा अपने कुकृत्यसे नहीं हटी किन्तु मद्यपान करके श्रावकको उपसर्ग करने लगी; तब श्रावकने अपने अवधिज्ञानके बलसे देखकर उसकी मृत्यु और उसकी नरककी गति बतलाई जिससे वह भय-भीत होकर चली गई। अनशन व्रतमें सत्य कथन भी जो दूसरेको अप्रिय लगे वह बोलना योग्य नहीं है, इस बातकी शुद्धिके लिये श्री श्रमण भगवान् महावीर स्वामीने अपने सुशिष्य गौतम स्वामीको भेजकर श्रावकसे आलोचना करवा कर उसकी शुद्धि करवाई।

इस कथनसे यह भली प्रकारसे सिद्ध हो जाता है कि परम श्रद्धालु भक्तोंके भगवान् ही निमित्तरूप रक्षक होते हैं। तथा अहिंसा व्रतके अतिचारोंके अध्ययनसे यह खूब निश्चय होजाता है कि गृहस्थोंका कैसा असाधारण व्रत है जो धार्मिक पद्धतिके साथही न्यायशीलताका भी प्रतिपादन कर रहा है। जैसे– "अइभारे" इस सूत्रमें पशुओं पर भार लादनेका अतिचार नहीं बतलाया किन्तु जो अतिभार लादना है वही अतिचार है।

इस कथनसे सिद्ध हुआ कि–जिन पशुओंकी लोग पालना करते है फिर वे उनसे कामभी ले सकते हैं किन्तु पालनाकी अपेक्षा काम अधिक लेना व्रतमें अतिचार हो जायगा। इसी प्रकार "भत्तपाणवाच्छेय" नामक अतिचारकी बड़ी विशाल व्याख्या है जैसे कि किसीकी आजीविकाका भंग करदेना, आश्रित जनोंकी रक्षा न करना, तथा काम कराए जानेपर समय पर वेतनादि न देना,

इत्यादि सब क्रियाओंका इसमें समावेश हो जाता है अत एव सिद्ध हुआ कि-यह आगम गृहस्थोंके लिये अत्यन्त उपयोगी है और अङ्ग शास्त्रोंमें यह सातवाँ अंगशास्त्र है ।

जिस प्रकार इस सूत्रमें शिक्षाप्रद विषयोंका समावेश है ठीक उसी प्रकार वर्त्तमान युगके आशुकवि पण्डितवर्य मुनिश्री घासीलालजीने इस पर संस्कृत टीका और उसीका हिन्दी अनुवाद कर जनतापर परमोपकार किया है ।

कर्त्ताकी प्रतिभा अनुपम है, उनकी न्यायप्रियता, शास्त्रमें अन्वेषणशीलता, प्रत्येक विषयको व्याकरण और न्यायसे सुसंगत करते हुए उस विषयको विशद रूप दिया गया है । कर्ताकी योग्यताके विषयमें अन्य क्या कहा जावे, उनकी वृत्तिको देखकर पाठक जन स्वयंही अनुमान लगा सकेंगे, जो साहित्यकी दृष्टिसे, न्यायकी दृष्टिसे तथा व्याकरणकी दृष्टिसे-सर्व प्रकारसे यह वृत्ति सुसंस्कृत है, इतना ही नहीं किन्तु संस्कृतलालित्यसे ललित और चित्ताकर्षक भी है अतः साहित्यप्रेमी और आगमसेवीको योग्य है कि इस वृत्तिका स्वाध्याय कर [illegible]के मर्मज्ञ होकर स्वानुभव करें, तथा जिनवाणीके प्रचारसे अनेक [illegible]। उद्धार करते हुए और जनतामें शान्ति स्थापन करते हुए निर्वाणाधिकारी बने ॥ सुज्ञेषु किं बहुना

सम्वत्सर १९९३ श्रावण कृष्णा ९ रविवार रावलपिंडी

उपाध्याय-जैनमुनि-आत्माराम (पंजाबी)

जैनागमवेत्ता जैनधर्मदिवाकर उपाध्याय श्री १००८ श्री आत्मारामजी महाराज तथा न्याय व्याकरण के ज्ञाता परम पण्डित मुनिश्री १००७ श्री हेमचंद्रजी महाराज, इन दोनों महात्माओंका दिया हुआ श्री उपासकदशाङ्ग सूत्रका प्रमाण पत्र निम्न प्रकार है—

सम्मइवत्तं

सिरि वीरनिव्वाण संवच्छर २४५८ आसोई
(पुण्णमासी) १५ सुक्कवारो लुहियाणाओ।

मए मुणिहेमचंदेण य पंडियरयणमुणिसिरि-घासीलालविणिम्मिया सिरिउवासगसुत्तस्स अगारधम्मसंजीवणीनामिया वित्ती पंडियमूलचन्दवासाओ अज्जोवंतं सुया, समीईणं, इयं वित्ती जहाणामं तहा गुणेवि धारेइ, सच्चं, अगाराणं तु इमा जीवण(संजमजीवण)दाई एव अत्थि। वित्तिकत्तुणा मूलसुत्तस्स भावो उज्जुसेलीओ फुडीकओ, अहय उवासयस्स सामण्णविसेसधम्मो, णयसियवायवाओ, कम्मपुरिसट्ठवाओ, समणोवासयस्स धम्मदढत्ता य, इच्चाइविसया अस्सिं फुडरीइओ वण्णिया, जेण कत्तुणो पडिहाए सुट्ठुप्पयारेण परिचओ होइ, तह इइहासदिट्ठिओवि सिरिसमणस्स भगवओ महावीरस्स समए वट्टमाण-भरहवासस्स य कत्तुणा विसयप्पयारेण चित्तं चित्तितं, पुणो सक्कयपाढीणं, वट्टमाणकाले हिन्दीणामियाए भासाए भासीणं य परमोवयारो कडो, इमेण कत्तुणो अरिहत्ता दीसइ, कत्तुणो एयं कज्जं परमप्पसंसणिज्जमत्थि। पत्तेयजणस्स मज्झत्थभावाओ अस्स सुत्तस्स अवलोयणमईव लाहप्पयं, अविउ सावयस्स तु (उ) इमं सत्थं सव्वस्समेव अत्थि, अओ कत्तुणो अणेगकोडीसो धन्नवाओ अत्थि, जेहिं अच्चंतपरिस्समेणं जइणजणतोवरि असीमोवयारो कडो, अहय सावयस्स बारस नियमा उ पत्तेयजणस्स पढणिज्जा अत्थि, जेसिं पहावओ वा गहणाओ आया निव्वाणाहिगारी भवइ, तहा भवियव्वयावाओ पुरिसकारपरक्कमवाओ य अवस्समेव दंसणिज्जो, किंबहुणा इमीसे वित्तीए पत्तेयविसयस्स फुडसद्देहिं वण्णणं कयं, जइ अन्नोवि एवं अम्हाणं पमुत्तप्पाए समाजे विज्जं भवेज्जा तया नाणस्स चरित्तस्स तहा संघस्स य खिप्पं उदयो भविस्सइ, एवं हं मन्ने॥

भवईओ—

उवज्झाय-जइणमुणि-आयाराम,-पंचनईओ,

सम्मतिपत्र

(भाषांतर)

श्री वीर निर्वाण सं० २४५८ आसोज
शुक्ला (पूर्णिमा) १५ शुक्रवार लुधियाना

मैने और पंडितमुनि हेमचन्दजीने पंडितरत्नमुनिश्री घासीलालजीका रची हुई उपासकदशांग सूत्रका गृहस्थधर्मसंजीवनी नामक टीका पंडित मूलचन्द्रजी व्याससे आद्योपान्त सुनी है। यह वृत्ति यथा नाम तथा गुणवाली—अच्छी बनी—है। सच यह गृहस्थोंके तो जीवनदात्री संयमरूप जीवनको देनेवाली ही है। टीकाकारने मूल सूत्र के भावको सरल रीतिसे वर्णन किया है, तथा श्रावकका सामान्य धर्म क्या है? और विशेष धर्म क्या है? इसका खुलासा इस टीकामें अच्छे ढंगसे बतलाया है। स्याद्वादका स्वरूप कर्म पुरुषार्थ वाद और श्रावकको धर्मके अन्दर दृढ़ता किस प्रकार रखना, इत्यादि विषयोंका निरूपण इसमें भलीभाँति किया है। इससे टीकाकारकी प्रतिभा खूब झलकती है। ऐतिहासिक दृष्टिसे श्रमण भगवान् हावीरके समय जैन धर्म किस जाहोजलालो पर था? और वर्तमान समय जैन किस स्थितिमें पहुंचा है? इस विषयका तो ठीक चित्र ही चित्रित कर दिया है। फिर संस्कृत जाननेवालोंको तथा हिन्दी भाषाके जाननेवालोंको भी पुरा लाभ होगा, क्योंकि टीका संस्कृत है उसकी सरल हिन्दी करदी गई है। इसके पढनेसे कर्ताकी योग्यताका पता लगता है कि वृत्तिकारने समझानेका कैसा अच्छा प्रयत्न किया है। टीकाकारका यह कार्य परम प्रशंसनीय है। इस सूत्रको मध्यस्थ भावसे पढने वालोंको परम लाभकी प्राप्ति होगी। क्या कहें श्रावकों (गृहस्थों)का तो यह सूत्र सर्वस्व ही है, अतः टीकाकारको कोटिशः धन्यवाद दिया जाता है, जिन्होंने अत्यन्त परिश्रमसे जैन जनताके ऊपर असीम उपकार किया है। इसमें श्रावकके बारह नियम प्रत्येक पुरुषके पढने योग्य हैं, जिनके प्रभावसे अथवा यथायोग्य ग्रहण करनेसे आत्मा मोक्षका अधिकारी होता है। तथा भवितव्यतावाद और पुरुषाकारपराक्रमवाद हरएकको अवश्य देखना चाहिये। कहांतक कहें इस टीकामें प्रत्येक विषय सम्यक् प्रकारसे बताये गये हैं। हमारी सुप्तप्राय (सोई हुईसी) समाजमें अगर आप जैसे योग्य विद्वान् फिर भी कोई होंगे तो ज्ञान चारित्र तथा श्रीसंघका शीघ्र उदय होगा, ऐसा मैं मानता हूँ—

आपका

उपाध्याय जैनमुनि आत्माराम पंजावी.

इसी प्रकार लाहोरमें विराजते हुए पण्डितवर्य विद्वान् मुनिश्री १००८ श्री भागचन्दजी महाराज तथा पं. मुनिश्री त्रिलोकचन्दजी महाराजके दिये हुए, श्री उपासकदशाङ्ग सूत्रके प्रमाणपत्रका हिन्दी सारांश निम्न प्रकार है—

श्री श्री स्वामी घासीलालजी महाराज कृत श्री उपासकदशाङ्ग सूत्रकी संस्कृत टीका व भाषाका अवलोकन किया, यह टीका अतिरमणीय व मनोरञ्जक है, इसे आपने बड़े परिश्रम व पुरुषार्थसे तैयार किया है सो आप धन्यवादके पात्र हैं। आप जैसे व्यक्तियोकी समाजमें पूर्ण आवश्यकता है। आपकी इस लेखनीसे समाजके विद्वान् साधुवर्ग पढकर पूर्ण लाभ उठावेंगे, टीकाके पढनेसे हमको अत्यानन्द हुवा, और मनमें ऐसे विचार उत्पन्न हुए कि हमारी समाजमें भी ऐसे २ सुयोग्य रत्न उत्पन्न होने लगे-यह एक हमारे लिये बड़े गौरवकी बात है।

वि सं. १९८९ मा आश्विन
कृष्णा १३ वार भौम लाहोर.

श्रीः

उपासकदशाङ्गसूत्रस्य

विषयानुक्रमः

इति

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

पूज्यमुनि-श्रीघासीलाल-व्रतिविरचितया-

अगारधर्मसञ्जीवन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

श्री उपासकदशाङ्गसूत्रम्

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

श्रीसिद्धराजं स्थिरसिद्धिराज्य-
प्रदं गतं सिद्धिगतिं विशुद्धम् ।
निरञ्जनं शाश्वतसौधमध्ये,
विराजमानं सततं नमामि ॥ १ ॥

नम्रीभूतपुरन्दरादिमुकुटभ्राजन्मणिच्छायया,
चित्रानन्दकरी सदा भगवतो यस्याङ्घ्रिलक्ष्मीः परा ।
सद्विज्ञाननिरन्तसिन्धुलहरीमग्नाः स्वकर्मक्षयं,
कृत्वाऽनन्तसुखस्य धाम भविनः प्रापुः श्रये तं जिनम् ॥ २ ॥

संसारसिन्धुसन्तापावर्त्तसंपतितान् जनान् ।
त्राता योऽनुपमस्तस्मै वीराय महते नमः ॥ ३ ॥

श्रीसुधर्मा महावीर,-लब्धरत्नोज्ज्वलो गणी ।
निबबन्ध तदुक्तार्थं, नमस्तस्मै दयालवे ॥ ४ ॥

अथैतत्करुणालब्ध,-विवेकामृतबिन्दुना ।
उपासकदशाव्याख्या, घासीलालेन तन्यते ॥ ५ ॥

इह खलु भगवत्तीर्थङ्करोपदिष्टमर्थरूपमागममुपादाय गणधराः सूत्ररूपेण जग्रन्थुः उक्तञ्च—

"अत्थं भासइ अरिहा, सुत्तं गंथंति गणहरा णिउणा" इत्यादि।

तत्र पूर्वापरविरोधरहितानि स्वतःप्रमाणभूतानि द्वात्रिंशत्सूत्राणि सम्प्रति समुपलभ्यन्ते, तत्राऽऽचाराङ्गादीन्येकादशाङ्गसूत्राणि (११), औपपातिकादीनि द्वादशोपाङ्गसूत्राणि (१२), नन्द्यादीनि चत्वारि मूलसूत्राणि (४), बृहत्कल्पादीनि चत्वारि छेदसूत्राणि (४), आवश्यकसूत्रमेकं (१) चेति [३२]।

१—यद्यपि प्रवचनं द्वादशाङ्गं तथाऽपि दृष्टिवादसूत्ररूपस्य द्वादशस्याङ्गस्याऽनुपलभ्यमानतयाऽङ्गसूत्राण्येकादशेत्युक्तम्।

हिन्दी-भाषानुवाद.

तीर्थङ्कर भगवानने अर्थागमका उपदेश किया था। गणधरोंने उस आगमको सूत्ररूपमें गूँथा (संकलन किया) है। कहा भी है—

'अर्हन्त अर्थागम का उपदेश देते हैं और निपुण गणधर उसे सूत्ररूपमें गूँथ देते हैं।' इत्यादि।

आजकल, पूर्वापर विरोध से रहित स्वतः प्रमाणभूत बत्तीस सूत्र उपलब्ध हैं:-आचारांग आदि ग्यारह अंग* (११) औपपातिक आदि बारह उपांग (१२) नन्दी आदि चार मूलसूत्र (४) बृहत्कल्प आदि चार छेद सूत्र (४) और एक आवश्यक सूत्र (१) [३२]

*यों तो प्रवचन के बारह अंग हैं किन्तु बारहवाँ दृष्टिवाद अंग आजकल उपलब्ध नहीं है इसीसे यहाँ अंग ग्यारह ही कहे हैं।

ગુજરાતી ભાષાનુવાદ

તીર્થંકર ભગવાને મૂળ અર્થાગમનો ઉપદેશ કર્યો હતો. એ આગમને ગણધરોએ સૂત્રરૂપમાં ગૂંથ્યાં (સંકલિત કર્યા) છે. કહ્યું છે કે-" અર્હન્ત અર્થાગમનો ઉપદેશ કરે છે અને નિપુણ ગણધર તેને સૂત્રના રૂપમાં ગૂંથી દે છે." ઇત્યાદિ.

આજકાલ, પૂર્વાપરવિરોધથી રહિત તથા સ્વતઃપ્રમાણભૂત એવાં બત્રીસ સૂત્રો ઉપલબ્ધ થાય છે:-આચારાંગ આદિ અગીઆર અંગ* (૧૧), ઔપપાતિક આદિ ૧૨ ઉપાંગ (૧૨), નન્દી આદિ ચાર મૂળ સૂત્રો (૪), બૃહત્કલ્પ આદિ ચાર છેદ સૂત્રો (૪) અને એક આવશ્યક સૂત્ર (૧), એ બત્રીસ થયાં.

* પ્રવચનના તો ૧૨ અંગ છે, પરન્તુ બારમું દૃષ્ટિવાદ અંગ આજકાલ મળતું નથી, તેથી અહીં ૧૧ જ અંગ કહ્યાં છે.

एतानि च सूत्राणि चतुर्विधेऽनुयोगे प्रविभक्तानीति तावद् विनेयबुद्धिवैशद्याय सभेदमनुयोगं वेदयामः—

अयमत्रानुयोगशब्दार्थः—(१) युज्यते=संबध्यते भगवदुक्तार्थेन सहेति योगः कथनलक्षणो व्यापारः, अनुरूपोऽनुकूलो वा योगः–अनुयोगः। भगवद्भाषितार्थतो न्यूनाधिकविपरीतभाववैलक्षण्यमीषदपि गणधरोक्तसूत्रेषु नास्तीति भगवदुक्तार्थानुरूपः प्रतिपादनलक्षणो व्यापारोऽनुयोग इति निष्कर्षः।

(२) अथवा–अनु=पश्चात् योजनं=सूत्रेण सह सम्बन्धनम्=अर्थानुरूपप्रतिपादनम् अनुयोगः।

ये बत्तीस सूत्र चार अनुयोगों में विभक्त (बँटे हुए) हैं अतः पहले-पहल पाठकों के विशेष ज्ञान के लिए अनुयोगों का और अनुयोग के भेदों का व्याख्यान करते हैं—

अनुयोग का अर्थ.

(१) भगवान्ने जो तत्त्व कहा है उस के साथ कथन के संबन्ध होने को योग कहते हैं। और जो अनु अर्थात् अनुकूल संबन्ध हो उसे अनुयोग कहते हैं। तात्पर्य यह है कि भगवान्ने तत्त्वों का जैसा उपदेश दिया था वैसाही उपदेश गणधरप्रणीत सूत्रों में है। गणधरों ने तत्त्वों के उस स्वरूप में न कमी की है न अधिकता की है और न उसके तात्पर्य में ही अन्तर पड़ने दिया है, इस लिए वह अनुयोग कहलाता है।

(२) अनु अर्थात् पश्चात्, योग अर्थात् सूत्र के साथ संबन्ध करना–

એ બત્રીસ સૂત્રો ચાર અનુયોગમાં વહેંચાએલાં છે, એટલે સૌથી પહેલાં વાચકોના વિશેષ જ્ઞાન માટે અનુયોગોનું તથા અનુયોગના ભેદોનું વ્યાખ્યાન કરવાની આવશ્યકતા છે.

અનુયોગનો અર્થ

(૧) ભગવાને જે તત્ત્વ કહ્યું છે, તેની સાથે કથનનો સંબંધ થાય તે યોગ કહેવાય છે; અને જે અનુ અર્થાત્ અનુકૂળ સંબંધ હોય તે અનુયોગ કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાને તત્ત્વોનો જેવો ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેવોજ ઉપદેશ ગણધર–પ્રણીત સૂત્રોમાં રહેલો છે. ગણધરોએ તત્ત્વોના એ સ્વરૂપમાં નથી કાંઈ ન્યૂનતા કરી કે નથી કાંઇ અધિકતા કરી, તેમજ તેના તાત્પર્યમાં પણ કશું અંતર પડવા દીધું નથી, તેથીજ તે અનુયોગ કહેવાય છે.

(૨) અનુ એટલે પશ્ચાત્, યોગ એટલે સૂત્રની સાથે સંબંધ કરવો.

(३) भगवदुपदिष्टमर्थम् अनु=लक्ष्यीकृत्य योगः=कथनम् अनुयोगः ।

(४) अनु=भगवदुपादिष्टमर्थमर्थं प्रति योगः=कथनम् अनुयोगः । एकमप्यर्थम-परित्यज्य कथनमित्यर्थः। जीवादिसकलपदार्थानामनेकान्तरूपेण निरूपणमिति भावः।

(५) अनु=इत्थम्भावेन भगवदुक्तार्थप्रकारेण-"सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता ण हंतव्वा, ण अज्जावेयव्वा, ण परिघेतव्वा,

१ छाया-सर्वे प्राणाः, सर्वे भूताः, सर्वे जीवाः, सर्वे सत्त्वाः, न हन्तव्याः, नाज्ञापयितव्याः, न परिगृहीतव्याः, न परितापयितव्याः, न क्लामयितव्याः, नोपद्रोतव्याः।

अनुयोग है। इस व्युत्पत्ति का यह अर्थ हुआ कि अर्थ के अनुकूल प्रतिपादन करनेको अनुयाग कहते हैं।

(३) भगवान् अर्हन्त द्वारा कथित अर्थ का अनु-खयाल रखकर, योग अर्थात् कथन करना सो अनुयोग है।

(४) अनु अर्थात् भगवान् के बताए हुए प्रत्येक अर्थ का, योग अर्थात् कथन करना अनुयोग है। इस का तात्पर्य यह है कि भगवान्ने जितने पदार्थों का उपदेश दिया है उनमें से एक को भी न छोड़कर जीवादि समस्त पदार्थों का अनेकान्त रूप से कथन करना अनुयोग कलहाता है।

(५) अनु अर्थात् भगवान्ने जैसा तत्त्व प्रतिपादन किया है कि-

એ પ્રમાણે અનુયોગ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. આ રીતે વ્યુત્પત્તિની દૃષ્ટિએ તેનો અર્થ એ થયો કે અનુકૂલ પ્રતિપાદન કરવું તેને અનુયોગ કહે છે.

(૩) ભગવાન્ અર્હત દ્વારા કથિત અર્થનો અનુ-ખયાલ રાખીને, યોગ અર્થાત્ કથન કરવું, તે અનુયોગ છે

(૪) અનુ અથાંત્ ભગવાને દર્શાવેલા પ્રત્યેક અર્થનો યોગ અથાત્ કથન કરવું તે અનુયોગ છે. એનું તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાને જેટલા પદાર્થોનો ઉપદેશ આપ્યો છે તેમાંથી એક પણ પદાર્થને છોડ્યા વિના જીવાદિ સમસ્ત પદાર્થોનું અનેકાન્ત રૂપે કથન કરવું, એ અનુયોગ કહેવાય છે.

(૫) અનુ અથાત્ ભગવાને તત્ત્વનું જેવું પ્રતિપાદન કર્યું છે કે-"સમસ્ત પ્રાણીઓને, સમસ્ત ભૂતોને, સમસ્ત જીવોને અને સમસ્ત સત્ત્વોને મારવાં ન જોઇએ, તેમને દંડ આદિથી તાડન ન કરવું જોઇએ, દાસ-દાસીની પેઠે તેમને પકડવાં ન જોઇએ, શારીરિક-માનસિક ક્લેશ પહોંચાડવો ન જોઇએ, પરિતાપ

ण परितावेयव्वा, ण किलामेयव्वा ण उवद्दवेयव्वा।" इत्यादिरूपेण योगः =कथनम्-अनुयोगः।

(६) अनु-भगवदुक्तार्थेन सह योगः=कथनम् अनुयोगः। इह साहित्यं चाविरोधित्वरूपानुकूलत्वमेव।

(७) अनु=परिपाट्या-तीर्थङ्करपरम्परारीतिमनुसृत्य योगः=कथनम् अनुयोगः।

अनुशब्दस्य-सादृश्यं, लक्षणं, वीप्सा, इत्थम्भावः, सह, परिपाटी, एतेऽर्थाः शब्दकल्पद्रुमे प्रदर्शिताः।

यद्वा--प्राकृतभाषानिबद्धस्य 'अणुओग' शब्दस्य 'अनुयोगः' 'अणुयोगः' इत्युभयं संस्कृतं भवति, तत्र प्रथमो व्याख्यातः, द्वितीयो व्याख्यायते—

१ साहित्यं-सहितत्वम्।

"समस्त प्राणियों को, समस्त भूतों को, समस्त जीवों को और समस्त सत्त्वों को न मारना चाहिए, न दंड कशादि से ताडना चाहिए, न दास दासी के समान बलात्कारसे पकडना चाहिए, न शारीरिक मानसिक क्लेश पहुँचाना चाहिए, न परिताप उपजाना चाहिए, और न प्राणों से मुक्त करना चाहिए" वैसा ही योग अर्थात् कथन करना अनुयोग है।

(६) अनु-भगवान् द्वारा प्रतिपादित अर्थ के साथ योग-कथन करना अनुयोग है। यहाँ 'साथ' का अर्थ अविरोधी अर्थात् भगवान् के कथन के अनुकूल, यह समझना चाहिए।

(७) अनु-तीर्थंकरों की परम्परा की रीति के अनुसार योग-कथन करने-को अनुयोग कहते हैं।

'शब्दकल्पद्रुम' कोष में 'अनु' शब्द के यहाँ बताए हुए सादृश्य, लक्षण, वीप्सा, इत्थम्भाव, सह और परिपाटीरूप अर्थों का उल्लेख है।

ઉપજાવવો ન જોઈએ, અને પ્રાણુથી મુક્ત કરવાં ન જોઈએ"—એવો યોગ અર્થાત્ કથન કરવું, તે અનુયોગ છે.

(૬) અનુ-ભગવાન્ દ્વારા પ્રતિપાદિત અર્થની સાથે યોગ-કથન કરવું તે અનુયોગ છે. અહીં 'સાથે' નો અર્થ અવિરોધી અર્થાત્ ભગવાન્‌ના કથનને અનુકૂળ, એમ સમજવો જોઈએ.

(૭) અનુ-તીર્થંકરોની પરંપરાની રીતિને અનુસરીને યોગ-કથન કરવું, તેને અનુયોગ કહે છે.

'શબ્દકલ્પદ્રુમ' કોષમાં 'અનુ' શબ્દના અહીં બતાવેલા સાદૃશ્ય, લક્ષણ, વીપ્સા, ઇત્થંભાવ, સહ અને પરિપાટી રૂપ અર્થોનો ઉલ્લેખ છે.

(१) अणुना=समीपेन भगवदुक्तार्थसामीप्येन योगः-सम्बन्धो यस्य स अणुयोगः। इह सामीप्यं चानुवादकत्वरूपम्।

(२) अणुना=स्वल्पेन=स्वल्पावयवेन सूत्रेण बृहतोऽर्थस्य योगोऽणुयोगः।

शङ्का—ननु कथं स्वल्पावयवं सूत्रं यत्र बृहतोऽर्थस्य समावेशो मन्यते। यत्रहि मञ्जूषायां बहूनि वस्त्रादीनि निधीयन्ते न तस्या वस्त्राद्यपेक्षयाऽणुत्वं युज्यते, इति चेन्मैवम्.

प्राकृत भाषामें 'अणुजो (ओ) ग' शब्द है। इस के संस्कृत भाषा में दो रूप बनते हैं-एक 'अनुयोग' दूसरा 'अणुयोग'। इनमें से पहले 'अनुयोग' शब्द का सात प्रकारसे व्याख्यान किया है। अब दूसरे 'अणुयोग' शब्द का व्याख्यान करते हैं—

(१) भगवत्कथित अर्थ के सामीप्य से योग-जिस का सम्बन्ध हो उसे अणुयोग कहते हैं। यहाँ सामीप्य का अर्थ अनुवाद है अर्थात् भगवान्ने जो तत्त्व कथन किया है उसी को पुनः कहना अणुयोग है।

(२) अणु-अल्प अवयव वाले (संक्षिप्त) सूत्र द्वारा विस्तृत अर्थ का योग होजाना अणुयोग है।

शङ्का-जिस सन्दूक (पेटी) में बहुतसे वस्त्र आदि पदार्थ रखेजाते हैं, वह उन पदार्थों से छोटा नहीं हो सकता। इसी प्रकार जिस सूत्रमें विस्तृत अर्थ भरा हो वह सूत्र कैसे छोटा (संक्षिप्त) हो सकता है?।

પ્રાકૃત ભાષામાં 'અણુજો(ઓ)ગ' શબ્દ છે. સંસ્કૃત ભાષામાં તેનાં બે રૂપ બને છે: એક अनुयोग અને બીજો अणुयोग. એમાંના પહેલા अनुयोग શબ્દનું સાત પ્રકારે વ્યાખ્યાન કર્યું છે. હવે બીજા अणुयोग શબ્દનું વ્યાખ્યાન કરીએ છીએ:—

(૧) ભગવાને કહેલા અર્થના સામીપ્યથી યોગ-સંબંધ જેનો હોય તેને અણુયોગ કહે છે. અહીં સામીપ્યનો અર્થ અનુવાદ છે, અર્થાત્ ભગવાને જે તત્ત્વ કહ્યું છે તેને પુનઃ કહેવું તે અણુયોગ કહેવાય છે.

(૨) અણુ-અલ્પ અવયવવાળા (સંક્ષિપ્ત) સૂત્ર દ્વારા વિસ્તૃત અર્થનો યોગ થવો તે અણુયોગ છે.

શંકા—જે પેટીમાં ઘણાં વસ્ત્ર આદિ પદાર્થો રાખવામાં આવે છે, તે, તે પદાર્થોથી નાની હોઇ શકતી નથી. એ પ્રમાણે જે સૂત્રમાં વિસ્તૃત અર્થ ભર્યો હોય, તે સૂત્ર કેવી રીતે અલ્પ-નાનો (સંક્ષિપ્ત) હોઈ શકે?

समाधानम्-यथा मञ्जूषानिहितैकवसनमुपादाय प्रसारितेन तेनैवाऽनेका मञ्जूषा बन्धनीयाः परिदृश्यन्ते, कुतः पुनस्तस्या वस्त्रापेक्षया बृहत्त्वं, तथैव सूत्रापेक्षयाऽर्था एव महान्तः, एकैकेन भगवदुक्तार्थेन बहुतरसूत्राणां सम्बन्धादिति ।

अथवा-(१) अेन=अर्हता, नुः=प्रस्तुतः-कथितः-अनुः, अनोः=अर्हत्प्रस्तुतार्थस्य योगो यत्र सोऽनुयोगः-भगवदुपदिष्टजीवाजीवादिनवतत्त्वप्रतिपादक इत्यर्थः।

(२) अस्य=अनन्तस्य जीवाद्यवस्थितानन्तधर्मस्य नुः=निर्णेता योगः=कथनम् अनुयोगः ।

समाधान-ऐसा न कहिए। सन्दूक में रखे हुए एक वस्त्र को बाहर निकाल कर यदि फैलादिया जाय तो वह इतना विस्तृत हो जायगा कि एक की तो बात ही क्या अनेक सन्दूक उससे बंध सकते हैं। क्या वह सन्दूक उस कपड़े से बड़ा है ? नहीं। इसी प्रकार सूत्र की अपेक्षा अर्थ ही विशाल होता है, क्योंकि सर्वज्ञ-कथित एक-एक अर्थके साथ बहुतेरे सूत्रों का संबन्ध होता है।

अनुयोग शब्द के और भी अनेक प्रकार से अर्थ होते हैं। जैसे—

(१) अ— अर्हन्त द्वारा
नु— कथित [अर्थकी]
योग— विद्यमानता होना
} जो भगवदुपदिष्ठ अर्थ का ही कथन करे।

समाधान—એમ ન કહો. પેટીમાં રાખેલા એક વસ્ત્રને બહાર કાઢીને જો ફેલાવવામાં આવે તો તે એટલું વિસ્તૃત થઇ જશે કે એક તો શું પણ એવી અનેક પેટીઓ એ વસ્ત્ર વડે બાંધી લઇ શકાય, તો શું એ પેટી એ વસ્ત્રથી મોટી છે એમ કહેવાય ? ના. એવીજ રીતે સૂત્રની અપેક્ષાએ અર્થજ વિશાળ થાય છે, કારણકે સર્વજ્ઞકથિત એક એક અર્થની સાથે અનેક સૂત્રોનો સંબંધ રહેલો હોય છે.

અનુયોગ શબ્દના બીજા પણ અનેક પ્રકારના અર્થો થાય છે, જેવા કે—

(१) अ —અર્હન્ત દ્વારા
नु —કથિત (અર્થની)
योग—વિદ્યમાનતા હોવી
} જે, ભગવાને ઉપદેશેલા અર્થનું જ કથન કરે.

(३) अस्य=अनुकम्पायाः=जीवरक्षाया नुः=स्तुतिः-कीर्त्तनं यत्र स अनुः=प्रवचनं, तस्य योगः=आख्यानम्-अनुयोगः।

अयमनुयोगश्चतुर्धा-(१) चरणकरणानुयोगः, (२) धर्मकथानुयोगः, (३) गणितानुयोगः, (४) द्रव्यानुयोगः।

---

(२) अ—{अनन्त अर्थात् जीवादिमें पाये जानेवाले अनन्त धर्मों का
नु— निर्णय करनेवाला
योग—कथन
} जिस कथनसे जीवादि के अनन्त धर्मों का निर्णय किया गया हो।

(३) अ—अनुकम्पा (जीवरक्षा) की जिसमें

नु—स्तुति की गई हो उसे अनु अर्थात् प्रवचन कहते हैं। उस अनु-प्रवचन-का

योग—कथन करना, अनुयोग कहलाता है। यह अनुयोग चार प्रकार का है—

(१) चरण करणानुयोग. (२) धर्म कथानुयोग.
(३) गणितानुयोग. (४) द्रव्यानुयोग।

---

(२) अ —અનન્ત અર્થાત્ જીવાદિમાં માલૂમ પડતા અનંત ધર્મોનો
नु —નિર્ણય કરનારૂં
योग—કથન
} જે કથનથી જીવાદિના અનંત ધર્મોનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હોય.

(३) अ —અનુકંપા (જીવરક્ષા) ની, જેમાં

नु —સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય, તેને અનુ અથાત્ પ્રવચન કહે છે, એ અનુ-પ્રવચન-નું

योग—કથન કરવું, તે અનુયોગ કહેવાય છે.

આ અનુયોગ ચાર પ્રકારનો છે:—

(૧) ચરણકરણાનુયોગ. (૨) ધર્મકથાનુયોગ.
(૩) ગણિતાનુયોગ, (૪) દ્રવ્યાનુયોગ,

अथ (१) चरणकरणानुयोगो व्याख्यायते–

चर्यते=गम्यते प्राप्यते भवोदधेः परं कूलं चतुर्दशगुणस्थानावस्थास्वरूपमनेनेति चरणं–मूलगुणरूपम् । यद्वा–चरणं=व्रतादि, तच्च सप्ततिसंख्यकम्, उक्तञ्च–

(५) (१०) (१७) (१०) (९)
* " वय समणधम्म संजम, वेयावच्चं च बंभगुत्तीओ ।
(३) (१२) (४) [७०]
णाणाइतियं तव कोहनिग्गहादी चरणमेयं ॥१॥ " इति ॥

क्रियते चरणस्य पुष्टिरनेनेति करणम्–उत्तरगुणरूपम्, यद्वा करणं=पिण्ड विशुद्धयादि, एतदपि सप्ततिसङ्ख्यकम् । उक्तञ्च–

* छाया–"व्रत-श्रमणधर्मसंयम-वैयावृत्त्यं च ब्रह्मगुप्तयः ।
ज्ञानादित्रिकं तपः क्रोधनिग्रहादि चरणमेतत् ॥ १ ॥" इति ।

(१) चरणकरणानुयोग.

जिससे संसाररूपी समुद्र का दूसरा किनारा अर्थात् चौदहवाँ गुणस्थान प्राप्त हो उसे चरण (मूलगुण) कहते हैं । व्रत आदिको भी चरण कहते हैं । वह सत्तर (७०) प्रकार का है । कहा भी है ।

("५व्रत, १०श्रमणधर्म, १७संयम, १०वैयावृत्य, (वेयावच्च) ९ब्रह्मचर्यकी वाड़, ३सम्यग्ज्ञान–दर्शन–चारित्र, १२तप, ४क्रोध–मान–माया–लोभका निग्रह । ये सत्तर प्रकार का चरण है " ।

चरण की जो पुष्टि करे उसको अर्थात् उत्तर गुण को करण कहते हैं। पिण्डविशुद्धि आदि भी करण कहलाते हैं, वे भी सत्तर प्रकार के हैं। कहा है–

(१) ચરણકરણાનુયોગ.

જેના વડે સંસાર રૂપી સમુદ્રનો બીજો (સામો) કિનારો અર્થાત્ ચોદમું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત થાય, તેને ચરણ (મૂલગુણ) કહે છે. વ્રત આદિને પણ ચરણ કહે છે. તે સીત્તેર પ્રકારનો છે, જેવો કે–

" ૫ વ્રત, ૧૦ શ્રમણ ધર્મ, ૧૭ સંયમ, ૧૦ વૈયાવૃત્ય (વેયાવચ્ચ), ૯ બ્રહ્મચર્યની વાડ, ૩ સમ્યગ્ જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર, ૧૨ તપ, ૪ ક્રોધ–માન–માયા –લોભનો નિગ્રહ. એ સીત્તેર પ્રકારનો ચરણ છે."

ચરણની જે પુષ્ટિ કરે તે કરણ કહેવાય છે, અર્થાત્ ઉત્તરગુણ કહેવાય છે. પિંડવિશુદ્ધિ આદિ પણ કરણ કહેવાય છે. તેના પણ સીત્તેર પ્રકાર છે, જેવા કે–

(४) (५) (१२) (१२) (५)
" *पिंडविसोही समिई, भावण पडिमा य इंदियनिरोहो।
(२५) (३) (४) [७०]
पडिलेहण गुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करणं तु ॥ १ ॥ " इति।

तयोरनुयोगः=भगवदुक्तार्थानुरूपं प्रतिपादनमिति चरणकरणानुयोगः । अत्राऽऽचाराङ्गसूत्रं प्रश्नव्याकरणसूत्रं चेति द्वे अङ्गसूत्रे, दशवैकालिक-मूलसूत्रम् १, बृहत्कल्पादीनि चत्वारि छेदसूत्राणि ४, आवश्यकसूत्रं १ चेत्यष्टौ सूत्राणि बोध्यानि। प्राधान्यतश्चरणकरणबोधकतयैतेषां चरणकरणानुयोगत्वं सिध्यति ।

*छाया—"पिण्डविशुद्धिः, समितिः, भावना, प्रतिमा च इन्द्रियनिरोधः ।
प्रतिलेखना गुप्तयः, अभिग्रहाश्चैव करणं तु ॥ १ ॥ " इति ।

" ४ पिण्डविशुद्धि, ५ समिति, १२ भावना, १२ पडिमा, ५ इन्द्रिय-निग्रह, २५ पडिलेहण, ३ गुप्तियाँ, ४ अभिग्रह । ये करण के सत्तर ७० भेद हैं।"

जिसमें भगवान् के कथन के अनुसार इन दोनों चरण और करण-का प्रतिपादन किया जाता है वह चरणकरणानुयोग है ।

इस अनुयोगमें आठ सूत्र हैं-(१) आचारांगसूत्र, (२) प्रश्नव्या-करण सूत्र, (३) दशवैकालिक सूत्र, (७) बृहत्कल्प आदि चार छेदसूत्र, (८) आवश्यकसूत्र। इन आठों सूत्रोंमें मुख्यरूपसे चरण और करणका वर्णन है इसलिए ये चरणकरणानुयोगमें हैं ।

" ४ પિંડવિશુદ્ધિ, ૫ સમિતિ, ૧૨ ભાવના, ૧૨ પડિમા, ૫ ઇંદ્રિયનિગ્રહ, ૨૫ પડિલેહણ, ૩ ગુપ્તિ, ૪ અભિગ્રહ: એ પ્રમાણે કરણના ૭૦ ભેદો છે."

જેમાં ભગવાનના કથનને અનુસરીને એ બેઉ-ચરણ અને કરણ-નું પ્રતિ-પાદન કરવામાં આવે છે, તે ચરણ-કરણાનુયોગ છે.

આ અનુયોગમાં આઠ સૂત્ર છે:-(૧) આચારાંગ સૂત્ર, (૨) પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્ર, (૩) દશવૈકાલિક સૂત્ર, (૭) બૃહત્કલ્પ આદિ ચાર છેદસૂત્ર; (૮) આવ-શ્યકસૂત્ર. આ આઠે સૂત્રોમાં મુખ્યત્વે કરીને ચરણ અને કરણનું વર્ણન છે જેથી તે ચરણકરણાનુયોગમાં આવે છે.

चतुर्ष्वनुयोगभेदेषु चरणकरणानुयोगस्यैव प्राधान्यम्, इतरेषां त्वेतत्परिपोषकतया तदङ्गत्वसिद्धेः, यथा—अगुरुवर्त्तिकायां तदाश्रयीभूतवंशदलशलाकाद्यपेक्षयाऽगुरुद्रव्यस्यैव प्राधान्यम् ।

अथ (२) धर्मकथानुयोगः प्रस्तूयते

दुर्गतौ प्रपतन्तं सत्त्वसङ्घातं धारयतीति धर्मः, तस्य कथनं=कथा धर्मकथा=धर्मदेशनादिलक्षणवाक्यप्रबन्धरूपा । उक्तञ्च—

" दयादानक्षमाद्येषु, धर्माङ्गेषु प्रतिष्ठिता ।
धर्मोपादेयतागर्भा, बुधैर्धर्मकथोच्यते ॥१॥" इति ।

जैसे अगरबत्ती (धूपकी बत्ती) के साथ उसकी आधारभूत बांसकी एक खपच (सलाक) भी होती है पर मुख्यता अगरबत्तीकी ही है, इसीप्रकार इन चारों अनुयोगोंमें इस चरणकरणानुयोगकी मुख्यता है। शेष तीन अनुयोग इसीके पोषक हैं अतः इसके ही अंग हैं ।

(२) धर्मकथानुयोग.

दुर्गतिमें गिरते हुए जीवों को 'जो' धारे (उठावे) उसे धर्म कहते हैं, धर्मके कथन करनेको धर्मकथा कहते हैं । कहा भी है—

" जो कथन दया दान क्षमा आदि धर्मके मुख्य अंगोंमें व्याप्त हो और जिसमें धर्मकी उपादेयता छिपी हो उसे विद्वान् धर्मकथा कहते हैं ।"

જેમ અગરબત્તીની સાથે તેની આધારભૂત એક વાંસની સળી પણ હોય છે, પણ મુખ્યતા તો અગરબત્તીનીજ છે, તેમ આ ચારે અનુયોગોમાં આ ચરણકરણાનુયોગનીજ મુખ્યતા છે. બાકીના ત્રણ અનુયોગ તેના પોષક છે, તેથી તેનાજ અંગરૂપ છે.

(૨) ધર્મકથાનુયોગ

દુર્ગતિમાં પડતા જીવોને જે ધારે-ધારણ કરી રાખીને-ઉંચે ધરી રાખે (પડવા ન દે), તેને ધર્મ કહે છે. ધર્મનું કથન કરવું, તે ધર્મકથા કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

" જે કથન દયા દાન ક્ષમા આદિ ધર્મનાં મુખ્ય અંગોમાં વ્યાપ્ત હોય અને જેમાં ધર્મની ઉપાદેયતા છુપાઇ રહી હોય, તેને વિદ્વાનો ધર્મકથા કહે છે."

धर्मकथाया अनुयोगः धर्मकथानुयोगः, अत्र ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्रम्, उपासकदशाङ्गसूत्रम्, अन्तकृद्दशाङ्गसूत्रम्, अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गसूत्रम्, विपाकसूत्रं चैतानि पञ्चाऽङ्गसूत्राणि ५, औपपातिकसूत्रं, राजप्रश्नीयसूत्रं, निरयावलिकादीनि पञ्चेति मिलित्वा सप्तोपाङ्गसूत्राणि ७, उत्तराध्ययन-मूलसूत्रं चेति सकलसङ्कलनया त्रयोदश सूत्राणि बोध्यानि।

अथ (३) गणितानुयोगोऽभिधीयते-

गणितस्यानुयोगः गणितानुयोगः, गणितं=संख्यानं विषयीकृत्य भगवदुक्तार्थागमानुरूपं गणधराणां कथनलक्षणो व्यापार इत्यर्थः। तत्र जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः, चन्द्रप्रज्ञप्तिः, सूर्यप्रज्ञप्तिश्चेत्युपाङ्गसूत्रत्रितयम् ॥

धर्मकथा के अनुयोगको धर्मकथानुयोग कहते हैं। १ज्ञाताधर्मकथांग, २उपासकदशांग, ३अन्तकृद्दशांग, ४अनुत्तरोपपातिकदशांग, और ५विपाकसूत्र, ये पाँच अंगसूत्र; ६औपपातिकसूत्र, ७राजप्रश्नीयसूत्र और १२निरयावलिका आदि पाँच सूत्र मिल कर सात उपांगसूत्र, तथा १३उत्तराध्ययन मूलसूत्र, ये सब तेरह सूत्र धर्मकथानुयोगमें हैं।

(३) गणितानुयोग.

गणित के विषयमें भगवान्ने जिस अर्थागमका प्रतिपादन किया है और उसके अनुसार गणधरोंने जो कथन किया है उसीको गणितानुयोग कहते हैं। गणितानुयोगमें तीन उपांग सूत्र हैं-एक जम्बूद्वीप प्रज्ञप्ति, दूसरा चन्द्रप्रज्ञप्ति और तीसरा सूर्यप्रज्ञप्ति। गौणरूपसे अंगादिकोंमें भी इसका वर्णन पाया जाता है।

ધર્મકથાના અનુયોગને ધર્મકથાનુયોગ કહે છે. જ્ઞાતાધર્મકથાંગ (૧), ઉપાસકદશાંગ (૨), અન્તકૃદ્દશાંગ (૩), અનુત્તરોપપાતિકદશાંગ (૪) અને વિપાકસૂત્ર (૫), એ પાંચ અંગસૂત્ર; ઔપપાતિક સૂત્ર (૬), રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર (૭) અને નિરયાવલિકા આદિ પાંચ સૂત્ર (૧૨) મળીને સાત ઉપાંગસૂત્ર, તથા ઉત્તરાધ્યયન મૂલસૂત્ર (૧૩) : એ તેર સૂત્રો ધર્મકથાનુયોગમાં આવે છે.

(૩) ગણિતાનુયોગ

ગણિતના વિષયમાં ભગવાને જે અર્થાગમનું પ્રતિપાદન કર્યું છે અને તેને અનુસરીને ગણધરોએ જે કથન કર્યું છે, તેને ગણિતાનુયોગ કહે છે. ગણિતાનુ-

(४) द्रव्यानुयोगे तु-सूत्रकृताङ्गसूत्रं, स्थानाङ्गसूत्रं, समवायाङ्गसूत्रं, भगवतीसूत्रं चेति चत्वार्यङ्गसूत्राणि ४, जीवाजीवाभिगमसूत्रं प्रज्ञापनासूत्रं चेति द्वे उपाङ्गसूत्रे २, नन्दिसूत्रम्, अनुयोगद्वारसूत्रं चेति द्वे मूलसूत्रे चेति योगतोऽष्टौ सूत्राणि।

अथ प्रसङ्गवशात्संक्षेपेण द्वात्रिंशत्सूत्रविषयमुपदर्शयामः—

अङ्गसूत्राणि (११)

(१) आचाराङ्गसूत्रम्-अत्र श्रमणनिर्ग्रन्थानामाचारगोचरादिप्रतिपादनम्।

---

(४) द्रव्यानुयोग.

जिसमें जीव आदि छह द्रव्योंका अथवा नव पदार्थोंका तथा उनके ज्ञानादिगुणोंका विवेचन भगवान् के अर्थागमके अनुसार हो उसे द्रव्यानुयोग कहते हैं। द्रव्यानुयोगमें सूत्रकृतांग, स्थानांग, समवायांग और भगवतीसूत्र, ये चार अंग हैं; जीवाजीवाभिगमसूत्र और प्रज्ञापनासूत्र, ये दो उपांग हैं; नन्दिसूत्र, अनुयोगद्वार सूत्र, ये दो मूलसूत्र हैं। इस प्रकार द्रव्यानुयोगमें मुख्यतया आठ सूत्र हैं।

अब यहाँ प्रसंगवश संक्षेपसे बत्तीस सूत्रोंका विषय कहते हैं-

(ग्यारह अंग)

(१) आचारांगसूत्र-इसमें श्रमण निर्ग्रन्थोंका आचार-गोचर बताया गया है।

યોગમાં ત્રણ ઉપાંગ સૂત્રો છેઃ-એક જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ, બીજું ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, અને ત્રીજું સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ. ગૌણ રૂપે અંગાદિમાં પણ એનું વર્ણન માલૂમ પડે છે.

૪ દ્રવ્યાનુયોગ

જેમાં જીવ આદિ છ દ્રવ્યોનું અથવા નવ પદાર્થોનું તથા તેના જ્ઞાનાદિ ગુણોનું વિવેચન ભગવાનના આર્થાગમને અનુસાર હોય તેને દ્રવ્યાનુયોગ કહે છે. દ્રવ્યાનુયોગમાં સૂત્રકૃતાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ અને ભગવતીસૂત્ર, એ ચાર અંગો છે; જીવા-જીવાભિગમસૂત્ર અને પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર એ બે ઉપાંગો છે; નન્દિસૂત્ર, અનુયોગદ્વાર સૂત્ર એ બે મૂલ સૂત્ર છે. એ પ્રમાણે દ્રવ્યાનુયોગમાં મુખ્યત્વે કરીને આઠ સૂત્રો છે.

હવે અહીં પ્રસંગવશ સંક્ષેપમાં બત્રીસ સૂત્રોના વિષયો કહીએ છીએઃ

(२) सूत्रकृताङ्गम्–अत्र लोकालोकस्वरूपप्रतिपादनपूर्वकं क्रियावादिप्रभृतीनां संक्षेपतो मतनिराकरणम् ।

(३) स्थानाङ्गम्–अत्राखिलपदार्थानां दशसु स्थानेषु स्थापनम् ।

(४) समवायाङ्गम्–अत्र जीवाजीवादितत्तत्संख्याविशिष्टपदार्थप्ररूपणम् ।

(५) भगवतीसूत्रम्–अत्र जीवाजीवलोकालोक–स्वसमय–परसमयादिविषये षट्त्रिंशत्सहस्र (३६०००) प्रश्न वाक्यानां समाधानम् । अस्यैव सूत्रस्य विवाहप्रज्ञप्तिस्तथा व्याख्याप्रज्ञप्तिरपि नामान्तरम् ।

---

(२) सूत्रकृतांग–में जीवादिके स्वरूपका प्रतिपादनपूर्वक तीनसौ तेसठ (३६३) एकान्तक्रियावादी आदिको उनके मतका संक्षेपसे खण्डन करके स्वसमयमें स्थापन किया है ।

(३) स्थानांग–में आत्मादि पदार्थोंको दस स्थानोंमें स्थापित किया है ।

(४) समवायांग–में जीव अजीव आदिका स्वरूप और एक संख्यक आदि पदार्थोंका निरूपण है ।

(५) भगवती–सूत्र–में जीव, अजीव, लोक, अलोक, स्वसमय, परसमय, आदि के विषयमें छत्तीस हजार प्रश्नोंका समाधान किया गया है । भगवती–सूत्रका विवाहप्रज्ञप्ति तथा व्याख्याप्रज्ञप्ति भी नाम हैं ।

અગીઆર અંગ

(૧) આચારાંગ સૂત્ર–એમાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોનો આચાર–ગોચર દર્શાવ્યો છે.

(૨) સૂત્રકૃતાંગ–એમાં જીવાદિના સ્વરૂપના પ્રતિપાદનપૂર્વક ત્રણસો ને ત્રેસઠ (૩૬૩) એકાન્તક્રિયાવાદી આદિને–તેમના મતના સંક્ષિપ્ત ખંડનપૂર્વક–સ્વસમયમાં સ્થાપન કર્યાં છે.

(૩) સ્થાનાંગ—એમાં આત્માદિ પદાર્થોને દસ સ્થાનોમાં સ્થાપિત કર્યાં છે.

(૪) સમવાયાંગ—એમાં જીવ અજીવ આદિનું સ્વરૂપ અને એકસંખ્યક આદિ પદાર્થોનું નિરૂપણ છે.

(૫) ભગવતીસૂત્ર—એમાં જીવ, અજીવ, લોક, અલોક, સ્વસમય, પરસમય, આદિ વિષયોના છત્રીસ હજાર પ્રશ્નોનું સમાધાન કરવામાં આવ્યું છે. ભગવતી સૂત્રનાં વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ અને વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ એવાં પણ નામો છે.

(६) ज्ञाताधर्मकथाङ्गसूत्रम्-अत्राऽऽख्यायिकादिवर्णनम् ।

(७) उपासकदशाङ्गसूत्रम्-अत्राऽऽनन्दादीनां दशानां श्रमणोपासकानां-मितिवृत्तप्रसङ्गेन श्रावकधर्मनिरूपणम् ।

(८) अन्तकृद्दशाङ्गसूत्रम्-अत्र गौतमादीनां महर्षीणां पद्मावतीप्रमुखाणां महासतीनां च शिवान्तानि सुकृतानि प्रकटितानि ।

(९) अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गसूत्रम्-अत्र जालिमुख्यानामृषीणां विजया-द्यनुत्तरविमानपञ्चकप्राप्तिवर्णनम् ।

(१०) प्रश्नव्याकरणसूत्रम्-अत्राङ्गुष्ठादिप्रश्नविद्याप्ररूपणम्, आस्रवपञ्चक-संवरपञ्चक-प्ररूपणं चासीत्, परन्तु पञ्चमारकोद्भवानां पुष्टालम्बनप्रतिसेवित्वमवेक्ष्य पूर्वाचार्यैः प्रथमांशः समुत्तारित इति तत्र द्वितीय एवांशो लभ्यते ।

---

(६) ज्ञाताधर्मकथांग-में विविध-धार्मिक शिक्षाप्रद कथाओंका वर्णन है ।

(७) उपासकदशांग-में आनन्द आदि दस श्रावकोंके इतिहासके प्रसंगसे श्रावक धर्मका व्याख्यान किया गया है ।

(८) अन्तकृद्दशांग-में गौतम आदि महान् ऋषियोंके तथा पद्मा-वती आदि महासतियोंके मोक्षगमन पर्यन्त कार्योंका वर्णन है ।

(९) अनुत्तरोपपातिक दशांग-में जालि आदि ऋषियोंके विजय आदि पाँच अनुत्तर विमानोंकी प्राप्तिका कथन है ।

(१०) प्रश्नव्याकरण सूत्र-में अंगुष्ठादि प्रश्नविद्याका निरूपण तथा आस्रवपंचक और संवरपंचकका निरूपण था परन्तु पाँचवें आरेके जीवोंको

---

(६) ज्ञाताधर्मકથાંગ—એમાં વિવિધ ધાર્મિક શિક્ષાપ્રદ કથાઓનું વર્ણન છે.

(૭) ઉપાસક દશાંગ—એમાં આનંદ આદિ દસ શ્રાવકોના ઈતિહાસના પ્રસંગો દ્વારા ધર્મનું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવ્યું છે.

(૮) અંતકૃદ્દશાંગ—એમાં ગૌતમ આદિ મહાન ઋષિઓનાં તથા પદ્માવતી આદિ મહાસતીઓનાં મોક્ષગમન સુધીનાં કાર્યોનું વર્ણન છે.

(૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાંગ—એમાં જાલિ આદિ ઋષિઓનાં વિજય આદિ પાંચ અનુત્તર વિમાનોની પ્રાપ્તિનું કથન છે.

(૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર—એમાં અંગુષ્ઠાદિ પ્રશ્નવિદ્યાનું નિરૂપણ તથા આસ્રવપંચક અને સંવરપંચકનું નિરૂપણ હતું, પરન્તુ પાંચમા આરાના જીવોને

(११) विपाकसूत्रम्–अत्र मृगापुत्र–सुबाहुप्रभृतीनां दुःखविपाकः सुखविपाकश्च प्रदर्शितः ।

उपाङ्गसूत्राणि (१२)

(१) औपपातिकसूत्रम्–इदमाचाराङ्गस्योपाङ्गम्, अत्र नारकोत्पादवैचित्र्यवर्णनम् ।

(२) राजप्रश्नीयम्–इदं सूत्रकृताङ्गोपाङ्गम्, अत्र प्रदेशिनाम्ना नृपेणाऽक्रियावादिमतमाश्रित्य कृतानां तज्जीवतच्छरीरविषयप्रश्नानां समाधानम् । सूत्रकृताङ्गप्रकटितमक्रियावादिमतखण्डनप्रकारमालम्ब्यैव तत्समाधानकरणेनास्मिन् सूत्रे सूत्रकृताङ्गगतविशेषप्रकटनात्सूत्रकृताङ्गोपाङ्गत्वम् ।

अधीरपनेसे पुष्टाऽऽलम्बनके प्रतिसेवी समझ कर पहला अंश निकाल दिया गया है । आजकल दूसरा अंश ही उपलब्ध है ।

(११) विपाकसूत्र—में मृगापुत्र आदिका दुःख–विपाक और सुबाहुकुमार आदिका सुख–विपाक दर्शाया गया है ।

(बारह उपाङ्गसूत्र)

(१) औपपातिक सूत्र—यह आचारांगका उपांग है और इसमें नारकोंके उत्पादकी विचित्रताएँ बताई गई हैं ।

(२) राजप्रश्नीय सूत्र—यह सूत्रकृतांगका उपांग है । राजा प्रदेशीने अक्रियावादियोंके मतका आश्रय लेकर केशी श्रमणसे तज्जीवतच्छरीर

અધીરપણાથી પુષ્ટાલમ્બનના પ્રતિસેવી સમજીને તેમાંનો પહેલો ભાગ કાઢી નાંખવામાં આવ્યો છે. હાલમાં બીજો ભાગજ ઉપલબ્ધ થાય છે.

(૧૧) વિપાકસૂત્ર—એમાં મૃગાપુત્ર આદિનો દુઃખવિપાક અને સુબાહુકુમાર આદિનો સુખવિપાક દર્શાવવામાં આવ્યો છે.

બાર ઉપાંગ સૂત્રો.

(૧) ઔપપાતિક સૂત્ર—આ આચારાંગનું ઉપાંગ છે અને તેમાં નારકી જીવોના ઉત્પાદની વિચિત્રતાઓ બતાવવામાં આવી છે.

(૨) રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર—આ સૂત્રકૃતાંગનું ઉપાંગ છે. પ્રદેશી રાજાએ અક્રિયાવાદીઓના મતનો આશ્રય લઇને કેશી શ્રમણને તજ્જીવ–તચ્છરીર વિષેના અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા, એ બધાનું એમાં સમાધાન કરવામાં આવ્યું છે. જે પ્રકારે

(३) जीवाजीवाभिगमसूत्रम्-इदं स्थानाङ्गस्योपाङ्गम् । अत्र जीवाजीवतत्त्वप्ररूपणम् ।

(४) प्रज्ञापनासूत्रम्-इदं समवायाङ्गोपाङ्गम् । षट्त्रिंशता पदैर्जीवाजीवभावनिरूपणम् ।

(५) जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः- इयं भगवतीसूत्रस्योपाङ्गम् । ज्ञाताधर्मकथासूत्रस्य षष्ठाङ्गस्योपाङ्गमिति केचित् । जम्बूद्वीप-वर्ष-वर्षधर-नदी-ह्रदादीनां स्वरूपवर्णनम्, तथाऽऽदिजिनजन्मोत्सवचक्रवर्त्तिदिग्विजयादीनां वर्णनम् ।

विषयक बहुतेरे प्रश्न किये थे । उन सबका इसमें समाधान किया गया है । जिस ढँगसे सूत्रकृतांगमें अक्रियावादियोंके मतका खंडन है प्रायः उसी ढँगसे इसमें राजा प्रदेशीके प्रश्नोंका समाधान है किन्तु इसमें कुछ विशेषता है, इस कारण यह सूत्रकृतांगका उपांग है ।

(३) जीवाजीवाभिगमसूत्र—यह स्थानांगका उपांग है । इसमें जीव अजीव आदि तत्त्वोंका निरूपण है ।

(४) प्रज्ञापनासूत्र—यह समवायांगका उपांग है । इसमें छत्तीस पदों द्वारा जीव अजीवके भावोंका कथन है ।

(५) जम्बूद्वीपपज्ञप्ति—यह भगवतीसूत्रका उपांग है । कोई-कोई इसे ज्ञाताधर्मकथांगका उपांग मानते हैं । इसमें जम्बूद्वीप, भरत आदि वर्ष, वर्षधर (हिमवंत आदि पर्वत), नदी, ह्रद आदिका वर्णन है । भगवान् आदिनाथके जन्मोत्सवका तथा चक्रवर्त्तीके दिग्विजयका वर्णन है ।

સૂત્રકૃતાંગમાં અક્રિયાવાદીઓના મતનું ખંડન કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રકારે આમાં રાજા પ્રદેશીના પ્રશ્નોનું સમાધાન કરવામાં આવ્યું છે, પરન્તુ આમાં કાંઈક વિશેષતા છે, તે કારણથી આ સૂત્રકૃતાંગનુ ઉપાંગ છે.

(૩) જીવાજીવાભિગમસૂત્ર—આ સ્થાનાંગનું ઉપાંગ છે. એમાં જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોનું નિરૂપણ છે.

(૪) પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર—આ સમવાયાંગનું ઉપાંગ છે. એમાં છત્રીસ પદોદ્વારા જીવ અજીવના ભાવોનું કથન છે.

(૫) જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ—આ ભગવતીસૂત્રનું ઉપાંગ છે. કોઇ કોઇ એને જ્ઞાતાધર્મકથાંગનું ઉપાંગ માને છે. એમાં જમ્બૂદ્વીપ, ભરત, આદિ વર્ષ, વર્ષધર (હિમવંત આદિ પર્વત), નદી, હ્રદ, આદિનું વર્ણન છે. ભગવાન્ આદિનાથના જન્મોત્સવનું તથા ચક્રવર્તીના દિગ્વિજયનું વર્ણન છે.

(६) सूर्यप्रज्ञप्तिः–इयं ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्योपाङ्गम् । अत्र सूर्यचन्द्रविचारप्रतिपादनम् । इयं भगवतीसूत्रस्योपाङ्गमिति केचित् ।

(७) चन्द्रप्रज्ञप्तिः–इयमुपासकदशाङ्गस्योपाङ्गम् । अत्रापि सूर्यप्रज्ञप्तिवत्सूर्यचन्द्रविचारप्रतिपादनम् । शब्दतोऽर्थतश्च ततो नातिभेदः, किन्त्वत्र मुख्यतश्चन्द्रविचारः प्रकटीकृतः । केचित्तु ' इयमङ्गबाह्यप्रकीर्णकरूपा नोपाङ्गपदे विलसती ' त्याहुः ।

(८) निरयावलिका–अस्योपाङ्गस्य कल्पिकेति नामान्तरम् । एषा चान्तकृद्दशाङ्गोपाङ्गम् । एतस्मादुपाङ्गादारभ्य वृष्णिदशोपाङ्गपर्यन्तेषु पञ्चसूपाङ्गेष्वावलिकाप्रविष्टादिनरकावासानां प्रसङ्गतस्तद्गामिनां नरतिरश्चां वर्णनम् ।

---

(६) सूर्यप्रज्ञप्ति—यह ज्ञाताधर्मकथांगका उपांग है। इसमें सूर्य और चन्द्रमा सम्बन्धी विचार कियागया है । किसी–किसीका मत है कि यह भगवतीसूत्रका उपांग है ।

(७) चन्द्रप्रज्ञप्ति—यह उपासकदशांगका उपांग है। इसमेंभी सूर्य-भाँति चन्द्रमा और सूर्यसम्बन्धी कथन है। इन दोनोंमें शब्दों और अर्थका अधिक भेद नहीं है । अलबत्ता चन्द्रप्रज्ञप्तिमें चन्द्रमा सम्बन्धी विचार मुख्य है। किसीके मतसे यह अंगबाह्य प्रकीर्णक सूत्र है, उपांग नहीं ।

(८) निरयावलिका—इस उपांगको कल्पिकाभी कहते हैं। यह अन्तकृद्दशांगका उपांग है । इस उपांगसे लेकर वृष्णिदशोपांग तक पाँच उपांगोंमें आवलिकाप्रविष्ट आदि नरकावासोंका प्रसंग है और उनमें जानेवाले मनुष्यों तथा तिर्यंचोंका भी वर्णन है ।

---

(६) સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ—આ જ્ઞાતાધર્મકથાંગનું ઉપાંગ છે. એમાં સૂર્ય અને ચંદ્રમા સંબંધી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. કોઈ–કોઇનો મત એવો છે કે એ ભગવતીસૂત્રનું ઉપાંગ છે.

(૭) ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ—એ ઉપાસકદશાંગનું ઉપાંગ છે, એમાં પણ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિની પેઠે ચંદ્રમા તથા સૂર્ય સંબંધી કથન છે, એ બેઉમાં શબ્દો અને અર્થોનો વધારે તફાવત નથી. અલબત્ત, ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિમાં ચંદ્રમા સંબંધી વિચાર મુખ્ય છે. કોઈ–કોઇના મતાનુસાર આ અંગબાહ્ય પ્રકીર્ણક સૂત્ર છે, ઉપાંગ નથી.

(૮) નિરયાવલિકા—આ ઉપાંગને કલ્પિકા પણ કહે છે. આ અંતકૃદ્દશાંગનું ઉપાંગ છે. આ ઉપાંગથી લઇને વૃષ્ણિદશોપાંગ સુધીના પાંચ ઉપાંગોમાં આવલિકાપ્રવિષ્ટ આદિ નરકાવાસોનો પ્રસંગ છે અને તેમાં જનારા મનુષ્યો તથા તિર્યંચોનું પણ વર્ણન છે.

(९) कल्पावतंसिका–इयमनुत्तरोपपातिकदशाङ्गस्योपाङ्गम् ।

(१०) पुष्पिका–इदमुपाङ्गं प्रश्नव्याकरणसूत्रस्य ।

(११) पुष्पचूलिका–इदमुपाङ्गं विपाकसूत्रस्य ।

(१२) वृष्णिदशा–इदमुपाङ्गं दृष्टिवादाङ्गस्य । अस्योपाङ्गस्य 'वह्निदशा' इति नामान्तरम् ।

इमानि निरयावलिकादीनि पञ्चोपाङ्गानि निरयावलिकाशब्देनाप्यभिधीयन्ते ।

मूलसूत्राणि (४)

(१) नन्दिसूत्रम्–अत्र ज्ञानपञ्चक–तद्भेदवर्णनम् ।

(२) अनुयोगद्वारसूत्रम्–अत्रोपक्रमादिनिरूपणम् ।

---

(९) कल्पावतंसिका—यह अनुत्तरोपपातिक दशांगका उपांग है।

(१०) पुष्पिका—यह प्रश्नव्याकरणसूत्रका उपांग है ।

(११) पुष्पचूलिका—यह विपाकसूत्रका उपांग है ।

(१२) वृष्णिदशा—यह दृष्टिवादका उपांग है। इसका दूसरा नाम 'वह्निदशा' भी है ।

इन निरयावलिका आदि पाँचों उपांगोंको एक 'निरयावलिका' शब्दसे भी कहते हैं ।

(चार मूलसूत्र)

(१) नन्दिसूत्र—इसमें पाँच ज्ञानोंका और उनके भेद-प्रभेद आदिका वर्णन है ।

(२) अनुयोगद्वारसूत्र—इसमें उपक्रम आदिका विवेचन है ।

---

(૯) કલ્પાવતંસિકા—આ અનુત્તરોપપાતિકદશાંગનું ઉપાંગ છે.

(૧૦) પુષ્પિકા—આ પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રનું ઉપાંગ છે.

(૧૧) પુષ્પચૂલિકા—આ વિપાકસૂત્રનુ ઉપાંગ છે.

(૧૨) વૃષ્ણિદશા—આ દૃષ્ટિવાદનું ઉપાંગ છે. એનું બીજું નામ 'વહ્નિદશા' પણ છે.

આ નિરયાવલિકા આદિ પાંચે ઉપાંગોને એક 'નિરયાવલિકા' શબ્દથી પણ ઓળખવામાં આવે છે.

ચાર મૂલસૂત્ર.

(૧) નન્દિસૂત્ર—એમાં પાંચ જ્ઞાનનું અને તેના ભેદ-પ્રભેદ આદિનું વર્ણન છે.

(૨) અનુયોગદ્વારસૂત્ર—એમાં ઉપક્રમ આદિનું વિવેચન છે.

(३) दशवैकालिकसूत्रम्-अत्राहिंसासंयमतपोरूपाणां साधुधर्माणां निरूपणम्।

(४) उत्तराध्ययनसूत्रम्-इह विनयश्रुतादिप्रतिपादनम्।

छेदसूत्राणि (४)

(१) बृहत्कल्पसूत्रम्-अत्र मूलगुणापराधप्रायश्चित्तानामुत्तरगुणापराधप्रायश्चित्तानां च निरूपणम्।

(२) व्यवहारसूत्रम्-इह बृहत्कल्पोक्तप्रायश्चित्तानां दानविधिरालोचनाविधिश्च निरूपितः।

(३) निशीथसूत्रम्-आचाराङ्गस्य पञ्चमचूलायामुक्तो विषयोऽत्रापि निरूपितः।

---

(३) दशवैकालिकसूत्र—इसमें अहिंसा संयम और तप रूप साधुके धर्मोंका कथन है।

(४) उत्तराध्ययनसूत्र—इसमें विनयश्रुत आदिकी प्ररूपणा है।

(चार छेदसूत्र)

(१) बृहत्कल्पसूत्र—इसमें साधुके मूलगुणों और उत्तरगुणोंमें लगेहुए दोषोंके प्रायश्चित्त बतलाए गए हैं।

(२) व्यवहारसूत्र—इसमें बृहत्कल्पमें वर्णन कियेहुए प्रायश्चित्तोंके देने और आलोचना करनेकी विधि बताई गई है।

(३) निशीथसूत्र—इसमें उसी विषयका प्ररूपण है जो आचारांगकी पाँचवीं चूलामें है।

---

(૩) દશવૈકાલિકસૂત્ર—એમાં અહિંસા, સંયમ અને તપ રૂપી સાધુધર્મોનું કથન છે.

(૪) ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર—એમાં વિનય શ્રુત આદિની પ્રરૂપણા છે.

ચાર છેદસૂત્ર.

(૧) બૃહત્કલ્પસૂત્ર—એમાં સાધુના મૂલ ગુણો તથા ઉત્તર ગુણોમાં લાગેલા દોષોનું પ્રાયશ્ચિત દર્શાવ્યું છે.

(૨) વ્યવહાર સૂત્ર—એમાં બૃહત્કલ્પમાં વર્ણવેલાં પ્રાયશ્ચિત્તો આપવાની અને આલોચના કરવાની વિધિ બતાવવામાં આવી છે.

(૩) નિશીથસૂત્ર—એમાં આચારાંગની પાંચમી ચૂલામાં આવેલા વિષયનું પ્રરૂપણ છે.

(४) दशाश्रुतस्कन्धसूत्रम्,—अत्र प्रत्याख्यानपूर्वतः समुद्धृतानामसमाधिस्थानादीनां निरूपणम् ।

इतरावयवावनाय द्रव्यतो विषादिसंदूषिताङ्गुल्यादिशरीरभागच्छेदनमिव पूर्वपर्यायांशे दूषिते सति तस्यावच्छेदोऽवशिष्टपर्यायरक्षानिमित्तं करणीय इति चतुर्भिरेभिः सूत्रैः प्रतिपाद्यतेऽत इमानि छेदसूत्राणि निगद्यन्ते ।

मूलसूत्रम् (१)

(१) आवश्यकसूत्रम्,—अत्र श्रमणश्रावकादीनामुभयकालावश्यकरणीयक्रियाकलापनिरूपणम् ।

---

(४) दशाश्रुतस्कन्धसूत्र—इसमें प्रत्याख्याननामक पूर्वसे उद्धृत किये हुए समाधिस्थान आदिका निरूपण है ।

दूसरे अवयवोंकी रक्षाके लिए जैसे विष आदिसे दूषित अंगुली आदि शरीरके अवयवोंको काट डालना आवश्यक होता है उसी प्रकार पूर्वपर्यायरूप अंश यदि दूषित हो जाय तो बाकी बची हुई पर्यायकी रक्षाके लिए उसको छेद देना ही आवश्यक है । इन चार सूत्रोंमें इसी विषयका वर्णन है; अतः ये 'छेदसूत्र' कहलाते हैं ।

(एक आवश्यकसूत्र)

(१) आवश्यकसूत्र—इसमें साधु और श्रावकोंकी उभयकाल (प्रातः और सायं-काल) में अवश्य की जाने योग्य क्रियाओं (आवश्यकों)का वर्णन है ।

---

(૪) દશાશ્રુતસ્કધસૂત્ર—એમાં પ્રત્યાખ્યાન નામક પૂર્વથી ઉધ્ધૃત કરેલાં સમાધિસ્થાન આદિનું નિરૂપણ છે.

શરીરનાં બીજાં અવયવોના રક્ષણને માટે જેમ વિષાદિથી દૂષિત આંગળી આદિ અવયવોને કાપી નાંખવાની જરૂર પડે છે, તે પ્રમાણે પૂર્વપયાયરૂપ અંશ જો દૂષિત થઇ જાય તો બાકી રહેલી પર્યાયના રક્ષણને માટે તે (પૂર્વપર્યાય) ને કાપી નાંખવી એજ જરૂરનું છે. આ ચાર સૂત્રોમાં એ વિષયનું વર્ણન છે, તેથી તેને છેદસૂત્ર કહેવામાં આવે છે

એક આવશ્યક સૂત્ર

(૧) આવશ્યક સૂત્ર—એમાં સાધુ અને શ્રાવકોની બેઉ કાળે (સવારે અને સાંજે) અવશ્ય કરવા યોગ ક્રિયાઓ (આવશ્યકો) નું વર્ણન છે.

अथेह द्वादशाङ्गात्मके प्रवचने चतुर्विधगतिपरिभ्रमणलब्धानेकविधदुःखजाल-करालदावानलसन्तप्यमानमानसानां भव्यानां भव्याय भगवता सुधारसाऽपारपारा-वारसमानानन्तसुखधामनयनधर्मों धर्मोऽभिदधे। स चानगारधर्मागारधर्मभेदेन द्विविधः। उक्तं चौपपातिकसूत्रे—

"[1]जह य परिहीणकम्मा सिद्धा सिद्धालयमुर्विति, तमेवधम्मं दुविहं आइक्खइ, तंजहा-अगारधम्मं, अणगारधम्मं च। अणगारधम्मा ताव इह खलु सव्वओ सव्वत्ताए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्व-

---

१ छाया—यथा च परिहीणकर्माणः सिद्धाः सिद्धालयमुपयन्ति तमेव धर्मं द्विविधमाख्याति तद्यथा-अगारधर्मः, अनगारधर्मश्च। अनगारधर्मस्तावदिह खलु सर्वतः सर्वतया मुण्डो भूत्वा, अगाराद् अनगारतां प्रव्रजति, सर्वस्मात् प्राणाति-

---

कर्मोदयके कारण जीव चार गतिरूप संसारमें भ्रमण करते हैं और उससे नाना दुःखोंके तीव्र दावानलसे संतप्त होते हैं। ऐसे जीवोंके हितके लिए भगवान्ने द्वादशांग रूप प्रवचनमें धर्मका उपदेश दिया है। वह धर्म अमृत-रसके समुद्रकी तरह अनन्त सुखके स्थानमें (मोक्षमें) पहुँचानेवाला है। वह धर्म दो प्रकारका है-(१)अनगारधर्म (२) अगार धर्म-गृहस्थ धर्म। औपपातिक सूत्रमें कहा है—

"जिससे समस्त कर्मोंको खपाकर सिद्ध भगवान् सिद्ध गतिको प्राप्त होते हैं वह धर्म दो प्रकारका है-(१)अगारधर्म (२)अनगार धर्म।

(२) सम्पूर्ण रूपसे (द्रव्य-भावसे) मुण्डित होकर गृहका त्याग कर अनगार-(साधु)पनेको प्राप्त होना,-समस्त प्रकारके प्राणातिपातसे

કર્મના ઉદયે કરીને જીવ ચારગતિરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે, અને તેથી વિવિધ દુઃખોના તીવ્ર દાવાનળથી સંતપ્ત થાય છે એવા જીવોના હિતને માટે ભગવાને દ્વાદશાંગ રૂપ પ્રવચનમાં ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે એ ધર્મ અમૃતરસના સમુદ્રના જેવો અનંત સુખના સ્થાનમાં (મોક્ષમાં) પહોંચાડનારો છે. તે ધર્મ બે પ્રકારનો છે (૧) અનગારધર્મ, (૨) અગારધર્મ-ગૃહસ્થ ધર્મ. ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-

"જે વડે સમસ્ત કર્મોને ખપાવીને સિદ્ધ ભગવાન્ સિદ્ધગતિને પામે છે, તે ધર્મ બે પ્રકારનો છે: (૧) અગારધર્મ, (૨) અનગારધર્મ

(૨) સંપૂર્ણરૂપે (દ્રવ્ય-ભાવથી) મુંડિત થઇને ગૃહનો ત્યાગ કરીને અનગાર

यइ, सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं, सव्वाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं, सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं, सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं, सव्वाओ राइभोयणाओ वेरमणं, अयमाउसो! अणगारसामइए धम्मे पण्णत्ते। एयस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए निग्गंथे वा निग्गंथीवा विहरमाणे आणाए आराहए भवइ।

अंगारधम्मं दुवालसविहं आइक्खइ, तंजहा-पंच अणुव्वयाइं, तिण्णि गुणव्वयाइं, चत्तारि सिक्खावयाइं। पंच अणुव्वयाइं, तंजहा-थूलाओ

पाताद् विरमणम् (१) सर्वस्मान्मृषावादाद् विरमणम्, (२) सर्वस्माददत्तादानाद् विरमणम्, (३) सर्वस्मान्मैथुनाद् विरमणम्,(४) सर्वस्मात्परिग्रहाद् विरमणम्, (५)सर्वस्माद् रात्रिभोजनाद् विरमणम्,(६) अयमायुष्मन्! अनगारसामयिको धर्मः प्रज्ञप्तः। एतस्य धर्मस्य शिक्षायामुपस्थितो निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा विहरन् आज्ञाया आराधको भवति।

१ छाया--अगारधर्मं द्वादशविधमाख्याति, तद्यथा-पञ्चाणुव्रतानि, त्रीणि

विरत हो जाना, सर्व प्रकारके मृषावादसे विरत हो जाना, सब प्रकारके अदत्तादानसे विरत हो जाना, सब तरहके मैथुनोंसे विरत हो जाना, समस्त परिग्रहसे विरत हो जाना, समस्त रात्रिभोजनसे विरत हो जाना अनगार धर्म है। हे आयुष्मन्! इस धर्मका पालन करनेवाले निर्ग्रन्थ और निर्ग्रन्थी (आर्यिका) भगवान्की आज्ञाके आराधक होते हैं।

(१) अगार धर्म भगवान्ने बारह प्रकारका कहा है। वह इस प्रकारसे है-पाँच अणुव्रत, तीन गुणव्रत और चार शिक्षाव्रत। पाँच अणुव्रत ये हैं-(१) स्थूल प्राणातिपातसे विरमण, (२) स्थूल मृषावादसे

(સાધુ)પણાને પ્રાપ્ત થવું,--સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતથી વિરત થવું, સર્વ પ્રકારના મૃષાવાદથી વિરત થવું, સર્વ પ્રકારનાં અદત્તાદાનથી વિરત થવું, સર્વ પ્રકારનાં મૈથુનોથી વિરત થવું, સમસ્ત પરિગ્રહથી વિરત થવું, સમસ્ત રાત્રિ-ભોજનથી વિરત થવું, એ અનગારધર્મ છે હે આયુષ્મન્! આ ધર્મનું પાલન કરનારા નિર્ગ્રન્થ અને નિર્ગ્રન્થીઓ (આર્યાઓ) ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક છે.

(૧) અગારધર્મ ભગવાને બાર પ્રકારનો કહ્યો છે; તે આ પ્રમાણે:-પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત

પાંચ અણુવ્રત આ પ્રમાણે:--(૧)સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતથી વિરમણ,

पाणाइवायाओ वेरमणं, थूलाओ मुसावायाओ वेरमणं, थूलाओ अदि-न्नादाणाओ वेरमणं, सदारसंतोसे, इच्छापरिमाणे। तिण्णि गुणव्वयाइं, तंजहा-अणत्थदंडवेरमणं, दिसिव्वयं, उवभोगपरिभोगपरिमाणं। चत्तारि सिक्खावयाइं, तंजहा-सामाइयं, देसावगासियं, पोसहोववासे, अतिहिसंविभागे, अपच्छिमा-मारणंतिया-संलेहणा-झूसणा-राहणा, अयमाउसो! अगारसामइए धम्मे पण्णत्ते, एयस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए समणोवासए वा समणोवासिया वा विहरमाणे आणाए आरा-हए भवइ" इति।

गुणव्रतानि, चत्वारि शिक्षाव्रतानि। पञ्चाणुव्रतानि, तद्यथा-स्थूलात्प्राणातिपाताद्वि-रमणम्, स्थूलान्मृषावादाद्विरमणम्, स्थूलाददत्तादानाद्विरमणम्, स्वदारसन्तोषः, इच्छापरिमाणम्। त्रीणि गुणव्रतानि तद्यथा-अनर्थदण्डविरमणम्, दिग्व्रतम्, उपभोगपरिभोगपरिमाणम्। चत्वारि शिक्षाव्रतानि तद्यथा-सामायिकम्, देशाव-काशिकम्, पौषधोपवासः, अतिथिसंविभागः, अपश्चिमा-मरणान्तिका-संलेखना--जोषणाऽऽराधना। अयमायुष्मन्! अगारसामयिको धर्म्मः प्रज्ञप्तः, एतस्य धर्मस्य शिक्षायामुपस्थितः श्रमणोपासको वा श्रमणोपासिका वा विहरन् आज्ञाया आरा-धको भवति" ॥ इति।

विरमण, (३) स्थूल अदत्तादानसे विरमण, (४) स्वदारसन्तोष, (५) इच्छाका परिमाण करलेना।

तीन गुणव्रत ये हैं:—(१) अनर्थदण्डका त्याग करना, (२)दिशा-ओंमें जानेकी मर्यादा करना, (३) उपभोग-परिभोगका परिमाण करना।

चार शिक्षाव्रत ये हैं—(१) सामायिक, (२) देशावकाशिक (दिशा-ओंमें अवान्तर मर्यादा करना), (३) पोषधोपवास (पोसा) करना, (४) अतिथिसंविभाग। अन्तिम मारणान्तिक संलेखना, झूसणा, आराधना।

---

(२)સ્થૂલ મૃષાવાદથી વિરમણ, (૩)સ્થૂલ અદત્તાદાનથી વિરમણ, (૪) સ્વદારસંતોષ, (૫) ઇચ્છાપરિમાણ.

ત્રણ ગુણવ્રત આ પ્રમાણે:-(૧) અનર્થ દંડનો ત્યાગ કરવો, (૨) દિશા-ઓમાં જવાની મર્યાદા કરવી, (૩) ઉપભોગ-પરિભોગની મર્યાદા કરવી

ચાર શિક્ષાવ્રત આ પ્રમાણે:-(૧) સામાયિક, (૨) દેશાવકાશિક (દિશાઓમાં અવાન્તર મર્યાદા કરવી), (૩) પોષધોપવાસ (પોસો) કરવો, (૪) અતિથિ-સંવિભાગ. અન્તિમ-મારણાન્તિક-સંલેખના, ઝૂસણા, આરાધના.

तत्र ज्ञाताधर्मकथानामके षष्ठेऽङ्गे विविधज्ञानधर्मकथासार्थसार्थेन चित्रितं भिक्षाचराचरणीयं श्रुतचारित्रात्मकमनगारधर्मं प्रतिबोधयन् भगवान् सकलविरति-सम्पद्विभूषिताः संयता निरस्तसमस्तभवक्लेशे पुनरागमानवकाशेऽनन्तसुखास्पदे मोक्षपदे विलसन्तीत्यमुमर्थं समर्थयामास ।

ये तु खलु सकलविरतिसाधनाऽक्षमाः भवाटवीभ्रमणवेलाकलितसन्तापकलाप-व्याकुलितात्मानो भव्यास्तेषामुपकारायाऽगारधर्मं बोधयितुमनेकश्रमणोपासक-चारित्रचित्रणपुरस्सरमिदमुपासकदशाख्यं सप्तमाङ्गं वितन्वन्नाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

हे आयुष्मन् ! यह अगार धर्म है और जो श्रमणोपासक या श्रम-णोपासिका इस धर्मका पालन करता (हुआ विचरता) है वह जिनेन्द्र भगवान्की आज्ञाका आराधक है । ”

ज्ञाताधर्मकथांग नामक छठे अंगमें अनेक प्रकारकी ज्ञान और धर्मकी कथाओं द्वारा चित्रित किए हुए साधुओंके श्रुत-चारित्र रूप धर्मको समझाते हुए भगवानने यही प्ररूपणा की है कि सकलविरति रूपी सम्पत्तिसे शोभायमान संयत (साधु) ही ऐसे मोक्ष-पदको प्राप्त करते हैं कि जहाँ न सांसारिक दुःखोंका लवलेश है, न जहाँसे फिर लौटना पड़ता है और जो अनन्त सुखोंका धाम है। किन्तु जो सकल विरतिका साधना करनेमें समर्थ नहीं हैं और संसाररूपी विकट अट-वीमें भ्रमण करनेरूप नाना कष्टोंसे छट-पटा रहे हैं; उन भव्य प्राणि-योंके उपकारके लिए श्रावक धर्मको समझानेके उद्देश्यसे अनेक श्राव-

---

હે આયુષ્મન્ ! એ અગાર ધર્મ છે, અને જે શ્રમણોપાસક અથવા શ્રમણોપાસિકા એ ધર્મનું પાલન કરે છે (કરતાં વિચરે છે), તે જિનેન્દ્ર ભગવાનની આજ્ઞાનાં આરાધક છે.

જ્ઞાતાધર્મકથાંગ નામના છઠ્ઠા અંગમાં અનેક પ્રકારની જ્ઞાન અને ધર્મની કથાઓ દ્વારા ચિત્રિત કરેલા સાધુઓના શ્રુત-ચારિત્રરૂપ ધર્મને સમજાવતાં, ભગવાને એવી પ્રરૂપણા કરી છે કે સકલવિરતિરૂપી સમ્પત્તિથી શોભાયમાન સંયત (સાધુ) જ એવા મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે, કે જ્યાં સાંસારિક દુઃખોનો લેશ માત્ર નથી, જ્યાંથી ફરી જન્મ લેવો પડતો નથી, અને જે અનંત સુખોનું ધામ છે. પરન્તુ જેઓ સકલવિરતિની સાધના કરવામાં સમર્થ નથી, અને સંસારરૂપી વિકટ અટવી (વન)માં ભ્રમણ કરવા રૂપ વિવિધ કષ્ટોથી તરફડી રહ્યા છે, એ ભવ્ય પ્રાણીઓના ઉપકારને માટે શ્રાવકધર્મ સમજાવવાના ઉદ્દેશ્યથી

(मूलम्)—तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी होत्था, वण्णओ। पुण्णभद्दे चेइए वण्णओ ॥ १ ॥

(छाया)—तस्मिन् काले तस्मिन् समये चम्पा नाम नगरी आसीत्, वर्णकम्। पूर्णभद्रश्चैत्यः, वर्णकम् ॥ १ ॥

(टीका)—तस्मिन्=चतुर्थारकलक्षणे कोणिकभूपशासनात्मके, काले=कलयति-'मासोऽयं संवत्सरोऽय'-मित्यादिरूपेण निश्चिन्वन्ति तत्त्वज्ञा यमिति, कलनं=संख्यानं 'पाक्षिकोऽयं मासिकोऽय'-मित्यादिरूपेण निरूपणं कालः, सोऽस्मिन्नस्तीति, कलानां=समयादीनां समूह इति वा कालः[1]। वस्तुतस्तु 'वट्टणालक्खणो कालो'[2] इति भगवद्वचनात् कलयति=नवजीर्णादिरूपतया प्रवर्त्तयति वस्तुपर्यायमिति कालस्तस्मिन्। तस्मिन्=हीयमानलक्षणे समये=सम्=सम्यक् अयते=गच्छतीति समयो-ऽवसरस्तस्मिन्।

१. 'तस्य समूह.' इत्यण्, एवं च "काकानां समूहः काकम्, वकानां समूहो वाक" मित्यादाविव नपुंसकत्वस्यौचित्येऽपि रूढेः शिष्टप्रयोगाच्च लोकतः पुंस्त्वम्, तथाचोक्तम्-"लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्य" इति।
२. 'वर्त्तनालक्षणः कालः' इतिच्छाया।

कोंके चरित्रोंका चित्रण करते हुए भगवान् उपासकदशानामक यह सातवाँ अंग प्रारंभ करते हैं—

' तेणं कालेणं ' इत्यादि।

महीना, वर्ष आदि रूपसे जिसका कलन (निश्चय) तत्त्वज्ञाता करते हैं उसे काल कहते हैं। अथवा 'यह पखवाड़ेका है, महीनेका है' इस प्रकारके कलन (गिनती-संख्या) को काल कहते हैं। अथवा कलाओं (समयों) के समूहको काल कहते हैं, किन्तु भगवानने निश्चय

અનેક શ્રાવકોનાં ચરિત્રોનું ચિત્રણ કરતાં 'ઉપાસકદશા' નામક આ સાતમા અંગનો પ્રારંભ કરે છેઃ-

'तेणं कालेणं' ઈત્યાદિ.

મહિનો, વર્ષ, આદિ રૂપે જેનું કલન (નિશ્ચય) તત્ત્વજ્ઞો કરે છે તે 'કાલ' કહેવાય છે. અથવા 'આ પખવાડીયાનું છે,' 'આ મહિનાનું છે' એ પ્રમાણે કલન (ગણત્રી-સંખ્યા)ને કાળ કહેવામાં આવે છે; અથવા કલાઓ (સમયો)ના સમૂહને કાળ કહે છે; પરન્તુ ભગવાને નિશ્ચય-કાળનું વર્તનારૂપ લક્ષણ કહ્યું છે; અર્થાત્-જે દ્રવ્યની પર્યાયોને નવી જુની કરે છે તે નિશ્ચયકાલ છે.

अथ समयप्ररूपणां व्याचक्षे, तथाहि—

प्रयोगज्ञश्छेको दक्षो जवनः कर्मपारगो बलतारुण्यादिविशिष्टगुणोपेतस्तन्तुवायदारकः पटशाटिकादिकं गृहीत्वाऽतित्वरितमेकहस्तप्रमाणितं युगपदिव स्फाटयति, तत्र संख्याततन्तूनां समुदय-समिति-समागमेन पटादिर्निष्पद्यते, तेषु च तन्तुषूपरितनतन्तुच्छेदमन्तरेण तदधोऽधःस्थिततन्तुच्छेदासम्भवात्परस्परमस्त्येव तन्तुच्छेदे कालभेदः, यथा-शतं कमलानां पत्राणि कश्चित् सुदृढो निपुणः सूच्यादिना व्यधति, तत्राऽऽपाततो लाघवाद् युगपद्वेधनस्य प्रतीतावपि वस्तुतो न युगपद्वेधनं

—कालका वर्त्तनारूप लक्षण कहा है। अर्थात् जो द्रव्यकी पर्यायोंको नयी पुरानी करता है वही निश्चय काल है।

जो सम्यक् प्रकारसे चला जा रहा है-बीत रहा है उसे समय कहते हैं।

समयकी प्ररूपणा इस प्रकार है—

प्रयोगका जानकार, कामको पूरा करडालनेवाला, (बलवान जवान और अत्यन्त निपुण तंतुवाय (जुलाहे) का लड़का वस्त्र या साड़ी आदिको पकड़ कर इतना जल्दी फाड़ डालता कि देखनेवालोंको ऐसा प्रतीत होता है मानो सारा का सारा कपड़ा एकही साथ फाड़ डाला है, किन्तु ऐसा नहीं होता। संख्यात तन्तुओंसे कपड़ा बनता है और जब तक ऊपरके तन्तु न फटें तब तक नीचेके तन्तु फट नहीं सकते, अतः कपड़ेकें फटनेमें कालका भेद अवश्य होता है। जैसे एक दूसरेसे सटे हुए कमलके सौ पत्तोंको कोई निपुण और बलवान् व्यक्ति एक दम सुई आदिसे छेददेता है उस समय भी सहसा ऐसा प्रतीत होता है कि

જે સમ્યક્ પ્રકારે ચાલી રહ્યો છે-વીતી રહ્યો છે, તેને સમય કહે છે.

સમયની પ્રરૂપણા આ પ્રમાણે છેઃ-

પ્રયોગને જાણકાર, કામને પૂરૂં કરી નાંખનાર, બળવાન, જુવાન અને અત્યંત નિપુણ વણકરને છોકરો વસ્ત્ર યા સાડી આદિને પકડીને એટલી ઉતાવળથી ફાડી નાંખે કે જોનારાઓને એમજ પ્રતીત થાય કે આખું ને આખું કપડું એકી સાથે ફાડી નાંખ્યું છે, પરંતુ એમ થતું નથી. સંખ્યાત તંતુઓનું કપડું બને છે, અને જ્યાંસુધી ઉપરના તંતુઓ ન તૂટે ત્યાંસુધી નીચેના તંતુઓ તૂટી શકતા નથી; એથી કપડું ફાટવામાં કાળને ભેદ અવશ્ય થાય છે. જેમ એક બીજાને ચોંટી રહેલી કમળની સો પાંદડીઓને કોઇ નિપુણ અને બળવાન વ્યક્તિ એકદમ સોય આદિથી છેદી નાંખે છે, તે વખતે પણ સહસા

किन्तु क्रमेणैव, यथा वा—अद्यत्वे तारयन्त्रमेकत्र स्थेशनादावाहन्यमानं युगपदिव क्रोशसहस्रमुल्लङ्घयत् प्रतिभाति, वस्तुतस्तु सूक्ष्मतमः क्रमस्तत्रापि वर्त्तत एवेति, तथा च प्रकृते प्रतितन्त्वपि संख्यातपक्ष्मणां सत्त्वेन प्रथमपक्ष्मत्रोटनं विना तदपरापर-पक्ष्मत्रोटनं न संभवतीति प्रत्येकमुपरितनपक्ष्मसु योऽनन्तपरमाणूनां विशिष्टाकार-परिणतिरूपः संघातः, तादृशानन्तसंघातानां यः समुदयस्तादृशानन्तसमुदयानां या समितिस्तादृशीनामनन्तसमितीनां समागमेनैकस्य वस्तुनः सम्पादनाय मिलित्वो-

सौ पत्ते साथ ही छिद गए हैं, परन्तु यह भी भ्रम ही है; क्योंकि जिस समय पहला पत्ता छिदा था उस समय दूसरा नहीं छिदा, और जब दूसरा छिदा तब तीसरा नहीं छिदा था, अतः वास्तवमें सब पत्तोंका छेदन क्रमशः हुआ है। अथवा जैसे—आजकल तार-घर या स्टेशन आदिमें एक जगह तार खटखटाते ही हजारों कोस तक वह एकही समयमें चला गया प्रतीत होता है, किन्तु वहाँभी सूक्ष्म क्रम अवश्य है। इसी प्रकार कपड़ेके विषयमेंभी समझिए। (यह तो कहही चुके हैं कि कपड़ा संख्यात तन्तुओंसे बना है किन्तु) एक एक तन्तुमेंभी सं-ख्यात-संख्यात पक्ष्म (रूँएं) हैं। उन रूँओंमेंभी ऊपरका रूँआँ पहले छिदता है तब कहीं उसके नीचेका रूँआँ छिदता है। अनन्त परमाणु-ओंकी विशिष्ट प्रकारकी परिणति (एक साथ मिलजाने) को संघात कहते हैं। ऐसे अनन्त संघातोंका एक समुदय होता है। अनन्त समु-

એમ જ પ્રતીત થાય છે કે સોએ પાંદડી એકી સાથે છેદાઇ ગઈ છે, પરન્તુ એ પણ ભ્રમજ છે, કારણકે જે સમયે પહેલી પાંદડી છેદાઈ હતી તે સમયે બીજી પાંદડી છેદાઈ નહોતી; અને જ્યારે બીજી છેદાઈ હતી ત્યારે ત્રીજી છેદાઇ નહોતી. તેથી વસ્તુતઃ બધી પાંદડીઓનું છેદન ક્રમશઃ થયું છે. અથવા જેમ આજકાલ ટેલીગ્રાફીક ઓફીસ વગેરેમાં એક જગ્યાએ તાર ખટખટાવતાંજ હજારો કોસ દૂર સુધી તે અવાજ એકજ સમયે ચાલ્યો ગયો એમ પ્રતીત થાય છે, પરન્તુ તેમાં પણ સૂક્ષ્મ ક્રમ અવશ્ય હોય છે. એજ પ્રમાણે કપડાની બાબતમાં પણ સમજવું. (એ તો કહેવામાં આવ્યું છે કે કપડું સંખ્યાત તંતુઓનું બનેલું છે, પરન્તુ) એક એક તંતુમાં પણ સંખ્યાત-સંખ્યાત પક્ષ્મ (રૂવાં) છે. એ રૂવાંમાં પણ ઉપરનાં રૂવાં પહેલાં છેદાય છે, ત્યારપછી તેની નીચેનાં રૂવાં છેદાય અનંત પરમાણુઓની વિશિષ્ટ પ્રકારની પરિણતિ (એક સાથે મળી જવું તે) ને સંઘાત કહે છે. એવા અનંત સંઘાતોનો એક સમુદય થાય છે. અનંત સમુ-

परितनपक्ष्म (पटशाटिकादेः) सम्पद्यते, तस्यैतस्योपरितनपक्ष्मणश्छेदने यावत् कालो लगति तस्यात्यन्तं सूक्ष्मोंऽशः 'समय' इत्युच्यते, इत्थमत्र तात्पर्यम्—स्फाटकपुरुष-प्रयत्नस्याऽचिन्त्यशक्तिकत्वेन प्रतिसमयमनन्तपरमाणुसंघातानां छेदनं भवितुमर्हति, एवं च सत्येकस्मिन् समये यावन्तः संघाताश्छिद्यन्ते तैरनन्तैः संघातैः स्थूलतर एक एव संघातो विवक्ष्यते, एतादृशाश्च स्थूलतराः संघाता एकैकस्मिन् पक्ष्मण्य-संख्याता एव भवन्ति नत्वनन्ता इति तेषां क्रमेण छेदने, असंख्यातसमये-ष्वेवोपरितनपक्ष्मच्छेदो भवतीत्येकस्य पक्ष्मणश्छेदने यावान् कालो व्यत्येति तदसंख्याततमोऽशः समयः ।

दयोंकी एक समिति होती है और ऐसी अनन्त समितियाँ जब संगठित होती हैं तब कहीं जाकर एक वस्तुका ऊपरका एक रूँआँ बनता है । इन सबका छेदन क्रमशः होता है । अर्थात् तन्तुके पहले रूँएँ [की पहली समितिके पहले समुदयके पहले संघात] के छेदनेमें जितना समय लगता है उसका भी अत्यन्तही सूक्ष्म अंश समय कहलाता है ।

मतलब यह है कि फाड़नेवाले में अचिन्त्य शक्ति होनेके कारण प्रति समय अनन्त परमाणुओं के संघातों का छेदन हो सकता है, किन्तु उन सब संघातों को एक स्थूलतर संघात कहाजाता है । ऐसे स्थूलतर संघात एक–एक रूँएँ में असंख्यात होते हैं, अनन्त नहीं; अतः उन्हें क्रम से छेदने पर असंख्यात समयों में ही एक रूँएँ का छेदन होता है,

---

દયોની એક સમિતિ થાય છે, અને એવી અનંત સમિતિઓ જ્યારે સંગઠિત થાય છે, ત્યારે એક વસ્તુનું ઉપરનું રૂંવું બને છે. એ બધાનું છેદન ક્રમશઃ થાય છે. અર્થાત્ તંતુના પહેલા રૂંવા(ની પહેલી સમિતિના પહેલા સમુદયના પહેલા સંઘાત)નું છેદન થવામાં જેટલો સમય લાગે છે, તેનો પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ અંશ એ સમય કહેવાય છે.

મતલબ એ છે કે વસ્ત્ર ફાડનારમાં અચિન્ત્ય શક્તિ હોવાને કારણે પ્રતિ-સમયે અનંત પરમાણુઓના સંઘાતોનું છેદન થઈ શકે છે; પરન્તુ એ બધા સંઘાતોને એક સ્થૂલ સંઘાત કહેવામાં આવે છે. એવા સ્થૂલતર સંઘાત એક એક રૂંવામાં અસંખ્યાત હોય છે, અનંત નહિ; તેથી એ સંઘાતોને ક્રમશઃ છેદવા જતાં અસંખ્યાત સમયોમાં જ એક રૂંવાનું છેદન થાય છે. તેથી એક

इत्येवं चोक्तरूपस्य समयशब्दार्थस्य सत्त्वेऽपि प्रकृते तादृशेऽतिसूक्ष्मे समये चम्पानगर्याः सद्भावस्य, आर्यसुधर्मस्वामिनोऽवतरणस्य चाऽसम्भवादत्र समयपदं लक्षणया हीयमानत्वबोधकं, ततश्च 'तस्मिन् काले तस्मिन् समये' इत्यस्य 'चतुर्थारके हीयमाने' इत्यर्थोऽत एव 'समये' इत्यस्य न वैयर्थ्यमिति सूक्ष्मदृशाऽवधार्यम् ।

चम्पा=एतन्नामिका नाम=प्रसिद्धौ नगरी=न गच्छन्तीति नगाः=वृक्षाः पर्वताश्च, तद्वदचलत्वादुन्नतत्वाच्च प्रासादादयोऽपि, ते सन्ति यस्यां सा, इति निरुक्तिः । यद्वा—

अतः एक रूएँ के छेदने में जितना काल लगता है उसका असंख्यातवाँ हिस्सा एक समय कहलाता है ।

यद्यपि 'समय' शब्दका यही अर्थ है तथापि इतने सूक्ष्मतम अंश में चम्पा नगरी का अस्तित्व और आर्यसुधर्मा स्वामी का पधारना नहीं हो सकता अतः यहाँ 'समय' शब्द का अर्थ 'हीयमान' रूप लेना चाहिए, वह समय शब्द यहाँ व्यर्थ नहीं है । अस्तु ।

उस काल अर्थात् चौथे आरे में, जबकि महाराज कोणिक का राज्य था और उस हीयमानरूप समयमें चम्पा नाम की प्रसिद्ध नगरी थी ।

जो न गमन करे उसे नग कहते हैं अर्थात् वृक्ष और पर्वत । परन्तु प्रासाद (महल) आदि भी वृक्ष और पर्वतोंकी तरह ऊँचे और अचल

રૂંવાના છેદનમાં જેટલો કાળ લાગે છે, તેનો અસંખ્યાતમો ભાગ એક સમય કહેવાય છે

જો કે સમય શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, તોપણ એટલા સૂક્ષ્મતમ અંશમાં ચંપાનગરીનું અસ્તિત્વ અને આર્ય સુધર્મા સ્વામીનું પધારવું થઇ શકતું નથી; તેથી અહીં 'સમય' શબ્દનો અર્થ હીયમાન રૂપ લેવો જોઇએ; તે સમય શબ્દ અહીં વ્યર્થ નથી.

એ કાળે અર્થાત્ ચોથા આરામાં જ્યારે મહારાજ કોણિકનું રાજ્ય હતું અને એ હીયમાનરૂપ સમયમાં ચંપા નામની પ્રસિદ્ધ નગરી હતી.

જે ગમન ન કરે તેને નગ કહે છે, એટલે કે વૃક્ષ અને પર્વત. પરન્તુ પ્રાસાદ (મહેલ) આદિ પણ વૃક્ષ અને પર્વતોની પેઠે ઉંચા તથા અચલ હોય

" पुण्यपापक्रियाविज्ञै,-र्दयादानप्रवर्त्तकैः ।
कलाकलापकुशलैः, सर्ववर्णैः समाकुलम् ॥
भाषाभिर्विविधाभिश्च युक्तं नगरमुच्यते ॥"

इत्युक्तलक्षणा नगरी । 'नकरी' इतिच्छायापक्षे तु न विद्यते करः-गोमहिष्यादीनामष्टादशविधो राजग्राह्यो भागो (जकात) यत्र सेत्यर्थः, अभवत् । वर्णकं= वर्णनं ज्ञातव्यमिति शेषः । तद्यथा—

आसीदसंख्यातद्वीपसमुद्रान्तःस्थितस्य लक्षयोजनविततस्य जम्बूद्वीपस्य दक्षिण-भरतमध्यस्थे अङ्गनामनि जनपदे नियमितप्राणिमात्रानुकम्पा चम्पाऽभिधाना नगरी ।

१ 'नगपांसुपाण्डुभ्योरः' इति वार्त्तिकेन 'नग'-शब्दान्मत्वर्थीयो रः प्रत्ययस्ततः 'षिद्गौरादिभ्यश्च' इति ङीप् ।

होते हैं इस लिए उन्हें भी नग कहते हैं । ये नग (प्रासाद आदि) जिसमें पाए जाएँ उसे नगरी कहते हैं ।

अथवा—" पुण्य और पाप की क्रियाओं के ज्ञाता, दया और दान की प्रवृत्ति करनेवाले, विविध कलाओं में कुशल पुरुष, तथा चारों वर्ण वाले जिसमें निवास करते हों और जिसमें भाँति-भाँतिकी भाषाएँ बोली जाती हों उसे नगर कहते हैं ॥ " यही लक्षण नगरी का है ।

' नगरी ' शब्द की छाया ' नकरी ' भी हो सकती है । नकरी का अर्थ यह है कि जिस में गाय भैंस आदि पर अठारह प्रकारका कर (जकात) न लगता हो ।

चम्पा नगरी का वर्णन इस प्रकार है—

मध्य लोक में असंख्यात द्वीप समुद्र हैं । उन सब के बीच में एक

છે, તેથી તેને પણ નગ કહેવામાં આવે છે. એ નગ (પ્રાસાદ આદિ) જેમાં હોય છે તે નગરી કહેવાય છે.

અથવા, " પુણ્ય અને પાપની ક્રિયાઓના જ્ઞાતા, દયા અને દાનની પ્રવૃત્તિ કરનારા, વિવિધ કલાઓમાં કુશળ પુરૂષો, તથા ચારે વર્ણવાળાઓ જેમાં નિવાસ કરતા હોય અને જેમાં ભાત-ભાતની ભાષાઓ બોલાતી હોય, તેને નગર કહે છે. " એજ લક્ષણ નગરીનું છે.

'નગરી' શબ્દની છાયા 'નકરી' પણ થઇ શકે છે. નકરીનો અર્થ એ છે કે જેમાં ગાય ભેંસ આદિ ઉપર અઢાર પ્રકારનો કર અથવા જકાત ન લેવાતી હોય.

यदुद्भवाश्च भावुकाः अभिगतजीवाजीवाः, उपलब्धपुण्यपापाः, अस्रवसंवर-निर्जराक्रियाधिकरणबन्धमोक्षकुशलाः, देवादिसाहाय्यनिरपेक्षतया निजनिजकर्त्तव्य-मात्राधीनत्वेनादीनमनोभावाः, वृद्धिजीविकादिकलान्तरव्यापारवत्तयाऽऽयोगमयोग-संप्रवृत्ताश्चौरचाटलम्पटादीनामभावेनाऽऽत्मशौर्यौदार्यातिशयेन वा निर्भयाः; दानाय सततमुद्धाटितकपाटगृहद्वाराः, निर्ग्रन्थप्रवचने निश्शङ्किताः, निर्विचिकित्साः, अर्थ-श्रवणाल्लब्धार्था., अर्थावधारणाद्गृहीतार्थाः, सांशयिकार्थप्रश्नकरणात्पृष्टार्थाः,

---

लाख योजन विस्तार वाला जम्बूद्वीप है। जम्बूद्वीप के दक्षिण भरत में अंग नामक देश है। उस देश में नियम से प्राणीमात्र पर अनुकम्पा करनेवाली चम्पा नाम की नगरी थी।

वहाँ के श्रावक जीव–अजीव तत्त्व के ज्ञाता, पुण्य–पाप को जानने वाले, आस्रव संवर निर्जरा क्रियाधिकरण बन्ध मोक्ष में कुशल, देवादि की सहायता की पर्वाह न करके अपने कर्त्तव्य में जुटे रहने के कारण अदीन मन वाले, वृद्धिजीविका आदि कलान्तर व्यापार वाले होने से लेन–देन में प्रवृत्त, चोर चाट लम्पट आदि का अभाव होने के कारण अथवा अपनी शूरता उदारता आदि की अधिकता के कारण निर्भय, दान देने के लिए सदा किवाड़ खुले रखनेवाले निर्ग्रन्थ प्रवचनमें शंका कांक्षा और जुगुप्सा (दुगुंछा) रहित, अर्थ के श्रवण करनेंसे लब्धार्थ, अर्थ की धारणा करनेसे गृहीतार्थ, सन्दिग्ध विषय में प्रश्न करने से

ચંપાનગરીનું વર્ણન આ પ્રમાણે છેઃ–

મધ્ય લોકમાં અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્ર છે. એ બધાની વચ્ચે એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો જબૂદ્વીપ છે. જંબુદ્વીપના દક્ષિણ ભરતમાં અંગ નામનો દેશ છે. એ દેશમાં નિયમપૂર્વક પ્રાણીમાત્ર પર અનુકંપા ધારણ કરનારી ચંપા નામની નગરી હતી.

ત્યાંના શ્રાવકો જીવ–અજીવ તત્ત્વના જ્ઞાતા, પુણ્ય–પાપના જાણવાવાળા, આસ્રવ સંવર નિર્જરા ક્રિયાધિકરણ બંધ મોક્ષમાં કુશળ, દેવાદિની સહાયતાની પરવા કર્યા વિના પોતાનાં કર્તવ્યોમાં લાગી રહેવાને કારણે અદીન મનવાળા, વૃદ્ધિ જીવિકા આદિ કલાન્તર વ્યાપારવાળા હોવાને કારણે લેવા–દેવામાં પ્રવૃત્ત, ચોર, ચાડીયા, લંપટ આદિના અભાવને કારણે અથવા પોતાની શૂરવીરતા, ઉદારતા આદિની અધિકતાને કારણે નિર્ભય, દાન દેવાને માટે સદા પોતાના ઘરનાં બારણાં ખુલ્લાં રાખનારા, નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનમાં શંકા કાંક્ષા અને જુગુપ્સા

प्रश्नार्थाभिगमनादभिगृहीतार्थाः, इत्थम्भूतस्यार्थस्योपलम्भाद्विनिश्चितार्थाः, निर्ग्रन्थ-प्रवचनतो विबुधैरप्यनतिभेद्याः, अस्थिमज्जानुगतजिनप्रेमाणः सन्तः पुत्रकलत्रादीन् प्रत्यपि-" जैवातृकाः ! इदमेव निर्ग्रन्थप्रवचनं परमार्थः शेषोऽनर्थः, यदपि च धनधान्यपुत्रकनककान्ताबन्धुप्राज्यराज्यविलासादिकं तदपि क्षण-भंगुरतया, परिणामनीरसतया, निर्ग्रन्थप्रवचनपथकण्टकतया च परि-हरणीयमेव, कषायकलुषिताऽऽशयो हि नैहिको नाप्यामुष्मिक इत्युभय-लोकपरिभ्रष्टः कष्टदपरिणामोऽनुशोचति, न च स्वप्नेऽपि कल्पतेऽल्पी-यसेऽपि श्रेयसे, तन्मृतमनु, गृहद्वारमात्रमुपयान्तीं रमणीं, चितास्थली-मात्रमुपगच्छतः पुत्रादींश्च सर्वथा असाराननुभूय भवोद्भूतप्रभूतभीति-

---

पृष्टार्थ, पूछे हुए अर्थ को समझ लेनेसे अभिगृहीतार्थ, 'इत्थम्भूत' अर्थ को जान लेने के कारण विनिश्चितार्थ, और देवताओं द्वारा भी निर्ग्रन्थ-प्रवचनसे चलायमान न होनेवाले थे। उनकी हड्डी-हड्डी और मिंजी-मिंजी में जिन भगवानका प्रेम रमा हुआ था। वे अपने पुत्र और पत्नी आदिको भी ऐसा समझाते थे—

"जैवातृक ! यही निर्ग्रन्थ प्रवचन ही परमार्थ है, शेष सब अनर्थ है। धन-धान्य, सुत-सुवर्ण, पत्नी-परिवार, प्राज्य-राज्य, यह सब क्षणभंगुर है, परिणाममें दुखदाई है और निर्ग्रन्थ प्रवचन के पथका कण्टक है इस लिए यह त्यागने योग्य है। जो कषायों से कलुषित हृदय है वह न इधरका है न उधरका है-दोनों लोकोंसे भ्रष्ट है, उसे स्वप्नमें भी जरासा श्रेय प्राप्त नहीं होनेका। अतः मृत्यु होनेके बाद घरकी

(इशुंछा)थी रहित, अर्थनुं श्रवण करवाथी लब्धार्थ, अर्थनी धारणा करवाथी गृहीतार्थ, संदिग्ध विषयमां प्रश्न करवाथी पृष्टार्थ, पूछेला अर्थने समजी लेवाथी अभिगृहीतार्थ, इत्थंभूत अर्थने जाणी लेवाने कारणे विनिश्चितार्थ, अने देवताओ द्वारा पण निर्ग्रन्थ-प्रवचनथी चलायमान न थाय तेवा हता. एमनां हाडेहाडमां अने मज्जाए मज्जामां जिन भगवानने। प्रेम रमणु थई रहेलो हतो. तेओ पोतानां पुत्र अने पत्नी आदिने पण एम समजावता हता:-

हे आयुष्यमंतो ! ए निर्ग्रन्थ प्रवचन ज परमार्थ छे, बाकी बधो अनर्थ छे. धन-धान्य, सुत-सुवर्ण, पत्नी-परिवार, प्राज्य-राज्य, ए बधुं क्षणभंगुर छे, परिणामे दुःखदायी छे अने निर्ग्रन्थ-प्रवचनना पथना कंटके। छे; तेथी ए बधुं त्यजवायोग्य छे. कषायोथी कलुषित जे हृदय छे ते नथी अहींनुं के नथी

निरासायाऽनवरतमाश्रयणीय"–मित्यादिकमनिशमुपदिशन्तोऽभयदान–सुपात्र-दान–म्रियमाणप्राणिप्राणपरित्राणपरायणाः, शीलव्रत–गुणव्रतविरमणपरिपूर्णाः, अष्टमी–चतुर्दशी–पाक्षिक–पौषधोपवासकरणशीलाः पौरुष्यादिप्रत्याख्यानप्रसिता आढ्या यावदपरिभूताः श्रमणोपासका व्यद्योतिषत ।

यत्र च श्रीवासुपूज्यस्य भगवतो द्वादशतीर्थङ्करस्य समभूवन् पञ्च कल्याणानि, तानि च–च्यवनं(गर्भ)–जन्म-दीक्षा-केवलज्ञानं-निर्वाणाख्यानि, तत्र-(१)च्यवनस्य मासो ज्येष्ठः, पक्षो वदि, तिथिर्नवमी, नक्षत्रं शतभिषक्, राशिः कुम्भः, वेला

देहली तक साथ देनेवाली स्त्री और चिता तक साथ चलनेवाले पुत्रोंकी निस्सारताका अनुभव करो और संसारसे उत्पन्न हुए भीषण भयको दूर करनेके लिए उसी निर्ग्रन्थ प्रवचनका आश्रय लो।"

वे श्रावक अभयदान, सुपात्रदान और मरते हुए जीवको बचानेमें सदा तत्पर रहते थे, शीलव्रत, गुणव्रत और वैराग्यसे युक्त थे, अष्टमी चतुर्दशी पक्खी को पोषधोपवास (पोसा) किया करते थे, 'पोरसी' आदिका प्रत्याख्यान करते थे, और आढ्य यावत् अपरिभूत थे।

यह वही चम्पा नगरी है जिसमें बारहवें तीर्थंकर श्रीवासुपूज्य के पाँचों कल्याणक हुए थे। वे ये हैं–(१) गर्भ (२) जन्म (३) दीक्षा (४) केवलज्ञान (५) मोक्ष। (१) गर्भ (च्यवन) जेठ वदी नवमीको, शतभि-

१ 'आढ्य' से 'अपरिभूत' तक के शब्दोंका स्पष्टार्थ पाठकगण आगे आनेवाले आनन्द श्रावकके वर्णनमें देख लेवें।

तहींनुं–બેઉ લોકથી ભ્રષ્ટ છે, તેથી સ્વપ્નમાં પણ જરાએ શ્રેય પ્રાપ્ત થવાનું નથી. તેથી મૃત્યુ થયા પછી ઘરની ડહેલી સુધી સાથ કરનારી સ્ત્રી અને ચિતા સુધી સાથ કરનારા પુત્રોની નિસ્સારતાનો અનુભવ કરો અને સંસારથી ઉત્પન્ન થયેલા ભીષણ ભયને દૂર કરવાને માટે એ નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચનનો આશ્રય લ્યો."

એ શ્રાવકો અભયદાન, સુપાત્રદાન અને મરતા જીવોને બચાવવામાં સદા તત્પર રહેતા હતા, શીલવ્રત, ગુણવ્રત અને વૈરાગ્યથી યુક્ત હતા, આઠમ ચૌદશ પાખીના પોષધોપવાસ (પોસા) કરનારા હતા, પોરસી આદિનાં પ્રત્યાખ્યાન કરનારા હતા અને *આઢ્યથી માંડી અપરિભૂત હતા.

એવી એ ચંપાનગરી છે, જેમાં બારમા તીર્થંકર શ્રી વાસુપૂજ્યનાં પાંચે

* 'આઢ્ય'થી 'અપરિભૂત' સુધીના શબ્દોનો સ્પષ્ટાર્થ વાચકોએ આગળ આવનારા આનંદ શ્રાવકના વર્ણનમાંથી વાંચી લેવો.

चार्द्धरात्रः, च्यवनं च प्राणतदशमदेवलोकतः । (२) जन्म च जया-वसुराजाभ्यां मातापितृभ्यां, तस्य (जन्मनः) मासः फाल्गुनः पक्षो वदि (बहुलः), तिथिश्चतुर्दशी, नक्षत्रादिकं गर्भोक्तमेव, गोत्रं चैतस्य भगवतः काश्यपं, वंश इक्ष्वाकुः । (३) दीक्षाया मासादिर्जन्मोक्त एव, दीक्षाया वेला दिवसस्य चतुर्थः प्रहरः, दीक्षाग्रहण-(कल्याण)स्थलं विहारवनीपस्याशोकतरोस्तलम् । (४) केवलज्ञानप्राप्तेः स्थानं पाटलिवृक्षस्याधस्तात्, वेला चापराह्णः, छद्मस्थावस्थायाः कालो नव मासाः, सङ्कलनया स्वयमनुभवनीयः । (५) निर्वाणकल्याणं चाऽऽषाढसुदिचतुर्दश्या अपराह्णे, नक्षत्रादय इहापि प्रागुपात्ता एवेति ।

षक् नक्षत्र, कुम्भ राशिमें अर्ध रात्रिके समय दशवें देवलोक प्राणतसे हुआ था।

(२) जया माता और वसुराज पितासे जन्म हुआ था। फागुन वदी चतुर्दशी के दिन उक्त नक्षत्र और राशिमें हुआ था। भगवान् का गोत्र काश्यप और वंश इक्ष्वाकु था।

(३) दीक्षा कल्याणक का मास, तिथि वही फागुन वदी चतुर्दशी थी। दिन के चौथे पहरमें दीक्षा ली थी। विहार-वनीपकके अशोक वृक्ष का तल दीक्षास्थान है।

(४) पाटलि वृक्षके नीचे केवल ज्ञान प्राप्त हुआ। अपराह्णका समय था। छद्मस्थ अवस्था नौ मास रही–जोड़ने से आपही मालूम हो जायगा।

કલ્યાણક થયાં હતાં. એ કલ્યાણકો આ પ્રમાણે:-(૧) ગર્ભ, (૨) જન્મ, (૩) દીક્ષા, (૪) કેવલજ્ઞાન, (૫) મોક્ષ.

(૧) ગર્ભ (ચ્યવન) જેઠ વદ નોમને દિવસે, શતભિષક્ નક્ષત્ર, કુંભ રાશિમાં, અર્ધ રાત્રિને સમયે, દસમા દેવલોક (પ્રાણત)માંથી થયો હતો.

(૨) જયા માતા અને વસુરાજ પિતાથી જન્મ થયો હતો. ફાગણ વદ ચૌદશને દિવસે ઉક્ત નક્ષત્ર અને રાશિમાં જન્મ થયો હતો. ભગવાનનું ગોત્ર કાશ્યપ અને વંશ ઈક્ષ્વાકુ હતો.

(૩) દીક્ષા કલ્યાણકના માસ, તિથિ, ફાગણ વદ ચૌદશનાં હતાં. દિવસના ચોથા પહોરમાં દીક્ષા લીધી હતી. વિહાર વનીપકના અશોક વૃક્ષનું તળ દીક્ષાસ્થાન હતું.

(૪) પાટલિ વૃક્ષની નીચે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. મધ્યાહ્ન પછીનો સમય હતો. છદ્મસ્થ અવસ્થા નવ માસ રહી, તે મેળ મેળવવાથી માલૂમ પડી આવશે.

यामध्यासीनाश्च सर्वार्थसिद्धे मुहूर्त्ते समुत्थाय नमस्कारमन्त्रपाठपूर्वकं नियम-चतुर्दशकं मनोरथत्रिकं विचिन्त्य स्वस्वशरीरकृत्यनिवृत्ता मातापितृप्रभृतिविनयोत्तरं गुरुसदेशमासाद्य 'तिक्खुत्तो' पाठेन कृतसविधिगुरुवन्दनास्तद्वदनान्माङ्गलिकं व्याख्यानं चाऽऽकर्णयन्ति स्म समयप्रतिपालका बालका अपि।

यस्यां च विशिष्टप्रभाववतो द्वादशतीर्थंकरस्य देवाधिदेवस्य श्रीवासुपूज्यस्य त्रिभुवनावतंसवंशपरम्परायां जाते बृहद्वसौ नरपतौ शासति कदाचन देवोपघात-संजातमरकमहोपद्रवद्रुतानां सर्वेषां नागरिकाणां सनृपाणां तत्रैव तद्वर्षीयचातुर्मा-स्यस्थजयकीर्त्तिमुनीश्वरोपदिष्टेनाऽऽचामाम्लनाम्ना व्रतेनाऽऽस्थितेन सपद्येव सम-जनि सकलोपद्रवनिवृत्तिः, तद्वृत्तान्तो यथा—

(५) निर्वाण-कल्याणक आषाढ सुदी चतुर्दशी के अपराह्न समयमें हुआ। नक्षत्र आदि पूर्वोक्त ही थे।

वहां सिद्धान्तके अनुगमन करनेवाले बालक सर्वार्थसिद्ध मुहूर्त्तमें उठकर 'णमोक्कार' मंत्रका पाठ करके चौदह नियमों और तीन मनोरथोंका चिन्तवन करके शारीरिक कृत्य से निवृत्त होकर माता-पिता आदि बड़ोंका विनय करनेके बाद गुरुओंके पास आकर 'तिक्खुत्तो' के पाठ से उन्हें वन्दना करते थे, और उनके मुखसे मांगलिक तथा व्याख्यान सुनते थे।

जिस नगरीमें विशिष्ट प्रभाववाले बारहवें तीर्थंकर देवाधिदेव श्री वासुपूज्य भगवान्के पवित्र वंशपरंपरामें उत्पन्न बृहद्वसु नामक राजाके राज्यमें एक समय देवकृत मरकीका उपसर्ग हुआ था, उस समय चातु-

(५) નિર્વાણ-કલ્યાણક આષાઢ સુદી ચૌદશના મધ્યાહ્ન પછીના (અપરાહ્ન) સમયમાં થયું. નક્ષત્રાદિ પૂર્વે જણાવ્યાં તે પ્રમાણે હતાં.

ત્યાં સિદ્ધાન્તનું અનુગમન કરનારા બાળકો સર્વાર્થસિદ્ધ મુહૂર્તમાં ઉઠીને 'ણમોક્કાર' મંત્રનો પાઠ કરી ચૌદ નિયમો અને ત્રણ મનોરથોનું ચિંતન કરી શારીરિક કૃત્યથી નિવૃત્ત થઇ માતા-પિતા આદિ વડીલોનો વિનય કર્યા પછી ગુરૂઓની પાસે આવી 'તિક્ખુત્તો'ના પાઠથી તેમને વંદન કરતા હતા, અને એમના મુખથી માંગલિક તથા વ્યાખ્યાન સાંભળતા હતા.

એ નગરીમાં વિશિષ્ટ પ્રભાવવાળા બારમા તીર્થંકર દેવાધિદેવ શ્રી વાસુ-પૂજ્ય ભગવાનના પવિત્ર વંશપરંપરામાં ઉત્પન્ન થએલા બૃહદ્વસુ નામના રાજાના રાજ્યમાં એક વખત દેવકૃત મરકીનો ઉપસર્ગ થયો હતો; તે વખતે ચાતુર્માસમાં

“ विसिट्ठप्पहाववओ भगवओ दुवालसतित्थयरस्स देवाहिदेवस्स सिरि-वासु-पुज्जस्य तिहुयणवर्डिसवंसपरंपराए भद्दवसुणामं राया हवीअ। सो य एगया अतंद-चंदधवलाए रत्तीए सपरियारसामंतचक्कोवेओ अट्टालियाए उवविसंतो गगणंगणे चंदाइसोहं पासमाणो अहेसि। अकांडम्मि एव तारापडणमालोक तद्दिट्ठंतेणं संसारासारयामोधारंतो झत्ति वेरग्गं पत्तो।

एतच्छाया चैवम्—

“ विशिष्टप्रभाववतो भगवतो द्वादशतीर्थकरस्य देवाधिदेवस्य श्रीवासुपूज्यस्य त्रिभुवनावतंसवंशपरम्परायां भद्रवसुर्नाम राजा बभूव। स चैकदाऽतन्द्रचन्द्रधवलायां रात्रौ सपरिवारसामन्तचक्रोपेतोऽट्टालिकायामुपविशन् गगनाङ्गने चन्द्रादिशोभां पश्यन्नासीत्, अकाण्ड एव तारापतनमालोक्य तद्दृष्टान्तेन संसारासारतामवधारयन् झटिति वैराग्यं प्राप्तः।

मास में विराजमान जयकीर्त्तिमुनिके बताए हुए आयंबिल नामक व्रत के करने से वह (उपसर्ग) शीघ्र नष्ट हो गया, उस का वृत्तान्त इस प्रकार है—

“ विशेष प्रभावशाली बारहवें तीर्थंकर देवाधिदेव भगवान् वासु-पूज्यकी तीनों लोकोंमें श्रेष्ठ वंशपरंपरामें भद्रवसु नामक एक राजा हो गया है। वह राजा किसी समय चन्द्रमाकी भाँति स्वच्छ प्रकाशमान रात्रिमें अपने सामन्त तथा परिवारके लोगोंके साथ छत पर बैठा हुआ चन्द्रमाकी शोभा निरख रहा था। देखते-देखते असमयमें ही एक तारा टूट गया। राजाको इस उदाहरणसे संसारकी असारताका भान हुआ और वह तत्काल विरक्त हो गया।

વિરાજમાન જયકીર્તિ મુનિએ બતાવેલું આયંબિલનામનું વ્રત કરવાથી એ ઉપસર્ગ શીઘ્ર નષ્ટ થઇ ગયો હતો. એનો વૃત્તાંત આ પ્રમાણે છે:-

વિશેષ પ્રભાવશાલી બારમા તિર્થંકર દેવાધિદેવ ભગવાન્ વાસુપૂજ્યની ત્રણુ લોકમાં શ્રેષ્ઠ વંશપરંપરામાં ભદ્રવસુ નામનો એક રાજા થઈ ગયો છે. એ રાજા એક સમયે ચંદ્રમા જેવી સ્વચ્છ પ્રકાશમાન રાત્રિમાં પોતાનાસામંતો તથા પરિ-વારના માણુસો સાથે છત પર બેસીને ચંદ્રમાની શોભા જોઇરહ્યો હતો. તે જોતાં અસમયમાંજ એક તારો તુટી પડ્યો રાજાને એ ઉદાહરણુથી સંસારની અસારતાનું ભાન થયું અને તે તત્કાળ વિરક્ત થઈ ગયો.

अह कहंपि राइमइवाहिऊण जाए पभाए जिट्ठपुत्तस्स बुहवसवे रज्जभारं, कणिट्ठस्स भाउस्स चंदवसवे य सिंधुदेसट्ठियं सिद्धानामं नयरीं दाऊण सयं दिक्खं वेत्तूण तवं तविउं गओ।

सिद्धाणयरीए य पुव्वओ पिहुकित्तिणामं णरवई भद्दवसुणा णगरीरक्खट्ठं तत्थ निउत्तो आसी, जस्स पुव्वभवमित्तेणं धरणिंददेवेणं पसज्ज अपराजियणामगमत्थं दिण्णं, जस्स पभावेण अमू पिहुकित्ती सया विजयवमहेसि। अह रन्नो बुहवसुणो सहाययाए

अथ कथञ्चिद्रात्रिमतिवाह्य जाते प्रभाते ज्येष्ठपुत्राय बृहद्वसवे राज्यभारं, कनिष्ठाय भ्रात्रे चन्द्रवसवे च सिन्धुदेशस्थां सिद्धां नाम नगरीं दत्त्वा स्वयं च दीक्षां गृहीत्वा क्वचन तपस्तप्तुं गतः।

सिद्धानगर्यां च पूर्वतः पृथुकीर्तिनामा नृपतिर्भद्रवसुना नगरीरक्षार्थं तत्र नियुक्त आसीत्, यस्मै निजेन पूर्वभवमित्रेण धरणेन्द्रदेवेन प्रसद्याऽपराजितनामकमस्त्रं दत्तम्, यस्य प्रभावेणासौ पृथुकीर्त्तिः सदा विजयवानासीत्।

उसने किसी तरह रात बिताई, और ज्योंही प्रातःकाल हुआ कि अपने बड़े लड़के बृहद्वसुको राज्य सौंपदिया, तथा उसके छोटे भाई चन्द्रवसुको सिन्धु देशकी सिद्धा नामक नगरी देदी। स्वयं दीक्षा ग्रहण कर कहीं तपस्या करने चला गया।

सिद्धा नामक नगरीका राज्य पहलेसे ही भद्रवसुने उसकी रक्षाके लिए पृथुकीर्त्तिको सौंपरखा था। पृथुकीर्त्तिके पूर्वभव के मित्र धरणेन्द्र देवने उस पर प्रसन्न होकर उसे अपराजित नामक एक अस्त्र दिया था। उस दिव्य अस्त्र के प्रभावसे पृथुकीर्त्ति सदा विजयी रहता था—कभी किसीसे नहीं हारता था।

तेणे कोइ पण रीते रात वीताडी, अने प्रातःकाळ थयो के तुरत तेणे पोताना मोटा पुत्र बृहद्वसुने राज्य सोंपी दीधुं तथा तेना नानाभाइ चंद्रवसुने सिंधु देशनी सिद्धा नामनी नगरी आपी दीधी. पछी पोते दीक्षा लइने क्यांक तपस्या करवा चाल्यो गयो.

सिद्धा नामनी नगरीनुं राज्य पहेलेथीज भद्रवसुए तेना रक्षण माटे पृथुकीर्तिने सोंपी दीधुं हतुं. पृथुकीर्तिना पूर्वभवना मित्र धरणेंद्रदेवे तेना पर प्रसन्न थइने तेने अपराजित नामनुं एक अस्त्र आप्युं हतुं. ए दिव्य अस्त्रना प्रभावथी पृथुकीर्ति सदा विजयी रहेतो हतो. कोईवार कोइथी हारतो नहि.

सदलबलं तं नयरिं अहिकरिउं समागयम्मि चंदवसुम्मि तप्पुण्णप्पहावेणं पणट्ठाऽपराजियत्तसत्ती सपरिवारो सो पिहुकित्ती राया संगामे पराजेऊण णायपरिब्भट्ठो पयापरिपंथी पसुमारं मारिओ पंचत्तं गच्छीअ। चंदवसू य निकंटयं तीसे नयरीए सासणं करेउमाढवीअ। अह णियस्स चिरस्स मित्तस्स वावादणेण अइरुट्ठो धरणिंददेवो वावादणनियाणं चंपाहीसमोगच्च सीयतेओबलेण तीए चंपाए मरगाइज्जु-

अथ राज्ञो बृहद्वसोः सहायतया सदलबलं तां नगरीमधिकर्तुं समागते चन्द्रवसौ तत्पुण्यप्रभावेन प्रणष्टापराजितास्त्रशक्तिः सपरिवारः स पृथुकीर्त्ती राजा संग्रामे पराजित्य न्यायपरिभ्रष्टः प्रजापरिपन्थी पशुमारं मारितः पञ्चत्वमगात्। चन्द्रवसुश्च निष्कण्टकं तस्या नगर्याः शासनं कर्तुमारेभे।

अथ निजस्य चिरस्य मित्रस्य व्यापादनेनातिरुष्टो धरणेन्द्रदेवो व्यापादननिदानं चम्पाधीशमवगत्य स्वीयतेजोबलेन तस्यां चम्पायां मरकाद्युपसर्गं निकुर्वाण-

चन्द्रवसु राजा बृहद्वसुकी सहायता लेकर नगरी पर अधिकार जमानेके लिए दलबलके साथ चलदिया। चन्द्रवसु बड़ा पुण्यात्मा था। उसके पुण्यके प्रभावसे पृथुकीर्त्तिके अपराजित अस्त्रकी सारी शक्ति नष्ट हो गई। वह युद्धमें हार गया। प्रजाका दुश्मन, न्यायसे भ्रष्ट पृथुकीर्त्तिको पशुओंकीसी मार मारी गई कि मार खाते-खाते उसका दम निकल गया। चन्द्रवसुने उस नगरी पर निष्कंटक राज्य-शासन करना आरंभ कर दिया।

धरणेन्द्र देव अपने चिरकालीन सखाकी मृत्युसे आग-बबूला हो गया। उसने चंपाके राजा को ही मित्रकी मृत्युका कारण समझा इस

ચંદ્રવસુ રાજા બૃહદ્વસુની સહાય લઇને સિદ્ધા નગરી પર અધિકાર બેસાડવાને લાવ-લશ્કરની સાથે ચાલી નીકળ્યો ચંદ્રવસુ ભારે પુણ્યાત્મા હતો. તેના પુણ્યના પ્રભાવથી પૃથુકીર્તિના અપરાજિત અસ્ત્રની બધી શક્તિ નષ્ટ થઈ ગઈ. તે યુદ્ધમાં હારી ગયો. પ્રજાના દુશ્મન અને ન્યાયથી ભ્રષ્ટ પૃથુકીર્તિને પશુઓની પેઠે માર મારવામાં આવ્યો અને માર ખાતાં ખાતાં-તેનો દમ નીકળી ગયો. ચંદ્રવસુએ એ નગરી પર નિષ્કંટક રાજ્યશાસન કરવાનો આરંભ કરી દીધો.

ધરણેન્દ્રદેવ પોતાના લાંબા સમયના મિત્રનો મૃત્યુ જાણી ક્રોધની આગથી બળવા લાગ્યો. તેણે ચંપાના રાજાનેજ મિત્રના મૃત્યુનો કારણ માન્યો, તેથી ચંપામાં મહામારીની બિમારી ફેલાવી દીધી. પ્રજામાં 'ત્રાહિ-ત્રાહિ' પોકાર

वसग्गं विकुणमाणो तण्णयरीवासिणो जणे अईवोवद्दुयवं, जब्भयेण सव्वे एव तन्नयरिट्ठा-" हा हओम्हि, गया मह वंधवा, हा देव ! किं कुणेमि, कहिं गच्छेमि, को मज्झ सरणं " इय सोराहोडणमुच्चे अक्कोसंता णयरीओ पवलज्ज जहोगासं सं सं अप्पाणमारक्खिउमिओतओ अवहरीअ। सहपरिवारो सपरिच्छओ रायावि बूहब्बसू ससंभमं णयरिं अवहाय तव्वाहिरं वसीअ। तीए य चंपाए णाणालद्धिमंतो

स्तन्नगरीवासिनो जनानतीवोपद्रुतवान्, यद्भयेन तन्नगरीस्थाः ' हा हतोऽस्मि, गता मे वान्धवाः, हा दैव ! किं करोमि, क्व गच्छामि, को मे शरण'-मिति सोरस्ताडनमुच्चैराक्रोशन्तो नगरीतः प्रपलाय्य यथाऽवकाशं स्वं स्वमात्मानमारक्षितुमितस्ततोऽगच्छन् ।

सहपरीवारः सपरिच्छदश्च राजाऽपि बृहद्वसुः ससम्भ्रमं नगरीमपहाय तद्बहिरुवास ।

तस्यां च चम्पायां नानालब्धिमतो जयकीर्त्तिनाम्न आचार्यस्य मुनिगणपरि-

लिए चंपामें महामारीकी बीमारी फैला दी । प्रजामें त्राहि-त्राहि मच गई । उसके डरके मारे लोग चिल्लाने लगे-' हाय ! मरे ! बन्धु-जन चल वसे ! हायरे भाग्य ! ! क्या करें, कहाँ जाएँ, किसका सहारा लें ?' इस प्रकार चिल्लाते-बिलबिलाते हुए नगरीके लोग, इधर-उधर जहाँ जिसका सींग समाया वहीं अपनी-अपनी जान बचानेके लिए भाग गये।

राजा बृहद्वसु भी अपने कुटुंबी तथा अन्य परिच्छदों के साथ नगरी छोड़कर बाहर आवसा ।

विविध लब्धियोंके धारक अनेक साधुओंसे युक्त जयकीर्ति नामक आचार्यका चौमासा उस वर्ष चम्पा नगरीमें ही था। एक वार आचार्यजी

પડવા લાગ્યો. મરકીના ડરથી લોકો પોકાર કરવા લાગ્યા:-' હાય ! મુઆ ! બંધુજનો ચાલ્યા ગયા ! હાયરે ભાગ્ય ! શું કરવું ? ક્યાં જવું ? કોનો આશ્રય લેવો ?' એ પ્રમાણે પોકાર અને વિલાપ કરતા નગરીના લોકો અહીં-તહીં, જ્યાં જેને ફાવ્યું તેમ પોત-પોતાનો જીવ બચાવવાને નાસી ગયા.

રાજા બૃહદ્વસુ પણ પોતાનાં કુટુંબીઓ તથા બીજા પરિવાર સાથે નગરી છોડીને બહાર જઈ વસ્યો.

વિવિધ લબ્ધિઓના ધારક અનેક સાધુઓથી યુક્ત જયકીર્તિ નામક આચાર્યનું ચોમાસું એ વર્ષે ચંપાનગરીમાં જ હતું. એક વાર આચાર્યના

जयकित्तिणामस्स आयरियस्स मुणिगणपरिवुडस्स चाउम्मासमहेसि। तस्स सीस-गणो अन्नया भिक्खाए नयरीमज्झं गओ। गिहत्थाभावेण अपत्तभिक्खो ठाणयमु-वासिओ, तया आयरिओ आह-भो आउसंता! का चिन्ता भिक्खाए अभावे? जओ-"तवोत्ति अहियासए" इच्चाइणा "भिक्खाणवत्तीए सओ एव तवो सिद्धमिय विचिंतिऊण मुणी छुहापरीसहं सम्मं सहेइ" इय भगवंतो उवदेसीअ। इच्चेवं सीसे सिक्खंतो सयंपि छुहापरिसहं जयमाणो चत्तारिवि घाइयकम्माइं विणासिऊण केवलणाणं पत्तवं।

अह-केवलमहोच्छवम्मि नहदुंदुभिणायाइणा तत्थ समागयं देवगणं विजाणि-ऊणं 'कहमिह आगया अज्ज देवा?' इय पुट्टेण सामंतेण केवलिवुत्तंतं वुत्तो।

वृतस्य चातुर्मास्यमासीत्। तस्य शिष्यगणाऽन्यदा भिक्षायै नगरीमध्यं गतो गृहस्था-भावेनाऽप्राप्तभिक्षः स्थानकमुपाश्रितस्तदाऽऽचार्य आह-भो आयुष्मन्तः! का चिन्ता भिक्षाया अभावे? यतः "तवोत्ति अहियासए" इत्यादिना, "भिक्षाऽनवाप्तौ स्वत एव तपः सिद्धमिति विचिन्त्य मुनिः क्षुधापरिषहं सम्यक् सहते" इति भगवानुपदिदेशेत्येवं शिष्यान् शिक्षयन् स्वयमपि क्षुधापरिषहं जयन् चत्वार्यपि घातिककर्माणि विनाश्य केवलज्ञानं प्राप्तवान्।

अथ केवलमहोत्सवे नभोदुन्दुभिनादादिना तत्र समागतं देवगणं विज्ञाय 'कथमिहागता अद्य देवाः?' इति पृष्टेन सामन्तेन केवलिवृत्तान्तमुक्तो निजनगरी-

---

के शिष्य गोचरीके लिए नगरीमें पधारे, परन्तु नगरी सूनी थी-एक भी गृहस्थ उसमें नहीं था। आखिर शिष्योंको खाली हाथ उपाश्रयमें लौटआना पड़ा। आचार्यजी बोले- हे आयुष्मन्! भिक्षाका लाभ नहीं हुआ तो चिन्ताकी क्या बात है? "तवोत्ति अहियासए" अर्थात् यदि भिक्षाका लाभ नहीं हुआ तो आपही तपस्या हो गई। इस प्रकार आचार्य महाराजका उपदेश सुनकर साधु क्षुधा-परीषहको सहन करते

શિષ્યો ગોચરીને માટે નગરીમાં પધાર્યા, પરંતુ નગરી સૂની હતી. એક પણ ગૃહસ્થ નગરમાં નહોતો. છેવટે શિષ્યોને ખાલી હાથે ઉપાશ્રયમાં પાછા ફરવું પડયું. આચાર્યે કહ્યું: હે આયુષ્મન્! ભિક્ષા ન મળી, તો તેમાં ચિંતા જેવું શું છે? 'तवोत्ति अहियासए' અર્થાત્ જો ભિક્ષા ન મળી તો આપોઆપ તપસ્યા થઈ ગઇ. એ પ્રમાણે આચાર્ય મહારાજનો ઉપદેશ સાંભળીને સાધુઓ ક્ષુધા-પરીષહને સહન કરે છે. આચાર્ય મહારાજ પણ પોતે પરીષહને જીતતાં-જીતતાં

णियणयरीमरगप्पसमकामो राया बुहवसू सपरिवारसामंतो तत्थ अहिपच्चुइऊण भगवंतस्स धम्मदेसणं आसुच्च णियणयरीवट्टमाणमरगसंकडप्पसमोवायं भगवंतं पुच्छीअ,

भगवंतो वदीअ—"जो भव्वो आसिणकिण्हट्ठमीए आयंबिलं णाम तवं चरइ,

मरकप्रशमकामो राजा बृहद्वसुः सपरिवारसामन्तस्तत्रागत्य भगवतो धर्मदेशनामाश्रुत्य निजनगरीवर्त्तमानमरकसङ्कटप्रशमोपायं भगवन्तमपृच्छत्, भगवानवदत्—"यो भव्य आश्विनकृष्णाष्टम्यामाचामाम्लं नाम तपश्चरति, यश्च प्रमार्जिकया भूमिं

हैं। आचार्य महाराजभी स्वयं परीषह को जीतते-जीतते उनके चारों घन-घातिया कर्म नष्ट हो गए और उन्हें केवलज्ञानकी प्राप्ति हुई।

केवलज्ञानका महोत्सव हुआ आकाशमें दुन्दुभी बजी। राजा बृहद्वसुने दुन्दुभीका बजना सुनकर देवताओंका आना जानलिया। उसने सामन्तसे पूछा-'आज यहाँ देवता क्यों आये हैं?'। सामन्तने केवलीका सब वृत्तान्त सुनाया। नगरीमें शान्तिका अभिलाषी राजा परिवार और सामन्तोंके साथ केवली भगवान्के पास आया। उसने धर्मदेशना सुनकर नगरीमें फैलीहुई महामारीकी बीमारी शान्त होनेका उपाय भगवान्से पूछा।

भगवान्ने फरमाया-जो भव्य जीव आश्विन कृष्णा अष्टमीके दिन आंबिल नामक तपस्या करता है, और जो पूंजणी से भूमि पूंजकर पूर्व

તેમનાં ચારે ઘનઘાતી કર્મ નષ્ટ થઈ ગયાં અને તેમને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ.

કેવલજ્ઞાનનો મહોત્સવ થયો. આકાશમાં દુંદુભિ બજવા લાગ્યાં. રાજા બૃહદ્વસુએ દુંદુભિનો અવાજ સાંભળીને દેવતાઓ આવ્યા હોવાનું જાણી લીધું.

તેણે સામંતને પૂછયું કે 'આજે અહીં દેવાતાઓ કેમ આવ્યા છે?' સામંતે કેવલીનો બધો વૃત્તાંત રાજાને સંભળાવ્યો. નગરીમાં શાન્તિ થાય તેવી અભિલાષાવાળો રાજા પરિવાર અને સામન્તોની સાથે કેવલી ભગવાન્‌ની પાસે આવ્યો. તેણે ધર્મદેશના સાંભળીને નગરીમાં ફેલાયલી મહામારીની બિમારી શાન્ત થવાનો ઉપાય ભગવાન્‌ને પૂછ્યો.

ભગવાને કહ્યું:—જે ભવ્ય જીવ આસો વદ આઠમને દિવસે આંબીલ નામની તપસ્યા કરે છે, અને જે પૂંજણીથી જમીન પૂંજીને પૂર્વ અથવા ઉત્તર

जो य पमज्जियाए भूमिं संमज्जिय आसणम्मि पुव्वाहिमुहो उत्तराहिमुहो वा समुवविस्स सदोरगंमुहवत्थियं मुहोवरि बंधिऊण संजइंदिओ भगवंतं वासुपुज्जं सुमरइ तस्स सव्वे एव मरगादओ उवसग्गिया रोगा आसु उवसामंति " त्ति।

राया पुच्छीअ—" भगवं! किंलक्खणं आयंबिलं तवं?" ति। भगवंतो वदीअ-" विगइरहियाणं ओयणभज्जियचणगाइयाणं लुक्खअन्नाणं अचित्तम्मि उदगे पक्खिवय एगासणट्ठेणं सइ भोयणमायंबिलं णामं तवो वुच्चइ, तहा य वुत्तं—

सम्मार्ज्याऽऽसने पूर्वाभिमुख उत्तराभिमुखो वा समुपविश्य सदोरकमुखवस्त्रिकां मुखोपरि बद्ध्वा संयतेन्द्रियो भगवन्तं वासुपूज्यं स्मरति तस्य सर्व एव-मरकादय औपसर्गिका रोगा आशूपशाम्यन्ती "ति।

राजाऽपृच्छत्-'भगवन्! किंलक्षणमाचामाम्लं तपः?' इति, भगवानवादीत्-विकृतिरहितानामोदन-भर्जितचणकादीनां रूक्षान्नानामचित्त उदके प्रक्षिप्यैकासन-स्थेन सकृद्भोजनमाचामाम्लं नाम तप उच्यते। तथा चोक्तम्—

या उत्तर दिशाकी ओर मुँह करके बैठकर तथा डोरा सहित मुखवस्त्रिका मुँह पर बाँधकर, अपनी इन्द्रियोंको वशमें करके भगवान् वासुपूज्यका स्मरण करता है; उसके मरी आदि उपसर्ग-जन्य समस्त रोग शीघ्र ही शान्त हो जाते हैं।

राजाने पूछा-भगवन्! आंबिल तप किस प्रकारका होता है?

भगवान्ने उत्तर दिया-विगयरहित चावल या भुँजे हुए चना आदि रूखे-सूखे अन्नको अचित्त जलमें डालकर एक आसनसे दिनमें एकबार आहार करना-खाना-आंबिल तप कहलाता है। कहा भी है—

દિશા તરફ મોઢું કરી બેસી તથા દોરા સાથે મુખવસ્ત્રિકા મુખ પર બાંધી પોતાની ઇંદ્રિયોને વશ કરી ભગવાન્ વાસુપૂજ્યનું સ્મરણ કરે છે, તેનો મરકી આદિ ઉપસર્ગજન્ય બધો રોગ શીઘ્ર શાન્ત થઈ જાય છે.

રાજાએ પૂછ્યું—ભગવન્! આંબીલ તપ કેવા પ્રકારનો હોય છે?

ભગવાને ઉત્તર આપ્યો—વિગયરહિત ચોખા અથવા સેકેલા ચણા આદિ લુખ્ખા-સૂકા અન્નને અચિત્ત જળમાં નાંખી એક આસને દિવસમાં એકવાર આહાર કરવો-ખાવું, એ આંબીલતપ કહેવાય છે.
કહ્યું છે કે—

' विगइरहियस्स ओयण,-भज्जियचणगाइलुक्खअन्नस्स।
खित्ता जले अचित्ते, खाणं आयंबिलं जाण ॥' इति।

" तमिणमेव तवं झाणं य सुवेभाविणीए आसिणकिण्हट्ठमीए सव्वेहिं चेव पुरजणेहिं करावेह सयं च कुणेह जइ मरगोवसग्गप्पसममभिकंखसि "त्ति रायाणमाभासिऊण केवली कालक्कमेणं सिद्धगइं गओ। रन्ना य केवलिनिद्देसेणं तं वयं कयं जणवए कारियं च। तव्वयस्स पभावेणं सज्जो पसंतसयलुवद्दवो दुयमेव सकुडुंबसामंतो सपोरजणो धम्माणुरागरत्तो राया तं णयरीं जहपुव्वमहिचिट्ठीअ" इति।

" विकृतिरहितानामोदन-भर्जितचणकादिरूक्षान्नानाम्। क्षिप्त्वा जले अचित्ते खादनमाचामाम्लं जानीहि" इति।

" तदिदमेव तपो ध्यानं च श्वोभाविन्यामाश्विनकृष्णाष्टम्यां सर्वैरेव पुरजनैः कारय स्वयं च कुरु यदि मरकोपसर्गप्रशममभिकाङ्क्षसी"ति राजानमाभाष्य केवली कालक्रमेण सिद्धगतिं गतः, राज्ञा च केवलिनिर्देशेन तद्व्रतं स्वयं कृतं जनपदे कारितं च। तद्व्रतस्य प्रभावेण झटिति प्रशान्तसकलोपद्रवो द्रुतमेव सकुटुम्बसामन्तः सपौरजनो धर्मानुरागरक्तो राजास्तां नगरीं यथापूर्वमधितष्ठौ"।

" विगयरहित चावल या भुंजे हुए चने आदि रूखे-सूखे अन्नको अचित्त जलमें डालकर एक बार खाना आंबिल व्रत समझना चाहिए॥"

यदि महामारीके उपसर्गकी शान्ति चाहते हो तो यही आंबिल तप और ध्यान, कल आनेवाली आश्विन वदि अष्टमीको समस्त नगरी निवासियों से कराओ और तुम स्वयंभी करो। केवली भगवान् राजासे इतना कहकर कालक्रमसे मोक्ष पधार गए। राजाने केवली भगवानकी आज्ञानुसार उक्त व्रत स्वयं किया और जनतासे भी करवाया।

" વિગય રહિત ચોખા અથવા સેકેલા ચણા આદિ લુખ્ખા-સૂકા અન્નને અચિત્ત જળમાં નાંખી એકવાર ખાવું, તેને આંબીલ વ્રત સમજવું જોઇએ."

જો મહામારીના ઉપસર્ગની શાન્તિ ઇચ્છતા હો તો એ આંબીલ તપ અને ધ્યાન, કાલે આવતી આસો વદ આઠમે બધા નગરનિવાસીઓ પાસે કરાવો, અને તમે પોતે પણ કરો. કેવલી ભગવાન્ રાજાને એ પ્રમાણે કહીને કાલક્રમે મોક્ષે પધાર્યા.

રાજાએ કેવલી ભગવાન્‌ની આજ્ઞાનુસાર એ વ્રત પોતે કર્યું અને જનતા પાસે પણ કરાવ્યું.

यामधिष्ठितस्यातिप्रतिष्ठितस्य श्रेष्ठिजिनदासस्य सुभद्रा नाम्नी जिनधर्मपरायणाऽऽसीदसीमसौन्दर्यसारमयी तनया, या हि सदोरकमुखवस्त्रिकानिबद्धमुखी सप्रमार्जनिकानमस्कारावलिरुभयोः कालयोः सामायिकप्रतिक्रमणं कुर्वाणा नियमेन भगवन्तमर्हन्तं सन्ततमनुस्मरन्त्यासीत् ।

अथेदमीयरूपलावण्यशीलयौवनादिसमस्तशस्तगुणलुब्धबुद्धिरध्वा, धनार्जनागतोऽपि सोपधिर्जिनधर्मध्वजी प्रत्यहं यथासमयं, तथा सदोरकमुखवस्त्रिकानिबद्धमुखः सप्रमार्जनीकः सामायिकप्रतिक्रमणादिगुरुवन्दनान्ताः क्रियाः कर्त्तुमारभत यथा तदीयतदानींतनाऽऽचारमात्रपरिमोहितः—

इस व्रतके प्रभावसे समस्त उपद्रव शीघ्र दूर हो गया और राजा कुटुम्बीजनों, सामन्तों तथा नगर-निवासियोंके साथ धर्मका अनुरागी होकर पहलेकी तरह चम्पा नगरीमें निवास करने लगा ।

यह वही चंपा है जिसमें निवास करनेवाले प्रतिष्ठित सेठ जिनदासकी सुभद्रा नामक अनुपम सुन्दरी और जिनधर्मपरायण पुत्री थी। वह मुखपर डोरासहित मुखवस्त्रिका बाँधकर, और पूंजणी लेकर नमस्कारपूर्वक दोनों समय-सुबह-साम सामायिक प्रतिक्रमण करती थी और अर्हन्त भगवान्का सदा स्मरण किया करती थी ।

एक समय एक पथिक (मुसाफर) उसके रूप लावण्य शील और यौवन आदि समस्त सद्गुणों पर मोहित हो गया । यद्यपि वह धन कमानेके लिए आयाथा, तो भी आडंबर करके धर्मकी नाक बन बैठा ।

એ વ્રતના પ્રભાવથી બધા ઉપદ્રવ શીઘ્ર દૂર થઈ ગયો અને રાજા કુટુંબીજનો, સામન્તો તથા નગરનિવાસીઓ સાથે ધર્મનો અનુરાગી થઇ પહેલાંની પેઠે ચંપા નગરીમાં નિવાસ કરવા લાગ્યો.

આ એ ચંપાનગરી છે જેમાં નિવાસ કરનારા પ્રતિષ્ઠિત શેઠ જિનદાસની સુભદ્રા નામની અનુપમ સુંદરી અને જિનધર્મપરાયણ પુત્રી હતી. તે મુખપર દોરા સાથે મુખવસ્ત્રિકા બાંધી, અને પૂંજણી લઇ નમસ્કારપૂર્વક બેઉ સમય-સવાર-સાંજ સામાયિક-પ્રતિક્રમણ કરતી હતી અને અર્હન્ત ભગવાનનું સદા સ્મરણ કર્યા કરતી હતી.

એક વખતે એક મુસાફર તેના રૂપ લાવણ્ય શીલ અને યૌવન આદિ સદ્ગુણો પર મોહિત થઇ ગયો. જોકે તે ધન કમાવાને માટે આવ્યો હતો, તો પણ આડંબર કરીને ધર્મના નાક જેવો બની બેઠો. તે રોજ યથાકાળે દોરા

" कुल-धण-वय-विज्जा,-धम्म-सील-स्सरूवं,
इय हवइ गुणाणं जस्स सत्ताण जोओ ।
सयलगुणवरिट्ठा रूवलावण्णपुण्णा,
सविहि वियरणिज्जा तस्स ताएण कन्ना " ॥ १ ॥

इति प्राक्तनीं वैवाहिकनीतिपद्धतिं विस्मृत्य स नीतिचतुरोऽपि जिनदासस्त दीयवहिरङ्गजैनधर्मोड्डामराऽऽडम्बरोड्डीनचित्तवृत्तिरमकटकपटजिनधर्मधारिणे वस्तुतो

" कुल-धन-वयो-विद्या-धर्म-शील-स्वरूपम्,
इति भवति गुणानां यस्य सप्तानां योगः ।
सकलगुणवरिष्ठा रूपलावण्यपूर्णा,
सविधि वितरणीया तस्मै तातेन कन्या " इतिच्छाया।

वह प्रतिदिन यथाकाल, तथा डोरासहित मुखवस्त्रिका मुँह पर बाँधकर पूंजणीसहित सामायिक प्रतिक्रमण आदि गुरुवन्दनातककी समस्त क्रियाएँ करने लगा। नीतिमें कहा है—

"जो वर; कुल, धन, वय, विद्या, धर्म, शील, सुन्दरता, इन सात गुणों से युक्त हो, उस वरको पिता समस्त गुणोंसे युक्त रूप और लावण्य (सौन्दर्य) से भरपूर कन्या देवे ॥ १ ॥"

लेकिन उसके इस आडम्बरपूर्ण आचरणसे जिनदास उस पर मोहित होगए। उन्होंने विवाहकी पुरानी चाल भुला दी। वह उसके दिखाऊ धर्मात्मापनसे आकृष्ट होगए। उन्हें नहीं मालूम था कि वुद्धदास कपट कर रहा है। उन्होंने उसे जैनधर्मका अनुयायी समझ लिया। वह वास्तव में बौद्ध, स्याद्वादसे शून्यहृदय, बुद्धिहीन, मिथ्या-

---

સહિત મુખવસ્ત્રિકા મુખપર બાંધીને પૂંજણી સાથે સામાયિક પ્રતિક્રમણ આદિ ગુરૂવંદના સુધીની બધી ક્રિયાઓ કરવા લાગ્યો. નીતિમાં કહ્યું છે કે-" જે વર; કુળ, ધન, વય, વિદ્યા, ધર્મ, શીલ, સુંદરતા એ સાત ગુણોથી યુક્ત હોય. તે વરને પિતા બધા ગુણોથી યુક્ત રૂપ અને લાવણ્યથી ભરપૂર કન્યા આપે."

પરન્તુ તેના આ આડંબરપૂર્ણ આચરણથી જિનદાસ તેનાપર મોહિત થઇ ગયો, તેથી તે લગ્નની જૂની ચાલ-રીતિ ભૂલી ગયો, ને તેના આડંબરી ધર્માત્માપણાથી આકર્ષાઇ ગયો. તેને ખબર નહોતી કે બુદ્ધદાસ કપટ કરી રહ્યો છે. તેણે તેને જૈનધર્મનો અનુયાયી માની લીધો. વસ્તુતઃ બૌદ્ધ, સ્યાદ્વા-

बोद्धाय, अन्तरङ्गोल्लसदसद्वादध्वस्तबुद्धिवैभवाय मिथ्यावादापनीताऽऽत्ममहिम्ने यथार्थनाम्ने बुद्धदासाय सहजातसर्वभद्रां तां सुभद्रां परिणयनविधिना द्राक् प्रदाय नैकविधरत्नसुवर्णहीरकादिभूषादासीदासाऽऽसन–यानादियौतुकैः, प्रमार्जन्या, सदोरकमुखवस्त्रिकया च समलङ्कृतां यथाकुलव्यवहारं ससम्मानं श्वशुरालयं प्रेषितवान् ।

अथ श्वशुरालयमागताऽपि जन्मसिद्धां सामायिकप्रतिक्रमणादिक्रियां नात्याक्षीत्, यदुक्तम्—

" सा तत्थवि सामाइय,–पडिक्कमणमुभयकालणियमेणं ।
रक्खं जीवस्साभय,–सुपत्तदाणाइयं च कुणइम्ह ॥ " इति ।

" सा तत्रापि सामायिक-प्रतिक्रमणमुभयकालनियमेन ।
रक्षां जीवस्याभय-सुपात्रदानादिकं च करोति स्म । " इतिच्छाया ।

वादसे आत्म–गौरवको नष्ट करनेवाले और यथानाम तथागुणवाले उस बुद्धदासको ही जिनदासने अपनी, स्वभावसे भद्रा सुभद्रा पुत्री विवाह–विधिसे शीघ्र प्रदान करदी और विविध प्रकारके रत्न, सुवर्ण, हीरे आदिके आभूषण, दास, दासी, आसन, यान आदि, तथा पूंजणी, डोरासहित मुखवस्त्रिकासे शोभायमान करके कुलकी रीतिके अनुसार सम्मानके साथ ससुराल भेज दी ।

सुभद्रा ससुराल आनेपर भी जन्म–सिद्ध सामायिक–प्रतिक्रमण आदि क्रिया पूर्ववत् करती थी । कहा भी है—

" वह वहाँ पर भी सामायिक प्रतिक्रमण उभय काल नियम–पूर्वक करती थी, और जीवरक्षा, अभयदान तथा सुपात्रदानभी करती थी ॥१॥"

દથી શૂન્યહૃદય, બુદ્ધિહીન, મિથ્યાવાદથી આત્મગૌરવને નષ્ટ કરનાર અને યથાનામ તથાગુણવાળાએ બુદ્ધદાસનેજ જિનદાસે પોતાની સ્વભાવથી ભદ્રા એવી સુભદ્રા નામની પુત્રીને લગ્નવિધિથી શીઘ્ર પરણાવી દીધી, અને વિવિધ પ્રકારનાં રત્નો, સુવર્ણ, હીરા આદિનાં આભૂષણો, દાસ-દાસી, આસન, વાહન આદિ, તથા પૂંજણી, દોરાસહિત મુખવસ્ત્રિકાથી શોભાયમાન કરીને કુળની રીતિને અનુસાર સંમાનપૂર્વક સાસરે મોકલી દીધી.

સુભદ્રા સાસરે આવ્યા પછી પણ જન્મસિદ્ધ સામાયિક–પ્રતિક્રમણ આદિ ક્રિયા પૂર્વવત્ કરતી હતી.
કહ્યું છે કે—

तथा चोक्तम्—

"तें धन्ना जिअलोए, जे जिण-धम्मं कुणंति पच्चक्खं।
धन्नाणवि ते धन्ना, कुणंति देसंतरगया वि ॥" इति।

अथ सदाचारिणीमपि वस्तुत उभयकुलतारिणीमपि च निजकुलविरुद्धाचारिणीं मत्वा—" पुत्रि! नैवं स्वकुलपारम्पर्यागतं कर्त्तव्यं तन्मा कार्षीस्त्वमेव "-मिति श्वश्र्वा प्रतिबोधिता मायाविनो निजपत्युः सर्वमेव कापट्यमवगत्य 'दैवगत्या अघटितघटनायां जातायामपि स्वधर्मो न हापनीयः' इति निश्चिन्वाना लोकयात्रां गम-

"ते धन्या जीवलोके, ये जिनधर्मं कुर्वन्ति प्रत्यक्षम्।
धन्यानामपि ते धन्याः, कुर्वन्ति देशान्तरगता अपि ॥" इतिच्छाया।

और भी कहा है—

"लोकमें वे धन्य हैं जो जिनधर्मका पालन करते हैं किन्तु वे धन्योंमें भी धन्य हैं जो विदेश में जाकर भी धर्मका पालन करते हैं ॥१॥"

सुभद्रा की सासूने समझा कि सुभद्रा यद्यपि सदाचारिणी है और वास्तवमें उभय-कुल तारिणी भी है तथापि अपने कुलसे विरुद्ध आचरण करती है। वह बोली-" बेटी! अपने घरमें बुद्ध-देवकी उपासना होती है, तुम भी उन्हींकी उपासना किया करो।" जब सासने उसे यह प्रतिबोध दिया तो वह अपने पतिका सारा कपट-पूर्ण रहस्य समझ गई। उसने निश्चय किया-"दैव-गतिसे यह अनहोनी भवितव्यता हो गई है तो भी अपने धर्मका त्याग नहीं करना चाहिए।" इस प्रकार

" તે ત્યાં પણ સામાયિક-પ્રતિક્રમણ ઉભયકાળ નિયમપૂર્વક કરતી હતી, અને જીવરક્ષા, અભયદાન તથા સુપાત્રદાન પણ કરતી હતી." એમ પણ કહ્યું છે કે—

"લોકમાં તેઓ ધન્ય છે કે જેઓ જિનધર્મનું પાલન કરે છે, પરન્તુ તેઓ ધન્યોમાં પણ ધન્ય છે કે જેઓ વિદેશમાં ગયા છતાં પણ ધર્મનું પાલન કરે છે."

સુભદ્રાની સાસુએ એમ માન્યું કે જો કે સુભદ્રા સદાચારિણી છે અને વસ્તુતઃ ઉભયકુલતારિણી છે, તોપણ પોતાના કુળથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરે છે. તેણે કહ્યું, " પુત્રી! આપણા ઘરમાં બુદ્ધદેવની ઉપાસના થાય છે, માટે તું પણ તેમનીજ ઉપાસના કર્યા કર." જ્યારે સાસુએ તેને એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તે પોતાના પતિનું બધું કપટપૂર્ણ રહસ્ય સમજી ગઇ. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે " દૈવગતિથી આ ન થવી જોઈતી ભવિતવ્યતા થઇ ગઈ છે, તોપણ મારે મારા

यन्त्यासीत्। इदमीया श्वश्रूर्यद्यपि कुलविरुद्धाऽऽचरणान्मनसा सुभद्रायै द्रुह्यति स्म तथापि निष्कारणं किञ्चिदपकर्त्तुमक्षमा क्षमान्वितैव तूष्णीकामास्ते स्म।

अथैकदा कश्चनैको महान् जिनकल्पी मुनिर्गोचरीं ग्रहीतुं तद्गृहमागतस्तमवलोक्य सुभद्रा यदा तस्मै भिक्षां दातुमुपेता तदैकां क्षुद्रशर्करां तस्य मुनेश्चक्षुषि प्रविष्टां चक्षुःशक्त्युपघातिकां समीक्ष्य 'प्रतीकारो विधेय एवे' ति च निश्चित्य चातुर्येण जिह्वया तन्नेत्रात्तामपनीतवती, किन्तु मिथो मुखसम्बन्धेन सुभद्राललाटफलकावस्थितं तिलकं तस्य मुनेर्ललाटे संलग्नम्, तदवलोक्य प्राप्तावसरतया प्रकुपिता तदीयश्वश्रूर्निजमात्मज-बुद्धदासमाहूयाऽवोचत्-'पश्येयं कुलटैवमाचर्य कुलं कलङ्कितवती-' ति

निश्चय करके वह अपना समय व्यतीत करने लगी। अपने कुलसे विरुद्ध आचरण देखकर सास, यद्यपि सुभद्रा पर कुढ़तीथी तथापि वह किसी कारण विना कुछ कर नहीं सकतीथी, इस लिए वह चुप-चाप रही।

एक समय की बात है-एक महान् जिनकल्पी मुनि गोचरी के लिए सुभद्राके घर पधारे। वह ज्योंही भिक्षा देनेके लिए समीप आई त्योंही उसने देखा कि-मुनिराजके नेत्रमें रजकण पड़गया है। उससे नेत्रको हानि पहुँच सकती थी। सोचा-उपाय अवश्य करना चाहिए। बस, उसने बड़ी चतुराईसे जीभके द्वारा वह निकाल दिया। उस समय दोनोंके मस्तक भिड़गये थे इसलिए सुभद्राके ललाटमें लगा हुआ तिलक मुनिके ललाटमें भी लग गया। सासूको मन-चाहा मौका मिल गया। उसने कुपित होकर अपने लड़केको बुलाया और कहा-'देख

धर्मनो त्याग न करवो जोईए." ए प्रमाणे निश्चय करीने ते पोतानो समय व्यतीत करवा लागी. पोताना कुळथी विरुद्ध आचरण जोईने तेनी सासु जोके सुभद्रा उपर चीढाती हती, तोपण ते कोई कारण विना कशुं कही शकती नहोती; ते तेथी चूप रही.

एक वार एक महान जिनकल्पी मुनि गोचरीने माटे सुभद्राने घेर पधार्या. ते ज्यां भिक्षा आपवाने माटे मुनिनी समीपे आवी, त्यां तेणे जोयुं के मुनिनी आंखमां कांई रज-कण पडयुं छे, तेथी एमनी आंखने ईजा थवानो संभव छे. तेणे विचार्युं के-तेनो कांई उपाय जरूर करवो जोईए. सुभद्राए चतुराईथी मुनिनी आंखमांतुं कणुं पोतानी जीभ वडे काढी नांख्युं. ए वखते बेउनां मस्तक परस्पर अडकी गयां हतां, तेथी सुभद्राना कपाळमांनो चांदलो मुनिना कपाळने चोंटी गयो. सासुने मरजीमुजबनी तक मळी गई. तेणे

श्रुत्वैतत्सा निरङ्का सुभद्रा कायोत्सर्गाय ध्यानप्रसिताऽभवत्, तदनु तदीयभक्तिप्रसन्नया शासनदेव्या 'समापय कायोत्सर्गं श्वस्तेऽसौ कलङ्कोऽपयाते–' ति प्रतिबोध्यमाना कायोत्सर्गव्यापाराद्व्यरंसीत् ।

अथ जाते प्रभाते दैवात्कृतबहुप्रयत्नेनापि द्वारपालेन नगरद्वारकवाटमनुद्घाटनीयमालोक्य सर्वे विसिष्मियिरे । समाकर्णि कर्णाकर्णि राज्ञा जितशत्रुणाऽपि वृत्तान्तोऽसौ, ततश्च तदानीमकस्मात् " यदि काचित्पतिव्रता शीलवती योषिदाममूत्रेण कूपात्तितउनाऽप आहृत्य कपाटं सिञ्चेत्तदैतदुद्घाटः स्यान्नेतरथे–" त्याकाशवागुदचरत्, तां निशम्य तथाऽऽचरितुं समागतासु सतीम्मन्यासु बह्वीषु निष्फ-

इस कुलटाने यह करतूत करके कुल कलंकित किया है'। सुभद्राने जब यह सब सुना तो वह शान्तिके साथ कायोत्सर्ग करनेके लिए ध्यान धरकर बैठ गई। शासनदेवी सुभद्राकी भक्ति से प्रसन्न होकर प्रगट हुई और बोली–'बस, कायोत्सर्ग रहने दो, तुम्हारे ऊपर लगा हुआ कलंक कल दूर हो जायगा'। शासनदेवीके द्वारा प्रतिबोधित होने पर सुभद्राने कायोत्सर्ग पार दिया।

प्रभात हुआ। द्वारपाल नगरके फाटक खोलने गया। मगर अचानक यह क्या हो गया ? द्वारपालके लाख प्रयत्न करने पर भी फाटक हिले तक नहीं। सब लोग आश्चर्य-चकित हो गए। राजा जितशत्रुके पास भी कानोंकान खबर पहुँची। उसी समय आकाशवाणी हुई—" यदि कोई पतिव्रता, शीलवती स्त्री कच्चे धागेसे चालनीमें पानी

ક્રુદ્ધ થઈને પોતાના પુત્રને બોલાવ્યો અને તેને કહ્યું: "જો, આ કુલટાએ આવું કરતુત કરીને કુળને કલંકિત કર્યું છે." સુભદ્રાએ જ્યારે એ વાત સાંભળી ત્યારે તે શાન્તિપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવાને માટે ધ્યાન ધરીને બેસી ગઇ. શાસનદેવી સુભદ્રાની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઇને પ્રકટ થઇ અને બોલીઃ 'બસ, કાયોત્સર્ગ રહેવા દે, તારી ઉપર લાગેલું કલંક કાલે દૂર થઇ જશે.' શાસનદેવી દ્વારા પ્રતિબોધિત થતાં સુભદ્રાએ કાયોત્સર્ગ પાર્યો.

પ્રભાત થયું. દ્વારપાળ નગરનો દરવાજો ઉઘાડવા આવ્યો, પણ અચાનક આ શું થઇ ગયું? દ્વારપાળના લાખો પ્રયત્નો છતાં પણ દરવાજો જરાએ ચસક્યો પણ નહિ! બધા લોકો આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયા. રાજા જીતશત્રુને કાને એ વાત પહોંચી, એ વખતે આકાશવાણી થઇ. "જો કોઇ પતિવ્રતા શીલવતી સ્ત્રી કાચા સૂતરના તાંતણાથી ચાળણીમાં પાણી કાઢીને સીંચે તો દરવાજો ઉઘડી

लासु सुभद्रा श्वश्रूं प्रार्थयत–'मातरहमेतज्जलमपहर्त्तुमाज्ञायै' इति, श्वश्र्वा च–'मा कलङ्कि मुहुरस्माकमुज्ज्वलं कुल–' मिति प्रत्यषिध्यत।

तदनु शीलमहिम्ना–'शीलपालिनि ! पतिव्रते ! सुभद्रे ! भद्रं ते भूयात्,–दपहर त्वं तथा जलमभिषिच्य चोद्घाटय कवाट'–मित्याकाशवचः श्रुत्वा सा तथाऽऽम-सूत्रसन्नद्धतितउना कूपाज्जलमादाय यदैव कपाटमभिषिषेच तदैव द्वारत्रयमुद्घाटि।

अथाऽऽकाशवाचा शासनदेव्याऽभ्यधायि–'या काचित्सुभद्रातोऽन्या सती वर्त्तते तयाऽवशिष्टं द्वारमुद्घाटनीय–' मिति, किन्तु सुभद्रामन्तरेण न कयाचिदितरया

निकाल कर सींचे तो फाटक खुल सकते हैं अन्यथा नहीं।" आकाश-वाणी सुन कर अपनेको सती समझने वाली बहुतेरी औरतें आई, मगर सब निष्फल हुई। तब सुभद्राने अपनी साससे जल निकाल कर फाटक सींचने की आज्ञा मांगी। सास बोली–'हमारे पवित्र कुलको फिर कलंक न लगा' और रोक दिया।

इस के बाद शीलके प्रभावसे फिर यह आकाशवाणी हुई–"हे शीलवती पतिव्रता सुभद्रा ! तू जल खींच और सींचकर फाटक खोल।" इस आकाशवाणीको सुनकर सुभद्राने कच्चे धागेमें बंधी हुई चालनीसे जल निकालकर ज्योंही फाटक पर छिड़का त्योंही नगरके तीन द्वार खुल गए।

पश्चात् शासन–देवीने आकाशवाणीमें फिर कहा–"सुभद्रा के सिवाय और कोई सती हो तो वह चौथा दरवाजा खोले।" लेकिन सुभद्राके अतिरिक्त एक भी स्त्री दरवाजा न खोल सकी। तब–"हे

શકશે, અન્યથા નહિ." આકાશવાણી સાંભળીને પોતાને સતી સમજનારી અનેક સ્ત્રીઓ આવી, પણ બધી નિષ્ફળ થઇ, ત્યારે સુભદ્રાએ સાસુ પાસે આજ્ઞા માંગી કે "મને કુવામાંથી જળ કાઢીને દરવાજા પર છાંટવા જવા દો." સાસુ બોલી: "અમારા પવિત્ર કુળને ફરીથી કલંક ન લગાડ" અને તેણે સુભદ્રાને જવા ન દીધી.

ત્યારબાદ શીલના પ્રભાવથી ફરીથી એવી આકાશવાણી થઇ કે "હે શીલ-વતી પતિવ્રતા સુભદ્રા! તું જળ ખેંચીને દરવાજાને છાંટ!" આ આકાશ-વાણી સાંભળીને સુભદ્રાએ કાચા સૂતરે બાંધેલી ચાળણીથી કુવામાંથી જળ કાઢ્યું અને જ્યાં તેણે તે જળ દરવાજાપર છાંટ્યું, ત્યાં તો સહસા નગરના ત્રણે દરવાજા ઉઘડી ગયા!

कपाटमुद्घाटयितुमशक्यत, ततो-' धन्याऽसि पतिव्रते ! शीलशालिनि ! भद्रङ्करि ! सुभद्रे ! ' इत्यादिभिर्ध्वनिभिर्गगनमण्डलममण्डि । देवैश्च शीलमहिमैवमगीयत—

(मालिनी)

" कुणसि दुयमकम्हा सील ! सप्पं सुमालं,
विसममियमहग्गिं सीयलं सीहमेणं ।
अलमहियगिराए जं तवालंबगाणं,
सिरणिहिअणिएसा णिच्चमग्गे वयंपि ॥ " इति ।

यस्यां च श्रेणिकसुतोऽशोकचन्द्रनामा कूणिकाऽपराभिधानः पितुः शोकाद्राज-

" करोषि द्रुतमकस्मात् शील ! सर्पं सुमालाम् ।
विषममृतमथाग्निं शीतलं सिंहमेणम् ॥
अलमधिकगिरा यत्त्वाऽऽलम्बकानां,
शिरोनिहितनिदेशा नित्यमग्रे वयमपि ॥ " इतिच्छाया ।

सुभद्रा ! हे शीलवती पतिव्रता ! तू धन्य है ! धन्य है ! " की ध्वनिसे आकाश-मंडल गूंज उठा । देवताओंने शीलकी इस प्रकार स्तुति की—

" हे शील ! तुम अनायास ही सर्पको माला, विषको अमृत, अग्निको शीतल और शेरको हरिण बना देते हो । अधिक क्या कहें जो तुम्हारा आलंबन लेते हैं उनकी आज्ञा हम लोग (देवता) भी शिरोधार्य करते हैं । "

यह वही चंपा नगरी है, जिसमें निवास करनेवाले महाराज श्रेणिक के सुपुत्र अशोकचन्द्र-अपर नाम कूणिक-ने पितृशोकके कारण राज-

પછી શાસનદેવીએ આકાશવાણીમાં ફરીથી કહ્યું: " સુભદ્રા સિવાય બીજી કોઇ સતી હોય તો તે ચોથો દરવાજો ઉઘાડે." પરંતુ સુભદ્રા સિવાય એક પણ સ્ત્રી દરવાજો ન ઉઘાડી શકી. ત્યારે " હે સુભદ્રા! હે શીલવતી પતિવ્રતા! તને ધન્ય છે, ધન્ય છે! " એવા ધ્વનિથી આકાશમંડળ ગુંજી ઉઠયું. દેવતાઓએ શીલની સ્તુતિ આ પ્રમાણે કરી:—

" હે શીલ! તું અનાયાસેજ સર્પને માળા, વિષને અમૃત, અગ્નિને શીતલ અને સિંહને હરિણ બનાવી દે છે. વધારે શું કહીએ? જેઓ તારૂં આલંબન લે છે, તેમની આજ્ઞા અમે લોકો (દેવતાઓ) પણ શિરોધાર્ય કરીએ છીએ."

આ એજ ચંપા નગરી છે, જેમાં નિવાસ કરનારા મહારાજ શ્રેણિકના સુપુત્ર અશોકચંદ્ર અથવા કૂણિકે પિતૃશોકને કારણે રાજગૃહ નગરનો ત્યાગ

गृहमपहाय निजराजधानीमकार्षीत् । सुदर्शनः श्रेष्ठी च स्वीयशीलप्रभावेन शूलं सिंहासनं व्यधत्त ।

चतुर्दशपूर्वधरः शय्यम्भवः स्वामी च यामध्यास्य श्रुतज्ञानबलेन 'मनक'-नाम्नो निजपुत्रस्याऽऽयुः षण्मासमात्रावशेषं परिज्ञाय-' कथमयं षण्मासपरिशिष्टेनाऽऽयुषा दुष्पारं प्रवचन-सागरं कार्त्स्न्येन पारये'-दिति कारुण्यरसाऽऽप्लुतस्तदध्ययन सौकर्याय पञ्चमाऽरकस्थानां भव्यजीवानां परमोपकाराय च पूर्वेभ्यो निस्सार्य दशाध्ययनीस्वरूपं दशवैकालिकं नाम सूत्रं व्यरीरचत् ।

१ आत्मप्रवादनाम्नः पूर्वतः षड्जीवनिकाध्ययनम् । कर्मप्रवादतः पिण्डैषणाध्ययनम् । सत्यप्रवादतो वाक्यशुद्धिनामकमध्ययनम् । प्रत्याख्यानपूर्वस्य तृतीयाद्वस्तुनोऽवशिष्टान्यध्ययनानि निबद्धानि ।

गृह को त्यागकर इसे राजधानी बनाया था। और सेठ सुदर्शनने अपने शीलके प्रभाव से शूली को सिंहासन बनादिया था। चौदह पूर्वधारी शय्यंभव स्वामीने श्रुत ज्ञानके बलसे, मनक नामक पुत्रकी छः महीने की आयु शेष समझ कर और इन्हीं छः महीनोंमें अपार आगम-सागर को पार करनेके लिए, सरलतापूर्वक अध्ययन करनेके निमित्त, और पांचवें आरे के भव्य जीवोंके भी हितार्थ पूर्वोंसे छाँट-छाँट कर दश अध्ययनोंका दशवैकालिक सूत्र बनाया था।

१-'आत्मप्रवाद' नामके पूर्वसे 'षड्जीवनिका' अध्ययन, 'कर्मप्रवाद' पूर्वसे 'पिंडैषणा' अध्ययन, 'सत्यप्रवाद' पूर्वसे 'वाक्यशुद्धि' नामक अध्ययन निकाला और 'प्रत्याख्यान' पूर्वकी तीसरी वस्तु से बाकी के सब अध्ययन निकाले गये।

કરીને તેને રાજધાની બનાવી હતી, અને શેઠ સુદર્શને પોતાના શીલના પ્રભાવથી શૂળીને સિંહાસન બનાવી દીધું હતું. ચૌદ-પૂર્વ ધારી-શય્યંભવ સ્વામીએ શ્રુતજ્ઞાનના બળથી મનક નામના પુત્રનું છ માસનું આયુષ્ય બાકી રહ્યું સમજીને "આ બાલક છ માસમાં અપાર આગમ-સાગરને કેવી રીતે પાર કરી શકશે." આવી કરૂણાથી તેને સરલતાપૂર્વક અધ્યયન કરવાને અર્થે, અને પાંચમા આરાના ભવ્ય જીવોના પણ હિતાર્થે, *પૂર્વોમાંથી તારણ કરીને દસ અધ્યયનોનું દશવૈકાલિક સૂત્ર બનાવ્યું હતું.

* 'આત્મપ્રવાદ' નામના પૂર્વમાંથી 'ષડ્જીવનિકા' અધ્યયન, 'કર્મપ્રવાદ' પૂર્વમાથી 'પિંડૈષણા' અધ્યયન, 'સત્યપ્રવાદ' પૂર્વમાથી 'વાક્યશુદ્ધિ' નામનું અધ્યયન કાઢવામાં આવ્યુ, અને 'પ્રત્યાખ્યાન' પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુમાંથી બાકીનાં બધાં અધ્યયનો કાઢવામા આવ્યાં.

यस्यां च वीरो भगवान् "सदोरकमुखवस्त्रिकां मुखोपरि निबध्य सविधि सामायिकाऽऽचरणेनाऽनन्तानां कर्मणां निर्जरा भवती "-त्युपदिदेश राज्ञे कूणिकाय।

यस्यां च मेघदत्तनामा श्रेष्ठी साधुवेषनिन्दया मृत्वा मातङ्गपुत्रतां प्राप्य क्षयादिरोगषोडशकाऽऽक्रान्तो मुनिमालोक्य लब्धजातिस्मृतिर्दीक्षां गृहीत्वा मोक्षगतिं गतः।

यां चाधितिष्ठन् राजा कूणिकः कदाचन प्रभातवातसिषेविषया यानाधिरूढो बहिर्भ्राम्यन् कुहचन बहुभिर्वधकैः सचतुश्चरणबन्धं भूमौ विनिपात्य निर्दयतया खड्गमादाय सकरुणमाक्रोशन्तमनाथं कातरेक्षणमजमेकं वध्यमानं निरीक्ष्य मङ्क्षु विक्षुब्धचेतास्ताननुचितं दण्डयित्वा करुणावरुणालयो राज्ये राजगृहे पितृवत्सर्वत्रामारीमुद्घोष्य दीनजीवानरक्षत्।

जिस नगरीमें भगवान् महावीरने-'डोरा सहित मुखवस्त्रिका बाँध कर विधि-पूर्वक सामायिक करने से अनन्त कर्मोंकी निर्जरा होती है' ऐसा उपदेश महाराज कूणिक को दिया था। और मेघदत्त सेठ साधु-वेषकी निन्दा करनेसे चांडालका पुत्र हुआ था और क्षय आदि सोलह रोगोंसे एक ही साथ आक्रान्त हो गया था। पश्चात् मुनिको देखकर, जातिस्मरण ज्ञान प्राप्त कर और दीक्षा ग्रहण करके मोक्ष गया था।

उसी चंपा में रहनेवाले महाराज कूणिक एकबार प्रातःकालीन वायु का सेवन करनेको सवारी पर सवार हो बाहर निकले थे। एक जगह बहुतसे कसाई एक बकरेके चारों पैर बांध जमीन पर गिरा कर बड़ी निर्दयता के साथ उसे मार रहे थे। बेचारा बकरा करुण आक्रोश कर

જે નગરીમાં ભગવાન મહાવીરે 'દોરાસહિત મુખવસ્ત્રિકા બાંધીને વિધિ-પૂર્વક સામાયિક કરવાથી અનન્ત કર્મોની નિર્જરા થાય છે' એવો ઉપદેશ મહારાજ કૂણિકને આપ્યો હતો; અને મેઘદત્ત શેઠ સાધુવેષની નિંદા કરવાથી ચાંડાલનો પુત્ર થયો હતો, અને ક્ષય આદિ સોળ રોગથી એકી સાથે આક્રાન્ત થયો હતો; પછી મુનિને જોઇને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તથા દીક્ષા ગ્રહણ કરી મોક્ષે ગયો હતો.

એ ચંપામાં રહેતા મહારાજ કૂણિક એકવાર પ્રાતઃકાળના વાયુનું સેવન કરવાને ઘોડા પર સવાર થઈ બહાર નીકળ્યા હતા. એક સ્થળે કેટલાક કસાઇઓ એક બકરાને ચારે પગે બાંધી જમીન પર પટકી બહુ નિર્દયતાથી તેને મારી રહ્યા હતા. બિચારો બકરો કરૂણાજનક ચીસો નાંખતો હતો અને ભયભીત

एतदेव चम्पाया वर्णकं नाम, इतोऽधिकजिज्ञासुभिरौपपातिके कणेहत्याव-लोकनीयम् ।

'पुण्णभद्दे' इति, पूर्णभद्रो=दक्षिणयक्षनिकायाधिपतिस्तत्स्वामित्वात्तन्नामकम्, चैत्यम्=परितो नानाकुसुमलताप्रतानहरितभरितोद्यानविलसितं स्थानम् । 'वण्णओ' इति वर्णकम्=एतद्वर्णनं विस्तरभयादिहानुपन्यस्तमप्यौपपातिकसूत्रतोऽवगन्तव्यम् । तत्रेति शेषः ॥ १ ॥

रहा था और कायरदृष्टिसे देख रहा था। महाराज तो यह दृश्य देख कर अत्यन्त क्षुब्ध हुए और उन्होंने कसाइयोंको उचित दंड दिया। उन्होंने राजगृहमें और समस्त राज्यमें घोषणा कराकर दीन-हीन प्राणियोंका रक्षा की थी।

यही चंपाका वर्णन है। विशेष जिज्ञासुओंको औपपातिक सूत्रमें अच्छी तरह देख लेना चाहिए।

इस चंपा नगरी में पूर्णभद्र नामक चैत्य था। पूर्णभद्र दक्षिण यक्ष-निकाय का स्वामी है। वही इस चैत्य का स्वामी था, इस लिए इस चैत्य का नाम भी पूर्णभद्र पड़ गया था। चारों ओर विविध प्रकारके फूलों और वेलोंसे हरे भरे उद्यानसे शोभित स्थानको चैत्य कहते हैं। इस चैत्यका वर्णन विस्तार-भयसे यहाँ नहीं करते अतः औपपातिक सूत्रसे समझ लेना चाहिए ॥ १ ॥

દૃષ્ટિથી જોઇ રહ્યો હતો. મહારાજ તો એ દૃશ્ય જોઇને અત્યંત ક્ષુબ્ધ થઇ ગયા અને તેમણે કસાઇઓને વાજબી શિક્ષા કરી. તેમણે રાજગૃહમાં અને આખા રાજ્યમાં ઘોષણા કરાવીને દીન-હીન પ્રાણીઓનું રક્ષણ કર્યું હતું.

આ ચંપાનું વર્ણન છે. વિશેષ જિજ્ઞાસુઓએ ઔપપાતિક સૂત્રમાં સમ્યક્ પ્રકારે જોઇ લેવું.

એ ચંપા નગરીમાં પૂર્ણભદ્ર નામનું ચૈત્ય હતું. પૂર્ણભદ્ર દક્ષિણ યક્ષ-નિકાયનો સ્વામી છે. તે આ ચૈત્યનો સ્વામી હતો, તેથી તે ચૈત્યનું નામ પણ પૂર્ણભદ્ર પડી ગયું હતું. ચારે બાજુએ વિવિધ પ્રકારનાં ફૂલો અને વેલીઓ-વાળા લીલા છમ ઉદ્યાનથી શોભિત સ્થાનને ચૈત્ય કહે છે. એ ચૈત્યનું વર્ણન વિસ્તારભયથી અહીં કરવામાં આવતું નથી; તેથી તે પણ ઔપપાતિક સૂત્રમાંથી સમજી લેવું. ॥ ૧ ॥

(मूलम्)-तेणं कालेणं तेणं समएणं अज्जसुहम्मे समोसरिए जाव जंबू पज्जुवासमाणे एवं वयासी-जइणं भंते! समणेणं

छाया--तस्मिन् काले तस्मिन् समये आर्यसुधर्मा समवसृतः यावत् जम्बूः पर्युपासीनः एवमवादीत्-यदि खलु भदन्त! श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत्संप्राप्तेन

(टीका)-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इति व्याख्यातपूर्वम्। 'अज्ज' इति-अर्यते=प्राप्यते यथाभिलषिततत्त्वजिज्ञासुभिरित्यर्य आर्यो वा स्वामीत्यर्थः, यद्वा

'तेणं कालेणं.' इत्यादि सूत्र ॥ २ ॥

(मूलका अर्थ).

उस काल और उस समयमें आर्यसुधर्मा स्वामी (चंपामें) पधारे। जम्बूस्वामीने उनकी पर्युपासना करके कहा-"भगवन्! (यावत्) मुक्तिको प्राप्त श्रमण भगवान् महावीरने छठे ज्ञाताधर्मकथांगका यह अर्थ फरमाया है। किन्तु हे भगवन्! उन (यावत्) मुक्तिको प्राप्त श्रमण भगवान् महावीरने सातवें उपासक दशांगका क्या अर्थ निरूपण किया हैं?" आर्य सुधर्मास्वामी बोले-हे जम्बू! मुक्तिको प्राप्त उन श्रमण भगवान् महावीरने सातवें अंग उपासकदशाके दश अध्ययन प्रतिपादन किये हैं, वे इस प्रकार हैं—(१) आनन्द, (२) कामदेव, (३) गाथापति चुलनीपिता, (४) सुरादेव, (५) क्षुद्रशतक, (६) गाथापति कुण्डकौलिक, (७) सद्दालपुत्र, (८) महाशतक, (९) नन्दिनीपिता, (१०) शालेयिकापिता।

'तेणं कालेणं०' ઈત્યાદિ સૂત્ર ॥ ૨ ॥

મૂળનો અર્થ

એ કાલે અને એ સમયે આર્ય સુધર્મા સ્વામી (ચંપાનગરીમાં) પધાર્યા. જંબૂસ્વામીએ તેમની પર્યુપાસના કરીને કહ્યું: "ભગવન્! (યાવત્) મુક્તિને પ્રાપ્ત થએલા ભગવાન્ મહાવીરે છઠા જ્ઞાતાધર્મકથાંગનો એ અર્થ દર્શાવ્યો છે; પરંતુ હે ભગવન્! એ (યાવત્) મુક્તિને પ્રાપ્ત થએલા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે સાતમા ઉપાસકદશાંગનો શો અર્થ નિરૂપણ કર્યો છે?" આર્ય-સુધર્મા સ્વામી બોલ્યા—હે જમ્બૂ! (યાવત્) મુક્તિને પામેલા એ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે સાતમા અંગ ઉપાસક દશાનાં દશ અધ્યયનો પ્રતિપાદન કર્યાં છે, તે આ પ્રમાણે:—(૧) આનન્દ, (૨) કામદેવ, (૩) ગાથાપતિ-ચુલનીપિતા, (૪) સુરાદેવ, (૫) ક્ષુદ્રશતક, (૬) ગાથાપતિ કુંડકૌલિક, (૭) સદ્દાલપુત્ર, (૮) મહાશતક, (૯) નંદિની પિતા, (૧૦) શાલેયિકાપિતા.

भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं छट्ठस्स अंगस्स नायाधम्मकहाणं अयमट्ठे पण्णत्ते। सत्तमस्स णं भंते! अंगस्स उवासगदसाणं

षष्ठस्य अङ्गस्य-ज्ञाताधर्मकथानामयमर्थः प्रज्ञप्तः। सप्तमस्य खलु भदन्त! अङ्गस्य उपासकदशानां श्रमणेन यावत् संप्राप्तेन कः अर्थः प्रज्ञप्तः?। एवं खलु जम्बू! श्रम-

समस्तेभ्यो हेयधर्मेभ्य आरात्=पृथक् यायते=प्राप्यतेऽर्थाद्गुणैरिति, अथवा विषय-दारुकर्त्तकत्वेनाऽऽरासादृश्यादारा=रत्नत्रयं, तद्याति=प्राप्नोतीति निरुक्तवृत्त्याऽऽ-कारलोपे कृते आर्यः-सर्वथा सकलकल्मषराशिकलुषितवृत्तिरहित इत्यर्थः,तथाचोक्तम्-

१ "ऋ-गतौ" अस्मात् 'अर्यः स्वामि-वैश्ययो-' रिति यत्, पक्षे-'ऋहलोर्ण्यत्' इति ण्यत्। (पृ. ५६)

२-तदुक्तम्-"वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च, द्वौ चापरौ वर्ण-विकारनाशौ। धातोस्तदर्थातिशयेन योगस्तदुच्यते पञ्चविधं निरुक्तम्॥" इति

जम्बूस्वामीने कहा-भगवन्! यदि मुक्तिको प्राप्त श्रमण भगवान् महावीरने सातवें अंग उपासकदशाके दस अध्ययन निरूपण किये हैं तो हे भगवन्! उन श्रमण भगवान् महावीरने प्रथम अध्ययनका क्या अर्थ निरूपण किया है?॥२॥

टीकाका अर्थ,

'अज्ज' शब्दकी छाया 'अर्य' और 'आर्य' दोनों प्रकार होती है। यथार्थ तत्त्वके जिज्ञासुओं द्वारा जो प्राप्त किया जाता है उसे 'अर्य' कहते हैं। और 'आर्य' का अर्थ स्वामी है। अथवा जो त्यागने योग्य समस्त धर्मोंसे पृथक् अर्थात् गुणोंके द्वारा जो प्राप्त हो उसे 'आर्य' कहते हैं। अथवा पांच इन्द्रियोंके विषयरूपी काष्ठको काट डालनेवाले

જમ્બૂ સ્વામીએ કહ્યું:—ભગવન્! જો મુક્તિને પામેલા ભગવાન્ મહાવીરે સાતમા અંગ ઉપાસકદશાનાં દસ અધ્યયન નિરૂપણ કર્યા છે, તો હે ભગવન્! એ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે પ્રથમ અધ્યયનનો કેવો અર્થ નિરૂપ્યો છે? (૨)

ટીકાનો અર્થ

'અજ્જ' શબ્દની છાયા 'અર્ય' અને 'આર્ય' એમ બે પ્રકારની થાય છે. યથાર્થ તત્ત્વના જિજ્ઞાસુઓ દ્વારા જે પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે, તેને 'અર્ય' કહે છે. અને 'આર્ય'નો અર્થ સ્વામી છે. અથવા જે ત્યાગવા યોગ્ય બધા ધર્મોથી પૃથક્ અર્થાત્ ગુણોદ્વારા જે પ્રાપ્ત થાય તેને 'આર્ય' કહે છે. અથવા પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયરૂપી કાષ્ઠને કાપી નાંખનારા 'આરા'ના જેવાં

समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते ?। एवं खलु जंबू ! समणेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता, तंजहा–

णेन यावत् संप्राप्तेन सप्तमस्य अंगस्य उपासकदशानां दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—

" अज्जइ भविहिं आरा,–जाइज्जइ हेअधम्मओ जो वा।
रयणत्तयरूवं वा, आरं जाइत्ति अज्ज इय वुत्तो " ॥ इति।

सु–शोभनः धर्मः=ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणः, स्याद्वादलक्षणः, स्वभावलक्षणो वा यस्यासौ सुधर्मा, आर्यश्चासौ सुधर्मा चाऽऽर्यसुधर्मा, समवसृतः=अवतीर्णः। 'जाव' यावत्=सर्वथेत्यर्थः, 'जम्बूः' जम्बूस्वामी। 'जंबू जाव पज्जुवासमाणे' इति पाठान्तरे तु यावच्छब्देन–" ततेणं से अज्जजंबूणामे (अणगारे) जायसड्ढे जायसंसए

१–" अर्यते भविभिः, आरात्–यायते हेयधर्मतो यो वा।
रत्नत्रयरूपं वा, आरं यातीति आर्य इत्युक्तः ॥१॥ " इतिच्छाया।

'आरा' के समान रत्नत्रय हैं और उस रत्नत्रय की जिन्हें प्राप्ति हो गई हो उन्हें 'आर्य' कहते हैं, तात्पर्य यह कि जिनकी वृत्ति पूर्णरूप से निर्दोष हो उन्हें 'आर्य' कहते हैं। कहा भी है—" अज्जइ भविहिं " इत्यादि। इसका अर्थ ऊपरके समान ही है।

जिनका ज्ञान दर्शन चारित्ररूप धर्म, स्याद्वादरूप धर्म अथवा स्वभावरूप धर्म, सुन्दर (प्रशस्त) हो उन्हें सुधर्मा कहते हैं। वे आर्य सुधर्मास्वामी (चम्पामें) समोसरे-पधारे। 'यावत्'-यहां 'यावत्' शब्दसे इतना समझना चाहिए–' इसके बाद आर्य जम्बू अनगार, जिन्हें

જે ત્રણ રત્નો છે તે રત્નોની જેમને પ્રાપ્તિ થઇ ગઈ છે તેને 'આર્ય' કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે જેની વૃત્તિ પૂર્ણરૂપે નિર્દોષ હોય તેને 'આર્ય' કહે છે. કહ્યું છે કે " अज्जइ भविहिं " ઇત્યાદિ. એ ગાથાનો અર્થ ઉપરની પેઠે જ છે.

જેનો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ ધર્મ, સ્યાદ્વાદરૂપ ધર્મ અથવા સ્વભાવરૂપ ધર્મ સુંદર (પ્રશસ્ત) હોય, એને સુધર્મા કહે છે. એ આર્ય સુધર્મા સ્વામી (ચંપામાં) પધાર્યા. 'यावत्'–અહીં 'યાવત્' શબ્દથી એમ સમજવાનું છે કે– " ત્યારપછી આર્યજંબૂ અણુગાર, જેમને શ્રદ્ધા હતી, જે જિજ્ઞાસુ હતા, અને

"आणंदे १ कामदेवे २ य, गाहावइ-चुलणीपिया ३ । सुरादेवे ४ चुल्लसयए ५, गाहावइ—कुंडकोलिए ६ । सद्दालपुत्ते ७ महासयए ८ नंदिणीपिता ९ सालिहीपिया १० ।

"आनन्दः (१) कामदेवश्च (२), गाथापति-चुलनीपिता (३) सुरादेवः (४) क्षुद्रशतकः (५) गाथापति-कुण्डकौलिकः (६) सद्दालपुत्रः (७) महाशतकः (८) नन्दिनीपिता (९) शालेयिकापिता (१०) ॥"

जायकोउहल्ले, संजायसड्ढे संजायसंसए संजायकोउहल्ले, उप्पन्नसड्ढे उप्पन्नसंसए उप्पन्नकोउहल्ले, समुप्पन्नसड्ढे समुप्पन्नसंसए समुप्पन्नकोउहल्ले उट्ठाए उट्ठेति उट्ठाए उट्ठित्ता जेणामेव अज्जसुहम्मे थेरे तेणामेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता अज्जसुहम्मे थेरे तिक्खुत्तो आयाहिण-पयाहिणं करेइ करित्ता वंदति नमंसति, वंदित्ता नमंसित्ता अज्जसुहम्मस्स थेरस्स णच्चासन्ने णाइदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे अभिमुहं पंजलिउडे विणएणं" एते शब्दा ग्राह्याः, एतच्छाया च—"ततः स आर्यजम्बूनामा (अनगारः)

श्रद्धाथी, जो जिज्ञासु थे, और जिन्हें जिज्ञासाके कारण कौतूहल हुआ था, जिन्हें श्रद्धा उत्पन्न हुई, संशय (जिज्ञासा) उत्पन्न हुआ और कौतूहल उत्पन्न हुआ था, जिन्हें भलीभाँति श्रद्धाथी, भलीभाँति संशय था और भलीभाँति कौतूहल था, खड़े हुए। खड़े होकर जहां आर्य सुधर्मास्वामी थे वहां गये। वहां जाकर आर्य सुधर्माको दक्षिण तरफसे प्रारंभ करके तीन बार प्रदक्षिणापूर्वक वन्दना-नमस्कार किया। वन्दना-नमस्कार करके आर्य सुधर्मासे न अधिक दूर न अधिक पास सुश्रूषा और नमस्कार करते हुए सामने दोनों हाथ जोड़कर विधिपूर्वक सेवा करते हुए इस प्रकार बोले—

જેમને જિજ્ઞાસાને કારણે કૌતૂહલ થયું હતું, જેમને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ, સંશય (જિજ્ઞાસા) ઉત્પન્ન થયો હતો, અને કૌતૂહલ ઉત્પન્ન થયું હતું, જેમને સારી પેઠે શ્રદ્ધા હતી, સારી પેઠે સંશય હતો અને સારી પેઠે કૌતૂહલ હતું, તે ઊભા થયા. ઊભા થઇ જ્યાં આર્યસુધર્મા સ્વામી હતા, ત્યાં ગયા. ત્યાં જઇને આર્ય સુધર્માને દક્ષિણ તરફથી પ્રારંભીને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદના-નમસ્કાર કર્યા. વંદના-નમસ્કાર કરીને આર્ય સુધર્માથી ન વધારે દૂર તથા ન વધારે નજીક સુશ્રુષા અને નમસ્કાર કરી સામે બેઉ હાથ જોડી વિધિપૂર્વક" સેવા કરતા આ પ્રમાણે બોલ્યાઃ—

जइणं भंते! समणेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता! पढमस्स णं भंते! समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते? ॥ २ ॥

यदि खलु भदन्त! श्रमणेन यावत् सम्प्राप्तेन सप्तमस्य अङ्गस्य उपासकदशानां दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि। प्रथमस्य खलु भदन्त! श्रमणेन यावत् सम्प्राप्तेन कः अर्थः प्रज्ञप्तः? ॥ २ ॥

जातश्रद्धः जातसंशयः जातकुतूहलः, संजातश्रद्धः, संजातसंशयः संजातकुतूहलः, उत्पन्नश्रद्धः उत्पन्नसंशयः उत्पन्नकुतूहलः, समुत्पन्नश्रद्धः समुत्पन्नसंशयः समुत्पन्नकुतूहलः, उत्थया उत्तिष्ठति, उत्थया उत्थाय येनैव (यत्रैव) आर्यसुधर्मा स्थविरस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य आर्यसुधर्माणं स्थविरं त्रिकृत्वः आदक्षिण-प्रदक्षिणं करोति कृत्वा वन्दति नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा आर्यसुधर्मणः स्थविरस्य नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणः नमस्यन्, अभिमुखं प्राञ्जलिपुटो विनयेन" इति। पर्युपासीनः =यथाविधि सेवमानः, अत्र 'त'-मिति शेषः पूरणीयः, एवम्=अनेन वक्ष्यमाणेन प्रकारेण अवादीत्। 'णं' इति वाक्यालङ्कारे प्राकृतमव्ययपदम्। 'भंते' भदन्त! सम्बोधनमेतत्, भन्दते=कल्याणं सुखं वा प्रापयतीति भदन्तः, यद्वा भवं=संसारमन्तयति=दूरीकरोतीति भवन्तः स एव भदन्तः अथवा भवस्य=संसारस्य अन्तोऽवसानं येनेति व्यधिकरणपदो बहुव्रीहिः, अपिवा भयस्य=जन्म-जरा-मरण-निमित्त-

---

१. अन्तर्भावितण्यन्ताद् 'भदिकल्याणे सुखे चे'-त्यस्माद्धातोः 'भन्देर्नलोपश्चे'-त्यौणादिकसूत्रेण झच्-धातुनकारलोपयोः 'झोऽन्तः' इति झस्यान्तादेशः। २. 'कर्मण्यण्' इत्यण् शकन्ध्वादेराकृतिगणत्वात्पररूपे पृषोदरादित्वाद्वस्य दः। ३ प्राग्वत्पररूपादादेशौ।

'भंते'-भदन्त-भगवन्!, यह संबोधन है। इस (भदन्त) के अर्थ- (१) जिनसे कल्याण-सुखकी प्राप्ति हो, (२) जो भव (संसार) का अन्त करनेवाले हों, (३) जिनसे संसार का अन्त हो, (४) जन्म जरा

'ભંતે'-ભદન્ત-ભગવાન્! એ સંબોધન છે. આ 'ભદન્ત'ના અર્થો:— (૧) જેનાથી કલ્યાણ-સુખની પ્રાપ્તિ થાય, (૨) જે ભવ (સંસાર)નો અંત કરનાર હોય, (૩) જેનાથી સંસારનો અંત થાય, (૪) જન્મ, જરા, મરણ

कस्यान्तो=नाशो येनेति भयान्तः स एव भँदन्तः, आहोस्वित्-भयं ददतीति भय-दाः=भोगास्तानन्तयतीति भयदान्तः स एव भँदन्तः दान्तं भयं येन स भयदान्तः, स एव भँदन्त इति वा, किंवा भान्ति=दीप्यन्ते=समुल्लसन्ति स्वस्व-विषयेष्विति भानि=इन्द्रियाणि, तानि दान्तानि येन स भदान्तः स एव भँदन्तः, यद्वा भाति= सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रैर्दीप्यत इति भान्तः स एव भँदन्तः ।

एवं यथामति व्युत्पत्त्यन्तरेष्वपि निरुक्तोक्तशाकटायनादिप्रतिपादितरीत्या साधनप्रक्रिया बोद्धव्या, हे भगवन् ! इत्यर्थः । यदि श्रमणेन=श्राम्यति-तपस्यतीति

४. पृषोदरादित्वादन्तघटकस्य पूर्वाकारस्य लोपो यस्य च दः । ५. 'कर्मण्यण्' इतिसूत्रविहिताणन्तस्य 'भयदान्त'-शब्दस्य पृषोदरादित्वाद् भदन्त इति । ६. निष्ठान्तस्य परनिपात आहिताग्न्यादिपाठात्, यलोपह्रस्वौ पृषोदरादिपाठकृतौ । ७. निष्ठान्तपरनिपातः प्राग्वत्, पृषोदरादित्वादाकारस्य ह्रस्वः । ८. 'भा दीप्तौ' अस्मादौणादिकोऽन्तप्रत्ययः, सिद्धिः पृषोदरादिपाठादेव ।

मरण आदिके निमित्तसे उत्पन्न होनेवाले भयका जिनके द्वारा नाश होता हो, (५) जिन्होंने भय उत्पन्न करनेवाले भोगोंका अन्त करदिया हो, (६) जिन्होंने भयको जीतलिया हो, (७) जिन्होंने इन्द्रियों पर विजय प्राप्त करली हो, अथवा (८) जो सम्यग्ज्ञान सम्यग्दर्शन और सम्यक् चारित्रसे देदीप्यमान हों उन्हों भदन्त कहते हैं ।

इन व्युत्पत्तियोंके अतिरिक्त निरुक्त और शाकटायन आदिमें बताई हुई रीतियोंके अनुसार और-और व्युत्पत्तियों द्वाराभी 'भदन्त' का अर्थ करलेना चाहिए ।

जो तपस्या करते हैं उन्हें श्रमण कहते हैं । भगवान् महावीरने

આદિના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થનાર ભયનો જેની દ્વારા નાશ થાય, (૫) જેમણે ભય ઉત્પન્ન કરનારા ભોગોનો અંત કરી નાંખ્યો હોય, (૬) જેમણે ભયને જીતી લીધો હોય, (૭) જેમણે ઇંદ્રિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરી લીધો હોય, અથવા (૮) જે સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, અને સમ્યક્ ચારિત્રથી દેદીપ્યમાન હોય તેમને 'ભદન્ત' કહે છે.

આ વ્યુત્પત્તિઓ ઉપરાંત, નિરૂક્ત અને શાકટાયન આદિમાં બતાવેલી રીતિઓને અનુસરીને બીજી જૂદી વ્યુત્પત્તિઓદ્વારા પણ 'ભદન્ત'નો અર્થ કરી લેવો.

જે તપસ્યા કરે છે તેમને 'શ્રમણ' કહે છે. ભગવાન્ મહાવીરે સાડા બાર

श्रमणस्तेन–सार्द्धद्वादशवर्षाणि घोरतपश्चरणाच्छ्रमण इति प्रसिद्धिं लब्धवता, यद्वा–"श्रमणेन, शमनेन, समनसा, समणेन" इत्येतेषां प्राकृते 'समणेणं' इति रूपं भवति, तत्र प्रथमकल्पो व्याख्यातपूर्वः, कल्पान्तरव्याख्या यथा–शमयति=प्रवचनामृतोपदेशेन शान्तिं नयति भविजीवानिति शमनस्तेन, समानं=स्वपरेषु तुल्यं मनो यस्य, यद्वा सम्=सम्यगानयति=रत्नत्रयदानेन जीवयति–अर्थाज्जागरयति प्रसुप्तमात्मानं यः स [1]समनास्तेन, अथवा सम्=सम्यक् अणति=प्रवचनमुपदिशतीति, सम्यगण्यते प्रवचन-मुपदिश्यतेऽनेनेति वा समणस्तेन, भगवता=भगः=ज्ञानं=सकलपदार्थ-

१ द्वितीयस्मिन् 'समना' इति पक्षे ह्रस्वः पृषोदरादित्वात्।

साढ़े बारह वर्ष पर्यन्त तीव्र तपश्चरण किया था, इस कारण वे 'श्रमण' विशेषणसे प्रसिद्ध हुए हैं। प्राकृतमें 'समणेणं' पद है। इसकी संस्कृत छाया 'श्रमणेन' 'शमनेन' 'समनसा' और 'समणेन' होती है। इनमेंसे 'श्रमण'की व्याख्या ऊपर की जा चुकी है। जो प्रवचनरूपा पीयूष की वर्षा (उपदेश) करके भव्य-जीवोंको शान्ति प्राप्त कराता । जो स्व और पर के उपर समान मन (भाव) रखता है अथवा रत्न-त्रयका उपदेश देकर [प्रमाद आदिसे मूर्छित] आत्माको सावधान-जागृत करता है उसे 'समनस्' कहते हैं। जो प्रवचनका सम्यक् प्रकारसे उपदेश देता है उसे 'समण' कहते हैं।

'भगवं'–भगवान्-पदमें जो 'भग' शब्द है उसके अनेक अर्थ होते हैं। वे इस प्रकार हैं—

વર્ષ સુધી તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરી હતી, તેથી તે 'શ્રમણ' વિશેષણથી સુપ્રસિદ્ધ થયા હતા. પ્રાકૃતમાં समणेणं પદ છે તેની સંસ્કૃત છાયા श्रमणेन शमनेन, समनसा, અને समणेन થાય છે. એમાંથી 'શ્રમણ'ની વ્યાખ્યા ઉપર કરવામાં આવી છે. જે પ્રવચન રૂપી અમૃતની વૃષ્ટિ (ઉપદેશ) કરીને ભવ્ય જીવોને શાન્તિ પમાડે છે, તેને 'શમન' કહે છે. જે પોતા પર અને બીજા પર સમાન મન (ભાવ) રાખે છે અથવા રત્નત્રયનો ઉપદેશ આપીને (પ્રમાદ આદિથી મૂર્છિત) આત્માને સાવધાન-જાગૃત કરે છે, એને 'સમનસ્' કહે છે. જે સમ્યક્ પ્રકારે પ્રવચનનો ઉપદેશ આપે છે તેને 'સમણ' કહે છે.

'ભગવં'–ભગવાન્-પદમાં જે 'ભગ' શબ્દ છે, તેના અનેક અર્થ થાય છે; તે આ પ્રમાણે:—

विषयकं (१), माहात्म्यम्=अनुपम-महनीयमहिमसम्पन्नत्वं (२), यशः=त्रिविधानुकूलप्रतिकूल-परीषहोपसर्गसहनसमुद्भूता जगद्रक्षणप्रज्ञासमुत्था वा कीर्त्तिः (३), वैराग्यं=क्रोधादिकषायनिग्रहलक्षणम् (४), मुक्तिः=सकलकर्मक्षयलक्षणो मोक्षः (५), रूपं=सुरासुरनरनिकरहृदयहारि सौन्दर्यं (६), वीर्यम्=अन्तरायान्तजन्यमनन्त सामर्थ्य (७), श्रीः=घातिककर्मपटलविघटनजनितानन्तचतुष्टयलक्ष्मीः (८), धर्मः

भग-(१) ज्ञान-तीन लोक और तीन काल संबन्धी समस्त पदार्थों को जानना।
(२) माहात्म्य-अनुपम और महनीय महिमासे युक्त होना।
(३) यश-अनुकूल-प्रतिकूल परीषहों और उपसर्गोंको सहनेसे, तथा संसारके प्रत्येक प्राणीकी रक्षा करनेकी प्रज्ञा (भावना) से उत्पन्न होनेवाली कीर्त्ति।
(४) वैराग्य-क्रोध आदि कषायोंको जीतना।
(५) मुक्ति-समस्त कर्मोंका अत्यन्त क्षय हो जाना।
(६) रूप-सुर-असुर-और नरके 'मनको' हरनेवाली सुन्दरता
(७) वीर्य-अन्तराय कर्मके नाश होनेसे उत्पन्न होनेवाला अनन्त सामर्थ्य।
(८) श्री-चार घन-घातिया कर्मोंके क्षयसे उत्पन्न होनेवाली अनन्तचतुष्टयरूप लक्ष्मी।

ભગ—(૧) જ્ઞાન-ત્રણ લોક અને ત્રણ કાળ સંબંધી બધા પદાર્થોને જાણવા તે.
(૨) માહાત્મ્ય-અનુપમ અને મહનીય મહિમાથી યુક્ત થવું તે.
(૩) યશ-અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ પરીષહો અને ઉપસર્ગો સહેવાથી, તથા સંસારના પ્રત્યેક પ્રાણીની રક્ષા કરવાની પ્રજ્ઞા (ભાવના)થી ઉત્પન્ન થનારી કીર્તિ.
(૪) વૈરાગ્ય-ક્રોધ આદિ કષાયોને જીતવા તે.
(૫) મુક્તિ-બધાં કર્મોનો અત્યંત ક્ષય થઇ જવો તે.
(૬) રૂપ-સુર અસુર અને નરનાં મનને હરનારી સુંદરતા.
(૭) વીર્ય-અંતરાય કર્મનો નાશ થવાથી ઉત્પન્ન થતું અનંત સામર્થ્ય.
(૮) શ્રી-ચાર ઘનઘાતી કર્મોના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થનારી અનંત ચતુષ્ટય રૂપી લક્ષ્મી.

=अपवर्गद्वारकवाटोद्घाटनसाधनं श्रुतादिरूपो यथाख्यातचारित्ररूपो वा (९), ऐश्वर्यं=त्रैलोक्याधिपत्यं (१०) चाऽस्याऽस्तीति भगवान्, तेन, महावीरेण=वीरयति-पराक्रमते मोक्षानुष्ठाने इति वीरः, यद्वा वि=विशेषेण ईरयति=प्रक्षिपति घनघाति-कर्मपटलरूपमवकरमिति, वि=विशेषेण ईरयति=प्रेरयति संयमाद्यनुष्ठाने प्राणिन इति वा वीरः, महाँश्चासौ वीरश्च तेन श्रीवर्धमानस्वामिनेत्यर्थः। यावत्=साकल्ये-

---

१ 'भग'-शब्दात्-'तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप्, अयं च मतुप्प्रत्ययोऽत्र नित्य-योगे, तथोक्तम्-" भूम-निन्दा-प्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशायने। संबन्धेऽस्ति विवक्षायां, भवन्ति मतुबादयः॥ इति स्पष्टमिदं मनोरमा-शब्दरत्नयो. ।

२-'वीर-विक्रान्तौ' अस्मात्पचाद्यच् ।

३-४-व्युत्सर्गकात् 'ईर गतौ कंपने च' इत्यस्मात् 'ईर क्षेपे' इत्यस्माच्च धातोः पचाद्यच् ।

---

(९) धर्म–मुक्तिरूपी द्वारके किवाड़ खोलनेवाला श्रुतरूप और यथाख्यातचारित्ररूप धर्म।

(१०) ऐश्वर्य–तीन लोकका स्वामीपन।

ये अर्थ जिसमें पाये-जाते हैं उसे भगवान् कहते हैं।

मोक्षके अनुष्ठान (साधना) में जो पराक्रम करता है अथवा जो चार घन-घातिया कर्मरूपी रज (कूड़ा-कचरा) हटा देता है, अथवा जो प्राणियोंको संयम आदिके अनुष्ठानमें विशेषरूपसे प्रेरित करता है, उसे 'वीर' कहते हैं। जो वीरोंमें भी वीर अर्थात् महान् वीर हो उसे 'महावीर' कहते हैं, अर्थात् वर्धमान स्वामी।

---

(૯) ધર્મ–મુક્તિરૂપી દરવાજાનાં કમાડ ઉઘાડનાર શ્રુતરૂપ અને યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપ ધર્મ.

(૧૦) ઐશ્વર્ય–ત્રણ લોકનું સ્વામીપણું.

એ અર્થો જેનામાં હોય છે તેને ભગવાન્ કહે છે.

મોક્ષના અનુષ્ઠાન (સાધના)માં જે પરાક્રમ કરે છે, અથવા જે ચાર ઘનઘાતી કર્મરૂપ રજ (કચરો)ને હઠાવી દે છે, અથવા જે પ્રાણીઓને સંયમાદિ અનુષ્ઠાનમાં વિશેષ રૂપે પ્રેરિત કરે છે, તેને 'વીર' કહે છે. જે વીરોમાં વીર અર્થાત્ મહાન્ વીર હોય તેને 'મહાવીર' કહે છે, અર્થાત્ વર્ધમાન સ્વામી.

नेत्यर्थः, एतेन-"आइगरेणं तित्थयरेणं सयंसंबुद्धेणं पुरिसुत्तमेणं पुरिससीहेणं पुरिसवरपुंडरीएणं पुरिसवरगंधहत्थिणा लोगुत्तमेणं लोगनाहेणं लोगहिएणं लोगपईवेणं लोगपज्जोयगरेणं अभयदएणं चक्खुदयेणं मग्गदयेणं सरणदयेणं जीवदयेणं बोहिदएणं धम्मदयेणं धम्मदेसिएणं धम्मनायगेणं धम्मसारहिणा धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टिणा" इत्यादिविशेषणसङ्ग्रहो बोद्धव्यः। एषां पदानां व्याख्यानं च मत्कृतायामावश्यकसूत्रस्य मुनितोषणी टीकायां द्रष्टव्यम्। सम्प्राप्तेन=निखिलानि कर्माणि क्षपयित्वा सिद्धगतिं गतेनेत्यर्थः। षष्ठस्य=षण्णां पूरणं षष्ठं, तस्य, अङ्गस्य=अज्यते=व्यक्तीभवति दीप्यते प्राप्यते वा भगवदुक्तोऽर्थो यैरित्यङ्गानि, तानि चेह

१-'षष्' शब्दात् 'तस्य पूरणे डट्' इति डट्, ततश्च तस्मिन् 'षट्कतिपयचतुरां थुक्' इति थुगागमः।

२-अञ्ज् धातोः 'करणाधिकरणयोश्च' इति घञ्, 'चजोः कु०' इति कुत्वम्।

'जाव' (यावत्) शब्दसे-'आइगरेणं, तित्थयरेणं, सयंसंबुद्धेणं, पुरिसुत्तमेणं, पुरिससीहेणं, पुरिसवरपुंडरीएणं, पुरिसवरगंधहत्थिणा, लोगुत्तमेणं लोगनाहेणं, लोगहियेणं, लोगपईवेणं, लोगपज्जोयगरेणं, अभयदयेणं, चक्खुदयेणं, मग्गदयेणं, सरणदयेणं, जीवदयेणं, बोहिदयेणं, धम्मदयेणं, धम्मदेसिएणं, धम्मनायगेणं, धम्मसारहिणा, धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टिणा' इत्यादि विशेषणोंका संग्रह समझना चाहिए। इन पदोंका [हिन्दी] व्याख्यान मेरी रची हुई आवश्यकसूत्रकी मुनितोषिणी टीका [के अर्थ] में देखना चाहिए।

समस्त कर्मोंको क्षय करके जो सिद्धि-गतिको प्राप्त हुए हों उन्हें 'संप्राप्त' कहते हैं।

'જાવ' (યાવત્) શબ્દથી 'આઇગરેણં, તિત્થયરેણં, સયંસંબુદ્ધેણં, પુરિસુત્તમેણં, પુરિસસીહેણં, પુરિસવરપુંડરીએણં, પુરિસવરગંધહત્થિણા, લોગુત્તમેણં, લોગનાહેણં, અભયદયેણં, ચક્ખુદયેણં, મગ્ગદયેણં, સરણદયેણં, જીવદયેણં, બોહિદયેણં, ધમ્મદયેણં, ધમ્મદેસિએણં, ધમ્મનાયગેણં, ધમ્મસારહિણા, ધમ્મવરચાઉરંતચક્કવટ્ટિણા' ઇત્યાદિ વિશેષણોનો સંગ્રહ સમજવો. એ પદોનું (હિંદી) વ્યાખ્યાન મારી રચેલી 'આવશ્યક સૂત્ર'ની મુનિતોષિણી ટીકા (ના અર્થ)માં જોઇ લેવું.

બધાં કર્મોનો ક્ષય કરીને જે સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત થયા હોય તેમને 'સંપ્રાપ્ત' કહે છે.

द्वादश, तथाहि-यथा पुरुषस्य द्वौ चरणौ, द्वे जङ्घे, द्वावूरू, द्वौ गात्रार्द्धौ, द्वौ बाहू, ग्रीवा, शिरश्चेत्येतैर्द्वादशभिरङ्गैरभिव्यक्तिर्दीप्तिरुपलब्धिश्च भवति तथाऽत्र श्रुतरूपस्य परमपुरुषस्य सन्त्याचारादीनि द्वादशाङ्गानि, तत्र—

दक्षिणचरणस्थानीयमाचाराङ्गम् (१), वामचरणस्थानीयं सूत्रकृताङ्गम् (२), दक्षिणजङ्घास्थानीयं स्थानाङ्गम् (३), वामजङ्घास्थानीयं समवायाङ्गम् (४), दक्षिणोरुस्थानीयं भगवतीसूत्रम् (५), वामोरुस्थानीयं ज्ञाताधर्मकथाङ्गम् (६), दक्षिणपार्श्वस्थानीयमुपासकदशाङ्गम् (७), वामपार्श्वस्थानीयमन्तकृदङ्गम् (८), दक्षिणबाहुस्था-

---

जिनके द्वारा भगवान्‌का निरूपण किया हुआ अर्थ प्रगट या प्राप्त होता है उसे अंग कहते हैं। वे अंग बारह हैं। जैसे पुरुषके-दो पैर, दो पिंडी, दो जाँघें, दो पसवाड़े (गात्रार्ध), दो भुजाएँ, एक ग्रीवा (गर्दन) और एक सिर, इन बारह अंगोंसे अभिव्यक्ति (प्रगटपन) दीप्ति (प्रकाश) और उपलब्धि (प्राप्ति) होती है, इसी प्रकार श्रुतरूपी महापुरुषके आचारांग आदि बारह अंग हैं।

इनमेंसे पहला आचारांग दाहिने पैरके समान(१), दूसरा सूत्रकृतांग बायें पैरके समान(२), तीसरा स्थानांग दाहिनी पिंडी के समान(३), चौथा समवायांग बाईं पिंडी के समान(४), पाँचवाँ भगवती-अंग दाहिनी जंघाके समान(५), छठा ज्ञाताधर्मकथांग बाईं जांघके समान(६), सातवां उपासकदशांग दाहिने पसवाड़ेके समान(७), आठवाँ अन्तकृद्दशांग बायें पसवाड़ेके समान(८), नौवाँ औपपातिक-अंग दाहिनी भुजाके

જે દ્વારા, ભગવાને નિરૂપેલો અર્થ, પ્રકટ અથવા પ્રાપ્ત થાય છે તેને 'અંગ' કહે છે. તે અંગ બાર છે. જેમ પુરૂષને બે પગ, બે પિંડી, બે જાંગ, બે પડખાં (ગાત્રાર્ધ), બે ભુજાઓ, એક ગરદન અને એક મસ્તક એમ બાર અંગોથી અભિવ્યક્તિ (પ્રકટપણું), દીપ્તિ (પ્રકાશ) અને ઉપલબ્ધિ (પ્રાપ્તિ) થાય છે, તેમ શ્રુતરૂપી મહાપુરૂષનાં પણ આચારાંગ આદિ બાર અંગો છે.

એમાંનું પહેલું (૧) આચારાંગ જમણા પગની સમાન, બીજું (૨) સૂત્રકૃતાંગ ડાબા પગની સમાન, ત્રીજું (૩) સ્થાનાંગ જમણી પીંડી સમાન, ચોથું (૪) સમવાયાંગ ડાબી પીંડી સમાન, પાંચમું (૫) ભગવતી અંગ જમણી જાંગ સમાન, છઠ્ઠું (૬) જ્ઞાતાધર્મકથાંગ ડાબી જાંગ સમાન, સાતમું (૭) ઉપાસકદશાંગ જમણા પડખા સમાન, આઠમું (૮) અંતકૃદ્દશાંગ ડાબા પડખા સમાન,

नीयमनुत्तरौपपातिकम् (९), वामबाहुस्थानीयं प्रश्नव्याकरणम् (१०), ग्रीवास्थानीयं विपाकसूत्रम् (११), मस्तकस्थानीयं दृष्टिवादनामाङ्गम् (१२)।

इत्येतेषु द्वादशस्वङ्गेषु षष्ठं ज्ञाताधर्मकथाङ्गं, तस्य-तत्सम्बन्धिनीनामित्यर्थः। ज्ञाताधर्मकथानां=दुर्गतौ प्रपततो जन्तून् धारयति=दुर्गतेरुद्धृत्य शुभे स्थाने स्थापयतीति धर्मः-इहामुत्र च सुखसाधक इति यावत्, तस्य तत्प्रधाना वा कथाः= देशनादिलक्षणवाक्यप्रबन्धरूपाः, ज्ञातानि=उदाहरणानि तानि प्रधानानि यासु तथाभूताः, यद्वा ज्ञातानि= प्रथमश्रुतस्कन्धोक्तान्येकोनविंशतिसङ्ख्यकान्यध्ययनानि, धर्मकथा=द्वितीयस्कन्धोक्ता धर्मदेशनालक्षणवाक्यप्रबन्धरूपा यासु पद्धतिषु

समान(९), दसवाँ प्रश्नव्याकरण-अंग बाई भुजाके समान(१०), ग्यारहवाँ विपाक सूत्र ग्रीवाके समान(११), और बारहवाँ दृष्टिवाद सिरके समान(१२) है।

दुर्गति में गिरते हुए प्राणियों को जो आश्रय दे, अथवा दुर्गति में पड़े हुए जीवोंका उद्धार कर के जो शुभ स्थानमें धारण करे उसे 'धर्म' कहते हैं। जिन कथाओं में धर्मकी प्रधानता रहती है उन्हें 'धर्मकथा' कहते हैं। ज्ञातका अर्थ उदाहरण है, अतः उदाहरणों की जिसमें प्रधानता हो उसे 'ज्ञाताधर्मकथा' कहते हैं। अथवा सातवें अंगके प्रथम श्रुतस्कन्ध में कथित उन्नीस अध्ययनोंको 'ज्ञाता' कहते हैं और दूसरे श्रुतस्कन्ध में जो कथानक हैं उन्हें 'धर्मकथा' कहते हैं। इस प्रकार दोनों श्रुतस्कन्धोंके समुदायका 'ज्ञाताधर्मकथा' नाम है। (इसका अर्थ भगवान्ने निरूपण किया)।

નવમું (૯) ઔપપાતિક અંગ જમણી ભુજા સમાન, દસમું (૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ અગ ડાબી ભુજા સમાન, અગીઆરમું (૧૧) વિપાકસૂત્ર ગરદન સમાન અને બારમું (૧૨) દૃષ્ટિવાદ મસ્તક સમાન છે.

દુર્ગતિમાં પડતા પ્રાણીઓને જે આશ્રય આપે, અથવા દુર્ગતિમાં પડેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરીને જે શુભ સ્થાનમાં ધારણ કરે તેને 'ધર્મ' કહે છે. જે કથાઓમાં ધર્મની પ્રધાનતા હોય છે, તેને 'ધર્મકથા' કહે છે. 'જ્ઞાત'નો અર્થ ઉદાહરણ છે, એટલે જેમાં ઉદાહરણોની પ્રધાનતા હોય, તેને 'જ્ઞાતા-ધર્મકથા' કહે છે. અથવા સાતમા અંગના પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધમાં કહેલા ઓગણીસ અધ્યયનોને 'જ્ઞાત' કહે છે; અને બીજા શ્રુતસ્કંધમાં જે કથાનક છે, તેને 'ધર્મકથા' કહે છે. એ પ્રમાણે બેઉ શ્રુતસ્કન્ધોના સમુદાયનું 'જ્ઞાતા ધર્મકથા' એવું નામ છે. (એનો અર્થ ભગવાને નિરૂપ્યો છે.)

ताः ज्ञाताधर्मकथास्तासाम् । अयम्=अनुपदं प्रागुक्तस्वरूपः 'इदमस्तु सन्निकृष्टे' इत्यादिन्यायात् । अर्थ्यते=प्रार्थ्यते, यद्वा अर्यते=प्राप्यते मोक्षकाङ्क्षिभिरित्यर्थः =शब्दसमुदायात्मकवाक्यतात्पर्यविषयीभूतः, प्रज्ञप्तः=प्ररूपितः, यद्वा प्रज्ञपितः= सदेवमनुष्यपरिषदि स्वयमुपदिष्टः । सप्तमस्य 'णं'=खल्वर्थे पूर्ववद्वाक्यालङ्कारे वा, भदन्त ! व्याख्यातपूर्वोऽसौ भदन्तशब्दः, अङ्गस्य=प्रागुक्तप्रकारस्य 'उपे'- ति उपासकाः=साधूनां सेवकाः, अत्र उपासकाश्चोपासिकाश्चेत्येकशेषेण श्रावकश्रा- विका इत्यर्थस्तेषां दशाः=तदीयाणुव्रतादिक्रियासमुदायोपनिबद्धं शास्त्रं, तच्च प्रकृते दशाध्ययनात्मकमित्यध्ययनबाहुल्यतात्पर्याद्दशा इति बहुवचनम्, यद्वोपासकसम्ब- न्धिनीनां धर्मदशानां वर्णनाद्दशा इति, तासामुपासकदशानाम्, 'समणेणं जाव

१ पृपोदरादिगणपाठाद्दीर्घः ।
२-'अर्थ उपयाच्ञायाम्' इत्यस्माद्बाहुलकात्कर्मणि घञ् ।
३ 'ऋ गतौ' अस्मात् औणादिकः कर्मणि थन्, गुणः ।
४-उपासते=सेवन्त इत्युपासकाः, कर्त्तरि ण्वुल् ।
५-एकशेषश्च 'पुमान् स्त्रिया' इत्यनेन।

साधुओं की उपासना (सेवा) करनेवाले उपासक कहलाते हैं। यहाँ यद्यपि 'उपासक' पद है तथापि एकशेष समाससे उपासिका (श्राविका) का भी ग्रहण होता है। उस उपासक [और उपासिका] की दशा अर्थात् अणुव्रत आदि प्रतिपादन करने के लिए रचे हुए शास्त्रको उपासकदशा कहते हैं। इसमें दस अध्ययन हैं। इन बहुतसे अध्ययनोंके कारण ही इस शास्त्र को 'दशाः' ऐसी बहुवचन वाली संज्ञा दीगई है। अथवा उपासकोंकी धार्मिक दशाओं (अवस्थाओं) का इसमें वर्णन किया गया है अतः 'दशा' कहते हैं।

સાધુઓની ઉપાસના (સેવા) કરનારા ઉપાસક કહેવાય છે. અહીં જોકે 'ઉપાસક' પદ છે, તોપણ એકશેષ સમાસથી ઉપાસિકા (શ્રાવિકા) શબ્દ પણ ગ્રહણ થાય છે. એ ઉપાસક (અને ઉપાસિકા) ની દશા અર્થાત્ અણુવ્રત આદિ પ્રતિપાદન કરવાને માટે રચેલા શાસ્ત્રને 'ઉપાસકદશા' કહે છે. આમાં દસ અધ્યયન છે. એ ઘણાં અધ્યયનોને કારણેજ આ શાસ્ત્રને 'दशाः' એવી બહુવચનવાળી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. અથવા ઉપાસકોની ધાર્મિક દશાઓ (અવસ્થાઓ) નું આમાં વર્ણન કર્યું છે, તેથી 'दशाः' કહે છે.

संपत्तेणं' व्याख्यातानीमानि, कः 'अट्ठे पण्णत्ते' इति पदद्वयमपि प्राग् व्याख्यातमेव। एवं जम्बूस्वामिना सविनयं पृष्टो महामुनिः सुधर्मा स्वामी प्राह-'एवं' इत्यादिना-एवम्=अनुपदमग्रे वक्ष्यमाणप्रकारेण 'खलु' इति, अयं शब्दः संस्कृत-प्राकृतयोः समानोऽव्ययोऽत्र शिष्यानुनये, निश्चये, वाक्यालङ्कारे वा, जम्बूः=हे जम्बूः! 'समणेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं' व्याख्यातेयं षट्पदी, दश 'अज्झ०' इति, अधीयन्ते=विनयादिक्रमेण गुरुसमीपे पठ्यन्त इति, अधीयन्ते=परिज्ञायन्ते जीवादयोऽर्था यैरिति, अधि=अधिकं मर्यादयेति यावत् अयनं=तीर्थंकरगणधरप्ररूपितानामर्थानां प्रापणं येभ्य इति, अधीयन्ते=सर्वतोभावेन मोक्षार्थं स्मर्यन्ते भव्यैरिति, अधीयते=मोक्षार्थं यथाविधि गुरुसकाशात्पठन्ति शिष्या यानीति वा अध्ययनानि, प्रज्ञप्तानि, प्राग्व्याख्यातः प्रज्ञप्तपदार्थः, तद्यथा=तदेव दर्श्यते-

"आनन्दः (१), कामदेवः (२) गाथापति-चुलनीपिता (३), सुरादेवः (४), क्षुद्रशतक (५), गाथापति-कुण्डकौलिकः (६), सद्दालपुत्रः (७), महाशतकः (८),

१-अधिपूर्वकात् इङ्धातोः, इक्धातोः, अय्धातोः, 'इट, किट, कटी' इत्यत्र प्रश्लिष्टात् 'ई' धातोर्वा करणाधिकरणयोर्बाहुलकात् कर्मणि च ल्युट्प्रत्ययः।

जो विनय आदिके क्रमसे पढे जाते हैं, अथवा जिनसे जीव आदि पदार्थोंका ज्ञान होता है, या तीर्थङ्कर गणधर महाराज आदि द्वारा प्ररूपित अर्थकी जिससे प्राप्ति होती है, या जिनको भव्य जीव मुक्तिकी कामनापूर्वक पठन करते हैं, या जिनको शिष्य-समुदाय गुरुजीके समीप मोक्षके लिए विधिपूर्वक पढते हैं उन्हें अध्ययन कहते हैं। इस सूत्रमें ऐसे दस अध्ययन हैं—

"(१) अनन्द, (२) कामदेव, (३) गाथापति-चुलनीपिता, (४) सुरादेव, (५) क्षुद्रशतक, (६) गाथापति कुण्डकोलिक, (७) सद्दालपुत्र,

જે વિનય આદિના ક્રમથી ભણાય છે, અથવા જેનાથી જીવ આદિ પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે, અથવા તીર્થંકર ગણધર મહારાજ આદિ દ્વારા પ્રરૂપિત અર્થની જેનાથી પ્રાપ્તિ થાય છે, અથવા જેને ભવ્ય જીવ મુક્તિની કામનાપૂર્વક પઠન કરે છે, અથવા જેને શિષ્યસમુદાય ગુરૂદેવની સમીપે મોક્ષને અર્થે વિધિપૂર્વક ભણે છે, તેને અધ્યયન કહે છે. આ સૂત્રમાં એવાં દસ અધ્યયનો છે:—

"(૧) આનંદ, (૨) કામદેવ, (૩) ગાથાપતિ-ચુલનીપિતા, (૪) સુરાદેવ, (૫) ક્ષુદ્રશતક, (૬) ગાથાપતિ કુંડકૌલિક, (૭) સદ્દાલપુત્ર, (૮) મહાશતક, (૯) નંદિનીપિતા, (૧૦) શાલેયિકાપિતા."

नन्दिनीपिता (९), शालेयिका-पिता (१०)। एतन्नामकानि तानि दशाध्ययनानीति सम्बन्धः।

अथ सुधर्मस्वामिनोक्तं सर्वमर्थं हृदि निधाय कचिद्विषये संदिहानो जम्बूस्वामी पुनः पृच्छति-' यदि खलु भदन्त ! श्रमणेन यावत्संप्राप्तेन सप्तमस्य अङ्गस्य उपासकदशानां दश अध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, प्रथमस्य खलु भदन्त ! श्रमणेन यावत् संप्राप्तेन कः अर्थः प्रज्ञप्तः ? ' इति, प्रथमस्येति=अध्ययनस्येति गम्यम्, परिशिष्टानि प्रागेव व्याख्यातानि ॥ २ ॥

उत्तरयति सुधर्मा स्वामी-' एवं ' इत्यादि,—

मूलम्—एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणियगामे नामं नयरे होत्था, वण्णओ। तस्स वाणियगामस्स नयरस्स बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए दूइपलासए नामं चेइए। तत्थ णं वाणियगामे नयरे जियसत्तू राया होत्था, वण्णओ। तत्थ णं वाणियगामे आणंदे नामं गाहावई परिवसइ, अड्ढे जाव अपरिभूए ॥ ३ ॥

छाया—एवं खलु जम्बूः ? तस्मिन्काले तस्मिन् समये वाणिजग्रामं नाम नगरमभवत्, वर्णकम्। तस्माद्वाणिजग्रामान्नगराद्बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे दूतिपलाशकं नाम चैत्यम्। तत्र खलु वाणिजग्रामे नगरे जितशत्रू राजाऽभवत्, वर्णकम्। तत्र खलु वाणिजग्रामे आनन्दो नाम गाथापतिः परिवसति, आढ्यो यावद् अपरिभूतः॥३॥

---

(८) महाशतक, (९) नंदिनीपिता, (१०) शालेयिकापिता।"

आर्य सुधर्मा स्वामीके उत्तर देदेने पर भी किसी बातमें जिज्ञासा होनेसे श्री जम्बूस्वामीने फिर पूछा—भगवन्! यदि श्रमण भगवान् महावीरने सातवें अंग (उपासकदशा) के दस अध्ययन निरूपण किये हैं तो उनमेंसे प्रथम अध्ययनका क्या अर्थ निरूपण किया है ? ॥२॥

आर्य सुधर्मा स्वामी 'एवं' इत्यादि कहकर उत्तर देते हैं—

આર્ય સુધર્મા સ્વામીએ ઉત્તર આપ્યા પછી પણ કોઈ વાતમાં જિજ્ઞાસા રહેવાથી શ્રી જંબૂસ્વામીએ ફરીથી પૂછયું: "ભગવન્! જો શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે સાતમા અંગ (ઉપાસકદશા) માં દસ અધ્યયનો નિરૂપ્યાં છે, તો તેમાંના પ્રથમ અધ્યયનનો કેવો અર્થ નિરૂપ્યો છે ? " (૨)

આર્ય સુધર્મા સ્વામી ઉત્તર આપે છે:—' પવ ' ઈત્યાદિ—

टीका-'एवं खलु जम्बूः ! तेणं कालेणं तेणं समएणं' व्याख्यातेयं सप्तपदी। 'वाणिये-' ति वाणिजानां वैश्यानां व्यापारकुशलानामिति यावत्, ग्राम इति षष्ठीतत्पुरुषसमासे वाणिजग्रामः, वस्तुतस्तु 'वाणिजग्राम'-पदस्य नगरविशेषणत्वा

(मूल का अर्थ)

हे जम्बू ! उस काल और उस समय में वाणिजग्राम नामक नगर था। (वर्णक-उसका वर्णन अन्य स्थानसे समझ लेना) उस वाणिज-ग्राम नगर के बाहर, उत्तर पूर्व दिशा के भाग (ईशान-कोण) में दूतिपलाशक नाम चैत्य था। उस वाणिजग्राम नगर में जितशत्रु राजा था। (वर्णक-राजा का वर्णन अन्य स्थानसे समझलेना) उस वाणिजग्राम नगर में आनन्द नामक गाथापति निवास करता था। वह आढ्य (संपन्न) और (यावत्) अपरिभूत (माननीय) था।

(टीका का अर्थ)

हे जम्बू ! उस कालमें और उस समयमें वाणिज-ग्राम नामक नगर था। षष्ठीतत्पुरुष समाससे वाणिजों अर्थात् वैश्यों का ग्राम वाणिज-ग्राम कहलाता है। किन्तु यहां वाणिज-ग्राम, नगरका विशेषण है इसलिए व्यधिकरण-बहुव्रीहि-समाससे उसका असली अर्थ यह है—

મૂળનો અર્થ

હે જમ્બૂ ! એ કાળે અને એ સમયે વાણિજગ્રામ નામનું નગર હતું. (વર્ણક-એનુ વર્ણન અન્ય સ્થાનેથી સમજવું). એ વાણિજગ્રામ નગરની બહાર ઉત્તર-પૂર્વ દિશાના ભાગમાં (ઈશાન કોણમાં) દૂતિપલાશક નામનું ચૈત્ય હતું એ વાણિજગ્રામ નગરમાં જિતશત્રુ નામે રાજા હતો. (વર્ણક-રાજાનું વર્ણન અન્ય સ્થાનેથી સમજી લેવું). એ વાણિજગ્રામ નગરમાં આનંદ નામે ગાથાપતિ નિવાસ કરતો હતો. તે આઢય (સંપન્ન) અને (યાવત્) અપરિભૂત (માનનીય) હતો.

ટીકાનો અર્થ

હે જમ્બૂ ! એ કાળે અને એ સમયે વાણિજગ્રામ નામે નગર હતું. ષષ્ઠી-તત્પુરૂષ સમાસથી વાણિજો અર્થાત્ વૈશ્યોનું ગ્રામ-વાણિજગ્રામ કહેવાય છે. પરંતુ અહીં વાણિજ-ગ્રામ એ નગરનું વિશેષણ છે, તેથી વ્યધિકરણ-બહુવ્રીહિ સમાસથી એનો ખરો અર્થ એ છે કે-જેમાં વાણિજો (વ્યાપારીઓ)નો ગ્રામ-

द्वाणिजानां=व्यापारिणां ग्रामः=सङ्घो यस्मिन्निति व्यधिकरणबहुव्रीहिणा वाणिजग्राममिति नपुंसकं विज्ञेयमिति वयम् । नाम=प्रसिद्धं नगरम् । एतद्व्याख्यानं च प्रागुक्तनगरीशब्दे द्रष्टव्यम् , अभवत् । 'वर्णकम्' इति, एतद्वर्णनमपि प्रागुक्तचम्पावर्णनवदेव, केवलं स्त्रीलिङ्गनगरीविशेषणस्थलेषु नपुंसकलिङ्गं नगरविशेषणतयौचित्याद्वगन्तव्यमित्येव विशेषः । 'तस्स वाणियगामस्स नयरस्स' इत्यत्र बहिर्योगे पञ्चम्या औचित्येऽपि प्राकृतव्युत्पत्तेर्वैचित्र्यात्संबन्धसामान्ये वा षष्ठी । बहिरित्यव्ययं बाह्येऽर्थे, नगराद्बहिः, कुत्रेति जिज्ञासायामाह–उत्तरपौरस्त्य इति, उत्तरशब्द उत्तरदिशः, पुरःशब्दश्चात्र पूर्वदिशो वाचकस्तथाच–उत्तरश्च पुरश्चेत्युत्तरपुरस्तत्र भव उत्तरपौरस्त्यः, यद्वा पुरःशब्दोऽग्रवाचक एव, ततश्च पुरोऽग्रे भवा पौरस्त्या=पूर्वदिक्, उत्तरस्याः पौरस्त्यायाः (पूर्वस्या)श्च दिशोऽन्तराल उत्तर-पौरत्यस्तस्मिन्, दिग्भागे=दिशो भागो दिग्भागस्तस्मिन्, दूतिपलाशकं नाम चैत्यम्=उद्यानमस्तीति

१–पञ्चम्या औचित्यं तु 'अप-परि-बहिरञ्चवः पञ्चम्याः' इत्यनेन 'बहिः'–शब्दयोगे पञ्चम्यन्त समासविधानसामर्थ्याद् 'बहिर्योगे पञ्चमी'–ति भाष्यकृत्कल्पनात् ।
२–'दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्' इति पुरःशब्दात्त्यक् ।
३–अत्र 'दिङ्नामान्यन्तराले' इत्यनेन बहुव्रीहिः ।

जिसमें वाणिजों (व्यापारियों) का ग्राम–समूह–रहे उसे वाणिज–ग्राम कहते हैं, यह हमारा मत है । इस नाम का नगर था । नगर शब्द की व्याख्या पहले 'नगरी' शब्दमें कर चुके हैं । इसका वर्णन भी चम्पा नगरीके समान ही है । विशेषता सिर्फ यह है कि 'नगरी' के विशेषण स्त्रीलिंग कहेगए हैं पर नगर के नपुंसकलिंग [और हिन्दीमें नपुंसकलिंग नहीं होता अत एव पुंलिंग] समझने चाहिए । उस वाणिजग्राम नगर के बाहर उत्तर–पूर्व दिशा के

સમૂહ રહે, તેને વાણિજગ્રામ કહે છે. એવો અમારો મત છે. એ નામનું નગર હતું. 'નગર' શબ્દની વ્યાખ્યા પહેલાં 'નગરી' શબ્દમાં કરી ગયા છીએ. એનું વર્ણન પણ ચમ્પા નગરીના જેવું જ છે. વિશેષતા માત્ર એ છે કે–'નગરી' નાં વિશેષણો નારી જાતિમાં કહ્યાં છે, પરન્તુ નગર નાન્યતર જાતિ (નપુંસક લિંગ) નો શબ્દ છે [અને હિંદીમાં નપુંસક લિંગ નહિ હોવાથી નરજાતિમાં એ શબ્દ વપરાય છે] એટલે [ગુજરાતીમાં] તેને માટે નાન્યતર જાતિનાં વિશેષણો વાપર્યાં છે. એ વાણિજગ્રામ નગરની બહાર ઉત્તર–પૂર્વ દિશાના ભાગમાં અર્થાત્ ઇશાન કોણમાં દૂતિપલાશક નામે ઉદ્યાન હતું. એ ઉદ્યાનમાં

शेषः। इहैव च भगवतो महावीरस्य समवसरणवृत्तान्तनिरूपणमनुपदं भविष्यतीत्यत एतदुपात्तमत्रेति ध्यातव्यम्। तत्र खलु वणिजग्रामे नगरे जितशत्रू राजाऽभवत्। वर्णकं=वर्णनं कर्त्तव्यमिति भावः। तत्र खलु वणिजग्रामे आनन्दो नाम गाथापतिः =गीयते=स्तूयते लोकैर्धन-धान्य-समृद्ध्यादियुक्ततयेति, तद्वा गाधते=धन-धान्य-पशुवंश-समुन्नत्यादिना 'अहो! धन्यमिदं सकलसमृद्धिसम्पन्नं गृह' मित्येवं प्रशंसितत्वात्प्रतिष्ठिता भवतीति गाथा=प्रशस्ततमं गृहं, तस्याः पतिः=अध्यक्षः सः, तथा क्षेत्रवस्तु-हिरण्य-पशुदास-पौरुष-समलङ्कृतः सद्गृहस्थ इत्यर्थः, परिवसति=नित्यं सर्वतोभावेन वा निवसति स्मेति शेषः। आढ्यः=महान् ऋद्ध्यादिपूर्णो वा। 'जाव' यावत्-'अड्ढे' इत्यारभ्य 'अपरिभूए' इत्येतत्पर्यन्तोक्तसमस्तविशेषणविशिष्ट इत्यर्थस्तेन-'दित्ते वित्थिण्णविउल-भवण-सयणासण-जाण-वाहणाइण्णे बहुधण-बहुजायरूव-रयए आओगपओगसंपउत्ते विच्छड्डियविउलभत्तपाणे बहुदासीदासगोमहिसगवेलयप्पभूए बहुजणस्स' इत्येषां समन्वयः कर्त्तव्यः। एतच्छाया च-'दीप्तो

भागमें अर्थात् ईशान-कोणमें दूतिपलाशक नाम उद्यान था। इसी उद्यानमें भगवान् महावीर स्वामी के समवसरण का वृत्तान्त इससे आगे बताया जायगा, इस कारण यहाँ इस उद्यान का उल्लेख किया गया है। उस वाणिज-ग्राम नगरमें जितशत्रु राजा था। उसका वर्णन अन्यत्र स्थानसे समझना चाहिए। उस वाणिज-ग्राममें आनन्द नामक गाथापति रहता था। धन-धान्य और समृद्धिसे युक्त होने के कारण लोग जिसकी प्रशंसा करते हैं उसे गाथापति कहते हैं। अथवा धन-धान्य और पशु-वंश की समुन्नतिसे 'अहो! यह घर सब प्रकारकी समृद्धिसे भरा-पूरा है' इस प्रकार प्रशंसित होनेसे जो

ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીના સમવસરણનો વૃત્તાંત આગળ આપવામાં આવશે, તેથી અહીં એ ઉદ્યાનનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. એ વાણિજગ્રામ નગરમાં જિતશત્રુ રાજા હતો. તેનું વર્ણન અન્ય સ્થાનેથી જાણી લેવું. એ વાણિજગ્રામમાં આનંદ નામનો ગાથાપતિ હતો. ધન-ધાન્ય સમૃદ્ધિથી યુક્ત હોવાને કારણે લોકો જેની પ્રશંસા કરે છે તેને ગાથાપતિ કહે છે. અથવા ધન-ધાન્ય અને પશુવંશની સમુન્નતિથી "અહો! આ ઘર સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિથી ભરપૂર છે" એવી રીતે પ્રશંસિત થવાને લીધે જે પ્રતિષ્ઠાયુક્ત હોય, તે ગાથા (પ્રતિષ્ઠિત ઘર), અને તેનો જે પતિ-અધ્યક્ષ, તેને ગાથાપતિ કહે છે. તાત્પર્ય એ છે

विस्तीर्ण-विपुल-भवन-शयनासन-यान-वाहनाऽऽकीर्णो बहुधनबहुजातरूपरजत आ-योग-प्रयोगसंप्रयुक्तो विच्छर्दितविपुलभक्तपानो बहुदासीदासगोमहिषगवेलकप्रभूतो बहुजनस्य' इति, तत्र-दीप्तः=उज्ज्वलो दर्पितो वा, विस्तीर्णानि=विस्तृतानि विपुलानि=बहूनि भवनानि=गृहाः, शयनानि=तल्पानि, आसनानि=पीठकादीनि, यानानि=गाडीप्रभृतीनि, वाहनानि=हयादयस्तैराकीर्णः=व्याप्तः समुपेतो वा, बहु=विपुलं, धनं=गणिमप्रभृति यस्य स बहुधनः, बहु=विपुलं जातरूपं=सुवर्णं, रजतं=रूप्यं यस्य स बहुजातरूपरजतः, बहुधनश्चासौ बहुजातरूपरजतश्चेति बहुधनबहुजातरूपरजतः, आ=समन्ताद् योजनं=द्विगुणादिलाभार्थं रूप्यादीनामधमर्णादिभ्यो नियोजनमायोगस्तस्य, प्र=प्रकर्षेण योजनम्=उपायचिन्तनं प्रयोगः, यद्वा आयोगेन =द्विगुणादिलिप्सया प्रयोगः=अधमर्णानां सविधे द्रव्यस्य वितरणमायोग-प्रयोगः, स संप्रयुक्तः=प्रवर्त्तितो येन,तस्मिन् वा संप्रयुक्तः=संलग्नो यः स आयोग-प्रयोग-संप्रयुक्तः

प्रतिष्ठायुक्त हो वह गाथा (प्रतिष्ठित घर) और उसके अध्यक्षको गाथापति कहते हैं। तात्पर्य यह है कि क्षेत्र, वास्तु, हिरण्य, पशु, दास, पौरुष आदिसे शोभित गृहस्थको गाथापति कहते हैं। वह आनन्द गाथापति विशाल समृद्धिसे युक्त था। 'जाव' शब्द से 'आढ्य' से लेकर 'अपरिभूत' पर्यन्त समस्त विशेषण जोड़ने चाहिए। अर्थात् तेजस्वी, विस्तृत और विपुल भवन, शयन (शय्या), आसन (तख्त आदि) यान (गाडी आदि) वाहन (घोडे आदि) से युक्त, बहुत धन (गणिम-रूपे पैसे आदि) वाला, बहुत सोने वाला, बहुत चाँदी वाला, तथा नीतिपूर्वक व्यापारसे धन कमाने वाला था। जिसके यहां भोजन करलेनेके बाद भी बहुत अन्न पान बचता था, अथीत् इस उदार बुद्धि

કે-ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, સોનું, પશુ, દાસ, પૌરૂષ (પરાક્રમ) આદિથી શોભિત ગૃહસ્થને ગાથાપતિ કહે છે. એ આનંદ ગાથાપતિ વિશાળ સમૃદ્ધિથી યુકત હતો. 'જાવ' શબ્દથી 'આઢ્ય'થી લઈ 'અપરિભૂત' સુધીનાં બધાં વિશેષણો જોડવાં; અર્થાત્-તેજસ્વી, વિસ્તૃત અને વિપુલ (મોટું) ભવન, શયન, આસન (તખ્ત વગેરે), યાન (ગાડી વગેરે), વાહન (ઘોડા વગેરે) થી યુક્ત, ઘણા ધન (ગણિમ રૂપિયા પૈસા વગેરે) વાળો, ઘણા સોનાવાળો, ઘણા રૂપાવાળો, તથા નીતિયુક્ત વેપારથી ધન કમાનારો હતો. તેને ત્યાં ભોજન થઈ ગયા બાદ પણ ઘણું અન્ન-પાન વધતું હતું, અર્થાત્ એટલી ઉદારતાથી રસોઈ કરવામાં આવતી હતી

=नीत्या द्रव्योपार्जनप्रवृत्त इत्यर्थः, भक्तं च पानं च भक्तपाने, विपुले च ते भक्तपाने विपुलभक्तपाने, वि=विशेषेण छर्दिते=भोजनावशिष्टे भक्तपाने यस्य स विच्छर्दितविपुलभक्तपानः, दास्यश्च दासाश्च गावश्च महिषाश्च गवेलका (उरभ्रा)श्चेति दासीदासगोमहिषगवेलकाः प्रशस्ताश्च ते दासीदासगोमहिषगवेलका इति बहुदासीदासगोमहिषगवेलकास्ते प्रभूताः=प्रचुरा यस्य स बहुदासीदासगोमहिषगवेलकप्रभूताः अत्र गवादिपदं स्त्रीगवादीनामप्युपलक्षकं, यद्वा गोपदस्य स्त्रीपुंगवयोरविशेषेण वाचकत्वादविरोध एव, महिष-गवेलकशब्दयोश्च 'पुमान्स्त्रिया' इत्येकशेषान्महिष्यादीनामपि ग्रहणम् । बहुजनस्येति जातिविवक्षयैकवचनं संबन्धसामान्ये च षष्ठी तेन 'बहुजनै'-रित्यर्थो बोध्यः, अत्र 'अपी' त्यस्याध्याहाराद्बहुजनैरपीति तत्त्वम्, अपरिभूतः=पराभवरहितः, यद्वा क्तप्रत्ययार्थस्याविवक्षितत्वादपरिभवनीयः-बहुजनैरपि पराभवितुमशक्य इत्यर्थः । एषूक्तविशेषणेषु "अड्ढे, दित्ते, अपरिभूए" एभिस्त्रिभिर्विशेषणैरानन्द-गाथापतौ प्रदीपदृष्टान्तोऽभिप्रेतस्तथाहि-यथा प्रदीपस्तैल-वर्त्तिभ्यां शिखया च संपन्नो निर्वाते स्थाने सुरक्षितः

१ 'विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु' इत्यनेन बहुच्प्रत्ययः पूर्वप्रयुक्तः ।

से पाक बनाया जाता था कि सब परिवारके जीमजानेपर बचे हुए अन्नादिसे अनेक गरीबों का पोषण होता था, जिसके घर में बहुत दास दासी गाय बैल भैंसें पाडे उरभ्र (बकरे बकरी गाडरें) आदि थे। बहुतसे मनुष्य भी उस (आनन्दगाथापति) का पराभव नहीं कर सकते थे, अर्थात् वह बडा शक्तिशाली और माननीय था।

'आढ्य दीप्त और अपरिभूत' इन तीन विशेषणोंसे आनन्द गाथापतिमें दीपकका दृष्टान्त अभिप्रेत है। वह इस प्रकार-जैसे दीपक, तेल बत्ती और शिखा(लौ)से युक्त होकर वायुरहित स्थानमें सुरक्षित रहकर

કે બધો પરિવાર જમી રહ્યા પછી પણ ઘણી રસોઇ વધતી હતી અને તેમાંથી અનેક ગરીબોનું પોષણ થતું હતું. તેના ઘરમાં ઘણા દાસ, દાસી, ગાય, બળદ, ભેંશ, પાડા, ઉરભ્ર (બકરા, બકરી, ગાડર) વગેરે હતાં. ઘણા માણસો પણ તેનો (આનંદ ગાથાપતિનો) પરાભવ કરી શકતા નહિ, અર્થાત્ તે ઘણો શક્તિશાલી અને માનનીય હતો.

'આઢય, દીપ્ત અને અપરિભૂત ' એ ત્રણ વિશેષણોથી આનંદ ગાથાપતિમાં દીપકનું દૃષ્ટાંત અભિપ્રેત છે; તે આ પ્રમાણેઃ—જેમ દીપક, તેલ, દીવેટ અને શિખા (ઝાળ)થી યુક્ત થઇને વાયુરહિત સ્થાનમાં સુરક્ષિત રહી પ્રકાશિત થાય

प्रकाशमासादयति, एवमयमपि तैल-वर्त्ति-स्थानीयया आढ्यताऽपरपर्यायद्धर्या, शिखा-स्थानीययोदारता-गम्भीरतादिरूपया दीप्त्या च संपन्नो निर्वातस्थान-स्थानीयया सदाचारमर्यादापालनादिरूपयाऽपरिभूततया च संपन्नः समुज्ज्वलतीति हेतुताऽवच्छेदकधर्मस्याऽऽढ्यता-दीप्त्यपरिभूततैतत्रितयनिष्ठस्यैकस्य सत्त्वान्न तृणा-रणिमणिन्यायेन प्रत्यक्षानुमानाऽऽगमशब्देषु प्रामाण्यमिव प्रत्येकं हेतुता प्रदीपवदेव ॥ ३ ॥

१—अयम्=आनन्दगाथापतिः ।

प्रकाशित होता है, वैसे ही आनन्द गाथापति, तेल और वत्तीके समान आढ्यता अर्थात् ऋद्धिसे, शिखा की जगह उदारता गंभीरता आदिसे और दीप्तिसे युक्त होकर, वायुरहित स्थानके समान मर्यादाका पालन आदिरूप सदाचारसे तथा पराभवरहितपनसे संयुक्त होकर तेजस्विता धारण करता था। अतः आढ्यता दीप्ति और अपरिभूतता, इन तीनोंमें रहनेवाला हेतुताऽवच्छेदक धर्म एक है, इस कारण तृणारणिमणि-न्याय से प्रत्यक्ष, अनुमान और आगम शब्दोंमें प्रमाणताके समान प्रत्येक (सिर्फ आढ्यता, सिर्फ दीप्ति, या केवल अपरिभूतता) को हेतु नहीं मानना चाहिए ॥ ३ ॥

છે, તેમ આનંદ ગાથાપતિ, તેલ અને દીવેટની પેઠે આઢયતા અર્થાત્ ઋદ્ધિથી, શિખાની જગ્યાએ ઉદારતા ગંભીરતા આદિથી, અને દીપ્તિથી યુક્ત થઇને વાયુરહિત સ્થાનની સમાન મર્યાદાના પાલન આદિરૂપ સદાચારથી તથા પરાભવરહિતપણે સંયુક્ત થઇને તેજસ્વિતા ધારણ કરતો હતો. એ રીતે આઢયતા દીપ્તિ અને અપરિભૂતતા, એ ત્રણેમાં રહેલો હેતુતાવચ્છેદક ધર્મ એક છે, તે કારણથી તૃણા-રણિમણિ ન્યાયે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ શબ્દોમાં પ્રમાણતાની પેઠે પ્રત્યેકને (માત્ર આઢયતા, માત્ર દીપ્તિ, અથવા કેવળ અપરિભૂતતા—એ એક એકને) હેતુ માનવો નહિ ॥ ૩ ॥

मूलम्-तस्सणं आणंदस्स गाहावइस्स चत्तारि हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ, चत्तारि हिरण्यकोडीओ वुड्ढिपउत्ताओ, चत्तारि हिरण्णकोडीओ पवित्थरपउत्ताओ, चत्तारि वया दसगोसाहस्सिएणं वएणं होत्था ॥ ४ ॥

छाया—तस्य खलु आनन्दस्य गाथापतेश्चतस्रो हिरण्यकोटयो निधानप्रयुक्ताः, चतस्रो हिरण्यकोटयो वृद्धिप्रयुक्ताः, चतस्रो हिरण्यकोटयः प्रविस्तरप्रयुक्ताः, चत्वारो व्रजाः, दशगोसाहस्रिकेण व्रजेनाऽभवन् ॥ ४ ॥

टीका-'तस्ये' ति, तस्य=वर्णितप्रकारस्य खलु=निश्चये वाक्यालङ्कारे वा, आनन्दस्य=एतन्नाम्नो गाथापतेः चतस्रः=चतुःसंख्योपेताः, हिरण्यकोटयः=हिरण्यानि=दीनाराणि तेषां कोटयः=सङ्ख्याविशेषतया प्रसिद्धाः दीनारकोटिचतुष्टयमिति यावत्, निधानप्रयुक्ताः=निधाने=कोषादौ निक्षेपणे प्रयुक्ताः=नियुक्ता अर्थात्तेनैव गाथापतिना, एवमग्रेऽपि सम्बन्धः कार्यः। वृद्धिप्रयुक्ता इति, वृद्धिः=धनवर्धनेच्छया द्रविणप्रयोगस्तदर्थं प्रयुक्ताः, शेषं पूर्ववत् । प्रविस्तरः=गृहोपकरणं तस्मै प्रयुक्ताः । दशगोसाहस्रिकेणेति, गवां दशसहस्रसंख्यकेन व्रजेन चत्वारो गोव्रजाः, चत्वारिंशत्सहस्राणि गाव इति तात्पर्यार्थः, अभवत्=आसन् ॥ ४ ॥

(मूल और टीका का अर्थ)

'तस्सणं' इत्यादि । उस आनन्द गाथापतिके चार करोड़ दीनारें[1] खजानेमें रखी थीं, चार करोड़ दीनारें व्यापारमें लगी थीं, चार करोड़ दीनारें गृहसंबन्धी सामानमें लगी थीं और दस दस हजार गायोंके चार गोकुल थे अर्थात् आनन्द गाथापतिके बारह करोड़ दीनारें और चालीस हजार गोवर्गके पशुओंकी संख्या थी ॥ ४ ॥

१ दीनार-उसवक्तका एक प्रकारका सिक्का ।

(મૂળ અને ટીકાનો અર્થ) तस्सणं ઇત્યાદિ—

એ આનંદ ગાથાપતિને ચાર કરોડ દીનારો[1] ખજાનામાં હતી, ચાર કરોડ દીનારો તેણે વેપારમાં રોકી હતી, ચાર કરોડ દીનારો ઘરસામગ્રીમાં રોકી હતી અને દસ-દસ હજાર ગાયોનાં ચાર ગોકુલો હતાં, અર્થાત્ આનંદ ગાથાપતિ પાસે બાર કરોડ દીનારો અને ચાલીસ હજાર ગોવર્ગનાં પશુઓની સંખ્યા હતી. ॥ ૪ ॥

૧ દીનાર-એ વખતે એ પ્રકારનો એક સોનાનો સીક્કો હતો.

मूलम्—सेणं आणंदे गाहावई बहूणं राईसर जाव सत्थवाहाणं बहूसु कज्जेसु य कारणेसु य मंतेसु य कुडुंबेसु य गुज्झेसु य रहस्सेसु य निच्छएसु य ववहारेसु य आपुच्छणिज्जे पडिपुच्छणिज्जे सयस्सवि यणं कुडुंबस्स मेढी, पमाणं, आहारे, आलंबणं, चक्खू, मेढीभूए जाव सव्वकज्जवड्ढावए यावि होत्था ॥ ५ ॥

छाया–स खलु आनन्दो गाथापती राजेश्वर–यावत्सार्थवाहानां बहुषु कार्येषु च कारणेषु च मन्त्रेषु च कुटुम्बेषु च गुह्येषु च रहस्येषु च निश्चयेषु च व्यवहारेषु च आप्रच्छनीयः, परिप्रच्छनीयः, स्वकस्यापि च खलु कुटुम्बस्य मेधिः, प्रमाण,–माधारः, आलम्बनं, चक्षुः, मेधीभूतो, यावत्सर्वकार्यवर्द्धकश्चाऽप्यभवत् ॥ ५ ॥

टीका–'स' इति–राजेश्वर-यावदिति, अत्र, 'जाव' शब्देन–"तलवर-माडं-

(मूलका अर्थ)

'सेणं आणंदे.' इत्यादि ।

वह आनन्द गाथापति, राजा ईश्वर यावत् सार्थवाहोंके द्वारा बहुतसे कार्योंमें, कारणों (उपायों) में, मन्त्र (सलाह) में, कुटुम्बोंमें, गुह्योंमें रहस्योंमें, निश्चयोंमें और व्यवहारोंमें एकबार पूछा जाता था, बार बार पूछा जाता था। और वह अपने कुटुम्बका भी मेधि, प्रमाण, आधार, आलम्बन, चक्षु, मेधीभूत यावत् समस्त कार्योंको बढानेवाला था ॥५॥

टीका का अर्थ

मूलमें 'राईसर' के आगेके 'जाव' शब्दसे राजा ईश्वर, तलवर,

(મૂલનો અર્થ)

से णं आणंदे ઇત્યાદિ

એ આનંદ ગાથાપતિને, રાજા ઇશ્વર યાવત્ સાર્થવાહો તરફથી ઘણાં કાર્યોમાં, કારણો (ઉપાયો)માં, મંત્ર (સલાહ)માં, કુટુમ્બોમાં, ગુહ્યોમાં, રહસ્યોમાં, નિશ્ચયોમાં, અને વ્યવહારોમાં એકવાર પૂછવામાં આવતું હતું, વારંવાર પણ પૂછવામાં આવતું હતું. અને તે પોતાના કુટુંબનો પણ મેધિ, પ્રમાણ, આધાર, આલંબન, ચક્ષુ, મેધીભૂત, યાવત્ બધાં કાર્યોને આગળ વધારનારો હતો. (૫)

ટીકાનો અર્થ

મૂળમાં 'રાઇસર 'ની પછી 'જાવ' શબ્દથી 'રાજા, ઇશ્વર, તલવર, માંડ-

विय-कोडुंबिय-इब्भ-सेट्ठि-सेणावइ" इत्येषां संग्रहस्तेन राजेश्वर-तलवर-माण्डविक-(माडम्बिक) कौटुम्बिकेभ्य-श्रेष्ठि-सेनापति-सार्थवाहानामिति सम्बन्धः, तत्र राजानो =माण्डलिका नरपतयः; ईश्वराः=ऐश्वर्यसम्पन्नाः, तलवराः=सन्तुष्टभूपाल-दत्तपट्ट-बन्धपरिभूषितराजकल्पाः, माण्डविकाः=छिन्नभिन्नजनाश्रयविशेषो मण्डवस्तत्राधि-कृताः, 'माडम्बिकाः' इतिच्छायापक्षे तु ग्रामपञ्चशतीपतय इत्यर्थः, यद्वा सार्द्धक्रो-शद्वयपरिमितप्रान्तरैर्विच्छिद्य विच्छिद्य स्थितानां ग्रामाणामधिपतयः, कौटुम्बिकाः= कुटुम्बभरणे तत्पराः, यद्वा बहुकुटुम्बप्रतिपालकाः, इभ्याः=इभो हस्ती तत्प्रमाणं द्रव्यमर्हन्तीति, तथा ते च जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदात्रिप्रकारास्तत्र–हस्तिपरिमित-मणि–मुक्ता-प्रवाल-सुवर्ण-रजतादिद्रव्यराशिस्वामिनो जघन्याः, हस्तिपरिमितवज्र-

---

माण्डविक या माडम्बिक, कौटुम्बिक, इभ्य, श्रेष्ठी, सेनापति और सार्थवाह, का ग्रहण होता है। माण्डलिक नरेशको राजा और ऐश्वर्य वालोंको ईश्वर कहते हैं। राजा सन्तुष्ट होकर जिन्हें पट्टबंध देता है वे राजाके समान पट्टबन्धसे विभूषित लोग तलवर कहलाते हैं। जो वस्ती छिन्न–भिन्न हो उसे मण्डव और उसके अधिकारीको माण्डविक कहते हैं। 'माडंबिय' की छाया यदि माडम्बिक की जाय तो माडम्बिकका 'पाँच सौ गाँवों का स्वामी' अर्थ होता है। अथवा ढाई–ढाई कोसकी दूरी पर जो अलग–अलग गाँव बसे हों उनके स्वामी को माडम्बिक कहते हैं। जो कुटुम्बका पालन–पोषण करते हैं या जिनके द्वारा बहुतसे कुटुम्बों का पालन होता है उन्हें कौटुम्बिक कहते हैं। इभ का अर्थ है हाथी, और हाथी के बराबर द्रव्य जिसके पास हो उसे इभ्य कहते हैं।

વિક અથવા માડંબિક, કૌટુમ્બિક, ઇભ્ય, શ્રેષ્ઠી, સેનાપતિ અને સાર્થવાહ, એટલા શબ્દોનું ગ્રહણ થાય છે. માંડલિક નરેશને રાજા અને ઐશ્વર્યવાળાઓને ઇશ્વર કહે છે. રાજા સંતુષ્ટ થઇને જેને પટ્ટબંધ આપે છે તે રાજાઓના જેવા પટ્ટબંધથી વિભૂષિત લોકો તલવર કહેવાય છે. જેની વસતી છિન્ન ભિન્ન હોય તેને મંડવ અને તેના અધિકારીને માંડવિક કહે છે. 'માડંબિય'ની છાયા જો 'માડ-મ્બિક' કરવામાં આવે તો 'માડમ્બિક'નો 'પાંચસો ગામોનો ધણી' એવો અર્થ થાય છે. અથવા અઢી–અઢી ગાઉને અંતરે ને જૂદાં જૂદાં ગામો વસ્યાં હોય તેના ધણીને માડમ્બિક કહે છે. જે કુટુંબનું પાલન–પોષણ કરે છે અથવા જેની દ્વારા ઘણાં કુટુંબોનું પાલન થાય છે, તેને કૌટુમ્બિક કહે છે. 'ઇભ'નો અર્થ 'હાથી' છે, અને હાથીના જેટલું દ્રવ્ય જેની પાસે હોય, તેને ઇભ્ય

मणि-माणिक्यराशिस्वामिनो मध्यमाः, हस्तिपरिमितकेवलवज्रराशिस्वामिन उत्कृष्टाः, श्रेष्ठिनो = लक्ष्मीकृपाकटाक्षमत्यक्षलक्ष्यमाण–द्रविणलक्ष–लक्षणविलक्षणहिरण्यपट्टसमलङ्कृतमूर्धानो नगरप्रधानव्यवहर्त्तारः, सेनापतयः=चतुरङ्गसेनानायकाः, सार्थवाहाः=गणिम-धरिम-मेय-परिच्छेद्य-रूपक्रेय-विक्रेयवस्तुजातमादाय लाभेच्छया देशान्तराणि व्रजतां सार्थं वाहयन्ति=योगे क्षेमाभ्यां परिपालयन्तीति, दीनजनोपकाराय मूलधनं दत्त्वा तान् समर्द्धयन्तीति तथा, तत्र गणिमम्=एक-द्वि-त्रि-चतुरादिसंख्या-

१ अलब्धस्य लाभो योगः, लब्धस्य परिपालनं क्षेमः ।

जघन्य, मध्यम और उत्कृष्ट के भेदसे इभ्य तीन प्रकार के हैं। जो हाथीके बराबर मणि, मुक्ता, प्रवाल (मूँगा) सोना, चाँदी आदि द्रव्य–राशिके स्वामी हों वे जघन्य इभ्य हैं। जो हाथी के बराबर हीरा और माणिककी राशिके स्वामी हों वे मध्यम इभ्य हैं। जो हाथीके बराबर केवल हीरोंकी राशिके स्वामी हों वे उत्कृष्ट इभ्य हैं। लक्ष्मीकी जिस पर पूरी–पूरी कृपा हो और उस कृपाकोरके कारण जिनके लाखोंके खजाने हों तथा जिनके सर पर उन्हींको सूचित करने वाला चांदीका विलक्षण पट्ट शोभायमान हो रहा हो, जो नगर के प्रधान व्यापारी हों उन्हें श्रेष्ठी कहते हैं। चतुरंग सेनाके स्वामीको सेनापति कहते हैं। जो गणिम, धरिम, मेय और परिच्छेद्य रूप खरीदने–बेचने योग्य वस्तुओंको लेकर नफाके लिए देशान्तर जानेवालेको साथ ले जाते हैं, योग (नयी वस्तु की प्राप्ति) और क्षेम (प्राप्त वस्तु की रक्षा)

કહે છે. જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદે કરીને ઇભ્ય ત્રણ પ્રકારના છે. હાથીની બરાબર મણિ, મોતી, પરવાળાં, સોનું, ચાંદી આદિ દ્રવ્યના ઢગલાના જે સ્વામી હોય તેઓ જઘન્ય ઇભ્ય છે. હાથીની બરાબર હીરા અને માણેકના ઢગલાના જે સ્વામી હોય તેઓ મધ્યમ ઇભ્ય છે. હાથીની બરાબર કેવળ હીરાના ઢગલાના જે સ્વામી હોય તેઓ ઉત્કૃષ્ટ ઇભ્ય છે. જેમની ઉપર લક્ષ્મીની પૂરેપૂરી કૃપા હોય અને એ કૃપાને કારણે જેમની પાસે લાખોના ખજાના હોય, તથા જેમને માથે તેનું સૂચન કરનારો ચાંદીનો વિલક્ષણ પટ્ટ શોભાયમાન થઇ રહ્યો હોય, જે નગરના મુખ્ય વ્યાપારી હોય, તેને શ્રેષ્ઠી કહે છે. ચતુરંગ સેનાના સ્વામીને સેનાપતિ કહે છે. ગણિમ, ધરિમ, મેય અને પરિચ્છેદ્ય રૂપ ખરીદવા–વેચવા યોગ્ય વસ્તુઓ લઇને નફાને માટે દેશાંતર જનારાઓને જે સાથે લઇ જાય છે. યોગ (નવી વસ્તુની પ્રાપ્તિ) અને ક્ષેમ (પ્રાપ્ત વસ્તુનું

क्रमेण गणयित्वा यद्दीयते तथा—नालिकेर-पूगीफल-कदलीफलादिकम्, धरिमं=तुला-सूत्रेणात्तोल्य यद्दीयते, यथा व्रीहि-यव-लवण-सितादि, मेयं=शराव-लघुभाण्डादिनो-त्तोल्य यद्दीयते, यथा दुग्ध-घृत-तैल-प्रभृति, परिच्छेद्यं च प्रत्यक्षतो निकषादिपरी-क्षया यद्दीयते, यथा मणि-मुक्ता-प्रवालाऽऽभरणादि । 'सार्थवाहाना'-मित्यत्र 'कृत्यानां कर्त्तरि वे' ति कर्त्तरि षष्ठी, अग्रेतनस्य 'आप्रच्छनीयः परिप्रच्छनीयः' इत्यनीयर्प्रत्ययस्य योगात्, ततश्च राजभिरीश्वरैस्तलवरैर्माडम्बिकैः (माण्डविकैः) कौटुम्बिकैरीभ्यैः श्रेष्ठिभिः सेनापतिभिः सार्थवाहैश्चेत्येवं व्याख्यातव्यम्। बहुषु=

के द्वारा उनका पालन करते हैं, गरीबोंकी भलाईके लिए उन्हें पूँजी देकर व्यापार द्वारा धनवान् बनाते हैं उन्हें सार्थवाह कहते हैं। एक, दो, तीन, चार आदि संख्याके हिसाब से जिनका लेन-देन होता है उसे गणिम कहते हैं, जैसे—नारियल, सुपारी केला आदि। तराजू पर तोल कर जिसका लेन-देन हो उसे धरिम कहते हैं, जैसे धान, जौ, नमक, शक्कर आदि। सरावा छोटे बर्तन आदिसे नाप कर जिसका लेन-देन होता है उसे मेय कहते हैं, जैसे दूध घी तैल आदि। सामने कसौटी आदि पर परीक्षा करके जिसका लेन-देन होता है उसे परि-च्छेद्य कहते हैं, जैसे मणि, मोती, मूगा, गहना आदि।

आनन्द गाथापति, इन राजा, ईश्वर आदिके द्वारा बहुतसे कार्योंमें कार्य को सिद्ध करनेके उपायों में, कर्त्तव्यको निश्चित करनेके गुप्त

રક્ષણ)ની દ્વારા તેમનું પાલન કરે છે, ગરીબોના ભલા માટે તેમને પૂંજી આપીને વેપાર દ્વારા ધનવાન બનાવે છે, તેમને સાર્થવાહ કહે છે એક, બે, ત્રણ, ચાર આદિ સંખ્યાના હિસાબે જેની લેણ-દેણ થાય છે તેને ગણિમ કહે છે, જેમકે નાળીએર, સોપારી ઇત્યાદિ, ત્રાજવાથી તોલીને જેની લેણ-દેણ કરવામાં આવે છે તેને ધરિમ કહે છે, જેમકે ધાન્ય, જવ, મીઠું, સાકર ઇત્યાદિ, પાલી કે પવાલું જેવાં માપના વાસણથી માપીને જેની લેણ-દેણ કરવામાં આવે છે તેને મેય કહે છે, જેમકે દૂધ, ઘી, તેલ વગેરે. કસોટી આદિથી પરીક્ષા કરીને જેની લેણદેણ કરવામાં આવે છે તેને પરિચ્છેદ્ય કહે છે, જેમકે મણિ, મોતી, પરવાળા, ઘરેણું વગેરે.

આનંદ ગાથાપતિને, એ રાજા, ઇશ્વર આદિ તરફથી ઘણાં કાર્યોમાં, કાર્યોને સિદ્ધ કરવા માટેના ઉપાયોમાં, કર્તવ્યને નિશ્ચિત કરવાના ગુપ્ત વિચારોમાં,

प्रचुरेषु, अस्य सर्वैरेव सप्तम्यन्तैः सम्बन्धः । कार्येषु=कर्त्तव्येषु प्रयोजनेष्विति यावत्, कारणेषु=कार्यजातसम्पादकहेतुषु । मन्त्रेषु=कर्त्तव्यनिश्चयार्थं गुप्तविचारेषु । कुटुम्बेषु=बान्धवेषु । गुह्येषु=लज्जया गोपनीयेषु व्यवहारेषु । रहस्येषु=रहसि=एकान्ते भवा रहस्यास्तेषु प्रच्छन्नव्यवहारेष्विति यावत् । निश्चयेषु—पूर्णनिर्णयेषु । व्यवहारेषु=व्यवहारप्रष्टव्येषु, यद्वा बान्धवादिसमाचरितलोकविपरीतादिक्रियाप्रायश्चित्तेषु, विषयसप्तम्या 'एतेषु विषये' इत्यर्थः । आ=ईषत् सकृदिति यावत्, प्रच्छनीयः =प्रष्टव्यः, परि=सर्वतोभावेन असकृदिति यावत् प्रच्छनीयः=प्रष्टव्यः 'होत्था'= अभवदित्यग्रेतनेन सम्बन्धः । आह—ननु कार्यकारणयोरन्यतरस्यैवापादनेनेतरान्यथानुपपत्त्याऽऽक्षेपाद्बोधः सिध्येदिति 'कार्येषु' 'कारणेषु' इत्युभयोपादानमकिञ्चि-

विचारोंमें, बांधवोंमें, लज्जाके कारण गुप्त रखेजानेवाले विषयोंमें, एकान्त में होनेवाले कार्योंमें, पूर्ण निश्चयोंमें, व्यवहार के लिए पूछे जाने योग्य कार्योंमें, अथवा बान्धवों द्वारा किंयेगये लोकाचारसे विपरीत कार्योंके प्रायश्चित्तों (दंडों) में, अर्थात् उल्लिखित सब मामलों में एकवार और बार-बार पूछा जाता था—इन सब बातोंमें राजा आदि समस्त बड़े-बड़े आदमी आनन्दकी सम्मति लेते थे ।

शंका—कार्य और कारण, इन दोनोंमेंसे एकका ग्रहण करनेसे ही दोनोंका बोध होजाता है, क्योंकि कारणके बिना कार्य नहीं होता और बिना कार्यके कारणोंका अन्वेषण करनेकी आवश्यकता नहीं है फिर मूल-पाठ में 'कार्योंमें' 'कारणोंमें, इस प्रकार दोनोंको पृथक्-पृथक् गिनाना वृथा है ।

બાંધવોમાં, લજ્જાને કારણે ગુપ્ત રાખવામાં આવતા વિષયોમાં, એકાંતમાં કરવામા આવતાં કાર્યોમાં, પૂર્ણ નિશ્ચયોમાં, વ્યવહારને માટે પૂછવા યોગ્ય કાર્યોમાં, અથવા બાંધવો તરફથી કરવામાં આવતા લોકાચારથી વિપરીત કાર્યોનાં પ્રાયશ્ચિત્તો (દંડો)માં. અર્થાત્ એવાં બધાં પ્રકરણોમાં એક વાર તથા વારંવાર પૂછવામાં આવતું હતું.—એ બધી વાતોમાં રાજા વગેરે મોટા મોટા માણસો પણ આનંદની સંમતિ લેતા હતા.

શંકા—કાર્ય અને કારણ, એ બેઉમાંથી એકનું ગ્રહણ કરવાથી જ બેઉનો બોધ થઈ જાય છે, કારણ કે કારણ વિના કાર્ય થતું નથી, અને કાર્ય વિના કારણનું શોધન કરવાની જરૂર હોતી નથી; તો પછી મૂળ પાઠમાં 'કાર્યોમાં' 'કારણોમાં' એ પ્રમાણે બેઉને જૂદાં જૂદાં ગણાવવાં એ વૃથા છે.

त्कसमिति तदत्यन्तमसत्, यतः कश्चित् केवलं कार्यसम्बन्ध एव प्रश्नं करोति, यथा भोः!-मया किं धन्धणं विधेयं ? किं राजादिसेवा कर्त्तव्या उत क्रयविक्रयादिव्यवहारः कर्त्तव्यः ? इत्यादि, कश्चिच्च केवलं कारणसंबन्ध एव प्रश्नं करोति, यथा किं भोः !-मया केन विधिना राजादिसेवा कर्त्तव्या ? केन वा विधिना क्रयविक्रयादिव्यवहारः कर्त्तव्यः ? इत्यादीति सर्वजनप्रसिद्धमिदम् ।

नन्वेवमपि-"मन्त्रेषु, गुह्येषु, रहस्येषु" इत्येषां त्रयाणामपि विशेषणानामेकार्थकत्वात्पृथगुपादानमनुचितमिति चेत्तन्न प्रश्न एवानुचितो विशेषणानामेषां मिथो भिन्नार्थकत्वात्तथाहि-देशहितचिन्तनार्थं राज्यादिहितचिन्तनार्थं वैकान्तविचारो

समाधान—यह कथन बिलकुल ठीक नहीं। क्योंकि कोई-कोई केवल कार्यके विषय में ही प्रश्न करता है, जैसे—'महाशय! मुझे क्या धंधा करना चाहिए? राजा आदि की नौकरी करूँ या लेन-देन (व्यापार) करूं?' इत्यादि। कोई-कोई केवल कारणके विषयमें ही पूछता है, जैसे—'क्योजी, मैं राजा आदि की सेवा किस प्रकार करूँ? अथवा लेन-देन का व्यवहार किस ढँग से करूँ' इत्यादि बातें संसार प्रसिद्ध हैं।

शंका—अच्छा, मान लिया, कार्य-कारण के विषयमें अलग-अलग प्रश्न हो सकते हैं, पर 'मंत्रोंमें, गुह्योंमें, रहस्योंमें,' इन तीन विशेषणोंको ग्रहण करना तो अनुचित ही है, क्योंकि इनका एक ही अर्थ है।

સમાધાન—એ કથન બીલકુલ બરાબર નથી, કારણ કે કોઇ કેવળ કાર્યની બાબતમાં જ પ્રશ્ન કરે છે, જેમકે–' મહાશય! મારે કયો ધંધો કરવો જોઈએ? રાજા વગેરેની નોકરી કરૂં કે લેણદેણ (વેપાર) કરૂં?' વગેરે. કોઇ કેવળ કારણની બાબતમાં જ પૂછે છેઃ-જેમકે,-' કેમ ભાઇ! હું રાજા આદિની સેવા કેવી રીતે કરૂં? અથવા લેણદેણનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરૂં?' એ બધી વાતો જગતમાં જાણીતી છે.

શંકા—વારૂ, માની લ્યો કે કાર્ય-કારણની બાબતમાં જૂદા જૂદા પ્રશ્નો થઇ શકે છે; પરન્તુ 'મંત્રોમાં, ગુહ્યોમાં, રહસ્યોમાં,' એ ત્રણ વિશેષણોને ગ્રહણ કરવાં એ તો અનુચિત જ છે, કારણ કે તેનો અર્થ એક જ થાય છે.

मन्त्रः, परस्त्रीगमनादिरूपनिकृष्टगृहच्छिद्रप्रतीकारचिन्तनार्थमेकान्तविचारो गुह्यम्, भ्रूणहत्यादिरूपनिकृष्टतमगृहच्छिद्रप्रतीकारचिन्तनार्थमेकान्तविचारो रहस्यमिति तेजस्तिमिरवद्गगन-पातालवच्चैषामत्यन्तमन्तरमस्तीति। इह सर्वे चकाराः समुच्चयार्थाः। प्रोक्तविशेषणविशिष्टतया सर्वेषां महामान्यत्वं परमविश्वासभूमित्वं विशालबुद्धिशालित्वं यथोचितसम्मतिप्रदत्वं चास्य व्यक्तीकृतमिति विभावयन्तु विद्वांसः।

समाधान—भाई! तीनों विशेषणों का अर्थ जुदा-जुदा है, इसलिए तुम्हारा प्रश्न ही अनुचित है, तीनोंको अलग-अलग करना अनुचित नहीं है। देखो—देश अथवा राज्यका हित सोचनेके लिए एकान्तमें जो विचार किया जाता है उसे मंत्र कहते हैं। परस्त्रीगमन आदि घर के कलंकोंको दूर करनेके लिए एकान्त में किये जाने वाले विचार को गुह्य कहते हैं, भ्रूणहत्या आदि घरके कलंकों को दूर करनेके लिए एकान्तमें किये जानेवाले परामर्शको रहस्य कहते हैं। इस प्रकार तीनों विशेषणों में प्रकाश अन्धकार अथवा आकाश-पाताल जितना महान् अन्तर है। मूल-पाठमें जितने 'च' हैं वे सब समुच्चयके बोधक हैं।

इन सब विशेषणोंसे सूत्रकारने यह प्रकट किया है कि आनन्द गाथापतिको सभी लोग मानते थे, वह अत्यन्त विश्वास-पात्र था, विशाल-बुद्धिशाली था और सबको उचित सम्मति देता था।

સમાધાન—ભાઇ! એ ત્રણે વિશેષણોના અર્થો જૂદા જૂદા છે, તેથી તમારો પ્રશ્ન જ અનુચિત છે. ત્રણેને જૂદાં જૂદાં કહેવાં એ અનુચિત નથી. જુઓ, દેશ અથવા રાજ્યનું હિત વિચારવાને માટે એકાંતમાં જે વિચાર કરવામાં આવે છે, તેને મંત્ર કહે છે. પરસ્ત્રીગમન આદિ ઘરનાં કલંકો દૂર કરવાને માટે એકાંતમાં કરવામાં આવતા વિચારને ગુહ્ય કહે છે. ભ્રૂણહત્યા આદિ ઘરનાં કલંકોને દૂર કરવાને માટે એકાંતમાં કરવામાં આવતા પરામર્શને રહસ્ય કહે છે. એ પ્રમાણે ત્રણે વિશેષણોમાં પ્રકાશ અંધકાર અથવા આકાશ પાતાળ જેટલું મહાન્ અંતર છે. મૂળ પાઠમાં જેટલા 'च' છે, તે બધા સમુચ્ચયના બોધક છે.

એ બધાં વિશેષણો વડે સૂત્રકારે એમ પ્રકટ કર્યું છે કે આનંદ ગાથાપતિને બધા લોકો માનતા હતા, તે અત્યંત વિશ્વાસપાત્ર હતો, વિશાળ બુદ્ધિથી યુક્ત હતો અને બધાને વાજબી જ સલાહ-સંમતિ આપતો હતો.

स्वस्यापि=स्वकीयस्यापि चो=विषयान्तरपरिग्रहार्थः। खलु=निश्चयेन, कुटुम्बस्य =परिवारजनस्य, मेधिः=व्रीहि-यव-गोधूमादिमर्दनार्थं खले निखाय स्थापितो दार्वादिमयः पशुबन्धनस्तम्भो यत्र पङ्क्तिशोबद्धा बलीवर्दादयो व्रीह्यादिमर्दनाय परितो भ्राम्यन्ति तत्सादृश्यादयमपि मेधिः, अर्थादेतदवलम्बेनैव सर्वस्यापि कुटुम्बस्यावस्थानमिति। कुटुम्बस्यापीत्यत्रापिशब्दबलान्न केवलं स्वकुटुम्बस्यैवापितु सर्वस्यापि जनस्येत्यवधेयमेवमग्रेऽपि। प्रमाणम्=प्रत्यक्षादिप्रमाणवद्धेयोपादेयप्रवृत्तिनिवृत्तिरूप-

धान, जौ गेहूं आदि की दांय करने (लाटा-दाने-निकालने) के लिए गढ़ा खोद कर एक लकड़ी आदिका स्तम्भ गाड़ा जाता है। उसके चारों ओर एक पंक्तिमें लांकको कुचलनेके लिए बैल आदि घूमते हैं उस स्तम्भको मेधि-मेढी-कहते हैं। बैल आदि उस समय उसीपर निर्भर रहते हैं। यदि वह स्तम्भ न हो तो कोई बैल कहीं चला जाय कोई कहीं-सब व्यवस्था भंग हो जाय। गाथापति आनन्द अपने कुटुम्बकी मेधि-मेढ़ीके[1] समान थे, अर्थात् कुटुम्ब उन्हीं के सहारे था— वे ही उसके व्यवस्थापक थे। मूल-पाठमें 'वि' (अपि) शब्द है, उसका तात्पर्य यह है कि वे केवल कुटुम्बके ही आश्रय न थे वरन् समस्त लोगोंके भी आश्रय थे, जैसाकि ऊपर बताया जा चुका है। आगे जहाँ-जहाँ 'वि' (अपि—भी) आया है वहां सर्वत्र यही तात्पर्य समझना चाहिए।

१ प्राकृतके समान हिन्दीमें भी मेधिका अर्थ मेढी है।

ધાન્ય, જવ, ઘઉં વગેરેને કણુસલાંમાંથી છૂટાં કરવાને એક ખાડો ખોદી તેમાં એક લાકડાનો ખાંભો ખોડવામાં આવે છે અને પછી તેની ચારે બાજુએ એક સાથે કણુસલાંને કચરવા માટે બળદ વગેરે ફર્યા કરે છે; એ ખાંભાને મેધિ કહે છે. બળદ વગેરે એ વખતે એ ખાંભાને આધારે જ ફર્યા કરે છે. જો એ ખાંભો ન હોય તો એક બળદ એક બાજુએ ચાલ્યો જાય અને બીજો બીજી બાજુએ ફરે, એ રીતે વ્યવસ્થાભંગ થઈ જાય. ગાથાપતિ આનંદ પોતાના કુટુમ્બની મેધિ-મધ્યસ્થ સ્થંભ જેવો હતો; અર્થાત્ કુટુંબ એને આધારે હતું, તેજ કુટુંબનો વ્યવસ્થાપક હતો. મૂળ પાઠમાં वि (अपि) શબ્દ છે, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે તે કેવળ કુટુંબના જ આધારરૂપ નહોતો, પરંતુ બધા લોકોના પણ આશ્રયરૂપ હતો, કે જેમ ઉપર દર્શાવવામા આવેલ છે. આગળ પણ જ્યાં જ્યાં वि (अपि-પણ) આવ્યો છે, ત્યાં ત્યાં બધે એજ તાત્પર્ય સમજવાનું છે.

तया संशयराहित्येन पदार्थसार्थपरिच्छेद(प्रत्याय)कः। आधारः=आधारवत्सर्वेषामाश्रयभूतः। आलम्बनं=रज्जुस्तम्भादिवद्विपदागर्त्ते पतज्जनोद्धारकतयाऽवलम्बनम्। ननु कोऽनयोर्भेदः? इति चेत्, यमधिष्ठाय जन उन्नतिं गच्छति स्वरूपावस्थो वा वर्त्तते स आधारः, यदवलम्बनेन च विपदो विनिवर्त्तते तदालम्बनमिति भेदं गृहाण।

आनन्द गाथापति अपने कुटुम्बके भी प्रमाण थे। अर्थात् जैसे प्रत्यक्ष अनुमान आदि प्रमाण संदेह आदिको दूर करके हेय (त्यागने योग्य) पदार्थों से निवृत्ति और उपादेय (ग्रहण करने योग्य) पदार्थों में प्रवृत्ति कराते हुए पदार्थोंको जनाते हैं, उसी प्रकार आनन्द भी अपने कुटुम्बियोंको बताते थे कि अमुक कार्य करने योग्य है, अमुक कार्य करने योग्य नहीं है, यह पदार्थ ग्राह्य है, यह अग्राह्य है।

आनन्द अपने कुटुम्बके भी आधार (आश्रय) थे, तथा आलम्बन थे, अर्थात् विपत्तिमें पड़ने वाले मनुष्यको रस्सी या स्तंभ के समान सहारे थे।

शंका—आधार और आलम्बन में क्या अन्तर है?

समाधान—जिस आश्रयके कारण मनुष्य उन्नति करता है या जैसा का तैसा—जहां का तहां—बना रहता है उसे आधार कहते हैं, और जिस निमित्त से मनुष्य विपत्ति से बचता है उसे आलम्बन कहते हैं। यह इन दोनोंमें अन्तर है।

આનંદ ગાથાપતિ પોતાના કુટુંબના પણ પ્રમાણ રૂપ હતો, અર્થાત્ જેમ પ્રત્યક્ષ અનુમાન આદિ પ્રમાણ સંદેહ આદિને દૂર કરીને હેય (ત્યજવાયોગ્ય) પદાર્થોથી નિવૃત્તિ અને ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવાયોગ્ય) પદાર્થોમાં પ્રવૃત્તિ કરાવતા તે; પદાર્થોને દર્શાવે છે, તેમ આનંદ પણ પોતાનાં કુટુંબીઓને બતાવતો હતો કે-અમુક કાર્ય કરવું યોગ્ય છે, અમુક કાર્ય કરવું યોગ્ય નથી, અમુક પદાર્થ ગ્રાહ્ય છે, અમુક પદાર્થ અગ્રાહ્ય છે, ઇત્યાદિ.

આનંદ પોતાના કુટુમ્બનો પણ આધાર (આશ્રય) હતો, તથા આલંબન હતો, અર્થાત્ વિપત્તિમાં પડેલા મનુષ્યને દોરડું અથવા થાંભલાના જેવા આધાર રૂપ હતો.

શંકા—આધાર અને આલંબનમાં શું અંતર છે?

સમાધાન—જે આશ્રયને કારણે મનુષ્ય ઉન્નતિ કરે છે અથવા જેવો ને તેવો કે જ્યાંનો ત્યાં બની રહે છે, તેને આધાર કહે છે; અને જે નિમિત્તથી મનુષ્ય વિપત્તિમાંથી બચે છે તેને આલંબન કહે છે. એ બેઉમાં આટલું અંતર છે.

पश्यत्यनेनेति चक्षुः=नेत्रं तद्वत्सर्वेषां सकलार्थप्रदर्शकः। यदुक्तम्-" मेधिः प्रमाण,-माधारः, आलम्बनं, चक्षु-" रिति, तदेव स्पष्टप्रतिपत्तये औपम्यवाचि-भूत-शब्दसम्मेलनेन पुनरावर्त्तयति-' मेधीभूतः' इत्यादि, यावदिति यावच्छब्देन "पमाण-भूए आहारभूए आलंबणभूए चक्खुभूए" इत्येषां संग्रहो बोध्यस्तत्र-' प्रमाणभूतः, आधारभूतः, आलम्बनभूतः, चक्षुर्भूतः' इति च्छाया, पौनरुक्त्यवारणं तु मेधिरर्था-न्मेधीभूतो मेधिसदृश इति यावत्, प्रमाणमर्थात् प्रमाणभूतः प्रमाणसदृश इति यावत्, आधारोऽर्थादाधारभूत आधारतुल्य इति यावत्, आलम्बनमर्थादालम्बनभूत आलम्बनसदृश इति यावत्, चक्षुरर्थाच्चक्षुर्भूतः-चक्षुःसदृश इति यावदिति रीत्या समन्वयाद्भवतीति सूक्ष्मचक्षुषाऽवेक्षणीयम्। च=किञ्च सर्वकार्यवर्द्धकः=सर्वेषां कार्याणां सम्पादकोऽपि, अभवत्=अभूत् ॥ ५ ॥

आनन्द अपने कुटुम्ब के चक्षु थे, अर्थात् जैसे चक्षु मार्गको प्राकशित करता है वैसे ही आनन्द, कुटुम्बियोंके भी समस्त अर्थों के प्रदर्शक (सन्मार्गदर्शक) थे।

दूसरी वार मेधिभूत आदि विशेषण स्पष्ट बोध के लिए दिए हैं। ' जाव ' शब्दसे प्रमाणभूत, आधारभूत, आलम्बनभूत, चक्षुभूत, इनका संग्रह होता है। यहां स्पष्टता के लिए 'भूत' शब्द अधिक दिया है। इसका तात्पर्य यह है कि आनन्द मेढी अर्थात् मेढीके सदृश थे, प्रमाण अर्थात् प्रमाणके सदृश थे, आधार अर्थात् आधारके सदृश थे, आलम्बन अर्थात् आलम्बनके सदृश थे और चक्षु अर्थात् चक्षुके सदृश थे। आनन्द समस्त कार्यों के सम्पादन करनेवाले भी थे ॥५॥

આનંદ પોતાના કુટુમ્બના ચક્ષુરૂપ હતો, અર્થાત્ જેમ ચક્ષુ માર્ગને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ આનંદ સ્વકુટુંબીઓના પણ બધા અર્થોનો પ્રકાશક (સન્માર્ગદર્શક) હતો.

બીજી વાર મેધિભૂત આદિ વિશેષણ સ્પષ્ટ બોધને માટે આપેલાં છે. ' જાવ ' શબ્દથી પ્રમાણભૂત, આધારભૂત, આલંબનભૂત, ચક્ષુર્ભૂત, એ બધાનો સંગ્રહ થાય છે. અહીં સ્પષ્ટતાને માટે ' ભૂત ' શબ્દ વધારે આપ્યો છે. એનું તાત્પર્ય એ છે કે આનંદ મેધિ અર્થાત્ મેધિની સમાન હતો, પ્રમાણ અર્થાત્ પ્રમાણની સમાન હતો, આધાર અર્થાત્ આધારની સમાન હતો, આલંબન અર્થાત્ આલંબનની સમાન હતો અને ચક્ષુ અર્થાત્ ચક્ષુની સમાન હતો. આનંદ બધાં કાર્યોનું સંપાદન કરનારો પણ હતો. (૫)

पंचिंदियसरीरा लक्खणवंजणगुणोववेया माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंग-सुन्दरंगा ससिसोमाकारा कंता पियदंसणा सुरूवा' इत्येवं विशेषणानामन्यत्रोक्तानां समन्वयो बोद्धव्यस्तत्र–'अहीनपञ्चेन्द्रियशरीरा, लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेता मानोन्मान-प्रमाणपरिपूर्णसुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्गा शशिसौम्याकारा कान्ता प्रियदर्शना सुरूपा' इति च्छाया ।अथैतानि विशेषणानि प्रतिपदं व्याचक्ष्महे–अहीनानि=लक्षण-स्वरूपाभ्यां परिपूर्णानि पञ्च इन्द्रियाणि यस्मिँस्तादृशं शरीरं यस्याः सा अहीनपञ्चेन्द्रियशरीरा, स्वस्वविषयग्रहणसमर्थपूर्णाकारचक्षुरादीन्द्रियविशिष्टेत्यर्थः, 'लक्षणे'–ति लक्ष्यन्ते =चिह्नयन्ते यैस्तानि लक्षणानि=स्त्रीचिह्नानि हस्तस्थविद्या-धन-जीवितरेखारूपाणि

'अहीन' के आगे जो 'जाव' शब्द है उससे इतना संग्रह किया है—"अहीणपंचिंदियसरीरा लक्खणवंजणगुणोववेया, माणुम्माण-प्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगा, ससिसोमाकारा, कंता, पिय-दंसणा, सुरूवा।" ये विशेषण अन्यत्र कहे गये हैं, अत एव इन्हींका यहां संग्रह है, इनका अर्थ—

अहीणपंचिंदियसरीरा—लक्षण और स्वरूप से परिपूर्ण (पूरी) पांच इन्द्रियाँ सहित शरीर वाली थी अर्थात् जिसकी चक्षु आदि पाँचों इन्द्रियां अपना अपना विषय ग्रहण करनेमें पूर्ण सावधान तथा यथा-योग्य आकारवाली थी।

लक्खणवंजणगुणोववेया—जिनके द्वारा पहिचान होती है उन्हें लक्षण (चिह्न) कहते हैं, अथवा हाथ आदि में बनी हुई विद्या, धन, जीवन आदिकी रेखाओंको लक्षण कहते हैं। जिनके द्वारा अभिव्यक्ति (प्रकटपन) होती है उन तिल और मसा आदिको व्यञ्जन कहते हैं।

પછી જે 'જાવ' (યાવત્) શબ્દ છે તેથી આટલા અર્થનો સંગ્રહ કર્યો છેઃ– अहीणपंचिंदियसरीरा, लक्खणवंजणगुणोववेया, माणुम्माणपमाणपडिपुण्णसुजाय-सव्वंगसुंदरंगा, ससिसोमाकारा, कंता, पियदंसणा, सुरूवा એ વિશેષણો અન્યત્ર કહેલાં છે, તેથી તેનો જ અહીં સગ્રહ છે. તેનો અર્થઃ—

अहीणपंचिंदियसरीरा—લક્ષણ અને સ્વરૂપથી પરિપૂર્ણ પાંચ ઇંદ્રિયો સહિત શરીરવાળી હતી, અર્થાત્ જેની આંખો વગેરે પાંચે ઇંદ્રિયો પોતપોતાનો વિષય ગ્રહણ કરવામાં પૂર્ણ સાવધાન તથા યથાયોગ્ય આકારવાળી હતી.

लक्खणवंजणगुणोववेया—જેની દ્વારા પિછાણ થાય છે. તેને લક્ષણ (ચિહ્ન) કહે છે, અથવા હાથ વગેરેમાંની વિદ્યા, ધન, જીવન આદિની રેખાઓને લક્ષણ

वा, व्यज्यन्ते यैस्तानि व्यञ्जनानि=तिलकालकादीनि, गुणाः=सौशील्य-पातिव्रत्यादयो,—यद्वा पूर्वोक्तप्रकारैर्लक्षणैर्व्यज्यन्ते इति लक्षणव्यञ्जनास्ते च ते गुणाः, अथवा प्रोक्तस्वरूपाणां लक्षणव्यञ्जनानां ये गुणास्तैः, उपपेता=समन्विता, अत्र 'उप, अप' इत्युपसर्गयोः शकन्ध्वादित्वात्पररूपम् । हस्तस्थप्रधानरेखालक्षणानि यथा—

"जस्स हवइ वहुरेहो, हत्थो अहवा रहियसयलरेहो । सो अप्पाऊ अहणी, तहा दुही लक्खणन्नु-णिद्दिट्ठो ॥ १ ॥ एगेगंगुलिमज्झे, होई पणवीस वच्छरं आऊ।

१ वाहुलकात्कर्मणि ल्युट् ।

सुशीलता पतिव्रतता आदि गुण हैं । इन तीनोंसे जो (स्त्री) युक्त हो उसे लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेता कहते हैं । या लक्षणोंके द्वारा व्यक्त होनेवाले गुणोंको लक्षणव्यञ्जनगुण कहते हैं और इनसे युक्त (स्त्री) को लक्षण-व्यञ्जनगुणोपपेता कहते हैं । अथवा पूर्वोक्त लक्षणों और व्यञ्जनोंके गुणोंको लक्षणव्यञ्जनगुण कहते हैं, और इनसे युक्त (स्त्री) को 'लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेता' कहते हैं ।

हाथ की प्रधान-प्रधान रेखाओं के लक्षण इस प्रकार हैं—

जिसके हाथ में वहुत रेखाएं हों या बिलकुल रेखाएँ न हों वह आयुवाला, निर्धन और दुःखी होता है, ऐसा लक्षणके जानने कहा है ॥१॥

जो रेखा कनिष्ठ अंगुलीके मूलसे निकली है वह जीवन (आयु) की रेखा है । एक-एक अंगुली में पचीस-पचीस वर्ष की आयु होती

કહે છે. જેની દ્વારા અભિવ્યક્તિ (પ્રકટતા) થાય છે તે તલ અને મસા આદિને વ્યંજન કહે છે. સુશીલતા, પાતિવ્રત્ય આદિ ગુણો છે. એ ત્રણેથી યુક્ત જે સ્ત્રી હોય તેને લક્ષણવ્યંજનગુણોપપેતા કહે છે. આ લક્ષણોદ્વારા વ્યક્ત થનારા ગુણોને લક્ષણ-વ્યંજન-ગુણ કહે છે, અને તેથી યુક્ત સ્ત્રીને લક્ષણ વ્યંજનગુણો-પપેતા કહે છે. અથવા પૂર્વોક્ત લક્ષણો અને વ્યંજનોના ગુણોને લક્ષણવ્યંજનગુણ કહે છે અને તેથી યુક્ત સ્ત્રીને લક્ષણવ્યંજનગુણોપપેતા કહે છે

હાથની મુખ્ય મુખ્ય રેખાઓનાં લક્ષણ આ પ્રમાણે છે:—

"જેના હાથમાં ઘણી રેખાઓ હોય યા બીલકુલ રેખાઓ ન હોય તે અલ્પઆયુવાળો, નિર્ધન અને દુઃખી થાય છે, એમ લક્ષણના જાણનારા વિદ્વાનોએ કહ્યું છે. (૧) જે રેખા ટચલી આંગળીના મૂળથી નીકળે છે તે આયુષ્યની રેખા છે. એક-એક આંગળીમાં ૨૫-૨૫ વર્ષનું આયુષ્ય હોય છે, અર્થાત્ જો

जाणेह जीवियरेहं, जा य कणिट्ठंगुलीमूला ॥ २ ॥ करहाओ धणरेहा, मणिवंधत्ता तहेव पिउरेहा । एया सव्वा पुण्णा, हवंति चे आउ-गोत्त-धण-लाहो ॥ ३ ॥ इति।

एतच्छाया च—

"यस्य भवति बहुरेखो, हस्तोऽथवा रहित-सकलरेखः। सोऽल्यायुरधनस्तथा दुःखी लक्षणज्ञनिर्दिष्टः ॥ १ ॥ एकैकाङ्गुलीमध्ये, भवति पञ्चविंशतिवत्सरमायुः। जानत जीवितरेखां, या च कनिष्ठाङ्गुलीमूलात् ॥ २ ॥ करभाद्धनरेखा, मणिबन्धात्तथैव पितृरेखा । एताः सर्वाः पूर्णा भवन्ति चेदायुर्गोत्र-धनलाभः ॥ ३ ॥" इति।

'माने'-ति, मीयते=परिच्छिद्यते पदार्थोऽनेनेति मानं, तुलाङ्गुली-प्रस्थादिना तोलनं, यद्वा-जलादिपरिपूर्णकुण्डादिप्रविष्टे पुरुषादौ यदा द्रोणपरिमितं जलादि

है—अर्थात् यदि आयुकी रेखा एक अंगुली तक है तो पचीस वर्षकी आयु, दो अंगुलियों तक हो तो पचास वर्षकी आयु, इसी हिसाब से आगे समझना चाहिए ॥२॥

धन की रेखा करभ (गुद्दे) से निकलती है और मणिबन्धसे पितृरेखा फूटती है। यदि ये सब रेखाएँ पूर्ण हों तो आयु गोत्र (प्रतिष्ठा) और धन का लाभ होता है ॥३॥"

माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगा—जिसके द्वारा पदार्थ मापाजाय उसे मान कहते हैं अर्थात् तराजू, उंगली, सेर, छटांक आदिके द्वारा तोलना। अथवा कोई पुरुष आदि जलसे लबालब भरे हुए

१.-मणि बंधसे लेकर कनिष्ठिका पर्यंत हाथके बाह्य भाग को 'करभ' कहते हैं ॥

આયુષ્યરેખા એક આંગળી સુધી હોય છે તો પચીસ વર્ષનું આયુષ્ય, બે આંગળી સુધી હોય તો પચાસ વર્ષનું આયુષ્ય. એ હિસાબે આગળ સમજી લેવું. (૨) ધનની રેખા કરભથી* નીકળે છે અને મણિબંધમાંથી પિતૃરેખા ફૂટે છે. જો એ બધી રેખાઓ પૂર્ણ હોય તો આયુષ્ય, ગોત્ર (પ્રતિષ્ઠા) અને ધનનો લાભ થાય છે. (૩)"

माणुम्माणपमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगा—જેની દ્વારા કોઈ પદાર્થને માપવામાં આવે તેને માન કહે છે, અર્થાત્-ત્રાજવું, આંગળી, શેર, નવટાંક, આદિ દ્વારા તોલવું. અથવા કોઈ પુરૂષ આદિ જળથી ભરપૂર ભરેલા કુંડ આદિમાં પેસે અને તેના પેસવાથી જો એક દ્રોણ (પરિમાણવિશેષ) જળ

*મણિબંધથી લઇને ટચલી આગળી સુધીના હાથના બહારના ભાગને 'કરભ' કહે છે.

निस्सरति तदा स पुरुषादिर्मानवानुच्यते तदेव, उन्मानम्=ऊर्ध्वं मानं, यद्वा अर्द्ध-भाररूपः परिमाणविशेषः, प्रमाणं=सर्वतो मानं, यद्वा निजाङ्गुलीभिरष्टोत्तरशताङ्गुलि-परिमितोच्छ्रायः, इत्थं च-मानं चोन्मानं च प्रमाणं चेत्येषां द्वन्द्वे मानोन्मानप्रमा-णानि, तैः प्रतिपूर्णानि=सम्पन्नानि अत एव सुजातानि=यथोचितावयवसन्निवेशव-न्ति, सर्वाणि=सकलानि अङ्गानि=अज्यते-व्यज्यते प्राणी यैस्तानि मस्तकादारभ्य चरणान्तानि यस्मिँस्तत्, अत एव सुन्दरमङ्गं वपुर्यस्याः सा तथोक्ता, 'शशी'-ति -शशो विद्यते लक्ष्मतयाऽस्येति शशी=चन्द्रस्तद्वत् सौम्यो=रमणीय आकारः=स्व-

कुंड आदिमें घुसे और उसके घुसनेसे यदि एक द्रोण (परिमाण विशेष) जल बाहर निकले तो उस पुरुष आदिको मानवान् (मानसे युक्त) कहते हैं। मान शब्दसे यहां इसीका ग्रहण करना चाहिए। मानसे अधिकको, अथवा अर्ध भार (एक परिमाण) को उन्मान कहते हैं। सर्वतोमानको अथवा अपनी उंगलीसे एकसौ आठ उंगली उंचाईको प्रमाण कहते हैं। इन मान, उन्मान और प्रमाणसे युक्त होनेके कारण यथायोग्य अवयवोंकी रचनावाला समस्त अंग सुन्दर कहलाता है। ऐसा सुन्दर शरीर जिस (स्त्री) का हो उसे 'मनोन्मानप्रमाणप्रतिपूर्ण-सुजातसर्वांगसुन्दरा कहते हैं। जिसके द्वारा प्राणी व्यक्त होता है—किसी शकल (आकृति) के रूप में दिखाई देता है उसे-अर्थात् पैरोंसे लेकर मस्तक तकके अवयवों को अंग (शरीर) कहते हैं।

ससिसोमाकारा—शश (खरगोश) जिसका चिन्ह हो उसे शशी (चन्द्रमा) कहते हैं। चन्द्रमाके समान रमणीय जिस (स्त्री) का स्वरूप हो उसे 'शशिसौम्याकारा' कहते हैं।

બહાર નીકળી જાય તો એ પુરૂષ આદિને માનવાન્ (માનથી યુક્ત) કહે છે. માન શબ્દથી અહીં એ અર્થ ગ્રહણ કરવાનો છે. માનથી અધિક હોય તેને અથવા અર્ધભાર (એક પરિમાણ)ને ઉન્માન કહે છે. સર્વતોમાનને અથવા પોતાની આંગળીથી ૧૦૮ આંગળી ઉંચાઇને પ્રમાણ કહે છે. એ માન, ઉન્માન, અને પ્રમાણથી યુક્ત હોવાને કારણે યથાયોગ્ય અવયવોની રચનાવાળું આખું અંગ સુંદર કહેવાય છે. એવું સુંદર શરીર જે સ્ત્રીનું હોય તેને માનોન્માન-પ્રમાણપ્રતિપૂર્ણસુજાતસર્વાંગસુંદરા કહે છે. જેની દ્વારા પ્રાણી વ્યક્ત થતો હોય-કોઇ આકૃતિના રૂપમાં દેખાતો હોય તેને-અર્થાત્ પગથી માંડીને મસ્તક સુધીનાં અવયવોને અંગ (શરીર) કહે છે.

रूपं यस्याः सा, कान्ता=कमनीया, 'प्रिये'-ति-प्रियं=दर्शकजनमनोहादकं दर्शनमवलोकनं यस्याः सा प्रियदर्शना, यत्तु दर्शनं=रूपमिति व्याख्यातं तत्पूर्वोत्तरोपात्तविशेषणपौनरुक्त्यापत्त्या हेयमेव। यत एवं विशेषणविशिष्टाऽत एव सुरूपा=सर्वातिशायिरूपलावण्यवती, रूपेण लावण्यस्याप्युपलक्षितत्वात्, आनन्दस्य 'गाथे'ति-प्राग्व्याख्यातप्रकारस्य इष्टा=अभिलषणीया मनोऽनुकूलव्यवहर्त्रीत्वाद्वल्लभा सार्द्धं=सह, अनुरक्ता=सातिशयस्नेहपूर्णा, तदुक्तम्—

" घरकम्मवावडा जा, सव्वसिणेह-प्पवड्ढणी दक्खा।
छाया विव भत्तणुगा, अणुरत्ता, सा समक्खाया॥" इति।

कंता—जो कमनीय (सुन्दरी) हो उस (स्त्री) को 'कांता' कहते हैं।

पियदंसणा—जिसकी दृष्टि (चितवन-अवलोकन) दर्शकोंके मन में आह्लाद उत्पन्न करती हो उस (स्त्री) को 'प्रियदर्शना' कहते हैं। दर्शन की व्याख्या 'रूप' करना ठीक नहीं, क्योंकि ऐसा करनेसे पुनरुक्ति दोष आता है, अर्थात् आगेके विशेषणमें और इसमें कुछ भेद नहीं रहता।

सुरूवा—श्रेष्ठ रूप और लावण्य वालीको 'सुरूपा' कहते हैं। शिवानन्दा पूर्वोक्त समस्त प्रशस्त गुणोंवाली अत एव 'सुरूपा' थी।

वह आनन्द की इच्छा के अनुकूल वर्त्ताव करती थी इसलिए उसकी वल्लभा (प्यारी) थी। वह आनन्द में अनुरक्त (अत्यन्तस्नेह वाली) थी। कहा भी है—

ससिसोमागारा—શશ (સસલું) જેનું ચિહ્ન હોય તેને શશી (ચંદ્રમા) કહે છે. ચંદ્રમાના જેવું રમણીય જે સ્રીનું સ્વરૂપ હોય તેને શશિસૌમ્યાકારા કહે છે.

कंता—જે કમનીય (સુંદરી) હોય તે સ્રીને કાંતા કહે છે.

पियदंसणा—જેનું દર્શન (અવલોકન) જોનારાઓના મનમાં આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરતું હોય તે સ્રીને પ્રિયદર્શના કહે છે. દર્શનની વ્યાખ્યા 'રૂપ' કરવી એ બરાબર નથી, કારણ કે તેમ કરવાથી પુનરૂક્તિદોષ આવે અર્થાત્-આગળના વિશેષણમાં અને આમાં કાંઇ ભેદ રહે નહિ.

सुरूवा—શ્રેષ્ઠ રૂપ અને લાવણ્યવાળી સ્રીને સુરૂપા કહે છે. શિવાનંદા પૂર્વોક્ત બધા પ્રશસ્ત ગુણોવાળી હોઇ સુરૂપા હતી.

તે આનંદની ઇચ્છાને અનુકૂળ વર્તાવ કરતી હતી તેથી તેની વલ્લભા (પ્યારી) હતી. તે આનંદમાં અનુરક્ત (અત્યંત સ્નેહવાળી) હતી. કહ્યું છે કે-

एतच्छाया च–

> " गृहकर्मव्यापृता या, सर्वस्नेह-प्रवर्द्धनी दक्षा ।
> छायेव भर्त्रनुगा, अनुरक्ता सा समाख्याता ॥ " इति ।

अविरक्ता=प्रातिकूल्यं गतेऽपि पत्यौ स्वयं सदा प्रसन्नवदना, तदप्युक्तम्—

" पडिऊलेवि य भत्तरि, किंचिवि रुट्ठा ण जा हवइ जा उ ।
मिउभासिणी य णिच्चं, सा अविरत्तत्ति णिद्दिट्ठा ॥ " इति ।

एतच्छाया च–

> " प्रतिकूलेऽपि च भर्त्तरि, किञ्चिदपि रुष्टा न या भवति; या तु ।
> मृदुभाषिणी च नित्यं, सा अविरक्तेति निर्दिष्टा ॥" इति ।

इष्टा=इन्द्रियमनःप्रमोदकर्त्री, शब्द-यावत्पञ्चविधानिति,–शब्द-रूप-गन्ध-रस-स्पर्शात्मकान् पञ्चविधान्=पञ्च विधाः=प्रकारा यस्य तान्, मानुष्यान्=मनुष्याणामिमे मानुष्यास्तान् मनुष्यसम्बन्धिन इति यावत् कामभोगान्=काम्यन्ते–अभिलष्यन्त इति कामाः=शब्दरूपलक्षणाः, भुंज्यन्ते=सेव्यन्तेऽर्थात्सुखानुभवविषयीक्रि-

---

"जो स्त्री घरके काम–काज में लगी रहती है, सबका स्नेह बढाने वाली होती है, चतुर होती है, परछांईकी नाई पतिकी अनुगामिनी होती है, वह 'अनुरक्ता' कही गई है ॥१॥"

वह अविरक्त थी–अर्थात् पति यदि प्रतिकूल होजाय तो भी मुंह नहीं फुलाती थी–प्रसन्नमुख रहती थी । वह भी कहा है—

"पतिके प्रतिकूल होजाने पर भी जो स्त्री कभी जरा भी रोष नहीं करती और सदा मधुर वाणी बोलती है वह 'अविरक्ता' कही गई है ॥२॥"

" જે સ્ત્રી ઘરના કામકાજમાં લાગી રહે છે, બધાનો સ્નેહ વધારનારી હોય છે, ચતુર હોય છે, પડછાયાની પેઠે પતિની અનુગામિની હોય છે, તેને અનુરક્તા કહેવામાં આવે છે." (૧)

તે અવિરક્ત હતી. અર્થાત્ પતિ જો પ્રતિકૂળ થઇ જાય તો પણ મ્હોં ચડાવતી નહિ. પ્રસન્નમુખ રહેતી હતી. કહ્યું છે કે—

" પતિ પ્રતિકૂળ થાય તો પણ જે સ્ત્રી કદી જરા પણ રોષ કરતી નથી અને સદા મધુર વાણી બોલે છે તેને અવિરક્તા કહે છે." (૨)

यन्त इति भोगाः, कामाश्च भोगाश्च कामभोगाः, यद्वा काम इच्छा तदनुकूला भोगाः कामभोगाः=यथेच्छं भोगास्तान् प्रति=प्रत्येकं प्रतिदिनं वा अनुभवन्ती=उपभुञ्जाना विहरति ॥ ६ ॥

मूलम्–तस्सणं वाणिय-गामस्स बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसी-भाए एत्थणं कोल्लाए नामं सन्निवेसे होत्था। रिद्ध-त्थिमिय-जाव-पासादीए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे ॥७॥ तत्थणं कोल्लाए सन्निवेसे आणंदस्स गाहावइस्स बहुए मित्तणाइणियगसयण-संबंधिपरिजणे परिवसइ,अड्ढे-जाव-अपरिभूए ॥ ८ ॥

छाया–तस्मात्खलु वाणिजग्रामाद्बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागेऽत्र खलु कोल्लाको नाम सन्निवेशोऽभवत्। ऋद्ध-स्तिमितयावत्प्रासादीयो दर्शनीयोऽभिरूपः प्रतिरूपः ॥ ७ ॥ तत्र खलु कोल्लाके सन्निवेशे आनन्दस्य गाथापतेर्बहुको मित्र-ज्ञाति-निजक-स्वजन-संबन्धिपरिजनः परिवसति आढ्यो यावदपरिभूतः ॥ ८ ॥

शिवानन्दा अनुरक्त थी, अविरक्त थी और इन्द्रिय–मन को आनन्द देनेवाली थी। वह शब्द रूप गन्ध रस और स्पर्श, इन पांचों मनुष्यसंबन्धी भोगोंको भोगती हुई विचरती (रहती) थी ॥६॥

(मूलका अर्थ)

'तस्सणं वाणियगामस्य' इत्यादि ॥ ७। ८ ॥ उस वाणिजग्राम नगरके बाहर उत्तर-पूर्वके दिग्भाग (ईशान कोण) में कोल्लाक नामक सन्निवेश था। वह ऋद्ध, स्तमित, यावत् प्रासादीय, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप था। उस कोल्लाक सन्निवेश में आनन्द गाथापतिके बहुतसे

શિવાનંદા અનુરક્ત હતી, અવિરક્ત હતી અને ઇંદ્રિય–મન ને આનંદ આપનારી સ્ત્રી હતી. તે શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ, એ પાંચે મનુષ્ય સંબંધી ભોગોને ભોગવતી વિચરતી હતી. (૬)

तस्सणं वाणियगामस्स ઇત્યાદિ (૭–૮)

મૂળનો અર્થ

તે વાણિજ ગ્રામ નગરની બહાર ઉત્તર–પૂર્વના દિગ્ભાગ (ઈશાન કોણ)માં કોલ્લાક નામે સન્નિવેશ હતો. તે ઋદ્ધ, સ્તમિત, યાવત પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ, અને પ્રતિરૂપ હતો. તે કોલ્લાક સન્નિવેશમાં આનંદ ગાથાપતિના

टीका-'तस्मा-' दित्यारभ्य 'दिग्भागे'-इत्यन्तो व्याख्यातपूर्वः, अत्र=अस्मिन् काले, यद्वा पूर्वप्रक्रान्ते इत्यर्थः, इदमेतददः-शब्दाः प्रक्रान्तप्रसिद्धानुभूतार्थका इति [1]सर्वतन्त्रसम्मतत्वात्, ततश्च 'तस्मात्खलु वाणिजग्रामाद्बहिः पूर्वप्रक्रान्ते उत्तर-पौरस्त्ये दिग्भागे' इत्येवं समन्वितोऽर्थः, खलु=लोकप्रसिद्धः, प्रसिद्धिश्च व्यक्त-

१-'सर्व०' एतच्च जिज्ञासुभिः काव्यप्रकाशस्य सप्तमे समुल्लासे, साहित्यदर्पणस्य च सप्तमे परिच्छेदे, रसगङ्गाधरादौ च मनोहत्याऽवलोकनीयम् ॥

मित्र, ज्ञाति (जाति), निजक, स्वजन सम्बन्धी और परिजन निवास करते थे। वे आढ्य यावत् अपरिभूत थे ॥७।८॥

(टीकाका अर्थ)

'तस्स' से लेकर 'दिसीभाए' तक पदों का व्याख्यान पहले किया जा चुका है। 'एत्थ' (अत्र) का अर्थ है 'इस समय में' अथवा 'पूर्व प्रकरणसे आए हुए में'। 'इदम्, एतत्, और अदस्' शब्द प्रकरण-सिद्ध अनुभूत अर्थ के वाचक हैं, इस बात को सभी [1]ग्रन्थ मानते हैं। इसलिए णिजग्राम नगरसे बाहर, पूर्वप्रकरणसिद्ध ईशान कोणमें लोक-प्रसिद्ध कोल्लाक नामक सन्निवेश (ग्राम) था। खलु का अर्थ है 'लोक-

१. जिज्ञासुओं को यह विषय काव्यप्रकाश के सातवें समुल्लासमें, साहित्य-दर्पणके सातवें परिच्छेदमें और रसगंगाधर आदि ग्रन्थोंमें सावधानीसे देखना चाहिए ॥

घणा મિત્રો, જ્ઞાતિ (જાતિ), નિજક, સ્વજન, સંબંધી અને પરિજનો નિવાસ કરતા હતા. તેઓ આઢ્ય યાવત્ અપરિભૂત હતા. (૭-૮)

ટીકાનો અર્થ

'तस्स'થી માંડીને 'दिसीभाए' સુધીનાં પદોનું વ્યાખ્યાન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. एत्थ (अत्र)નો અર્થ છે 'આ સમયમાં' અથવા 'પૂર્વ પ્રકરણથી આવેલામાં.' इदम्, एतत् અને अदस् શબ્દ પ્રકરણસિદ્ધ અનુભૂત અર્થના વાચક છે, એ વાતને બધા ગ્રંથો* માને છે. તેથી વાણિજ ગ્રામ નગરની બહાર, પૂર્વપ્રકરણસિદ્ધ ઇશાનકોણમાં લોકપ્રસિદ્ધ કોલ્લાક નામે સન્નિવેશ (ગ્રામ) હતો. 'खलु'નો અર્થ 'લોકપ્રસિદ્ધ' છે. કોલ્લાક સન્નિવેશ લોકપ્રસિદ્ધ એટલા

* જિજ્ઞાસુઓએ આ વિષય 'કાવ્યપ્રકાશના સાતમા સમુલ્લાસમાં, સાહિત્યદર્પણના સાતમા પરિચ્છેદમા અને રસગંગાધર આદિ ગ્રંથોમાં સાવધાનતાથી જોઇ લેવો.

सुधर्मणोर्गणधरयोर्जन्मस्थानत्वाद्वीरजिनेन्द्रेणेहस्थस्यैव बहुलब्राह्मणस्य गृहात्प्रथमभिक्षोपलब्धेश्च, कोल्लाको नाम=कोल्लाक इत्येतन्नामकः सन्निवेशः=सन्निविशन्ति जना यस्मिन् स ग्रामविशेष इति यावत्, अभवत्=आसीत्। 'ऋद्धस्तिमितयाव'-दिति-अत्र यावच्छब्दबलेन 'ऋद्धस्तिमित समृद्धे'-त्याद्यौपपातिकसूत्रोक्तः क्रमोऽत्रावसेयः, इयाँस्तु विशेषः-यत्तत्र नगरीवर्णनतात्पर्येण स्त्रीलिङ्गतयोक्तानि विशेषणानीह सन्निवेशवर्णनतात्पर्येण पुँल्लिङ्गतया योज्यानीति। तत्र-ऋद्धः=धनभवनपौरजनैः सातिशयं वृद्धिमुपगतः, स्तिमितः=चाट-तस्कर-दुर्वृत्त-महासाहसिक-डमरादिसमुत्थभयसम्बन्धशून्यः, समृद्धः=धनधान्यादिसम्पन्नः, शिष्टानि विशेषणानि

प्रसिद्ध' कोल्लाक सन्निवेश लोकप्रसिद्ध इसलिए था कि यही व्यक्त और सुधर्मा गणधर का जन्म-स्थान था, और भगवान् महावीर स्वामी को इसीमें रहनेवाले बहुल ब्राह्मणके घरसे पहले-पहल भिक्षालाभ हुआ था। 'जाव' शब्द से 'ऋद्ध, स्तमित और समृद्ध' इत्यादिका औपपातिक सूत्र में कहा हुआ क्रम समझना चाहिए। विशेषता केवल इतनीसी है कि वहां नगरी का वर्णन होने से इन विशेषणोंका स्त्रीलिंगमें व्यवहार किया गया है पर यहां सन्निवेशका वर्णन है अतः पुंलिंग समझना चाहिए। धन जन भवन आदिसे जो अत्यन्त वृद्धिको प्राप्त हो उसे ऋद्ध कहते हैं। चाट (कपटी) चोर, दुराचारी, महासाहसिक और डमर (राजविप्लव) आदिके भयसे जो सर्वथा रहित हो उसे स्तमित कहते हैं। जो धन धान्यसे युक्त हो उसे समृद्ध कहते हैं। शेष विशेषणोंकी व्याख्या औपपातिक सूत्रकी टीकासे जाननी चाहिए।

માટે હતો કે એ વ્યક્ત અને સુધર્મા ગણધરનું જન્મસ્થાન હતું, અને ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને, ત્યાં રહેનારા બહુલ બ્રાહ્મણના ઘેરથી પહેલવહેલો ભિક્ષાલાભ થયો હતો. 'જાવ' શબ્દથી 'ઋદ્ધ, સ્તમિત અને સમૃદ્ધ' ઇત્યાદિનો ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહેલો ક્રમ સમજવો. વિશેષતા કેવળ એટલી જ છે કે ત્યાં નગરીનું વર્ણન હોવાથી એ વિશેષણોનો નારીજાતિમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, પણ અહીં સન્નિવેશનું વર્ણન છે તેથી નરજાતિ સમજવાની છે. ધન જન ભવન આદિથી જે અત્યંત વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત હોય તેને ઋદ્ધ કહે છે. કપટી, ચોર, દુરાચારી, મહાસાહસિક અને ડમર-બંડ (રાજવિપ્લવ) આદિના ભયથી જે સર્વથા રહિત હોય તેને સ્તમિત કહે છે. બાકીનાં વિશેષણોની વ્યાખ્યા ઔપપાતિક

त्वौपपातिकसूत्रव्याख्यातो व्याख्येयार्थानि। प्रासादीयः=प्रसादो-मनःप्रसन्नता तस्यै हितः, यद्वा प्रसादश्चित्तानन्दः प्रयोजनमस्य स तथा, दर्शनीयः=दर्शनाय हितो, यद्वा द्रष्टुं योग्यः, अभिरूपः=अभिमतं रूपं यस्य स मनोज्ञ इत्यर्थः, अतएव प्रतिरूपः=प्रति-विशिष्टमसाधारणमिति यावत्, रूपं यस्य सः ॥ ७ ॥

'तत्र खलु कोल्लाके सन्निवेशे आनन्दस्य गाथापते'-रित्यन्तः पाठो निगदव्याख्यातः। 'बहि'-ति-बहुरेव बहुकः, स्वार्थे कः, प्रचुर इत्यर्थः, 'मित्रे'-ति-मित्रं=सखा सर्वदा निर्व्यभिचारिहितोपदेष्टेत्यर्थः, ज्ञातिः=समानाचारविचारसंयुक्तः स्वजातिवर्गः, निजकः=मातापितृपुत्रकलत्रादिः, स्वजनः=भ्रातृ-पितृव्य-मातुलादिः, सम्बन्धी=श्वशुर-जामातृ-श्यालादिः, परिजनोऽमात्य-भृत्य-दास-दास्यादिः, मित्रादिपरिजनान्तस्य कर्मधारयः, जात्यभिप्रायेण चैकवचनम्। मित्रादीनां लक्षणमुक्तञ्च-

---

जिससे मनको प्रसन्नता प्राप्त हो उसे प्रासादीय कहते हैं। जिसे देखनेमें आनन्द आता हो—जो देखने योग्य हो उसे दर्शनीय कहते हैं। जो मनोज्ञ हो उसे अभिरूप और जो एकदम असाधारण—अनुपम सुन्दर हो उसे प्रतिरूप कहते हैं। तात्पर्य यह है कि कोल्लाक संनिवेश उस समय, क्या धन-जनमें, क्या सदाचारमें, क्या सुन्दरता में खूब ही बढ़ा-चढ़ा था ॥७॥

सदा-सर्वदा एकान्त हितका उपदेश देनेवाले सखाको मित्र कहते हैं। समान आचार-विचार वाले जाति-समूहको ज्ञाति कहते हैं माता, पिता, पुत्र, कलत्र प्रभृतिको निजक कहते हैं। भाई, काका, मामा, आदिको स्वजन कहते हैं। ससुर, जमाई (दामाद,) साले, बहनोई

સૂત્રની ટીકામાંથી જાણી લેવી. જેથી મનને પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય, તેને પ્રાસાદીય કહે છે. જેને જોવામાં આનંદ મળે ને જોવા યોગ્ય હોય તેને દર્શનીય કહે છે. જે મનોજ્ઞ હોય તેને અભિરૂપ અને જે એકદમ અસાધારણ—અનુપમ સુંદર હોય તેને પ્રતિરૂપ કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે કોલ્લાક સન્નિવેશ એ સમયે, ધન-જનમાં, સદાચારમાં, સુંદરતામાં ખૂબજ આગળ વધેલો હતો. (૭)

સદા-સર્વદા એકાંતહિતનો ઉપદેશ આપનાર સખાને મિત્ર કહે છે. સમાન આચાર-વિચારવાળા જાતિ-સમૂહને જ્ઞાતિ કહે છે. માતા, પિતા, પુત્ર, કલત્ર, વગેરેને નિજક કહે છે. ભાઈ, કાકા, મામા, આદિને સ્વજન કહે છે. સસરા,

" मित्तं सयेगरूवं, हियमुवदिसइ प्पियं च वितणोइ। तुल्लायारवियारी, सजाइवग्गो य सम्मया णाई॥ १॥माया-पिउ-पुत्ताई, णियगो, सयणो पिउव्व-भायाई। संबंधी ससुराई, दासाई परिजणो णेओ ॥ २॥" इति।

एतच्छाया च-" मित्रं सदैकरूपं हितमुपदिशति प्रियं च वितनोति। तुल्याचारविचारी, स्वजातिवर्गश्च सम्मता ज्ञातिः॥ १॥ माता-पितृ-पुत्रादिर्निजकः, स्वजनः पितृव्यभ्रात्रादिः। संबन्धी श्वशुरादिर्दासादिः परिजनो ज्ञेयः॥२॥" इति ॥८॥

आदिको सम्बन्धी कहते हैं। मंत्री, नौकर, दास, दासी आदिको परिजन कहते हैं। मित्र आदिके लक्षणोंके विषय में और भी कहा है—

"मित्र वह है जो सदा हितकी बात बताता है और सदा हित ही करता है। समान आचार-विचार वाले स्वजातिवर्गको ज्ञाति, माता पिता पुत्र आदिको निजक, काका भाई आदिको स्वजन, ससुर आदि को सम्बन्धी और दास आदिको परिजन कहते हैं ॥१-२॥"

कोल्लाक सन्निवेशमें आनन्द गाथापतिके बहुतसे मित्र आदि निवास करते थे। वे सब आढ्य दीप्त आदि पूर्वोक्त[1] विशेषणोंसे विशिष्ट थे ॥८॥

१—(पूर्वोक्त) देखो आनंदके विशेषण।

જમાઇ, સાળા, બનેવી વગેરેને સંબંધી કહે છે. મંત્રી, નોકર, દાસ, દાસી વગેરેને પરિજન કહે છે. મિત્ર આદિનાં લક્ષણો વિષે કહ્યું છે કે—

" મિત્ર એ છે કે જે સદા હિતની વાત બતાવે છે અને સદા હિત જ કરે છે. સમાન આચારવિચારવાળા સ્વજાતિવર્ગને જ્ઞાતિ, માતા પિતા પુત્ર આદિને નિજક, કાકા ભાઇ આદિને સ્વજન, સસરા આદિને સંબંધી અને દાસ આદિને પારજન કહે છે. (૧-૨)"

કોલ્લાક સન્નિવેશમાં આનંદ ગાથાપતિના ઘણા મિત્રો વગેરે વસતા હતા. તે બધા આઢ્ય દીપ્ત આદિ પૂર્વોક્ત* વિશેષણોથી વિશિષ્ટ હતા. (૮)

---

* જુઓ આનંદના વિશેષણો.

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव समोसरिए। परिसा निग्गया। कूणिए राया जहा तहा जियसत्तू निग्गच्छइ। निग्गच्छित्ता जाव पज्जुवासइ ॥ ९ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो यावत्समवसृतः। परिषन्निर्गता, कूणिको राजा यथा तथा जितशत्रुर्निर्गच्छति। निर्गत्य यावत् पर्युपासते ॥ ९ ॥

टीका—'तस्मि'न्निति—'तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो यावत्समवसृतः' एषां व्याख्या प्राग्वद्बोध्या। 'परी'-ति—परि=सर्वतोभावेन सीदन्ति=उपविशन्ति गच्छन्ति वा जना यस्यां सा परिषत्=सभा, यद्यपि परिषत्पदेन स्थानविशेष एव पर्यवसीयते, तन्निर्गमनं चाऽजीवत्वेन निष्क्रियत्वादत्यन्त-

(मूल का अर्थ)

'तेणं कालेणं' इत्यादि ॥९॥ उस काल उस समयमें श्रमण भगवान् महावीर पधारे। परिषद (सभा) निकली। राजा कूणिककी तरह जितशत्रु राजा निकला। निकलकर यावत् पर्युपासना की ॥ ९ ॥

(टीका का अर्थ)

'समणे भगवं महावीरे जाव समोसरिए' इन पदोंका अर्थ पहले की तरह समझना चाहिए। मनुष्य चारों ओर से जिसमें उपस्थित होते या जाते हैं उसे परिषत् (सभा) कहते हैं। 'परिषद्' शब्दसे यद्यपि किसी स्थानका ही बोध होता है और स्थान अजीव होनेके कारण निष्क्रिय है अत एव वह निकल नहीं सकता, तथापि यहां

મૂળનો અર્થ—तेणं कालेणं ઇત્યાદિ (૯)

એ કાળે એ સમયે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પધાર્યા. પરિષદ (સભા) નીકળી. રાજા કૂણિકની પેઠે જિતશત્રુ રાજા નીકળ્યો. નીકળીને યાવત્ પર્યુ-પાસના કરી (૯).

ટીકાનો અર્થ

'समणे भगवं महावीरे जाव समोसरिए' એ પદોનો અર્થ પહેલાંની પેઠે સમજવો. જેમાં ચારે બાજુએથી મનુષ્યો એકઠા થાય છે અથવા જાય છે તેને પરિષત્ (સભા) કહે છે. 'પરિષદ્' શબ્દથી જો કે કોઇ સ્થાનનો જ બોધ થાય છે, અને સ્થાન અજીવ હોવાથી નિષ્ક્રિય છે, તેથી તે નીકળી શકતું નથી,

मसम्भवि तथाऽप्याधाराधेययो-(स्थान-स्थानिना) रभेदोपचारात्परिषत्स्थितानां सर्वेषां निर्गमनतात्पर्येणैतादृशप्रयोगाणां लोकतोऽपि प्रसिद्धेरदोषस्तथा च भवति वक्ता-'परिषदेयं वार्त्ताऽनुमोदिते'-त्यादि। इयं च परिषत्त्रिप्रकारा-'ज्ञा, अज्ञा, दुर्विदग्धा चे'-ति, तत्र कुत्सितमताऽस्पृष्टचित्ता गुण-दोषविवेकहंसीसन्निभा च सामान्यस्यापि वक्तुर्वक्तव्यसारमन्तः प्रविश्याशेषतो ग्रहीतुं समर्थेति यावत्, एतादृशी ज्ञा, ईषज्ज्ञानसंपर्कवती ज्ञापरिषत्तो विभिन्नस्वभावा किन्तु सुखोपदेशनीया-

---

स्थान और स्थानमें रहनेवाले अर्थात् आधार और आधेयमें उपचार से अभेद है इसलिए परिषद्में उपस्थित सब व्यक्तियोंके निकलने का अभिप्राय है। लोकमें भी स्थानको परिषद् नहीं कहते किन्तु स्थान-विशेषमें इकट्ठे हुए व्यक्तिओंको परिषद् कहते हैं, इसलिए यह कथन निर्दोष है। लोकमें कहते हैं—'परिषद्ने इस प्रस्तावका अनुमोदन किया है' आदि।

परिषद् तीन तरह की है—(१) ज्ञा, (२) अज्ञा, (३) दुर्विदग्धा। जिसके चित्तमें निन्दनीय मतका स्पर्श तक न हो, जो गुण-दोषका विचार करने में हंसनी जैसी हो, और साधारण वक्ताके भी वक्तव्य (कथन) के सार को गंभीर विचार करके पूरीतरह ग्रहण करनेमें समर्थ हो, वह ज्ञा (समझदार) परिषद् कहलाती है। जो थोड़े ज्ञान-वाली हो, ज्ञापरिषत् से भिन्न स्वभाव वाली किन्तु सहज ही उपदेश

તો પણ અહીં સ્થાન અને સ્થાનમાં રહેનારા અર્થાત્ આધાર અને આધેયમાં ઉપચારથી અભેદ છે; તેથી પરિષદ્‌માં એકઠી થએલી બધી વ્યક્તિઓના નીકળવાનો અભિપ્રાય છે. લોકોમાં પણ સ્થાનને પરિષદ્ કહેવામાં આવતી નથી, પરન્તુ સ્થાનવિશેષમાં એકઠી થએલી વ્યક્તિઓને પરિષદ્ કહે છે; તેથી આ કથન નિર્દોષ છે. લોકોમાં કહેવાય છે કે-" પરિષદે આ ઠરાવને અનુમોદન આપ્યું છે " વગેરે.

પરિષદ્ ત્રણ પ્રકારની છે: (૧) જ્ઞા, (૨) અજ્ઞા, (૩) દુર્વિદગ્ધા. જેના ચિત્તમાં નિંદનીય મતનો સ્પર્શ સુદ્ધાં ન હોય, જે ગુણ-દોષનો વિચાર કરવામાં હંસી જેવી હોય, અને સાધારણ વક્તાના પણ કથનના સારને ગંભીર વિચાર કરીને પૂરી રીતે ગ્રહણ કરવામાં સમર્થ હોય, તે જ્ઞા (સમજદાર) પરિષદ્ કહેવાય છે. જે થોડા જ્ઞાનવાળી હોય, જ્ઞા પરિષદ્‌થી ભિન્ન સ્વભાવવાળી પરન્તુ સહજમાં ઉપદેશ માની લે તેવી હોય, તે અજ્ઞા પરિષદ્ કહેવાય છે.

अज्ञा, मिथ्याऽहङ्कारगर्विता यतस्ततः परिमितानि पदवाक्यान्यादायमादायमपि वि-ज्ञम्मन्या विज्ञसमाजतर्जिताऽपि निस्त्रपा लोके निजयोग्यतां ख्यापयितुं चीत्कृत्य सर्वतोऽग्रवादिनी सर्वेष्वपि विषयेषु पल्लवमात्रग्राहिणी किमपि मनाक् पृष्टा पवन-परिपूर्णा भस्त्रेव निःश्वसन्ती समुचितमपि परोपदेशमभिमानादनास्वादयन्ती च दुर्विदग्धा, तदुक्तम्—

" अकिलेसं उवदिस्सा निक्कवडा हवइ जाणिया परिसा।
अण्णावि एवमेवा,–णुवदिस्सा दुव्विअड्ढा उ ॥१॥" इति।

मान लेनेवाली हो वह अज्ञा परिषत् है। जो मिथ्या अहंकारसे गर्वित हो, इधर-उधर के थोड़े-बहुत पद-वाक्योंको रटकर अपनेको बृहस्पतिका अवतार समझती हो, विद्वानों द्वारा तिरस्कृत होने पर भी जिसे लज्जा न आती हो, संसार में अपनी योग्यताका ढिंढोरा पीटनेके लिए सबसे पहले चिल्ला–चिल्ला कर बोलती हो, प्रत्येक विषय में पल्लवमात्रग्राहिणी (ऊपरीपंडिताईवाली) हो, कोई जरासी बात पूछे तो हवासे भरी हुई भस्त्रा (धँवण) की भांति साँसें लेने लगे, घमंडकी मारी दूसरे के हितकारी उपदेशको भी ग्रहण न करती हो वह दुर्विदग्धा परिषत् है। कहा भी है—

"ज्ञा परिषद् सहज ही उपदेश मानने वाली और निष्कपट होती है। अज्ञा परिषद् भी प्रायः ऐसी ही होती है, पर दुर्विदग्धा परिषद् लाख उपाय करने पर भी नहीं समझती ॥१॥"

જે મિથ્યા અહંકારથી ગર્વિત હોય, અહીં તહીંનાં થોડાં-ઘણાં પદ વાક્યને ગોખી ગતાવીને પોતાને બૃહસ્પતિનો અવતાર સમજતી હોય, વિદ્વાનોથી તિર-સ્કૃત થયા છતાં પણ જેને લાજ ન આવતી હોય, જગતમાં પોતાની યોગ્યતાનો ઢંઢેરો પીટાવવાને માટે સૌની પહેલાં બૂમાબૂમ કરીને બોલતી હોય, પ્રત્યેક વિષયમાં પલ્લવમાત્રગ્રાહિણી (ઉપર-ઉપરની પંડિતાઈવાળી) હોય, કોઈ થોડીક વાત પૂછે તો હવાથી ભરેલી ધમણની પેઠે શ્વાસ લેવા લાગી જાય, ઘમંડની મારી બીજાઓના હિતકારી ઉપદેશને પણ ગ્રહણ ન કરે, તે દુર્વિ-દગ્ધા પરિષદ્ કહેવાય છે કહ્યું છે કે :—

" જ્ઞા પરિષદ્ સહજમાં ઉપદેશ માનનારી અને નિષ્કપટી હોય છે. અજ્ઞા પરિષદ્ પણ પ્રાય: એવીજ હોય છે; પરતુ દુર્વિદગ્ધા પરિષદ્ લાખ ઉપાય કર્યે પણ સમજતી નથી. " (૧)

एतच्छाया च—

" अक्लेशमुपदेश्या, निष्कपटा भवति ज्ञापरिषत् ।
अज्ञाऽप्येवमेवानुपदेश्या दुर्विदग्धा तु ॥ १ ॥ " इति ।

प्रोक्ता त्रिप्रकाराऽप्येषा पुनर्द्विविधा–लौकिकी लोकोत्तरा चेति, तत्र लौकिकी–राष्ट्र-देश-सङ्घ-जाति-कुल-नगर-ग्रामादिहिताहितचिन्तनार्थमायोजिता, लोकोत्तरा तु केवल-श्रुत-चारित्रादिधर्मश्रवणमननोपेता, तदप्युक्तम्—

" जा रट्ठाइ-हियट्ठं, विहिया सा लोइया मया परिसा ।
लोगुत्तरिया उ पुणो, सुयचारित्ताइचच्चिया हवइ ॥" इति ।

एतच्छाया च—

" या राष्ट्रादिहितार्थं विहिता सा लौकिकी मता परिषत् । लोकोत्तरा तु पुनः, श्रुतचारित्रादिचर्चिता भवति ॥ " इति ।

यह उल्लिखित तीन प्रकारकी परिषद् भी प्रत्येक दो प्रकार की है—(१) लौकिकी और (२) लोकोत्तरा, जिस परिषद्की योजना राष्ट्र देश (प्रान्त), संघ, जाति, कुल, नगर, ग्राम आदिके हित–अहित पर विचार करनेके लिए की गई हो वह लौकिकी परिषद् है। जिसमें केवल श्रुतधर्म और चारित्र-धर्म का श्रवण वा मनन होता हो वह लोकोत्तरा–परिषद् है। सो भी कहा है—

"जो राष्ट्र आदिके हितके लिए की गई हो वह परिषद् लौकिकी मानीगई है और जो श्रुत-चारित्र धर्मके निमित्त हो वह लोकोत्तरा है ॥१॥"

એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની પરિષદ્ પણ પુનઃ પ્રત્યેક બે પ્રકારની છેઃ-(૧) લૌકિકી અને (૨) લોકોત્તરા જે પરિષદ્‌ની યોજના રાષ્ટ્ર, દેશ (પ્રાંત), સંઘ; જાતિ, કુલ, નગર, ગ્રામ, આદિના હિત–અહિત સંબંધી વિચાર માટે કરવામાં આવી હોય તે લૌકિકી પરિષદ્ છે. જેમાં કેવળ શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મનું શ્રવણ યા મનન થતું હોય તે લોકોત્તરા પરિષદ્ છે. કહ્યું છે કે—

"જે રાષ્ટ્રઆદિના હિતને માટે કરવામાં આવી હોય, તે પરિષદ્ લૌકિકી મનાય છે અને જે શ્રુત–ચારિત્ર ધર્મને માટે હોય તે લોકોત્તરા મનાય છે." (૧)

अत्र च लोकोत्तराया एव परिषदो ग्रहणं प्रकरणादिति विस्तरभयाद्विरम्यते।

निर्गता=निरगच्छत्। कूणिको राजा यथेति, यथा-तथा-शब्दावौपम्यवाचिनौ तेन कूणिको राजेव जितशत्रुर्निर्गच्छतीति वाक्यार्थसमन्वयो विधेयः। निर्गत्य यावदिति, अत्र यावच्छब्देन-"समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छति, तंजहा-सचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए, अचित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए एगसाडियउत्तरासंगकरणेणं चक्खुप्फासे अंजलिपग्गहेणं मणसो एगत्ती-करणेणं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेति करित्ता वंदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स णच्चासन्ने णाइदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे पंजलिउडे अभिमुहे विणएणं" इत्येतानि संगृह्यन्ते। एतच्छाया च-"श्रमणं भगवन्तं महावीरं पञ्चविधेनाभिगमेनाभिगच्छति, तद्यथा-सचित्तानां द्रव्याणां व्युत्सर्जनया, अचित्तानां द्रव्याणामव्युत्सर्जनया, एकशाटकोत्तरासङ्गकरणेन चक्षुःस्पर्शेऽञ्जलिप्रग्रहेण मनस एकत्रीकरणेन, येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्व आदक्षिणं प्रदक्षिणं करोति कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणो नमस्यन् प्राञ्जलिपुटोऽभिमुखो विनयेन" इति, एषां च 'पर्युपास्ते' इत्यग्रेतनेन सम्बन्धः, तत्र 'श्रमणं भगवन्तं महावीर'-मिति पदत्रयार्थः

प्रकरणका अनुसरण करते हुए यहां लोकोत्तर-परिषद् ग्रहण करना चाहिए। विस्तारके डरसे इस विषयको समाप्त करते हैं। वह परिषद् निकली। जैसे कूणिक राजा निकला था वैसेही, अर्थात् कूणिक राजा जिस राजसी ठाट-बाट से भगवान्को वांदनेके लिए निकला उसीतरह-जितशत्रु राजा भी निकला। 'निग्गच्छित्ता' के आगे जो 'जाव' शब्द है उससे इतना संग्रह होता है—"(वह)

પ્રકરણનું અનુસરણ કરતાં અહીં લોકોત્તર-પરિષદ્ ગ્રહણ કરવી જોઇએ. વિસ્તારભયથી આ વિષયને સમાપ્ત કરીએ છીએ.

એ પરિષદ્ નીકળી. જેવી રીતે અર્થાત્ જેવા ઠાઠમાઠથી કૂણિક રાજા ભગવાનને વાંદવા જવાને માટે નીકળ્યો તેવા જ ઠાઠમાઠથી જિતશત્રુ રાજા પણ નીકળ્યો. निग्गच्छित्ता શબ્દની પછી જે 'जाव' શબ્દ છે, તેથી આટલો

प्रागेव व्याख्यातः, कर्मत्वं त्वग्रेतन्या अभिगमनक्रियाया योगेन, 'पंचे'-ति-पञ्च विधाः=प्रकारा यस्य स पञ्चविधस्तेन, अभिगमेन=मर्यादया अभिगच्छति=आभिमुख्येनोपसर्पति, तद्यथा=तदेव पञ्चविधमभिगमं दर्शयति-सचित्तानां=ताम्बूलैलामालाप्रभृतीनां व्युत्सर्जनया=परित्यागेन, अचित्तानां=वस्त्राभरणादीनाम्, अव्युत्सर्जनया=अपरित्यागेन, 'एके'ति-एकमात्रमर्थादस्यूतं यच्छाटकं तस्य य उत्तरासङ्गः=भाषानिरवद्यत्वार्थं मुखोपरि स्थापनं, तस्य करणमाचरणं तेन, चक्षुःस्पर्शे =भगवद्दर्शने जाते, सति-सप्तमीयम्, अञ्जलिप्रग्रहेण=अञ्जलिबन्धनेन, मनसः= चित्तस्य एकत्रीकरणेन=स्थिरीकरणेन, येनैव=यस्मिन्नेव 'दिग्भागे' इति शेषः, श्रमणो भगवान् महावीरः, अत्र 'अस्ती'त्यध्याहार्यम्, तेनैव=तस्मिन्नेव दिग्भागे उपागच्छति=समीपमायाति, उपागत्य=समीपमागत्य त्रिःकृत्वः=त्रिवारम् आद-

१ अत्र मर्यादार्थकोऽभिविध्यर्थको वा आङ्, तद्योगे च द्वितीया, तेन दक्षिणं=दक्षिणभागं मर्यादीकृत्याभिव्याप्य वेत्यर्थस्तत्फलितमेवाऽऽह—'निजे' —त्यादिना।

श्रमण भगवान् महावीरके निकट पांच प्रकार का अभिगम (मर्यादा) करके गया, वह इस प्रकार—(१) सचित्त (पान, इलायची, माला आदि) द्रव्योंको त्यागकर (२) अचित्त (वस्त्र आभूषण आदि) द्रव्यों को न त्याग कर, (३) एकशाटिक (विगर सांधेके पूरे एक वस्त्र) का उत्तरासंग करके, अर्थात् भाषाकी निरवद्यता के लिए एक मात्र वस्त्र को मुख पर रख कर, (४) भगवान्के दृष्टिगोचर होते ही अंजलि बांध कर, (५) मन को स्थिर करके। जिस ओर श्रमण भगवान् महावीर थे उस ओर गया। वहां जाकर तीन बार अपने मुखके दाहिने भागसे आरंभ करके तीन प्रदक्षिणाएँ कीं। प्रदक्षिणाएँ करके स्तुति

સંગ્રહ થાય છે:-"(તે) શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની પાસે પાંચ પ્રકારનો અભિગમ (મર્યાદા) કરીને ગયો, તે આ પ્રમાણે:-(૧) સચિત્ત (પાન, ઈલાયચી, માલા આદિ) દ્રવ્યોને ત્યજીને, (૨) અચિત્ત (વસ્ત્ર આભૂષણ આદિ) દ્રવ્યોને ત્યજ્યા વિના, (૩) એકશાટિક (વગર સાંધાનું માત્ર એક વસ્ત્ર)નો ઉત્તરાસંગ કરીને, અર્થાત્ ભાષાની નિરવદ્યતાને માટે એક માત્ર વસ્ત્રને મુખપર રાખીને, (૪) ભગવાન્ દૃષ્ટિએ પડતાં જ અંજલિ બાંધીને (હાથ જોડીને), (૫) મનને સ્થિર કરીને, જે બાજુએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર હતા તે બાજુએ તે ગયો. ત્યાં જઈને ત્રણ વાર પોતાના મુખના જમણા ભાગથી આરંભીને ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ

क्षिणं=निजमुखस्य दक्षिणभागतः सम्पुटितमञ्जलि=मारभ्य प्रदक्षिणं=वारत्रयं परिभ्रान्तं-परिवर्त्तितं-करोति, कृत्वा=तथा प्रदक्षिणीकृत्य वन्दते=स्तौति, स्तुतिश्च-

"अद्य प्रभो ! त्रिभुवनेश ! मदीयमेतद्,
यातं जनुः सफलतां तव दर्शनेन ।
धन्योऽस्मि देव ! भवदाननचन्द्रनिर्य-
दाश्चर्यकारि-वचनामृतपानभाग्यः ॥१॥
विन्दन् प्रभो ! भवदुदारपदारविन्द,-
स्यन्दन्मरन्दचयमीश ! मनोमिलिन्दः ।

को नमस्कार किया । राजा जितशत्रुने श्रमण भगवान् महावीर की इस प्रकार स्तुति की थी—

"तीन लोक के नाथ, देव ! दर्शन पा तेरा,
आज हुआ यह जन्म, सफल भगवान् ! है मेरा ।
आस्य-सुधानिधि-निर्गत, पावन परम मनोहर,
विस्मयकर उपदेश,-सुधा पीनेका अवसर ॥
नाथ ! आज मुझको मिला, इसीलिए मैं धन्य हूँ ।
भाग्यवान कृतकृत्य मैं, और अहीन अनन्य हूँ ॥ १ ॥

तव उदार पादार,-विन्दके रजको स्वामी !
लेने में मम मन,-मिलिन्द है अतिशय कामी ॥ २ ॥
उससे जो आनन्द मुझे मिलता है भारी,

કરી. પ્રદક્ષિણાઓ કરીને સ્તુતિ કરી, નમસ્કાર કર્યા. રાજા જિનશત્રુએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી હતી:—

હે ત્રિલોકના નાથ! પામીને દર્શન તારૂં,
સફળ થયું ભગવાન્, આજ આ જીવતર મારૂં;
તવ મુખ ક્ષીરસમુદ્ર થકી શુભ પરમ મનોહર,
વિસ્મયકર ઉપદેશ-સુધા પીવાનો અવસર;
મળ્યો આજ મુજને પ્રભુ! માનું જીવન ધન્ય છું,
ફળ્યા મનોરથ માહરા, ભાગ્યવાન હું અનન્ય છું. ॥ ૧ ॥
તવ ઉદાર પાદારવિંદની રજ હે સ્વામી!
ગ્રહવાને મમ મન-મધુપ છે અતિશય કામી;
જે નિરવધિ આનંદ મળે છે મુજને તેથી,

आनन्दवृन्दमधुना मम याति यत्तद्,
वक्तुं न शक्तिरथ कोऽस्तु तव स्तवस्तु ॥२॥
अद्यादि तावक-पदाम्बुजपोतमेत-
मासाद्य हृद्यमखिलेश ! भवाम्बुराशिम् ।
गोवत्सपादमिव कर्त्तुमहं समर्थो,
नाथ ! त्वदीयकरुणाविनिवृत्तकर्मा ॥३॥" इति ।

इत्युक्तप्रकारा। नमस्यति=प्रणमति, वन्दित्वेत्यादयः स्पष्टार्थाः, नात्यासन्ने=नातिनिकटे, नातिदूरे=नात्यन्तं विप्रकृष्टे, अवग्रहभूमिं परिहाय समुचिते स्थाने

उसके वर्णनमें भी, मेरी वाणी हारी ॥
नाथ ! वाक् असमर्थ है, उसके वर्णनमें कहो ।
किस प्रकार स्तुति करूं ? नहीं सूझता कुछ अहो ॥ ॥ २ ॥
तेरे चरण-जहाज, आज पानेसे ईश !'
बछड़ेके खुरके, समान है भव-वारीश ।
कर्मोंको मैं शीघ्र, दूर अब कर पाऊँगा,
मुक्ति-लाभ कर पुनः,-लौट कर क्यों आऊँगा ? ॥
नाथ ! मनोहर पद-युगल, तब तक नित मनमें रहै ।
जब तक इनका दास यह, परम मुक्ति-पदको गहै ॥"॥३॥ इति

स्तुति और नमस्कार करके श्रमण भगवान् महावीरसे न अधिक नजदीक और न अधिक दूर शुश्रूषा (प्रवचन सुनने की

વર્ણન તેનું શકું કરી નહિ આ મુખેથી;
નાથ ! વૈખરી વાણી તે, વર્ણવવા અસમર્થ છે,
નવ સૂઝે કયમ હું સ્તવું, સ્વામી પરમ સમર્થને. ॥ ૨ ॥

તારાં ચરણ જહાજ હું પામ્યો છું આ ટાણે,
આ ભવસાગર માનું નાનું ખાબોચિયું જાણે;
કર્મોને હું શીઘ્ર વિદારી નાંખીશ આજે,
મુક્તિ પામીને પછી ફરી હું આવું શાને ?
નાથ ! મનોહર પદ-યુગલ, ત્યાંસુધી મુજ મનમાં રહે,
જ્યાં સુધી આ દીન દાસ એ પરમ મુક્તિપદને ગ્રહે. ॥ ૩ ॥
સ્તુતિ અને નમસ્કાર કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરથી ન બહુ નજીક

स्थित इत्यर्थः, अत्यासन्नातिदूरयोरुभयोरप्याशातनादिहेतुत्वादिति भावः। शुश्रूषमाणः=प्रवचनं श्रोतुमिच्छन्, नमस्यन्=मुहुर्मुहुः प्रणमन् प्राञ्जलिपुटः=प्रकृष्टं प्रबद्धं वाऽञ्जलिपुटं यस्य सः, यद्वा—अञ्जलिपुटं प्रगतः सर्वथा सविधि बद्धाञ्जलिरित्यर्थः, अभिमुखः=सम्मुखः, विनयेन=नम्रतया पर्युपास्ते=यथाविधि सेवते।

अभिगमविचारः।

एतेन प्रघट्टकसमुदायेन वीतरागस्य अरूपिणो भगवतोऽर्हतो मूर्त्तिं परिकल्प्य तदुद्देशेन साक्षाद्भगवत्प्रतिषिद्ध-सचित्तपुष्पजलैलालवलीताम्बूलदलफलमालाद्राक्षेक्षुधूपादिसमर्पणं दूरापास्तम्, विहरमाणतावस्थायामपि यस्य केवलमभिमुखमाजिगमिषन् राजाऽपि जितशत्रुः पञ्चविधाभिगमसंपादनेन निरवशेषं सचित्तद्रव्याणि व्युत्ससर्ज, तस्य परित्यक्तसमस्तविषयासङ्गस्य प्रवचनपीयूषाऽऽसाराभिवर्षणेन

इच्छा) करता हुआ, नमस्कार करता हुआ, अंजलि बांधे हुए सामने विनय-पूर्वक पर्युपासना (सेवा) करने लगा।

('अभिगम' पर विचार)

इस संग्रह से वीतराग अरूपी अर्हन्त भगवान् की मूर्ति बनाकर उस (भगवान्) के लिए साक्षात् भगवान् द्वारा निषिद्ध सचित्त पुष्प, जल, इलायची, लवली (लताविशेष) ताम्बूल, पत्ता, फल, माला, दाख, ईख, धूप आदि समर्पण करना तो स्वयं ही निषिद्ध होगया। जब भगवान् स्वयं विहार कर रहे थे उस समय भी उनके सामने जाते हुए राजा जितशत्रु ने पांच प्रकार की मर्यादा धारण करके समस्त सचित्त द्रव्योंका त्याग करदिया था, क्योंकि सब विषयोंके

અને ન બહુ દૂર શુશ્રૂષા (પ્રવચન સાંભળવાની ઇચ્છા) કરતાં, નમસ્કાર કરતાં, અંજલિ બાંધીને સામે વિનયપૂર્વક પર્યુપાસના (સેવા) કરવા લાગ્યો.

'અભિગમ' પર વિચાર.

આ સંગ્રહથી વીતરાગ અરૂપી અર્હન્ત ભગવાન્‌ની મૂર્તિ બનાવીને તે (ભગવાન્)ને માટે સાક્ષાત્ ભગવાન્ દ્વારા નિષિદ્ધ, સચિત્ત, પુષ્પ, જળ, ઇલાયચી, લવલી (લતાવિશેષ), તાંબૂલ, પાન, ફળ, માળા, દ્રાક્ષ, ધૂપ આદિ સમર્પણ કરવાં તે સ્વયં જ નિષિદ્ધ થઇ ગયું. જ્યારે ભગવાન્ પોતે વિહાર કરી રહ્યા હતા, ત્યારે પણ તેમની સામે જતા રાજા જિતશત્રુએ પાંચ પ્રકારની મર્યાદા ધારણ કરીને બધાં સચિત્ત દ્રવ્યોનો ત્યાગ કર્યો હતો, કારણ કે સર્વ વિષયોના

भविजीवान् प्रत्यपि सचित्तवस्तूनि त्यागिसदेशमानेतुं प्रतिषेधतः सिद्धगतिं गतस्य वीतरागस्य कल्पिताया मूर्तेरुपरि साक्षात्सचित्तवस्तुजातोपढौकनस्याऽत्यन्तमनौचित्येन दुस्साहसाऽऽचरणरूपत्वात्, दृश्यते हि लोकेऽपि यद्वस्तु यदन्तिकमप्यानेतुं न कल्पते तत्तस्मै साक्षात्सुतरामकल्प्यं, नहि शास्त्रदूषितत्वेन दूरीकृतमद्यसेवनः केनचिद्भक्त्योपहृतं मद्यमनवद्यमिदं मदर्थमिति कश्चिदपि विपश्चित्सम्मनुते । ननु– 'यथा समवसरणे देवाः पुष्पाणि वर्षन्ति तथा वयमपि भगवतः कल्पितमूर्त्तेरुपरि

त्यागी भगवान्ने उपदेश रूपी पीयूष (अमृत) की मूसल धार वर्षा करके भव्य जीवोंको भी सचित्त वस्तुएँ त्यागी-जनोंके पास लानेका भी निषेध किया था, फिर मुक्तिको प्राप्त वीतरागकी कल्पित मूर्ति पर साक्षात् सचित्त पदार्थ चढाना अति साहसका और अनुचित काम है। लोक-व्यवहारमें भी यही बात देखी जाती है कि जो वस्तु जिसके पास भी लाना अकल्प्य है वह उसके लिए साक्षात् तो स्वयं ही अकल्पनीय है। जिसने शराबको शास्त्रसे निषिद्ध समझ कर आज त्याग करदिया हो वही किसी भक्त द्वारा भक्तिपूर्वक लाईहुई शराब को निर्दोष समझ कर स्वीकार कर ले, ऐसा कोई विवेकी नहीं है।

शंका—जैसे समवसरण में देवता पुष्पोंकी वर्षा करते हैं वैसे हम भी भगवान्की कल्पित मूर्ति पर पुष्प आदि चढाते हैं।

समाधान—यह कथन अनुचित है। देवताओं द्वारा कीजानेवाली पुष्पवर्षा अचित्त होने के कारण आपका उदाहरण विषम है।

ત્યાગી ભગવાને ઉપદેશરૂપી અમૃતની મૂશળધાર વૃષ્ટિ કરીને ભવ્ય જીવોને પણ સચિત્ત વસ્તુઓ, ત્યાગી જનોની પાસે લાવવાનો નિષેધ કર્યો હતો; તો પછી મુક્તિ પામેલા વીતરાગની કલ્પિત મૂર્તિપર સાક્ષાત્ સચિત્ત પદાર્થો ચઢાવવા એ અતિસાહસનું અને અનુચિત કામ છે. લોકવ્યવહારમાં પણ એમ જ માલૂમ પડે છે કે જે વસ્તુ જેની પાસે લાવવી અકલ્પ્ય છે, તે વસ્તુ તેને પોતાને માટે તો કેવળ અકલ્પનીયજ છે. જેણે દારૂને શાસ્ત્રથી નિષિદ્ધ સમજીને અને ત્યજી દીધો હોય, તે કોઇ ભક્તે ભક્તિપૂર્વક તેની પાસે આણેલો દારૂ નિર્દોષ સમજીને સ્વીકારી લે, એવો ત્યાગી કોઇ વિવેકી હોઇ શકે નહિ.

શંકા—જેવી રીતે સમવસરણમાં દેવતાઓ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરે છે, તેવી રીતે અમે પણ ભગવાનની કલ્પિત મૂર્તિ પર પુષ્પ આદિ ચડાવીએ છીએ.

સમાધાન—એ કથન અનુચિત છે. દેવતાઓએ કરેલી પુષ્પવૃષ્ટિ અચિત્ત હોવાને કારણે આપનું ઉદાહરણ વિષમ છે.

पुष्पादीन्युपकल्पयामः' इति चेत्तद्युक्तं, देवकर्तृकपुष्पवर्षणादेरचित्तत्वयोगेन दृष्टान्तवैषम्यात्। अथ वयमपि न सचित्तानि किन्त्वचित्तान्येव द्रव्याणि भगवते भक्तिभावोद्रेकेणोपहराम इति ब्रूध्वे, तर्हि यूयमेव पृष्टा निष्पक्षपातं क्षणमाकुञ्चि-तपक्ष्मचक्षुषः प्रेक्षायोगेन सूक्ष्मेक्षिकया समीक्षध्वं–यदि कश्चनोपासको भक्ति रसाऽऽ-प्लुतोऽमलेनाऽचित्तेन जलेन स्नपयित्वा, अचित्तगन्धाऽऽदिभिर्युष्मान् समर्चयेत्, स्वयमभ्याहृत्याचित्तानि भक्तपानादीनि वा युष्मभ्यमुपकल्पयेत्तत्किमेवंविधया तदीयभक्त्या यूयं (त्यागिनः) प्रसत्स्यथे? ति, नो चेद्वैषम्ये बीजाभावः, यूयं चैवं-विधानि सचित्तान्यचित्तानि वा द्रव्याणि स्वार्थमकल्पितानि मन्यध्वे, यश्च सिद्ध-

शंका—हम लोग भी सचित्त नहीं किन्तु अचित्त द्रव्य भगवान्को भक्ति-भावके साथ अर्पण करें तो क्या हरज है?

समाधान—यदि आप यह कहते हैं तो पक्षपातकी बात को छोड़ कर, नेत्रोंको जरा देर मूँद कर, बुद्धिमत्ताके साथ सूक्ष्म-दृष्टिसे विचार कीजिए-यदि कोई भक्त, भक्तिके रस में डूबा हुआ, निर्मल अचित्त जल से स्नान कराकर आपको अचित्त गन्ध आदि से पूजे, और स्वयं लाए हुए अचित्त भक्त-पान आदि देवे तो क्या उस भक्तकी इस प्रकारकी भक्ति से आप (त्यागी) प्रसन्न होंगे? यदि कहो-नहीं, तो फिर यह दोनों बातें समान ही हुईं। आप इस प्रकारके सचित्त और अचित्त पदार्थोंको अपने लिये अकल्पनीय मानते हैं, और जो भगवान् मुक्ति लाभ कर चुके हैं, परम त्यागी हैं, वीतराग हैं, उन के लिए उन पदार्थोंकी कल्पनीयविषयक

શંકા—અમે પણ સચિત્ત નહિ તો અચિત્ત દ્રવ્ય ભગવાન્‌ને ભક્તિ-ભાવથી અર્પણ કરીએ તો શો વાંધો છે?

સમાધાન—જો આપ એમ કહો છો, તો પક્ષપાતની વાત છોડીને, આંખો જરા બંધ કરીને, બુદ્ધિમત્તાની સાથે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરો કે-જો કોઈ ભક્ત ભક્તિના રસમાં ડૂબી જઇને નિર્મળ અચિત્ત જળથી સ્નાન કરાવીને આપને અચિત્ત ગંધ આદિથી પૂજે, અને પોતે આણેલાં અચિત્ત ભોજન-પાન આદિ આપે, તો શું એ ભક્તની એ પ્રકારની ભક્તિથી આપ (ત્યાગી) પ્રસન્ન થશો? જો ના કહો, તો પછી એ બેઉ વાત સરખી જ થઈ. આપ આ પ્રકારના સચિત્ત અને અચિત્ત પદાર્થોને પોતાને માટે અકલ્પનીય માનો છો, અને જે ભગવાન મુક્તિલાભ કરી ગયા છે, પરમત્યાગી છે, વીતરાગ છે, એવા

गतिं गतः परमत्यागी वीतरागो भगवाँस्तदर्थं च कल्पितानुमोदयध्वे, इत्यहो! युष्माकं व्यामोहविजृम्भणम् । उक्तञ्च–

"जो सावज्ज-सपज्जं, कुणइ महाचाइवीयरागस्स ।
सो भम्मइ संसारे, दीहं कालं जहाजाओ ॥१॥" इति ।

एतच्छाया च—

"यः सावद्यसपर्यां करोति महात्यागिवीतरागस्य ।
स भ्राम्यति संसारे, दीर्घं कालं यथाजातः ॥ १ ॥" इति ।

तत्कृतं कपोलकल्पितानल्पासारजल्पितेन ॥ ९ ॥

मूलम्–तएणं से आणंदे गाहावई इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे, "एवं खलु समणे जाव विहरइ, तं महप्फलं, गच्छामिणं जाव पज्जुवासामि" एवं संपेहेइ, संपेहित्ता ण्हाए, सुद्धप्पावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता सकोरेंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं मणुस्सवग्गुरापरिक्खित्ते पायविहारचारेणं वाणियगामं नयरं मज्झं-मज्झेणं निगच्छइ, निगच्छित्ता जेणामेव दूइपलासे चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव

अनुमोदना करते हो !! वाह ! आपकी इस व्यामोह–विडम्बना को धन्य है । कहा भी है—

"जो परमत्यागी वीतरागकी सावद्य पूजा करता है ।
वह अविवेकी बहुत काल तक संसार में भटकता है ॥१॥"

अतः कपोलकल्पित इस अत्यन्त निस्सार कथन को रहने दीजिए ॥सू०॥९॥

ભગવાનને માટે તે પદાર્થોની કલ્પનીયવિષયક અનુમોદના કરો છો !!! વાહ ! આપની એ વ્યામોહ–વિડંબનાને ધન્ય છે. કહ્યું છે કે—

"જે પરમત્યાગી વીતરાગની સાવદ્ય પૂજા કરે છે,
તે અવિવેકી ઘણા કાલ સુધી સંસારમાં ભટકે છે." (૧)

માટે એ અત્યન્ત નિઃસાર અને કપોલકલ્પિત કથનને રહેવા દો. (સૂ. ૯)

उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आयाहिणं-पयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ नमंसइ जाव पज्जुवासइ ॥ १० ॥

छाया-ततः खलु स आनन्दो गाथापतिरस्यां कथायां लब्धार्थः सन्,-"एवं खलु श्रमणो यावद्विहरति, तन्महत्फलं गच्छामि खलु यावत्पर्युपासे" एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य स्नातः शुद्ध(द्धा)प्र(त्मा)वेश्यानि यावदल्पमहार्घाऽऽभरणालङ्कृतशरीरः स्वकतो गृहतः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य सकुरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन मनुष्यवागुरापरिक्षिप्तः पादविहारचारेण वाणिजग्रामं मध्य-मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव दूतीपलाशं चैत्यं, यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य त्रिःकृत्व आदक्षिणं प्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति यावत्पर्युपास्ते१०

(मूल का अर्थ)

'तएणं से आणंदे' इत्यादि ॥१०॥ जब आनन्द गाथापतिको ज्ञान हुआ कि राजा जितशत्रु भगवान्‌की पर्युपासना कररहा है तब उसने इस बातको समझ कर सोचा—श्रमण भगवान् महावीर यावत् विचर रहे हैं अर्थात् समवसृत हुए हैं, यह महान् फल-प्रद है अतः मैं जाऊँ यावत् पर्युपासना (सेवा) करूँ। इस प्रकार विचार कर स्नान करके, शुद्ध और सभाके योग्य मांगलिक वस्त्र धारण करके, अल्प किन्तु बहुमूल्य भूषणोंसे शरीरको भूषित करके अपने घरसे निकला। निकल कर कोरंट (हजारा)के पुष्पोंकी मालासे युक्त, दास आदि द्वारा लगाए हुए छत्रसे सहित, जनसमुदायसे घिराहुआ वह (आनन्द) पैदल

(મૂલનો અર્થ) तएणं से आणंदे ઇત્યાદિ (૧૦)

જ્યારે આનંદ ગાથાપતિને ખબર પડી કે રાજા જિતશત્રુ ભગવાનની પર્યુપાસના કરી રહ્યો છે, ત્યારે તેણે મનમાં એ પ્રમાણે વિચાર્યું:-'શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર યાવત્ વિચરી રહ્યા છે, અર્થાત્ સમવસૃત થયા છે, એ મહાન્ ફળપ્રદ છે, માટે હું જઉં યાવત્ પર્યુપાસના (સેવા) કરૂં.' એ પ્રમાણે વિચારીને, સ્નાન કરીને, શુદ્ધ અને સભાને યોગ્ય માંગલિક વસ્ત્ર ધારણ કરીને, અલ્પ પરન્તુ મૂલ્યવાન ભૂષણોથી શરીરને ભૂષિત કરીને પોતાના ઘેરથી નીકળ્યો. નીકળીને કુરંટના પુષ્પોની માળાથી યુક્ત, દાસ આદિએ ધારેલા છત્ર સહિત જનસમુદાયથી ઘેરાયલો આનંદ પગે ચાલતો ચાલતો વાણિજગ્રામની વચ્ચોવચ્ચ થઈને નીકળ્યો. નીકળીને જ્યાં દૂતિપલાશ ચૈત્ય હતું અને (તેમાં)

टीका—'तएणंसे' इत्यादि। ततः='जितशत्रुणा राज्ञा भगवत्पर्युपासनं क्रियते' इति वार्त्ताश्रवणानन्तरं, खलु=प्रसिद्धः, सः=पूर्ववर्णितस्वरूपः आनन्दो गाथापतिः, अस्यां=दूतिपलाशे भगवत्समवसरणस्वरूपायां कथायां=वार्त्तायाम्, 'इमीसे कहाए' इत्यत्र 'द्वितीया-तृतीययोः सप्तमी' इतिसूत्रबलात्तृतीयास्थाने सप्तमी, तेन 'अनया कथया' इत्यर्थः, लब्धार्थः=लब्धः=दूतादिमुखात्प्राप्तः अर्थः=आशयो येन तादृशः सन् एवम्=इत्थं संप्रेक्षते=पर्यालोचयति, एवं कथम्? इति जिज्ञासायामाह—'एवं खलु' इति, एवं=वक्ष्यमाणरीत्या, खलु=निश्चयेन श्रमणः, व्याख्यातः श्रमण-शब्दार्थः, 'याव'—दिति-अत्र 'जाव' शब्देन 'भगवं महावीरे आइगरे तित्थयरे' इत्यारभ्य—'संपाविउकामे' इत्यन्तानि, 'पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दूइज्ज-माणे इह हव्वमागए इह संपत्ते इह समोसढे इहेव वाणियगामस्स नयरस्स बाहिं दूइपलासए चेइए अहापडिरूवं उग्गहं उगिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावे-माणे' इत्यन्तानि च विशेषणानि संगृह्यन्ते, तत्र 'संपाविउकामे' इत्यन्तानां छाया व्याख्या च श्रमणावश्यकसूत्रस्य मुनीतोषणी-टीकायां मत्कृतायां द्रष्टव्या, इतरेषां

चलते-चलते वाणिजग्रामके बीचो-बीच होकर निकला। निकलकर जहां दूतिपलाश चैत्य था और (उसमें) जहां श्रमण भगवान् महावीर थे वहीं आया। आकर तीन बार अपने मुखके दाहिने भागसे आरंभ करके प्रदक्षिणापूर्वक वन्दना नमस्कार यावत् पर्युपासना (सेवा) की ॥१०॥

(टीकाका अर्थ)

जब आनन्द गाथापतिने राजा जितशत्रुकी पर्युपासना करनेकी बात सुनी तब दूतिपलाश चैत्यमें भगवानके पधारनेकी बात का आशय दूत आदि से समझ कर वह ऐसा विचार करने लगा—

જ્યાં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર હતા ત્યાં તે આવ્યો. આવીને ત્રણવાર પોતાના મુખના જમણા ભાગથી આરંભીને પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદના નમસ્કાર યાવત્ પર્યુપાસના (સેવા) કરી. (૧૦)

ટીકાનો અર્થ

જ્યારે આનંદ ગાથાપતિએ રાજા જિતશત્રુની પર્યુપાસના કરવાની વાત સાંભળી, ત્યારે દૂતિપલાશ ચૈત્યમાં ભગવાન્ પધાર્યા હોવાની વાતનો આશય દૂત આદિથી સમજીને તે એમ વિચાર કરવા લાગ્યો કે : " આ પ્રમાણે

छाया च-'पूर्वानुपूर्वीं चरन् ग्रामानुग्रामं द्रवन् इह हव्यमागतः, इह संप्राप्तः, इह समवसृतः, इहैव वाणिजग्रामे नगरे बहिर्दूतिपलाशके चैत्ये यथाप्रतिरूपमवग्रहमवगृह्य संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्' इति, व्याख्या तु-पूर्वानुपूर्वी=यथाक्रमं, यद्वा पूर्वेषां=पूर्वतीर्थंकराणां या आनुपूर्वी परिपाटी मर्यादेति यावत्, तां चरन्=आचरन् परिपालयन्नित्यर्थः, ग्रामानुग्रामम्=एकं ग्राममनु=पश्चाद् यो ग्रामस्तम्, अर्थादनुक्रमेण ग्रामाद्ग्रामान्तरं द्रवन्=विहरन्, इह=अत्र, हव्यम्=अकस्मात्, हव्यमित्ययं शब्दोऽद्यापि मगधे 'अकस्मा'-दर्थे प्रसिद्धः, आगतः=समन्ताद्विहृत्योपस्थितः, न केवलमिहागत एव किन्तु इह संप्राप्तः=यथावसरमवस्थातुमिमामेव नगरीमधिगतवान्, इह=इहैवेत्यर्थः, समवसृतः=सदेवमनुष्यपरिषदि भव्यानुपदेष्टुं समुपस्थितः, कुत्र समवसृतः ? इति जिज्ञासायामाह-इहैव वाणिजग्रामे नगरे, नगरेऽपि कुत्र ?-त्याह-बहिरिति बाह्ये इत्यर्थः, ननु बाह्येऽपि कुत्र ? इत्याह-दूतिपलाशके चैत्ये इति, यथाप्रतिरूपं=[1]यथासंयमिकल्पम्, अवग्रहम्=आवासार्थमुद्यानपा-

1-संयमिकल्पमपरित्यज्येत्यर्थः। 'यथाप्रतिरूप-' मित्यत्र 'यथा-असादृश्ये' इति यथार्थे 'अव्ययं विभक्ती'ति वाऽव्ययीभावः।

"इस प्रकार श्रमण भगवान् महावीर, आदिकर-धर्मकी आदि करने वाले, तीर्थंकर-साधु-साध्वी श्रावक-श्राविका रूप तीर्थ के करने वाले, इत्यादि यावत् सिद्धिगति नामके स्थानको प्राप्त होनेवाले पूर्व तीर्थङ्करोंकी परिपाटीका परिपालन करते हुए क्रमशः एकके बाद दूसरे ग्राममें विचरते हुए अकस्मात् ही इस नगरके बाहर दूतिपलाश चैत्य में पधारे हैं, इतना ही नहीं वहां विराजे (ठहरे) भी हैं और देव मनुष्योंकी परिषद् में भव्य जीवों को उपदेश देनेके लिए समवसृत हुए (समोसरे) हैं। संयमियोंकी मर्यादाके अनुसार उद्यानपालसे

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર, આદિકર ધર્મની આદિ કરનારા, તીર્થંકર-સાધુ-સાધ્વી શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ તીર્થના કરનારા, ઇત્યાદિ યાવત્ સિદ્ધિગતિ નામના સ્થાનને પ્રાપ્ત થનારા, પૂર્વ તીર્થંકરોની પરિપાટીનું પરિપાલન કરતાં, ક્રમશઃ એક પછી બીજા ગ્રામમાં વિચરતાં, અકસ્માત્ જ આ નગરની બહાર દૂતિ-પલાશ ચૈત્યમાં પધાર્યા છે, એટલું જ નહિ, પણ ત્યાં તેઓશ્રી બિરાજ્યા પણ છે, અને દેવ મનુષ્યોની પરિષદ્‌માં ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપવાને માટે સમવસૃત થયા (સમોસર્યા) છે. સંયમીઓની મર્યાદાને અનુસરીને ઉદ્યાનપાલ પાસેથી નિવાસ કરવાની આજ્ઞા લઈને, સત્તર પ્રકારના સંયમ અને બાર પ્રકારના

लस्याऽऽज्ञाम् अवगृह्य=आदाय संयमेन=सप्तदशविधेन तपसा=द्वादशविधेन आत्मानं भावयन्=वासयन् संयोजयन्निति यावदिति, एवं सन् किं करोती? त्याह-विहरति =विराजते। तत्=तस्मात्, महत्=विशालं, फलं=शुभपरिणामलक्षणम्, अत्र 'अत एव' इति शेषः, गच्छामि=उपसर्पामि 'णं' खलु=निश्चयेन यावदिति, अत्र 'जाव' शब्देन-"समणं भगवं महावीरं वंदामि नमंसामि सक्कारेमि सम्माणेमि कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं विणएणं" इत्येषां संग्रहो बोद्धव्यः, तेषां च 'पज्जुवासामि' इत्यनेनाग्रेतनेन समन्वयः। एतच्छाया च-'श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दे नमस्यामि कल्याणं मंगलं दैवतं चैत्यं विनयेन' इति, तत्र श्रमणादयो नमस्यामीत्यन्ताः शब्दा व्याख्यातपूर्वाः, सत्कारयामि=अभ्युत्थानादिनिरवद्यक्रियासम्पादनेनाऽऽराधयामि, सम्मानयामि=मनोयोगपूर्वकमर्हदुचितवाक्यप्रयोगादिनाऽऽराधयामि,

१-इह 'महप्फलं' इत्यतोऽग्रे-'खलु तहारूवाणं अरिहंताणं भगवंताणं णाम-गोयस्सवि सवणयाए किमंग पुण अभिगमण-वंदण-णमंसण-पडिपुच्छण-पज्जुवा-सणयाए एक्कस्सवि आरियस्स सुवयणस्स सवणयाए किमंग पुण विउलस्स अट्ठस्स गहणयाए, तं०' इति पाठः क्वचिदुपलभ्यते तत्र-'खलु तथारूपाणामर्हतां भगवतां नाम-गोत्रस्यापि श्रवणतया किमंग पुनरभिगमन-वन्दन-नमस्यन-प्रतिप्रच्छन-पर्युपा-सनयैकस्यापि आर्यस्य धार्मिकस्य सुवचनस्य श्रवणतया किमंग पुनर्विपुल-स्यार्थस्य ग्रहणतया, तत्' इति च्छाया, व्याख्या तु स्वयमूहनीया।

निवास करनेकी आज्ञा लेकर, सत्रह प्रकारके संयम और बारह प्रकारके तपसे आत्माको भाते हुए विराजमान हैं। अतः उस प्रकारके अरिहन्त भगवान्के नाम गोत्र सुननेसे भी महाफल होता है तो फिर उनके सामने जानेकी तथा वन्दन नमस्कार वार्तालाप और सेवा करने की तो बात ही क्या? इसलिए मैं भी (वहां) जाऊँ और 'यावत्' अर्थात्—'श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना-नमस्कार करूँ, अभ्युत्थान (उठना) आदि निरवद्य क्रियाएँ करके सत्कार करूँ, मनोयोग-पूर्वक अर्हन्त भगवान्के योग्य वाक्य-प्रयोग आदि द्वारा सम्मान करूँ,

તપથી આત્માને ભાવતા બિરાજમાન છે. એ પ્રકારના અરિહંત ભગવાન્નાં નામ-ગોત્ર સાંભળવાથી પણ મહાફળ થાય છે તો પછી તેમની સમક્ષ જવાની અને વંદન-નમસ્કાર-વાર્તાલાપ અને સેવા કરવાની તો વાતજ શી? માટે હું પણ ત્યાં જઉં અને 'યાવત્' અર્થાત્-'શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના નમસ્કાર કરૂં, અભ્યુત્થાન આદિ નિરવદ્ય ક્રિયાઓ કરીને સત્કાર કરૂં, મનોયોગપૂર્વક અર્હન્ત ભગવાનનું યોગ્ય વાક્યપ્રયોગ આદિ વડે સંમાન કરૂં, કર્મજન્ય બધી ઉપાધિઓ, વ્યાધિઓ,

कल्याणं=कर्मबद्धसकलोपाधिव्याधिबाधाविधुरत्वात्-कल्यो=मोक्षस्तम्, आ=समन्तात् नयति=प्रापयतीति ज्ञानादिरत्नत्रयलक्षणमोक्षमार्गोपदेशदानद्वारा (भविजनान्), कल्यान्=जन्मजरादिरोगमुक्तान् आणयति=धातूनामनेकार्थत्वात्संपादयतीति वा कल्याणस्तम्, मंगलं=सकलहितप्रापकत्वाच्छुभमयं, यद्वा मां गालयति=भवाब्धेस्तारयतीति मङ्गलः, अथवा मङ्गते=अजरामरत्वगुणेन भविजनान् भूषयतीति, मङ्गो=मोक्षस्तं लाति=आदत्त इति मङ्गलस्तम्, दैवतम्=आराध्यदेवस्वरूपम्, अत्र देवतैव दैवतमिति स्वार्थेऽण्, चैत्यं=चित्ते भवं तदस्यास्तीति, यद्वा चित्ति=विशिष्टज्ञानं तया युक्तमिति सर्वथाविशिष्टज्ञानवन्तमित्यर्थः, एतद्व्याख्या च सविस्तरमग्रे वक्ष्यते, विनयेन=प्रतिपत्तिविशेषेण पर्युपासे=सेवे, एवम्=अनयोक्तरीत्या संप्रेक्षते=पर्या-

१ चैत्यशब्दात् 'अर्श आदिभ्योऽच्' इति पा० सूत्रेण मत्वर्थीयोऽच्प्रत्ययस्ततो यञ्। २ 'चिती संज्ञाने' इत्यस्मात् 'स्त्रियां क्तिन्' इतिक्तिन् प्रत्ययस्ततो यञ्।

कर्मजन्य समस्त उपाधियों–व्याधियों–बाधाओंसे रहित होनेसे कल्य (मोक्ष) को प्राप्त कराने वाले, अथवा ज्ञानादि रत्नत्रयरूप मोक्ष–मार्गका उपदेश देकर संसारी जीवोंको जन्म जरा आदि रोगों से मुक्त करने वाले (कल्लाणं) कल्याणरूप, समस्त हित-रूप होनेसे या संसार-सागर से पार उतारनेवाले होनेसे, अथवा अजरता अमरता आदि गुणोंसे भूषित करनेवाले, मोक्षको देनेवाले होनेसे (मंगलं) मंगलरूप, (देवयं)-आराध्यदेव और *(चेइयं)-विशिष्ट ज्ञानवान् (भगवान्) की मैं विनय-पूर्वक पर्युपासना (सेवा) करूं।"

*'चैत्य' शब्दकी विस्तृत व्याख्या आगे—('अन्नउत्थियपरिग्गहियाइं अरिहंतचेइयाइं वा' इसकी व्याख्यामें) की जायगी।

પીડાઓથી રહિત હોઇને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવનાર, અથવા જ્ઞાનાદિ–રત્નત્રયરૂપ મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ આપીને સંસારી જીવોને જન્મ જરા આદિ રોગોથી મુક્ત કરનાર-(कल्लाणं) કલ્યાણરૂપ, સમસ્ત હિતરૂપ હોવાથી યા સંસારસાગરથી પાર ઉતારનાર હોવાથી, અથવા અજરતા અમરતા આદિ ગુણોથી ભૂષિત કરનારા–મોક્ષને આપવાવાળા હોવાથી (मंगलं) મંગલરૂપ, (देवयं) આરાધ્ય દેવ અને (चेइयं)* વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાન્ (ભગવાન્) ની હું વિનયપૂર્વક પર્યુપાસના (સેવા) કરૂં."

* ચૈત્ય શબ્દની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા આગળ (अन्नउत्थियपरिग्गहियाइं अरिहंतचेइयाइं वा એની વ્યાખ્યામા) કરવામાં આવશે.

शोचयति, संप्रेक्ष्य=पर्यालोच्य स्नातः=कृतस्नानः, शुद्धात्मा=निर्मलान्तःकरणः, वेश्यानि=वेशे साधूनि वेशयोग्यानीत्यर्थः। 'शुद्धप्रवेश्यानि' इतिच्छायापक्षे तु शुद्धानि च तानि प्रवेश्यानि=प्रवेशे साधूनि योग्यानीत्यर्थः, 'पावेसाइं' इत्यत्र दीर्घस्त्वार्षत्वात्, मङ्गलानि=शुभसूचकानि, वस्त्राणि=वासांसि प्रवरपरिहितः=प्राकृते 'पवर' इति लुप्तद्वितीयाबहुवचनान्तं तस्य प्रवराणि श्रेष्ठानीत्यर्थः, यद्वा प्रवरमुत्कृष्टं यथा स्यात्तथा यथोचितमिति यावत् परिहितः=परिहितवान् वसान इति यावत्, अत्र क्तः प्रत्ययो बाहुलकात्कर्त्तरि, अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीरः=अल्पानि=स्तोकभारवन्ति, महार्घाणि=बहुमूल्यानि यानि आभरणानि=भूषणानि तैरलङ्कृतं=भूषितं शरीरं यस्य येन वा सः, स्वकतः=स्वकीयात्, गृहतः=गृहात् प्रतिनिष्क्रामति=निर्गच्छति, प्रतिनिष्क्रम्य=निर्गत्य, सकुरण्टमाल्यदाम्ना=सकुरण्टानि-पीतवर्णकुरण्टसञ्ज्ञक('हजारा' इतिप्रसिद्ध)पुष्पयुक्तानि, माल्यदामानि=माला यत्र तेन, छत्रेण=आतपत्रेण, ध्रियमाणेन=भृत्यकरतो गृह्यमाणेन, अत्रोपलक्षणे तृतीया तस्मादुक्तरूपच्छत्रोपलक्षित इत्यर्थः, मनुष्यवागुरापरिक्षिप्तः=मनुष्याणां वागुरया=समुदायेन परिक्षिप्तः=सर्वतोव्याप्तः, पादविहारचारेण=पादाभ्यां यो विहारो=विहरणं तद्रूपो

१ 'तत्र साधु'-रिति यत्प्रत्ययः।

गाथापति आनन्दने इस प्रकार का विचार किया। विचार करने के बाद उसने स्नान किया और निर्मलअन्तःकरण होकर उसने सभा में पहनने योग्य शुद्ध, यथोचित मंगल-सूचक वस्त्र धारण किए। थोड़े भार वाले किन्तु बहुमूल्य भूषणोंसे शरीरको भूषित किया और अपने गृहसे निकला। निकलकर कुरंण्ट (हजारा) के फूलोंकी माला सहित और नौकरके हाथ में थमे हुए छत्रसे युक्त होकर, जन-समुदाय से घिरा हुआ, पैदल, वाणिजग्राम नगरके बीचो–बीच होकर निकला।

ગાથાપતિ આનંદે આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો. પછી તેણે સ્નાન કર્યું. અને અંતઃકરણને નિર્મળ કરીને તેણે સભામાં પહેરવા યોગ્ય શુદ્ધ, યથોચિત મંગળ સૂચક વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં, થોડા ભારવાળાં પરન્તુ મૂલ્યવાન્ ભૂષણોથી તેણે શરીરને ભૂષિત કર્યું અને પછી તે પોતાને ઘેરથી નીકળ્યો. નીકળીને કુરંટનાં ફૂલની માલા સહિત અને નોકરના હાથમાં ધારણ કરાયલા છત્રથી યુક્ત થઈ, જનસમુદાયથી ઘેરાયલો, પગપાળો, વાણિજગ્રામ નગરની વચ્ચે થઈને નીકળ્યો.

यश्चारः=संचरणं तेन पादचारेणेत्यर्थः, वाणिजग्रामं=वाणिजग्रामस्य, मध्यमध्येन= मध्यभागतः । शिष्टा निगदव्याख्याताः ॥ १० ॥

मूलम्–तएणं समणे भगवं महावीरे आणंदस्स गाहावइस्स, तीसे य महइ-महालियाए परिसाए जाव धम्मकहा। परिसा पडिगया, राया य गए ॥ ११ ॥

छाया–ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीर आनन्दाय गाथापतये तस्यां च महातिमहत्यां परिषदि यावद्धर्मकथा परिषत् प्रतिगता, राजा च गतः ॥ ११ ॥

टीका–'तएणं समणे' इत्यादि । ततः=तदनन्तरं 'तए' शब्दस्य प्राकृते 'ततः' इत्यर्थकाव्ययत्वात्, खल्वादयः स्पष्टा व्याख्याताश्च । तस्यां=प्राग्वर्णित-स्वरूपायां, महातिमहत्याम्=अतिविशालायां परिषदि=सभायाम् । 'याव' दिति,

---

१ अत्र 'एनपाद्वितीया' इति षष्ठ्यर्थे द्वितीया। ननु 'एनवन्यतरस्यामदूरे पञ्चम्याः' इत्यत्र पूर्वसूत्रात् 'उत्तराधरदक्षिणात्' इत्यनुवृत्तेर्मध्यशब्दादेनब् दुर्लभ इति चेत्सत्यं किन्तु मतान्तरे पूर्वसूत्रानुवृत्तेर्दिक्छब्दमात्रादेनप्प्रवृत्तिस्तदुक्तं सिद्धान्तकौमुद्याम्–'इह केचिदुत्तरादीननुवर्त्य दिक्छब्दमात्रादेनपमाहुः–'पूर्वेण ग्रामम्, अपरेण ग्रामम्' इति ।

निकलकर दूतिपलाश चैत्यकी ओर, जिधर भगवान् विराजमान थे वहीं आया। आकर प्रदक्षिणा आदि पूर्वोक्त सब विधि की और पर्युपासना (सेवा) करने लगा। ॥१०॥

(मूलका अर्थ)

'तएणं समणे' इत्यादि ॥११॥ इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने, आनन्द गाथापतिके लिए उस अतिविशाल परिषद् में (यावत्) धर्मकथा की। परिषद् लौट गई राजा भी लौट गया ॥११॥

નીકળીને દૂતિપલાશ ચૈત્યની તરફ જ્યાં ભગવાન્ બિરાજમાન હતા ત્યાં તે આવ્યો. આવીને પ્રદક્ષિણા આદિ પૂર્વોક્ત બધો વિધિ કર્યો અને પર્યુપાસના (સેવા) કરવા લાગ્યો. (૧૦)

મૂળનો અર્થ

तएणं समणे ઇત્યાદિ. (૧૧) ત્યારબાદ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે આનંદ ગાથાપતિને માટે એ અતિ વિશાળ પરિષદ્‌માં (યાવત્) ધર્મકથા કહી. પરિષદ્ પાછી ફરી અને રાજા પણ પાછો ફર્યો. (૧૧)

अत्र 'जाव'-शब्दवाच्यानि 'मज्झगए विचित्तं धम्ममाइक्खइ जहा जीवा बज्झंति-मुचंति जह य संकिलिस्संति' इत्येतानि पदानि, तेषां छाया च-'मध्यगतो विचित्रं धर्ममाख्याति-यथा जीवा बध्यन्ते मुच्यन्ते यथा च संक्लिश्यन्ते' इति, तत्र विचित्रम् =अद्भुतं, धर्मं=प्राग्व्याख्यातस्वरूपम्, आख्याति=सम्यगुपदिशति, कथं सम्यग्? इतिशङ्कायामाह-'यथे'-ति-यथा=येन प्रकारेण जीवा बध्यन्ते, यथा मुच्यन्ते यथा च संक्लिश्यन्ते=महद्भिर्दुखैः परिपीड्यन्ते तथेत्यर्थः। ननु कतिविधोऽसौ धर्मः किंस्वरूपश्च यं भगवानुपदिशती? ति, यद्वा ननु कीदृशी सा धर्मकथा या भगवतोपदिष्टे? तिजिज्ञायामौपपातिकतो विस्तरेण धर्मव्याख्याऽवगन्तव्येति सङ्केतयितुमाह-'धर्मकथे'-ति, परिषत्=उपस्थितजनसमुदायः, प्रतिगता=प्रत्यावृत्ता,

---

(टीकाका अर्थ)

तदन्तर उस अतिविशाल परिषद्के बीचमें भगवान् ने अद्भुत (अलौकिक–अश्रुतपूर्व) सम्यक् उपदेश दिया। वह सम्यक् कैसे था? सो कहते हैं—जिस प्रकार जीव कर्मोंसे बंधते हैं, जिस प्रकार मुक्त होते हैं और जिस प्रकार संक्लेश पाते हैं। भगवान्ने यह सब यथार्थ निरूपण किया इसलिए उनका उपदेश सम्यक् था।

जिसका भगवान् उपदेश देते हैं वह धर्म कितने प्रकार का है? उसका क्या स्वरूप है?, अथवा भगवान् द्वारा उपदिष्ट धर्मकथा किस प्रकार की है? इन जिज्ञासाओंका विस्तारपूर्वक समाधान औपपातिक सूत्रसे समझना चाहिए। इसी बातका संकेत करनेके लिए मूलमें 'धर्म-

---

ટીકાનો અર્થ

પછી એ અતિ વિશાળ પરિષદ્‌ની વચ્ચે ભગવાને અદ્‌ભુત (અલૌકિક–અશ્રુતપૂર્વ) સમ્યક્ ઉપદેશ આપ્યો. તે ઉપદેશ સમ્યક્ શા માટે હતો? તો કહે છે–જે પ્રકારે જીવો કર્મોથી બંધાય છે, જે પ્રકારે મુક્ત થાય છે અને જે પ્રકારે સંક્લેશ પામે છે, તે બધું ભગવાને યથાર્થ નિરૂપણ કર્યું તેથી તેમનો ઉપદેશ સમ્યક્ હતો.

ભગવાન્ જેનો ઉપદેશ આપે છે તે ધર્મ કેટલા પ્રકારનો છે? એનું કેવું સ્વરૂપ છે? અથવા ભગવાને ઉપદેશેલી ધર્મકથા કેવા પ્રકારની છે? એ જિજ્ઞાસાઓનું વિસ્તારપૂર્વક સમાધાન ઔપપાતિક સૂત્રથી સમજી લેવું. એ વાતનો સંકેત કરવાને માટે જ મૂળમાં 'ધર્મકથા' પદ આપેલું છે.

राजा चेत्यादिः स्पष्टः। इह धर्मकथा चौपपातिकसूत्रतो ज्ञातव्येत्यर्थः, तथाहि—

धर्मकथा.

"अत्थि लोए, अत्थि अलोए, एवं जीवा, अजीवा, बंधे, मोक्खे, पुण्णे,

---

एतच्छाया च–

"अस्ति लोकः, अस्त्यलोकः। एवं जीवाः, अजीवाः, बन्धः, मोक्षः, पुण्यं,

---

एतद्व्याख्या चैवम्—अस्ति=वर्त्तते लोकः=लोक्यते यः सः। ननुकोऽयं लोकपदार्थः। किं येन केनचिद् यः कश्चिदेको ग्रामोऽवलोकितस्तावानेव लोकः? मैवम्, अपरेण ततोऽप्यधिकग्रामदर्शनात्। किं तर्हि यावद्ग्रामादिकमस्माभिरवलो-

---

कथा' पद दिया है। ओपपातिक सूत्रमें *धर्मकथाका वर्णन इस प्रकार है—

धर्मकथा.

"लोक है। जो अवलोकन किया जाय उसे लोक कहते हैं।

शंका—'लोक' पदका क्या अर्थ है? यदि किसीने कोई एक गांव का अवलोकन किया (देखा) तो क्या उतना ही लोक है?

समाधान—ऐसा न कहो। क्योंकि दूसरा उससे भी अधिक ग्राम देखता है।

शंका—तो क्या जितने गांव आदि हम लोग देखते हैं उतना ही लोक है?

*धर्मकथा संस्कृतटीकामें देखलेवें,।

---

*ધર્મકથાનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં આ પ્રમાણે છે.

ધર્મકથા.

લોક છે. જે અવલોકી શકાય તેને લોક કહે છે.

શંકા—'લોક' પદનો અર્થ શો? જો કોઇએ કોઇ એક ગામને અવલોક્યું (જોયું) તો શું એટલો જ લોક છે?

સમાધાન—એમ ન કહો, કેમકે બીજો એનાથી પણ વધારે ગામો જુએ છે.

શંકા—તો શું જેટલાં ગામ આદિ આપણે જોઇએ છીએ તેવડોજ લોક છે?

*ધર્મકથા સંસ્કૃત ટીકામા જોઇ લેવી.

क्यते तावानेव लोकः ?, नहि, अनन्तज्ञानसंपन्नेन सर्वज्ञेन यो विलोक्यते स लोक इत्याशयात् । नन्वेतेनाऽलोकस्यापि लोकत्वप्रसङ्गस्तस्यापि सर्वज्ञेनावलोकितत्वात्, तथा चाऽलोकोऽपि लोकः प्रसज्येतेति चेन्न, यतो लोक्यते धर्मास्तिकायाद्याधारभूत आकाशविशेषो यः स लोक इति हृद्यम् । स च कटितटोभयपार्श्वतो निहितहस्तद्वयो विस्फारितपादयुगलोऽवस्थितः पुरुष इव नृत्यद्भैरवोपासकाऽऽकृतिको वा ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्भेदभिन्नश्चतुर्दशरज्जुपरिमिताऽसङ्ख्यातप्रदेशात्मक आकाशविशेषः।

अलोकः=लोकविपरीतः । नन्वस्तु लोको जीवपुद्गलादीनामनाधारतयाऽव-

समाधान—नहीं । कहनेका तात्पर्य यह है कि अनन्तज्ञानवान् भगवान् सर्वज्ञ द्वारा जो देखाजाता है वह लोक है ।

शंका—तब तो अलोक भी लोक हो गया ! क्योंकि सर्वज्ञ भगवान् उसे भी देखते हैं।

समाधान—नहीं । धर्मास्तिकाय आदिका आधार-भूत जो आकाश-विशेष सर्वज्ञ द्वारा देखाजाता है वह लोक है । हमारे कथनका यही तात्पर्य है ।

वह लोक, दोनों हाथ कमर पर रखकर, तथा पैर फैलाकर खड़े-हुए पुरुष के समान, अथवा नाचते हुए भैरव के उपासक (भोपा) की आकृतिके समान है । ऊर्ध्व, मध्य और अधः के भेद से उसके तीन भेद हैं । चौदह रज्जु प्रमाण वाला तथा असंख्यातप्रदेशी है ।

अलोक, लोकसे विपरीत है ।

સમાધાન—નહિ, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-અનંત જ્ઞાનવાન્ ભગવાન્ સર્વજ્ઞ દ્વારા જે દેખાય છે તે લોક છે.

શંકા—ત્યારે તો અલોક પણ લોક થઇ ગયો ! કારણ કે સર્વજ્ઞ ભગવાન્ તેને પણ જુએ છે.

સમાધાન—નહિ, ધર્માસ્તિકાય આદિના આધારભૂત જે આકાશવિશેષને સર્વજ્ઞ દેખે છે તે લોક છે. અમારા કથનનું એજ તાત્પર્ય છે.

એ લોક, બેઉ હાથ કમર પર રાખીને તથા પગ પસારીને ઊભેલા પુરૂષની સમાન અથવા નાચતા ભૈરવના ઉપાસક (ભૂવા)ની આકૃતિની સમાન છે. ઉર્ધ્વ, મધ્ય અને અધ: (નીચો)ના ભેદથી તેના ત્રણ ભેદ છે. ચૌદ રજ્જુ પ્રમાણ-વાળો તથા અસંખ્યાત પ્રદેશી છે. અલોક, લોકથી વિપરીત છે.

स्थानासंभवात्, अलोकस्तु कथं ? तस्याऽमूर्त्तत्वेनेन्द्रियागोचरतयाऽस्तित्वसाधक-प्रमाणाभावात्, इन्द्रियाऽगोचरे चार्थे मनःप्रवृत्तेः कदाऽप्यसम्भवादिति तु नाऽऽ-शङ्कनीयम्, इन्द्रिय-नोइन्द्रिय-विषयत्वाभावमात्रदर्शनेन तदस्तित्वनिराकरणस्या-शक्यवक्तव्यत्वात्, अन्यथा मृतानां प्रपितामहादीनामप्यभावप्रसक्तेः, एवं च यथा

शंका—जीव पुद्गल आदि; विना आधारके नहीं रह सकते, इस कारण उनका आधारभूत लोक तो हो सकता है, परन्तु अलोक का अस्तित्व नहीं स्वीकार किया जा सकता, क्योंकि उसे आप अमूर्त्त मानते हैं इसलिए वह इन्द्रियोंसे नहीं जाना जा सकता। अतः अलोक को सिद्ध करने वाला कोई प्रमाण नहीं है। रहा मन; सो बाह्य वस्तुमें मन की प्रवृत्ति तब होती है जब इन्द्रियों द्वारा पदार्थको जानलिया जाय, अलोक जब इन्द्रियों द्वारा नहीं जाना जा सकता तो मन द्वारा भी नहीं जाना जा सकता, फिर आप अलोक कैसे मानते हैं ?

समाधान—यह शंका ठीक नहीं है। इन्द्रिय और मनके द्वारा न जान सकनेके कारण अलोकके अस्तित्वका खंडन नहीं किया जा सकता। नहीं तो मृत दादा, पडदादा, नकडदादा, आदिका भी अभाव मानना पडेगा, क्योंकि उन्हें भी इन्द्रियोंसे नहीं जान सकते, और जब इन्द्रियों द्वारा नहीं जान सकते तो आपके ही कथनानुसार मनसे भी नहीं जान सकते। किन्तु जैसे दादा आदिका अस्तित्व इस

શંકા—જીવ પુદ્ગલ આદિ આધાર વિના રહી શકતા નથી, એનું કારણ એનો આધારભૂત લોક તો હોઇ શકે છે, પરંતુ અલોકનું અસ્તિત્વ સ્વીકારી શકાતું નથી, કારણકે તેને આપ અમૂર્ત માનો છો; તેથી તે ઇંદ્રિ-યોથી જાણી શકાતો નથી. માટે અલોકને સિદ્ધ કરનારૂં કોઇ પ્રમાણ નથી. બાકી રહ્યું મન, પણ બાહ્ય વસ્તુમાં મનની પ્રવૃત્તિ ત્યારે થાય છે કે જ્યારે ઇંદ્રિયો દ્વારા પદાર્થને જાણી લેવામાં આવે; અલોકને જ્યારે ઇંદ્રિયો દ્વારા નથી જાણી શકાતો, તો મનદ્વારા પણ નથી જાણી શકાતો; તો પછી આપ અલોક કેવી રીતે માનો છો ?

સમાધાન—આ શંકા બરાબર નથી. ઇંદ્રિય અને મનની દ્વારા ન જાણી શકવાને કારણે અલોકના અસ્તિત્વનું ખંડન કરી શકાતું નથી; નહિ તો મરણ પામેલા દાદા, વડદાદા આદિનો પણ અભાવ માનવો પડશે, કારણ કે તેમને પણ ઇંદ્રિયોથી નથી જાણી શકાતા, તો આપના કથનાનુસાર મનથી

'आसन् प्रपितामहादयोऽस्मदादिशरीराणामन्यथाऽनुपपन्नत्वात्' इत्यनुमानेन प्रपितामहादीनामस्तित्वं साध्यते तथा लोकास्तित्वसिद्धेरप्यनिवार्यत्वात्, तथाहि-लोकः सप्रतिपक्षः, व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदाभिधेयत्वात्, यो हि व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदाभिधेयः

अनुमानसे सिद्ध किया जाता है कि—'दादा आदि थे, क्योंकि उनके विना हमारा शरीर उत्पन्न नहीं हो सकता।' इसी प्रकार "लोक सप्रतिपक्ष है, क्योंकि वह व्युत्पत्तिवाले शुद्ध पदका वाच्य है। जो व्युत्पत्तिवाले शुद्ध पदका वाच्य होता है वह सप्रतिपक्ष होता है, जैसे घट।" और लोकका प्रतिपक्ष सत्तावान् अलोक ही है, क्योंकि प्रतिपक्ष वही होता है जिसमें सत्ता पाई जाती है। तात्पर्य यह है कि 'लोक' शब्दकी 'लोक्यते इति लोकः' ऐसी व्युत्पत्ति है। इसलिए यह 'लोक' शब्द व्युत्पत्तिवाला है। तथा 'लोक' शब्दमें समास नहीं है—अनेक पदोंको मिलानेसे 'लोक' शब्द नहीं बना है किन्तु वह स्वतंत्र एक शब्द है, इसलिए वह शुद्ध (एकही) पद है। ऐसा नियम है कि जो पदार्थ व्युत्पत्तिवाले शुद्ध पद का वाच्य होता है, उसका प्रतिपक्ष अर्थात् विरोधी (उलटा) भी अवश्य होता है, जैसे घटका विरोधी अघट (घटसे भिन्न तत्सदृश अन्य) पदार्थ भी अवश्य है। इस सर्व-सम्मत नियमके अनुसार लोकका विरोधी भी तत्सदृश कोई पदार्थ अवश्य होना चाहिए। बस, उसका जो विरोधी और उसके सदृश-

પણ નથી જાણી શકાતા; પરન્તુ જેમ દાદા આદિનું અસ્તિત્વ એવા અનુમા-નથી સિદ્ધ કરવામાં આવે છે કે 'દાદા આદિ હતા, કારણ કે તેમના વિના અમારૂં શરીર ઉત્પન્ન થઇ શકત નહિ;' તેમ "લોક સપ્રતિપક્ષ છે, કારણ કે તે વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધ પદનો વાચ્ય છે. જે વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધ પદનો વાચ્ય હોય છે તે સપ્રતિપક્ષ હોય છે, જેમ કે ઘટ" અને લોકનો પ્રતિપક્ષ સત્તાવાન્ અલોકજ છે, કારણ કે પ્રતિપક્ષ એજ હોય છે કે જેનામાં સત્તા રહેલી હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે 'લોક' શબ્દની लोक्यते इति लोकः એવી વ્યુત્પત્તિ છે. તે માટે એ 'લોક' શબ્દ વ્યુત્પત્તિવાળો છે. વળી 'લોક' શબ્દમાં સમાસ નથી—અનેક પદોને મેળવીને 'લોક' શબ્દ બનાવ્યો નથી પરંતુ તે સ્વતંત્ર એક શબ્દ છે. તે માટે તે શુદ્ધ એકજ પદ છે. એવો નિયમ છે કે જે પદાર્થ વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધ પદનો વાચ્ય હોય છે, તેનો પ્રતિપક્ષ અર્થાત્ વિરોધી (ઉલટો) પણ અવશ્ય હોય છે, જેમ કે ઘટનો વિરોધી અઘટ (ઘટથી ભિન્ન તેના જેવો બીજો કોઇ) પદાર્થ પણ અવશ્ય છે. આ સર્વસંમત નિયમાનુસાર લોકનો વિરોધી પણ તેના

स सप्रतिपक्ष एव भवति यथा घटः, यश्च लोकप्रतिपक्षः स एव सद्भूतोऽलोकः, अस्तित्ववत एव प्रतिपक्षित्वादिति ।

जीवाः=अजीवन्, जीवन्ति, जीविष्यन्ति चेति तथा, संसारित्व-सिद्धत्वावस्थाद्वयेऽप्युपयोगवन्त इत्यर्थः 'जीवो उवओगलक्खणो' इति वचनात् । एतद्विवरणं च मत्कृतात्तत्त्वप्रदीपादवगन्तव्यम्।अजीवाः=जीवविपरीतस्वरूपाः=धर्माधर्माऽऽकाशपुद्गलास्तिकायाद्धासमयलक्षणाः । बन्धः=बध्यते=परतन्त्रीक्रियत आत्मा येन

आकाशविशेष-है वही अलोक है। वह अलोक भी अस्तित्ववान् है, क्योंकि व्युत्पत्तिवाले शुद्ध पदका विरोधी अस्तित्ववान् होता है। इस प्रकार अलोक सिद्ध होता है।

जो जीवित था, जीवित है और जीवित रहेगा, वह जीव है, अर्थात् संसार अवस्था और मुक्त अवस्था दोनों अवस्थाओंमें (सदा-सर्वदा) जो ज्ञान दर्शनसे युक्त रहे उसे जीव कहते हैं। कहा भी है—"जीव, उपयोगस्वभाव वाला है।" इत्यादि जीवतत्त्वका विशेष कथन मेरे बनाए हुए 'तत्त्वप्रदीप' ग्रन्थ में देखना चाहिए।

जीवसे विपरीत स्वभाववाला अजीव है, धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय तथा काल, ये सब अजीव हैं।

---

१. तत्त्वप्रदीपके मिलनेका पता-" कृष्णलाल वर्मा लेडी हार्डिंज रोड ग्रंथभंडार माटूंगा मुंबई।

જેવો કોઇ પદાર્થ અવશ્ય હોવો જોઇએ. બસ, એનો જે વિરોધી અને એના જેવો-આકાશવિશેષ-છે તેજ અલોક છે. તે અલોક પણ અસ્તિત્વવાન્ છે, કારણ કે વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધ પદનો વિરોધી અસ્તિત્વવાન્ હોય છે. એ પ્રમાણે અલોક સિદ્ધ થાય છે.

જે જીવિત હતો, જીવિત છે અને જીવિત રહેશે, તે જીવ છે; અર્થાત્ સંસાર અવસ્થા અને મુક્ત અવસ્થા-બેઉ અવસ્થાઓમાં (સદા સર્વદા) જે જ્ઞાન દર્શનથી યુક્ત રહે તેને જીવ કહે છે. કહ્યું છે કે-" જીવ, ઉપયોગ સ્વભાવવાળો છે. " ઇત્યાદિ જીવતત્ત્વનું વિશેષ કથન મારા બનાવેલા ' તત્ત્વપ્રદીપ ' ગ્રંથમાં જોઇ લેવું.

જીવથી વિપરીત સ્વભાવવાળો અજીવ છે;-ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય તથા કાલ, એ બધા અજીવ છે.

सः, अभीष्टस्थानप्राप्ति-गतिप्रतिरोधलक्षणो जीव-कर्मणोरयोगोलकवह्नयोरिव तादात्म्यापत्तिलक्षणो वा। मोक्षः=मोचनम्=आत्मनः पृथग्भवनं, तच्च द्रव्यतो भावतश्च तत्र द्रव्यतो निगडादितः, भावतो ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मपाशतः। पुण्यं=पुणति=शुभयति, यद्वा पुनाति=पवित्रीकरोत्यात्मानमिति, पूयते=पवित्रीक्रियते आत्माऽनेनेति वा तत् संसारपारावारोत्तरणतरणिभूतमिति भावः। पापं=पातयति=

१—'पुण, कर्मणि शुभे च' इति धातो रूपमिदम्।
२ 'पूञ् पवने' इति धातो रूपमिदम्।

जिसके द्वारा परतन्त्र हो जाय–बँध जाय उसे बंध कहते हैं। अथवा अभीष्ट स्थान पर पहुँचने में बाधा पहुँचानेवाला, लोहेके गोले और अग्निके समान आत्मा और कर्मको एकमेक करदेनेवाला बंध है।

आत्मा का मुक्त (स्वतन्त्र) हो जाना मोक्ष है। वह दो प्रकारका है— (१) द्रव्यसे और (२) भाव से। बेड़ी आदिसे छूट जाना द्रव्य-मोक्ष है और ज्ञानावरण आदि आठ कर्मोंसे छूट जाना भाव-मोक्ष है।

जो भलाई करे, अथवा आत्माको पवित्र बनावे वह पुण्य है। अथवा जिसके निमित्तसे आत्मा पवित्र हो, उसे पुण्य कहते हैं। तात्पर्य यह है कि पुण्य, संसाररूपी समुद्र से पार उतरनेके लिए तरणि (नौका) के समान है।

जो आत्माको शुभ परिणामोंसे दूर करदेता है वह पाप है। अथवा जो आत्माके अशुभ स्थान (परिणाम)की रक्षा करता है वह

જેની દ્વારા પરતંત્ર થઈ જાય-બંધાય-તેને બંધ કહે છે. અથવા અભીષ્ટ સ્થાનપર પહોંચવામાં બાધા પહોંચાડનાર, લોઢાના ગોળા અને અગ્નિની સમાન આત્મા અને કર્મને એકમેક કરી દેનાર બંધ છે.

આત્માનુ મુકત-સ્વતંત્ર-થઈ જવું એ મોક્ષ છે. તે બે પ્રકારનો છેઃ (૧) દ્રવ્યથી, અને (૨) ભાવથી. બેડી વગેરેથી છૂટી જવું તે દ્રવ્યમોક્ષ છે અને જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મોથી છૂટી જવું એ ભાવમોક્ષ છે.

જે ભલું કરે અથવા આત્માને પવિત્ર બનાવે તે પુણ્ય છે. અથવા જેના નિમિત્તથી આત્મા પવિત્ર થાય તેને પુણ્ય કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે-પુણ્ય, સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર ઉતરવાને માટે તરણિ (નાવ) ની સમાન છે.

જે આત્માને શુભ પરિણામોથી દૂર કરી નાંખે તે પાપ છે. અથવા જે આત્માના અશુભ સ્થાન (પરિણામ)ની રક્ષા કરે છે તે પાપ છે. તાત્પર્ય

[धर्मकथामूलम्]

पावे, आसवे, संवरे, वेयणा, णिज्जरा, अरिहंता, चक्कवट्टी, बलदेवा, वासुदेवा,

[धर्मकथाछाया]

पापम्, आश्रवः, संवरः, वेदना, निर्जरा, अर्हन्तः, चक्रवर्त्तिनः, बलदेवाः, वासुदेवाः,

शुभपरिणामाद् ध्वंसयत्यात्मानमिति, यद्वा पाति=रक्षत्यात्मनोऽशुभं स्थानमिति तद्, आत्ममालिन्यकारणमित्यर्थः। बन्धादिपुण्यान्तानां त्रयाणां व्याख्याविस्तरस्तु मत्कृतायां दशवैकालिकटीकायामाचारमणिमञ्जूषायां चतुर्थेऽध्ययने, पापपदार्थस्य च श्रमणसूत्रटीकायां मुनितोषण्यां द्रष्टव्यः। आस्रवः=आ=समन्तात् स्रवति=प्रविशत्यर्थादात्मनि ज्ञानावरणीया-द्यष्टविधं कर्म येन सः, आश्रव इतिच्छायापक्षे तु आश्रीयते=समुपार्ज्यते कर्म येन स इति व्याख्याभेदोऽवगन्तव्यः, सर्वथा जीव-तडागे कर्म सलिलप्रवेशाय नलिकारूप इति यावत्। सम्वँरः=संव्रियते=निरुध्यते

पाप है, तात्पर्य यह कि जो आत्मामें मलिनता उत्पन्न करनेका कारण हो वह पाप है।

बन्धसे लेकर पुण्य पर्यन्त तीन तत्त्वोंका विस्तारपूर्वक कथन मेरी बनाई हुई दशवैकालिकसूत्रकी 'आचारमणिमञ्जूषा' नामकी टीकाके चौथे अध्ययनमें देखना चाहिए। और पाप तत्त्व का कथन श्रमण-सूत्रकी 'मुनितोषिणी' टीकामें देखना चाहिए।

जिसके द्वारा ज्ञानावरण आदि आठ प्रकारके कर्म आत्मामें सब ओरसे प्रवेश करते हैं उसे आस्रव कहते हैं। 'आसवे' की छाया यदि 'आश्रव' की जाय तो उसका तात्पर्य यह है कि जिसके द्वारा कर्मोंका उपार्जन हो उसे आश्रव कहते हैं। तात्पर्य यह है कि जीवरूपी तालाब में कर्मरूपी जलके प्रवेशके लिए जो नालीके समान हो वह आस्रव है।

એ છે કે જે આત્મામાં મલીનતા ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ છે તે પાપ છે.

બંધથી લઇને પુણ્ય સુધીનાં ત્રણ તત્ત્વોનું વિસ્તારપૂર્વક કથન મારી બનાવેલી દશવૈકાલિક સૂત્રની 'આચારમણિમંજૂષા' નામની ટીકાના ચોથા અધ્યયનમાં જોઇ લેવી, અને પાપ તત્ત્વનું કથન શ્રમણસૂત્રની 'મુનિતોષિણી' ટીકામાં જોઇ લેવું

જેની દ્વારા જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકારનાં કર્મ આત્મામાં બધી બાજુએથી પ્રવેશ કરે છે તેને આસવ કહે છે 'આસવે'ની છાયા જો 'આશ્રવ' કરવામાં આવે તો તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જેની દ્વારા કર્મોનું ઉપાર્જન થાય તેને આશ્રવ કહે છે. તાત્પર્ય એ જે કે જીવરૂપી તળાવમાં કર્મરૂપી જળના પ્રવેશને માટે જે નળીની સમાન થાય તે આસ્રવ છે.

आस्रवत्कर्म येन सः, एष च द्रव्य भावभेदाभ्यां द्विविधः, तत्र द्रव्यतस्तथाविध-द्रव्येण (चिक्कणमृदादिना) सलिलोपरि तरण्यादेरनवरतप्रविशन्नीराणां विवराणां पिधानम्, भावतः समितिगुप्तिप्रभृतिभिरात्मतरण्यां क्षरत्कर्मजलानां स्थगनम्, प्रकरणादिह भावसंवरस्यैव ग्रहणं बोध्यम्। वेदना=वेदनं-स्वाभाव्यादुदीरणां कृत्वा वा य उदयावलिकामनुप्रविष्टस्य कर्मणोऽनुभवस्तत्स्वरूपेति यावत्, सुख-दुःखानुभवस्वभावा वेद्यन्तेऽनयेति वेदनेति केचित्, इयं च विपाकौदयिकी-प्रदे-

जिसके द्वारा आएहुए कर्म रुक जायँ उसे संवर कहते हैं। यह दो प्रकारका है—(१) द्रव्यसंवर और (२) भावसंवर। चिकनी मिट्टी आदि द्वारा नौका आदिके उन छिद्रोंका बन्द हो जाना जिनसे सदा जल प्रविष्ट होता रहता है, द्रव्यसंवर है। आत्मारूपी नौकामें आने (चूने) वाले कर्मोंका समिति गुप्ति आदिके द्वारा रुक जाना भावसंवर है। यहां भावसंवरका ही प्रकरण है अतः उसीका ग्रहण समझना चाहिए।

आबाधा कालकी स्थिति पूर्ण करके, अथवा उदीरणा करके, उदय-में आयेहुए कर्मोंका अनुभव करना *वेदना है। किसी आचार्यके मतसे

*कर्मका उदय दो प्रकारसे होता है-(१)आबाधाकाल (बंध होनेके पश्चात् और उदय होनेसे पूर्व तक का समय) पुरा होने पर स्वयं ही कर्म उदयमें आता है। (२) आबाधाकालकी स्थिति पूर्ण होनेसे पहले ही तीव्र तपश्चरण आदि निमित्तोंसे कर्म उदयमें आजाता है उसे उदीरणा कहते हैं।

જેની દ્વારા, આવેલાં કર્મો રોકાઈ જાય તેને સંવર કહે છે. એ બે પ્રકારનો છે: (૧) દ્રવ્યસંવર અને (૨) ભાવસંવર. ચીકણી માટી આદિ દ્વારા નાવ આદિનાં છિદ્રોનું બંધ થઇ જવું કે જે છિદ્રોદ્વારા હમેશાં જળ અંદર દાખલ થતું રહેતું હોય, તે દ્રવ્યસંવર છે. આત્મારૂપી નાવમાં આવનારાં કર્મોનું સમિતિ ગુપ્તિ આદિ દ્વારા રોકાઇ જવું તે ભાવસંવર છે. અહીં ભાવસંવરનું જ પ્રકરણ છે, માટે તેનું ગ્રહણ સમજવું.

આબાધાકાલની સ્થિતિ પૂર્ણ કરીને, અથવા ઉદીરણા કરીને, ઉદયમાં આવેલાં કર્મોનો અનુભવ કરવો એ વેદના* છે. કોઇ આચાર્યના મતાનુસાર

* કર્મોનો ઉદય બે પ્રકારે થાય છે: (૧) આબાધાકાલ (બંધ થયા પછી અને ઉદય થયા પૂર્વ સુધીનો સમય) પૂરો થતા કર્મ સ્વયં જ ઉદયમાં આવે છે. (૨) આબાધા-કાલની સ્થિતિ પૂર્ણ થયા પહેલા જ તીવ્ર તપશ્ચરણ આદિ નિમિત્તોથી કર્મ ઉદયમાં આવે છે, તેને ઉદીરણા કહે છે.

शौदयिक्याभ्युपगमिक्यौपक्रमिक्यादिभेदादनेकप्रकारेत्यन्यत्र विस्तरः। निर्जरा=निःशेषेण जरणमर्थादेशत आत्मप्रदेशात्कर्मणां परिशटनम्, अयमेव मोक्ष-निर्जरयोर्भेदः, मोक्षो हि सर्वत एव कर्मणां परिशटनमुच्यते नतु देशत इति।

अर्हन्तः=अर्हन्ति सिद्धिपदं ये ते, एतद्विस्तृतव्याख्या च मत्कृतायां श्रमणसूत्रस्य मुनितोषण्यां टीकायां कणेहत्यावलोकनीया। चक्रवर्त्तिनः=षट्खण्डभरतस्वामिनो भरतादयो द्वादश। बलदेवाः प्रसिद्धाः। वासुदेवाः=त्रिखण्ड-

---

सुख, दुःख, अनुभव और स्वभाव जिसके द्वारा वेदे (भोगे) जाएँ वह वेदना है। यह विपाकौदयिकी, प्रदेशौदयिकी, आभ्युपगमिकी, औपक्रमिकी आदि अनेक प्रकारकी है। इसका विस्तार अन्य ग्रन्थोंसे जान लेना चाहिए।

एक देशसे अर्थात् कुछ कर्मोंका आत्मासे क्षीण होजाना निर्जरा है। निर्जरा और मोक्षमें यही भेद है कि-कुछ कर्मोंका क्षीण होना निर्जरा है और समस्त कर्मोंका क्षीण होजाना मोक्ष है।

जो सिद्धि पद प्राप्त करनेको अर्ह (योग्य) होगये हैं वे अर्हन्त हैं। 'अर्हन्त' की विस्तृत व्याख्या मेरी बनाई हुई श्रमणसूत्रकी मुनितोषिणी टीकामें देख लेना चाहिए।

जो छ खण्ड वाले भरत क्षेत्रके पूर्ण स्वामी हों वे चक्रवर्त्ती हैं। भरत आदि बारह चक्रवर्त्ती [इस अवसर्पिणी कालके] हैं बलदेव प्रसिद्ध हैं। भरत क्षेत्रके तीन खण्डोंके स्वामीको वासुदेव कहते हैं।

સુખ, દુઃખ, અનુભવ અને સ્વભાવ જેની દ્વારા વેદાય (ભોગવાય) તે વેદના છે. એ વેદના વિપાકોદયિકી, પ્રદેશોદયિકી, આભ્યુપગમિકી, ઓપક્રમિકી આદિ અનેક પ્રકારની છે. એને વિસ્તાર અન્ય ગ્રંથોમાં જોઈ લેવો.

એક દેશથી અર્થાત્ કોઈ કર્મોનું આત્માથી ક્ષીણ થઈ જવું તે નિર્જરા છે. નિર્જરા અને મોક્ષમાં એટલો ભેદ છે કે-કેટલાંક કર્મોનું ક્ષીણ થવું એ નિર્જરા છે અને બધાં કર્મોનું ક્ષીણ થવું એ મોક્ષ છે.

જે સિદ્ધિપદ પ્રાપ્ત કરવાને અર્હ (યોગ્ય) થઈ ગયા છે તે અર્હન્ત છે. 'અર્હન્ત'ની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા મારી બનાવેલી શ્રમણસૂત્રની 'મુનિતોષિણી' ટીકામાં પૂર્ણ રીતે જોઇ લેવી.

જે છ ખંડવાળા ભરતક્ષેત્રના પૂર્ણ સ્વામી હોય તે ચક્રવર્તી છે. ભરત આદિ બાર ચક્રવર્તી (આ અવસર્પિણી કાળના) છે. બળદેવ પ્રસિદ્ધ છે. ભરતક્ષેત્રના ત્રણ ખંડોના સ્વામીને વાસુદેવ કહે છે.

[धर्मकथामूलम्]

णरगा, णेरइया, तिरिक्खजोणिया, तिरिक्खजोणिणीओ, माया, पिया, रिसओ,

[धर्मकथाछाया]

नरकाः, नैरयिकाः, तिर्यग्यौनिकाः, तिर्यग्योनयः (स्त्रियः) माता, पिता, ऋषयः,

भरतेश्वरत्वेन प्रसिद्धाः। नरकाः=नरान् कायन्ति=यातनाप्रदानद्वारा शब्दयन्तीति, यद्वा यातनामापन्ना नराः कायन्ति=शब्दायन्ते यत्र तादृशाः पापिनां यातनास्थान-विशेषा रत्नप्रभादिलक्षणाः । नैरयिकाः=निर्गतः अयः=शुभफलं येभ्यस्ते निर-यास्तत्र भवा नरकनिवासिन इत्यर्थः । तैर्यग्योनिकाः=तिर्यग्योनिभवाः=देवमनु-ष्यनारकव्यतिरिक्ता एकेन्द्रियादयः। तिर्यग्योनयः=तिर्यक्स्त्रीत्वेन प्रसिद्धाः। मात्रादयोऽपि प्रसिद्धा एव। ऋषयः=ऋषन्ति=पश्यन्ति षड्जीवनिकायमात्मतुल्य-मिति, ऋषन्ति=गच्छन्ति मोक्षमार्गमिति तथा । देवाः=दीव्यन्ति=पुण्यजनिताम-

विविध प्रकारकी यातनाएँ देकर जीवोंसे जो चिल्लाहट (हाहाकार) मचवाते हैं, अथवा यातनाओंको प्राप्त जीव जहां हाहाकार मचाते हैं, वह नरक है । अर्थात् पापी जीवोंकी यातनाओंके स्थान–रत्नप्रभा आदि को नरक कहते हैं ।

जिनमेंसे शुभ फल निकल गया हो उन्हें 'निरय' और निरयोंमें उत्पन्न होने वाले जीवोंको नैरयिक (नारकी) कहते हैं ।

देव मनुष्य और नारकसे भिन्न–एकेन्द्रिय आदि जीवोंको तिर्यग्यो-निक(तिर्यंच) कहते हैं । जो तिर्यंच स्त्री हो वह तिर्यग्योनि है ।

माता और पिता प्रसिद्ध हैं । जो षड्जीवनिकायको आत्माके समान मानते हैं, अथवा जो मोक्ष-मार्गमें [विशेष] प्रवृत्ति करते हैं

વિવિધ પ્રકારની યાતનાઓ આપીને જીવો પાસે જે કકળાટ (હાહાકાર) કરાવે છે, અથવા યાતનાઓ પામેલા જીવો જ્યાં હાહાકાર મચાવે છે, તે નરક છે. અર્થાત્ પાપી જીવોની યાતનાઓનાં સ્થાન રત્નપ્રભા આદિને નરક કહે છે.

જેઓમાંથી શુભ ફળ નીકળી ગયું હોય તેને 'નિરય' અને નિરયોમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવોને નૈરયિક (નારકી) કહે છે.

દેવ મનુષ્ય અને નારકથી ભિન્ન–એકેંદ્રિય આદિ જીવોને તિર્યગ્યોનિક (તિર્યંચ) કહે છે. જે તિર્યંચ સ્ત્રી હોય તે તિર્યગ્યોનિ છે.

માતા અને પિતા પ્રસિદ્ધ છે. જેઓ ષડ્જીવનિકાયને આત્માની સમાન માને છે, અથવા જેઓ મોક્ષમાર્ગમાં (વિશેષ) પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમને ઋષિ કહે છે.

[धर्मकथामूलम्]

देवा, देवलोया, सिद्धी, सिद्धा, परिणिव्वाणं, परिणिव्वुया, अत्थि पाणाइवाए,

[धर्मकथाछाया]

देवाः, देवलोकाः, सिद्धिः, सिद्धाः, परिनिर्वाणं, परिनिर्वृताः। अस्ति-प्राणाति-

लौकिकीं क्रीडामनुभवन्तीति तथा भुवनपत्यादय इत्यर्थः। देवलोकाः=देवानामुक्त प्रकाराणां लोकाः=स्थानानि सौधर्मादीनि। सिद्धिः=सिध्यन्ति=निष्ठितार्था भवन्ति यस्यां सा। सिद्धाः=असिध्यन्=कृतकृत्या अभवन्निति, यद्वा असेधन्=अपुनरावृत्त्याऽगच्छन् लोकाग्रमिति, तथा चरमशरीरतस्तृतीयभागन्यूना जघन्यतोऽष्टाङ्गुलाधिकरत्निप्रमाणाः, मध्यमतश्चतुर्हस्ताधिकषोडशरत्निप्रमाणाः, उत्कृष्टतो द्वात्रिंशदङ्गुलसमधिकत्रयस्त्रिंशदुत्तरशतत्रयधनुः-परिमिताः । परिनिर्वाणं=निःशेषतः

उन्हें ऋषि कहते हैं। पुण्यसे प्राप्त होनेवाली अलौकिक क्रीडाको भोगने वाले भुवनपति आदि, देव (देवता) कहलाते हैं। देवोंके सौधर्म ऐशान आदि स्थानोंको देवलोक कहते हैं।

जिसे प्राप्त करके सिद्ध (कृतकृत्य) होते हैं उसे सिद्धि कहते हैं। जो कृतकृत्य हो चुके हैं उन्हें सिद्ध कहते हैं, अथवा पुनरागमनसे रहित होकर जो लोकके अग्र भागमें प्राप्त हो चुके हैं उन्हें सिद्ध कहते हैं। वे सिद्ध चरम शरीरसे तृतीयभाग-हीन, जघन्य आठ अंगुल अधिक एक रत्नि अवगाहनावाले, तथा उत्कृष्ट बत्तीस अंगुल अधिक तीनसौ तेंतीस धनुष अवगाहनावाले होते हैं। समस्त कर्मोंके सर्वथा क्षयसे उत्पन्न होनेवाले आत्यन्तिक सुखको परिनिर्वाण कहते हैं।

પુણ્યથી પ્રાપ્ત થનારી અલૌકિક ક્રીડાને ભોગવનારા ભુવનપતિ આદિ, દેવ (દેવતા) કહેવાય છે. દેવોનાં સૌધર્મ ઐશાન આદિ સ્થાનોને દેવલોક કહે છે.

જેને પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ (કૃતકૃત્ય) થાય છે તેને સિદ્ધિ કહે છે. જેઓ કૃતકૃત્ય થઈ ચૂકયા છે તેને સિદ્ધ કહે છે, અથવા પુનરાગમનથી રહિત થઈને જે લોકના અગ્ર ભાગને પ્રાપ્ત થઇ ચૂકયા છે તેને સિદ્ધ કહે છે. એ સિદ્ધ ચરમ શરીરથી તૃતીય ભાગહીન, જઘન્ય આઠ આંગળ અધિક એક રત્નિ અવગાહનાવાળા, તથા ઉત્કૃષ્ટ બત્રીસ આંગળ અધિક ત્રણસો તેત્રીસ ધનુષ અવગાહનાવાળા હોય છે. બધાં કર્મોના સર્વથા ક્ષયથી ઉત્પન્ન થનારા આત્યન્તિક સુખને પરિનિર્વાણ કહે છે. પુનરાગમનથી તથા સંસારસંબંધી બધા

[धर्मकथामूलम्]

मुसावाए, अदिण्णादाणे, मेहुणे, परिग्गहे । अत्थि कोहे, माणे, माया, लोभे०

[धर्मकथाछाया]

पातः, मृषावादः, अदत्तादानं, मैथुनं, परिग्रहः । अस्ति-क्रोधः, मानं, माया,

---

सकलकर्मक्षयजन्यमात्यन्तिकं सुखम् । परिनिर्वृताः=अपुनरावृत्त्या सकलसन्तापकलापपरिवर्जिताः ।

प्राणातिपातः=प्राणाः=उच्छ्वास-निःश्वासादयस्तेषामतिपातः=प्राणिभिः सह वियोगः प्राणिहिंसनमिति यावत्, तदुक्तम्—

"पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च,
उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः ।
प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्ता-,
स्तेषां वियोजीकरणं तु हिंसा ॥१॥" इति

मायामृषाः=मृषा=मिथ्या वादः=वदनमसद्भूतार्थसंभाषणमिति यावत् । अदत्तादानम्=न दत्तमदत्तं=देव-गुरु-भूप-गाथापति-साधर्मिकैरननुज्ञातं तस्याऽऽदानं=

पुनरागमनसे तथा संसार सम्बन्धी समस्त संतापके समूहसे रहित जो हों उन्हें परिनिर्वृत कहते हैं ॥

उच्छ्वास निःश्वास आदि प्राणोंका अतिपात-प्राणीसे वियोग करना प्राणातिपात या हिंसा है । कहा भी है—

"पांच इन्द्रियाँ तीन बल (मन, वचन, काय) उच्छ्वास-निःश्वास (श्वासोच्छ्वास) और आयु, ये भगवान्ने दस प्राण निरूपण किये हैं, और इनका वियोग करना हिंसा बताया है ॥१॥"

असत्य भाषण करनेको मृषावाद कहते हैं । देव, गुरु, राजा, गाथापति और साधर्मीकी आज्ञा विना किसी वस्तुको ग्रहण करना

સંતાપના સમૂહથી રહિત જે હોય તેને પરિનિર્વૃત કહે છે.

ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ આદિ પ્રાણોનો અતિપાત-પ્રાણીથી વિયોગ કરવો એ પ્રાણાતિપાત અથવા હિંસા છે. કહ્યું છે કે—

"પાંચ ઇંદ્રિયો ત્રણ બળ (મન, વચન, કાય), ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ (શ્વાસોચ્છ્વાસ) અને આયુ, એ પ્રમાણે દસ પ્રાણ ભગવાને નિરૂપ્યા છે, અને એનો વિયોગ કરવો તેને હિંસા કહી છે." (૧)

અસત્ય ભાષણ કરવું તેને મૃષાવાદ કહ્યો છે. દેવ, ગુરૂ, રાજા, ગાથાપતિ

ग्रहणम् । मैथुनम्=मिथुनेन=स्त्रीपुंसाभ्यां निर्वृत्तं कर्म कामक्रीडेत्यर्थः । परिग्रहः =परि-सर्वतोभावेन गृह्यते=जन्मजरामरणादिदुःखैर्वेष्ट्यत आत्माऽनेनेति, यद्वा परिगृह्यते=समूर्छं स्वीक्रियत इति । क्रोधः=क्रोधमोहनीयप्रकृत्युदयेन स्वपरचित्त-विकृतिजनक आत्मनः परिणामविशेषः । मानः=स्वापेक्षयाऽन्यं हीनं मन्यते जनो येन सः, मानमोहनीयोदयसमुत्थोऽन्यहीनतामननलक्षण आत्मनः परिणतिविशेषः । माया=मायामोहनीयो जीवस्य वञ्चनपरिणतिविशेषः-स्वपरव्यामोहोत्पादकमा-चरणमिति यावत् । लोभः=लोभप्रकृत्युदयवशाद्द्रव्याद्यभिलाषलक्षणो जीवस्य परि-

अदत्ताऽऽदान है । मिथुन (स्त्री-पुरुष) द्वारा किये जाने वाले कर्मको अर्थात् काम-क्रीडाको मैथुन कहते हैं । जिसके द्वारा आत्मा, जन्म जरा मरण आदिके दुःखोंसे ग्रहीत (युक्त) की जाती है अथवा ममतारूप परिणामोंसे ग्रहण किया जाता है उसे परिग्रह कहते हैं ।

क्रोधमोहनीय कर्मके उदयसे स्व और परके चित्तमें विकार करने-वाले आत्माके परिणाम-विशेषको क्रोध कहते हैं । जिसके होनेसे मनुष्य, दूसरेको अपनेसे हीन मानता है, उस मान-मोहनीयके उदयसे उत्पन्न होनेवाले परिणाम-विशेषको मान कहते हैं । माया-मोहनीयके उदयसे उत्पन्न होनेवाले वञ्चना(ठगाई)रूप आत्माके परिणामको माया कहते हैं, अर्थात् स्व परमें व्यामोह पैदा करनेवाला आत्माका आचरणविशेष माया कहलाती है । लोभ-प्रकृतिके उदयसे होनेवाले द्रव्य आदिकी अभिलाषारूप आत्मपरिणामको लोभ कहते हैं ।

અને સાધર્મીની આજ્ઞા વિના કોઇ વસ્તુને ગ્રહણ કરવી તે અદત્તાદાન છે. મિથુન (સ્ત્રી-પુરૂષ) દ્વારા કરાતા કર્મને અર્થાત્ કામક્રીડાને મૈથુન કહે છે. જેની દ્વારા આત્માને, જન્મ જરા મરણ આદિનાં દુઃખોથી ગ્રહીત (યુક્ત) કરવામાં આવે છે અથવા મમતારૂપ પરિણામોથી ગ્રહણ કરવામાં આવે છે તેને પરિગ્રહ કહે છે.

ક્રોધ-મોહનીય કર્મના ઉદયથી સ્વ અને પરના ચિત્તમાં વિકાર કરનારા આત્માના પરિણામવિશેષને ક્રોધ કહે છે. જેને લીધે મનુષ્ય બીજાને પોતા કરતાં હીન-તુચ્છ માને છે, તે માનમોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થનારા પરિણામ-વિશેષને માન કહે છે. માયા-મોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થનારા વંચના (ઠગાઇ) રૂપ આત્માના પરિણામને માયા કહે છે, અર્થાત્ સ્વ-પરમાં વ્યામોહ પેદા કરનારા આત્માના આચરણવિશેષને માયા કહે છે. લોભપ્રકૃતિના ઉદયથી થનારા દ્રવ્ય આદિની અભિલાષારૂપ આત્મપરિણામને લોભ કહે છે.

णामविशेषः । 'याव'-दिति अत्रत्येन 'जाव'-शब्देन-"रागे, दोसे, कलहे, अब्भक्खाणे, पेसुण्णे, परपरिवाए, रई, अरई, मायामोसे, मिच्छादंसणसल्ले" एषां संग्रहो बोद्धव्यस्तत्र-'रागो, द्वेषः, कलहः, अभ्याख्यानं, पैशुन्यं, परपरिवादो, रतिररतिर्मायामृषा मिथ्यादर्शनशल्यमितिच्छाया । एतद्व्याख्या च-रागः= रज्यत आत्माऽनेनेति,-पुत्रकलत्राद्यभिष्वङ्गपरिणामविशेषः, स च यद्यपि द्विविधः-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, तत्र प्रशस्तो देवगुरुधर्मविषयकः, अनुकम्पादानादिविषयकश्च, अप्रशस्तस्तु कलत्रादिविषयकः, तथाचोक्तम्—

"राओ दुहा पसत्था-ऽपसत्थ-भेएहिं सत्थणिद्दिट्ठो ।
पढमो देवाइगओ, बीओ थी-आइविसओ य ॥१॥" इति।

यहां जो 'जाव' (यावत्) शब्द है उससे राग, द्वेष, कलह, अभ्याख्यान, पैशून्य, परपरिवाद, रति-अरति, माया-मृषा, मिथ्यादर्शन शल्यका ग्रहण करना चाहिए।

आत्मा जिससे रक्त-अनुरञ्जित हो वह राग है अर्थात् आत्माके मूर्छारूपी परिणामको राग कहते हैं। राग दो प्रकारका है—एक प्रशस्त दूसरा अप्रशस्त, देव, गुरु, धर्मके विषयमें अथवा अनुकम्पा-दान आदिके विषयमें होनेवाला राग प्रशस्त राग है, और स्त्रीआदिविषयक राग अप्रशस्त राग है। कहा भी है—

"शास्त्रमें दो प्रकारके रागका कथन कियागया है—एक प्रशस्त, दूसरा अप्रशस्त। देव आदि विषयक प्रशस्त और स्त्रीआदि विषयक अप्रशस्त राग है ॥१॥"

અહીં જે 'જાવ' (યાવત્) શબ્દ છે, તેથી રાગ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન, પૈશૂન્ય, પરપરિવાદ, રતિ-અરતિ, માયા-મૃષા, મિથ્યાદર્શનશલ્યનું ગ્રહણ કરવું.

આત્મા જેનાથી રક્ત-અનુરંજિત થાય, તે રાગ છે. અર્થાત્ આત્માના મૂર્છારૂપ પરિણામને રાગ કહે છે રાગ બે પ્રકારનો છે: એક પ્રશસ્ત અને બીજો અપ્રશસ્ત. દેવ, ગુરૂ, ધર્મના વિષયમાં અથવા અનુકંપા-દાન આદિના વિષયમાં થતો રાગ પ્રશસ્ત રાગ છે, અને સ્ત્રી આદિ વિષયક રાગ અપ્રશસ્ત રાગ છે. કહ્યું છે કે—

"શાસ્ત્રમાં બે પ્રકારનો રાગ કહ્યો છે: એક પ્રશસ્ત અને બીજો અપ્રશસ્ત. દેવ આદિ વિષયક પ્રશસ્ત અને સ્ત્રીઆદિ વિષયક અપ્રશસ્ત રાગ છે." (૧)

एतच्छाया च—

" रागो द्विधा–प्रशस्ता-ऽप्रशस्त–भेदाभ्यां शास्त्रनिर्दिष्टः।
प्रथमो देवादिगतो, द्वितीयः स्त्र्यादिविषयश्च ॥ १ ॥ " इति।

किन्तु प्रकरणाद्द्वेषसाहचर्याच्चात्र स्त्र्यादिविषयकस्यैव रागस्य ग्रहणं विवक्षितम्। द्वेषः=द्वेषणम्–आत्मनोऽप्रीतिलक्षणः परिणामः। कलहः=कलः–आनन्दस्तं हन्तीति तथा वाचिकद्वन्द्वमित्यर्थः। अभ्याख्यानं=समक्षमसद्दोषाऽऽरोपणम्। पैशुन्यं–पिशुनभावः–परगुणासहिष्णुतया तद्दोषोद्घाटनम्। परपरिवादः–परेषां परिवदनं=काक्वादिभिर्दोषाविष्करणम्। रतिः=रमणं–विषयाभिरुचिरित्यर्थः। अरतिः=रतिविपरीता संयमविषयकोऽनभिलाष इति यावत्, वस्तुतस्तु 'अरतिरति'-

---

लेकिन इन दोनों भेदोंमेंसे प्रकरणवश और द्वेष के साथ कहने के कारण स्त्रीआदि विषयक अप्रशस्त रागका ही यहां ग्रहण समझना चाहिए।

आत्माके अप्रीतिरूप परिणामको द्वेष कहते हैं। कल (आनन्द) की जो ह–हत्या (नाश) करे उस वाग्युद्धको कलह कहते हैं। खुल्लमखुल्ला झूठा दोष लगाना अभ्याख्यान है। दूसरे के गुणोंको न सह सकनेके कारण उसके दोष प्रगट करना पैशुन्य है। काकु (वक्रोक्ति) अर्थात् टेढी बोली आदिके द्वारा दूसरोंके दोष ढूँढना परपरिवाद है। विषयसम्बन्धी अभिरुचिको रति कहते हैं। संयम-आदि विषयक अभिलाषा न होनेको अरति कहते है। वास्तवमें 'अरतिरति' यह एक ही पद है। इसलिए मोहके उदयसे होनेवाले चित्तके उद्वेगको अरति और विषयोंमें होनेवाली रुचिको रति कहते हैं।

પરંતુ એ બેઉ ભેદોમાંથી પ્રકરણવશ અને દ્વેષની સાથે કહેવાને કારણે સ્ત્રીઆદિ વિષયક અપ્રશસ્ત રાગનું જ અહીં ગ્રહણ કરવાનું છે.

આત્માના અપ્રીતિરૂપ પરિણામને દ્વેષ કહે છે. કલ (આનંદ)ની જે હ–હત્યા (નાશ) કરે તે વાગ્યુદ્ધને કલહ કહે છે. ખુલ્લી રીતે જૂઠો દોષ લગાડવો તે અભ્યાખ્યાન છે. બીજાના ગુણો ન સહી શકવાને કારણે એના દોષ પ્રકટ કરવા તે પૈશુન્ય છે. કાકુ (વક્રોક્તિ) અર્થાત્ કટાક્ષકથન આદિ દ્વારા બીજાઓનો દોષ શોધવો એ પરપરિવાદ છે. વિષયસંબંધી અભિરૂચિને રતિ કહે છે. સંયમ આદિ વિષયક અભિલાષા ન હોવી તેને અરતિ કહે છે. વસ્તુતઃ ' અરતિરતિ ' એક જ પદ છે. તેથી મોહના ઉદયથી થતા ચિત્તના ઉદ્વેગને અરતિ અને વિષયોમાં થતી રૂચિને રતિ કહે છે. માયાસહિત

[धर्मकथामूलम्]

जाव मिच्छादंसणसल्ले, अत्थि पाणाइवायवेरमणे, जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे।

[धर्मकथाछाया]

लोभो यावन्मिथ्यादर्शनशल्यम्। अस्ति-प्राणातिपातविरमणं यावन्मिथ्यादर्शन-

रित्येकं पदं ततश्चाऽरतिः=मोहोदयाच्चित्तोद्वेगस्तत्परिणामो, रतिर्विषयाभिरुचिरि-त्यर्थः। मायामृषा=मायया सह मृषेति, यद्वा माया च मृषा चेति तथा, सकपट-मिथ्याभाषणमित्यर्थः। मिथ्यादर्शनशल्यं=मिथ्यादर्शनमेव शल्यमिति, यद्वा मिथ्यादर्शनं शल्यमिवेति तथा, शल्यं हि शराग्रादि दुःखदं भवति तद्वन्मिथ्यादर्श-नमिति भावः। प्राणातिपातविरमणं=प्राणातिपातात्प्रागुक्तरूपाद्विरमणं=सम्य-ज्ज्ञानश्रद्धानपूर्वकं विनिवृत्तिः। 'याव'-दिति-अत्र यावच्छब्दसंगृहीताः-मृषा-वादादत्तादानमैथुनपरिग्रहक्रोधमानमायालोभरागद्वेषकलहाभ्याख्यानपैशुन्यपरपरि-

मायासहित मृषा, अथवा माया और मृषाको अर्थात् कपट-पूर्वक असत्य भाषण करने को मायामृषा कहते हैं। मिथ्यादर्शन रूप शल्य को मिथ्यादर्शनशल्य कहते हैं। तीरकी नोंक आदि शल्य जैसे दुख-दायी होता है उसीप्रकार मिथ्यादर्शन भी दुखदायी है इसीसे मिथ्या-दर्शनको शल्य कहा है॥

सम्यग्ज्ञान और सम्यक् श्रद्धानपूर्वक पूर्वोक्त प्राणातिपातका त्याग करना प्राणातिपातविरमण है,

यहांके 'जाव' (यावत्) शब्दसे मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन, परिग्रह, क्रोध, मान, माया, लोभ, राग, द्वेष, कलह, अभ्याख्यान,

મૃષા, અથવા માયા અને મૃષાને અર્થાત્ કપટપૂર્વક અસત્ય ભાષણને માયા-મૃષા કહે છે. મિથ્યાદર્શન રૂપ શલ્યને મિથ્યાદર્શનશલ્ય કહે છે. તીરની અણી આદિ શલ્ય જેમ દુઃખદાયી હોય, તેમ મિથ્યાદર્શન પણ દુઃખદાયી છે. તેથી મિથ્યાદર્શનને શલ્ય કહ્યું છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ શ્રદ્ધાનપૂર્વક પૂર્વોક્ત પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કરવો એ પ્રાણાતિપાતવિરમણ છે.

અહીંના 'જાવ' (યાવત્) શબ્દથી-મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય, પરપરિવાદ,

[धर्मकथामूलम्]

सव्वं अत्थिभावं अत्थित्ति वयति, सव्वं णत्थिभावं णत्थित्ति वयति, सुचिण्णा कम्मा

[धर्मकथाछाया]

शल्यविवेकः। सर्वमस्तिभावमस्तीति वदति, सर्वं नास्तिभावं नास्तीति वदति।

वादरत्यरतिमायामृषापर्यन्तास्तथाच 'मृषावादादीनारभ्ये'-ति यावच्छब्दार्थः, मिथ्यादर्शनशल्यविवेकः = मिथ्यादर्शनशल्यात्प्रागुक्त लक्षणाद्विवेकः = पृथग्भवनम्, एवं च यावच्छब्दद्योतितेभ्यो मृषावादादिभ्यो मिथ्यादर्शनशल्याच्च पृथग्भवनमिति फलति। 'सर्वे'-ति-सर्वं=सकलम्, अस्तिभावं=सत्तारूपक्रियासहितो भावो वस्तुसत्त्वं-'जीवोऽस्त्य-जीवोऽस्ति पुण्यमस्ति पापमस्ति' इत्यादिरूपेण वस्तु यथार्थस्वरूपनिरूपणमिति यावत्, तम्-'अस्ति' इति कृत्वा वदति-यथा 'जीवत्वे

पैशुन्य, परपरिवाद, रत्यरति, मायामृषा पर्यन्त संग्रहीत हैं, इसलिए 'जाव' शब्द का अर्थ है—'मृषावाद आदिसे आरंभ करके मिथ्यादर्शनरूप पूर्वोक्त शल्यसे पृथक् होना' उसका त्याग करना मिथ्यादर्शनशल्यविवेक है। इस प्रकार 'यावत्' शब्दसे गृहीत मृषावाद आदिसे तथा मिथ्यादर्शनशल्यसे पृथक् होना, यह अर्थ निकलता है।

सत्तारूप क्रियासे सहित भावको वस्तुसत्त्व कहते हैं अर्थात् "जीव है, अजीव है, पुण्य है, पाप है" इत्यादिरूपसे वस्तुके यथार्थ स्वरूपका निरूपण करना अस्तिभाव कहलाता है। इस 'अस्ति' की अपेक्षा ही कहाजाता है कि—'जीवत्व होने पर जीव है, अजीवत्व होने पर अजीव है' इत्यादि। 'अजीवत्वे अजीवः, अपटत्वेऽपटः' इस प्रकारके भावको नास्तिभाव कहते हैं।

रत्यरति, माया-मृषा, सुधीनो संग्रह करेलो छे, तेथी 'जाव' शब्दनो अर्थ आ प्रमाणे छेः-"मृषावाद आदिथी लईने मिथ्यादर्शनरूप पूर्वोक्त शल्यथी पृथक् (जूदा) थवुं" तेनो त्याग करवो. मिथ्यादर्शनशल्यविवेक छे. ए प्रमाणे 'यावत्' शब्दथी गृहीत मृषावाद आदिथी तथा मिथ्यादर्शनशल्यथी पृथक् थवुं (रहित थवुं), ए अर्थ नीकळे छे.

सत्तारूप क्रियाथी सहित भावने वस्तुसत्त्व कहे छे अर्थात्-"जीव छे, अजीव छे, पुण्य छे. पाप छे" ईत्यादि रूपे वस्तुना यथार्थ स्वरूपनुं निरूपण करवुं ए अस्तिभाव कहेवाय छे. आ 'अस्ति'नी अपेक्षाए ज कहेवाय छे के "जीवत्व होवाथी जीव छे, अजीवत्व होवाथी अजीव छे" ईत्यादि.

अजीवत्वे अजीवः, अपटत्वे-अपटः ए प्रकारना भावने नास्तिभाव कहे छे.

[धर्मकथामूलम्]

सुचिण्णफला भवंति, दुच्चिण्णा कम्मा दुच्चिण्णफला भवंति, फुसइ पुण्णपावे, पच्चायंति जीवा, सफले कल्लाण-पावए ।

[धर्मकथाछाया]

सुचीर्णानि कर्माणि सुचीर्णफलानि भवन्ति, दुश्चीर्णानि कर्म्माणि दुश्चीर्णफलानि भवन्ति । स्पृशति पुण्य-पापे, प्रत्याया(य)न्ति जीवाः, सफले कल्याण-पापके ।

जीवोऽजीवत्वेऽजीवः' इत्यादि । सर्वं नास्तीति-'अजीवत्वेऽजीवोऽपटत्वेऽपटः' इत्येवंरूपो भावो नास्तिभावस्तम् । सुचीर्णानि=सु-प्रशस्ततया संपादितानि, कर्माणि=दानादीनि, सुचीर्णफलानि=सुचीर्णं फलं येषां तानि-सुचरितमूलकत्वात्पुण्यकर्मबन्धादिफलवन्तीत्यर्थः । दुश्चीर्णानि=कुत्सितानीत्यर्थः, दुश्चीर्णफलानि=कुत्सितफलवन्ति । स्पृशति=बध्नाति के ? इत्याह-पुण्य-पापे इति, पुण्यं च पापं चेति ते, अर्थाच्छुभतदितरक्रियाभिस्तत्र शुभक्रियाभिः पुण्यमशुभक्रियाभिश्च पापं बध्नातीति यथासंख्यं समन्वयो विधेयः ।

ननु जीवस्य शरीरेण सहैव नाशात्कः पुण्य-पापे स्पृशतीति चेत्तत्राह-प्रत्येति, प्रत्यायान्ति=पुनरुद्भवन्ति जीवाः=प्राणिनः, सर्वे एव जीवा मृत्वा मृत्वा पुनरुत्पद्यन्ते न तु भस्मान्तमेव सर्वमिति भावः । एतेन—

प्रशस्त रूपसे संपादित कर्म अर्थात् दान आदि शुभ कर्म, शुभ फल देनेवाले होते हैं और दुष्कर्म दुष्फल देनेवाले होते हैं । शुभ क्रियाओंसे पुण्य बंधता है और अशुभ क्रियाओंसे पापकर्म बंधता है ।

शंका—शरीरके साथ जीवका भी नाश हो जाता है, फिर पुण्य-पापको कौन बांधता है ?

समाधान—समस्त जीव पुनः-पुनः जन्म-मरण करते हैं, शरीरके साथ नष्ट नहीं हो जाते । इस कथनसे चार्वाकका यह मत खण्डित

પ્રશસ્તરૂપે સંપાદિત કર્મ અર્થાત્ દાન આદિ શુભ કર્મ શુભ ફળ દેનારાં હોય છે અને દુષ્કર્મ દુષ્ફળ દેનારાં હોય છે. શુભ ક્રિયાઓથી પુણ્ય બંધાય છે અને અશુભ ક્રિયાઓથી પાપ કર્મ બંધાય છે.

શંકા—શરીરની સાથે જીવનો પણ નાશ થઇ જાય છે, તો પછી પુણ્ય-પાપ કોણ બાંધે છે?

સમાધાન—બધા જીવો પુનઃ પુનઃ જન્મ મરણ કરે છે, શરીરની સાથે નષ્ટ થતા નથી. આ કથનથી ચાર્વાકનો એ મત ખંડિત થાય છે કે-

"यावज्जीवेत्सुखं जीवेद् ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत्।
भस्मीभूतस्य देहस्य, पुनरागमनं कुतः ॥१॥
तं तमाचरताऽऽनन्दं, स्वच्छन्दं यं यमिच्छथ।
आत्मा देहादिसंघातात्पृथक् कोऽपि न तात्त्विकः ॥२॥
स्याच्चैतन्यं तु संघात,-धर्मो नानौषधादिवत्।"

इत्यादि चार्वाकमतमपास्तम्, इन्द्रिय-प्राणापाननिमेषोन्मेषजीवनादिमत्त्वेभ्यः सुखित्वदुःखित्वाभ्यां च शैशवशरीरस्यापि शरीरान्तरपूर्वकत्वेन स्वप्नादिदृष्टान्तेन च जीर्णपटत्यागपूर्वकनूतनपटग्रहणन्यायेन च पुनर्जन्मनो निर्विवाद सिद्धत्वात्।

हो जाता है कि—"जब तक जीना है, सुखसे जिये, (गांठमें पैसा न हो तो) ऋण लेकर भी घी पिये। क्योंकि इस देहकी जब खाख हो जायगी तो वापस आना कैसे होगा ॥१॥ जिसकी जैसी इच्छा हो वह वैसाही स्वच्छन्दतापूर्वक आनन्दके साथ आचरण करे। देह आदिके संघातसे जुदा कोई तात्त्विक आत्मा नहीं है ॥२॥ जैसे अनेक औषधोंके मिलनेसे एक विशिष्ट गुणवाला पदार्थ तैयार हो जाता है उसी प्रकार पृथिवी जल आदिके संघातसे चैतन्य बन जाता है ॥"

इन्द्रिय, प्राण, अपान, निमेष, उन्मेष, जीवन आदि गुणोंसे सुख-दुःखयुक्तपनेसे, शिशुका भी शरीर किसी अन्य शरीरसे ही उत्पन्न होता है, इससे, स्वप्नके दृष्टान्तसे और जीर्ण वस्त्रको त्याग कर नया वस्त्र धारण करनेके न्यायसे निर्विवाद पुनर्जन्म सिद्ध है।

"જ્યાં સુધી જીવવું છે, ત્યાં સુધી સુખે જીવો, (ગાંઠે પૈસા ન હોય તો) દેવું કરીને પણ ઘી પીઓ, કારણ કે આ દેહની જ્યારે ભસ્મ થઈ જશે તો પછી પાછા આવવાનું કેવી રીતે બનશે? (૧) જેની જેવી ઇચ્છા થાય તેમ તેણે સ્વચ્છન્દતાપૂર્વક આનંદથી આચરણ કરવું. દેહ આદિથી જૂદો કોઈ તાત્વિક આત્મા જ નથી (૨) જેમ અનેક ઔષધોના મિશ્રણથી એક વિશિષ્ટ ગુણવાળો પદાર્થ તૈયાર થાય છે, તેમ પૃથિવી જળ આદિના મિશ્રણથી ચૈતન્ય બની જાય છે. (૩)"

ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, અપાન, નિમેષ, ઉન્મેષ, જીવન આદિ ગુણોથી, સુખદુઃખ યુક્તપણાથી, બાળકનું પણ શરીર કોઇ અન્ય શરીરથી જ ઉત્પન્ન થાય છે; તેથી સ્વપ્નના દૃષ્ટાન્તથી અને જીર્ણ વસ્ત્રને ત્યજીને નવું વસ્ત્ર ધારણ કરવાના ન્યાયથી નિર્વિવાદ પુર્નજન્મ સિદ્ધ થાય છે.

चार्वाक-(नास्तिक) मतविचारः ।

चार्वाकः-यत्तु-" विलक्षणधर्माणां नानौषधीनामेकत्रमेलनेन विलक्षणगुणोत्पत्तिवद्, यद्वा दधिगोमयादिसमुदायाद्भूमिष्ठादचेतनाच्चेतनो वृश्चिकादिरिव, धातकीपुष्पगुडजलादिसमुदायान्मद्यादिवच्च पृथिव्यादिभूतपञ्चकाज्जीवश्चेतनपर्यायः प्रतिशरीरमभिनवोऽभिनवो जायत एव ननु,-एको जीवो जन्मभेदेन नानाशरीरमाविशति, न च वाच्यम्-' येषामवयवे शक्तिर्नास्ति तेषां समुदायेऽपि सा न, यथैका सिकता तैलदानाऽसमर्थेति कृत्वा तत्समुदायः खारीसहस्रमप्यसमर्थ'-मितिन्यायेन पृथिव्यादेः प्रत्येकं चैतन्यानुपलब्धेस्तत्समुदायेऽपि तदनुपलम्भ एवेति, विपरीतदृष्टान्तस्यापि प्रत्यक्षत उपलम्भात्तथाहि-एकस्तिलस्तैलदाने समर्थस्तत्समुदायश्च

चार्वाक-(नास्तिक) मत-विचार ।

चार्वाक—जैसे भिन्न-भिन्न गुणवाली अनेक औषधियोंको इकट्ठा करदेनेसे एक विलक्षण ही गुण उत्पन्न हो जाता है, अथवा जमीन पर पड़े हुए दही और गोबर आदिके अचेतन समूहसे चेतन-बिच्छू आदि की उत्पत्ति हो जाती है, अथवा धातकीपुष्प, गुड और जल आदिके संयोगसे मद्य बन जाता है, वैसे ही पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु और आकाश, इन पांच भूतोंसे प्रत्येक शरीरमें नया नया चेतनपर्याय (चैतन्य) उत्पन्न हो जाता है, किन्तु एकही आत्मा नाना शरीरोंमें नहीं प्रवेश करता है।

तथा—"जिन पदार्थोंके एक अवयवमें जो शक्ति नहीं होती वह शक्ति उन्हें मिलाने पर भी उत्पन्न नहीं हो सकती। जैसे बालूके एक

ચાર્વાક (નાસ્તિક) મત-વિચાર.

ચાર્વાક—જેમ ભિન્ન ભિન્ન ગુણવાળી અનેક ઓષધિઓને એકઠી કરવાથી એક વિલક્ષણ જ ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા જમીન પર પડેલા દહીં અને છાણ આદિના અચેતન સમૂહથી ચેતન-વીંછી આદિની ઉત્પત્તિ થાય છે, અથવા ધાતકી પુષ્પ, ગોળ અને જળ આદિના સંયોગથી મદ્ય-દારૂ બને છે, તેમજ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ ભૂતોથી પ્રત્યેક શરીરમાં નવા નવા ચેતનપર્યાય (ચૈતન્ય) ઉત્પન્ન થાય છે, પરન્તુ એક જ આત્મા જૂદા જૂદા શરીરોમાં પ્રવેશ કરતો નથી.

તેમજ, "જે પદાર્થોના એક અવયવમાં જે શક્તિ નથી હોતી, તે શક્તિ એમના મિશ્રણથી પણ ઉત્પન્ન નથી થઈ શકતી. જેમ વેળુના એક કણમાં તેલ

खारीशतमपि समर्थमेवेति प्रत्येकमपि पृथिव्यादौ सदेव निगूढं चैतन्यं समुदाये कल्प्यते 'प्रत्येकानतिरिक्तः समुदायः' इति न्यायादिति नास्तिका"–स्तदज्ञान-विजृम्भितमात्रम्, दृष्टान्त-दार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यात् चैतन्यस्य पृथिव्यादिभूतपञ्चक-धर्मत्वे मृतशरीरेऽपि तदुपलम्भप्रसङ्गाद्भूतत्वस्य तत्रापि तदवस्थत्वात् प्रत्युत मृतश-

कणमें तेल देने की शक्ति नहीं है, इस कारण उसका समूह हजार खारी भी तेल देनेमें असमर्थ ही हैं। इस न्यायसे जब कि अलग-अलग पृथ्वी आदि भूतोंमें चैतन्य उपलब्ध नहीं होता तो उनके समुदायमें भी वह उपलब्ध नहीं हो सकता।" यह कथन भी ठीक नहीं है, क्योंकि इससे विपरीत दृष्टान्त भी प्रत्यक्षसे देखाजाता है, वह इस प्रकार कि-जैसे एक तिलमें तेल देनेकी शक्ति है अतएव उसके समुदाय सौ खारीमें भी तेल देनेकी शक्ति है। इसीप्रकार प्रत्येक पृथ्वी आदि भूतमें चैतन्य अव्यक्त रूपसे मौजूद रहता है, वही (चैतन्य) उनके समुदायमें व्यक्त हो जाता है, ऐसी हमारी मान्यता है।

यह कथन नास्तिकोंके अज्ञानका फल है। क्योंकि दृष्टान्त और दार्ष्टान्तिक की समानता नहीं है। यदि चैतन्यको पृथिवी आदि पांच भूतोंका धर्म मान लिया जाय तो मृतशरीर (मुर्दे) में भी चैतन्य मानना पड़ेगा, क्योंकि शव (मृतक)में भी भूतोंके गुण विद्यमान रहते हैं, लेकिन इससे सर्वथा विपरीत, मृतशरीरके दृष्टान्तसे पृथिवी आदिमें चैतन्यकी

આપવાની શક્તિ નથી, તેથી વેળુની હજાર ખાંડીનો સમૂહ પણ તેલ આપવા અસમર્થ છે; તે ન્યાયે જો અલગ અલગ પૃથ્વી આદિ ભૂતોમાં ચૈતન્ય ઉપલબ્ધ થતું નથી, તો તેના સમૂહમાં પણ એ ઉપલબ્ધ થઇ શકતું નથી." આ કથન પણ બરાબર નથી, કારણકે એથી વિપરીત દૃષ્ટાન્ત પણ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, તે એ પ્રમાણે કે-જેમ એક તલમાં તેલ આપવાની શક્તિ છે તેથી તેના સો ખાંડીના સમૂહમાં પણ તેલ આપવાની શક્તિ છે; તે પ્રમાણે પ્રત્યેક પૃથ્વી આદિ ભૂતમાં ચૈતન્ય અવ્યક્ત રૂપે મોજૂદ રહે છે, એજ (ચૈતન્ય) એના સમૂહમાં વ્યક્ત થઇ જાય છે, એવી અમારી માન્યતા છે.

આ કથન નાસ્તિકોના અજ્ઞાનનું ફળ છે, કારણ કે દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ષ્ટાન્તિકની સમાનતા નથી. જો ચૈતન્યને પૃથિવી આદિ પાંચ ભૂતોનો ધર્મ માનવામાં આવે તો મૃત શરીર (મુડદા)માં પણ ચૈતન્ય માનવું પડશે, કારણકે મુડદામાં પણ ભૂતોના ગુણ વિદ્યમાન હોય છે, પરંતુ એથી સર્વથા વિપરીત, મુડદાના દૃષ્ટાન્તથી

रीरदृष्टान्तेन पृथिव्यादौ चैतन्यानुपलब्धेरेच द्रढीयस्तमत्वात्, यदि स्यादुपलभ्येत नापलभ्यते चेन्नास्त्येव शशाश्वादिविषाणवत्, न च मृतशरीरे वायु-तेजसोरसत्त्वाद्व्यभिचार इति वाच्यम्, नलिकादिद्वारकफूत्कारादितः पवनदाने वह्निसंयोजने च जातेऽपि तत्र चैतन्यानुपलम्भस्यैव प्रत्यक्षसिद्धत्वात्, विशिष्टवायु-तेजसोस्तदानीमसत्त्वाददोष इति चेदागतो मदीयः पन्थाः-वैशिष्ट्यं हि भूतपञ्चकव्यतिरिक्तस्याऽऽत्मन एव संभवति नेतरस्येति। किञ्च-वास्यादिकरणानां लोके छिदादिकार्यं

ग़ैरमौजूदगीका ही निश्चय होता है। यदि मृतशरीरमें चैतन्य होता तो अवश्य उपलब्ध होता, किन्तु उपलब्ध होता नहीं, इस कारण उसका वहां अभाव ही सिद्ध होता है, जैसे खरगोश वा अश्वके सींग।

"मृतशरीरमें वायु और तेज विद्यमान नहीं रहते इसलिएं चैतन्य भी विद्यमान नहीं रहता, अतएव आपका दिया हुआ दोष ठीक नहीं" तो यह कथन भी ठीक नहीं, क्योंकि नलीके द्वारा या फुंक मारकर वायुका प्रवेश करादेनेसे और अग्निका भी संयोग करादेनेसे भी चैतन्यकी उपलब्धि नहीं होती, यह बात प्रत्यक्ष सिद्ध है। यदि यह कहो कि—"विशिष्ट वायु और तेजका उसमें अभाव रहता है इसलिए मुर्देमें चैतन्य नहीं पाया जाता" तब तो हमारा ही मत सिद्ध हुआ, क्योंकि आप जो विशिष्टता कहते हैं वह पांच भूतोंसे भिन्न आत्माकी ही हो सकती है, अन्यकी अर्थात् भूतोंकी नहीं, क्योंकि भूत तो मौजूद ही हैं।

પૃથ્વી આદિમાં ચૈતન્યની બીનમોજૂદગીનો જ નિશ્ચય થાય છે. જો મુડદામાં ચૈતન્ય હોત તો અવશ્ય ઉપલબ્ધ થાત, પરન્તુ ઉપલબ્ધ થતું નથી, તેથી તેનો ત્યાં અભાવ જ સિદ્ધ થાય છે, સસલા યા ઘોડાનાં શિંગડાંની પેઠે.

" મુડદામાં વાયુ અને તેજ વિદ્યમાન હોતું નથી, તેથી ચૈતન્ય પણ વિદ્યમાન હોતું નથી તેથી આપે બતાવેલો દોષ બરાબર નથી." એ કથન પણ બરાબર નથી, કારણકે નળી દ્વારા યા ફૂંક મારીને વાયુનો પ્રવેશ કરાવવાથી અને અગ્નિનો પણ સંયોગ કરાવવાથી ચૈતન્યની ઉપલબ્ધિ નથી થતી, એ વાત પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. જો એમ કહો કે-" વિશિષ્ટ વાયુ અને તેજનો તેમાં અભાવ છે, તેથી મુડદામાં ચૈતન્ય માલૂમ પડતું નથી." તેથી તો અમારો જ મત સિદ્ધ થયો, કારણ કે આપ જે વિશિષ્ટતા કહો છો, તે પંચ ભૂતોથી જૂદી આત્માની જ હોઇ શકે છે, બીજા કશાની અર્થાત્ ભૂતોની નહિ, કારણકે ભૂત તો મોજૂદ જ છે.

प्रति कर्त्तारमन्तरेणाकिञ्चित्करत्वस्येवेन्द्रियरूपाणामपि करणानां शयनासनभोजनादिकार्याणि प्रत्यपि कर्त्तारं शरीरव्यतिरिक्तमात्मानमन्तरेण तथैव निष्प्रयोजनत्वानुमानात्, तिलतैलदृष्टान्तस्त्वश्रुतादृष्टाध्यात्मतत्त्वविवेकस्य देवानाम्प्रियस्य तवैव शोभते प्रत्येकं जडत्वेन पृथिव्यादौ चैतन्यानुपलम्भस्य सर्वजनीनत्वादिति कृतमसारग्रन्थसमीक्षाविस्तरेण ।

प्रकृतमनुसरामः-इत्थमुक्तरीत्या जीवस्योत्पत्तौ सिद्धायां, सफले कल्याणपापके=पुण्यपापजन्यशुभाशुभफलयोर्जीवे सत्त्वात्तस्य चोत्पत्तिमत्त्वेन जन्मान्तरीय-

---

दूसरी बात यह है कि जैसे कर्त्ता (बढई) के बिना वसूला आदि करण काष्ठको छेदन करनेमें अकिञ्चित्कर हैं, वैसे ही शरीरसे भिन्न आत्मारूप कर्त्ताके विना, इन्द्रियाँरूप करण शयन, आसन (बैठना) भोजन आदि कार्योंके करने में सर्वथा असमर्थ हैं। इस अनुमानसे भी आत्माकी सिद्धि होती है। और तिल तैल का दृष्टान्त तो तुम सरीखेको ही शोभा देता है, जिन्होंने अध्यात्म तत्त्व का विवेक न कभी सुना है न कभी देखा है। सब लोग यह भली भांत जानते हैं कि पृथ्वी आदि महाभूत जड हैं, इसलिए उनमेंसे किसीमें भी चैतन्य नहीं है। अस्तु। इन निस्सार बातोंको हम अधिक नहीं बढाना चाहते।

अब प्रस्तुत प्रकरण पर आते हैं। जब उक्त प्रकारसे यह सिद्ध हो चुका कि जीव नयी-नयी पर्यायोंमें उत्पन्न होता है तो पुण्य और पाप

બીજી વાત એ છે કે-જેમ કર્તા (ક્રિયા કરનાર-સુથાર) વિના વાંસલો (કે કરવત) આદિ કરણ (સાધન) કાષ્ઠને છેદવામાં અકિંચિત્કર છે, તેમ શરીરથી ભિન્ન આત્મારૂપ કર્તા વિના ઇન્દ્રિયોરૂપી કરણ શયન, આસન (બેસવું), ભોજન આદિ કાર્યો કરવામાં સર્વથા અસમર્થ છે. એ અનુમાનથી પણ આત્માની સિદ્ધિ થાય છે. અને તલ-તેલનું દૃષ્ટાન્ત તો તમારા જેવાને જ શોભે છે, કે જેમણે અધ્યાત્મતત્ત્વનો વિવેક કદી સાંભળ્યો કે જોયો નથી. બધા માણસો સારી પેઠે જાણે છે કે પૃથ્વી આદિ મહાભૂત જડ છે, તેથી તેમાંના એકકેમાં પણ ચૈતન્ય નથી. અસ્તુ. એ નિસ્સાર વાતોને અમે વધારે લંબાવવા ઇચ્છતા નથી.

હવે પ્રસ્તુત પ્રકરણ પર આવીએ છીએ. જ્યારે ઉક્ત પ્રકારે એ સિદ્ધ થઇ ચૂકયુ કે જીવ નવા નવા પર્યાયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો પુણ્ય અને પાપ

[धर्मकथामूलम्]

धम्ममाइक्खइ–इणमेव निग्गंथे पावयणे सच्चे अणुत्तरे केवलिए संसुद्धे पडिपुण्णे णेयाउए सल्लकत्तणे सिद्धिमग्गे मुत्तिमग्गे णिव्वाणमग्गे णिज्जाणमग्गे अवितह-

[धर्मकथाछाया]

धर्ममाख्याति–इदमेव नैर्ग्रन्थ्यं प्रवचनं, सत्यमनुत्तरं, कैवलिकं, संशुद्धं, प्रतिपूर्णं, नैयायिकं, शल्यकर्त्तनं, सिद्धिमार्गो, मुक्तिमार्गो, निर्वाणमार्गो, निर्याणमार्गः,

पुण्य-पापयोर्जन्मान्तरेऽपि सौभाग्य-तदितरफलजनकतया तत्फलभोक्तुस्तादृशपुण्य-पापकर्त्तुरात्मनः सत्त्वेन तत्कृते पुण्य-पापे अपि सफले, फलस्य कर्तृनिष्ठत्वादिति परमार्थः ।

धर्ममाख्याति–अस्यादौ 'पुनर्विशेषतः' इति शेषः । इदमेव=लोकप्रसिद्धमेव, यद्वा युष्माभिर्यदिदानीं मन्मुखादनुश्रूयते तदेव नैर्ग्रन्थ्यं=बाह्याभ्यन्तरग्रन्थान्निष्क्रान्ताः, यद्वा निर्गतो ग्रन्थो बाह्याभ्यन्तरस्वरूपो यैस्ते निर्ग्रन्थास्तेषामिदं, प्रवचनं=प्रगतं प्रशस्तं वा वचनम् । सत्यं=सद्भ्यः=प्राणिभ्यः पदार्थेभ्यो मुनिभ्यश्च

भी सफल सिद्ध हो गये । तात्पर्य यह है कि पुण्य-पापका शुभ-अशुभ फल जीव भोगता है । जीव जन्मान्तरको धारण करता है और पूर्व जन्मके पुण्य–पाप उस जन्मान्तरमें भी शुभ-अशुभ फल देते हैं, अतः वे निष्फल नहीं सफल ही हैं ।

पुनः विस्तार पूर्वक धर्मकी व्याख्या कहते हैं—

लोकप्रसिद्ध अथवा अभी जो तुमने मेरे मुखसे सुना है यह बाह्याभ्यन्तर परिग्रहसे रहित निर्ग्रन्थोंका प्रवचन (श्रेष्ठ वचन) सत्य है— अर्थात् प्राणियोंको पदार्थोंको और मुनियोंको हितकारक है, अथवा जीव आदि पदार्थोंका यथार्थ स्वरूप चिन्तन करनेसे मुनि आदिके

પણ સફળ સિદ્ધ થયાં. તાત્પર્ય એ છે કે પુણ્ય-પાપનાં શુભ–અશુભ ફળ જીવ ભોગવે છે. જીવ જન્માન્તરને ધારણ કરે છે અને પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય–પાપ એ જન્માંતરમાં પણ શુભ–અશુભ ફળ આપે છે; તેથી તે નિષ્ફળ નથી, સફળ જ છે.

પુનઃ વિસ્તારપૂર્વક ધર્મની વ્યાખ્યા કરીએ છીએઃ—

લોકપ્રસિદ્ધ અથવા હમણાં તમે મારા મુખથી જે સાંભળ્યું છે તે બાહ્યાભ્યન્તર પરિગ્રહથી રહિત નિર્ગન્થોનું પ્રવચન (શ્રેષ્ઠ વચન) સત્ય છે–અર્થાત્ પ્રાણીઓને પદાર્થોને અને મુનિઓને હિતકારક છે, અથવા જીવ આદિ પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ ચિંતન કરવાથી મુનિ આદિને માટે સાધુ (કલ્યાણકારી) છે.

हितं, यद्वा यथावस्थितजीवादितत्त्वस्वरूपचिन्तनेन सत्सु=मुनिप्रभृतिषु साधु, किंवा सन्तं=जीवादिलक्षणमर्थमाययति=प्रत्याययति-स्वस्वद्रव्यगुणपर्यायरूपतया बोधयतीति। अनुत्तरं=नास्ति उत्तरम्=उच्चतरं यस्मात्तत् सर्वोत्कृष्टमिति यावत्। कैवलिकं=केवलिना भगवता प्रोक्तम्। संशुद्धं=सम्=सम्यग्रूपेण शुद्धं=निर्मलम्। प्रतिपूर्णम्=सर्वथा समग्रं-सूत्रापेक्षया मात्राबिन्द्वादिभिरर्थापेक्षया चाऽऽकाङ्क्षाध्याहारादिभिरसंस्पृष्टम्। नैयायिकं=न्यायेन चरतीति, न्यायोपेतमित्यर्थः। शल्यकर्त्तनं=शल्यानां=मायादीनां कृन्तनं=छेदकं, शल्यशब्दव्याख्या च विस्तरशो मत्कृतायां श्रमणसूत्रटीकायां मुनितोषण्यां द्रष्टव्या। सिद्धिमार्गः=सिद्धेः-साधनस्य हितार्थप्राप्तेरिति यावत्, मार्गः=उपायः। मुक्तिमार्गः=मुक्तेः=ज्ञानावरणीयादिसर्वकर्मवियोगस्य मार्गः=हेतुः। निर्वाणमार्गः=निर्वाणस्य=निर्वृतेः सकलकर्म-

१-'तस्मै हित'-मिति यत्। २-'तत्र साधु' रिति यत्।

३-अत्र पक्षे च 'अस्तेः सकार'-मित्यादिनिरुक्तोक्तरीत्या पृषोदरादिपाठात्साधनप्रक्रियाऽवगन्तव्या। ४-बाहुलकात्कर्त्तरि ल्युट् तदर्थमाहाग्रे-'छेदक'-मिति।

लिए साधु (कल्याणकारी) है। अथवा सत् अर्थात् जीवादिके स्वरूपको द्रव्य गुण और पर्यायरूपसे यथार्थ प्रतिपादन करनेवाला है। यह निर्ग्रन्थ प्रवचन सबसे श्रेष्ठ है, केवली भगवान् द्वारा उपदिष्ट है, निर्मल है, प्रतिपूर्ण है—अर्थात् न तो सूत्रमें मात्रा या बिन्दी लगानेकी आवश्यकता है और न अर्थमें कहीं आकांक्षा या अध्याहारकी लेशमात्र अपेक्षा रखता है। न्यायसे युक्त है, माया आदि *शल्योंको छेदने वाला है, हितकी प्राप्तिका साधन है, मोक्षका मार्ग अर्थात् कारण है, निर्वाण—समस्त कर्मोंके समूल नाशसे उत्पन्न होने वाले पारमार्थिक सुखका

*'शल्य' शब्दकी विस्तृत व्याख्या श्रमणसूत्रकी मुनितोषिणी टीकामें देखलेवें।

અથવા સત્ અર્થાત્ જીવાદિના સ્વરૂપને દ્રવ્યગુણ અને પર્યાયરૂપે યથાર્થ પ્રતિપાદન કરનારૂં છે. એ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, કેવળી ભગવાને ઉપદેશેલું છે, નિર્મળ છે, પ્રતિપૂર્ણ છે; અર્થાત્ સૂત્રમાં માત્રા કે બીંદુ લગાડવાની જરૂર નથી અને અર્થમાં કાંઇ આકાંક્ષા કે અધ્યાહારની લેશ માત્ર અપેક્ષા રહેતી નથી. ન્યાયથી યુક્ત છે, માયા આદિ *શલ્યોને છેદનારૂં છે, હિતની પ્રાપ્તિનું સાધન છે, મોક્ષનો માર્ગ અથવા કારણ છે, નિર્વાણ-બધાં કર્મોના સમૂળા

* 'શલ્ય' શબ્દની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા શ્રમણસૂત્રની મુનિતોષિણી નામની ટીકામાં જોઇ લેવી.

[धर्मकथामूलम्]

मविसंधि सव्वदुक्खप्पहीणमग्गे, इत्थंठिया जीवा सिज्झंति बुज्झंति मुच्चंति परिणिव्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करेंति। एगच्चा पुण एगे भयंतारो पुव्वकम्मावसेसेण

[धर्मकथाछाया]

अवितथमविसन्धि, सर्वदुःखप्रक्षीणमार्गः, इत्थंस्थिता जीवाः सिद्धयन्ति; बुध्यन्ते, मुच्यन्ते, परिनिर्वान्ति, सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति। एकार्चाः पुनरेके भदन्ताः

समूलनाशजन्यस्य पारमार्थिकस्य सुखस्य मार्गः=साधनं कारणं वा। निर्याणमार्गः=निर्याणः=अपुनरावृत्त्या संसारात्प्रस्थानं तस्य मार्गः। अवितथम्=वितथं=मिथ्या तद्विपरीतं त्रिकालाबाधितमित्यर्थः। अविसन्धि=व्यवच्छेदशून्यम्। सर्वदुःखप्रक्षीणमार्गः=सर्वेभ्यो दुःखेभ्यः प्रक्षीणो मोक्षस्तस्य मार्गः। यतः सिद्धयादिमार्गस्ततश्च किम्? इत्याह-इत्थम्=अनेन प्रकारेण निर्ग्रन्थप्रवचनोक्तप्रकारेणेत्यर्थः स्थिताः, जीवाः=प्राणिनः, सिध्यन्ति=मोक्षगतिरूपामणिमादिरूपां वा सिद्धिं लभन्ते। बुध्यन्ते=केवलज्ञानयुक्ता भवन्ति। मुच्यन्ते=मुक्ता भवन्ति-भवोपग्राहिभ्यः कर्मभ्य इत्यर्थात्। परिनिर्वान्ति=पारमार्थिकसुखयुक्ता भवन्ति सकलकर्मजन्यसन्तापविनिवृत्तेः। अत एव किं कुर्वन्ती? त्याह-'सर्वे'-ति, सर्वेषां दुःखानामन्तं=नाशं

कारण है, निर्याण-सदाके लिए संसारसे प्रस्थान करनेका मार्ग है, त्रिकालमें अबाधित है, कभी विच्छिन्न न होनेवाला है, और समस्त दुःखोंके नाशका मार्ग है।

इस—प्रवचनोक्त-प्रकारसे रहने वाले अर्थात् इसका पालन करने वाले प्राणी, अणिमा आदि सिद्धियोंको, अथवा मोक्षगतिरूप सिद्धि को प्राप्त करते हैं। केवलज्ञानी (सर्वज्ञ) होते हैं, कर्मोंसे मुक्त होते हैं। पारमार्थिक सुखसे संपन्न होते हैं, क्योंकि उनका समस्त कर्म-जन्य सन्ताप दूर हो जाता है। इससे क्या होता है?

નાશથી ઉત્પન્ન થનારા પારમાર્થિક સુખનું કારણ છે, નિર્યાણ-સદાને માટે સંસારમાંથી પ્રસ્થાન કરવાનો માર્ગ છે, ત્રિકાળમાં અબાધિત છે, કદી વિચ્છિન્ન ન થનારૂં છે, અને બધાં દુઃખોના નાશનો માર્ગ છે.

આ-પ્રવચનોક્ત—પ્રકારે રહેનારા અર્થાત્ એનું પાલન કરનારા પ્રાણી, અણિમા આદિ સિદ્ધિઓને, અથવા મોક્ષગતિરૂપ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે, કેવળ જ્ઞાની (સર્વજ્ઞ) થાય છે, કર્મોથી મુક્ત થાય છે, પારમાર્થિક સુખથી સંપન્ન

[धर्मकथामूलम्]

अण्णतरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति महिड्ढिएसु जाव महासुक्खेसु दूर-

१ 'जाव' शब्दात्-' महज्जुइएसु, महाबलेसु, महाजसेसु, महाणुभावेसु' इति दृश्यम् ।

[धर्मकथाछाया]

पूर्वकर्मावशेषेणान्यतरेषु देवलोकेषु देवतया उपपत्तारो भवन्ति-महर्द्धिकेषु यावत्

कुर्वन्ति । 'एके'-त्यादि-एका=केवलमेकैव अर्चा=भविष्यन्ती मनुष्यतनुर्येषांते एकार्चाः सन्तः पुनरेके=केचित्, भदन्ताः=निर्ग्रन्थप्रवचनाराधकाः, पूर्वकर्मावशेषेण =पूर्वार्जितानां कर्मणां परिशेषेण, अन्यतरेषु=अन्यतमेषु देवलोकेषु=देवभवनेषु, देवत्वेन=देवभावेन उपपत्तारः=उपपन्नाः भवन्ति । कीदृशेषु देवलोकेषु ? इत्याह-महर्द्धिकेषु=महती=विमानपरिवारादिसंपन्नतया विशाला ऋद्धिः=दिव्या सुखसम्पत् येषु तादृशेषु । 'याव'-दिति-अत्रत्येन 'जाव'-शब्देन 'महाद्युतिकेषु, महाबलेषु, महायशस्सु, महानुभागेषु' इति शब्दा ग्राह्याः । व्याख्या स्पष्टा । महासौख्येषु=महत् सौख्यं येषु तादृशेषु-उपशान्तकषायतया मनःसमाधिरूपवि-

समस्त दुःखोंका अन्त करते हैं। और एकभवावतारी कितनेक भदन्त अर्थात् निर्गन्थ प्रवचनके आराधक महापुरुष, पूर्व भवके उपार्जित कुछ कर्मोंके अवशेष रहजाने से उसी भवमें मुक्त नहीं होते वरन् देवलोकमें जाकर वैमानिक देव होते हैं और फिर एकवार मनुष्य जन्म धारण करके मुक्त हो जाते हैं। इसीको स्पष्ट करते हैं कि—वे विमान परिवार आदिसे महान् ऋद्धि वाले, ('जावशब्दसे) महान् द्युति वाले, महान् बल वाले, महान् यश वाले, और महान्

થાય છે, કારણકે એનો બધો કર્મજન્ય સંતાપ દૂર થઇ જાય છે. એથી શું થાય છે ? તે બધાં દુઃખોનો અંત કરે છે, અને એકભવાવતારી કેટલાક ભદન્ત અર્થાત્ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનના આરાધક મહાપુરૂષો, પૂર્વભવનાં ઉપાર્જિત કર્મો અવશેષ રહી જવાથી એજ ભવમાં મુક્ત નથી થતા, પરન્તુ દેવલોકમાં જઇને વૈમાનિક દેવ થાય છે, અને પછી એક વાર મનુષ્યજન્મ ધારણ કરી મુક્ત થઇ જાય છે. આ વાતને હવે વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે કે-તેઓ વિમાન પરિવાર આદિથી મહાન્ ઋદ્ધિવાળા, ('જાવ' શબ્દથી) મહાન્ દ્યુતિવાળા, મહાન્ બળવાળા, મહાન્ યશવાળા, અને મહાન્ અનુભાગવાળા, તથા જ્યાં કષાયો

[धर्मकथामूलम्]

गइएसु चिरट्ठितिएसु । तेणं तत्थ देवा भवंति महिड्डिया जाव चिरट्ठितिया हार-

२ 'जाव' शब्दात्-' महज्जुइया, महाबला, महाजसा, महाणुभागा, दूरगइया' इति द्रष्टव्यम् ।

[धर्मकथाछाया]

महासौख्येषु दूरगतिकेषु चिरस्थितिकेषु । ते खलु तत्र देवा भवन्ति महर्द्धिका यावत्

पुलसुखसंपन्नेषु । दूरगतिकेषु = अनुत्तरविमानादिषु, चिरस्थितिकेषु = चिरा बहुसागरोपमा स्थितिर्येषु तेषु । ते=पूर्वोक्ताः पुण्यप्रकृतयो भदन्ताः खलु=निश्चयेन तत्र, कीदृशा भवन्ती ? त्याह-'महर्द्धिका' इत्यादि । हार विराजितवक्षसः=हारैः=मौक्तिकादिमालाभिर्विराजितं = शोभितं वक्षः = उरःस्थलं येषां ते । 'याव'दिति-अत्रत्येन 'जाव' शब्देन-" कडगतुडियथंभियभुया, अंगय-कुंडलमट्ठगंडयालकण्णपीढधरा, विचित्तहत्थाभरणा, दिव्वेणं संघाएणं, दिव्वेणं संठाणेणं, दिव्वाए इड्ढीए, दिव्वाए पभाए, दिव्वाए छायाए, दिव्वाए अच्चीए, दिव्वेणं तेएणं, दिव्वाए लेसाए दस दिसाओ उज्जोवेमाणा" इत्येतेषां संग्रहः, तच्छाया च-" कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलार्द्धगण्डपालकर्णनिपीडधरा विचित्रहस्ताभरणा दिव्येन सङ्घातेन, दिव्येन संस्थानेन, दिव्यया ऋद्ध्या, दिव्येन

१ महर्द्धिकाः-' महाद्युतिकाः, महाबलाः, महायशसः, महानुभागाः, दूरगतिकाः' इति ज्ञेयम् ।

अनुभाग वाले, तथा जहां कषायोंके उपशान्त हो जानेके कारण मनकी समाधिरूप विपुल सुख वाले, और बहुत सागरोंकी स्थिति वाले, अनुत्तर विमान आदिमें उत्पन्न होते हैं । वे, महान् ऋद्धिवाले, महाद्युति वाले, महाबलवाले, महा यशवाले, महानुभाग और दूरगतिक (अनुत्तर देव) होते हैं । उनके वक्षस्थलमें मोतियों आदि की मालाएँ शोभायमान

ઉપશાન્ત થઈ જવાને કારણે મનની સમાધિરૂપ વિપુલ સુખવાળા અને ઘણા સાગરોની સ્થિતિવાળા, અનુત્તર વિમાન આદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે તેઓ મહાન્ ઋદ્ધિવાળા, મહાદ્યુતિવાળા, મહાબળવાળા, મહાયશવાળા, મહાનુભાગ, અને દૂરગતિક (અનુત્તરદેવ) થાય છે. એમના વક્ષસ્થળમાં મોતી આદિની માળાઓ શોભે છે, એમની ભુજાઓ કડાં અને બાહુબંધ (બાહુ પર બાંધવાનાં ઘરેણાં)થી સ્તંભિત સરખી થઇ જાય છે. તેઓ અંગદ (ભુજબંધ), કુંડલ, અર્ધગંડપાલ

तेजसा दिव्यया लेश्यया दश दिश उद्द्योतयन्तः" इति, तत्र 'कटके'-ति-कटकाः =वलयाः, त्रुटितानि=बाहुरक्षिकास्तैः स्तम्भिताः=स्तब्धीकृताः भुजा येषां ते। 'अंगदे'-ति-अङ्गदानि=केयूराणि, कुण्डलानि=कर्णभूषणतया प्रसिद्धानि अर्द्धगण्ड-पालानि=कुण्डलाकाराणि विस्तृतानि गोकुलाख्यान्याभरणानि, कर्णनिपीडानि= कुण्डलादिभिन्नानि कर्णासक्तान्याभरणानि, तेषां धराः=धारकाः। 'विचित्रे'-ति-विचित्राणि=नानारूपाणि हस्ताभरणानि=अङ्गुलीयकादीनि येषां ते। दिव्येन= अलौकिकेन। संघातेन=शरीररचनया। संस्थानेन=अवयवसन्निवेशविशेषेण। अवशिष्टाः प्रसिद्धार्थकाः। दिव्येन संघातेनेत्यादिषु करणार्थे तृतीया, करणत्वं चोद्द्योतनादिक्रियापेक्षया। उद्द्योतयन्तः=प्रकाशयन्तः, प्रभासयन्तः=प्रकर्षेण शोभयन्तः। कल्पोपगाः=कल्पः=इन्द्रसामानिकत्रयस्त्रिंशदादिव्यवहारस्वरूप आचार-स्तमुपगताः=प्राप्ताः—सौधर्मादिदेवलोकवासिनो वैमानिका देवाः। गतिकल्याणाः= गतिर्देवगतिस्तदेव तया वा कल्याणं येषां ते। स्थितिकल्याणाः=स्थितिस्त्रयस्त्रिं-

होती हैं, उनकी भुजाएँ कड़े और त्रुटित (बाहुओंका एक गहना) से स्तंभित सी हो जाती है, वे अंगद (भुजबन्ध,) कुण्डल, अर्द्धगण्डपाल (गोकुल नामक आभूषण-विशेष) कर्णनिपीड (कानका आभूषण-कर्णफूल) को धारण करते हैं, हाथोंमें विचित्र-विचित्र प्रकारके गहने पहनते हैं, दिव्य संघात (शरीरकी रचना), दिव्य संस्थान (शरीरकी आकृति), दिव्य ऋद्धि, दिव्य कान्ति, दिव्य छाया, दिव्य दीप्ति, दिव्य तेज और दिव्य लेश्यासे दशों दिशाओंको उद्योतित करते हुए, प्रकाशित करते हुए, प्रभासित (प्रभायुक्त) करते हुए, इंद्र सामानिक त्रयस्त्रिंश आदिके व्यवहारके अनुकूल आचरण करने वाले वैमानिक देव होते हैं। देवगति ही कल्याणरूप है, अथवा देवगतिसे उनका कल्याण होता है,

(ગોકુળ નામક આભૂષણવિશેષ), કર્ણનિપીડ (કાનનું ઘરેણું-કર્ણફૂલ)ને ધારણ કરે છે, હાથમાં ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રકારનાં ઘરેણાં પહેરે છે, દિવ્ય સંઘાત (શરીરની રચના), દિવ્ય સંસ્થાન (શરીરની આકૃતિ), દિવ્ય ઋદ્ધિ, દિવ્ય કાન્તિ, દિવ્ય છાયા, દિવ્ય દીપ્તિ, દિવ્ય તેજ અને દિવ્ય લેશ્યાથી દશે દિશા-ઓને ઉદ્યોતયુક્ત કરનારા, પ્રકાશિત કરનારા, પ્રભાસિત (પ્રભાયુક્ત) કરનારા, ઇંદ્ર સામાનિક ત્રયસ્ત્રિંશ આદિના વ્યવહારને અનુકૂળ આચરણ કરનારા વૈમાનિક દેવ થાય છે. દેવ ગતિ જ કલ્યાણરૂપ છે, અથવા દેવગતિથી એમનું કલ્યાણ

[धर्मकथामूलम्]

विराइयवच्छा जाव पभासेमाणा, कप्पोवगा, गतिकल्लाणा, ठिइकल्लाणा, आगमेसिभद्दा जाँव पडिरूवा।

तमाइक्खइ-एवं खलु चउहिं ठाणेहिं जीवा णेरइयत्ताए कम्मं पकरेंति,

३ 'जाव' शब्दात्-'पासादीया, दरिसणिज्जा, अभिरूवा' इति दृश्यम्।

[धर्मकथाछाया]

चिरस्थितिकाः, हारविराजितवक्षसः यावत्प्रभासयन्तः, कल्पोपगा गतिकल्याणाः स्थितिकल्याणा आगमिष्यद्भद्रा यावत्प्रतिरूपाः।

तमाख्याति-एवं खलु चतुर्भिः स्थानैर्जीवा नैरयिकतायाः कर्म प्रकुर्वन्ति,

शत्सागरोपमलक्षणा तदेव कल्याणं येषां ते। अत एव आगमिष्यद्भद्राः=आगमिष्यति =भविष्यति काले भद्रं=सिद्धिप्राप्तिलक्षणं येषां ते। 'याव'-दिति, अत्रत्य-'जाव'-शब्दवाच्याः प्रासादीयादयः प्राग्व्याख्याताः।

पुनः प्रकारान्तरेण वक्तुमाह-

'त'मिति-तं=धर्मम्। एवम्=अग्रे वक्ष्यमाणरीत्या। खलु=निश्चयेन। स्थानैः

१ 'प्रासादीयाः, दर्शनीयाः, अभिरूपाः, प्रतिरूपाः'। इति ज्ञेयम्।

वे अनुत्तर विमानोंमें उत्कृष्ट तेंतीस सागर तक स्थित रह सकते हैं इसलिए वे स्थितिकल्याण हैं, भविष्य कालमें मुक्तिरूप भद्र (कल्याण) को प्राप्त करते हैं। यहां जो 'जाव' शब्द है उससे-प्रासादीय, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप का ग्रहण करना चाहिए। इन पदोंकी व्याख्या पहले कर चुके हैं।

दूसरी तरहसे धर्मका व्याख्यान करते हैं—

चार स्थानोंसे जीव नरकका आयुकर्म बांधता है और काल करके

થાય છે. તેઓ અનુત્તર વિમાનોમાં ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગર સુધી સ્થિત રહી શકે છે, તેથી તેઓ સ્થિતિકલ્યાણ છે, ભવિષ્ય કાળમાં મુક્તિરૂપ ભદ્ર (કલ્યાણ)ને પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં જે 'જાવ' શબ્દ છે, તેથી-પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપનુ ગ્રહણ કરવાનું છે. એ પદોની વ્યાખ્યા પહેલાં કરવામાં આવી ગઈ છે.

હવે બીજી રીતે ધર્મનું વ્યાખ્યાન કરીએ છીએ:—

ચાર સ્થાનોથી જીવ નરકનું આયુકર્મ બાંધે છે અને કાળ કરીને નારકીમાં

[धर्मकथामूलम्]

णेरइयत्ताए कम्मं पकरेत्ता णेरइएसु उववज्जंति, तंजहा—महारंभयाए, महापरिग्गहयाए, पंचिंदियवहेणं, कुणिमाहारेणं। एवं एएणं अभिलावेणं तिरिक्खजोणिएसु

[धर्मकथाछाया]

नैरयिकतायाः कर्म प्रकृत्य नैरयिकेषु उपपद्यन्ते, तद्यथा—महारम्भतया, महापरिग्रहतया, पञ्चेन्द्रियवधेन, कुणपाहारेण। एवमेतेनाभिलापेन तैर्यग्योनिकेषु; मायितया

प्रकारैः। नैरयिकतायाः=नारकित्वस्य। प्रकुर्वन्ति=वध्नन्ति। प्रकृत्य=वद्ध्वा, नारकनाम-गोत्रे कर्मणी वद्ध्वा मृतः सन्नित्यर्थः। एवं मानुष्यादिष्वपि संगमनीयम्। नैरयिकेषु=निरयभवेषु नारकजीवेष्वित्यर्थः। उपपद्यन्ते=उत्पन्ना भवन्ति। तद्यथा-तान्येव चत्वारि स्थानानि दर्शयति–महारम्भतया=महान् आरम्भः=पञ्चेन्द्रियादिवधवहुलः सरःशोपणोष्ट्राश्वादिवाहनादिरूपो येषां, तद्भावो महारम्भता, तया (१)। महापरिग्रहतया=महान् परिग्रहः=धनधान्यादिममत्वं येषां तद्भावो महापरिग्रहता तया (२)। पञ्चेन्द्रियवधेन=मनुष्यतिर्यक्प्राणनाशनेन (३)। कुणपाहारेण=मांसभक्षणेन (४)। एवमेतेनाभिलापेन=इत्थमनेनैव क्रमेण–" एवं खलु चतुर्भिः स्थानैर्जीवास्तैर्यग्योनिकतायाः कर्म प्रकुर्वन्ति, तैर्यग्योनिकतायाः कर्म प्रकृत्य " इत्येवं-

नारकी में उत्पन्न होता है। वे चार स्थान इस प्रकार हैं—(१) महा आरंभ करनेसे, जिसमें पंचेन्द्रिय आदिका वध होता हो ऐसे तालाव सुखाने आदिसे, (२) महापरिग्रह रखनेसे अर्थात् धन-धान्य आदिमें तीव्रनर लालसा रखनेसे, (३) मनुष्य तिर्यंच आदि पंचेन्द्रिय का वध करनेसे, (४) मांस-भक्षण करने से।

इसी प्रकार चार स्थानोंसे जीव तिर्यंच आयुकर्म बांधता है और काल करके तिर्यंच होता है। वे चार स्थान इस प्रकार हैं—(१) मायावी

ઉત્પન્ન થાય છે. તે ચાર સ્થાન આ પ્રમાણેઃ-(૧) મહાઆરંભ કરવાથી-જેમાં પંચેંદ્રિય આદિનો વધ થતો હોય એવાં તળાવ સુકાવવાં વગેરેથી, (૨) મહાપરિગ્રહ રાખવાથી અર્થાત્ ધન ધાન્ય આદિમાં તીવ્રતર લાલસા રાખવાથી, (૩) મનુષ્ય તીર્યંચ આદિ પંચેંદ્રિયનો વધ કરવાથી, (૪) માંસ ભક્ષણ કરવાથી

આ પ્રમાણે ચાર સ્થાનોથી જીવ તીર્યંચ આયુકર્મ બાંધે છે અને કાળ કરીને તીર્યંચ થાય છે. તે ચાર સ્થાન આ પ્રમાણેઃ-(૧) માયાવી થઇને અર્થાત

[धर्मकथामूलम्]

माइल्लयाए, णियडिल्लयाए, अलियवयणेणं, उक्कंचणयाए, वंचणयाए। माणुस्सेसु

[धर्मकथाछाया]

निकृतिमत्तया, अलीकवचनेन, उत्कुञ्चनया, वञ्चनया। मानुष्येषु प्रकृतिभद्रतया,

रूपया वाक्यपद्धत्येत्यर्थः। एवमग्रेऽपि यथोचितशब्दपरिवर्त्तनया वाक्यपद्धतिः स्वयं प्रकल्पनीया। तैर्यग्योनिकेषु=तिर्यग्योनिभवजीवेषु "उपपद्यन्ते, तद्यथा" इति पदद्वयं सर्वत्र योज्यम्। मायितया=माया=परप्रतारणबुद्धिः सैषामस्तीति मायिनस्तद्भावो मायिता तया, तद्युक्तयेत्यभिप्रायः, अस्य निकृतिमत्तयेत्यनेन सम्बन्धः। 'मायावितया' 'मायिकतया' इतिच्छायाद्वयपक्षेऽप्ययमेवार्थो ज्ञेयः। निकृतिमत्तया=निकृतिः=मायासंवरणार्थं मायान्तरकरणं सैषामस्तीति निकृतिमन्तस्तद्भावो निकृतिमत्ता तया (१)। अलीकवचनेन=असत्यभाषणेन (२)। उत्कुञ्चनया=उत्कुञ्चना=उत्कोचः (रिश्वत, घूँस) इतिभाषाप्रसिद्धेति यावत्, तया (३)। वञ्चनया=साक्षात्प्रतारणया (४)। अन्यत्र तु मायिता, गूढमायिता-ऽलीकवचनं, कूटतोलन-कूटप्रमाणे चेत्येवं स्थानचतुष्टयमुपलभ्यते। मानुष्यजीवेषु पुनः कैश्चतुर्भिः स्थानैरुत्पद्यन्ते ?, तद्दर्शयितुमाह-'मानुष्ये'-ष्वित्यादि, प्रकृतिभद्रतया=प्रकृत्या=स्वभावेन भद्राः=सरलास्तद्भावः प्रकृतिभद्रता तया (१)। प्रकृतिविनीततया=स्वभावतो

होकर अर्थात् दूसरोंको ठगनेकी वुद्धि रख कर एक मायाको ढाँकनेके लिए पुनः मायाचार करनेसे, (२) मृषावाद बोलनेसे, (३) रिश्वत (घूँस) लेनेसे, (४) वञ्चना-साक्षात् ठगाई करनेसे। कहीं-कहीं-'माया, गूढमाया, असत्य बोलना और खोटा नापना-तोलना' इस प्रकार भी चार स्थान पाये जाते हैं।

इसी प्रकार चार स्थानोंसे जीव मनुष्य-आयुकर्म बांधता है और काल करके मनुष्य होता है। वे चार स्थान बताते हैं—(१) स्वभावसे

બીજાઓને ઠગવાની બુદ્ધિ રાખીને માયાને છુપાવવાને પુનઃ માયાચાર કરવાથી, (૨) મૃષાવાદ બોલવાથી, (૩) લાંચ લેવાથી, (૪) વંચના-છેતરપીંડી કરવાથી. કોઇ કોઇ સ્થળે "માયા, ગૂઢ માયા, અસત્ય બોલવું અને ખોટા તોલ-માપ કરવાં" એ પ્રમાણે પણ ચાર સ્થાન માલૂમ પડે છે,

એ પ્રમાણે ચાર સ્થાનોથી જીવ મનુષ્ય-આયુકર્મ બાંધે છે અને કાળ કરીને મનુષ્ય થાય છે. તે ચાર સ્થાન આ પ્રમાણે:-(૧) સ્વભાવે ભદ્ર (સરલ) રહેવાથી, (૨) સ્વભાવથી વિનીત રહેવાથી, (૩) પ્રાણીઓ ઉપર અનુકંપાયુક્ત

[धर्मकथामूलम्]

पगइभद्दयाए, पगइविणीययाए, साणुक्कोसयाए, अमच्छरियाए। देवेसु सरागसंजमेणं, संजमासंजमेणं, अकामणिज्जराए, बालतवोकम्मेणं।

[धर्मकथाछाया]

प्रकृतिविनीततया, सानुक्रोशतया, अमत्सरितया। देवेषु सरागसंयमेन, संयमासंयमेन, अकामनिर्जरया, बालतपःकर्मणा।

विनयवत्तयेत्यर्थः (२)। सानुक्रोशतया=अनुक्रोशः=कृपाभूतानुकम्पेत्यर्थस्तत्सहिताः सानुक्रोशास्तद्भावः सानुक्रोशता तया (३)। अमत्सरितया=मत्सरो-ऽन्यशुभद्वेषस्तदभावोऽमत्सरः-परगुणग्राहित्वं सोऽस्त्येषामित्यमत्सरिणस्तद्भावोऽमत्सरिता तया (४)। देवेषु=देवलोकेषु। देवत्वप्राप्तिहेतुभूतानि चत्वारि स्थानानि दर्शयति-'सरागे'-त्यादि=सरागसंयमेन=रागेण=आसक्त्या सहितः सरागः, स चासौ संयमश्च सरागसंयमस्तेन-कषाय-संपृक्तचारित्रेणेत्यर्थः (१)। संयमासंयमेन=संयमयुक्तोऽसंयमस्तेन (२)। अकामनिर्जरया=अकामेन=अभिलाषमन्तरेणेत्यर्थः निर्जरा=क्षुदादिसहनं तया (३)। बालतपः कर्मणा=बालसादृश्याद्बाला मिथ्यादृशस्तेषां तपः-कर्म-बालतपःकर्म तेन (४)॥

भद्र (सरल) होनेसे, (२) स्वभावसे ही विनीत होनेसे, (३) प्राणियों पर अनुकम्पायुक्त होनेसे, (४) अन्यकी भलाईमें द्वेष न करने वाला होनेसे और दूसरेके गुणोंका ग्राही होनेसे।

इसी प्रकार चार स्थानोंसे जीव देव-आयुकर्म बांधता है और काल करके देव-पर्याय में उत्पन्न होता है। वे चार स्थान इस प्रकार हैं— (१) सराग संयमसे अर्थात् आसक्ति (कषाय) युक्त चारित्रसे, (२) देशविरति (श्रावकपने) से, (३) अकामनिर्जरासे-विना इच्छाके (जबर्दस्ती) क्षुधा आदिको सहन करनेसे, (४) बाल-तपस्यासे मिथ्यात्व युक्त होकर तपस्या करनेसे॥

રહેવાથી, (૪) બીજાના ભલામાં દ્વેષ ન કરવાથી તથા બીજાના ગુણોના ગ્રાહી થવાથી.

એ પ્રમાણે ચાર સ્થાનોથી જીવ દેવ-આયુકર્મ બાંધે છે અને કાળ કરીને દેવપર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ ચાર સ્થાન આ પ્રમાણે છેઃ-(૧) સરાગ સંયમથી અર્થાત્ આસક્તિ (કષાય) યુક્ત ચારિત્રથી, (૨) દેશ-વિરતિ (શ્રાવકપણા)થી, (૩) અકામ નિર્જરાથી-ઈચ્છા વિના (જબરદસ્તીથી) ભૂખ આદિને સહન કરવાથી, (૪) બાળ-તપસ્યાથી-મિથ્યાત્વયુક્ત થઈને તપસ્યા કરવાથી.

[धर्मकथामूलम्]

तमाइक्खइ-जह णरगा गम्मंति, जे णरगा जातवेदणा णरए। सारीरमाणसाइं, दुक्खाइं तिरिक्खजोणीए ॥ १ ॥ माणुस्सं च अणिच्चं, वाहिजरामरणवेयणापउरं।

[धर्मकथाछाया]

तमाख्याति-यथा नरका गम्यन्ते ये नरका जातवेदना नरके। शारीरमानसानि दुःखानि तिर्यग्योन्याम् ॥ १ ॥ मानुष्यं चानित्यं, व्याधिजरामरणवेदनाप्रचुरम्।

तमाख्याति=पुनः प्रकारान्तरेण धर्ममादिशतीत्यर्थः, कथमादिशती ? त्याह- 'यथे-' त्यादि, यथा=येन प्रकारेण नरकाः=नरकस्थानानि, गम्यन्ते=प्राप्यन्ते प्राणिभिरिति शेषः, यथा च-ये नारकाः=नरकनिवासिनः, यातवेदनाः=याताः= प्राप्ता वेदनाः=शीतोष्णादिदशविधक्षेत्रयातना यैस्ते, कुत्र यातवेदनाः ? इत्याह- 'नरके' इति। यथा च तिर्यग्योन्यां शारीरमानसानि=शरीरसम्बन्धीनि मनःसम्बन्धीनि च दुःखानि भवन्ति प्राणिनामिति शेषस्तथा भगवान् परिकथयति=सदेव-मनुष्यपरिषत्सूपदिशति। एवं व्याधयो=ज्वरादयः, जरा=वार्द्धकं, मरणं=प्रसिद्धं, वेदनाः=प्रागुक्तस्वरूपाः, प्रचुराः=विशदा यस्मिँस्तादृशम्, अतएव अनित्यं-क्षणभङ्गुरं, मानुष्यं-मनुष्यभवं परिकथयति,-तथा देवान्, च=पुनः देवलोकान्, देव-

पुनः धर्मका कथन करते हैं—

नारकी जीव नरकमें जिस प्रकार सर्दी गर्मी आदिकी दस प्रकार की क्षेत्रवेदना भोगते हैं, तिर्यंच गतिमें तिर्यंच जिस प्रकारके शारीरिक और मानसिक कष्ट पाते हैं, उन सबका कथन भगवान् देव और मनुष्योंकी परिषद्में करते हैं। भगवान् यह भी प्ररूपणा करते हैं कि इस मनुष्य-पर्यायमें भी जो ज्वर आदि व्याधियां, बुढापा, मृत्यु, आदि वेदना होती हैं वे स्पष्ट ही हैं। यह मनुष्य पर्याय क्षणविनाशी है।

પુનઃ ધર્મનું કથન કરે છેઃ—

નારકી જીવ નરકમાં જે પ્રમાણે શરદી-ગરમી આદિની દસ પ્રકારની ક્ષેત્રવેદના ભોગવે છે, તીર્યંચ ગતિમાં તીર્યંચ જે પ્રકારનાં શારીરિક અને માનસિક કષ્ટો પામે છે, એ બધાનું કથન ભગવાન્, દેવ અને મનુષ્યોની પરિષદ્માં કરે છે. ભગવાન્ એવી પણ પ્રરૂપણા કરે છે કે આ મનુષ્યપર્યાયમાં પણ જે જ્વર આદિ વ્યાધિઓ, વૃદ્ધાવસ્થા, મૃત્યુ, આદિ વેદના થાય છે તે સ્પષ્ટ જ છે. એ મનુષ્યપર્યાય ક્ષણવિનાશી છે. ભગવાન્ દેવ, દેવલોક, દેવોની ઋદ્ધિ, દેવોનાં

[धर्मकथामूलम्]

देवे य देवलोए, देवड्ढि देवसोक्खाइं ॥ २ ॥ णरगं तिरिक्खजोणिं, माणुसभावं च देवलोगं च । सिद्धे य सिद्धवसहिं, छज्जीवणियं परिकहेइ ॥ ३ ॥ जह जीवा बज्झंति, मुच्चंति जह य परिकिलिस्संति । जह दुक्खाणं अंतं, करेंति केइ य अपडिवद्धा ॥४॥

[धर्मकथाछाया]

देवश्च देवलोके, देवर्द्धिं देवसौख्यानि ॥ २ ॥ नरकं तिर्यग्योनिं, मानुषभावं च देवलोकं च । सिद्धांश्च सिद्धवसतिं, षड्जीवनिकां परिकथयति ॥ ३ ॥ यथा जीवा वध्यन्ते मुच्यन्ते यथा च परिक्लिश्यन्ति । यथा दुःखानामन्तं कुर्वन्ति, केऽपि चा-

र्द्धिं=देवसमृद्धिं देवसौख्यानि=देवसम्बन्धीनि सुखानि । एतान्येव नरकादीनि संगृह्य ब्रूते-नरकं नरकवासं, तिर्यग्योनिं, मानुषभावं=मनुष्यत्वं च देवलोकं च । च=किञ्च सिद्धान्, सिद्धवसतिं=सिद्धक्षेत्रं, अपि च षड्जीवनिकां परिकथयति । एवं यथा जीवा वध्यन्ते=बन्धं प्राप्नुवन्ति, मुच्यन्ते=मुक्ता भवन्ति, यथा च परि= सर्वथा क्लिश्यन्ति=विशिष्टं क्लेशमनुभवन्ति । च=किञ्च केऽपि=कतिचित् जीवा इत्येव, अप्रतिवद्धाः=प्रतिवन्धरहिताः सन्तः दुःखानां=शारीरादीनाम् अन्तं=नाशं कुर्वन्ति । यथा च जीवाः आर्त्तदुर्घटितचित्ताः=आर्त्ताः=पीडिताः अत एव दुर्घटितम्

भगवान् देव, देवलोक, देवोंकी ऋद्धि, देवोंके सुख, इसी प्रकार नरक, नरकावास, मनुष्यभव, देवलोक, सिद्ध सिद्धक्षेत्र और षट्कायके जीवों का भी कथन करते हैं। जीव जिस प्रकार कर्मोंसे बंधते हैं, जिस प्रकार कर्मोंसे मुक्त होते हैं, जिस प्रकार अत्यन्त क्लेश पाते हैं, इसका कथन करते हैं। समस्त जीव कितने हैं, कितने जीव प्रतिवन्धरहित होकर शारीरिक आदि दुःखोंका अन्त करते हैं, यह भी निरूपण करते हैं। जिस प्रकार जीव दुःखी होकर चंचल होते हैं अथवा आर्त्तध्यानसे खिन्न-मन या पीडाओंके कारण दुःखी और विचलितचित्त

સુખ, એજ પ્રમાણે નરક, નરકાવાસ, મનુષ્યભવ, દેવલોક, સિદ્ધ, સિદ્ધક્ષેત્ર અને ષટ્કાયના જીવોનું પણ કથન કરે છે. જે પ્રકારે જીવ કર્મોથી બંધાય છે, જે પ્રકારે જીવ કર્મોથી મુક્ત થાય છે, જે પ્રકારે અત્યન્ત ક્લેશ પામે છે, એનું કથન કરે છે. બધા જીવો કેટલા છે, કેટલા જીવ પ્રતિબંધરહિત થઇને શારીરિક આદિ દુઃખોનો અંત કરે છે, એનું પણ નિરૂપણ કરે છે. જે પ્રકારે જીવ દુઃખી થઇને ચંચળ થાય છે અથવા આર્ત ધ્યાનથી ખિન્ન-મન, યા

[धर्मकथामूलम्]

अट्टदुहट्टियचित्ता, जह जीवा दुक्खसागरमुवेंति । जह वेरग्गमुवगया, कम्मसमुग्गं विहाडेंति ॥ ५ ॥ जह रागेण कडाणं, कम्माणं पावओ फलविवागो । जह य परिहीणकम्मा, सिद्धा सिद्धालयमुविंति ॥ ६ ॥

१ 'अट्टा अट्टियचित्ता' इत्यपि पाठः ।

[धर्मकथाछाया]

ऽप्रतिबद्धाः ॥ ४ ॥ " आर्त्तदुर्घटितचित्ता यथा जीवा दुःखसागरमुपयन्ति । यथा वैराग्यमुपगताः कर्मसमुद्गं विनाशयन्ति ॥ ५ ॥ यथा रागेण कृतानां कर्मणां पापकः फलविपाकः । यथा च परिहीणकर्माणः सिद्धाः सिद्धालयमुपयन्ति ॥ ६ ॥

१ "आर्त्ताद् आर्त्तितचित्ताः" इत्यपि च्छाया ।

=अनवस्थितं चित्तं येषां तादृशाः, 'अट्टा अट्टियचित्ता' इति पाठान्तरपक्षे तु 'आर्त्तादार्त्तितचित्ताः' इतिच्छाया, तत्र–आर्त्तात्=आर्त्तध्यानाद् आर्त्तितं पीडितं चित्तं येषां ते, 'अट्टनियट्टियचित्ता' इति पाठान्तरपक्षे 'आर्त्तन्यर्दितचित्ताः' इतिच्छाया, तत्र आर्त्तीनां=पीडानां समूह आर्त्तं तेन नितरामर्दितं=दुःखितं, यद्वा विचलितं चित्तं येषां ते यथा (च) जीवाः दुःखसागरं=दुःखरूपं समुद्रम् उपयन्ति=प्राप्नुवन्ति । यथा (च) वैराग्यम् उपगताः=प्राप्ताः कर्मसमुद्गं=कर्मणां समुद्गं=मञ्जूषां कर्मराशिमिति यावत् विघाटयन्ति=त्रोटयन्ति–नाशयन्तीति यावत् । यथा च रागेण=आसक्त्या कृतानां=संपादितानां कर्मणां फलविपाकः=फलपरिणामः पापकः=पापमयः ।

१—आर्त्तिः सञ्जाताऽस्येति,–'आर्त्तितं'–तारकादित्वादितच् ।

होते हैं, जिस प्रकार जीव दुखोंके समुद्रमें डूबते हैं, जिस प्रकार वैराग्य प्राप्त करके कर्मोंके समूहको नष्ट कर डालते हैं, जिस प्रकार जीव रागसे उपार्जित किये हुए कर्म पापरूप फल देते हैं, जिस प्रकार समस्त कर्मोंसे रहित सिद्ध भगवान् सिद्ध गतिको प्राप्त होते हैं, भगवान् इन सबका वर्णन करते हैं ।

પીડાઓને કારણે દુઃખી અને વિચલિતચિત્ત થાય છે, જે પ્રકારે જીવ દુઃખોના સમુદ્રમાં ડૂબે છે, જે પ્રકારે જીવ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરીને કર્મોના સમૂહનો નાશ કરી નાંખે છે, જે પ્રકારે રાગથી ઉપાર્જિત કર્મ પાપરૂપ ફળ આપે છે, જે પ્રકારે બધાં કર્મોથી રહિત સિદ્ધ ભગવાન્ સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે, ભગવાન્ એ બધાનું વર્ણન કરે છે.

[धर्मकथामूलम्]

तमेव धम्मं दुविहं आइक्खइ, तंजहा—अगारधम्मं, अणगारधम्मं च। अणगार-

[धर्मकथाछाया]

तमेव धर्मं द्विविधमाख्याति, तद्यथा—अगारधर्मः, अनगारधर्मश्च। अनगार

यथाच=येन प्रकारेण च, परिहीणकर्माणः=परिहीणानि=विनष्टानि कर्माणि येषां ते, सिद्धाः=प्राग्व्याख्यातस्वरूपाः, सिद्धालयं=लोकान्तक्षेत्रलक्षणं स्थानम्, उपयन्ति=प्राप्नुवन्ति तथा भगवान् परिकथयतीति पूर्वेणान्वयः ॥ ६ ॥

'तमेवे'ति—तमेव=पूर्वोक्तमेव धर्मं द्विविधं=द्विप्रकारम् आख्याति=उपदिशति। तद्यथा=तत्=धर्मद्वैविध्यं यथा=यथाऽऽख्याति तथोच्यते,—इत्यर्थः। अगारधर्मः, =न गच्छन्तीत्यगाः=वृक्षास्तानर्थात्पुष्पितफलितत्वादिसाम्यात्तत्तुलनामृच्छति=प्राप्नोतीति, यद्वा न गीर्यन्ते=निवासस्थानप्राप्त्या न निवासादिक्लेशग्रस्ता भवन्ति मनुष्या यस्मिन्नित्यगारं=गृहं तात्स्थ्यादगारा गृहस्थाः—आधाराधेययोरभेदोपचारात् 'गृहा दाराः' इत्यादिवत्, यद्वा—अगारमस्त्येषामित्यर्थे 'अर्श आदिभ्योऽच्' इति

भगवान् पूर्वोक्त धर्मको दो प्रकारका निरूपण करते हैं—एक अगारधर्म दूसरा अनगारधर्म।

जो गमन न करे उसे अग (वृक्ष) कहते हैं। अग (वृक्ष) में पुष्पितपना फलितपना आदि होते हैं, इस सदृशताको लेकर ही घरको अगार कहते हैं, अथवा जिसमें रहकर मनुष्य निवास आदिके कष्टोंको नहीं पाता उसे अगार (घर) कहते हैं। घर आधार है और उसमें निवास करने वाला आधेय है। यहां आधार और आधेयका उपचारसे अभेद है, इसलिए अगार (घर) में रहने वालेको भी अगार कहागया है। जैसे कहीं-कहीं स्त्रीको ही गृह कहदिया जाता है। अथवा

ભગવાન્ પૂર્વોક્ત ધર્મને બે પ્રકારનો નિરૂપે છે:—એક અગાર-ધર્મ, બીજો અનગાર-ધર્મ.

જે ગમન ન કરે તેને અગ (વૃક્ષ) કહે છે. વૃક્ષમાં પુષ્પિતપણું, ફલિત-પણું, વગેરે હોય છે, એ સરખાપણાને કારણે જ ઘરને પણ અગાર કહે છે; અથવા જેમાં રહીને મનુષ્ય નિવાસ આદિનાં કષ્ટોને પામતો નથી, તેને અગાર (ઘર) કહે છે. ઘર આધાર છે, અને તેમાં નિવાસ કરનાર આધેય છે. અહીં આધાર અને આધેયનો ઉપચારથી અભેદ છે, તેથી અગાર (ઘર)માં રહેનારાને

[धर्मकथामूलम्]

धम्मो ताव इह खलु सव्वओ सव्वत्ताए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वयइ,

[धर्मकथाछाया]

धर्मस्तावत्-इह खलु सर्वतः सर्वात्मना मुण्डो भूत्वा अगारतोऽनगारितां प्रव्रजति,

मत्वर्थीयाच्प्रत्ययान्तत्वात्, तेषां धर्मः=पूर्वोक्तस्वरूपः । च=किञ्च-अनगारधर्मः= न विद्यतेऽगारं=गृहं येषां तेऽनगाराः=साधवस्तेषां धर्मः । एनयोरगारधर्मानगार-धर्मयो रल्पत्वात्सूचीकटाहन्यायेन प्रथममनगारधर्ममेव व्याचष्टे—

(अनगारधर्मस्वरूपम्)

'अनगारे'ति, इह=जिनशासन इत्यर्थः, खलु=निश्चयेन, सर्वतः=सर्वथा, सर्वथात्वं च केवलं द्रव्यतोऽपि केवलं वा भावतोऽपि भवितुमर्हतीत्यतस्तद्वारणार्थमाह-

'अगार (घर) हैं जिनके' ऐसी भी व्युत्पत्ति हो सकती है। अस्तु। गृहस्थोंके धर्मको अगारधर्म कहते हैं।

जिसके अगार नहीं हैं उन्हें अनगार कहते हैं, अर्थात् साधु। साधुओंके धर्मको अनगारधर्म कहते हैं।

'सूची कटाह' न्यायसे पहले अनगार धर्मका कथन करते हैं— क्योंकि उसका वर्णन अल्प है।

अनगारधर्मका स्वरूप-

मूलमें 'सव्वओ' और 'सव्वत्ताओ' दो पद हैं।

'सव्वओ' का अर्थ है सर्वथा। यदि केवल 'सव्वओ' कहते तो

પણ અગાર કહેવામાં આવ્યા છે. જેમ ક્યાંય-ક્યાંય સ્ત્રીને જ ગૃહ કહેવામાં આવે છે અથવા 'અગાર (ઘર) છે જેને' એવી પણ વ્યુત્પત્તિ થઇ શકે છે. અસ્તુ. ગૃહસ્થોના ધર્મને અગાર-ધર્મ કહે છે.

જેને અગાર નથી એને અનગાર કહે છે, અર્થાત્ સાધુ. સાધુઓના ધર્મને અનગાર-ધર્મ કહે છે.

'સૂચી-કટાહ'ન્યાયે કરીને પહેલાં અનગાર ધર્મનું કથન કરીએ છીએ, કારણકે એનું વર્ણન થોડું છે.

અનગાર ધર્મનું સ્વરૂપ.

મૂળમાં સવ્વઓ અને સવ્વત્તાઓ એવાં બે પદ છે. સવ્વઓનો અર્થ છે સર્વથા. જો કેવળ સવ્વઓ કહેત તો એનો અર્થ 'માત્ર દ્રવ્યથી યા માત્ર ભાવથી

[धर्मकथामूलम्]

सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं, सव्वाओ अदि-

[धर्मकथाछाया]

सर्वस्मात् प्राणातिपाताद्विरमणं, सर्वस्मान्मृषावादाद्विरमणं, सर्वस्माददत्तादानाद्वि-

–'सर्वात्मने'–ति- द्रव्यतो भावतश्चेत्यर्थः, यद्वा सर्वतः=द्रव्यतः,सर्वात्मना=भावतः, आत्मपरिणामेनेत्यर्थः। मुण्डः=मुण्डनं सोऽस्यास्तीति मुण्डधर्मयोगान्मुण्डित इत्यर्थः, तत्र द्रव्यतो मुण्डितो मस्तककेशापनयनयुक्तो; भावतश्च रागद्वेषापनयनयुक्तो भूत्वा अगारात्=गृहात् गृहं परित्यज्येत्यर्थः। अनगारितां=साधुत्वं प्रव्रजति=प्रकर्षेण समस्तममत्वपरित्यागपूर्वकं स्वीकरोति। प्रव्रज्योत्तरं च यः साधुधर्मस्तं समासेनाह–

१ 'मुडि खण्डने' अस्माद्भावे घञ्। २ 'अर्श आदिभ्योऽच्' इत्यच्।
३—'ल्यब्लोपे कर्मण्यधिकरणे च' इति पञ्चमी।

उसका अर्थ–'सिर्फ द्रव्यसे या सिर्फ भावसे सर्वथा' लिया जा सकता था किन्तु यह इष्ट नहीं, इसलिए इस अनिष्ट अर्थको रोकनेके लिए दूसरा पद 'सव्वत्ताओ' दियागया है। 'सव्वत्ताओ' का अर्थ है— सब रूपसे अर्थात् द्रव्यसे भी और भावसे भी। अथवा 'सव्वओ' का अर्थ 'द्रव्यसे' ऐसा लेना चाहिए और 'सव्वत्ताओ' का अर्थ 'भावसे' ऐसा लेना चाहिए।

द्रव्यसे मस्तकके केशोंको अलग कर देना और भावसे राग द्वेषको दूर करना मुंडन कहलाता है। इस प्रकार मुण्डित होकर गृहका त्याग कर जो साधुपना स्वीकार करता है—प्रव्रज्या धारण करता है, और प्रव्रज्याके पश्चात् जिस धर्मका पालन करता है उस साधु–धर्मका संक्षिप्त स्वरूप सूत्रकार प्रतिपादन करते हैं—

સર્વથા" એમ કરી શકાત, પરન્તુ એ ઈષ્ટ નથી. તેથી એ અનિષ્ટ અર્થને રોકવાને માટે બીજું પદ सव्वत्ताओ આપવામાં આવ્યું છે. सव्वत्ताओनो અર્થ છે–સર્વ રૂપથી–અર્થાત્ દ્રવ્યથી પણ અને ભાવથી પણ અથવા सव्वओनो અર્થ 'દ્રવ્યથી' એમ કરવો જોઈએ અને सव्वत्ताओनो અર્થ 'ભાવથી' એમ કરવો જોઈએ.

દ્રવ્યથી મસ્તકના કેશોને દૂર કરવા અને ભાવથી રાગદ્વેષને દૂર કરવા, એ મુંડન કહેવાય છે. એ પ્રમાણે મુંડિત થઈને ઘરનો ત્યાગ કરી જે સાધુપણું સ્વીકારે છે–પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરે છે અને પ્રવ્રજ્યા પછી જે ધર્મનું પાલન કરે છે તે સાધુધર્મનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ સૂત્રકાર પ્રતિપાદન કરે છે.

[धर्मकथामूलम्]

ादाणाओ वेरमणं, सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणं, सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं,

[धर्मकथाछाया]

रमणं, सर्वस्मान्मैथुनाद्विरमणं, सर्वस्मात्परिग्रहाद्विरमणं, सर्वस्माद्रात्रिभोजनाद्विरम-

'सर्वे' त्यादि–सर्वस्मात्=करणत्रिक-योगत्रिकस्वरूपात् प्राणातिपातात्=प्राणाः= स्पर्शनेन्द्रियादयः सन्त्येषामिति प्राणाः=एकेन्द्रियादयो जीवास्तेषामतिपातो=वियोजनं हिंसनमित्यर्थस्तस्माद्विरमणं=निवर्त्तनम् । १ । सर्वस्मात्=प्रागुक्तरूपात् (एवमग्रेऽपि) मृषावादात्=मिथ्याभाषणाद् विरमणमिति प्राग्वत्, एवमग्रेऽपि–। २ । अदत्तादानात्=न दत्तमदत्तं देवगुरु-भूप-गाथापति-साधर्मिकैरननुज्ञातं तस्याऽऽदानं=ग्रहणं तस्मात् । ३ । मैथुनात्=मिथुनेन=स्त्रीपुंसाभ्यां निर्वृत्तं कर्म मैथुनं=कामक्रीडालक्षणं तस्मात् । ४ । परिग्रहात्=परि–सर्वतोभावेन गृह्यते=जन्मजरामरणादिजनितैर्दुःखैर्वेष्ट्यत आत्माऽनेनेति, परिगृह्यते=समूर्छं स्वीक्रियत इति वा परिग्रहः=धर्मोपकरणभिन्नं सर्वमित्यर्थस्तस्मात् ।५। रात्रिभोजनात्=रात्रौ भोजनं

१ इहापि-अर्श आदित्वादेवाच् ।

हे आयुष्मन् ! तीन करण, तीन योगसे एकेन्द्रिय आदि समस्त प्राणियोंकी हिंसासे निवृत्त हो जाना (१), तीन करण तीन योगसे मृषावादसे निवृत्त हो जाना (२), तीन करण तीन योगसे देव, गुरु, राजा, गाथापति और साधर्मीके द्वारा न दिये हुए पदार्थको ग्रहण करनेरूप अदत्तादानसे विरत हो जाना (३), तीन करण तीन योगसे मैथुनसे निवृत्त हो जाना (४), जिसके निमित्तसे आत्मा जन्म जरा मरणादि दुखोंसे व्याप्त होता है, अथवा जिसको जीव ममत्व परिणाम के द्वारा ग्रहण करता है उसे परिग्रह कहते हैं । धर्मके उपकरणोंके

હે આયુષ્મન્ ! ત્રણ કરણ, ત્રણ યોગથી એકેન્દ્રિય આદિ બધા પ્રાણીઓની હિંસાથી નિવૃત્ત થઈ જવું (૧), ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે મૃષાવાદથી નિવૃત્ત થવું (૨), ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે દેવ, ગુરૂ, રાજા, ગાથાપતિ અને સાધર્મીદ્વારા ન અપાયલા પદાર્થનું ગ્રહણ કરવું એવા અદત્તાદાનથી વિરત થવું (૩), ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે મૈથુનથી નિવૃત્ત થવું (૪), જેના નિમિત્તથી આત્મા જન્મ જરા મરણાદિ દુઃખોથી વ્યાપ્ત થાય છે, અથવા જેને જીવ મમત્વ પરિણામે કરીને ગ્રહણ કરે છે, તેને પરિગ્રહ કહે છે. ધર્મનાં ઉપકરણો સિવાયના બધા

[धर्मकथामूलम्]

सव्वाओ राइभोयणाओ वेरमणं । अयमाउसो ! अणगारसामइए धम्मे पण्णत्ते, एयस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए निग्गंथे वा निग्गंथी वा विहरमाणे आणाए आराहए भवति ॥

[धर्मकथाछाया]

णम्, अयमायुष्मन् ! अनगारसामयिका धर्मः प्रज्ञप्तः, एतस्य धर्मस्य शिक्षाया-मुपस्थितो निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी वा विहरमाण आज्ञाया आराधको भवति ।

-रात्रिभोजनं तस्मात् । ६ ॥ अयम्=उपर्युक्तः सर्वविधप्राणातिपातविरमणादिलक्षणः, आयुष्मन् !=हे चिरजीविन् ! अनगारसामयिकः=अनगाराणां=साधूनां समये=सिद्धान्ते, यद्वा आचारे भवः, धर्मः प्रज्ञप्तः=प्रणीतः । एतस्य उक्तलक्षणस्य धर्मस्य शिक्षायाम्=आसेवने उपस्थितः=उद्युक्तः, निर्ग्रन्थः=साधुः, निर्ग्रन्थी=साध्वी, " साध्वीपक्षे च उपस्थितपदार्थो लिङ्गव्यत्ययेन सम्बन्धनीयः " विहरमाणः=वि-चरन् आज्ञायाः=सर्वज्ञोपदेशस्य आराधकः=पालको भवतीति ।

इत्थमनगारधर्ममभिधाय संप्रत्यगारधर्मं दर्शयति—

अतिरिक्त सब पदार्थ परिग्रह हैं । उस परिग्रहसे तीन करण तीन योगसे निवृत्त हो जाना (५), तीन करण तीन योगसे रात्रिभोजनसे विरत हो जाना (६), यह सब अनगारधर्म भगवान्ने प्रतिपादन किया है । जो साधु या साध्वी इस भगवत्प्रणीत धर्मके पालन करनेमें सदा उद्योगशील रहता हुआ विचरता है वही (साधु-साध्वी) सर्वज्ञ भगवान्की आज्ञाका आराधक होता है ।

इस प्रकार अनगारधर्मका निरूपण करके अब अगार-धर्म (श्रावक-धर्म) दिखलाते हैं—

પદાર્થો પરિગ્રહ છે. એ પરિગ્રહથી ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે નિવૃત્ત થઈ જવું. (૫); ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે રાત્રિભોજનથી વિરત થવું (૬), એ બધો અનગાર ધર્મ ભગવાને પ્રતિપાદન કર્યો છે. જે સાધુ યા સાધ્વી એ ભગવત્પ્રણીત ધર્મનું પાલન કરવામાં સદા ઉદ્યોગશીલ રહીને વિચરે છે તે (સાધુ-સાધ્વી) સર્વજ્ઞ ભગવાનની આજ્ઞાનાં આરાધક થાય છે.

એ પ્રમાણે અનગાર ધર્મનું નિરૂપણ કરીને હવે અગાર ધર્મ (શ્રાવક ધર્મ) બતાવે છે:—

[धर्मकथामूलम्]

अगारधम्मं दुवालसविहं आइक्खइ, तंजहा-पंच अणुव्वयाइं, तिण्णि गुण-व्वयाइं, चत्तारि सिक्खावयाइं ॥ पंच अणुव्वयाइं तंजहा-थूलाओ पाणाइवायाओ वेरमणं, थूलाओ मुसावायाओ वेरमणं, थूलाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं, सदार-संतोसे, इच्छापरिमाणे । तिण्णि गुणव्वयाइं, तंजहा-अणत्थदंडवेरमणं, दिसिव्वयं, उवभोगपरिभोगपरिमाणं । चत्तारि सिक्खावयाइं, तंजहा-सामाइयं, देसावगासियं, पोसहोववासे, अतिहिसंविभागे, अपच्छिमा-मारणंतिया-संलेहणा-झूसणा-राहणा, अयमाउसो ! अगारसामइए धम्मे पण्णत्ते, एयस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए समणोवासए वा समणोवासिया वा विहरमाणे आणाए आराहए भवइ ॥ ”

[धर्मकथाछाया]

अगारधर्मं द्वादशविधमाख्याति, तद्यथा–पञ्चाणुव्रतानि, त्रीणि गुणव्रतानि, चत्वारि शिक्षाव्रतानि । पञ्चाणुव्रतानि, तद्यथा–स्थूलात्प्राणातिपाताद्विरमणं, स्थूलान्मृषावादाद्विरमणं, स्थूलाददत्तादानाद्विरमणं, स्वदारसन्तोषः, इच्छापरिमाणः । त्रीणि गुणव्रतानि, तद्यथा–अनर्थदण्डविरमणं, दिग्व्रतम्, उपभोग-परिभोगपरिमाणम् । चत्वारि शिक्षाव्रतानि, तद्यथा–सामायिकं, देशावकाशिकं, पौषधोपवासः, अतिथि-संविभागः, अपश्चिमा मारणान्तिका संलेखना-झोषणा-राधना, अयमायुष्मन् ! अगारसामयिको धर्मः प्रज्ञप्तः, एतस्य धर्मस्य शिक्षायामुपस्थितः श्रमणोपासको वा श्रमणोपासिका वा विहरमाण आज्ञाया आराधको भवति । ” इतिच्छाया ।

‘अगारे’–ति अगारधर्मो द्विविधः–सामान्यरूपो विशेषरूपश्च, तत्र सामान्य-रूपः स यः सर्वसाधारणजनानुष्ठानोचितः, स यथा—

अगारधर्म दो प्रकारका है—(१) सामान्यरूप (२) विशेषरूप। सर्वसाधारण लोगोंके अनुष्ठान करने योग्य धर्मको सामान्य धर्म कहते हैं । वह इस प्रकार है—

અગાર ધર્મ બે પ્રકારનો છે:–(૧) સામાન્યરૂપ અને (૨) વિશેષરૂપ. સર્વસાધારણ લોકોને અનુષ્ઠાન કરવા યોગ્ય ધર્મને સામાન્ય ધર્મ કહે છે. તે આ પ્રમાણે:—

सामान्याऽगार-(गृहस्थ)-धर्मस्वरूपम् ।

"मुहूर्त्ते सर्वार्थसिद्धे, नमस्कारसमन्वितः ।
नित्यं प्रातः समुत्थाय, धर्मजागरणां चरेत् ॥१॥ साच—
" अइणिस्सारे विसए, विसोवमे मम कहं मणो जाइ ।
माणुसजम्मं णिचा, मए कडं किं च किं च ओसिट्ठं ॥ १ ॥
अहुणा किमणुट्ठेयं, एसो कस्सोचिओ तहा कालो ॥
णिच्चं मच्चू सहओ अणुधावइ पुट्ठलग्गो मे ॥ २ ॥

भावार्थः—सर्वार्थसिद्धे मुहूर्त्ते नित्यमुत्थाय नमस्कारमन्त्रोच्चारणपूर्वकं धर्मजागरणां कुर्यात्, साच—
" अतिनिस्सारे विषये, विषोपमे मम कथं मनो याति ।
मानुषजन्म नीत्वा मया कृतं किञ्च, किञ्चावशिष्टम् ॥ १ ॥
अधुना किमनुष्ठेयम्, एष कस्योचितस्तथा कालः ।
नित्यं मृत्युः सहजोऽनुधावति पृष्ठलग्नो मे ॥ २ ॥

सामान्य अगार(गृहस्थ)धर्मका स्वरूप

सर्वार्थसिद्ध[1] मुहूर्त्तमें उठकर धर्मजागरणा करे वह इस प्रकार—

"अहा ! ये इन्द्रियोंके विषय सर्वथा निस्सार हैं, विषके समान हैं। मेरा मन इनकी ओर क्यों आकर्षित होता हैं ? यह मनुष्य-जन्म पाकर मैंने इसे अकारथ खो दिया । जितना यह शेष रहा है इसमें क्या करना चाहिए ? ॥१॥ यह समय किस कर्त्तव्यमें लगाना चाहिए ? मृत्यु अनिवार्य है और वह सदैव परछाईकी नाईं मेरे पीछे-पीछे लगी रहती है ॥२॥ बन्धु-बान्धव, धन-धान्य, कलत्र-पुत्र और मित्र, कोई

१ सूर्योदयके पूर्व चार घड़ीमेंसे पहली दो घड़ी 'सर्वार्थसिद्ध' मुहूर्त्त है।

સામાન્ય અગાર (ગૃહસ્થ) ધર્મનું સ્વરૂપ.

[1]સર્વાર્થસિદ્ધ મુહૂર્તમાં ઉઠીને ધર્મજાગરણા કરે તે આ પ્રમાણે—

"અહા ! એ ઇંદ્રિયોના વિષયો સર્વથા નિસ્સાર છે, વિષ સરખાં છે. મારૂં મન તેની તરફ કેમ આકર્ષાય છે ? આ મનુષ્ય-જન્મ પામીને મેં તેને વ્યર્થ ગુમાવી દીધો. જેટલો એ બાકી રહ્યો છે તેમાં શું કરવું જોઈએ ? (૧) એ સમય કયા કર્તવ્યમાં ગાળવો જોઈએ ? મૃત્યુ અનિવાર્ય છે અને તે સદા પડછાયાની પેઠે મારી પાછળ પાછળ લાગી રહ્યું છે. (૨) બંધુ-બાંધવ, ધન-

૧ સૂર્યોદય પહેલા ચાર ઘડીમાંથી પહેલી બે ઘડીને સર્વાર્થસિદ્ધ મુહૂર્ત કહે છે.

णहि सह गच्छइ बंधू, धण-धन्न-कलत्त-पुत्त-मित्ताइ ।
णियकयकम्मदुमफलरसस्स संसायओ बला जीवो ॥ ३ ॥
तम्हा एगो अप्पा, सच्चो णिच्चो य सव्वसुहरासी ।
चिच्चा बाहिरभावे, दट्ठव्वो णाणदंसणाहारो ॥ ४ ॥ " इति ।

प्रातःकृत्यं समास्थाय, मातापित्रभिवन्दनम् ।
गुरोश्च दर्शनं कुर्याद्भक्तिश्रद्धादिसंयुतः ॥२॥
धर्मोपदेशं शृणुयात्तथा श्रद्धानवान् भवेत् ।
देवे गुरौ च धर्मे च, सर्वदाऽऽलस्यवर्जितः ॥३॥

नहि सह गच्छति बन्धुर्धन-धान्य-कलत्र-पुत्र-मित्रादि ।
निजकृतकर्मद्रुमफलरसस्य संस्वादको बलाज्जीवः ॥ ३ ॥
तस्मादेक आत्मा सत्यो नित्यश्च सर्वसुखराशिः ।
त्यक्त्वा बाह्यभावान्, द्रष्टव्यो ज्ञानदर्शनाधारः ॥ ४ ॥ "इति ।

इत्येवं धर्मजागरणां समाचरेत्, प्रातःकृत्यानन्तरं मातापितृवन्दनं, गुरुदर्शनं च कुर्यात्, धर्मोपदेशं च शृणुयात्, देवगुरुधर्माणामुपरि श्रद्दधीत, सर्वदा यथाशक्ति

भी साथ जानेवाला नहीं है। जिसने जैसा कर्मरूपी वृक्ष लगाया है, उसे वैसेही वृक्षके फलका रस (अनुभाग) भोगना पड़ता है ॥३॥ इसलिए समस्त बाह्य वस्तुओं का परित्याग कर, सत्य, नित्य, सर्व सुखोंके समूह, अनन्त ज्ञान-दर्शनके धारक केवल आत्माको साक्षात् करो ॥४॥"

इस प्रकारकी धर्मजागरणा करे, माता-पिताके चरणोमें मस्तक नमाए, गुरुओं-मुनियों का दर्शन करे, धर्मका उपदेश सुने, देव गुरु और धर्म पर परम प्रतीति रखे, शक्तिके अनुसार सदा दानशील रहे,

---

धान्य, કલત્ર-પુત્ર અને મિત્ર, કોઇ પણ સાથે આવનારૂં નથી. જેણે જેવું કર્મરૂપી વૃક્ષ વાવ્યું છે, તેને તેવા જ વૃક્ષનાં ફળનો રસ ભોગવવો પડે છે. (૩) માટે બધી બાહ્ય વસ્તુઓનો પરિત્યાગ કરીને સત્ય, નિત્ય, સર્વ સુખોનો સમૂહ, અનંત જ્ઞાન-દર્શનના ધારક કેવળ આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરો (૪)."

એ પ્રકારની ધર્મજાગરણા કરે, માતા-પિતાનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવે, ગુરૂઓ-મુનિઓનું દર્શન કરે, ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળે, દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ પર

दानशीलो भवेत्तद्वत्सतां सङ्गं न हापयेत् ।
सेवेत व्रतिनः किञ्च, वृद्धान् दीनांस्तु रक्षयेत् ॥४॥
भृत्यान् सद्भावयेन्नित्यं, सुपात्रादिप्रदानवान् ।
आश्रितानात्मवत्पश्येत्समाहितमतिस्तथा ॥५॥
द्रव्यादिभावानालोक्य प्रवर्त्तेत यथोचितम् ।
धर्मशास्त्रं तथा नीतिग्रन्थांश्च परिलोकयेत् ॥६॥
महतां पुरतस्तद्वद्विनयेन समाचरेत् ।
विपत्तौ धैर्यशाली स्यात्सम्पद्यनभिमानवान् ॥७॥
सुकार्ये परसाहाय्यं, विदध्याद्विजितेन्द्रियः ।

दानशीलो भवेत्, सत्सङ्गतिं कुर्यात्, व्रतधारिणो वृद्धांश्च सेवेत, दीनान् प्राणिनो रक्षेत्, भृत्यान् सद्भावेन पश्येत्, अभयदान-सुपात्रदान-करुणादानानि कुर्यात्, आश्रितानात्मवत्परिपालयेत्, द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावान् समीक्ष्य प्रवृत्तिं कुर्यात्, धर्म-शास्त्रं नीतिग्रन्थाँश्च समवलोकेत, महतां पुरतो विनयेन व्यवहरेत्, विपदि धैर्यं सम्पदि च निरभिमानतां कुर्यात्, प्रशस्तकार्येषु परेभ्यः साहाय्यं दद्यात्, जितेन्द्रियो

सत्संगति करे, व्रतधारियों और वृद्ध जनोंकी सेवा-शुश्रूषा करे, दीन-हीन प्राणियों की रक्षा करे, नौकर-चाकरोंसे प्रेममय व्यवहार करे, अभयदान सुपात्रदान और करुणादान दे, आश्रित जनोंका निजकी नाईं पालन-पोषण करे, द्रव्य क्षेत्र काल भावको देखकर प्रवृत्ति करे, धर्म-शास्त्रोंका स्वाध्याय करे, नीति-शास्त्रोंका अवलोकन करे, गुरु जनोंके सन्मुख विनय-पूर्वक वर्त्ताव करे, विपत्ति आने पर धैर्य धरे, संपत्ति होने पर अभिमान न करे, शुभ कार्योंमें दूसरोंको सहायता दे, इन्द्रियोंको वसमें रखे, जैसा भोजन-पान प्राप्त हो जाय उसीको

પરમ પ્રતીતિ રાખે, શક્તિ પ્રમાણે સદા દાનશીલ રહે, સત્સંગતિ કરે, વ્રતધારીઓ અને વૃદ્ધ જનોની સેવા-શુશ્રૂષા કરે, દીન-હીન પ્રાણીઓની રક્ષા કરે, નોકર-ચાકરો સાથે પ્રેમમય વ્યવહાર કરે, અભયદાન સુપાત્રદાન અને કરૂણાદાન દે, આશ્રિત જનોનું પોતાનાંની પેઠે પાલનપોષણ કરે, દ્રવ્યક્ષેત્રકાળભાવને જોઇને પ્રવૃત્તિ કરે, ધર્મશાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય કરે, નીતિશાસ્ત્રનું અવલોકન કરે, ગુરૂજનોની સન્મુખ વિનયપૂર્વક વર્તન કરે, વિપત્તિ આવતાં ધૈર્ય ધારણ કરે, સંપત્તિ પ્રાપ્ત થતાં અભિમાન ન કરે, શુભ કાર્યોમાં બીજાઓને સહાયતા આપે, ઇંદ્રિયોને

यदन्नाद्युपलभ्येत, तदद्यात्तुष्टमानसः ॥८॥
पुरादौ साधवो विज्ञ,-श्रावको यत्र संस्थिताः ।
तत्रैव निवसेन्मार्गं, समालोक्य विलङ्घयेत् ॥९॥
विहायाऽऽडम्बरं वेषं, समनस्कश्चरेत्कृतिम् ।
सर्वैः सह सदा मैत्रीं, विदधीत विशेषतः ॥१०॥
दुःखी स्यात्परदुःखेन, सुखेन च सुखी भवेत् ।
किं भक्ष्यं किमभक्ष्यं च, तद्विशिष्य विचारयेत् ॥११॥
देशस्य धर्म-जात्योश्च, पारम्पर्यक्रमागतौ ।
वेषाऽऽचारौ सदा रक्षेत्सत्कुर्याच्च गृहागतम् ॥१२॥

१—'श्रावकाश्च' इति चकारघटितो व्याख्येयः—'गामश्वं पुरुषं पशु' मित्यादौ तथाश्रुतेः ।

भवेत्, यादृशमन्नादिकमुपलभ्येत तदेव प्रसन्नमना भुञ्जीत, यत्र पुरादौ साधवो विशेषज्ञश्रावकाश्च निवसेयुस्तत्र निवसेत्, दृष्ट्वाऽध्वानं गच्छेत्, आडम्बरवेषं परि-वर्जयेत्, मनोयोगेन कर्त्तव्यमाचरेत्, सर्वैः सह मैत्रीं विदधीत, परस्य दुःखेन दुःखी सुखेन च सुखी भवेत्, भक्ष्याभक्ष्ये विचारयेत्, देशस्य धर्मस्य जातेश्च पारम्पर्यक्र-मागतं वेषमाददीत, गृहाऽऽगतं सत्कुर्यात्, सत्यं धर्ममनुयायात्, सर्वेषां जीवानां

प्रसन्नचित्त होकर खावे, जिस नगर आदिमें साधु या विशेषज्ञ–विद्वान्-श्रावक निवास करते हों उसी नगर आदिमें निवास करे, रास्ता देख कर चले, आडम्बरका वेष (शोकीनोंका ठाट-बाट) न रखे, कर्त्तव्यका पालन मनसे करे, सबके साथ मित्रता रखे, दूसरे के दुःखमें दुःखी और सुखमें सुखी हो, भक्ष्य-अभक्ष्य का विचार रखे, अपने देशका धर्मका और जातिका प्राचीन वेष धारण करे, जो घर पर आवे उसका

वश राखे, जेवुं भोजन–पान प्राप्त थई जाय तेने प्रसन्नचित्त थईने खाय, जे नगर आदिमां साधु या विशेषज्ञ–विद्वान श्रावको निवास करता होय ते नगर आदिमां निवास करे, रस्तो जोईने चाले, आडम्बरनो वेश (शोखीनोनो ठाठमाठ) न राखे, कर्तव्यनुं पालन मनथी करे, सौनी साथे मित्रता राखे, बीजाना दुःखे दुःखी अने सुखे सुखी थाय, भक्ष्य–अभक्ष्यनो विचार राखे, पोताना देशनो धर्मनो अने जातिनो प्राचीन वेश धारण करे, जे घेर आवे

अनुव्रजेत्सत्यधर्मं, दध्याज्जीवदयां तथा ।
पवित्रो मृदु भाषेत, कार्पण्यं च परित्यजेत् ॥१३॥
निशायां नैव भोक्तव्यं, प्रमादपि कदाचन ।
न केनापि कथां कुर्याद्, गर्हितां च तथा वृथा ॥१४॥
नाम्भः पिबेत्पटापूतं, मृषाभाषां च वर्जयेत् ।
असज्जेत न च क्वापि, शयानं न प्रबोधयेत्[1] ॥१५॥
न दूयेत परोन्नत्या, निन्द्य-कार्याणि नाऽऽचरेत् ।
अकाले चाबुभुक्षायां न भुञ्जीत प्रमादतः ॥१६॥
वीयान्नायाधिकं धर्म,-विरुद्धं नाऽऽचरेत्तथा ।
मलमूत्रे नावरुन्ध्या,-त्तत्र[2] ते[3] न समुत्सृजेत् ॥१७॥

१-विशिष्टकारणं विनेति शेषः । २-तत्र=मलमूत्रोपरि । ३-ते=मलमूत्रे ।

दयेत, पवित्रतया वर्त्तेत, सर्वदा मृदु भाषेत, कार्पण्यं त्यजेत्, रात्रिभोजनं विगर्ह्य वृथा च कथाञ्च न कुर्यात्, वस्त्रापूतं जलं न पिबेत्, मिथ्या न भाषेत, कस्मिन्नपि वस्तुनि विशिष्टामासक्तिं न कुर्यात्, विशिष्टकारणमन्तरेण शयानं न प्रबोधयेत्, परोन्नतिमालोक्य न दूयेत, निन्द्यानि कार्याणि दूरतः परिहरेत्, अकाले बुभुक्षां विना च न भुञ्जीत, आयादधिकं न वीयात्, धर्मविरुद्धं नाऽऽचरेत्, मलमूत्रे नाव-

सत्कार करे, सत्य धर्मका पालन करे, प्राणी मात्र पर अनुकम्पा रखे, पवित्रता-पूर्वक प्रवृत्ति करे, सदा कोमल वाणी बोले, मक्खीचूस (कंजूस) न हो, रात्रिभोजन न करे, वृथा बकवाद न करे, बिना छना पानी न पिए, मिथ्या भाषण न करे, किसी वस्तुमें अत्यन्त आसक्त न हो, विशेष कारण विना सोतेको न जगावे, परका अभ्युदय देख दुखी नहो, निन्दनीय कार्योंसे दूर रहे, असमयमें और विना भूखके भोजन न करे, आयसे अधिक व्यय न करे, धर्म-विरुद्ध आचरण न

તેનો સત્કાર કરે, સત્ય ધર્મનું પાલન કરે, પ્રાણીમાત્ર પર અનુકંપા રાખે, પવિત્રતાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે, સદા કોમળ વાણી બોલે, કંજૂસ ન બને, રાત્રિ-ભોજન ન કરે, વૃથા બકવાદ ન કરે, અણુગળ પાણી ન પીએ, મિથ્યા ભાષણ ન કરે, કોઈ વસ્તુમાં અત્યંત આસક્ત ન થાય, વિશેષ કારણ વિના સૂતેલાને ન જગાડે, પરનો અભ્યુદય જોઈ દુ:ખી ન થાય, નિંદનીય કાર્યોથી દૂર રહે, અસમયે અને વિનાભૂખે ભોજન ન કરે, આવકથી વધારે ખર્ચ ન કરે, ધર્મ

मित्रेण सह कापट्यं, न कुर्यान्नाविचारितम् ।
क्रोधाभिमानरूक्षत्वाकर्त्तव्यानि विवर्जयेत् ॥१८॥
सदा निरस्येदालस्यं, स्वकर्त्तव्येषु यत्नवान् ।
बन्धुभिश्च महद्भिश्च, विरुन्ध्याज्जातु न क्वचित् ॥१९॥
त्यजेदयोग्यमुद्वाह,-मभियोगं मनागपि ।
प्रजाहितेच्छुना तद्वद्विद्रोहं च महीक्षिता ॥२०॥
द्यूतं मांसं सुरां चौर्यं, वेश्याऽऽखेट-परस्त्रियः ।
रसलोलुपतामह्नि, स्वापं निन्दां परस्य च ॥२१॥
तृष्णामख्यातिना तद्वत्सम्बन्धं कुलरोगिणा* ।

*'त्यजेत्' इति विंशतितमश्लोकोक्तया क्रियया सम्बन्धः ।

रुन्ध्यात्, मलमूत्रोपरि मलमूत्रे नोत्सृजेत्, मित्रेण सह कपटं नाचरेत्, विशिष्टविचारमन्तरेण किमपि कार्यं न कुर्यात्, क्रोधाभिमानरूक्षता अकर्त्तव्यं च दूरतः परिहरेत्, कर्त्तव्येष्वालस्यं निरस्येत्, बन्धुवर्गेण महता च सह न जातु विरुन्ध्यात्, अयोग्यविवाहमभियोगं राजद्रोहं, द्यूत-मांस-सुरा-चौर्य-वेश्या-पापर्द्धि-परस्त्रीसेवनरूपाणि सप्त व्यसनानि; रसलोलुपतां; दिवास्वापं; कस्यचिन्निन्दां परधनतृष्णामपरि-

करे, मल-मूत्रको न रोके, मल-मूत्र पर मल-मूत्रत्याग नहीं करे, मित्रके साथ कपट न करे, विशेष विचार किये विना कोई भी कार्य न करे, क्रोध, मान, रुखाई और अकर्त्तव्यसे दूर रहे, करने योग्य कार्यमें प्रमाद न करे, बन्धु-वर्ग तथा महान् जनोंसे विरोध न बांधे, अयोग्य विवाह, अपराध, राजद्रोह, जुआ, मांसभक्षण, मदिरापान, चोरी, वेश्यागमन, पापर्द्धि (शिकार खेलना), परस्त्रीसेवनरूप सात व्यसन, चटोरापन, दिनमें नींद लेना, पराई निन्दा, परधनकी तृष्णा,

વિરૂદ્ધ આચરણ ન કરે, મળમૂત્રને ન રોકે, મળમૂત્ર પર મળમૂત્રનો ત્યાગ ન કરે, મિત્રની સાથે કપટ ન કરે, વિશેષ વિચાર કર્યા વિના કોઈ પણ કાર્ય ન કરે, ક્રોધ, માન, રૂક્ષતા અને અકર્તવ્યથી દૂર રહે, કરવા યોગ્ય કાર્યમાં પ્રમાદ ન કરે, બંધુવર્ગ તથા મહાન્ જનો સાથે વેર-વિરોધ ન બાંધે, અયોગ્ય વિવાહ, અપરાધ, રાજદ્રોહ, જુગાર, માંસભક્ષણ, મદિરાપાન, ચોરી, વેશ્યાગમન, પાપર્દ્ધિ (શિકાર), પરસ્ત્રીસેવન રૂપ સાત વ્યસન, સ્વાદીલાપણું, દિવસે ઉંઘ, પરનિંદા, પરધનની તૃષ્ણા, અપરિચિત અને કૌલિક (કુલપરંપરાથી ઉતરેલા

प्रियमेव वदेत्सत्य,-मपृष्टो नोत्तरं स्पृशेत् ॥२२॥
मध्ये कस्यापि वार्त्ताया, विच्छेदं न समाचरेत् ।
न ब्रूयात्स्वगृहच्छिद्रं, पुरतो यस्य-कस्यचित् ॥२३॥
नैव वस्तु व्यवहरे-दज्ञातमपरीक्षितम् ।
न कुर्यात्कस्यचित्कीर्त्ति,-खण्डं विश्वासघातनम् ॥२४॥
योगक्षेम-च्छेद-भेदौ, ग्रामादीनां न साधयेत् ।
न भुञ्जीतावण्टयित्वा, वस्तु किञ्चिदपि क्वचित् ॥२५॥

१ 'सत्यं चे' त्यर्थः ।

चितेन कौलिकरोगिणा च सह विवाहादिसम्बन्धं च परिवर्जयेत्, सत्यमपि सप्रियमेव वदेत्, अपृष्टो नोत्तरं दद्यात्, मध्ये कस्यापि वार्त्तायाश्छेदं न कुर्यात्, गृहच्छिद्रं कस्मैचिदपि न कथयेत्, किमपि वस्त्वपरीक्ष्यापरिज्ञाय च न व्यवहरेत्, कस्यापि प्रतिपत्तौ हस्तक्षेपं, विश्वासघातं, ग्रामादेर्योग-क्षेमयोश्छेदभेदौ च न कुर्यात्, अवंट-यित्वा किञ्चिदपि न जातु भुञ्जीत, अनीतिवृत्त्या द्रव्यं नार्जयेत्, उभयलोकविरुद्धं

अपरिचित और कौलिक (कुलपरम्परासे आयेहुए छूतके) रोगीके साथ विवाहादि सम्बन्धका परित्याग करे। प्रिय सत्य ही बोले, विना पूछे उत्तर न दे, कोई बात-चीत करता हो तो बीचमें न बोले, घरकी बुराई किसीसे न कहे, विना जाने और परीक्षा किये किसी वस्तुका व्यवहार न करे, किसीकी प्रतिपत्तिमें हस्तक्षेप न करे, विश्वासघात न करे, ग्राम नगर आदिके योग-क्षेम (अलब्ध वस्तुके लाभ करने और लब्धकी रक्षा करने) में विघ्न न डाले। विना बांटे (पासमें बैठे हुओंको विना दिये) कभी किसी वस्तुको न खावे, अन्यायसे धनोपा-

ચેપના) રોગીની સાથે વિવાહાદિ સંબંધનો પરિત્યાગ કરે, પ્રિય સત્ય જ બોલે, વિનાપૂછયે ઉત્તર ન દે, કોઇ વાતચીત કરતા હોય તેના વચ્ચે ન બોલે, ઘરના છિદ્રની વાત કોઈને ન કહે, ઓળખ્યા વિના અને પરીક્ષા કર્યા વિના કોઈ વસ્તુનો વ્યવહાર ન કરે, કોઈની પ્રતિપત્તિમાં હાથ ન ઘાલે, વિશ્વાસઘાત ન કરે, ગ્રામ નગર આદિના યોગક્ષેમમાં (અલબ્ધ વસ્તુનો લાભ કરવામાં અને લબ્ધ વસ્તુની રક્ષા કરવામાં) વિઘ્ન ન નાંખે, વહેંચ્યા વિના (પાસે રહેલાઓને ભાગ આપ્યા વિના) કદાપિ કોઇ વસ્તુ ન ખાય, અન્યાયથી ધનોપાર્જન ન કરે,

अनीत्या नार्जयेद्द्रव्यं, निजमूलधनापहम् ।
तन्नाऽऽचरेज्जातु यत्स्यादिहाऽमुत्र च गर्हितम् ॥२६॥
परस्त्रिया सहैकाकी, न गच्छेन्न च संवदेत् ।
न वा तया सहैकान्तवासमासादयेदपि ॥२७॥
न गृह्णीयात्तथोत्कोचं, गृहादीनि प्रमार्जयेत् ।
न व्याप्रियेत प्रमादा,-दल्पमूलधनेन च ॥२८॥
नान्यायमवलम्बीत, जातुचित्सङ्कटेऽपि सन् ।
महापरिग्रहं किञ्च, महारम्भं विवर्जयेत् ॥२९॥
अन्यायिनो न पक्षी स्या, न्नाहेत्वन्यस्य वेश्मगः ।
न व्रजेद्दुर्गमं मार्ग,-मेकलो मुग्धमानसः ॥३०॥
न नदीं नापि कासार,-प्रभृति बाहुतस्तरेत् ।
बालक-प्रवयो-ग्लान,-गर्भिणी-चेटका-श्रितान् ॥३१॥

नाऽऽचरेत्, परवनितया सहैकाकी न गच्छेन्न संभाषेत न चैकान्तवासं कुर्यात्, उत्कोचं न गृह्णीयात्, गृहादीनि द्विसन्ध्यं परिमार्जयेत्, अल्पेन मूलधनेन नाधिकं व्याप्रियेत, सङ्कटापन्नप्राणोऽपि नानीतिमवलम्बेत, महारम्भ-महापरिग्रहयोः कर्त्तव्यं नाचरेत्, अन्यायिनः पक्षं नाश्रयेत्, निष्प्रयोजनं कस्यापि गृहं न प्रविशेत्, विकटं मार्गमेको न गच्छेत्, बाहुभ्यां नदीकासारादिं न तरेत्, बाल-वृद्ध-ग्लान-गर्भवती-

र्जन न करे, इसलोक-परलोकसे प्रतिकूल कार्य न करे, परस्त्रीके साथ अकेला न जावे, न बोले और न एकान्तमें निवास करे, घूँस (रिश्वत) न ले, सुबह-साम घरकी सफाई करे, थोडी पूँजीसे बडा व्यापार न करे, प्राणों पर संकट आने पर भी अनीति का आश्रय न ले, महा आरम्भ महापरिग्रह वाला काम न करे, अन्यायीका पक्ष न ले, विना प्रयोजन किसी के घरमें प्रवेश न करे, विकट मार्गमें अकेला न जावे, भुजाओंसे नदी तालाव आदिमें न तैरे, बालक वृद्ध रोगी गर्भवती

इहलोक परलोकथी प्रतिकूळ कार्य न करे, परस्त्रीनी साथे एकलो न जाय, न बोले अने न एकांतमां निवास करे, लांच न ले, सवार-सांज घर साफ करे, थोडी पूंजीथी मोटो वेपार न खेडे, प्राण पर संकट आवतां पण अनीतिनो आश्रय न ले, महाआरंभ महापरिग्रहवाळुं काम न करे, अन्यायीनो पक्ष न ले, प्रयोजन विना कोईना घरमां प्रवेश न करे, विकट मार्गमां एकलो न जाय, भुजाओथी नदी-तळाव आदिमां न तरे, बालक वृद्ध रोगी गर्भवती

असन्तोष्य न भुञ्जीत, न च कञ्चित्कलङ्कयेत् ।
न द्रुह्येद् गुरु-देवाय, धर्माय च कथञ्चन ॥ ३२ ॥
विटी-तमाल-भङ्गादि,-व्यसनानि विवर्जयेत् ।
इत्येवमुक्तः सामान्यो,-ऽगारधर्मो जिनेश्वरैः ॥३३॥" इति ।

भृत्या-ऽऽश्रितादीनपरितोष्य न भुञ्जीत, कमपि कलङ्कितं न कुर्यात्, गुरवे धर्माय च मनसाऽपि न द्रुह्येत्, वीटिका-तमाल-विजयादिव्यसनानि च सर्वथा परित्यजेत् " इत्यादि ॥

विशेषागार-(श्रावक)-धर्मस्वरूपम्.

विशेषरूपस्तु-सम्यग्दर्शनाणुव्रतादिलक्षणस्तत्र सम्यग्दर्शनत्वं-प्रशम-संवेगादिलक्षण आत्मपरिणामस्तत्त्वार्थश्रद्धानं वा-नवानां जीवादितत्त्वानां देवगुरुधर्माणां च

१-'अगारधर्मः' इति भूतपूर्वेण (पृष्ठ १६१ गतेन) सम्बन्धः ।

भृत्य और आश्रितको सन्तुष्ट किये विना भोजन न करे, कलंक लगाने वाला कोई कार्य न करे, गुरु और धर्मके साथ द्रोह करनेकी इच्छा तक न करे, बीडी, तमाखु और भांग आदि व्यसनों का सर्वथा त्याग करे, इत्याद ।

सामान्यरूप आगारधर्मका भगवान्ने इस प्रकार वर्णन किया है । अब विशेषरूप अगार-धर्मका वर्णन करते हैं—

विशेषरूप-अगार (श्रावक) धर्म.

सम्यग्दर्शन और अणुव्रत आदिको विशेष अगार-धर्म कहते हैं। प्रशम संवेग निर्वेद अनुकम्पा आस्तिक्यरूप आत्म-परिणामको, अथवा

ચાકર અને આશ્રિતને સંતુષ્ટ કર્યા વિના ભોજન ન કરે, કલંકિત કરનારૂં કોઇ કાર્ય ન કરે, ગુરુ અને ધર્મની સાથે દ્રોહ કરવાની ઇચ્છા પણ ન કરે, બીડી તંબાકુ અને ભાંગ આદિ વ્યસનોનો સર્વથા ત્યાગ કરે ઈત્યાદિ.

સામાન્યરૂપ અગારધર્મનું ભગવાને એ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે. હવે વિશેષરૂપ અગારધર્મનું વર્ણન કરે છેઃ—

વિશેષરૂપ-અગાર (શ્રાવક) ધર્મ

સમ્યગ્દર્શન અને અણુવ્રત આદિને વિશેષ અગાર ધર્મ કહે છે. પ્રશમ સંવેગ નિર્વેદ અનુકંપા આસ્તિક્યરૂપ આત્મપરિણામને, અથવા તત્ત્વાર્થના

यथार्थस्वरूपेषु बुद्धिपूर्वकं श्रद्धानमित्यर्थः, तत्र–जीवः=प्राग्व्याख्यातस्वरूपः। पुण्यादयो मोक्षान्ता अपि प्रागेव व्याख्याताः। अजीवश्च जीवव्यतिरिक्तः=धर्मास्तिकाया-ऽधर्मास्तिकायाऽऽ-काशास्तिकाय-काल-पुद्गलास्तिकायलक्षणस्तत्र–धर्मास्तिकायः=धर्मद्रव्यं विचरतो मत्स्यादेर्जलमिव गतिमतां जीवानां पुद्गलानां च साहाय्यदानेनाऽऽधारभूत इत्यर्थः, एष ह्यमौर्तिकः सर्वलोकव्यापी जीवपुद्गलगते-र्निमित्तकारणम्। अधर्मास्तिकायः=अधर्मद्रव्यं–पथिकादीनां वृक्षादिच्छायेव

तत्त्वार्थके अर्थात् जीव आदि नौ तत्त्वोंके तथा सच्चे देव गुरु और धर्मके यथार्थबुद्धिपूर्वक श्रद्धानको सम्यग्दर्शन (समकित) कहते हैं।

जीव तत्त्वका व्याख्यान पहले कर चुके हैं, और पुण्यसे लेकर मोक्ष पर्यन्त तत्त्वोंका स्वरूप भी पहले लिखा जा चुका है। रहा अजीव तत्त्व, सो, जो जीव न हो वह अजीव है। अजीव पांच हैं—(१) धर्मास्तिकाय, (२) अधर्मास्तिकाय, (३) आकाशास्तिकाय, (४) काल, और (५) पुद्गलास्तिकाय।

(१) धर्मास्तिकाय—चलनेवाले जीवों और पुद्गलोंको जो चलनेमें सहायता पहुँचाता है उसे धर्मास्तिकाय या धर्मद्रव्य कहते हैं, जैसे जलमें चलनेवाली मछलीके चलने–फिरने में जल सहायक होता है। धर्मास्तिकाय–अरूपी (अमूर्तिक) और समस्त लोकाकाशमें व्यापक है, और जीव-पुद्गलोंकी गतिमें निमित्त-कारण है।

(२) अधर्मास्तिकाय—जैसे चलता हुआ मुसाफिर यदि ठहरना

અર્થાત્ જીવ આદિ નવ તત્ત્વોના તથા સાચા દેવ ગુરૂ અને ધર્મના યથાર્થ-બુદ્ધિપૂર્વક શ્રદ્ધાનને સમ્યગ્દર્શન (સમકિત) કહે છે. જીવતત્ત્વનું વ્યાખ્યાન પહેલાં કરી ગયા છીએ, અને પુણ્યથી મોક્ષ સુધીનાં તત્ત્વોનું સ્વરૂપ પણ પહેલાં લખી ગયા છીએ. બાકી રહ્યું અજીવ તત્ત્વ; જે જીવ ન હોય તે અજીવ છે. અજીવ પાંચ છેઃ (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશાસ્તિકાય, (૪) કાલ અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય.

(૧) ધર્માસ્તિકાય—ચાલનારા જીવો અને પુદ્ગલોને જે ચાલવામાં સહાયતા કરે છે તેને ધર્માસ્તિકાય અથવા ધર્મદ્રવ્ય કહે છે, જેમકે જળમાં ચાલનારી માછલીને ચાલવા–ફરવામાં જળ સહાયક થાય છે. ધર્માસ્તિકાય–અરૂપી (અમૂર્તિક) અને સમસ્ત લોકાકાશમાં વ્યાપક છે, અને જીવ–પુદ્ગલોની ગતિમાં નિમિત્ત–કારણ છે.

(૨) અધર્માસ્તિકાય—જેમ ચાલતો મુસાફર જો થોભવા ઇચ્છે તો

स्थितिमतां जीवानां पुद्गलानां च साहाय्यदानेनाऽऽधारभूत इत्यर्थः, एष हि निज-शक्त्याऽवतिष्ठमानानां जीवानां पुद्गलानां च प्रेरणामन्तरेणैवावस्थितिनिमित्तम्। धर्म-द्रव्याऽधर्मद्रव्ये च लोकालोकमर्यादयोरसाधारणे कारणे स्तः, एतद्द्वयाभावे चालो-कसत्तेति यथाक्रममन्वयव्यतिरेकावत्र बोद्धव्यौ। आकाशास्तिकायः=आकाशद्रव्यं —जीवादिसर्वपदार्थस्यावकाशदानेन निमित्तमनन्तोऽमौर्त्तिको लोकालोकव्यापी चेत्यर्थः। कालः=अमौर्त्तिकः सन् द्रव्यावस्थापरिवृत्तिनिदानम्—एकस्मिन्नेव मनु-

चाहे तो वृक्षकी छाया उसके ठहरने में उदासीन कारण होती है उसी प्रकार स्थितिमान् जीवों और पुद्गलोंकी स्थितिमें जो सहायक होता है उसे अधर्मास्तिकाय या अधर्मद्रव्य कहते हैं। अधर्मद्रव्य ठहरते हुए को ठहरनेमें सहायक मात्र होता है, प्रेरणा करके ठहराता नहीं है। यह भी धर्मास्तिकायकी ही तरह अरूपी और समस्त लोकाकाशव्यापी है। धर्मद्रव्य और अधर्मद्रव्य लोकाकाश और अलोकाकाश की मर्यादाके कारण हैं। जहां ये द्रव्य हैं वह लोकाकाश और जहां इनका सद्भाव नहीं हैं वह अलोकाकाश कहलाता है।

(३) आकाशास्तिकाय—जीव आदि द्रव्योंको जो अवकाश देता है वह आकाशास्तिकाय या आकाश द्रव्य है। आकाश द्रव्य अनन्त प्रदेशी है, अमूर्त्तिक है और लोक तथा अलोक में व्याप्त है।

(४) काल—कालद्रव्य अमूर्त्तिक है और द्रव्यकी पर्यायोंके परिवर्त्तन

વૃક્ષની છાયા તેના થોભવામાં ઉદાસીન કારણુ બને છે, તેમ સ્થિતિમાન્ જીવો અને પુદ્ગલોની સ્થિતિમાં જો સહાયક બને છે તેને અધર્માસ્તિકાય અથવા અધર્મ-દ્રવ્ય કહે છે. અધર્મદ્રવ્ય થોભનારને થોભવામાં સહાયકમાત્ર બને છે, પ્રેરણા કરીને થોભાવતું નથી. એ પણ ધર્માસ્તિકાયની પેઠે અરૂપી અને સમસ્ત લોકા-કાશવ્યાપી છે. ધર્મદ્રવ્ય અને અધર્મદ્રવ્ય લોકાકાશ અને અલોકાકાશની મર્યા-દાના કારણુ છે. જ્યાં એ દ્રવ્ય છે તે લોકાકાશ અને જ્યાં એનો સદ્ભાવ નથી તે અલોકાકાશ કહેવાય છે.

(૩) આકાશાસ્તિકાય—જીવ આદિ દ્રવ્યોને જે અવકાશ આપે છે તે આકાશાસ્તિકાય અથવા આકાશદ્રવ્ય છે. આકાશદ્રવ્ય અનંતપ્રદેશી છે, અમૂર્તિક છે અને લોક તથા અલોકમાં વ્યાપ્ત છે.

(૪) કાલ—કાલદ્રવ્ય અમૂર્તિક છે અને દ્રવ્યની પર્યાયોના પરિવર્તનનું

ष्यादौ बाल-यौवन-वार्द्धकावस्थापरिणामहेतुर्नव्यानि जीर्णयन् जीर्णानि च नव्यय-न्नमौर्त्तिकोऽप्रदेशी द्रव्यविशेष इत्यर्थः। पुद्गलास्तिकायः=पुद्गलद्रव्यम्-परमाणु-मारभ्य यावद्घटपटादिपदार्थसार्थं इत्यर्थः, एतल्लक्षणं च वर्णस्पर्शरसगन्धवत्त्वम्, एकस्मात्स्थानान्निर्गत्य (विघट्य) स्थानान्तरपूरणं पुद्गलपदार्थः, पुद्गलस्य निरंशो भागः परमाणुः; यावदेकः परमाणुरपरेण परमाणुना सह सम्मिलितो वर्त्तते तावत्सः 'प्रदेश'-इति व्यवह्रियते, द्वित्र्यादिभिः परमाणुप्रदेशैश्च स्कन्धो भवतीति। धर्माऽधर्मा-ऽऽकाशजीवानां प्रदेशाः प्रदेशान्तरविलक्षणा घनीभूततया स्वेभ्यः सर्वथैवाऽपृथ-

का कारण है। मनुष्य आदिमें बालक, युवा और वृद्ध अवस्था कालही के प्रभावसे होती है। यह पुरानेको नया और नये को पुराना करता है, और अप्रदेशी द्रव्य है—इसके प्रदेश नहीं होते।

(५) पुद्गलास्तिकाय—परमाणुसे लेकर घट-पट आदि सभी दिखाई देने वाला पदार्थ पुद्गलास्तिकाय या पुद्गलद्रव्य ही है। जिसमें रूप, स्पर्श, रस, गंध पाये जाएँ वही पुद्गल है। एक पदार्थसे विभक्त होकर दूसरे पदार्थकी पूर्त्ति करनेसे इसे पुद्गल कहते हैं।

जिसका दूसरा अंश न होसके ऐसे, पुद्गलके सबसे सूक्ष्म अंश को परमाणु कहते हैं। एक परमाणु जब तक दूसरे परमाणुके साथ मिला रहता है, तब तक उसे प्रदेश कहते हैं। जब वह दो, तीन, चार आदि अधिक परमाणुओं या प्रदेशोंके साथ मिल जाता है तब स्कन्ध कहलाता है।

કારણ છે. મનુષ્ય આદિમાં બાળક, યુવા અને વૃદ્ધ અવસ્થા કાલના જ પ્રભાવથી થાય છે. એ જૂનાને નવું અને નવાને જૂનું કરે છે, અને અપ્રદેશી દ્રવ્ય છે. એના પ્રદેશો થતા નથી.

(૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય—પરમાણુથી લઈને ઘટ પટ આદિ બધા દેખાતા પદાર્થો પુદ્ગલાસ્તિકાય અથવા પુદ્ગલદ્રવ્ય જ છે. જેમાં રૂપ, સ્પર્શ, રસ, ગંધ માલૂમ પડે તે પુદ્ગલ છે. એક પદાર્થથી વિભક્ત થઈને બીજા પદાર્થની પૂર્તિ કરતા હોવાથી એને પુદ્ગલ કહે છે.

જેનો બીજો અંશ ન થઈ શકે એવા, પુદ્ગલના સૌથી સૂક્ષ્મ અંશને પરમાણુ કહે છે. એક પરમાણુ જ્યાંસુધી બીજા પરમાણુની સાથે મળી રહે છે, ત્યાં સુધી તેને પ્રદેશ કહે છે. જ્યારે તે બે, ત્રણ, ચાર આદિ અધિક પરમાણુઓ યા પ્રદેશોની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે સ્કન્ધ કહેવાય છે.

ग्भूता न तु पटात्पटप्रदेशवद्भिन्नाः । आह–ननु किमिदं धर्मादीनामस्तिकायत्वं? कथं च कालस्तच्छून्यो व्यवह्रियते? इति, उच्यते–अस्तयः=प्रदेशाः, कायः=समुदायस्ततश्चाऽस्तीनां=प्रदेशानां कायः=समुदायोऽस्तिकायः, एवं च धर्मरूपोऽस्तिकायो धर्मद्रव्यमिति फलति, एवमधर्मास्तिकायादिष्वपि बोध्यम्, कालस्य तु भूतस्य नष्टत्वाद् भविष्यतश्चेदानीमसत्त्वाद्वर्त्तमानतामात्रमवशिष्यत इति नास्त्यस्ति-

---

जैसे पटके प्रदेश पट (वस्त्र) से पृथक् होते हैं वैसे धर्मद्रव्य अधर्म द्रव्य आकाशद्रव्य और जीवद्रव्यके प्रदेश पृथक् नहीं किये जा सकते। वे अत्यन्त घनीभूत–अखण्डपिण्डरूप–होकर रहते हैं।

प्रश्न—धर्म आदिके साथ जो 'अस्तिकाय' लगाया है, उसका अभिप्राय क्या है? और कालके साथ 'अस्तिकाय' क्यों नहीं लगाया गया है?

उत्तर—'अस्ति'का अर्थ है प्रदेश और 'काय' का अर्थ है समूह, इसलिए अस्तिकाय का अर्थ 'प्रदेशोंका समूह' ऐसा हुआ। धर्मास्तिकायका अर्थ निकला–धर्मरूप प्रदेशोंका समूह। इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय आदिके विषयमें भी समझना चाहिए। किन्तु कालके प्रदेश नहीं हैं, क्योंकि अतीत (बीता हुआ) काल नष्ट हो चुका है और भविष्य काल इस समय विद्यमान नहीं है। सिर्फ वर्त्तमान काल समयमात्र शेष रह जाता है इसलिए उसे अस्तिकाय नहीं कहते।

જેમ પટના પ્રદેશો પટ (વસ્ત્ર)થી પૃથક્ હોય છે, તેમ ધર્મદ્રવ્ય અધર્મદ્રવ્ય આકાશદ્રવ્ય અને જીવદ્રવ્યના પ્રદેશો પૃથક્ કરી શકાતા નથી. તે અત્યંત ઘનીભૂત–અખંડપિંડરૂપ થઈને રહે છે.

પ્રશ્ન—ધર્મ આદિની સાથે જે 'અસ્તિકાય' લગાડયો છે તેનો અભિપ્રાય શો છે? અને કાલની સાથે 'અસ્તિકાય' કેમ નથી લગાડયો?

ઉત્તર—'અસ્તિ'નો અર્થ છે પ્રદેશ, અને 'કાય'નો અર્થ છે સમૂહ; તેથી અસ્તિકાયનો અર્થ 'પ્રદેશોનો સમૂહ' એવો થયો. ધર્માસ્તિકાયનો અર્થ નીકળ્યો. 'ધર્મરૂપ પ્રદેશોનો સમૂહ.' એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય આદિના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. પરન્તુ કાલના પ્રદેશો નથી, કારણકે અતીત (વીતી ગએલો) કાલ નષ્ટ થઈ ચૂકયો છે અને ભવિષ્યકાલ અત્યારે વિદ્યમાન નથી. માત્ર વર્તમાનકાલ સમયમાત્ર શેષ રહી જાય છે, તેથી તેને અસ્તિકાય નથી

कायत्वव्यपदेशः। एषु धर्माधर्मजीवा असङ्ख्यातप्रदेशात्मकाः, आकाशश्चानन्तप्रदेशात्मकः, इयाँस्तु विशेषः–यल्लोकाकाशोऽसंख्यातप्रदेशात्मकोऽलोकाकाशश्चानन्तप्रदेशात्मक इति।

देवस्वरूपम्।

देवः स यो दोषवर्जितो ज्ञानाद्यनन्तचतुष्टयवान्, लोकालोकयथावस्थितस्वरूपोपदेशकः, प्रमाण-नय-स्याद्वाद-प्ररूपको वीतरागस्त्यागी च,

तदुक्तम्—

" णिद्दोसो संजुत्तो, चउहिं णाणाइहिं अणंतेहिं।
लोयालोयजहट्ठिय,-सरूवणिद्देसगो य जो होई ॥१॥
एवं पमाण-णय-सियवाय-प्पन्नावगो विगयराओ।
अवि जो परमच्चाई सो देवो जेणसासणे वुत्तो ॥२॥" इति।

इनमेंसे धर्म अधर्म और एक जीवद्रव्य ये असंख्यात प्रदेशवाले हैं, और आकाश अनन्त प्रदेशी है। विशेषता यह है कि आकाशमें भी लोकाकाश तो असंख्यात प्रदेशी है पर अलोकाकाश अनन्त प्रदेशी है।

देवका स्वरूप।

देव—जो दोषोंसे सर्वथा मुक्त हो, अनन्त चतुष्टयसे युक्त हो लोक अलोकके यथार्थ स्वरूपका उपदेशक हो, प्रमाण नय स्याद्वादकी प्ररूपणा करने वाला हो, वीतराग और त्यागी हो वही सच्चा देव है। कहा भी है—

"जो निर्दोष, अनन्त चतुष्टयसे युक्त, लोकालोकके यथार्थ स्वरूप

કહેતા. એમાંથી ધર્મ, અધર્મ અને એક જીવદ્રવ્ય, એ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા છે, અને આકાશ અનંતપ્રદેશી છે. વિશેષતા એ છે કે આકાશમાં પણ લોકાકાશ તો અસંખ્યાત પ્રદેશી છે, પરન્તુ અલોકાકાશ અનંતપ્રદેશી છે.

દેવનું સ્વરૂપ.

દેવ—જે દોષોથી સર્વથા મુક્ત હોય, અનંત ચતુષ્ટયથી યુક્ત હોય, લોક અલોકના યથાર્થ સ્વરૂપનો ઉપદેશક હોય, પ્રમાણ નય સ્યાદ્વાદની પ્રરૂપણા કરનારો હોય, વીતરાગ અને ત્યાગી હોય તે સાચો દેવ છે. કહ્યું છે કે—

" જે નિર્દોષ, અનંત ચતુષ્ટયથી યુક્ત, લોકાલોકના યથાર્થ સ્વરૂપનો

एतच्छायाच—

" निर्दोषः संयुक्तश्चतुर्भिर्ज्ञानादिभिरनन्तैः ।
लोकालोकयथास्थित,–स्वरूपनिर्देशकश्च यो भवति ॥ १ ॥

एवं प्रमाण-नय-स्याद्वाद-प्रज्ञापको विगतरागः ।
अपि यः परमत्यागी, स देवो जैनशासने उक्तः ॥ २ ॥ " इति ।

तत्र–दोषाः=दानान्तरायादयोऽष्टादश मत्कृता–त्तत्त्वप्रदीपा-दवसेयाः। ज्ञाना-द्यनन्तचतुष्टयं चानन्तज्ञानानन्तदर्शनानन्तसुखानन्तवीर्यरूपम् । लोकालोकौ च प्राग्व्याख्यातस्वरूपौ । प्रमाणं च तद् येन पदार्थाः प्रमीयन्ते, संशय-विपर्ययानध्यव-

१–' अन्तराया दानलाभ,–वीर्यभोगोपभोगगाः । हास्यं रत्यरती भीति,–र्जुगुप्सा शोक एव च ॥१॥ कामो मिथ्यात्वमज्ञानं, निद्रा चाविरतिस्तथा । रागद्वेषौ प्रभु· त्यक्ता,–दोषा अष्टादश त्वमोः ॥२॥" इति ।

२ प्रमा-(ज्ञान)–विषयीक्रियन्ते बोध्यन्त इत्यर्थः ।

का प्ररूपक, प्रमाण नय स्याद्वादका उपदेशक, वीतराग और परम त्यागी हो, वही जैन-शासनमें देव माना गया है ॥२॥"

यहां दोषसे दानान्तराय आदि अठारह दोषोंका ग्रहण है । उनका कथन मेरे द्वारा निर्मित 'तत्त्वप्रदीप' नामक ग्रन्थमें देखना चाहिए। अनन्त चतुष्टयका अर्थ अनन्त ज्ञान, अनन्त दर्शन, अनन्त सुख और अनन्त शक्ति है । लोक और अलोकका स्वरूप पहले बता चुके हैं। जिससे पदार्थोंका यथार्थ ज्ञान हो उसे प्रमाण कहते हैं, अर्थात् संशय विपर्यय और अनध्यवसायसे भिन्न ज्ञान अथवा सम्यग्ज्ञान ही प्रमाण

પ્રરૂપક, પ્રમાણુ નય સ્યાદ્વાદનો ઉપદેશક, વીતરાગ અને પરમત્યાગી હાય, તેને જૈનશાસનમાં દેવ માનેલો છે. (૧)

અહીં દોષથી દાનાન્તરાય આદિ અઢાર દોષોનું ગ્રહણ છે. એનું કથન મારા રચેલા ' તત્ત્વ પ્રદીપ ' નામના ગ્રંથમાં જોવું. અનંત ચતુષ્ટયનો અર્થ અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ અને અનંત શક્તિ છે. લોક અને અલોકનું સ્વરૂપ પહેલાં બતાવી ગયા છીએ. જેથી કરીને પદાર્થોનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય તેને પ્રમાણુ કહે છે, અર્થાત્ સંશય વિપર્યય અને અનધ્યવસાયથી ભિન્ન જ્ઞાન અથવા સમ્યગ્જ્ઞાન જ પ્રમાણુ છે. સમ્યગ્જ્ઞાન (પ્રમાણુ) મતિ, ત, અવધિ,

सायभिन्नं, सम्यग्ज्ञानमिति यावत्, एतच्च मति-श्रुताऽवधि-मनः-पर्यव-केवलज्ञान-भेदात्पञ्चविधम्, मत्यादिस्वरूपं च मत्कृते तत्त्वप्रदीपे प्रपञ्चितम्।

[नयप्ररूपणम्]

नयति=नानांशात्मकं पदार्थमेकांशावलम्बनेन प्रतीतिविषयं प्रापयतीति, यद्वा नीयते=परिच्छिद्यते पदार्थो येन यस्माद्वेति नयः=नानाधर्मात्मकस्य वस्तुन एकांशपरिच्छेद इत्यर्थः, यद्वा सर्वे घट-पट-कट-करट-सरट-बरटादयः पदार्था निज-निज-मूलद्रव्याण्यपेक्ष्य नित्याः सन्तोऽपि तत्तद्घटपटाद्याकारपरिणतिमपेक्ष्यानित्या इति पदार्थमात्रमंशतो नित्यमंशतश्चानित्यं यन्मन्यते सोऽयं नय उच्यते।

है। सम्यग्ज्ञान (प्रमाण) मति, श्रुत, अवधि, मनःपर्यव और केवल ज्ञानके भेदसे पांच प्रकारका है। इसका विस्तृत वर्णन 'तत्त्वप्रदीप' में किया गया है।

(७) नयोंका प्ररूपण।

पदार्थमें अनन्त धर्म पाये जाते हैं उन सब धर्मोंका समुदाय वह पदार्थ है। उनका अनन्त धर्मोंमें से किसी एक विवक्षित धर्मको मुख्य करके और शेष धर्मोंको गौण करके अर्थात् उस मुख्य धर्मका आलंबन लेकर जो पदार्थका ज्ञान करावे उसे नय कहते हैं। अथवा जिसके द्वारा अनन्तधर्मात्मक पदार्थका एक धर्म जाना जाय उसे नय कहते हैं अथवा घट पट आदि समस्त पदार्थ अपने-अपने मूल द्रव्य की अपेक्षासे नित्य हैं किन्तु घट पट आदि पर्यायोंकी अपेक्षा अनित्य भी हैं। अर्थात् घट (घड़ा) पुद्गलरूप है। जब घटके पुद्गल, घट बनने

મનઃપર્યવ અને કેવળજ્ઞાનના ભેદે કરીને પાંચ પ્રકારનું છે. એનું વિસ્તૃતવર્ણન 'તત્ત્વપ્રદીપ'માં કરેલું છે.

(૭) નયોનું પ્રરૂપણ.

પદાર્થમાં અનંતધર્મ માલૂમ પડે છે, એ સર્વ ધર્મોનો સમુદાય એ પદાર્થ છે. એ અનંત ધર્મોમાંથી કોઇ એક વિવક્ષિત ધર્મને મુખ્યત્વે કરીને અને શેષ ધર્મોને ગૌણત્વે કરીને અર્થાત્ એ મુખ્ય ધર્મનું આલંબન લઇને જે પદાર્થનું જ્ઞાન કરાવે તેને 'નય' કહે છે. અથવા જેની દ્વારા અનંતધર્માત્મક પદાર્થનો એક ધર્મ જાણવામાં આવે તેને નય કહે છે. અથવા ઘટ પટ આદિ બધા પદાર્થો પોતપોતાના મૂલદ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, પરન્તુ ઘટપટ આદિ પર્યાયોની અપેક્ષાએ અનિત્ય પણ છે. અર્થાત્ ઘટ (ઘડો) પુદ્ગલરૂપ છે. જ્યારે

अयं च तावद्द्विविधः–द्रव्यार्थिक–पर्यायार्थिकत्वाभ्याम् । तत्र तत्तत्पर्यायानदि-द्रवद्द्रवति द्रोष्यति वेति द्रव्यं, स एवार्थो द्रव्यार्थः, सोऽस्त्यस्मिन्निति द्रव्यार्थिकः १।

से पहले मिट्टीके रूपमें थे, तब भी वे पुद्गल थे, जब घटकी आकृति (शकल) में आये तब भी पुद्गल ही हैं, अगर कोई घटको पट कह कर टुकड़े-टुकड़े कर डाले तब भी वे टुकड़े पुद्गल ही रहेंगे, यदि कोई उन टुकड़ोंको पीसकर मिट्टीमें मिला कर फिर उनसे घट बनाए तब भी वे पुद्गल ही रहेंगे। इस प्रकार उन पुद्गलोंका पुद्गलपन कदापि नष्ट नहीं होता, इसी कारण वे द्रव्य-दृष्टिसे नित्य हैं। परन्तु वे सदा एक ही अवस्थामें नहीं रहते–कभी मिट्टीके रूपमें, कभी घटके रूपमें, कभी टुकड़ेके रूपमें और कभी सूक्ष्म रजके रूपमें आते हैं। ये सब रूप द्रव्यके पर्याय हैं। इसी कारण पर्याय-दृष्टिसे पदार्थ अनित्य हैं। जो किसी अपेक्षा नित्य और किसी अपेक्षा अनित्य मानता है उसको नय कहते हैं।

नय दो प्रकारका है—(१) द्रव्यार्थिक और (२) पर्यायार्थिक।

जो भूत कालमें था, वर्त्तमानमें है और भविष्यमें भी रहेगा उसे द्रव्य कहते हैं। जो नय द्रव्यको अर्थ (विषय) करे उसे द्रव्यार्थिक नय कहते हैं।

ઘટના પુદ્‌ગલો, ઘટ બન્યા પહેલાં માટીના રૂપમાં હતા, ત્યારે પણ એ પુદ્‌ગલો હતા, જ્યારે તે ઘટની આકૃતિમાં આવ્યા ત્યારે પણ પુદ્‌ગલ જ છે; અગર જો કોઈ ઘટને પટ કહીને ટુકડે-ટુકડા કરી નાંખે, ત્યારે પણ તે ટુકડા પુદ્‌ગલ જ રહેશે; જો કોઇએ ટુકડાને ખાંડી-દળીને માટીમાં ભેળવી દઈ ફરી એમાંથી ઘટ બનાવે ત્યારે પણ એ પુદ્‌ગલ જ રહેશે. એ પ્રમાણે એ પુદ્‌ગલોનું પુદ્‌ગલ-પણું કદાપિ નષ્ટ થતું નથી, તે કારણથી તે દ્રવ્યદષ્ટિએ કરીને નિત્ય છે. પરન્તુ તે સદા એક જ અવસ્થામાં રહેતા નથી-કોઇવાર માટીના રૂપમાં, કોઈવાર ઘટના રૂપમાં, કોઇવાર ટુકડાના રૂપમાં અને કોઈવાર સૂક્ષ્મ રજના રૂપમાં આવે છે. એ બધાં રૂપ દ્રવ્યના પર્યાયો છે. એ કારણથી પર્યાય દૃષ્ટિએ કરીને પદાર્થ અનિત્ય છે. જે કોઈ અપેક્ષાએ નિત્ય અને કોઇ અપેક્ષાએ અનિત્ય માને છે, તેને નય કહે છે. નય બે પ્રકારનો છે: (૧) દ્રવ્યાર્થિક અને (૨) પર્યાયાર્થિક.

જે ભૂતકાળમાં હતું, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં હશે, તેને દ્રવ્ય કહે છે. જે નય દ્રવ્યને અર્થ (વિષય) કરે તેને દ્રવ્યાર્થિક નય કહે છે.

पर्येति=प्राप्नोत्युत्पत्ति-प्रलयाविति पर्यायः, स एवार्थः पर्यायार्थः, सोऽस्त्यस्मिन्निति पर्यायार्थिकः (२)।

तयोर्द्रव्यार्थिकस्य नयस्य नैगम-संग्रह-व्यवहाररूपास्त्रयो भेदास्तत्र—

नैके=बहुविधाः गमाः=बोधमार्गा यस्य, यद्वा नि=नितरां सर्वथेत्यर्थः गमाः=बोधा यस्य स निगमस्तत्र भवः कुशलो वा नैगमः-सार्वकालिक-वार्त्तावगमोपायभूत इत्यर्थः, यथा कश्चिद्भूतकालं लक्ष्यीकृत्योच्यते लोके-'अद्यामुकस्य जन्मोत्सवः' इत्यादि (१)।

विशेषनैरपेक्ष्येण सत्त्व-द्रव्यत्वादिरूपं सामान्यमात्रं संगृह्णाति=एकरूपतया

१-इत्यादि=एवं वर्त्तमान-भविष्यतोरपि बोध्यम्।

जो उत्पत्ति और विनाशको प्राप्त होता है उसे पर्याय कहते हैं। जो नय पर्यायको विषय करता है उसे पर्यायार्थिक नय कहते हैं।

द्रव्यार्थिक नयके तीन भेद हैं—(१) नैगम, (२) संग्रह, (३) व्यवहार। जो अनेक प्रकारोंसे ज्ञान कराता है, अथवा जो सर्वदा (त्रिकालसम्बन्धी) बातको जाननेमें कुशल हो उसे नैगम नय कहते हैं। जैसे-यद्यपि भगवान् महावीरस्वामी निर्वाणको प्राप्त हो चुके हैं तथापि यह नय भूतकी विवक्षासे प्रत्येक वर्षकी चैत्र शुक्ला त्रयोदशी को महावीर स्वामीके जन्मकी तिथि मानता है, और इसीको प्रधान करके लोग कहते हैं कि—'आज भगवान्की जयन्ती है।' इसी प्रकार वर्त्तमान और भविष्य कालके उदाहरण स्वयं समझलेने चाहिए।

जो नय विशेष की अपेक्षा न कर सामान्यको ग्रहण करता है

જે ઉત્પત્તિ અને વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે તેને પર્યાય કહે છે. જે નય પર્યાયને વિષય કરે છે તેને પર્યાયાર્થિક નય કહે છે.

દ્રવ્યાર્થિક નયના ત્રણ ભેદો છે:-(૧) નૈગમ, (૨) સંગ્રહ, (૩) વ્યવહાર, જે અનેક પ્રકારે જ્ઞાન કરાવે છે, અથવા જે સર્વદા (ત્રિકાળસંબંધી) વાતને જાણવામાં કુશળ હોય તેને નૈગમનય કહે છે. જેમકે-જો કે ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી નિર્વાણ પામી ચુક્યા છે તથાપિ એ નય ભૂતની વિવક્ષાએ કરીને પ્રત્યેક વર્ષની ચૈત્ર સુદ તેરશે મહાવીર સ્વામીના જન્મની તિથિ માને છે, અને તેના પ્રધાનત્વે કરીને લોકો કહે છે કે 'આજે ભગવાન્‌ની જયંતી છે.' એજ રીતે વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળનાં ઉદાહરણો પણ સમજી લેવાં.

જે નય વિશેષની અપેક્ષા ન કરતાં સામાન્યને ગ્રહણ કરે છે તે સંગ્રહનય

क्रोडीकरोतीति सङ्ग्रहः-सामान्योक्त्या तद्धर्मावच्छिन्नानां विशिष्टानां सर्वेषां सम्यग्ग्राहक इत्यर्थः,-यथा-'जीवश्चेतनालक्षणः' इत्युक्ते सर्वेषां जीवानां प्रतीतिर्भवतीति(२)।

सत्त्व-द्रव्यत्वादीन् पदार्थानुक्तस्वरूपेण सङ्ग्रहनयेन गृहीत्वा यदवान्तर-धर्मावच्छिन्नतया विभज्य व्यवहरणं स व्यवहारः, यथा-'जीवो द्विविधः-संसारी मुक्तश्चे'-त्यादि (३)।

वह संग्रह नय है, अर्थात् सामान्यके कथनसे उस सामान्य धर्म वाले समस्त पदार्थोंका सम्यक् प्रकारसे ग्रहण करनेवाला संग्रह नय है। जैसे—'जीवका लक्षण चेतना है' ऐसा कहनेसे समस्त जीवोंका ग्रहण होता है।

सत्त्व, द्रव्यत्व आदि सामान्य धर्मोंके कारण संग्रह नयके द्वारा संग्रहरूपसे ग्रहण किये हुए पदार्थोंमें विशेष धर्मोंके द्वारा विभाग करके जो ग्रहण करता है वह व्यवहार नय है।

तात्पर्य यह है कि—पदार्थोंमें सामान्य धर्म भी हैं और विशेष धर्म भी हैं। दूध और जल दोनों में द्रवत्व (पतलापन) समान है किन्तु उनके अन्य गुणोंमें भेद है। 'सत्त्व' गुण समस्त पदार्थोंमें है, अतः संग्रह नय इस गुणकी अपेक्षा समस्त पदार्थोंको एक मानता है। किन्तु व्यवहार नय कहता है—सब पदार्थ एक नहीं हो सकते, क्योंकि किसी-किसी में जीवत्व गुण है; किसी-किसी में जीवत्व गुण

છે, અર્થાત્ સામાન્યના કથને કરીને એ સામાન્ય ધર્મવાળા બધા પદાર્થોનું સમ્યક્ પ્રકારે ગ્રહણ કરનારો સંગ્રહનય છે. જેમકે-'જીવનું લક્ષણ ચેતના છે,' એમ કહેવાથી બધા જીવોનું ગ્રહણ થાય છે.

સત્વ, દ્રવ્યત્વ આદિ સામાન્ય ધર્મોને કારણે સંગ્રહ નયની દ્વારા સંગ્રહરૂપે ગ્રહણ કરેલા પદાર્થોમાં વિશેષ ધર્મોદ્વારા વિભાગ કરીને જે ગ્રહણ કરે છે તે વ્યવહારનય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે-પદાર્થોમાં સામાન્ય ધર્મ પણ અને વિશેષ ધર્મ પણ છે. દૂધ અને જળ બેઉમાં દ્રવત્વ (પ્રવાહિત્વ) સમાન છે, પરન્તુ તેના બીજા ગુણોમાં ભેદ છે. 'સત્ત્વ' ગુણ બધા પદાર્થોમાં છે, તેથી સંગ્રહ નય એ ગુણની અપેક્ષાએ બધા પદાર્થોને એક માને છે. પરંતુ વ્યવહાર નય કહે છે કે બધા પદાર્થો એક નથી હોઇ શકતા, કારણ કે કોઈ-કોઈમાં જીવત્વ ગુણ છે, કોઈ-કોઈમાં જીવત્વ ગુણ નથી, તો બેઉ એક કેવી રીતે હોઇ શકે ? સંગ્રહ કહે છે કે જીવત્વ ગુણ

नहीं है, अतः दोनों एक कैसे हो सकते हैं ? संग्रह कहता है—जीवत्व गुण एक है और वह गुण जिन-जिनमें पाया जाता है वे सब एक द्रव्य है। व्यवहार नय कहता है—कोई जीव संसारी है, कोई मुक्त है, अतः दोनों भिन्न-भिन्न हैं। संग्रह कहता है—जिन-जिन में संसारीपन पाया जाय वे सब एक हैं। व्यवहार कहता है—कोई त्रस है कोई स्थावर, दोनों एक नहीं हैं। संग्रह कहता है—जिन-जिनमें त्रसपन हो वे सब एक हैं। व्यवहार कहता है—कोई द्वीन्द्रिय, कोई त्रीन्द्रिय, कोई चतुरिन्द्रिय और कोई पंचेन्द्रिय होते हैं, अतः भिन्न-भिन्न हैं। तात्पर्य यह है कि संग्रह नय सामान्य धर्म पर दृष्टि रखता है और व्यवहार विशेष (भिन्न) धर्मों पर ॥

एक नय दूसरे का विरोध नहीं करता है। नय, तब तक ही सुनय हैं जब तक वे दूसरे नयका विरोध न करके-दूसरे नयको उदासीनतापूर्वक देखते हुए अपने विषयको जानते हैं। जब कोई

એક છે અને એ ગુણ જેમાં-જેમાં માલૂમ પડે તે બધા એક દ્રવ્ય છે. વ્યવહાર નય કહે છે કે કોઇ જીવ સંસારી છે, કોઇ મુક્ત છે, માટે બેઉ ભિન્ન-ભિન્ન છે. સંગ્રહ કહે છે કે જેમાં-જેમાં સંસારીપણું માલૂમ પડે તે બધા એક છે. વ્યવહાર કહે છે કે-કોઈ ત્રસ છે કોઇ સ્થાવર છે, માટે બેઉ એક નથી. સંગ્રહ કહે છે કે-જેમાં જેમાં ત્રસપણું હોય તે બધા એક છે. વ્યવહાર કહે છે કે-કોઇ બેઇંદ્રિય, કોઇ ત્રીઇન્દ્રિય, કોઇ ચતુરિન્દ્રિય અને કોઇ પંચેન્દ્રિય હોય છે, માટે તેઓ ભિન્ન છે. તાત્પર્ય એ છે કે સંગ્રહનય સામાન્ય ધર્મપર દૃષ્ટિ રાખે છે અને વ્યવહાર નય વિશેષ (ભિન્ન) ધર્મો પર દૃષ્ટિ રાખે છે.

એક નય બીજાનો વિરોધ નથી કરતો. નય એ ત્યાં સુધી જ સુનય છે કે જ્યાં સુધી તે બીજા નયનો વિરોધ ન કરતાં બીજા નયને ઉદાસીનતા પૂર્વક જોઇ રહી પોતાના વિષયને જાણે છે. જ્યારે કોઇ નય અન્ય નયની

नय अन्य नयकी अपेक्षा न रख स्वतंत्र बन जाता है तब वह अनेकांत वादसे विपरीत एकान्त वादको आश्रय देनेके कारण मिथ्या नय हो जाता है। सौगतोंका अनित्यतावाद ऋजुसूत्र नयसे संगत है किन्तु वह बौद्धसिद्धान्तमें अन्य नयोंसे निरपेक्ष होनेके कारण मिथ्या ऋजुसूत्र हो गया है। यही बात अन्य नयोंके विषयमें भी जान लेनी चाहिए। संग्रह और व्यवहारकी जो विषय-विभिन्नता ऊपर दिखलाई गई है वह भी इसीके अनुसार समझनी चाहिए, अर्थात् संग्रह नय सामान्यका प्रतिपादन करता है और विशेषको गौण करके उसकी विवक्षा नहीं करता, किन्तु विरोध भी नहीं करता। इसी प्रकार व्यवहार नय अपने विषयका प्रतिपादन ही करता है संग्रहके विषयका विरोध नहीं करता। संक्षेपमें यह कह सकते हैं कि नय, सहेलियों की तरह रहते हैं, ईर्ष्यालु सौतों (सपत्नियों) की तरह नहीं।

અપેક્ષા ન રાખતાં સ્વતંત્ર બની જાય છે ત્યારે તે અનેકાંતવાદથી વિપરીત એકાન્તવાદને આશ્રય આપવાને કારણે મિથ્યાનય બની જાય છે. સૌગતોનો અનિત્યતાવાદ ઋજુસૂત્ર નયે કરીને સંગત છે, પરન્તુ એ બૌદ્ધ સિદ્ધાન્તમાં અન્ય નયોએ કરીને નિરપેક્ષ હોવાને કારણે મિથ્યા ઋજુસૂત્ર થઇ ગયો છે. એજ વાત અન્ય નયોની બાબતમાં પણ જાણી લેવી. સંગ્રહ અને વ્યવહારની જે વિષય-વિભિન્નતા ઉપર બતાવવામાં આવી છે તે પણ એ પ્રમાણે જ સમજવી, અર્થાત્ સંગ્રહ નય સામાન્યનું પ્રતિપાદન કરે છે અને વિશેષને ગૌણ કરીને એની વિવક્ષા કરતો નથી, પરન્તુ વિરોધ પણ કરતો નથી. એજ પ્રમાણે વ્યવહાર નય પોતાના વિષયનું પ્રતિપાદન જ કરે છે, સંગ્રહના વિષયનો વિરોધ કરતો નથી. સંક્ષેપમાં એમ કહી શકાય કે નય સાહેલીઓની પેઠે રહે છે, ઈર્ષ્યાળુ શોક્યોની પેઠે નહિ.

पर्यायार्थिकस्य च नयस्य ऋजुसूत्र-शब्द-समभिरूढै-वम्भूतरूपाश्चत्वारो भेदास्तत्र-सदपि द्रव्यं गुणीभावादपरिबोधयन् ऋजु=वर्त्तमानक्षणस्थायिपर्यायमात्रं प्रधानतया सूत्रयन्नभिप्रायविशेष ऋजुसूत्रनयः, यथा-'संप्रति सुखमस्ती'-त्यादि, एवमादिभिर्हि वाक्यैरात्मादीनि द्रव्याणि गुणीभूतत्वेनापरिबोध्य क्षणावस्थायि-सुखात्मकं पर्यायमात्रं प्रधानतया सूत्रितं भवतीति (१)।

शब्द्यते=उच्चार्यत इति शब्दः-लिङ्ग-संख्या-कारक-काल-पुरुषो-पसर्गभेदेना-र्थाऽभेदस्तत्प्रधानो नयः-शब्दनयः-पर्यायनानात्वेऽप्यर्थाभेदक इत्यर्थः, यथा-

---

पर्यायार्थिक नयके चार भेद हैं—(१) ऋजु-सूत्र, (२) शब्द, (३) समभिरूढ, (४) एवंभूत।

(१) द्रव्य यद्यपि विद्यमान है तो भी उसे गौण (अप्रधान) करके उसकी विवक्षा न करता हुआ जो नय वर्त्तमान क्षणमें विद्यमान पर्याय को ही प्रधानतासे बोध कराता है, वह ऋजु-सूत्र नय है। जैसे—'इस समय सुख है'। इस प्रकार यह नय विद्यमान द्रव्यको गौण कर देता है—उसका बोध नहीं कराता किन्तु क्षणस्थायी वर्त्तमान-कालीन सुख-पर्यायको ही प्रधान करके उसका सूचन करता है।

(२) जो बोला जाता है उसे शब्द कहते हैं। अर्थात् लिंग, कारक, काल, पुरुष और उपसर्ग (प्र, वि, आदि) आदिका भेद होनेपर भी जो पदार्थ में भेद नहीं मानता वह शब्द-नय है। जैसे—शुनासीर,

---

પર્યાયાર્થિક નયના ચાર ભેદ છેઃ-(૧) ઋજુસૂત્ર, (૨) શબ્દ, (૩) સમભિ-રૂઢ, (૪) એવંભૂત.

(૧) દ્રવ્ય જો કે વિદ્યમાન છે, તોપણ તેને ગૌણ (અપ્રધાન) કરીને એની વિવક્ષા ન કરતાં જે નય વર્તમાન ક્ષણમાં વિદ્યમાન પર્યાયનો જ પ્રધા-નતાએ કરીને બોધ કરાવે છે, તે ઋજુસૂત્ર નય છે. જેમકે-' આ સમયે સુખ છે.' આ પ્રમાણે આ નય વિદ્યમાન દ્રવ્યને ગૌણ કરી દે છે. તેનો બોધ નથી કરાવતો, પરન્તુ ક્ષણસ્થાયી વર્તમાનકાલીન સુખ-પર્યાયને જ પ્રધાન કરીને એનું સૂચન કરે છે.

(૨) જે બોલવામાં આવે છે એને શબ્દ કહે છે. અર્થાત્ જાતિ (લિંગ), કારક, કાલ, પુરૂષ અને ઉપસર્ગ (પ્ર, વિ, આદિ) આદિનો ભેદ હોવા છતાં પણ જે પદાર્થમાં ભેદ નથી માનતો તે શબ્દ નય છે. જેમકે, શુનાસીર, વાસવ,

सुनासीर-वासवे न्द्र-पुरुहूत-पुरन्दरादिभिः पर्यायै-रेकस्यैव सुरपतिरूपस्यार्थस्य प्रतिपत्तिरिति (२)।

प्रतिवाचकशब्दमर्थभेद इति यः समभिरोहति=समाश्रयति स समभिरूढः, अयमभिप्रायः—यदा पुरन्दरादिरूपां सञ्ज्ञां वक्ता विवक्षति तदा तदितरवासवादि-सञ्ज्ञानिरपेक्षत्वेन कादाचित्क-पुरदारणादिक्रियायोगेन तामेव पुरन्दरादिरूपां

वासव इन्द्र, पुरुहूत, पुरन्दर, इत्यादि पर्यायवाची शब्दोंसे एक ही इन्द्र अर्थका बोध होता है। तात्पर्य यह है कि—चाहे शुनासीर कहिए चाहे वासव या इन्द्र कह लीजिए, चाहे पुरुहूत बोलिए या पुरन्दर बोलिए, शब्द नय की दृष्टिमें इनका भिन्न-भिन्न अर्थ नहीं है, क्योंकि इन सबसे इन्द्र अर्थ ही प्रतीत होता है।

(३) जो नय प्रत्येक शब्दका अर्थ भिन्न-भिन्न मानता है वह समभिरूढ नय है। तात्पर्य यह है कि—शब्द धातुसे बनते हैं और एक धातुमें एक ही गुणके बोध कराने की शक्ति होती है अतः उससे बनाहुआ शब्द भी एक ही गुणका प्रतिपादन करता है इसलिए शब्दों का अर्थ एक नहीं हो सकता। जैसे पुरन्दरका अर्थ है—पुरको दारण करने वाला, और इन्द्रका अर्थ है—परम ऐश्वर्यसे दीपने वाला। जब कोई वक्ता पुरन्दररूप संज्ञाकी विवक्षा करता है तब इन्द्र आदि सञ्ज्ञाकी अपेक्षा न रख कर, कभी-कभी होनेवाली पुरदारणरूप

ઇંદ્ર, પુરૂહૂત, પુરંદર, ઇત્યાદિ પર્યાયવાચક શબ્દોએ કરીને એક જ ઇંદ્ર અર્થનો બોધ થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે ચાહે શુનાસીર કહો, ચાહે વાસવ યા ઇંદ્ર કહો, ચાહે પુરૂહૂત બોલો કે પુરંદર બોલો, શબ્દનયની દૃષ્ટિમાં એના ભિન્ન ભિન્ન અર્થો નથી, કારણ કે એ બધા શબ્દોથી ઇંદ્ર અર્થ જ પ્રતીત થાય છે.

(૩) જે નય પ્રત્યેક શબ્દનો અર્થ ભિન્ન ભિન્ન માને છે તે સમભિરૂઢ નય છે. તાત્પર્ય એ છે કે-શબ્દ ધાતુમાંથી બને છે અને એક ધાતુમાં એક જ ગુણનો બોધ કરાવવાની શક્તિ હોય છે, તેથી તેમાંથી બનેલો શબ્દ પણ એકજ ગુણનું પ્રતિપાદન કરે છે; તેથી કરીને શબ્દોનો અર્થ એક નથી થઇ શકતો. જેમકે પુરંદરનો અર્થ છે પુરનું દારણ કરનારો, અને ઇંદ્રનો અર્થ છે. પરમ ઐશ્વર્યથી દીપાયમાન થનારો. જ્યારે કોઈ વક્તા પુરંદર રૂપ સંજ્ઞાની વિવક્ષા કરે છે, ત્યારે ઇંદ્ર આદિ સંજ્ઞાની અપેક્ષા ન રાખતાં કોઇ-કોઇવાર થનારી

सञ्ज्ञामर्थबोधकतया विषयीकारयति यः स तत्तदर्थसमभिरोहणक्रियाभिसम्बन्धात्स-मभिरूढः, एतस्मिन्नये हि पुरन्दरादिशब्दवाच्यस्तत्पर्याय–वासवादिशब्दवाच्येभ्यो-ऽपि कादाचित्कतत्तद्गुणक्रियाभिसम्बन्धाद्भिन्न एवात एव घटपटादीनामर्थानां पर-स्परं भेदः, तथाच पुरन्दरत्वादिप्रवृत्तिनिमित्तभेदाद्भिन्नार्थकत्वकल्पनया स स शब्द-स्तं तमेवार्थमभिधत्ते नेतरमितरमिति न मिथो घट-पटादिषु संशयो, न वा विपर्ययो, नापि संक्रमो, नापि चैकत्वमिति। प्रवृत्तिनिमित्तत्वं तु–' वाच्यत्वे सति वाच्यवृ-

---

क्रियाके योगसे पुरन्दररूप सञ्ज्ञाका बोध कराता है, यही समभिरूढ नय है। इसी नयकी अपेक्षासे 'शब्दभेदादर्थभेदोऽर्थभेदाच्छब्दभेदः' अर्थात् शब्दके भेदसे अर्थका भेद और अर्थके भेदसे शब्दका भेद होता है, यह नियम संगत बैठता है। इस नयकी अपेक्षा 'पुरन्दर' शब्दका वाच्य पुरन्दरके पर्यायवाची 'इन्द्र' शब्दके वाच्यसे भिन्न है। क्योंकि शब्दोंका सम्बन्ध कभी-कभी होनेवाले गुण और क्रियासे है। जैसे पुरको दारण करनेके निमित्तसे (इन्द्र) पुरन्दर कहलाता है। इसी कारण घट और पट आदि पदार्थों में परस्पर भेद होता है। यदि गुण और क्रियासे पदार्थोंके भेदकी कल्पना न कीजाय तो पदार्थोंमें परस्पर भेद न रहे। तात्पर्य यह है कि जल धारण करने आदिकी शक्ति जिसमें होती है उसे घट कहते हैं, और शीत-निवारण आदिकी शक्ति जिसमें होती है उसे पट कहते हैं। यदि इन दोनोंकी इस भिन्न शक्ति

પુરદારણરૂપી ક્રિયાના યોગથી પુરંદરરૂપ સંજ્ઞાનો બોધ કરાવે છે, એ સમભિરૂઢ નય છે. એ નયની અપેક્ષાએ કરીને शब्दभेदादर्थभेदोऽर्थभेदाच्छब्दभेदः અર્થાત્ શબ્દના ભેદથી અર્થનો ભેદ અને અર્થના ભેદથી શબ્દનો ભેદ થાય છે, એ નિયમ સંગત બને છે. આ નયની અપેક્ષાએ 'પુરંદર' શબ્દનો વાચ્ય પુરંદરના પર્યાયવાચક 'ઇંદ્ર' શબ્દના વાચ્યથી ભિન્ન છે; કારણકે શબ્દોનો સંબંધ કોઇ–કોઇવાર થનારા ગુણ અને ક્રિયાની સાથે હોય છે, જેમકે પુરનું દારણ કરવાના નિમિત્તે કરીને (ઇંદ્ર) પુરંદર કહેવાય છે. તેજ કારણે ઘટ અને પટ આદિ પદાર્થોમાં પરસ્પર ભેદ હોય છે. જો ગુણ અને ક્રિયાએ કરીને પદાર્થોના ભેદની કલ્પના ન કરવામાં આવે, તો પદાર્થોમાં પરસ્પર ભેદ ન રહે. તાત્પર્ય એ છે કે જળ ધારણ કરવું આદિની શક્તિ જેમાં હોય છે તેને ઘટ કહે છે, અને ટાઢ નિવારવા વગેરેની શક્તિ જેમાં હોય છે તેને પટ કહે છે. જો એ બેઉની આ ભિન્ન શક્તિ (ગુણ)નો ખ્યાલ ન

(गुण) का ख्याल न कियाजाय तो दोनों (घट-पट)में भेद ही क्या रहेगा ?, इसीसे गुण और क्रियाके भेदसे वाच्य पदार्थों में भी भेद किया जाता है। बस, इसी नियमके अनुसार पुरन्दर शब्द में जो शक्ति है और उससे जिस क्रियाका भान होता है, वह शक्ति (गुण) और क्रिया जिसमें पाई जाती है उसे पुरन्दर शब्दका वाच्य कहते हैं। तथा इन्द्र शब्द में जो शक्ति पाई जाती है और उससे जिस क्रियाका भान होता है वह शक्ति और क्रिया जिसमें पाई जाती है उसे इन्द्र शब्दका वाच्य कहते हैं। इससे यह मालूम हुआ कि 'पुरन्दर' शब्दका वाच्य और इन्द्र शब्दका वाच्य एक नहीं है—अलग-अलग है, क्योंकि दोनों शब्दोंकी शक्ति और उससे भासित होनेवाली क्रिया अलग-अलग है, प्रवृत्तिनिमित्त का भेद है। इसी प्रकार अन्य शब्दों की शक्ति और क्रियामें भी भेद होता है, इसलिए वे सब वास्तव में भिन्न अर्थके बोधक हैं। इस नियम को स्वीकार करलेनेसे न घट-पट आदि में संशय होता है, न विपर्यय होता है, न संक्रम होता है और न दोनों एक होते हैं। शब्दों की प्रवृत्ति का निमित्त वह है जो वाच्य (शब्दार्थ) हो और उसमें रहनेवाला हो, तथा प्रत्येक शब्द

કરવામાં આવે તો ઘટ અને પટ એ બેઉમાં ભેદ જ શો રહે ? તેથી ગુણુ અને ક્રિયાના ભેદે કરીને વાચ્ય પદાર્થોમાં પણુ ભેદ કરવામાં આવે છે. બસ, એજ નિયમાનુસાર પુરંદર શબ્દમાં જે શક્તિ છે અને તેથી જે ક્રિયાનું ભાન થાય છે, તે શક્તિ (ગુણુ) અને ક્રિયા જેમાં માલૂમ પડે છે તેને પુરંદર શબ્દનો વાચ્ય કહે છે; તેમજ, ઇંદ્ર શબ્દમાં જે શક્તિ માલૂમ પડે છે અને તેથી જે ક્રિયાનું ભાન થાય છે, તે શક્તિ અને ક્રિયા જેમાં માલૂમ પડે છે તેને ઇંદ્ર શબ્દનો વાચ્ય કહે છે. એથી એમ માલૂમ પડે છે કે 'પુરંદર' શબ્દનો વાચ્ય (અર્થ) અને 'ઇંદ્ર' શબ્દનો વાચ્ય એક નથી—જૂદા જૂદા છે, કારણકે બેઉ શબ્દોની શક્તિ અને તેથી ભાસિત થનારી ક્રિયા જૂદી જૂદી છે, પ્રવૃત્તિ નિમિત્તનો ભેદ છે. એ પ્રમાણે બીજા શબ્દોની શક્તિ અને ક્રિયાઓમાં પણુ ભેદ હોય છે, તેથી એ બધા વસ્તુતઃ ભિન્ન અર્થના બોધક છે. આ નિયમનો સ્વીકાર કરવાથી ઘટ-પટ આદિમાં સંશય થતો નથી, વિપર્યય થતો નથી, સંક્રમ થતો નથી અને બેઉ એક થતા નથી. શબ્દોની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત એ છે કે જે વાચ્ય (શબ્દાર્થ) હોય અને એમાં રહેનારો હોય તથા પ્રત્યેક શબ્દના

त्तित्वे च सति वाच्योपस्थितीयप्रकारताऽऽश्रयत्वम्' भवति च पुरन्दरत्वादिविशिष्टे पुरन्दरादिशब्दवाच्ये पुरदारणकर्तृरूपेऽर्थे पुरन्दरत्वादेर्वाच्यत्वं पुरदारणकर्तृरूपो यो वाच्यस्तद्वृत्तित्वं, तथा पुरन्दरत्वविशिष्टे पुरदारणरूपे वाच्ये योपस्थितीया प्रकारता पुरदारणकर्तृनिष्ठविशेष्यता निरूपिता तदाश्रयत्वम्। एवं वासवत्वेन्द्रत्व-घटत्व-पटत्वादीनामपि प्रवृत्तिनिमित्तत्वं संगमनीयमिति सर्वमवदातम्, एतदुदाहरणं च निरूढतयोपन्यस्तम्, वासव-पुरन्दर-घट-पङ्कज-गवादि स्वयमूहनीयम्। ३।

के अपने-अपने जितने अर्थ होते हैं उनमें विशेषण होके रहे। उक्त स्थलमें पुरन्दर शब्दका अर्थ है 'पुरन्दरत्व धर्म वाला' उसमें पुरन्दरत्व प्रवृत्तिनिमित्त है अर्थात् जिसमें पुरन्दरत्व धर्म देखा जायगा उसको कथन करनेके लिये पुरन्दर शब्दकी प्रवृत्ति होगी, क्योंकि 'पुरन्दरत्व' पुरन्दर शब्दका वाच्य (अर्थ) भी है और 'पुरन्दरत्व धर्म वाला' इतना जो वाच्य (अर्थ) उसमें रहनेवाला भी है, तथा उक्त शब्दार्थ में विशेषणरूपसे भी है। इसी प्रकार से वासव शब्द में वासवत्व, इन्द्र शब्द में इन्द्रत्व, घटमें घटत्व, पटमें पटत्व, आदिको प्रवृत्तिनिमित्त समझना चाहिए। उक्त उदाहरण, अधिक प्रसिद्ध होनेके कारण दिया गया है और इन्द्र, घट, पंकज, गो आदि स्वयं जानलेना चाहिए ३

समभिरूढ नय को ठीक-ठीक समझने के लिए एक और उदाहरण लीजिए—

પોતપોતાના જેટલા અર્થો થતા હોય તેમાં વિશેષણુ થઈને રહે. ઉક્ત સ્થળે પુરંદર શબ્દનો અર્થ છે 'પુરંદરત્વ ધર્મવાળો', તેમાં પુરંદરત્વ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત છે, અર્થાત્ જેમાં પુરંદરત્વ ધર્મ જોવામાં આવશે તેને કથન કરવાને માટે પુરંદર શબ્દની પ્રવૃત્તિ થશે, કારણુકે 'પુરંદરત્વ' પુરંદર શબ્દનો વાચ્ય (અર્થ) પણુ છે અને 'પુરંદરત્વ ધર્મવાળો' એટલો જે વાચ્ય (અર્થ) એમાં રહેનારો પણુ છે, તથા ઉક્ત શબ્દાર્થમાં વિશેષણુ રૂપે કરીને પણુ છે. આ પ્રમાણે વાસવ શબ્દમાં વાસવત્વ, ઈંદ્ર શબ્દમાં ઇન્દ્રત્વ, ઘટમાં ઘટત્વ, પટમાં પટત્વ, આદિને પ્રવૃત્તિનિમિત્ત સમજવા જોઇએ. ઉક્ત ઉદાહરણુ ખૂબ પ્રસિદ્ધ હોવાને કારણે આપવામાં આવ્યું છે, અને ઈંદ્ર, ઘટ, પંકજ, ગો આદિ પોતાની મેળે જાણી લેવા.

સમભિરૂઢ નયને બરાબર સમજવા માટે એક વધુ ઉદાહરણુ લઈએ:—

महीरुह् और पादप इन दोनों शब्दोंका अर्थ वृक्ष समझा जाता है, पर समभिरूढ नय कहता है—महीरुह् का असली अर्थ है मही (पृथ्वी) पर उगने वाला और पादप का अर्थ है पाद (पैरों अर्थात् जडों) से पानी आदि अपना खुराक चूसने वाला। कहाँ पृथ्वी पर उगने वाला और कहां अपनी जडों से खुराक ग्रहण करने वाला? यदि इन दोनों शब्दोंका वाच्य (अर्थ) एक मान लिया जाय तो बड़ा भारी वैषम्य (घोटाला) हो जायगा। भिन्न-भिन्न भाषाओंमें जितने भी शब्द उपलब्ध होते हैं उन सबका अर्थ एक ही मानना पड़ेगा। ऐसी हालत में अगर कोई दीपक मांगेगा तो दूसरा तुरन्त उसके आगे लेखनी (कलम) रख देगा, और कोई लेखनी मांगेगा तो दूसरा उसके सामने दीपक रख देगा। जब पृथ्वी पर उगना और जड़से खुराक लेना एक ही हो गया तो दीपक और लेखनी का एक हो जाना क्यों अनुचित है?

यदि आशंका उठाई जाय कि लेखनी और दीपक में तो आकाश-पातालका-सा अन्तर है। लेखनी लिखने के काममें आती है और दीपक प्रकाशके लिए उपयोग में आता है। अतः दोनों एक नहीं हैं।

समभिरूढ नय कहता है—बिल कुल ठीक। यही तो हम कहते हैं-

મહીરૂહ અને પાદપ એ બેઉ શબ્દોનો અર્થ વૃક્ષ સમજવામાં આવે છે, પરંતુ સમભિરૂઢ નય કહે છે કે-મહીરૂહનો ખરો અર્થ છે મહી (પૃથ્વી) પર ઉગનારૂં અને પાદપનો અર્થ છે પાદ (પગ અર્થાત્ મૂળ)થી પાણી આદિ પોતાનો ખોરાક ચૂસનારૂં. ક્યાં પૃથ્વીપર ઉગનારૂં અને ક્યાં પોતાના મૂળદ્વારા ખોરાક ગ્રહણ કરનારૂં! જો આ બેઉ શબ્દોનો વાચ્ય (અર્થ) એક જ માની લેવામા આવે તો મોટો ગોટાળો (વૈષમ્ય) થઇ જાય. જૂદી જૂદી ભાષાઓમાં જેટલા શબ્દો ઉપલબ્ધ થાય છે તે બધાનો અર્થ એક જ માનવો પડશે. એવી સ્થિતિમાં જો કોઈ દીપક માંગશે તો બીજો તુરત તેની પાસે કલમ લાવી મૂકશે, અને કોઇ કલમ માંગશે તો બીજો તેની સામે દીવો લાવીને મૂકશે. જો પૃથ્વી પર ઊગવું અને મૂળદ્વારા ખોરાક લેવો એ બેઉ એક થઇ જાય તો દીપક અને કલમ એકજ લેખાઈ જાય એ શું અનુચિત છે?

જો એની શંકા ઉઠાવવામાં આવે કે કલમ અને દીપકમાં તો આકાશ-પાતાળ જેટલું અંતર છે. કલમ લખવાના કામમાં આવે છે અને દીપક પ્રકાશને માટે ઉપયોગમાં આવે છે. માટે તે બેઉ એક નથી.

સમભિરૂઢ નય કહે છે કે-ઠીક કહો છો. અમે પણ એજ કહીએ છીએ-

महीरुह पृथ्वी पर उगता है और पादप जड़ोंसे खुराक लेता है। दोनों में आकाश-पातालका-सा अन्तर है, फिर इन दोनों शब्दों का अर्थ एक कैसे हो सकता है?, आखिर गुण और क्रियासे पदार्थों (वाच्यों) में भेद मानना ही पड़ेगा, और जब ऐसा माने बिना छुटकारा नहीं तो गुण और क्रियाके भेदको पर्यायवाची शब्दोंके अर्थमें भी लागू करना चाहिए। लेखनी और दीपक में जब गड़बड़ी पडती है तब तो गुण और क्रियाको आगे ले आते हो, और जब पर्यायवाची शब्दों की बारी आती है तो गुण और क्रियाको छुपा लेते हो, यह कहां का न्याय है? जब गुण-क्रियाके भेदसे शब्दके वाच्य में भेद माना तो पर्यायवाची शब्दोंमें भी गुण क्रियाके भेद से भेद मानिए।

यही समभिरूढ का मत है। वह नहीं चाहता कि—भूपति (धरती के मालिक) और नरपति (मनुष्यों के मालिक) का एक ही अर्थ माना जाय। वह कहता है—यदि भूपति और नरपति एक हैं तो भूपति, खगपति (गुरुड,) सुरपति (इन्द्र,) पशुपति (महादेव,) लखपति, करोडपति, सबके सब एक ही होने चाहिए। यदि ये सब एक नहीं तो भूपति और नरपति भी एक नहीं।

મહીરૂહ પૃથ્વીપર ઉગે છે અને પાદપ મૂળ વાટે ખોરાક લે છે, બેઉમાં આકાશ-પાતાળ જેટલું અંતર છે, તો પછી એ બેઉ શબ્દોનો અર્થ એક જ કેવી રીતે થઇ શકે? છેવટે ગુણ અને ક્રિયાએ કરીને પદાર્થો (વાચ્યો)માં ભેદ માનવો જ પડશે, અને જો એમ માન્યા વિના છૂટકો નથી, તો ગુણ અને ક્રિયાના ભેદને પર્યાયવાચક શબ્દોના અર્થોમાં પણ લાગુ કરવા જોઇશે. કલમ અને દીપકમાં જ્યારે ગરબડ થાય છે, ત્યારે તો ગુણ અને ક્રિયાને આગળ લઈ આવો છો, અને જ્યારે પર્યાયવાચક શબ્દોનો વારો આવે છે ત્યારે ગુણ અને ક્રિયાને છુપાવી દો છો, એ ક્યાંનો ન્યાય? જો ગુણ-ક્રિયાના ભેદે કરીને શબ્દના વાચ્યમાં ભેદ માન્યો, તો પર્યાયવાચક શબ્દોમાં પણ ગુણ-ક્રિયાના ભેદે કરીને ભેદ માનો.

એવો સમભિરૂઢનો મત છે. તે નથી ઇચ્છતો કે-ભૂપતિ (ધરતીનો માલિક) અને નરપતિ (મનુષ્યોનો માલિક)નો એકજ અર્થ મનાય. તે કહે છે કે-જો ભૂપતિ અને નરપતિ એક છે તો ભૂપતિ, ખગપતિ (ગરૂડ), સુરપતિ (ઇંદ્ર), પશુપતિ (મહાદેવ), લખપતિ, કરોડપતિ, એ બધા એક જ હોવા જોઇએ. જો એ બધા એક નથી, તો ભૂપતિ અને નરપતિ પણ એક નથી.

एवम्=शकन-पुरदारणा-ऽऽखण्डनादिं क्रियां वासवत्वादिं गुणं च प्रकारमात्रमिति यावत्, यद्वा एवम्=तत्कालोपलभ्यमानगुणक्रियान्यतरप्रकारवद्वस्तु भूतः=प्राप्तः-एवम्भूतः । एतन्नयस्यायमाशयः-शब्दार्थयोर्मिथोऽन्वयव्यतिरेकसद्भावाद् यत्रैव शकनादिक्रियाभिसम्बन्धः प्रयोगकाल उपलभ्यमानो दृश्यते तत्रैव शक्रादिशब्दप्रयोगो नेतरत्र । एवं प्रयोगकाले जलाहरण-वनिताशिरोऽवस्थित्यादिरूपघटन (चेष्टन) क्रियादेरुपलभ्यमानत्वे सत्येव घटादिशब्दप्रयोग इति। एतदुदाहरणं चैतेनैवोपलक्षितमित्यन्यत्र प्रपञ्चितम् । ४ ॥

(४) एवम्भूत—शकन, पुरदारण और आखण्डन आदि क्रियाओं तथा वासवत्व आदि गुणोंको, अथवा वर्त्तमान क्षणमें पाई जानेवाली क्रिया और गुणको जो प्राप्त हो वह एवंभूत नय है। इस नय का आशय इस प्रकार है—शब्द का और अर्थका परस्पर अन्वय-व्यतिरेक है, अतः 'शक्र' आदि शब्द बोलनेके कारण जिस क्षण जिस पदार्थ में शकन क्रिया पाई जाय उसी क्षण उसको शक्र शब्द का वाच्य मानना चाहिए, दूसरे समय नहीं। अतएव इस नयकी अपेक्षासे घट जब जलको धारण कर रहा हो, पनिहारीके सिर पर रखा हो—इस प्रकार की घटना (चेष्टा) से युक्त हो तब ही वह घट कहा जा सकता है। इसका उदाहरण भी यही है।

तात्पर्य यह है—समभिरूढ नय के मत से शकन क्रिया से युक्त पदार्थ को शक्र कह सकते हैं, चाहे वह उस क्रिया से किसी समय युक्त

(४) એવમ્ભૂત—શકન, પુરદારણ અને આખંડન આદિ ક્રિયાઓ તથા વાસવત્વ આદિ ગુણોને, અથવા વર્તમાન ક્ષણમાં માલૂમ પડતી ક્રિયા અને ગુણને જે પ્રાપ્ત થાય, તે એવમ્ભૂત નય છે. એ નયનો આશય આ પ્રમાણે છે:- શબ્દનો અને અર્થનો પરસ્પર અન્વય-વ્યતિરેક છે, માટે 'શક્ર' આદિ શબ્દ બોલવાની ક્ષણે જે પદાર્થમાં શકન ક્રિયા માલૂમ પડે, એ ક્ષણે એને શક્ર શબ્દનો વાચ્ય માનવો જોઇએ, બીજે સમયે નહિ. માટે આ નયની અપેક્ષાએ કરીને ઘટ જ્યારે જળને ધારણ કરી રહ્યો હોય, પણીહારીના માથા પર રહ્યો હોય. એ પ્રકારની ઘટના (ચેષ્ટા)થી યુક્ત હોય, ત્યારે જ એને ઘટ કહી શકાય છે. એનું ઉદાહરણ પણ એજ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે સમભિરૂઢ નયને મતે શકન ક્રિયાથી યુકત પદાર્થને શક્ર કહી શકાય છે, ચાહે તે એ ક્રિયાથી કોઇ સમયે યુક્ત હોય યા કોઈ સમયે

[स्याद्वादप्ररूपणम् ।]

स्याद्वादो=ऽनेकान्तवादः—स्यादिति ह्यनेकान्तार्थद्योतकमव्ययं तेन स्यात्= अनेकान्तार्थद्योतकमव्ययं तेन स्यात्=अनेकान्तस्य-अनेकान्तपक्षस्येति यावत्,

हो या किसी समय रहित हो, दोनों अवस्थाओं में वह शक्र शब्द का वाच्य है, परन्तु एवम्भूत नय इससे भी अधिक सूक्ष्म है। उसके मतसे शकन क्रिया मौजूद होनेसे ही किसीको शक्र नहीं कह सकते बल्कि जिस समय शकन क्रियाका उपयोग कर रहा हो उसी समय वह शक्र शब्द का वाच्य है—अन्य क्षणोंमें नहीं। अतएव अध्यापक जिस समय अध्यापन कर रहा हो तभी अध्यापक कहा जा सकता है। कृषकको कृषक तब ही कह सकते हैं जब वह खेती कर रहा हो, जिस क्षणमें वह खेती नहीं कर रहा हो उस क्षणमें उसे कृषक नहीं कह सकते।

[स्याद्वादका निरूपण]

'स्याद्वाद' शब्दके दो भाग हैं—एक स्यात् दूसरा वाद। 'स्यात्' अव्यय है और अनेकान्त (कथञ्चित्) अर्थका द्योतन करता है। 'वाद' का अर्थ स्वीकार करना या कहना। अर्थात् घट-पट आदि समस्त पदार्थ, द्रव्य-पर्याय-रूप होने से कथञ्चित् नित्य हैं, कथञ्चित् अनित्य हैं, कथञ्चित् नित्यानित्य हैं, इस प्रकारके सिद्धान्तको स्याद्वाद कहते हैं।

રહિત હોય, બેઉ અવસ્થાઓમાં એ શક્ર શબ્દનો વાચ્ય છે, પરંતુ એવમ્ભૂત નય તેથી પણ વધારે સૂક્ષ્મ છે. એને મતે શકન ક્રિયા મોજૂદ હોવાથી જ કોઈને પણ શક્ર ન કહી શકાય, બલકે જે સમયે શકન ક્રિયાનો ઉપયોગ કરી રહ્યો હોય, તે સમયે એ શક્ર શબ્દનો વાચ્ય છે. અન્ય ક્ષણે નહિ. માટે અધ્યાપક જે સમયે અધ્યાપન કરાવી રહ્યો હોય, ત્યારે જ તેને અધ્યાપક કહી શકાય છે. ખેડૂતને ખેડૂત ત્યારે જ કહી શકાય છે કે જ્યારે તે ખેતી કરી રહ્યો હોય, જે ક્ષણે તે ખેતી ન કરતો હોય તે ક્ષણે તેને ખેડૂત ન કહી શકાય.

[સ્યાદ્વાદનું નિરૂપણ]

' સ્યાદ્વાદ ' શબ્દના બે ભાગ છે. એક 'સ્યાત્' અને બીજો 'વાદ'. ' સ્યાત્ ' અવ્યય છે અને અનેકાન્ત (કથંચિત્) અર્થનો દ્યોતક છે. ' વાદ 'નો અર્થ સ્વીકાર કરવો યા કહેવું. અર્થાત્ ઘટ-પટ આદિ બધા પદાર્થ દ્રવ્ય-પર્યાયરૂપ હોવાથી કથંચિત્ નિત્ય છે, કથંચિત્ અનિત્ય છે, કથંચિત્ નિત્યાનિત્ય છે, એ પ્રકારના સિદ્ધાન્તને સ્યાદ્વાદ કહે છે.

वादः=अभ्युपगमः-स्याद्वादः,-प्रत्येकं घटपटादिरूपं वस्तु नित्यत्वानित्यत्वोभय-धर्मसमन्वितं न त्वेकान्ततो नित्यमेवाऽनित्यमेवेत्येवमनेकान्तपक्षाऽऽश्रयणमित्यर्थः। इत्थमत्राकूतम्-सर्वमेव वस्तुजातं द्रव्य-पर्यायात्मकतया, द्रव्यार्थिकनयापेक्षया नित्य-रूपं, पर्यायार्थिकनयापेक्षया चानित्यरूपमिति नित्यानित्योभयात्मकं, तथाहि-सुवर्णरूपमेकं वस्तु पुद्गलद्रव्यरूपत्वेन नित्यं, कटककुण्डलादिरूपपर्यायात्मकत्वेन चा-नित्यमिति न 'सर्वथा नित्यमेवेदं सुवर्ण-' मिति, न वा 'सर्वथाऽनित्यमेवेदं सुवर्ण-' मित्येकान्ततो नित्यत्वमनित्यत्वं वा सुवर्णे, 'उत्पाद-व्यय-ध्रौव्यात्मकं सत्' इति सिद्धान्ताद्वस्तुमात्रस्य पर्यायार्थिकनयमपेक्ष्योत्पादव्ययशीलत्वेन द्रव्या-र्थिकनयमपेक्ष्य ध्रौव्यशीलत्वेन च प्राक् प्रदर्शितत्वात्, अन्यथा वस्तुस्वरूपानुपल-ब्ध्यापत्तेः। उक्तञ्चान्यत्र-'सुवर्णं कयाचिदाकृत्या युक्तं पिण्डो भवति, पिण्डाकृति-मुपमर्द्य रुचकाः क्रियन्ते, रुचकाकृतिमुपमर्द्य स्वस्तिकाः क्रियन्ते, स्वस्तिकाऽऽकृ-

---

तात्पर्य यह है कि—प्रत्येक पदार्थ द्रव्यरूप भी है और पर्यायरूप भी है। द्रव्यरूप होनेसे प्रत्येक पदार्थ नित्य है, पर्यायरूप होनेसे अनित्य है, और उभयरूप होनेसे नित्यानित्य है। पदार्थ की नित्यता और अनित्यता को नयके प्रकरणमें उदाहरण देकर स्पष्ट कर चुके हैं तथापि ठीक-ठीक समझानेके लिए दूसरा उदाहरण इस प्रकार है—

सोना पुद्गलद्रव्य है, वह द्रव्य रूपसे सदा पुद्गल ही बना रहता है और बना रहेगा, इसलिए नित्य है परन्तु वह सोना सदा समान अवस्था में नहीं रहता, कभी वह कडारूप पर्याय धारण करता है, कभी कुण्डलरूप पर्याय धारण करता है इसलिए पर्याय की अपेक्षा

તાત્પર્ય એ છે કે-પ્રત્યેક પદાર્થ દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને પર્યાયરૂપ પણ છે. દ્રવ્યરૂપ હોવાથી પ્રત્યેક પદાર્થ નિત્ય છે, પર્યાયરૂપ હોવાથી અનિત્ય છે, અને ઉભયરૂપ હોવાથી નિત્યાનિત્ય છે. પદાર્થની નિત્યતા અને અનિત્યતાને નયના પ્રકરણમાં ઉદાહરણ આપીને સ્પષ્ટ કરી ચૂકયા છીએ, તોપણ બરાબર સમજાવવા માટે બીજું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છેઃ-

સોનું પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, એ દ્રવ્યરૂપે સદા પુદ્ગલ જ બની રહે છે, અને બની રહેશે, માટે નિત્ય છે, પરંતુ એ સોનું સદા સમાન અવસ્થામાં રહેતું નથી; કોઈવાર તે કડારૂપ પયાય ધારણ કરે છે, કોઇવાર કુંડલરૂપ પર્યાય ધારણ કરે છે, માટે પર્યાયની અપેક્ષાએ તે અનિત્ય પણ છે. તેથી એમ નથી કહી

त्विमुपमर्द्य कर्णिकाः क्रियन्ते, पुनरपरयाऽऽकृत्या युक्तः सुवर्णपिण्डः खदिराङ्गार-सवर्णे कुण्डले भवतो द्रव्यं पुनस्तदेव, आकृतिरन्या चान्या च भवति, आकृत्युप-मर्देन द्रव्यमेवावशिष्यते ' इति । आहच—

वह अनित्य भी है। अतः यह नहीं कह सकते कि यह सुवर्ण-द्रव्य सर्वथा नित्य है, और न यही कहना युक्त है कि वह सर्वथा अनित्य है। सिद्धान्त यह है कि जो सत् (अस्तित्ववान्) है वह उत्पाद व्यय और ध्रौव्य स्वरूप अवश्य होता है। और उत्पाद तथा व्यय पर्याय-दृष्टिसे होते हैं, अतः उस दृष्टिसे पदार्थ अनित्य है, तथा ध्रौव्य; द्रव्यदृष्टिसे है, अतः उस दृष्टिसे पदार्थ नित्य है। यह बात पहले बता चुके हैं। अन्यत्र भी कहा है कि-सुवर्ण पहले डलीके आकारमें रहता है, फिर डलीके रूपसे परिवर्त्तित (व्यय) होकर रुचक (कंठका गहना) के रूपमें उत्पन्न होता है, फिर रुचकसे परिवर्त्तित होकर स्वस्तिक रूपमें उत्पन्न होता है, स्वस्तिक रूपसे बदल कर कर्णिका (कर्णफूल) के रूपमें उत्पन्न होता है, फिर वही सुवर्ण अनेकानेक आकारों को धारण करते-करते चम-कीले कुण्डलोंके रूपमें आ जाता है, किन्तु इन सब अवस्थाओंमें सुवर्ण वही रहता है जो पहले डलीके रूपमें था। सिर्फ आकार ही आकार बदलते रहते हैं। यदि वह सुवर्ण किसी भी आकृतिके रूपमें न देख-

---

શકાતું કે એ સુવર્ણ-દ્રવ્ય સર્વથા નિત્ય છે, અને એમ કહેવું પણ યુક્ત નથી કે એ સર્વથા અનિત્ય છે, સિદ્ધાન્ત એ છે કે જે સત્ (અસ્તિત્વવાન્) છે તે ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્ય સ્વરૂપ અવશ્ય થાય છે અને ઉત્પાદ તથા વ્યય પર્યાયદૃષ્ટિએ કરીને થાય છે, માટે એ દૃષ્ટિએ કરીને પદાર્થ અનિત્ય તથા ધ્રૌવ્ય દ્રવ્યદૃષ્ટિએ કરીને છે, માટે એ દૃષ્ટિએ પદાર્થ નિત્ય છે. એ વાત પહેલાં બતાવી ચૂક્યા છીએ. અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે સુવર્ણ પહેલાં રણીના આકારમાં રહે છે, પછી રણીના રૂપમાંથી પરિવર્તિત (વ્યય) થઇને હાર (કંઠનું ઘરેણું)ના રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પછી હારમાંથી પરિવર્તિત થઇને સ્વસ્તિકના રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે, સ્વસ્તિક રૂપમાંથી બદલાઇને તે કર્ણફૂલના રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે, પછી એ જ સુવર્ણ અનેકાનેક આકારોને ધારણ કરતાં કરતાં ચમકતાં કુંડલોના રૂપમાં આવી જાય છે, પરંતુ એ બધી અવસ્થાઓમાં સુવર્ણ એજ રહે છે કે જે પહેલાં રણીના રૂપમાં હતું. માત્ર આકાર જ બદલાતો રહે છે. જો એ સુવર્ણને કોઇપણ આકૃતિના રૂપમાં ન જોતાં શુદ્ધ રૂપથી જોવામાં આવે, તો એ માત્ર

" णियपुत्तीकीडणगं, कणगघडं भंजिऊण नरवालो ।
णियपुत्तगस्स तेणं, तयत्थिओ गेंदुयं कुणावेइ ॥ १ ॥
पुत्ती सोयइ, पुत्तो,-गेंदुयलाहेण हस्सिओ जाओ ।
कणगत्तणं जहट्ठिय,-मत्थि त्ति ण हरिस-विम्हया रन्नो"॥२॥इति।

एतच्छायाच—

" निजपुत्रीक्रीडनकं, कनकघटं भङ्क्त्वा नरपालः ।
निजपुत्रकाय तेन तदर्थितो गेन्दुकं कारयति ॥ १ ॥
पुत्री शोचति, पुत्रो गेन्दुकलाभेन हर्षितो जातः ।
कनकत्वं यथास्थितमस्तीति न हर्ष-विस्मयौ राज्ञः " ॥ २ ॥ इति ।

कर शुद्ध रूपसे देखा जाय तो वह सिर्फ द्रव्य ही है। और भी कहा है—

"एक राजा अपनी पुत्रीके खेलनेके सुवर्ण-घटको तुड़वा कर पुत्र के खेलनेके लिए गेंद बनवा देता है ॥ यह देख कर पुत्री शोक करती है और पुत्र गेंद मिलनेसे हर्ष मनाता है । सोनेका घड़ा मिटा, गेंद बन गई, पर सोना ज्यों का त्यों बना हुआ है, यह देखकर राजा को न हर्ष होता है न विषाद ॥२॥"

यही बात घटाकाश पटाकाश आदि में समझनी चाहिए। अर्थात् .. तक किसी स्थान पर घट रखा था, आज घट हटा लिया और उस स्थान पर पट (वस्त्र) रख दिया। जब तक घट रखा था तब तक वहां का आकाश घटाकाश था, अब पट रख देने पर पटाकाश हो गया।

દ્રવ્ય જ છે. વળી કહ્યું છે કે—

"એક રાજા પોતાની પુત્રીને માટે રમવાનો સુવર્ણનો ઘટ તોડાવીને પુત્રને માટે રમવાનો દડો બનાવરાવી આપે છે એ જોઈને પુત્રી શોક કરે છે અને પુત્ર દડો મળવાથી હર્ષ પામે છે. સોનાનો ઘડો નાશ પામ્યો અને દડો બન્યો પણ સોનું તો જેમનું તેમ રહ્યું છે, તે જોઈને રાજાને નથી હર્ષ થતો કે નથી વિષાદ થતો. (૨)"

એજ વાત ઘટાકાશ-પટાકાશ આદિમાં સમજવાની છે. અર્થાત્ કાલ સુધી કોઈ સ્થાને ઘટ રાખ્યો હતો, આજે ઘટ ઉઠાવી લીધો અને એ સ્થાને પટ (વસ્ત્ર) મૂકી દીધું. જ્યાં સુધી ઘટ રાખ્યો હતો ત્યાંસુધી ત્યાનું આકાશ ઘટાકાશ હતું, હવે પટ રાખવાથી પટાકાશ બની ગયું. એ પ્રમાણે ઘટાકાશનો નાશ

एवं घटपटाकाशादिद्रव्यान्तरेष्वपि बोध्यम्। ननु केवलध्रौव्यधर्मकत्वेनोपलभ्यमान आकाशादिरूपे वस्तुन्युत्पादव्ययाभावान्नित्यत्वानित्यत्वे कथं संगच्छेताम्? इति चेदुच्यते-आकाशमवगाहमाना जीवपुद्गला यदैकस्मादाकाशस्य प्रदेशात्प्रदेशान्तरमुपसंक्रामन्ति तदानीं प्राक् प्रदेशप्रविभागपूर्वकमग्रिमप्रदेशसंयोगोत्पत्त्या तस्मिन्नेकस्मिन्नप्याकाशे विभागसंयोगरूपस्य मिथो विरुद्धस्य धर्मद्वयस्योपलब्धेः प्राक्प्रदेशादपरः प्रदेशो भिन्न इति मन्तव्यं, 'भेदहेतुर्विरुद्धधर्माध्यासः'

इस प्रकार घटाकाशका नाश हो गया, पटाकाशका उत्पाद हो गया पर आकाश ध्रुव है (ज्यों का त्यों है।)

प्रश्न—आकाश आदि पदार्थों में ध्रौव्य ही उपलब्ध होता है—न तो उत्पाद मालूम होता है न व्यय ही। फिर आप प्रत्येक पदार्थको नित्य और अनित्य कैसे कहते हैं?

उत्तर—सुनिये। जीव या पुद्गल आकाश में रहते हैं। जब कोई जीव या पुद्गल एक आकाशप्रदेशसे चलकर दूसरे आकाशप्रदेशमें चलागया तो पहले आकाशप्रदेशसे उसका विभाग हुआ, और दूसरे आकाशप्रदेश से उसका संयोग हुआ, अर्थात् अब तक जिस प्रदेश में संयोग था उसमें विभाग होगया, और जिसमें विभाग था उसमें संयोग हो गया, इस प्रकार दोनों प्रदेशों में संयोग-विभाग हुए। संयोग और विभाग आपसमें विरोधी धर्म हैं। तात्पर्य यह हुआ कि—

થઈ ગયો, પટાકાશનો ઉત્પાદ થઈ ગયો, પણ આકાશ તો ધ્રુવ છે. (જેમનું તેમજ છે.)

પ્રશ્ન—આકાશ આદિ પદાર્થોમાં ધ્રૌવ્યજ ઉપલબ્ધ થાય છે—નથી ઉત્પાદ માલૂમ પડતો કે નથી વ્યય પણ માલૂમ પડતો. તો પછી આપ પ્રત્યેક પદાર્થને નિત્ય અને અનિત્ય કેમ કહો છો?

ઉત્તર—સાંભળો જીવ યા પુદ્ગલ આકાશમાં રહે છે. જ્યારે કોઇ જીવ યા પુદ્ગલ એક આકાશ-પ્રદેશથી નીકળીને બીજા આકાશ પ્રદેશમાં ચાલ્યો ગયો, ત્યારે પહેલા આકાશ પ્રદેશથી તેનો વિભાગ થયો, અને બીજા આકાશ પ્રદેશ સાથે તેનો સંયોગ થયો, અર્થાત્ અત્યાર સુધી જે પ્રદેશમાં સંયોગ હતો તેમાં વિભાગ થઇ ગયો અને જેમાં વિભાગ હતો તેમાં સંયોગ થઇ ગયો. એ પ્રમાણે બેઉ પ્રદેશોમાં સંયોગ-વિભાગ થયા. સંયોગ અને વિભાગ આપસ-આપસમાં વિરોધી ધર્મ છે. તાત્પર્ય એ છે કે—સંયોગ-વિશિષ્ટ

इति भवताऽपि स्वीकृतत्वात्, ततश्च प्राक्संयोगविनाशाद्विनष्टमिति, उत्तरसंयोगोत्पत्त्या चोत्पन्नमित्याकाशादिकमप्यस्त्येवोत्पादव्ययधर्मवदिति नित्यत्वानित्यत्वे इहाप्यक्षते अत एवानित्यत्वाभिप्रायेणोच्यतेऽपि लोके-'घटाकाशं पटाकाश'-मित्यादि, आकाशद्रव्यत्वेन तु नित्यत्वमक्षतमेव, 'उत्पत्ति-विनाशसत्त्वेऽप्यन्वयिताबच्छेदकसम्बन्धेनावस्थितत्वं नित्यत्व'-मिति तल्लक्षणात्। न चैकस्मिन् धर्मिणि मिथो विरुद्धधर्मद्वयसमावेशो न क्वचिद्दृष्ट इति वाच्यम्, नरसिंहादौ तथादृष्टत्वात्।

संयोग-विशिष्ट आकाश नष्ट हो गया और विभाग-विशिष्ट आकाश उत्पन्न हुआ। इसी प्रकार दूसरा विभाग-विशिष्ट आकाश नष्ट हुआ और संयोग-विशिष्ट आकाश उत्पन्न हुआ। आपने स्वयं माना है कि विरोधी धर्मका पाया जाना ही भेद का कारण है। हाँ आकाशरूपसे ध्रुव रहा-न नष्ट हुआ न उत्पन्न हुआ, अतः सिद्ध हुआ कि आकाश आदि पदार्थ, उत्पाद, व्यय रूप भी हैं, इसलिए वे कथञ्चित् अनित्य भी हैं। अनित्यताके अभिप्रायसे ही पटाकाश घटाकाश आदि लोक-व्यवहार होता है, और आकाशकी द्रव्यकी अपेक्षा नित्यता मानना निर्दोष ही है, क्योंकि उत्पत्ति विनाश (अवस्थाओं में) होते रहने पर भी अन्वितरूपसे पदार्थका स्थित रहना नित्यताका लक्षण है, वह आकाश-द्रव्य में घटता है।

प्रश्न—एक पदार्थमें परस्परविरोधी धर्मोंका होना कहीं नहीं देखा

આકાશ નષ્ટ થયું અને વિભાગ-વિશિષ્ટ આકાશ ઉત્પન્ન થયું. એ પ્રમાણે બીજું વિભાગ-વિશિષ્ટ આકાશ નષ્ટ થયું અને સંયોગ-વિશિષ્ટ આકાશ ઉત્પન્ન થયું. આપે પોતે માન્યું છે કે વિરોધી ધર્મને પ્રાપ્ત થવું એજ ભેદનું કારણ છે હા, આકાશ રૂપે કરીને ધ્રુવ રહ્યું, ન નષ્ટ થયું કે ન ઉત્પન્ન થયું; તેથી સિદ્ધ થયુ કે આકાશ આદિ પદાર્થ, ઉત્પાદ, વ્યય રૂપ પણ છે. તેથી કરીને તે કથંચિત્ અનિત્ય પણ છે. અનિત્યતાના અભિપ્રાયે કરીનેજ પટાકાશ ઘટાકાશ આદિ લોકવ્યવહાર થાય છે. અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આકાશની નિત્યતા માનવી નિર્દોષજ છે, કારણકે ઉત્પત્તિ વિનાશ (અવસ્થાઓમાં) થતા રહેવા છતાં પણ અન્વિત રૂપે પદાર્થનું સ્થિત રહેવું એ નિત્યતાનું લક્ષણ છે તે આકાશ દ્રવ્યમાં ઘટે છે.

પ્રશ્ન—એક પદાર્થમાં પરસ્પર વિરોધી ધર્મોનું હોવું ક્યાંય જોવામાં

ननु यन्नित्यं तत्परमाणुरूपं द्रव्यं, यच्चानित्यं तत्कार्यरूपं द्रव्यमिति परमाणुद्रव्यत्व-कार्यद्रव्यत्वभेदाभ्यां धर्मिभेदादेकस्मिन् धर्मिणि नित्यत्वानित्यत्वे

गया, फिर आप नित्यता और अनित्यता जैसे विरोधी धर्मों (गुणों) को एक ही पदार्थ में कैसे घटाते हैं ?

उत्तर—ऐसा न कहिए। शेरका आकार और नरका आकार दोनों परस्पर विरोधी हैं, तथापि वे एक ही नरसिंहमें देखे जाते हैं। जब एक जगह विरोधी धर्म पाये जा सकते हैं तो दूसरी जगह क्यों न पाये जाएँगे? यदि यह कहो कि—विरोधी धर्म वे होते हैं जो एक वस्तु में न पाए जाएँ। 'अनुपलम्भसाध्यो हि विरोधः' अर्थात् जिनकी एकत्र उपलब्धि न हो वे ही विरोधी समझे जाते हैं। नर और सिंहके आकार की एक स्थान पर उपलब्धि है अतः उनमें विरोध नहीं है, तो इसका समाधान यह है कि विरोधके इसी लक्षणसे नित्यता-अनित्यता आदि वस्तुगत धर्मों में परस्पर विरोध नहीं घटता, क्योंकि ये धर्म अपेक्षासे एक ही वस्तु में पाये जाते हैं। यदि इनमें विरोध होता तो ये एकत्र उपलब्ध ही न होते।

प्रश्न—जो द्रव्य नित्य होता है वह परमाणुरूप है और जो अनित्य होता है वह कार्यरूप द्रव्य (स्कन्ध) है। अर्थात् परमाणुद्रव्यमें

આવ્યું નથી, તો પછી આપ નિત્યતા અને અનિત્યતા જેવા વિરોધી ધર્મો (ગુણો)ને એકજ પદાર્થમાં કેવી રીતે ઘટાવો છો ?

ઉત્તર—એમ ન કહો. સિંહનો આકાર અને નરનો આકાર બેઉ પરસ્પર વિરોધી છે, તો પણ તે એક જ નરસિંહમાં જોવામાં આવે છે. જો એક જગ્યાએ વિરોધી ધર્મ માલૂમ પડી શકે છે તો બીજી જગ્યાએ કેમ ન માલૂમ પડે ? જો એમ કહો કે-વિરોધી ધર્મ એ હોય છે કે જે એક વસ્તુમાં ન હોય. 'अनुपलम्भसाध्यो हि विरोधः' અર્થાત્ જેની એકત્ર ઉપલબ્ધિ ન થાય તે જ વિરોધી ગણાય છે. નર અને સિંહના આકારની એક સ્થાને ઉપલબ્ધિ છે માટે તેમાં વિરોધ નથી. તો એનું સમાધાન એ છે કે-વિરોધના એ લક્ષણે કરીને નિત્યતા-અનિત્યતા આદિ વસ્તુગત ધર્મોમાં પરસ્પર વિરોધ ઘટતો નથી, કારણકે એ ધર્મો અપેક્ષાએ કરીને એકજ વસ્તુમાં માલૂમ પડે છે. જો એમાં વિરોધ હોત તો એ એકત્ર ઉપલબ્ધ જ ન થાત.

પ્રશ્ન—જે દ્રવ્ય નિત્ય હોય છે તે પરમાણુરૂપ છે અને જે અનિત્ય હોય છે તે કાર્યરૂપ દ્રવ્ય (સ્કંધ) છે અર્થાત્-પરમાણુ દ્રવ્યમાં નિત્યતા અને કાર્ય

वस्तुतो न स्तः ? इति चेत्तन्मन्दम्, प्राक्प्रतिपादितदिशा सुवर्णत्वाकाशत्वादिना धर्मिणस्तत्र तत्रैकत्वेन स्फुटं प्रतिभासात् पूर्वपूर्वपर्यायनाशपूर्वकोत्तरोत्तरपर्याया-पत्तिमात्रेण धर्मिभेदाङ्गीकारे बाल्य-यौवन-वार्द्धकभेदादेकस्मिन् पुरुषादावपि व्यक्ति भेदाऽऽपत्तेर्दुर्निवारत्वादित्यास्तां विस्तरः। एतस्य सप्तभङ्गी भवति—

नित्यता और कार्य-द्रव्यमें अनित्यता पाई जाती है। दोनों गुणोंके आधारभूत द्रव्य भिन्न-भिन्न हैं, फिर आप एक ही द्रव्य (धर्मी) में नित्यता और अनित्यता क्यों बतलाते हैं ?

उत्तर—पहले हम आकाश और सुवर्ण का उदाहरण देकर बता चुके हैं कि—भिन्न-भिन्न पर्यायोंमें एक ही द्रव्य रहता है। यह बात स्पष्ट प्रतीत होती है। यदि पूर्व२ पर्यायके नाश और उत्तर-उत्तर पर्यायके उत्पादके कारण ही द्रव्यमें भेद मानोगे तो एक मनुष्य जब बाल्यावस्थाको त्याग कर युवावस्था में आएगा तब उसे भी दूसरा मनुष्य मानना पडेगा, और जब युवावस्थाका परित्याग कर वृद्धावस्थामें आएगा तो उसे ही तीसरा मनुष्य मानना पड़ेगा। ऐसा माननेसे समस्त लोकव्यवहार नष्ट हो जायगा। (यज्ञदत्तका पुत्र देवदत्त बालक-अवस्थाको लाँघ कर जब जवान होगा तो वह उसका पुत्र नहीं रहेगा—दूसरा ही हो जायगा और न यज्ञदत्त, देवदत्त का पिता रहेगा। जवानी भर नौकरी करनेके बाद बुढापे में जब पेंशन

દ્રવ્યમાં અનિત્યતા માલૂમ પડે છે. બેઉ ગુણોનાં આધારભૂત દ્રવ્ય ભિન્ન-ભિન્ન છે, તો પછી આપ એકજ દ્રવ્ય (ધર્મી)માં નિત્યતા અને અનિત્યતા કેમ બતાવો છો ?

ઉત્તર—પહેલાં અમે આકાશ અને સુવર્ણનું ઉદાહરણ આપીને બતાવી ગયા છીએ કે-ભિન્ન ભિન્ન પર્યાયોમાં એક જ દ્રવ્ય રહે છે, એ વાત સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે. જો પૂર્વ પૂર્વ પર્યાયના નાશ અને ઉત્તર ઉત્તર પર્યાયના ઉત્પાદને કારણે જ દ્રવ્યમાં ભેદ માનશો તો એક મનુષ્ય જ્યારે બાલ્યાવસ્થાને ત્યજીને યુવાવસ્થામાં આવશે, ત્યારે તેને પણ બીજો મનુષ્ય માનવો પડશે, અને જ્યારે યુવાવસ્થાનો પરિત્યાગ કરીને વૃદ્ધાવસ્થામાં આવશે, ત્યારે તેને જ ત્રીજો મનુષ્ય માનવો પડશે. એમ માનવાથી બધો લોકવ્યવહાર નષ્ટ થઇ જશે. (યજ્ઞદત્તનો પુત્ર દેવદત્ત બાલ્યાવસ્થાને ઉલ્લંઘીને જ્યારે જુવાન થશે ત્યારે તે તેનો પુત્ર નહિ રહે, બીજો જ થઇ જશે અને યજ્ઞદત્ત દેવદત્તનો પિતા પણ રહેશે નહિ. જુવાનીમાં નોકરી કર્યા બાદ ઘડપણમાં જ્યારે પેન્શન લેવાનો વખત

पानेका अवसर आएगा तो गवर्नमेंट कहेगी—नौकरी करने वाला दूसरा था, तुम्हारी अवस्था बदल गई है, अतः तुम नौकरी करनेवाले नहीं रहे, अब तुम्हें पेंशन किस बात की दें? बेचारे यज्ञदत्त की कैसी दुर्दशा होगी? इधर तो उसका पितापन नष्ट हो गया और उधर पेंशन पर डाका पड़ गया।)

एक आदमी युवावस्थामें लाखों का ऋण लेगा और जब बुढापेमें उस पर कोई नालिश करेगा तो न्यायालयमें जाकर कह देगा—ऋण लेने वाला दूसरा था, मैं दूसरा हूँ। मेरी अवस्था बदल गई है, इसलिए ऋण लेने वाला मैं नहीं हूँ। जिसने ऋण लिया हो उसीसे वसूल करो। तात्पर्य यह है कि अवस्था (पर्याय) के परिवर्त्तन मात्रसे यदि अवस्थावान् (द्रव्य) में परिवर्त्तन होना स्वीकार किया जाय तो समस्त व्यवहार नष्ट हो जाएँगे। अतः पर्यायोंके परिवर्त्तन होने पर भी द्रव्य में परिवर्त्तन मानना अयुक्त तो है ही, साथ ही व्यवहारका लोपक भी है।

આવશે ત્યારે સરકાર કહેશે કે નોકરી કરનાર બીજો હતો, તમારી અવસ્થા બદલાઇ ગઈ છે, માટે તમે નોકરી કરનારા રહ્યા નથી, તો તમને પેન્શન શા માટે આપીએ? બિચારા યજ્ઞદત્તની કેવી દુર્દશા થશે? આ બાજુએ તેનું પિતાપણું નષ્ટ થઈ ગયું અને પેલી બાજુએ પેન્શન પર ધાડ આવી!)

એક માણુસ જુવાનીમાં લાખોનું કરજ કરશે અને જ્યારે ઘડપણમાં તેની ઉપર કોઈ દાવો કરશે ત્યારે ન્યાયાલયમાં જઇને કહી દેશે.કે કરજ લેનારો બીજો હતો, હું બીજો છું. મારી અવસ્થા બદલાઈ ગઈ છે માટે કરજ લેનારો હું નથી. જેણે કરજ લીધું હોય તેની પાસેથી વસૂલ કરો. તાત્પર્ય એ છે કે અવસ્થા (પર્યાય)ના પરિવર્તનમાત્રથી જો અવસ્થાવાન્ (દ્રવ્ય)માં પરિવર્તન થવાનું સ્વીકારવામાં આવે તો બધો વ્યવહાર નષ્ટ થઇ જાય. માટે પર્યાયોનું પરિવર્તન થવા છતાં પણ દ્રવ્યમાં પરિવર્તન માનવું અયુક્ત તો છે જ, તે સાથે વ્યવહારનું લોપક પણ છે.

[सप्तभङ्गी]

भज्यन्ते=विभिद्यन्तेऽर्था यैस्ते भङ्गाः=वाक्प्रकाराः, सप्तानां भङ्गानां समाहारः सप्तभङ्गी–प्रत्यक्षादिबाधापरिहारपूर्वकमेकस्मिन्नेव पदार्थे एकैकधर्मविषयक-प्रश्नवशेन पृथग्भूतयोरपृथग्भूतयोश्च विधिनिषेधयोः कल्पनया स्याच्छब्दसहितः सप्तभिः प्रकारैर्वाक्प्रयोग इत्यर्थस्तद्यथा—

'स्यादस्त्येव सर्व'-मिति केवलं विधिं प्रकल्प्य प्रथमः (१)। 'स्यान्नास्त्येव

[सप्त भंगी]

वस्तुमें जो अनन्त धर्म पाये जाते हैं, उन सब धर्मोंकी अनन्त सप्त-भंगियां बनती हैं। अर्थात् अनेकांत सिद्धान्तके अनुसार वस्तुके धर्मोंका विश्लेषण करनेसे प्रत्येक धर्मके सात भंग होते हैं। उन धर्मों में प्रत्यक्ष आदि किसी प्रमाणसे बाधा नहीं आती। कहीं केवल विधि होती है, कहीं केवल निषेध होता है, और कहीं दोनों क्रमशः सम्मिलित होते हैं, कहीं युगपत्–एक साथ सम्मिलित होते हैं। उन सातों भंगोंके पहले स्पष्टताके लिए प्रायः 'स्यात्' अव्यय लगाया जाता है। अस्तित्व धर्मके सात भंग इस प्रकार हैं—

(१) 'स्यादस्त्येव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ, स्वद्रव्य, स्वक्षेत्र, स्वकाल और स्वभाव की अपेक्षासे है। इस भंगमें सिर्फ विधिकी कल्पना की गई है।

[સપ્તભંગી]

વસ્તુમાં જે અનન્ત ધર્મો માલૂમ પડે છે, એ બધા ધર્મોની અનન્ત સપ્તભંગીઓ બને છે. અર્થાત્ અનેકાન્ત સિદ્ધાન્તને અનુસરી વસ્તુના ધર્મોનું વિશ્લેષણ કરવાથી પ્રત્યેક ધર્મના સાત ભંગ (ભાંગા) થાય છે. એ ધર્મોમાં પ્રત્યક્ષ આદિ કોઈ પ્રમાણથી બાધા આવતી નથી. ક્યાંક કેવળ વિધિ થાય છે, ક્યાંક કેવળ નિષેધ થાય છે, અને ક્યાંય બેઉ ક્રમશઃ સંમિલિત થાય છે, ક્યાંક યુગપત્ (એકી સાથે) સંમિલિત થાય છે. એ સાતે ભાંગાની પહેલાં, સ્પષ્ટતાને માટે પ્રાયઃ 'સ્યાત્' અવ્યય લગાડવામાં આવે છે. અસ્તિત્વ ધર્મના સાત ભાંગા આ પ્રમાણે છે:—

(૧) स्यादस्त्येव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ, સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ અને સ્વભાવની અપેક્ષાએ છે. આ ભાંગામાં કેવળ વિધિની કલ્પના કરવામાં આવી છે.

सर्वे'-मिति केवलं निषेधं प्रकल्प्य द्वितीयः (२)। 'स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येवे' ति क्रमिकौ विधिनिषेधौ प्रकल्प्य तृतीयः (३)। 'स्यादवक्तव्यमेवे'-ति यौ-गपद्येन विधि-निषेधौ प्रकल्प्य चतुर्थः (४)। 'स्यादस्त्येवे'-ति केवलं विधिं

(२) 'स्यान्नास्त्येव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ, पर द्रव्य, पर क्षेत्र, पर काल और पर भाव की अपेक्षा नहीं है। इस भंगमें सिर्फ निषेधकी कल्पना है।

(३) 'स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ, स्व-द्रव्यादिचतुष्टयकी अपेक्षा है परद्रव्यादिचतुष्टयकी अपेक्षा नहीं है। इस भंगमें विधि और निषेध दोनोंकी क्रमशः कल्पना की गई है।

(४) 'स्यादवक्तव्यमेव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ किसी अपेक्षा अवक्तव्य (वचन के अगोचर) है। यहां विधि और निषेधकी युगपत् (एकहीसाथ)कल्पना है। एक समयमें एक ही धर्मका कथन हो सकता है, अनेक धर्मों का नहीं हो सकता। यहां एक ही साथ दो धर्मों की विवक्षा है, और दोनों का युगपत् कथन नहीं हो सकता, अतः इस अपेक्षा से पदार्थ अवक्तव्य है।

(५) 'स्यादस्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ अस्तित्व-वान् होता हुआ अवक्तव्य है। यह भंग, पहले और चौथे भंगके

(२) स्यान्नास्त्येव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ, પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાલ અને પરભાવની અપેક્ષાએ નથી. આ ભાંગામાં માત્ર નિષેધની કલ્પના છે.

(૩) स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ, સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ છે, પરદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ નથી આ ભાંગામા વિધિ અને નિષેધ એ બેઉની ક્રમશઃ કલ્પના કરી છે.

(४) स्यादवक्तव्यमेव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ કોઈ અપેક્ષાએ અવક્તવ્ય (વચનને અગોચર) છે. અહીં વિધિ અને નિષેધની એકી સાથે કલ્પના કરી છે. એક સમયે એકજ ધર્મનું કથન થઇ શકે છે, અનેક ધર્મોનું નથી થઈ શકતું. અહીં એકી સાથે બે ધર્મોની વિવક્ષા છે, અને બેઉનું એકી સાથે કથન નથી થઇ શકતું, માટે એ અપેક્ષાએ પદાર્થ અવક્તવ્ય છે.

(૫) स्यादस्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ અસ્તિત્વવાન્ હોવા સાથે અવક્તવ્ય છે. આ ભાંગો પહેલા અને ચોથા ભાંગાના સંમેલનથી

'स्यादवक्तव्यमेवे'-ति विधि-निषेधौ च प्रकल्प्य पञ्चमः (५)। 'स्यान्नास्त्येवे'-ति केवलं निषेधं 'स्यादवक्तव्यमेवे'-ति यौगपद्येन विधि-निषेधौ च प्रकल्प्य षष्ठः (६)। 'स्यादस्त्येवे' ति केवलं विधिं 'स्यान्नास्त्येवे'-ति केवलं निषेधं 'स्यादवक्तव्यमेवे'-ति यौगपद्येन विधिनिषेधौ च प्रकल्प्य सप्तमः (७)।

[भङ्गानां स्पष्टीकरणम्]

तत्र-स्यात्=कथञ्चित् परकीयद्रव्य-क्षेत्र-काल-भावानपेक्षतया केवलं स्वकीय-द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षयाऽस्त्येव=वर्त्तत एव सर्वं घट-पटादि, तथाहि-घटः-पार्थिव-

सम्मेलनसे बना है, इसमें केवल विधि और युगपद् विधि-निषेध की विवक्षा है।

(६) 'स्यान्नास्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ नास्तित्व-वान् होता हुआ अवक्तव्य है। यह भंग, दूसरे और चौथे भंगके मिश्रणसे बना है। इसमें केवल निषेध और युगपद् विधि-निषेध की विवक्षा है।

(७) 'स्यादस्तिनास्ति-अवक्तव्यमेव सर्वम्'—प्रत्येक पदार्थ अस्ति-त्ववान् तथा नास्तित्ववान् होता हुआ अवक्तव्य है। यह भंग तीसरे और चौथे भंगको मिलानेसे बना है। इसमें क्रमशः विधि-निषेध और युगपद् विधि-निषेधकी विवक्षा है।

(सातों भंगों का स्पष्टीकरण)

(१) जब हम कहते हैं—'घड़ा है' तो घटविषयक द्रव्यादिचतुष्टय

બન્યો છે. એમાં કેવળ વિધિ અને યુગપદ્ વિધિ-નિષેધની વિવક્ષા છે.

(૬) स्यान्नास्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ નાસ્તિત્વવાન્ હોવા સાથે અવક્તવ્ય છે. આ ભાંગો બીજા અને ચોથા ભાંગાના મિશ્રણથી બન્યો છે. એમાં કેવળ નિષેધ અને યુગપદ્ વિધિ-નિષેધની વિવક્ષા છે.

(૭) स्यादस्तिनास्ति-अवक्तव्यमेव सर्वम्—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ અસ્તિ-ત્વવાન્ તથા નાસ્તિત્વવાન્ હોવા સાથે અવક્તવ્ય છે. આ ભાંગો ત્રીજા અને ચોથા ભાંગાના મિશ્રણથી બન્યો છે. એમાં ક્રમશઃ વિધિ-નિષેધ અને યુગપદ્ વિધિ-નિષેધની વિવક્ષા છે.

[સાતે ભાંગાનું સ્પષ્ટીકરણ]

(૧) જ્યારે આપણે કહીએ છીએ કે "ઘડો છે", ત્યારે ઘટ વિષયક

त्वावच्छेदेन द्रव्यतः, वाराणसेयत्वावच्छेदेन क्षेत्रतः, ग्रैष्मत्वावच्छेदेन कालतः, रक्तत्वावच्छेदेन च भावतो वर्त्तते। तदेतद्घटस्य वर्त्तनं जलीयत्व-पाटलिपुत्रत्व-शारदत्व-नीलत्वादिरूपां परकीयद्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षामन्तरेणैवास्ति। इतरथा रूपान्तरापादनेन स्वस्वरूपप्रच्यवप्रसक्तेः। अस्त्येवेत्येवकारश्च नास्तीत्यन्ययोग-व्यवच्छेदार्थः। इति प्रथमभङ्गाशयः (१)।

स्यात्=कथञ्चित्-परकीयद्रव्यक्षेत्रकालभावानपेक्ष्य नास्त्येव घट इत्यापेक्षिको घटसत्त्वाभावः, एवं पटादिष्वपि योज्यमिति द्वितीयभङ्गाऽऽशयः (२)।

की अपेक्षा ही कहते हैं। अर्थात् घड़ा यदि मृत्तिका द्रव्य का बना है तो वह मृत्तिकाद्रव्यकी अपेक्षासे ही है। यदि बनारसका है तो बनारस क्षेत्रकी अपेक्षा है। ग्रीष्म आदि जिस कालमें है उसी काल की अपेक्षा है। ललाई आदि जो-जो गुण उसमें पाये जाते हैं, उन्हीं गुणों (भावों) की अपेक्षा है। तात्पर्य (मतलब) यह है कि 'घड़ा है' इस कथन का आशय यही है कि घड़ा अपने नियत द्रव्य आदि की अपेक्षा है। यदि अपने द्रव्य आदि चतुष्टयसे घड़ेका अस्तित्व न माना जाय तो वह गधेके सींगकी नाईं असत् हो जायगा, अतः स्वचतुष्टयसे प्रत्येक पदार्थमें अस्तित्व अवश्य मानना चाहिए।

(२) जब हम कहते हैं—'घड़ा नहीं है' तो घटसे भिन्न द्रव्य आदि की अपेक्षासे कहते हैं। अर्थात् घड़ा यदि मिट्टी का बना है तो वह

દ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ જ કહીએ છીએ. અર્થાત્-જો ઘડો માટીરૂપ દ્રવ્યનો બન્યો છે તો એ માટીરૂપ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કરીને જ છે, જો બનારસનો છે તો બનારસ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કરીને છે, ગ્રીષ્મ આદિ જે કાળમાં છે એ કાળની અપેક્ષાએ કરીને છે, લાલાશ આદિ જે જે ગુણ એમાં માલૂમ પડે છે, એ ગુણો (ભાવો)ની અપેક્ષાએ કરીને છે : તાત્પર્ય (મતલબ) એ છે કે ' ઘડો છે ' એ કથનનો આશય એ છે કે ઘડો પોતાના નિયત દ્રવ્ય આદિની અપેક્ષાએ કરીને છે. જો પોતાના દ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયે કરીને ઘડાનું અસ્તિત્વ ન માનવામાં આવે તો તે ગધેડાનાં શીંગડાની પેઠે અસત્ થઈ જશે, માટે સ્વ-ચતુષ્ટયે કરીને પ્રત્યેક પદાર્થમાં અસ્તિત્વ અવશ્ય માનવું જોઈએ.

(૨) જ્યારે આપણે કહીએ છીએ કે ' ઘડો નથી ', ત્યારે ઘટથી ભિન્ન દ્રવ્ય આદિની અપેક્ષાએ કરીને કહીએ છીએ. અર્થાત્ ઘડો જો માટીનો બન્યો

घटः स्वद्रव्यक्षेत्राद्यपेक्षयाऽस्ति, परद्रव्यक्षेत्राद्यपेक्षया च नास्तीत्यस्त्येवाऽऽपेक्षिकं घटेऽस्तित्वं नास्तित्वं चेति धर्मद्वयमित्येवं यः क्रमिको वचनप्रकारः स तृतीयो भङ्गः (३)।

आपेक्षिकं घटेऽस्तित्वं नास्तित्वं च तृतीये भङ्गे यदुक्तं तत्क्रमिकरूपतया वक्तुं

जल द्रव्यकी अपेक्षा नहीं है, बनारसमें है तो पटना-क्षेत्रकी अपेक्षा नहीं है, ग्रीष्म आदि जिस कालमें है उससे भिन्न कालमें नहीं है, रक्तता आदि गुण यदि उसमें पाये जाते हैं तो नीलता आदि भावोंकी अपेक्षा नहीं है। यदि दूसरे द्रव्य आदिकी भी अपेक्षा घटका अस्तित्व माना जाय तो घटका नियत स्वरूपादि नहीं बन सकता। अर्थात् घटमें यदि अन्य स्वरूपादिसे नास्तित्व न माना जाय तो घट-पट आदि भेद ही पदार्थोंमें न रहे। अतः घटमें परचतुष्टयसे नास्तित्व रहता है। यह दूसरे भंगका आशय है।

(३) जब हम कहते हैं—घट है भी और नहीं भी है, तो उल्लिखित प्रथम और द्वितीय भंगमें बताये हुए स्वद्रव्य क्षेत्र आदि, तथा पर द्रव्य आदि दोनों की क्रमशः विवक्षासे कहते हैं। यह क्रमवार वचनप्रकार तीसरा भंग है।

(४) जैसा कि पहले कह चुके हैं, एक ही साथ अस्तित्व नास्तित्व,

છે તો તે જલદ્રવ્યની અપેક્ષાએ કરીને નથી, બનારસમાં છે તો તે પટણા-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કરીને નથી, ગ્રીષ્મ આદિ જે કાળમાં છે તો તેથી ભિન્ન કાળમાં નથી, લાલાશ આદિ ગુણ જો એમાં માલૂમ પડે છે તો લીલાશ આદિ ભાવોની અપેક્ષાએ નથી. જો બીજા દ્રવ્ય આદિની પણ અપેક્ષાએ ઘટનું અસ્તિત્વ માનવામાં આવે તો ઘટનુ નિયત સ્વરૂપ નથી બની શકતું. અર્થાત્ ઘટમા જો અન્ય સ્વરૂપાદિએ કરીને નાસ્તિત્વ ન માનવામાં આવે તો ઘટ-પટ આદિ ભેદ જ પદાર્થોમાં ન રહે. માટે ઘટમાં પરચતુષ્ટયે કરીને નાસ્તિત્વ રહેલુ છે. આ બીજા ભાગાનો આશય છે.

(૩) જ્યારે આપણે કહીએ છીએ કે ઘટ છે પણ ખરો અને નથી પણ ખરો, ત્યારે ઉપર કહેલા પહેલા અને બીજા ભાંગામાં બતાવેલા સ્વદ્રવ્યક્ષેત્ર આદિ તથા પરદ્રવ્ય આદિ બેઉની ક્રમશઃ વિવક્ષાએ કરીને કહીએ છીએ. એ ક્રમવાર વચનપ્રકાર ત્રીજો ભાગો છે.

(૪) જેમકે પહેલાં કહી ગયા છીએ કે, એકી સાથે અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ

सुशकं, क्रममपहाय तु यौगपद्येनैकस्मिन् घटादावस्तित्वं नास्तित्वं चापेक्षाकृतं सद्रूपमपि सर्वथा वक्तुमशक्यं विधिमुखेन प्रतिपादने निषेधस्य निषेधमुखेन प्रतिपादने च विधेरवगमाभावप्रसङ्गात्तस्मादेवंविधस्थले 'अवक्तव्य'–शब्दप्रयोग एव वृद्धसिद्धान्त इत्यत 'कथञ्चिदवक्तव्य एवायं घटः' इत्यादिरूपो यो वचनप्रकारः स चतुर्थो भङ्गः (४)।

एषु चतुर्षु भङ्गेषु मूलभूतौ केवलविधिगर्भकेवलनिषेधगर्भौ प्रथम-द्वितीयौ, शेषौ तु द्वौ तदुभयभङ्गसम्बन्धादेव स्तः, इयाँस्तु विशेषः–यत्तृतीयो भङ्गः–प्रथम-द्वितीयभङ्गोक्तौ विधि-निषेधौ क्रमेणाऽऽश्रित्य प्रवर्त्तते, चतुर्थस्तु यौगपद्येनैवेति ॥

स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावानपेक्ष्य सद्रूपं सर्वं (घटपटादिरूपं) वस्तु यौगपद्येन विधि-निषेधौ परिकल्प्यावक्तव्यमपीत्येवं वाक्प्रयोगः पञ्चमो भङ्गः (५)।

दोनों धर्मोंका वचन द्वारा नहीं कह सकते। 'है' कहें तो उससे 'नहीं' का कथन नहीं होता, और 'नहीं' कहें तो उससे 'है' का कथन नहीं होता। इसके अतिरिक्त ऐसा कोई भी शब्द नहीं है जिससे अनेक धर्मोंका एक साथ प्रतिपादन किया जा सके, इस अपेक्षासे घटको अवक्तव्य कहा है। यहां अस्तित्व और नास्तित्व दोनों धर्मोंकी युगपत् विवक्षा है। यही चौथे भंगका आशय है।

इन चार भंगोंमेंसे केवल विधि–प्रतिपादक पहला, और केवल निषेध–प्रतिपादक दूसरा भंग ही मूल भंग है। तीसरा और चौथा भंग इन्हीं को क्रमशः और युगपत् मिलाने से बना है।

(५) स्व–द्रव्य क्षेत्र काल भावसे वस्तु (घट) सत् है और युगपत्

બેઉ ધર્મોને વચનદ્વારા નથી કહી શકાતા. 'છે' કહીએ તો તેથી 'નથી'નું કથન નથી થતું, અને 'નથી' કહીએ તો તેથી 'છે' નું કથન નથી થતું. તે સિવાયનો એવો કોઈ પણ શબ્દ નથી કે જેનાથી અનેક ધર્મોનું એકી સાથે પ્રતિપાદન કરી શકાય, એ અપેક્ષાએ ઘટને અવક્તવ્ય કહ્યો છે. અહીં અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ એ બેઉ ધર્મોની યુગપત્ વિવક્ષા છે એ ચોથા ભાંગાનો આશય છે.

આ ચાર ભાંગામાંથી કેવળ વિધિ–પ્રતિપાદક પહેલો અને કેવળ નિષેધ–પ્રતિપાદક બીજો ભાંગો જ મૂળ ભાંગા છે. ત્રીજો અને ચોથો ભાંગો એ બેઉને ક્રમશઃ અને યુગપત્ મેળવવાથી બન્યા છે.

(૫) સ્વ–દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી વસ્તુ (ઘટ) સત્ છે અને યુગપત્ વિધિ–નિષેધની સાથે વિવક્ષિત થવાથી અવક્તવ્ય રૂપ થાય છે. આ પાંચમો ભાંગો છે.

द्वितीयभङ्गोक्तं परकीयद्रव्याद्यपेक्षयाऽसद्रूपं सर्वं (घटपटादिरूपं) वस्तु यौगपद्येन विधिनिषेधौ परिकल्प्य, 'अवक्तव्यमपी'-त्येवं यो वाक्प्रकारः स षष्ठो भङ्गः (६)।

स्वद्रव्याद्यपेक्षया सद्रूपं परकीयद्रव्याद्यपेक्षया चासद्रूपं सर्वं (घटपटादिरूपं) वस्तु यौगपद्येनाऽस्तित्व-नास्तित्वाभ्यामवक्तव्यमपीत्येवंविधो वाक्प्रयोगः सप्तमो भङ्ग इति दिक् (७) ॥ एतत्प्ररूपकः। पुनश्च—

विधि-निषेध के साथ विवक्षित होने पर अवक्तव्य रूप होती है। यह पांचवाँ भंग है।

(६) द्वितीय भंगमें परद्रव्यादि-चतुष्टयकी अपेक्षा पदार्थमें नास्तित्व बताया गया है, उसके साथ ही युगपत् विधि-निषेध की कल्पना करनेसे अवक्तव्यता भी पाई जाती है। यही 'नास्तिअवक्तव्य' रूप छठा भंग है।

(७) स्व-द्रव्य आदि की अपेक्षा सत् और परद्रव्यादिकी अपेक्षा असत् वस्तु युगपत् विधि-निषेधकी कल्पना करनेसे अवक्तव्य भी है। यही 'अस्ति-नास्ति-अवक्तव्य' रूप सातवें भंग का आशय है।

यहां दिशासूचन के लिए केवल 'अस्तित्व' धर्मको उदाहरण बना कर सात भंग घटाये हैं। इसी प्रकार नित्यत्व आदि प्रत्येक धर्म पर सात-सात भंग स्वयं घटालेने चाहिए। इन सबकी प्ररूपणा करने वालेको, तथा—

---

(૬) બીજા ભાંગામાં પર દ્રવ્યાદિ-ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ પદાર્થમાં નાસ્તિત્વ બતાવ્યુ છે, એની સાથે જ યુગપત્ વિધિ-નિષેધની કલ્પના કરવાથી અવક્તવ્યતા પણ મેળવી શકાય છે. એ 'નાસ્તિ-અવક્તવ્ય' રૂપ છઠ્ઠો ભાંગો છે.

(૭) સ્વ-દ્રવ્ય આદિની અપેક્ષાએ સત્ અને પર દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અસત્ વસ્તુ, યુગપત્ વિધિનિષેધની કલ્પના કરવાથી અવક્તવ્ય પણ છે. એ 'અસ્તિ-નાસ્તિ-અવક્તવ્ય' રૂપ સાતમા ભાંગાનો આશય છે.

અહીં દિશા સૂચનને માટે કેવળ 'અસ્તિત્વ' ધર્મને જ ઉદાહરણ બનાવી સાત ભાંગા ઘટાવ્યા છે. એ પ્રમાણે નિત્યત્વ આદિ પ્રત્યેક ધર્મ પર સાત-સાત ભાંગા પોતાની મેળે ઘટાવી લેવા. આ બધાની પ્રરૂપણા કરવાવાળો, અને-

वीतः=विनष्टः, रागः=आसक्तिर्यस्य स वीतरागः, रागपदेन द्वेषस्याप्युपलक्षणात्सर्वथा रागद्वेषरहित इत्यर्थः, देवो भवति। ननु यदि देवो रागद्वेषरहितस्तदा तदुपासनमकिञ्चित्करं, यतो भवदुक्तरीत्या तस्योपासनारहितं प्रति न द्वेषो न वा-उपासीनं प्रति राग इत्युपासनायां कृतायामपि भगवत्कर्तृकप्रसादासम्भवाद् व्यर्थैव सा? इति चेद् भ्रान्तोऽसि, नहि वयं प्रसादयितुं भगवन्तमुपास्महेऽपितु स्वस्वात्मानं परिशोध्य निष्कलङ्कीकर्तुमेव। आत्मकलङ्कश्च मोहादिजनितं विषयभो-

जिसका राग नष्ट हो गया हो अर्थात् वीतराग हो उसे देव कहते हैं। ' राग ' पद ' द्वेष 'का नाश भी समझना चाहिए।

शंका—यदि देव, राग और द्वेषसे रहित हैं तो उनकी उपासना करना वृथा है—उनकी उपासना करनेसे कोई प्रयोजन नहीं सिद्ध हो सकता। क्योंकि आपके कथनानुसार वे (देव) अपनी उपासना करने वाले पर राग नहीं करेंगे और उपासना न करनेवाले पर द्वेष नहीं करेंगे। ऐसी अवस्था में उपासना करने पर भी उनकी प्रसन्नता प्राप्त नहीं की जा सकती, अत एव ऐसे देवकी उपासना करना व्यर्थ है।

समाधान—यह तुम्हारी भूल है। हमारी उपासना भगवान् को प्रसन्न (खुश) करनेके लिए नहीं किन्तु अपनी-अपनी आत्माको शुद्ध करके सर्वथा निर्विकार बनाने के लिए है। मोह आदिसे उत्पन्न होने वाली विषय-भोगकी लोलुपता ही आत्माका विकार (कलंक) है। उसका नाश राग-द्वेषके नाश हुए विना नहीं हो सकता। जल नीले

જેનો રાગ નષ્ટ થઇ ગયો હોય એટલે વીતરાગ હોય તે દેવ કહેવાય 'રાગ' પદ દ્વેષનું ઉપલક્ષણ છે, માટે તે વડે દ્વેષનો નાશ પણ સમજવો.

શંકા—જો દેવ, રાગ અને દ્વેષથી રહિત છે, તો તેની ઉપાસના કરવી વૃથા છે. તેની ઉપાસના કરવાથી કોઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થઇ શકતું નથી; કારણકે આપના કથનાનુસાર એ (દેવ) પોતાની ઉપાસના કરનારાઓ પર દ્વેષ નહિ કરે. એવી સ્થિતિમાં ઉપાસના કરવાથી પણ તેની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી, માટે તેની ઉપાસના કરવી વ્યર્થ છે.

સમાધાન—એ તમારી ભૂલ છે. અમારી ઉપાસના ભગવાનને પ્રસન્ન (ખુશ) કરવાને માટે નથી પરન્તુ પોતપોતાના આત્માને શુદ્ધ કરીને સર્વથા નિર્વિકાર બનાવવાને માટે છે. મોહ આદિથી ઉત્પન્ન થનારી વિષયભોગની લોલુપતા જ આત્માનો વિકાર (કલંક) છે. તેનો નાશ રાગદ્વેષનો નાશ થયા

गलोलुपत्वं, तच्च रागद्वेषप्रहाणमन्तरेणोपशमितुं न सभवति प्रत्युत,—यथा नील-पीत-रक्तादिसम्बन्धात्पङ्कादिसम्बन्धाद्वा सलिलं, निजं स्वच्छत्वगुणमपहाय तत्तद्गुणान्तरं धृत्वोत्तरोत्तरं मालिन्यबाहुल्यमुपयाति भेकोपभोगयोग्यं च पर्यवस्यति;—तथा रागद्वेषवानात्माऽपि स्फटिकोपमं निजं नैर्मल्यगुणं परित्यज्य तत्तदुपरञ्जकविषयसंपर्कवशादुत्तरोत्तरं मलिनीभवत्यन्ततश्च दुर्गतिमात्रफलकं भवति तस्मात्सर्वदुर्गतिमूलभूतौ राग-द्वेषौ भव्येन प्रयत्नतोऽपनेयौ, तदपनयनार्थमेवासौ रागद्वेषविनिर्मुक्तो देव उपासितव्यः। तथाहि दृश्यते लोके—यो रोगाक्रान्तः स नीरोगमगदङ्कारं, यो वैरिकृतपराभवापन्नो दुर्बलः स प्रबलं राजादिं, योऽल्पद्धिकानवान् स महाद्धिका-

पन, पीलेपन और ललाई आदिके संयोगसे अपने स्वच्छता गुणको त्याग कर, नीला पीला या लाल हो जाता है। धीरे-धीरे उसकी मलिनता इतनी बढ़ जाता है कि वह सिर्फ मेंढकोंके कामका रह जाता है।

इसी प्रकार राग-द्वेष वाली आत्मा, अपनी स्फटिक के समान निर्मलताको त्याग कर मलीन बनाने वाले विषयोंके संसर्ग से क्रमशः अधिकाधिक मलीन होती हुई, अन्तमें दुर्गतिका पात्र बनती है। इसलिए समस्त दुर्गति के मूल कारण राग-द्वेष हैं। भव्य जीवको प्रयत्न करके इन्हें दूर कर देना चाहिए। इन्हें दूर करने (नष्ट करने) के ही लिए राग-द्वेष रहित देवकी उपासना करनी चाहिए। यही बात लोकमें देखी जाती है। रोगी नीरोग करने वाले वैद्यकी उपासना करता है, वैरियों के द्वारा तिरस्कार पाया हुआ निर्बल व्यक्ति, सबल

વિના થઇ શકતો નથી. જળ લીલાપણું, પીળાપણું અને રાતાપણું આદિના સંયોગથી પોતાની સ્વચ્છતાનો ગુણ ત્યજીને લીલું પીળું કે લાલ થઇ જાય છે. ધીરે ધીરે એની મલિનતા એટલી વધી જાય છે કે તે માત્ર દેડકાંઓના કામનું જ રહે છે. એ પ્રમાણે રાગ-દ્વેષવાળો આત્મા, પોતાની સ્ફટિક સરખી નિર્મળતાને ત્યજીને મલીન બનાવનારા વિષયોના સંસર્ગથી ક્રમશઃ અધિકાધિક મલીન થતાં છેવટે દુર્ગતિનું પાત્ર બની જાય છે. માટે સમસ્ત દુર્ગતિનાં મૂળ કારણ રાગ-દ્વેષ છે. ભવ્ય જીવોએ પ્રયત્ન કરીને તેમને દૂર કરવાં જોઇએ. એને દૂર (નષ્ટ) કરવાને માટે રાગદ્વેષ રહિત દેવની ઉપાસના કરવી જોઇએ. એ વાત લોકમાં જોવામાં આવે છે. રોગી નીરોગ કરનાર વૈદ્યની ઉપાસના કરે છે. શત્રુઓથી તિરસ્કાર પામનારી નિર્બળ વ્યક્તિ, સબળ રાજા આદિની ઉપાસના

निनं श्रेष्ठिप्रभृतिं; यश्च शीतार्त्तः स तेजोमयं सूर्यादिं समुपास्य कृतकृत्यो भवतीति। एवं चानन्तशान्तिनिधानस्य सर्वथा निष्कलङ्कस्य भगवतो निरवद्योपासनया चित्तैकाग्रतोत्पद्यते, तया वीतरागतायामात्मपरिणमनं, तेन रागद्वेषप्रहाणं, ततश्च परिशुद्धिः, तया चास्य स्वरूपेऽवस्थानम् । नह्यात्मनः स्वरूपावस्थानात्परं किमप्यक्षय्यं सुखमस्तीति रागद्वेषप्रहाणमेव नित्यनिरतिशयसुखनिदानम् । तदर्थं च वीतरागदेवोपासनमतीवाऽऽवश्यकं, किन्तु नात्र देवस्य रागो नवा द्वेषोऽपितु यो राग-द्वेषौ

राजा आदिकी उपासना करता है, थोडी द्विकान (दुकान) वाला बहुत सी दुकान वाले सेठ आदिका आश्रय लेता है, और शीतसे ठिठुरा हुआ सूर्य आदि गर्म वस्तुओंकी शरण लेता है और सफल होता है। इस प्रकार अनन्त शक्तिके आगर, सर्वथा निष्कलंक भगवान् की निर्दोष उपासनासे चित्तमें एकाग्रता उत्पन्न होती है, और उस एकाग्रतासे आत्मांका वीतराग अवस्थामें परिणमन होता है। जब आत्मा वीतराग अवस्था में आता है तो राग-द्वेषका विनाश हो जाता है। राग-द्वेषका विनाश होनेसे शुद्धि होती है। आत्म-शुद्धि होनेसे वह अपने शुद्ध सहज स्वभावमें स्थिर हो जाता है। आत्माका शुद्ध स्वभावमें स्थिर हो जाना ही सर्वोत्कृष्ट सुख है। वही सुख अविनाशी है। अतः राग-द्वेषका विनाश ही सर्वश्रेष्ठ शाश्वत सुखका साधन है, और इसी सुखकी प्राप्तिके लिए वीतराग देवकी उपासना करना नितान्त आवश्यक है। यहां (इस उपासना में) देवका न तो

કરે છે, થોડી દુકાનવાળો ઘણી દુકાનોવાળા શેઠ આદિનો આશ્રય લે છે, અને ટાઢથી થરથરતો માણુસ સૂર્ય આદિ ગરમ વસ્તુઓનુ શરણું લે છે અને સફળ થાય છે. એ પ્રમાણે અનંત શક્તિના આગર, સર્વથા નિષ્કલંક ભગવાન્‌ની નિર્દોષ ઉપાસનાથી ચિત્તમાં એકાગ્રતા ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ એકાગ્રતાથી આત્માનુ વીતરાગ અવસ્થામાં પરિણમન થાય છે. જ્યારે આત્મા વીતરાગ અવસ્થામાં આવે છે, ત્યારે રાગદ્વેષનો વિનાશ થઈ જાય છે. રાગદ્વેષનો વિનાશ થવાથી શુદ્ધિ થાય છે. આત્મશુદ્ધિ થવાથી તે પોતાના શુદ્ધ સહજ સ્વભાવમાં સ્થિર થઇ જાય છે. આત્માનું શુદ્ધ સ્વભાવમાં સ્થિર થઇ જવું એજ સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ છે. એજ સુખ અવિનાશી છે. માટે રાગદ્વેષનો વિનાશજ સર્વશ્રેષ્ઠ શાશ્વત સુખનું સાધન છે; અને એ સુખની પ્રાપ્તિને માટે વીતરાગ દેવની ઉપાસના કરવી નિતાન્ત આવશ્યક છે. અહીં (આ ઉપાસનામાં) દેવનો રાગ નથી કે

प्रजिहासति स एनमुपास्य फलिताभिलाषो भवति,—यथाऽन्धकारमपनिनीषुः स्वयमेव प्रकाशं शरणीकृत्य पूर्णकामो भवन् दृश्यते लोके नतु तत्र प्रकाश उपसरतीति। एतेन सावद्योपासना प्रत्युक्ता यत एतया जीवहिंसायामारम्भस्तेन कर्मबन्धस्तस्माच्च संसारपरिभ्रमणमिति, यथोक्तम्—

" सावज्जसपज्जाए, समुब्भवइ जीवहिंसणारंभो।
तम्हा वज्झइ कम्मं, तेण य संसारचक्कसंपाओ ॥ १॥ " इति।

एतच्छायाच—

" सावद्यसपर्यया समुद्भवति जीवहिंसनाऽऽरंभः।
तस्माद्बध्यते कर्म, तेन च संसारचक्रसम्पातः ॥ १ ॥ " इति।

दोषान्तराणि च प्राक्प्रतिपादितान्येवेत्यलमाम्रेडितेन ॥

राग है और न द्वेष, किन्तु जो राग–द्वेषका त्याग करना चाहता है वह इसकी उपासना करके सफल-मनोरथ होता है। जैसे–लोकमें जो अन्धकारको दूर करना चाहता है वह स्वयं प्रकाशकी शरण लेनेसे ही सफल होता है, न कि प्रकाश स्वयं ही उसके पास दौड़ा जाता है। इससे सावद्य-उपासनाका खण्डन हो गया, क्योंकि सावद्य उपासनासे जीवहिंसामें आरंभ होता है, आरंभसे कर्मबन्ध होता है और कर्मबन्धसे संसारमें परिभ्रमण करना पड़ता है। कहा भी है—

"सावद्य उपासनासे जीवहिंसारूप आरंभ होता है, उससे कर्मबन्ध होता है और कर्मबन्धसे संसाररूपी चक्रमें घूमना पड़ता है ॥१॥"

अन्यान्य दोषोंका पहले प्रतिपादन किया जा चुका है अतः यहां इतना कहना ही बस (पर्याप्त) है।

દ્વેષ નથી, પરંતુ જે રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે છે તે એની ઉપાસના કરીને સફળ-મનોરથ થાય છે. જેમકે–લોકમાં જે અંધકારને દૂર કરવા ઇચ્છે છે તે પોતે પ્રકાશનું શરણુ લેવાથી જ સફળ થાય છે, નહિ કે પ્રકાશ પોતે તેની પાસે દોડી જાય છે. એથી સાવદ્ય ઉપાસનાનું ખંડન થઇ ગયું, કારણકે સાવદ્ય ઉપાસનાથી જીવહિંસારૂપ આરંભ થાય છે, આરંભથી કર્મબંધ થાય છે અને કર્મબંધથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. કહ્યું છે કે—

" સાવદ્ય ઉપાસનાથી જીવહિંસારૂપ આરંભ થાય છે, તેથી કર્મબંધ થાય છે અને કર્મબંધથી સંસારરૂપી ચક્રમાં ઘૂમવું પડે છે. " (૧)

બીજા દોષોનું પ્રતિપાદન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે, એટલે અહીં આટલું કથન જ પૂરતું છે.

गुरुस्वरूपम् ।

गृणात्युपदिशति मोक्षमार्गमिति गुरुः, स चाहिंसा-सत्याऽस्तेय-ब्रह्मचर्याऽपरिग्रहरूपमहाव्रतपञ्चकधारी, रात्रिभोजनपरिहारी, पञ्चानामास्रवाणां निवारकः, संवरपञ्चकाराधकः, पञ्चेन्द्रियनिग्राहकः, पञ्चानां समितीनां तिसृणां गुप्तीनां च धारकः, षट्कायरक्षकः, व्यसनसप्तकस्य मदाष्टकस्य च परिहारवान्, गुप्तब्रह्मचारी, दशानां यतिधर्माणां धारकः, तपः संयमादिविविधगुणवान्, गज-हय-गाडी-पाल्यङ्की-वह्नियान-पादयान-मुष्टिल-(यान)-वायुयान-विद्युद्यान-ताम्रयान-शिबिकादिवाहनमात्राऽनारोही, पादविहारी, परित्यक्त-छत्र-पादुकोपानत्पादत्राणश्च भवति, निर्दोषा-

१ पालखी-रेल-साइकिल-मोटर-हवाई जहाज-ट्रामवे-तामजान-खड़खड़िया-(ताँगा-घोड़ागाड़ी) इति भाषा।

गुरुका स्वरूप

जो मोक्षमार्ग का उपदेश देते हैं वह गुरु हैं। वे अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य और अपरिग्रह रूप पांच महाव्रतोंके धारी, रात्रिभोजनके त्यागी, पांच आस्रवोंके निवारक, पांच संवरोंके आराधक पांचों इन्द्रियोंका निग्रह करने वाले, पांच समिति तीन गुप्तिके पालक, षट्काय के रक्षक, सप्त व्यसन और आठ मदोंके त्यागी, गुप्तब्रह्मचारी, दस यति-धर्मोंके धारी, तप संयम आदि विविध गुणोंसे युक्त, हाथी, घोड़ा, गाड़ी, पालकी, रेल, साइकिल, मोटर, हवाईजहाज, ट्राम्वे, तामझाम आदि किसी भी सवारी पर सवार न होने वाले, पैदल विहार करने वाले, छत्र, पादुका, जूता, मोजा आदि के त्यागी, निर्दोष

ગુરુનું સ્વરૂપ

જે મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ આપે છે તે ગુરૂ છે. એ અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહરૂપ પાંચ મહાવ્રતોના ધારણ કરનારા, રાત્રિભોજનના ત્યાગી, પાંચ આસ્રવોના નિવારક, પાંચ સંવરોના આરાધક, પાંચે ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ કરનારા, પાંચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિના પાલક, ષટ્કાયના રક્ષક, સપ્ત વ્યસન અને આઠ મદોના ત્યાગી, ગુપ્ત બ્રહ્મચારી, દસ યતિધર્મોના ધારક, તપસંયમ આદિ વિવિધ ગુણોથી યુક્ત, હાથી, ઘોડા, ગાડી, પાલખી, રેલ, સાયકલ, મોટર, હવાઇ-વિમાન, ટ્રામ્વે આદિ કોઇ પણ વાહનપર સવાર ન થનારા, પગપાળો વિહાર કરનારા, છત્ર, પાદુકા, જોડા, મોજાં વગેરેના ત્યાગી, નિર્દોષ

न्नादिग्राहकः, सचित्तजलत्यागी, स्वार्थं संपादिते सेवार्थं सार्थं गच्छतो गृहस्थस्य चान्नपाने न गृह्णाति, न वा ते[1] स्वार्थं निर्मापयते, शिरःकेशान्निर्लुञ्चयति, वायुकायादिरक्षणार्थं मुखोपरि सदा सदोरकमुखवस्त्रिकां निबध्नाति, जीवरक्षणार्थं च रजोहरण-प्रमार्जिके रक्षति, स्त्रियो न स्पृशति, न वा तत्संपृक्ते स्थाने रात्रिषु, नापि वा स्त्री-पशु-पण्डकाऽऽकुलायां वसतावपतिष्ठेत, नापि च स्त्रीसभे समुपदिशति, बुद्धस्तत्त्वज्ञश्च सन्नहिंसाधर्ममुपदिशति ॥

एतद्विषयसङ्ग्राहिका गाथाश्चेमाः—

१ ते=अन्नपाने।

२ 'अशालाच' इति नपुंसकमत्र।

आहार के ग्राहक, सचित्त जलके त्यागी, भक्ति-भाव से साथ चलने वाले गृहस्थ का, तथा अपने लिए बनाया हुआ आहार न लेनेवाले होते हैं। वे अपने लिए भोजन नहीं बनवाते, सिरके केशोंका लोंच करते हैं, वायुकाय आदि की रक्षा के लिए मुख पर सदैव डोरा सहित मुखवस्त्रिका बांधे रहते हैं, जीवों की रक्षा के लिए रजोहरण और पूंजनी रखते हैं, स्त्रियोंका स्पर्श नहीं करते, स्त्रियोंके संपर्क वाले स्थान-में रात्रिके समय निवास नहीं करते, स्त्री-पशु-पण्डक वाली वसतीमें नहीं ठहरते, स्त्रियोंकी सभामें उपदेश नहीं देते, बोधवान् और तत्त्वज्ञाता होते हुए अहिंसा-धर्मका उपदेश देते हैं। इस विषय की संग्रह गाथाएँ इसप्रकार हैं—

આહારના ગ્રાહક, સચિત્ત જળના ત્યાગી, ભક્તિભાવે સાથે ચાલનારા ગૃહસ્થોનો અને પોતાને માટે બનાવવામાં આવેલો આહાર ન લેનારા હોય છે. તેઓ પોતાને માટે ભોજન બનાવરાવતા નથી, માથા પરના કેશનો લોચ કરે છે, વાયુકાય આદિની રક્ષાને માટે મુખપર સદૈવ દોરા સાથેની મુખવસ્ત્રિકા બાંધી રાખે છે, જીવોની રક્ષાને માટે રજોહરણ અને પૂંજણી રાખે છે, સ્ત્રીઓનો સ્પર્શ કરતા નથી, સ્ત્રીઓના સંપર્કવાળા સ્થાનમાં રાત્રિને સમયે નિવાસ કરતા નથી, સ્ત્રી-પશુ-પંડકવાળી વસતીમાં રહેતા નથી, સ્ત્રીઓની સભામાં ઉપદેશ આપતા નથી, બોધવાન્ અને તત્ત્વજ્ઞાતા થઈને અહિંસા ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. આ વિષયને સંગ્રહ કરવાવાળી ગાથાઓ પણ છે—

जो गरइ मोक्खमग्गं, होइ समिइगुत्तिधारओ संतो।
खंतो दंतो चाई, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ १ ॥
अट्ठमयविप्पमुक्को,-ऽणारंभो गुत्तबंभयारी जो।
सावज्जजोगविरओ, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ २ ॥
जइधम्मधारओ जो, तवसंजमवं परीसहंजिण्णू।
सत्तावीसगुणवं, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ३ ॥
जयणट्ठं मुहपत्तिं, सदोरगं बंधए मुहे निच्चं।
जो मुक्करागदोसो, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ४ ॥
रयहरणगोच्छ-परिमिय-वत्थापत्ताइधारओ जो य।
छत्तोपाणहवज्जी, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ५ ॥
जिणवयणामियसिंधू, पवणविहारी थिरो य मेरुव्व।
भवियणकुमुयससी जो, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ६ ॥
पंचमहव्वयधारी, जो उण छक्कायरक्खओ होइ।
जो य विसुद्धाहारी, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ७ ॥

छाया।

"यो गृणाति मोक्षमार्गं, भवति समितिगुप्तिधारकः शान्तः।
क्षान्तो दान्तस्त्यागी, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ १ ॥
अष्टमदविप्रमुक्तोऽनारम्भी गुप्तब्रह्मचारी यः।
सावद्ययोगविरतः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ २ ॥
यतिधर्मधारको यस्तपःसंयमवान् परीषहजिष्णुः।
सप्तविंशतिगुणवान्, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ३ ॥
यतनार्थं मुखपत्रीं, सदोरकां बध्नाति मुखे नित्यम्।
यो मुक्तरागद्वेषः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ४ ॥
रजोहरण-गोच्छक-परिमित-वस्त्र-पात्र-धारको यश्च।
छत्रोपानहूवर्जी, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ५ ॥
जिनवचनामृतसिन्धुः, पवनविहारी स्थिरश्च मेरुवत्।
भविजनकुमुदशशी यः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ६ ॥
पंचमहाव्रतधारी, यः पुनः षट्कायरक्षको भवति।
यश्च विशुद्धाहारी, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ७ ॥

पज्जुसिय-तक्कमीसिय-चणाइअन्नं य मोयगं जो उ।
समभावेणं भुंजइ, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ८ ॥
मियमाणजीवरक्खो,-वएसगो धम्मकंजमत्तंडो।
हवइ य पायविहारी, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ९ ॥
झाणग्गिअप्पकत्त,-स्सरमलसंसोहणेगणिण्हाओ।
सव्वप्पभावपुण्णो, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ १० ॥
जो विसयजालवेढिय, भवियणहत्थावलंबणं निच्चं।
करुणानिही सरणओ, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ११ ॥
वाइत्तमुत्तमंपि ण, जह सोहइ वायगं विणा जाउ।
तह जं विणा सुभव्वो, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ १२ ॥

छाया।

पर्युषित-तक्रमिश्रित,-चणकाद्यन्नं च मोदकं यस्तु।
समभावेन भुङ्क्ते शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ८ ॥
म्रियमाणजीवरक्षोपदेशको धर्मकञ्जमार्त्तण्डः।
भवति च पादविहारी, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ९ ॥
ध्यानाग्न्यात्म-कार्त्तस्वर-मलसंशोधनैकनिष्णातः।
सर्वात्मभावपूर्णः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ १० ॥
यो विषयजालवेष्टित,-भविजनहस्तावलम्बनं नित्यम्।
करुणानिधिः शरणदः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ११ ॥
वादित्रमुत्तममपि न यथा शोभते वादकं विना जातु।
तथा यद् विना सुभव्यः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ १२ ॥ " इति।

एतद्व्याख्या च प्राक्प्रतिपादितस्वरूपैव।

इनका अर्थ पूर्वोक्त प्रकार ही है।

આનો અર્થ પૂર્વોક્ત પ્રમાણેજ છે.

धर्मस्वरूपम् ।

॥ धर्मः प्राग्-(पृ. ६७)-व्याख्यातस्वरूपः पूर्णदयामयप्रवृत्तिरूपत्वादहिंसा-लस्तीर्थकरोपदिष्टः ॥

द्वादश व्रतानि.

(१-अणुव्रतम्-स्थूलप्राणातिपातविरमणम्)

हवए थूलप्पाणाइवायओ विरमणं वयं पढमं ।
दुविहा थूला हिंसा, संकप्पाऽऽरंभयाभेया ॥ १ ॥

एतच्छायाच—

" भवति स्थूलप्राणातिपाततो विरमणं व्रतं प्रथमम् ।
द्विविधा स्थूला हिंसा, संकल्पाऽऽरम्भजाभेदात् ॥ १ ॥

'द्वादशे'-ति,-द्वादश विधाः=प्रकारा यस्य तम्, तदेव दर्शयति-'तद्यथे'-त्यादिना-व्रियते=प्राप्यते सद्गतिरनेनेति व्रतं नियम इत्यर्थः, पञ्चत्वादत्र व्रतानीति बहुवचनम् । अणूनि=लघूनि च तानि व्रतान्यणुव्रतानि, अणुत्वं च महाव्रता-

---

धर्मका स्वरूप.

धर्मका पहले (पृ. ६७ में) व्याख्यान कर चुके हैं । जो पूर्ण दयामय प्रवृत्तिरूप होनेसे अहिंसा-मूलक और तीर्थंकर भगवान् द्वारा उपदिष्ट हो, वही धर्म है ।

वह धर्म बारह प्रकार का है । जिससे सद्गतिकी प्राप्ति हो वह व्रत कहलाता है । जो महाव्रतों से छोटा व्रत हो उसे अणुव्रत कहते हैं । अणुव्रत पांच हैं, वे इस प्रकार हैं—

(१) अणुव्रत.

(१) स्थूलप्राणातिपातविरमण—स्थूल हिंसासे निवृत्त होना ।

ધર્મનું સ્વરૂપ

પહેલાં (પૃ. ૬૭ માં) ધર્મનું વ્યાખ્યાન કરી ગયા છીએ. જે પૂર્ણ દયામય પ્રવૃત્તિ-રૂપ હોઇને અહિંસામૂલક અને તીર્થંકર ભગવાન્ દ્વારા ઉપદિષ્ટ છે, તેજ ધર્મ છે.

એ ધર્મ બાર પ્રકારનો છે. જેથી સદ્‌ગતિની પ્રાપ્તિ થાય તે વ્રત કહેવાય છે. જે મહાવ્રતોથી નાનું વ્રત હોય તેને અણુવ્રત કહે છે. અણુવ્રતો પાંચ છે, તે આ પ્રમાણેઃ—

(૧) અણુવ્રત.

(૧) સ્થૂલપ્રાણાતિપાતવિરમણ-સ્થૂલ હિંસાથી નિવૃત્ત થવું તે. તાત્પર્ય

पढमा मंसाइकए, इच्छाए णिरवराहिणो हिंसा ।
बीया तसजीवाणं, पुढवीखणणाइहिं अणिच्छाए ॥ २ ॥

प्रथमा मांसादिकृते, इच्छया निरपराधिनो हिंसा ।
द्वितीया त्रसजीवानां, पृथिवीखननादिभिरनिच्छया ॥ २ ॥

पेक्षया। तेषु प्रथममाह-' स्थूला '-दिति-प्राणातिपातात्=प्राणिप्राणनाशनाद् विरमणं=निवृत्तिः, इत्थमत्राशयः-स्थूल-सूक्ष्मभेदाद्विविधा जीवाः सन्ति, तत्र स्थूला=द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियरूपाः, सूक्ष्माः=एकेन्द्रियाः केवलं तत्त्वदर्शिभिः शास्त्रमर्मज्ञैश्च सुज्ञानाः, अत एव गृहस्थैः परिहर्त्तुं दुःशकत्वात्साधुभिरेव परिहरणीयास्तेषां हिंसा । स्थूलः प्राणातिपातो द्वीन्द्रियादीनां हिंसनं, सूक्ष्मश्चैकेन्द्रियाणाम् । स्थूलहिंसा च संकल्पजाऽऽरम्भजाभेदाद्द्विधा, तत्र मांस-नख-दन्त-

तात्पर्य यह कि—जीव दो प्रकार के हैं—(१) स्थूल और (२) सूक्ष्म। द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय और पंचेन्द्रिय जीव स्थूल हैं, तथा एकेन्द्रिय जीव सूक्ष्म हैं। सूक्ष्म जीवोंको तत्त्वदर्शी और शास्त्रमर्मज्ञ ही जान सकते हैं, अतः गृहस्थ उनकी हिंसाका त्याग नहीं कर सकते। सूक्ष्म जीवों (एकेन्द्रिय जीवों) की हिंसाका त्याग साधु ही करते हैं। तात्पर्य यह हुआ कि द्वीन्द्रिय आदि जीवोंकी हिंसा स्थूल हिंसा है और एकेन्द्रिय जीवों की हिंसा सूक्ष्म हिंसा है। स्थूल हिंसा दो प्रकारकी है—(१) संकल्पजा और (२) आरंभजा। मांस, नाखून, बाल, चमड़ा, और हड्डी आदिके लिए निरपराध प्राणियोंका इच्छापूर्वक हनन करना संकल्पजा हिंसा है। रथके पहिए अथवा रथ और चाक आदिके चलनेसे, और हल तथा कुदाल आदि द्वारा जमीन खोदनेसे, कीड़ी

એ છે કે-જીવ બે પ્રકારના છે: (૧) સ્થૂલ અને (૨) સૂક્ષ્મ બેઇંદ્રિય, ત્રીઇંદ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવ સ્થૂલ છે તથા એકેન્દ્રિય જીવ સૂક્ષ્મ છે. સૂક્ષ્મજીવોને તત્ત્વદર્શી તથા શાસ્ત્રમર્મજ્ઞ જ જાણી શકે છે, તેથી ગૃહસ્થો એ જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કરી શકતા નથી. સૂક્ષ્મ જીવો (એકેન્દ્રિય જીવો)ની હિંસાનો ત્યાગ સાધુ જ કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે બેઇંદ્રિય આદિ જીવોની હિંસા સ્થૂલ હિંસા છે અને એકેન્દ્રિય જીવોની હિંસા સૂક્ષ્મ હિંસા છે. સ્થૂલ હિંસા બે પ્રકારની છેઃ-(૧) સંકલ્પજા અને (૨) આરંભજા. માંસ, લોહી, વાળ, ચામડું, અને હાડકાં આદિને માટે નિરપરાધી પ્રાણીઓનો ઇચ્છાપૂર્વક ઘાત કરવો એ સંકલ્પજા હિંસા છે. રથનાં પૈડાં અથવા રથ અને ચાક આદિ ચાલવાથી, અને હળ તથા કોદાળી આદિ વડે જમીન ખોદવાથી, કીડી-મકોડી આદિનો

छड्डंति तत्थ पढमं, सड्ढा बीया उ दूसगा चइउं ।
इच्छाए किसियाई, कज्जइ जेणं गिहत्थेहिं ॥ ३ ॥" इति ।

त्यजन्ति तत्र प्रथमं श्राद्धाः, द्वितीया तु दुःशका त्यक्तुम् ।
इच्छया कृष्यादि क्रियते येन गृहस्थैः ॥ ३ ॥" इति ।

रोम-चर्मा-स्थ्यादिकृते निरपराधस्य प्राणिन इच्छया हननं संकल्पजा हिंसा, रथचक्रा-दिभ्रमणेन हल-कुदारादिकरणकभूखननादिना च क्रिमि-मत्कोटकादेरनिच्छा-पूर्वकमगत्याहननं चाऽऽरम्भजा । एनयोः संकल्पजां हिंसामाजीवनार्थं श्रमणोपासकाः परित्यजन्ति, करणयोगमर्यादा चेह यथेच्छमस्ति । आरम्भजा हिंसा तु गृहस्थैः परिहर्त्तुं दुःशका—गृहनिर्माण-कृषिकर्मादि-सम्पादनमन्तरेण गार्हस्थ्यस्यासम्भवात्तेषु च तस्या अवश्यम्भावात् ।

१ 'कुदाला' इति भाषा ।

मकोड़ी आदिका विना इच्छा के घात हो जाना आरंभजा हिंसा है । श्रावक दोनों प्रकारकी हिंसामेंसे आजीविकाके लिए संकल्पी हिंसा का त्याग करते हैं । हाँ, करण और योग की मर्यादा उनकी इच्छा पर निर्भर है, अर्थात् कोई श्रावक एक करण एक योगसे, कोई दो करण दो योग से या इच्छाके अनुसार अन्य प्रकारकी मर्यादासे त्याग करते हैं, किन्तु श्रावक आरंभजा हिंसाका त्याग नहीं कर सकते । घर बनाये और खेती बाड़ी आदि कार्य किये बिना गृहस्थ जीवनका निर्वाह होना असम्भव है और इन कार्योंमें हिंसा अनिवार्य है—अवश्य होती है ।

ઇચ્છાવિના ઘાત થઇ જાય એ આરંભજા હિંસા છે, શ્રાવકો બેઉ પ્રકારની હિંસામાંથી આજીવિકાને માટે સંકલ્પજા હિંસાનો ત્યાગ કરે છે. હા, કરણ અને યોગની મર્યાદા એની ઇચ્છા પર નિર્ભર છે, અર્થાત્ કોઈ શ્રાવક એક કરણ એક યોગથી, કોઇ બે કરણ બે યોગથી અથવા ઈચ્છાને અનુસરી અન્ય પ્રકારની મર્યાદાએ કરીને ત્યાગ કરે છે, પરન્તુ શ્રાવક આરંભજા હિંસાનો ત્યાગ કરી શકતો નથી. ઘર બનાવ્યા વિના અને ખેતી-વાડી આદી કાર્ય કર્યા વિના ગૃહસ્થ જીવનનો નિર્વાહ થવો અસંભવિત છે અને એ કાર્યોમાં હિંસા અનિવાર્ય છે-અવશ્ય થાય છે.

नन्वेवं संकल्पजहिंसामात्रपरित्यागेनाऽहिंसकश्चेत्संभवति तदा कथमसौ स्थूलानामेव प्राणिनामहिंसकः, नह्यसाविच्छया सूक्ष्मानपि प्राणिनो हिनस्ति तस्मादेनेन सर्वप्राण्यहिंसकेन भाव्यमितीह प्रथमे व्रते स्थूलपदं किमर्थम्? इति चेच्छृणु- गृहस्थो हीच्छयैव पृथिव्यादीन्युपभुङ्क्ते तस्मात्संकल्पजायाः सूक्ष्महिंसाया निस्तर्तुं न जातु शक्नोतीति प्रागुक्तमेवेति प्रथममणुव्रतम् ॥ १ ॥

शंका—यदि संकल्पी हिंसाका त्याग करनेसे ही हिंसाके त्यागी हो सकते हैं, तो श्रावकको स्थूल प्राणियोंकी हिंसाका त्यागी क्यों कहते हैं? वह इच्छापूर्वक तो सूक्ष्म प्राणियोंकी भी हिंसा नहीं करता, इसलिए स्थूल-सूक्ष्म सभी प्राणियोंकी हिंसाका त्यागी मानना चाहिए। फिर पहले व्रतमें 'स्थूल' पदकी क्या आवश्यकता थी?

समाधान—सुनो। गृहस्थ, पृथ्वीकाय, हरितकाय आदिको इच्छा पूर्वक ही भोगता है, इसलिए वह सूक्ष्म संकल्पी हिंसासे नहीं बच सकता। यह बात पहले कह चुके हैं ॥१॥

શંકા—જો સંકલ્પજ હિંસાનો ત્યાગ કરવાથી જ હિંસાના ત્યાગી થઇ શકાય છે, તો શ્રાવકને સ્થૂલ પ્રાણીઓની હિંસાનો ત્યાગી કેમ કહો છો? તે ઇચ્છાપૂર્વક સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓની પણ હિંસા નથી કરતો, માટે સ્થૂલ સૂક્ષ્મ બધાં પ્રાણીઓની હિંસાનો ત્યાગી માનવો જોઇએ. તો પછી પહેલા વ્રતમાં 'સ્થૂલ' પદની શી જરૂર હતી?

સમાધાન—સાંભળો. ગૃહસ્થ, પૃથ્વીકાય, હરિતકાય આદિને ઇચ્છા-પૂર્વક જ ભોગવે છે, માટે તે સૂક્ષ્મ સંકલ્પજ હિંસાથી બચી શકતો નથી. એ વાત પહેલાં કહી ગયા છીએ. ॥ ૧ ॥

(२–अणुव्रतम्–स्थूलमृषावादविरमणम्)

थूलमुसावायाओ, वेरमणं वुच्चए वयं बीयं।
एयंपि सुहुम-थूल-प्पभेयओ दुप्पगारं च ॥ १ ॥
पयलाइओवि पुट्ठो, वयइ-'ण पयलाइओमि' इय जं तं।
सुहुमं थूलं थूले, वत्थुम्मि असच्चभासणं णेयं ॥ २ ॥

एतच्छायाच—

" स्थूलमृषावादाद्विरमणमुच्यते व्रतं द्वितीयम्।
एतदपि सूक्ष्म-स्थूल-प्रभेदतो द्विप्रकारं च ॥ १ ॥
प्रचलायितोऽपि पृष्टो, वदति न प्रचलायितोऽस्मीति यत्तत्।
सूक्ष्मं, स्थूलं स्थूले वस्तुन्यसत्यभाषणं ज्ञेयम् ॥ २ ॥

द्वितीयं व्रतं ब्रूते–' स्थूलान्मृषावादा'दिति–मृषा=मिथ्या वादः=भाषणं मृषावादस्तस्मात्–अनृतभाषणादित्यर्थः, विरमणं=निवृत्तिः। अनृतभाषणमपि द्विविधं–सूक्ष्मं स्थूलं च, तत्र सूक्ष्मं=मित्रादिना सह संलापादौ विनोदाद्यर्थं, यद्वा दिवानिद्रालुः कश्चित्सावधानीकर्त्तुं पृष्टः–'किं भोः! अनवसरेऽपि प्रचलायसे?' इति तदा तदुत्तरे–'नाहं प्रचलायितोऽस्मी'–त्यादि रूपमसत्यभाषणं प्रथमम्। स्थूले वस्तुनि

(२) द्वितीय व्रतका वर्णन।

स्थूल मृषावादसे विरमण होना द्वितीय व्रत है। मृषावादभी दो प्रकारका है–(१) सूक्ष्म और (२) स्थूल। मित्र आदिके साथ मनोरंजनके लिए असत्य भाषण करना, अथवा कोई, दिनमें बैठा२ नींद ले रहा हो और दूसरा उसे सावधान करनेके लिए कहता है–"क्यों जा?, बेमौके भी नींद लेते (ऊँघते) हो?" तो वह उत्तर देता है–"नहीं, ऊँघ नहीं रहा हूँ" इस प्रकारका भाषण सूक्ष्म मृषावाद है। स्थूल वस्तु में खोटे

(२) બીજા વ્રતનું વર્ણન

સ્થૂલ મૃષાવાદથી વિરમણ થવું એ બીજું અણુવ્રત છે. મૃષાવાદ પણ બે પ્રકારનો છેઃ (૧) સૂક્ષ્મ અને (૨) સ્થૂલ. મિત્ર આદિની સાથે મનોરંજનને માટે અસત્ય ભાષણ કરવું અથવા કોઈ માણસ દિવસે બેઠો બેઠો ઉંઘ લઇ રહ્યો હોય અને બીજો તેને સાવધાન કરવાને માટે કહે કે "કેમ ભાઇ! કવેળાએ પણ ઉંઘો છો કે?" તો એ ઉત્તર આપે છે "ના, ઉંઘતો નથી." એ પ્રકારનું ભાષણ

थूलाइँ पंच-कन्ना-पुढवी-गो-नास-कूडसक्खाइं ।
तत्थ य कन्नालीयं, कन्नाए दूसणं वुत्तं ॥ ३ ॥
पुढवी-अलीयमेयं, पुढवीए जं तयण्णहाकहणं ।
गोगयहयाइविसए, विवरीयं खावणं गवालीयं ॥ ४ ॥

स्थूलानि पञ्च-कन्या-पृथिवी-गो-न्यास-कूटसाक्ष्याणि ।
तत्र च कन्यालीकं, कन्याया दूषणमुक्तम् ॥ ३ ॥
पृथिव्यलीकमेतत्पृथिव्या यत्तदन्यथाकथनम् ।
गोगजहयादिविषये, विपरीतं ख्यापनं गवालीकम् ॥ ४ ॥

दुरध्यवसायेन असत्यभाषणं द्वितीयम् । एतच्च कन्या-भूमि-गो-न्यास-कूट-साक्ष्याणां विषयाणां भेदात्पञ्चविधम्, कुलशीलरूपादिसंपन्नायामदूषितायां कन्यायां दोषारोपणं, कुलादिविकलत्वेन च दूषितायां तस्यां दोषाभावख्यापनं कन्यालीकम्, कन्याशब्दोऽत्र मनुष्यमात्रोपलक्षणः । भूमावुर्वरायामनुर्वरात्वस्यानुर्वरायां चोर्वरात्वस्य, तथा बहुमूल्यायामल्पमूल्यात्वस्याल्पमूल्यायां च बहुमूल्या-

परिणामोंसे असत्य बोलना स्थूल मृषावाद है । यह पांच प्रकारका है- (१) कन्यासंबन्धी, (२) भूमिसंबन्धी, (३) गोसंबन्धी, (४) न्यास (धरोहर) संबन्धी, (५) झूठी साक्षी देना ।

(१) कुल, शील, रूप आदिसे युक्त निर्दोष कन्याको दूषित ठहराना, और कुल आदिसे रहित दूषित कन्याको निर्दोष कहना कन्यालीक है। यहां 'कन्या' शब्दसे मनुष्य मात्रका, उपलक्षणसे ग्रहण होता है ।

(२) उपजाऊ जमीनको अनुपजाऊ कहना और अनुपजाऊको उपजाऊ कहना, कम मूल्य वालीको बहुमूल्य कहना और बहुमूल्यको

સૂક્ષ્મ મૃષાવાદ છે. સ્થૂલ વસ્તુમાં ખોટા પરિણામોથી અસત્ય બોલવું એ સ્થૂલ મૃષાવાદ છે. એ પાંચ પ્રકારનો છે: (૧) કન્યા સંબંધી, (૨) ભૂમિ સંબંધી, (૩) ગાય વગેરે સંબંધી; (૪) થાપણ સંબંધી, (૫) જૂઠી સાક્ષી આપવી.

(૧) કુલ, શીલ, રૂપ, આદિથી યુક્ત નિર્દોષ કન્યાને દૂષિત ઠરાવવી, અને કુલ આદિથી રહિત દૂષિત કન્યાને નિર્દોષ કહેવી તે કન્યાલીક છે. અહીં કન્યા શબ્દથી મનુષ્ય માત્રનું, ઉપલક્ષણે કરીને ગ્રહણ થાય છે.

(૨) કસદાર (સારો પાક ઉગી શકે તેવી) જમીનને કસ વિનાની કહેવી અને બીનકસદાર જમીનને કસદાર કહેવી, ઓછા મૂલ્યવાળીને મોંઘા મૂલ્યવાળી

हेमाईणं निभियट्ठवणं वीसासपुव्वगं नासो ।
तस्सिं जं अवलवणं, तं नासालीयमागमे भणियं ॥ ५ ॥

हेमादीनां निभृतस्थापनं विश्वासपूर्वकं न्यासः ।
तस्मिन् यदपलपनं, तन्न्यासालीकमागमे भणितम् ॥ ५ ॥

त्वस्य ख्यापनं भूम्यलीकम्, भूमिपदेनाप्युपलक्षणत्वात्सचित्तानां फलादीनामचित्तानां सुवर्णादीनां च ग्रहणं बोध्यम् । गेवाश्वमहिषीप्रभृतिषु चतुष्पदेषु प्रशस्तेष्वप्रशस्तत्वस्याप्रशस्तेषु च प्रशस्तत्वस्य, तथा प्राग्वद्बहुमूल्येष्वल्पमूल्यत्वस्याल्पमूल्येषु च बहुमूल्यत्वस्य, यद्वा बहुक्षीरास्वल्पक्षीरात्वस्याल्पक्षीरासु च बहुक्षीरात्वस्य ख्यापनं गवालीकम् । निष्क-रूप्यक-हिरण्य-रजत-वस्त्र-धान्यादीनां कस्य-

१ गोपदस्याप्युपलक्षणत्वात् ।

कम मूल्यवाली कहना भूमि-अलीक है । यहां भूमि शब्द भी उपलक्षण है, इसलिए भूमि शब्दसे सचित्त फल आदिका और अचित्त सुवर्ण आदिका ग्रहण करना चाहिए।

(३) गाय, घोड़ा, भैंस आदि चौपायों में जो प्रशस्त हों उन्हें अप्रशस्त कहना और जो अप्रशस्त हों उन्हें प्रशस्त कहना, तथा पहले की तरह अल्प मूल्य वालोंको बहु मूल्य और बहुमूल्योंको अल्प मूल्य वाला कहना, अथवा अधिक दूध देनेवालीको कम दूध देनेवाली कहना, और कम दूध देनेवालीकी अधिक दूध देनेवाली कहना गो-अलीक है।

(४) किसी विश्वासपात्र पुरुषके पास मुहर, रुपया, सोना, चाँदी, वस्त्र, धान्य आदि रखदेनेको न्यास या धरोहर कहते हैं। उसके विषयमें

કહેવી અને મોંઘા મૂલ્યવાળીને ઓછા મૂલ્યવાળી કહેવી, એ ભૂમિ-અલીક છે. અહીં ભૂમિશબ્દ પણ ઉપલક્ષણ છે, માટે ભૂમિ શબ્દથી સચિત્ત ફળ આદિનું અને અચિત્ત સુવર્ણ આદિનું ગ્રહણ કરવું.

(૩) ગાય, ઘોડા, ભેંશ આદિ ચોપગાંમાં જે પ્રશસ્ત (સારાં) હોય તેમને અપ્રશસ્ત (નઠારાં) કહેવાં અને જે અપ્રશસ્ત હોય તેમને પ્રશસ્ત કહેવાં, તથા પહેલાં મુજબ ઓછા મૂલ્યવાળાંને મોંઘા મૂલ્યવાળાં અને મોંઘા મૂલ્યવાળાંને ઓછા મૂલ્યવાળાં કહેવાં, અથવા વધારે દૂધ દેનારી ગાયને ઓછું દૂધ દેનારી કહેવી અને ઓછું દૂધ દેનારીને વધુ દૂધ દેનારી કહેવી એ ગો-અલીક છે.

(૪) કોઈ વિશ્વાસપાત્ર પુરૂષની પાસે મહોરો, રૂપિયા, સોનું, રૂપું, વસ્ત્ર,

जं जम्हा कम्हाइय, घेत्तूणुक्कोयमण्णहा भणइ ।
तं हवइ कूडसक्खा,-लीयं जिणसासणे समुवइट्ठं ॥ ६ ॥

यद्यस्मात्कस्माच्चिच, गृहीत्वोत्कोचमन्यथा भणति ।
तद्भवति कूटसाक्ष्यालीकं जिनशासने समुपदिष्टम् ॥ ६ ॥

चिद्विश्वस्तस्य पुरुषस्य सविधे निभृतं स्थापनं न्यासस्तद्विषये यन्मिथ्याभाषणं- 'नाहं जानामि तव वस्तु कदा त्वं मह्यमदाः ? कः साक्षी ?' इत्यादिरूपं तन्न्यासालीकम् । कस्यचिदपकारबुद्ध्या च यस्मात्कस्माचिदुपदामादाय-'अहमत्रोपस्थित आसं ममाग्रे सर्वमिदं जातं युक्तमयं वक्ती'-त्यादिरूपेण, यद्वा कस्मिंश्चिन्निरपराधेऽपि-'अयमीदृशोऽपराधी सर्वमेतस्य चरितमहं जानामि, एनेन तदाचरितं यत्सर्वथैवानाचरणीयम्' इत्यादिरूपेण मिथ्याभाषणं कूटसाक्ष्यालीकम् ।

मिथ्या भाषण करना न्यास-अलीक है । जैसे-"मैं तुम्हारी वस्तु नहीं जानता, तुमने मुझे कब दी थी ? बताओ कौन साक्षी-(गवाह) है ?" इत्यादि ।

(५) "मैं उस वक्त वहाँ मौजूद था, यह सब बातें सच्ची-सच्ची कह रहा है, मेरे सामने ये सब बातें हुई थीं।" इस प्रकार किसीका अपकार करनेके अभिप्रायसे या घूँस लेकर झूठी गवाही देना कूटसाक्षी है। अथवा "यह ऐसाही अपराधी है, मैं इसकी सब करतूतें जानता हूँ, इसने ऐसा काम किया जो किसीभी तरह नहीं करना चाहिए।" इस प्रकार झूठ बोलना कूट-साक्षी है ।

धान्य आदि अनामत मूकवां ए थापण कहेवाय छे तेना संबंधमां मिथ्या-भाषण करवुं ए न्यास-अलीक (थापण मोसो) छे. जेमके-"मने तारी वस्तुनी खबर नथी, तें मने क्यारे आपी हती ? कहे, कोण तेनो साक्षी छे ?" इत्यादि.

(५) "हुं ए वखते त्यां हाजर हतो; ए बधी वातो साची कहे छे; मारी सामे ए बधी वातो थइ हती" ए प्रमाणे कोइनो अपकार करवाना हेतुथी, अथवा लांच लईने जुठी जबानी आपवी ते जूठी साक्षी छे. अथवा "ए एवो ज अपराधी छे, हुं एनां बधां करतूत जाणुं छुं, एणे एवुं काम कर्युं छे के जे कोइ पण रीते न करवुं जोइए." ए प्रमाणे जूठुं बोलवुं ए कूट-साक्षी (कुडी शाख) छे.

एवं पंचविहस्स य, थूलमुसाभासणस्स संचाओ ।
जो दोहिं करणेहिं, जोएहिं तीहिं तं वयं बीयं ॥७॥ इति ।

(३-अणुव्रतम्-स्थूलादत्तादानविरमणम्)

दुविहमदिन्नादाणा, वेरमणं पीह हवइ पुव्वं व ।
सुहुमं दुब्भावेणं, हरणं तण-सक्कराइयाणं जं ॥ १ ॥

एवं पञ्चविधस्य च, स्थूलमृषाभाषणस्य संत्यागः ।
यो द्वाभ्यां करणाभ्यां, योगैस्त्रिभिस्तद् व्रतं द्वितीयम् ॥७॥" इति ।

एतच्छायाच—

" द्विविधमदत्तादानाद्विरमणमपीह भवति पूर्ववत् ।
सूक्ष्मं दुर्भावेन हरणं तृणशर्करादीनां यत् ॥ १ ॥

अस्य पञ्चविधस्य स्थूलमृषावादस्य द्वाभ्यां करणाभ्यां त्रिभिर्योगैश्च परित्यागः स्थूलमृषावादविरमण-मिति तु पिण्डितोऽर्थः ॥२॥

अथ तृतीयं व्रतमाह-'स्थूलाददत्तादाना'-दिति, न दत्तमदत्तमर्थाद्वस्तुस्वामिनेत्यदत्तं, तस्याऽऽदानं ग्रहणमदत्ताऽऽदानं तस्माद् विरमणमिति पूर्ववत्, एतदपि प्राग्वद्द्विधा,-तत्रास्वामिकानां तृणशर्करादीनामदुरध्यवसायपूर्वकं ग्रहणं सूक्ष्मम्,

---

इस स्थूल-मृषावादका दो करण तीन योगसे त्याग करना स्थूल-मृषावाद विरमण व्रत कहलाता है ॥२॥

(३) तृतीय व्रतका वर्णन.

जिस वस्तुका जो स्वामी है उसके द्वारा दिये विनाही उसे ग्रहण करलेना अदत्तादान है, उससे निवृत्त होना अदत्तादानविरमण व्रत है। अदत्तादान भी सूक्ष्म और स्थूल के भेदसे दो प्रकारका है। जिनका कोई स्वामी नहीं है ऐसे तृण शर्करा (कंकर) आदिका बुरे अभिप्रायके

આ સ્થૂલ મૃષાવાદનો બે કરણ અને ત્રણ યોગે કરીને ત્યાગ કરવો એ સ્થૂલમૃષાવાદવિરમણ વ્રત કહેવાય છે. ॥ ૨ ॥

ત્રીજા વ્રતનું વર્ણન

જે વસ્તુનો જે માલીક છે, તેણે આપ્યા વિના તે વસ્તુ ગ્રહણ કરી લેવી એ અદત્તાદાન છે; તેનાથી નિવૃત્ત થવું એ અદત્તાદાનવિરમણ વ્રત છે. અદત્તાદાન પણ સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલના ભેદે કરીને બે પ્રકારનું છે. જેનો કોઈ

थूलं तेयाहरणं, हेमाईणं परेसिं जं।
थूलं पि दुप्पगारं, वुत्तमचित्तं सचित्तं च ॥ २ ॥
पढमं वत्थाईणं, सुन्नत्थाईणमवहरणं ।
बीयं गवाइयाणं, सुन्नत्थाईणमवहरणं ॥ ३ ॥
एवं दुविहस्सस्सा,-ऽदिन्ना दाणस्स संपरिच्चाओ ।
जो दोहिं करणेहिं, जोएहिं तीहिं तं वयं तीयं ॥ ४॥ इति ।

स्थूलं स्तेयाहरणं हेमादीनां परेषां यत् ।
स्थूलमपि द्विप्रकारमुक्तमचित्तं सचित्तं च ॥ २ ॥
प्रथमं वस्त्रादीनां सुन्यस्तादीनामपहरणम् ।
द्वितीयं गवादीनां सुन्यस्तादीनामपहरणम् ॥ ३ ॥
एवं द्विविधस्यास्याऽदत्तादानस्य संपरित्यागः ।
यो द्वाभ्यां करणाभ्यां, योगैस्त्रिभिस्तद् व्रतं तृतीयम् ॥४॥" इति ।

यद्ग्रहणेन चौर्यापराधो लगितुं शक्नोति तादृशस्य कस्यचित्परकीयस्य सुवर्णादेर्व-स्तुन आत्मसात्कर्त्तुं ग्रहणं स्थूलम् । एतच्च सचित्ताचित्तभेदाद्द्विविधं, तयोः सचित्ता-दत्तादानं–परकीयाणां सुन्यस्त-दुर्न्यस्त-विस्मृत-संघातागतादि गोमहिष्यादीनां सचि-त्तानामपहरणम् । अचित्तादत्तादानं च–परकीयाणां सुन्यस्त-दुर्न्यस्त-विस्मृतानां

विना ग्रहण करना सूक्ष्म अदत्तादान है, और जिसके ग्रहण करनेसे चोरीका अपराध लग सकता है, ऐसे दूसरेके सुवर्ण आदि पदार्थोंका ग्रहण करना स्थूल अदत्तादान है। यह दो प्रकारका है–(१) सँभाले हुए या न सँभाले हुए, विस्मृत, या समूहमें आये हुए गाय, भैंस आदि सचित्त पदार्थोंका अपहरण करना सचित्त-अदत्तादान है। (२) सँभाल कर रखे हुए, विना सँभालके रखे हुए या विस्मृत वस्त्र रथ सुवर्ण आदि अचित्त पदार्थोंका अपहरण करना अचित्त-अदत्तादान है। इन सचित्त

માલીક નથી એવું ઘાસ, કાંકરા, વગેરેને ખરાબ હેતુ વિના ગ્રહણ કરવાં એ સૂક્ષ્મ અદત્તાદાન છે, અને જે ગ્રહણ કરવાથી ચોરીને અપરાધ લાગે, એવું બીજા કોઇનું સોનું વગેરે પદાર્થોનું ગ્રહણ કરવું, એ સ્થૂલ અદત્તાદાન છે. એ બે પ્રકારનું છેઃ (૧) સંભાળાતાં યા ન સંભાળાતાં, ભૂલાઇ (ખોવાઇ) ગએલાં યા ટોળામાં આવેલાં ગાય-ભેંશ આદિ સચિત્ત પદાર્થોનું અપહરણ કરવું સચિત્ત અદત્તાદાન છે. (૨) સંભાળીને રાખેલાં કે સંભાળ્યા વિના રાખેલાં, ખોવાઈ ગએલાં, વસ્ત્ર, રથ, સુવર્ણ આદિ અચિત્ત પદાર્થોનું અપહરણ કરવું એ અચિત્ત

(४–अणुव्रतम्–स्वदारसन्तोषः)

पिउपभिइं पइजोगा, सहसा दारंति जे खु ते दारा।
तेहिं जो परितोसो, वुच्चइ एसो सदारसंतोसो ॥ १ ॥

एतच्छायाच—

" पितृप्रभृतिं पतियोगात्सहसा दारयन्ति ये खलु ते दाराः ।
तैर्यः परितोष उच्यते एष स्वदारसन्तोषः ॥ १ ॥

ासोरथसुवर्णादीनामचित्तानामपहरणम् । एनयोः सचित्ताचित्तयोर्द्वाभ्यां कर-ाभ्यां त्रिभिर्योगैश्च परित्यागः—स्थूलादत्ताऽऽदानविरमणम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थं व्रतमाह–'स्वदारसन्तोष' इति, दारयन्ति=पतिसंबन्धेन पितृ-भ्रात्रादिस्नेहं भिन्दन्तीति दाराः, स्वस्य=आत्मनः दाराः=यथाविधिपरिणीताः स्वदारास्तैरर्थान्निजपत्नीमात्रेण सन्तोषः=स्वदारसन्तोषः–परस्त्रीवेश्यादितः सर्वथा विरमणमिति तु फलितोऽर्थः ।

और अचित्त अदत्तादानका दो करण तीन योगसे त्याग करना स्थूल-अदत्तादान-विरमण व्रत है ॥ ३ ॥

(४) चतुर्थ व्रतका वर्णन.

पतिके साथ संबन्ध जोड़कर, पिता-भाई आदिके संबन्धको जो दारण कर देती हैं–उन्हें दार कहते हैं। विधिपूर्वक विवाहित स्त्रीको स्वदार कहते हैं। स्वदारमें ही सन्तोष होना स्वदार-सन्तोष कहलाता है। अर्थात् परस्त्री–वेश्या आदिसे सर्वथा निवृत्त होना और धर्मपत्नीमें ही सन्तोष रखना स्वदार-सन्तोष व्रत है।

અદત્તાદાન છે. એ સચિત્ત અને અચિત્ત અદત્તાદાનને બે કરણ ત્રણ યોગે કરીને ત્યાગ કરવો એ સ્થૂલ અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત છે. ॥ ૩ ॥

(૪) ચોથા વ્રતનું વર્ણન

પતિની સાથે સંબંધ જોડીને, પિતા ભાઈ આદિના સંબંધને જે દારણ કરી નાંખે છે, તેને દાર કહે છે. વિધિપૂર્વક વિવાહિત સ્રીને સ્વદાર કહે છે. સ્વદારમાં જ સંતોષ રાખવો એ સ્વદાર-સંતોષ કહેવાય છે. અર્થાત્ પરસ્ત્રી–વેશ્યા આદિથી સર્વથા નિવૃત્ત થવું અને ધર્મપત્નીમાં જ સંતોષ રાખવો, એ સ્વદારસંતોષ વ્રત છે.

तम्हा कन्ना-वेस्सा,-परइत्थीणं सयेव संचाओ ।
फलिओ परिसंखाए, परपडिसेहा सदारसद्देणं ॥ २ ॥
परिणीया विहिपुव्वं, जा सेव हि दारसदओ वच्चा ।
तत्थ य ' स '-पया चाओ, कन्ना-वेस्सा-परत्थीणं ॥ ३ ॥
तेणं कयकीयाणं, सुकुक्कोयाइहिं च णीयाणं ।
सव्वेसिं पडिसेहो, वियक्खणेहिं सयं विवित्तव्वो ॥ ४ ॥

तस्मात्कन्या-वेश्या-परस्त्रीणां सदैव संत्यागः ।
फलितः परिसंख्यया परप्रतिषेधात्स्वदारशब्देन ॥ २ ॥
परिणीता विधिपूर्वं या सैव हि दारशब्दतो वाच्या ।
तत्र च 'स्व'-पदात्त्यागः कन्या-वेश्या-परस्त्रीणाम् ॥ ३ ॥
तेन क्रयक्रीतानां, शुल्कोत्कोचादिभिश्च नीतानाम् ।
सर्वासां प्रतिषेधो, विचक्षणैः स्वयं विवेक्तव्यः ॥ ४ ॥

ननु क्रयक्रीता-वेश्या-कन्यकादयोऽपि स्वदारा एव स्वाधीनीकृतत्वेन पत्नीत्वाविशेषादिति चेद्धन्त विभ्रान्तोऽसि, गजनिमीलिकया शृङ्गपुच्छयोरेकी-करण प्रवृत्तत्वेन भगवत्तात्पर्यपर्यालोचनवैधुर्यात्, दारशब्दोहि प्रागुक्तव्युत्पत्त्या यथाविधिपरिणीतायामेव स्त्रियां वर्त्तते, सकलकाव्यकोषाभिधानादिषु तथैवोपलम्भात्, तथा चाऽमरे—

शंका—कीमत देकर खरीदी हुई वेश्या कन्या आदिभी स्वदार हैं, क्योंकि उन्हें अपने अधीन करलिया है, इसलिए उन्हेंभी पत्नी मानना चाहिए ।

समाधान—खेद है, तुम्हें भ्रम हो गया । तुम आँखें मींच कर सींग और पूंछको एक कर रहे हो, भगवानके अभिप्रायका विचार नहीं करते । पहले 'दार' शब्दकी जो व्युत्पत्ति की है, उससे सिद्ध है कि 'दार'

શંકા—કીમત આપીને ખરીદેલી વેશ્યા કન્યા આદિ પણ સ્વદાર છે, કારણકે તેને પોતાને અધીન કરી લેવામાં આવી હોય છે, માટે એને પણ પત્ની માનવી જોઇએ.

સમાધાન—દિલગીરીની વાત છે કે તમને ભ્રમ થઇ ગયો છે. તમે આંખો મીંચીને શીંગડાં-પૂંછડાને એક કરી રહ્યા છો અને ભગવાનના અભિપ્રાયનો વિચાર કરતા નથી. પહેલાં દાર શબ્દની જે વ્યુત્પત્તિ કરી છે, તેથી સિદ્ધ

" पत्नी पाणिगृहीती च, द्वितीया सहधर्मिणी ।
भार्या जायाऽथ पुं-भूम्नि दाराः " इति,
" दारेषु च गृहाः " इति च, " त्रिभुवनजयलक्ष्मी मैथिली तस्य दाराः " इति रामायणे, " स्वदारनिरतश्चैव " इति मनुस्मृति-याज्ञवल्क्ययोश्च, एवं शब्द-कल्पद्रुमादावपि, तस्माद्दारपदेन यथाविधिपरिणीताया ग्रहणाद्वेश्याकन्यकादीनां, स्वपदेन च यथाविधिपरिणीताया अपि स्वधर्मपत्न्या एव ग्रहणात्परस्त्र्यादीनां प्रतिषेधोऽवगन्तव्यः । इयमेव परिसङ्ख्येत्याहुस्तथा चोक्तम्—
" विधिरत्यन्तमप्राप्तौ, नियमः पाक्षिके सति ।
तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ, परिसंख्या निगद्यते ॥ " इति ।

शब्दका प्रयोग विवाहिता स्त्रीके लिए ही होता है। सब काव्यों[1] तथा कोषों आदिमें भी ऐसाही प्रयोग पाया जाता है। इस लिए 'दार' शब्दसे विधि-पूर्वक विवाहित पत्नीका ग्रहण होता है अतः वेश्या और कन्याका निषेध समझना चाहिए। तथा 'स्व' पदसे अपनी पत्नीका ही ग्रहण होता है इसलिए यथाविधिविवाहित होने परभी परस्त्रीका निषेध सिद्ध होता है। इसीको परिसंख्या कहते हैं। कहाभी है—
" जो अर्थ किसी वाक्यसे प्राप्त न हो-अर्थात् जिसका कहीं पहले विधान न किया गया हो तब विधि होती है। जब पक्षमें (विकल्प रूपसे) प्राप्त हो तब नियम होता है । जो एक स्थान पर प्राप्त हो

१ काव्य कोष आदिके नाम संस्कृत टीकामें देख लेवें ।

થાય છે કે દાર શબ્દનો પ્રયોગ વિધિપૂર્વક વિવાહિતા સ્ત્રીને માટે જ થાય છે. બધાં કાવ્યો* તથા કોષો આદિમાં પણ એવો જ પ્રયોગ માલૂમ પડે છે. તે માટે ' દાર ' શબ્દે કરીને વિધિપૂર્વક વિવાહિત પત્નીનું ગ્રહણ થાય છે, તેથી વેશ્યા અને કન્યાનો નિષેધ સમજવો જોઇએ. વળી 'સ્વ' શબ્દથી પોતાની પત્નીનું જ ગ્રહણ થાય છે, માટે યથાવિધિ વિવાહિત થયા છતાં પણ પરસ્ત્રીનો નિષેધ સિદ્ધ થાય છે. એને પરિસંખ્યા કહે છે. કહ્યું છે કે—

" જે અર્થ કોઇ વાક્યમાંથી પ્રાપ્ત ન થતો હોય અર્થાત્ જેનું ક્યાંય પહેલાં વિધાન ન કરવામાં આવ્યું હોય ત્યારે વિધિ થાય છે. જો પક્ષમાં (વિકલ્પ રૂપે કરીને) પ્રાપ્ત થાય તો નિયમ થાય છે. જો એક સ્થાનપર પ્રાપ્ત

* કાવ્ય કોષ આદિના નામ સંસ્કૃત ટીકામાં જોઇ લેવા.

"एकस्यानेकत्रप्रसक्तस्यान्यतो निवृत्त्यर्थमेकत्र पुनर्विधानं परिसंख्ये"ति हि तल्लक्षणमित्येवं चैकस्य=विषयभोगस्यानेकत्र=स्वस्त्री-परस्त्र्यादौ रागतः प्रसक्तस्य=प्राप्तस्यान्यतः=परस्त्र्यादितो निवृत्त्यर्थम्, एकत्र=यथाविधिपरिणीतायां स्वपत्न्यां पुनर्विधानं='स्वदार' पदेन प्रतिपादनमस्तीति प्रस्फुटं घटते। परिसंख्या, यथा-

" सेवनीयो वीतरागो,-दर्शनीयं च तत्पदम्।
संपादनीयं ज्ञानादि, श्रवणीयं च तद्वचः ॥" इति।

एतयोक्त्या हि वीतरागव्यतिरिक्तस्य सेवनादेर्निषेधः पर्यवसीयत इत्यलमतिप्रसङ्गेन, प्रकृतमनुसरामः-

---

और साथही अन्यत्रभी प्राप्त हो तब परिसंख्या होती है॥"

" जब एक अर्थ अनेक स्थलोंपर प्राप्त हो तो अनेक स्थलोंसे निवृत्त करके फिर एक स्थल परही उसका विधान करना परिसंख्या है, यह इसका लक्षण है। प्रकरणमें इस प्रकार समझना-एक विषय-भोग, स्वस्त्री -परस्त्री आदि अनेक स्थलोंमें प्राप्त था, अतः दूसरे-परस्त्री आदि-स्थलोंसे निवृत्त करनेके लिए एक स्थान अर्थात् विधिपूर्वक विवाहित स्वधर्मपत्नीमें 'स्वदार'पदसे विधान करना, यही परिसंख्या है। जैसे—

"वीतराग भगवानकी भक्ति करनी चाहिए, उनका दर्शन करना चाहिए। ज्ञान आदि प्राप्त करना चाहिए और उनके वचन सुनने चाहिए॥"

इस वाक्यमें वीतरागकी भक्ति आदिका विधान है इसलिए उनसे

થાય અને તે સાથે અન્યત્ર પણ પ્રાપ્ત થાય તો પરિસંખ્યા થાય છે."

'જો એક અર્થ અનેક સ્થળોએ પ્રાપ્ત થાય તો અનેક સ્થળોથી નિવૃત્ત કરીને પછી એક સ્થળે જ એનું વિધાન કરવું એ પરિસંખ્યા છે.' એ એનું લક્ષણ છે. પ્રકરણમાં આ પ્રમાણે સમજવું:-એક વિષય-ભોગ, સ્વસ્ત્રી-પરસ્ત્રી આદિ અનેક સ્થળોમાં પ્રાપ્ત હોય, માટે બીજાં પરસ્ત્રી આદિ સ્થળોથી નિવૃત્ત કરવાને માટે એક સ્થાન અર્થાત્ વિધિપૂર્વક વિવાહિત સ્વધર્મપત્નીમાં 'સ્વદાર' પદે કરીને વિધાન કરવું, એ પરિસંખ્યા છે. જેમકે—

" વીતરાગ ભગવાન્‌ની ભક્તિ કરવી જોઈએ, એમનું દર્શન કરવું જોઈએ, જ્ઞાન આદિ પ્રાપ્ત કરવાં જોઇએ અને એમનાં વચનો સાંભળવાં જોઇએ."

આ વાક્યમાં વીતરાગની ભક્તિ આદિનું વિધાન છે, માટે તેનાથી ભિન્ન

ओरालियस्सरूवा, एवमणोरालियस्सरूवा य ।
इय दुविहा परइत्थी, आगमसिद्धत्थि तत्थ पढमा उ ॥ ५ ॥

माणुस-तिरियसरीरा, देवसरीरा उ वुच्चए बीया ।
वित्थरओ एएसिं, वुत्तो अन्नत्थ पविवेगो ॥ ६ ॥ " इति ।

औदारिकस्वरूपा एवमनौदारिकस्वरूपाश्च ।
इति द्विविधा परस्त्री, आगमसिद्धाऽस्ति तत्र प्रथमा तु ॥ ५ ॥

मानुषतिर्यक्छरीरा, देवशरीरा तूच्यते द्वितीया ।
विस्तरत एनयोरुक्तोऽन्यत्र प्रविवेकः ॥ ६ ॥ " इति ।

परस्त्री द्विविधा–औदारिकानौदारिकशरीरविशिष्टत्वभेदात्, तत्र-मनुष्यतिर्यक्छरीरधारिण्य औदारिकशरीरिण्यः, देवशरीरधारिण्यश्च वैक्रियिकशरीरिण्यः, आसां सर्वासामपि परिवर्जनेन केवलं यथाविधिपाणिगृहीतीमात्रेण सन्तोष इति निर्गलितो भावः ।

भिन्न सरागीकी भक्तिके निषेधका तात्पर्य प्रगट होता है । अस्तु । मूल बात यह है—

परस्त्री दो प्रकारकी है-(१) औदारिक शरीरवाली और (२) औदारिकशरीरवालीसे भिन्न । मनुष्य और तिर्यंचोंके शरीरको धारण करनेवाली औदारिक शरीरधारिणी हैं और देव-शरीरको धारण करनेवाली वैक्रियिकशरीरधारिणी हैं । भावार्थ यह कि–इन सबका परित्याग करके केवल स्वपत्नीमें सन्तोष करना स्वदारसन्तोष–परदारविरमण–व्रत है ॥

सरागीनीभक्तिना निषेधनुं तात्पर्य प्रकट थाय छे. हवे मूळ वात ए छे के—

परस्त्री बे प्रकारनी छेः (१) औदारिक शरीरवाळी अने (२) औदारिक शरीरवाळीथी भिन्न. मनुष्य अने तीर्यंचोनां शरीरने धारण करनारी औदारिक-शरीरधारिणी छे अने देवशरीरने धारण करनारी वैक्रियिकशरीरधारिणी छे. भावार्थ ए छे के–ए बधानो परित्याग करीने केवळ स्वपत्नीमां संतोष राखवो ए स्वदारसन्तोष–परदारविरमण–व्रत छे.

(५–अणुव्रतम्–इच्छापरिमाणः ।

धणधन्नाइमणोरह,–विसए जं पुव्वणिच्छियाए वि ।
मज्जायाए चाओ, तं वुच्चइ पंचमं वयं सत्थे ॥ १ ॥
जहसत्ति च जहिच्छं, परिग्गहस्सोइयेह मज्जाया ।
जह तिण्हप्पीभावो, हवइ तहा किं तु करणिज्जं ॥ २ ॥ इति ।

एतच्छायाच–

"धनधान्यादिमनोरथविषये यत्पूर्वनिश्चिताया अपि ।
मर्यादायास्त्यागः, तदुच्यते पञ्चमं व्रतं शास्त्रे ॥ १ ॥
यथाशक्ति च यथेच्छं, परिग्रहस्योचितेह मर्यादा ।
यथा तृष्णाल्पीभावो भवति तथा किन्तु करणीयम् ॥ २ ॥" इति ।

अथ पञ्चमं व्रतमाह–'इच्छापरिमाणे' ति, इच्छा=धनधान्यादिनवविध-परिग्रहविषयकमियत्तानियमनमित्यर्थः, मनुष्यगजाश्वगोमहिष्यादीन् सचेतनान्, वासोरत्नहिरण्यादींश्चाचेतनान् पदार्थान् ममत्वभावपूर्वकं निजायत्ते रक्षितुम्–"एतावन्त एव मनुष्यगजाश्वादयः, एतावन्त्येव च वासोरत्नहिरण्यादीनि मया संग्रहीतव्यानि नातोऽधिकानी"–त्येवं मर्यादाविधानमितिभावः । अत्र च मर्यादा-

(५) पांचवें व्रतका वर्णन.

धन धान्य आदि नौ प्रकारके परिग्रहकी मर्यादा करलेना इच्छा परिमाण व्रत है । मनुष्य, हाथी, गाय, घोड़ा, भैंस आदि सचेतन, और वस्त्र, रत्न, सोना–चांदी आदि अचेतन पदार्थों को ममत्वभाव-पूर्वक ग्रहण करने पर उनकी रक्षा के लिए इस प्रकार की मर्यादा कर लेना इच्छापरिमाण है, जैसे—"मैं इतने मनुष्य गज अश्व आदि रखूँगा, इनसे अधिक नहीं, इतने वस्त्र रत्न हिरण्य आदि रखूँगा, इनसे ज्यादा नहीं ।" कितनी मर्यादा करना यह श्रावकोंकी इच्छा

(૫) પાંચમા વ્રતનું વર્ણન

ધનધાન્ય આદિ નવ પ્રકારના પરિગ્રહોની મર્યાદા કરવી એ ઇચ્છાપરિમાણ વ્રત છે. મનુષ્ય, હાથી, ગાય, ઘોડા, ભેંશ આદિ સચેતન, અને વસ્ત્ર, રત્ન, સોનું, રૂપું વગેરે અચેતન પદાર્થોને મમત્વભાવપૂર્વક ગ્રહણ કરીને તેના રક્ષણને માટે એ પ્રકારની મર્યાદા કરવી એ ઇચ્છા-પરિમાણ છે, જેમકે—"હું આટલા મનુષ્ય ગજ અશ્વ આદિ રાખીશ, તેથી વધારે નહિ, આટલાં વસ્ત્ર રત્ન

करणं श्रावकाणामिच्छाधीनमिति सर्वैर्यथाशक्ति यथेच्छं च निजनिजपरिग्रहमर्यादा कर्तुं शक्यते किन्तु तृष्णाल्पीकरणार्थमेव मर्यादावलम्बनमिति यथा तृष्णाल्पत्वं भवेत्तथा यतनीयं, तत्रैवास्य व्रतस्य तात्पर्यात्. उक्तञ्च-

"जह जह लोहो अप्पो, जह जहऽप्पो परिग्गहारंभो ।
तह तह सुहस्स लाहो, णिज्जरणं चावि कम्माणं ॥ १ ॥
अणट्ठमूलं सव्वं, चइऊणं णं परिग्गहं भावा ।
ललिए धम्मारामे, रमंति जे ते जणा धन्ना ॥२॥ " इति ।

एतच्छायाच-

" यथा यथा लोभोऽल्पो यथा यथाऽल्पः परिग्रहारम्भः ।
तथा तथा सुखस्य लाभो; निर्जरणं चापि कर्मणाम् ॥ १ ॥
अनर्थमूलं सर्वं, त्यक्त्वेमं परिग्रहं भावात् ।
ललिते धर्मारामे, रमन्ते ये ते जना धन्याः ॥ २ ॥ " इति ।

पर निर्भर है, इसलिए सब, शक्ति और रुचि के अनुसार मर्यादा कर सकते हैं, किन्तु यह ध्यान में रखना चाहिए कि मर्यादा का प्रयोजन तृष्णा को कम करना है, इसलिए ऐसी मर्यादा करनी चाहिए जिससे तृष्णा कम हो । यही इस व्रत का तात्पर्य है, कहा भी है—

"लोभ ज्यों-ज्यों अल्प होता जाता है, त्यों-त्यों परिग्रह और आरम्भ कम होते जाते हैं, सुख बढता जाता है और कर्मोंकी निर्जरा होती है । सब अनर्थोंका मूल परिग्रह है । जो इसे भावोंके साथ त्याग कर धर्म रूपी सुन्दर उद्यान में रमण करते हैं वे महापुरुष धन्य हैं ॥२॥"

હિરણ્ય આદિ રાખીશ, એથી વધારે નહિ." કેટલી મર્યાદા કરવી એ શ્રાવકોની ઇચ્છા પર આધાર રાખે છે, એટલે સૌ કોઈ પોતાની શક્તિ અને રૂચિને અનુસરીને મર્યાદા કરી શકે છે, પરન્તુ એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે મર્યાદાનું પ્રયોજન તૃષ્ણાને ઓછી કરવાનું છે, માટે એવી મર્યાદા કરવી જોઇએ કે જેથી તૃષ્ણા ઓછી થાય : એવું આ વ્રતનું તાત્પર્ય છે. કહ્યું છે કે—

" લોભ જેમ જેમ ઓછો થતો જાય છે, તેમ તેમ પરિગ્રહ અને આરંભ ઓછા થતા જાય છે, સુખ વધતું જાય છે અને કર્મોની નિર્જરા થાય છે. (૧). બધા અનર્થોનું મૂળ પરિગ્રહ છે. જે એનો ભાવપૂર્વક ત્યાગ કરીને ધર્મરૂપી સુંદર ઉદ્યાનમાં રમણ કરે છે, તે મહાપુરૂષને ધન્ય છે. " (૨).

गुणव्रतानि (३)

(६–अनर्थदण्डविरमणव्रतम्)

" णीहेउ जीवपीडायरणं जं सो अणट्ठदंडो य ।
चत्तारि अस्स भेया, अवज्झाणायरियणामगो पढमो ॥ १ ॥

एतच्छायाच—
" निर्हेतु जीवपीडाचरणं यत्सोऽनर्थदण्डश्च ।
चत्वारोऽस्य भेदा अपध्यानाचरितनामकः प्रथमः ॥ १ ॥

अथ गुणव्रतान्याह–'त्रीणी'–त्यादि, व्रतान्तरपरिपालनेन साधकतमानि व्रतानि गुणव्रतान्युच्यन्ते, तानि त्रीण्यौपपातिकक्रमेण वक्तुमाह–'तद्यथे'–ति–

१ उपासकदशाङ्गे तु प्रथमं दिग्व्रतं, तत उपभोगपरिभोगपरिमाणं, ततोऽनर्थदण्डविरमणमित्येवं क्रमः ।

गुण-व्रत (३)

(६) (छठे व्रतका वर्णन)

अन्य व्रतोंके पालन करनेमें जो सहायता पहुँचाते हैं, उन्हें गुणव्रत कहते हैं। गुणव्रत तीन हैं। १औपपातिकसूत्रके क्रमके अनुसार उनका वर्णन करते हैं—

(१) अनर्थदण्डविरमणव्रत—क्षेत्र, धन, गृह, शरीर, कुल, दासी, दास दारा (स्त्री) आदिके लिए अर्थात् प्रयोजन के लिए जो दंड किया

१ उपासकदशांगमें पहला दिग्व्रत, दूसरा उपभोगपरिभोगपरिमाण, और तीसरा अनर्थदण्डविरमण है।

ગુણવ્રત (૩)

(૬) છઠ્ઠા વ્રતનું વર્ણન-(પહેલું ગુણવ્રત)

અન્ય વ્રતોનું પાલન કરવામાં જે સહાય કરે છે, તેને ગુણવ્રત કહે છે. ગુણવ્રત ત્રણ છે. *ઓપપાતિક સૂત્રના ક્રમાનુસાર તેનું વર્ણન કરીએ છીએઃ—

(૧) અનર્થદંડવિરમણ-વ્રત—ક્ષેત્ર, ધન, ગૃહ, શરીર, કુળ, દાસી, દાસ, દારા (સ્ત્રી) આદિને માટે અર્થાત્ પ્રયોજનને માટે જે દંડ દેવામાં આવે

* ઉપાસકદશાંગમાં પહેલું દિગ્વ્રત, બીજું ઉપભોગપરિભોગપરિમાણ, અને ત્રીજું અનર્થદંડવિરમણ છે.

अविय पमायायरिओ, बीओ हिंसापयाणमह तीओ ।
चोत्थो तहेव वुत्तो, जिणसत्थे पावकम्म-उवएसो ॥ २ ॥
अत्ताइज्झाणेहिं, परखेयविही निरट्ठयं पढमो ।
बीओ पमायओ अव,-भासा तेल्लाइभायणुग्घाडो ॥३॥

अपिच प्रमादाचरितो द्वितीयो हिंसाप्रदानमथ तृतीयः ।
चतुर्थस्तथैवोक्तः, जिनशास्त्रे पापकर्मोपदेशः ॥ २ ॥
आर्त्तादिध्यानैः परखेदविधिर्निरर्थकं प्रथमः ।
द्वितीयः प्रमादतोऽपभाषा तैलादिभाजनोद्घाटः ॥ ३ ॥

'अनर्थे'ति-अर्थः=प्रयोजनं तदर्थमर्थात् क्षेत्र-धन-गृह-शरीर-कुल-दासी-दास-दाराद्यर्थं यो दण्डःसोऽर्थदण्डस्तद्भिन्नोऽनर्थदण्डः-निष्प्रयोजनं कस्यचित्प्राणिनः संक्लेशनव्यापार इत्यर्थः । एषोऽपध्यानाऽऽचरित-प्रमादाऽऽचरित-हिंसाप्रदान-पापकर्मोपदेश-भेदाच्चतुर्धा, तत्रापध्यानेनाऽऽचरितमपध्यानाऽऽचरितमार्त्तरौद्रध्यानवशतया निष्प्रयोजनं प्राणिसंक्लेशनमित्यर्थः । प्रमादेनाऽऽचरितं=प्रमादाऽऽचरितं–प्रमादतो निष्प्रयोजनमपभाषणादिकरणं, घृततैलादिभाजनान्युद्घाट्य रक्षणं चेत्यर्थः । हिंसासाधन-

जाता है वह अर्थ-दण्ड है और निष्प्रयोजन दण्डको अनर्थदण्ड कहते हैं, अर्थात् विना प्रयोजन ही किसी जीवको संक्लेश पहुँचाना अनर्थ दण्ड है । यह अनर्थदण्ड चार प्रकारका है—(१) अपध्यानाचरित, (२) प्रमादाचरित, (३) हिंसाप्रदान, और (४) पापकर्मोपदेश । आर्त्तध्यान और रौद्र ध्यानके वश होकर प्राणीको निष्प्रयोजन संक्लेश पहुँचाना अपध्यानाचरित है (१), प्रमादके वश होकर व्यर्थ बुरे (कष्टप्रद) वचन बोलना आदि, अथवा प्रमाद-वश घी तेल आदिके वर्त्तनोंको उघाडा (खुला,) रखना प्रमादाचरित है (२), विना प्रयोजन, तलवार,

છે તે અર્થદંડ છે અને નિષ્પ્રયોજન દંડને અનર્થદંડ કહે છે; અર્થાત્ પ્રયોજન વિના જ કોઈ જીવને સંક્લેશ પહોંચાડવો એ અનર્થદંડ છે. એ અનર્થદંડ ચાર પ્રકારનો છેઃ (૧) અપધ્યાનાચરિત, (૨) પ્રમાદાચરિત, (૩) હિંસાપ્રદાન, (૪) પાપકર્મોપદેશ આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનને વશ થઇને પ્રાણીને નિષ્પ્રયોજન સંક્લેશ પહોંચાડવો એ અપધ્યાનાચરિત છે. (૧). પ્રમાદને વશ થઇને વ્યર્થ ખરાબ (કષ્ટપ્રદ) વચનો બોલવાં વગેરે, અથવા પ્રમાદવશ ઘી તેલ આદિનાં વાસણોને ઉઘાડાં રાખવાં એ પ્રમાદાચરિત છે. (૨). પ્રયોજન વિના તલવાર,

कस्सवि णियेवि हत्थे, विहलं खग्गाइधारणं तीओ ।
चोत्थो सो सावज्जो,-वएसदाणं भणिज्जए जमिह ॥ ४ ॥
एएसिं सव्वेसिं, पुव्वुत्ताणं चउण्हमिह सत्थे ।
विहिपुव्वं संचाओ, भक्खायमणत्थदंडवेरमणं ॥ ५ ॥" इति ।

कस्यापि निजेऽपि हस्ते, विफलं खड्गादिधारणं तृतीयः ।
चतुर्थः स सावद्योपदेशदानं भण्यते यदिह ॥ ४ ॥
एतेषां सर्वेषां पूर्वोक्तानां चतुर्णामिह शास्त्रे ।
विधिपूर्वं संत्याग आख्यातमनर्थदण्डविरमणम् ॥ ५ ॥" इति ।

त्वाद्धिंसा=तरवारि-शूल-भल्ल-गणाशादिशस्त्रं तस्य प्रदानं–हिंसाप्रदानं–निष्प्रयोजनं कस्यचिद्धस्ते शस्त्रादीनां समर्पणमित्यर्थः । उपलक्षणमेतन्निष्प्रयोजनं स्वहस्ते धारणस्यापि । पापप्रधानं यद्वा पापजनकं कर्म=पापकर्म तस्योपदेशः=पापकर्मोपदेशः–निष्प्रयोजनं सावद्योपदेशदानमित्यर्थः । एभ्यश्चतुर्भ्योऽनर्थदण्डेभ्यो विरमणमनर्थदण्डविरमणम् ।

शूल, भाला, गंडाशा आदि हिंसाके साधनभूत शस्त्रोंको किसीके हाथमें देना उपलक्षणसे अपने हाथमें रखना भी हिंसा-प्रदान अनर्थ-दण्ड है (३), पापकी प्रधानता वाला अथवा पापको पैदा करने वाला अर्थात् सावद्य उपदेश देना पापकर्मोपदेश अनर्थ-दण्ड है (४)। इन चारों प्रकारके अनर्थ दण्डों से विरत हो जाना अनर्थ-दण्ड-विरमण व्रत है ।

શૂળી, ભાલા, આદિ હિંસાનાં સાધનભૂત શસ્ત્રોને કોઈના હાથમાં આપવાં, ઉપલક્ષણે કરીને પોતાના હાથમાં રાખવાં એ પણ હિંસાપ્રદાન અનર્થદંડ છે. (૩). પાપની પ્રધાનતાવાળો અથવા પાપને પેદા કરનારો અર્થાત્ સાવદ્ય-ઉપદેશ આપવો એ પાપકર્મોપદેશ અનર્થદંડ છે. (૪). એ ચારે પ્રકારના અનર્થદંડથી વિરત થઈ જવું તે અનર્થદંડવિરમણ વ્રત છે.

(७-दिग्व्रतम्)

मज्जाया गमणे होइ, पुव्वाइसु दिसासु जा।
एयं सिया दिसिवयं, तिविहं तं च कित्तियं ॥ १ ॥
उड्ढाऽहोतिरियंचाणं, भेया तत्थाइमं तु तं।
पव्वयाइसमारोहे, जो मज्जायाविणिच्छओ ॥ २ ॥

एतच्छायाच--
" मर्यादा गमने भवति, पूर्वादिषु दिक्षु या।
एतत्स्याद्दिग्व्रतं, त्रिविधं तच्च कीर्त्तितम् ॥ १ ॥
ऊर्ध्वाधस्तिरश्चां भेदात्, तत्राऽऽदिमं तु तत्।
पर्वतादिसमारोहे, यो मर्यादाविनिश्चयः ॥ २ ॥

अथ गुणव्रतेषु द्वितीयमाह-'दिगि'-ति-दिशां दिक्षु वा व्रतं दिग्व्रतम्, पूर्वादिषु दिक्षु विषये यद्-'अस्यां दिश्येतावत्येव दूरे मया गन्तव्यं नातोऽधिकतर'-इत्येवं दिक्सम्बन्धि व्रतं तदित्यर्थः, एतच्चोर्ध्वाधस्तिर्यग्भेदात्त्रिविधम्, तत्रोर्ध्वायां दिशि-पर्वताद्यारोहणविषये यत्-'एतावत्येव पर्वतादिभागे मयाऽऽरोहावरोहौ विधातव्यौ' इत्येवं मर्यादाकरणं तदूर्ध्वदिग्व्रतम्। वापी-कूप-तडाग-भूमि-

(७) सातवें व्रतका वर्णन

(दूसरा गुणव्रत.)

(२) दिग्व्रत—"पूर्व पश्चिम आदि दिशाओंमें, मैं इतना दूर तकही जाऊँगा, इससे आगे नहीं जाऊँगा।" इस प्रकार दिशाओंकी या दिशाओंमें मर्यादा करलेना दिग्व्रत है। यह व्रत तीन प्रकारका है-(१) ऊर्ध्व (२) अधः और (३) तिर्यक् दिशा संबन्धी।

ऊर्ध्व दिशामें इस प्रकारकी मर्यादा करलेना कि 'पर्वतके इस भाग

સાતમા વ્રતનું વર્ણન.-(બીજું ગુણવ્રત)

(૨) દિગ્વ્રત—" પૂર્વ પશ્ચિમ આદિ દિશાઓમાં, હું આટલે દૂર સુધી જ જઈશ, એથી આગળ નહિ જઉં" એ પ્રમાણે દિશાઓની યા દિશાઓમાં મર્યાદા કરી લેવી એ દિગ્વ્રત છે. એ વ્રત ત્રણ પ્રકારનું છેઃ (૧) ઊર્ધ્વ, (૨) અધઃ, અને (૩) તિર્યક્દિશાસંબંધી.

ઊર્ધ્વ દિશામાં આ પ્રકારની મર્યાદા કરી લેવી કે 'પર્વતના અમુક ભાગ

वीयं वावी-कूव-भूमि,-घराइविसए तहा ।
वायव्वाइसु कोणेसु, पुव्वाइसु दिसासु य ॥ ३ ॥
मज्जायाए णियमणं, वक्खायं तिरियव्वयं । " इति ।

द्वितीयं वापी-कूप-भूमि गृहादिविषये तथा ।
वायव्यादिषु कोणेषु, पूर्वादिषु दिक्षु च ॥ ३ ॥
मर्यादाया नियमनं, व्याख्यातं तिर्यग्व्रतम् । " इति ।

गृहाद्यारोहणावरोहणविषये यन्मर्यादाया नियमनं 'तदधोदिग्व्रतम्। पूर्वपश्चिमादिदिक्षु वायव्यादिविदिक्षु च विषये यन्मर्यादानियमनं तत्तिर्यग्दिग्व्रतम्। दिग्व्रतधारणेन मर्यादितदिग्व्यतिरिक्तदिगाश्रितानां जीवानां हिंसादिदण्डो न भवतीति हि व्रतस्यास्य फलमवगन्तव्यम् ।

तकही मैं चढ़ूँगा, इससे उपर नहीं' यह ऊर्ध्वदिग्व्रत है। बावडी, कुंआ, तालाव, भूमिगृह (भौंहरा) आदिमें प्रवेश करनेकी मर्यादाका नियम करना अधोदिग्व्रत है। पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण दिशाओंमें तथा वायव्य, नैर्ऋत्य, ईशान और आग्नेय कोणोंमें मर्यादाका नियम करना कि–'अमुक दिशामें इससे आगे नहीं जाऊँगा' यह तिर्यग्दिग्व्रत है।

સુધી જ હું ચઢીશ, એથી વધારે ઉપર નહિ' એ ઊર્ધ્વ દિગ્વ્રત છે. વાવ, કૂવા, તળાવ, ભોંયરાં આદિમાં પ્રવેશ કરવાની મર્યાદાનો નિયમ કરવો એ અધોદિગ્વ્રત છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ દિશાઓમાં તથા વાયવ્ય, નૈઋર્ત્ય, ઈશાન, અને આગ્નેય કોણોમાં મર્યાદાનો નિયમ કરવો કે 'અમુક દિશામાં એથી આગળ હું નહિ જઉં' એ તિર્યગ્ દિગ્વ્રત છે.

(८–उपभोग-परिभोग-परिमाणव्रतम्)

उवभोगाइसु होइ, मज्जाया-णियमो उ जो ।
गुणव्वयेसु तं तीयं, वयमेत्थ जिणागमे ॥ १ ॥
भोयणा कम्मओ चेव, तमेयं दुविहं मयं ।
तत्थ भोयणओ ताव, बेमि एगेगसो कमा ॥ २ ॥

एतच्छायाच—

" उपभोगादिषु भवति मर्यादा-नियमस्तु यः ।
गुणव्रतेषु तत्तृतीयं, व्रतमत्र जिनागमे ॥ १ ॥
भोजनात्कर्मतश्चैव, तदेतद्द्विविधं मतम् ।
तत्र भोजनतस्तावद्ब्रवीम्येकैकशः क्रमात् ॥ २ ॥

अथात्र गुणव्रतेषु तृतीयं ब्रूते–'उपे'–ति–उपभोग–परिभोगौ प्राग्व्याख्यात-स्वरूपौ, तयोः परिमाणं=मर्यादानियमनमुपभोग-परिभोग-परिमाणम् । एतद्द्विविधम्–भोजनतः कर्मतश्च, तत्र–आर्द्रनयनिका[1]–दन्तधावन[2]–फला[3]–ऽभ्यञ्जनो[4]-द्वर्तन[5]-मज्जन[6]-वस्त्र[7]-विलेपन[8]-पुष्पा[9]-ऽऽभरण[10]–धूप[11]-पेय[12]–भक्षणौ[13]-दन[14]–सूप[15] –विकृति[16]-

आठवें व्रतका वर्णन

(तीसरा गुणव्रत)

(३) उपभोग-परिभोग-परिमाण व्रत–उपभोग और परिभोगकी व्याख्या पहले करचुके हैं । उनकी मर्यादा करना उपभोग-परिभोग-परिमाण व्रत है । यह व्रत दो प्रकारका है–(१) भोजनसे और (२) कर्मसे । आर्द्रनयनिका[1], दन्तधावन[2], फल[3], अभ्यञ्जन[4], उद्वर्त्तन[5], मज्जन[6], वस्त्र[7], विलेपन[8], पुष्प[9], आभरण[10], धूप[11], पेय[12], भक्षण[13], ओदन[14], सूप[15], विकृति[16],

આઠમા વ્રતનું વર્ણન-(ત્રીજું ગુણવ્રત)

(૩) ઉપભોગ-પરિભોગ-પરિમાણ વ્રત—ઉપભોગ અને પરિભોગની વ્યાખ્યા પહેલાં કરી ગયા છીએ. એની મર્યાદા કરવી એ ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણ વ્રત છે. એ વ્રત બે પ્રકારનું છે: (૧) ભોજનથી અને (૨) કર્મથી. ૧ આર્દ્રનયનિકા, ૨ દંતધાવન, ૩ ફળ, ૪ અભ્યંજન, ૫ ઉદ્વર્તન, ૬ મજ્જન, ૭ વસ્ત્ર, ૮ વિલેપન, ૯ પુષ્પ, ૧૦ આભરણ, ૧૧ ધૂપ, ૧૨ પેય, ૧૩ ભક્ષણ, ૧૪ ઓદન, ૧૫ સૂપ, ૧૬ વિકૃતિ, ૧૭ શાક, ૧૮ માધુરક, ૧૯ જમણ,

तंजहो-ल्लणिया दंत,-वणं चेव फलं तहा ।
अब्भंगणुव्वट्टणाइँ, मज्जणं वत्थमेव य ॥ ३ ॥

तद्यथा-ऽऽर्द्रनयनिका दन्तधावनं चैव फलं तथा ।
अभ्यञ्जनोद्वर्त्तने, मज्जनं वस्त्रमेव च ॥ ३ ॥

-शाकं-माधुरकं-जेमनं-पानीयं-मुखवासं-वाहनो-पानं-च्छयनं-सचित्त-द्रव्येषू-पभोग-परिभोगयोग्येषु पदार्थेषु परिमाण-(मर्यादा)-करणं भोजनतस्तथाहि-

[भोजनत उपभोगपरिभोगपरिमाण-व्रतम्]

स्नानाऽऽर्द्रं शरीरं प्रोञ्छितुं यद्वस्त्रमर्यादाकरणं तदार्द्रनयनिकाविधिपरिमाणकरणम् (१)। दन्तमलापनोदनाय दन्तकाष्ठादेर्मर्यादाकरणं-दन्तधावनविधिपरिमाणकरणम् (२)। स्नानात्पूर्वं शिरआदिविलेपनार्थमामलक्यादिफलानां विषये मर्यादानियमनं-फलविधिपरिमाणकरणम् (३)। स्नानात्पूर्वं शरीरमर्दनार्थं शतपाकसहस्रपाकादीनां तैलानां विषये मर्यादानियमनमभ्यञ्जनविधि-

शाकं, माधुरकं, जेमनं, पानीयं, मुखवासं, वाहनं, उपानत्, शयनं, सचित्त और द्रव्यं, इन उपभोग-परिभोग योग्य पदार्थोंमें मर्यादा करना, भोजनसे-उपभोग-परिभोग-परिमाण व्रत है। वह इस प्रकार-

(१) स्नान करनेसे भीगा हुआ शरीर पोंछनेके लिए वस्त्रोंकी मर्यादा करना आर्द्रनयनिकाविधिपरिमाण है । (२) दाँतोंका मैल दूर करनेके लिए दातौन आदिकी मर्यादा करना दन्तधावनविधिपरिमाण है। (३) स्नान करनेसे पहले मस्तक आदि पर लेप करनेके लिए आँवले आदि फलोंकी मर्यादा करनेको फलविधिपरिमाण कहते हैं। (४) स्नानसे पूर्व शरीर पर मालिस करनेके लिए शतपाक सहस्रपाक आदि

૨૦ પાનીય, ૨૧ મુખવાસ, ૨૨ વાહન, ૨૩ ઉપાનત્, ૨૪ શયન, ૨૫ સચિત્ત, ૨૬ દ્રવ્ય, એ ઉપભોગ-પરિભોગ યોગ્ય પદાર્થોમાં મર્યાદા કરવી, તે ભોજનથી-ઉપભોગ-પરિભોગ-પરિમાણ વ્રત છે. તે આ પ્રમાણે:—

(૧) સ્નાન કરવાથી ભીંજાયલું શરીર લૂછવાને માટે વસ્ત્રો (અંગૂછા)ની મર્યાદા કરવી તે આર્દ્રનયનિકા વિધિ પરિમાણ છે. (૨) દાંતનો મેલ દૂર કરવાને દાતણ આદિની મર્યાદા કરવી એ દંતધાવન વિધિ પરિમાણ છે. (૩) સ્નાન કર્યા પહેલાં મસ્તક આદિ પર લેપ કરવાને આંબળાં આદિ ફળોની મર્યાદા કરવી તે ફલ વિધિ પરિમાણ છે. (૪) સ્નાન પહેલાં શરીર પર માલીસ કરવાને

विलेवणं तहा पुप्फा-ऽऽभरणं चेव धूवणं ।
एवं जं लोयविक्खायं, पेयं भक्खणमोयणो ॥ ४ ॥

विलेपनं तथा पुष्पा-ऽऽभरणं चैव धूपनम् ।
एवं लोकविख्यातं, पेयं[12] भक्षण[13]मोदनैः[14] ॥ ४ ॥

परिमाणकरणम् (४)। स्नानात्पूर्वं शरीरमलापनोदनार्थं पिष्टकादिमर्यादाकरणमुद्वर्त्तनविधिपरिमाणकरणम् (५)। स्नानार्थं जलविषये मर्यादानियमो मज्जनविधिपरिमाणकरणम् (६)। परिधानाद्यर्थं वस्त्रविषये मर्यादानियमो वस्त्रविधिपरिमाणकरणम् (७)। चन्दनकुङ्कुमकेशरादिविषये मर्यादानियमो विलेपनविधिपरिमाणकरणम् (८)। शरीरादिषु धारणार्थं पुष्पविषये मर्यादानियमः पुष्पविधिपरिमाणकरणम् (९)। शरीरशोभार्थं कटक-कुण्डल-केयूराद्याभूषणविषये मर्यादानियमनमाभरणविधिपरिमाणकरणम् (१०)। वस्त्रशरीरादिकं सुवासयितुं धूपनयोग्यानां पदार्थानां मर्यादानियमो धूपविधि-

तैलोंकी मर्यादा करना अभ्यञ्जनविधिपरिमाण है। (५) स्नानसे पहले शरीरका मैल हटानेके लिए पीठी आदिकी मर्यादा करना उद्वर्त्तनविधिपरिमाण है। (६) स्नानके लिए जलकी मर्यादा करना मज्जनविधिपरिमाण है। (७) पहनने ओढ़ने आदिके लिए वस्त्रोंकी मर्यादा करना वस्त्रविधिपरिमाण है। (८) चन्दन, कुंकुम, केशर आदिकी मर्यादा करना विलेपनविधिपरिमाण है। (९) शरीर पर धारण करनेके लिए पुष्पोंकी मर्यादा करना पुष्पविधि-परिमाण है। (१०) शरीरकी शोभा बढ़ानेके लिए कड़ा, कुंडल, केयूर आदि आभूषणोंकी मर्यादा करना आभरणविधिपरिमाण है। (११) वस्त्र और शरीरको सुगन्धित करनेके

શતપાક સહસ્રપાક આદિ તેલોની મર્યાદા કરવી એ અભ્યંજન વિધિ પરિમાણ છે (૫) સ્નાન પહેલાં શરીરનો મેલ દૂર કરવાને પીઠી આદિની મર્યાદા કરવી એ ઉદ્વર્ત્તન વિધિ પરિમાણ છે. (૬) સ્નાનને માટે જળની મર્યાદા કરવી એ મજ્જન વિધિ પરિમાણ છે. (૭) પહેરવા ઓઢવા વગેરેને માટે વસ્ત્રોની મર્યાદા કરવી એ વસ્ત્ર વિધિ પરિમાણ છે. (૮) ચંદન, કુંકુમ, કેસર આદિની મર્યાદા કરવી એ વિલેપન વિધિ પરિમાણ છે. (૯) શરીર પર ધારણ કરવાને પુષ્પોની મર્યાદા કરવી એ પુષ્પ વિધિ પરિમાણ છે. (૧૦) શરીરની શોભા વધારવાને કડાં, કુંડલ, કેયૂર આદિ આભૂષણોની મર્યાદા કરવી એ આભરણ વિધિ પરિમાણ છે. (૧૧) વસ્ત્ર અને શરીરને સુગંધિત કરવાને ધૂપ દેવાના પદાર્થોની મર્યાદા

सूवो विगइ-सागाय, माहुरं जेमणं तहा।
पाणीयं मुहवासो य, वाहणो-पाणहा पुणो ॥ ९ ॥

सूपो[15] विकृति[16]-शाकौच[17], माधुरं[18] जेमनं[19] तथा।
पानीयं[20] मुखवासश्च[21], वाहनो-पानहौ[22] पुनः ॥ ९ ॥

परिमाणकरणम् (११)। पानयोग्यानां क्वाथौषधप्रपान(ण)कादीनां विषये मर्यादानियमनं पेयविधिपरिमाणकरणम् (१२)। पक्वान्नानां विषये मर्यादा-नियमनं भक्षणविधिपरिमाणकरणम् (१३)। कलमादिरूपे शालौ मर्यादा-करणमोदनविधिपरिमाणकरणम् (१४)। ओदनादौ सम्मेल्य खाद्यानां दालानां विषये मर्यादानियमः सूपविधिपरिमाणकरणम् (१५)। घृतदुग्धादिविषये मर्यादानियमो विकृतिविधिपरिमाणकरणम् (१६)। वास्तूकादीनां शाकानां विषये मर्यादानियमः शाकविधिपरिमाणकरणम् (१७)। खाद्यानां पक्व-स्वाद्य-मिष्ट-कदली-रसाल-पनसादीनां फलानां विषये मर्यादानियमो माधुरकविधि-

लिए धूप दिये जाने योग्य पदार्थोंकी मर्यादा करना धूपविधिपरिमाण है। (१२) पीने योग्य क्वाथ (काढ़ा) औषध तथा प्रपानक (शर्बत) आदि वस्तुओंकी मर्यादा करना पेयविधिपरिमाण है। (१३) पकवानोंकी मर्यादा करना भक्षणविधिपरिमाण है। (१४) कलम आदि जातिके शालि (चावल)की मर्यादा करना ओदनविधिपरिमाण है। (१५) चा-वल आदिमें मिलाकर खाने योग्य दालोंकी मर्यादा करना सूपविधिपरि-माण है। (१६) घी दूध आदिकी मर्यादा करना विकृतिविधिपरिमाण है। (१७) बथुआ आदि शाकोंकी मर्यादा करना शाकविधिपरिमाण है। (१८) पके हुए, स्वादिष्ट, मीठे केला, आम, पनस आदि फलोंकी

કરવી એ ધૂપ વિધિ પરિમાણ છે. (૧૨) પીવા યોગ્ય ક્વાથ (કાઢા) ઔષધ તથા શરબત આદિ વસ્તુઓની મર્યાદા કરવી એ પેયવિધિ પરિમાણ છે. (૧૩) પકવાનોની મર્યાદા કરવી એ ભક્ષણ વિધિ પરિમાણ છે. (૧૪) કમોદ આદિ જાતિના ચોખાની મર્યાદા કરવી એ ઓદન વિધિ પરિમાણ છે. (૧૫) ચોખા આદિમાં મેળવીને ખાવા માટેની દાળોની મર્યાદા કરવી એ સૂપવિધિ પરિમાણ છે. (૧૬) ઘી દૂધ આદિની મર્યાદા કરવી એ વિકૃતિ વિધિ પરિમાણ છે. (૧૭) ભાજી આદિ શાકોની મર્યાદા કરવી એ શાક વિધિ પરિમાણ છે. (૧૮) પાકાં, સ્વાદિષ્ટ, મીઠાં કેળાં, કેરી, ફણસ આદિ ફળોની મર્યાદા

सयणं सचित्तं दव्वं, इच्चेवं सव्ववत्थुसुं ।
मज्जायाए णियमणं, मयं भोयणओ वयं ॥ ६ ॥ इति ।

शयनं सचित्तं द्रव्यम्, इत्येवं सर्ववस्तुषु ।
मर्यादाया नियमनं, मतं भोजनतो व्रतम् ॥ ६ ॥" इति ।

परिणामकरणम् (१८) । सेव-पूप-पक्कवटी-प्रभृतीनां विषये मर्यादानियमो जेमनविधिपरिमाणकरणम् (१९)। जलविषये मर्यादानियमः पानीयविधि परिमाणकरणम् (२०) । मुखं वासयितुं लवङ्गकर्पूरादीनां विषये मर्यादानियमो मुखवासविधिपरिमाणकरणम् (२१)। वहनार्थं हस्त्यश्वप्रवहणादिविषये मर्यादानियमनं–वाहनविधिपरिमाणकरणम् (२२) । पादरक्षार्थमुपानन्मोचकादिषु मर्यादानियम उपानद्विधिपरिमाणकरणम् (२३)। शयनार्थं मञ्च-

मर्यादा करना माधुरकविधिपरिमाण है । (१९) सेव, पूआ, बड़ा, पकौड़ी आदिकी मर्यादा करना जेमनविधिपरिमाण है । (२०) पीनेके जलकी मर्यादा करना पानीयविधिपरिमाण है। (२१) मुखको सुवासित करनेके लिए लूँग कपूर आदि वस्तुओंकी मर्यादा करना मुखवासविधिपरिमाण है।(२२) वाहन चार प्रकारके होते हैं-(१) चलनेवाले-घोड़ा, ऊँट, हाथी, बलद आदि, (२) फिरनेवाले-गाड़ी, मोटर, ट्राम, साईकल, रथ आदि, (३) तैरनेवाले-स्टीमर, डोंडी आदि, (४) उडनेवाले-हवाईविमान, बलुन आदि, इन चार प्रकारके वाहनोंकी धूमने फिरने आदिके लिए मर्यादा करना वाहनविधिपरिमाण है। (२३) पैरोंकी रक्षाके लिए जूते (पगरखी) मौजे आदिकी मर्यादा करना

કરવી એ માધુરક વિધિ પરિમાણુ છે. (૧૯) સેવ, પૂડા, પેડા, પકોડી આદિની મર્યાદા કરવી એ જમણુવિધિ પરિમાણુ છે. (૨૧) મુખને સુવાસિત કરવાને લવંગ, કપૂર, આદિ વસ્તુઓની મર્યાદા કરવી એ મુખવાસ વિધિ પરિમાણુ છે. (૨૨) વાહન ચાર પ્રકારના બતાવ્યા છે—(૧) ચાલવાવાળા-ઘોડા, ઊંટ, હાથી, બળદ વિગેરે. (૨) ફરવાવાળા–ગાડી, મોટર, બગી, ટ્રામ, સાઇકલ, રથ વિગેરે. (૩) તરવાવાળા–સ્ટીમર, વહાણુ, હોડી વિગેરે. (૪) ઉડવાવાળા–હવાઈ જહાજ, બલુન વિગેરે..આ ચાર પ્રકારના વાહનોની જવા–આવવા કે ફરવા માટે મર્યાદા કરવી એ વાહન વિધિ પરિમાણુ છે. (૨૩) પગની રક્ષાને માટે પગરખાં મોજાં વગેરેની

कादिविषये मर्यादानियमनं शयनविधिपरिमाणकरणम् (२४)। सचित्ते-एलादिसचित्तवस्तुविषये मर्यादानियमः सचित्तविधिपरिमाणकरणम् (२५)। द्रव्याणां खाद्यस्वाद्यादीनामेकद्वयादिसंख्याविषये मर्यादानियमनं द्रव्यविधिपरिमाणकरण(२६)मिति। अत्रेदमवधेयम्—

यस्तूत्कृष्टव्रतधारी तेन चतुर्विध आहारः प्रासुक एव ग्रहीतव्यः, तदभावेऽप्रासुकोऽपि सचित्तवर्जः, तदभावे चानन्तकायबहुबीजवर्जः॥

सर्वाऽसामर्थ्ये तु–" सचित्त-दव्व-विगई-वाणह तंबोल-वत्थ-कुसुमेसु। वाहण-सयण-विलेवण-बंभ-दिसि-ण्हाण-भत्तेसु॥ १॥" इत्युक्त-

उपानद्विधिपरिमाण है। (२४) सोनेके लिए खाट पलंग आदिकी मर्यादा करना शयनविधिपरिमाण है। (२५) इलायची ताम्बूल आदि सचित्त वस्तुओंकी मर्यादा करना सचित्तविधिपरिमाण है। (२६) खादिम स्वादिम आदि द्रव्योंके विषयमें एक दो आदि संख्याकी मर्यादा करना द्रव्यविधिपरिमाण है।

तात्पर्य यह है कि—जो उत्कृष्ट व्रतधारी है उसे चारों प्रकारका प्रासुक ही आहार ग्रहण करना चाहिए, यदि प्रासुक न ग्रहण करे तो सचित्तका त्याग करना चाहिए, यदि सचित्तका भी त्याग न करे तो अनन्तकाय और बहुबीजका त्याग तो करना ही चाहिए। उपरोक्त सब न कर सके तो कमसे कम–सचित्त १, द्रव्य (खाद्यपदार्थोंकी संख्या) २, विकृति (विगई-दूध आदि) ३, उपानत् (पगरखी मौजे आदि) ४,

મર્યાદા કરવી એ ઉપાનત્ વિધિ પરિમાણુ છે. (૨૪) સૂવાને માટે ખાટ પલંગ આદિની મર્યાદા કરવી એ શયન વિધિ પરિમાણુ છે. (૨૫) ઇલાયચી, તાંબૂલ, આદિ સચિત્ત વસ્તુઓની મર્યાદા કરવી એ સચિત્તવિધિ પરિમાણુ છે. (૨૬) ખાદિમ સ્વાદિમ આદિ દ્રવ્યોની બાબતમાં એક બે આદિ સંખ્યાની મર્યાદા કરવી એ દ્રવ્ય વિધિ પરિમાણુ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે–જે ઉત્કૃષ્ટ વ્રતધારી છે તેણે ચારે પ્રકારના પ્રાસુક આહાર જ ગ્રહણુ કરવા જોઇએ, જો પ્રાસુક ન ગ્રહણુ કરે તો સચિત્તનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, જો સચિત્તનો પણુ ત્યાગ ન કરે તો અનંતકાય અને બહુબીજનો ત્યાગ તો કરવો જ જોઈએ. એ બધું ન કરી શકે તો ૧ સચિત્ત, ૨ દ્રવ્ય (ખાદ્ય પદાર્થોની સંખ્યા), ૩ વિકૃતિ (વિગઈ–દૂધ વિગેરે), ૪ ઉપાનત્

कर्मत-उपभोगपरिभोग-परिमाणव्रतम् ।

उवभोगाइसु साहण,-दव्वाणमुवज्जणाय वावारो ।
तस्सिं जं परिमाणं, चइऊणऽच्चंत सावज्जं ॥ १ ॥
इणमुवभोगाईणं, कम्मा वयमागमे समक्खायं । इति ।

एतच्छायाच—
" उपभोगादिषु साधन-द्रव्याणामुपार्जनाय व्यापारः ।
तस्मिन् यत्परिमाणं, त्यक्त्वाऽत्यन्तसावद्यम् ॥ १ ॥
इदमुपभोगादीनां कर्मतो व्रतमागमे समाख्यातम् । " इति ।

प्रकाराणां चतुर्दशानां—सचित्त-द्रव्य-विकृ-त्युपान ताम्बूल-वस्त्र-कुसुम-वाहन-शयन-विलेपन-ब्रह्मचर्य-दिशा-स्नान-भक्तानां विषये प्रतिदिनं यथाशक्ति नियमोऽवश्यं कर्त्तव्यः ॥

अथ कर्मत-उपभोग-परिभोग-परिमाणव्रतं व्याख्यास्यामः—

उपभोगपरिभोगसाधनीभूतद्रव्योपार्जनार्थं यो व्यापारः सोऽप्युपचारादुपभोगपरिभोगशब्देनोच्यते, इत्येवं च कर्मतः=व्यापारत इत्यर्थस्तस्मादुपभोग-परिभोगयोः प्राप्त्यर्थमत्यन्तसावद्यव्यापारपरित्यागपूर्वकं यन्मर्यादाकरणं तत्कर्मतउपभोगपरिभोगपरिमाणव्रतमिति भावः ॥

ताम्बूल ५, वस्त्र ६, पुष्प ७, वाहन ८, शयन (खाट-पलंग आदि) ९, विलेपन (चन्दनादि) १०, ब्रह्मचर्य ११, दिशा १२, स्नान १३ और भक्त (भोजन) १४, इनके विषयमें मर्यादा करने रूप चौदह नियम तो श्रावकको यथाशक्ति प्रतिदिन अवश्य चितारने (करने) चाहिए ।

अब कर्मसे उपभोग-परिभोग-परिमाण व्रतका व्याख्यान करते हैं-

उपभोग परिभोगके योग्य पदार्थोंकी प्राप्तिका साधन द्रव्य है ।

(પગરખાં-મોજાં), ૫ તાંબૂલ, ૬ વસ્ત્ર, ૭ પુષ્પ, ૮ વાહન, ૯ શયન (પાટ -પલંગ વગેરે), ૧૦ વિલેપન (ચંદનાદિ), ૧૧ બ્રહ્મચર્ય, ૧૨ દિશા, ૧૩ સ્નાન અને ૧૪ ભક્ત (ભોજન), એટલી બાબતોમા મર્યાદા કરવા રૂપ ચૌદ નિયમ તો શ્રાવકે યથાશક્તિ પ્રતિદિન અવશ્ય કરવા જોઇએ.

હવે કર્મથી ઉપભોગ-પરિભોગ પરિમાણ વ્રતનું વ્યાખ્યાન કરીએ છીએ:-

ઉપભોગ પરિભોગને યોગ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિનું સાધન દ્રવ્ય છે. એટલે એ દ્રવ્યને ઉપાર્જન કરવાને માટે કરવામાં આવતો વ્યાપાર પણ ઉપભોગ પરિભોગ

शिक्षाव्रतानि (४)

इह संवुत्ता सिक्खा, परमपयप्पत्तिसाहिया किरिया ।
तव्वहुलाइँ वयाइं, जाइं सिक्खावयाइँ एयाइँ ॥ १ ॥
सामाइयं च देसावगासियं पोसहोववासो य ।
अइहीण संविभागो, इच्चेवं ताणि चत्तारि ॥ २ ॥

एतच्छायाच—
" इह समुक्ता शिक्षा, परमपदप्राप्तिसाधिका क्रिया ।
तद्बहुलानि व्रतानि, यानि शिक्षाव्रतान्येतानि ॥ १ ॥
सामायिकं च देशावकाशिकं पोषधोपवासश्च ।
अतिथीनां संविभागः, इत्येवं तानि चत्वारि ॥ २ ॥

अथ शिक्षाव्रतान्याह—

'चत्वारि शिक्षे-'ति—शिक्षणं शिक्षा=परमपदप्राप्तिसाधनीभूता क्रिया तस्यै, यद्वा तत्प्रधानानि व्रतानि—शिक्षाव्रतानि पुनः पुनरासेवनार्हाणीत्यर्थः । एतानि चत्वारि यथा—सामायिकं, देशावकाशिकं, पौषधोपवासोऽतिथिसंविभागश्चेति । तत्र—

अतः उस द्रव्यको उपार्जन करनेके लिए किया जानेवाला व्यापार भी उपभोग-परिभोग शब्दसे कहा जाता है, इस लिए इसका अर्थ यह हुआकि उपभोग-परिभोगकी प्राप्तिके लिए अत्यन्त सावद्य व्यापारका परित्याग करके (व्यापारकी) मर्यादा करलेना कर्मसे-उपभोग-परिभोग परिमाण व्रत है ।

शिक्षाव्रत. (४)

परम पदको प्राप्त करनेकी कारणभूत क्रियाको शिक्षा कहते हैं । शिक्षाके लिए व्रत या शिक्षा-प्रधान व्रत शिक्षाव्रत कहलाते हैं, अर्थात् शिक्षाव्रत वे हैं जिन्हें बारम्बार सेवन करना पड़ता है । शिक्षाव्रत चार

શબ્દથી જ કહેવામાં આવે છે; તેથી એનો અર્થ એ થયો કે ઉપભોગ-પરિભોગની પ્રાપ્તિને માટે અત્યંત સાવદ્ય વ્યાપારનો પરિત્યાગ કરીને (વ્યાપારની) મર્યાદા કરી લેવી એ કર્મથી-ઉપભોગ-પરિભોગ-પરિમાણ વ્રત છે.

શિક્ષાવ્રત (૪)

પરમ પદને પ્રાપ્ત કરવાની કારણભૂત ક્રિયાને શિક્ષા કહે છે. શિક્ષાને માટે વ્રત યા શિક્ષાપ્રધાન વ્રત એ શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે, અર્થાત્ શિક્ષાવ્રત એ છે કે

(९ सामायिकव्रतम्)-

जो सव्वजीवेसु समाणभावो,-अरागदोसेण समो इहेसो।
एयस्स आयो कहिओ समायो,-सामाइयं होइ वयं तत्यथं॥३॥
चाओ सावज्जजोगाणं, णिरवज्जाण सेवणं।
आवस्सगं वये अस्सिं,-मुभयं किंति वुच्चइ ॥ ४॥

यः सर्वजीवेषु समानभावः, अरागदोषेण सम इहैषः।
एतस्याऽऽयः कथितः समायः सामायिकं भवति व्रतं तदर्थम् ॥ ३॥
त्यागः सावद्ययोगानां निरवद्यानां सेवनम्।
आवश्यकं व्रतेऽस्मिन्नुभयं किमित्युच्यते ॥ ४॥

सामायिकम्—समः-समत्वं=रागद्वेषरहितत्वेन सर्वेषु जीवेषु स्वात्मसाम्यवत्त्वं, सम-शब्दस्यात्र भावप्रधाननिर्दिष्टत्वात्, तस्याऽऽयः=प्राप्तिः समायः=प्रवर्द्धमानशारदचन्द्रकलावत्प्रतिक्षणविलक्षणज्ञानादिलाभः, स प्रयोजनमस्य सामायिकं, यद्वा समस्याऽऽयो यस्मात्तत्समायं तदेव सामायिकं, तच्च तद्व्रतं च सामायिकव्रतम्। एतद्धि सर्वसुखनिदानभूतायाः सर्वेषु जीवेषु स्वात्मतुल्यदर्शनरूपायाः

१—'तदस्य प्रयोजनम्' इति ठक्।
२—विनयादित्वात्स्वार्थे ठक्।

हैं—(१) सामायिक, (२) देशावकाशिक, (३) पोषधोपवास और (४) अतिथिसंविभाग।

(९वें व्रतका वर्णन.)

(१) सामायिक—सम भावका आय (प्राप्ति) होना समाय है, और समायके लिए की जानेवाली क्रियाको सामायिक कहते हैं। समस्त सुखोंके साधन और प्राणीमात्रको अपने समान देखनेवाले ऐसे समता-भावकी प्राप्तिके लिए सामायिक व्रतका अनुष्ठान किया जाता है। इसमें सावद्य

જેને વારંવાર સેવન કરવું પડે છે. શિક્ષાવ્રત ચાર છે: (૧) સામાયિક, (૨) દેશાવકાશિક, (૩) પોષધોપવાસ, અને (૪) અતિથિ સંવિભાગ.

(૯—નવમા વ્રતનું વર્ણન.)

(૧) સામાયિક—સમભાવની આય (પ્રાપ્તિ) થવી એ સમાય છે, અને સમાયને માટે કરવામાં આવતી ક્રિયાને સામાયિક કહે છે. બધાં સુખોનાં સાધનભૂત અને પ્રાણીમાત્રને પોતાની સમાન જોનારા એવા સમતાભાવની પ્રાપ્તિ માટે સામાયિક વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે છે. એમાં સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ

कम्माणं पावहेऊणं, कालओ परिवज्जणं ।
सावज्जजोगसंचाओ, णेओ एत्थ जिणागमे ॥ ५ ॥
सुद्धाणं किरियाणं जं, सव्वहा परिपालणं ।
तमेयं णिरवज्जक्ख,-जोगसेवणमीरियं ॥ ६ ॥
समत्तापत्तये चऽस्सो, भयस्सावस्सगत्तणं ।
तम्हा एयं दुगं तुल्लं, जयणेण समायरे ॥ ७ ॥

कर्मणां पापहेतूनां, कालतः परिवर्जनम् ।
सावद्ययोगसंत्यागो ज्ञेयोऽत्र जिनागमे ॥ ५ ॥
शुद्धानां क्रियाणां यत्सर्वथा परिपालनम् ।
तदेतन्निरवद्याख्ययोगसेवनमीरितम् ॥ ६ ॥
समत्वापत्तये चास्योभयस्यावश्यकत्वम् ।
तस्मादेतद्द्विकं तुल्यं, यतनेन समाचरेत् ॥ ७ ॥

समतायाः प्राप्तयेऽनुष्ठीयते । अत्र च सावद्ययोगपरिवर्जनं निरवद्ययोग-प्रतिसेवनं चाऽऽवश्यकं, तत्र पापोत्पादकानां कायिक-वाचिक-मानसिकानां व्यापाराणां (दोषाणां) कालमर्यादया परित्यागः–सावद्ययोगपरिवर्जनम् ॥ ५ ॥ शुद्धानां क्रियाणामाचरणं-निरवद्ययोगप्रतिसेवनम्, साम्यभावप्राप्तये चैनयोस्तुल्यं प्रयोजनमस्ति तस्मात् सावद्ययोगपरिवर्जनवन्निरवद्ययोगपरिसेवनेऽपि सप्रयत्नेन भाव्यम् ।

योगका त्याग और निरवद्य योगका सेवन करना आवश्यक है। मन वचन और कायाके पाप–जनक व्यापारोंका कालकी मर्यादा करके त्याग करदेना सावद्ययोग परित्याग है और शुद्ध क्रियाओंमें प्रवृत्ति करना निरवद्य योगका प्रतिसेवन है। समताभावकी प्राप्ति करनेके लिए ये दोनों समान रूपसे उपयोगी हैं, अतः सावद्य योगको त्याग करनेकी तरह निरवद्य योगमें प्रवृत्ति करनेका भी प्रयत्न करना चाहिए।

અને નિરવદ્ય યોગનું સેવન કરવું આવશ્યક છે. મન, વચન અને કાયાના પાપજનક વ્યાપારોની કાળની મર્યાદા કરીને ત્યાગ કરવો એ સાવદ્યયોગ પરિત્યાગ છે અને શુદ્ધ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ નિરવદ્ય યોગનું પ્રતિસેવન છે. સમતાભાવની પ્રાપ્તિ કરવાને એ બેઉ સરખી રીતે ઉપયોગી છે, માટે સાવદ્યયોગનો ત્યાગ કરવાની પેઠે નિરવદ્ય યોગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાનો પણ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

वोच्छं सामाइयस्सास्स, वयस्सायरणे विहिं ।
समणस्संतिए गच्चा, कुज्जा सामाइयव्वयं ॥ ८ ॥
जं वा पोसहसालाए, उज्जाणे वा गिहेवि वा ।
सुविवित्ते थले ठिच्चा, अणुचिट्ठे जहिं-कहिं ॥ ९ ॥
धओत्तरीओ परिहाणवत्थं, तहेव मुत्तेगदसं वसाणो ।
बद्धा सदोरं मुहवत्तिमासे, पमट्ठभूसंथरियासणट्ठो ॥ १० ॥

वक्ष्ये सामायिकस्यास्य, व्रतस्याचरणे विधिम् ।
श्रमणस्यान्तिके गत्वा, कुर्यात्सामायिकव्रतम् ॥ ८ ॥
यद्वा पौषधशालायामुद्याने वा गृहेऽपिवा ।
सुविविक्ते स्थले स्थित्वा,-ऽनुतिष्ठेद् यत्र कुत्र ॥ ९ ॥
धत्तोत्तरीयः परिधानवस्त्रं, तथैव मुक्तैकदशं वसानः ।
बद्ध्वा सदोरां मुखवस्त्रीमास्ये, प्रमृष्टभूसंस्तरितासनस्थः ॥ १० ॥

एतद्व्रताचरणविधिर्यथा—

श्रमणोपाश्रये, पौषधशालायामुद्याने स्वपरगृहे वा, अर्थाद् यत्र निर्व्यापारता चित्तस्थिरता च सर्वथा स्यादेतादृशे विविक्ते स्थळे यत्रकापि-उत्तरीयं मुक्तैकदशं परिधानवासश्च वसानः प्रमार्जन्या प्रमृष्टायां भूमावास्तृत आसने समुपविष्टः

२ श्रमणोपाश्रये-"समणोवस्सए" इति भगवती श. ८ उ. ५।

इस व्रतके आचरणकी विधि इस प्रकार है—

मुनिके समीप, पौषधशालामें, उद्यानमें या स्व परके गृहमें अर्थात् जहाँ मनमें संकल्प-विकल्प न उठें और चित्त स्थिर रहे, ऐसे किसीभी एकान्त स्थानमें मुक्तैकदश होकर अर्थात् धोतीकी एक लाँग खुली रखकर, उत्तरासण (दुपट्टा) ओढ़कर पूँजणीसे पूँजी हुई भूमिमें बिछे हुए आसन पर बैठकर, पडिलेहण करके डोरासहित मुखवस्त्रिका मुख पर

વ્રતના આચરણની વિધિ આ પ્રમાણે છેઃ—

મુનિની સમીપે, પૌષધશાળામાં, ઉદ્યાનમાં યા પારકા કે પોતાના ઘરમાં અર્થાત્ જ્યાં મનમાં સંકલ્પ-વિકલ્પ ન ઉઠે અને ચિત્ત સ્થિર રહે, એવા કોઈ પણ એકાન્ત સ્થાનમાં મુક્તૈકદશ થઈને અર્થાત્ ધોતીયાની પાટલી છૂટી કરીને ઉત્તરાસણ (ખેસ) ઓઢીને પૂંજણીથી પૂંજેલી ભૂમિમાં બિછાવેલા આસન પર બેસીને, પડિલેહણ કરીને, દોરાસહિત મુખવસ્ત્રિકા મુખ પર બાંધીને,

सणमुक्करणो रसा तयाणिं, समणं वा जिणमेव वंदिऊण।
इरियावहियाविहाणजुत्तो, समणाणाअ चरे य काउस्सग्गं ॥११॥
तओ पढिय 'लोगस्स,'–पाढं सड्ढो समाहिओ।
समणस्स मुहा विन्न-सावगस्स मुहावि वा॥ १२ ॥
तयभावे सयं वावि, पसन्नप्पा वियक्खणो।
'करेमिभंते' इचस्स, पाढं किच्चा जिइंदिओ ॥ १३ ॥

सनमस्करणा रसात्तदानीं श्रमणं वा जिनमेव वन्दित्वा।
ऐर्यापथिकीविधानयुक्तः श्रमणाज्ञया चरेच्च कायोत्सर्गम् ॥ ११ ॥
ततः पठित्वा ' लोगस्स '–पाठं श्राद्धः समाहितः।
श्रमणस्य मुखाद्विज्ञश्रावकस्य मुखादपिवा ॥ १२ ॥
तदभावे स्वयं वाऽपि, प्रसन्नात्मा विचक्षणः।
'करेमिभंते' इत्यस्य, पाठं कृत्वा जितेन्द्रियः ॥ १३ ॥

सप्रतिलेखनं सदोरकमुखवस्त्रिकां मुखे बद्ध्वा नमस्कारमन्त्रमुच्चार्य श्रमणसत्त्वे तं, तदसत्त्वे श्री-वर्द्धमानस्वामिनं वन्दित्वा सामायिकार्थं तत्सकाशादाज्ञामादाय श्रावकः क्रमेणैर्यापथिक्याः कायोत्सर्गं पालयेत्ततो 'लोगस्स' इति पठित्वा श्रमणमुखाद् विज्ञस्य श्रमणोपासकस्य मुखात्स्वयमपिवा ' करेमिभंते ' पाठेन द्वाभ्यां करणाभ्यां

बाँधकर, ' णमोक्कार ' मंत्र बोलकर यदि साधुजी हों तो उन्हें वन्दना करके, और यदि न हो तो श्री वर्धमान स्वामीको वन्दना करके उनसे सामायिककी आज्ञा लेकर श्रावक, क्रमसे ऐर्यापथिक कायोत्सर्ग पालन करे। इसके पश्चात् ' लोगस्स 'का पाठ करे। फिर साधुजीसे या विद्वान् श्रावकसे अथवा अपने ही मुखसे ' करेमिभंते 'के पाठ द्वारा दो करण तीन योगोंसे इच्छानुसार एक दो तीन आदि सामायिक लेलेवें।

' णुमोक्कार ' मंत्र बोलीने, जो साधुजी होय तो तेमने वंदना करीने अने न होय तो श्री वर्धमान स्वामीने वंदना करीने अने तेमनी पासेथी सामायिकनी आज्ञा लईने श्रावक, क्रमे करीने ऐर्यापथिक कायोत्सर्ग पालन करे, पछी ' लोगस्स 'नो पाठ करे, पछी साधुजी पासेथी या विद्वान् श्रावक पासेथी अथवा पोताना ज मुखवडे ' करेमि भंते 'ना पाठद्वारा बे करण त्रण योगे करीने इच्छानुसार एक बे त्रण आदि सामायिक लई ले. त्यारपछी 'नमो-

दोहिं करणओ नीहिं, जोएहिं च जहिच्छियं ।
गिण्हिज्जा समणोवासी, वयं सामाइयं सया ॥ १४ ॥
'नमोत्थुणं'-ति तप्पच्छा, दुवारं पपढे सुही ।
समणं वद्धमाणं वा, वंदिऊण तहा पुणो ॥ १५ ॥
समिइपंचग-गुत्तितिगासिओ, ववहरे य मुणीव समाहिओ ।
पवयणामियसायवसंगओ, णियसरूवविचिंतणतप्परो ॥ १६ ॥
सज्झाय-ज्झाणओ धम्म-चचाए य मुहु-मुहु ।
अणुचिट्ठे वयं सामा,-इयं दोसविवज्जियं ॥ १७ ॥ इति ।

द्वाभ्यां करणाभ्यां त्रिभिर्योगैश्च यथेच्छितम् ।
गृह्णीयाच्छ्रमणोपासी, व्रतं सामायिकं सदा ॥ १४ ॥
'नमोत्थुणं'-इति तत्पश्चाद्द्विवारं प्रपठेत्सुधीः ।
श्रमणं वर्द्धमानं वा, वन्दित्वा तथा पुनः ॥ १५ ॥
समितिपञ्चकगुप्तित्रिकाश्रितो व्यवहरेच्च मुनिरिव समाहितः ।
प्रवचनामृतस्वादवशंगतो निजस्वरूपविचिन्तनतत्परः ॥ १६ ॥
स्वाध्याय-ध्यानतो धर्मचर्चया च मुहुर्मुहुः ।
अनुतिष्ठेद् व्रतं सामायिकं दोषविवर्जितम् ॥ १७ ॥" इति ।

त्रिभिर्योगैश्च यथेच्छमेकद्व्यादिक्रमेण सामायिकं गृह्णीयात्, तदनु द्विः 'नमोत्थुणं' पठेत्, पुनः श्रमणं श्रीवर्द्धमानस्वामिनं वा वन्दित्वाऽधस्तनोक्तविधिना पञ्च समितीस्तिस्रो गुप्तीश्चाऽऽराधयन् मुनिवदप्रमत्तो व्यवहरेत्, स्वाध्याय-ध्यान-धर्मचर्चाभिर्दोषरहितं-दोषैः-मनोवाक्कायसम्बन्धिभिर्द्वात्रिंशद्भी रहितं-वर्जितं मुहुर्मुहुः

इसके पश्चात् ' नमोत्थुणं 'का दो बार पाठ करे । फिर श्रमण (साधु) या श्री महावीर स्वामीको वन्दना करके, नीचे लिखी हुई विधिके अनुसार पाँच समिति तीन गुप्तिकी आराधना करता हुआ मुनिकी तरह अप्रमादी होकर विचरे । अर्थात्-स्वाध्याय, ध्यान, धर्मचर्चा आदि करता हुआ बारम्बार निर्दोष सामायिकमें रहे ।

त्थुणं 'नो બે વાર પાઠ કરે. પછી શ્રમણ (સાધુ) યા શ્રી મહાવીર સ્વામીને વંદના કરીને, નીચે લખેલી વિધિ પ્રમાણે પાંચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિની આરાધના કરતાં મુનિની પેઠે અપ્રમાદી થઈને વિચરે. અર્થાત્-સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, ધર્મચર્ચા આદિ કરતાં વારંવાર નિર્દોષ સામાયિકમાં રહે.

सामायिकमनुतिष्ठेत्, तत्र मनसो दश, वचसो दश, कायस्य द्वादशेत्येवं सर्वे द्वात्रिंशद्दोषा भवन्ति, तत्र—

मनसो दश दोषा यथा—

" अविवेगं जसो-कित्ती-लाभत्थी गव्व-भयं-नियाणत्थी ।
संसयरोस अविणओ अवहुमाणे ए दोसा भणियव्वा " ॥१॥

सामायिकमें मन-वचन-काया सम्बन्धी बत्तीस दोष होते हैं वे इस प्रकार—

सामायिकमें मनके दश दोष—

(१) विवेक विना सामायिक करे तो 'अविवेक' दोष।
(२) यशकीर्त्तिके लिये सामायिक करे तो 'यशोवांछा' दोष।
(३) धनादिकके लाभकी इच्छासे सामायिक करे तो 'लाभवांछा' दोष।
(४) गर्व-अहंकार (घमन्ड) सहित सामायिक करे तो 'गर्व' दोष।
(५) राजादिकके भयसे सामायिक करे तो 'भय' दोष।
(६) सामायिकमें नियाणो (निदान) करे तो 'निदान' दोष।
(७) फलमें सन्देह रखकर सामायिक करे तो 'संशय' दोष।
(८) सामायिकमें क्रोध, मान, माया, लोभ करे तो 'रोष' दोष।
(९) विनयपूर्वक सामायिक न करे, तथा सामायिकमें देव, गुरु, धर्मकी अविनय आशातना करे तो 'अविनय' दोष।

સામાયિકમાં મન વચન કાયા સંબંધી બત્રીસ દોષ હોય છે તે આ પ્રમાણે—

સામાયિકમાં મનના દસ દોષ—

(૧) વિવેક વિના સામાયિક કરે તો 'અવિવેક' દોષ.
(૨) યશકીર્તિને માટે સામાયિક કરે તો 'યશોવાંછા' દોષ.
(૩) ધનાદિકના લાભની ઇચ્છાથી સામાયિક કરે તો 'લાભવાંછા' દોષ.
(૪) ગર્વ-અહંકાર સહિત સામાયિક કરે તો 'ગર્વ' દોષ.
(૫) રાજાદિકના ભયથી સામાયિક કરે તો 'ભય' દોષ,
(૬) સામાયિકમાં નિયાણું (નિદાન) કરે તો 'નિદાન' દોષ.
(૭) ફળમાં સંદેહ રાખીને સામાયિક કરે તો 'સંશય' દોષ.
(૮) સામાયિકમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કરે તો 'રોષ' દોષ.
(૯) વિનયપૂર્વક સામાયિક ન કરે, તથા સામાયિકમાં દેવ ગુરૂ ધર્મનો અવિનય-આશાતના કરે તો 'અવિનય' દોષ.

वचसो दश दोषा यथा—

" कुवयणं सहसाकारे सच्छंदसंखेव कलहं च ।
विगहा विहासोऽसुद्धं, निरवेक्खो मुणमुणा दोसा (दस) " ॥२॥

(१०) बहुमान-भक्तिभावपूर्वक सामायिक न करके वेगार (वेठ) समझ कर सामायिक करे तो 'अबहुमान' दोष।

वचनके दश दोष—

(१) कुत्सित वचन बोले तो 'कुवचन' दोष।
(२) विना विचारे बोले तो 'सहसाकार' दोष।
(३) सामायिकमें राग उत्पन्न करनेवाले संसारसंबन्धी गीत ख्याल आदि गाने गावे तो 'स्वच्छन्द' दोष।
(४) सामायिकमें पाठ और वाक्यको टूंका करके बोलेतो 'संक्षेप' दोष।
(५) सामायिकमें क्लेशकारी वचन बोले तो 'कलह' दोष।
(६) 'राजकथा, देशकथा, स्त्रीकथा, भोजनकथा' इन चार कथाओंमेंसे कोई कथा करे तो 'विकथा' दोष।
(७) सामायिकमें हँसी, मसखरी, ठट्ठा, रोल, करे तो 'हास्य' दोष।
(८) सामायिकमें गड़बड़ करके उतावला२ बोले, और अशुद्ध पढे-बोले तो 'अशुद्ध' दोष।

(૧૦) બહુમાન-ભક્તિભાવપૂર્વક સામાયિક ન કરતાં વેઠ સમજી સામાયિક કરે તો 'અબહુમાન' દોષ.

વચનના દસ દોષ—

(૧) કુત્સિત વચન બોલે તો 'કુવચન' દોષ.
(૨) વિના વિચાર્યે બોલે તો 'સહસાકાર' દોષ.
(૩) સામાયિકમાં રાગ ઉત્પન્ન કરનારાં સંસારસંબંધી ગીત ખ્યાલ આદિ ગાણું ગાય તો 'સ્વચ્છંદ' દોષ.
(૪) સામાયિકમાં પાઠ અને વાક્યને ટૂંકા કરીને બોલે તો 'સંક્ષેપ' દોષ
(૫) સામાયિકમાં ક્લેશનું વચન બોલે તો 'કલહ' દોષ.
(૬) 'રાજકથા, દેશકથા, સ્ત્રીકથા, ભોજન કથા' એ ચાર કથાઓમાંથી કોઈ કથા કરે તો 'વિકથા' દોષ.
(૭) સામાયિકમાં હાંસી, મશ્કરી; ઠઠ્ઠો, ચાળા કરે તો 'હાસ્ય' દોષ.
(૮) સામાયિકમાં ગરબડ કરીને ઉતાવળે-ઉતાવળે બોલે અને અશુદ્ધ બોલે તો 'અશુદ્ધ' દોષ.

कायस्य द्वादश दोषा यथा—
" कुआसणं चलासणं चलदिट्ठी,
सावज्जकिरिया-लंबणा कुंचण-पसारणं ।
आलस्सं मोडण मलं विमासणं,
निद्दा वेयावच्चेत्ति बारस कायदोसा ॥ ३ ॥ " इति ।

(९) सामायिकमें उपयोग विना बोले तो 'निरपेक्षा' दोष ।
(१०) सामायिकमें स्पष्ट उच्चारण न करके गुण २ बोले तो 'मुणमुण' दोष।

कायाके बारह दोष—

(१) सामायिकमें अयोग्य आसनसे बैठे जैसेकि-ठांसणी मारके बैठे, पांव पर पांव रखकर बैठे, ऊंचा आसन पलाठी मारकर बैठे, इत्यादि अभिमानके आसनसे बैठे तो 'कुआसण' दोष।
(२) सामायिकमें स्थिर आसन न राखे (एक और एकही जगह आसन न राखे, आसन बदले, चपलाई करे) तो 'चलासन' दोष ।
(३) सामायिकमें दृष्टि स्थिर न रखे इधर-उधर दृष्टि करे तो 'चलदृष्टि' दोष ।
(४) सामायिकमें शरीरसे कुछभी सावद्य क्रिया करे, घरकी रखवाली करे, शरीरसे इशारा करे तो 'सावद्यक्रिया' दोष, किन्तु कोई जीव जलता हो गिरताहो इत्यादि कष्टमें पड़ा हो उस पर दया

(૯) સામાયિકમાં ઉપયોગ વિના બોલે તો 'નિરપેક્ષા' દોષ.
(૧૦) સામાયિકમાં સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ ન કરતાં ગુણ–ગુણ બોલે તો 'મુણમુણ' દોષ.

કાયાના બાર દોષ—

(૧) સામાયિકમાં અયોગ્ય આસને બેસે જેમકે પગ બાંધીને બેસે, પગ પર પગ ચડાવીને બેસે, ઉંચા આસને પલાંઠી મારીને બેસે, ઈત્યાદિ અભિમાનના આસને બેસે તો 'કુઆસણ' દોષ.
(૨) સામાયિકમાં સ્થિર આસન ન રાખે (એકને એક જગ્યાએ આસન ન રાખે, આસન બદલે, ચપલતા કરે) તો 'ચલાસન' દોષ.
(૩) સામાયિકમાં દૃષ્ટિ સ્થિર ન રાખે; આમ–તેમ દૃષ્ટિ ફેરવે તો 'ચલદૃષ્ટિ' દોષ.
૪) સામાયિકમાં શરીરે કાંઇપણ સાવદ્ય–ક્રિયા કરે, ઘરનું રખવાળું કરે, શરીરથી ઈશારા કરે તો 'સાવદ્ય ક્રિયા' દોષ. પણ કોઇ જીવ બળતો હોય, પડતો હોય, ઇત્યાદિ કષ્ટમાં પડયો હોય તેની પર દયા કરીને

करके उसे बचानेमें दोष नहीं है क्योंकि यहां सावद्य क्रियाका निषेध है निरवद्यका नहीं।

(५) सामायिकमें भींत आदिका आधार लेवे तो 'आलंबन' दोष।

(६) सामायिकमें विना प्रयोजन हाथ पगको संकोचे पसारे तो 'आकुंचन-पसारण' दोष।

(७) सामायिकमें अंग मोड़े तो 'आलस' दोष।

(८) सामायिकमें हाथ पैरको मोड़े' कड़का काढे तो 'मोटन' दोष।

(९) सामायिकमें मेल उतारे तो 'मल' दोष।

(१०) गलेमें तथा गाल पर हाथ लगाकर शोकासन बैठे तो 'विमासण' दोष।

(११) सामायिकमें नींद लेवे तो 'निद्रा' दोष।

(१२) सामायिकमें विना खास कारण दूसरेके पास वैयावच्च करावे तो 'वैयावृत्त्य' दोष।

ये ३२ दोष सामायिकके हैं इन बत्तीस दोषोंको टालकर शुद्ध-निर्दोष सामायक करना चाहिये। इति।

તેને બચાવવામાં દોષ નથી, કારણકે તેમાં સાવદ્ય ક્રિયાનો નિષેધ છે, નિરવદ્યનો નહિ.

(૫) સામાયિકમાં ભીંત આદિનો આધાર લે તો 'આલંબન' દોષ.

(૬) સામાયિકમાં પ્રયોજન વિના હાથ-પગને સંકોચે પસારે તો 'આકુંચન પસારણ' દોષ.

(૭) સામાયિકમાં અંગ મરડે તો 'આલસ' દોષ.

(૮) સામાયિકમાં હાથપગના ટાચકા ફોડે તો 'મોટન' દોષ.

(૯) સામાયિકમાં મેલ ઉતારે તો 'મલ' દોષ.

(૧૦) ગળામાં તથા ગાલ પર હાથ લગાડીને શોકાસને બેસે તો 'વિમાસણ' દોષ.

(૧૧) સામાયિકમાં ઉંઘ લે તો 'નિદ્રા' દોષ.

(૧૨) સામાયિકમાં ખાસ કારણ વિના બીજા પાસે વૈયાવચ્ચ કરાવે તો 'વૈયાવૃત્ય' દોષ.

એ બત્રીસ દોષ સામાયિકના છે, તે ટાળીને શુદ્ધ નિર્દોષ સામાયિક કરવી જોઇએ.

(१०-देशावकाशिकव्रतम्)

परिमाणं दिसिवए, गहियं जारिसं पुरा।
देसावगासो तस्सेगदेसावट्ठाणमीरिओ ॥ १ ॥

एतच्छायाच—

" परिमाणं दिग्व्रते, गृहीतं यादृशं पुरा।
देशावकाशस्तस्यैक-देशावस्थानमीरितः ॥ १ ॥

अत्रेदमवधेयम्-गार्हस्थ्यकार्यनिर्वाहकैः श्रावकैरनुमोदनया सर्वेषां सावद्यकर्मणां परित्यागो दुःशकः कर्त्तुमिति सामायिकानुष्ठानवेलायां मुनितुल्यत्वेऽपि केवलं द्वाभ्यां करणाभ्यां त्रिभिर्योगैश्चैव सावद्ययोगपरित्यागः क्रियत इति। एकस्य सामायिकस्य कालस्तु मुहूर्त्तं यावत् ॥

गतं सामायिकं व्रतम्। अथ तदुत्तरस्थमाह-'देशे'-ति-दिग्व्रते गृहीतं यद्दिक्परिमाणं तस्यैकदेशो देशस्तत्रावकाशः=गमनाद्यवस्थानं-देशावकाशस्तेन

१ मुहूर्त्तं (घटीद्वयं) विंशत्युत्तरशतपलपरिमितः 'अड़तालीस (४८) मिन्ट' इति भाषाप्रसिद्ध. काल इति।

यहाँ यह तात्पर्य समझना चाहिए-गृहस्थीके काम करनेवाले श्रावकोंसे अनुमोदना द्वारा समस्त सावद्य कार्योंका परित्याग होना कठिन है, इस लिए सामायिकके समय साधुओंके समान होने पर भी वे दो करण तीन योगसे सावद्य योगका त्याग करते हैं। एक सामायिकका काल एक मुहूर्त्त दोघड़ी-अर्थात् अड़तालीस मिन्टका होता है।

(१० दसवें व्रतका वर्णन.)

(२) देशावकाशिक व्रत—दिग्व्रतमें जो दिशाओंकी मर्यादा की है

અહીં એ તાત્પર્ય સમજવાનું છે કે-ગૃહસ્થાશ્રમનું કામ કરનારા શ્રાવકોથી અનુમોદનાદ્વારા બધાં સાવદ્ય કર્મોનો પરિત્યાગ કરવાનું કઠણ છે, એટલે સામાયિકને સમયે સાધુઓની સમાન રહેવા છતાં પણ તે બે કરણ ત્રણ યોગે કરીને સાવદ્ય. યોગનો ત્યાગ કરે છે. એક સામાયિકનો કાલ એક મુહૂર્ત-બે ઘડી-અથવા અડતાળીસ મિનિટનો છે.

(૧૦) દસમા વ્રતનું વર્ણન.

(૨) દેશાવકાશિક વ્રત—દિગ્વ્રતમાં જે દિશાઓની મર્યાદા કરી છે,

निव्वुत्तं जं वयं तेणमेयं देसावगासियं।
आजीवणट्ठमद्दट्ठं, चोमासट्ठमहावि वा ॥ २ ॥
दिसासु कियमज्जाओ, कुज्जा एगे दिणे पुणो।
जं मज्जायाविहिं देसावगासियमिणं मयं ॥ ३ ॥

निर्वृत्तं यद्व्रतं तेनैतद्देशावकाशिकम्।
आजीवनार्थमब्दार्थं चातुर्मास्यार्थमथापिवा ॥ २ ॥
दिक्षु कृतमर्यादः, कुर्यादेकस्मिन् दिने पुनः।
यन्मर्यादाविधिं, देशावकाशिकमिदं मतम् ॥ ३ ॥

निर्वृत्तं देशावकाशिकम्-दिग्व्रतगृहीतस्य दिक्परिमाणस्य प्रतिदिनं संक्षेपकरण-मित्यर्थः। केचित्तु प्रागुक्तसर्वव्रतसंक्षेपलक्षणं देशावकाशिकमित्याहुः। कश्चि-दाजीवनार्थं वत्सरार्थं चातुर्मास्यार्थं वा गमनागमनयोः "एतावत्येव प्रदेशे मया गन्तव्यं नातोऽधिके" इत्येवं सर्वदिग्विषये कृतमर्यादस्तेनैकस्मिन् दिने पञ्चप्रह-राद्यर्थं तयोस्तथाविधं प्रत्यहं मर्यादाकरणमितिभावः। उपलक्षणमिदं प्रागुक्तानां सर्वेषामेव व्रतानां संक्षेपकरणस्य, तेन दिग्व्रतभिन्नेषु स्थूलप्राणातिपातविरमणादि-

उस मर्यादाको भी प्रतिदिन कम कर लेना-देशावकाशिक व्रत है। किसी-किसीका मत यह है कि पहले के समस्त व्रतोंमें की हुई मर्यादाका संकोच करना देशावकाशिक व्रत है। तात्पर्य यह कि जिसने आजीवन, वर्ष या चौमासेमें यह मर्यादा करली है कि-'मैं इतनी दूर तक ही जाऊँगा, इससे आगे नहीं' इस दिशाकी मर्यादामें एक दिन या पाँच पहर आदिके लिए और भी कम करलेना देशावकाशिक व्रत है। पूर्वोक्त समस्त व्रतोंका यह उपलक्षण है, इसलिए दिग्व्रतके सिवाय स्थूल-प्राणातिपातविरमण आदि व्रतोंमें संक्षेप करनाभी देशावकाशिक

એ મર્યાદાને પણ પ્રતિદિન ઓછી કરી લેવી એ દેશાવકાશિક વ્રત છે. કોઇ કોઇનો એવો મત છે કે-પહેલાંનાં બધાં વ્રતોમાં કરેલી મર્યાદાનો સંકોચ કરવો એ દેશાવકાશિક વ્રત છે. તાત્પર્ય એ છે કે-જેણે આજીવન, વર્ષ યા ચોમાસામાં એવી મર્યાદા કરી લીધી હોય કે-"હું આટલે દૂર સુધી જ જઇશ, એથી આગળ નહિ જઉં" તેણે એ દિશાની મર્યાદામાં એક દિન યા પાંચ પહોર આદિને માટે વધારે ઘટાડો કરી લેવો એ દેશાવકાવિક વ્રત છે. પૂર્વોક્ત બધાં વ્રતોનું એ ઉપલક્ષણ છે, એટલે દિગ્વ્રત ઉપરાંત સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત-

एवं वयाणं सव्वेसिं, वुत्ताणमुवलक्खणं ।
तम्हा संखेवणं कज्जं, सव्वत्थेवं सुबुद्धिणा ॥ ४ ॥ इति।

एवं व्रतानां सर्वेषामुक्तानामुपलक्षणम् ।
तस्मात्संक्षेपणं कार्यं, सर्वथैवं सुबुद्धिना ॥ ४ ॥ " इति ।

ष्वप्येवमेव संक्षेपः स्वयमूहनीयः, यथा-कस्यचिदपराधिनस्ताडनार्थमप्रतिज्ञातवता केनचित् प्रहराद्यर्थं प्रतिज्ञानमित्यादि ।

एतद्व्रताङ्गीकारस्याऽयमाशयः-यन्मर्यादिताद्बहिःस्थले गमनागमनप्रतिरोधेन प्राण्युपमर्दाभावेऽपि परद्वारा बाह्यकार्यसम्पादने सम्यग्व्रतरक्षणं भवितुं नार्हति तत्र तादृशस्याऽऽकारस्यासम्भवात् । दिग्व्रतसंक्षेपणे प्रेष्यप्रयोगादयो,-व्रतान्तराणां प्राणातिपातादीनां संक्षेपणे च वधबन्धादय एव भवन्त्यतीचारा इति दिग्व्रतसंक्षेपकरणमेव साक्षादुक्तं देशावकाशिकं नेतरदित्यवधेयम् ।

व्रत है, यह बात स्वयं विचारलेनी चाहिए। जैसे कि पहले जिसने अपराधीको ताडन न करनेकी प्रतिज्ञा नहीं ली है और वह एक दिन या पहरके लिए अपराधीको भी ताडन न करनेकी प्रतिज्ञा लेले तो वह भी देशावकाशिक व्रत है। इत्यादि।

इस व्रतका आशय यह है-मर्यादा किये हुए स्थानसे बाहर गमनागमनकी निवृत्ति हो जाती है, अतः वहां प्राणियोंका उपमर्दन नहीं होता, तथापि दूसरेके द्वारा बाहरके काम करानेसे व्रतकी भली-भाँति रक्षा नहीं हो सकती, क्योंकि वहाँ ऐसे आगारका अभाव है। दिग्व्रतको संकुचित करने पर प्रेष्यप्रयोग आदि, तथा प्राणातिपातविरमण आदिको

વિરમણ આદિ વ્રતોમાં સંક્ષેપ કરવો એ પણ દેશાવકાશિક વ્રત છે, એ વાત પોતે ધારી લેવી જોઈએ. જેમકે, પહેલાં જેણે અપરાધીને ન મારવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી ન હોય અને તે એક દિન કે પહોરને માટે અપરાધીને પણ તાડન ન કરવાનો પ્રતિજ્ઞા કરી લે, તો તે પણ દેશાવકાશિક વ્રત છે, ઇત્યાદિ.

આ વ્રતનો આશય એ છે કે-મર્યાદા કરેલા સ્થાનથી બહાર ગમનાગમનની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે, એટલે ત્યાં પ્રાણીઓનું ઉપમર્દન થતું નથી, તથાપિ બીજા માણસ દ્વારા બહારનાં કામ કરાવવાથી વ્રતની રક્ષા સારી રીતે થતી નથી, કારણકે ત્યાં એવા આગારનો અભાવ છે. દિગ્વ્રતને સંકુચિત કરીને પ્રેષ્ય-પ્રયોગ આદિ, તથા પ્રાણાતિપાતવિરમણ આદિને સંકુચિત કરીને વધ-

(११) पोषधोपवासव्रतम्)

पुट्ठी पोसो तं जो, धाइ हवइ पोसहो एसो ।
सो एव वा तहिं जो, उववासो पोसहोववासो सो ॥ १ ॥
पव्वक्खा चउरो जे ते, अट्ठमी-पमुहा तिही ।
विग्गहे एत्थ बीए उ, गेज्झा पोसहसद्दओ ॥ २ ॥

एतच्छाया च—

" पुष्टिः पोषस्तं यो दधाति पोषध एषः ।
स एव वा तत्र य उपवासः पोषधोपवासः सः ॥ १ ॥
पर्वाख्याश्चत्वारो ये तेऽष्टमीप्रमुखास्तिथयः ।
विग्रहेऽत्र द्वितीये तु, ग्राह्याः पोषधशब्दतः ॥ २ ॥

गतं देशावकाशिकम् । अथैकादशं व्रतमाह–'पोषधे'-ति-पोषणं पोषः पुष्टिरित्यर्थस्तं धत्ते=गृह्णातीति पोषधः, स चासावुपवासश्चेति, यद्वोक्तयैव व्युत्पत्त्या पोषधमष्टम्यादिरूपाणि पर्वदिनानि, तत्रोप=आहारादित्यागरूपं गुणमुपेत्य वास=निवसनमुपवास इति पोषधोपवासः । एतत्तु व्युत्पत्तिमात्रमस्य प्रवृत्तिनिमित्तत्वं त्वाहारादिचतुष्टयपरित्याग एवेति ध्येयम् । अष्टमीचतुर्दश्यमावास्यापूर्णिमासु पर्वतिथिषु व्रताऽऽचरणाद्विशेषेण धर्मपुष्टिः संपद्यत इत्यासु तिथिषु यदुपवसनं तदि-

संकोचनेसे वध-बन्ध आदि अतिचार ही होते हैं । इस प्रकार दिग्व्रतका संक्षेप करनाही साक्षात् देशावकाशिक व्रत है, भिन्न नहीं ।

(११ ग्यारहवें व्रतका वर्णन.)

(३) पोषधोपवास व्रत–जो पोषणको धारण करे–अर्थात् पोषण करे उसे पोषध कहते हैं, और पोषध+उपवासको पोषधोपवास कहते हैं । अथवा इसी व्युत्पत्तिके अनुसार अष्टमी आदि पर्वतिथियोंको भी

બન્ધ આદિ અતિચાર જ થાય છે. એ પ્રમાણે દિગ્વ્રતનો સંક્ષેપ કરવો એ સાક્ષાત્ દેશાવકાશિક વ્રત છે, તેથી ભિન્ન નથી.

(૧૧) અગીઆરમું વ્રત

(૩) પોષધોપવાસ વ્રત—જે પોષણને ધારણ કરે, અર્થાત્ પોષણ કરે તેને પોષધ વ્રત કહે છે, અને પોષધ+ઉપવાસને પોષધોપવાસ કહે છે. અથવા એ વ્યુત્પત્તિને અનુસરીને આઠમ આદિ પર્વતિથિને પણ પોષધ કહે છે.

आहारो गत्तसक्कारो, बंभचेरं तहा पुणो ।
अव्वावारोत्ति तब्भेया चउरो परिकित्तिया ॥ ३ ॥
एएवि दुविहा वुत्ता, देसओ सव्वओ तहा ।
कहेमि लक्खणं एसिं, सव्वेसिं च पिहू पिहू ॥ ४ ॥

आहारो गात्रसत्कारो ब्रह्मचर्यं तथा पुनः ।
अव्यापार इति तद्भेदाश्चत्वारः परिकीर्त्तिताः ॥ ३ ॥
एतेऽपि द्विविधा उक्ता देशतः सर्वतस्तथा ।
कथयामि लक्षणमेषां, सर्वेषां च पृथक् पृथक् ॥ ४ ॥

त्यर्थः । अयं च–आहार-शरीरसत्कारत्याग-ब्रह्मचर्या-ऽव्यापारभेदाच्चतुर्द्धा, एते चत्वारो द्विधा–देशतः सर्वतश्च, तत्र–आचामाम्लादिकरणं देशत आहारः, चतुर्विधस्याप्याहारस्याहोरात्रार्थं सर्वथा परित्यागस्तु सर्वतः (१), उद्वर्त्तनाभ्यङ्गस्नाना-

पोषध कहते हैं । उनमें आहार आदिका त्याग रूप गुणको धारण करके निवास करना पोषधोपवास है । यह अर्थ तो व्युत्पत्तिजन्य है, इसका प्रवृत्ति–अर्थ है आहार आदि चतुष्टयका परित्याग करना । तात्पर्य यह कि अष्टमी, चतुर्दशी, अमावास्या और पूर्णमासी, इन पर्व-दिनोंमें इस व्रतका आचरण करनेसे धर्मकी अधिक पुष्टि होती है, इस लिए इन दिनोंमें उपवास करना पोषधोपवास है । यह चार प्रकारका है—(१) आहार-त्याग,(२) शरीर-सत्कार-त्याग, (३) ब्रह्मचर्य और (४) अव्यापार। इन चारोंके दो-दो भेद हैं–एकदेशसे और सर्वदेशसे । (१) आंबिल आदि करना देश-आहार-त्याग-पोषधोपवास है, और एक दिन-रातके

એ તિથિઓમાં આહાર આદિના ત્યાગરૂપ ગુણને ધારણ કરીને નિવાસ કરવો એ પોષધોપવાસ છે. એ અર્થ તો વ્યુત્પત્તિજન્ય છે, એનો પ્રવૃત્તિ–અર્થ છે આહાર આદિ ચતુષ્ટયનો પરિત્યાગ કરવો તે. તાત્પર્ય એ છે કે આઠમ, ચૌદશ, અમાસ અને પૂનમ, એ પર્વદિનોમાં એ વ્રતનું આચરણ કરવાથી ધર્મની અધિક પુષ્ટિ થાય છે, માટે એ દિવસોમાં ઉપવાસ કરવો એ પોષધોપવાસ છે. એ ચાર પ્રકારનો છેઃ–(૧) આહાર–ત્યાગ, (૨) શરીર-સત્કાર-ત્યાગ, (૩) બ્રહ્મચર્ય અને (૪) અવ્યાપાર. એ ચારેના પુનઃ બબ્બે ભેદ છેઃ–એક દેશે કરીને અને સર્વ દેશે કરીને. (૧) આયંબિલ આદિ કરવું એ દેશ–આહાર–ત્યાગ–પોષધોપવાસ છે, અને એક દિવસ-રાતને માટે ચાર પ્રકારના આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો

आयंबिलाइकरणमाहारो देसओ मओ ।
अहोरत्तट्ठमाहारपरिचाओ य सव्वओ ॥ ५ ॥
एवमुव्वट्टणाईणं, चाओ कस्सवि देसओ ।
णेओ सरीरसक्कारो, सव्वेसिं सव्वओ तहा ॥ ६ ॥
रत्तीए दियसे वावि, कुसीलस्स विवज्जणं ।
देसओ, सव्वओ बंभ,-चेरं सव्वत्थ वज्जणं ॥ ७ ॥

१ सव्वत्थ-अहोरात्रमित्यर्थः ।

आचामाम्लादिकरणमाहारो देशतो मतः ।
अहोरात्रार्थमाहारपरित्यागश्च सर्वतः ॥ ५ ॥
एवमुद्वर्तनादीनां त्यागः कस्यापि देशतः ।
ज्ञेयः शरीरसत्कारः सर्वेषां सर्वतस्तथा ॥ ६ ॥
रात्रौ दिवसे वाऽपि, कुशीलस्य विवर्जनम् ।
देशतः, सर्वतो ब्रह्मचर्यं सर्वत्र वर्जनम् ॥ ७ ॥

नुलेपनगन्धताम्बूलादीनां पदार्थानामन्यतमस्य परित्यागो देशतः शरीरसत्कार-त्यागः, सर्वेषां चैषामहोरात्रार्थं सर्वथा परित्यागश्च सर्वतः (२), एवं केवलं रात्रिं दिवं वा यावत्कुशीलपरित्यागो देशतो ब्रह्मचर्यम्, अहोरात्रं सर्वथा परित्यागस्तु

लिए चारों प्रकारके आहारका सर्वथा त्याग करना सर्व-आहार-त्याग पोषधोपवास है। (२) उद्वर्त्तन, अभ्यंगन, स्नान, अनुलेपन, गन्ध, ताम्बूल आदि पदार्थोंमेंसे किसी एकका या अधिकका त्याग करना देशतः शरीरसत्कारत्यागपोषधोपवास है, और अहोरात्रके लिए इन सबका सर्वथा त्याग करना सर्वदेश-शरीरसत्कारत्यागपोषधोपवास है। (३) इसी प्रकार केवल रात्रिमें या केवल दिनमें कुशीलका त्याग करना देशतः ब्रह्मचर्य पोषधोपवास है। और दिन-रातके लिए सर्वथा कुशीलका

એ સર્વ-આહાર-ત્યાગ-પોષધોપવાસ છે (૨) ઉદ્વર્તન, અભ્યંગન, સ્નાન, અનુલેપન ગન્ધ, તાંબૂલ, આદિ પદાર્થોમાંથી કોઈ એકનો યા અધિકનો ત્યાગ કરવો એ દેશતઃ શરીર-સત્કાર-ત્યાગ-પોષધોપવાસ છે, અને અહોરાત્રને માટે એ બધાં-નો સર્વથા ત્યાગ કરવો એ સર્વ દેશ-શરીર-સત્કાર-ત્યાગ પોષધોપવાસ છે. એ પ્રમાણે કેવળ રાત્રિમાં યા કેવળ દિવસમાં કુશીલનો ત્યાગ કરવો એ દેશતઃ બ્રહ્મચર્ય પોષધોપવાસ છે; અને દિવસ-રાતને માટે સર્વથા કુશીલનો ત્યાગ

एवमेयाअ रीईए, जिणसत्थाणुसारओ ।
अव्वावारोवि विन्नेओ, देसओ सव्वओ सयं ॥ ८ ॥ इति।

एवमेतया रीत्या, जिनशास्त्रानुसारतः ।
अव्यापारोऽपि विज्ञेयो, देशतः सर्वतः स्वयम् ॥ ८ ॥ " इति ।

सर्वतः (३), तथाऽमुकं व्यापारं करिष्यामि नामुकमित्येवं व्यापाराणामन्यतमस्य त्यागो देशतोऽव्यापारः, अहोरात्रार्थं सर्वेषां तेषां सर्वथा त्यागस्तु सर्वतः (४)। उपलक्षणमिदं पोषधव्रतस्यापि, तत्र सधर्मबन्धुमित्रादिभिः सह विपुलाशनादि कुर्वनाऽष्टम्यादितिथिष्वेककरणैकयोगादिना सावद्यव्यापारत्यागपूर्वकमहोरात्रयापनं 'दया' अथवा 'छकाया' इति भाषाप्रसिद्धम् । एतद्व्रतस्य ग्रहणविधिः सामायिकव्रतोक्त एव, नत्वतिरिच्यते ।

त्याग करना सर्वतः ब्रह्मचर्यपोषधोपवास है। (४) तथा 'अमुक व्यापार करूँगा, अमुक नहीं करूँगा' इस प्रकार व्यापारोंमेंसे किसी-किसीका त्याग करना देशतः अव्यापार पोषधोपवास है, और समस्त व्यापारोंका अहोरात्रके लिए सर्वथा त्याग करना सर्वतः अव्यापार पोषधोपवास है।

उपलक्षणसे—साधर्मी, बन्धु, मित्र आदिके साथ विपुल अशनादि करके अष्टमी आदि तिथियोंमें एक करण एक योग आदिसे सावद्य व्यापारका त्याग करके अहोरात्र व्यतीत करनाभी पोषध व्रत कहलाता है, जो कि 'दया' या 'छकाया' के नामसे प्रसिद्ध है।

इसके ग्रहण करनेकी विधि वही है जो सामायिककी विधि है—कुछ विशेषता नहीं है।

કરવો એ સર્વતઃ બ્રહ્મચર્ય પોષધોપવાસ છે. (૪) 'અમુક વ્યાપાર કરીશ, અમુક નહિ કરૂં' એ પ્રમાણે વ્યાપારોમાંથી કોઈ કોઈનો ત્યાગ કરવો એ દેશતઃ અવ્યાપાર પોષધોપવાસ છે, અને બધા વ્યાપારોનો અહોરાત્રને માટે સર્વથા ત્યાગ કરવો એ સર્વતઃ અવ્યાપાર પોષધોપવાસ વ્રત છે.

ઉપલક્ષણથી-સાધર્મી, બન્ધુ, મિત્ર આદિની સાથે ખૂબ અશનાદિ કરીને આઠમ આદિ તિથિઓમાં એક કરણ એક યોગ આદિએ કરીને સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરી અહોરાત્ર વ્યતીત કરવી એ પણ પોષધવ્રત કહેવાય છે, જો કે 'દયા' યા 'છકાયા'ના નામથી તે પ્રસિદ્ધ છે.

એ ગ્રહણ કરવાની વિધિ એવી જ છે કે—જેવી સામાયિકની વિધિ છે, કાંઈ વિશેષતા નથી.

(१२-अतिथिसंविभागव्रतम्)

अतिही समणो तस्स,-न्नपाणाइसमप्पणं ।
सक्कारज्जेहिं-मइहिं,-संविभागो पकित्तिओ ॥ १ ॥ इति ।

एतच्छायाच—

" अतिथिः श्रमणस्तस्यान्नपानादिसमर्पणम् ।
सत्काराद्यैरतिथिसंविभागः प्रकीर्त्तितः ॥ १ ॥ " इति ।

गतं पोषधोपवासव्रतम् । अथ द्वादशमाह-'अतिथी'-ति-अविद्यमानस्तिथिर्यस्यासावतिथिः=साधुः-प्राकृतजनवत्तिथ्याद्यपेक्षाराहित्येन भोजनवेलायां गृहस्थगृहे समुपस्थानात्तस्मै, सम्=सङ्गतोऽर्थान्नीत्युपार्जितानां कल्पनीयानां चान्नपानादीनां देशकालश्रद्धासत्कारक्रमैर्विशिष्टो भागः=स्वात्मकल्याणभावनया समर्पणम्-अतिथिसंविभागः ।

। इति द्वादश व्रतानि समाप्तानि ।

(१२ बारहवें व्रतका वर्णन.)

(४) अतिथिसंविभाग व्रत—जिसकी तिथि निश्चित न हो उसे अतिथि अर्थात् साधु कहते हैं । प्राकृत जनके समान तिथि आदिकी अपेक्षा न रख कर, भोजनके समय गृहस्थके घर पहुँचनेवाले साधुको न्यायसे उपार्जित कल्पनीय अन्न-पान आदि, देश, काल, श्रद्धा और सत्कार आदिके साथ आत्म-कल्याणकी भावनासे समर्पण करना अतिथिसंविभाग व्रत है ।

। इति श्रावकके बारह व्रत समाप्त ॥ १२ ॥

---

(१२) બારમું વ્રત

(૪) અતિથિ સંવિભાગ વ્રત—જેની તિથિ નિશ્ચિત ન હોય તેને અતિથિ અર્થાત્ સાધુ કહે છે. પ્રાકૃત જનની પેઠે તિથિ આદિની અપેક્ષા ન રાખતાં ભોજનને સમયે ગૃહસ્થને ઘેર પહોંચનારા સાધુને ન્યાયથી ઉપાર્જિત કલ્પનીય અન્ન-પાન આદિ, દેશ, કાલ, શ્રદ્ધા અને સત્કાર આદિએ કરીને આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી સમર્પણ કરવાં એ અતિથિસંવિભાગવ્રત છે.

ઇતિ શ્રાવકના બાર વ્રત સમાપ્ત.

(संलेखना)

संपाइऊण बारस, वयाइं एवं पवुत्तरीईए ।
णिक्खमणिज्जं कज्जो, तयसत्तीए य संथारो ॥ १ ॥

एतच्छायाच—

" सम्पाद्य द्वादश व्रतानि एवं प्रोक्तरीत्या ।
निष्क्रमणीयं, कार्यस्तदशक्तौ च संस्तारः ॥ १ ॥

इत्थमुक्तानि द्वादश व्रतानि यथाविधि सम्पाद्य श्रावकेण निष्क्रमितव्यं, तदशक्तौ मरणासत्तिवेलायां संस्तारश्रमणत्वमवलम्बितव्यं तदाह—

'अपश्चिमे'-त्यादि, न विद्यते पश्चिमः (कालो) यस्याः साऽपश्चिमा, मरणमन्तः=अवधिर्यस्य स मरणान्तः (कालः) तत्र भवा मारणान्तिकी, संलिख्यते=कृशीक्रियते शरीर-कषायादिकमनयेति संलेखना, अपश्चिमा चासौ मारणान्तिकी च संलेखनेत्यपश्चिममारणान्तिकसंलेखना=तपोविशेषस्वरूपा तस्या जोषणा=सेवा-अपश्चिममारणान्तिक-संलेखनाजोषणा तस्या आराधना=निरवच्छिन्नतया सम्पादनमपश्चिममारणान्तिकसंलेखनाजोषणाऽऽराधना कर्त्तव्येति शेषः ।

इस प्रकार पूर्वोक्त बारह व्रतोंको विधिपूर्वक धारण करके श्रावकको दीक्षित हो जाना चाहिए । यदि इतनी सामर्थ्य न हो तो मृत्यु-कालमें 'संस्तार-श्रमणत्व'का अवलम्बन करना चाहिए । उसीको बताते हैं—

संलेखना-विधि.

जिसका कोई नियत समय नहीं हो, जो मृत्यकालमें की जाती हो ऐसी संलेखनाको 'अपश्चिमामारणान्तिकी संलेखना' कहते हैं । उसके सेवन करनेको जोषणा कहते हैं। तात्पर्य यह है कि-पहले-पहल श्रावक

એ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત બાર વ્રતોને વિધિપૂર્વક ધારણ કરીને શ્રાવકે દીક્ષિત થઇ જવું જોઇએ. જો એટલું સામર્થ્ય ન હોય તો મૃત્યુકાળે 'સંસ્તાર-શ્રમણુત્વ'નું અવલંબન કરવું જોઇએ. એ હવે દર્શાવીએ છીએ:—

સંલેખના વિધિ

જેનો કોઇ નિયત સમય ન હોય, જે મૃત્યુકાળે કરવામાં આવતી હોય એવી સંલેખનાને 'અપશ્ચિમા-મારણાન્તિકી સલેખના' કહે છે. એનું સેવન કરવું તે જોષણા કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે-સૌથી પહેલાં શ્રાવક પોતાના

छम्मासे बारसद्दे वा, कसाए गत्तमेव य ।
सावगो दुब्बलीकुज्जा, तप्पच्छा य समाहिओ ॥ २ ॥
गच्चा पोसहसालाए, उज्जाणे वा गिहेवि वा ।
पमज्जिऊण विहिणा, भूमिं सप्पडिलेहणं ॥ ३ ॥
दब्भाइआसणासीणो, तओ पुव्वुत्तरामुहो ।
बंधिऊण मुहे सड्ढो, सदोरं मुहवत्थियं ॥ ४ ॥

षण्मासान् द्वादशाब्दान् वा कषायान् गात्रमेव च ।
श्रावको दुर्बलीकुर्यात्, तत्पश्चाच्च समाहितः ॥ २ ॥
गत्वा पोषधशालाया,-मुद्याने वा गृहेऽपि वा ।
प्रमृज्य विधिना भूमिं सप्रतिलेखनम् ॥ ३ ॥
दर्भाद्यासनासीनस्ततः पूर्वोत्तरामुखः ।
बद्ध्वा मुखे श्राद्धः, सदोरां मुखवस्त्रिकाम् ॥ ४ ॥

अयमाशयः—श्रावको हि प्रथमतः स्वशरीरं कषायाँश्च जघन्यतया षण्मासानुत्कृष्टतया च द्वादश वर्षाणि संलेखनाद्वारा दुर्बलीकुर्वीत, तदनु पोषधशालायामुद्याने गृहे वा यत्र क्वाप्येकान्ते स्थले गत्वा तत्स्थानं सविधि प्रतिलेख्य प्रमार्ज्य च दर्भासनादिषु पूर्वाभिमुख उत्तराभिमुखो वा मुखबद्धसदोरकमुखवस्त्रिकः पद्मासनादिनोपविश्य

अपने शरीरको और कषायोंको जघन्य छह मास और उत्कृष्ट बारह वर्ष दुर्बल करे, इसके पश्चात् पोषधशाला, उद्यान, गृह या अन्य किसी एकान्त स्थानमें जाकर, उस स्थानको विधिपूर्वक पडिलेहकर तथा पूंजकर, कुश आदिके आसन पर पूर्वदिशा या उत्तरदिशाकी ओर मुँह करके, डोरा सहित मुखवस्त्रिका मुँह पर बांधकर, पद्मासन आदिसे बैठ कर, भगवान् सिद्ध, अर्हन्त, और धर्माचार्यको नमस्कार करके, तीन करण तीन योगसे चार प्रकारके आहारका तथा अठारह पापोंका

શરીરને અને કષાયોને જઘન્ય છ માસ અને ઉત્કૃષ્ટ બાર વર્ષ દુર્બળ કરે, પછી પોષધશાળા, ઉદ્યાન, ગૃહ, યા અન્ય કોઇ એકાન્ત સ્થળે જઈને એ સ્થાનને વિધિપૂર્વક પડિલેહણ કરે તથા પૂંજે, કુશ આદિના આસન પર પૂર્વ દિશા યા ઉત્તર દિશાની તરફ મ્હોં કરી દોરાસહિત મુખવસ્ત્રિકા મ્હોં પર બાંધીને પદ્માસન આદિ આસને બેસે, ભગવાન્ સિદ્ધ, અર્હન્ત, અને ધર્માચાર્યને નમસ્કાર કરી, ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે ચાર પ્રકારના આહારને તથા અઢાર

नमिऊण जिणं सिद्धं, धम्मायरियमेव य ।
करणेहिं च जाएहिं, ताहिं चत्तारि सव्वहा ॥ ५ ॥
आहारे पडियाइक्खे, पावट्ठारहगं तहा ।
समाहिपुव्वगं सेसं, कालं च खवए सुही ॥ ६ ॥
उवसग्गे उ संथारो, सागारो पसमावही ।
अप्पसंते उ एयस्सि, धरिज्जो जीवणावही ॥ ७ ॥ इति ।

नत्वा जिनं सिद्धं, धर्माचार्यमेव च ।
करणैश्च योगैस्त्रिभिश्चतुरः सर्वथा ॥ ५ ॥
आहारान् प्रत्याचक्षीत, पापाष्टादशकं तथा ।
समाधिपूर्वकं शेषं, कालं च क्षपयेत् सुधीः ॥ ६ ॥
उपसर्गे तु संस्तारः, साकारः प्रशमावधिः
अप्रशान्ते त्वेतस्मिन्, धरणीयो जीवितावधिः ॥ ७ ॥ " इति ।

भगवन्तं सिद्धमर्हन्तं धर्माचार्यं च सविधि नमस्कृत्य त्रिभिः करणैस्त्रिभिर्योगैश्च चतुर्विधमाहारमष्टादश पापानि च प्रत्याचक्षीत, तद्गतशेषकालं च समाधिपूर्वकं क्षपयेत् ।

उपसर्गोपस्थितौ संस्तारधारणार्थमयं विधिः—

प्रमृष्टायां भूमौ पद्माद्यासनेन पूर्वाभिमुख उत्तराभिमुखो वा समुपविश्य भगवन्तमर्हन्तं सिद्धं धर्माचार्यं च नमस्कृत्याऽऽहारचतुष्टयं, पापाष्टादशकं शरीरादि-

---

परित्याग करे । शेष समय ध्यानमें व्यतीत करे । यदि बीचमें कोई उपसर्ग आजाए तो सागार संथारा करलेना चाहिए। उसकी विधि यह है-

पूंजी हुई भूमिमें पद्मासन आदि किसी सुखासनसे बैठ कर, पूर्व या उत्तरदिशाकी ओर मुँह करके, भगवान्, सिद्ध अर्हन्त और धर्माचार्यको नमस्कार करके, चार प्रकारका आहार, अठारह पाप, और शरीर आदि विषयक ममत्वका, सागार (आगार सहित)त्याग करे।

પાપોનો પરિત્યાગ કરે. બાકીનો સમય ધ્યાનમાં વ્યતીત કરે. જો વચ્ચે કાંઈ ઉપસર્ગ આવે તો સાગાર સંથારો કરી લેવો જોઈએ. એની વિધિ આ પ્રમાણે છે:-

પૂંજેલી ભૂમિમાં પદ્માસન આદિ કોઈ સુખાસને બેસી, પૂર્વ યા ઉત્તર દિશાની તરફ મ્હોં કરી, ભગવાન્ અર્હન્ત, સિદ્ધ અને ધર્માચાર્યને નમસ્કાર કરી, ચાર પ્રકારનો આહાર, અઢાર પાપ, અને શરીર આદિ વિષયક મમત્વનો

ममत्वं च साकारं परित्यजेत् । एष परित्याग उपसर्गोपशमनपर्यन्त एव । उपसर्गानुपशमे तु यावज्जीवनार्थं एवेत्यवधेयम् ।

इत्थं गृहस्थधर्मं यथावदभिधाय शिष्यमवधानयन्नुपसंहरति-'अय'-मिति, अगारधर्मः=गृहस्थधर्मः । श्रमणोपासकः=श्रावकः, श्रमणोपासिका=श्राविका । शिष्टा अनगारधर्मनिरूपणप्रकरणे व्याख्याताः ॥ इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

। इति संलेखना ।

। इति सामान्यविशेषात्मकोऽगारधर्मः ।

। इति धर्मकथा ।

---

१ साकारं-सविकल्पं, सविशेषं, सभेदं, सापवादमित्येकार्थाः । अर्जुनमालाकारकृतोपसर्गे सुदर्शनोदाहरणं ज्ञेयम्, अन्तकृत्सूत्रे ६-वर्गे ।

जब तक उपसर्ग बना रहता है तभी तक यह त्याग रहता है। यदि उपसर्गकी शान्ति होवे ही नहीं तो आजीवन त्याग हो जाता है ।

गृहस्थ धर्मका यथार्थ व्याख्यान करके शिष्यको सावधान करते हुए कहते हैं-बस, यही गृहस्थ धर्म है, इसमें उद्यमवान् श्रावक या श्राविका भगवानकी आज्ञाका आराधक होता है सू० ॥ ११ ॥

। इति संलेखना ।

। इति सामान्य-विशेषात्मक अगारधर्म समाप्त ।

इति धर्मकथा.

આગાર રાખી ત્યાગ કરે. જ્યાંસુધી ઉપસર્ગ રહે, ત્યાંસુધી એ ત્યાગ રહે છે. જો ઉપસર્ગની શાન્તિ થાય નહિ તો આજીવન ત્યાગ થઇ જાય છે.

ગૃહસ્થ ધર્મનું યથાર્થ વ્યાખ્યાન કરીને શિષ્યને સાવધાન કરતાં કહે છે—બસ, એજ ગૃહસ્થને ધર્મ છે. એમાં ઉદ્યમવાન્ શ્રાવક યા શ્રાવિકા ભગવાન્‌ની આજ્ઞાનાં આરાધક થાય છે. (સૂ૦ ૧૧.)

ઇતિ સંલેખના.

ઇતિ સામાન્ય-વિશેષાત્મક. અગારધર્મ સમાસ.

ઇતિ ધર્મકથા.

मूलम्—तएणंसे आणंदे गाहावई समणस्स भगवओ महा-वीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठ तुट्ठ जाव एवं वयासी—सद्दहामिणं भंते ! निग्गथं पावयणं, पत्तियामिणं भंते ! निग्गंथं पावयणं, रोएमिणं भंते ! निग्गंथं पावयणं, एवमेयं भंते ! तह-मेयं भंते ! अवितहमेयं भंते ! इच्छियमेयं भंते ! पडिच्छियमेयं भंते ! इच्छियपडिच्छियमेयं भंते ! से जहेयं तुब्भे वयहत्ति कट्टु, जहाणं देवाणुप्पियाणं अंतिए बहवे राई-सर-तलवर-माडंबिय-कोडुंबिय-सेट्ठि-सेणावइ-सत्थवाह-प्पभिइया मुंडा भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइया, नो खलु अहं तहा संचाएमि मुंडे जाव पव्वइत्तए । अहण्णं देवाणुप्पियाणं अंतिए पंचा-णुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिस्सामि । अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह ॥१२॥

छाया—ततः खलु स आनन्दो गाथापतिः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्ट–तुष्ट–यावदेवमवादीत्–श्रद्दधामि खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थ्यं प्रवचनं, प्रत्येमि खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थ्यं प्रवचनं, रोचयामि खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थ्यं प्रवचनम् । एवमेतद् भदन्त !, तथ्यमेतद् भदन्त ! अवितथमेतद् भदन्त !, इष्टमे-तद् भदन्त ! प्रतीष्टमेतद् भदन्त ! इष्टप्रतीष्टमेतद् भदन्त ! तद् यथैतद् यूयं वद-थेति कृत्वा, यथा खलु देवानुप्रियाणामन्तिके बहवो राजे-श्वर-तलवर-माडम्बिक-कौटुम्बिक-श्रेष्ठि-सेनापति-सार्थवाह-प्रभृतयो मुण्डा भूत्वा अगारादनगारितां प्रव्र-जिताः, नो खल्वहं तथा शक्नोमि मुण्डो यावत्प्रव्रजितुम् । अहं खलु देवानुप्रियाणा-मन्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं गृहिधर्मं प्रतिपत्स्ये । यथासुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं कुरु ॥ १२ ॥

टीका—' तएणं '—ति । प्रत्येमि=विश्वसिमि—विश्वासविषयं करोमीत्यर्थः ।

' तएणं से आणंदे ' इत्यादि ॥ १२ ॥

तत्पश्चात् गाथापति आनन्द, श्रमण भगवान् महावीरके समीप

' तएणं से आणंदे ' ઇત્યાદિ (૧૨)

તે પછી ગાથાપતિ આનંદ, શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપે ધર્મ

रोचयामि=रुचिविषयं करोमि । समर्थयितुमाह–'एव'–मिति-यथोक्तं भवता तथेत्यर्थः । अवितथमिति–यद्यपि तथ्याऽवितथशब्दावेकार्थकौ तथापि देशनाश्रवणसुखसंजातहर्षोत्कर्षवशाद्द्विरुक्तिः । इष्टम्=ईप्सितम् । प्रतीष्टम्=अत्यन्तमीप्सितम् । इच्छितमिति पाठे तु–ईच्छा संजाताऽस्येति व्युत्पत्तिरर्थस्तु प्रागुक्त एव । इष्ट-प्रतीष्टम्–ईप्सितेप्सिततमोभयस्वरूपम् । प्रतिपत्स्ये=स्वीकरिष्यामि । इत्थमानन्दगाथापतेरभ्यर्थनां श्रुत्वा भगवानाह–यथेति-सुखमनतिक्रम्य-यथासुखं-यथेच्छसि तथेत्यर्थः । प्रतिबन्धं=विलम्बम् । शिष्टाः स्पष्टाः ॥ १२ ॥

१–"तदस्य सञ्जातं तारकादिभ्य इतच्" इतीतच् ।

धर्म (का व्याख्यान) सुनकर हृष्ट-तुष्ट होकर इस प्रकार बोला–" हे भदन्त ! निर्ग्रन्थ प्रवचन पर मैं श्रद्धा करता हूँ । हे भदन्त ! मैं निर्ग्रन्थ प्रवचन पर प्रत्यय (विश्वास) करता हूँ । हे भदन्त ! मैं निर्ग्रन्थ प्रवचन पर रुचि करता हूँ । हे भदन्त ! यह प्रवचन वैसाही है जैसा आपने कहा है । हे भदन्त ! यह तथ्य है, अवितथ है । हे भदन्त ! यह इष्ट है और अत्यन्त इष्ट है । हे भदन्त ! यह इष्ट अति-इष्ट है । यह आपके कथनानुसार ही है । आप देवानुप्रियके समीप बहुतसे राजा, ईश्वर, तलवर, माडंबिक, कौटुंबिक, श्रेष्ठी, सेनापति, सार्थवाह आदि मुंडित होकर गृहस्थसे साधु बने हैं, किन्तु मुझमें ऐसी शक्ति नहीं है कि मैं मुंडित होकर साधु-दीक्षा धारण करूँ। मैं आप देवानुप्रियके समीप पाँच अणुव्रत और सात शिक्षाव्रत-इस प्रकार बारह तरह के गृहस्थ-धर्मको स्वीकार

(नुं व्याख्यान) सांभळीने हृष्ट–तुष्ट थई आ प्रमाणे बोल्योः " हे भदन्त ! निर्ग्रन्थ प्रवचन पर हुं श्रद्धा करूं छुं हे भदन्त ! हुं निर्ग्रन्थ प्रवचनपर प्रत्यय (विश्वास) करूं छुं. हे भदन्त ! हुं निर्ग्रन्थ प्रवचन पर रुचि करूं छुं. हे भदन्त ! ए प्रवचन जेवुं आपे कह्युं तेवुं ज छे. हे भदन्त ! ए तथ्य छे, अवितथ छे. हे भदन्त ! ए ईष्ट छे अने अत्यंत ईष्ट छे. हे भदन्त ! ए ईष्ट–अतिईष्ट छे. ए आपना कथनानुसार ज छे. आप देवानुप्रियनी समीपे घणा राजाओ, ईश्वर, तलवर, माडंबिक, कौटुंबिक, श्रेष्ठी, सेनापति, सार्थवाह आदि मुंडित थईने गृहस्थमांथी साधु बन्या छे, परंतु मारामां एवी शक्ति नथी के जेथी हुं मुंडित थई साधु–दीक्षा धारण करूं. हुं आप देवानुप्रियनी समीपे पांच अणुव्रत अने सात शिक्षाव्रत ए प्रमाणे बार प्रकारना गृहस्थ–धर्मनो स्वीकार करीश." ए प्रमाणे आनंदनी प्रार्थना सांभळी

मूलम्—तएणं से आणंदे गाहावई समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए तप्पढमयाए थूलगं पाणाइवायं पच्चक्खाइ, जावज्जीवाए दुविहंतिविहेणं न करेमि न कारवेमि मणसा वयसा कायसा ॥ १३ ॥ तयाणंतरं च णं थूलगं मुसावायं पच्चक्खाइ, जावज्जीवाए दुविहं तिविहेणं न करेमि न कारवेमि मणसा वयसा कायसा ॥ १४ ॥ तयाणंतरं च णं थूलगं अदिण्णादाणं पच्चक्खाइ, जावज्जीवाए दुविहं तिविहेणं न करेमि न कारवेमि मणसा वयसा कायसा ॥१५॥ तयाणंतरं च णं सदारसंतोसिए परिमाणं करेइ। नन्नत्थ एक्काए सिवानंदाए भारियाए, अवसेसं सव्वं मेहुणविहिं पच्चक्खामि ॥ १६ ॥

छाया—ततः खलु स आनन्दो गाथापतिः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके तत्प्रथमतया स्थूलकं प्राणातिपातं प्रत्याख्याति । यावज्जीवया द्विविधं त्रिविधेन न करोमि न कारयामि मनसा वचसा कायेन ॥ १३ ॥ तदनन्तरं च खलु स्थूलकं मृषावादं प्रत्याख्याति यावज्जीवया द्विविधं त्रिविधेन न करोमि न कारयामि मनसा वचसा कायेन ॥ १४ ॥ तदनन्तरं च खलु स्थूलकमदत्तादानं प्रत्याख्याति। यावज्जीवया द्विविधं त्रिविधेन न करोमि न कारयामि मनसा वचसा कायेन ॥ १५ ॥ तदनन्तरं च खलु स्वदारसान्तोषिके परिमाणं करोति । नान्यत्रैकस्याः शिवानन्दाया भार्याया अवशेषं सर्वं मैथुनविधिं प्रत्याख्यामि ॥ १६ ॥

करूँगा" इस प्रकार आनन्दकी प्रार्थना सुनकर भगवान् बोले—"हे देवानुप्रिय! तुम्हें जिससे सुख प्राप्त हो, ऐसा ही करो, विलम्ब न करो" ॥ १२ ॥

ભગવાન્ બોલ્યા: "હે દેવાનુપ્રિય! તમને જેથી સુખ પ્રાપ્ત થાય, તેમજ કરો, વિલંબ ન કરો." (૧૨)

टीका—तत्प्रथमेति—तेषु=अणुव्रतादिषु प्रथमः=मुख्यस्तत्प्रथमस्तद्भावस्तत्प्रथमता तया-सर्वेषामणुव्रतादीनामादिभूतत्वादित्यर्थः। स्वदारसन्तोषः प्रयोजनमस्येति स्वदारसान्तोषिकं व्रतविशेषणतात्पर्येणेदं तस्मिन्, परिमाणं=मर्यादाम्। कीदृशी? मित्याह-नेति-अन्यत्र=अन्यस्याम्, अन्यस्यां मैथुनं नाऽऽचरिष्यामीत्यभिसन्धिः, किमपेक्षयाऽन्यस्याम्? इत्याह—'एकस्याः' इति, नन्वेतन्नामिकायाः किं परस्त्रियाः? नेत्याह—'भार्यायाः' इति, यथाविधिपरिणीताया इत्यर्थः। एतदेव स्फोरयितुमाह-अवशेषमित्यादि-अवशिष्यत इत्यवशेषं=शिवानन्दातिरिक्तस्वदारविषयकमपीत्यर्थः। शेषा निगदव्याख्याताः ॥ १३-१६ ॥

१-'तदस्य प्रयोजन'-मिति ठक्।

'तएणं से आणंदे' इत्यादि ॥ १३-१६ ॥

इस के बाद आनन्द गाथापतिने श्रमण भगवान् महावीरके समीप, सब व्रतोंमें प्रधान होनेके कारण प्रथम स्थूल-प्राणातिपातका दो करण तीन योगसे प्रत्याख्यान किया कि यावज्जीवन (जावजीव) मन वचन कायासे (स्थूल प्राणातिपात) न करूँगा, न कराऊँगा ॥ १३ ॥ इसके बाद उसने दो करण तीन योगसे स्थूल-मृषावादका प्रत्याख्यान किया कि-मन वचन कायसे स्थूल मृषावाद न करूँगा न कराऊँगा ॥ १४ ॥ इसके बाद उसने दो करण तीन योगसे स्थूल अदत्तादानका प्रत्याख्यान किया कि-दो करण तीन योगसे स्थूल अदत्तादान न करूँगा, न कराऊँगा ॥ १५ ॥ इसके बाद उसने स्वदारसन्तोष व्रतकी मर्यादा की कि-विधि-

'तएणं से आणंदे' ઇત્યાદિ (૧૩ થી ૧૬)

ત્યારબાદ આનંદ ગાથાપતિએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપે, બધાં વ્રતોમાં પ્રધાન હોવાને કારણે પહેલું એવા સ્થૂલ-પ્રાણાતિપાતનું બે કરણ ત્રણ યોગે કરીને પ્રત્યાખ્યાન કર્યું કે-યાવજ્જીવન (જાવજીવ) મન વચન કાયાએ કરીને સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ. (૧૩). ત્યારબાદ તેણે બે કરણ ત્રણ યોગે કરીને સ્થૂલ મૃષાવાદનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું કે-મન વચન કાયાએ કરીને સ્થૂલ મૃષાવાદ કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ. (૧૪) ત્યારપછી તેણે બેકરણ ત્રણ યોગે કરીને સ્થૂલ અદત્તાદાનનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું કે-બે કરણ ત્રણ યોગે કરીને સ્થૂલ અદત્તાદાન કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ (૧૫). ત્યારપછી તેણે સ્વદારસંતોષ વ્રતની મર્યાદા કરી કે-વિધિપૂર્વક વિવાહિત શિવાનંદા ભાર્યા

मूलम्—तयाणंतरं च णं इच्छाविहिपरिमाणं करेमाणे हिरण्ण-सुवण्णविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ चउहिं हिरण्णकोडीहिं नि-हाणपउत्ताहिं, चउहिं वुड्ढिपउत्ताहिं, चउहिं पवित्थरपउत्ताहिं अ-वसेसं सव्वं हिरण्णसुवण्णविहिं पच्चक्खामि ॥१७॥ तयाणंतरं च णं चउप्पयविहिपरिमाणं करेइ, नन्नत्थ चउहिं वएहिं दसगोसा-हस्सिएणं वएणं, अवसेसं सव्वं चउप्पयविहिं पच्चक्खामि ॥ १८॥ तयाणंतरं च णं खेत्तवत्थुविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ पंचहिं हलसएहिं नियत्तणसइएणं हलेणं, अवसेसं सव्वं खेत्तवत्थुविहिं पच्चक्खामि ॥१९॥ तयाणंतरं च णं सगडविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ पंचहिं सगडसएहिं दिसायत्तिएहिं, पंचहिं सगडसएहिं संवाहणिएहिं, अवसेसं सव्वं सगडविहिं पच्चक्खामि ॥२०॥ तया-णंतरं च णं वाहणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ चउहिं वाहणेहिं

छाया—तदनन्तरं च खलु इच्छाविधिपरिमाणं कुर्वन् हिरण्य-सुवर्णविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र चतसृभ्यो हिरण्यकोटिभ्यो निधानप्रयुक्ताभ्यः, चतसृभ्यो वृद्धिप्र-युक्ताभ्यः, चतसृभ्यः प्रविस्तरप्रयुक्ताभ्यः, अवशेषं सर्वं हिरण्यसुवर्णविधिं प्रत्या-ख्यामि ॥ १७ ॥ तदनन्तरं च खलु चतुष्पदविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र चतु-र्भ्यो व्रजेभ्यो दशगोसाहस्रिकेण व्रजेण, अवशेषं सर्वं चतुष्पदविधिं प्रत्याख्यामि ॥ १८ ॥ तदनन्तरं च खलु क्षेत्रवास्तुविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र पञ्चभ्यो हलशतेभ्यो निवर्त्तनशतिकेन हलेन, अवशेषं सर्वं क्षेत्रवस्तुविधिं प्रत्याख्यामि ॥१९॥ तदनन्तरं च खलु शकटविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र पञ्चभ्यः शकटशतेभ्यो दिग्यात्रिकेभ्यः, पञ्चभ्यः शकटशतेभ्यः सांवाहनिकेभ्यः, अवशेषं सर्वं शकटविधिं प्रत्याख्यामि ॥ २० ॥ तदनन्तरं च खलु वाहनविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र

पूर्वक विवाहित शिवानन्दा भार्याके सिवाय, अन्यत्र (विवाहित भी दूसरी स्त्री सम्बन्धी आदि) समस्त मैथुनविधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ १६ ॥

સિવાય, અન્યત્ર (વિવાહિત પણ બીજી સ્ત્રી સંબંધી આદિ) સમસ્ત મૈથુન-વિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૧૬)

दिसायत्तिएहिं, चउहिं वाहणेहिं संवाहणिएहिं, अवसेसं सव्वं वाहणविहिं पच्चक्खामि ॥ २१ ॥

[छाया]-चतुर्भ्यो वाहनेभ्यो दिग्यात्रिकेभ्यः, चतुर्भ्यो वाहनेभ्यः संवाहनिकेभ्यः, अवशेषं सर्वं वाहनविधिं प्रत्याख्यामि ॥ २१ ॥

टीका-क्षेत्रेति-अन्यत्र=अन्यत्-भूम्यन्तरमितिशेषः। निवर्त्तनेति-दशहस्तमितेन वंशदण्डेन चतुरस्रविंशतिवंशदण्डपरिमिता भूमिर्निवर्त्तनं, लोके 'बीघा' इति प्रसिद्धं, निवर्त्तनानां शतं-निवर्त्तनशतं, तदस्यास्तीति निवर्त्तनशतिकं तेन-तादृशहलसंख्यये-त्यर्थस्ततश्च निवर्त्तन-(बीघा)-शतिकहलसंख्यया पञ्चशतेभ्यो हलेभ्योऽन्यद्भूम्यन्तरं

'तयाणंतरंचे'त्यादि ॥ १७-२१ ॥

इसके अनन्तर (आनन्द गाथापतिने) इच्छाविधिका परिमाण करते हुए हिरण्य सुवर्णका परिमाण किया कि-कोष (खजाने)में रखी हुई चार करोड़ हिरण्यों (मुहरों)के, और व्यापारमें लगी-हुई चार करोड़ हिरण्यों (मुहरों)के घरसंबंधी उपकरणोंमें लगी हुई चार करोड हिरण्यों (मुहरों)के, सिवाय अन्य सबका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ १७ ॥ इसके बाद उसने चौपायोंका परिमाण किया कि दस हजार गायोंके एक-एक गोकुलके हिसाबसे चार गोकुलों (४०००० गोवर्ग) के सिवाय अन्य चौपायोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ १८ ॥ इसके बाद उसने क्षेत्र-वास्तुका परिमाण किया कि एक हलसे सौ बीघा भूमिके हिसाबसे पाँचसौ हलोंकी अर्थात् पाँच हजार बीघा भूमिके सिवाय

तयाणंतरं चेत्यादि (१७ थी २१)

त्यारपछी (આનંદ ગાથાપતિએ) ઇચ્છાવિધિનું પરિમાણ કરતાં હિરણ્ય-સુવર્ણનું પરિમાણ કર્યું કે ખજાનામાં રાખેલી ચાર કરોડ હિરણ્યો (મહોરો), વ્યાપારમાં રોકેલી ચાર કરોડ મહોરો, ઘર સંબંધી ઉપકરણોમાં રોકાયલી ચાર કરોડ મહોરો, સિવાય (ના કરતાં વધારે) બીજા બધા (સુવર્ણ)નું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૧૭). પછી તેણે ચોપગાં જાનવરોનું પરિમાણ કર્યું કે-દસ હજાર ગાયોના એક એક ગોકુળને હિસાબે ચાર ગોકુળો (૪૦૦૦૦ ગો વર્ગી જાનવરો) સિવાય અન્ય ચોપગાંનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૧૮). પછી તેણે ક્ષેત્ર-વસ્તુનું પરિમાણ કર્યું કે એક હળથી સો વીઘાં ભૂમિને હિસાબે પાંચસો હળની અર્થાત્ પાંચ હજાર વીઘાં જમીન સિવાય બીજી બધી ભૂમિનું પ્રત્યાખ્યાન

मूलम्--तयाणंतरं च णं उवभोगपरिभोगविहिं पच्चक्खाएमाणे, उल्लणियाविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगाए गंधकासाईए, अवसेसं सव्वं उल्लणियाविहिं पच्चक्खामि३ ॥२२॥ तयाणंतरं च णं दंतवणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगेणं अल्ललट्ठीमहुएणं, अवसेसं दंतवणविहिं पच्चक्खामि३ ॥२३॥ तयाणंतरं च णं फलविहिपरिमाणं करेइ ।नन्नत्थ एगेणं खीरामलएणं, अवसेसं फलविहिं पच्चक्खामि३

छाया--तदनन्तरं च खलु उपभोगपरिभोगविधिं प्रत्याख्यन् आर्द्रनयनिकाविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र एकस्या गन्धकाषाय्याः, अवशेषं सर्वमार्द्रनयनिकाविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥ २२ ॥ तदनन्तरं च खलु दन्तधावनविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रैकस्माद् आर्द्रयष्टिमधोः, अवशेषं दन्तधावनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२३॥ तदनन्तरं च खलु फलविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रैकस्मात्क्षीरामलकाद् अवशेषं फलविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२४॥ तदनन्तरं च खलु अभ्यञ्जनविधिपरि-

---

प्रत्याख्यामीति निर्गलितोऽर्थः । दिक्षु यात्रा=प्रस्थानं-दिग्यात्रा सा प्रयोजनं येषां तानि दिग्यात्रिकाणि तेभ्यः । संवाहनं=तृणधान्यादीनामुड्ढौकनं तत्प्रयोजनमेषामिति सांवाहनिकानि तेभ्यः । फलितमाह–अवशेषमिति । एवमग्रेऽपि । शिष्टाः स्पष्टाः ॥ १७–२१ ॥

अन्य समस्त भूमिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ १९ ॥ इसके बाद उसने शकटका परिमाण किया कि-पाँचसौ यात्रासंबन्धी और पांचसौ गृहोपकरणादि (माल-आसबाब) ढोनेके शकटोंके सिवाय अन्य समस्त शकटों (गाड़ियों)का प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ २० ॥ इसके बाद उसने वाहनका परिमाण किया कि-चार यात्राके वाहन (सवारी) और चार माल ढोनेवाले वाहनोंके सिवाय अन्य समस्त वाहनोंका मैं प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ २१ ॥

કરૂં છું. (૧૯). પછી તેણે શકટનું (ગાડાં વગેરેનું) પરિમાણ કર્યું કે–પાંચસો યાત્રા સંબંધી અને પાંચસો ગૃહોપકરણાદિ (માલ–સામગ્રી) વહેવા (લાવવા–લઇ જવા)નાં શકટો સિવાય બીજાં બધાં શકટોનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૨૦). ત્યારપછી તેણે વાહનનું પરિમાણ કર્યું કે–ચાર યાત્રાનાં વાહન અને ચાર માલ લઇ જવાનાં વાહન સિવાય બીજાં બધાં વાહનોનું હું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૨૧).

॥ २४ ॥ तयाणंतरं चणं अब्भंगणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ सयपाग-सहस्सपागेहिं तेल्लेहिं, अवसेसं अब्भंगणविहिं पच्चक्खामि३ ॥ २५ ॥ तयाणंतरं च णं उव्वट्टणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगेणं सुरहिणा गंधट्टएणं, अवसेसं उव्वट्टणविहिं पच्चक्खामि३ ॥२६॥ तयाणंतरं च णं मज्जणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ अट्ठहिं उट्टिएहिं उदगस्स घडएहिं, अवसेसं मज्जणविहिं पच्चक्खामि३ ॥२७॥ तयाणंतरं च णं वत्थविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगेणं खोमजुयलेणं, अवसेसं वत्थविहिं पच्चक्खामि ॥२८॥ तयाणंतरं च णं विलेवणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ अगुरुकुंकुमचंदणमाइएहिं, अवसेसं विलेवणविहिं पच्चक्खामि३ ॥२९॥ तयाणंतरं च णं पुप्फविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगेणं सुद्धपउमेणं मालइकुसुमदामेणं वा, अवसेसं पुप्फविहिं पच्चक्खामि३ ॥३०॥ तयाणंतरं च णं आभरणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ मट्ठकण्णेज्जएहिं नाममुद्दाए-य, अवसेसं आभरणविहिं पच्चक्खामि३ ॥ ३१ ॥ तयाणंतरं च णं

माणं करोति । नान्यत्र शतपाक-सहस्रपाकेभ्यस्तैलेभ्यः, अवशेषमभ्यञ्जनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२५॥ तदनन्तरं च खलु उद्वर्त्तनविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रैकस्मात्सुरभेर्गन्धाट्टकाद् अवशेषमुद्वर्त्तनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२६॥ तदनन्तरं च खलु मज्जनविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्राष्टाभ्य उष्ट्रिकेभ्य उदकस्य घटेभ्यः, अवशेषं मज्जनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२७॥ तदनन्तरं च खलु वस्त्रविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रैकस्मात् क्षौमयुगलाद् अवशेषं वस्त्रविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥ २८ ॥ तदनन्तरं च खलु विलेपनविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रागुरुकुङ्कुमचन्दनादिभ्यः, अवशेषं विलेपनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥२९॥ तदनन्तरं च खलु पुष्पविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रैकस्माच्छुद्धपद्मात् मालतीकुसुमदाम्नोवा, अवशेषं पुष्पविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥ ३० ॥ तदनन्तरं च खलु आभरणविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र मृष्टकार्णेयकेभ्यो नाममुद्रायाश्च, अवशेषमाभरणविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३१॥ तद-

धूवणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ अगुरुतुरुक्कधूवमाइएहिं, अवसेसं धूवणविहिं पच्चक्खामि३ ॥३२॥ तयाणंतरं च णं भोयणविहिपरिमाणं करेमाणे पेज्जविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगाए कट्ठपेज्जाए, अवसेसं पेज्जविहिं पच्चक्खामि३ ॥३३॥ तयाणंतरं च णं भक्खविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगेहिं घयपुण्णेहिं खंडखज्जएहिं वा, अवसेसं भक्खविहिं पच्चक्खामि३ ॥३४॥ तयाणंतरं च णं ओयणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ कलमसालिओयणेणं, अवसेसं ओयणविहिं पच्चक्खामि३ ॥३५॥ तयाणंतरं च णं सूवविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ कलायसूवेण वा मुग्गमाससूवेण वा, अवसेसं सूवविहिं पच्चक्खामि३ ॥३६॥ तयाणंतरं च णं घयविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ सारइएणं गोघयमंडेणं, अवसेसं घयविहिं पच्चक्खामि३ ॥३७॥ तयाणंतरं च णं सागविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ वत्थुसाएण वा चूचुसाएण वा तुंबसाएण वा सुत्थियसाएण वा मंडुक्कियसाएण वा, अवसेसं सागविहिं पच्चक्खामि३ ॥३८॥ तयाणंतरं च णं

नन्तरं च खलु धूपनविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रागुरुतरुष्कधूपादिकेभ्यः, अवशेषं धूपनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥ ३२ ॥ तदनन्तरं च खलु भोजनविधिपरिमाणं कुर्वन् पेयविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रैकस्याः काष्ठपेयायाः, अवशेषं पेयविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३३॥ तदनन्तरं च खलु भक्ष्यविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रैकेभ्यः घृतपूर्णेभ्यः खण्डखाद्येभ्यो वा, अवशेषं भक्ष्यविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३४॥ तदनन्तरं च खलु ओदनविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र कलमशाल्योदनात्, अवशेषमोदनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३५॥ तदनन्तरं च खलु सूपविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र कलायसूपाद्वा मुद्गमाषसूपाद्वा, अवशेषं सूपविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३६॥ तदनन्तरं च खलु घृतविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र शारदिकाद् गोघृतमण्डात्, अवशेषं घृतविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥३७॥ तदनन्तरं च खलु शाकविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र वास्तुशाकाद्वा चूचुशाकाद्वा तुम्बशाकाद्वा सौवस्तिकशाकाद्वा मण्डूकिकाशाकाद्वा, अवशेषं शाकविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥ ३८ ॥ तदनन्तरं च खलु माधुरक-

माहुरयविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगेणं पालंगामाहुरएणं, अवसेसं माहुरयविहिं पच्चक्खामि३ ॥३९॥ तयाणंतरं च णं जेमणविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ सेहंबदालियंबेहि, अवसेसं जेमणविहिं पच्चक्खामि३ ॥४०॥ तयाणंतरं च णं पाणियविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ एगेणं अंतलिक्खोदएणं, अवसेसं पाणियविहिं पच्चक्खामि३ ॥४१॥ तयाणंतरं च णं मुहवासविहिपरिमाणं करेइ । नन्नत्थ पंचसोगंधिएणं तंबोलेणं, अवसेसं मुहवासविहिं पच्चक्खामि३ ॥४२॥

विधिपरिमाणं करोति, नान्यत्रैकस्मात् पालङ्गमाधुरकात्, अवशेषं माधुरकविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥ ३९ ॥ तदनन्तरं च खलु जेमनविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र सेधाम्ल-दालिकाम्लेभ्यः, अवशेषं जेमनविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥ ४० ॥ तदनन्तरं च खलु पानीयविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्रैकस्मादन्तरिक्षोदकात्, अवशेषं पानीयविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥ ४१ ॥ तदनन्तरं च खलु मुखवासविधिपरिमाणं करोति । नान्यत्र पञ्चसौगन्धिकात्ताम्बूलात्, अवशेषं मुखवासविधिं प्रत्याख्यामि३ ॥ ४२ ॥ इति च्छाया ॥

टीका-'गन्धे'-ति-गन्धप्रधानो यद्वा गन्धयुक्तः कषायो गन्धकषायस्तेन रक्ता शाटी गन्धकाषायी तस्याः, सार्द्रं शरीरं प्रोञ्छितुं सुवासितायाः कषायरागरक्ताया आर्द्रनयनिकाया इत्यर्थः, अन्यत्र=अन्यत् न 'व्यवहरिष्यामी'ति शेषः,

१—'तेन रक्तं रागात्' इत्यण्, टिड्ढेति ङीप् ।

'तयाणंतरं च णं उवभोगे०'-त्यादि ॥ २२-४२ ॥

इसके अनन्तर आनन्द गाथापतिने उपभोग-परिभोग विधिका प्रत्याख्यान करते हुए आर्द्रनयनिका (शरीर पोंछनेके कपड़े-अंगौछे)का प्रत्याख्यान किया कि-भीगे हुए शरीरको पोंछनेके लिए एक सुगन्धित और लाल आर्द्रनयनिका (अंगौछे)के सिवाय अन्य सबका प्रत्याख्यान

'तयाणंतरं चणं उवभोगे०'-त्याद्दि (२२ थी ४२)

त्यारपछी आनंद गाथापतिओ उपभोग-परिभोग विधिनुं प्रत्याख्यान करतां आर्द्रनयनिका (शरीर लूछवाना अंगूछा)नु प्रत्याख्यान कर्युं के-भींजायला शरीरने लूछवा माटे ओक सुगंधित अने लाल आर्द्रनयनिका सिवाय बीजा

फलितमाह—अवशेषमित्यादि, एवमग्रेऽपि। 'आर्द्रयष्टी'-ति—आर्द्रो=हरितो यो यष्टि-मधुरेतन्नाम्ना प्रसिद्धो वनस्पतिविशेषस्तस्मात्। 'क्षीरे'-ति—क्षीरं च तदामलकं-क्षीरामलकम्—अनम्लं धात्रीफलं तस्मादेकस्मादन्यत्फलान्तरं न व्यवहरिष्यामि। 'सुरभे'-रिति—सुरभेः=रमणीयात्, गन्धाट्टकात्=गन्धयुक्तोऽट्टो=गोधूमादिचूर्णं स एव गन्धाट्टकस्तस्मात्। 'उष्ट्रिके'-ति—उष्ट्र इव प्रतिकृतिरुष्ट्रिका—बृहदाकारं तैला-दिमृद्भाण्डं, तत्पूरणं प्रयोजनं येषां ते घटा अप्युपचारादुष्ट्रिकास्ततश्चोष्ट्रिका

१-'इवे प्रतिकृतौ' इतिकन्, स्त्रीत्वं तु लोकात् प्राकृतगतेर्वैचित्र्याद्वा।

करता हूँ॥ २२॥ इसके बाद दातौनका परिमाण किया कि—हरी यष्टिमधु (जेठीमध-मुलैठी)के अतिरिक्त और सब दातौनोंका प्रत्याख्यान करता हूँ॥ २३॥ इसके बाद फलविधिका परिमाण किया कि एक क्षीर आम-लक (मीठे आमले)के सिवाय अन्यफलोंका परित्याग करता हूँ॥२४॥ इसके बाद अभ्यञ्जनविधिका परिमाण किया कि-शतपाक-सहस्रपाक तैलोंके सिवाय और सब अभ्यञ्जनका प्रत्याख्यान करता हूँ॥ २५॥ इसके बाद उद्वर्त्तनविधिका परिमाण किया कि—रमणीय गेहूँ आदिके एक आटेके सिवाय अन्य सब उद्वर्त्तनों (उबटनों)का प्रत्याख्यान करता हूँ॥२६॥ इसके पश्चात् उसने मज्जनविधिका परिमाण किया कि—ऊँटके आकारकी अर्थात् अरहटकी घड़ीके आकारकी लंबी यानी जिससे बड़ा घड़ा भरा जाय ऐसी बड़े लौटेके आकारवाली छोटी आठ कल-शियाँ भर जलके सिवाय और सबका प्रत्याख्यान करता हूँ॥ २७॥

બધાનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૨૨). પછી દાતણનું પરિમાણ કર્યું કે—લીલી યષ્ટિમધુ (જેઠીમધની સાંઠી) સિવાય બીજા બધા દાતણનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૨૩). પછી ફળવિધિનું પરિમાણ કર્યું કે એક મીઠાં આંબળાં સિવાય બીજાં ફળોનો પરિત્યાગ કરૂં છું. (૨૪). પછી અભ્યંજન વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે—શતપાક તથા સહસ્રપાક તેલો સિવાય બીજાં બધાં અભ્યંજનનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું (૨૫), પછી ઉદ્વર્ત્તન વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે—રમણીય ઘઉં આદિના એક આટા સિવાય બીજા બધા ઉદ્વર્ત્તનો (ઉટણાં—પીઠી)નું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૨૬). પછી તેણે મજ્જન વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે ઉંટના આકારની અર્થાત્ રહેંટની ઘડીના આકારની લાંબી ઘડી કે જેમાંના પાણીથી મોટો ઘડો ભરાઇ જાય, એવા મોટા લોટાના આકારના નાના આઠ કળશીયા ભરાય તેટલા પાણી સિવાય બાકી બધાનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૨૭). પછી વસ્ત્ર વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે

(माटा) भरणयोग्येभ्योऽष्टाभ्यो घटेभ्य इत्यर्थः । 'क्षौमेति-क्षुमा=अतसी तया निर्मिते वस्त्रे क्षौमे तैलादिशब्दवदुपचारात्कार्पासिके अपि तयोर्युगलं=परिधानोत्तरीयरूपं तस्मात् । 'मृष्टे'ति-मृष्टानि=समुज्ज्वलानि यानि कार्णेयकानि=(कर्णिकाः) कुण्डलाभिधानानि कर्णाभरणानि तेभ्यः, नामाङ्किता मुद्रा=नाममुद्रा, तस्याः-नामाङ्कितादङ्गुरीयकादित्यर्थः। अगुरुः-प्रसिद्धः, तुरुष्क=सिह्लः 'लोवान' इति लोक-

१-प्राकृतपाठानुरूपत्वाच्छायामात्रमिदं, शब्दस्तु 'कर्णिका' इत्येव तस्यैव कर्णाभरणपर्यायत्वेनोपलभ्यमानत्वात्साधुत्वाच्च ।

तदनन्तर वस्त्रविधिका परिमाण किया कि-पहनने-ओढनेके लिए एक जोड़ा क्षौम (अलसीके) वस्त्रके सिवाय, और उपचारसे कपास आदि वस्त्रके जोड़ेके सिवाय अन्य सब वस्त्रोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ २८ ॥ इसके बाद विलेपनविधिका परिमाण किया कि-अगर कुंकुम और चन्दन आदिके अतिरिक्त सब विलेपनविधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ २९ ॥ इसके बाद पुष्पविधिका परिमाण किया कि-एक शुद्ध कमलको और मालतीके पुष्पोंकी मालाको छोड़कर और सब पुष्पोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ ३० ॥ इसके बाद आभरणविधिका परिमाण किया कि-उज्ज्वल कुण्डलों और अपने नामकी मुद्रिका (अंगूठी)के सिवाय अन्य सब आभरणोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥३१॥ इसके पश्चात् धूपनविधिका परिमाण किया कि-अगर लोवान और धूप आदिके सिवाय और सब धूपनविधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ ३२ ॥ इसके बाद भोजन-विधिका

પહેરવા-ઓઢવા માટે એક જોડી ક્ષૌમ વસ્ત્ર સિવાય અને ઉપચારે કરીને કપાસ આદિ વસ્ત્રના જોટા સિવાય બીજાં બધાં વસ્ત્રોનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૨૮). પછી વિલેપન વિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું કે-અગર, કુંકુમ અને ચંદન આદિ સિવાય બીજા બધા વિલેપન વિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૨૯). પછી પુષ્પ-વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે એક શુદ્ધ કમળ અને માલતીનાં પુષ્પોની માળા સિવાય બીજાં બધાં પુષ્પોનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૩૦). પછી આભરણ વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે-ઉજ્જવળ કુંડલો અને પોતાના નામની વીંટી સિવાય બીજાં બધાં આભરણોનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૩૧). પછી ધૂપન વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે અગર લોબાન અને ધૂપ આદિ સિવાયના બાકી બધા ધૂપન વિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૩૨). પછી ભોજનવિધિનું પરિમાણ કરતાં પેય વિધિનું

प्रतीतः । कुर्वन्=चिकीर्षन् । 'काष्ठे'ति–काष्ठपेयायाः=मुद्गादेर्यूषात्, घृततलितस्य तण्डुलस्य काञ्जिकाद्वा, देशीयोऽयं 'काष्ठपेया' शब्दः । एकेभ्यः=एकप्रकारेभ्यः, घृतपू(राः)र्णाः='घेवर'–इति प्रसिद्धास्तेभ्यः, 'खण्डे'–ति–खण्डं=शर्करामेदः, खाद्यं बहुखण्डसंपादितत्वाद्येषां, यद्वा खण्डेन (खण्डयोगेन) खाद्यानि=खण्ड-खाद्यानि तेभ्यः–'खाजा' इति लोकप्रसिद्धेभ्यः । 'कलमे'–ति–ओदनेषु, 'कलम' नामको यः शालिस्तद्रूपो य ओदनस्तस्मात् । शारदिकात्=शरदिभवात्, गोघृतमण्डात् =घृतसहितं मण्डं=दधितक्रं–घृतमण्डं, यद्वा मण्डं=सारभूतं स्फीतमित्यर्थः, घृतं-घृतमण्डं, गोर्घृतमण्डं=गोघृतमण्डं तस्मात् । 'शाका'–दिति–चूच्चवादयो मण्डूकि-

१–आहिताग्न्यादेराकृतिगणत्वान्मण्डशब्दस्य परनिपातः, पूर्वनिपातप्रकरण-स्यानित्यत्वाद्वा ।

परिमाण करते हुए पेयविधिका परिमाण किया कि–एक मूँग आदिके यूष (ओसामण–कट) अथवा घीमें भुने हुए चावलोंकी काँजीके अतिरिक्त और सब पेय पदार्थों का प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ ३३ ॥ पश्चात् भक्ष्यविधिका परिमाण किया कि–एक घेवर अथवा खाजेके सिवाय अन्य भक्ष्यविधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ ३४ ॥ फिर ओदनविधिका परिमाण किया कि–कलम नामक चावलके ओदनके सिवाय और सब ओदनोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ ३५ ॥ फिर सूपविधिका परिमाण किया कि–कलाय (मटर) मूँग और माष (उड़द)की दालके सिवाय और सब दालोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ ३६ ॥ फिर घृतविधिका परिमाण किया कि–शरद् ऋतुमें होने वाले गोघृतमण्ड (गायके घी सहित दही-छाछ अथवा बढिया घी) के अतिरिक्त सब घृत-विधिका प्रत्याख्यान

પરિમાણુ કર્યું કે–એક મગ આદિનું ઓસામણુ અથવા ઘીમાં ભુજેલા (સેકેલા) ચોખાની કાંજી સિવાય બાકીના બધા પેય પદાર્થોનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૩૩). પછી ભક્ષ્ય વિધિનું પરિમાણુ કર્યું કે એક ઘેવર અથવા ખાજા સિવાય બાકીના ભક્ષ્ય વિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૩૪) પછી ઓદન વિધિનું પરિમાણુ કર્યું કે–કોલમ નામના ચોખાના ભાત સિવાય બીજા બધા ભાતનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૩૫). પછી સૂપ વિધિનું પરિમાણુ કર્યું કે વટાણા, મગ અને અડદની દાળ સિવાય બાકી બધી દાળોનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૩૬). પછી ઘૃત વિધિનું પરિમાણુ કર્યું કે શરદ્ ઋતુમાં થતા ગોઘૃતમંડ (ગાયના ઘી સાથે દહીં–છાશ અથવા તાવેલા ઘી) સિવાય બીજી બધા ઘૃત વિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૩૭).

कान्ता लोकप्रतीताः। 'पालङ्गे'-ति-पालङ्ग=पूर्वदेशप्रसिद्धो लताफलविशेष आम्रो वा, तच्च तन्माधुरकं च-पालङ्गमाधुरकं तस्मात्। 'सेधे'-ति सेधनं सेधः=सिद्धिस्तस्मिन् सति तेन वा, अम्लप्रचुरवेसवारसंस्कृतत्वादम्लानि-सेधाम्लानि, दालिकया =मुद्गादिरूपया सम्पादितानि तथैवाम्लानि दालिकाम्लानि,-सेधाम्लानि च दालिकाम्लानि च सेधाम्ल-दालिकाम्लानि तेभ्यः--तलित्वा तक्रदधिकाञ्जिकादिष्वम्लपदार्थेषु क्लिन्नानां, यद्वा-अम्लवेसवारसंस्कृतानां मुद्ग-चणकादीनां वटकादिभ्य इत्यर्थः। 'अन्तरिक्षे'-ति-कांस्यादिभाजनोपर्याकाशात्पतितं जलमन्तरीक्षोदकं तस्मात्। 'पञ्चे'-ति-कक्कोलैलालवङ्गजातीफलकर्पूररूपैः पञ्चभिः सुगन्धि-द्रव्यैः संस्कृतं=पञ्चसौगन्धिकं तस्मात् ॥ २२—४२ ॥

करता हूँ ॥ ३७ ॥ फिर शाकविधिका परिमाण किया कि-वास्तूक (बथुआ) चूञ्चु, तूंबा, सौवस्तिक और मण्डूकिक शाकके सिवाय सब शाकोंका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ ३८ ॥ इसके बाद माधुरकविधिका परिमाण किया कि-पालङ्ग (पूर्वदेशमें प्रसिद्ध, वेलमें लगने वाला फल अथवा आम) माधुरकके सिवाय और सब माधुरकविधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ ३९ ॥ फिर जेमनविधिका परिमाण किया कि दालके बने हुए और अधिक खटाईमें डाले हुए पदार्थ (जैसे दही बड़ा)के अतिरिक्त और सब जेमनविधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ ४० ॥ फिर पानीयविधिका परिमाण किया कि-आकाशसे बर्त्तन आदिमें गिरे हुए जलके सिवाय और सब पानीका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ ४१ ॥ इसके पश्चात् मुखवास विधिका परिमाण किया कि-पाँच सुगन्धियुक्त ताम्बूलों के सिवाय सब मुखवास विधिका प्रत्याख्यान करता हूँ ॥ ४२ ॥

પછી શાક વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે વાસ્તુક (વથુઆ), ચુચ્ચુ, દૂધી, સૌવસ્તિક અને મંડૂકિક શાક સિવાયના બાકીનાં બધાં શાકોનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૩૮). પછી માધુરક વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે-પાલંગ (પૂર્વદેશમાં જાણીતાં, વેલે થતાં ફળ અથવા કેરી) માધુરક સિવાય બાકી બધા માધુરક વિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૩૯). પછી જેમન વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે દાળનાં બનાવેલાં અને ખૂબ ખટાશમાં નાખેલાં (જેવાં કે દહીંવડાં) પદાર્થ સિવાય બીજા બધા જમણુ વિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૪૦). પછી પાનીય વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે-આકાશમાંથી વાસણ વગેરેમા પડેલા પાણી સિવાય બાકી બધા પાણીનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૪૧). પછી મુખવાસ વિધિનું પરિમાણ કર્યું કે-પાચ સુગધિયુક્ત તાંબુલો સિવાયના બધા મુખવાસવિધિનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. (૪૨).

मूलम्—तयाणंतरं च णं चउव्विहं अणट्ठादंडं पच्चक्खामि तंजहा-अवज्झाणायरियं,पमायायरियं, हिंसप्पयाणं,पावकम्मोवएसं ॥४३॥

मूलम्—इह खलु आणंदा इ समणे भगवं महावीरे आणंदं समणोवासगं एवं वयासी-एवं खलु आणंदा ! समणोवासएणं अभिगयजीवाजीवेणं जाव अणइक्कमणिज्जेणं सम्मत्तस्स पंच अइयारा पेयाला जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा-संका, कंखा, विइगिच्छा, परपासंडपसंसा, परपासंडसंथवे ॥ ४४ ॥

छाया—तदनन्तरं च खलु चतुर्विधमनर्थदण्डं प्रत्याख्यामि, तद्यथा—अपध्यानाचरितं, प्रमादाचरितं, हिंसाप्रदानं, पापकर्मोपदेशम् ॥ ४३ ॥

छाया—इह खलु हे आनन्द ! श्रमणो भगवान् महावीर आनन्दं श्रमणोपासकमेवमवादीत्–एवं खलु आनन्द ! श्रमणोपासकेनाभिगतजीवाजीवेन यावदनतिक्रमणीयेन सम्यक्त्वस्य पञ्चातीचाराः पेयाला ज्ञातव्या न समाचरितव्याः तद्यथा—शङ्का, काङ्क्षा, विचिकित्सा, परपाषण्डप्रशंसा, परपाषण्डसंस्तवः ॥ ४४ ॥

टीका—'तदनन्तर'मित्यादि–प्राग्व्याख्यातानीमानि सर्वाणि पदानि ॥४३॥

'तयाणंतरं' इत्यादि ॥ ४३ ॥

पश्चात् (आनन्द गाथापतिने कहा-भदन्त !) मैं अपध्यानाचरित, प्रमादाचरित, हिंसाप्रदान, और पापकर्मोपदेश, इन चारों प्रकारके अनर्थ-दंडका प्रत्याख्यान करता हूँ। अनर्थ दंडोंके स्वरूपका पहले (पृ. २३२से २३४में) व्याख्यान किया जा चुका है ॥ ४३ ॥

'तयाणंतरं' ઇત્યાદિ (૪૩)

પછી (આનંદ ગાથાપતિએ કહ્યું–ભદન્ત !) હું અપધ્યાનાચરિત, પ્રમાદાચરિત, હિંસાપ્રદાન અને પાપકર્મોપદેશ, એ ચારે પ્રકારના અનર્થદંડનું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું. અનર્થદંડના સ્વરૂપનું વ્યાખ્યાન પહેલાં (પૃ. ૨૩૨–૨૩૪માં) કરવામાં આવી ગયું છે. (૪૩).

टीका—सम्यक्त्वस्य=प्राङ्निर्दिष्टस्वरूपस्य । पेयालाः=प्रधानाः । तद्यथा= तानेव पञ्चातीचारान् दर्शयति–शङ्का=अर्हदुपदिष्टेषु तत्त्वेषु सर्वतोऽशतो वा; असत्यतया संशयकरणम् । काङ्क्षा=सर्वतो देशतश्च मिथ्यादर्शनस्याभिलाषः । विचिकित्सा=' एतस्य महतस्तपोदानादिप्रयासस्य फलं भविष्यति न वे '–त्यादिरूपं संशयकरणम् । परपाषण्डप्रशंसा=सर्वज्ञानुपदिष्टस्य धर्मस्य प्रशंसनम् । परपाषण्ड

' इह खलु ' इत्यादि ॥ ४४ ॥

श्रमण भगवान् महावीर, आनन्द श्रावकसे इस प्रकार बोले–" हे आनन्द ! जीव अजीवके स्वरूपको जाननेवाले यावत् अनतिक्रमणीय श्रावकको पूर्वोक्त सम्यक्त्वके पाँच प्रधान अतिचार जानने चाहिए, किन्तु उनका आचरण न करना चाहिए । वह अतिचार इस प्रकार हैं— (१) शङ्का, (२) काङ्क्षा, (३) विचिकित्सा, (४) परपाषण्डप्रशंसा, (५) परपाषण्डसंस्तव । सर्वज्ञ भगवान् द्वारा कथित तत्त्वोंमें थोड़ी या पूरी असत्यताकी शंका करना शंका–अतिचार है १ । एक देशसे या सर्व देशसे मिथ्यादर्शनकी अभिलाषा करना कांक्षा-अतिचार है २ । ' इस महान् दान या तपका फल मिलेगा या नहीं ' इत्यादि संशय करना विचिकित्सा-अतिचार है ३ । सर्वज्ञ द्वारा न कहे हुए धर्मकी प्रशंसा करना परपाषण्डप्रशंसा-अतिचार है ४ । सर्वज्ञद्वारा न कहे हुए धर्मका परिचय करना परपाषण्ड-संस्तव अतिचार है ५ ।

' इह खलु ' ઇત્યાદિ (૪૪)

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે આનંદ શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહ્યું: " હે આનંદ ! જીવ–અજીવનાં સ્વરૂપોને જાણનારા યાવત્ અનતિક્રમણીય શ્રાવકે પૂર્વોક્ત સમ્યક્ત્વના પાંચ પ્રધાન અતિચારો જાણવા જોઇએ, પણ આચરવા ન જોઇએ. તે અતિચાર આ પ્રમાણે છેઃ–(૧) શંકા, (૨) કાંક્ષા, (૩) વિચિકિત્સા, (૪) પરપાખંડ પ્રશંસા, (૫) પરપાખંડ સંસ્તવ. સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલાં તત્ત્વોમાં થોડી કે વધુ અસત્યતાની શંકા કરવી એ શંકા અતિચાર છે. (૧). એક દેશે કરીને અથવા સર્વ દેશે કરીને મિથ્યાદર્શનની અભિલાષા કરવી એ કાંક્ષા અતિચાર છે. (૨). ' આ મહાન્ દાન અથવા તપનું ફળ મળશે કે નહિ ' એ પ્રમાણે સંશય કરવો એ વિચિકિત્સા અતિચાર છે. (૩). સર્વજ્ઞે ન કહેલા ધર્મની પ્રશંસા કરવી એ પરપાખંડ પ્રશંસા અતિચાર છે. (૪). સર્વજ્ઞે ન કહેલા ધર્મનો પરિચય કરવો એ પરપાખંડસંસ્તવ અતિચાર છે. (૫)

संस्तवः=सर्वज्ञानुपदिष्टस्य धर्मस्य परिचयः। उक्तानि च शङ्कादीनां स्वरूपाणि यथा-

" जिणोवइट्ठतत्तेसुं, सव्वओ अंसओवि वा ।
असच्चत्तणसंसीई, सत्थे संका णिरूविया ॥१॥
सव्वओ देसओ एवं, मिच्छादंसणकंखणं ।
सम्मत्तस्साइयारेसुं, बीओ कंखत्ति कित्तिओ ॥२॥
तवोदाणाइयाणं मे, पयासेण फलं सिय ।
ण वत्ति संसओ जो सा, वितिगिच्छा पकित्तिया ॥३॥
सव्वन्नाणुवइट्ठस्स, धम्मस्स य पसंसणं ।
विण्णेया परपाखंड,-प्पसंसा जिणसासणे ॥४॥
तहेव जो परिच्चओ, सव्वन्नाणुत्तधम्मगो ।
पंचमो अइयारो सो, परपाखंडसंथवो ॥५॥ " इति ।

एतच्छाया च—

" जिनोपदिष्टतत्त्वेषु, सर्वतोऽशतोऽपि वा ।
असत्यत्वसंशीतिः, शास्त्रे शङ्का निरूपिता ॥ १ ॥
सर्वतो देशत एवं, मिथ्यादर्शनकाङ्क्षणम् ।
सम्यक्त्वस्यातीचारेषु द्वितीयः काङ्क्षेति कीर्त्तितः ॥ २ ॥
तपोदानादिकानां मे प्रयासेन फलं स्यात् ।
न वेति संशयो यो सा विचिकित्सा प्रकीर्त्तिता ॥ ३ ॥
सर्वज्ञानुपदिष्टस्य, धर्मस्य च प्रशंसनम् ।
विज्ञेया परपाखण्डप्रशंसा जिनशासने ॥ ४ ॥
तथैव यः परिचयः, सर्वज्ञानुक्तधर्मगः ।
पञ्चमोऽतीचारः स,-परपाखण्डसंस्तवः ॥ ५ ॥ " इति ।

इति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥

शंका आदिका स्वरूप और भी कहा है-(गा० १-५) । इन गाथाओंका अर्थ ऊपर आचुका है ॥ ४४ ॥

શંકા આદિનું સ્વરૂપ બીજી રીતે પણ કહેલું છે.-(ગા૦ ૧-૫)। એ ગાથાઓનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે. (૪૪).

मूलम्—तयाणंतरं च णं थूलगस्स पाणाइवायवेरमणस्स समणोवासएणं पंच अइयारा पेयाला जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा—बंधे, वहे, छविच्छेए, अतिभारे, भत्तपाणवोच्छेए १ ॥४५॥

छाया—तदनन्तरं च खलु स्थूलकस्य प्राणातिपातविरमणस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचाराः पेयाला ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा—बन्धः, वधः, छविच्छेदः, अतिभारः, भक्तपानव्यवच्छेदः १ ॥ ४५ ॥

टीका—'बन्धे'–ति–बन्धनं=प्राणिनो रज्ज्वादिना संयोजनं, वधः=कशादिना परिपीडनं, छविच्छेदः=शस्त्रादिनाऽवयवकर्त्तनम्, अतिभारः=प्राणिस्कन्धपृष्ठाद्युपरि परिमाणाधिकभारार्पणं, भक्तपानव्यवच्छेदः=अन्नपानाद्यदानं, तद्दानोद्यतस्य चान्तरायकरणं च ।

तयाणंतरं चेत्यादि ॥ ४५ ॥

इसके अनन्तर श्रावकको स्थूल-प्राणातिपात-विरमण व्रतके पांच प्रधान अतिचार जानना चाहिए पर आचरण न करना चाहिए । वे इस प्रकार हैं-(१) बन्ध, (२) वध, (३) छविच्छेद, (४) अतिभार और (५) भक्तपानव्यवच्छेद ।

किसी जीवको रस्सी आदिसे बाँधना बन्ध है । कोड़ा आदिसे मारना वध है । शस्त्र आदिसे उसके अवयवों (अंगों)को काटना छविच्छेद है । कन्धे या पीठ पर परिमाणसे अधिक भार लादना अतिभार है, और अन्नपानी न देना, तथा दूसरा देता हो तो अन्तराय करना भक्त-पानव्यवच्छेद अतिचार है ।

तयाणंतरं चेत्यादि (४५)

ત્યારપછી શ્રાવકે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રતના પાંચ પ્રધાન અતિચાર જાણવા જોઈએ પણ આચરવા ન જોઇએ, તે આ પ્રમાણે છે: (૧) બંધ, (૨) વધ, (૩) છવિચ્છેદ, (૪) અતિભાર અને (૫) ભક્તપાનવ્યવચ્છેદ.

કોઇ જીવને દોરડા વગેરેથી બાંધવો તે બંધ છે. કોરડા વગેરેથી મારવો એ વધ છે. શસ્ત્ર આદિથી તેનાં અવયવોને કાપવાં તે છવિચ્છેદ છે. ખાંધ અથવા પીઠ પર પરિમાણથી વધુ ભાર લાદવો એ અતિભાર છે, અને અન્ન પાણી ન આપવાં તથા બીજો દેતો હોય તેનો અન્તરાય કરવો એ ભક્ત-પાન-વ્યવચ્છેદ અતિચાર છે.

अत्राहुः प्राञ्च आचार्याः–बन्धो द्विविधः–द्विपदबन्धश्चतुष्पदबन्धश्चेति, तत्र द्विपदबन्धो मनुष्यादिबन्धश्चतुष्पदबन्धश्च पशुबन्धः । प्रकारान्तरेण पुनरयं द्विविधः–अर्थबन्धोऽनर्थबन्धश्चेति, अर्थबन्धः=प्रयोजनवशाद्बन्धनम्, अनर्थबन्धो=निष्प्रयोजनबन्धनम् । अर्थबन्धोऽपि द्विविधः–सापेक्ष-निरपेक्षभेदात्, तत्र सापेक्षो=रज्ज्वादिभिर्मञ्जुलपदार्थैः सम्पादितो,-यो हि वह्न्यादिभये समुपस्थिते सुखच्छेद्यो भवितुं शक्नोति, नायमतीचारः, किन्तु यः प्राणी बन्धनमन्तरेण यथोचितं नावतिष्ठते तन्मात्रार्थः । अध्ययनादिविषयिकामाज्ञामपालयतां शिशुप्रभृतीनामन्यापराधिनां दासीदासचौरादीनां चाग्न्यादिभयसंरक्षणगर्भः शिक्षार्थं यो बन्धः

प्राचीन आचार्योंके मतसे बन्ध दो प्रकारका है–द्विपदबन्ध और चतुष्पदबन्ध । मनुष्य आदिको बांधना द्विपद-बन्ध है और पशुओंको बांधना चतुष्पद बन्ध है । दूसरी तरहसे भी बंधके दो भेद हैं—(१) अर्थबन्ध और (२) अनर्थबन्ध । प्रयोजनसे बांधना अर्थबन्ध है और विना प्रयोजनही बांध देना अनर्थबन्ध है । अर्थ-बन्ध भी दो प्रकारका है–(१) सापेक्षबन्ध और (२) निरपेक्षबन्ध । कोमल रस्सी आदिसे ऐसा बांधना कि–अग्नि लगने आदिका भय होने पर शीघ्र ही सरलतासे छोड़ा जा सके उसे सापेक्ष बन्ध कहते हैं । यह अतिचार नहीं है, केवल बना बांधे ठीक न रहनेवाले प्राणियोंके लिए है । तात्पर्य यह है कि पढाई संबन्धी आदि आज्ञा न माननेवाले बालकोंको, अन्य अपराधियोंको तथा दासी दास चोर आदिको, अग्नि आदिके भयसे उनकी रक्षाका

પ્રાચીન આચાર્યોને મતે બંધ બે પ્રકારનો છેઃ દ્વિપદ બંધ અને ચતુષ્પદ બંધ મનુષ્ય આદિને બાંધવા તે દ્વિપદ બંધ છે અને પશુઓને બાંધવા તે ચતુષ્પદ બંધ છે. બીજી રીતે પણ બંધના બે ભેદ છેઃ (૧) અર્થબંધ (૨) અનર્થબંધ પ્રયોજન માટે બાંધવા તે અર્થબંધ છે અને વિનાપ્રયોજને બાંધવા તે અનર્થબંધ છે. અર્થબંધ પણ બે પ્રકારના છેઃ (૧) સાપેક્ષ બંધ અને (૨) બીજો નિરપેક્ષ બંધ. કોમળ દોરડા વગેરેથી એવી રીતે બાંધવા કે આગ લાગવા વગેરેનો ભય ઉપસ્થિત થતાં તેમને ઝડપથી અને સહેલાઈથી છોડી દઈ શકાય તે સાપેક્ષ બંધ છે. એ અતિચાર નથી, કેવળ બાંધ્યા વિના બરાબર ન રહે તેવાં પ્રાણીઓને માટે તે છે. તાત્પર્ય એ છે કે ભણતરને કારણે અથવા આજ્ઞા ન માનતાં હોય તે કારણે બાળકોને, અન્ય અપરાધીઓને તથા દાસ-દાસી-ચોર આદિને, અગ્નિ આદિના ભયથી તેમની રક્ષાનું લક્ષ

स सापेक्ष इति यावत् । यत्तु निर्दयतया मनुष्य-पश्वादीनां बन्धनं स निरपेक्षो बन्धः॥ अयमतीचाररूपत्वाच्छ्रावकैः सर्वथा परित्याज्यः । १ । वधादीनां स्वरूप-विधी बन्धनवदेव । इहापि निरपेक्षतया सनिर्दयं कस्यचित्ताडनमतीचारः । सत्यवसरे प्राणिनः प्राणरक्षणमपेक्ष्य मर्मस्थानत्यागपूर्वकं सापेक्षं ताडनमनतीचारः ।२। एवं छविच्छेदेऽपि कर्णनासाहस्तपादादीनां निर्दयतया छेदनमतीचारः । प्राणिनस्त्राणार्थं व्रण-विस्फोटकादिच्छेदनमनतीचारः ।३। अतिभारे च वाहकानां शक्तिमनपेक्ष्य परिमाणाधिकभारार्पणं चिरकालपर्यन्तं हल-शकटादिषु योजनं चातीचारस्त-

लक्ष रखते हुए केवल शिक्षा देनेके लिए बांधना सापेक्ष बन्ध है। मनुष्य पशु आदिको निर्दयता के साथ बांधना निरपेक्ष बन्ध है। यह बन्ध अतिचार रूप है, श्रावकोंको इसका सर्वथा त्याग अवश्य करना चाहिए १

वध आदिका स्वरूप और विधि बन्धनके ही समान है। यहां भी निर्दयतापूर्वक किसीको ताड़न करना अतिचार है और अवसर होने पर प्राणोंकी रक्षाका ध्यान रखते हुए मर्मस्थानोंमें चोट न पहुँचाकर सापेक्ष ताडन करना अतिचार नहीं है २। इसी प्रकार कान नाक हाथ पैर आदि अंगोंको निर्दयतासे छेदना (काटना) छविच्छेद अतिचार है, और प्राणीकी रक्षाके लिए घाव या फोड़े आदिको चीरना-काटना अतिचार नहीं है ३। अतिभारमें, जुतने वाले बैल आदिकी शक्तिकी परवाह न करके परिमाणसे अधिक बोझ लाद देना, अथवा गाड़ी

રાખીને કેવળ શિક્ષા કરવા માટે બાંધવા એ સાપેક્ષ બંધ છે. મનુષ્ય પશુ આદિને નિર્દયતાપૂર્વક બાંધવાં એ નિરપેક્ષ બંધ છે. એ બંધ અતિચારરૂપ છે; શ્રાવકોએ તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઇએ.

વધ આદિનું સ્વરૂપ અને વિધિ બંધનની પેઠે જ છે. એમાં પણ નિર્દયતાપૂર્વક કોઇને તાડન કરવું એ અતિચાર છે અને અવસર આવ્યે પ્રાણોની રક્ષાનું ધ્યાન રાખીને મર્મસ્થાનો પર ચોટ ન લાગે એવી રીતે સાપેક્ષ તાડન કરવું એ અતિચાર નથી. (૨). એજ પ્રકારે કાન નાક હાથ પગ આદિ અંગોને નિર્દયતાપૂર્વક કાપવાં એ છવિચ્છેદ અતિચાર છે. પ્રાણીની રક્ષાને માટે ઘા અથવા ફોલ્લા વગેરેને ચીરવા-કાપવા એ અતિચાર નથી. (૩). અતિભારમાં, ગાડે જૂતનારા બળદ આદિની શક્તિની દરકાર રાખ્યા વિના પરિમાણથી વધારે બોજો લાદવો, અથવા ગાડા સાથે સળંગ વધુ વખત સુધી તેમને જોડી

द्भिन्नोऽनतीचारः, किन्तु संभवति गत्यन्तरे भारोद्वहनेन जीविकाग्रहणं गर्हितमेवेति तु स्मरणीयम् ।४। भक्तपानव्यवच्छेदेऽपि निष्कारणं कस्यचिद्बुभुक्षा-पिपासाऽऽतुरस्योपवासनमतीचारः, रोगादेः कस्यचिद्वोपद्रवस्य प्रशमार्थं तूपवासनमनतीचारः ।५। एषु बन्धनादिषु केचित्तु-क्रोधाऽऽविष्टेन कस्यापि बन्धादीनि न कर्त्तव्यानीत्याहुरिति । अत्रेमाः सङ्ग्रहगाथाः—

" बंधण-वह-छविछेया-ऽइभारमह भत्तपाणवुच्छेओ ।
एए पंचऽइयारा, हवंति एयस्स तत्थ पढमं तु ॥ १ ॥
पग्गहजोगो जीवे, कसाइहिं पीडणं वहो णेओ ।
तीओ अवयवकत्तण,-मइभारो बहुलभारसंठवणं ॥ २ ॥

छाया–" बन्धन-वध-च्छविच्छेदा-ऽतिभारमथ भक्तपानव्यवच्छेदः ।
एते पञ्चातीचारा भवंति एतस्य, तत्र प्रथमं तु ॥ १ ॥
प्रग्रहयोगो जीवे, कशादिभिः पीडनं वधो ज्ञेयः ।
तृतीयोऽवयवकर्त्तन,–मतिभारो बहुलभारसंस्थापनम् ॥ २ ॥

आदिमें लगातार बहुत समय तक जोते रखना अतिचार है । शक्तिके अनुसार या थोड़े समय तक जोतना अतिचार नहीं है । हाँ, यह स्मरण रखना चाहिए कि आजीविकाका दूसरा उपाय होने पर श्रावकको बोझ लादनेकी आजीविका करना निन्दनीय है ४। भक्तपानव्यवच्छेदमें किसी भूखे प्यासेका विना कारण ही भक्त-पान (अन्न-जल) न देना अतिचार है, किन्तु रोग आदि कारणसे या अन्य किसी उपद्रवसे भक्त-पान न देना अतिचार नहीं है ५। बन्धन आदि अतिचारोंके विषयमें कोई-कोई आचार्य ऐसा कहते हैं कि क्रोधित होकर बन्धन आदि न करने चाहिए।संग्रह गाथाओंका अर्थ भी यही है ॥ ४५ ॥

રાખવા એ અતિચાર છે. શક્તિ પ્રમાણે અથવા થોડો વખત જોડવા એ અતિચાર નથી હાં, એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે–આજીવિકાનું બીજું સાધન હોવા છતાં શ્રાવકે બોજો લાદવાનો ધંધો કરી આજીવિકા ચલાવવી એ નિંદનીય છે. (૪). ભક્તપાન વ્યવચ્છેદમાં કોઇ ભૂખ્યા–તરસ્યાને વિના કારણે અન્નપાણી ન આપવાં તે અતિચાર છે, પરતુ રોગ આદિ કારણે અથવા બીજા કોઈ ઉપદ્રવને લીધે અન્ન–પાણી ન આપવાં એ અતિચાર નથી. (૫). બંધન આદિ અતિચારોના વિષયમાં કોઈ કોઈ આચાર્ય એમ કહે છે કે ક્રોધિત થઈને બંધન આદિ ન કરવાં જોઈએ. સંગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ પણ એજ છે. (૪૫)

[संग्रहगाथाः]

अन्नाईणमदाणं, पडिसेहो भत्त-पाणवुच्छेओ ।
केसिंचि मए बंधो, दुविहो दुपयाण चोपयाणं च ॥ ३ ॥
पढमो दासाईणं, बीओ णेओ तहा पसूणं च ।
एसो पुणोवि दुविहो, अट्ठाणट्ठप्पभेएण ॥ ४ ॥
अट्ठोवि दुप्पगारो, सावेक्खो हवइ किंच णिरवेक्खो ।
सावेक्खो मिउलेहिं, बंधो रस्सिप्पभिइहिं भणिओ ॥ ५ ॥
अग्गिप्पभिईओ जो, भएवि संजायए सुहच्छेज्जो ।
पडिऊलायरियाणं, सिसुदासीदासचोरगाईणं ॥ ६ ॥
णिद्दयताए माणुस,-पसुबंधो एत्थ होइ णिरवेक्खो ।
अइयाररूवताए, एसो सड्ढेहिं चयणिज्जो ॥ ७ ॥
जह बंधणं वहाइस्सरूवविहिणो सयं मुणेयव्वा ।
णीदीसइ जह भेओ, तहा उ अग्गे विसेसरूवेणं ॥ ८ ॥
णिरवेक्खाए तालण,-मइयारो णिद्दयत्तणेण वहे ।
एयव्विवरीओ पुण, सत्थे वुत्तो अणइयारो ॥ ९ ॥

छाया.

अन्नादीनामदानं, प्रतिषेधो भक्तपानव्यवच्छेदः ।
केषाञ्चिन्मते बन्धो, द्विविधो द्विपदानां चतुष्पदानां च ॥ ३ ॥
प्रथमो दासादीनां, द्वितीयो ज्ञेयस्तथा पशूनां च ।
एष पुनरपि द्विविधः, अर्थानर्थप्रभेदेन ॥ ४ ॥
अर्थोऽपि द्विप्रकारः, सापेक्षो भवति किञ्च निरपेक्षः ।
सापेक्षो मृदुलैर्बन्धो रश्मिप्रभृतिभिर्भणितः ॥ ५ ॥
अग्निप्रभृतितो यो भयेऽपि संजायते सुखच्छेद्यः ।
प्रतिकूलाचरितानां, शिशुदासीदासचोरकादीनाम् ॥ ६ ॥
निर्दयतया मानुषपशुबन्धोऽत्र भवति निरपेक्षः ।
अतिचाररूपतया, एष श्राद्धैस्त्याज्यः ॥ ७ ॥
यथा बन्धनं वधादिस्वरूपविधयः स्वयं ज्ञातव्याः ।
निर्दिश्यते यथा भेदस्तथा त्वग्रे विशेषरूपेण ॥ ८ ॥
निरपेक्षया ताडन-मतिचारो निर्दयत्वेन वधे ।
एतद्विपरीतः पुनः शास्त्रे उक्तोऽनतिचारः ॥ ९ ॥

[संग्रहगाथाः]

णिद्दयताए कण्णा,–ईणं छेओ तहत्थि अइयारो ।
छविछेएवि वणाइ,- प्फोडणमेवं अणइयारो ॥ १० ॥

अइभारेवि य वाहग,-सत्तिं अणवेक्ख भारसंठवणं ।
अइयारो, तब्भिन्नो,-णिरुवाए अणइयारो य ॥ ११ ॥

एवं पंचमभेए, छुहापिवासाउलस्स णीहेउं ।
उववासणमइयारो, हवए रोगाइसुं अणइयारो ॥ १२ ॥

कोहाऽऽवेसा कस्सवि, बंधाई जाउ णेव करणिज्जं ।
बंधाईणं विसए, केसिंचि मयं तु एमेव ॥ १३ ॥ " इति ।

छाया.

निर्दयतया कर्णादीनां छेदस्तथाऽस्त्यतीचारः ।
छविच्छेदेऽपि व्रणादिस्फोटनमेवमनतिचारः ॥ १० ॥

अतिभारेऽपि च वाहकशक्तिमनपेक्ष्य भारसंस्थापनम् ।
अतिचारः, तद्भिन्नो निरुपायेऽनतिचारश्च ॥ ११ ॥

एवं पञ्चमभेदे क्षुधा-पिपासाकुलस्य निर्हेतु ।
उपवासनमतिचारो भवति रोगादिष्वनतिचारः ॥ १२ ॥

क्रोधाऽऽवेशात्कस्यापि बन्धादि जातु नैव करणीयम् ।
बन्धादीनांविषये, केषाञ्चिन्मतं तु एवमेव ॥ १३ ॥ " इति ।

इति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥

मूलम्—तयाणंतरं च णं थूलगस्स मुसावायवेरमणस्स पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा—सहसा अब्भक्खाणे, रहसा अब्भक्खाणे, सदारमंतभेए, मोसोवएसे, कूडलेहकरणे२॥४६॥

छाया—तदनन्तरं च खलु स्थूलकस्य मृषावादविरमणस्य पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा-सहसाऽभ्याख्यानं, रहोऽभ्याख्यानं, स्वदारमन्त्रभेदः, मृषोपदेशः, कूटलेखकरणम्२ ॥ ४६ ॥

टीका—'सहसे'-ति-सहसा=विचारमकृत्वैवाऽऽवेशवशाज्झटिति, अभ्याख्यानं=कस्यचिदुपरि मिथ्यादोषाऽऽरोपणं सहसाभ्याख्यानम्-'त्वं चौरोऽसि, त्वं जारजन्माऽसि, इयं च डाकिनीव प्रतिभाती'-त्यादिरूपम् । १ । रहसि=एकान्ते भवं-रहस्यं तस्मिनभ्याख्यानं=मिथ्याभियोगो रहस्याभ्याख्यानम्-एकान्ते समुपविश्य कस्मिंश्चिद्विचारे गुप्तं मन्त्रयतो जनानवलोक्य-'एते राजादिविरुद्धं मिथ आमन्त्रयन्ती'-त्यादिरूपम् । एते सहसाभ्याख्यान-रहस्याभ्याख्याने व्रतभगण-

---

तयाणंतरं चेत्यादि ॥ ४६ ॥

इसके अनन्तर स्थूल मृषावाद विरमण व्रतके पांच अतिचार जानना चाहिए किन्तु आचरण नहीं करना चाहिए । वे इस प्रकार हैं-(१) सहसाऽभ्याख्यान, (२) रहोऽभ्याख्यान, (३) स्वदारमन्त्रभेद, (४) मृषोपदेश, (५) कूटलेखकरण ।

विचार किये विना ही आवेशमें आकर झट किसी पर मिथ्या आरोप लगा देना सहसाऽभ्याख्यान है । जैसे-"तू चोर है, जारपुत्र है-गोला है, यह तो डाकिनसी मालूम होती है ।" इत्यादि ॥ १ ॥ लोग एकान्तमें बैठकर कुछ गुप्त परामर्श कर रहे हों तो उन पर मिथ्या दोष लगा देना

तयाणंतरं त्चेयादि (४६)

त्यारपछी स्थूल मृषावाद विरमणु व्रतना पांच अतिचार जाणुवा जोईએ, पણુ આચરવા જોઈએ નહિ, તે આ પ્રમાણે:-(૧) સહસાભ્યાખ્યાન, (૨) રહોભ્યાખ્યાન, (૩) સ્વદાર મંત્રભેદ, (૪) મૃષોપદેશ, (૫) કૂટ લેખકરણુ.

વિચાર કર્યા વિનાજ આવેશમાં આવી જઈને ઝટપટ કોઈની ઉપર મિથ્યા આરોપ લગાડી દેવો એ સહસાભ્યાખ્યાન છે. જેમ કે-"તું ચોર છે, જારપુત્ર-ગોલો છે, એ તો ડાકણુ જેવી જણાય છે" ઇત્યાદિ. (૧). લોકો એકાંતમાં બેસીને કાંઈ ગુપ્ત પરામર્શ કરી રહ્યા હોય તો તેમની ઉપર મિથ્યા દોષ

यित्वा बुद्धिपूर्वकं क्रियमाणे अनाचारतां भजतः, असावधानतया क्रियमाणे चातीचाररूपताम् । २ । स्वस्य दाराः=पत्नी स्वदारास्तेषां मन्त्रो=विस्र(श्र)म्भभाषणं तस्य भेदः=परस्मै कथनं—निजया पत्न्या सहैकान्ते कृतस्य कामविलासादिविषयकस्य गोपनीयस्य संलपनादेरन्यं प्रति समुद्घाटनमित्यर्थः, स्वदारपदमत्र स्वमित्रादीनामप्युपलक्षकम् । ननु स्वदारमन्त्रभेदको यथास्थितवस्तुप्रतिपादकत्वान्न मिथ्या-

रहोऽभ्याख्यान है । जैसे "ये लोग आपसमें राजाके विरुद्ध सलाह कर रहे थे" इत्यादि ॥

ये सहसाभ्याख्यान और रहोभ्याख्यान, यदि व्रतकी परवाह न करके जान-बूझकर सेवन किये जावें तो अनाचार हो जाते हैं, और यदि असावधानीसे इनका सेवन हो जाय तो अतिचार होते हैं ॥ २ ॥

अपनी पत्नी के साथ एकान्तमें किये हुए कामविलास आदि तथा गुप्त वार्त्तालाप आदि दूसरेसे कह देना स्वदारमन्त्रभेद है । 'स्वदार' पद यहां पर उपलक्षण है, उससे अपने मित्र आदिका भी ग्रहण होता है, अर्थात् मित्र आदिने जो गुप्त बात एकान्तमें कही हो उसे प्रकट करदेना भी अतिचार है ॥

शंका—अपनी पत्नीकी गुप्त बात कहनेवाला यथार्थ (सच्चा) बोलता है, फिर वह मृषावादी कैसे हुआ ? और ऐसी बात कहना अतिचारोंमें क्यों शामिल किया गया है ?।

લગાડવો એ રહોભ્યાખ્યાન છે. જેમકે "એ લોકો માંહોમાંહે રાજાની વિરૂદ્ધ સલાહ કરી રહ્યા હતા" ઈત્યાદિ

જો વ્રતની દરકાર રાખ્યા વિના એ સહસાભ્યાખ્યાન અને રહોભ્યાખ્યાન જાણી બૂજીને સેવવામાં આવે તો અનાચાર (વ્રતભંગ) થાય છે અને જો અસાવધાનતાથી એ દોષોનું સેવન થઈ જાય તો તે અતિચાર થાય છે. (૨).

પોતાની પત્નીની સાથે એકાન્તમા કરેલાં કામવિલાસ આદિ તથા ગુપ્ત વાર્તાલાપ આદિ બીજાને કહી દેવાં એ સ્વદાર મંત્રભેદ છે. 'સ્વદાર' શબ્દ અહીં ઉપલક્ષણ છે, તેથી પોતાના મિત્ર આદિનું પણ ગ્રહણ થાય છે, અર્થાત્ મિત્ર આદિએ જે ગુપ્ત વાત એકાન્તમાં કહી હોય તે પ્રકટ કરી દેવી એ પણ અતિચાર છે.

શંકા—પોતાની પત્નીની ગુપ્ત વાત કહેનાર યથાર્થ (સાચું) બોલે છે, તો પછી તે મૃષાવાદી કયી રીતે થયો ? અને એવી વાત કહેવી એ અતિચારોમાં કેમ દાખલ કરી ?

भाषीति कथमिदमतीचारेषु परिगणितमिति चेत्सत्यमुक्तं, किन्तु गुप्तवार्त्तायां प्रकटितायां लज्जादिपारवश्याद्रोषाऽऽवेशाद्वा स्त्र्यादिः स्वपरप्राणाघाताद्यनर्थं कर्त्तुं शक्नोति तस्मादयमप्यतीचार इति । ३ । मृषा=मिथ्या तस्य, स चासौ वोपदेशः-ऐहिकामुष्मिकाभ्युदयनिःश्रेयसविषये सन्दिहानजनपृष्टेन तत्त्वार्थमजानता हिंसादिसम्पृक्तं तद्विपरीतोपदेशदानं-मृषोपदेशः ।, अयमप्याभोगतश्चेदनाचारोऽनाभोगतश्चातिचार इति स्वयं विवेक्तव्यम् । ४ । कूटम्=असद्भूतं वस्तु तस्य लेखः=लेखनं, तद्रूपा क्रिया कूटलेखक्रिया-अन्यदीयां मुद्राद्यङ्कितां लिपिं हस्तादिकौशलवशादक्षरशोऽनुकृत्य परवञ्चनार्थं सर्वथा तदाकारतया लेखनमित्यर्थः, अनाचारातीचारौ तु प्राग्वदेवाऽऽभोगानाभोगाभ्यामवगन्तव्यौ । ५ । इत्थमत्र सङ्ग्रहगाथाः—

समाधान—ठीक है । पर गुप्त बात प्रगट हो जानेसे, लज्जा आदिके कारण क्रोध और आवेश आजाता है । इससे स्त्री आदि, स्व-परके प्राणोंका घात आदि अनर्थ कर बैठती है, इस लिए इसे अतिचार कहा है ॥३॥

मिथ्यात्वका या मिथ्या उपदेश देना मृषोपदेश है, इह-पर लोक सम्बन्धी उन्नति के विषयमें किसीको सन्देह हो और वह दूसरेसे पूछे, किन्तु वह वास्तविकताको न जानता हुआ हिंसा आदिसे युक्त उलटा उपदेश देवे तो वह उपदेश मृषोपदेश है । अगर जान-बूझकर झूठा उपदेश दे तो अनाचार है और विना जाने दे तो अतिचार है, इसमें इतना भेद स्वयं कर लेना चाहिए ॥ ४ ॥ झूठ लेख लिखना अर्थात् दूसरेकी मुहर आदि लगाकर, हाथकी सफाईसे दूसरेके अक्षरोंकी हूबहू नकल करके उसीके ढंगसे लिख देना कूटलेख क्रिया है । यहभी पहलेकी

સમાધાન—ઠીક છે; પરન્તુ ગુપ્ત વાત પ્રકટ થઇ જવાથી લજ્જા આદિને કારણે ક્રોધ અને આવેશ આવી જાય છે. તેથી સ્ત્રી આદિ, સ્વ-પરના પ્રાણોનો ઘાત આદિ અનર્થ કરી બેસે છે, તેથી તેને અતિચાર કહ્યો છે. (૩).

મિથ્યાત્વનો યા મિથ્યા ઉપદેશ દેવો એ મૃષોપદેશ છે. ઇહ-પરલોક સંબંધી ઉન્નતિના વિષયમાં કોઇને સંદેહ હોય અને બીજાને પૂછે, પરન્તુ તે વાસ્તવિકતા ન જાણતો હોવાથી હિંસા આદિથી યુક્ત ઉલટો ઉપદેશ આપે તો તે ઉપદેશ મૃષોપદેશ છે. અગર જાણી-બૂઝીને જૂઠો ઉપદેશ આપે તો તે અનાચાર છે અને અજાણતા આપે તો અતિચાર છે, એમાં એટલો ભેદ પોતાની મેળે કરી લેવો (૪) જૂઠો લેખ લખવો અર્થાત્ બીજાનો સહી-સીક્કો કરવો, હાથની સફાઇથી બીજાના અક્ષરોની હુબહૂ નકલ કરવી અને એની

" एत्थ य पंचइयारा, वुच्चंते लक्ख-लक्खणोवेया।
सहसऽब्भक्खाणं तह, अऽब्भक्खाणं रहस्सस्स ॥ १ ॥
णियदारमंतभेओ, मुसोवएसो य कूडलेहो य।
एएसिं पंचण्हं, कमसो रूवं भणिज्जए अग्गे ॥ २ ॥
अवियारं जो मिच्छा,-दोसाऽऽरोवो परत्थ-' तुं चोरो।
तुं णीओ ' इच्चेवं, सहसऽब्भक्खाणमागमे वुत्तं ॥ ३ ॥
एगंते मित्तेहिं, गुज्झं जं किंपि मंतयंतेसुं।
मिच्छादोसाऽऽरोवो, अऽब्भक्खाणं रहस्समक्खायं ॥ ४ ॥
णिय-थी-मित्ताईणं, संभेओ गुज्झमंतपभिइस्स।
णियदारमंतभेओ, णायव्वो अह मुसोवएसो सो ॥ ५ ॥
जं अब्भुयए णीसेयसे य संदेहघत्थचित्तेणं।
पुट्ठो मिच्छोवइसइ, तत्तत्थस्सापरिन्नाणा ॥ ६ ॥

एतच्छाया च—

" अत्र च पञ्चातीचारा उच्यन्ते लक्ष्यलक्षणोपेताः।
सहसाभ्याख्यानं तथा, अभ्याख्यानं रहस्यस्य ॥ १ ॥
निजदारमन्त्रभेदो मृषोपदेशश्च कूटलेखश्च।
एतेषां पञ्चानां क्रमशो रूपं भण्यतेऽग्रे ॥ २ ॥
अविचारं यो मिथ्या-दोषारोपः परत्र ' त्वं चौरः।
त्वं नीचः' इत्येवं, सहसाभ्याख्यानमागमे उक्तम् ॥ ३ ॥
एकान्ते मित्रैर्गुह्यं, यत्किमपि मन्त्रयत्सु।
मिथ्यादोषारोपोऽभ्याख्यानं रहस्यमाख्यातम् ॥ ४ ॥
निजस्त्रीमित्रादीनां, संभेदो गुह्यमन्त्रप्रभृतेः।
निजदारमन्त्रभेदो,-ज्ञातव्योऽथ मृषोपदेशः सः ॥ ५ ॥
यदभ्युदये निःश्रेयसे च सन्देहग्रस्तचित्तेन।
पृष्टो मिथ्योपदिशति, तत्त्वार्थस्याऽपरिज्ञानात् ॥ ६ ॥

तरह ही यदि बुद्धिपूर्वक हो तो अनाचार है और बुद्धिपूर्वक न हो तो अतिचार है। संग्रह गाथाओंका अर्थ भी यही है ॥ ४६ ॥

ढबे લખાણ કરવું, એ કૂટ લેખક્રિયા છે એ પણ પહેલાંની પેઠે બુદ્ધિપૂર્વક થાય તો અનાચાર છે અને બુદ્ધિપૂર્વક ન થઈ હોય તો અતિચાર છે. (૫). સંગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ પણ એજ છે. (૪૬).

[संग्रहगाथा-(चालू)]

हत्थाइकोसलेणं, अणुगरणं जं परक्खराईणं ।

परवंचणबुद्धीए, विन्नेया कूडलेहकिरिया सा ॥ ७ ॥ " इति ।

छाया–हस्तादिकौशलेनानुकरणं यत्पराक्षरादीनाम् ।

परवञ्चनबुद्ध्या, विज्ञेया कूटलेखक्रिया सा ॥ ७ ॥ " इति ।

इति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥

मूलम्–तयाणंतरं च णं थूलगस्स अदिण्णादाणवेरमणस्स पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा । तंजहा-तेणाहडे, तक्करप्पओगे, विरुद्धरज्जाइक्कमे, कूडतुल्ल (ला) कूडमाणे, तप्पडिरूवगववहारे ३ ॥ ४७ ॥

छाया—तदनन्तरं च खलु स्थूलकस्याऽदत्तादानविरमणस्य पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा–स्तेनाहृतं, तस्करप्रयोगः, विरुद्धराज्यातिक्रमः, कूटतुल्य (ला) कूटमानं, तत्प्रतिरूपकव्यवहारः ३ ॥ ४७ ॥

टीका—' स्तेने '–ति-स्तेनाः=चौरास्तैश्चौर्यवृत्त्या समानीतं हिरण्यधान्यादि स्तेनाऽऽहृतम्-चोरितस्य वस्तुनो लोभपारवश्यादल्पमूल्यव्ययेन ग्रहणमित्यर्थः । १ ।

तयाणंतरं चेत्यादि ॥ ४७ ॥

इसके अनन्तर स्थूल अदत्तादानविरमण व्रतके पांच अतीचार जानना चाहिए पर आचरण न करना चाहिए । वे अतिचार ये हैं— (१) स्तेनाहृत, (२) तस्कर प्रयोग, (३) विरुद्ध राज्यातिक्रम, (४) कूटतुलाकूटमान, (५) तत्प्रतिरूपक व्यवहार ।

स्तेन अर्थात् चोरद्वारा आहृत अर्थात् चोरी करके लाई-हुई सोना चांदी आदि वस्तुको लोभवश अल्प-मूल्य में ग्रहण करलेना स्तेनाहृत

तयाणंतरं चेत्यादि (४७)

ત્યારપછી સ્થૂલ અદત્તાદાન વિરમણ વ્રતના પાંચ અતિચાર જાણવા જોઇએ, પણ આચરવા ન જોઇએ. એ અતિચાર આ પ્રમાણે છેઃ-(૧) સ્તેનાહૃત, (૨) તસ્કરપ્રયોગ, (૩) વિરૂદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ, (૪) કૂટ તુલા કૂટ માન, (૫) તત્પ્રતિરૂપક વ્યવહાર.

સ્તેન અર્થાત્ ચોરદ્વારા આહૃત અર્થાત્ ચોરી કરીને લાવેલા સોના-ચાંદી આદિ પદાર્થોને લોભ વશ થઈ અલ્પ મૂલ્યમાં લેવાં એ સ્તેનાહૃત અતિ-

तस्कराणां=चौराणां प्रयोगः=' हरत परधनानि यूय '-मित्यादिवाक्यैः प्रेरणं-तस्करप्रयोगः-चौयार्थं चौरायोत्साहप्रदानमित्यर्थः । २ । विरुद्धस्य यद्वा विरुद्धं यद्राज्यं तद्विरुद्धराज्यं, तस्य तस्मिन् वा अतिक्रमः=मित्रराज्यत्यागपूर्वकं सम्प्राप्तिः-विरुद्धराज्यातिक्रमः-यस्य राज्ये निवासः स्यात्तदीयाज्ञामन्तरेण तद्विरोधिनो राज्ये प्रवेशादिकरणं राजदेयभागस्यापहरणं वेत्यर्थः । ३ । कूटतुलाकूटमान-करणम्-तुला=तुलासूत्रत्वेन प्रसिद्धा, मानं=वितस्ति-कुडवादि, कूटत्वं=न्यूनाधिक-भावस्ततश्च कूटायाः=न्यूनाधिकरूपायास्तुलायाः, कूटस्य=न्यूनाधिकरूपस्य मानस्य च करणं=सम्पादनमित्यर्थः, कापट्येन तुलाङ्गुलीवितस्तिप्रस्थादिद्वारा न्यूनस्य वस्तुनो दानमधिकस्य च ग्रहणमिति यावत् । ४ ।

तस्य प्रतिरूपकं=सदृशं तत्प्रतिरूपकं, तस्य व्यवहारः-व्यवहरणं प्रक्षेप इत्य-र्थस्तत्प्रतिरूपकव्यवहारः-बहुमूल्यं यत्किमपि वस्तु स्वरूपादितो यादृशं तस्मिँस्ता-

---

अतिचार है ॥ १ ॥ चोरोंको चोरी करनेकी प्रेरणा करना या उत्साह देना तस्कर प्रयोग अतिचार है । जैसे-' हाँ तुम परधनको चुराओ ' आदि ॥ २ ॥ जिस राजाके राज्यमें निवास करते हैं उसकी आज्ञाके विना उसके विरोधी राज्यमें प्रवेश आदि करना, अर्थात् शत्रु राज्यमें घुसना, राज्यकर (डाण) आदिकी चोरी करना आदि विरुद्ध राज्यातिक्रम है ॥ ३ ॥ खोटा तोलना खोटा मापना अर्थात् कपट करके तराजू, अंगुली या हथेली बाँट आदि द्वारा थोडी वस्तु देना और अधिक लेना कूटतुला-कूटमान अतिचार है ॥ ४ ॥ किसी वस्तुमें उसीके समान दूसरी वस्तु मिलाकर असली वस्तुके रूपमें व्यवहार करना अर्थात् बहुमूल्यवाली वस्तुके समान अल्पमूल्यकी वस्तु उसमें मिलाकर बहु

ચાર છે (૧). ચોરોને ચોરી કરવાની પ્રેરણા કરવી યા ઉત્સાહ આપવો તે તસ્કરપ્રયોગ અતિચાર છે; જેમકે "હા, તમે પરધન ચોરી જાઓ" ઇત્યાદિ. (૨). જે રાજાના રાજ્યમાં નિવાસ કરતા હોઇએ તેની આજ્ઞા વિના તેના વિરોધી રાજ્યમાં પ્રવેશ આદિ કરવો, અર્થાત્ શત્રુ રાજ્યમાં પેસી જવું, રાજ્યકર અર્થાત્ દાણની ચોરી કરવી, એ વિરૂદ્ધરાજ્યાતિક્રમ છે. (૩). ખોટું તોલવું અને ખોટું માપવું અર્થાત્ કપટ કરીને ત્રાજવું નમાવવું અથવા આંગળી કે હથેળી વડે છૂપી રીતે ચાલાકી કરી ઓછું આપવું અને વધારે લેવું, એ કૂટ તુલા-કૂટ માન અતિચાર છે. (૪). કોઈ વસ્તુમા એના જેવી બીજી વસ્તુ મેળવવી અને અસલ વસ્તુના રૂપમાં તેનો વ્યવહાર કરવો, અર્થાત્ બહુ મૂલ્ય

दृशस्यैवाल्पमूल्यस्य वस्तुनः सम्मिश्रणेन व्यवहरणमिति भावः। एतद्द्विविधम्-स्वल्पमूल्यकसदृशाऽसदृशवस्त्वन्तरसम्मिश्रणभेदात्, तत्र वर्ण-स्नेहनादिना घृतादितुल्यरूपं मेद-आलूकादि घृतादौ सम्मेल्य घृतादिमूल्येन तद्व्यवहरणं प्रथमम् (१)। वर्णादितः किञ्चिद्भेदेऽपि बहुमूल्यके सजातीये शाल्यादावल्पमूल्यकं शाल्यन्तरादिकं सम्मेल्य तद्व्यवहरणं द्वितीयम् (२) ॥ ५ ॥ अत्रेत्थं संग्रहगाथाः—

" एत्थवि पंचइयारा, तेणाहड-तक्करप्पओगा य।
विरुद्धरज्जाइक्कमे, कूडतुलाकूडमाणे य ॥ १ ॥
एवं तप्पडिरूवग,-ववहारो आगमा णेओ।
अग्गे कमसो वुच्चइ, लक्खणमेगेगमेएसिं ॥२॥

एतच्छाया च—

" अत्रापि पञ्चातिचाराः–स्तेनाहृत-तस्करप्रयोगौ च।
विरुद्धराज्यातिक्रमः, कूटतुला-कूटमानं च ॥ १ ॥
एवं तत्प्रतिरूपक–व्यवहार आगमाद् ज्ञेयः।
अग्रे क्रमश उच्यते, लक्षणमेकैकमेतेषाम् ॥ २ ॥

मूल्य वस्तुके भावमें उसे बेचना आदि तत्प्रतिरूपक व्यवहार है। यह अतिचार दो प्रकारका है-(१) अल्पमूल्यकी समान वस्तु मिलाना और (२) अल्पमूल्यकी असमान वस्तु मिलाना। रंग रूप और चिकनाईमें घीके समान मेद और आलू आदि मिलाकर घीकी कीमतमें उसे व्यवहार करना (बेचना) पहला भेद है, और रूप रंग आदिमें कुछ भिन्नता होने परभी बहुमूल्य शालि (चावल) आदिमें कम कीमती शालि आदि मिलाकर बहु मूल्यकी कीमत लेना दूसरा भेद है। संग्रह गाथाओंका अर्थ यही है ॥ ४७ ॥

વાળી વસ્તુના જેવી અલ્પ મૂલ્યવાળી વસ્તુ તેમાં મેળવીને બહુમૂલ્યવાળી વસ્તુને ભાવે તેને વેચવી ને તત્પ્રતિરૂપક વ્યવહાર છે. (૫). એ અતિચાર બે પ્રકારનો છે. (૧) અલ્પ મૂલ્યની એક સરખી વસ્તુ મેળવવી અને (૨) અલ્પ મૂલ્યની બીજી જાતની વસ્તુ મેળવવી. રંગરૂપ અને ચીકાશમાં ઘીના જેવી ચરબી, બટાટા આદિ મેળવવા અને ઘીની કીંમતે તે વેચવાં એ પહેલો ભેદ છે; અને રંગ-રૂપમાં કાંઈ ફેરફાર હોય પણ ઉંચી કીંમતના ચોખા આદિમાં ઓછી કીંમતના ચોખા મેળવી ઉંચી કીંમત લેવી એ બીજો ભેદ છે. (૫). સંગ્રહ ગાથાઓનો પણ એજ અર્થ છે. (૪૭).

[संग्रहगाथाः-(चालू)]

पढमो लोहवसा जं, चोरिय-पारक्क-वत्थुणो गहणं ।
सो तक्करप्पओगो, चोरस्सुस्साहदाणं जं ॥ ३ ॥
णियरायप्पडिकूले,-रज्जे समतिक्कमो भवे तीओ ।
कवडायारो तोलण-माणेसुं जो चउत्थो सो ॥ ४ ॥
घयतंदुलाइए जं, सरिसासरिसप्पमुल्लवत्थूणं ।
संमेलो छलभावा, अइयारो पंचमो एसो ॥ ५ ॥ " इति ।

छाया-प्रथमो लोभवशाद् यच्चोरित-परकीयवस्तुनो ग्रहणम् ।
स तस्करप्रयोगश्चौरस्योत्साहदानं यत् ॥ ३ ॥
निजराजप्रतिकूले,-राज्ये समतिक्रमो भवेत्तृतीयः ।
कपटाचारस्तोलन-मानयोर्यश्चतुर्थः सः ॥ ४ ॥
घृततन्दुलादिके यत्, सदृशाऽसदृशाल्पमूल्यवस्तूनाम् ।
संमेलश्छलभावादतिचारः पञ्चम एषः ॥ ५ ॥" इति ।

इति सूत्रार्थः ॥ ४७ ॥

मूलम्-तयाणंतरं च णं सदारसंतोसीए पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा--इत्तरियपरिग्गहियागमणे, अपरिग्गहियागमणे, अणंगकीडा, परविवाहकरणे, कामभोगतिव्वाभिलासे ५ ॥ ४८ ॥

छाया--तदनन्तरं च खलु स्वदारसन्तोषिकस्य (स्वदारसन्तुष्टेः) पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा-इत्वरिकपरिगृहीतागमनम्, अपरिगृहीतागमनम्, अनङ्गक्रीडा, परविवाहकरणं, कामभोगतीव्राभिलाषः ५ ॥ ४८ ॥

टीका-' इत्वरिके 'ति-एति=परपुरुषं प्राप्नोतीतीत्वरी=कुलटा, सा चासौ

'तयाणंतरं चे '-त्यादि ॥ ४८ ॥

इसके अनन्तर स्वदारसन्तोष व्रतके पांच अतीचार जानना चाहिए किन्तु आचरण नहीं करना चाहिए । वे इस प्रकार हैं-(१) इत्वारक-

---

' तयाणंतरं चे'-त्याद्दि (४८)

પછી સ્વદાર સંતોષ વ્રતના પાંચ અતિચાર જાણવા જોઇએ પણ આચરવા ન જોઈએ. તે આ પ્રમાણે છેઃ-(૧) ઈત્વરિકપરિગૃહીતાગમન,

परिगृहीता चेति, यद्वा इत्वरशब्दोऽल्पार्थकोऽपि, तथा च–इत्वरम्=इत्वरकालमल्पकालार्थमिति यावत्, परिगृहीता=स्वीकृताऽर्थाद्भाटकोत्कोचदानादिद्वारा तदन्यथा वा गमनं=परस्त्रिया सह मैथुनसेवनम्, वस्तुतस्तु इत्वरशब्दोऽल्पकालार्थकोऽल्पकालिकार्थकश्च, ततश्च–इत्वरम्=स्वल्पकालं यावत्, यद्वा इत्वरी=स्वल्पकालिकी चासौ परिगृहीता चेतीत्वरपरिगृहीता वाग्दत्तेत्यर्थस्तस्यां गमनमित्वरपरिगृहीतागमनम्, अत एवापरिगृहीतेत्यस्य न वैयर्थ्यमिति सूक्ष्मेक्षिकयाऽवेक्षणीयम्। अयं

परिगृहीतागमन, (२) अपरिगृहीता गमन, (३) अनङ्गक्रीडा, (४) परविवाहकरण, (५) कामभोगतीव्राभिलाष।

(१) परपुरुषगामिनी स्त्रीको इत्वरिका कहते हैं, अथवा 'इत्वर'का अर्थ है थोड़ा समय, अतः थोड़े समयके लिए स्वीकार की हुई स्त्री इत्वरिकपरिगृहीता कहलाती है। तात्पर्य यह है कि–भाड़ा या घूंस देकर परस्त्रीका सेवन करना इत्वरिकपरिगृहीतागमन है। किन्तु वास्तवमें 'इत्वर' शब्द अल्प और अल्पकालीन अर्थका वाचक है, अतएव इत्वरिकपरिगृहीताका अर्थ यह हुआ कि–अल्प काल तक अथवा अल्पकालवाली स्वीकार की हुई अर्थात् वाग्दत्ता (जिसके साथ वाग्दान–सगाई–होगया हो)। उस वाग्दत्ता के साथ गमन करना इत्वरिकपरिगृहीतागमन अतिचार है। इससे 'अपरिगृहीता' विशेषण भी सार्थक सिद्ध हो जाता है। यह इत्वरिकपरिगृहीतागमन जब अतिक्रम, व्यति-

---

અપરિગૃહીતાગમન, (૩) અનંગ ક્રીડા, (૪) પરવિવાહકરણ, (૫) કામભોગ તીવ્રાભિલાષ.

(૧) પરપુરૂષગામિની સ્ત્રીને ઇત્વરિકા કહે છે, અથવા 'ઇત્વર'નો અર્થ છે થોડો સમય, એટલે થોડા સમયને માટે સ્વીકાર કરેલી સ્ત્રી ઇત્વરિક પરિગૃહીતા કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે–ભાડું યા બક્ષીસ આપીને પરસ્ત્રીનું સેવન કરવું એ ઇત્વરિક પરિગૃહીતાગમન છે. પરન્તુ વસ્તુતઃ 'ઇત્વર' શબ્દ અલ્પ અને અલ્પકાલીન અર્થનો વાચક છે, એટલે ઇત્વરિક પરિગૃહીતાનો અર્થ એ થયો કે–અલ્પકાળ સુધી અથવા અલ્પકાળવાળી સ્વીકાર કરેલી અર્થાત્ વાગ્દત્તા (જેની સાથે વાગ્દાન–સગાઈ થઇ હોય), એ વાગ્દત્તાની સાથે ગમન કરવું એ ઇત્વરિક પરિગૃહીતાગમન અતિચાર છે એથી 'અપરિગૃહીતા' વિશેષણ પણ સાર્થક સિદ્ધ થાય છે. એ ઇત્વરિકપરિગૃહીતાગમન જ્યારે અતિ-

चाऽतिक्रम-व्यतिक्रमाऽतीचारपर्यन्तस्योऽतीचारस्तदुपरिगतश्चानाचार उच्यते, तत्र कस्यचिद्दूषितस्य कार्यस्य सङ्कल्पमात्रमतिक्रमः, संकल्पितस्य चास्य कार्यस्य सिद्ध्यर्थं तत्साधनसङ्ग्रहो व्यतिक्रमः, साधनसङ्ग्रहे जाते तस्य सङ्कल्पितस्य दूषितकार्यस्याऽऽरम्भोऽतीचारोऽन्ततो निर्वहणं चाऽनाचारः । १ । अपरिगृहीता=पाणिगृहीतीभिन्ना विधवा च, तत्र पाणिगृहीतीभिन्ना-वेश्या-कन्यके, तथा चापरिगृहीतासु=वेश्या-कन्यका-विधवासु गमनमपरिगृहीतागमनम्। केचित्तु अपरिगृहीतेत्यनेनैव वाग्दत्ताया ग्रहणमित्याहुः । अत्राप्यतिक्रमादयः पूर्ववदेव । २ । न अङ्गमनङ्गं तस्मिन्नर्थाद्विषय-

क्रम और अतीचार की सीमा तक रहता है तब तक वह अतिचार है, इस के ऊपर अनाचार हो जाता है।

किसी दूषित कार्य को करनेका संकल्प होना अतिक्रम है। संकल्प किए हुए कार्यकी सिद्धिके लिए साधन जुटाना व्यतिक्रम है। साधन जुटजाने पर उस दूषित कार्य को आरंभ करना अतिचार है और उस कार्य को पूरा करदेना अनाचार है।

(२) पाणिग्रहण की हुई पत्नी से भिन्न वेश्या, कन्या, विधवा आदि के साथ गमन करना अपरिगृहीता गमन है। कोई-कोई अपरिगृहीता का अर्थ वाग्दत्ता मानते हैं। यहां पर भी अतिक्रम, व्यतिक्रम, और अतिचार पर्यन्त अतिचार है, और इससे आगे अनाचार हो जाता है।

(३) विषय भोग के लिए जो स्वाभाविक अंग हैं, उनसे भिन्न

क्रम, व्यतिक्रम, अने अतिचारनी सीमा सुधी रहे छे त्यांसुधी ते अतिचार छे, तेथी उपर जतां ते अनाचार थई जाय छे.

कोई दूषित कार्य करवानो संकल्प थाय ते अतिक्रम छे. संकल्प करेला कार्यनी सिद्धिने माटे साधन योजवुं ए व्यतिक्रम छे. साधन योजाया पछी ए दूषित कार्यनो आरंभ करवो ए अतिचार छे अने ए कार्यने पूरूं करवुं ए अनाचार छे.

(२) पाणिग्रहण करेली पत्नीथी जूदी वेश्या, कन्या, विधवा आदिनी साथे गमन करवुं ए अपरिगृहीतागमन छे. कोई कोई अपरिगृहीतानो अर्थ वाग्दत्ता माने छे. एमां पण अतिक्रम, व्यतिक्रम, अने अतिचार सुधी अतिचार छे, अने तेथी आगळ जता अनाचार थई जाय छे.

(३) विषयभोगने माटे जे स्वाभाविक अंग छे तेथी भिन्न काष्ठ,

भोगाय प्राकृतं यदङ्गं योनिरिति, तद्भिन्ने दारुचर्मादिनिर्मितकृत्रिमयोन्यादौ मुखादौ वा क्रीडा=कामान्धतया विषयभोगोऽनङ्गक्रीडा । ३ । परेषां=निजापत्यभिन्नानां कन्यादानफललिप्सया स्नेहादिना वा, यद्वा स्वापेक्षया परस्यां जातौ विवाहकरणं =परिणयनसम्पादनं-परविवाहकरणम् । ४ । कामः=शब्दो रूपं च, भोगः=गन्धो रसः स्पर्शश्च, तयोः-शब्दरूपगन्धरसस्पर्शानामित्यर्थः, तीव्रः=अत्युत्कटः, अभिलाषः =इच्छा कामभोगतीव्राभिलाषः, अयं हि स्वदारेष्वपि निरन्तरसुखभोगेच्छारूपः, स च कामोद्वेजकवाजीकरणादिपरिसेवणेन क्षतस्य क्षारमिव भृशं कामस्योपजननेना-ऽऽत्मनो मालिन्यसम्पादकत्वादतीचारः । ५ । इत्थमत्र संग्रहगाथाः—

लकडी, चमड़ी या रबर आदिकी बनी हुई कृत्रिम योनि आदि अथवा मुख आदिमें कामान्ध होकर विषय-भोग करना अनङ्गक्रीडा अति-चार है।

(४) अपनी सन्तानसे भिन्न व्यक्तियों का,- कन्यादान के फल की कामना से अथवा स्नेह आदिके वश होकर विवाह कराना परविवाह-करण अतिचार है।

(५) शब्द रूप गन्ध रस स्पर्श आदि विषयों की अत्यन्त तीव्र लालसा रखना, काम-भोग-तीव्राभिलाष अतिचार है। स्वपत्नी के साथ भी सदैव सुख भोगकी इच्छा रखना ईसी अतिचारमें शामिल है। यह कामके वेगको बढ़ाने वाले वाजीकरण आदिके सेवनसे, घावपर नमक छिड़कनेके समान कामवर्द्धक होनेके कारण आत्माकी मलिनता का कारण है ॥ ४८ ॥

ચામડું યા રબ્બરની બનાવેલી કૃત્રિમ યોનિ આદિ અથવા મુખ આદિમાં કામાન્ધ બનીને વિષયભોગ કરવો એ અનંગક્રીડા અતિચાર છે.

(૪) પોતાનાં સંતાનો સિવાયની બીજી વ્યક્તિઓનો, કન્યાદાનના ફળની કામનાથી અથવા સ્નેહ આદિથી વશ થઇને, વિવાહ કરાવવો એ પરવિવાહ-કરણ અતિચાર છે.

(૫) શબ્દ રૂપ ગંધ રસ સ્પર્શ આદિ વિષયોની અત્યંત તીવ્ર લાલસા રાખવી, એ કામભોગ તીવ્રાભિલાષ અતિચાર છે. સ્વપત્નીની સાથે પણ સદૈવ સુખ-ભોગની ઇચ્છા રાખવી એ આ અતિચારમાં ગણાય છે. કામના વેગને વધારનારા વાજીકરણ આદિના સેવનથી ઘા ઉપર મીઠું છાંટવાની પેઠે કામ-વર્ધક થવાનું કારણ હોવાથી આત્માની મલીનતાનું કારણ છે (૪૮)

[संग्रहगाथाः]

" अस्सवि पंचऽइयारा, वयस्स इत्तरपरिग्गहिया ।
अपरिग्गहियेयासुं, गमणं पढमो तहा बीओ ॥ १ ॥
ताओ अणंगकीडा, अवि तुज्जो परविवाहकरणं च ।
एवं कामे भोए, तिव्वहिलासो य पंचमो णेओ ॥ २ ॥
सुक्कुक्कोयाइवसा, जा णीया होइ किंचि कालट्ठं ।
अहवा वयदिन्ना जा, सा वुत्तेत्तरपरिग्गहिया ॥ ३ ॥
तीए गमणं पढमो, अपरिग्गहिया उ कन्नगा वेस्सा ।
परइत्थी य इमासुं, गमणं बीओ इहऽत्थि अइयारो ॥ ४ ॥
केसिंचि मए अपरिग्गहियेव विणिच्छिएह वयदिन्ना ।
एत्थ य सूईदोरगणाया गमणं अणायारो ॥ ५ ॥
जोणिविभिन्नंगे जा, कीला विसयस्स सिट्ठिविवरीया ।
कामंधबुद्धिवसओ, विन्नेया णंगकीला सा ॥ ६ ॥
कन्नाफलवंछाए, परस्स जं वा सभिन्नजाइम्मि ।
उव्वहणं जं सहसा, णायव्वं परविवाहकरणं तं ॥ ७ ॥

एतच्छाया च—

" अस्यापि पञ्चातीचारा व्रतस्य, इत्वरपरिगृहीता ।
अपरिगृहीता, एतयोर्गमनं प्रथमस्तथा द्वितीयः ॥ १ ॥
तृतीयोऽनङ्गक्रीडा, अपि तुर्यः परविवाहकरणं च ।
एवं कामे भोगे तीव्राभिलाषश्च पञ्चमो ज्ञेयः ॥ २ ॥
शुल्कोत्कोचादिवशाद् या नीता भवति किञ्चित्कालार्थम् ।
अथवा वाग्दत्ता या, सा उक्तेत्वरपरिगृहीता ॥ ३ ॥
तस्यां गमनं प्रथमः, अपरिगृहीता तु कन्यका वेश्या ।
परस्त्री च, इमासु गमनं द्वितीय इहास्त्यतीचारः ॥ ४ ॥
केषाञ्चिन्मते—अपरिगृहीतैव विनिश्चितेह वाग्दत्ता ।
अत्र च सूचीदवरकन्यायाद्गमनमनाचारः ॥ ५ ॥
योनिविभिन्नाङ्गे या, विषयस्य सृष्टिविपरीता ।
कामान्धबुद्धिवशतो,—विज्ञेयाऽनङ्गक्रीडा सा ॥ ६ ॥
कन्याफलवाञ्छया परस्य, यद्वा स्वभिन्नजातौ ।
उद्वहनं यत्सहसा, ज्ञातव्यं परविवाहकरणं तत् ॥ ७ ॥

[संग्रहगाथाः-(चालू)]

कामा-सद्दो रूवं, गेज्झा भोएण गंध-रस-फासा।
तेसिं तिव्वा वंछा, अइयारो पंचमो वुत्तो ॥ ८ ॥
कामुव्वेयग-वाईकरणाइणिसेवणा हि कामस्स।
अइवुड्ढी खारा विव, खयस्स तेणप्पमलिणत्तं ॥ ९ ॥
तम्हा तिव्वहिलासो, कामे भोए य जो हवइ सोवि।
अइयारो मंतव्वो, जिणसासणतत्तविन्नेहिं ॥ १० ॥ " इति।

छाया-कामात्-शब्दो रूपं, ग्राह्या भोगेन गन्ध-रस-स्पर्शाः।
तेषां तीव्रा वाञ्छा, अतिचारः पञ्चम उक्तः ॥ ८ ॥
कामोद्रेजक-वाजीकरणादिनिषेवणाद्धि कामस्य।
अतिवृद्धिः क्षारादिव क्षतस्य तेनाऽऽत्ममलिनत्वम् ॥ ९ ॥
तस्मात्तीव्राभिलाषः कामे भोगे च यो भवति सोऽपि।
अतिचारो मन्तव्यो जिनशासनतत्त्वविज्ञैः ॥ १० ॥ " इति।

इति सूत्रार्थः ॥ ४८ ॥

मूलम्-तयाणंतरं च णं इच्छापरिमाणस्स समणोवासएणं पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा-खेत्तवत्थुपमाणाइक्कमे, हिरण्णसुवण्णपमाणाइक्कमे, धणधन्नपमाणाइक्कमे, दुपयचउप्पय-पमाणाइक्कमे, कुवियपमाणाइक्कमे ५ ॥ ४९ ॥

छाया—तदनन्तरं च खलु इच्छापरिमाणस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा-क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः, हिरण्यसुवर्णप्रमाणा-तिक्रमः, धनधान्यप्रमाणातिक्रमः, द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रमः, कुप्यप्रमाणा-तिक्रमः ॥ ५ ॥ ४९ ॥

टीका—' क्षेत्रे '-ति-वृष्टिनद्यादिजलसेकेन शस्योत्पादनसमर्था भूमिः क्षेत्रं,

---

' तयाणंतरं चे'-त्यादि ॥ ४९ ॥

इस के अनन्तर श्रमणोपासकको इच्छापरिमाण व्रत के पाँच

' तयाणंतरं चे '-त्याहि (४९)

પછી શ્રમણોપાસકે ઇચ્છા પરિમાણ વ્રતના પાંચ અતિચાર જાણવા જોઇએ,

भूमिगृहोपरिगृहतदुभयगृहस्वरूपं च वास्तु, एनयोर्यत्प्रमाणं=मर्यादा तदतिक्रमः= तदुल्लङ्घनं प्रथमः (१)। दीनारालङ्करणादिरूपे घटितस्याघटितस्य वा रजतस्य सम्बन्धे या स्वनिश्चिता मर्यादा, तदुल्लङ्घनं द्वितीयः (२)। घृत-दुग्ध-दधि-गुड-शर्करादिकं धनं, शालि-गोधूम-मुद्ग-माष-यव-मक्कादिकं च धान्यम्, एतदुभयविषये या स्वनिश्चिता मर्यादा तदुल्लङ्घनं तृतीयः (३)। दासीदासादयो मनुष्या हंस-

---

अतीचार जानना चाहिए, किन्तु सेवन न करना चाहिए। वे इसप्रकार हैं-(१) क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रम, (२) हिरण्यसुवर्णप्रमाणातिक्रम, (३) धनधान्यप्रमाणातिक्रम, (४) द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रम, (४) कुप्य-प्रमाणातिक्रम।

(१) वर्षा या नदी आदिके जलसे सींचे जाने पर धान्यको उत्पन्न करनेवाली भूमिको क्षेत्र कहते हैं। एक मंजिल वाले और अनेक मंजिल वाले-दोनों प्रकार के गृहों को वास्तु कहते हैं। इन की जितनी मर्यादा की हो उस का उल्लंघन करना क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रम है।

(२) दीनार (मुहर-सिक्का) तथा आभूषण रूप अर्थात् घड़ी हुई या बिना घडी हुई रजत (चांदी-सोने) की निश्चित मर्यादा का उल्लंघन करना दूसरा अतिचार है।

(३) घी, दूध, दही, गुड़, शक्कर आदि धन, और चावल, गेहूँ, मूँग, उड़द, जौ, मक्का, आदि धान्य कहे जाते हैं। इन दोनोंके विषयमें जो मर्यादा की हो उसका उल्लंघन करना तीसरा अतिचार है।

પણ સેવવા ન જોઇએ. તે આ પ્રમાણે છે:-(૧) ક્ષેત્રવાસ્તુપ્રમાણાતિક્રમ, (૨) હિરણ્યસુવર્ણ પ્રમાણાતિક્રમ, (૩) ધનધાન્ય પ્રમાણાતિક્રમ, (૪) દ્વિપદ-ચતુષ્પદ પ્રમાણાતિક્રમ, (૫) કુપ્ય પ્રમાણાતિક્રમ.

(૧) વરસાદ કે નદી આદિનું પાણી સીંચીને ધાન્યને ઉત્પન્ન કરનારી ભૂમિને ક્ષેત્ર કહે છે. એક મજલાવાળા અને અનેક મજલવાળા-બેઉ પ્રકારનાં ગૃહોને વાસ્તુ કહે છે. એની જેટલી મર્યાદા કરી હોય તેનું ઉલ્લંઘન કરવું એ ક્ષેત્ર-વાસ્તુપ્રમાણાતિક્રમ છે

(૨) સોના મહોરો તથા આભૂષણરૂપ અર્થાત્ ઘડેલાં કે નહીં ઘડેલાં સોના-ચાંદીની નિશ્ચિત મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું એ બીજો અતિચાર છે

(૩) ઘી, દૂધ, દહીં, ગોળ, સાકર આદિ ધન અને ચોખા, ઘઉં, મગ, અડદ, જવ, મકાઇ આદિ ધાન્ય કહેવાય છે. એ બેઉની જેટલી મર્યાદા કરી હોય તેનું ઉલ્લંઘન કરવું એ ત્રીજો અતિચાર છે.

मयूरादयः पक्षिणश्च द्विपदाः, तथा गज-गवा-श्व-महिष्यादयश्चतुष्पदाः, एतद्विषये या स्वनिश्चिता मर्यादा तदुल्लङ्घनं चतुर्थः (४)। शय्यासनवस्त्रभाजनादि कुप्यं, तद्विषये या स्वनिश्चिता मर्यादा, तदुल्लङ्घनं पञ्चमः (५)। आसां सर्वासां प्रागुक्तानां मर्यादानामनाभोगत उल्लङ्घनमतीचार आभोगतस्त्वनाचारः। अत्रेत्थं सङ्ग्रहगाथाः—

" एत्थवि पंचऽइयारा, खेत्ताइपमाणलंघणं पढमो।
बीओ हिरण्णपभिइ,-प्पमाणपरिलंघणं चेव ॥ १ ॥
तीओ धणाइविसय,-प्पमाणलंघो अह चउत्थो उ।
दुपयाइणो पमाणु,-ल्लंघो कुप्पस्स पंचमो णेओ ॥ २ ॥
खेत्तं सस्सुप्पायण,-सत्ता भूमीगिहाइँ तह वत्थु।
एसिं जा मज्जाया, ताए उल्लंघणं हवइ पढमो ॥ ३ ॥

एतच्छाया च—

" अत्रापि पञ्चातीचाराः, क्षेत्रादिप्रमाणलङ्घनं प्रथमः।
द्वितीयो हिरण्यप्रभृति,-प्रमाणपरिलङ्घनं चैव ॥ १ ॥
तृतीयो धनादिविषयप्रमाणलङ्घः, अथ चतुर्थस्तु।
द्विपदादेः प्रमाणोल्लङ्घः कुप्यस्य पञ्चमो ज्ञेयः ॥ २ ॥
क्षेत्रं शस्योत्पादनसत्ता भूमीगृहादि तथा वास्तु।
एषां या मर्यादा, तस्या उल्लङ्घनं भवति प्रथमः ॥ ३ ॥

---

(४) दासी, दास आदि मनुष्य और हंस मोर आदि पक्षी द्विपद, तथा हाथी, घोड़ा, गाय, बैल, भैंस आदि चतुष्पद कहलाते हैं। इन के सम्बन्धमें की हुई मर्यादाको उल्लंघन करना चौथा अतिचार है।

(५) शय्या, आसन, वस्त्र, बर्त्तन आदि कुप्य हैं। इनके संबन्ध में की हुई मर्यादाको उल्लंघन करना पाँचवाँ अतिचार है। संग्रह गाथाओंका अर्थ भी यही है ॥ ४९ ॥

---

(४) દાસી, દાસ, આદિ મનુષ્ય તથા હંસ, મોર આદિ પક્ષી દ્વિપદ, અને હાથી, ઘોડા, ગાય, બળદ, ભેંસ આદિ ચતુષ્પદ કહેવાય છે. એ સંબંધે કરેલી મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું એ ચોથો અતિચાર છે.

(૫) શચ્યા, આસન, વસ્ત્ર, વાસણ આદિ કુપ્ય કહેવાય છે. એ સંબંધી કરેલી મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું એ પાંચમો અતિચાર છે. (૪૯)

[संग्रहगाथाः-(चालू)]

दीणाराइसु घडिया,ऽघडियाणं जं सुवण्णाणं ।
रुप्पाइसु रययाणं, तह मज्जायावइक्कमो बीओ ॥ ४ ॥

गुड-घय-दुद्धाईणं, तह जव-गोहूम-सालिपभिईणं ।
जो दढमज्जायाए, अइक्कमो हवइ सो तीओ ॥ ५ ॥

दासीदासाइसु तह, हंसाइसु किंच गय-हयाइसु जं ।
तारिसमज्जायाए, समइक्कमणं चउत्थो सो ॥ ६ ॥

एवं मज्जायाए सेज्जाऽऽसणवत्थ-भायणाइसु जं ।
उल्लंघणमिह वुत्तो, अइयारो पंचमो एसो ॥ ७ ॥" इति ।

छाया—दीनारादिषु घटिताऽघटितानां यत्सुवर्णानाम् ।
रूप्यादिषु रजतानां, तथा मर्यादाव्यतिक्रमो द्वितीयः ॥ ४ ॥

गुड-घृत-दुग्धादीनां, तथा यव-गोधूम-शालिप्रभृतीनाम् ।
यो दृढमर्यादाया अतिक्रमो भवति स तृतीयः ॥ ५ ॥

दासीदासादिषु तथा, हंसादिषु किञ्च गज-हयादिषु यत् ।
तादृशमर्यादायाः समतिक्रमणं चतुर्थः सः ॥ ६ ॥

एवं मर्यादायाः शय्याऽऽसनवस्त्रभाजनादिषु यत् ।
उल्लङ्घनमिहोक्तः, अतिचारः पञ्चम एषः ॥ ७ ॥" इति ॥

इति सूत्रार्थः ॥ ४९ ॥

मूलम्—तयाणंतरं च णं दिसिवयस्स पंच अइयारा जाणियव्वा, न समायरियव्वा, तंजहा- उड्ढदिसिपमाणाइक्कमे, अहोदिसिपमाणाइक्कमे, तिरियदिसिपमाणाइक्कमे, खेत्तवुड्ढी, सइअंतरद्धा ६ ॥ ५० ॥

छाया—तदनन्तरं च खलु दिग्व्रतस्य पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा—ऊर्ध्वदिक्प्रमाणातिक्रमः, अधोदिक्प्रमाणातिक्रमः, तिर्यग्दिक्प्रमाणातिक्रमः, क्षेत्रवृद्धिः, स्मृत्यन्तर्धानम् ६ ॥ ५० ॥

टीका-'ऊर्ध्वे'ति-यथाक्रममूर्ध्वादिदिङ्मर्यादाया अतिक्रमः प्रथमो द्वितीयस्तृतीयश्च। एते त्रयोऽनाभोगतोऽतीचाराः।३। पूर्वादिदिक्षु गमनाऽऽगमनार्थं नियतस्य क्षेत्रस्य कार्यावश्यकत्ववशादेकस्या दिशः सकाशात्कश्चिदंशमपहृत्याऽऽवश्यकतानुसारं दिगन्तरे संयोज्य परिवर्द्धनं-क्षेत्रवृद्धिः। अयं च व्रतमपेक्ष्य समाचरितत्वादतीचारः।४। स्मृतेः=स्मरणस्य अन्तर्धा=व्यवधानं स्मृत्यन्तर्धा-स्मरणापभ्रंश इत्यर्थः, यस्यांदिशि यादृशो नियता मर्यादा तस्या विस्मरणमिति भावः।५। अत्रेमाः सङ्ग्रहगाथाः-

'तयाणंतरं चे'-त्यादि ॥ ५० ॥

इसके अनन्तर दिग्व्रत के पांच अतिचार जानना चाहिए किन्तु सेवन नहीं करना चाहिए। वे ये हैं-(१) ऊर्ध्वदिक्प्रमाणातिक्रम-ऊंची दिशाके प्रमाणको उल्लंघन करना, (२) अधोदिक्प्रमाणातिक्रम-नीची दिशाकी सीमाको भंग करना (३) तिर्यग्दिक्प्रमाणातिक्रम-तिरछी -पूर्व आदि दिशाओंकी मर्यादाका उल्लंघन करना, (४) क्षेत्रवृद्धि-पूर्वादि दिशाओंमें गमन-आगमनकेलिए नियत किये हुए क्षेत्रको आवश्यकता होने पर दूसरी दिशाके कुछ अंशको मिला कर बढा लेना, (५) स्मृत्यन्तर्धान-नियतमर्यादाको भूल जाना। इनमेंसे पहलेके तीन अतिचार बुद्धिपूर्वक न हों तब अतिचार कहलाते हैं, जान-बूझकर कोई ऊर्ध्व आदि किसी दिशाके प्रमाणका उल्लंघन करे तो अनाचार होगा। चौथा अतिचार भी तब तक ही रहता है, जब तक कि व्रतकी अपेक्षा रखता हो, आगे वह भी अनाचार हो जाता है। संग्रह गाथाएँ गतार्थ हैं ॥५०॥

'तयाणंतरं चे'-त्याદિ (૫૦)

ત્યારપછી દિગ્વ્રતનાં પાંચ અતિચાર જાણવા જોઈએ પણ સેવવા ન જોઈએ. તે આ પ્રમાણેઃ-(૧) ઊર્ધ્વદિક્ પ્રમાણાતિક્રમ-ઉંચી દિશાના પ્રમાણનું ઉલ્લંઘન કરવું, (૨) અધોદિક્ પ્રમાણાતિક્રમ-નીચી દિશાની સીમાનો ભંગ કરવો, (૩) તિર્યગ્દિક્ પ્રમાણાતિક્રમ-તિર્છી પૂર્વ આદિ દિશાઓની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું, (૪) ક્ષેત્રવૃદ્ધિ-પૂર્વાદિ દિશાઓમા જવા-આવવાને માટે નક્કી કરેલા ક્ષેત્રમાંનો કાંઇક ભાગ જરૂર પડતાં બીજી દિશામાં મેળવીને વધારો કરી લેવો, (૫) સ્મૃત્યન્તર્ધાન- નિયત મર્યાદાને ભૂલી જવી તે. એમાંના પહેલા ત્રણ અતિચાર બુદ્ધિપૂર્વક ન હોય તો અતિચાર કહેવાય છે; જાણી-બૂઝીને કોઇ ઊર્ધ્વ આદિ દિશાના પ્રમાણનું ઉલ્લંઘન કર્યું હોય તો તે અનાચાર થાય છે. ચોથો અતિચાર પણ જ્યાંસુધી વ્રતની અપેક્ષા રાખતો હોય ત્યાં સુધીજ તે અતિચાર રહે છે, આગળ જતાં તે પણ અનાચાર થઇ જાય છે. સંગ્રહ ગાથાઓ ગતાર્થ છે. (૫૦)

[संग्रहगाथाः]

" वयस्सस्सवि पंचेव, अइयारा पकित्तिया।
उड्ढे हेट्ठे तिरिक्खम्मि, मज्जायाए अइक्कमा ॥ १ ॥
पुव्वाइसु तहा मज्जाइयक्खेत्तविवड्ढणं।
मज्जाया-णियमो जेसिं, दिसाए जारिसो कओ ॥ २ ॥
एयव्विसरणं चेव, कमेणेह णिदंसिया।" इति।

एतच्छाया च—

" व्रतस्यास्यापि पञ्चैवातीचाराः प्रकीर्त्तिताः।
ऊर्ध्वेऽधस्तिरश्चि मर्यादाया अतिक्रमाः ॥ १ ॥
पूर्वादिषु तथा मर्यादितक्षेत्रविवर्द्धनम्।
मर्यादानियमो येषां दिशो यादृशः कृतः ॥ २ ॥
एतद्विस्मरणं चैव, क्रमेणेह निदर्शिताः ॥" इति।

॥ इति सूत्रार्थः ॥ ५० ॥

मूलम्—तयाणंतरं च णं उवभोगपरिभोगे दुविहे पण्णत्ते, तंजहा—भोयणओ कम्मओ य। तत्थणं भोयणओ समणोवासएणं पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा-सचित्ताहारे, सचित्तपडिबद्धाहारे, अप्पउलिओसहिभक्खणया, दुप्पउलिओसहिभक्खणया, तुच्छोसहिभक्खणया।

कम्मओणं समणोवासएणं पणरस कम्मादाणाइं जाणियव्वाइं, न समायरियव्वाइं, तंजहा—

(१) इंगालकम्मे, (२) वणकम्मे, (३) साडीकम्मे, (४) भाडीकम्मे, (५) फोडीकम्मे, (६) दंतवाणिज्जे, (७) लक्खवाणिज्जे, (८) रसवाणिज्जे, (९) विसवाणिज्जे, (१०) केसवाणिज्जे, (११) जंतपीलणकम्मे, (१२) निल्लंछणकम्मे, (१३) दवग्गिदावणया, (१४) सरदहतलायसोसणया, (१५) असईजणपोसणया ७ ॥५१॥

छाया-तदनन्तरं च खलु उपभोगपरिभोगो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-भोजनतः कर्मतश्च। तत्र खलु भोजनतः श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा-सचित्ताहारः,सचित्तप्रतिबद्धाहारः, अपक्वौषधिभक्षणता, दुष्पक्वौषधिभक्षणता, तुच्छौषधिभक्षणता।

कर्मतः खलु श्रमणोपासकेन पञ्चदश कर्मादानानि ज्ञातव्यानि, न समाचरितव्यानि, तद्यथा-(१) इङ्गालकर्म, (२) वनकर्म, (३) शाकटिककर्म, (४) भाटीकर्म, (५) स्फोटीकर्म, (६) दन्तवाणिज्यं, (७) लाक्षावाणिज्यं, (८) रसवाणिज्यं, (९) विषवाणिज्यं, (१०) केशवाणिज्यं, (११) यन्त्रपीडनकर्म, (१२) निर्लाञ्छनकर्म, (१३) दवाग्निदापनं, (१४) सरोह्रदतडागशोषणं, (१५) असतीजनपोषणम् ७ ॥ ५१ ॥ इति च्छाया।

टीका-अथ प्रथमं भोजनत उपभोगपरिभोगपरिमाणव्रतस्यातीचारानाह-

'सचित्ते'ति-सचित्तपदार्थपरिहारिणा सचित्तस्य तद्विषये परिमाणवता वा तदधिकस्य सचित्तस्य खादनं प्रथमः। १। सचित्ते-सचेतने वृक्षादावित्यर्थः,

---

'तयाणंतरं च'-त्यादि ॥ ५१ ॥

इस के अनन्तर उपभोगपरिभोगपरिमाण व्रत है, वह दो प्रकार का है-(१) भोजनसे और (२) कर्मसे। पहले भोजनसे श्रवणोपासकको पांच अतिचार जानना चाहिए, सेवन नहीं करना चाहिए। वे इस प्रकार हैं-(१) सचित्ताहार, (२) सचित्तप्रतिबद्धाहार, (३) अपक्क ओषधि (वनस्पति) का खाना, (४) अधकच्ची (मुश्किलसे पकनेवाली) ओषधि खाना, (५) तुच्छ ओषधिका खाना।

कर्मसे श्रावकको पन्द्रह कर्मादान जानना चाहिए परन्तु उनका सेवन नहीं करना चाहिए। वे यह हैं-(१) इंगालकर्म, (२) वनकर्म,

---

'तयाणंतरं च' त्यादि (५१)

ત્યારપછી ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણ વ્રત છે, જે બે પ્રકારનું છે. (૧) ભોજનથી અને (૨) કર્મથી. પહેલાં ભોજનથી શ્રમણોપાસકે પાંચ અતિચાર જાણવા જોઇએ, સેવવા ન જોઇએ; તે આ પ્રમાણે છે:-(૧) સચિત્તાહાર, (૨) સચિત્ત પ્રતિબદ્ધાહાર, (૩) અપક્વ ઓષધિ (વનસ્પતિ) ખાવી તે, (૪) અધકાચી (મુશ્કેલીથી પાકનાર) ઓષધી ખાવી તે, (૫) તુચ્છ ઓષધી ખાવી તે.

કર્મથી શ્રાવકે પંદર કર્માદાન જાણવાં જોઇએ પણ સેવવાં ન જોઇએ, તે આ પ્રમાણેઃ-(૧) ઇંગાલ કર્મ, (૨) વન કર્મ, (૩) શાકટિક કર્મ, (૪) ભાટી

प्रतिवद्धं=सम्बद्धं यद् गुन्द्रादि पक्कफलादि वा तस्याऽऽहारो, यद्वा 'सचित्तत्वादष्ठि निस्सार्य क्षेप्स्यामि केवलं रसादिमात्रं चूषिष्यामी'ति बुद्धयाऽऽम्रादिफलानामाहारो द्वितीयः । २ । ईषत्पक्काः=अपक्काः, अल्पार्थकोऽत्र नञ् ' अनुदरा कन्ये '-त्यादिवत्, तदुक्तम्-

" तत्सादृश्यमभावश्च, तदन्यत्वं तदल्पता ।
अप्राशस्त्यं विरोधश्च, नञर्थाः षट् प्रकीर्त्तिताः ॥ १ ॥ " इति।

(३) शाकटिक कर्म, (४) भाटाकर्म, (५) स्फोटी कर्म, (६) दन्तवाणिज्य, (७) लाक्षावाणिज्य, (८) रसवाणिज्य, (९) विषवाणिज्य, (१०) केशवाणिज्य, (११) यन्त्रपीडनकर्म, (१२) निर्लाञ्छन कर्म, (१३) दवाग्निदापन, (१४) सरोहृदतडागशोषण, (१५) असतीजनपोषण।

पहले भोजनसे उपभोगपरिभोगपरिमाण व्रतके अतिचार कहते हैं-

(१) सचित्ताहार-सचित्त पदार्थों के त्यागी, अथवा मर्यादा करलेने वाले द्वारा परिमाणसे अधिक सचित्त आहारका खाया जाना।

(२) सचित्तप्रतिवद्धाहार-सचित्त वृक्ष आदिके साथ मिले हुए गोंद, पके फल आदिका भोजन करना अथवा " गुठली सचित है उसे फेंक दूंगा और रस-रस चूस लूंगा " ऐसा विचार कर आम आदिका खाना दूसरा अतिचार है।

(३) अपक्कौषधिभक्षणता-अपक्क अर्थात् अल्प (थोड़ी) पकी हुई वनस्पतिका भक्षण करना तासरा अतीचार है। दोनों रूप मिले रहनेके

કર્મ, (૫) સ્ફોટી કર્મ, (૬) દન્તવાણિજ્ય, (૭) લાક્ષાવાણિજ્ય, (૮) રસવાણિજ્ય, (૯) વિષવાણિજ્ય, (૧૦) કેશવાણિજ્ય, (૧૧) યંત્રપીડન કર્મ, (૧૨) નિર્લાંછન કર્મ, (૧૩) દવાગ્નિદાપન, (૧૪) સરોહૃદતડાગ શોષણ, (૧૫) અસતીજન પોષણ.

પ્રથમ ભોજનથી ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણવ્રતના અતિચાર કહે છે-

(૧) સચિત્તાહાર—સચિત્ત પદાર્થોના ત્યાગી, અથવા મર્યાદા કરનારા દ્વારા પરિમાણથી વધારે સચિત્ત આહાર ખવાઈ જવો તે.

(૨) સચિત્ત પ્રતિબદ્ધાહાર—સચિત્ત વૃક્ષ આદિની સાથે મળેલો ગુંદ, પાકાં ફળ, આદિનું ભોજન કરવું તે, અથવા " ગોટલી સચિત્ત છે તેને ફેંકી દઈશ અને રસ-રસ ચૂસી લઇશ " એમ વિચારીને કેરી આદિ ખાવી તે બીજો અતિચાર છે.

(૩ અપક્વૌષધિ ભક્ષણતા—અપક્વ અર્થાત્ થોડી પાકેલી વનસ્પતિનું ભક્ષણ કરવું તે ત્રીજો અતિચાર છે. બેઉ (કાચાં-પાકાં) રૂપ મળેલાં હોવાથી

तथा चापकायाः=ईषत्पकाया ओषधेर्भक्षणमित्यर्थः, मिश्ररूपत्वेन पक्वत्वसन्देहात्संभवति भक्षणमित्यस्यातीचारत्वम्, एष तृतीयः । ३ । दुष्पकौषधिः=चिराग्नितापपरिपाकसाधितोऽलाबू-चपलफलीप्रभृतिस्तस्या भक्षणं चतुर्थः, अस्याऽऽरम्भबाहुल्यान्मिश्रत्वसन्देहाच्चातीचारत्वम् । ४ । तुच्छा=विराधनाबहुलाऽल्पतृप्तिकारिका यौषधिः सा तुच्छौषधिः-यथावत्परिपक्वोऽपि भूशिम्बीसीताफलादिस्तस्या भक्षणं पञ्चमः । ५ । एतेऽप्यनाभोगतोऽतिक्रमादिनाऽतीचारा आभोगतस्त्वनाचारा एवेति बोध्यम् ॥ इत्थमत्र सङ्ग्राहकाः श्लोकाः—

कारण पके हुएका सन्देह होनेसे ईषत्पक्कका भी भक्षण हो सकता है, इसलिए इस अतिचारकी संभावना है ।

(४) दुष्पकौषधिभक्षणता-चिरकालसे अग्निकी आँच द्वारा सिझनेवाली तूंबी, चमलेकी फली आदिका भक्षण करना। इसमें आरंभ अधिक है और मिश्र होनेका सन्देह रहता है अतः यह अतिचार है ।

(५) तुच्छौषधिभक्षणता-जिसमें विराधना अधिक और तृप्ति कम हो ऐसी वनस्पतिको तुच्छ वनस्पति कहते हैं। जैसे-मुंगफली सीताफल आदि । उसका भक्षण करना तुच्छौषधिभक्षण है ।

येभी अबुद्धिपूर्वक हों तो अतिचार हैं, और यदि बुद्धिपूर्वक हो तो अनाचार है । संग्रह गाथाओंका अर्थ भी यही है ।

પાકેલાનો સંદેહ થતાં ઈષત્પકવનું પણ ભક્ષણ થઇ શકે છે, તે માટે આ અતિચારની સંભવના છે.

(૪) દુષ્પકવૌષધિ ભક્ષણતા—લાંબે વખતે અગ્નિની આંચથી રંધાતી દૂધી (તુંબી), ચોળાની શીંગ આદિનું ભક્ષણ કરવું તે. એમાં આરંભ અધિક છે અને મિશ્ર હોવાનો સંદેહ રહે છે, તેથી તે અતિચાર છે.

(૫) તુચ્છૌષધિ ભક્ષણતા—જેમાં વિરાધના વધારે અને તૃપ્તિ ઓછી હોય તેવી વનસ્પતિને તુચ્છ વનસ્પતિ કહે છે, જેમકે-મગફળી, સીતાફળ વગેરે, તેનું ભક્ષણ કરવું એ તુચ્છૌષધિ ભક્ષણ છે.

એ પણ જો અબુદ્ધિપૂર્વક થાય તો અતિચાર છે, અને જો બુદ્ધિપૂર્વક થાય તો અનાચાર છે. સંગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ એજ છે.

[संग्रहगाथाः]

" अइयारा उ पंचेव, एयस्सवि णिरूविया ।
सचित्तचायसंकप्पे, कये जं तस्स भक्खणं ॥ १ ॥
मज्जाइयसचित्तेणाहियस्सस्सऽहवाऽऽइमो ।
गुंद-पक्क-फलाईणं जं वाऽणट्ठिफलस्स जो ॥ २ ॥
आहारो सो मओ बीओ, अइयारो वये इह ।
ओसहीएसिपक्काए भक्खणं चेव तीयगो ॥ ३ ॥
दुप्पक्कोसहि-आहारो, अइयारो चउत्थगो ।
भूसिंबिप्पभिईआय, तुच्छाए ओसहीअ जो ॥ ४ ॥
आहारो अइयारो सो, वए एत्थत्थि पंचमो । " इति

१ 'ओसहीअ,' ईसिपक्काए, इति पदच्छेदः ।

एतच्छाया च—

" अतीचारास्तु पञ्चैवैतस्यापि निरूपिताः ।
अचित्तत्यागसंकल्पे कृते यत्तस्य भक्षणम् ॥ १ ॥
मर्यादितसचित्तेनाधिकस्यास्याथवाऽऽदिमः ।
गुन्द्रपक्वफलादीनां, यद्वाऽनष्ठिफलस्य यः ॥ २ ॥
आहारः स मतो द्वितीयोऽतीचारो व्रत इह ।
ओषधेरीषत्पक्वाया भक्षणं चैव तृतीयकः ॥ ३ ॥
दुष्पक्वौषध्याहारोऽतीचारश्चतुर्थकः ।
भूशिम्बीप्रभृतेश्च तुच्छाया ओषधेर्यः ॥ ४ ॥
आहारोऽतीचारः स व्रत इहास्ति पञ्चमः ॥ " इति ॥

अथ कर्मत उपभोगपरिभोगपरिमाणव्रतस्याऽतीचारान् (पञ्चदश कर्मादानानि) प्रदर्शयन्नाह—

'इंगाले'-ति–इङ्गालै-(कोयलापदाभिधे)-र्वाणिज्याचरणमिङ्गालकर्म, एनेन हि प्रभूतानां षट्कायानामुपमर्दनं भवतीत्यस्यातीचारत्वम्, एवमग्रेऽप्यनुक्तस्थले-

अब कर्मसे उपभोगपरिभोगपरिमाण व्रतके अतिचार (पन्द्रह कर्मादान.) कहेते हैं-

(१) इंगालकर्म–लकडियाँ जलाकर उनके कोयलोंका व्यापार करना।

હવે કર્મથી ઉપભોગપરિભોગ પરિમાણુ વ્રતના અતિચાર (પંદર કર્માદાન) કહે છે-

(૧) ઈંગાલ કર્મ—લાકડાં બાળીને તેના બનાવેલા કોયલાનો વેપાર

पूहनीयम् (१)। वनं छित्त्वा काष्ठविक्रयणं वनकर्म (२)। शकटनिर्माणव्यापारतो जीविकानिर्वहणं शाकटिककर्म (३)। भाटकाऽऽदानेन पश्वादिद्वारा जीविकानिर्वहणं भाटीकर्म (४)। भूखनन-प्रस्तरादिविदारणव्यापारेण जीविकानिर्वहणं स्फोटीकर्म (५)। दन्तक्रयविक्रयव्यापारेण जीविकानिर्वहणं दन्तवाणिज्यम्, एवं सति लोभाकुलाः किराता हस्त्यादिजीववधमाचरितुमुत्सहन्ते इत्यस्यातीचारत्वम् (६)। जतुक्रयविक्रयव्यापारेण जीविकानिर्वहणं-लाक्षावाणिज्यम्, लाक्षापदेनोपलक्षण-

---

इससे षट्कायकी बहुत हिंसा होती है इसलिए यह अतिचार है। आगे भी इसीकारण अतिचार समझना चाहिए।

(२) वनकर्म-जंगल काट कर लकड़ियाँ बेचना।

(३) शाकटिक कर्म-शकट (गाड़ी) बना-बनाकर जीविका चलाना।

(४) भाटीकर्म-भाड़ा लेकर पशुओं आदिके द्वारा जीविका निर्वाह करना।

(५) स्फोटीकर्म-जमीन खोदकर और पत्थर आदि फोड़कर जीविका चलाना।

(६) दन्तवाणिज्य-दाँतों का लेन-देन (व्यापार) करके जींविका करना। ऐसा करनेसे लोभी किरात आदि हाथी आदिको मारनेके लिए उत्साहित होते हैं, इसलिए इसे अतिचार कहा है।

(७) लाक्षावाणिज्य-लाखका व्यापार करके जीविका निर्वाह करना।

કરવો. તેમાં ષટ્કાયની બહુ હિંસા થાય છે. તેથી તે અતિચાર છે, આગળ પણ એજ અતિચાર સમજવા.

(૨) વન કર્મ—જંગલ કાપીને લાકડાં વેચવાં.

(૩) શાકટિક કર્મ—ગાડીઓ બનાવી-બનાવીને તે પર આજીવિકા ચલાવવી.

(૪) ભાટી કર્મ—ભાડું લઇને પશુઓ આદિ દ્વારા આજીવિકાનો નિર્વાહ કરવો.

(૫) સ્ફોટી કર્મ—જમીન ખોદીને અને પત્થર આદિ ફોડીને આજીવિકા ચલાવવી.

(૬) દંતવાણિજ્ય—દાંતનો વેપાર કરીને આજીવિકા ચલાવવી. એમ કરવાથી લોભી ભીલો વગેરે હાથી આદિને મારવામાં ઉત્સાહિત થાય છે, તેથી તેને અતિચાર કહ્યો છે.

(૭) લાક્ષાવાણિજ્ય—લાખનો વેપાર કરીને આજીવિકા ચલાવવી. લાખ

त्वान्मनःशिला-साबू-क्षार-टङ्कणादयोऽपि ग्राह्याः, एतेन हि लाक्षादिसदृशवर्णादिमतां कुन्थुप्रभृतीनां जीवानामुपमर्दनसम्भवादतीचारत्वमस्य (७)। रसानां=मद्यादीनां क्रयविक्रयव्यापारेण जीविकानिर्वहणं रसवाणिज्यम्, अस्य वधबन्धादिजनकत्वादतीचारत्वम् (८)। विषाणां=शृङ्गकसोमलादीनां क्रयविक्रयव्यापारेण जीविकानिर्वहणं-विषवाणिज्यम्, अस्य प्रत्यक्षतः प्राणव्यपरोपणहेतुत्वादतीचारत्वम् (९)। केशपदेन तद्वति लक्षणया दासीदासादीनां द्विपदानां ग्रहणात्तेषां क्रय

१ अनेन गोमहिष्यादयः पशवो,-मयूरादिपक्षिणश्च ग्राह्याः। (भगवतीसूत्र श.८ उ.५)

लाख उपलक्षण है इसलिए मेनसिल, साबू, क्षार (सज्जीआदि) टंकणखार आदिका भी ग्रहण करना चाहिए। इसमें लाख आदिके वर्णवाले कुंथुवा आदि जीवोंकी हिंसा होती है इस कारण इसे अतिचार कहा है।

(८) रसवाणिज्य-मदिरा आदि रसोंका व्यापार करके जीविका कमाना रसवाणिज्य है। यह वध-बन्ध आदि अनर्थोंको उत्पन्न करता है अतः अतिचार है।

(९) विषवाणिज्य-श्रृंगक सोमल आदि विषोंका व्यापार करके जीविका निर्वाह करना। यह साक्षात् ही प्राण-नाशका कारण है अत एव इसे अतिचार कहा है।

(१०) केशवाणिज्य-केशका अर्थ है केशवाला। लक्षणासे दास-दासी आदि द्विपदोंका ग्रहण होता है, उनका व्यापार करना केशवाणिज्य है। इसमें चमरी गाय आदि पशुओंके बालोंके तथा मोर आदि

ઉપલક્ષણ છે તેથી મનસીલ, સાબુ, સાજીખાર, ટંકણખાર, વગેરે પણ તેમાંજ ગણવાં. લાખ વગેરેના વર્ણવાળા કંથવા આદિ જીવોની હિંસા થાય છે, તેથી તેને અતિચાર કહ્યો છે.

(૮) રસવાણિજ્ય—દારૂ આદિ રસોના વેપાર કરીને આજીવિકા ચલાવવી તે રસવાણિજ્ય છે. એ વધ બંધ આદિ અનર્થોને ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી અતિચાર છે.

(૯) વિષવાણિજ્ય—શૃંગક સોમલ આદિ વિષોનો વેપાર કરીને આજીવિકા ચલાવવી તે, એ સાક્ષાત્ પ્રાણનાશનું કારણ છે, તેથી તેને અતિચાર કહ્યો છે.

(૧૦) કેશવાણિજ્ય—કેશનો અર્થ છે કેશવાળા લક્ષણાએ કરીને દાસ-દાસી આદિ બે પગાંનો તેમાં સમાવેશ થાય છે; તેનો વેપાર કરવો એ કેશવાણિજ્ય છે. આમાં ચમરીગાય આદિ પશુઓના વાળ, મોર આદિ પક્ષિઓના

विक्रयव्यापारः केशवाणिज्यम्, अस्य दास्यादिपारवश्यबन्धहिंसादिहेतुत्वादतीचारत्वम् (१०)। यन्त्रद्वारा तिलसर्षपादिनिष्पीडनव्यापारो यन्त्रपीडनकर्म(११)। वृषमहिषाजादीनां षण्ढकरणव्यापारो निर्लाञ्छनकर्म, वृषादीनां प्रचुरसंक्लेशहेतुत्वादस्यातीचारत्वम् (१२)। भूमेरुर्वरात्वशक्त्युत्पादनाय दवाग्निप्रज्वलनविधिर्दवाग्निदापनम्, त्रसस्थावराणामुपमर्दजनकत्वादयमतीचारः (१३)। धान्यादिवपनार्थमुप्तानां वा धान्यादीनां परिपोषणार्थं यः सरो-ह्रद-तडागादीनामुदराज्जलं निस्सार्य तेषां

पक्षियोंकी पीछोंके व्यापारका समावेश होता है, दासी आदिकी पराधीनता बन्ध और हिंसा आदिका हेतु होनेसे इसे अतिचार कहा है।

(११) यन्त्रपीडनकर्म-यंत्र (कोल्हू आदि) द्वारा तिल सरसों आदि पैरनेका व्यापार करना।

(१२) निर्लाञ्छनकर्म-बैल, भैंसा, बकरा आदिको नपुंसक बनाना (बधिया बनाना)। इससे बैल आदिको अत्यन्त पीड़ा होती है इसलिए यह अतिचार है।

(१३) दवाग्निदापन-भूमिको उर्वरा (उपजाऊ) बनानेके लिए दवाग्नि प्रज्वलित करना। त्रस स्थावर जीवोंकी हिंसाका कारण होनेसे इसे अतिचार कहा है।

(१४) सरोह्रदताडागशोषण-धान्य आदि बोनेके लिए, या बोये हुए धान्योंको पुष्ट करनेके लिए सर ह्रद तडाग आदिमेंसे जल निकाल कर उन्हें सूखा देना। यह साक्षात् ही त्रस-स्थावर जीवोंकी हिंसाका

પીંછા વિગેરેના વ્યાપારનો પણ સમાવેશ થાય છે. દાસી આદિની પરાધીનતા બંધ અને હિંસા આદિનો હેતુ હોવાથી તેને અતિચાર કહે છે.

(૧૧) યંત્રપીડન કર્મ—યંત્ર (કોલૂ ઘાણી વગેરે) દ્વારા તલ, સરસવ આદિ પીલવાનો વેપાર કરવો.

(૧૨) નિર્લાછન કર્મ—બળદ, પાડા, બકરા, આદિને નપુંસક બનાવવા (ખસ્સી કરવા) તે. તેથી બળદ વગેરેને અત્યંત પીડા થાય છે તેથી તે અતિચાર છે.

(૧૩) દવાગ્નિદાપન—જમીનને કસવાળી બનાવવા માટે દવાગ્નિ સળગાવવો. ત્રસ-સ્થાવર જીવોની હિંસાનું કારણ હોવાથી તેને અતિચાર કહ્યો છે.

(૧૪) સરોહ્રદતડાગ શોષણ—ધાન્ય આદિ વાવવાને માટે, યા વાવેલાં ધાન્યોને પુષ્ટ કરવાને માટે સરોવર, ધરા, તળાવ વગેરેમાંથી જળ કાઢી ને તેને સુકાવી દેવાં તે. એ સાક્ષાત્ ત્રસ-સ્થાવર જીવોની હિંસાનું કારણ છે,

शोषणविधिस्तत्सरोह्रदतडागशोषणम्, अस्य प्रत्यक्षतत्रसस्थावरोपमर्दकत्वा दतीचारत्वं प्रस्फुटमेव (१४)। असतीनां=कुलटावेश्याप्रभृतीनां जनः=गणोऽसतीजनस्तस्य पोषणं=भाटकग्रहणेन तद्द्वारा जीविकानिर्वहणार्थं परिरक्षणमसतीजनपोषणम्-सर्वानर्थमूलस्य ब्रह्मचर्यनाशस्य निदानत्वादयमतीचारः (१५)।

एते पञ्चदश कर्मादानपदवाच्याः, कठोराणि कर्माण्यादीयन्ते=गृह्यन्ते, यद्वा कठोराणां कर्मणामादानं=ग्रहणं यैरिति व्युत्पत्तेः। एतानि पञ्चदश कर्मादानानि श्रमणोपासका न स्वयं कुर्वन्ति, नान्यद्वारा कारयन्ति, कुर्वन्तं वाऽन्यं नानुजानन्ति, तथाचोक्तं भगवत्याम्—

" जे इमे समणोवासगा भवंति तेसिं नो कप्पंति इमाइं पण्णरस कम्मादाणाइं सयं करेत्तए वा कारवेत्तए वा करेंतं वा अन्नं समणुजाणेत्तए। " इति।

कारण है इससे इसे अतिचार कहा है।

(१५) असतीजनपोषण—जीविका निर्वाह करनेके लिए कुलटा स्त्रियोंको भाड़ा देकर रखना। यह सब अनर्थोंका मूल और ब्रह्मचर्यका नाशक है, इसलिए इसे अतिचार कहा है।

ये पन्द्रह कर्मादान कहलाते हैं। जिनके द्वारा कठिन कर्मोंका बन्ध होता है, या कठोर कर्मोंका जिनके द्वारा आदान-ग्रहण-होता हो उन्हें कर्मादान कहते हैं। इन कर्मादानोंको श्रावक न स्वयं करते हैं, न दूसरेसे कराते हैं, न करते हुए की अनुमोदना करते हैं। भगवती सूत्रमें कहा है—

"जो श्रावक हैं उन्हें पन्द्रह कर्मादान स्वयं करना, कराना, या दूसरे करते हुए को भला जानना नहीं कल्पता है॥" गाथाएँ गतार्थ हैं॥५१॥

તેથી તેને અતિચાર કહ્યો છે.

(૧૫) અસતીજન પોષણ—આજીવિકાનો નિર્વાહ કરવાને કુલટા-સ્રીઓને ભાડું આપીને રાખવી. એ બધા અનર્થોનું મૂળ અને બ્રહ્મચર્યનું નાશક છે, તેથી તેને અતિચાર કહ્યો છે.

આ પંદર કર્માદાન કહેવાય છે. જેણે કરીને કઠિન કર્મોનો બંધ થાય છે, યા કઠોર કર્મોનું આદાન-ગ્રહણ થાય છે, તેને કર્માદાન કહે છે. એ કર્માદાનો શ્રાવક પોતે કરતા નથી, બીજા પાસે કરાવતા નથી અને કરનારની અનુમોદના કરતા નથી. ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

"જે શ્રાવક છે તેને પંદર કર્માદાન પોતે કરવાં, કરાવવાં, કે બીજો કરતો હોય તેને ભલાં જાણવાં કલ્પતાં નથી." ગાથાઓનો અર્થ એજ છે. (૫૧)

अत्रेत्थं संग्रहगाथाः—

" अस्सऽइयारा पणरस, हवंति अग्गे कमेण दट्ठव्वा ।
दहिऊण कट्ठजायं, तस्सिंगालेहिं जीवियायरणं ॥ १ ॥
ईंगालकम्मणामा, पढमो अस्सऽत्थि अइयारो ।
वणकम्मक्खो बीओ, छित्ता जं कट्ठविक्कयायरणं ॥ २ ॥
सगडविणिम्मिइकज्जं, साडीकम्माभिहो तीओ ।
पसुपाभइहिं च भाडग,-गहणा जं जीवियासमायरणं ॥ ३ ॥
सो अइयारो चोत्था, भाडीकम्माभिहो णेओ ।
पत्थरदारणपुढवी,-खणणव्वावारजीवियायरणं ॥ ४ ॥
फोडीकम्मक्खो इह, अइयारो पंचमो वुत्तो ।
छट्ठो गयाइदंत,-व्वावारो हवइ दंतवाणिज्जं ॥ ५ ॥
तयणु य जउकयविक्कय-वावारो लक्खवाणिज्जं ।
मज्जाइक्कयविक्कय,-वावारा जीवियाअ णिव्वाहो ॥ ६ ॥
रसवाणिज्जपयक्खो, अइयारो अट्ठमो विणिद्दिट्ठो ।
वावारो य विसाणं, जो सिंगयसोमलाईणं ॥ ७ ॥

एतच्छाया च—

" अस्यातिचाराः पञ्चदश भवन्ति, अग्रे क्रमेण द्रष्टव्याः ।
दग्ध्वा काष्ठजातं, तस्येङ्गालैर्जीविकाऽऽचरणम् ॥ १ ॥
इङ्गालकर्मनामा, प्रथमोऽस्यास्त्यतिचारः ।
वनकर्माख्यो द्वितीयश्छित्त्वा यत्काष्ठविक्रयाचरणम् ॥ २ ॥
शकटविनिर्म्मितिकार्यं, शाकटिककर्माभिधस्तृतीयः ।
पशुप्रभृतिभिश्च भाटकग्रहणाद्यज्जीविकासमाचरणम् ॥ ३ ॥
सोऽतिचारश्चतुर्थो भाटीकर्माभिधो ज्ञेयः ।
प्रस्तरदारण-पृथिवीखनन-व्यापारजीविकाचरणम् ॥ ४ ॥
स्फोटीकर्माख्य इहातिचारः पञ्चम उक्तः ।
षष्ठो गजादिदन्तव्यापारो भवति दन्तवाणिज्यम् ॥ ५ ॥
तदनु च जतुक्रयविक्रय—व्यापारो लाक्षावाणिज्यम् ।
मद्यादिक्रयविक्रयव्यापाराज्जीविकाया निर्वाहः ॥ ६ ॥
रसवाणिज्यपदाख्योऽतिचारोऽष्टमो विनिर्दिष्टः ।
व्यापारश्च विषाणां, यः शृङ्गकसोमलादीनाम् ॥ ७ ॥

[संग्रहगाथा-(चालू)]

सो एसो अइयारो, विसवाणिज्जाभिहो णवमो ।
अह दसमो अइयारो, इह वुच्चइ केसवाणिज्जं ॥ ८ ॥
कयविक्कयवावारो, दासीदासाइयाणं जो ।
तिलसरिसवाइपीलण,-वावारो जंतपालणं कम्मं ॥ ९ ॥
एत्थ वए अइयारो, कहिओ एगारसो एवं ।
अज-वस-महिसाईणं, जो संढीकरणरूववावारो ॥ १० ॥
निल्लञ्छणकम्मक्खो, अइयारो बारसो एसो ।
जं च दवाणलदाणं भूमीए उव्वरत्तणं करिउं ॥ ११ ॥
सो तेरसाइयारो, दवग्गिदावणपयक्खाओ ।
धन्नाइववणपोसण,-कए य सरदहतलायाणं ॥ १२ ॥
जो सोसो सो सरदह,-तलायसोसणमईयारो ।
कुलडा-वेसाईणं, पोसो भाडेण जीवियट्ठं जो ॥ १३ ॥
सो असईजणपोसण,-मइयारो पणरसो णेओ ॥ " इति ।

छाया.

स एषोऽतिचारो विषवाणिज्याभिधो नवमः ।
अथ दशमोऽतिचार इहोच्यते केशवाणिज्यम् ॥ ८ ॥
क्रयविक्रयव्यापारो, दासीदासादीनां यः ।
तिलसर्षपादिपीडन,-व्यापारो यन्त्रपीडनं कर्म ॥ ९ ॥
अत्र व्रतेऽतिचारः, कथित एकादश एवम् ।
अज-वृष-महिषादीनां यः षण्ढीकरणरूपव्यापारः ॥ १० ॥
निर्लाञ्छनकर्माख्योऽतिचारो द्वादश एषः ।
यच्च दवानलदानं, भूम्या उर्वरात्वं कर्तुम् ॥ ११ ॥
स त्रयोदशातिचारो, दवाग्निदापनपदाख्यातः ।
धान्यादिवपनपोषणकृते च सरोह्रदतडागानाम् ॥ १२ ॥
यः शोषः स सरोह्रदतडागशोषणमतीचारः ।
कुलटावेश्यादीनां पोषो भाटेन जीविकार्थं यः ॥ १३ ॥
सोऽसतीजनपोषणमतिचारः पञ्चदशो ज्ञेयः ॥ " इति ।

इति सूत्रार्थः ॥ ५१ ॥

मूलम्—तयाणंतरं च णं अणट्ठदंडवेरमणस्स समणोवासएणं पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा तंजहा—कंदप्पे, कुक्कुइए, मोहरिए, संजुत्ताहिगरणे, उवभोगपरिभोगाइरित्ते ८ ॥ ५२ ॥

छाया—तदनन्तरं च खलु अनर्थदण्डविरमणस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा—कन्दर्पः, कौकुच्यं, मौखर्यं, संयुक्ताधिकरणम्, उपभोगपरिभोगातिरिक्तम् ८ ॥ ५२ ॥

टीका—'कंदप्पे'-ति—कं=सुखं, तेन दृप्यतीति, यद्वा कुत्सितो दर्पोऽस्यास्तीति कन्दर्पः=कामस्तदुद्दीपको वाक्प्रयोगोऽप्युपचारात् कन्दर्पः—कामोद्वेगपरवशतया तत्प्रवर्द्धकवचनोदीरणेत्यर्थः । एष प्रमादाचरितस्यानर्थदण्डस्यातीचारः १ । कुत्सितः कोचः=नाट्यप्रकारो यस्य स कुकुचस्तस्य भावः कर्म वा कौकुच्यं—

'तयाणंतरं च'-त्यादि ॥ ५२ ॥

इसके पश्चात् श्रमणोपासकको अनर्थदण्डविरमण व्रतके पांच अतीचार जानने चाहिए परन्तु सेवन नहीं करने चाहिए। वे इस प्रकार हैं—(१) कन्दर्प, (२) कौकुच्य, (३) मौखर्य, (४) संयुक्ताधिकरण, (५) उपभोगपरिभोगातिरेक।

(१) कन्दर्प—कन्दर्प कामको कहते हैं। कामका उद्दीपक वचन भी उपचारसे कन्दर्प कहलाता है। तात्पर्य यह कि—कामके वेगसे परवश होकर कामवर्द्धक वचन बोलना कन्दर्प अतिचार है। यह प्रमादाचरित अनर्थदंडविरमणका अतीचार है।

(२) कौकुच्य—भाणोंकी चेष्टाके समान मुँह, नाक, भौंह, आँख

'तयाणंतरं च' त्याद्दि (५२)

પછી શ્રમણોપાસકે અનર્થદંડ વિરમણ વ્રતના પાંચ અતિચાર જાણવા જોઇએ પણ સેવવા ન જોઇએ; તે આ પ્રમાણે છેઃ-(૧) કન્દર્પ, (૨) કૌકુચ્ય, (૩) મૌખર્ય, (૪) સંયુક્તાધિકરણ, (૫) ઉપભોગ પરિભોગાતિરેક.

(૧) કન્દર્પ—કન્દર્પ કામને કહે છે. કામનું ઉદ્દીપક વચન પણ ઉપ-ચારે કરીને કન્દર્પ કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે-કામના વેગથી પરવશ થઇને કામવર્ધક વચન બોલવું એ કન્દર્પ અતિચાર છે. એ પ્રમાદાચરિત અનર્થદંડ વિરમણનો અતિચાર છે.

(૨) કૌકુચ્ય—ભાંડોની ચેષ્ટાની પેઠે મ્હોં, નાક, ભમ્મર, આંખ આદિ-

भाणचेष्टितवन्मुख-नासा-भ्रू-नेत्रादीनां वैरूप्यकरणेन हास्योत्पादनमित्यर्थः। अय-मपि द्वितीयभेदस्यैव, यद्वा-अपध्यानाऽऽचरितस्यातीचारः २। मुखरः=बहुविधाऽ-सम्बद्धभाषी तस्य भावः कर्म वा मौखर्यम्—अप्रासङ्गिकमसम्बद्धं कुत्सितं च, यद्वा भाषमाणेषु बहुषु निजचापलेन सत्वरमविचारितं बहुभाषणमित्यर्थः। एष च पाप-कर्मोपदेशस्यातीचारः ३। अधिक्रियते=सम्बध्यते दुर्गतिष्वात्माऽनेनेति—अधिक-रणम्=उदूखल-मुसल-घरट्ट-वास्य[1]-कुठारादि, संयुक्तं च तदधिकरणं संयुक्ताधिक-रणम्—उदूखलादिकं हि नैकलं किञ्चिदपि कार्यं कर्तुं क्षममपितु मुसलादिना मिथः संयोगेनैव, एवं वास्याद्यपि दण्डादिसंयोगेनैव छिदादिकार्यं सम्पादयितुमलं न त्वेक-

१–'वास्य'–'वसुला' इति भाषा।

आदि अंगोंको बिगाड़-बिगाड़ कर हंसाना कौकुच्य है। यह भी दूसरे भेद (प्रमादाचरित)का, अथवा अपध्यानाचरितका अतिचार है।

(३) मौखर्य—ऊटपटांग, कुत्सित, अथवा चपलता के कारण शीघ्र विना विचारे बोलनेवाला मुखर, और ऐसा बोलना मौखर्य कहलाता है। यह पापकर्मोपदेशका अतिचार है।

(४) संयुक्ताधिकरण—जिससे आत्मा दुर्गतिका अधिकारी बने उसे अधिकरण कहते हैं, अर्थात् ऊखल, मूसल, घरट्ट, वसूला कुल्हाड़ी आदि, इनको संयुक्त (मिला) करके रखना। अकेला ऊखल आदि कुछभी कार्य करनेमें समर्थ नहीं है किन्तु मूसल आदिके संयोगसे ही कार्य कर सकता है। इसी प्रकार अकेला वसूला, कुल्हाड़ीभी कार्य नहीं करसकते, ये भी डंडा आदिके संयोगसे कार्य करते हैं, इसलिए

અંગોને બગાડી (વાંકા-ચુંકાં કરી) હસાવવુ એ કૌકુચ્ય છે. એ પણ બીજા ભેદ (પ્રમાદાચરિત)નો અથવા અપધ્યાનાચરિતનો અતિચાર છે.

(૩) મૌખર્ય—ઉટપટાંગ, કુત્સિત, અથવા ચપળતાને કારણે ઉતાવળે-વિના વિચારે બોલનાર મુખર, અને એવું બોલવું તે મૌખર્ય કહેવાય છે. એ પાપ કર્મોપદેશનો અતિચાર છે.

(૪) સંયુક્તાધિકરણ—જેથી આત્મા દુર્ગતિનો અધિકારી બને તેને અધિકરણ કહે છે; અર્થાત્ ઉખલ, (ખાંડણી) મૂશળ, વાંસલો, કુહાડી વગેરેને મેળવી રાખવાં એકલા ઉખલ આદિ કાંઈ પણ કામ કરી શકતા નથી પરન્તુ મૂશળ આદિનાં સંયોગથી જ કરી શકે છે; એજ રીતે એકલો વાંસલો કે કુહાડી પણ કામ કરી શકતાં નથી, તે પણ દાંડા-હાથા આદિના સંયોગથી

लमिति भवति संयुक्तं भूत्वाऽधिकरणमिति निर्गलितोऽर्थः । संयुक्तस्याधिकरणस्य हिंसाहेतुत्वेनोपचारादतीचारत्वमवगन्तव्यम् । अयं च हिंसाप्रदानस्यातीचारः ४ । उपभुज्यन्त इत्युपभोगाः=खान-पानादयः पदार्थास्तेषां परि=समन्ताद्भोगस्तस्य तस्माद्वाऽतिरेकः, यद्वा-उपभोगः=सकृद्भोगयोग्यमन्नपानस्रक्चन्दनादि, परिभोगः= पुनः पुनर्भोगयोग्यं भवनाऽऽसनादि, तयोस्ताभ्यां वाऽतिरेकः=आधिक्यम्-उप-भोग-परिभोगातिरेकः-स्वस्य स्वसम्बन्धिनां चाऽऽवश्यकताऽधिकवस्तूना-मुपयोजनमित्यर्थः ।५। अत्रेत्थं सङ्ग्रहगाथाः—

वह संयुक्ताधिकरण है । इसी प्रकार गोली आदि भरकर बन्दूक आदिका रखनाभी संयुक्ताधिकरण है । यह संयुक्त अधिकरण हिंसाका कारण है, अतः उपचारसे अतिचार है । यह हिंसाप्रदानका अतिचार है ।

(५) उपभोगपरिभोगातिरेक-खान-पान आदि पदार्थोंके भोगनेकी अधिकताको, अथवा एक बार भोगमें आनेवाले अन्न-पान माला चन्दन आदि पदार्थ उपभोग कहलाते हैं, और बारम्बार भोगमें आने योग्य मकान आसन आदि परिभोग कहलाते हैं, इन दोनोंकी अधिकताको उपभोगपरिभोगातिरेक कहते हैं । तात्पर्य यह कि अपनी और अपने सम्बन्धियोंकी वस्तुओंको आवश्यकतासे अधिक भोगना उपभोगपरि-भोगातिरेक है ॥ संग्रहगाथाएँ सुगम हैं ॥ ५२ ॥

કામ કરી શકે છે; તેથી તે સંયુક્તાધિકરણ છે. એજ રીતે ગોળી આદિ ભરીને બંદૂક વગેરે રાખવાં એ પણ સંયુક્તાધિકરણ છે. એ સંયુક્ત અધિકરણ હિંસાનું કારણ છે, તેથી ઉપચારે કરીને અતિચાર છે. એ હિંસાપ્રદાનનો અતિચાર છે.

(૫) ઉપભોગ પરિભોગાતિરેક—ખાન-પાન આદિ પદાર્થોને ભોગવવાની અધિકતાને, અથવા એકવાર ભોગવવામાં ઉપયોગી થાય તેવાં અન્ન-પાન માળા ચંદન આદિ પદાર્થો ઉપભોગ કહેવાય છે; અને વારંવાર ભોગવવામાં ઉપયોગી થાય તેવાં મકાન આસન વગેરે પરિભોગ કહેવાય છે; એ બેઉની અધિકતાને ઉપભોગપરિભોગાતિરેક કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે પોતાની અને પોતાના સંબંધીઓની વસ્તુઓને જરૂરીઆત કરતાં વધારે ભોગવવી એ ઉપભોગ પરિભોગાતિરેક છે. સંગ્રહ ગાથાઓ સુગમ છે. (૫૨).

[संग्रहगाथाः]

" अस्सवि पंचऽइयारा, कंदप्पो कुकुयं च मोहरियं ।
तह संजुत्तहिगरणं, उवभोगाइप्पमाणवइरेगो ॥ १ ॥

कामुव्वेयगवयणो,-दीरणमेएसु वुच्चए पढमो ।
मुहभमुयाइविगारा, हासविहाणं तहा बीओ ॥ २ ॥

कुच्छियमप्पासंगिय,-मवियारियमवगयट्ठसंबंधं ।
बहुभासणमिह तीओ, अइयारो जेणसासणे भणिओ ॥ ३ ॥

वासकुढारघरट्टो,-क्खलमुसलप्पभिइसंजुयं तुज्जो ।
हिंसाहेउत्तणओ, अस्सइयारत्तणं मुणेयव्वं ॥ ४ ॥

चंदणमाला-भवणासणाइयाणं तहोवओगो जो ।
अहिओ सो अइयारो, एत्थ वए पंचमो वुत्तो ॥ ५ ॥ " इति ।

एतच्छाया च—

" अस्यापि पञ्चातीचाराः, कन्दर्पः कौकुच्यं च मौखर्यम् ।
तथा संयुक्ताधिकरणम्, उपभोगादिप्रमाणव्यतिरेकः ॥ १ ॥

कामोद्वेजकवचनोदीरणमेतेषु उच्यते प्रथमः ।
मुखभ्र्वादिविकाराद् हास्यविधानं तथा द्वितीयः ॥ २ ॥

कुत्सितमप्रासङ्गिक,-मविचारितमपगतार्थसम्बन्धम् ।
बहु भाषणमिह तृतीयः, अतीचारो जैनशासने भणितः ॥ ३ ॥

वास्य-कुठार-घरट्टो-दूखल-मुसल-प्रभृतिसंयुतं तृतीयः ।
हिंसाहेतुत्वतोऽस्याऽतीचारत्वं ज्ञातव्यम् ॥ ४ ॥

चन्दन-माला-भवनाऽऽसनादिकानां तथोपयोगो यः ।
अधिकः सोऽतीचारोऽत्र व्रते पञ्चम उक्तः ॥ ५ ॥ " इति ।

इति सूत्रार्थः ॥ ५२ ॥

मूलम्—तयाणंतरं च णं सामाइयस्स समणोवासएणं पंच अइयारा जाणियव्वा, न समायरियव्वा, तंजहा—मणदुप्पडिहाणे, वय-दुप्पडिहाणे, कायदुप्पडिहाणे, सामाइयस्स सइअकरणया, सामाइयस्स अणवट्ठियस्स करणया९ ॥ ५३ ॥

छाया—तदनन्तरं च खलु सामायिकस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा—मनोदुष्प्रणिधानं, वचोदुष्प्रणिधानं, कायदुष्प्रणिधानं, सामायिकस्य स्मृत्यकरणं, सामायिकस्यानवस्थितस्य करणम् । ९ ॥ ५३ ॥

टीका—'मनो'-इति-मनसः=चित्तस्य दुष्टं=सावद्यं प्रणिधानं=प्रवर्त्तनं-मनोदुष्प्रणिधानं-सामायिकानुष्ठानसमये गृहसम्बन्धिसुकृतदुष्कृतपरिचिन्तन-मित्यर्थः । वचसो दुष्प्रणिधानं वचोदुष्प्रणिधानं=सामायिकसमये निष्ठुरसावद्य भाषोदीरणमित्यर्थः । २ । कायस्य=शरीरस्य दुष्प्रणिधानं=कायदुष्प्रणिधानम्-अप्रमार्जितानिरीक्षितभूमौ हस्तपादादिप्रसारणमित्यर्थः । ३ । सामायिकसम्ब-

---

'तयाणंतरं चे'-त्यादि ॥ ५३ ॥

इसके अनन्तर श्रावकको सामायिकके पाँच अतीचार जानने चाहिए, किन्तु सेवन नहीं करने चाहिए । वे यह हैं-(१) मनोदुष्प्रणिधान, (२) वचोदुष्प्रणिधान, (३) कायदुष्प्रणिधान, (४) सामायिकका स्मृत्यकरण, (५) अनवस्थित सामायिककरण ।

(१) मनोदुष्प्रणिधान—मनकी खोटी प्रवृत्ति करना, अर्थात् सामायिकके समय गृहस्थी संबन्धी भला बुरा विचारना । (२) वचोदुष्प्रणिधान—सामायिकके समय कठोर और सावद्य भाषा बोलना । (३) काय-दुष्प्रणिधान—कायकी खोटी प्रवृत्ति करना, अर्थात् विना पूँजी विना

'तयाणंतरं चे'त्यादि (५३)

त्यारपछी श्रावके सामायिकना पांच अतिचार जाणवा जोईए पण सेववा न जोइए. ते आ प्रमाणे छेः—(१) मनोदुष्प्रणिधान, (२) वचोदु-ष्प्रणिधान, (३) कायदुष्प्रणिधान, (४) सामायिकनु स्मृत्यकरण, (५) अनवस्थित सामायिककरण.

(१) मनोदुष्प्रणिधान—मननी खोटी प्रवृत्ति करवी अर्थात् सामायिकने समये गृहस्थी संबंधी सारूं-माठुं विचारवुं. (२) वचोदुष्प्रणिधान—सामायिकने समये कठोर अने सावद्य भाषा बोलवी. (३) कायदुष्प्रणिधान—कायानी

न्धिनी या स्मृतिः=स्मरणं तस्या अकरण=मनाश्रयणं=स्मृत्यकरणम्-" अमुक समये मया सामायिकं कृतं, कर्त्तव्यं, करिष्यमाणं वे " त्येवं निश्चित-सामायिक-समयस्य विस्मरणमित्यर्थः । ४ । अनवस्थितिः=अनवस्था-व्यवस्थाया अभाव इत्यर्थस्तस्याः करण-मनवस्थितिकरणम्-सामायिकस्य कदाचिदाचरणं कदाचिदनाचरणं, कदाचिच्च समयमसमाप्यैवोत्थानमित्यर्थः । ५ । अत्रेमाः सङ्ग्रहगाथाः-

" मणवायाकायाणं, दुप्पडिहाणाणि तिन्नि एयस्स ।
सइअकरणं चउत्थो, अणवट्ठाऽऽपायणं च पंचमगो ॥ १ ॥
अइयारा इमे पंच, सरूवं दक्खवामि सिं ।
पढमो तत्थ सावज्जं, माणसस्स पवट्टणं ॥ २ ॥
बीओ णिट्ठुरसावज्ज,-भासोदीरणमीरियं ।
तीओ थले अप्पमट्ठे, हत्थाईणं पसारणं ॥ ३ ॥

छाया—" मनोवाक्कायानां दुष्प्रणिधानानि त्रय एतस्य ।
स्मृत्यकरणं चतुर्थोऽनवस्थाऽऽपादनं च पञ्चमकः ॥ १ ॥
अतिचारा इमे पञ्च, स्वरूपं दर्शयाम्येषाम् ।
प्रथमस्तत्र सावद्यं, मानसस्य प्रवर्त्तनम् ॥ २ ॥
द्वितीयो निष्ठुरसावद्यभाषोदीरणमीरितम् ।
तृतीयः स्थले अप्रमृष्टे, हस्तादीनां प्रसारणम् ॥ ३ ॥

देखी जगहमें हाथ-पैर पसारना । (४) सामाकिकका स्मृत्यकरण-' अमुक समय मैंने सामायिक की थी, अमुक समय करना चाहिए, अमुक समय करूँगा ' इस प्रकार सामायिकके निश्चित समयको भूल जाना । (५) अनवस्थित सामायिककरण-सामायिक संबन्धी व्यवस्था न रखना, अर्थात् कभी करना, कभी न करना, और कभी समय पूरा होनेसे पहले ही सामायिक पार लेना ॥ संग्रहगाथाएँ गतार्थ हैं ॥ ५३ ॥

ખોટી પ્રવૃત્તિ કરવી અર્થાત્ પૂંજ્યા વિનાની કે જોયા વિનાની જગ્યામાં હાથ-પગ પસારવા. (૪) સામાયિકનું સ્મૃત્યકરણ-' અમુક સમયે મેં સામાયિક કરી હતી, અમુક સમયે કરવી જોઇએ, અમુક સમયે કરીશ ' એ પ્રમાણે સામાયિકનો નિશ્ચિત સમય ભૂલી જવો. (૫) અનવસ્થિત સામાયિકકરણ-સામાયિક સંબંધી વ્યવસ્થા ન રાખવી, અર્થાત્ કોઇવાર કરવી, કોઇવાર ન કરવી, અને કોઇવાર સમય પૂરો થયા પહેલાં સામાયિક પારી લેવી. સંગ્રહ ગાથાઓનો એજ અર્થ છે. (૫૩).

[संग्रहगाथा-(चालू)]

'सामाइयं वयं कज्ज,-ममुए समए मए'।
इच्चाइणो विसरणं, चउत्थो परिकित्तिओ ॥ ४ ॥
वयस्सायरणं जाउ, जाउ नायरणं तहा।
असमप्पेव वा जाउ, उट्ठाणं होइ पंचमो ॥ ५ ॥" इति।

छाया—सामायिकं व्रतं कार्य,-ममुके समये मया।
इत्यादेर्विस्मरणं, चतुर्थः परिकीर्त्तितः ॥ ४ ॥
व्रतस्याऽऽचरणं जातु, जातु नाऽऽचरणं तथा।
असमाप्यैव वा जातु, उत्थानं भवति पञ्चमः ॥ ५ ॥" इति।

इति सूत्रार्थः ॥ ५३ ॥

मूलम्—तयाणंतरं च णं देसावगासियस्स समणोवासएणं पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा—आणवणप्पओगे, पेसवणप्पओगे, सद्दाणुवाए, रूवाणुवाए, बहियापोग्गलपक्खेवे ॥ १० ॥ ५४ ॥

छाया—तदनन्तरं च खलु देशावकाशिकस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा—आनयनप्रयोगः, प्रेष्यप्रयोगः, शब्दानुपातः, रूपानुपातः, बहिःपुद्गलप्रक्षेपः । १० ॥ ५४ ॥

टीका—'आनयने'ति-स्वगमनागमनार्थं नियतात्क्षेत्राद्बाह्यानां पदार्थाना-मन्यद्वारा स्वसमीपे प्रापणं प्रथमः । १ । नियतात्क्षेत्राद्बाह्यानां कार्याणां सम्पाद-नार्थं भृत्यादिप्रेषणं द्वितीयः । २ । नियतात्क्षेत्राद्बहिः कार्योपस्थितौ छिकोत्कासी-

---

तयाणंतरं चेत्यादि ॥ ५४ ॥

इसके अनन्तर श्रावकको देशावकाशिक व्रतके पांच अतीचार जानने चाहिए किन्तु सेवन न करने चाहिए। पांच अतीचार इस प्रकार हैं-(१) आनयनप्रयोग, (२) प्रेष्यप्रयोग, (३) शब्दानुपात, (४) रूपानुपात, (५) बहिःपुद्गलप्रक्षेप।

'तयाणंतरं चे'-त्याદિ (૫૪)

પછી શ્રાવકે દેશાવકાશિક વ્રતના પાંચ અતિચાર જાણવા જોઈએ પણ સેવવા ન જોઈએ, તે પાંચ અતિચાર આ પ્રમાણે છેઃ-(૧) આનયનપ્રયોગ, (૨) પ્રેષ્ય પ્રયોગ, (૩) શબ્દાનુપાત, (૪) રૂપાનુપાત, (૫) બહિઃ પુદ્ગલપ્રક્ષેપ.

प्रभृतिभिः शब्दैः प्रातिवेशिकादिं प्रतिबोध्य तत्कार्यसम्पादनचेष्टनं तृतीयः।३। नियतात्क्षेत्राद्बहिःस्थितकार्यसम्पादनार्थं परस्मै स्वहस्तादि दर्शयित्वा चेष्टनम्, आंग्लभाषाप्रसिद्ध 'टेलीफोन, टेलीग्राफ' प्रभृतेरुपलक्षणं च चतुर्थः। ४। नियतात्क्षेत्राद्बाह्ये प्रयोजनसद्भावे तत्संपादनार्थं पुद्गलानां=लोष्टशिलापुत्रकादीनां प्रक्षेपेण तटस्थं प्रति संकेतीकरणं, यद्वा टेलीफोनयन्त्रद्वारा स्वप्रतिकृतिप्रेषणस्याप्युप-

(१) आनयनप्रयोग–अपने गमनागमनके लिए मर्यादा किये हुए क्षेत्रसे बाहरके पदार्थोंको दूसरेसे अपने पास मंगाना। (२) प्रेष्यप्रयोग–मर्यादा किए हुए क्षेत्रसे बाहरके कार्योंको संपादन करनेके लिए नौकर चाकरोंको भेजना। (३) शब्दानुपात–नियतक्षेत्रसे बाहरका कार्य आ पड़ने पर छींक कर, खांस कर या अन्य कोई शब्द करके, पड़ोसी आदिको इशारा करके कार्य करानेका प्रयत्न करना। उपलक्षणसे टेलीफोन तार आदिभी समझना चाहिए। (४) रूपानुपात–नियत क्षेत्रसे बाहरका काम करनेके लिए दूसरेको हाथ आदि दिखाकर उस कामको सिद्ध करनेकी चेष्टा करना, उपलक्षणसे टेलीफोनद्वारा स्वरूप प्रेषणको भी समझना चाहिये क्योंकि आजकल टेलीफोनद्वारा बातचीत करनेवालेका फोटूभी सामने खींच जाता है। (५) बहिःपुद्गलप्रक्षेप–नियतक्षेत्रसे बाहरका प्रयोजन होने पर उसे सिद्ध करनेके लिए कंकड़ पत्थर आदि फेंककर दूसरेको संकेत (इशारा) करना। गाथाओंका अर्थ यही है ॥५४॥

(१) આનયન પ્રયોગ–પોતાના ગમનાગમન માટે મર્યાદિત કરેલા ક્ષેત્રની બહારના પદાર્થો બીજાની મારફતે પોતા પાસે મંગાવવા. (૨) પ્રેષ્ય પ્રયોગ–મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહારનાં કાર્યોને સંપાદન કરવા માટે નોકર–ચાકર મોકલવા. (૩) શબ્દાનુપાત–નિયત ક્ષેત્રથી બહારનું કાર્ય આવી પડતાં છીંકીને, ખોંખારીને યા બીજો કોઇ શબ્દ કરીને પાડોશી આદિને ઇશારો કરી કાર્ય કરાવવાં પ્રયત્ન કરવો, ઉપલક્ષણો કરીને તાર–ટેલીફોન વગેરે પણ સમજી લેવાં. (૪) રૂપાનુપાત–નિયત ક્ષેત્રની બહારનું કામ કરવાને બીજાને હાથ વગેરે બતાવીને તે કામ સિદ્ધ કરવાની ચેષ્ટા કરવી. ઉપલક્ષણો કરીને ટેલીફોન દ્વારા સ્વરૂપ પ્રેષણને પણ સમજી લેવું કારણકે આજકાલ ટેલીફોન દ્વારા વાતચીત કરનારનો ફોટો પણ સામેથી ખેંચી શકાય છે. (૫) બહિઃ પુદ્ગલપ્રક્ષેપ–નિયત ક્ષેત્રથી બહારનું પ્રયોજન ઉપસ્થિત થતાં તેને સિદ્ધ કરવા માટે કાંકરો, પત્થર, વગેરે ફેંકીને બીજાને સંકેત (ઇશારો) કરવો. સંગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ એજ છે. (૫૪).

लक्षणम् । तद्यंत्रेण संभाषणकर्तुराकृतिरपि निर्दिष्टे स्थले प्रकटीभवतीत्यर्थः । इति पञ्चमः ।५ ।। अत्रेत्थं सङ्ग्रहगाथाः—

" दसमस्सऽइयारपंचगं से, पउगो आणवणस्स पेसणस्स ।
अवि सद्दग-रूवगाणुवाओ, बहिया पुग्गलखेवणं तहेव ॥ १ ॥
परेण बज्झवत्थूणं, पावणं जं णियंतिगे ।
पढमो सो एवमेव, बीओ भिच्चाइपेसणं ॥ २ ॥
तीओ छिक्काइचेट्ठाहिं, तहेवायरणं मओ ।
तहा चउत्थो हत्थाइ,-चेट्ठणं परिकित्तिओ ॥ ३ ॥
सक्कराइविणिक्खेवा, चेट्ठणं होइ पंचमो ।
परेण बज्झकज्जाणं, संपाए णेव तारिसं ॥ ४ ॥
वयस्स रक्खणं तम्हा, सत्थं देसावगासियं । " इति ॥

एतच्छाया च—

" दशमस्यातिचारपञ्चकमस्य, प्रयोग आनयनस्य प्रेषणस्य ।
अपि शब्दक-रूपकानुपातो बहिः पुद्गलक्षेपणं तथैव ॥ १ ॥
परेण बाह्यवस्तूनां, प्रापणं यन्निजान्तिके ।
प्रथमः स एवमेव,-द्वितीयो भृत्यादिप्रेषणम् ॥ २ ॥
तृतीयश्छिक्कादिचेष्टाभिस्तथैवाऽऽचरणं मतः ।
तथा चतुर्थो हस्तादिचेष्टनं परिकीर्त्तितः ॥ ३ ॥
शर्करादिविनिक्षेपाच्चेष्टनं भवति पञ्चमः ।
परेण बाह्यकार्याणां सम्पादे नैव तादृशम् ॥ ४ ॥
व्रतस्य रक्षणं तस्मात्सार्थं देशावकाशिकम् ॥ " इति ।

इति सूत्रार्थः ॥ ५४ ॥

मूलम्—तयाणंतरं च णं पोसहोववासस्स समणोवासएणं पंच अइयारा जाणियव्वा, न समायरियव्वा, तंजहा—अप्पडिलेहिय-दुप्पडिलेहियसिज्जासंथारे, अप्पमज्जिय-दुप्पमज्जियसिज्जासंथारे, अप्पडिलेहिय-दुप्पडिलेहियउच्चारपासवणभूमी, अप्पमज्जिय-दुप्पमज्जियउच्चारपासवणभूमी, पोसहोववासस्स सम्मं अणणुपालणया ॥ ५५ ॥

छाया—तदनन्तरं च खलु पोषधोपवासस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा-अप्रतिलेखित-दुष्प्रतिलेखितशय्यासंस्तारः, अप्रमार्जित-दुष्प्रमार्जितशय्यासंस्तारः,अप्रतिलेखितदुष्प्रतिलेखितोच्चारप्रस्रवणभूमिः,अप्रमार्जित-दुष्प्रमार्जितोच्चारप्रस्रवणभूमिः, पोषधोपवासस्य सम्यगननुपालनम् । ११ ॥ ५५ ॥

टीका—'अप्रतिलेखिते'-ति--शय्या-संस्तारकाणां सर्वथा न प्रतिलेखन-मन्यमनस्कतया प्रतिलेखन च प्रथमः । १ । तेषामेव सर्वथा प्रमार्जनाभावोऽन्य-मनस्कतया प्रमार्जनं च द्वितीयः । २ । एवमेवोच्चारप्रस्रवणभूमौ क्रमेण प्रकारद्वये तृतीय-चतुर्थौ ।३। ४ । प्रवचनोक्तविध्यनुसारेण पोषधव्रतस्य सम्यगनुपालनाभावो,-

'तयाणंतरं चे'-त्यादि ॥ ५५ ॥

तत्पश्चात् श्रमणोपासकको पोषधोपवास व्रतके पाँच अतिचार जानने चाहिए किन्तु सेवन न करने चाहिए । वे ये हैं-(१) अप्रति-लेखित-दुष्प्रतिलेखितशय्यासंस्तार, (२) अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितशय्या-संस्तार, (३) अप्रतिलेखितदुष्प्रतिलेखित-उच्चारप्रस्रवणभूमि, (४) अप्रमा-र्जितदुष्प्रमार्जित-उच्चारप्रस्रवणभूमि, (५) पोषधोपवासका सम्यक् अननुपालन ।

(१) शय्या संथारे आदिकी पडिलेहना न करना या असावधानीसे पडिलेहणा करना प्रथम अतिचार है ।

(२) शय्या संथारे आदिको न पूंजना या असावधानीसे पूंजना दूसरा अतिचार है ।

(३) उच्चार-प्रस्रवण (मल-मूत्र)की भूमिकी पडिलेहना न करना या दुचित्ता होकर पडिलेहना करना तीसरा अतिचार है ।

तयाणंतरं चे'त्यादि (५५)

તે પછી શ્રમણોપાસકે પોષધોપવાસ વ્રતના પાંચ અતિચાર જાણવા પરન્તુ સેવવા નહિ. તે આ પ્રમાણેઃ--(૧) અપ્રતિલેખિત-દુષ્પ્રતિલેખિત શય્યાસંસ્તાર, (૨) અપ્રમાર્જિત દુષ્પ્રમાર્જિત શય્યાસંસ્તાર, (૩) અપ્રતિ-લેખિત-દુષ્પ્રતિલેખિત-ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ ભૂમિ, (૪) અપ્રમાર્જિત-દુષ્પ્રમાર્જિત ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ ભૂમિ, (૫) પોષધોપવાસનું સમ્યક્ અનનુપાલન.

(૧) શય્યા સંથારા આદિની પડિલેહણા ન કરવી, યા અસાવધાનીથી પડિલેહણા કરવી એ પ્રથમ અતિચાર છે. (૨) શય્યા સંથારા આદિને ન પૂંજવાં યા અસાવધાનીથી પૂંજવાં એ બીજો અતિચાર છે. (૩) ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ (મલ-

व्रतसमय आहार-शरीरसत्काराऽब्रह्मादिविविधव्यापाराणा मनुचिन्तनं च पञ्चमः।५।
अत्रेत्थं सङ्ग्रहगाथाः—

" सिज्जासंथारगाणं जं, सव्वहाऽपडिलेहणं ।
पमायप्पडिलेहो वा, अइयारो इहाइमो ॥ १ ॥
अप्पमज्जणमेएसिं,-मण्णहा वा पमज्जणं ।
वुत्तो एत्थ वए बीओ, अइयारो जहागमं ॥ २ ॥
उच्चार-पासवणभू,-विसए कमसो इणं ।
चे पगारदुगं तीओ, चउत्थो संमओ तया ॥ ३ ॥
पंचमो पालणाभावो, पोसहस्स जहाविहिं ।
वयस्सेयस्स गहणे, विही सामाइए जहा ॥ ४ ॥ " इति ।

एतच्छाया च—

" शय्यासंस्तारकाणां यत्सर्वथाऽप्रतिलेखनम् ।
प्रमादप्रतिलेखो वा, अतिचार इहाऽऽदिमः ॥ १ ॥
अप्रमार्जनमेतेषा,-मन्यथा वा प्रमार्जनम् ।
उक्तोऽत्र व्रते द्वितीयोऽतीचारो यथाऽऽगमम् ॥ २ ॥
उच्चारप्रस्रवणभूविषये क्रमश इदम् ।
चेत्प्रकारद्विकं, तृतीयश्चतुर्थः संमतस्तदा ॥ ३ ॥
पञ्चमः पालनाभावः, पोषधस्य यथाविधि ।
व्रतस्यैतस्य ग्रहणे, विधिः सामायिके यथा ॥ ४ ॥ " इति ।

इति सूत्रार्थः ॥ ५५ ॥

---

(४) उच्चार प्रस्रवणकी भूमिको न पूंजना या असावधानी से पूंजना चौथा अतिचार है ।

(५) शास्त्रोक्त विधिसे पोषधोपवासका सम्यक्रूपसे पालन न करना और पोसेमें रहकर आहार, शरीरसत्कार, मैथुन आदि अनेक प्रकारके व्यापारोंका विचारना पांचवाँ अतिचार है । गाथाएँ गतार्थ हैं ॥५५॥

મૂત્ર)ની ભૂમિની પડિલેહણા ન કરવી એ ત્રીજો અતિચાર છે. (૪) ઉચ્ચાર-પ્રસ્રવણની ભૂમિને ન પૂંજવી યા અસાવધાનીથી પૂંજવી એ ચોથો અતિચાર છે. (૫) શાસ્ત્રોકત વિધિથી પોષધોપવાસનું સમ્યક્રૂપે પાલન ન કરવું અને પોસામાં રહીને, આહાર, શરીર સત્કાર, મૈથુન આદિ અનેક પ્રકારના વ્યાપારોનો વિચાર કરવો એ પાંચમો અતિચાર છે. ગાથાઓનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. (૫૫)

मूलम्-तयाणंतरं च णं अहासंविभागस्स समणोवासएणं पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा, तंजहा-सचित्तनिक्खेवणया, सचित्तपेहणया, कालाइक्कमे, परववएसे, मच्छरिया ।१२॥५६॥

छाया—तदनन्तरं च खलु यथासंविभागस्य श्रमणोपासकेन पञ्चातीचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः, तद्यथा-सचित्तनिक्षेपणं, सचित्तपिधानं, कालातिक्रमः, परव्यपदेशः, मत्सरिता । १२ ॥ ५६ ॥

टीका—' सचित्ते '-ति-सचित्तेषु धान्यादिष्वदानबुद्ध्या निक्षेपणं=सम्मेलनं, यद्वा सचित्तानां निक्षेपणमर्थात्कल्पनीयेष्वचित्तेष्विति सचित्तनिक्षेपणं-सचित्तेषु शाल्यादिषु सम्मिलितमचित्तमन्नादिकं, यद्वा-अचित्तेष्वन्नादिषु निक्षिप्तं सचित्तं शाल्यादि चेत्तदा ' अकल्पितत्वात्साधुर्न ग्रहीष्यतीति भावनया सचित्तेष्वचित्त-

---

' तयाणंतरं चे '-त्यादि ॥ ५६ ॥

तदनन्तर श्रावकको यथासंविभाग व्रतके पांच अतिचार जानने चाहिए किन्तु सेवन न करने चाहिए । वे इस प्रकार हैं-(१) सचित्त-निक्षेपण, (२) सचित्तपिधान, (३) कालातिक्रम, (४) परव्यपदेश, (५) मत्सरिता ।

(१) सचित्तनिक्षेपण-दान न देनेके अभिप्रायसे अचित्त वस्तुओंको सचित्तधान्य आदिमें मिला देना, अथवा कल्पनीय वस्तुओंमें सचित्त वस्तु मिला देना सचित्तनिक्षेपण है । तात्पर्य यह है कि-" सचित्त चावल आदिमें अगर अचित्त मिलादेंगे, या अचित्त अन्न आदिमें सचित्त चावल आदि मिलादेंगे तो साधु ग्रहण नहीं करेंगे ", ऐसी

' तयाणंतरं चे '-त्यादि (५६)

પછી શ્રાવકે યથાસંવિભાગ વ્રતના પાંચ અતિચાર જાણવા જોઇએ પરન્તુ સેવવા ન જોઇએ. તે આ પ્રમાણે:-(૧) સચિત્ત નિક્ષેપણુ, (૨) સચિત્તપિધાન, (૩) કાલાતિક્રમ, (૪) પરવ્યપદેશ, (૫) મત્સરિતા.

(૧) સચિત્ત નિક્ષેપણુ-દાન ન દેવાના હેતુથી અચિત્ત વસ્તુઓને સચિત્ત ધાન્ય આદિમાં મેળવી દેવી, અથવા અકલ્પનીય વસ્તુઓમાં સચિત્ત વસ્તુઓ મેળવી દેવી એ સચિત્ત નિક્ષેપણુ છે. તાત્પર્ય એ છે કે " સચિત્ત ચોખા આદિમાં જો અચિત્ત મેળવી દઈશું, યા અચિત્ત અન્નાદિમાં સચિત્ત ચોખા આદિ મેળવી દઇશું, તો સાધુ તે ગ્રહણુ નહિ કરે. " એવી ભાવનાઓ કરીને

स्याऽचित्तेषु वा सचित्तस्य सम्मेलनमित्यर्थः, एष प्रथमः । १ । एवं सचित्तेनाऽचित्तस्याऽचित्तेन वा सचित्तस्य पिधानं–सचित्तपिधानं नाम द्वितीयः । २ । कालः=साधोर्भोजनसमयस्तस्यातिक्रमः=उल्लङ्घनं–कालातिक्रमः–'साधुः सत्कृ-ऽपि भवेद्भोजनीयमपि न वीया' दिति बुद्ध्या साधुभोजनसमयमतिक्रम्य भिक्षादानार्थं प्रस्तुतीभवनमित्यर्थः, एष तृतीयः । ३ । परस्य व्यपदेशः=व्याहारः–परव्यपदेशः=अदानबुद्ध्या–' परकीयमिदमन्नादिकं न ममे '–त्यादेर्वाक्यस्य साधुसमीपे भाषणमित्यर्थः, स्वयं सुस्थितोऽपि (सूझतो) दातुं परस्य कथनं वा, एष

भावना करके सचित्तमें अचित्त और अचित्तमें सचित्त मिला देना सचित्तनिक्षेपण अतिचार है ।

(२) सचित्तपिधान–इसी प्रकार पूर्वोक्त भावनासे सचित्त वस्तुसे अचित्तको और अचित्तसे सचित्तको ढाँक देना सचित्तपिधान अतिचार है।

(३) कालातिक्रम–अर्थात् समयका उल्लंघन करना । 'साधुका सत्कारभी हो जाय और आहारभी न देना पड़े.' ऐसी भावनासे साधुके भोजनसमयको टालकर भिक्षा देनेको तैयार होना कालातिक्रम अतिचार है ।

(४) परव्यपदेश–अर्थात् दूसरेका कह देना । भिक्षा न देनेके अभिप्रायसे 'यह आहार आदि दूसरेका है मेरा नहीं' ऐसा कहना अथवा आप (स्वयं) सूझता (शुद्ध–आहारादि देने योग्य) होने परभी आहारादि देनेके लिए दूसरेको कहना परव्यपदेश अतिचार है ।

સચિત્તમાં અચિત્ત અને અચિત્તમાં સચિત્ત પદાર્થો મેળવી દેવા, એ સચિત્ત નિક્ષેપણ અતિચાર છે.

(૨) સચિત્તપિધાન—એજ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત ભાવનાથી સચિત્ત વસ્તુથી અચિત્તને અને અચિત્તથી સચિત્તને ઢાંકી દેવી એ સચિત્તપિધાન અતિચાર છે.

(૩) કાલાતિક્રમ—અર્થાત્ સમયનું ઉલ્લંઘન કરવું. 'સાધુનો સત્કાર પણ થઇ જાય અને આહાર પણ ન દેવો પડે' એવી ભાવનાથી સાધુના ભોજનના સમયને ટાળીને ભિક્ષા દેવાને તૈયાર થવું એ કાલાતિક્રમ છે.

(૪) પરવ્યપદેશ—અર્થાત્ બીજાનો કહી દેવું. ભિક્ષા ન આપવાના હેતુથી 'આ આહાર આદિ બીજાનો છે–મારો નથી' એમ કહેવું, અથવા પોતે સૂઝતો (આહારાદિ વેરાવી શકે તેવો) હોવા છતાં પણ આહાર દેવા માટે બીજાને કહેવું, એ પરવ્યપદેશ અતિચાર છે.

चतुर्थः । ४ । मत्सरः=परशुभद्वेषः, अत्र तूपचारादीर्ष्या, यद्वा मत्सरः=कृपणस्तस्य भावो मात्सर्यं, ततश्च–'अनेन साधवे इदं दत्तं किमहमस्माद्दीनो यन्न दास्ये' इत्येवमीर्ष्यावत्त्वं दाने कार्पण्याचरणं वेत्यर्थः । केचित्तु–'मत्सरः=कोपः स एव मात्सर्यं–कोपपुरस्सरं साधवे भिक्षादानमित्यर्थः' इति वदन्ति, एष पञ्चमः । ५ ।

एतेषु पञ्चसु यथाकथञ्चिदपि दानस्य सद्भावादतीचारत्वमेव न तु भङ्गत्वम्, यदि सर्वथा न दद्याद्दतं प्रतिषेधेद्दत्ते वा परिदूयेत तदा तु भङ्गत्वं, यदुक्तम्—

" ण देइ वारेइ य दिज्जमाणं, तहेव दिन्ने परितप्पए य ।
इयेरिसो जो किवणस्स भावो, भंगो वये बारसगे इहेसो ॥ १ ॥ " इति ।

---

(५) मत्सरिता–दूसरेके भलेमें द्वेष करना मत्सर है । यहाँ उपचारसे मत्सरका अर्थ ईर्ष्या है । 'इसने साधुको यह दिया है, मैं क्या इससे कम हूँ कि मैं यह पदार्थ न दूँ' इस प्रकार ईर्ष्या करना मात्सर्य है । अथवा दान देनेमें कंजूसी करना मात्सर्य अतिचार है । कोई-कोई 'मत्सरका अर्थ क्रोध है' ऐसा कहते हैं, उनके मतसे क्रोध-पूर्वक साधुको भिक्षा देना मात्सर्य अतिचार है ।

ये पांचों अतिचार ही हैं, क्योंकि सभीमें किसी न किसी रूपमें दान देनेका सद्भाव पाया जाता है । अतः इनके होने पर भी व्रत-भंग नहीं होता । यदि आहारादि देवे ही नहीं, या देते हुए को रोके, अथवा देकर पश्चात्ताप करे तो व्रतभंग समझना चाहिए । कहा भी है–

---

(૫) મત્સરિતા—બીજાના ભલામાં દ્વેષ કરવો એ મત્સર છે. અહીં ઉપચારે કરીને મત્સરનો અર્થ ઈર્ષ્યા છે. 'એણે સાધુને આ આપ્યું છે, હું શું તેનાથી કમ છું કે હું એ પદાર્થ ન આપું?' એ પ્રમાણે ઇર્ષ્યા કરવી એ માત્સર્ય છે. અથવા દાન આપવામાં કંજૂસાઇ કરવી એ માત્સર્ય અતિચાર છે. કોઇ કોઇ કહે છે કે 'મત્સરનો અર્થ ક્રોધ છે.' તેમને મતે ક્રોધપૂર્વક સાધુને ભિક્ષા આપવી એ માત્સર્ય અતિચાર છે.

એ પાંચે અતિચાર જ છે, કેમકે એ બધામાં કોઈ ને કોઇ રૂપમાં દાન દેવાનો સદ્ભાવ માલૂમ પડે છે. તેથી એ હોવા છતાં વ્રતભંગ થતો નથી. જો દાન આપે નહિ અને આપનારને રોકે, અથવા આપીને પશ્ચાત્તાપ કરે તો વ્રતભંગ સમજવો. કહ્યું છે કે–

छाया—"न ददाति वारयति च दीयमानम्, तथैव दत्ते परितप्यते च।
इत्येतादृशो यः कृपणस्य भावः, भङ्गो व्रते द्वादशके इहैषः ॥ १ ॥"इति।

'यथा'-पदं चात्राभ्यागतादीनामप्युपलक्षणं, तथैव शास्त्रादिषु सर्वत्रोपलम्भात्। अत्रेत्थं सङ्ग्रहगाथाः—

"अस्सवि पंचइयारा, सचित्तनिक्खेवणाविहाणाइं।
एवं कालाइक्कम-परववएसा य मच्छरियं ॥ १ ॥
धन्नाइसु सचित्तेसु,-मचित्तपरिमेलणं।
एयस्स विवरीयं वा, पढमो परिकित्तिओ ॥ २ ॥
अचित्तस्स सचित्तेण, पिहाणं वुक्कमोवि वा।
भोयणाइपयत्थेसु, जो सो बीओ उदाहिओ ॥ ३ ॥
'ण भोयणीयंपि मए पयेयं, हवे जहेसो समणोवि तुट्ठो'।
इईव कालप्पडिजावणं जं, सो एत्थ कालाइकमो पगीओ ॥ ४ ॥

एतच्छाया च—

"अस्यापि पञ्चातीचाराः, सचित्तनिक्षेपणापिधानादि।
एवं कालातिक्रम,-परव्यपदेशौ च मात्सर्यम् ॥ १ ॥
धान्यादिषु सचित्तेषु,-अचित्तपरिमेलनम्।
एतस्य विपरीतं वा, प्रथमः परिकीर्त्तितः ॥ २ ॥
अचित्तस्य सचित्तेन, पिधानं व्युत्क्रमोऽपि वा।
भोजनादिपदार्थेषु, यः स द्वितीय उदाहृतः ॥ ३ ॥
न भोजनीयमपि मया प्रदेयं, भवेद् यथैष श्रमणोऽपि तुष्टः।
इतीव कालप्रतियापनं यत्, सोऽत्र कालातिक्रमः प्रगीतः ॥ ४ ॥

"स्वयं न देवे, देते हुए दूसरेको निषेध करे, अथवा देकर पश्चात्ताप करे, ऐसा जो कृपणका भाव होता है उससे यह बारहवाँ व्रत खण्डित होता है ॥"

यहां 'यथा' पद अभ्यागत हीन दीन आदिका भी उपलक्षण है। शास्त्रोंमें सर्वत्र ऐसाही देखा जाता है। गाथाओंका अर्थ यही है ॥५६॥

"પોતે ન દે, બીજો આપે તેને નિષેધ કરે, અથવા આપીને પશ્ચાત્તાપ કરે, એવો જે કૃપણુનો ભાવ થાય છે તેથી આ બારમા વ્રતનો ભંગ થાય છે."

અહીં 'યથા, પદ અભ્યાગત દીન હીન આદિનું પણ ઉપલક્ષણ છે. શાસ્ત્રોમાં સર્વત્ર એમજ જોવામાં આવે છે. (૫૬).

[संग्रहगाथाः-(चालू)]

अन्नाइयं सव्वमिणं परस्स, न मामईणं ति अदाणभावा।
सक्कारसद्धाइविहाणपुव्वं, जं भासणं सो कहिओ चउत्थो ॥ ५ ॥
इमेण दिन्नं किमहं न तारिसो, इच्चेवमीसायरणं तहेव।
पयाणकावण्णविही य जं वा, कोवेण दाणं च मओ तहंतो ॥६॥" इति।

छाया.

अन्नादिकं सर्वमिदं परस्य, न मामकीनमित्यदानभावात् ॥
सत्कारश्रद्धादिविधानपूर्वं, यद् भाषणं स कथितश्चतुर्थः ॥ ५ ॥
अनेन दत्तं किमहं न तादृशः ?, इत्येवमीर्ष्याचरणं तथैव।
प्रदानकार्पण्यविधिश्च यद्वा, कोपेन दानं च मतस्तथाऽन्तः ॥ ६ ॥" इति।

इति सूत्रार्थः ॥ ५६ ॥

मूलम्–तयाणंतरं च णं अपच्छिममारणंतियसंलेहणाझूसणाराहणाए पंच अइयारा जाणियव्वा, न समायरियव्वा, तंजहा–इहलोगासंसप्पओगे, परलोगासंसप्पओगे, जीवियासंसप्पओगे, मरणासंसप्पओगे, कामभोगासंसप्पओगे। १३ ॥ ५७ ॥

छाया–तदनन्तरं च खलु अपश्चिममारणान्तिकसंलेखनाजोषणाऽऽराधनायाः पञ्चातीचारा ज्ञातव्या, न समाचरितव्याः, तद्यथा–इहलोकाशंसाप्रयोगः, परलोकाशंसाप्रयोगः, जीविताशंसाप्रयोगः, मरणाशंसाप्रयोगः, कामभोगाशंसाप्रयोगः। १३ ॥ ५७ ॥

टीका–'इहे'-ति–संस्तारग्रहणोत्तरम्–इहलोके=मनुष्यलोके आशंसाप्रयोगः='मृत्वा चक्रवर्ती वा राजा वा तन्मन्त्री वा भूयास'–मित्यादिरूपाभिला-

---

तयाणंतरं चेत्यादि ॥ ५७ ॥

इसके अनन्तर अपश्चिममारणान्तिक संलेखना जोषणा-आराधनाके पाँच अतिचार जानने चाहिए किन्तु उनका आचरण न करना चाहिए।

'तयाणंतरं चे' त्यादि (५७)

ત્યારપછી અપશ્ચિમ મારણાંતિક સંલેખના જોષણા–આરાધનાના પાંચ અતિચાર જાણવા જોઇએ પરન્તુ આચરવા ન જોઇએ. તે આ પ્રમાણે:–

षकरणम् । १ । एवं परलोकाऽऽशंसाप्रयोगः=' देवो भूयास '-मित्यादिरूपाभिलाषकरणम् । २ । सम्मानादिलोभेन जीवितस्य=प्राणधारणस्याऽऽशंसाप्रयोगः= अभिलाषकरणं=जीविताऽऽशंसाप्रयोगः । ३ । कर्कशक्षेत्रादिनिवासप्रयुक्तक्षुदाद्युपहततया सम्मानाद्यभावेन ' कदाऽहं म्रियेय ' इत्यादिरूपं मरणस्याभिलाषकरणं मरणाऽऽशंसाप्रयोगः । ४ । कामौ=शब्दरूपे भोगाः=गन्धरसस्पर्शास्तत्राऽऽशं-

वे ये हैं-(१) इहलोकाशंसाप्रयोग, (२) परलोकाशंसाप्रयोग, (३) जीविताशंसाप्रयोग, (४) मरणाशंसाप्रयोग, (५) कामभोगाशंसाप्रयोग ।

(१) इहलोकाशंसाप्रयोग-संथारा (अनशन) ग्रहण करनेके पश्चात् ' मरकर मैं मनुष्यलोकमें चक्रवर्त्ती होऊँ, राजा होऊँ, राजमंत्री होऊँ ' इत्यादि अभिलाषा करना ।

(२) परलोकाशंसाप्रयोग-' मृत्युके बाद इन्द्र होऊँ, देवता होऊँ ' इत्यादि परलोक संबन्धी अभिलाषा करना ।

(३) जीविताशंसाप्रयोग-' मैं जीता रह जाऊँ मेरी प्रशंसा होगी ' इस प्रकार इच्छा करना ।

(४) मरणाशंसाप्रयोग-कर्कश क्षेत्र आदिमें निवास द्वारा होनेवाले कष्टसे, भूख आदिकी पीड़ासे पीडित होकर और सम्मान न होनेसे ' मैं कब मर जाऊँ ' इत्यादि मरनेकी इच्छा करना ।

(१) ઈહલોકાશંસા પ્રયોગ, (૨) પરલોકાશંસા પ્રયોગ, (૩) જીવિતાશંસા પ્રયોગ, (૪) મરણાશંસા પ્રયોગ, (૫) કામભોગાશંસા પ્રયોગ.

(૧) ઇહલોકાશંસા પ્રયોગ—સંથારો (અનશન) ગ્રહણ કર્યા પછી ' મરીને હું મનુષ્યલોકમાં ચક્રવર્ત્તી થઉં, રાજા થઉં, રાજમંત્રી થઉં ' ઈત્યાદિ અભિલાષા કરવી.

(૨) પરલોકાશંસા પ્રયોગ—' મૃત્યુ પછી ઇંદ્ર થઉં, દેવતા થઉં ' ઈત્યાદિ પરલોક સંબંધી અભિલાષા કરવી.

(૩) જીવિતાશંસા પ્રયોગ—' હું જીવતો રહી જઉં, ' ' મારી પ્રશંસા થશે ' એવી ઈચ્છા કરવી.

(૪) મરણાશંસા પ્રયોગ—કર્કશ ક્ષેત્ર આદિમાં નિવાસ દ્વારા થનારાં કષ્ટથી, ભૂખ આદિની પીડાથી પીડિત થવાથી અને સંમાન ન થવાથી ' હું હવે ક્યારે મરી જઉં ' એ પ્રમાણે મરવાની ઈચ્છા કરવી.

साप्रयोगः=अभिलापकरणं कामभोगाऽऽशंसाप्रयोगः=रुचिरविषयस्पृहयालुतेत्यर्थः। ५। अत्रेत्थं सङ्ग्रहगाथाः—

" पंचऽइयारा अस्सावि, ते विसेसेण वज्जए।
तेसिं सरूवमेगेग,-मग्गे एत्थ निवज्झइ ॥ १ ॥
'रायाई होमु मचाह'-मिच्चासंसणमाइमो।
एवं देवाइविसया,-ऽऽसंसा वीओ पकित्तिओ ॥ २ ॥
ताओ सम्माणाइलोहा, जीवधारणकंखणं।
'कया मरिस्स'-मिचाई, अहिलासो चउत्थओ ॥ ३ ॥
सद्दरूवाइविसया,-ऽऽसंसा जा वयधारिणो।
पंचमो अइयारो सो, णेओ एत्थ जहागमं ॥ ४ ॥ " इति।

एतच्छाया च—

" पञ्चातीचारा अस्यापि, तान् विशेषेण वर्जयेत्।
तेषां स्वरूपमेकैकमग्रेऽत्र निवध्यते ॥ १ ॥
'राजादि भवेय मृत्वाऽहम्' इत्याशंसनमादिमः।
एवं देवादिविषयाऽऽशंसा द्वितीयः प्रकीर्त्तितः ॥ २ ॥
तृतीयः सम्मानादिलोभाज्जीवधारणकाङ्क्षणम्।
'कदा मरिष्यामी'-त्याद्यभिलापश्चतुर्थकः ॥ ३ ॥
शब्द-रूपादिविषयाऽऽशंसा या व्रतधारिणः।
पञ्चमोऽतिचारः स ज्ञेयोऽत्र यथाऽऽगमम् ॥ ४ ॥ " इति।

इति सूत्रार्थः ॥ ५७ ॥

---

(५) कामभोगाशंसाप्रयोग–काम (शब्द और रूप) तथा भोग (गन्ध, रस, स्पर्श) में अभिलाषा करना, अर्थात् मनगमते विषयोंकी लालसा रखना। गाथाएँ गतार्थ हैं। संग्रह गाथाओंका अर्थ यही है ॥५७॥

---

(૫) કામભોગાશંસા પ્રયોગ--કામ (શબ્દ અને રૂપ) તથા ભોગ (ગંધ, રસ, સ્પર્શ)ની અભિલાષા કરવી, અર્થાત્ મનગમતા વિષયોની લાલસા રાખવી. સંગ્રહ ગાથાઓનો અર્થ એજ છે. (૫૭).

मूलम्-तएणं से आणंदे गाहावई समणस्स भगवओ महा-वीरस्स अंतिए पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं साव-यधम्मं पडिवज्जइ, पडिवज्जित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमं-सइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—

" नो खलु मे भंते ! कप्पइ अज्जप्पभिइं अन्नउत्थिए वा अन्नउत्थियदेवयाणि वा अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि अरिहंतचेइयाइं वा वंदित्तए वा नमंसित्तए वा, पुव्विं अणालत्तेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा, तेसिं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दाउं वा अणुप्पदाउं वा, नन्नत्थ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं बलाभिओगेणं देवयाभिओगेणं गुरुनिग्गहेणं वित्तिकंतारेणं। कप्पइ मे समणे निग्गंथे फासुएणं एसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थकंबलपडिग्गहपायपुंछणेणं पीढफलगसिज्जासंथारएणं ओस-हभेसज्जेणं य पडिलाभेमाणस्स विहरित्तए "—

-त्ति कट्टु इमं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ, अभिगि-ण्हित्ता पसिणाइं पुच्छइ, पुच्छित्ता अट्ठाइं आदियइ, आदिइत्ता

छाया—ततः स आनन्दो गाथापतिः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं श्रावकधर्म्मं प्रतिपद्यते, प्रतिपद्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्—

" नो खलु मे भदन्त ! कल्पते अद्यप्रभृति अन्ययूथिकान्, वा, अन्ययूथिक-दैवतानि वा, अन्ययूथिकपरिगृहीतानर्हच्चैत्यान् वा वन्दितुं वा नमस्यितुं वा, पूर्वमना-लापकैरालपितुं वा संलपितुं वा, तेषामशनं वा पानं वा खाद्यं वा स्वाद्यं वा दातुं वा अनुप्रदातुं वा, नान्यत्र राजाभियोगात्, गणाभियोगात्, बलाभियोगात्, देवता-भियोगात्, गुरुनिग्रहाद्, वृत्तिकान्तारात्। कल्पते मे श्रमणान् निर्ग्रन्थान् प्रासुकेनैषणीयेनाऽशन-पान-खाद्य-स्वाद्येन वस्त्रकम्बलपतद्ग्रह (प्रतिग्रह) पादप्रोञ्छ-नेन, पीठफलकशय्यासंस्तारकेण, औषधभैषज्येण च प्रतिलाभयतो विहर्तुम् "—

इति कृत्वा, इममेतद्रूपमभिग्रहमभिगृह्णाति, अभिगृह्य प्रश्नान् पृच्छति, पृष्ट्वाऽर्था-

समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो वंदइ, वंदित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ दूइपलासाओ चेइयाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जेणेव वाणियग्गामे नयरे, जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता सिवानंदं भारियं एवं वयासी-" एवं खलु देवाणुप्पिया ! मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मे निसंते, सेवि य धम्मे मे इच्छिए पडिच्छिए अभिरुइए, तं गच्छण्णं तुमं देवाणुप्पिया ! समणं भगवं महावीरं वंदाहि जाव पज्जुवासाहि, समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जाहि " ॥ ५८ ॥

छाया.

नाददाति, आदाय श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वो वन्दते वन्दित्वा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिकाद् दूतिपलाशाच्चैत्यात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य यत्रै व वणिग्ग्रामं नगरं, यत्रैव स्वकं गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य शिवानन्दां भार्या-मेवमवादीत्-" एवं खलु देवानुप्रिये ! मया श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मो निशान्तः सोऽपि च धर्मो ममेच्छितः प्रतीच्छितोऽभिरुचितः, तद् गच्छ खलु त्वं देवानुप्रिये ! श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दस्व यावत् पर्युपास्स्व, श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं-द्वादशविधं गृहिधर्मं प्रतिपद्यस्व ॥ ५८ ॥

टीका—'अन्ये'ति—अन्यत्=तीर्थकरसंघापेक्षया भिन्नं यद् यूथं=संघस्तदन्य-यूथं तदस्त्येषामित्यन्ययूथिकाः=शाक्यादिभिक्षवस्तान्, अन्ययूथिकानां दैवतानि-

---

'तएणं से' इत्यादि ॥ ५८ ॥

इसके अनन्तर आनन्द गाथापति श्रमण भगवान् महावीरके समीप पाँच अणुव्रत, सात शिक्षाव्रत, इस प्रकार बारह तरहके श्रावक धर्मको

' तएणं से ' ઇત્યાદિ (૫૮)

ત્યારપછી આનંદ ગાથાપતિ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપે પાંચ અણુવ્રત, સાત શિક્ષાવ્રત એ પ્રમાણે બાર પ્રકારનો શ્રાવક ધર્મ સ્વીકારે છે,

अन्ययूथिकदैवतानि=अर्हद्भिन्नानि, अन्ययूथिकैः परिगृहीताः=स्वीकृताः-अन्ययूथिकपरिगृहीताः=यथाकथञ्चित्तैर्थिकान्तरसम्मिलिता इत्यर्थः, उपलक्षणमेतदवसन्नपार्श्वस्थादीनामपि, अर्हतः=वीतरागस्य चैत्याः=चित्यं=ज्ञानं तदस्त्येषामित्यर्हच्चैत्याः -जिनसाधवस्तान्-तैर्थिकान्तरसाधून् वा तैर्थिकान्तरदेवान् वा यथाकथञ्चित्तैर्थिकान्तरसम्मिलितान् जिनसाधून् वेति पिण्डितोऽर्थः, वन्दितुं वा नमस्यितुं वा 'मे न

स्वीकार करता है, श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना-नमस्कार करता है, वन्दना नमस्कार करके इस प्रकार कहता है—

"भगवन्! आजसे मुझे, वीतराग-संघसे भिन्न संघवालेको, वीतराग-संघसे भिन्न देवको, अन्ययूथिकों द्वारा स्वीकृत अर्थात् अन्यतीर्थिक साधुओंमें मिलेहुए अरिहंतचैत्य-(जिनसाधुओं)को, तथा उपलक्षणसे अवसन्न पार्श्वस्थ आदिको भी वन्दना नमस्कार करना नहीं कल्पता है। पहले उनके विना बोले उनके साथ बोलना या पुनः पुनः वार्त्तालाप करना, उन्हें गुरुबुद्धिसे अशन पान खाद्य स्वाद्य आदि एक वार देना या वार-वार देना नहीं कल्पता है इन आगारोंके सिवाय-राजाके अभियोग (आग्रह)से, गण (संघ)के अभियोगसे, बलवान्के अभियोगसे, देवताके अभियोगसे, गुरु अर्थात् मातापिता आदिके निग्रह (परवशता)से और वृत्तिकान्तार (आजीविका निर्वाहके अभाव)से अर्थात् इन कारणोंके होने पर देना कल्पता है।

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના—નમસ્કાર કરે છે, વંદના નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહે છેઃ-

" ભગવન્ ! આજથી, વીતરાગ સંઘથી ભિન્ન સંઘવાળાઓને, વીતરાગ સંઘથી ભિન્ન દેવને, અન્યયૂથિકોએ સ્વીકારેલા અર્થાત્ અન્યતીર્થિક સાધુઓમાં મળેલા અરિહંત ચૈત્ય (જિન સાધુઓ)ને તથા ઉપલક્ષણે કરીને અવસન્ન પાર્શ્વસ્થ આદિને પણ વંદના—નમસ્કાર કરવાનું મને કલ્પતું નથી. પહેલાં તેઓ બોલ્યા વિના તેમની સાથે બોલવાનું યા પુનઃ પુનઃ વાતચીત કરવાનું, તેમને ગુરૂબુદ્ધિથી અશન પાન ખાદ્ય સ્વાદ્ય આદિ એકવાર યા વારંવાર દેવાનું કલ્પતું નથી. પરન્તુ તેમાં એ આગાર છે કે—રાજાના અભિયોગ (આગ્રહ)થી, ગણ (સંઘ)ના અભિયોગથી, બળવાન્‌ના અભિયોગથી, દેવતાના અભિયોગથી, ગુરૂ અર્થાત્ માતાપિતા આદિના નિગ્રહ (પરવશતા)થી અને વૃત્તિકાન્તાર (આજીવિકાનિર્વાહના અભાવ)થી અર્થાત્ એ કારણો હોય તો દેવાનું કલ્પે છે.

कल्पते' इति सम्बन्धः। 'अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि अरिहंतचेइयाइं' इति मूले नपुंसकनिर्देशस्तु प्राकृतत्वात्, तथाचोक्तम्–"लिङ्गमतन्त्रम्" (४४५) इति, अपि च—

"सुप्तिङुपग्रहलिङ्गनराणां, कालहलच्स्वरकर्तृयङां च।
व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकृदेषां, सोऽपि च सिध्यति बाहुलकेन॥" इति।
"लिङ्गमतन्त्रं, लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्य" इति च।

निर्ग्रन्थ श्रमणोंको प्रासुक एषणीय अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य, वस्त्र, कम्बल, प्रतिग्रह (पात्र) पादप्रोंछन, पीठ, फलक, शय्या, संस्तार, औषध, भैषज प्रतिलाभ कराते हुए विचरना मुझे कल्पता है।"

इस प्रकार कहकर उसने इसका अभिग्रह लिया, फिर प्रश्न पूछे, प्रश्न पूछ कर अर्थको ग्रहण किया, फिर श्रमण भगवान् महावीरको तीन-वार वन्दना की। वन्दना करनेके बाद श्रमण भगवान् महावीरके समीपसे, दूतिपलाश चैत्यके बाहर निकला, निकल कर जहाँ वाणिज-ग्राम नगर और जहां उसका घर था वहीं आया। आकर अपनी पत्नी शिवानन्दासे इसप्रकार कहने लगा–"हे देवानुप्रिये! मैंने श्रमण भग-वान् महावीरके समीप धर्म सुना और वह धर्म मुझे इष्ट है, बहुत ही इष्ट है, मुझे रुचा है। हे देवानुप्रिये! इसलिए तुम भी जाओ, श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना करो यावत् पर्युपासना करो और श्रमण

નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોને પ્રાસુક એષણીય અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય, વસ્ત્ર, કંબળ, પ્રતિગ્રહ (પાત્ર), પાદપ્રોંછન, પીઠ, ફલક, શય્યા, સંસ્તાર, ઓષધ, ભૈષજ, પ્રતિલાભ કરાવતાં વિચરવું મને કલ્પે છે."

એ પ્રમાણે કરીને તેણે તેનો અભિગ્રહ લીધો, ફરીથી પ્રશ્નો પૂછયા, પ્રશ્ન પૂછીને અર્થ ગ્રહણ કર્યો, પછી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને ત્રણવાર વંદના કરી. વંદના કર્યા પછી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપેથી દૂતિ-પલાશ ચૈત્યની બહાર નીકળ્યો, નીકળીને જ્યાં વાણિજ્યગ્રામ નગર અને જ્યાં તેનું ઘર હતું ત્યાં તે આવ્યો. આવીને પોતાની પત્ની શિવાનંદાને કહેવા લાગ્યો: "હે દેવાનુપ્રિયે! મેં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપે ધર્મ સાંભળ્યો અને એ ધર્મ મને ઈષ્ટ છે, બહુજ ઇષ્ટ છે, મને રૂચ્યો છે. હે દેવાનુપ્રિયે! તેથી તમે પણ જાઓ, શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના કરો

'चैत्यः=साधु'-रित्युक्तं बृहत्कल्पभाष्ये षष्ठोद्देशे, तथाहि तत्र—

" आहा आधयकम्मे, आयाहम्मे य अत्तकम्मे य।
तं पुण आहाकम्मं, कप्पवि ण व कप्पती तस्स ॥"

इति गाथाव्याख्यायां क्षेमकीर्त्तिसूरिणोक्तम्-'चैत्योद्देशिकस्य=साधूनुद्दिश्य कृतस्य' इति।

भगवान् महावीरसे पाँच अणुव्रत और सात शिक्षाव्रत, इस प्रकार बारह तरहका गृहस्थ धर्म स्वीकार करो।"

'अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि अरिहंतचेइयाइं' इस मूल वाक्यमें नपुंसक लिंग है सो प्राकृत होनेके कारण ऐसा हुआ है। कहा भी है- "लिंग स्वतन्त्र होता है, वह लोक व्यवहार पर निर्भर है।"

अर्थात् प्रत्येक भाषाके धुरन्धर विद्वान् जिस२ शब्दको जिस२ जगह जिस२ लिंगमें व्यवहार करते आये हैं उस२ शब्दमें उस२ जगह उसी२ लिंगका व्यवहार करना चाहिए, अतः यहांपर उस समयके प्राकृत व्यवहारके मुताबिक नपुंसक लिंग है ॥

'चैत्य' शब्दका अर्थ साधु होता है, बृहत्कल्प भाष्यके छठे उद्देशेके अन्दर-'आहा आधयकम्मे०'-गाथाकी व्याख्यामें क्षेमकीर्त्तिसूरिने 'चेत्योद्देशिकस्य'का "साधुओंको उद्देश करके बनाया हुआ अशनादि" यह अर्थ किया है। इससे सिद्ध होता है कि चैत्यका अर्थ साधु है।

યાવત્ પર્યુપાસના કરો અને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પાસેથી પાંચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રત, એ પ્રમાણે બાર પ્રકારના ગૃહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કરો."

'अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि अरिहंतचेइयाइं' એ મૂળ વાક્યમાં નપુંસક લિંગ છે, તે પ્રાકૃત હોવાને કારણે એમ થયું છે. કહ્યું છે કે-"લિંગ સ્વતંત્ર હોય છે. તે લોક વ્યવહાર પર નિર્ભર છે." અર્થાત્ પ્રત્યેક ભાષાના ધુરંધર વિદ્વાનો જે જે શબ્દનો જે જે જગ્યાએ જે જે લિંગમાં વ્યવહાર કરતા આવ્યા છે, તે તે શબ્દમાં તે તે જગ્યાએ તે તે લિંગનો વ્યવહાર કરવો જોઇએ; એટલે અહીં તે સમયના પ્રાકૃત વ્યવહાર મુજબ નપુંસક લિંગ છે. 'ચૈત્ય' શબ્દનો અર્થ 'સાધુ' થાય છે બૃહત્કલ્પ ભાષ્યના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં 'आहा आधयकम्मे०' ગાથાની વ્યાખ્યામાં ક્ષેમકીર્તિસૂરિએ 'चैत्योद्देशिकस्य'નો "સાધુઓને ઉદ્દેશીને બનાવેલા અશનાદિ" એ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે 'ચૈત્ય'નો અર્થ 'સાધુ' છે.

'अरिहंतचेइय'-शब्दस्यार्थः

यत्तु 'अरिहंतचेइयाइं' इत्यस्यार्हत्प्रतिमेत्यर्थस्तदपव्याख्यानं प्रकरणभङ्गप्रसङ्गात्, तथाहि-आनन्दगाथापतिकर्तृकं प्रथमं धर्मस्वीकारमभिधाय सम्प्रत्यवसरप्राप्तं देवगुर्वोरेव प्रतिज्ञानमिति, तयोश्च वन्दन-नमस्करणविषये क्रमेणान्ययूथिकत्वान्ययूथिकपरिगृहीतत्वे वाधकत्वेनोपदर्शिते इत्यर्थादापतति यत्स्वयूथिकानि दैवतानि स्वयूथिकपरिगृहीतानशिथिलाचारादीन् वाऽर्हत्साधूंश्च वन्दितुं वा नमस्यितुं वा मह्यं

'अरिहंतचेइय' शब्दका अर्थ.

'अरिहंतचेइयाइं' का 'अर्हन्तकी प्रतिमा' अर्थ करना असंगत है, क्यों कि प्रकरण ठीक नहीं बैठता। उसका स्पष्टीकरण इस प्रकार है—

पेहले-यह वात बताई गई है कि आनन्द गाथापतिने श्रावक धर्मको स्वीकार किया। अव अवसर-प्राप्त देव और गुरु संबन्धी प्रतिज्ञा बताई है। इन्हीं दोनोंको वन्दना-नमस्कार करनेके विषयमें क्रमसे अन्ययूथिक और अन्ययूथिक-परिगृहीत, ये दोनों निषिद्ध बतलाये हैं, इससे स्वयं

१ समकित देते समय–'देव अरिहंत, गुरु निर्ग्रन्थ, धर्म केवलिभाषित दयामय का श्रद्धान करना' इत्यादि समझाया जाता है अतः आनन्द श्रावकने प्रथम धर्मको समझकर स्वीकार किया यह बात बतलाई, अब 'देव गुरु किस प्रकारके मानने चाहिये' सो यहां शास्त्रकारने बताया है।

'અરિહંત ચેઇય' શબ્દનો અર્થ

'अरिहंतचेइयाइं' નો અર્થ 'અર્હન્તની પ્રતિમા' એમ કરવો તે અસંગત છે, કારણ કે પ્રકરણ બરાબર બંધ બેસતું નથી. એનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે:–

* પહેલાં એ વાત બતાવી છે કે આનંદ ગાથાપતિએ શ્રાવક ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. હવે અવસરથી પ્રાપ્ત થતાં દેવ અને ગુરૂ સંબંધી પ્રતિજ્ઞા બતાવી છે. એ બેઉને વંદના નમસ્કાર કરવાની બાબતમાં ક્રમે કરીને 'અન્યયૂથિક અને અન્યયૂથિક પરિગૃહીત' એ બેઉને નિષિદ્ધ બતાવ્યા છે, તેથી સ્વયંસિદ્ધ

* સમકિત આપતી વખતે દેવ અરિહંત, ગુરૂ નિર્ગંથ, ધર્મ કેવલિભાષિત દયામય, એનુ શ્રદ્ધાન કરવું ઇત્યાદિ સમજાવવામા આવે છે; એટલે આનંદ શ્રાવકે પહેલા ધર્મને સમજીને સ્વીકાર્યો એ વાત બતાવી, હવે દેવ ગુરૂ કેવા પ્રકારના માનવા જોઇએ તે અહીં શાસ્ત્રકારે બતાવ્યું છે.

कल्पत इति भवत्यानन्दस्य गाथापतेः संकल्पपूर्त्तिः, यदि त्वत्र चैत्यपदेन प्रतिमाऽभिप्रैष्यत तदा 'अन्ययूथिकदैवतानि' इत्यनेन सह पौनरुक्त्यं वज्रलेपायितमभविष्यत्, प्रतिमाया हि वन्दन-नमस्कारौ देवत्वभावनयैव भवता कर्त्तुं शक्येते नेतरथेति चैत्यस्यापि भवन्मतेऽत्र देवमात्रार्थकत्वादिति भक्षितेऽपि लशुने न शान्तो व्याधिः।

सिद्ध हो गया कि स्वयूथिक देव तथा स्वयूथिकपरिगृहीत शास्त्रोक्ताचारी अर्हन्तके साधुओंको वन्दना नमस्कार करना मुझे कल्पता है। इसीसे आनन्द गाथापतिकी प्रतिज्ञा पूरी होती है। यदि यहाँ 'चैत्य' पदका प्रतिमा अर्थ मानाजाय तो 'अन्ययूथिकदैवतानि' इस पदसे पुनरुक्ति दोष अनिवार्य होगा। क्योंकि प्रतिमाको वन्दना और नमस्कार आप देवकी भावनासे ही कर सकते हैं, अन्यथा नहीं, इसलिए 'चैत्य'का अर्थ भी आपके मतसे देव ही हुआ। तात्पर्य यह है कि 'अन्ययूथिक देवोंको वन्दना आदि करना नहीं कल्पता' इस कथनसे ही यह बात सिद्ध हो चुकी थी कि स्वयूथिक देवको वन्दना करना कल्पता है फिर 'अन्ययूथिक चैत्यको वन्दना करना नहीं कल्पता' इस कथनमें आप चैत्यका अर्थ प्रतिमा करके अन्ययूथिक देवताका ही निषेध करते हैं, क्योंकि प्रतिमाको वन्दना आदि देव-बुद्धिसे ही आप करते हैं। ऐसी हालतमें दोनों पदोंका एक ही अर्थ होता है, अतः पुनरुक्ति दोष आता है।

થાય છે કે સ્વયૂથિક દેવ તથા સ્વયૂથિકપરિગૃહીત શાસ્ત્રોક્તાચારી અર્હન્તના સાધુઓને વંદના-નમસ્કાર કરવાં મને કલ્પે છે. તેથી આનંદ ગાથાપતિની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થાય છે. જો અહીં 'ચૈત્ય' શબ્દનો અર્થ પ્રતિમા માનવામાં આવે તો 'अन्ययूथिकदैवतानि' એ પદે કરીને પુનરૂક્તિદોષ અનિવાર્ય થશે; કારણકે પ્રતિમાને વંદના અને નમસ્કાર પોતે દેવની ભાવનાથી જ કરી શકે છે, અન્યથા નહિ. તેથી 'ચૈત્ય'નો અર્થ પણ પોતાને મતે કરીને દેવ જ થયો. તાત્પર્ય એ છે કે અન્યયૂથિક દેવોને વંદના આદિ કરવું કલ્પતું નથી, એ કથનથી જ એ વાત સિદ્ધ થઈ ચૂકી હતી કે સ્વયૂથિક દેવને વંદના કરવી કલ્પે છે. પછી અન્યયૂથિક ચૈત્યને વંદના કરવી કલ્પતી નથી, એ કથનમાં તે ચૈત્યનો અર્થ પ્રતિમા કરીને અન્યયૂથિક દેવતાનો પણ નિષેધ કરે છે, કારણકે પ્રતિમાને વંદના આદિ દેવબુદ્ધિથી જ પોતે કરે છે. એવી સ્થિતિમાં બેઉ શબ્દોનો એક જ અર્થ થાય છે, તેથી પુનરૂક્તિ દોષ આવે છે.

अपि च चैत्यस्य प्रतिमार्थकत्वस्वीकारे-"पुव्विं अणालत्तेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा, तेसिं असणं वा ४ दाउं वा अणुप्पदाउं वा" इति वाक्य-शेषेण सह सम्बन्धोऽपि सर्वथा दुःसम्पादः स्यात्, न हि प्रतिमाभिः सहाऽऽला-प-संलापाऽशनपानादयो जातु घटितुमर्हन्ति, आलापादेश्चेतनधर्मत्वेन प्रतिमास्व-

---

दूसरी बात यह है कि यदि चैत्यका अर्थ प्रतिमा करें तो "पुव्विं अणालत्तेणं-०" इत्यादि आगेके वाक्यांशसे सम्बन्ध नहीं जुड़ता, क्योंकि प्रतिमाके साथ न तो आलाप संलाप किया जाता है, न उसे कभी अशन पान आदि दिये जाते हैं। आलाप आदि चेतनके धर्म हैं और वे प्रतिमाओंमें संभव नहीं है। अगर कहोगे कि-"पुव्विं अणा-लत्तेणं-०" इत्यादिका सम्बन्ध सिर्फ "अन्नउत्थिए"के साथ ही है औरोंके साथ नहीं, तो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, क्योंकि समुदित वाक्यके शेष (अवसान)में रहनेके कारण "पुव्विं अणालत्तेणं-०" आदिका 'अरिहंतचेइयाइं'के साथ सम्बन्ध होना नितान्त आवश्यक है और सूत्रकारका आशय भी यही है, अन्यथा 'अरिहंतचेइयाइं'का प्रयोग अन्तमें न करके सूत्रकार उस जगह पर 'अन्नउत्थिए'का ही प्रयोग करते। तब रहा अन्यतैर्थिकोंका निषेध; सो तो जब अन्यतैर्थिक-परिगृहीत अर्हत्साधुओंके साथ पहिले आलापादिका निषेध किया है तो खास अन्यतैर्थिकोंका तो कहना ही क्या है, इस प्रकार उनका तो

બીજી વાત એ છે કે જો ચૈત્યનો અર્થ પ્રતિમા કરીએ તો "पुव्विं अणालत्तेणं—०" ઈત્યાદિ આગળના વાક્યાંશ સાથે બરાબર સંબંધ બેસતો નથી, કારણ કે પ્રતિમાની સાથે આલાપ-સંલાપ કરી શકાતો નથી કે તેને કદાપિ અશન-પાન આદિ આપવામાં આવતાં નથી. આલાપ આદિ ચેતનનો ધર્મ છે અને પ્રતિમાઓમાં એનો સંભવ નથો. જો એમ કહો કે "पुव्विं अणालत्तेणं—०" ઇત્યાદિનો સંબંધ માત્ર "अन्नउत्थिए"ની સાથે જ છે, બીજાઓની સાથે નથી, તો એમ કહેવું એ પણ બરાબર નથી, કારણકે સમુ-દિત વાક્યના શેષ (અંત)માં રહેવાને કારણે "पुव्विं अणालत्तेणं-०" આદિનો "अरिहंतचेइयाइं" ની સાથે સંબંધ થવો એ નિતાન્ત આવશ્યક છે અને સૂત્રકારનો આશય પણ એજ છે; અન્યથા "अरिहंतचेइयाइं" નો પ્રયોગ અંતમાં ન કરતાં સૂત્રકાર એ જગ્યાએ "अन्नउत्थिए"નો પ્રયોગ જ કરત. હવે રહ્યો અન્યતૈર્થિકોનો નિષેધ, તે તો જો અન્યતૈર્થિક પરિગૃહીત અર્હ-

सम्भवात्। अव्यवहितपूर्वपरामर्शकेन 'तेसिं' इति तच्छब्देन च 'अरिहंत-चेइयाइं' इत्यस्यैव ग्रहणात्, अन्यतैर्थिकैः सहालापादिनिषेधस्त्वार्थिकार्थ इति सूक्ष्मेक्षिकयाऽवधारणीयम्।

किञ्चात्र चैत्यशब्देन साधोरग्रहणे तैर्थिकान्तरपरिगृहीतानामवसन्नपार्श्व-स्थादीनां च साधूनां वन्दन-नमस्करणे अतिप्रसज्जेतां तच्चानिष्टमित्युभयतः पाशारज्जुस्तस्मात् 'अर्हच्चैत्यानि' इत्यस्य 'अर्हत्प्रतिमालक्षणानि'

अर्थापत्तिसे ही निषेध हो जायगा। अतएव आगे पड़े हुए 'तेसिं' पदके साथभी विरोध नहीं पड़ता, क्योंकि 'तत्' शब्द अव्यवहित पूर्वको ही पकड़नेवाला है, व्यवहितको नहीं, सो अव्यवहित जो है 'अरिहंतचेइयाइं' उसका अर्थ आप मूर्त्ति लोगे तो उनका अशन पान आदिके साथ सम्बन्ध असंभव हो जायगा।

तीसरी बात यह है कि यहाँ यदि 'चैत्य' शब्दका साधु अर्थ न लिया जाय तो अन्ययूथिकों (अन्यमत के साधुओं)में सम्मिलित हुए जैन साधु तथा पासत्था आदिको वन्दना-नमस्कार करनेका निषेध नहीं सिद्ध होगा;-अतः उन्हें भी वन्दना आदि करनेका प्रसंग होगा, और ऐसा करना इष्ट नहीं है। इस प्रकार 'इधर कुँआ उधर खाई' वाली कहावत चरितार्थ होती है। अत एव 'अर्हच्चैत्यानि'का 'अर्हन्तप्रतिमा' अर्थ करना आगे-पीछेका संबन्ध नहीं बैठनेके कारण ठीक नहीं है।

સાધુઓની સાથે પહેલાં આલાપાદિનો નિષેધ કર્યો છે, તો પછી ખાસ અન્ય-તૈર્થિકોનું તો કહેવું જ શું? એ રીતે તેમનો તો અર્થાપત્તિથી જ નિષેધ થઈ જશે. એટલે આગળ આવેલા 'तेसिं' પદની સાથે પણ વિરોધ આવતો નથી કારણ કે 'तत्' શબ્દ અવ્યવહિત પૂર્વને જ પકડનારો છે, વ્યવહિતને નહિ. તે અવ્યવહિત જે 'अरिहंतचेइयाइं' છે, તેનો અર્થ આપ મૂર્તિ કરશો તો તેનો અશન પાન આદિની સાથે સંબંધ અસંભવિત બની જશે.

ત્રીજી વાત એ છે કે અહીં જો 'ચૈત્ય' શબ્દનો અર્થ સાધુ ન લેવામાં આવે તો અન્યયૂથિકો (અન્ય મતના સાધુઓ)માં સમ્મિલિત થએલા જૈન સાધુ તથા પાસત્થા આદિને વંદના-નમસ્કાર કરવાનો નિષેધ સિદ્ધ નહિ થાય,-એટલે તેમને પણ વંદના આદિ કરવાનો પ્રસંગ આવશે, અને એમ કરવું ઈષ્ટ નથી. તે રીતે 'આ બાજુએ કૂવો અને એ બાજુએ ખાઈ'વાળી કહેવત ચરિતાર્થ થાય છે. એટલે 'अर्हच्चैत्यानि' નો 'अर्हन्त-प्रतिमा' એવો અર્થ કરવો તે આગળ-પાછળનો સંબંધ નહિ બેસતો હોવાને કારણે બરાબર નથી.

इत्यर्थकल्पनं पूर्वापरप्रकरणस्याननुसन्धानपूर्वकत्वेन भ्रामादिकमेव प्रकरणस्याभिधा-नियामकत्वेन न्यायव्याकरणादिषु विस्तरेणोपपादितत्वात्, तथा चोक्तम्—

" शक्तिग्रहं व्याकरणोपमानकोषाऽऽप्तवाक्याद्व्यवहारतश्च ।
वाक्यस्य शेषाद्विवृतेर्वदन्ति, सान्निध्यतः सिद्धपदस्य वृद्धाः ॥ १ ॥ "

' अर्थः प्रकरणं लिङ्गम् ' इत्यादि ।

अत एव सविस्तरश्रावकधर्मकथोपदेशप्रसङ्गे भगवताऽऽनन्दाय प्रतिमापूजा-विषये न किमप्युपदिष्टं न वा सम्यक्त्वव्रतातीचारवत्प्रतिमापूजाविषयकाऽतीचारो दर्शितः ।

किञ्च चैत्यशब्देन प्रतिमार्थस्य क्वचिदपि शास्त्रा-ऽभिधान-कोष-काव्यादिष्वनु-पलम्भ एव, तथाहि प्रमाणानि—

शब्दार्थका नियम करनेवाला प्रकरण होता है । यह विषय न्याय व्याकरण आदिमें विस्तारसे बताया गया है । कहा भी है—

" शक्तिग्रहं व्याकरणो० " इत्यादि, तथा–

" अर्थः प्रकरणं लिङ्गम् " इत्यादि ।

इसीसे भगवान्ने विस्तारपूर्वक श्रावक धर्मके कथनमें न प्रतिमा-पूजनका उपदेश दिया है और न सम्यक्त्व या व्रतोंके अतीचारोंकी तरह प्रतिमा-पूजनके अतिचार ही बताए हैं ।

इसके अतिरिक्त ' चैत्य ' शब्दका प्रतिमा अर्थ किसीभी शास्त्र, व्याकरण, कोश, काव्य आदिमें नहीं पाया जाता। प्रमाण इस प्रकार हैं-

---

શબ્દાર્થનો નિયમ કરનારૂં પ્રકરણ હોય છે. એ વિષય ન્યાય વ્યાકરણ આદિમાં વિસ્તારથી આપ્યું છે. કહ્યું છે કે—

" शक्तिग्रहं व्याकरणो० " ઈત્યાદિ, તથા–

" अर्थः प्रकरणं लिङ्गम् " ઇત્યાદિ

એ રીતે ભગવાને વિસ્તારપૂર્વક શ્રાવકધર્મના કથનમાં પ્રતિમાપૂજનનો ઉપદેશ આપ્યો નથી, તેમજ સમ્યકત્વ યા વ્રતોના અતિચારોની પેઠે પ્રતિમા-પૂજનના અતિચારો પણ બતાવ્યા નથી.

એ ઉપરાંત " ચૈત્ય " શબ્દનો અર્થ " પ્રતિમા " કોઇ પણ શાસ્ત્ર, વ્યાકરણ, કોશ, કાવ્ય આદિમાં જોવામાં આવતો નથી. પ્રમાણ આ રહ્યાં:–

'चैत्योद्देशिकस्य=साधूनुद्दिश्य कृतस्य' इति प्रागुक्तबृहत्कल्पभाष्यव्याख्यायां क्षेमकीर्त्तिरभिधानराजेन्द्रश्च, 'चैत्यं व्यन्तरायतन'-मिति सूत्रकृताङ्ग-स्थानाङ्ग-समवायाङ्ग-भगवती-ज्ञाताधर्मकथो-पासकदशा-ऽन्तकृद्दशा-ऽनुत्तरौपपातिकदशा-प्रश्नव्याकरण-विपाकेषु 'चैत्यमुद्यान' मिति, 'पुण्णभद्दे चेइए' 'गुणसिलए चेइए' छत्तपलासए चेइए' 'पुप्फचेइए' 'दूइपलासए चेइए' 'बहुसालए चेइए' 'कोट्टए-चेइए' इत्यादिनौपपातिकादिशास्त्रेषु, 'चैत्यं=साक्षाज्जिनं सुप्रशस्तमनोहेतुत्वा'-देति राजप्रश्नीयव्याख्यायां मलयगिरिः ।

पूर्वोक्त बृहत्कल्प भाष्यकी टीकामें क्षेमकीर्त्तिने कहा है-"चैत्योद्देशिकस्य" अर्थात् साधुके लिए किये हुए अशन आदिका। यही अभिधान राजेन्द्र कोषमें कहा है। सूत्रकृतांग, स्थानांग, समवायांग, भगवती, ज्ञाताधर्मकथा, उपासकदशा, अन्तकृद्दशा, अनुत्तरौपपातिकदशा, प्रश्नव्याकरण और विपाक सूत्रमें चैत्यका अर्थ व्यन्तरायतन किया है। 'पुण्णभद्दे चेइए, गुणसिलए चेइए, छत्तपलासए चेइए, पुप्फचेइए, दूइपलासए चेइए, बहुसालए चेइए, कोट्टए चेइए' इत्यादि पदोंमें चैत्यका अर्थ उद्यान किया है। राजप्रश्नीय सूत्रकी व्याख्यामें मलयगिरिने चैत्यका अर्थ साक्षात् जिन भगवान् किया है, और कारण यह बताया है कि-वे (भगवान्) सुप्रशस्त मन (भावना) के कारण हैं इसलिए भगवान् चैत्य हैं।

પૂર્વોક્ત બૃહકલ્પ ભાષ્યની ટીકામાં ક્ષેમકીર્તિએ કહ્યું છે કે "चैत्योद्देशिकस्य" અર્થાત્ સાધુને માટે તૈયાર કરેલા અશનાદિનો, એમ અભિધાન રાજેન્દ્ર કોષમાં કહેલું છે. સૂત્રકૃતાંગ, સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ, ભગવતી, જ્ઞાતાધર્મકથા, ઉપાસક દશા, અંતકૃદ્દશા, અનુત્તરૌપપાતિક દશા, પ્રશ્ન વ્યાકરણ, અને વિપાક સૂત્રમાં ચૈત્યનો અર્થ વ્યન્તરાયતન કરેલો છે. "पुण्णभद्दे चेइए, गुणसिलए चेइए, छत्तपलासए चेइए, पुप्फ चेइए, दूइपलासए चेइए, बहुसालए चेइए, कोट्टए चेइए ઇત્યાદિ પદોમાં ચૈત્યનો અર્થ ઉદ્યાન કર્યો છે. રાજપ્રશ્નીય સૂત્રની વ્યાખ્યામાં મલયગિરિએ ચૈત્યનો અર્થ સાક્ષાત્ જિન ભગવાન્ કહ્યો છે, અને કારણ એવું બતાવ્યું છે કે તે (ભગવાન્) સુપ્રશસ્ત મન (ભાવના)નું કારણ છે તેથી ભગવાન્ ચૈત્ય છે.

अन्यमतप्रमाणानि यथा—

'चीयते=सञ्चीयत इति चित्यः=अग्निस्तस्येदं-चैत्यं-यज्ञस्थानं, यद्वाऽऽयतनं, बुद्धः, विम्बः, बिल्ववृक्षः'इति भरतः। 'शेषः, देवतरुः, करभः, कुञ्जरः' इति त्रिकाण्डशेषः। 'गृहं, यज्ञशाला, नगर-ग्रामादिसमीपस्थमुद्यानम्, अश्वत्थवृक्षः, बिल्ववृक्षः, भिक्षुः, बौद्धसन्न्यासिनां मठविहारः, आदिबुद्धमुद्दिश्य निर्मितं गृहं, चिता-सम्बन्धि-स्तूपवृक्षादिः, ग्रामादिषु प्रसिद्धो वृक्षः' इति हिन्दुविश्वकोषः। चित्याया इदम्-'आयतने' अमरः, 'मुखरहिते सचित्ये (साग्निके) अचित्ये (निरग्निके) वा यज्ञाऽऽयतने भरतः। बिम्बे, उद्देश्यवृक्षे, ग्रामादिषु प्रसिद्धे महावृक्षे, जिनतरौ; यस्याधस्तात्स्थित्वा भगवतः केलवज्ञानलाभः, यज्ञ-भेदे, इति वाचस्पत्यबृहदभिधानं शब्दकल्पद्रुमश्च। 'चित्याया इदमित्यर्थेऽण्, ग्रामादिषु

फिर अन्यमतके ग्रन्थोंका प्रमाण भी लीजिए—

चैत्य=यज्ञस्थान, आयतन, बुद्ध, बिम्ब, बिल्ववृक्ष, [भरत], शेष, देववृक्ष, करभ, कुञ्जर, [त्रिकाण्डशेष], गृह, यज्ञ-शाला, नगर-ग्राम आदिके निकटका बाग, पीपलका वृक्ष, भिक्षु, बौद्ध-सन्नासियोंका मठ-विहार आदि, बुद्धके निमित्त बना हुआ घर, चिता सम्बन्धी छत्री आदि, ग्रामके प्रसिद्ध वृक्ष [हिन्दी-विश्वकोष (हिन्दीशब्दसागर)], आयतन, विना दरवाजेकी यज्ञशाला, बिम्ब, उद्देश्यवृक्ष, गामका प्रसिद्ध वृक्ष, जिन-वृक्ष—जिसके नीचे भगवान्को केवल ज्ञान प्राप्त हुआ [वाचस्पत्य बृहदभिधान तथा शब्दकल्पद्रुम], गामका प्रसिद्ध वृक्ष, व्यन्तर देवके निवासका वृक्ष, चिताका

હવે અન્યમતના ગ્રંથોનું પ્રમાણ પણ લઈએ.—

ચૈત્ય-યજ્ઞસ્થાન, આયતન, બુદ્ધ, બિમ્બ, બિલ્વ, વૃક્ષ, [ભરત]; શેષ, દેવવૃક્ષ, કરભ, કુંજર [ત્રિકાંડશેષ]; ગૃહ, યજ્ઞશાલા, નગરગ્રામ આદિની નિકટનો બાગ, પીપળાનું વૃક્ષ, ભિક્ષુ, બૌદ્ધ સંન્યાસીઓનો મઠ-વિહાર આદિ, બુદ્ધને નિમિત્તે બનાવેલું ગૃહ, ચિતા સંબંધી છત્રી આદિ, ગ્રામનું પ્રસિદ્ધ વૃક્ષ [હિંદી વિશ્વકોષ-(હિંદી શબ્દસાગર)]; આયતન, દરવાજા વિનાની યજ્ઞશાલા, બિમ્બ, ઉદ્દેશ્ય વૃક્ષ, ગામનું પ્રસિદ્ધ વૃક્ષ, જિન-વૃક્ષ જેની નીચે ભગવાન્‌ને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, [વાચસ્પત્ય બૃહદભિધાન તથા શબ્દકલ્પદ્રુમ]; ગામનું પ્રસિદ્ધ વૃક્ષ, વ્યંતર દેવના

प्रसिद्धो वृक्षः, देवावासवृक्षः, चिताचिह्नं, जनसभा, यज्ञस्थानं, जनविश्रमगृहं विम्बश्च' इति लवपुरीय (लाहौरके)पद्मचन्द्रकोषे। चिता-स्तूपे यथा-'यत्र यूधा मणिमयाश्चैत्याश्चापि हिरण्मयाः' इति (२।३। १२), 'वृक्षाः पतन्ति चैत्याश्च ग्रामेषु नगरेषु च' इति (६ ।३। ४०) च महाभारते। अश्वत्थवृक्षे यथा-'अनेकशाखश्चैत्यश्च निपपात महीतले' इति बाणोत्पातप्रकरणे हरिवंशे। चतुष्पथस्थे वृक्षे यथा-'वेदिकाश्चैत्यसंश्रयाः' इति, आयतने यथा-'चैत्यप्रासादो न विनाशितः' इति च वाल्मीकीये सुन्दरकाण्डे, 'बभञ्ज चैत्यप्रासादम्' इत्यध्यात्मरामायणेऽपि। परमात्मनि यथा-"अथास्य हृदयं भिन्नं, हृदयान्मन उत्थितम्। मनसश्चन्द्रमा जातो बुद्धिर्बुद्धेर्गिराम्पतिः ॥ १ ॥ अहङ्कारस्ततो रुद्रश्चित्तं चैत्यस्ततोऽभवत्" इति भागवते (३ । २६)। इह प्रकरणे मतान्तरग्रन्थानां प्रमाणत्वेनोपन्यासस्यायमाशयः-यदि 'चैत्य' शब्दस्य प्रतिमार्थः संस्कृतग्रन्थेष्वभविष्यत्तदा तेषां धर्मग्रन्थेष्वप्युपालप्स्यत,

---

चिह्न, जन-सभा, यज्ञ-स्थान, मनुष्योंके ठहरनेका स्थान (धर्मशाला-सराय आदि), बिम्ब [लाहौरका पद्मचन्द्र कोश]. चितास्तूप [महाभारत २।३।१२। तथा ६।३।४०] पीपलका वृक्ष [हरिवंश-बाणोत्पात], आयतन तथा चौराहेका वृक्ष [वाल्मीकीय तथा अध्यात्म रामायण सुन्दर काण्ड], परमात्मा [भागवत ३।२६]।

यहाँ पर अन्य मतके ग्रन्थोंका प्रमाण देनेका तात्पर्य यह है कि-अगर 'चैत्य' शब्दका 'प्रतिमा' अर्थ संस्कृत ग्रन्थोंमें होता तो उनके धर्मग्रन्थोंमें अवश्य मिलता किन्तु ऐसा उनमें कहीं नहीं मिलता और

નિવાસનું વૃક્ષ, ચિતાનું ચિહ્ન, જન-સભા, યજ્ઞસ્થાન, મનુષ્યોએ રોકાવાનું સ્થાન (ધર્મશાળા, સરાઇ આદિ), બિમ્બ [લાહોરનો પદ્મચંદ્ર કોશ]; ચિતા સ્તૂપ [મહાભારત ૨-૩-૧૨ તથા ૬-૩-૪૦]; પીપળાનું વૃક્ષ [હરિવંશ બાણોત્પાત]; આયતન તથા ચોકમાંનું વૃક્ષ [વાલ્મીકીય તથા અધ્યાત્મ રામાયણ-સુંદર કાંડ]; પરમાત્મા [ભાગવત ૩-૨૬].

અહીં અન્ય મતના ગ્રંથોનું પ્રમાણ આપવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો 'ચૈત્ય' શબ્દનો 'પ્રતિમા' અર્થ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં હોત તો તેના ધર્મગ્રંથોમાંથી અવશ્ય મળત, પરંતુ એવો અર્થ તેમાં ક્યાંયથી મળતો નથી

न चोपलभ्यते नापि च प्रवचनेषु क्कहचनेति सर्वथा काल्पनिकोऽयमर्थो यच्चैत्यः= प्रतिमेतीति ।

ननु कोषादिषु चैत्यस्य बिम्बोऽर्थो लभ्यते, बिम्बश्च प्रतिमैवेति चेदहो व्यामोहः, 'बिम्बोऽस्त्री मण्डलम्' इत्यादिकोषादिषु बिम्बशब्देन साक्षात्स्वरूपरूपस्य मण्डलस्यैव गृहीततया प्रतिमार्थग्रहणासम्भवात्, प्रतिमार्थे हि 'प्रतिबिम्ब' शब्दो न तु बिम्बस्तथा चामरः-'प्रतिमानं प्रतिबिम्बं प्रतिमा प्रतियातना प्रतिच्छाया प्रतिकृतिः' इति, तस्माद् ध्वनि-प्रतिध्वन्योरिव, मानप्रतिमानयोरिव, मा-प्रतिमयोरिव, यातना-प्रतियातनयोरिव, छाया-प्रतिच्छाययोरिव, कृति-प्रतिकृत्योरिव च बिम्ब-प्रतिबिम्ब-

---

न कहीं शास्त्रोंमें ही मिलता है, अत एव 'चैत्य'का 'प्रतिमा' अर्थ करना ठीक नहीं ।

शंका-कोष आदिमें बिम्ब अर्थ तो मिलता है और बिम्ब ही प्रतिमा है, इसलिए चैत्यका अर्थ प्रतिमा हुआ ।

समाधान-यह ठीक नहीं है, क्योंकि कोष आदिमें 'बिम्ब' वस्तुके यथार्थ स्वरूपको कहते हैं, न कि प्रतिमाको । प्रतिमा अर्थमें तो प्रतिबिम्ब शब्दका प्रयोग होता है, बिम्ब शब्दका नहीं । अमरकोश शूद्र वर्ग श्लोक ३६ में कहा है-" प्रतिमान, प्रतिबिम्ब, प्रतिमा, प्रतियातना, प्रतिच्छाया, प्रतिकृति " ये प्रतिकृतिके नाम हैं, अतः जैसे ध्वनि और प्रतिध्वनि, मान और प्रतिमान, मा और प्रतिमा, यातना और प्रतियातना छाया और प्रतिच्छाया, कृति और प्रतिकृतिके अर्थमें भेद है,

---

અને શાસ્ત્રોમાંથી પણ મળતો નથી, એટલે "ચૈત્ય"નો અર્થ "પ્રતિમા" કરવો એ બરાબર નથી.

શંકા—કોષ આદિમાં બિમ્બ અર્થ તો મળે છે, અને બિમ્બ જ પ્રતિમા છે, તેથી ચૈત્યનો અર્થ પ્રતિમા થયો.

સમાધાન—એ બરાબર નથી, કારણકે કોષ આદિમાં 'બિમ્બ' વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને કહે છે, પ્રતિમાને નહિ. પ્રતિમા અર્થમાં તો પ્રતિબિમ્બ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે, બિમ્બ શબ્દનો નહિ. અમરકોશ શૂદ્ર વર્ગ શ્લોક ૩૬ માં કહ્યું છે કે-" પ્રતિમાન, પ્રતિબિમ્બ, પ્રતિમા, પ્રતિયાતના, પ્રતિચ્છાયા, પ્રતિકૃતિ " એ બધાં પ્રતિકૃતિનાં નામ છે. એટલે જેમ ધ્વનિ અને પ્રતિધ્વનિ, માન અને પ્રતિમાન, મા અને પ્રતિમા, યાતના અને પ્રતિયાતના, છાયા અને પ્રતિચ્છાયા, કૃતિ અને પ્રતિકૃતિના અર્થમાં ભેદ છે, તેમ

योरपि मिथो भिन्नार्थकत्वमेव, उपलभ्यतेऽपि च बिम्बशब्दः सर्वत्र वस्तुयथार्थस्वरूप एव, तथाहि—

(१) 'बिम्बं बभासे विधोः' इति पण्डितराजो जगन्नाथः।

(२) 'एतद्विभाति चरमाचलचूडचुम्बि, (हि) हिण्डीरपिण्डरुचिशीतमरीचिबिम्बम्' इति विश्वनाथः।

(३) 'रविबिम्बमिवाम्बरात्' इति च मार्कण्डेयपुराणम्; एवमन्यत्रापि।

अतएवालङ्कारिकाणां दृष्टान्तालङ्कारः संगच्छते, स हि निरपेक्षवाक्यान्तरोपात्तेन प्रकृतेन वस्तुना सह निरपेक्षवाक्यान्तरोपात्तस्य तत्तुल्यधर्मवतोऽप्रकृतस्य वस्तुनो बिम्ब-प्रतिबिम्बभावः, यथा—

उसी प्रकार बिम्ब और प्रतिबिम्बके अर्थमें भी अन्तर है। वस्तुके यथार्थ स्वरूपमें ही बिम्ब शब्दका प्रयोग सर्वत्र देखा भी जाता है। वह इस प्रकार–

'चन्द्रका बिम्ब प्रकाशित हुआ' [पण्डितराज-जगन्नाथ]। 'समुद्रके फेनकी छटासे युक्त, अस्ताचलकी चोटी पर यह चन्द्र-बिम्ब विराजता है' [विश्वनाथ कवि]। '(वह शूल) सूर्यके बिम्बकी तरह चमकता हुआ आकाशसे गिरा' [मार्कण्डेय पुराण]। इसी प्रकार और और ग्रन्थोंमें भी समझ लेना। असली सूर्य चन्द्रमाको ही 'सूर्य-बिम्ब' और 'चन्द्रबिम्ब' कहा है।

ऐसा माननेसे ही अलङ्कार शास्त्रियोंका माना हुआ दृष्टान्ताऽलङ्कार बन सकता है। निरपेक्ष वाक्यान्तरसे गृहीत प्रकृत वस्तुके साथ, निरपेक्ष वाक्यान्तरसे गृहीत उसके समान धर्म (गुण) वाली वस्तुका,

---

બિમ્બ અને પ્રતિબિમ્બના અર્થમાં પણ અંતર છે. વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપમાંજ બિમ્બ શબ્દનો પ્રયોગ સર્વત્ર જોવામાં પણ આવે છે. તે આ પ્રમાણેઃ-

"ચંદ્રનું બિમ્બ પ્રકાશિત થયું" [પંડિતરાજ જગન્નાથ]; "સમુદ્રના ફીણની છટાથી યુક્ત, અસ્તાચલના શિખર પર એ ચંદ્રબિંબ વિરાજે છે" [વિશ્વનાથ કવિ]. "(એ શૂલ) સૂર્યના બિંબની પેઠે ચમકતો આકાશમાંથી પડયો" [માર્કંડેય પુરાણ]. એ પ્રમાણે બીજા ગ્રંથોમાં પણ સમજી લેવું. બસ, સૂર્ય ચંદ્રને જ 'સૂર્યબિંબ' અને 'ચંદ્રબિંબ' કહેવામાં આવે છે.

એમ માનવાથી જ અલંકારશાસ્ત્રીઓએ માનેલો દૃષ્ટાંતાલંકાર બની શકે છે. નિરપેક્ષ વાકયાંતરે કરીને ગૃહીત પ્રકૃત વસ્તુની સાથે, નિરપેક્ષ વાકયાંતરે

" अविदितगुणाऽपि सत्कवि-
भणितिः कर्णेषु वमति मधुधाराम्।
अनधिगतपरिमलाऽपि हि,
हरति दृशं मालतीमाला ॥ १ ॥ "

इति साहित्यदर्पणे। यथा वा—

" तवाहवे साहसकर्मशर्मणः,
करं कृपाणान्तिकमानिनीषतः।
भटाः परेषां विशरारुतामगु,-
र्दधत्यवाते स्थिरतां हि पांसवः ॥ १ ॥ "

बिम्ब-प्रतिबिम्ब भाव होना (दृष्टान्तरूपसे जोड़ना) दृष्टान्तालङ्कार है। जैसे-

" उत्तम कवियोंकी वाणीके गुणको कोई भलेही न जाने पर वह कानोंमें तो मधुकी धारा उड़ेल ही देती है। जैसे कोइ मालती-माला की सुगन्ध को न जाने; पर नेत्रों को तो हरण करही लेती है ॥"
[साहित्य दर्पण]

अथवा जैसे (कोई कवि किसी राजासे कहता है कि) " हे राजन्! आप साहस बाँध कर ज्यों ही हाथसे तलवार उठाना चाहते हैं इतनेही में आपके सब शत्रु तितर-बितर हो जाते हैं, ठीक है, क्योंकि हवाके बहने पर भला धूल ठहर सकती है ? कदापि नहीं ॥" [काव्य-प्रकाश]

કરીને ગૃહીત તેના સમાન ધર્મ (ગુણ)વાળી વસ્તુનો, બિંબ-પ્રતિબિંબભાવ હોવો (દૃષ્ટાન્તરૂપે જોડવો) એ દૃષ્ટાન્તાલંકાર છે. જેમકે—

" ઉત્તમ કવિઓની વાણીના ગુણોને કોઇ ભલે ન જાણે, પરંતુ તે કાનમાં તો મધુની ધારા વહાવે છે જ. જેમ કોઈ માલતીમાલાની સુગંધને ન જાણે, પણ નેત્રોને તો તે હરી લે છે જ. " [સાહિત્યદર્પણ]

અથવા જેમ (કોઈ કવિ કોઇ રાજાને કહે છે કે) " હે રાજન્ ! આપ સાહસ કરીને જ્યાં હાથે તલવાર પકડવા જાઓ છો, ત્યાં તો આપના બધા શત્રુઓ વીખરાઇ જાય છે; બરાબર છે, કારણકે પવન વહેવા લાગે છે ત્યારે ધૂળ કાંઇ સ્થિર રહી શકે છે ભલા ? કદાપિ નહિ. " [કાવ્યપ્રકાશ]

इति काव्यप्रकाशादौ। अत्र काव्यप्रकाशोक्तां "दृष्टान्तः पुनरेतेषां सर्वेषां प्रतिबिम्बनम्" इति कारिकां प्रकृत्य तट्टीकयोः सारबोधिनी-सुधासागरयोर्बिम्ब-प्रतिबिम्बभावस्वरूपं कुवलयानन्दकृन्मतेनोपदर्शितं-"वस्तुतो भिन्नयोरप्युप-मानोपमेयधर्मयोः परस्परसादृश्यादभिन्नयोः पृथगुपादानं-बिम्बप्रतिबिम्बभावः' इत्यप्पयदीक्षिताः" इति, अत्रैव च काव्यप्रकाशोक्तं 'प्रतिबिम्बन'-मिति प्रतीकमुपादायोक्तं वामनाचार्येण-'प्रतिबिम्बनं=बिम्ब-प्रतिबिम्बभावो न त्वेकत्व-मिति, 'बिम्बं=शरीरं प्रतिबिम्बं=तत्प्रच्छाया तयोर्भावः' इति च। तस्मादलमति-दूरधावनेन यत्सिद्धं-बिम्बो वस्तुयथार्थस्वरूपं प्रतिबिम्बश्च तदाकारानुकरणमिति।

यहां काव्यप्रकाशकी "दृष्टान्तः पुनरेतेषां सर्वेषां प्रतिबिम्बनम्" इस कारिकाको अश्रित करके, उसकी सारबोधिनी और सुधासागर टीकाओंमें 'बिम्ब-प्रतिबिम्ब भाव' शब्दकी व्याख्या, प्रमाण रूपसे कुवलयानन्दकार,अप्पय दीक्षितके सिद्धान्तको लेकर की है कि-"वास्तव में भिन्न भिन्न उपमानत्व और उपमेयत्वका, परस्परकी तुलनाके कारण अभिन्न मानकर अलग-अलग कथन करना बिम्ब-प्रतिबिम्ब भाव है॥"

इसके अतिरिक्त काव्यप्रकाशकी उपर्युक्त कारिकामें जो 'प्रति-बिम्बन' शब्द आया है उस प्रतीक (अंश)को लेकर वामनाचार्यने कहा है-'प्रतिबिम्बनका अर्थ बिंम्ब-प्रतिबिम्ब भाव है, दोनोंकी एकता नहीं। बिम्ब शरीर है और प्रतिबिम्ब शरीरकी प्रच्छाया है, वही दोनों बिम्ब-प्रतिबिम्ब होते हैं। अस्तु। बहुत दूर जानेसे क्या लाभ ? यह

અહીં કાવ્યપ્રકાશની "दृष्टान्तः पुनरेतेषां सर्वेषां प्रतिबिम्बनम्" એ કારિકાને અનુસરીને, તેની સારબોધિની અને સુધાસાગર ટીકાઓમાં "બિંબ-પ્રતિબિંબભાવ" શબ્દની વ્યાખ્યા, પ્રમાણરૂપે કુવલયાનન્દકાર અપ્પય દીક્ષિતના સિદ્ધાન્તને લઈને કરી છે કે "વસ્તુતઃ ભિન્ન ભિન્ન ઉપમાનત્વ અને ઉપમેયત્વનું, પરસ્પરની તુલનાને કારણે અભિન્ન માનીને અલગ-અલગ કથન કરવું એ બિંબ-પ્રતિબિંબભાવ છે."

એ ઉપરાંત કાવ્યપ્રકાશની ઉપર કહેલી કારિકામાં જે 'प्रतिबिम्बन' શબ્દ આવ્યો છે એ પ્રતીક (અંશ)ને લઇને વામનાચાર્યે કહ્યું છે કે-પ્રતિ-બિંબનનો અર્થ બિંબ-પ્રતિબિંબ ભાવ છે, બેઉની એકતા નહિ. બિંબ શરીર છે અને પ્રતિબિંબ શરીરની પ્રતિછાયા છે; એ બેઉ બિંબ-પ્રતિબિંબ બને છે. અસ્તુ. બહુ દૂર જવાથી શો લાભ ? એ તો સિદ્ધ થઇ ચૂક્યું જ

अत एव 'तं गच्छामिणं समणं भगवं महावीरं वंदामि णमंसामि सक्कारेमि सम्माणेमि कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं०' इति राजप्रश्नीयव्याख्यायां-'कल्याणं कल्याणकारित्वात्, मङ्गलं दुरितोपशमकारित्वात्, दैवतं=देवं-त्रैलोक्याधिपतित्वात्, चैत्यं सुप्रशस्तमनोहेतुत्वा '-दित्युक्त्या 'चैत्यः साक्षाज्जिनभगवान्न तु तत्प्रतिमे '-ति स्पष्टमभिहितमाचार्यमलयगिरिणापि ।

ननु चैत्यो जिनः स इव प्रतिकृतिश्चैत्यो मूर्त्तिः 'इवे प्रतिकृतौ' (५।३।९६) इति विहितस्य कनः 'जीविकार्थे चापण्ये' (५।३।९९) इत्यनेन लुप्तत्वात्,

---

सिद्ध तो हो ही चुका कि वस्तुका यथार्थ स्वरूप बिम्ब है और वस्तुके आकारकी नकल प्रतिबिम्ब है । इसीलिए आचार्य मलयगिरिने रायपसेणी सूत्रकी टीकामें "तं गच्छामिणं" इत्यादि पदोंकी व्याख्या करते हुए कहा है-"कल्याणकारी होनेसे कल्याण, पापोंके नाशक होनेसे मंगल, तीन लोकके स्वामी होनेसे देव और सुप्रशस्त मनके कारण होनेसे भगवान चैत्य हैं।" इस कथनसे स्पष्ट सिद्ध होता है कि-मलयगिरि आचार्यने भी साक्षात् भगवान्को ही चैत्य कहा है-उनकी प्रतिमाको नहीं कहा ।

शंका-बस, चैत्यका अर्थ हुआ जिनेन्द्र, और जिनेन्द्रके समान उनकी प्रतिकृतिको भी चैत्य कह सकते हैं। क्योंकि व्याकरणके नियमसे 'इवे प्रतिकृतौ' (५।३।९६), इस सूत्रसे विधान किये हुए 'कन्' प्रत्ययका 'जीविकार्थे चापण्ये' (५।३।९९) सूत्रसे लोप होकर 'चैत्य' बन जायगा। जैसे-वासुदेवकी प्रतिकृतिको वासुदेव कहते हैं।

છે કે વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ બિંબ છે અને વસ્તુના આકારની નકલ એ પ્રતિબિંબ છે. એથી આચાર્ય મલયગિરિએ રાયપસેણી સૂત્રની ટીકામાં "तंगच्छामिणं-०" ઇત્યાદિ પદોની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે "કલ્યાણકારી હોવાથી કલ્યાણ, પાપોના નાશક હોવાથી મંગલ, ત્રણ લોકના સ્વામી હોવાથી દેવ અને સુપ્રશસ્ત મનના કારણ હોવાથી ભગવાન્ ચૈત્ય છે" આ કથનથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે-મલયગિરિ આચાર્યે પણ સાક્ષાત્ ભગવાન્‌ને જ ચૈત્ય કહ્યા છે, એમની પ્રતિમાને નથી કહ્યા.

શંકા—બસ, ચૈત્યનો અર્થ થયો જિનેન્દ્ર, અને જિનેન્દ્રની સમાન તેમની પ્રતિકૃતિને પણ ચૈત્ય કહી શકાય છે, કારણકે વ્યાકરણના નિયમાનુસાર 'इवे प्रतिकृतौ' (५-३-९६), એ સૂત્રથી વિધાન કરેલા 'कन्' પ્રત્યયનો

यथा वासुदेवस्य प्रतिकृतिर्वासुदेवः' इत्यादीति चेद्धन्त मस्खलितो भवानभिप्रायात्, ' जीविकार्थे चापण्ये ' इत्यस्य हि ' जीविकार्थे यदविक्रीयमाणं तस्मिन् वाच्ये कनो- लुप्' इत्यर्थस्ततश्च यत्र प्रतिमया जीविकानिर्वाहो न तु मूर्त्तिविक्रयस्तत्रैव कन्- प्रत्ययस्य लुब्-नान्यत्र, तदुक्तमत्रैव सूत्रे सिद्धान्तकौमुद्याम्-" दैवलकानां जीविका- र्थासु देवप्रतिकृतिष्विद " मिति तत्किं जीविकानिर्वाहहेतुः कल्पते मूर्त्तिर्भवते ?।

समाधान-आप असली अभिप्रायको भूल गये हैं। ' जीविकार्थे चापण्ये ' इस सूत्रसे जो प्रतिमा जीविकाके लिए हो, परन्तु बेचनेकी न हो, उस अर्थमें कन् प्रत्ययका लोप होता है। अन्य किसी भी अर्थमें लोप नहीं होगा। इस बातको इसी सूत्रकी टीकामें सिद्धान्तकौमुदी- कारने स्पष्ट कर दी है कि-" दैवलकानां जीविकार्थासु देवप्रतिकृति- ष्विदम् " अर्थात् यह सूत्र देवलकों (देवलके पूजारियों)की जीविकाके लिए बनाई गई देवप्रतिमाओंके संबन्धमें है, अन्यथा (' चैत्यकी प्रतिमा ' इस अर्थमें) ' चैत्यक ' होगा किन्तु ' चैत्य ' नहीं । इस अवस्थामें क्या यह प्रतिमा जीविकानिर्वाहके लिए मानी जाती है, जिससे ' कन् ' प्रत्ययका लोप करते हो ?।

'जीविकार्थे चापण्ये' (५-३-९९), सूत्रथी લોપ થઈને चैत्य બની જશે. જેમકે- વાસુદેવની પ્રતિકૃતિને વાસુદેવ કહે છે.

સમાધાન—આપ ખરા અભિપ્રાયને ભૂલી ગયા છો. 'जीविकार्थे चापण्ये' એ સૂત્રથી જે પ્રતિમા જીવિકાને માટે હોય, પરન્તુ વેચવાની ન હોય, એ અર્થમાં कन् પ્રત્યયનો લોપ થાય છે. બીજા કોઈ પણ અર્થમાં લોપ નહિ થાય. એ વાત એ સૂત્રની ટીકામાં સિદ્ધાન્ત કૌમુદીકારે સ્પષ્ટ કરી છે કે- " दैवलकानां जीविकार्थासु देवप्रतिकृतिष्विदम् " અર્થાત્-દેવલકો (દેવળના પૂજારિયો)ની જીવિકાને માટે બનાવેલી દેવપ્રતિમાઓના સંબંધમાં છે. અન્યથા (" ચૈત્યની પ્રતિમા " એ અર્થમાં) " ચૈત્યક " થશે, પરન્તુ " ચૈત્ય " નહિ. એ સ્થિતિમાં શું એ પ્રતિમા જીવિકાનિર્વાહને માટે માનવામાં આવે છે, કે જેથી कन् પ્રત્યયનો લોપ કરો છો?

ननु येषु येषु साक्षात् परम्परया वा चयनक्रियायोगस्तेषामेव यज्ञस्थानादीनां चैत्यशब्देन ग्रहणं संभवति न तु भवदुक्तरीत्या साधोरिति चेत्प्रतिमायाः कथमिति विभावयतु भवान्, प्राग्दर्शितानि च प्रमाणानि क्रोडीकृत्य व्याकरणमनुसंधत्तां यतो न केवलं 'चिञ् चयने' इत्यस्मादेव धातोश्चैत्यशब्दसिद्धिरपितु 'चिती संज्ञाने' इत्यस्मादपि, ततश्च 'यथार्थे शब्दव्युत्पत्तिः' इत्यभियुक्तोक्तेरर्थमनुरुध्यैव व्युत्पत्तिरनुसरणीयेतीह 'चिती संज्ञाने' इत्यस्मादेव धातोर्निर्वचनप्रकारो नतु 'चिञ् चयने' इत्यस्मात्, संज्ञानं च सम्यग्ज्ञानं चैतन्यं वा, अस्तु वा 'चिञ् चयने'

शंका-जिन-जिनमें साक्षात् या परम्परासे चयन क्रियाका योग है उन सब यज्ञस्थान आदिका 'चैत्य' शब्दसे ग्रहण होता है, किन्तु आपके कथनानुसार साधुका ग्रहण नहीं हो सकता।

समाधान-तो प्रतिमाका ग्रहण कैसे होता है? यह आप विचारिये और पहले दिए हुए प्रमाणोंको लक्ष्यमें लेकर व्याकरणकी तर्फ ध्यान दीजिए कि 'चैत्य' शब्द न केवल 'चिञ् चयने' धातुसे ही बनता है, किन्तु 'चिती सञ्ज्ञाने' धातुसे भी बनता है। "शब्दोंकी व्युत्पत्ति, अर्थके अनुसार होनी चाहिए" इस मान्यताके अनुसार अर्थको ध्यानमें रख कर व्युत्पत्ति करनी चाहिए, अतः यहां 'चिती संज्ञाने' इस धातुसे ही 'चैत्य' शब्द बनाना चाहिए 'चिञ् चयने' धातुसे नहीं, क्योंकि संज्ञानका अर्थ सम्यग्ज्ञान या चैतन्य होता है। अथवा 'चिञ्

શંકા—જેમાં જેમાં સાક્ષાત્ યા પરંપરાથી ચયન ક્રિયાનો યોગ છે, એ સર્વ યજ્ઞ-સ્થાન આદિનું "ચૈત્ય" શબ્દથી ગ્રહણ થાય છે, પરન્તુ આપના કથનાનુસાર "સાધુ" શબ્દનું ગ્રહણ નથી થઇ શકતું.

સમાધાન—તો પ્રતિમાનું ગ્રહણ કેવી રીતે થાય છે, તે આપ વિચારી જુઓ; અને પહેલાં આપેલાં પ્રમાણોને લક્ષ્યમાં લઈને વ્યાકરણની તરફ ધ્યાન આપો કે "ચૈત્ય" શબ્દ કેવળ "चिञ् चयने" ધાતુથી જ બનતો નથી, પરંતુ "चिती सञ्ज्ञाने" ધાતુથી પણ બને છે. "શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ અર્થને અનુસરીને થવી જોઇએ" એ માન્યતાનુસાર અર્થને ધ્યાનમાં રાખીને વ્યુત્પત્તિ કરવી જોઈએ; એટલે અહી "चिती सञ्ज्ञाने" એ ધાતુમાંથી જ "ચૈત્ય" શબ્દ બનાવવો જોઈએ, "चिञ् चयने" ધાતુમાંથી નહિ, કારણકે સંજ્ઞાનનો અર્થ સમ્યગ્જ્ઞાન યા ચૈતન્ય થાય છે. અથવા "चिञ् चयने" ધાતુ-

इत्येतन्मूलिकैव निरुक्तिश्चीयन्ते ज्ञानादयो गुणा अनेनेत्यर्थात् व्युत्पत्तिर्हि शब्दानां यथाकल्पनं भिद्यते, नानार्थकानां तु प्रवृत्तिनिमित्तमपि, तथा चात्र ज्ञानवत्त्वं प्रवृत्तिनिमित्तमादाय साधौ चैत्यशब्दप्रवृत्तिः, यद्वा निरूढशब्दानामर्थप्रत्यायने शास्त्राभिधानादिप्रसिद्धिरेव प्रवृत्तिनिमित्तमितरथा गो-गवय-कुशल-शङ्ख-शण्ढादिशब्देष्वर्थव्यभिचारो भवता कालत्रयेऽपि दुर्निवारः प्रसज्जेत, न ह्येतेषु व्युत्पत्त्योपलक्ष्यमाणा,-गमन-गोप्राप्ति-कुशग्रहण-शमनादयः क्रियाः प्रवृत्तिनिमित्ततया घटन्ते शयनादि-

चयने ' धातुसे भी बना सकते हैं, वहां इसका अर्थ यह होगा कि 'जिसके द्वारा ज्ञानादि गुणोंका चयन होता है उसे चैत्य कहते हैं। कल्पनाके अनुसार व्युत्पत्तिमें भेद हो जाया करता है, और अनेकार्थकोंका प्रवृत्ति-निमित्त भी भिन्न-भिन्न होता है। अत एव यहाँ 'ज्ञानवत्त्व' इस प्रवृत्ति निमित्तको लेकर 'साधु' अर्थमें 'चैत्य' शब्दकी प्रवृत्ति होती है। अथवा जो रूढ शब्दोंकी शास्त्र आदिमें जिस अर्थमें प्रसिद्धि है वही प्रसिद्धि उनका प्रवृत्ति-निमित्त है। यदि ऐसा न माना जाय तो 'गो, गवय, कुशल, शंख, शंढ आदि' शब्दोंमें अर्थ उलट-पलट होगा और उसे आप तीन कालमें रोक नहीं सकेंगे। 'गो'का अर्थ है जो गमन करे, 'गवय'का अर्थ है 'गो'की प्राप्ति, 'कुशल'का अर्थ है कुश (डाभ)को लानेवाला, 'शंख' और 'शंढ'का अर्थ है शमन करनेवाला। इनमें प्रवृत्तिनिमित्त नहीं घटता है। यदि प्रवृत्तिनिमित्तसे ही व्यवहार माना जाय तो गाय जिस समय गमन न कर रही हो-सोती

માંથી પણ બનાવીએ, તો તેનો અર્થ એવો થશે કે "જેની દ્વારા જ્ઞાનાદિ ગુણોનું ચયન થાય છે તેને ચૈત્ય કહે છે." કલ્પનાને અનુસરીને વ્યુત્પત્તિમાં ભેદ થયા કરે છે, અને અનેકાર્થકોનું પ્રવૃત્તિ-નિમિત્ત પણ જૂદું જૂદું હોય છે. એટલે અહી 'જ્ઞાનવત્ત્વ' એ પ્રવૃત્તિ નિમિત્તને લઇને 'સાધુ' અર્થમાં ચૈત્ય શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે. અથવા જે રૂઢ શબ્દોની શાસ્ત્રાદિમાં જે અર્થમાં પ્રસિદ્ધિ છે તે પ્રસિદ્ધિ એનું પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત છે. જો એમ ન માનવામાં આવે તો "ગો, ગવય, કુશલ, શંખ, શંઢ" આદિ શબ્દોમાં અર્થ ઉલટપાલટ થઇ જશે અને આપ તેને ત્રણ કાળમાં રોકી નહિ શકો. 'ગો' નો અર્થ જે ગમન કરે તે, 'ગવય'નો અર્થ છે ગાની પ્રાપ્તિ, 'કુશલ'નો અર્થ છે કુશ (ડાભ)ને લાવનાર, 'શંખ' અને 'શંઢ'નો અર્થ છે શમન કરનાર, એમાં પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત ઘટતું-બંધ બેસતું નથી. જો પ્રવૃત્તિ નિમિત્તથી જ વ્યવહાર માનવામાં આવે તો ગાય જે સમયે ગમન ન કરતી હોય-

कालेऽपि सास्नादिमत्त्वमात्रमर्थमभिप्रेत्य गवादिशब्दानां प्रवृत्तेर्दर्शनात्, किञ्चैवं सति "चैत्योद्देशिकस्य=साधूनुद्दिश्य कृतस्य" इति प्रागुक्तं बृहत्कल्पभाष्यमप्यसामञ्जस्यमापद्येतेत्यास्तां विस्तरः ॥

पूर्वं=प्रथमम् अनालापकैः=मया सह भाषणमकुर्वद्भिः, 'सहार्थे तृतीया.' आलपितुं=सकृद्भाषितुं, संलपितुं=पुनः पुनर्भाषितुम्, 'अणालत्तेणं' इत्यत्र क्तप्रत्ययैकवचने त्वार्षत्वात्। 'तेषा'-मिति तच्छब्दोऽत्राव्यवहितपूर्वनिर्दिष्टत्वावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्नार्थवाचकः, सम्बन्धसामान्ये च षष्ठी, ततश्च तेषामित्यस्य अन्ययूथिकपरिगृहीतेभ्योऽवसन्नपार्श्वस्थादिभ्यश्च साधुभ्य इत्यर्थः। अशनं वा पानं वा खाद्यं वा स्वाद्यं वा दातुं=सकृद्वितरीतुम्, अनुप्रदातुम्=असकृद्वितरीतुं 'मे न कल्पते' इति पूर्वोक्तेनैव सम्बन्धः, तैर्थिकान्तरपरिगृहीतत्वादिकारणेन जिनसाधुभ्यो दातुं कल्पत इत्यस्य तु कथैव केत्यर्थापत्त्याऽन्ययूथिकानां व्यावृत्तिः। गुरुबुद्ध्या दानस्यैवैष निषेधस्तेन करुणाभावेन तु यथेष्टं तेभ्योऽपि दद्यादेव, करुणादानस्य पात्रापात्रसाधारणप्राणिविषयकत्वात्, यदुक्तम्—

हो उस समय उसे गो नहीं कहना चाहिए। परन्तु सास्नादिमत्त्व (गलेमें लटकती हुई कम्बल आदि)के कारण उसे उस समय भी गो कहते हैं, इस लिए शास्त्र, कोष आदिमें जो अर्थ प्रसिद्ध हो गया है वही रूढ शब्दोंका प्रवृत्ति-निमित्त मानना चाहिए। एक बात और है-ऐसा माननेसे ही पूर्वोक्त बृहत्कल्प भाष्य भी ठीक बैठता है, जिसमें लिखा है कि 'चैत्यको उद्देश करके' अर्थात्-साधुओंके लिए किये गये अशन आदिका। यदि चैत्यका अर्थ साधु नहीं मानोगे तो यह भाष्य असंगत हो जायगा। बस अब अधिक विस्तार नहीं करते।

સૂતી હોય, તે સમયે તેને 'ગો' ન કહેવી જોઇએ, પરંતુ સાસ્નાદિમત્ત્વ (ગળામાં લટકતી કમ્બલ આદિ)ને કારણે તેને તે સમયે પણ ગો કહે છે, તેથી શાસ્ત્ર, કોષ આદિમાં જે અર્થ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયો છે તેજ રૂઢ શબ્દોનું પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત માનવું જોઈએ. એક બીજી વાત પણ એ છે કે-એમ માનવાથી જ પૂર્વોક્ત બૃહત્કલ્પ ભાષ્ય પણ બરાબર બંધ બેસે છે, જેમાં લખ્યું છે કે-"ચૈત્યને ઉદ્દેશ કરીને" અર્થાત્-સાધુઓને માટે તૈયાર કરવામાં આવેલા અશનાદિનું. જો ચૈત્યનો અર્થ સાધુ નહિ માનો તો એ ભાષ્ય અસંગત થઇ જશે. બસ, હવે વધુ વિસ્તાર કરતા નથી.

" परउत्थियाइदाणं, गुरुबुद्धीए णिसेहियं होई।
अणुकम्पादाणं पुण जिणेहिं कत्थवि णो णिसिद्धं ॥१॥ "

छाया–परयूथिकादिदानं, गुरुबुद्धया निषेधितं भवति।
अनुकम्पादानं पुनर्जिनैः कुत्रापि नो निषिद्धम् ॥ १ ॥

किं सर्वत्र न कल्पते ? नेत्याह–' नान्यत्रे '-ति राजकृतोऽभियोगः=अभिभवः (पारवश्यं) राजाभियोगस्तस्मादन्यत्र न कल्पते इत्यर्थः। गणाभियोगात्=सङ्घाभिभवात्, बलाभियोगात्=बलवदभिभवात्, देवताभियोगात्=देवताभिभवात्, ' गुर्वि '-ति-गुरवो=मातापितृप्रभृतयस्तेषां निग्रहः=पारवश्यं-गुरुनिग्रहस्तस्मात्, ' वृत्ती '-ति वृत्तिः आजीविका तस्याः कान्तारं=दुर्गमार्गः–जीवननिर्वाहाभावस्तस्मात्।

राजाभिभव-गणाभिभव-बलवदभिभव-देवताभिभव-गुरुनिग्रह-वृत्तिकान्तारेषु तु तैः सहापि वन्दनादिः कल्पत एवेति समुदितोऽर्थः। एषु प्राकृते तृतीया तु पञ्चम्यर्थे ॥ ५८ ॥

यहां मूल पाठमें अन्ययूथिकोंको अन्न-पानका दान निषिद्ध बताया है, इसका कारण यह है कि यहाँ लोकोत्तर धर्मका व्याख्यान है, अतः गुरुबुद्धिके अभिप्रायसे ही यहां निषेध है, करुणा-भावसे दानका निषेध नहीं है। करुणा-दानमें पात्र-अपात्रका विचार नहीं होता, वह सब प्राणियोंको देने योग्य है। कहा भी है—

"अनुकम्पा-दानको जिनेन्द्र भगवान्ने कहीं कभी निषिद्ध नहीं बताया है ॥ १ ॥"

बाकी सब सूत्रका अर्थ पहले आ चुका है ॥ ५८ ॥

અહીં મૂળ પાઠમાં અન્યયૂથિકોને અન્ન-પાનના દાનને નિષિદ્ધ બતાવેલુ છે, તેનું કારણુ એ છે કે અહીં લોકોત્તર ધર્મનું વ્યાખ્યાન છે. એટલે ગુરૂબુદ્ધિના અભિપ્રાયે કરીને જ અહીં નિષેધ છે. કરૂણાભાવથી દાનનો નિષેધ નથી. કરૂણાદાનમાં પાત્ર-અપાત્રનો વિચાર નથી થતો, તે બધાં પ્રાણીઓને આપવા યોગ્ય છે. કહ્યું છે કે–

" અનુકંપાદાનને જિનેન્દ્ર ભગવાને ક્યાંય ક્યારે પણ નિષિદ્ધ નથી બતાવ્યું. " (૧)

બાકી બધાં સૂત્રોનો અર્થ પહેલાં આવી ગયો છે. (૫૮)

मूलम्--तएणं सा सिवानंदा भारिया आणंदेणं समणोवासएणं एवंवुत्ता समाणा हट्टतुट्ठा कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी-" खिप्पामेव लहुकरण० " पज्जुवासइ ॥ ५९ ॥

तएणं समणे भगवं महावीरे सिवानंदाए तीसे य महइ जाव धम्मं कहेइ ॥ ६० ॥ तएणं सा सिवानंदा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठ जाव गिहि-धम्मं पडिवज्जइ, पडिवज्जित्ता तमेव धम्मियं जाणप्पवरं दुरुहइ, दुरुहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया ॥ ६१ ॥

छाया—ततः सा शिवानन्दा भार्या आनन्देन श्रमणोपासकेन एवमुक्ता सती हृष्टतुष्टा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वैवमवादीत्—" क्षिप्रमेव लघुकरण " यावत् पर्युपास्त ॥ ५९ ॥

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः शिवानन्दायै तस्यां च महति—यावद् धर्मं कथयति ॥६०॥ ततः खलु सा शिवानन्दा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्ट-यावद् गृहिधर्मं प्रतिपद्यते, प्रतिपद्य तदेव धार्मिकं यान-प्रवरमारोहति, आरुह्य यस्या एव दिशः प्रादुर्भूता तामेव दिशं प्रतिगता ॥ ६१ ॥

टीका—शब्दयति=आह्वयति । ' याव '-दिति-अत्रत्य-यावच्छब्दवाच्याश्च सप्तमाध्ययने स्फुटीभविष्यन्ति ॥ ५९ ॥

' तएणं सा ' इत्यादि ॥ ५९ ॥

आनन्द श्रावकका कथन सुनकर भार्या शिवानन्दा हृष्ट तुष्ट हुई और कौटुंबिक पुरुषोंको बुलाया और बुलाकर कहा—लघुकरण—हलके उपकरणोंवाला (रथ) यावत् पर्युपासना की। यहाँ 'जाव' (यावत्) शब्दसे जितना अर्थ संगृहीत किया है वह सातवें अध्ययनमें स्पष्ट किया जायगा ॥ ५९ ॥

' तएणं सा ' ઇત્યાદિ (૫૯)

આનંદ શ્રાવકનું કથન સાંભળીને ભાર્યા શિવાનંદા હૃષ્ટતુષ્ટ થઇ અને કૌટુંબિક પુરૂષોને બોલાવીને કહ્યું:—લઘુકરણ—હલકાં ઉપકરણોવાળો (રથ) યાવત્ પર્યુંપાસના કરી. 'જાવ' (યાવત્) શબ્દથી જેટલો અર્થ સંગૃહીત કર્યો છે તે સાતમા અધ્યયનમા સ્પષ્ટ કરવામાં આવશે. (૫૯).

मूलम्—भंते-त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—"पहूणं भंते! आणंदे समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे जाव पव्वइत्तए?"। "नो तिणट्ठे समट्ठे गोयमा! आणंदेणं समणोवासए बहूइं वासाइं समणोवासगपरियायं पाउणिहिइ, पाउणित्ता जाव सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववज्जिहिइ।" तत्थणं अत्थेगइयाणं

छाया—हे भदन्त! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वैवमवादीत्—"प्रभुः खलु भदन्त! आनन्दः श्रमणोपासको देवानुप्रियाणामन्तिके मुण्डो यावत्प्रव्रजितुम्?।" "नायमर्थः समर्थः, गौतम! आनन्दः खलु श्रमणोपासक बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयिष्यति, पालयित्वा यावत्सौधर्मे कल्पेऽरुणाभे विमाने देवतयोत्पत्स्यते। तत्र खलु

टीका—'तस्या'—मिति-व्याख्यातोऽयं पाठः प्रागानन्दोद्देश्यकधर्मकथोपदेशप्रकरणे। निशम्य=हृदि निधाय। धार्मिकं=धर्मः प्रयोजनमस्य तद् यानप्रवरम्=उत्तमं रथम्। प्रादुर्भूता=आगता। स्पष्टाः शिष्टाः॥ ६०॥ ६१॥

'तएणं समणे' इत्यादि॥ ६०। ६१॥

इसके बाद श्रमण भगवान् महावीरने शिवानन्दाके लिए बड़ी परिषद्में यावत् धर्मका कथन किया॥ ६०॥ तब शिवानन्दा श्रमण भगवान् मदावीरके समीप धर्म श्रवण करके और हृदयमें धारण करके हृष्ट तुष्ट हुई यावत् उसने गृहस्थ धर्मको स्वीकार किया। गृहस्थ धर्म स्वीकार करके उसी धार्म्मिक उत्तम रथ पर सवार हुई। सवार होकर जिस ओरसे आईथी उसी ओर चली गई॥ ६१॥

'तएणं समणे'-ઇત્યાદિ (૬૦-૬૧)

ત્યારપછી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે શિવાનંદાને માટે મોટી પરિષદ્માં યાવત્ ધર્મનું કથન કર્યું (૬૦). એટલે શિવાનંદા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપે ધર્મને શ્રવણ કરીને અને હૃદયમાં ધારણ કરીને હૃષ્ટતુષ્ટ થઇ યાવત્ એણે ગૃહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકારીને તે ધાર્મિક ઉત્તમ રથમાં બેઠી. બેસીને જે બાજુએથી આવી હતી તે બાજુએ ચાલી ગઇ. (૬૧).

देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता, तत्थणं आणंदस्सवि समणोवासगस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता ॥ ६२ ॥

छाया.

अस्त्येककानां देवानां चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता, तत्र चाऽऽनन्दस्यापि श्रमणोपासकस्य चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता" ॥ ६२ ॥

टीका-'अय'-मिति त्वयोक्तः। समर्थः=युक्तः। श्रमणोपासकपर्यायं=श्रमणोपासकत्वम् ॥ ६२ ॥

'भंते-त्ति' इत्यादि ॥ ६२ ॥

'भगवन्!' इस प्रकार भगवान् गौतमने श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना की नमस्कार किया, और वन्दना-नमस्कार करके इस प्रकार कहने लगे-

"हे भगवन्? क्या आनन्द श्रावक देवानुप्रियके समीप प्रव्रजित होनेको समर्थ है?" (भगवान्ने कहा)-"हे गौतम! ऐसा नहीं है, आनन्द श्रावक बहुत वर्षों पर्यन्त श्रावकपन पालन करेगा, और पालन करके सौधर्मकल्पके अरुणाभ विमानमें देवतारूपसे उत्पन्न होगा। वहाँ कितनेक देवताओंकी स्थिति चार पल्योपमकी कही गई है, तदनुसार आनन्द श्रावककी भी चार पल्योपमकी स्थिति कही गई है (होगी)।" ॥ ६२ ॥

'भंते-त्ति'-ઇત્યાદિ (૬૨)

'ભગવન્ !' એ પ્રમાણે ભગવાન્ ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના કરી, નમસ્કાર કર્યા અને વંદના-નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યાઃ-" હે ભગવન્ ! આનંદ શ્રાવક દેવાનુપ્રિયની સમીપે પ્રવ્રજિત થવાને શું સમર્થ છે ?" (ભગવાને કહ્યું:—) "હે ગૌતમ ! એમ નથી, આનંદ શ્રાવક ઘણાં વર્ષો સુધી શ્રાવકપણું પાળશે અને પાળીને સૌધર્મકલ્પના અરૂણાભ વિમાનમાં દેવતારૂપે ઉત્પન્ન થશે. ત્યાં કેટલાએક દેવતાઓની સ્થિતિ ચાર પલ્યોપમની કહી છે, તદનુસાર આનંદ શ્રાવકની પણ ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે (થશે)" (૬૨).

मूलम्—तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ बहिया जाव विहरइ ॥ ६३ ॥ तएणं से आणंदे समणोवासए जाए अभिगयजीवाजीवे जाव पडिलाभेमाणे विहरइ ॥ ६४ ॥ तएणं सा सिवानंदा भारिया समणोवासिया जाया जाव पडिलाभेमाणी विहरइ ॥ ६५ ॥ तएणं तस्स आणंदस्स समणोवासगस्स उच्चावएहिं सील०वय-गुण-वेरमण-पच्चक्खाणपोसहोववासेहिं अप्पाणं भावेमाणस्स चोद्दस संवच्छराइं वइक्कंताइं । पण्णरसमस्स संवच्छरस्स अंतरा वट्टमाणस्स अन्नया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए (पत्थिए) मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था—"एवं खलु अहं वाणियगामे नयरे बहूणं राईसर जाव सयस्सवि य णं कुडुंबस्स जाव आधारे । तं एएणं वक्खेवेणं अहं नो संचाएमि समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए । तं सेयं खलु ममं कल्लं जाव जलंते विउलं असणं४ जहा पूरणो जाव जेट्ठपुत्तं

छाया—ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदापि बहिर्यावद् विहरति ॥ ६३ ॥ ततः खलु स आनन्दः श्रमणोपासको जातोऽभिगतजीवाजीवो यावत्प्रतिलाभयन् विहरति ॥६४॥ ततः खलु सा शिवानन्दा भार्या श्रमणोसिका जाता यावत्प्रतिलाभयन्ती विहरति ॥ ६५ ॥ ततः खलु तस्याऽऽनन्दस्य श्रमणोपासकस्योच्चावचैः शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपोषधोपवासैरात्मानं भावयतश्चतुर्दश संवत्सराणि व्युत्क्रान्तानि । पञ्चदशं संवत्सरमन्तरा वर्त्तमानस्यान्यदा कदापि पूर्वरात्रापरत्रकालसमये धर्मजागरिकां जाग्रतोऽयमेतद्रूप आध्यात्मिकश्चिन्तितः (प्रार्थितो) मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत—"एवं खल्वहं वाणिजग्रामे नगरे बहूनां राजेश्वर—यावत्स्वकस्यापि च खलु कुटुम्बस्य यावदाधारः, तदेतेन व्याक्षेपेणाहं नो शक्नोमि श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसंपद्य विहर्त्तुम्, तच्छ्रेयः खलु मम कल्यं यावज्ज्वलति (सति) विपुलमशनं४ यथा पूरणो यावज्ज्येष्ठ-

कुडुंबे ठवेत्ता तं मित्त जाव जेट्ठपुत्तं च आपुच्छित्ता, कोल्लाए सन्नि-वेसे नायकुलंसि पोसहसालं पडिलेहित्ता समणस्स भगवओ महा-वीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए"। एवं संपेहेइ, संपेहित्ता कल्लं विउलं तहेव जिमियभुत्तुत्तरागए तं मित्त जाव विउलेणं पुप्फ५ सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारित्ता सम्माणित्ता तस्सेव मित्त जाव पुरओ जेट्ठपुत्तं सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी—"एवं खलु पुत्ता! अहं वाणियगामे बहूणं राईसर जहाचिंतियं जाव विहरित्तए। तं सेयं खलु मम इदाणिं तुमं सयस्स कुडुंबस्स आलं-वणं४ ठवेत्ता जाव विहरित्तए"॥ ६६॥ तएणं जेट्ठपुत्ते आणंदस्स समणोवासगस्स तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ ॥ ६७॥ तएणं से आणंदे समणोवासए तस्सेव मित्तं जाव पुरओ जेट्ठपुत्तं कुडुंबे ठवेइ ठवित्ता एवं वयासी—" मा णं देवाणुप्पिया! तुब्भे अज्ज-प्पभिइं केइ मम बहूसु कज्जेसु जाव पुच्छउ वा पडिपुच्छउ वा, ममं अट्ठाए असणं वा४ उवक्खडेउ वा उवकरेउ वा ॥ ६८॥

छाया.

पुत्रं कुटुम्बे स्थापयित्वा तं मित्र—यावज्ज्येष्ठपुत्रं चाऽऽपृच्छय कोल्लाके सन्निवेशे ज्ञातकुले पोषधशालां प्रतिलिख्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञ-प्तिमुपसम्पद्य विहर्त्तुम्।" एवं सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्य कल्यं विपुलं तथैव जिमितभुक्तो-त्तरागतस्तं मित्र-यावद् विपुलेन पुष्प-वस्त्र-गन्ध-माल्या-ऽलङ्कारेण च सत्करोति सम्मानयति, सत्कृत्य सम्मान्य तस्यैव मित्र-यावत्पुरतो ज्येष्ठपुत्रं शब्दायते, शब्दा-यित्वा एवमवादीत्-" एवं खलु पुत्र! अहं वणिजग्रामे बहूनां राजेश्वर-यथाचिन्तितं यावद्विहर्त्तुम्, तच्छ्रेयः खलु ममेदानीं त्वं स्वकस्य कुटुम्बस्याऽऽलम्बनं४ स्थापयित्वा यावद्विहर्त्तुम्" ॥ ६६ ॥ ततः खलु ज्येष्ठपुत्र आनन्दस्य श्रमणोपासकस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिशृणोति ॥ ६७॥ ततः खलु स आनन्दः श्रमणोपासकस्तस्यैव मित्रयावत्पुरतो ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयति, स्थापयित्वैवमवादीत्—मा खलु देवानु-प्रियाः! यूयमद्यप्रभृति केऽपि मम बहुषु कार्येषु यावत्पृच्छन्तु वा प्रतिपृच्छन्तु वा, ममार्थायाऽशनं वा पानं वा खाद्यं वा स्वाद्यं वा उपस्कुर्वन्तु वा उपकुर्वन्तु वा ॥६८॥

टीका—उच्चावचैः=अनेकप्रकारैः । शीलव्रतानि=अणुव्रतानि, गुणाः=गुणव्रतानि, विरमणं=रागादिविनिवृत्तिः, प्रत्याख्यानानि=पौरुष्यादीनि, पौषधोपवासः=प्रव्याख्यातस्वरूपस्तैः—शीलव्रतादिद्वारेत्यर्थः । अन्तरा[1]=मध्ये । 'पूर्वे'-ति-रात्रेः पूर्वं-पूर्वरात्रः=रात्रेः पूर्वो भागः, तस्मादपरः=अपरो भागः—पूर्वरात्रापरस्तस्मिन्-पूर्वरात्रापरत्र । जाग्रतः=धातूनामनेकार्थत्वादनुतिष्ठत इत्यर्थः, अत एव 'धर्मजागरिकाम्' इत्यत्र द्वितीया । आध्यात्मिकः=आत्मनि समुत्थितः, चिन्तितः=चिन्ताविषयीकृतः, मनोगतः=मनस्येवावस्थितो न तु वचनेन प्रकाशितः, समुदपद्यत=अभवत् । व्याक्षेपेण=व्यग्रतया । आन्तिकीम्=अन्तिके=निकटे भवा—आन्तिकी ताम्—भगवतः पार्श्वस्थामित्यर्थः । उपस्कुर्वन्तु=रन्धयन्तु, उपकुर्वन्तु=स्वादकद्रव्यान्तरसंयोजनेन विशिष्टगुणवत्कुर्वन्तु । अवशिष्टाः सुस्पष्टाः ॥ ६३-६८ ॥

१ अन्तराशब्दयोगे नित्यद्वितीयाप्राप्तावपि 'संवच्छरस्स' इति मूले षष्ठी त्वार्षप्रयोगात् ।

'तएणं समणे' इत्यादि ॥ ६३-६८ ॥

तदनन्तर किसी समय श्रमण भगवान् महावीर बहिं (बाहिर) यावत् विहार कर रहे थे ॥ ६३ ॥ वह आनन्द, श्रावक हो गया था, जीव अजीवको जाननेवाला यावत् प्रतिलाभ (दान) करता हुआ रहता था ॥६४॥ उसकी भार्या शिवानन्दा भी श्राविका हो गई थी जीव अजीवको जाननेवाली यावत् प्रतिलाभ (दान) करती हुई रहती थी ॥ ६५ ॥ आनन्द श्रावकको अनेक प्रकार-शीलव्रत, गुणव्रत, विरमण (वैराग्य), प्रत्याख्यान, पोषधोपवाससे आत्माको संस्कार युक्त करते हुए चौदह वर्ष व्यतीत हो गये । पन्द्रहवाँ वर्ष जब चल रहा था तो एक समय

'तएणं समणे'-ઈત્યાદિ (૬૩ થી ૬૮)

પછી કોઇ સમયે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર બહિ (બહાર) યાવત્ વિહાર કરી રહ્યા હતા. (૬૩) તે આનંદ શ્રાવક થઇ ગયો હતો, જીવ અજીવને જાણનારો યાવત્ પ્રતિલાભ (દાન) કરી રહ્યો હતો. (૬૪). તેની ભાર્યા શિવાનંદા પણ શ્રાવિકા થઇ ગઇ હતી. જીવ-અજીવને જાણનારી યાવત્ પ્રતિલાભ (દાન) કરતી રહેતી હતી. (૬૫) આનંદ શ્રાવકને અનેક પ્રકારે શીલવ્રત, ગુણવ્રત, વિરમણ (વૈરાગ્ય), પ્રત્યાખ્યાન, પોષધોપવાસથી આત્માને સસ્કારયુક્ત કરતાં ચૌદ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં. જ્યારે પંદરમું વર્ષ ચાલતું

पूर्वरात्रिके अपर (उत्तरार्ध) समयमें धर्मका अनुष्ठान करते-करते इस प्रकारका मानसिक संकल्प आत्माके विषयमें उत्पन्न हुआ-"मैं वाणिज ग्राम नगरमें बहुतसे राजा, ईश्वर यावत् आत्मीय जनोंका भी आधार हूँ, इस व्यग्रताके कारण मैं श्रमण भगवान् महावीरके समीपकी धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरनेमें समर्थ नहीं हूँ। इसलिए यह अच्छा होगा कि सूर्योदय होने पर विपुल अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य (सगा-संबन्धी आदिको जिमाकर) पूरण श्रावककी तरह यावत् ज्येष्ठ पुत्रको कुटुम्बमें स्थापित करके मित्रों यावत् ज्येष्ठ पुत्रसे पूछकर कोल्लाक सन्निवेशमें ज्ञातकुलकी पोषधशालाका प्रतिलेखन कर श्रमण भगवान् महावीरके समीपकी धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार कर विचरूँ!" उसने ऐसा विचार किया, विचार कर दूसरे दिन मित्र आदिको विपुल अशन पान खाद्य स्वाद्य जिमानेके बाद पुष्प, वस्त्र, गन्ध, माला और अलंकारोंसे उनका सत्कार किया सन्मान किया। सत्कार-संमान करके उन मित्रों आदिके समक्ष अपने ज्येष्ठ पुत्रको बुलवाया, बुलवाकर कहा-"बेटे! मैं वाणिज ग्राम नगरमें बहुतसे राजा ईश्वर आदिका आधार हूँ यावत् मैं ऐसा विचार कर रहना चाहता हूँ अतः मेरे लिए यही अच्छा है कि

હતું ત્યારે એક સમયે પૂર્વ રાત્રિના ઉત્તરાર્ધ સમયમાં ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરતાં કરતાં આત્માના વિષયમાં એ પ્રકારનો માનસિક સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો કે "હું વાણિજગ્રામ નગરમાં ઘણા રાજા, ઇશ્વર યાવત્ આત્મીય જનોનો પણ આધાર છું, એ વ્યગ્રતાને કારણે હું શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સમીપેની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિને સ્વીકારીને વિચરવામા સમર્થ નથી. તેથી એજ સારૂં છે કે-સૂર્યોદય થતાં ખૂબ અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય (સંબંધી વગેરેને જમાડીને) પૂરણ શ્રાવકની પેઠે યાવત્ જ્યેષ્ઠ પુત્રને કુટુંબમાં સ્થાપિત કરી મિત્રો યાવત્ જ્યેષ્ઠ પુત્રને પૂછી કોલ્લાક સંનિવેશમાં જ્ઞાતકુલની પોષધશાળાનું પ્રતિલેખન કરી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપેની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકારી હું વિચરૂં." તેણે એવો વિચાર કર્યો, વિચારીને બીજે દિવસે મિત્ર આદિને ખૂબ અશન પાન ખાદ્ય સ્વાદ્ય જમાડી પુષ્પ, વસ્ત્ર, ગંધ, માલા અને અલંકારોથી એમનો સત્કાર કર્યો, સન્માન કર્યું. સત્કાર-સન્માન કરીને એ મિત્રો આદિની સમક્ષ પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને બોલાવ્યો અને કહ્યું : "પુત્ર! હું વાણિજગ્રામ નગરમાં ઘણા રાજા ઇશ્વર આદિનો આધાર છું, યાવત્ હું આવો વિચાર કરી રહેવા ચાહું છું, માટે મારે માટે એજ સારૂં છે કે હું હવે તમને

मूलम्—तएणं से आणंदे समणोवासए जेट्ठपुत्तं मित्तणाइं आपुच्छइ, आपुच्छित्ता सयाओ गिहाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता वाणियगामं नयरं मज्झं-मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव कोल्लाए सन्निवेसे, जेणेव नायकुले जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता पोसहसालं पमज्जइ, पमज्जित्ता उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ, पडिलेहित्ता दब्भसंथारयं संथरइ, संथरित्ता दब्भसंथारयं दुरुहइ, दुरुहित्ता पोसहसालाए पोसहिए

छाया—ततः खलु स आनन्दः श्रमणोपासको ज्येष्ठपुत्रं मित्रज्ञातिमापृच्छति, आपृच्छय स्वकाद् गृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य वाणिजग्रामं नगरं मध्यंमध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य येनैव कोल्लाकः सन्निवेशः, येनैव ज्ञातकुलं, येनैव पोषधशाला तेनैवोपागच्छति, उपागत्य पोषधशालां प्रमार्जयति, प्रमार्ज्योच्चारप्रस्रवणभूमिं प्रतिलेखयति, प्रतिलेख्य दर्भसंस्तारकं संस्तृणाति, संस्तीर्य दर्भसंस्तारकं दूरोहति, दूरुह्य पोषधशालायां पौषधिको दर्भसंस्तारोपगतः श्रमणस्य भगवतो महावीर-

---

मैं अब तुम्हें अपने कुटुम्बका भार देकर विचरूं ॥ ६६ ॥" तब आनन्द श्रमणोपासकके इस कथनको बड़े बेटेने 'तथेति' (जैसी आपकी इच्छा) कह कर विनयके साथ स्वीकार किया ॥ ६७॥ तदनन्तर आनन्द श्रावकने उन मित्र आदिके समक्ष ही अपने बड़े लड़केको कुटुम्बमें स्थापित किया और स्थापित करके सबसे इस प्रकार कहा—हे देवानुप्रियो ! आजसे तुम लोग किसीभी कार्यमें मुझसे एक वार या वार-वार मत पूछना, और न मेरे लिए अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य बनाना, न उन्हें मेरे वास्ते स्वादिष्ट करना ॥ ६८ ॥

આપણા કુટુંબનો ભાર સોંપીને વિચરૂં." (૬૬). ત્યારે આનંદ શ્રમણોપાસકના એ કથનને વડા પુત્રે 'તથેતિ' (જેવી આપની ઇચ્છા) એમ કહીને વિનયપૂર્વક સ્વીકારી લીધું. (૬૭). પછી આનંદ શ્રાવકે એ મિત્ર આદિની સમક્ષ જ પોતાના વડા પુત્રને કુટુમ્બમાં સ્થાપિત કર્યો અને બધાને એ પ્રમાણે કહ્યું કે–હે દેવાનુપ્રિય ! આજથી તમે બધા કોઇ પણ કાર્યમાં મને એક વાર કે વારંવાર ન પૂછશો, અને મારે માટે અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય પણ ન બનાવશો કે ન સ્વાદિષ્ટ કરશો. (૬૮).

दब्भसंथारोवगए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्म-पण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥ ६९ ॥ तएणं से आणंदे समणोवासए उवासगपडिमाओ उवसंपज्जित्ताणं विहरइ । पढमं उवासगपडिमं अहासुत्तं अहाकप्पं अहामग्गं अहातच्चं सम्मं काएणं फासेइ पालेइ सोहेइ तीरेइ किट्टेइ आराहेइ ॥ ७० ॥ तएणं से आणंदे समणोवासए दोच्चं उवासगपडिमं, एवं तच्चं, चउत्थं, पंचमं, छट्ठं, सत्तमं अट्ठमं, नवमं, दसमं, एक्कारसमं जाव आराहेइ ॥७१॥

छाया.

स्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसंपद्य विहरति ॥ ६९ ॥ ततः खलु स आनन्दः श्रमणोपासक उपासकप्रतिमा उपसंपद्य विहरति, प्रथमामुपासकप्रतिमां यथासूत्रं यथाकल्पं यथामार्गं यथातत्त्वं सम्यक् कायेन स्पृशति, पालयति, शोधयति, तीरयति, कीर्त्तयति आराधयति ॥ ७० ॥ ततः खलु स आनन्दः श्रमणोपासको द्वितीयामुपासकप्रतिमाम्, एवं तृतीयां, चतुर्थीं, पञ्चमीं, षष्ठीं, सप्तमीम्, अष्टमीं, नवमीं, दशमीम्, एकादशीम्, यावदाराधयति ॥ ७१ ॥

टीका—'उपासके'-ति-उपासकाः=श्रावकास्तेषां प्रतिमाः=प्रतिज्ञाः-अभिग्रहविशेषलक्षणास्ताः । आसामेकादशानां व्याख्याविस्तरो मत्कृतायाः श्रमणसूत्रस्य

'तएणं से आणंदे' इत्यादि ॥ ६९-७१ ॥

इसके अनन्तर आनन्द श्रावकने ज्येष्ठपुत्रसे मित्रोंसे और ज्ञातिसे आज्ञा ली । आज्ञा लेकर अपने घरसे निकला । निकलकर वाणिजग्राम नगरके बीचों-बीच होकर निकला । निकल कर जिस ओर कोल्लाक सन्निवेश, जिस ओर ज्ञातकुल और जिस ओर पोषधशाला थी उसी ओर पहुँचा । पहुँच कर पोषधशालाको पूंजा, पूंजकर उच्चार-प्रस्रवण

'तएणं से आणंदे' ઇત્યાદિ (૬૯ થી ૭૧)

ત્યારપછી આનંદ શ્રાવકે વડા પુત્ર પાસેથી, મિત્રો પાસેથી અને જ્ઞાતિ પાસેથી આજ્ઞા લીધી, અને પોતાના ઘેરથી નીકળ્યો. ઘેરથી નીકળીને વાણિજગ્રામ નગરની વચ્ચોવચ્ચ થઇ નીકળ્યો. નીકળીને જે બાજુએ કોલ્લાક સંનિવેશ, જે બાજુએ જ્ઞાતકુલ અને જે બાજુએ પોષધશાળા હતી તે બાજુએ ગયો. ત્યાં પહોંચીને પોષધશાળાને પૂંજી, પૂંજીને ઉચ્ચાર-પ્રસ્રવણ ભૂમિ (મળ-

मुनितोषणीटीकायाः सकाशादवगन्तव्यः । यथासूत्रं=सूत्राण्यनतिक्रम्य-सूत्राण्यनुसृत्येत्यर्थः । यथाकल्पं=श्रावकप्रतिमाचारमनुल्लङ्घ्य । 'यथामार्ग'-मिति-मार्गः= क्षायोपशमिको भावस्तमनुल्लङ्घ्य । 'यथातत्त्व'-मिति-तत्त्वं=दर्शनप्रतिमाशब्दस्यानुगतोऽर्थस्तमनुल्लङ्घ्य । स्पृशति=गृह्णाति, धातूनामनेकार्थत्वात् । पालयति=उपयोगभावनया सावधानो रक्षति । शोधयति=अतीचारपरित्यागेन निर्मलीकरोति । तीरयति=प्रत्याख्यानकालावधौ पूर्णेऽपि किञ्चिदधिककालावस्थानेन तीरं नयति । कीर्त्तयति='इह यत्कर्त्तव्यं तन्मयाऽनुक्रमशः सम्पादित'-मित्याद्युदीरयति । आराधयति=समन्तात् सेवते ॥ ६९-७१ ॥

भूमि (टट्टी-पेशाबकी जगह)की पडिलेहणा की। पडिलेहणा करके दर्भ (डाभ)के संथारे (आसन)को बिछाया। बिछाकर दर्भके संथारे पर बैठा। बैठकर पोषधशालामें पोषधयुक्त होकर दर्भके संथारे पर बैठा हुआ ही श्रमण भगवान् महावीरके पासकी धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरने (रहने) लगा ॥ ६९ ॥

तदनन्तर आनन्द श्रावकने श्रावककी ग्यारह प्रतिमाओं (पडिमाओं)को स्वीकार किया, उनमेंसे पहली पडिमाको सूत्रके अनुसार, पडिमा संबन्धी कल्पके अनुसार, मार्ग (क्षायोपशमिक भाव)के अनुसार, तत्त्व (दर्शनप्रतिमा शब्दके अर्थ)के अनुसार-सम्यक् रूपसे कायद्वारा ग्रहण किया। उपयोगपूर्वक रक्षण किया। अतिचारोंका त्याग करके विशुद्ध किया। प्रत्याख्यानका समय समाप्त होने पर भी कुछ अधिक समय स्थित रहकर पूरा किया। 'जो करने योग्य था उसे मैंने

મૂત્ર કરવાનું સ્થાન)ની પડિલેહણા કરી. પછી (દર્ભ) ડાભનો સંથારો (આસન) બીછાવ્યો, અને એ સંથારાપર બેઠો. બેસીને પોષધશાળામાં પૌષધયુક્ત થઈ ડાભના સંથારા પર બેઠાંબેઠાં જ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિને સ્વીકારી વિચરવા (રહેવા) લાગ્યો. (૬૯)

પછી આનંદ શ્રાવકે શ્રાવકની અગીઆર પ્રતિમાઓ (પડિમાઓ)નો સ્વીકાર કર્યો. એમાંની પહેલી પડિમાને સૂત્રાનુસાર, પડિમા સંબંધી કલ્પને અનુસાર, માર્ગ (ક્ષાયોપશમિક ભાવ)ને અનુસાર, તત્ત્વ (દર્શન પ્રતિમા શબ્દના અર્થ)ને અનુસાર-સમ્યક્રૂપે કાયદ્વારા ગ્રહણ કરી, ઉપયોગપૂર્વક રક્ષણ કરી, અતિચારોનો ત્યાગ કરીને વિશુદ્ધ કરી, પ્રત્યાખ્યાનનો સમય સમાપ્ત થતાં પણ થોડો વધુ સમય સ્થિત રહીને પૂરી કરી. "જે કરવા

मूलम्—तएणं से आणंदे समणोवासए इमेणं एयारूवेणं उरालेणं विउलेणं पयत्तेणं पग्गहिएणं तवोकम्मेणं सुक्के जाव किसे धमणिसंतए जाए ॥ ७२ ॥ तएणं तस्स आणंदस्स समणोवासगस्स अन्नया कयाइ पुव्वरत्ता जाव धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयं अज्झत्थिए ४-" एवं खलु अहं इमेणं जाव धमणिसंतए जाए, तं अत्थि ता मे उट्ठाणे[1] कम्मे[2] बले[3] वीरिए[4] पुरिसक्कार-परक्कमे[5] सद्धाधिइसंवेगे[6]। तं जाव ता मे अत्थि उट्ठाणे६ सद्धाधिइसंवेगे, जाव य मे धम्मायरिए धम्मोवएसए समणे भगवं महावीरे जिणे

छाया—ततः खलु स आनन्दः श्रमणोपासकोऽनेनैतद्रूपेणोदारेण विपुलेन प्रयत्नेन प्रगृहीतेन तपःकर्मणा शुष्को यावत्कृशो धमनिसन्ततो जातः ॥ ७२ ॥ ततः खलु तस्याऽऽनन्दस्य श्रमणोपासकस्यान्यदा कदाचित् पूर्वरात्रा-यावद्धर्मजागरिकां जाग्रतोऽयमाध्यात्मिकः४-एवं खल्वहमनेन यावद्धमनिसन्ततो जातः। तदस्ति तावन्मे उत्थानं कर्म बलं वीर्यं पुरुषकारपराक्रमः श्रद्धाधृतिसंवेगः, तद् यावत्तावन्मेऽस्ति-उत्थानं६ श्रद्धाधृतिसंवेगः, यावच्च मे धर्माचार्यो धर्मोपदेशकः श्रमणो भगवान् महावीरो जिनः सुहस्ती विहरति, तावत्तावन्मे श्रेयः कल्यं यावज्ज्वलति

क्रमशः किया है' ऐसा विचार किया और खूब अच्छी तरह आराधित किया ॥ ७० ॥ इसके बाद आनन्द श्रमणोपासकने दूसरी, तीसरी, चौथी, पॉचवीं, छठी, सातवीं, आठवीं, नौवीं, दशवीं और ग्यारहवीं पडिमाको यावत् आराधित किया ॥

श्रावककी ग्यारह पडिमाओंकी विस्तारपूर्वक व्याख्या मेरी बनाई-हुई श्रमणसूत्रकी मुनितोषणी टीकासे जानना चाहिए ॥ ७१ ॥

યોગ્ય હતું તે મેં ક્રમશઃ કર્યુ છે" એવો તેણે વિચાર કર્યો અને સારી રીતે આરાધિત કર્યો (૭૦) ત્યારબાદ આનંદ શ્રમણોપાસકે બીજી, ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી, સાતમી, આઠમી, નવમી, દસમી અને અગીઆરમી પડિમાને યાવત્ આરાધિત કરી.

શ્રાવકની અગીઆર પડિમાઓની વિસ્તારપૂર્વક વ્યાખ્યા મારી બનાવેલી શ્રમણસૂત્રની મુનિતોષિણી ટીકામાંથી જાણી લેવી (૭૧).

सुहत्थी विहरइ ताव ता मे सेयं कल्लं जाव जलंते अपच्छिममारणंतियसंलेहणाझूसणाझूसियस्स भत्तपाणपडियाइक्खियस्स कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए"। एवं संपेहेइ, संपेहित्ता कल्लं पाउ जाव अपच्छिममारणंतिय जाव कालं अणवकंखमाणे विहरइ॥७३॥

छाया,

अपश्चिममारणान्तिकसंलेखनाजोषणाजूषितस्य भक्तपानप्रत्याख्यातस्य कालमनवकाङ्क्षतो विहर्त्तुम्। एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य कल्यं प्रादुर्यावदपश्चिममारणान्तिक यावत्कालमनवकाङ्क्षन् विहरति॥ ७३॥

टीका—'धमनी'-ति-धमनिभिः=नाडीभिः सन्ततः=व्याप्तः-प्रक्षीणमांसतया लक्ष्यमाणनाडीक इत्यर्थः। उत्थानं=शरीरचेष्टनं, कर्म=गमनादिक्रिया, बलं=शरीर सामर्थ्यं, वीर्यम्=आत्मतेजः, पुरुषकारः=उत्साहः, पराक्रमः=इष्टसाधनशक्तिः, 'श्रद्धे'-ति श्रद्धा=विशुद्धचित्तपरिणतिः, धृतिः=शोकभयादिजनितक्षोभनिवारकचित्तवृत्तिविशेषः, संवेगः=विषयविरतिः, श्रद्धा च धृतिश्च संवेगश्चेति द्वन्द्वः, मूले पुंस्त्वमेकवचनत्वं वाऽत्रापि प्राकृतत्वादेव॥ ७२-७३॥

१ 'पुरिसक्कारपरक्कमे' इति मूले द्वन्द्वः, लिङ्गस्य वचनस्य वा भेदस्तु प्राकृतत्वात्, यद्वा पुरुषकारेण सहितः पराक्रम इति मध्यमपदलोपी समासोऽत्र।

'तएणं से आणंदे'-इत्यादि॥ ७२। ७३॥

तदनन्तर आनन्द श्रावक इस उदार और विपुल प्रयत्न (कर्त्तव्य) को पालन करनेसे, तथा तपस्या करनेके कारण सूख गया यावत् उसकी नस-नस दिखाई देने लगी॥ ७२॥ पश्चात् आनन्द श्रावकको किसी समय पूर्वरात्रिके अपर समयमें यावत् धर्मजागरणा करते हुए यह आध्यात्मिक ४ (विचार) उत्पन्न हुआ-"मैं इस कर्त्तव्यसे हड्डियोंका

'तएणं से आणंदे' ઈત્યાદિ (૭૨-૭૩)

પછી આનંદ શ્રાવક એ ઉદાર અને વિપુલ પ્રયત્ન (કર્તવ્ય)ને પાલન કરવાથી, તથા તપસ્યા કરવાને કારણે સુકાઈ ગયો. યાવત્ એના શરીરની નસેનસ દેખાવા લાગી (૭૨) પછી આનંદ શ્રાવકને કોઈ સમયે પૂર્વરાત્રિના ઉત્તરાર્ધ ભાગમાં યાવત્ ધર્મજાગરણ કરતાં આ આધ્યાત્મિક ચતુષ્ટય (વિચાર) ઉત્પન્ન થયા:-"હું આ કર્તવ્યથી હાડકાનું પાંજરૂં માત્ર રહ્યો છું, તોપણ

मूलम्--तएणं तस्स आणंदस्स समणोवासगस्स अन्नया कयाइ सुभेणं अज्झवसाणेणं, सुभेणं परिणामेणं, लेसाहिं विसुज्झमाणीहिं तदावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ओहिनाणे समुप्पन्ने। पुरत्थिमेणं लवणसमुद्दे पंच जोयणसयाइं खेत्तं जाणइ पासइ, एवं दक्खिणेणं पच्चत्थिमेणं य। उत्तरेणं जाव चुल्लहिमवंतं वासधर-

छाया—ततः खलु तस्याऽऽनन्दस्य श्रमणोपासकस्यान्यदा कदाचित् शुभेनाध्यवसायेन, शुभेन परिणामेन, लेश्याभिर्विशुद्ध्यन्तीभिस्तदावरणीयानां कर्म्मणां क्षयोपशमेनावधिज्ञानं समुत्पन्नम्। पौरस्त्ये खलु लवणसमुद्रे पञ्चयोजनशतानि क्षेत्रं जानाति पश्यति, एवं दक्षिणात्ये पाश्चात्ये च। औत्तरे खलु यावत् क्षुल्लहिमवन्तं

पिंजरा मात्र रह गया हूँ, तो भी हाल मुझमें उत्थान (शरीरकी चेष्टा करना), कर्म (गमनादि क्रिया), बल (शारीरिक शक्ति) वीर्य (आत्मतेज) पुरुषाकार (उत्साह) पराक्रम (इच्छित कार्य करनेकी शक्ति), श्रद्धा (चित्तका शुद्ध परिणाम), धृति (धैर्य) और संवेग (विषयोंकी उदासीनता) है, अतः जब तक कि ये उत्थान आदि मेरेमें हैं, और जबतक मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक श्रमण भगवान् महावीर जिन सुहस्ती विचरते हैं तब तक (उत्थान आदिकी तथा भगवान्की मौजूदगी में ही) कल सूर्योदय होने पर अपश्चिममारणान्तिक संलेखनाकी जोषणा (सेवना)से जूषित (युक्त) होकर भक्तपानका प्रत्याख्यान करके मृत्युकी आकांक्षा न करते हुए विचरना (रहना)ही मेरे लिए श्रेयस्कर है ॥७३॥

અત્યારે મારામાં ઉત્થાન (શરીરની ચેષ્ટા કરવી), કર્મ (ગમનાદિ ક્રિયા), બળ (શારીરિક શક્તિ), વીર્ય (આત્મતેજ), પુરૂષાકાર (ઉત્સાહ), પરાક્રમ (ઇચ્છિત કાર્ય કરવાની શક્તિ), શ્રદ્ધા (ચિત્તનો શુદ્ધ પરિણામ), ધૃતિ (ધૈર્ય) અને સંવેગ (વિષયોની ઉદાસીનતા) છે; એટલે જ્યાંસુધી એ ઉત્થાન આદિ મારામાં છે અને જ્યાંસુધી મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર જિન સુહસ્તી વિચરે છે, ત્યાંસુધી (ઉત્થાન આદિની તથા ભગવાન્ની ઉપસ્થિતિમાં જ) કાલ સૂર્યોદય થતાં અપશ્ચિમ મારણાંતિક સંલેખના જોષણા (સેવના)થી જૂષિત (યુક્ત) થઇને ભક્તપાનનું પ્રત્યાખ્યાન કરીને મૃત્યુની આકાંક્ષા ન કરતાં વિચરવું (રહેવું) એજ મારે માટે શ્રેયસ્કર છે. (૭૩).

पव्वयं जाणइ पासइ । उड्ढं जाव सोहम्मं कप्पं जाणइ पासइ । अहे जाव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए लोलुयच्चुयं नरयं चउरासीइवाससहस्सट्ठिइयं जाणइ पासइ ॥ ७४ ॥

छाया.

वर्षधरपर्वतं जानाति पश्यति । ऊर्ध्वं यावत्सौधर्मं कल्पं जानाति पश्यति । अधो यावद् अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या लोलुपाच्युतं नरकं चतुरशीतिवर्षसहस्रस्थितिकं जानाति पश्यति ॥ ७४ ॥

टीका—शुभेन=प्रशस्तेन, अध्यवसायेन=प्राथमिकेन मनोभावविशेषेण, परिणामेन=तदुत्तरकालिकेन मनोभावविशेषेण, लेश्याभिः=चरममनोभावस्वरूपाभिः ॥ ७४ ॥

'तएणं तस्स'–इत्यादि ॥ ७४ ॥

पश्चात् आनन्द श्रावकको किसी समय शुभ अध्यवसाय (पहलेका मानसिक विचार)से, शुभ परिणाम (बाद के मानसिक विचार)से और विशुद्ध होती हुई लेश्याओं (अन्तिम मनोभावों)से अवधि ज्ञानको आवरण-करने (ढकने)वाले कर्मोंका क्षयोपशम हो जानेसे अवधि ज्ञान उत्पन्न हुआ, (उससे वह-आनन्द) पूर्व दिशामें लवण समुद्रके अन्दर पांचसौ योजन क्षेत्र जानने और देखने लगा, इसी प्रकार दक्षिण पश्चिममें । उत्तर दिशामें क्षुल्लहिमवन्त वर्षधर पर्वतको जानने और देखने लगा, ऊर्ध्व दिशामें सौधर्मकल्प तक जानने और देखने लगा । अधोदिशामें चौरासी हजार स्थितिवाले लोलुपाच्युत नरक तक जानने और देखने लगा ॥ ७४ ॥

'तएणं तस्स' ઈત્યાદિ (૭૪)

પછી આનંદ શ્રાવકને કોઈ સમયે શુભ અધ્યવસાય (પહેલાંનો માનસિક વિચાર)થી, શુભ પરિણામ (પછીનો માનસિક વિચાર)થી અને વિશુદ્ધ થતી લેશ્યાઓ (અંતિમ મનોભાવો)થી, અવધિ જ્ઞાનને આવરણ કરનાર (ઢાંકનાર) કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. (તેથી તે-આનંદ) પૂર્વ દિશામાં લવણ સમુદ્રની અંદર પાંચસો યોજન ક્ષેત્ર જાણવા અને જોવા લાગ્યો; એજ પ્રમાણે દક્ષિણ પશ્ચિમમાં પણ જોવા લાગ્યો. ઉત્તર દિશામાં ક્ષુલ્લ હિમવંત વર્ષધર પર્વતને જાણવા અને જોવા લાગ્યો. ઊર્ધ્વ દિશામાં સૌધર્મ કલ્પ સુધી જાણવા અને જોવા લાગ્યો. અધોદિશામાં ચોરાસી હજાર સ્થિતિવાળા લોલુપાચ્યુત નરક સુધી જાણવા અને જોવા લાગ્યો. (૭૪)

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे समोसरिए। परिसा निग्गया जाव पडिगया॥७५॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई नामं अणगारे गोयमगोत्ते णं सत्तुस्सेहे, समचउरंससंठाणसंठिए, वज्जरिसहनारायसंघयणे, कणगपुलगनिघसपम्हगोरे, उग्गतवे, दित्ततवे, घोरतवे, महातवे, उराले घोरगुणे घोरतवस्सी, घोरबंभचेरवासी, उच्छूढसरीरे, संखित्तविउलतेउलेस्से छट्ठं–छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥ ७६ ॥ तएणं से भगवं गोयमे छट्ठक्खमणपारणगंसि पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ, बिइयाए पोरिसीए झाणं झियाइ, तइयाए पोरिसीए अतुरियं अचवलं असंभंते मुहपत्तिं पडिलेहेइ, पडिलेहित्ता भायणवत्थाइं पडिलेहेइ, पडिलेहित्ता भायणवत्थाइं पमज्जइ, पमज्जित्ता भायणाइं उग्गाहेइ, उग्गाहित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः समवसृतः। परिषन्निर्गता यावत्प्रतिगता ॥ ७५॥ तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूतिर्नामाऽनगारो गौतम-गोत्रः खलु सप्तोत्सेधः, समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितः, वज्रर्षभनाराचसंहननः, कनकपुलकनिकषपद्मगौरः, उग्रतपा, दीप्ततपाः, घोरतपा,–महातपा,–उदारः, घोरगुणः, घोरतपस्वी, घोरब्रह्मचर्यवासी, उत्सृष्ट (उच्छ्रित) शरीरः, संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः, षष्ठषष्ठेनाऽनिक्षिप्तेन तपःकर्म्मणा संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति ॥ ७६ ॥ ततः खलु स भगवान् गौतमः षष्ठक्षपणपारणके प्रथमायां पौरुष्यां स्वाध्यायं करोति, द्वितीयायां पौरुष्यां ध्यानं ध्यायति, तृतीयायां पौरुष्यामत्वरितमचपलमसम्भ्रान्तो मुखवस्त्री प्रतिलेखयति, प्रतिलेख्य भाजनवस्त्राणि प्रतिलेखयति, प्रतिलेख्य भाजनवस्त्राणि प्रमार्जयति, प्रमार्ज्य भाजनान्युद्गृह्णाति, उद्गृह्य येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति,

वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-" इच्छामि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए छट्ठक्खमणपारणगंसि वाणियगामे नयरे उच्च-नीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए।" अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह ॥ ७७ ॥ तएणं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ दूइपलासाओ चेइयाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता अतुरियमचवलमसंभंते जुगंतर-परिलोयणाए दिट्ठीए पुरओ इरियं सोहेमाणे जेणेव वाणियगामे नयरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता वाणियगामे नयरे उच्च-नीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडइ ॥७८॥ तएणं से भगवं गोयमे वाणियगामे नयरे, जहा पण्णत्तीए तहा जाव भिक्खायरियाए अडमाणे अहापज्जत्तं भत्तपाणं सम्मं पडि-ग्गाहेइ, पडिग्गाहित्ता वाणियगामाओ पडिणिग्गच्छइ, पडिणिग्ग-च्छित्ता कोल्लायस्स सन्निवेसस्स अदूरसामंतेणं वीईवयमाणे बहु-

छाया.

वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्–" इच्छामि खलु भदन्त ! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः षष्ठक्षपणपारणके वाणिजग्रामे नगरे उच्च-नीच-मध्यमानि गृहसमुदानस्य भिक्षाच-र्यायै अटितुम् "। (भ०) " यथासुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं कुरु ॥ ७७ ॥ ततः खलु भगवान् गौतमः श्रमणेन भगवता महावीरेणाभ्यनुज्ञातः सन् श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिकाद् दूतिपलाशाच्चैत्यात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्यात्व-रितमचपलमसम्भ्रान्तो युगान्तरपरिलोकनया दृष्ट्या पुरत ईर्यां शोधयन् येनैव वाणिजग्रामं नगरं तेनैवोपागच्छति, उपागत्य वाणिजग्रामे नगरे उच्च-नीच-मध्य-मानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यायै अटति ॥ ७८ ॥ ततः खलु स भगवान् गौतमो वाणिजग्रामे नगरे यथाप्रज्ञप्त्या तथा यावद्भिक्षाचर्यायै अटन् यथापर्याप्तं भक्तपानं सम्यक् प्रतिगृह्णाति, प्रतिगृह्य वाणिजग्रामात्प्रतिनिर्गच्छति, प्रतिनिर्गत्य कोल्लाकस्य सन्निवेशस्याऽदूरसामन्ते व्यतिव्रजन् बहुजनशब्दं निशाम्यति । बहु-

जणसद्दं निसामेइ। बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ४-" एवं खलु देवाणुप्पिया! समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी आणंदे नामं समणोवासए पोसहसालाए अपच्छिम--जाव-अणवकंखमाणे विहरइ" ॥ ७९ ॥ तएणं तस्स गोयमस्स बहुजणस्स अंतिए एयं सोच्चा निसम्म अयमेयारूवे अज्झत्थिए ४-" तं गच्छामि णं आणंदं समणोवासयं पासामि"। एवं संपेहेइ, संपेहित्ता जेणेव कोल्लाए सन्निवेसे जेणेव आणंदे समणोवासए, जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ ॥ ८० ॥ तएणं से आणंदे समणोवासए भगवं गोयमं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता हट्ठ जाव हियए भगवं गोयमं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-" एवं खलु भंते! अहं इमेणं उरालेणं जाव धमणिसंतए जाए, नो संचाएमि देवाणुप्पियस्स अंतियं पाउब्भवित्ताणं तिक्खुत्तो मुद्धाणेणं पाए अभिवंदित्तए। तुब्भे णं भंते! इच्छाकारेणं अणभिओगेणं इओ चेव एह, जाणं देवाणुप्पियाणं तिक्खुत्तो मुद्धाणेणं पाएसु वंदामि नमं०"८१

छाया

जनोऽन्यान्यस्मै एवमाख्याति४-" एवं खलु देवानुप्रिया:! श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तेवासी आनन्दो नाम श्रमणोपासकः पोषधशालायामपश्चिमयावत्-अनवकाङ्क्षन् विहरति" ॥ ७९॥ ततः खलु तस्य गौतमस्य बहुजनस्यान्तिके एतच्छ्रुत्वा निशम्यायमेतद्रूप आध्यात्मिकः ४-तद् गच्छामि खलु आनन्दं श्रमणोपासकं पश्यामि"। एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य येनैव कोल्लाकः सन्निवेशो येनैवाऽऽनन्दः श्रमणोपासकः, येनैव पोषधशाला तेनैवोपागच्छति ॥ ८० ॥ ततः खलु स आनन्दः श्रमणोपासको भगवन्तं गौतममेजमानं पश्यति, दृष्ट्वा हृष्ट-यावद्धृदयो भगवन्तं गौतमं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वैवमवादीत्-" एवं खलु भदन्त! अहमनेनोदारेण यावत्-धमनिसन्ततो जातो नो शक्नोमि देवानुप्रियस्यान्तिकं प्रादुर्भूय त्रिःकृत्वो मूर्ध्ना पादावभिवन्दितुम्। यूयं भदन्त! इच्छाकारेणाऽनभियोगेनेतश्चैव-एत, यस्मात्खलु देवानुप्रियाणां त्रिकृत्वो मूर्ध्ना पादयोर्वन्दे नमस्यामि"८१

तएणं से भगवं गोयमे जेणेव आणंदे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ ॥ ८२ ॥ तएणं से आणंदे भगवओ गोयमस्स तिक्खुत्तो मुद्धाणेणं पाएसु वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-" अत्थिणं भंते! गिहिणो गिहमज्झावसंतस्स ओहिनाणं समुप्पज्जइ ?"। " हंता अत्थि "। जइणं भंते! गिहिणो जाव समुप्पज्जइ, एवं खलु भंते ! मम वि गिहिणो गिहमज्झावसंतस्स ओहिनाणे समुप्पन्ने-पुरत्थिमेणं लवणसमुद्दे पंचजोयणसयाइं जाव लोलुयच्चुयं नरयं जाणामि पासामि "॥ ८३ ॥ तएणं से भगवं गोयमे आणंदं समणोवासयं एवं वयासी-" अत्थि णं आणंदा! गिहिणो जाव समुप्पज्जइ, नो चेव णं एयमहालए। तं णं तुमं आणंदा! एयस्स ठाणस्स आलोएहि जाव तवोकम्मं पडिवज्जाहि" ॥ ८४ ॥ तएणं से आणंदे भगवं गोयमं एवं वयासी-" अत्थि णं भंते! जिणवयणे संताणं तच्चाणं तहियाणं सब्भूयाणं भावाणं

छाया

ततः खलु स भगवान् गौतमो येनैवाऽऽनन्दः श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति ॥ ८२ ॥ ततः खलु स आनन्दो भगवतो गौतमस्य त्रिःकृत्वो मूर्ध्ना पादयोर्वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वैवमवादीत्-" अस्ति खलु भदन्त! गृहिणो गृहमध्याऽऽवसतोऽवधिज्ञानं समुत्पद्यते ?" (गौ०) " हन्त! अस्ति"। (आ०) " यदि खलु भदन्त! गृहिणो यावत्समुत्पद्यते, एवं खलु भदन्त! ममापि गृहिणो गृहमध्याऽऽवसतोऽवधिज्ञानं समुत्पन्नम्-पौरस्त्ये खलु लवणसमुद्रे पञ्चयोजनशतानि यावत्-लोलुपाच्युतं नरकं जानामि पश्यामि "॥ ८३ ॥ ततः खलु स भगवान् गौतम आनन्दं श्रमणोपासकमेवमवादीत्-" अस्ति खलु आनन्द! गृहिणो यावत्समुत्पद्यते, नो चैव खलु एतन्महालयं, तत्खलु त्वमानन्द! एतस्य स्थानस्य (विषये) आलोचय यावत्तपःकर्म प्रतिपद्यस्व" ॥ ८४ ॥ ततः खलु स आनन्दो भगवन्तं गौतममेवमवादीत्-" अस्ति खलु भदन्त! जिनवचने सतां तत्त्वानां तथ्यानां सद्भूतानां भावानां (विषये) आलोच्यते यावत्प्रतिपद्यते ?"

आलोइज्जइ जाव पडिवज्जिज्जइ ?" (गो०) "नो तिणट्ठे समट्ठे"। (आनन्दः) "जइणं भंते ! जिणवयणे संताणं जाव भावाणं नो आलोइज्जइ जाव तवोकम्मं नो पडिवज्जिज्जइ, तं णं भंते ! तुब्भे चेव एयस्स ठाणस्स आलोएह जाव पडिवज्जह" ॥ ८५ ॥ तएणं से भगवं गोयमे आणंदेणं समणोवासएणं एवं वुत्ते समाणे संकिए कंखिए विइगिच्छासमावन्ने आणंदस्स अंतियाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमित्ता जेणेव दूइपलासे चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते गमणागमणाए पडिक्कमइ, पडिक्कमित्ता एसणमणेसणे आलोएइ, आलोइत्ता भत्त-पाणं पडिदंसेइ, पडिदंसित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-"एवं खलु भंते! अहं तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए तं चेव सव्वं कहेइ जाव तएणं अहं संकिए ३ आणंदस्स समणोवासगस्स अंतियाओ पडिणिक्खमामि, पडिणिक्खमित्ता

छाया

(गौ०) "नायमर्थः समर्थः"। (आ०) "यदि खलु भदन्त ! जिनवचने सतां यावद्भावानां (विषये) नो आलोच्यते यावत्तपःकर्म नो प्रतिपद्यते, तत्खलु भदन्त ! यूयमेवैतस्य स्थानस्य (विषये) आलोचयत यावत्प्रतिपद्यध्वम्" ॥८५॥ ततः खलु स भगवान् गौतम आनन्देन श्रमणोपासकेनैवमुक्तः सन् शङ्कितः काङ्क्षितो विचिकित्सासमापन्न आनन्दस्यान्तिकात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य येनैव दूतिपलाशश्चैत्यो येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यादूरसामन्ते गमनागमनस्य प्रतिक्रामति, प्रतिक्रम्य एषणमनेषणमालोचयति, आलोच्य भक्त-पानं प्रतिदर्शयति, प्रतिदर्श्य श्रमणां भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वैवमवादीत्-एवं खलु भदन्त ! अहं युष्माभिरभ्यनुज्ञातः, तदेव सर्वं कथयति यावत्, ततः खल्वहं शङ्कितः३ आनन्दस्य श्रमणोपासकस्यान्तिकात्प्रतिनिष्क्रामामि, प्रतिनिष्क्रम्य

जेणेव इहं तेणेव हव्वमागए, तं णं भंते ! किं आणंदेणं समणो-वासएणं तस्स ठाणस्स आलोएयव्वं जाव पडिवज्जेयव्वं उदाहु मए?" गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी-गोयमा ! तुमं चेव णं तस्स ठाणस्स आलोएहि जाव पडिवज्जाहि, आणंदं च समणोवासयं एयमट्ठं खामेहि " ॥८६॥ तएणं से भगवं गोयमे समणस्स भगवओ महावीरस्स "तहत्ति" एयमट्ठं विणएणं पडि-सुणेइ, पडिसुणित्ता तस्स ठाणस्स आलोएइ जाव पडिवज्जइ, आणंदं च समणोवासयं एयमट्ठं खामेइ ॥८७॥ तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥ ८८ ॥ तएणं से आणंदे समणोवासए बहूहिं सीलव्वएहिं जाव अप्पाणं भावेत्ता वीसं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेत्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडिंसगस्स

छाया

येनैवेह तेनैव हव्यमागतः, तत्खलु भदन्त ! किमानन्देन श्रमणोपासकेन तस्य स्थानस्याऽऽलोचितव्यं यावत्प्रतिपत्तव्यमुताहो ! मया ?" हे गौतम ! इति श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतममेवमवादीत्—" गौतम ! त्वमेव खलु तस्य स्थानस्याऽऽलोचय यावत्प्रतिपद्यस्व, आनन्दं च श्रमणोपासकमेतमर्थं क्षमापय " ॥ ८६ ॥ ततः खलु स भगवान् गौतमः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य "तथेति" एतमर्थं विनयेन प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य तस्य स्थानस्याऽऽलोचयति यावत्प्रतिपद्यते, आनन्दं च श्रमणोपासकमेतमर्थं क्षमापयति ॥ ८७ ॥ ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचिद् बहिर्जनपदविहारं विहरति ॥८८॥ ततः खलु स आनन्द-श्रमणोपासको बहुभिः शीलव्रतैर्यावदात्मानं भावयित्वा विंशतिं वर्षाणि श्रमणोपा-सकपर्यायं पालयित्वा, एकादश चोपासकप्रतिमाः सम्यक् कायेन स्पृष्ट्वा मासिक्या संलेखनयाऽऽत्मानं जोषयित्वा षष्टिं भक्तान्यनशनेन छित्त्वा, आलोचितप्रतिक्रान्तः समाधिप्राप्तः कालमासे कालं कृत्वा सौधर्मावतंसकस्य महाविमानस्योत्तरपौरस्त्ये

महाविमाणस्स उत्तरपुरत्थिमे णं अरुणे विमाणे देवत्ताए उववन्ने। तत्थणं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता तत्थणं आणंदस्सवि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता ॥ ८९ ॥ "आणंदे णं भंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ ? कहिं उववज्जिहिइ ?" (भ०) "गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ" ॥ निक्खेवो ॥ ९० ॥

॥ सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं पढमं अज्झयणं समत्तं ॥ १ ॥

छाया

खलु अरुणे विमाने देवत्वेनोपपन्नः, तत्र खलु अस्त्येककानां देवानां चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता। तत्र खलु आनन्दस्यापि देवस्य चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता ॥ ८९ ॥ आनन्दः खलु भदन्त ! देवस्तस्माद्देवलोकादायुःक्षयेण भवक्षयेण स्थितिक्षयेणाऽनन्तरं चयं च्युत्वा कुत्र गमिष्यति ? कुत्रोत्पत्स्यते ?। गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥ निक्षेपः ॥ ९० ॥

॥ सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां प्रथममध्ययनं समाप्तम् ॥ १ ॥

टीका—'निक्षेप'–इति–निगमनं यथा–" एवं खलु जंबू ! समणेणं जाव उवासगदसाणं पढमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते त्तिबेमि " इति, " एवं खलु जम्बूः ! श्रमणेन यावत्–उपासकदशानां प्रथमस्याऽध्ययनस्याऽयमर्थः प्रज्ञप्तः, इति ब्रवीमि " इति च्छाया। अन्यत्स्पष्टम् ॥ ७५–९० ॥

इतिश्री–विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषाकलितललितकलाक-
लापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति–
कोल्हापुरराजगुरु–तत्प्रदत्त–" जैनशास्त्राचार्य "–पदभूषित–बालब्रह्म-
चारि–पण्डितरत्नाऽऽशुकवि पूज्य–मुनिश्री–घासीलाल–व्रति–
विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या-
ख्यायां व्याख्यायां प्रथम–मानन्दाख्यमध्ययनं
समाप्तम् ॥ १ ॥

'तेणं कालेणं' इत्यादि ॥ ७५-९० ॥

उस कालमें और उस समयमें श्रमण भगवान् महावीर समोसरे, परिषद् निकली यावत् वापस चली गई ॥ ७५ ॥ उस काल, उस समय श्रमण भगवान् महावीरके गौतम-गोत्रीय ज्येष्ठ शिष्य इन्द्रभूति सात हाथकी अवगाहनावाले, समचतुरस्र संस्थानवाले, वज्रर्षभनाराच संघयणवाले, सुवर्ण, पुलक, निकष और पद्मके समान गोरे, उग्रतपस्वी, दीप्त तपवाले, घोर तपवाले, महातपस्वी, उदार, बहुत गुणवान, घोर तपस्वी, घोर ब्रह्मचारी, उत्सृष्ट शरीरवाले अर्थात् शरीरसंस्कार न करनेवाले, संक्षिप्त विपुल तेजोलेश्याधारी षष्ठ २ भक्त (बेला आदि)के निरन्तर तपः कर्मसे, संयमसे और अनशनादि बारह प्रकारकी तपस्यासे आत्माको भावित करते हुए विचरते थे ॥ ७६ ॥ तब भगवान् गौतमने छट्ठ खमणके पारणे के दिन पहली पोरसीमें स्वाध्याय किया, दूसरी पोरसीमें ध्यान किया और तीसरी पोरसीमें धीरे धीरे, चपलता न करते हुए असंभ्रान्त होकर (एकाग्रतासे) मुखवस्त्रिकाकी पडिलेहणा की, करके पात्रों और वस्त्रोंकी पडिलेहणा की, पडिलेहणा करके वस्त्र-पात्रोंकी प्रमार्जना की, प्रमार्जना करके पात्रोंको ग्रहण किया, ग्रहण करके जिस

'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ (૭૫ થી ૯૦)

એ કાળે અને એ સમયે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સમોસર્યા. પરિષદ્ નીકળી યાવત્ પાછી ચાલી ગઇ (૭૫). એ કાળે એ સમયે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરના ગૌતમ-ગોત્રીય જ્યેષ્ઠ શિષ્ય ઇંદ્રભૂતિ સાત હાથની અવગાહનાવાળા સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા, વજ્રર્ષભનારાચ સંઘયણવાળા, સુવર્ણ, પુલક, નિકષ અને પદ્મની સમાન ગોરા, ઉગ્ર તપસ્વી, દીપ્ત તપવાળા, ઘોર તપવાળા, મહા તપસ્વી, ઉદાર, બહુ ગુણવાન, ઘોર તપસ્વી, ઘોર બ્રહ્મચારી, ઉત્સૃષ્ટ શરીર-વાળા અર્થાત્ શરીરસંસ્કાર ન કરનારા, સંક્ષિપ્ત વિપુલ તેજોલેશ્યાધારી, છઠ-છઠ ભકત (બેલું) આદિના નિરંતર તપ:કર્મથી, સંયમથી અને અનશનાદિ બાર પ્રકારની તપસ્યાથી આત્માને ભાવિત કરતા વિચરતા હતા (૭૬). ત્યારે ભગવાન્ ગૌતમે છઠ્ઠ ખમણના પારણાને દિને પહેલી પોરસીમાં સ્વાધ્યાય કર્યો, બીજી પોરસીમાં ધ્યાન કર્યું અને ત્રીજી પોરસીમાં ધીરે ધીરે, ચપળતા ન કરતાં અસંભ્રાન્ત થઈને (એકાગ્રતાથી) મુખવસ્ત્રિકાની પડિલેહણા કરી, પાત્રો અને વસ્ત્રોની પડિલેહણા કરી, વસ્ત્ર પાત્રોની પ્રમાર્જના કરી, પાત્રોને ગ્રહણ કર્યાં, અને જે સ્થળે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર હતા તે સ્થળે પહોંચ્યા. પછી

ओर श्रमण भगवान् महावीर थे उसीओर पहुँचे। पहुँचकर श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना-नमस्कार किया, वन्दना-नमस्कार करके इस प्रकार कहने लगे-" भगवन्! आपकी आज्ञा मिलने पर षष्ठ खमणके पारणेके लिए वाणिजग्राम नगरमें धनवान् गरीब और साधारण-सब घरोंमें समुदानी (क्रमसे आते हुए किसी घरको न छोड़ कर की जानेवाला) भिक्षाचर्याके लिए जाना चाहता हूँ। " भगवान्ने कहा-" जिसमें सुख हो वैसा करो, विलम्ब न करो " ॥ ७७ ॥ तब भगवान् गौतम श्रमण भगवान् महावीरसे आज्ञा लेकर श्रमण भगवान् महावीरके समीपसे और दूतिपलाश चैत्यसे बाहर निकले। निकलकर धीरे-धीरे चपलता न करते हुए सावधानीसे, झूसरप्रमाण पृथ्वीको देखते हुए-सामने ईर्या सोधते हुए जहां वाणिजग्राम नगर था वहां गए। जाकर वाणिजग्राम नगरमें प्रतिष्ठित, अप्रतिष्ठित और मध्यम कुलोंमें यथाक्रम भिक्षाचर्याके लिए भ्रमण करने लगे ॥ ७८ ॥ तब भगवान् गौतमने वाणिजग्राम नगरमें कल्प के अनुसार भिक्षाचर्याके लिए भ्रमण करते हुए जितना पर्याप्त हो उतना भक्त-पान ग्रहण किया। ग्रहण करके वाणिजग्राम नगरसे निकले निकल कर कोल्लाक सन्निवेशके समीप जब जारहे थे तो बहुतसे मनुष्योंका शब्द सुना। बहुतसे मनुष्य आप-

---

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના-નમસ્કાર કર્યાં, અને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા: " ભગવન્! આપની આજ્ઞા મળે તો છઠ ખમણના પારણાને માટે વાણિજગ્રામ નગરમાં ધનવાન્ ગરીબ અને સાધારણ બધાં ઘરોમાં સમુદાની (ક્રમે આવતાં કોઇ ઘરને ન છોડતાં કરવામાં આવતી) ભિક્ષાચર્યાને માટે જવા ઇચ્છું છું. " ભગવાને કહ્યું: " જેમ સુખ થાય તેમ કરો. " (૭૭). એટલે ભગવાન્ ગૌતમ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની આજ્ઞા લઇને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપેથી દૂતિપલાશ ચૈત્યમાંથી બહાર નીકળ્યા, અને ધીરે ધીરે ચપળતા ન કરતાં સાવધાનીથી, ધૂસરા પ્રમાણ પૃથ્વીને જોતા જોતા, સામે ઈર્યા શોધતા શોધતા જ્યાં વાણિજગ્રામ નગર હતું ત્યાં ગયા, જઇને વાણિજગ્રામ નગરમાં પ્રતિષ્ઠિત, અપ્રતિષ્ઠિત અને મધ્યમ કુળોમાં યથાક્રમ ભિક્ષાચર્યાને માટે ભ્રમણ કરવા લાગ્યા. (૭૮). ભગવાન્ ગૌતમે વાણિજગ્રામ નગરમા કલ્પને અનુસરીને ભિક્ષાચર્યાને માટે ભ્રમણ કરતાં જેટલું પર્યાપ્ત થાય તેટલુ ભક્ત-પાન ગ્રહણ કર્યું. પછી વાણિજગ્રામ નગરમાંથી નીકળીને કોલ્લાક સન્નિવેશની સમીપે જ્યારે તે જઇ રહ્યા હતા, ત્યારે ઘણા

समें यों कह रहेथे-" देवानुप्रियो ! श्रमण भगवान् महावीरके शिष्य आनन्द श्रावक पोषधशालामें अपश्चिम यावत् मृत्युकी आकांक्षा न करते हुए विचरते हैं " ॥ ७९ ॥ बहुत जनोंसे ऐसा सुनकर और मनमें सोचकर गौतमको इस प्रकारका आध्यात्मिक (विचार) उत्पन्न हुआ " जाऊँ और आनन्द श्रावकको देख आऊँ।" ऐसा विचार कर कोल्लाक सन्निवेश, आनन्द श्रावक और पोषधशाला जिस ओर थी उसी ओर पहुँचे ॥ ८० ॥ तब आनन्द श्रावकने भगवान् गौतमको आते देख कर हृष्ट-तुष्ट (जाव) हृदय होकर भगवान् गौतमको वन्दना की, नमस्कार किया, और वन्दना-नमस्कार कर इस तरह कहा-" भगवन् ! मैं इस विशाल प्रयत्नसे यावत् नस-नस ही रह गया हूँ, अतः देवानुप्रिय के समीप आकर तीन बार मस्तक नमाकर चरणोंमें वन्दना करनेमें असमर्थ हूँ, हे भगवन् ! आपही इच्छाकार और अनभियोगसे यहां पधारिये, जिससे मैं देवानुप्रियको तीन बार मस्तक नमाकर चरणोंमें वन्दना-नमस्कार करूँ " ॥ ८१ ॥ तब भगवान् गौतम आनन्द श्रावकके समीप गये ॥ ८२ ॥ आनन्दने भगवान् गौतमको तीन वार मस्तक झुका कर चरणोंमें वन्दना-नमस्कार किया, वन्दना-नमस्कार कर बोला

માણુસોનો શબ્દ તેમણે સાંભળ્યો. ઘણા માણુસો માહોમાહે એક બીજાને કહી રહ્યા હતા કે-" દેવાનુપ્રિયો ! શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરના શિષ્ય આનંદ શ્રાવક પોષધશાળામાં અપશ્ચિમ યાવત્ મૃત્યુની આકાંક્ષા ન કરતાં વિચરે છે. " (૭૯). ઘણા માણુસોનું એવું બોલવું સાંભળીને અને મનમાં વિચારીને ગૌતમને આ પ્રકારનો આધ્યાત્મિક (વિચાર) ઉત્પન્ન થયો: " જઉં અને આનંદ શ્રાવકને જોઇ આવું. " એમ વિચારીને કોલ્લાક સંનિવેશ, આનંદ શ્રાવક અને પોષધશાળા જે બાજુએ હતાં એ બાજુએ તે પહોંચ્યા. (૮૦). આનંદ શ્રાવકે ભગવાન્ ગૌતમને આવતા જોઇ (જાવ) હૃષ્ટ-તુષ્ટ હૃદય થઇને ભગવાન્ ગૌતમને વંદના કરી, નમસ્કાર કર્યા, અને આ પ્રમાણે કહ્યું: " ભગવન્ ! હું આ વિશાળ પ્રયત્ને કરીને યાવત્ નસે-નસે રહી ગયો છું, એટલે દેવાનુપ્રિયની સમીપે આવીને ત્રણ વાર મસ્તક નમાવી ચરણોમાં વંદના કરવા અસમર્થ છું. હે ભગવન્ ! આપજ ઇચ્છાકાર અને અનભિયોગે અહીં પધારો, જેથી હું દેવાનુપ્રિયને ત્રણ વાર મસ્તક નમાવી ચરણોમાં વંદના નમસ્કાર કરૂં." (૮૧). એટલે ભગવાન્ ગૌતમ આનંદ શ્રાવકની સમીપે ગયા. (૮૨). આનંદે ભગવાન્ ગૌતમને ત્રણ વાર મસ્તક નમાવી ચરણોમાં વંદના-નમસ્કાર કર્યાં

–" भगवन्! घरमें रहते हुए गृहस्थको क्या अवधि ज्ञान उत्पन्न हो सकता है?" गौतम–" हाँ, हो सकता है।" आनन्द–" भगवन्! यदि गृहस्थको हो सकता है तो हे भगवन्! मुझ–घरमें रहनेवाले गृहस्थको भी अवधि ज्ञान उत्पन्न हुआ है, उससे पूर्व दिशाकी तरफ लवण समुद्रमें पांचसौ योजन तक यावत् लोलुपाच्युत नरक तक मैं जानता और देखता हूँ" ॥ ८३ ॥ तब भगवान् गौतम आनन्द श्रावकसे कहने लगे–" गृहस्थको घरमें रहते हुए अवधि ज्ञान हो सकता है परन्तु इतने अधिक क्षेत्रमें नहीं, इस लिए हे आनन्द! तुम इस स्थानकी आलोचना करो और यावत् तपस्या स्वीकार करो" ॥ ८४ ॥ तब वह आनन्द भगवान् गौतमसे बोला–" भगवन्! क्या जिन-प्रवचनमें सत्य, तात्त्विक, तथ्य और सद्भूत भावोंके विषयमें भी आलोचना की जाती है यावत् तपःकर्म स्वीकार किया जाता है?"। गौतम–" नहीं, ऐसा नहीं है।" आनन्द–" भगवन्! यदि जिन-वचनमें सत्य यावत्भावोंके विषयमें आलोचना नहीं की जाती, और यावत् तपःकर्म नहीं स्वीकार किया जाता तो हे भगवन्! आपही इस स्थानकी आलोचना कीजिए यावत् तपःकर्म स्वीकार कीजिए" ॥ ८५ ॥ तदनन्तर भगवान् गौतम, आनन्द श्रावकके

અને કહ્યું: " ભગવન્! ઘરમાં રહેતા ગૃહસ્થને શું અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઇ શકે?" ગૌતમે કહ્યું: "હા, થઈ શકે." આનંદે કહ્યું: "ભગવન્! જો ગૃહસ્થને થઇ શકે તો મને-ઘરમાં રહેનારા ગૃહસ્થને પણ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે; તેથી પૂર્વદિશાની બાજુએ લવણસમુદ્રમાં પાંચસો યોજન સુધી યાવત્ લોલુપાચ્યુત નરક સુધી હું જાણું-દેખું છું." (૮૩). એટલે ભગવાન્ ગૌતમ આનંદ શ્રાવકને કહેવા લાગ્યા: " ગૃહસ્થને ઘરમાં રહેતાં અવધિજ્ઞાન થઈ શકે છે, પરંતુ આટલા મોટા ક્ષેત્રમાં નહિ; તેથી હે આનંદ! તમે આ સ્થાનની આલોચના કરો અને યાવત્ તપસ્યા સ્વીકારો." ત્યારે આનંદે ભગવાન્ ગૌતમને કહ્યું: " ભગવન્! શુ જિન-પ્રવચનમાં સત્ય, તાત્ત્વિક, તથ્ય અને સદ્ભૂત ભાવોના વિષયમાં પણ આલોચના કરવામાં આવે છે યાવત્ તપઃકર્મ સ્વીકારવામાં આવે છે?" ગૌતમે કહ્યું: " ના, એમ નથી." આનંદે કહ્યુ:–" ભગવન્! જો જિનવચનમાં સત્ય યાવત્ ભાવોના વિષયમાં આલોચના નથી કરવામાં આવતી અને યાવત્ તપઃકર્મ નથી સ્વીકારવામાં આવતું, તો હે ભગવન્! આપ જ આ સ્થાનની આલોચના કરો યાવત્ તપઃકર્મનો સ્વીકાર કરો." (૮૫). પછી ભગવાન્ ગૌતમ, આનંદ

इतना कहने पर शंका, कांक्षा, और विचिकित्साको प्राप्त होकर आनन्द के पाससे निकले। निकल कर जिस ओर दूतिपलाश चैत्य और श्रमण भगवान् महावीर थे उस ओर गये। जाकर श्रमण भगवान् महावीरके समीप बैठ कर गमनागमनका प्रतिक्रमण किया, प्रतिक्रमण करके एषणीय और अनेषणीयकी आलोचना की। आलोचना करके भक्त-पान दिखलाया और दिखला कर श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना-नमस्कार करके कहने लगे-"भगवन्! मैं आपकी आज्ञा प्राप्त करके-(इत्यादि गौतमने सारा वृत्तान्त बतलाया-शंकित, कांक्षित और विचिकित्सा युक्त होने तक) मैं आनन्द श्रावकके यहांसे निकला। निकल कर यहाँ शीघ्र आया हूँ। "भगवन्! उस स्थानकी आलोचना आनन्दको करनी चाहिए या मुझे?।" "गौतम!" इस आमन्त्रणसे श्रमण भगवान् महावीरने गौतमसे कहा-"हे गौतम! तुम्हीं उस स्थानके विषयमें आलोचना करो यावत् तपःकर्म स्वीकार करो, और इसके लिए आनन्द श्रावकको खमाओ" ॥ ८६ ॥ गौतमने "तहत्ति" कहकर श्रमण भगवान् महावीरका कथन विनयके साथ स्वीकार किया, स्वीकार करके उस स्थानकी आलोचना की यावत् तपःकर्म

શ્રાવકના આટલા કથનથી શંકા, કાંક્ષા અને વિચિકિત્સાને પ્રાપ્ત થઈ આનંદની પાસેથી નીકળ્યા, અને જે બાજુએ દૂતિપલાશ ચૈત્ય તથા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર હતા તે બાજુએ ગયા. પછી ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપે બેસીને ગમનાગમનનું પ્રતિક્રમણ કર્યું, અને એષણીય તથા અનેષણીયની આલોચના કરી. આલોચના કરીને ભક્તપાન બતાવ્યાં અને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના-નમસ્કાર કરી કહેવા લાગ્યાઃ "ભગવન્! હું આપની આજ્ઞા લઇને (ઇત્યાદિ ગૌતમે બધો વૃત્તાન્ત કહ્યો-શંકિત, કાંક્ષિત અને વિચિકિત્સાયુક્ત થવા સુધીનો). હું આનંદ શ્રાવકની પાસેથી નીકળીને શીઘ્ર અહીં આવ્યો છું. ભગવન્! એ સ્થાનની આલોચના આનંદે કરવી જોઇએ કે મારે?" "ગૌતમ!" એવા આમંત્રણે કરીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે ગૌતમને કહ્યુઃ "હે ગૌતમ! તમે એ સ્થાનની આલોચના કરો યાવત્ તપઃકર્મ સ્વીકારો, અને તેને માટે આનંદ શ્રાવકને ખમાવો." (૮૬). ગૌતમે "તહત્તિ" કહીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરનુ કથન વિનયપૂર્વક સ્વીકાર્યું અને એ સ્થાનની આલોચના કરી યાવત્ તપઃકર્મ સ્વીકાર્યું અને એ વાતને

स्वीकार किया और इस बातके लिए आनन्द श्रावकको खमाया ॥८७॥

इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर किसी दूसरे समय देशों-देशों में विचर रहे थे ॥ ८८ ॥ तब आनन्द श्रावक बहुतसे शील-व्रत आदिसे आत्माको भावित (संस्कार युक्त) करके, बीस वर्ष पर्यन्त श्रावक पना पाल कर, श्रावककी ग्यारह पडिमाओंका भली भाँति कायसे पालन कर, एक मासकी संलेखनासे आत्माको जूषित (सेवित-युक्त) कर, अनशन द्वारा साठ भक्तों (साठ दिनों-दो महीनेके भोजन)का त्याग कर, आलोचना-प्रतिक्रमण करके समाधिको प्राप्त होकर काल मासमें काल करके सौधर्म कल्पमें सौधर्मावतंसक महाविमानके ईशानकोणमें स्थित अरुण विमानमें देव-पर्यायसे उत्पन्न हुआ। वहां किसी-किसी देवकी चार-चार पल्योपमकी स्थिति कही-गई है, अतः वहां आनन्द देवकी भी चार पल्योपमकी स्थिति कही है ॥ ८९ ॥ (गौतम बोले) " भगवन्! आनन्द देव उस देवलोकसे, आयु, भव, और स्थितिका क्षय होने पर तदनन्तर चव कर कहां जायगा ? कहां उत्पन्न होगा ? " भगवानने कहा-" गौतम ! महाविदेह क्षेत्रमें सिद्ध होगा। "

માટે આનંદ શ્રાવકને ખમાવ્યો. (૮૭).

ત્યારબાદ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કોઈ બીજે સમયે દેશેદેશ વિચરી રહ્યા હતા. (૮૮). તે વખતે આનંદ શ્રાવક શીલવ્રત આદિથી આત્માને ભાવિત (સંસ્કારયુક્ત) કરીને, વીસ વર્ષ સુધી શ્રાવકપણું પાળીને, શ્રાવકની અગીઆર પડિમાઓને સારી રીતે કાયાથી પાળીને, એક માસની સંલેખનાથી આત્માને જૂષિત (સેવિત-યુક્ત) કરીને, અનશનદ્વારા સાઠ ભકતો (સાઠ દિવસો-બે મહિનાનાં ભોજન)નો ત્યાગ કરીને, આલોચના-પ્રતિક્રમણ કરીને, સમાધિને પ્રાપ્ત થઈ કાળ માસમાં કાળ કરી સૌધર્મ કલ્પમાં સૌધર્માવતંસક મહાવિમાનના ઈશાનકોણમાં સ્થિત અરૂણ વિમાનમાં દેવપર્યાયે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં કોઈ-કોઈ દેવની ચાર-ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે, એટલે ત્યાં આનંદદેવની પણ ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે. (૮૯). ગૌતમે કહ્યું: " ભગવન્ ! આનંદદેવ એ દેવલોકથી, આયુ, ભવ અને સ્થિતિનો ક્ષય થયા પછી ચ્યવીને કયાં જશે ? કયાં ઉત્પન્ન થશે ?" ભગવાને કહ્યું: " ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. "

निक्षेप–" सुधर्मा स्वामी बोले-हे जम्बू ! श्रमण भगवान् महावीरने यावत् उपासकदशांगके प्रथम अध्ययनका यही अर्थ कहा है, वैसा ही मैं तुझसे कहता हूँ।" ॥ ९० ॥

श्री उपासकदशाङ्गसूत्रके प्रथम अध्ययनकी अगारसंजीवनी नाम व्याख्याका हिन्दी भाषानुवाद समाप्त. ॥ १ ॥

નિક્ષેપ—" સુધર્માસ્વામી બોલ્યા: હે જંબૂ ! શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે યાવત્ ઉપાસક દશાંગના પ્રથમ અધ્યયનનો એજ અર્થ કહ્યો છે, અને તેવો જ હું તને કહું છું." (૯૦).

ઇતિ શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્રના પ્રથમ અધ્યયનની અગારસંજીવની નામક વ્યાખ્યાનો ગુજરાતી અનુવાદ સમાપ્ત. (૧)

इति

॥ द्वितीयाध्ययनम् ॥

अथ द्वितीयं कामदेवाख्यमध्ययनमारभ्यते 'जइणं भंते' इति।

मूलम्—जइ णं भंते समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं पढमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते। दोच्चस्स णं भंते! अज्झयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते? ॥९१॥ एवं खलु जंबू! तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी होत्था। पुण्णभद्दे चेइए। जियसत्तू राया। कामदेवे गाहावई। भद्दा भारिया। छ हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ, छ वुडिपउत्ताओ, छ पवित्थरपउत्ताओ छ वया दस गोहस्सिएणं वएणं। समोसरणं। जहा आणंदे तहा निग्गए। तहेव सावयधम्मं पडिवज्जइ। सा चेव वत्तव्वया जाव जेट्ठपुत्तं मित्तनाइं आपुच्छित्ता जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जहा आणंदे जाव समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥९२॥ तएणं तस्स कामदेवस्स समणोवासगस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि एगे देवे मायी मिच्छद्दिट्ठी अंतियं पाउब्भूए ॥ ९३ ॥

छाया—यदि खलु भदन्त! श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत् सम्प्राप्तेन सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां प्रथमाध्ययनस्यायमर्थः प्रज्ञप्तः, द्वितीयस्य खलु भदन्त! अध्ययनस्य कोऽर्थः प्रज्ञप्तः? ॥९१॥ एवं खलु जम्बूः! तस्मिन् काले तस्मिन् समये चम्पा नाम नगर्यासीत्। पूर्णभद्रश्चैत्यः। जितशत्रू राजा। कामदेवो गाथापतिः। भद्रा भार्या। षड् हिरण्यकोट्यो निधानप्रयुक्ताः, षड् वृद्धिप्रयुक्ताः, षट् प्रविस्तरप्रयुक्ताः, षड् व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन। समवसरणम्। यथाऽऽनन्दस्तथा निर्गतः। तथैव श्रावकधर्मं प्रतिपद्यते। सा चैव वक्तव्यता यावज्ज्येष्ठपुत्रं मित्र-ज्ञातिमापृच्छ्य येनैव पोषधशाला तेनैवोपागच्छति, उपागत्य यथाऽऽनन्दो यावत् श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥ ९२ ॥ ततः खलु तस्य कामदेवस्य श्रमणोपासकस्य पूर्वरात्रापरत्र कालसमये एको देवो मायी मिथ्यादृष्टिरन्तिकं प्रादुर्भूतः ॥ ९३ ॥

टीका—इत्थं भगवतोपदर्शिततत्त्वतया सञ्जातानुरागो जम्बूर्द्वितीयाध्ययनविषयमवबोद्धुं मुहुर्भगवन्तमापृच्छति-' यदिखल्वि '-त्यादि । भगवा-(सुधर्मास्वामी) नादिशति-' एवंखल्वि '-ति । मायी=मायावी । शेषाश्छायाव्याख्याताः ॥ ९१—९३ ॥

अब दूसरा कामदेव अध्ययन प्रारम्भ किया जाता है—

' एवं खलु ' इत्यादि ॥ ९१-९३ ॥

(जम्बू स्वामीने पूछा) भगवन्! यदि श्रमण भगवान् महावीर यावत् मुक्तिको प्राप्तने सातवें अंग उपासक दशाके प्रथम अध्ययनका यह अर्थ प्ररूपित किया है (तो) भगवन्! दूसरे अध्ययनका क्या अर्थ बताया है ? ॥ ९१ ॥

(सुधर्मा स्वामीने उत्तर दिया) हे जम्बू! उस काल, उस समयमें चम्पा नामकी नगरी थी। पूर्णभद्र चैत्य था। जितशत्रु राजा था। कामदेव गाथापति था। भद्रा नामकी उसकी भार्या थी। छह करोड़ सोनैये उसके खजानेमें थे, छह करोड़ व्यापारमें लगेथे छह करोड़ प्रविस्तर (लेन-देन)में थे, और दस हजार गायोंके एक व्रजके हिसाबसे छह व्रज थे-अर्थात् साठ हजार गोवर्ग था। वह आनन्दकी तरह निकला श्रमण भगवान् महावीरके समीप आया, उसी प्रकार श्रावक धर्मको

હવે બીજા કામદેવ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે.

'एवं खलु' ઇત્યાદિ (૯૧ થી ૯૩)

(જંબૂ સ્વામીએ પૂછયું:-) ભગવન્ ! જો શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર યાવત્ મુક્તિને પામેલાએ સાતમા અંગ ઉપાસક દશાના પહેલા અધ્યયનમાં એ અર્થ પ્રરૂપિત કર્યો છે, તો ભગવન્! બીજા અધ્યયનમાં શો અર્થ બતાવ્યો છે ? (૯૧)

(સુધર્મા સ્વામીએ ઉત્તર આપ્યો:-) હે જંબૂ ! એ કાળે એ સમયે ચંપા નામની નગરી હતી. પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય હતું. જિતશત્રુ રાજા હતો. કામદેવ ગાથાપતિ હતો. ભદ્રા નામની તેની સ્ત્રી હતી. છ કરોડ સોનૈયા એના ખજાનામાં હતા, છ કરોડ વેપારમાં રોકયા હતા, છ કરોડ પ્રવિસ્તર (લેણુ-દેણુ)માં ગુંથાયા હતા, અને દસ હજાર ગાયોના એક વ્રજને હિસાબે છ વ્રજ હતાં, અર્થાત્ સાઠ હજાર ગોવર્ગનાં પશુઓ તેની પાસે હતાં. તે આનંદની પેઠે નીકળ્યો, શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપે આવ્યો, એજ પ્રકારે તેણે શ્રાવક

मूलम्–तएणं से देवे एगं महं पिसायरूवं विउव्वइ। तस्स णं देवस्स पिसायरूवस्स इमे एयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते–सीसं से गोकलिंजसंठाणसंठियं, सालिभसेल्लसरिसा से केसा कविलतेएणं दिप्पमाणा, महल्लउट्टियाकभल्लसंठाणसंठियं निडालं, मुगुंसपुंछं व तस्स भुमगाओ फुग्गफुग्गाओ विगयबीभच्छदंसणाओ, सीसघडिविणिग्गयाइं अच्छीणि विगयबीभच्छदंसणाइं, कण्णा जह सुप्पकत्तरं चेव विगयबीभच्छदंसणिज्जा, उरब्भपुडसन्निभा से नासा, झुसिरा जमलचुल्लीसंठाणसंठिया दोवि तस्स नासापुडया घोडय-

छाया—ततः खलु स देव एकं महान्तं पिशाचरूपं विकुरुते, तस्य खलु देवस्य पिशाचरूपस्यायमेतद्रूपो वर्णकव्यासः प्रज्ञप्तः–शीर्षं तस्य गोकलिञ्जसंस्थानसंस्थितं, शालिभसेल्लसदृशास्तस्य केशाः कपिलतेजसा दीप्यमानाः, महदुष्ट्रिकाकभल्लसंस्थानसंस्थितं ललाटं, मुगुंसपुच्छवत्तस्य भ्रुवौ फुग्गफुग्गौ विकृतबीभत्सदर्शनौ, शीर्षघटीविनिर्गते अक्षिणी विकृतबीभत्सदर्शने, कर्णौ यथा शूर्पकर्त्तरे एव विकृतबीभत्सदर्शनीयौ, उरभ्रपुटसन्निभा तस्य नासा शुषिरा, यमलचुल्लीसंस्थानसंस्थिते द्वे अपि तस्य नासापुटे, घोटकपुच्छव-

---

स्वीकार किया। यहां सब वृत्तान्त पूर्वोक्त ही समझना चाहिए कि कामदेव यावत् ज्येष्ठ पुत्रसे मित्रोंसे और ज्ञातिसे पूछकर जहां पोषधशाला थी वहां गया। वहाँ जाकर आनन्दकी तरह श्रमण भगवान् महावीरके समीपकी धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरने लगा ॥ ९२ ॥ इसके बाद उस कामदेव श्रावकके पास पूर्वरात्रिके दूसरे समय (विचली रात्रि) में एक कपटी मिथ्यादृष्टि देव आया ॥ ९३ ॥

ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. અહીં બધો વૃત્તાંત પૂર્વોક્ત પ્રકારનો જ સમજી લેવો કે-કામદેવ યાવત્ વડા પુત્રને, મિત્રોને અને જ્ઞાતિને પૂછીને જ્યાં પોષધશાળા હતી ત્યાં ગયો. ત્યાં જઈને આનંદની પેઠે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિનો સ્વીકાર કરી વિચરવા લાગ્યો. (૯૨). ત્યારબાદ એ કામદેવ શ્રાવકની પાસે પૂર્વ રાત્રિને બીજે સમયે (મધરાત્રે) એક કપટી મિથ્યાદષ્ટિ દેવ આવ્યો. (૯૩).

पुंछं व तस्स मंसूइं कविलकविलाइं विगयबीभच्छदंसणाइं, उट्ठा उट्टस्स चेव लंबा, फालसरिसा से दंता, जिब्भा जह सुप्पकत्तरं चेव विगयबीभच्छदंसणिज्जा, हलकुद्दालसंठिया से हणुया, गल्ल-कडिल्लं च तस्स खड्डं फुट्टं कविलं फरुसं महल्लं, मुइंगाकारोवमे से खंधे, पुरवरकवाडोवमे से वच्छे, कोट्ठियासंठाणसंठिया दोवि तस्स बाहा, निसापाहाणसंठाणसंठिया दोवि तस्स अग्गहत्था, निसालोढसंठाणसंठियाओ हत्थेसु अंगुलीओ, सिप्पिपुडगसंठिया से नक्खा, ण्हावियपसेवओ व्व उरंसि लंबंति दोवि तस्स थणया, पोट्टं अयकोट्ठओव्व वट्टं, पाणकलंदसारिसा से नाही, सिक्कगसंठाण-संठिए से नेत्ते, किण्णपुडसंठाणसंठिया दोवि तस्स वसणा, जम-लकोट्ठियासंठाणसंठिया दोवि तस्स ऊरू, अज्जुणगुट्ठं व तस्स जाणूइं कुडिलकुडिलाइं विगयबीभच्छदंसणाइं, जंघाओ करकडीओ लोमेहिं उवचियाओ, अहरीसंठाणसंठिया दोवि तस्स पाया, अहरी-लोढसंठाणसंठियाओ पाएसु अंगुलीओ, सिप्पिपुडसंठिया से नक्खा ॥ ९४ ॥

छाया।

तस्य श्मश्रूणि कपिलकपिलानि विकृतबीभत्सदर्शनानि, ओष्ठौ उष्ट्रस्येव लम्बौ, फालसदृशास्तस्य दन्ताः, जिह्वा यथा सूर्पकर्त्तरमेव विकृतबीभत्सदर्शनीया, हलकुदा-लसंस्थिता तस्य हनुका, गल्लकडिल्लं च तस्य गर्त्तं स्फुटं कपिलं परुषं महत्, मृद-ङ्गाकारोपमौ तस्य स्कन्धौ, पुरवरकपाटोपमं तस्य वक्षः, कोष्ठिकासंस्थानसंस्थितौ द्वावपि बाहू, निशापाषाण-संस्थानसंस्थितौ द्वावपि तस्याग्रहस्तौ, निशालोष्टसंस्थान-संस्थिता हस्तयोरङ्गुल्यः, शुक्तिपुटक संस्थितास्तस्य नखाः, नापितप्रसेवकाविवो-रसि लम्बेते द्वावपि स्तनकौ, उदरमयःकोष्ठकवद्वृत्तं, पानकलन्दसदृशी तस्य नाभिः, शिक्यकसंस्थानसंस्थिते तस्य नेत्रे, किण्वपुटसंस्थानसंस्थितौ द्वावपि तस्य वृषणौ, यमलकोष्ठिकासंस्थानसंस्थितौ द्वावपि तस्योरू, अर्जुनगुच्छवत्तस्य जानुनी कुटिल कुटिले विकृतबीभत्सदर्शने, जङ्घे करकटी रोमभिरुपचिते, अधरीसंस्थानसंस्थितौ द्वावपि तस्य पादौ, अधरीलोष्टसंस्थानसंस्थिताः पादेष्वङ्गुल्यः, शुक्तिपुटसंस्थिता-स्तस्यनखाः ॥ ९४ ॥

टीका—वर्णक-व्यासः=स्वरूपप्रकारः। शीर्षं=शिरः। 'गोकलिञ्ज'-ति-गवादेर्भक्षणसौकर्यार्थ निर्मितं वंशमयं भाजनं-गोकलिञ्जं तस्य यत्संस्थानं=स्वरूपमर्थादधोमुखीकृतस्यैतस्येति तद्वत्संस्थितमवस्थितम्। 'शाली'-ति-'भसेल्ल' इत्ययं शब्दो देशीयः कणिश-शूकार्थे, ततश्च शालिभसेल्लसदृशा इत्यस्य शालीनां ये भसेल्लाः=कणिश-शूकाः=मञ्जरीकिंशारवस्तत्सदृशा इत्यर्थः। कपिलतेजसा=पिङ्गवर्णकान्त्या। 'मह'-दिति-महती चासावुष्ट्रिका च महदुष्ट्रिका=विपुलमृद्भाजनं 'माटा' इति प्रसिद्धा तस्याः कभल्लं=कपालं तस्य संस्थानमाकारस्तद्वत्संस्थितम्। 'मुगुंसे'-ति-मुगुंसः=नकुलस्तस्य पुच्छवत्, फुग्ग-फुग्गौ=विकीर्णरोमाणौ, विकृतमत एव बीभत्सं, यद्वा विकृतं बीभत्सं च दर्शनं ययोस्ते। 'शीर्षे' ति-शीर्षं=मस्तकं तदेव घटी घटीवद्गोलाऽऽकृतित्वात्, तस्या विनिर्गते=विनिष्क्रान्ते-

'तएणं से देवे' इत्यादि॥ ९४॥

उस देवने एक महान् पिशाचके रूपकी विक्रिया की। उस पिशाचका ऐसा स्वरूप था—"गाय आदि पशुओंके घास सरलतासे खाये जानेके लिए जो गोकलिंज नामक एक बांस आदिका पात्र (बोइया-टोपला) बनाया जाता है, उसके समान उसका मस्तक था। शालिभसेल्ल अर्थात् चावल आदिकी मंजरीके तन्तुओंके समान रूखे और मोटे भूरे रंगकी कांतिसे देदीप्यमान उसके केश थे। उसका ललाट बड़े मिट्टीके माटेके कपाल जैसा लम्बा-चौड़ा था। उसकी भौंहे नौलेकी पूंछके समान बिखरे हुए बालोंसे विकृत और बीभत्स (भयानक) दीख पड़ती थीं। उसकी आँखें शीर्षघटी—मस्तकरूप गोल-मटोल घटी (मिट्टीका

'तएणं से देवे' ઇત્યાદિ (૯૪)

એ દેવે એક મહાન્ પિશાચના રૂપની વિક્રિયા કરી. એ પિશાચનું આવું સ્વરૂપ હતુ: "ગાય આદિ પશુઓ સહેલાઈથી ઘાસ ખાઈ શકે તે માટે જે ગોકલિંજ નામનો એક વાંસનો ટોપલો બનાવવામાં આવે છે, તેના જેવડું તેનું મસ્તક હતું શાલિભસેલ્લ એટલે ચોખા આદિની મંજરીના તંતુઓના જેવા સૂકા અને મોટા ભૂરા રંગની કાન્તિથી દેદીપ્યમાન તેના કેશ હતા. મોટા માટીના માટલાના કપાળ જેવું લાંબુ-પહોળું તેનું લલાટ હતું. તેની ભમ્મરો નોળીયાની પૂછડીની પેઠે વીખરાયલા વાળથી વિકૃત અને ભયાનક જોવામાં આવતી હતી. તેની આંખો શીષઘટી—મસ્તકરૂપ ગોળ મટોળ

शीर्षघटीविनिर्गते घटयाकारमस्तकमतिक्रम्याऽवस्थिते इत्यर्थः, अक्षिणी=नेत्रे, विकृतेत्यादि प्राग्वत् । शूर्पकर्त्तरे=शूर्पखण्डे, विकृतेति-विकृतं बीभत्सं च यथा स्यात्तथा दर्शनीयौ । उरभ्रपुटसन्निभा=मेषनासापुटतुल्या, शुषिरा=शुषिरं=विवरं तद्युक्ता-गह्वराकाररन्ध्रवतीत्यर्थः । 'यमले'-ति-यमले=संयुते ये चुल्ल्यौ तयोः संस्थान=माकारस्तद्वत्संस्थिते । कपिलकपिलानि=अतिपिङ्गलानि । 'हलकुदाले' -ति-हलकुदालं=हलस्य मुखं येन भूमिर्दार्यते तद्वत्संस्थानयुक्ता, हनुका=हनुः-कपोलाधोभागः । 'गल्ले'-ति-गल्लः=कपोलः कडिल्लमिव=भाजनविशेष इव, एतदेव विशिनष्टि-'गर्त्त'-मित्यादि-गर्त्तं=श्वभ्रवन्निम्नमध्यं, स्फुटं=विदीर्णस्वरूपम्, इदमेवाभिप्रेत्य

छोटा घड़ा)से बाहर निकली हुई-(उंची उठी हुई) होनेसे विकृत और अत्यन्त बुरी दीखती थीं । कान उसके टूटे हुए सूपड़ेके समान बड़ा ही विचित्र और देखनेमें भयंकर थे । नाक उसकी मेढ़ेकी नाक जैसी थी, गड्ढे सरीखे छेद उसमें बने हुए थे । नाकके दोनों छेद ऐसे थे मानों जुड़े हुए दो चूल्हे हों । उसकी मूछें घोड़ेकी पूँछ जैसी और अत्यन्त भूरी होनेमे विकृत दुर्दर्शनीय थीं । दोनों होठ ऊँटके होठोंके समान लंबे थे। फाल (लोहेकी हलवाणी) के समान उसके तीखे-तीखे दाँत थे । जीभ सूपड़े के टुकड़े के समान विकृत और देखनेमें बीभत्स थी । उसकी हड़वची हलके अग्रभागके समान बाहर निकली हुई थी । उसके गाल कडिल्ल बर्त्तन (ऊँडे पात्र)के समान होनेसे फुटे हुए गड्ढे के समान

घडी (माटीनो नानो घडो)मांथी બહાર નીકળેલી (ઉંચી ઉઠી આવેલી) હોવાથી વિકૃત અને અત્યંત ખરાબ દેખાતી હતી. તેના કાન તૂટેલા સુપડાના જેવા અત્યંત વિચિત્ર અને જેવામાં ભયંકર લાગતા હતા. તેનું નાક ઘેટાના નાક જેવું હતું. તેમાં ખાડા જેવા છેદ હતા. નાકના બેઉ છેદ એવા હતા કે જાણે એક બીજાથી જેડાયલા બે ચૂલા હોય. તેની મૂછો ઘોડાના પૂંછ જેવી અને અત્યંત ભૂરી હોવાથી વિકૃત દુર્દર્શનીય હતી. બેઉ હોઠ ઊંટના હોઠના જેવા લાંબા હતા. હળના લોઢાના ફળા (જે વડે જમીન ખોદાય છે તે હળની અંદર બોસેલી લોઢાની કોશ) જેવા તેના અણીદાર દાંત હતા. જીભ સૂપડાના ટુકડા જેવી વિકૃત અને જેવામાં ભયાનક હતી. તેની હડપચી હળના અગ્રભાગની પેઠે બહાર નીકળેલી હતી. તેના ગાલ કડિલ્લ (ઉંડું વાસણ) જેવા

गडिल्लमित्युक्तम्, कपिलं=पिङ्गलं, परुषं=कठोरस्पर्शम्। मृदङ्गे-ति-मृदङ्गं=स्वनाम प्रसिद्धो वाद्यविशेषस्तस्य य आकारः=स्वरूपं तेनोपमा=सादृश्यं ययोस्तौ, स्कन्धौ =भुजमूलभागौ। पुरेति-पुरेषु वरं-पुरवरं=प्रधाननगरं तस्य यत्कपाटमर्थाद् द्वार-स्थितमतिविशालं तेनोपमा=सादृश्यं यस्य तत्-अतिविशालमित्यर्थः, वक्षः=उरःस्थ-लम्। कोष्ठिकेति-कोष्ठिका=पवनसंवरणार्थं भस्त्राया मुखाग्रे स्थापिता मृन्मयी कुसूलिका तस्या यत्संस्थानमाकारस्तद्वत्स्थितौ परुषौ विपुलौ चेत्यर्थः, बाहू=भुजौ। निशेति-निशापाषाणः=घरट्टस्तत्संस्थानवत्पृथुलतया संस्थितौ, अग्रहस्तौ=हस्ताग्रभागौ करतले इत्यर्थः। निशालोष्टेति-निशालोष्टं= शिलापुत्रकस्तत्तुल्याः शिलाखण्डवच्चिपिटा इत्यर्थः। शुक्तिपुटकसंस्थिताः-शुक्तिपुट-तुल्याः। नापितेति-नापितस्य प्रसेवकौ=क्षुरनखल्वादिनिधानपात्रे (रछधानी-रछानी) ताविव उरसि=वक्षःस्थले। अयःकोष्ठकवत्=लोहकुसूलवत्, वृत्तं=वर्त्तुलम्। पानेति-

---

दीखते थे, और भूरे रंगके अत्यन्त कर्कश (कठोर) थे। उसके कंधे मृदंगोंके समान थे। किसी प्रधान नगरके फाटकके समान चौड़ी उसकी छाती थी। उसकी दोनों भुजाएँ कोष्ठिका (हवा रोकने-इकट्ठी करनेके लिए भस्त्रा-फूंकनी-के मुंहके सामने बनी हुई मिट्टीकी कोठी)के समान थीं। उसकी हथेलियाँ घट्टी (चक्की)के पाटके समान मोटी थी। उसके दोनों हाथोंकी अंगुलियाँ शिलापुत्रक (पत्थरकी लौढ़ी)के समान चपटी थी। उसके नाखून सिप्पीके संपुटोंके समान थे। उसके दोनों स्तन छाती पर खूब लम्बे लटक रहे थे, जैसे नाईकी रछन्नियाँ-(ऊस्तरे आदि रखनेकी चमड़ेकी थेलियाँ) हों। उसका पेट लोहेके कुसूल (कोठे)के

હોવાથી ખોદેલા ખાડા જેવા દેખાતા હતા અને ભૂરા રંગના અત્યંત કઠોર હતા. તેની ખાંધો મૃદંગો જેવી હતી. કોઈ મોટા નગરના દરવાજા જેવી પહોળી તેની છાતી હતી. તેની બેઉ ભુજાઓ કોઠી (હવા રોકવા માટે ફૂંકણીના મ્હોંની સામે બનાવવામાં આવતી માટીની કોઠી)ના જેવી હતી. તેની હથેળીઓ ઘંટીના પત્થર જેમ મોટી હતી. તેના બેઉ હાથની આંગ-ળીઓ શિલાપુત્રક (દાળ વાટવાના લાંબા પત્થર) જેવી હતી. તેના નખ સીપના સંપુટ જેવા હતા. તેના બેઉ સ્તન છાતી પર ખૂબ લાંબા લટકી રહ્યા હતા, જાણે હજામના હથીયારો રાખવાની કોથળીઓ હોય. તેનું પેટ લોઢાના કોઠા

प्रानं-तन्तुवायैर्वस्त्रेषु दीयमानं धान्यरससम्पादितं जलं तस्य कलन्दं=कुण्डं तत्सदृशी गम्भीरेत्यर्थः । शिक्यकेति-शिक्यकं=शिक्यं दध्यादिसंरक्षणार्थं रज्जुनिर्मितं लोके प्रसिद्धं तत्तुल्याकारे । किण्वेति-किण्वमत्रोपचारात्तण्डुलादिनिधानी गोणी 'बोरी' इति प्रसिद्धं तस्य यत्पुटं=भागद्वयमर्थात्तण्डुलादिसंभृततया विपुलाकृति तत्तुल्याकारौ वृषणौ=अण्डकोषौ । यमलेति-यमले=समानाकारयुग्मरूपे ये कोष्ठिके-कुसूलीद्वयं तदाकारेण संस्थितौ ऊरू=सक्थिनी । 'अर्जुने'ति-अर्जुनः=इन्द्रवृक्षस्तस्य गुच्छः=स्तबकः, यद्वा अर्जुनं=तृणं-धान्यादिरूपं तस्य गुच्छः=स्तम्बस्तद्वत् जानुनी=ऊरुपर्वद्वयम्, तदेव विशिनष्टि-कुटिलेति-कुटिल-कुटिले=अतिकुटिले, विकृतेति प्राग्वत् । जङ्घे=जान्वधोभागौ, कर्कटी=कठिने, उपचिते=व्याप्ते । अधरीति-अधरी=पेषणी शिला तत्संस्थानसंस्थितौ=तत्तुल्यौ । अधरीलोष्टं=शिलाखण्डम् । शुक्तिपुटेति प्राग्व्याख्यातम् ॥ ९४ ॥

समान गोल था। नाभि ऐसी गहरीथी जैसे जुलाहों द्वारा वस्त्रमें लगाये जानेवाले आटेके जल (माड़)का कुण्ड हो। नेत्र छींके के समान थे।दोनों अण्डकोष भरे हुए पास-पास पड़े दो थैलों (बोरियों)के समान लम्बे-चौड़े थे। उसकी जंघाएँ समान आकारवाली दो कोठियाँ के समान थीं।दोनों घुटने अर्जुन वृक्षके गुच्छेके समान बिल-कुल टेढ़े विकृत और बीभत्स दर्शनवाले थे। पिण्डलियाँ कठोर और बालोंसे भरी-हुई थीं। दोनों पैर दाल पीसनेकी शिलाकी तरह थे। पैरोंकी अंगुलियाँ शिला पर पीसनेके पत्थरकी आकृतिवाली थीं। पैरोंके नख भी सिप्पीसंपुटके समान थे। ॥ ९४ ॥

જેવું ગોળ હતું. નાભિ એવી ઉંડી હતી કે જાણે વણકરોને કપડાંને લગાવવાની ખેળ-કાંજીનો કુંડ હોય. નેત્રો સીંકાં જેવાં હતા. બેઉ અંડકોષ ભરેલા અને પાસેપાસે પડેલા બે થેલા (બોરીઓ) જેવા લાંબા-પહોળા હતા. તેની જાંગો સમાન આકારવાળી બે કોઠીઓના જેવી હતી. બેઉ ઘુંટણો અર્જુન વૃક્ષના ગુચ્છા જેવા તદ્દન વાંકા, વિકૃત અને બીભત્સ દર્શનવાળા હતા. પીડીઓ કઠોર અને વાળથી ભરેલી હતી બેઉ પગ દાળ વાટવાના પત્થર (ઓરસીયા) જેવા હતા. પગની આંગળીઓ દાળ વાટવાની સિલા ઉપરના લાંબા પત્થરની આકૃતિવાળી હતી પગના નખ પણ સીપના સંપુટ જેવા હતા. (૯૪).

मूलम्–लडहमडहजाणुए, विगयभग्गभुग्गभुमए, अवदालिय-वयणविवरनिल्लालियग्गजीहे, सरडकयमालियाए–उंदुरमालापरि-णद्धसुकयचिंधे, नउलकयकण्णपूरे, सप्पकयवेगच्छे, अप्फोडंते, अभिगज्जंते, भीममुक्कट्टहासे, नाणाविहपंचवण्णेहिं लोमेहिं उवचिए एगं महं नीलुप्पलगवलगुलियअयसिकुसुमप्पगासं असिं खुरधारं गहाय जेणेव पोसहसाला जेणेव कामदेवे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता आसुरत्ते रुट्ठे कुविए चंडिक्किए मिसमि-सीमाणे कामदेवं समणोवासयं एवं वयासी–" हंभो कामदेवा! समणोवासया! अप्पत्थियपत्थया, दुरंतपंतलक्खणा, हीणपुण्ण-चाउद्दसिया, सिरिहिरिधिइकित्तिपरिवज्जिया, धम्मकामया, पुण्ण-कामया, सग्गकामया, मोक्खकामया, धम्मकंखिया४, धम्मपिवा-सिया४, नो खलु कप्पइ तव देवाणुप्पिया! जं सीलाइं वयाइं वेर-मणाइं पच्चक्खाणाइं पोसहोववासाइं चालित्तए वा खोभित्तए वा खंडित्तए वा भंजित्तए वा उज्झित्तए वा परिचइत्तए वा तं जइणं

छाया–लडहमडहजानुकः, विकृतभग्नभुग्नभ्रूः, अवदारितवदनविवरनिर्लोलिता-ग्रजिह्वः, सरटकृतमालिकः, उन्दुरुमालापरिणद्धसुकृतचिह्नः, नकुलकृतकर्णपूरः, सर्प-कृतवैकक्षः, आस्फोटयन् अभिगर्जन्, भीममुक्ताट्टाट्टहासः, नानाविधपञ्चवर्णै रोमभिरु-पचितमेकं महान्तं नीलोत्पलगवलगुलिकाऽतसीकुसुमप्रकाशमसिं क्षुरधारं गृहीत्वा येनैव पोषधशाला येनैव कामदेवः श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य, आ-शुरक्तो रुष्टः कुपितश्चाण्डिक्यितो मिसमिसायमानः कामदेवं श्रमणोपासकमेवमवा-दीत्–" हं भो कामदेव! श्रमणोपासक!, अप्रार्थितप्रार्थक!, दुरन्तप्रान्तलक्षण!, हीनपुण्यचातुर्दशिक!, श्रीह्रीधृतिकीर्तिपरिवर्जित!, धर्मकाम!, पुण्यकाम!, स्वर्ग-काम!, मोक्षकाम!, धर्मकाङ्क्षित[1]!४, धर्मपिपासित!४ नो खलु कल्पन्ते तव देवानु-प्रिय! यत् शीलानि व्रतानि विरमणानि प्रत्याख्यानानि पोषधोपवासानि चालयितुं वा, क्षोभयितुं वा, खण्डितुं वा, भङ्क्तुं वा, उज्झितुं वा, परित्यक्तुं वा, तद् यदि

१ धर्मकाङ्क्षा संजाताऽस्येत्यर्थे तारकादित्वादितच्, एवं धर्मपिपासितेत्यत्रापि।

तुमं अज्ज सीलाइं जाव पोसहोववासाइं न छंडसि न भंजेसि तो ते अहं अज्ज इमेणं नीलुप्पल जाव असिणा खंडाखंडिं करेमि, जहाणं तुमं देवाणुप्पिया! अट्टदुहट्टवसट्टे अकाले चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि" ॥ ९५ ॥

छाया.

खलु त्वमद्य शीलानि यावत्पोषधोपवासानि न त्यक्ष्यसि न भङ्क्ष्यसि तर्हि तेऽहमद्यानेन नीलोत्पल यावदसिना खण्डाखण्डि करोमि, यथा खलु त्वं देवानुप्रिय! आर्त्तदुःखार्त्तवशार्त्तोऽकाल एव जीविताद् व्यपरोपयिष्यसे" ॥ ९५ ॥

टीका—लडहेति-लडहे=लम्बमाने, मडहे=कम्पमाने (च) जानुनी यस्य सः। विकृतेत-विकृते=वैरूप्यं प्राप्ते भग्ने=खण्डिते, भुग्ने=कुटिले भ्रुवौ यस्य सः। अवदारितेति-अवदारितं=व्यात्तं वदनमेव विवरं येन सः, तथा निर्लोलिता=मुखान्निस्सारिता-अग्रजिह्वा=जिह्वाग्रभागो येन सः, अवदारितवदनविवरश्चासौ निर्लोलिताग्रजिह्वश्चेति, यद्वा अवदारितं=व्यात्तं यद्वदनरूपं विवरं तस्मान्निर्लोलिता=बहिर्निस्सारिता अग्रजिह्वा=जिह्वाया अग्रो भागो येन सः। सरटेति—सरटाः=कृकलासास्तैः कृताः=सम्पादिताः मालिकाः=लघुस्रजो (मस्तकादिषु) येन सः। उन्दुर्वेति—उन्दुरवो मूषिकास्तेषां मालया=स्रजा परिणद्धं=वेष्टितमत एव सुकृतं=सम्यक्तया रचितं चिह्नं=स्वकीयं लक्षणं येन, यद्वा उन्दुरूणां मालया परिणद्धः अतएव सुकृतं सम्यग्रचितं चिह्नं येनेत्युभयोः कर्मधारयः। नकुलेति-नकुलाभ्यां='नेवला' इति

'लडह-मडहे' त्यादि ॥ ९५ ॥

उसके जानुए (घुटने) लम्बे थे और कांप रहे थे। खंडित टेढ़ी भौंहें विकृत हो गई थीं। उसने मुंह फाड़ रखा था और जिह्वाका अगला भाग बाहर निकाल रखा था। वह सरटों (गिरधोना-किरकांटिया)की माला मस्तक आदि पर पहने हुए था। चूहोंकी मालाओंसे वह सजा था।

'લડહમડહે'-ત્યાદિ (૯૫)

તેના જાનુઓ (ઘુંટણો) લાંબા હતા અને કંપી રહ્યા હતા. ખંડિત વાંકી ભ્રમરો વિકૃત થઇ ગઇ હતી તેણે મ્હાં ફાડી રાખ્યું હતું અને જિહ્વાનો આગલો ભાગ બહાર કાઢી રાખ્યો હતો. તેણે સરડા (કાચીંડા)ની માળા મસ્તક આદિ પર પહેરી હતી, ઉંદરોની માળાઓ ધારણ કરી હતી.

लोकप्रसिद्धाभ्यां भुजपरिसर्पजन्तुविशेषाभ्यां कृतः=सम्पादितः कर्णपूरः=कर्णाभरणं येन सः। सर्पेति-सर्पैः कृतं=सम्पादितं वैकक्षम्=उरःस्थलोपरितिर्यक्क्षिप्तमालाविशेषो येन सः, 'वैकक्षमुत्तरासङ्ग' इति व्याख्यानं तु गजनिमीलिकयैव कोषाद्यनवलोकनात्। आस्फोटयन्=बाहुकरस्फोटं कुर्वन्। अभिगर्जन्=घोरं निनदन्। भीमेति-भीमं=भयङ्करं यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणमिदं, मुक्तः=कृतः अट्टाट्टहासः=महाहासो येन सः। नानेति-एकैकस्मिन्नपि वर्णे नानारूपत्वान्नानाविधत्वम्, उपचितं=व्याप्तम्, नीलोत्पलेति-नीलोत्पलं-प्रसिद्धं, गवलं=महिषशृङ्गं, गुलिका=नीली, अतसी='तिस्सी' इति 'अलसी' इति च प्रसिद्धो धान्यविशेषस्तस्याः कुसुमं=पुष्पमित्येषां द्वन्द्वे-नीलोत्पल-गवल-गुलिकाऽतसीकुसुमानि, तेषां प्रकाश इव=वर्ण इव प्रकाशो यस्य तमतिश्याममित्यर्थः, असिं=तरवारिं, क्षुरेति-क्षुरस्य धारेव (तीक्ष्णा) धारा यस्य तम्। आशुरक्तः=शीघ्रं क्रोधावेशं गतः, आशुरक्त-कुपित-चण्डिक्यित-मिसमिसायमान-शब्दा एकार्था अपि पिशाचस्यातिमात्रोद्धतं क्रोधमभि-

---

कानोंके गहनेकी जगह वह नेवले पहने हुए था। सर्पोंसे उसने वक्षस्थल सजाया था। उस पिशाचने भुजाओं पर हाथ ठोक कर घन-घोर भयंकर गर्जना करते हुए अट्टहास किया (खिल खिलाया)। एक होते हुए भी अनेकरूप पांच वर्णवाले रोमोंसे युक्त, बड़ी भारी नील कमल, भैंस के सींग, नील और अलसीके फूलके समान श्याम रंगकी, क्षुराकी धारके समान तीखी तलवार लेकर जिधर पोषधशाला थी, और जिधर कामदेव श्रावक था उधर ही आया। आकर लाल-पीला होकर कुपित और भयंकर क्रोधाविष्ट होकर दांत किड़किड़ाता हुआ, तात्पर्य यह कि चरम सीमा पर क्रुद्ध (आगबबूला) होकर कामदेव श्रावकसे इस प्रकार कहने

કાનનાં ઘરેણાંની જગ્યાએ તેણે નોળીયા પહેર્યા હતા. સાપોથી તેણે પોતાના વક્ષસ્થળને શણગાર્યું હતું. તે પિશાચે ભુજાઓ પર હાથ લગાવી લગાવીને ઘોર ભયંકર ગર્જના કરતાં અટ્ટહાસ્ય કર્યું (ખડખડાટ હસ્યો) એક હોવા છતાં અનેક રૂપ પાંચ વર્ણવાળા રોમોથી યુક્ત, બહુજ ભારે, નીલકમલ, ભેંશનાં શીંગડાં, નીલ અને અળસીનાં ફૂલના જેવી શ્યામરંગની તીખી તલવાર લઈને, જ્યાં પોષધશાળા હતી અને જ્યાં કામદેવ શ્રાવક હતો ત્યાં તે આવ્યો આવીને લાલ-પીળો થઇ, કુપિત અને ભયંકર ક્રોધાવિષ્ટ થઈ, દાંત કચકચાવતો, તાત્પર્ય એ કે છેલ્લી હદ સુધી ક્રોધાંધ થઇને તે કામદેવ શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહેવા

व्यक्तुमुपात्ताः । अप्रेति-अप्रार्थितस्य=केनाप्यमनोरथीकृतस्य (मृत्योः) प्रार्थक != कामुक ! । दुरन्तेति-दुष्टः अन्तः=अवसानं यस्य तादृशं, प्रान्त=मसम्यक्, लक्षणं= चिह्नं यस्य तथाभूत ! । हीनेति-हीना=अपूर्णा या पुण्या=पावनी चतुर्दशी (तिथिः) सा हीनपुण्यचतुर्दशी, तस्यां जातो हीनपुण्यचातुर्दशिकस्तत्सम्बोधने, 'पुण्यचतुर्दश्यामनुत्पन्नत्वेन भाग्यहीन ! इत्यर्थः । धर्मेति-धर्मं कामयत इति धर्मकामस्तत्सम्बोधने, एवं पुण्यकामाद्यपि, परिहासद्योतकानीमानि सम्बोधनानि । नोखल्विति-

---

लगा-"अरे कामदेव श्रावक ! तू मौतकी इच्छा कर रहा है, तेरे आखरी बुरे होनेके लक्षण हैं । तू अभागी चतुर्दशीमें पैदा हुआ है । तू श्री (कान्ति) ह्री (लज्जा) धृति (धीरज) और कीर्त्तिसे कोरा है,? अहाहाहा !!। तू धर्मकी कामना करता है ? पुण्यकी कामना करता है ? स्वर्गकी कामना करता है ? मोक्षकी कामना करता है ? धर्म पुण्य स्वर्ग और मोक्षकी आकांक्षा करता है ? तू धर्म पुण्य स्वर्ग और मोक्षका पिपासू है ? देवोंके दुलारे ! अपने शील, व्रत, विरमण, प्रत्याख्यान और पोषधोपवाससे डिगना, क्षुब्ध होना, उनको खण्डित करना, भंग करना, त्याग या परित्याग करना तुझे नहीं कल्पता है ! सो तू आज अगर शील आदि यावत् पोषधोपवासोंको न छोड़ेगा न भाँगेगा तो देख इस नीलकमल आदिके समान श्याम रंगकी तीखी तलवारसे इस प्रकार तेरे टुकड़े २

લાગ્યો: "અરે કામદેવ શ્રાવક ! તું મોતની ઇચ્છા કરી રહ્યો છે છેવટનું ભૂંડું થવાના તારા લક્ષણ છે. તું અભાગી ચૌદશે પેદા થયો છે. તું શ્રી (કાન્તિ), હ્રી (લજ્જા), ધૃતિ (ધીરજ) અને કીર્તિથી હીન છે. આહાહાહા !!! તું ધર્મની કામના કરે છે ? પુણ્યની કામના કરે છે ? સ્વર્ગની કામના કરે છે ? મોક્ષની કામના કરે છે ? ધર્મ પુણ્ય સ્વર્ગ અને મોક્ષની કાંક્ષા કરે છે ? તું ધર્મ પુણ્ય સ્વર્ગ અને મોક્ષનો પિપાસુ છે ? દેવોના પ્રિય ! પોતાનાં શીલ, વ્રત, વિરમણ, પ્રત્યાખ્યાન, અને પોષધોપવાસથી ડગવું, ક્ષુબ્ધ થવું, તેને ખંડિત કરવાં, ભગ્ન કરવાં, ત્યાગ યા પરિત્યાગ કરવાં, એ કાંઇ તને નથી કલ્પતું ? પણ તું આજે જો શીલ આદિ યાવત્ પોષધોપવાસને નહિ છોડે, નહિ ભાગે, તો જો, આ નીલ કમળ આદિના જેવી શ્યામ રંગની તીખી તલ્વારથી આ પ્રમાણે તારા ટુકડે ટુકડા કરી નાંખીશ; તેથી, તું હે ભલા

मूलम्—तएणं से कामदेवे समणोवासए तेणं देवेणं पिसाय-रूवेण एवं वुत्ते समाणे अभीए, अत्तत्थे, अणुव्विग्गे, अक्खुभिए, अचलिए, असंभंते, तुसिणीए धम्मज्झाणोवगए विहरइ ॥ ९६॥ तएणं से देवे पिसायरूवे कामदेवं समणोवासयं अभीयं जाव धम्म-ज्झाणोवगयं विहरमाणं पासइ पासित्ता दोच्चंपि तच्चंपि कामदेवं एवं वयासी—"हं भो कामदेवा! समणोवासया! अप्पत्थियपत्थया! जइ णं तुमं अज्ज जाव ववरोविज्जासि"॥ ९७ ॥ तए णं से कामदेवे समणोवासए तेणं देवेणं दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव धम्मज्झाणोवगए विहरइ ॥ ९८ ॥

छाया—ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकस्तेन देवेन पिशाचरूपेणैवमुक्तः सन्—अभीतोऽत्रस्तोऽनुद्विग्नोऽक्षुब्धोऽचलितोऽसम्भ्रान्तस्तूष्णीको धर्मध्यानोपगतो विहरति ॥ ९६ ॥ ततः खलु स देवः पिशाचरूपः कामदेवं श्रमणोपासकमभीतं यावद्धर्मध्यानोपगतं विहरमाणं पश्यति, दृष्ट्वा द्वितीयमपि तृतीयमपि कामदेवमेवमवा-दीत्—"हंभोः! कामदेव! श्रमणोपासक! अप्रार्थितप्रार्थक! यदि खलु त्वमद्य यावद् व्यपरोपयिष्यसे" ॥ ९७ ॥ ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकस्तेन देवेन द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्तः सन्—अभीतो यावद्धर्मध्यानोपगतो विहरति॥९८॥

इत आरभ्य 'परित्यक्तुं वा' इत्यन्तोक्त्या वस्तुस्थितिः प्रदर्शिता। खण्डाखण्डि—खण्डं खण्डमित्यर्थः। व्यपरोपयिष्यसे=पृथक् करिष्यसे ॥ ९५ ॥

टीका—द्वितीयं=द्वितीयवारमेवं तृतीयम्। 'हंभोः!' इति सम्बोधनम्॥९६-९८॥

१ अव्ययमिदमितच्प्रत्ययान्तम्। 'तत्र तेनेदमिति सरूपे' बहुव्रीहिः, 'इच् कर्मव्यतीहारे' इतीच्, तिष्ठद्गुप्रभृतिषु इचः पाठादव्ययीभावत्वादव्ययत्वम्, 'तत्र तेनेद'-मिति सूत्रे प्रहरणविषयता च विवक्षिता तेन 'प्रहृत्येदं युद्धं प्रवृत्त'-मित्य-र्थाभावेऽपीह प्रवृत्तिः, यथा 'कर्णाकर्णि' इत्यादावित्युक्तं विस्तरेण प्रयोगदर्पणादौ ॥

कर डालूंगा जिससे तू हे भले मानुष! अतिविकट दुःख भोगता हुआ अकाल (असमय) में ही इस जिन्दगी (जीवन) से हाथ धो बैठेगा ॥९५॥

માણસ! અતિ વિકટ દુઃખ ભોગવતો અકાળે (અસમયે) જ આ જીંદગીથી હાથ ધોઈ બેસીશ." (૯૫).

मूलम्—तएणं से देवे पिसायरूवे कामदेवं समणोवासयं अभीयं जाव विहरमाणं पासइ पासित्ता आसुरुत्ते४ तिवलियं भिउडिं निडाले साहट्टु कामदेवं समणोवासयं नीलुप्पल जाव असिणा खंडाखंडिं करेइ ॥ ९९ ॥ तएणं से कामदेवे समणोवासए तं उज्जलं जाव दुरहियासं वेयणं सम्मं सहइ जाव अहियासेइ ॥१००॥

छाया—ततः खलु स देवः पिशाचरूपः कामदेवं श्रमणोपासकमभीतं यावद्विहरमाणं पश्यति, दृष्ट्वा, आशुरक्तः४ त्रिवलिकां भ्रुकुटिं ललाटे संहृत्य कामदेवं श्रमणोपासकं नीलोत्पल-यावदसिना खण्डाखण्डिं करोति ॥ ९९ ॥ ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकस्तामुज्ज्वलां दुरध्यासां वेदनां सम्यक् सहते यावदध्यास्ते ॥ १०० ॥

'तएणं से'-इत्यादि ॥ ९६-९८ ॥

पिशाच रूप धारी देवताके ऐसा कहने पर भी श्रावक कामदेवको न भय हुआ, न त्रास हुआ, न उद्वेग हुआ, न क्षोभ हुआ, न चंचलता हुई, और न संभ्रम हुआ। वह चुप-चाप धर्मध्यानमें स्थिर रहा ॥९६॥ पिशाचरूपधारी देवने श्रावक कामदेवको निर्भय यावत् धर्मध्यानमें स्थित देखा तो दूसरी बार और तीसरी बार भी बोला-"अरे मृत्युकामी श्रावक कामदेव ! यदि आज तू शील आदिका परित्याग नहीं करेगा तो यावत् तू मारा जायगा" ॥ ९७ ॥ श्रावक कामदेव दूसरी और तीसरी बार कहने पर भी निर्भय यावत् धर्मध्यानमें स्थित ही रहता है ॥९८॥

'तयणं से' त्याहि (९६ थी ९८)

पिशाचरूपधारी देवताना એવા કથનથી પણ શ્રાવક કામદેવને ન ભય લાગ્યો, ન ત્રાસ થયો, ન ઉદ્વેગ થયો, ન ક્ષોભ થયો, ન ચંચળતા થઇ, અને ન સંભ્રમ થયો. તે ચૂપચાપ ધર્મધ્યાનમાં સ્થિર રહ્યો (૯૬). પિશાચરૂપધારી દેવે શ્રાવક કામદેવને નિર્ભય યાવત્ ધર્મધ્યાનમાં સ્થિત જોયો, એટલે બીજી વાર અને ત્રીજી વાર પણ તે બોલ્યો: "અરે મૃત્યુકામી શ્રાવક કામદેવ ! જો તું આજ શીલ આદિનો પરિત્યાગ નહિ કરે, તો યાવત્ તું માર્યો જશે" (૯૭) બીજી અને ત્રીજી વાર કહ્યા છતાં શ્રાવક કામદેવ યાવત્ ધર્મધ્યાનમાં સ્થિત જ રહે છે. (૯૮).

तएणं से देवे पिसायरूवे कामदेवं समणोवासयं अभीयं जाव विहरमाणं पासइ, पासित्ता जाहे नो संचाएइ कामदेवं समणोवासयं निग्गंथाओ पावयणाओ चालित्तए वा खोभित्तए वा विपरिणामित्तए वा ताहे संते तंते परितंते सणियं२ पच्चोसक्कइ, पच्चोसक्कित्ता पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता दिव्वं पिसायरूवं विप्पजहइ, विप्पजहित्ता एगं महं दिव्वं हत्थिरूवं विउव्वइ ॥ १०१ ॥ सत्तंगपइट्ठियं सम्मं संठियं सुजायं, पुरओ उदग्गं, पिट्ठओ वराहं अयाकुच्छिं अलंबकुच्छिं पलंबलंबोदराधरकरं अब्भुग्गयमउलमल्लियाविमलधवलदंतं कंचणकोसीपविट्ठदंतं आणामियचावललियसंवेल्लियग्गसोंडं, कुम्मपडिपुण्णचलणं, वीसइनक्खं अल्लीणपमाणजुत्तपुच्छं मत्तं मेहमिव गुलगुलेंतं मणपवणजइणवेगं दिव्वं हत्थिरूवं विउव्वइ, विउव्वित्ता जेणेव पोसहसाला जेणेव कामदेवे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता कामदेवं समणोवासयं एवं वयासी—हंभो कामदेवा ! तहेव भणइ जाव न भंजेसि

छाया.

ततः खलु सः देवः पिशाचरूपः कामदेवं श्रमणोपासकमभीतं यावद्विहरमाणं पश्यति, दृष्ट्वा यदा नो शक्नोति कामदेवं श्रमणोपासकं नैर्ग्रन्थ्यात्प्रवचनाच्चालयितुं वा क्षोभयितुं वा विपरिणमयितुं वा तदा शान्तस्तान्तः परितान्तः शनैः शनैः प्रत्यवष्वष्कति, प्रत्यवष्वष्क्य पोषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य दिव्यं पिशाचरूपं विप्रजहाति, विप्रजहायैकं महद् दिव्यं हस्तिरूपं विकुरुते ॥ १०१ ॥ सप्ताङ्गप्रतिष्ठितं सम्यक्संस्थितं सुजातं पुरत उदग्रं पृष्ठतो वराहम्, अजाकुक्षिं, अवलम्बकुक्षिं, प्रलम्बलम्बोदराधरकरम्, अभ्युद्गतमुकुलमल्लिकाविमलधवलदन्तं, काञ्चनकोशीप्रविष्टदन्तम्, आनामितचापललितसंवेल्लिताग्रशुण्डं, कूर्म्मप्रतिपूर्णचरणं, विंशतिनखम्, आलीनप्रमाणयुक्तपुच्छं, मत्तं मेघमिव गुडगुडायमानं, मनःपवनजयिवेगं दिव्यं हस्तिरूपं विकुरुते, विकृत्य येनैव पोषधशाला येनैव कामदेवः श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य कामदेवं श्रमणोपासकमेवमवादीत्—हंभोः ! कामदेव !

तो ते अज्ज अहं सोंडाए गिण्हामि, गिण्हित्ता पोसहसालाओ नीणेमि, नीणित्ता उड्ढं वेहासं उव्विहामि उव्विहित्ता तिक्खेहिं दंतमुसलेहिं पडिच्छामि, पडिच्छित्ता अहे धरणितलंसि तिक्खुत्तो पाएसु लोलेमि जहा णं तुमं अट्टदुहट्टवसट्टे अकाले चेव जीवियाओ ववरोविज्जासि ॥ १०२ ॥

छाया।

श्रमणोपासक ! तथैव भणति यावन्न भनक्षि तर्हि तेऽद्याहं शुण्डया गृह्णामि, गृहीत्वा पोषधशालातो नयामि, नीत्वोर्ध्वं विहायसमुद्वहामि, उदूह्य तीक्ष्णैर्दन्तमुसलैः प्रतीच्छामि, प्रतीष्याधो धरणितले त्रिःकृत्वः पादयोर्लुलामि, यथा खलु त्वमार्त्तदुःखार्त्तवशार्त्तोऽकाल एव जीविताद्व्यपरोपयिष्यसे ॥ १०२ ॥

टीका—उज्ज्वलां=तीव्राम्, दुरध्यासां=सोढुमशक्याम् । क्षोभयितुं=विक्षिप्तचित्तं कर्तुम्, विपरिणमयितुं=परिवर्त्तयितुम् । शान्तः=पूर्वोक्तात् क्रोधाऽऽवेगान्नि-

---

'तएणं से'-इत्यादि ॥ ९९-१०२ ॥

पिशाच-रूपधारी देवने श्रावक कामदेवको निर्भय यावत् धर्मध्याननिष्ठ विचरते देखा। देख कर क्रुद्ध ४ होकर ललाट पर तीन टेढ़ी भ्रुकुटियां चढ़ाकर नील कमलके समान यावत् तलवारसे कामदेव श्रावकके टुकड़े-टुकड़े करने लगा ॥ ९९ ॥ कामदेव श्रावक उस तीव्र और असह्य वेदनाको सम्यक् प्रकार सहन करने लगा और धर्म-ध्यानमें स्थिर बना रहा ॥ १०० ॥ पिशाचरूपी देवने तब भी श्रावक कामदेवको निडर एवं ध्याननिष्ठ देखा, और जब श्रावक कामदेवको निर्ग्रन्थ प्रवचनसे चवायमान, विक्षिप्त चित्तवाला करनेमें तथा उसके मनोभावोंको पल-

---

'तवणं से' ઇત્યાદિ (૯૯ થી ૧૦૨)

પિશાચરૂપધારી દેવે શ્રાવક કામદેવને નિર્ભય યાવત્ ધર્મધ્યાનનિષ્ઠ વિચરતો જોયો, તેથી ક્રુદ્ધ થઇને લલાટ પર ત્રણ વાંકી ભ્રૂકુટિ ચઢાવીને તે નીલ કમળના જેવી યાવત્ તલવારથી કામદેવ શ્રાવકના ટુકડે ટુકડા કરવા લાગ્યો. (૯૯). કામદેવ શ્રાવક એ તીવ્ર અને અસહ્ય વેદનાને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવા લાગ્યો અને ધર્મધ્યાનમાં સ્થિર રહ્યો (૧૦૦). પિશાચરૂપી દેવે ત્યારે પણ શ્રાવક કામદેવને નિડર અને ધ્યાનનિષ્ઠ જોયો, અને જ્યારે શ્રાવક કામદેવને નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનથી ચલાયમાન, વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળો કરવામાં

वृत्तः, न केवलं शान्त एवापितु तान्तः=ग्लानिमाप्तः, परितान्तः=नितान्तं ग्लानः-कीदृशेन गर्वेण समागतोऽहमागत्य च कीदृशो हतगर्वो जात इति। प्रत्यवष्वष्कति=परावर्त्तते। कथं विकुरुते ? इत्याह-सप्तेति-चरणचतुष्टय-शुण्डादण्ड-शिश्न-लाङ्गूल-रूपैः सप्तभिरङ्गैः प्रतिष्ठितम्=उपेतम्, यद्वा एतानि सप्तान्यङ्गानि प्रतिष्ठितानि=अति-स्थूलानि यस्य, अथवा सप्ताङ्गप्रतिष्ठा=सप्ताङ्गविशालता सञ्जाता यस्य तत्। पुरतः=शिरोभागतः, उदग्रम्=उच्छ्रितम्, पृष्ठतः=पश्चाद्भागतः, वराहं सूकराऽऽकारम्। अजेति-अजा=छागी तस्याः कुक्षिः=जठरं तद्वत्कुक्षिर्यस्य तत्, आयामतायामुप-मानमिदम्। अवलम्बकुक्षि=अधोलम्बमानोदरम्। प्रलम्बेति-प्रलम्बः=दीर्घः लम्बो-

---

टानेमें समर्थ न हुआ तो शान्त (ठंडा) हो गया, और न केवल शान्त हुवा बल्कि ग्लानि और अत्यन्त ग्लानिको प्राप्त हुआ कि-देखो मैं कैसा घमण्ड करके आया था पर यहां सारा घमण्ड चकनाचूर हो गया। वह धीरे-धीरे पिछले पैरोंसे ही लौटा, लौट कर पोषधशालासे बाहर निकला और दिव्य पिशाचके रूपको त्याग दिया। यह रूप त्याग कर उसने दिव्य हाथीके रूपकी विक्रिया की ॥ १०१ ॥ चार पैर, सूंड़, लिंग और पूंछ, इन सातों अत्यन्त स्थूल अंगोंसे युक्त, सम्यक् प्रकारसे संस्थित, सुज़ात, आगेसे ऊँचा और पीछेसे सुअरके आकारका रूप बनाया। उसका पेट बकरीके पेटके समान लम्बा और नीचे लटकता हुआ था। उसकी सूंड और होठ खूब मोटे और गणेशजीकी सूंड तथा होंठके

તથા તેના મનોભાવોને પલટાવવામાં સમર્થ ન થયો, ત્યારે શાન્ત (ઠંડો) થઈ ગયો, એટલુંજ નહિ પણ ગ્લાનિ અને અત્યંત ગ્લાનિને પ્રાપ્ત થયો કે-જુઓ, હું કેવો ઘમંડ કરીને આવ્યો હતો, પણ અહીં મારા ઘમંડના ચૂરા થઇ ગયા. તે ધીરે ધીરે પાછે પગે પાછો ફર્યો, પોષધશાળામાંથી બહાર નીકળ્યો અને દિવ્ય પિશાચના રૂપનો તેણે ત્યાગ કર્યો. એ રૂપ ત્યજીને તેણે દિવ્ય હાથીના રૂપની વિક્રિયા કરી. (૧૦૧). ચાર પગ, સૂંઢ, લિંગ અને પૂંછડું, એ સાતે અત્યંત સ્થૂળ અંગોથી યુક્ત, સમ્યક્ પ્રકારે સંસ્થિત, સુજાત, આગળથી ઉંચું અને પાછળથી સુઅરના આકારનું રૂપ બનાવ્યું. એનું પેટ બકરીના પેટની પેઠે લાંબું અને નીચે લટકતું હતું. તેની સૂંઢ અને હોઠ ખૂબ મોટાં અને ગણેશની સૂંઢ તથા હોઠનાં જેવાં હતાં;

दरस्येव=गणेशस्येव अधरः=अधरोष्ठः, करः=शुण्डा च यस्य तत्। अभ्युद्गतेति-अभ्युद्गतौ=मुखान्निर्गतौ मुकुलभूतमल्लिकापुष्पवद्विमलौ धवलौ च दन्तौ यस्य, यद्वा अभ्युद्गतः=निस्सृतः मुकुलः=कुड्मलो यस्यास्तादृशी या मल्लिका=पुष्पविशेषः, तद्वद्विमलौ=मनोहरौ धवलौ=स्वच्छौ च दन्तौ यस्य, अथवा मल्लिकामुकुलवदभ्युद्गतौ विमलौ धवलौ च दन्तौ यस्य तत्, अत्र पक्षे समासस्तु प्राकृतगते वैचित्र्यादवगन्तव्यः । काञ्चनेति-काञ्चनस्य=सुवर्णस्य कोशयौ=खड्गादिपिधानीवद्दन्तप्रमाणेन निर्मितौ नातिपृथूर्दीर्घौ च सम्पुटौ तयोः प्रविष्टौ-तदाछन्नावित्यर्थः दन्तौ यस्य तत्। आनामितेति-आ=ईषत् नामितः=नम्रीकृतो यश्चापः=धनुस्तद्वल्ललिता=सुन्दरी संवेल्लिता=तिर्यक्सञ्चालिता च अग्रशुण्डा=शुण्डाग्रभागो यस्य तत्। कूर्मेति-कूर्मः=कमठस्तद्वत् प्रतिपूर्णाः=स्थूलचिपिटाश्चरणा यस्य तत्। विंशतीति-विंशतिर्नखा यस्य तत्। आलीनेति-आ=किञ्चित् लीनं=लग्नं प्रमाणयुक्तं=प्रमाणोपेतं पुच्छं=लाङ्गूलं यस्य तत्। मत्तं=मदोन्मत्तं, मेघमिव गुडगुडायमानं='गुड-गुड'-ध्वनिं कुर्वत्। मन इति मनश्च पवनश्च मनः-पवनौ तौ जेतुं शीलमस्य मनःपवनजयी

१ व्याख्यास्वरूपमात्रमिदम्, समासस्तु-अधरश्च करश्चाधरकरं-(प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावः-) लम्बोदरस्येवाधरकरं-लम्बोदराधरकरम्-प्रलम्बं लम्बोदराधरकरं यस्य तदिति ।

समान थे। उसके दाँत मुँहके बाहर निकले हुए मुकुलित मल्लिका-पुष्पकी भाँति निर्मल और सफेद थे, और मानों सोनेकी म्यानमें रखे हुए हों, इसी प्रकार दांतोंके ठीक बराबर सुवर्णके वेष्टनसे युक्त थे। उसकी सूंड़का अग्र भाग कुछ-कुछ मुड़े हुए धनुषके समान मुड़ा हुआ था। उसके पैर कछुए के समान स्थूल और चपटे थे। उसके वीस नख थे। उसकी पूंछ कुछ चिपकी-हुईसी और प्रमाणोपेत-जितनी होनी चाहिए उतनी थी। वह मदोन्मत्त था। मेघके समान 'गुड-गुड' ध्वनि कर रहा था। उसका वेग मन और पवनसे भी तीव्र था। देवताने ऐसे दिव्य

તેના દાંત મ્હોંની બહાર નીકળેલા અને ખીલેલા મલ્લિકાપુષ્પના જેવા નિર્મળ તથા સફેદ હતા; અને જાણે સોનાના મ્યાનમાં રાખેલા હોય એ પ્રમાણે દાંત સારી રીતે સોનાના વેષ્ટનથી યુક્ત હતા તેની સૂંઢનો અગ્રભાગ જરા-તરા મરડાએલા ધનુષ્યની પેઠે મરડાયલો હતો તેને વીસ નખ હતા. તેનું પૂંછડું જરા ચોંટી ગએલું અને પ્રમાણોપેત-જેટલું લાંબું હોવું જોઈએ તેટલું લાંબું હતું. તે મદોન્મત્ત હતો. મેઘની પેઠે 'ગુડ ગુડ' ધ્વનિ કરી

तादृशो वेगो यस्य तत्-मनःपवनाधिकवेगवदित्यर्थः। प्रागुक्तमेव स्मारयन्नुपसंहरति-दिव्यमित्यादि। ते=त्वाम्, 'मूले द्वितीयार्थे षष्ठी प्राकृतत्वात्'। विहायसम्=आकाशे, 'द्वीतीया तु वहधातोर्द्विकर्मकत्वात्' उद्वहामि=उत्क्षिपामि। दन्त-मुसलैः=दन्तरूपैर्मुसलैः, प्रतीच्छामि=आकाशात्पतन्तं गृह्णामि-भविष्यत्त्वेऽपि कालासत्तिबोधनाय वर्त्तमानप्रयोगः-'अयमागच्छामी'त्यादिवत्, एवमग्रेऽपि। पादयोः=चरणाभ्याम् 'तृतीयार्थे सप्तमी' लोलयामि=मर्दयामि ॥ ९९-१०२ ॥

१ तथा चोक्तं-'तथा स्यान्नीहृक्कृषवहाम्' इति स्पष्टं सिद्धान्तकौमुद्याम्।
२ उक्तञ्च-'वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्वा' (पा. ३।३।१३१) इति।

हाथीके रूपकी विक्रिया की। विक्रिया करके जिधर पोषधशाला और कामदेव श्रावक था, उधर पहुँचा। पहुँच कर कामदेव श्रावकसे इस प्रकार बोला-"अबे ओ कामदेव श्रावक! जैसा कहता हूँ वैसा तू न करेगा तो मैं तुझे अपनी सूंडमें पकडूंगा, और पकड़ कर पोषधशालासे ले जाऊँगा। ले जाकर ऊपर आकाशमें उछाल दूंगा, और उछाल कर अपने पैने (तीखे) दान्त रूपी मूसलोंपर झेललूंगा (ग्रहण कर लूंगा) झेलकर तीन बार नीचे-पृथ्वीतल पर रख कर पैरोंसे मसल दूंगा, जिससे तू अत्यन्त दुःखसे आर्त्त होकर असमयमें ही जीवनसे हाथ धो बैठेगा" ॥ १०२ ॥

રહ્યો હતો. તેનો વેગ મન અને પવન કરતાં પણ તીવ્ર હતો. દેવતાએ એવા દિવ્ય હાથીના રૂપની વિક્રિયા કરી. પછી જ્યાં પોષધશાળા અને કામદેવ શ્રાવક હતો, ત્યાં તે પહોંચ્યો. પહોંચીને કામદેવ શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યોઃ "અરે ઓ કામદેવ શ્રાવક! હું જેમ કહું છું તેમ તું નહિ કરે, તો હું તને મારી સૂંઢમાં પકડીશ, અને પકડીને પોષધશાળામાંથી લઈ જઈશ, ઉછાળીને મારા તીખા દાંતરૂપી મૂશળો પર ઝીલી લઈશ, ઝીલીને ત્રણવાર નીચે-પૃથ્વી પર મૂકી પગથી કચડી નાંખીશ; એથી તું અત્યંત દુઃખથી આર્ત્ત થઈને અસમયેજ જીવનથી હાથ ધોઇ બેસીશ." (૧૦૨).

मूलम्—तएणं से कामदेवे समणोवासए तेणं देवेणं हत्थिरूवेणं एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरइ ॥ १०३ ॥ तएणं से देवे हत्थिरूवे कामदेवं समणोवासयं अभीयं जाव विहरमाणं पासइ, पासित्ता दोच्चंपि तच्चंपि कामदेवं समणोवासयं एवं वयासी-हंभो कामदेवा ! तहेव जाव सो विहरइ ॥ १०४ ॥ तएणं से देवे हत्थिरूवे कामदेवं समणोवासयं अभीयं जाव विहरमाणं पासइ, पासित्ता आसुरुत्ते४ कामदेवं समणोवासयं सोंडाए गिण्हेइ, गिण्हित्ता उड्ढं वेहासं उव्विहइ, उव्विहित्ता तिक्खेहिं दंतमुसलेहिं पडिच्छइ, पडिच्छित्ता अहे धरणितलंसि तिक्खुत्तो पाएसु लोलेइ ॥ १०५ ॥ तएणं से कामदेवे समणोवासए तं उज्जलं जाव अहियासेइ ॥ १०६ ॥ तएणं से देवे हत्थिरूवे कामदेवं समणोवासयं जाहे नो संचाएइ जाव सणियं२ पच्चोसक्कइ, पच्चोसक्कित्ता पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ,पडिणिक्खमित्ता दिव्वं हत्थिरूवं विप्पजहइ, विप्पजहित्ता एगं महं दिव्वं सप्परूवं विउव्वइ—उग्गविसं चंडविसं

छाया—ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकस्तेन देवेन हस्तिरूपेणैवमुक्तः सन्नभीतो यावद्विहरति ॥ १०३ ॥ ततः खलु स देवो हस्तिरूपः कामदेवं श्रमणोपासकमभीतं यावद्विहरमाणं पश्यति, दृष्ट्वा द्वितीयमपि तृतीयमपि कामदेवं श्रमणोपासकमेवमवादीत्—"हंभोः कामदेव !" तथैव यावत्स विहरति ॥ १०४ ॥ ततः खलु स देवो हस्तिरूपः कामदेवं श्रमणोपासकमभीतं यावद्विहरमाणं पश्यति, दृष्ट्वा आशुरक्तः४ कामदेवं श्रमणोपासकं शुण्डया गृह्णाति, गृहीत्वा ऊर्ध्वं विहायसमुद्वहति, उदुह्य तीक्ष्णैर्दन्तमुसलैः प्रतीच्छति, प्रतीष्याधो धरणितले त्रिःकृत्वः पादयोर्लोलयति ॥ १०५ ॥ ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकस्तामुज्ज्वलां यावदध्यास्ते ॥ १०६ ॥ ततः खलु स देवो हस्तिरूपः कामदेवं श्रमणोपासकं यदा नो शक्नोति यावत्-शनैः२ प्रत्यवष्वष्कति, प्रत्यवष्वष्क्य पोषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य पोषधशालात प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिक्रम्य दिव्यं हस्तिरूपं विप्रजहाति, विप्रहायैकं महद् दिव्यं सर्परूपं विकुरुते-उग्रविषं चण्डविषं घोरविषं

घोरविसं महाकायं मसीमूसाकालगं नयणविसरोसपुण्णं अंजणपुंज-निगरप्पगासं रत्तच्छं लोहियलोयणं जमलजुयलचंचलजीहं धरणी-यलवेणिभूयं उक्कुडफुडकुडिलजडिलकक्कसवियडफुडाडोवकरणदच्छं लोहागरधम्ममाणधमधमेंतघोसं अणागलियतिव्वचंडरोसं सप्परूवं विउव्वइ, विउव्वित्ता जेणेव पोसहसाला जेणेव कामदेवे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता कामदेवं समणोवासयं एवं वयासी—हंभो कामदेवा ! समणोवासया ! जाव न भंजेसि तो ते अज्जेव अहं सरसरस्स कायं दुरुहामि, दुरुहित्ता पच्छिमेणं भाएणं तिक्खुत्तो गीवं वेढेमि, वेढित्ता तिक्खाहिं विसपरिगयाहिं दाढाहिं उरंसि चेव निकुट्टेमि, जहाणं तुमं अट्टदुहट्टवसट्टे अकाले चेव जीवियाओ ववरोविज्जासि ॥ १०७ ॥

छाया.

महाकायं मषीमूषाकालकं नयनविषरोषपूर्णम् अञ्जनपुञ्जनिकरप्रकाशं रक्ताक्षं लोहित-लोचनं यमलयुगलचञ्चलजिह्वं धरणीतलवेणिभूतम् उत्कटस्फुटकुटिलजटिलकर्कश-विकटस्फटाटोपकरणदक्षं, लोहाकरध्मायमानधमधमद्घोषम् अनाकलिततीव्रचण्डरोषं सर्परूपं विकुरुते, विकृत्य येनैव पोषधशाला येनैव कामदेवः श्रमणोपासकस्तेनै-वोपागच्छति, उपागत्य कामदेवं श्रमणोपासकमेवमवादीत्—"हंभोः कामदेव! श्रमणोपासक! यावत् न भनक्षि तर्हि तेऽद्यैवाहं सरसरेति कायं दूरोहामि, दूरुह्य पश्चिमेन भागेन त्रिःकृत्वो ग्रीवां वेष्टयामि, वेष्टयित्वा तीक्ष्णाभिर्विषपरिगताभिर्दं-ष्ट्राभिरुरस्येव निकुट्टामि यथा खलु त्वमार्तदुःखार्तवशार्तोऽकाल एव जीविताद् व्यपरोपयिष्यसे ॥ १०७ ॥

टीका—उग्रेति—उग्रविषादयः शब्दा एकार्था अपि विषाऽऽतिशय्यद्योतनायोक्ताः, व्याख्यान्तरं तु कष्टकल्पनासिद्धत्वाद्धेयमेव। मषी=मसी-कज्जलादिः, मूषा=मूषिकी

'तएणं से' इत्यादि ॥ १०३-१०७ ॥

हाथी रूप धारी देवताके ऐसा कहने पर भी श्रावक कामदेव भय-

'तएणं से' ઈત્યાદિ (૧૦૩ થી ૧૦૭)

હાથીરૂપધારી દેવતાના એવા કથનથી પણ શ્રાવક કામદેવ ભયભીત

तद्वत्कालकं=श्यामम् । नयनेति-नयनयोः=नेत्रयोर्विषं-नयनविषं रोषोऽमर्षस्ताभ्यां पूर्णम् । अञ्जनेति-अञ्जनानां=कज्जलानां पुञ्जाः अञ्जनपुञ्जास्तेषां निकरः=राशिः-

भीत न हुआ यावत् ध्याननिष्ठ विचरता रहा ॥ १०३ ॥ हाथी रूप-धारी देवताने कामदेव श्रावकको निर्भय यावत् विचरते देखा । देखकर दूसरी बार और तीसरी बार उसने कामदेव श्रावकसे वही कहा परन्तु वह जैसा का तैसा यावत् विचरता रहा ॥ १०४ ॥ फिर भी हाथी रूप धारी देवने कामदेव श्रावकको निर्भय यावत् विचरते देखा । देखकर लाल पीला आदि ४ होकर कामदेव श्रावकको सूंडसे पकड़ा । पकड़कर ऊपर आकाशमें उछाल दिया और उछाल कर तीखे दांतों पर झेल लिया । झेलकर नीचे जमीन पर रखकर तीनवार पैरोंसे मसला ॥ १०५ ॥ तब भी कामदेव श्रावकने उस असह्य यावत् वेदनाको सहा ॥ १०६ ॥ जब हाथी रूपधारी देवता कामदेव श्रावकको डिगा न सका तो यावत् धीरे-धीरे लौट गया । लौट कर पोषधशालासे बाहर निकला, और निकल कर दिव्य हाथीके रूपको त्याग दिया । त्याग कर अबकी बार उसने एक दिव्य महान सर्पका रूप धारण किया । वह सर्प उग्र विषवाला, चंड विषवाला, घोर विषवाला महाकाय (बहुत लम्बा-चौड़ा) था । मषी (स्याही) और मूषी (चूही) के समान काला था । उसके नेत्र

न थयो, यावत् ध्याननिष्ठ विचरी रह्यो. (१०३). हाथीरूपधारी देवताए कामदेव श्रावकने निर्भय यावत् विचरतो जोईने बीजी वार अने त्रीजी वार तेणे कामदेव श्रावकने एज प्रमाणे कह्युं, परन्तु ते तो जेमनो तेमज विचरी रह्यो. (१०४). फरीथी पण हाथीरूपधारी देवताए कामदेव श्रावकने निर्भय यावत् विचरतो जोयो, एटले तेणे लाल पीळो वगेरे थईने कामदेव श्रावकने सूंढथी पकड्यो, उपर आकाशमां उछाळ्यो, उछाळीने तीखा दांतो पर झीली लीधो, पछी नीचे जमीन पर मूकीने त्रण वार पगथी कचड्यो. (१०५). त्यारे पण कामदेव श्रावके ए असह्य यावत् वेदनाने सहन करी. (१०६). ज्यारे हाथीरूपधारी देवता कामदेव श्रावकने डगावी न शक्यो, त्यारे यावत् धीरे धीरे ते पाछो फर्यो. पाछो फरीने पोषधशाळामांथी बहार नीकळ्यो अने दिव्य हाथीना रूपनो तेणे त्याग कर्यो. पछी तेणे एक दिव्य महान् सर्पनुं रूप धारण कर्युं. ए सर्प उग्र विषवाळो, चंड विषवाळो, घोर विषवाळो, महाकाय (खूब लांबो-पहोळो) हतो. शाही अने काळी उंदरडी जेवो ते

कज्जलमहापुञ्ज इत्यर्थः, स इव प्रकाशते, यद्वा तद्वत्प्रकाशो यस्य तत्, रक्ताक्षं लोहित-लोचनमित्याभ्यां विशेषणाभ्यामतिरक्तनेत्रत्वमभिव्यज्यते। यमलेति-यमला=संसक्ता युगलरूपा चञ्चला=चपला (ललन्ती) च जिह्वा यस्य तत्, यतश्च मषीमूषाकालकमञ्जनपुञ्जनिकरप्रकाशं चात एव धरणितलवेणिभूतं=भूतलस्य केशबन्धवत्प्रतीयमानम्। उत्कटेति-उत्कटः=अनभिभवनीयतया तीव्रतरः, स्फुटः=प्रकाशमानतया व्यक्तः, कुटिलः=अर्द्धचन्द्राकारतया भुग्नः, जटिलः=पृथुलः, कर्कशः=माञ्जवाभावेन कठोरः, विकटः=अतिविशालतया भयङ्करः, इत्थम्भूतो यः स्फटाटोपः=फणामण्डलं, तस्य करणे=विधाने दक्षं=समर्थम्। लोहेति-ध्मायमानः=शब्दायमानो यो लोहाकरः[1]=लोहतापनस्थानं (भस्त्रामुखमिति तु प्रतिभाति) तस्येव धमधमन्='धम-धम' इत्याकारकः (उपलक्षणमेतत् 'फूफू' इत्याकारकस्यापि) घोषः=शब्दो यस्य तत्।

१. पूर्वनिपातप्रकरणस्यानित्यत्वात्प्राकृतत्वाद्वा 'लोहायर' इत्यस्य पूर्वनिपातः।

विष और रोषसे परिपूर्ण थे काजलके महापुंज (ढेर) के समान उसका प्रकाश (वर्ण) था। 'रक्त' और 'लोहित' इन दो विशेषणोंसे यह प्रकट होता है कि उसके नेत्र अत्यन्त लाल थे। उसकी जुड़ी हुई दोनों जीभें लपलपा रही थीं। चूंकि वह अत्यन्त काला था इससे ऐसा प्रतीत होता था जैसे वसुन्धरा-सुन्दरीका केशपाश (केशबन्ध-जूड़ा) हो। वह उत्कट (तीव्र) प्रगटरूप कुटिल (टेढ़े) जटिल (मोटे) कठोर तथा भयंकर फण फैलानेमें समर्थ था। लोहेको तपानेके स्थान (संभवतः भस्त्रा के मुख)के समान 'धमधम' उपलक्षणसे 'फू-फू' शब्द करता था। असीम होनेके कारण रोका न जा सकने योग्य तीव्रतर भयंकर

કાળો હતો. તેનાં નેત્રો વિષ અને રોષથી પરિપૂર્ણ હતાં. કાજળના ઢગલા જેવો તેનો વર્ણ હતો. 'રક્ત' અને 'લોહિત' એ બે વિશેષણોથી એમ પ્રકટ થાય છે કે તેનાં નેત્રો અત્યંત લાલ હતાં. તેની જોડાયલી બે જીભો લપલપ કરી રહી હતી. તે અત્યંત કાળો હતો તેથી એમ પ્રતીત થતું હતું જાણે વસુંધરા સુંદરીનો કેશપાશ (વાળનો ગુચ્છો) હોય. તે ઉત્કટ (તીવ્ર) પ્રકટ રૂપ કુટિલ (વાંકી), જટિલ (મોટી), કઠોર તથા ભયંકર ફેણ ફેલાવવા સમર્થ હતો. લોઢાને તપાવવાના સ્થાન (જેમકે ભઠ્ઠીનું મ્હોં)ની પેઠે 'ધમ ધમ' ઉપલક્ષણે કરીને 'ફૂંફૂં' શબ્દ તે કરતો હતો. અસીમ હોવાને કારણે રોકી ન શકાય તેવો તીવ્રતર ભયંકર તેનો ક્રોધ હતો.

मूलम्—तएणं से कामदेवे समणोवासए तेणं देवेणं सप्परूवेणं एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरइ। सोवि दोच्चंपि तच्चंपि भणइ, कामदेवो वि जाव विहरइ ॥ १०८ ॥ तएणं से देवे सप्प-

छाया—ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकस्तेन देवेन सर्परूपेणैवमुक्तः सन्, अभीतो यावद्विहरति। सोऽपि द्विवारमपि त्रिवारमपि भणति, कामदेवोऽपि यावद्विहरति ॥ १०८ ॥ ततः खलु स देवः सर्परूपः कामदेवं श्रमणोपासकमभीतं याव-

---

अनाकलितेति—अनाकलितः=अपरिमितत्वेन निरोद्धुमशक्तः, अतएव तीव्रः=नितान्तः प्रचण्डः=दारुणः रोष=क्रोधो यस्य। तत्। सरसरेति—'सरसर' इति कृत्वा-झटितीत्यर्थः, दूरोहामि=आरोहामि—आरोक्ष्यमिति यावत्—लकारः प्राग्वत्। विषपरिगताभिः=विषपूर्णाभिः। निकुट्टामि=सातिशयं दंशामि ॥ १०३—१०७ ॥

उसका क्रोध था। उस देवताने ऐसा सांपका रूप बनाया। बना कर जिधर पोषधशाला और कामदेव था उधर पहुँचा। पहुँच कर कामदेव श्रावकसे इस प्रकार बोला—" अरे कामदेव श्रावक! तू शील आदिको भंग नहीं करता तो मैं शीघ्र ही तेरे शरीर पर 'सर-सर' करता हुआ चढ़ता हूँ। चढ़कर पीछेसे तीन बार गलेको लपेट लूँगा, और पैनी विषैली दाढ़ों से वक्षस्थल में डसलूंगा, जिससे तू अत्यन्त दुःखसे बेहोस होकर असमय में ही जीवनसे हाथ धो लेगा।"

यहाँ 'उग्रविष, चंडविष' आदि पदोंका प्रायः एकसा अर्थ है किन्तु अत्यन्त ही विषैला बतानेके लिए अनेक पदोंका प्रयोग किया है॥ १०७॥

એ દેવતાએ એવું સાપનું રૂપ ધારણ કર્યું, અને જ્યાં પોષધશાળા અને કામદેવ હતો ત્યાં તે પહોંચ્યો. પછી કામદેવ શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો: "અરે કામદેવ શ્રાવક! તું શીલ આદિનો ભંગ નહિ કરે તો હું શીઘ્ર તારા શરીર પર સડસડાટ કરતો ચઢીશ, પછી ત્રણ વાર ગળાને લપેટા લઇશ, અને તીવ્ર ઝેરીલી દાઢોથી તારી છાતીમાં ડંખ દઇશ, જેથી તું અત્યંત દુઃખથી બેહોશ થઇને અસમયે જ જીવન ગુમાવી બેસીશ."

અહીં 'ઉગ્ર વિષ' 'ચંડ વિષ' આદિ પદોનો પ્રાયઃ એકસરખો અર્થ છે, પરંતુ અત્યંત ઝેરીલો બતાવવાને માટે અનેક પદોનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. (૧૦૭).

रूवे कामदेवं समणोवासयं अभीयं जाव पासइ, पासित्ता आसुरुत्ते ४ कामदेवस्स सरसरस्स कायं दुरुहइ, दुरुहित्ता पच्छिमभाएणं तिक्खुत्तो गीवं वेढेइ, वेढित्ता तिक्खाहिं विसपरिगयाहिं दाढाहिं उरंसि चेव निकुट्टेइ ॥ १०९ ॥ तएणं से कामदेवे समणोवासए तं उज्जलं जाव अहियासेइ ॥ ११० ॥ तएणं से देवे सप्परूवे कामदेवं समणोवासयं अभीयं जाव पासइ पासित्ता जाहे नो संचाएइ कामदेवं समणोवासयं निग्गंथाओ पावयणाओ चालित्तए वा खोभित्तए वा विपरिणामित्तए वा ताहे संते तंते परितंते सणियं२ पच्चोसक्कइ, पच्चोसक्कित्ता पोसहसालाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता दिव्वं सप्परूवं विप्पजहइ विप्पजहित्ता एगंमहंदिव्वं देवरूवं विउव्वइ ॥१११॥

छाया

रूपमिति, दृष्ट्वा आशुरक्तः४ कामदेवस्य सरसरेति कायं दूरोहति, दूरुह्य पश्चिमभागेन त्रिःकृत्वो ग्रीवां वेष्टयति, वेष्टयित्वा तीक्ष्णाभिर्विषपरिगताभिर्दंष्ट्राभिरुरस्येव निकुट्टति ॥ १०९ ॥ ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकस्तामुज्ज्वलां यावदध्यास्ते ॥ ११० ॥ ततः खलु स देवः सर्परूपः कामदेवं श्रमणोपासकमभीतं यावत्पश्यति, दृष्ट्वा यदा नो शक्नोति कामदेवं श्रमणोपासकं नैर्ग्रन्थ्यात्प्रवचनाच्चालयितुं वा क्षोभयितुं वा विपरिणमयितुं वा तदा श्रान्तः, तान्तः, परितान्तः शनैः२ प्रत्यवष्वष्कति, प्रत्यवष्वष्क्य पौषधशालातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य दिव्यं सर्परूपं विप्रजहाति, विप्रहायैकं महद्दिव्यं देवरूपं विकुरुते ॥ १११ ॥

टीका—व्याख्या छायया गतार्था ॥ १०८–१११ ॥

'तएणं से' इत्यादि ॥ १०८–१११ ॥

सर्परूप-धारी देवता के ऐसा कहने पर भी कामदेव श्रावक निर्भय यावत् विचरता रहा। उसने दूसरी बार कहा, तीसरी बार कहा, मगर कामदेव जैसा का तैसा विचरता रहा ॥ १०८ ॥ तब सर्परूप देवने काम-

'तएणं से' इत्यादि (१०८ थी १११)

सर्परूपधारी देवताओ એમ કહ્યા છતાં કામદેવ શ્રાવક નિર્ભય યાવત્ વિચરતા રહ્યો. તેણે બીજી વાર કહ્યું, ત્રીજી વાર કહ્યું. પરંતુ કામદેવ જેમનો તેમ વિચરતા રહ્યો. (૧૦૮). ત્યારે સર્પરૂપ દેવતાએ કામદેવ શ્રાવકને નિર્ભય

मूलम्-हारविराइयवच्छं जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणं पासाईयं दरिसणिज्जं अभिरूवं पडिरूवं दिव्वं देवरूवं विउव्वइ, विउव्वित्ता कामदेवस्स समणोवासयस्स पोसहसालं अणुप्पविसइ, अणुप्पविसित्ता अंतलिक्खपडिवन्ने सखिंखिणियाइं पंचवण्णाइं

छाया—हारविराजितवक्षो यावत्-दश दिश उद्द्योतयत् प्रासादीयं दर्शनीयमभिरूपं प्रतिरूपं दिव्यं देवरूपं विकुरुते, विकृत्य कामदेवस्य श्रमणोपासकस्य पोषधशालामनुप्रविशति, अनुप्रविश्यान्तरिक्षप्रतिपन्नः सकिङ्किणीकानि पञ्चवर्णानि वस्त्राणि

१ 'किङ्किण्य=क्षुद्रघण्टिकास्ताभिः सहितानि' इति व्याख्या।

देव श्रावकको निर्भय यावत् देखा, और देखकर यावत् लाल पीला आदि ४ होकर सरसराता हुआ शरीर पर सवार हो गया। पीछेकी ओरसे तीन वार गर्दनको लपेटली और विषैली तीक्ष्ण दाढ़ोंसे उसके वक्षस्थलमें डसने लगा॥ १०९॥ तब भी कामदेव श्रावकने उस असह्य वेदनाको सहन किया॥ ११०॥ तब सर्परूप देवताने कामदेव श्रावकको निर्भय (यावत्) देखा। देखकर जब कामदेव श्रमणोपासकको निर्ग्रन्थ प्रवचनसे चलायमान न कर सका, उसका चित्त चंचल न कर सका, एवं उसके परिणामोंको बदल न सका तो शान्त, ग्लानियुक्त और अत्यन्त ग्लानियुक्त-लज्जित-होकर धीरे-धीरे लौट गया। लौट कर पोषधशालासे निकला। निकल कर दिव्य सर्प रूपको त्यागा। त्याग कर देवता के दिव्य रूपको धारण किया॥ १११॥

યાવત્ જોયો, અને જોઈને યાવત્ લાલ-પીળો આદિ થઈને સડસડાટ કરતો શરીર પર સવાર થઈ ગયો, પાછળની બાજુએથી ત્રણ વાર ગર્દનને લપેટા લીધા અને ઝેરીલી તીક્ષ્ણ દાઢોથી તેની છાતીમાં ડંખ માર્યા. (૧૦૯). તો પણ કામદેવ શ્રાવકે એ અસહ્ય વેદનાને સહન કરી. (૧૧૦). સર્પરૂપ દેવતાએ કામદેવ શ્રાવકને નિર્ભય (યાવત્) જોયો અને જ્યારે કામદેવ શ્રમણોપાસકને નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનથી ચલાયમાન ન કરી શક્યો, તેના ચિત્તને ચંચળ ન કરી શક્યો, તેમજ તેના પરિણામોને ન બદલાવી શક્યો, ત્યારે તે શાન્ત, ગ્લાનિયુક્ત અને અત્યંત ગ્લાનિયુક્ત-લજ્જિત થઈને ધીરે-ધીરે પાછો ચાલ્યો ગયો. પાછો ફરીને તે પોષધશાળામાંથી બહાર નીકળ્યો, દિવ્ય સર્પરૂપનો તેણે ત્યાગ કર્યો અને દેવતાના દિવ્ય રૂપને ધારણ કર્યું (૧૧૧).

वत्थाइं पवरपरिहिए कामदेवं समणोवासयं एवं वयासी-हंभो काम-देवा ! समणोवासया ! धन्नेसिणं तुमं देवाणुप्पिया ! संपुण्णे कयत्थे कयलक्खणे, सुलद्धेणं तव देवाणुप्पिया ! माणुस्सए जम्मजीवियफले, जस्स णं तव निग्गंथे पावयणे इमेयारूवा पडिवत्ती लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया। एवं खलु देवाणुप्पिया ! सक्के देविंदे देवराया जाव सक्कंसि सीहासणंसि चउरासीईए सामाणियसाहस्सीणं जाव अन्नेसिं च बहूणं देवाण य देवीण य मज्झगए एवमाइक्खइ ४-" एवं खलु देवाणुप्पिया ! जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे चंपाए नयरीए कामदेवे समणोवासए पोसहसालाए पोसहिए दब्भसंथारोवगए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ। नो खलु से सक्का केणइ देवेण वा जाव गंधव्वेण वा निग्गंथाओ पावयणाओ चालित्तए वा खोभित्तए वा विपरिणामित्तए वा। तएणं अहं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो एयमट्ठं असद्दहमाणे३ इहं हव्वमागए। तं अहोणं देवाणुप्पिया ! इड्ढी ६ लद्धा ३, तं

छाया

प्रवरपरिहितः कामदेवं श्रमणोपासकमेवमवादीत्-" हंभो कामदेव ! श्रमणोपासक ! धन्योऽसि खलु त्वं देवानुप्रिय ! सम्पूर्णः, कृतार्थः कृतलक्षणः, सुलभं खलु तव देवानुप्रिय ! मानुष्यकं जन्मजीवितफलं यस्य खलु तव नैर्ग्रन्थ्ये प्रवचने इदमेतद्रूपा प्रतिपत्तिर्लब्धा, प्राप्ता, अभिसमन्वागता। एवं खलु देवानुप्रिय ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजो यावत्-शक्रे सिंहासने चतुरशीतेः सामानिकसाहस्रीणां यावदन्येषां च बहूनां देवानां च देवीनां च मध्यगत एवमाख्याति४-'एवं खलु देवानुप्रियाः ! जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे चम्पायां नगर्यां कामदेवः श्रमणोपासकः पोषधशालायां पोषधिको दर्भसंस्तारोपगतः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसंपद्य विह-रति। नो खलु स शक्यः केनापि देवेन वा यावद् गन्धर्वेण वा नैर्ग्रन्थ्यात्प्रवचना-च्चालयितुं वा क्षोभयितुं वा विपरिणामयितुं वा। ततः खलु अहं शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्यैतमर्थमश्रद्दधत्३ इह हव्यमागतस्तदहो ! खलु देवानुप्रियाः ! ऋद्धिः ६

दिट्ठा णं देवाणुप्पिया ! इड्ढी जाव अभिसमन्नागया, तं खामेमि णं देवाणुप्पिया ! खमंतु मज्झ देवाणुप्पिया ! खंतुमरिहंति णं देवाणुप्पिया ! नाइं भुज्जो करणयाए" त्ति कट्टु पायवडिए पंजलिउडे एयमट्ठं भुज्जो भुज्जो खामेइ, खामित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए ॥ ११२ ॥

छाया.

लब्धा ३ तद् दृष्टा खलु देवानुप्रियाः ! ऋद्धिर्यावदभिसमन्वागता, तत् क्षमापयामि खलु देवानुप्रियाः !, क्षमन्तां मम देवानुप्रियाः ! क्षन्तुमर्हन्ति खलु देवानुप्रियाः ! न भूयः करणतया" इति कृत्वा पादपतितः प्राञ्जलिपुट एतमर्थं भूयो भूयः क्षमापयति, क्षमापयित्वा यामेव दिशं (अधिकृत्य) प्रादुर्भूतस्तामेव दिशं प्रतिगतः ॥११२॥

टीका छायागम्या ॥ ११२ ॥

'हारविराइये'-त्यादि ॥ ११२ ॥

उसका वक्षस्थल हारसे विभूषित था। वह यावत् अपनी कान्तिसे दसों दिशाओंको प्रकाशमय करता हुआ उसने प्रासादीय, दर्शनीय, अभिरूप, प्रतिरूप दिव्य देवरूपकी विक्रिया की। विक्रिया करके कामदेव श्रमणोपासककी पोषधशालामें प्रवेश किया। प्रवेश करके आकाशमें रहा हुआ और छोटी-छोटी घंटियों वाले उत्तम पांच वर्ण के वस्त्रोंको धारण कर कामदेव श्रावकसे इस प्रकार कहने लगा-" हे कामदेव श्रमणोपासक ! तुम धन्य हो, देवानुप्रिय ! तुम कृतार्थ हो, कृतलक्षण हो। देवानुप्रिय ! मनुष्य-जन्मका फल तुम्हारे लिए सुलभ है, क्योंकि तुम्हें निर्ग्रन्थ प्रवचनमें इस प्रकारकी यह प्रतिपत्ति (जानकारी) लब्ध

'हार विराइये'-त्याहि (११२)

તેનું વક્ષ:સ્થલ હારથી વિભૂષિત હતું. તે યાવત્ પોતાની કાન્તિથી દશે દિશાઓને પ્રકાશમય કરતો હતો. તેણે પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ, પ્રતિરૂપ દિવ્ય દેવરૂપની વિક્રિયા કરી. પછી તેણે કામદેવ શ્રમણોપાસકની પોષધશાળામાં પ્રવેશ કર્યો. આકાશમાં રહીને અને નાની નાની ઘંટડીઓવાળાં ઉત્તમ પાંચ વર્ણનાં વસ્ત્રોને ધારણ કરીને તે કામદેવ શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો: " હે કામદેવ શ્રમણોપાસક ! તું ધન્ય છે, દેવાનુપ્રિય ! તું કૃતાર્થ છે, કૃતલક્ષણ છે, દેવાનુપ્રિય ! મનુષ્યજન્મનું ફળ તારે માટે સુલભ છે, કારણકે તને નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનમાં આ પ્રકારની પ્રતિપત્તિ (જાણવા-

हुई, प्राप्त हुई और सामने आई है। देवानुप्रिय! देवेन्द्र देवराज शक्र महाराज अपने शक्र-सिंहासन परसे चौरासी हजार सामानिक तथा अन्य बहुतसे देवों तथा देवियोंके बीच ऐसा कहा ४-"देवानुप्रियो! जम्बूद्वीपके भरतक्षेत्रकी चम्पानगरीमें कामदेव श्रावक पोषधशालामें पोषध लेकर डाभ के संथारे पर बैठा हुआ श्रमण भगवान् महावीरके समीपकी धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरता है। किसी देव अथवा यावत् गंधर्वमें ऐसा सामर्थ्य नहीं है कि वह उस कामदेव श्रावकको निर्ग्रन्थ प्रवचनसे डिगा सके, उसका चित्त चंचल कर सके या परिणाम पलटासके।" देवेन्द्र देवराज शक्रकी इस बात पर मुझे विश्वास न हुआ ३। मैं फौरनही यहां आया। अहो देवानुप्रिय! ऐसी ऋद्धि दे तेने पाई, वह ऋद्धि हे देवानुप्रिय! देखी यावत् सामने आई। अतः देवानुप्रिय! मैं क्षमाकी प्रार्थना करता हूँ, मुझे क्षमा कीजिए, देवानुप्रिय! आप क्षमा करनेके योग्य हैं, अब फिर कभी ऐसा काम नहीं किया जायगा।" इतना कहकर दोनों हाथ जोड़ पैरों पर गिरपड़ा और बार-म्वार इस बातको खमाया। खमाकर-क्षमा कराकर-जिस दिशासे आया था उसी दिशामें चला गया ॥ ११२ ॥

પણ) લબ્ધ થઈ છે, પ્રાપ્ત થઈ છે અને સામે આવી છે. દેવાનુપ્રિય! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રમહારાજે પોતાના શક્ર સિંહાસન પરથી ચોરાશી હજાર સામાનિક તથા બીજા ઘણા દેવો તથા દેવીઓની વચ્ચે એવુ કહ્યુંઃ "દેવાનુપ્રિયો! જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રની ચંપાનગરીમાં કામદેવ શ્રાવક પોષધશાળામા પોષધ લઈને ડાભડાના સંથારા પર બેસી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિનો સ્વીકાર કરી વિચરે છે. કોઈ દેવ અથવા યાવત્ ગંધર્વમાં એવું સામર્થ્ય નથી કે જે એ કામદેવ શ્રાવકને નિર્ગ્રંથ પ્રવચનથી ડગાવી શકે, એનું ચિત્ત ચંચળ કરી શકે, યા પરિણામ પલટાવી શકે." દેવેંદ્ર દેવરાજ શક્રની આ વાત પર મને વિશ્વાસ ન આવ્યો. હું તુરતજ અહીં આવ્યો. અહો દેવાનુપ્રિય! આવી ઋદ્ધિ તમે પ્રાપ્ત કરી, એ ઋદ્ધિ, હે દેવાનુપ્રિય! તમે દેખી યાવત્ સામે આવી. તેથી દેવાનુપ્રિય! હુ ક્ષમાની પ્રાર્થના કરૂં છું, મને ક્ષમા કરો, દેવાનુપ્રિય! તમે ક્ષમા કરવા યોગ્ય છો. હવે ફરીથી હું કદી આવું કામ નહિ કરૂં." આટલુ કહીને બેઉ હાથ જોડી તે પગે પડયો અને વારંવાર એ માટે ખમાવવા લાગ્યો. ખમાવીને, ક્ષમા કરાવીને, જે દિશામાંથી તે આવ્યો હતો તે દિશામાં ચાલ્યો ગયો. (૧૧૨).

मूलम्—तएणं से कामदेवे समणोवासए 'निरुवसग्गं' इइ कट्टु पडिमं पारेइ ॥ ११३ ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव विहरइ ॥ ११४ ॥ तएणं से कामदेवे समणोवासए इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे—" एवं खलु समणे भगवं महावीरे जाव विहरइ, तं सेयं खलु मम समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता तओ पडिणियत्तस्स पोसहं पारित्तए " त्ति कट्टु एवं संपेहेइ, संपेहित्ता सुद्धप्पावेसाइं वत्थाइं जाव अप्पमहग्घ-जाव-मणुस्सवग्गुरापरिक्खित्ते सयाओ गिहाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता य चंपं नगरिं मज्झं-मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव पुण्णभद्दे चेइए जहा संखो जाव पज्जुवासइ ॥ ११५ ॥

छाया—ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकः 'निरुपसर्गम्' इति कृत्वा प्रतिमां पारयति ॥ ११३ ॥ तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः यावत्—विहरति ॥ ११४ ॥ ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासकोऽस्यां कथायां लब्धार्थः सन्—" एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरो यावद् विहरति तच्छ्रेयः खलु मम श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा नमस्यित्वा ततः प्रतिनिवृत्तस्य पोषधं पारयितु " मिति कृत्वा एवं सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्य शुद्धप्रवेश्यानि वस्त्राणि यावत्-अल्प-महार्घ-यावत्-मनुष्यवागुरापरिक्षिप्तः स्वकतो गृहतः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य चम्पां नगरीं मध्यंमध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य येनैव पूर्णभद्रश्चैत्यो यथा शङ्खः यावत्-पर्युपास्ते ॥ ११५ ॥

१—उपसर्गस्य=उपद्रवस्याऽभावो निरुपसर्गम्—'अव्यय'-मिति सूत्रेणाव्ययीभावत्वान्नपुंसकत्वं, जातमिति शेषः।

२—तृतीयार्थे सप्तमी तेन 'अनया कथये' त्यर्थ. ॥

टीका—पोषधमित्याहारपोषधमित्यर्थः शङ्खः=शङ्खनामा श्रावकः स यथा पौषधिकस्तथैवेत्यर्थः ॥ ११३-११५ ॥

'तएणं से' इत्यादि ॥ ११३-११५ ॥

तदनन्तर उस कामदेव श्रावकने उपसर्ग रहित हो कर पडिमा

'तएणं से'-ઇત્યાદિ (૧૧૩ થી ૧૧૫)

પછી તે કામદેવ શ્રાવકે ઉપસર્ગરહિત થઈને પડિમા પારી. (૧૧૩).

मूलम्—तएणं समणे भगवं महावीरे कामदेवस्स समणोवासयस्स तीसे य जाव धम्मकहा सम्मत्ता ॥११६॥ कामदेवा इ समणे भगवं महावीरे कामदेवं समणोवासयं एवं वयासी—से नूणं कामदेवा ! तुमं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि एगे देवे अंतिए पाउब्भूए। तएणं से देवे एगं महं दिव्वं पिसायरूवं विउव्वइ, विउव्वित्ता आसुरत्ते४ एगं महं नीलुप्पल जाव असिं गहाय तुमं एवं वयासी—

छाया—ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कामदेवस्य श्रमणोपासकस्य तस्यां च यावद्धर्मकथा समस्ता ॥ ११६ ॥ कामदेव ! इति श्रमणो भगवान् महावीरः कामदेवं श्रमणोपासकमेवमवादीत्—अथ नूनं कामदेव ! तव पूर्वरात्रापरत्र कालसमये एको देवोऽन्तिके प्रादुर्भूतः ! ततः खलु स देव एकं महद्दिव्यं पिशाचरूपं विकुरुते, विकृत्य आशुरक्तः४ एकं महान्तं नीलोत्पल-यावदसिं गृहीत्वा त्वामेवमवादीत्—

१-इति=इति सम्बोध्येत्यर्थः ।

पारी ॥ ११३ ॥ उस काल उस समयमें श्रमण भगवान् महावीर (यावत्) विचरते हैं ॥ ११४ ॥ कामदेव श्रावकने यह बात सुनकर सोचा-"अच्छा होगा श्रमण भगवान् महावीर जब विचरते हैं तो श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना-नमस्कार करके वहांसे वापस लौट कर आहार-पोषधको पारूँ" ऐसा विचार कर वह शुद्ध प्रवेश्य यावत् अल्पभार बहुमूल्य भूषण पहन कर यावत् जनसमुदायसे वेष्टित होकर वह अपने घरसे निकला। निकलकर चम्पा नगरीके बीचों-बीच होकर पूर्णभद्र चैत्यमें जाकर शंख श्रावककी तरह यावत् पर्युपासना की ॥११५॥

એ કાળે એ સમયે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર (યાવત્) વિચરી રહ્યા છે. (૧૧૪). કામદેવ શ્રાવકે એ વાત સાંભળીને વિચાર્યું: " શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર જ્યારે વિચરી રહ્યા છે, તો શ્રમણ-ભગવાન્ મહાવીરને વંદના-નમસ્કાર કરીને ત્યાંથી પાછો ફરી આહારપોષધને પારૂં તો બહુ સારૂં. " એમ વિચારીને તે શુદ્ધ પ્રવેશ્ય યાવત્ અલ્પભાર બહુમૂલ્ય ભૂષણ પહેરી યાવત્ જનસમુદાયથી વિંટળાઈ પોતાને ઘેરથી નીકળ્યો અને ચંપાનગરીની વચ્ચોવચ્ચ થઇને પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યમાં જઇ શંખ શ્રાવકની પેઠે તેણે યાવત્ પર્યુપાસના કરી. (૧૧૫).

हंभो कामदेवा! जाव जीवियाओ ववरोविज्जसि। तं तुमं तेणं देवेणं एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरसि। एवं वण्णगरहिया तिण्णि वि उवसग्गा तहेव पडिउच्चारेयव्वा जाव देवो पडिगओ। से नूणं कामदेवा! अट्ठे समट्ठे? हंता अत्थि ॥ ११७ ॥ अज्जो इ समणे भगवं महावीरे बहवे समणे निग्गंथे य निग्गंथीओ य आमंतेत्ता एवं वयासी-जइ ताव अज्जो! समणोवासगा गिहिणो गिहमज्झावसंता दिव्वमाणुसतिरिक्खजोणिए उवसग्गे सम्मं सहंति जाव अहियासेंति, सक्का पुणाइं अज्जो! समणेहिं निग्गंथेहिं दुवालसंगं गणिपिडगं (अहिज्जमाणेहिं उवसग्गा) सहित्तए जाव अहियासित्तए ॥११८॥ तओ ते समणस्स भगवओ महावीरस्स तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणंति ॥ ११९ ॥ तएणं से कामदेवे समणोवासए हट्ठ जाव समणं भगवं महावीरं पसिणाइं पुच्छइ, पुच्छित्ता अट्ठमादियइ, अट्ठमादिइत्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव

छाया

हंभोः कामदेव! यावत् जीविताद् व्यपरोपयिष्यसे। ततस्त्वं तेन देवेनैवमुक्तः सन् अभीतो यावद् विहरसि। एवं वर्णकरहितास्त्रयोऽप्युपसर्गास्तथैवोच्चारितव्या यावत्-देवः प्रतिगतः। स नूनं कामदेव! अर्थः समर्थः? हन्त! अस्ति ॥११७॥ हे आर्याः! इति श्रमणो भगवान् महावीरो बहून् श्रमणान् निर्ग्रन्थांश्च निर्ग्रन्थीश्चाऽऽमन्त्र्यैवमवादीत्-यदि तावदार्याः! श्रमणोपासका गृहिणो गृहमध्याऽऽवसन्तो दिव्यमानुष्यतैर्यग्योनिकानुपसर्गान् सम्यक् सहन्ते यावदध्यासते शक्याः पुनरार्याः! श्रमणैर्निर्ग्रन्थैर्द्वादशाङ्गं गणिपिटकं (अधीयमानैः, उपसर्गाः) सोढुं यावदध्यासितुम् ॥ ११८ ॥ ततस्ते श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिशृण्वन्ति ॥ ११९ ॥ ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासको हृष्ट-यावत्-श्रमणं भगवन्तं महावीरं प्रश्नान् पृच्छति, पृष्ट्वा-अर्थमाददाति, अर्थमादाय यामेव दिशं

१-शक्या:=उपसर्गा:, सोढुं शक्याः-सहनीया इत्यर्थः।

दिसं पडिगए ॥ १२० ॥ तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ चंपाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥ १२१ ॥ तएणं से कामदेवे समणोवासए पढमं उवासग-पडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥ १२२ ॥ तएणं से कामदेवे समणो-वासए बहूहिं जाव भावेत्ता वीसं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणित्ता, एक्कारस उवासगपडिमाओ सम्मं काएणं फासेत्ता मासियाए संलेहणाए अप्पाणं झूसित्ता, सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेत्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडिंसयस्स महाविमाणस्स उत्तरपुरत्थिमेणं अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववन्ने । तत्थणं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता ॥ १२३ ॥ " सेणं भंते! कामदेवे देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं

छाया

(अधिकृत्य) प्रादुर्भूतस्तामेव दिशं प्रतिगतः ॥ १२० ॥ ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचिच्चम्पातः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहारं विहरति ॥ १२१ ॥ ततः खलु स कामदेव श्रमणोपासकः प्रथमामुपासकप्रतिमा-मुपसम्पद्य विहरति ॥ १२२ ॥ ततः खलु स कामदेवः श्रमणोपासको बहुभिर्यावद् भावयित्वा विंशतिं वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयित्वा, एकादशोपासकप्रतिमाः सम्यक् कायेन स्पृष्ट्वा मासिक्या संलेखनयाऽऽत्मानं जोषयित्वा, षष्ठिं भक्तानि अनशनेन छित्त्वा, आलोचितप्रतिक्रान्तः समाधिप्राप्तः कालमासे कालं कृत्वा सौधर्मे कल्पे सौधर्मावतंसकस्य महाविमानस्योत्तरपौरस्त्येऽरुणाभे विमाने देवतयोपपन्नः । तत्र खलु अस्त्येककेषां देवानां चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता ॥ १२३ ॥ स खलु भदन्त ! कामदेवो देवस्तस्माद्देवलोकादायुःक्षयेण भवक्षयेण स्थितिक्षयेणानन्तरं

चयं चइत्ता कहिं गमिहिइ ? कहिं उववज्जिहिइ ? गोयमा ! महा-विदेहे वासे सिज्झिहिइ" ॥ निक्खेवो ॥ १२४ ॥

सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं बीयं
अज्झयणं समत्तं ॥ २ ॥

छाया

चयं च्युत्वा कुत्र गमिष्यति ? कुत्रोत्पत्स्यते ? गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति । निक्षेपः ॥ १२४ ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां द्वितीय-
मध्ययनं समाप्तम् ॥ २ ॥

टीका—चयं=देवशरीरम् । च्युत्वा=धातूनामनेकार्थत्वात् त्यक्त्वेत्यर्थः ॥ ॥ ११६-१२४ ॥

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलाक-लापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजगुरु-तत्प्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-बालब्रह्म-चारि-पण्डितरत्ना-ऽऽशुकवि-पूज्य-मुनिश्री-घासीलाल-व्रति-विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या-ख्यायां व्याख्यायां द्वितीयंकामदेवाख्यमध्ययनं समाप्तम् ॥ २ ॥

इति

'तएणं समणे' इत्यादि ॥ ११६-१२४ ॥

श्रमण भगवान् महावीरने कामदेवको उस बड़ी परिषदमें यावत् धर्मकथा संपूर्ण कही ॥११६॥ 'हे कामदेव !' इस प्रकार सम्बोधन करके श्रमण भगवान् महावीर कामदेव श्रावकको कहने लगे "कामदेव ! पूर्वरात्रिके अपर (दूसरे) समयमें एक देवता तुम्हारे सामने प्रगट हुआ था। उस देवताने एक विशाल महान् दिव्य पिशाच के रूपकी विक्रिया की थी। विक्रिया करके क्रोधित होता, हुआ ४ एक बड़ी नील कमलके समान श्याम वर्णकी यावत् तलवार लेकर तुझे यों कहने लगा-"अरे कामदेव ! यावत् जीवनको नष्ट कर दूंगा।" तब तुम देवके यों कहने पर भी निडर होकर यावत् विचरते रहे। (इसी प्रकार तीनों उपसर्ग, जिनका पूर्व वर्णन किया गया है समझ लेने चाहिए) यावत् देव लौट गया। क्यों कामदेव ! यह बात ठीक हैन ?।" कामदेव-हाँ भगवन् ! ठीक है ॥ ११७ ॥

'आर्यो !' इस प्रकार बहुतसे श्रमण निर्ग्रन्थ और निर्ग्रंथियोंको संबोधन करके भगवान् महावीर कहने लगे-"आर्य ! घरमें रहने वाले गृहस्थ श्रावक दिव्य, मानुष और तिर्यंच संबन्धी उपसर्गोंको सम्यक्

'तएणं समणे' ઈત્યાદિ (૧૧૬ થી ૧૨૪)

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે કામદેવને એ મોટી પરિષદમાં યાવત્ ધર્મ-કથા સંપૂર્ણ કહી. (૧૧૬). "હે કામદેવ" એ પ્રમાણે સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કામદેવ શ્રાવકને કહેવા લાગ્યા: "કામદેવ ! પૂર્વ-રાત્રિના બીજા સમયમાં એક દેવતા તમારી સામે પ્રકટ થયો હતો. એ દેવતાએ એક વિશાળ મહાન્ દિવ્ય પિશાચના રૂપની વિક્રિયા કરી હતી. વિક્રિયા કરીને ક્રોધિત થતાં એક મોટી નીલ કમળ જેવી શ્યામવર્ણની યાવત્ તલવાર લઇને તમને એમ કહેવા લાગ્યો: "અરે કામદેવ! યાવત્ જીવનને નષ્ટ કરી નાંખીશ." ત્યારે તમે દેવના એવા કથન છતાં પણ નિડર થઇ યાવત્ વિચરી રહ્યા. (એ પ્રમાણે ત્રણે ઉપસર્ગ જેનું પૂર્વે વર્ણન કર્યું છે તે સમજી લેવું). પછી દેવ પાછો ચાલ્યો ગયો. કેમ કામદેવ ! એ વાત બરાબર છેને ?" કામદેવે કહ્યું: "હા, ભગવન્ ! તે બરાબર છે." (૧૧૭).

"આર્યો !" એ પ્રમાણે ઘણા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓને સંબોધન કરીને ભગવાન્ મહાવીર કહેવા લાગ્યા: "આર્ય ! ઘરમાં રહેનારા ગૃહસ્થ શ્રાવક દિવ્ય, માનુષ અને તિર્યંચ સંબંધી ઉપસર્ગોને સમ્યક્ પ્રકારે

प्रकार सहन करते हैं यावत् ध्याननिष्ठ विचरते हैं, हे आर्य ! द्वादशांग गणिपिटक (बारह अंगरूपी आचार्यकी पेटी) के धारक श्रमण निर्ग्रन्थोंको तो ऐसे उपसर्ग सहन करनेमें हमेशां समर्थ (मजबूत) रहना ही चाहिए ॥

श्रमण भगवान् महावीरकी यह बात उन्होंने विनयके साथ 'तहत्ति' (तथेति) कह कर स्वीकार की ॥ ११९ ॥ इसके बाद कामदेव श्रावकने हर्षित होकर (यावत् श्रमण भगवान् महावीरसे प्रश्न पूछे, और प्रश्न पूछकर उनका अर्थ ग्रहण किया, अर्थ ग्रहण करके जिधरसे आया था उधर ही चला गया ॥ १२० ॥ इसके बाद किसी समय श्रमण भगवान् महावीर चम्पासे बाहर पधारे। पधार कर देश-देशमें विहार करने लगे ॥ १२१ ॥ कामदेव श्रावक, श्रावककी पहली पडिमा अंगीकार करके विचरने लगा ॥ १२२ ॥ फिर कामदेव श्रावक बहुतसे शील, व्रत आदिसे आत्माको भावित (संस्कार युक्त) करके बीस वर्ष तक श्रावक-पर्याय पालकर, ग्यारहों प्रतीमाओंको भली भाँति कायसे स्पर्श करके मासिकी (एक मासकी) संलेखनासे आत्माको जूषित (सेवित) करके, साठ भक्त (भोजन) अनशन द्वारा त्याग कर, आलोचना प्रतिक्रमण करके, समाधिको प्राप्त होता हुआ काल समयमें काल करके सौधर्म कल्पमें,

સહન કરે છે, યાવત્ ધ્યાનનિષ્ઠ વિચરે છે. હે આર્ય ! દ્વાદશાંગ ગણિપિટક (બાર અંગરૂપી આચાર્યની પેટી)ના ધારક શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોએ તો એવા ઉપસર્ગ સહન કરવામાં હંમેશાં સમર્થ (મજબૂત) રહેવુંજ જોઇએ." (૧૧૮)

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની એ વાત તેણે વિનયપૂર્વક 'તહત્તિ' (तथेति) કહીને સ્વીકારી. (૧૧૯). પછી કામદેવ શ્રાવકે હર્ષિત થઈને યાવત્ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને પ્રશ્નો પૂછ્યા અને પ્રશ્નો પૂછીને એનો અર્થ ગ્રહણ કર્યો. અર્થ ગ્રહણ કરીને જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં ચાલ્યો ગયો. (૧૨૦). પછી કોઈ સમયે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ચંપાથી બહાર પધાર્યા અને દેશે-દેશ વિહાર કરવા લાગ્યા. (૧૨૧). કામદેવ શ્રાવક શ્રાવકની પહેલી પડિમા અંગીકાર કરીને વિચરવા લાગ્યો. (૧૨૨). પછી કામદેવ શ્રાવક ઘણાં શીલ, વ્રત, આદિથી આત્માને ભાવિત (સંસ્કારયુક્ત) કરીને વીસ વર્ષ સુધી શ્રાવકપર્યાય પાળી, અગીઆરે પડિમાઓને સારી રીતે કાયાથી સ્પર્શ કરી, માસિકી (એક માસની) સંલેખનાથી આત્માને જૂષિત (સેવિત) કરી, સાઠ ભક્ત (ભોજન) અનશન દ્વારા ત્યાગ કરી, આલોચના પ્રતિક્રમણ કરી, સમાધિને પ્રાપ્ત થતો કાળ સમયે કાળ કરી સૌધર્મ કલ્પમાં, સૌધર્માવતંસક મહા

सौधर्मावतंसक महाविमानके उत्तर-पूर्वभाग (ईशान कोण)के अरुणाभ नामक विमानमें देवरूपसे उत्पन्न हुआ। वहां किसी-किसी देवकी चार पल्योपमकी स्थिति बताई है॥ १२३ ॥ गौतम स्वामी-"भगवन्! कामदेव देवता उस देवलोकसे आयु, भव और स्थितिका क्षय करके अनन्तर देव-पर्याय छोड़कर कहाँ जायगा? कहाँ उत्पन्न होगा?"। भगवान्-"गौतम! महाविदेह क्षेत्रमें सिद्ध होगा॥ १२४ ॥

सातवें अंग उपासकदशासूत्रके दूसरे कामदेव अध्ययनका
हिन्दी भाषानुवाद समाप्त॥ २ ॥

વિમાનના ઉત્તર-પૂર્વ ભાગ (ઇશાન કોણ)ના અરૂણાભ નામક વિમાનમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં કોઇ કોઇ દેવની ચાર પાલ્યોપમની સ્થિતિ બતાવી છે. (૧૨૩).

ગૌતમ સ્વામી બોલ્યાઃ "ભગવન્! કામદેવ દેવતાએ દેવલોકથી આયુ, ભવ અને સ્થિતિનો ક્ષય કરીને પછી દેવ પર્યાય છોડી ક્યાં જશે? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે?" ભગવાન્ બોલ્યાઃ "ગૌતમ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે." (૧૨૪).

સાતમા ઉપાસકદશાંગ સૂત્રના બીજા કામદેવ અધ્યયનનો
ગુજરાતી ભાષાનુવાદ સમાપ્ત. (૨)

इति

॥ तृतीयाध्ययनम् ॥

अथ तृतीयमध्ययनमारभ्यते-'उक्खेवो तइयस्स' इत्यादि ।

मूलम्--उक्खेवो तइयस्स अज्झयणस्स । एवं खलु जंबू तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणारसी नामं नयरी । कोट्ठए चेइए । जियसत्तू राया ॥ १२५ ॥ तत्थणं वाणारसीए नयरीए चुलणीपिया नामं गाहावई परिवसइ अड्ढे जाव अपरिभूए । सामा भारिया । अट्ठ हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ, अट्ठ वुड्ढिपउत्ताओ, अट्ठ पवित्थरपउत्ताओ. अट्ठ वया दसगोसाहस्सिएणं वएणं । जहा आणंदो राईसरजाव सव्वकज्जवड्ढावए यावि होत्था । सामी समोसढे । परिसा निग्गया, चुलणीपियावि जहा आणंदो तहा निग्गओ । तहेव गिहिधम्मं पडिवज्जइ । गोयमपुच्छा तहेव सेसं जहा कामदेवस्स जाव पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥ १२६ ॥ तएणं तस्स चुलणीपियस्स समणोवासयस्स पुव्वरत्तावरत्तकाल समयंसि एगे देवे अंतियं पाउब्भूए ॥ १२७ ॥

छाया—उत्क्षेपस्तृतीयस्याध्ययनस्य । एवं खलु जम्बूः ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये वाराणसी नाम नगरी । कोष्ठकश्चैत्यः । जितशत्रू राजा ॥१२५॥ तत्र खलु वाराणस्यां नगर्यां चुलनीपिता नाम गाथापतिः परिवसति, आढ्यो यावदपरिभूतः । श्यामा भार्या । अष्ट हिरण्यकोटयो निधानप्रयुक्ताः, अष्ट वृद्धिप्रयुक्ताः, अष्ट प्रविस्तरप्रयुक्ताः, अष्ट व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन । यथा आनन्दो राजेश्वर-यावत्सर्वकार्यवर्द्धापकश्चासीत् । स्वामी समवसृतः । परिषन्निर्गता, चुलनीपिताऽपि यथाऽऽनन्दस्तथा निर्गतः । तथैव गृहिधर्मं प्रतिपद्यते । गौतमपृच्छा तथैव शेषं यथा कामदेवस्य यावत् पोषधशालायां पौषधिको ब्रह्मचारी श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥ १२६ ॥ ततः खलु तस्य चुलनीपितुः श्रमणोपासकस्य पूर्वरात्रापरत्र कालसमये एको देवोऽन्तिकं प्रादुर्भूतः ॥ १२७ ॥

टीका—उत्क्षेपः=प्रारम्भवाक्यमर्थाद् यथा प्रथम-द्वितीययोरध्ययनयोः सुधर्म-स्वामिनं प्रति जम्बूस्वामिना प्रश्नः कृतस्तादृश एवास्याप्यध्ययनस्यारम्भे स्वयमूहनीय इति। शेषं सर्वं स्पष्टम् ॥ १२५-१२७ ॥

अब तीसरा अध्ययन कहते हैं—

'उक्खेवो तइयस्स' इत्यादि ॥ १२५-१२७ ॥

प्रथम द्वितीय अध्ययनकी नाईं तीसरेका भी प्रारम्भ सुधर्मा स्वामीके प्रति जम्बू स्वामीके प्रश्न करनेसे हुआ है। हे जम्बू! उस काल उस समयमें वाराणसी (बनारस) नगरी, कोष्ठक चैत्य और जितशत्रु राजा था ॥ १२५ ॥ उस बनारस नगरीमें चुलनीपिता नामक गाथापति रहता था। वह सर्व प्रकार सम्पन्न यावत् अपरिभूत (अजेय) था। श्यामा उसकी भार्या थी। आठ करोड़ सोनैया निधान (खज़ाने)में रखे थे, आठ करोड़ व्यापारमें लगे थे, और आठ करोड़ प्रविस्तर (लेन-देन)में लगे-हुए थे। दस हजार गायोंके एक गोकुलके हिसाबसे आठ गोकुल थे, अर्थात् अस्सी हजारका गोवर्ग था। वह आनन्दकी तरह राजा ईश्वर आदिका आधार यावत् सब कार्योंका वर्द्धक था। महावीर स्वामी पधारे। परिषद् निकली। चुलनीपिता भी आनन्द श्रावककी भाँति निकला,

ત્રીજું અધ્યયન.

હવે ત્રીજું અધ્યયન કહીએ છીએ.—

" उक्खेवो तइयस्स " ઇત્યાદિ (૧૨૫ થી ૧૨૭)

પ્રથમ-દ્વિતીય અધ્યયનની પેઠે ત્રીજા અધ્યયનનો પણ પ્રારંભ સુધર્માસ્વામી પ્રત્યે જમ્બૂસ્વામીના પ્રશ્નથી થયો છે. હે જંબૂ! એ કાળે એ સમયે વારાણસી (બનારસ) નગરી, કોષ્ટક ચૈત્ય અને જિતશત્રુ રાજા હતો. (૧૨૫) એ બનારસ નગરીમાં ચુલનીપિતા નામક ગાથાપતિ રહેતો હતો. એ સર્વ પ્રકારે સંપન્ન યાવત્ અપરિભૂત (અજેય) હતો. શ્યામા તેની ભાર્યા હતી. આઠ કરોડ સોનૈયા નિધાન (ખજાનામાં) રાખ્યા હતા, આઠ કરોડ વેપારમાં લગાડયા હતા, અને આઠ કરોડ પ્રવિસ્તર (લેણ-દેણ)માં રોકેલા હતા દસ હજાર ગાયોનું એક ગોકુળના હિસાબે આઠ ગોકુળ હતાં, અર્થાત્ એંશી હજાર ગોવર્ગનાં પશુઓ હતાં તે આનંદની પેઠે રાજા ઇશ્વર આદિનો આધાર યાવત્ સર્વ કર્મોનો વર્ધક હતો. મહાવીર સ્વામી પધાર્યા, પરિષદ નીકળી. ચુલનીપિતા પણ આનંદ શ્રાવકની પેઠે નીકળ્યો અને એજ રીતે તેણે

मूलम्—तएणं से देवे एगं महं नीलुप्पल जाव असिं गहाय चुलणीपियं समणोवासयं एवं वयासी—हंभो चुलणीपिया ! समणोवासया ! जहा कामदेवो जाव न भंजेसि तो ते अहं अज्ज जेट्ठं पुत्तं साओ गिहाओ नीणेमि, नीणित्ता तव अग्गओ घाएमि, घाइत्ता तओ मंससोल्लए करेमि करित्ता आदाणभरियंसि कडाहयंसि अद्दहेमि, अद्दहित्ता तव गायं मंसेण य सोणिएण य आइंचामि जहाणं तुमं अट्टदुहट्टवसट्टे अकाले चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि ॥ १२८ ॥ तएणं से चुलणीपिया समणोवासए तेणं देवेणं एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरइ ॥ १२९ ॥ तएणं से देवे चुलणीपियं समणोवासयं अभीयं जाव पासइ, पासित्ता दोच्चंपि

छाया—ततः खलु स देव एकं महन्नीलोत्पलयावदसिं गृहीत्वा चुलनीपितरं श्रमणोपासकमेवमवादीत्-हंभोः ! चुलनीपितः ! श्रमणोपासक ! यथा कामदेवो यावन्न भनक्षि तर्हि तेऽहमद्य ज्येष्ठं पुत्रं स्वकतो गृहतो नयामि, नीत्वा तवाग्रतो घातयामि, घातयित्वा, त्रीणि मांसशूल्यकानि करोमि, कृत्वा, आदहनभृते कटाहे आदहामि, आदह्य तव गात्रं मांसेन च शोणितेन चाऽऽसिञ्चामि यथा खलु त्वमार्तदुःखार्त्तवशार्त्तोऽकाल एव जीविताद्व्यपरोपयिष्यसे ॥ १२८ ॥ ततः खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासकस्तेन देवेनैवमुक्तः सन्, अभीतो यावद् विहरति ॥१२९॥ ततः खलु स देवश्चुलनीपितरं श्रमणोपासकमभीतं यावत् पश्यति, दृष्ट्वा द्वितीयमपि

और उसी तरह गृहस्थ धर्मको स्वीकार किया । गौतमने पूछा । और शेष सब कथन कामदेवके समान समझना, यावत् पोषधशालामें ब्रह्मचारी रहकर श्रमण भगवान् महावीर के समीपकी धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार कर विचरता था ॥ १२६ ॥ तब चुलनीपिता श्रावकके सामने रात्रिके पिछले समयमें एक देव प्रगट हुआ ॥ १२७ ॥

ગૃહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. ગૌતમે પૂછ્યું. બાકીનું બધું કથન કામદેવની પેઠે સમજવું, યાવત્ પોષધશાળામાં બ્રહ્મચારી રહીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકારી વિચરતો હતો. (૧૨૬). પછી ચુલનીપિતા શ્રાવકની સામે રાત્રિના પાછલા સમયમાં એક દેવ પ્રકટ થયો. (૧૨૭).

तच्चंपि चुलणीपियं समणोवासयं एवं वयासी–हंभो चुलणीपिया ! समणोवासया ! तं चेव भणइ सो जाव विहरइ ॥ १३० ॥ तएणं से देवे चुलणीपियं समणोवासयं अभीयं जाव पासित्ता आसुरत्ते चुलणीपियस्स समणोवासयस्स जेट्ठं पुत्तं गिहाओ नीणेइ नीणित्ता अग्गओ घाएइ, घाइत्ता तओ मंससोल्लए करेइ करित्ता आदाण-भरियंसि कडाहयंसि अद्दहेइ, अद्दहित्ता चुलणीपियस्स समणो-वासयस्स गायं मंसेण य सोणिएण य आइंचइ ॥ १३१ ॥ तएणं से चुलणीपिया समणोवासए तं उज्जलं जाव अहियासेइ ॥१३२॥ तएणं से देवे चुलणीपियं समणोवासयं अभीयं जाव पासइ, पासित्ता दोच्चंपि तच्चंपि चुलणीपियं समणोवासयं एवं वयासी–हंभो चुलणी-पिया ! समणोवासया ! अपत्थियपत्थया ! जाव न भंजेसि तो ते अहं अज्ज मज्झिमं पुत्तं साओ गिहाओ नीणेमि, नीणित्ता तव अग्गओ घाएमि जहा जेट्ठं पुत्तं तहेव भणइ तहेव करेइ ! एवं तच्चंपि कणीयसं जाव अहियासेइ ॥ १३३ ॥ तएणं से देवे चुलणी-

छाया

तृतीयमपि चुलनीपितरं श्रमणोपासकमेवमवादीत्–" हंभोः चुलनीपितः ! श्रमणोपासक !" तदेव भणति स यावद्विहरति ॥ १३० ॥ ततः खलु स देवश्चुलनीपितरं श्रमणोपासकमभीतं यावद् दृष्ट्वा, आशुरक्तश्चुलनीपितुः श्रमणो-पासकस्य ज्येष्ठं पुत्रं गृहान्नयति, नीत्वाऽग्रतो घातयति, घातयित्वा त्रीणि मांसशूल्यकानि करोति, कृत्वा, आदहनभृते कटाहे आदहति, आदह्य चुलनीपितुः श्रमणोपासकस्य गात्रं मांसेन च शोणितेन चाऽऽसिञ्चति ॥ १३१ ॥ ततः खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासकस्तामुज्ज्वलां यावदध्यास्ते ॥ १३२ ॥ ततः खलु स देवश्चुलनीपितरं श्रमणोपासकमभीतं यावत् पश्यति, दृष्ट्वा द्वितीयमपि तृतीयमपि चुल-नीपितरं श्रमणोपासकमेवमवादीत्–" हंभोः चुलनीपितः ! श्रमणोपासक ! अप्रार्थि-तप्रार्थक ! यावन्न भनक्षि तर्हि तेऽहमद्य मध्यमं पुत्रं स्वस्माद् गृहान्नयामि, नीत्वा तवाऽग्रतो घातयामि " यथा ज्येष्ठं पुत्रं तथैव भणति, तथैव करोति । एवं तृतीय-मपि कनीयांसं यावदध्यास्ते ॥१३३॥ ततः खलु स देवश्चुलनीपितरं श्रमणोपासक-

पियं समणोवासयं अभीयं जाव पासइ, पासित्ता चउत्थंपि चुलणी-पियं समणोवासयं एवं वयासी—हंभो चुलणीपिया! समणोवासया! अपत्थियपत्थया! जइणं तुमं जाव न भंजेसि तओ अहं अज्ज जा इमा तव माया भद्दा सत्थवाही देवयगुरुजणणी दुक्करदुक्करकारिया तं ते साओ गिहाओ नीणेमि, नीणित्ता तव अग्गओ घाएमि, घाइत्ता तओ मंससोल्लए करेमि करित्ता आदाणभरियंसि कडाहयंसि अद्दहेमि, अद्दहित्ता तव गायं मंसेण य सोणिएण य आइंचामि, जहाणं तुमं अट्टदुहट्टवसट्टे अकाले चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि ॥ १३४ ॥ तएणं से चुलणीपिया समणोवासए तेणं देवेणं एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरइ ॥ १३५ ॥ तएणं से देवे चुलणी-पियं समणोवासयं अभीयं जाव विहरमाणं पासइ, पासित्ता चुलणी-पियं समणोवासयं दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी—हंभो चुलणीपिया! समणोवासया! तहेव जाव ववरोविज्जसि ॥ १३६ ॥ तएणं तस्स चुलणीपियस्स समणोवासयस्स तेणं देवेणं दोच्चंपि तच्चंपि एवं

छाया

मभीतं यावत्पश्यति, दृष्ट्वा चतुर्थमपि चुलनीपितरं श्रमणोपासकमेवमवादीत्—"हंभोः चुलनीपितः! श्रमणोपासक! अप्रार्थितप्रार्थक! यदि खलु त्वं यावन्न भनक्षि ततोऽहमद्य येयं तव माता भद्रा सार्थवाही देवतगुरुजननी दुष्करदुष्करकारिका तां ते स्वस्माद् गृहान्नयामि, नीत्वा तवाग्रतो घातयामि, घातयित्वा त्रीणि मांस-शूल्यकानि करोमि, कृत्वाऽऽदानभृते कटाहे आदहामि, आदह्य तव गात्रं मांसेन च शोणितेन चाऽऽसिञ्चामि यथा खलु त्वमार्त्तदुःखार्त्तवशार्त्तोऽकाल एव जीविता-द्व्यपरोपयिष्यसे" ॥ १३४ ॥ ततः खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासकस्तेन देवे-नैवमुक्तः सन्नभीतो यावद्विहरति ॥ १३५ ॥ ततः खलु स देवश्चुलनीपितरं श्रमणो-पासकमभीतं यावद् विहरमाणं पश्यति, दृष्ट्वा चुलनीपितरं श्रमणोपासकं द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमवादीत्—"हंभोः चुलनीपितः! श्रमणोपासक! यावद् व्यपरोपयि-ष्यसे" ॥ १३६ ॥ ततः खलु तस्य चुलनीपितुः श्रमणोपासकस्य तेन देवेन

वुत्तस्स समाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए ५–" अहोणं इमे पुरिसे अणारिए अणारियबुद्धी अणारियाइं पावाइं कम्माइं समायरइ जेणं मम जेट्ठं पुत्तं साओ गिहाओ नीणेइ नीणित्ता मम अग्गओ घाएइ, घाइत्ता जहा कयं तहा चिंतेइ जाव गायं आइंचइ, जेणं मम मज्झिमं पुत्तं साओ गिहाओ जाव सोणिएण य आइंचइ जेणं मम कणीयसं पुत्तं साओ गिहाओ तहेव जाव आइंचइ, जावि य णं इमा मम माया भद्दा सत्थवाही देवयगुरुजणणी दुक्कर-दुक्कर-कारिया तंपि य णं इच्छइ साओ गिहाओ नीणेत्ता मम अग्गओ घाएत्तए तं सेयं खलु मम एयं पुरिसं गिण्हित्तए "–त्ति कट्टु उट्ठाइए, सेवि य आगासे उप्पइए, तेणं च खंभे आसाइए, महया महया सद्देणं कोलाहले कए ॥ १३७ ॥ तएणं सा भद्दा सत्थवाही तं कोलाहलसद्दं सोच्चा निसम्म जेणेव चुलणीपिया समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता चुलणीपियं समणोवासयं एवं

छाया.

द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्तस्य सतोऽयमेतद्रूप आध्यात्मिकः ५–" अहो ! खलु अयं पुरुषोऽनार्यः, अनार्यबुद्धिरनार्याणि पापानि कर्माणि समाचरति, येन मम ज्येष्ठं पुत्रं स्वस्माद् गृहान्नयति, नीत्वा ममाग्रतो घातयति, घातयित्वा ' यथा कृतं तथा चिन्तयति यावद्गात्रमासिञ्चति, येन मम मध्यमं पुत्रं स्वस्माद् गृहाद् यावत्–शोणितेन चाऽऽसिञ्चति, येन मम कनीयांसं पुत्रं स्वस्माद् गृहात्तथैव यावद्–आसिञ्चति, याऽपि च खलु–इयं मम माता भद्रा सार्थवाही दैवतगुरुजननी दुष्करदुष्कर-कारिका तामपि च खलु इच्छति स्वस्माद् गृहान्नीत्वा ममाग्रतो घातयितुम्, तच्छ्रेयः खलु ममैतं पुरुषं ग्रहीतुम् " इति कृत्वोत्थितः, सोऽपि चाकाशे उत्पतितः, तेन च स्तम्भ आसादितः, महता महता शब्देन कोलाहलः कृतः ॥ १३७ ॥ ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही तं कोलाहलशब्दं श्रुत्वा निशम्य येनैव चुलनीपिता श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य चुलनीपितरं श्रमणोपासकमेवमवादीत्–

वयासी-" किण्णं पुत्ता ! तुमं महया २ सद्देणं कोलाहले कए ? " ॥ १३८ ॥ तएणं से चुलणीपिया समणोवासए अम्मयं भद्दं सत्थ-वाहिं एवं वयासी-" एवं खलु अम्मो ! न जाणामि केवि पुरिसे आसुरत्ते ५ एगं महं नीलुप्पल० असिं गहाय मम एवं वयासी-हंभो चुलणीपिया ! समणोवासया ! अपत्थियपत्थया ! ४ वज्जिया ! जइणं तुमं जाव ववरोविज्जसि ॥ १३९ ॥ तएणं अहं तेणं पुरिसेणं एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरामि ॥ १४० ॥ तएणं से पुरिसे ममं अभीयं जाव विहरमाणं पासइ पासित्ता मम दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी-हंभो चुलणीपिया ! समणोवासया ! तहेव जाव गायं आइंचइ ॥ १४१ ॥ तएणं अहं तं उज्जलं जाव-अहियासेमि । एवं तहेव उच्चारेयव्वं सव्वं जाव कणीयसं जाव आइंचइ । अहं तं उज्जलं जाव अहियासेमि ॥ १४२ ॥ तएणं से पुरिसे मम अभीयं जाव पासइ, पासित्ता मम चउत्थंपि एवं वयासी-हंभो चुलणीपिया ! समणोवासया ! अपत्थियपत्थया ! जाव न भंजेसि तो ते अज्ज जा

छाया.

" किं खलु पुत्र ! त्वया महता महता शब्देन कोलाहलः कृतः ?" ॥ १३८ ॥ ततः खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासकोऽम्बिकां भद्रां सार्थवाहीमेव-मवादीत्-" एवं खलु अम्ब ! न जानामि कोऽपि पुरुष आशुरक्तः ५ एकं महान्तं नीलोत्पल० असिं गृहीत्वा ममैवमवादीत्-" हंभोः चुलनीपितः ! श्रमणोपासक ! अप्रार्थितप्रार्थक ! ४ वर्जित ! यदि खलु त्वं यावद्व्यपरोपयिष्यसे " ॥ १३९ ॥ ततः खल्वहं तेन पुरुषेणैवमुक्तः सन्नभीतो यावद्विहरामि ॥ १४० ॥ ततः खलु स पुरुषो माम् अभीतं यावद् विहरमाणं पश्यति, दृष्ट्वा मम द्वितीयमपि तृतीयमप्ये-वमवादीत्-" हंभोः चुलनीपितः ! श्रमणोपासक !" तथैव यावद् गात्रमासिञ्चति ॥ १४१ ॥ ततः खल्वहं तामुज्ज्वलां यावद् अध्यासे । एवं तथैवोच्चारयितव्यं सर्वं यावत्कनीयांसं यावद् आसिञ्चति । अहं तामुज्ज्वलां यावद् अध्यासे ॥ १४२ ॥ ततः खलु स पुरुषो मामभीतं यावत्पश्यति, दृष्ट्वा मम चतुर्थमप्येवमवादीत्-हंभोः चुलनीपितः ! श्रमणोपासक ! अप्रार्थितप्रार्थक ! यावन्न भनक्षि तर्हि तेऽद्य या

इमा माया देवयगुरुजाव ववरोविज्जसि ॥ १४३ ॥ तएणं अहं तेणं पुरिसेणं एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरामि ॥ १४४ ॥ तएणं से पुरिसे दोच्चंपि तच्चंपि मम एवं वयासी–हंभो चुलणीपिया! समणोवासया! अज्ज जाव ववरोविज्जसि ॥ १४५ ॥ तएणं तेणं पुरिसेणं दोच्चंपि तच्चंपि मम एवंवुत्तस्स समाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए५ अहो णं इमे पुरिसे अणारिए जाव समायरइ, जेणं मम जेट्ठं पुत्तं साओ गिहाओ तहेव जाव कणीयसं जाव आइंचइ, तुब्भेवि य णं इच्छइ साओ गिहाओ नीणेत्ता मम अग्गओ घाइ-त्तए, तं सेयं खलु मम एयं पुरिसं गिण्हित्तएत्ति कट्टु उट्ठाइए, सेवि य आगासे उप्पइए, मएवि य खंभे आसाइए, महया महया सद्देणं कोलाहले कए॥ १४६ ॥ तएणं सा भद्दा सत्थवाही चुलणी-पियं समणोवासयं एवं वयासी–नो खलु केइ पुरिसे तव जाव कणीयसं पुत्तं साओ गिहाओ नीणेइ, नीणित्ता तव अग्गओ घा-एइ। एस णं केइ पुरिसे तव उवसग्गं करेइ। एस णं तुमे विद-

छाया.

इयं माता दैवत-गुरु-यावद् व्यपरोपयिष्यसे ॥१४३॥ ततः खल्वहं तेन पुरुषेणैवमुक्तः सन्नभीतो यावद् विहरामि ॥ १४४ ॥ ततः खलु स पुरुषो द्वितीयमपि तृतीयमपि ममैवमवादीत्–हंभोः चुलनीपितः! श्रमणोपासक! अद्य यावद् व्यपरोपयिष्यसे ॥ १४५ ॥ ततः खलु तेन पुरुषेण द्वितीयमपि तृतीयमपि ममैवमुक्तस्य सतोऽयमेतद्रूप आध्यात्मिकः ५–अहो! खल्वयं पुरुषोऽनार्यो यावत्समाचरति येन मम ज्येष्ठं पुत्रं स्वस्माद् गृहात्तथैव यावत्कनीयांसं यावदासिञ्चति, युष्मानपि च खल्विच्छति स्वस्मा-द् गृहान्नीत्वा ममाग्रतो घातयितुं तच्छ्रेयः खलु ममैतं पुरुषं ग्रहीतुमिति कृत्वोत्थितः, सोऽपि चाऽऽकाशे उत्पतितः मयाऽपि च स्तम्भ आसादितः, महता२ शब्देन कोलाहलः कृतः ॥ १४६ ॥ ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही चुलनीपितरं श्रमणो-पासकमेवमवादीत्–नो खलु कोऽपि पुरुषस्तव यावत्कनीयांसं पुत्रं स्वस्माद् गृहा-न्नयति, नीत्वा तवाग्रतो घातयति, एष खलु कोपि पुरुषस्तवोपसर्गं करोति, एत-

रिसणे दिट्ठे। तं णं तुमं इयाणिं भग्गनियमे भग्गपोसहे विहरसि। तं णं तुमं पुत्ता। एयस्स ठाणस्स आलोएहि जाव पडिवज्जाहि ॥१४७॥

छाया

त्वखलु त्वया विदर्शनं दृष्टं, तत्खलु त्वमिदानीं भग्ननियमो भग्नपोषधो विहरसि तत्खलु त्वं पुत्र! एतस्य स्थानस्य (विषये) आलोचय यावत्प्रतिपद्यस्व ॥ १४७ ॥

टीका—'मंसे'-ति-शूले ग्रथित्वा पचनीयानि शूल्यानि तान्येव शूल्यकानि मांसशूल्यानि=मांसखण्डानि। आदहनेति-आदहनमतिपक्वं तैलादि 'अदहन' इति लोकप्रसिद्धं तेन भृते=पूर्णे, आदहामि=उत्कालयामि। कनीयांसं=कनिष्ठम्। भद्रा= भद्रानाम्नी, दैवतगुरुजननी=पूज्यत्वादैवतस्वरूपा, हितचिन्तकत्व-सदुपदेशदात्रीत्वा-भ्यां गुरुस्वरूपा, जन्मदात्रीत्वाच्च जननी। दुष्करेति-दुष्कर-दुष्कराणाम्=अति-दुष्कराणां गर्भस्थापन जन्मदान-पालनादीनां कर्मणां कारिका=सम्पादिका। अनार्याणि =अतिगर्हितानि। आसादितः=गृहीतः। विदर्शनं=विपरीतं यद्वा विरूपाकारं दर्शनम्। भग्नेति-भग्नः=विनष्टः नियमः=स्थूल-प्राणातिपातविरमणरूपं व्रतं यस्य सः, एवं कषायोदयेन विचलितचित्तत्वात्। ननु सापराधार्थं तथाऽऽचरणं युक्तमेव व्रतस्य निरपराधमात्रविषयकत्वादिति चेन्न, अनेन चुलनीपित्रा सापराधनिरपराधोभयवि-षयकव्रतस्याङ्गीकरणात्। भग्नपोषधः-विचलितचित्तत्वादेव। एतस्येति-अत्र 'विषये' इत्यस्य शेषः, यद्वा 'प्राकृतत्त्वाद्द्वितीयार्थे षष्ठी-'एतत्स्थान'-मित्यर्थः,आलोचय= गुरुसमक्षं प्रकटय। यावदिति-अत्र यावच्छब्देन-'पडिकमाहि निंदाहि गरिहाहि विउट्टाहि विसोहेहि अब्भुट्ठेहि अहारिहं तवोकम्मं पायच्छित्तं पडिवज्जाहि' इत्येषां ग्रहणम्, तच्छाया च-' प्रतिक्राम, निन्द, गर्ह, वित्रोटय, विशोधय, अभ्युत्तिष्ठ, यथार्हं तपःकर्म प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यस्व' इति, तत्र प्रतिक्राम=निवर्तस्वास्मादकरणात्, निन्द=स्वसाक्षिकां कुत्सां कुरु, गर्ह=गुरुसमक्षं कुत्सां कुरु, वित्रोटय=तद्भावानुबन्धं छिन्धि, विशोधय= अतिचारमलमपनोदयेत्यर्थः, स्पष्टमन्यत्। अत्र 'यथार्हं तपःकर्म प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यस्व' इत्यभिधानाज्जीतव्यवहारेण श्रावकप्रायश्चित्तस्यापि निशीथादौ गम्यमानत्वं प्रतीयते ॥ १२८-१४७ ॥

'तएणं से' इत्यादि ॥ १२८-१४७ ॥

वह देव नील कमलके समान यावत् तलवार लेकर चुलनीपिता

'तएणं से' ઇત્યાદિ (૧૨૮ થી ૧૪૭)

એ દેવ નીલકમલ જેવી યાવત્ તલ્વાર લઇને ચુલનીપિતા શ્રાવક પ્રતિ

श्रावकसे बोला-" हे चुलनीपिता श्रावक ! 'कामदेवकी तरह कहना' यावत् शील आदिको भंग नहीं करेगा तो तुम्हारे बड़े लड़केको घरसे लाता हूँ और लाकर तुम्हारे सामने उसका घात करूँगा। उसे घात कर मैं शूल (सूया) में पिरोय कर पचानेके योग्य तीन, मांसके खण्ड कर डालूंगा, और खण्ड करके अदहन (आधन) भरी हुई कढाई में उकालूंगा। उकाल कर मांस और रक्तसे तुम्हारा शरीर इस प्रकार सींचूंगा कि जिससे तू अत्यन्त दुःखकी पीडासे पीडित होकर अकालमें ही जीवितसे अलग हो जायगा अर्थात् मर जायगा॥ १२८॥ चुलनीपिता श्रामणोपासक देवता के ऐसा कहने पर निर्भय यावत् विचरता रहा ॥ १२९ ॥ तब देवने चुलनीपिता श्रावकको निर्भय यावत् देखा और देखकर दूसरी बार और तीसरी बार चुलनीपितासे इसी प्रकार कहने लगा-" हे श्रावक चुलनीपिता ! " इत्यादि सब पूर्वोक्त प्रकार धमकी दी मगर चुलनीपिता निर्भय ही बना रहा। देवने देखा अब भी चुलनीपिता श्रावक भयभीत नहीं हुआ यावत् वैसाही विचरता रहा ॥१३०॥ तो वह क्रोधित होकर चुलनीपिता श्रावकके बड़े लड़केको घरसे ले आया। लाकर उसके सामने घात करने लगा। घात कर तीन मांसके टुकड़े किये। टुकड़े करके अदहन चढ़े हुए कढ़ाहेमें उकाला, उकाल

બોલ્યો: " હે ચુલનીપિતા શ્રાવક ! (કામદેવની પેઠે સમજી લેવું) યાવત્ શીલ આદિનો ભંગ નહિ કરે, તો તારા મોટા પુત્રને ઘેરથી લાવીશ અને તારી સામે એનો ઘાત કરીશ. તેનો ઘાત કરીને હું શૂળીમાં પરોવી પચાવવાને યોગ્ય માંસના ત્રણ ખંડ કરીશ, અને ખંડ કરીને આંધણભરી કઢાઇમાં ઉકાળીશ. પછી માંસ અને લોહી તારા શરીર પર એ પ્રમાણે સીંચીશ કે જેથી તું અત્યંત દુઃખની પીડાથી પીડિત થઈ ને અકાળેજ મરણ પામીશ." (૧૨૮). ચુલનીપિતા શ્રમણોપાસક દેવતાનું આવું કથન સાંભળીને પણ નિર્ભય યાવત્ વિચરી રહ્યો. (૧૨૯). પછી દેવે ચુલનીપિતા શ્રાવકને નિર્ભય યાવત્ જોયો અને બીજીવાર તથા ત્રીજીવાર તેને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો: " હે શ્રાવક ચુલનીપિતા !" ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ધમકી આપી, પણ ચુલનીપિતા શ્રાવક ભયભીત થયો નહિ, યાવત્ એમ ને એમજ વિચરી રહ્યો. (૧૩૦). એટલે દેવ ક્રોધિત થઇને ચુલનીપિતા શ્રાવકના મોટા પુત્રને ઘેરથી લઇ આવ્યો, અને તેની સમીપેજ તેના પુત્રનો ઘાત કરવા લાગ્યો. ઘાત કરીને માંસના ત્રણ ટુકડા કર્યા, આંધણ ચડાવેલી કડાઈમાં ઉકાળ્યા અને પછી ચુલનીપિતા

कर चुलनीपिता श्रावकका शरीर मांस और खूनसे सींचने लगा ॥१३१॥ चुलनीपिता श्रावकने उस असह्य वेदनाको सहन किया ॥१३२॥ तब भी देवने चुलनीपिता श्रावकको निर्भय यावत् देखा तो दूसरी बार और तीसरी बार भी चुलनीपिता श्रावकसे कहा—हंहो चुलनीपिता श्रावक ! अरे अनिष्टके कामी यावत् तू शील आदिको भंग नहीं करता तो मैं आज तुम्हारे मँझले लड़केको घरसे लाता हूँ और तेरे सामने घात करता हूँ। ज्येष्ठ पुत्रके लिए जैसा कहा था वैसा ही कहा और किया। इसी प्रकार तीसरे छोटे लड़केके लिए भी कहा और वैसा ही किया, तब भी चुलनीपिता श्रावकने यावत् असह्य वेदनाको सहन किया ॥ १३३ ॥ तब उसने चौथी बार चुलनीपिता श्रावकसे कहा- "ओ चुलनीपिता श्रमणोपासक! अनिष्टके कामी ! यदि तू यावत् भंग नहीं करता तो यह जो तेरी पूज्य होनेसे देवतास्वरूप, सदुपदेश देनेवाली और हितचिन्तक होनेके कारण गुरु और जन्म देनेवाली होनेसे जननी, गर्भधारण लालन-पालन आदि दुष्करसे दुष्कर कार्य करनेवाली माता भद्रा सार्थवाही है उसे घरसे लाता हूँ और लाकर तेरे सामने ही उसके प्राण लेता हूँ। प्राण लेकर उसके मांसके तीन टुकड़े करके अदहन

શ્રાવકના શરીર પર માસ અને લોહી સીંચવા (છાંટવા) લાગ્યો. (૧૩૧) ચુલની પિતાએ એ અસહ્ય વેદના સહન કરી. (૧૩૨). ત્યારે પણ દેવે ચુલનીપિતાને નિર્ભય યાવત્ જોયો, એટલે બીજી અને ત્રીજીવાર પણ ચુલનીપિતા શ્રાવકને કહ્યું: હે ચુલનીપિતા શ્રાવક ! અરે અનિષ્ટના કામી ! યાવત્ તું શીલ આદિનો ભંગ નહિ કરે તો હું આજ તારા મધ્યમ (વચ્ચેટ) પુત્રને ઘેરથી લઇ આવીશ અને તારી સામે તેનો ઘાત કરીશ. મોટા પુત્રના સંબંધમાં જેવું કહ્યું હતું. તેવુંજ કહ્યું અને કર્યું. એજ પ્રમાણે ત્રીજા નાના છોકરાના સંબંધમાં પણ કહ્યું અને કર્યું; તોપણ ચુલનીપિતા શ્રાવકે યાવત્ અસહ્ય વેદના સહન કરી. (૧૩૩). એટલે દેવે ચોથી વાર ચુલનીપિતાને કહ્યું: " હે ચુલનીપિતા શ્રમણોપાસક ! અનિષ્ટના કામી ! જો તું યાવત્ ભંગ નહિ કરે તો આજે તારી પૂજ્ય હોઇને દેવતાસ્વરૂપ, સદુપદેશ આપનારી અને હિતચિંતક હોઈને ગુરૂ તથા જન્મ દેનારી હોઇને જનની, ગર્ભ ધારણ લાલન-પાલન આદિ દુષ્કરમાં દુષ્કર કાર્ય કરનારી માતા ભદ્રા સાર્થવાહી છે, તેને તારા ઘેરથી લાવું છું અને તારી સામેજ તેના પણ પ્રાણ લઉં છું. પ્રાણ લઈને તેના માંસના ત્રણ ટુકડા કરી આંધણભરી કઢાઈમાં ઉકાળીશ અને તારા શરીર પર તે માંસ અને

भरे कढ़ाहेमें उकालता हूँ। उकाल कर तेरे शरीरको उसके मांस और लोहूसे सींचता हूँ, जिससे तू अत्यन्त दुःखी होकर अकाल ही कालके गालमें चला जायगा ॥ १३४ ॥ चुलनीपिता श्रावक देवके ऐसा कहने पर भी निर्भय यावत् विचरता रहा ॥ १३५ ॥ देवताने उसे निर्भय विचरता देखा तो उससे दूसरी बार और तीसरी बार भी ऐसा ही कहा-" अहो चुलनीपिता श्रावक ! उसी प्रकार यावत् मारा जायगा " ॥ १३६ ॥ देवके दूसरी तीसरी बार ऐसा कहने पर चुलनी पिता श्रावक इस प्रकार विचारने लगा-" अहो यह पुरुष अनार्य है, इसकी बुद्धि अनार्य है, यह अनार्य-पाप-कर्मोंका आचरण करता है, इसने मेरे बड़े पुत्रको घरसे उठा लाया और मेरे सामने उसे मार डाला ' इस प्रकार देवने जो जो किया सो सब सोचने लगा ' फिर मेरे शरीरको मांस लोहूसे सींचा, बाद मेरे मँझले लड़केको लाया यावत् मेरे शरीरको मांस और लोहूसे सींचा, फिर मेरे छोटे लड़केको घरसे ले आया यावत् खूनसे मेरे शरीरको सींचा। इतने पर भी इसे सन्तोष नहीं हुआ, अब यह मेरी देवता और गुरु स्वरूप जननी मेरे लिए कठोरसे कठोर कष्ट सहने वाली माता भद्रा सार्थवाही है उसे भी घरसे लाकर मेरे सामने मार डालना चाहता है, अब इस पुरुषको पकड़लेनाही अच्छा है।"

લોહી છાંટીશ, જેથી તું અત્યંત દુઃખી થઈને અકાળે જ મૃત્યુને પામીશ. (૧૩૪). દેવે એમ કહ્યા છતાં ચુલનીપિતા શ્રાવક નિર્ભય યાવત્ વિચરી રહ્યો. (૧૩૫). દેવતાએ તેને નિર્ભય રહેલો જોઈને બીજીવાર અને ત્રીજીવાર પણ એમજ કહ્યું કે " અહો ચુલનીપિતા શ્રાવક ! એ પ્રમાણે યાવત્ તું માર્યો જશે. " (૧૩૬). દેવે બીજીવાર અને ત્રીજીવાર પણ કહ્યું એટલે ચુલનીપિતા શ્રાવક એ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો કે " અહો ! આ પુરૂષ અનાર્ય છે, તેની બુદ્ધિ અનાર્ય છે, એ અનાર્ય-પાપ-કર્મોનુ આચરણ કરે છે. તેણે મારા મોટા પુત્રને ઘેરથી ઉપાડી લાવી મારી સામે તેને મારી નાંખ્યો. (એ પ્રમાણે દેવે જે જે કર્યું તે બધું તે વિચારવા લાગ્યો). પછી મારા શરીર પર માંસ-લોહી છાંટયાં, પછી મારા વચ્ચેટ પુત્રને તે લાવ્યો યાવત્ મારા શરીર પર માંસ અને લોહી છાટ્યાં, તે પછી મારા નાના પુત્રને ઘેરથી લાવી યાવત્ લોહી મારા શરીરે છાંટયું. એટલાથી પણ તેને સંતોષ ન થયો. હવે તે મારી દેવતા-સ્વરૂપ અને ગુરૂસ્વરૂપ જનની, મારે માટે કઠોરમાં કઠોર કષ્ટ સહન કરનારી માતા ભદ્રા સાર્થવાહી છે તેને પણ ઘેરથી લાવી મારી સમીપે મારી નાંખવા ઇચ્છે છે; હવે મારે એ પુરૂષને પકડી લેવો એજ ઠીક છે."

ऐसा विचार कर वह उठा किन्तु वह देवता आकाशमें उछल गया, चुलनीपिताने एक खंभा पकड़ लिया और ज़ोरज़ोरसे चिल्लाया ॥ १३७ ॥ भद्रा सार्थवाहीने उस चिल्लाहटको सुनकर समझ कर जिस ओर चुलनीपता श्रावक था उसी ओर आई और आकर चुलनीपिता श्रावकसे बोली-"बेटा! तुमने ऐसे जोर-जोरसे क्यों चिल्लाए?" ॥१३८॥ चुलनीपिता श्रावक अपनी माता भद्रा सार्थवाहीसे कहने लगा-"हे माँ! न जाने कौन पुरुष क्रोधित होकर एक बड़ी नीली तलवार लेकर मुझसे बोला-"हे चुलनीपिता श्रावक! अनिष्टके कामी! यदि शीला-दिका त्याग न करेगा तो यावत् मार डालूँगा" ॥ १३९ ॥ उसके ऐसा कहने पर मैं भय-भीत न होता हुआ विचरता हूँ ॥ १४० ॥ तब उसने मुझे निर्भय विचरते देख, दूसरी तीसरी बार फिर ऐसा ही कहा-"हे चुलनीपिता श्रमणोपासक!" 'पहलेकी तरह' यावत् शरीरको सींचा ॥ १४१ ॥ मैंने उस असह्य वेदनाको सह लिया। इसी प्रकार सब कहना चाहिए यावत् छोटे लड़केको मार डाला और मेरे शरीरको मांस और खूनसे सींचा। मैंने उस असह्य वेदनाको भी सह लिया ॥ १४२॥ उसने मुझे निर्भय देखा तो चौथी वार फिर बोला-"हे चुलनीपिता श्रावक!

એમ વિચાર કરીને તે ઉઠ્યો, પરન્તુ તે દેવતા આકાશમાં ઉડી ગયો, ચુલનીપિતાએ એક થાંભલાને પકડી લીધો અને જોરથી ચીસ નાંખી. (૧૩૭). ભદ્રા સાર્થવાહી એ ચીસ સાંભળી સમજીને જે બાજુએ ચુલનીપિતા શ્રાવક હતો તે બાજુએ આવી અને ચુલનીપિતા શ્રાવકને કહેવા લાગી: "બેટા! તેં એમ જોરથી ચીસ કેમ પાડી?" (૧૩૮). ચુલનીપિતા શ્રાવક પોતાની માતા ભદ્રા સાર્થ-વાહીને કહેવા લાગ્યોઃ "હે મા! શી ખબર, કોઈ પુરૂષ ક્રોધિત થઇને એક મોટી નીલી તલ્વાર લઇને મને કહેવા લાગ્યોઃ "હે ચુલનીપિતા શ્રાવક! અનિષ્ટના કામી! જો તું શીલાદિનો ત્યાગ નહિ કરે તો યાવત્ મારી નાંખીશ." (૧૩૯). તેના એવા કથનથી હું ભયભીત ન થતાં વિચરી રહ્યો છું. (૧૪૦). એમ મને નિર્ભય વિચરતો જોઇ, તેણે બીજી-ત્રીજીવાર ફરીથી એમ કહ્યું કે "હે ચુલનીપિતા શ્રમણોપાસક! (પહેલાંની પેઠે) યાવત શરીર પર માંસ-લોહી છાંટ્યાં. (૧૪૧). મેં એ અસહ્ય વેદનાને સહી લીધી. એ પ્રમાણે બધું કહ્યું યાવત્ નાના પુત્રને મારી નાંખ્યો અને મારા શરીર પર માંસ અને લોહી છાંટ્યું. મેં એ અસહ્ય વેદનાને પણ સહી લીધી. (૧૪૨). તેણે મને નિર્ભય જોયો એટલે ચોથીવાર બોલ્યોઃ "હે ચુલનીપિતા શ્રાવક!

अनिष्टके कामी ! यावत् तू भंग नहीं करता तो जो यह तेरी माता देव गुरु स्वरूप है यावत् तूं मर जायगा" ॥ १४३ ॥ तब उसके ऐसा कहने पर भी मैं निर्भय विचरता रहा ॥ १४४ ॥ तब वह दूसरी तीसरी वार भी मुझे ऐसा ही बोला कि–"चुलनी पिता श्रावक ! आज यावत् मारा जायगा" ॥ १४५ ॥ उसके दूसरी तीसरी वार ऐसा कहने पर मुझे ऐसा विचार आया–"यह अनार्य पुरुष है, इसकी बुद्धि भी अनार्य है (अतः) अनार्य आचरण करता है, इसने मेरे बड़े मंझले और छोटे लड़केको मार डाला और मेरा शरीर खूनसे सींचा, अब यह माँको (तुम्हें) भी मेरे सामने लाकर मार डालनेकी इच्छा करता है, अतः इसे पकड़ लेना ही अच्छा है"। ऐसा विचार कर ज्यों ही मैं उठा कि वह आकाशमें उड़ गया, मैनें खंभा पकड़ लिया और जोर-जोरसे चिल्लाया" ॥ १४६ ॥ तब भद्रा सार्थवाही चुलनीपिता श्रावकसे बोली–कोई भी पुरुष किसी भी पुत्रको घरसे नहीं लाया, न तेरे सामने मारा है। किसी पुरुषने तुझे यह उपसर्ग किया है। तूने यह भयंकर घटना देखी है। अब कषायके उदयसे चलितचित्त होकर उस पुरुषको मारनेकी प्रवृति तेरी हुई, उस घातकी प्रवृत्तिसे स्थूल प्राणातिपातविरमणव्रत और पोषध व्रतका

અનિષ્ટના કામી ! યાવત્ તું શીલાદિનો ભંગ નથી કરતો તો જે આ તારી માતા દેવ–ગુરૂ સ્વરૂપ છે યાવત્ તું મરી જઇશ." (૧૪૩) તેણે એમ કહ્યું છતાં પણ હું નિર્ભય રહ્યો (૧૪૪) પછી તેણે બીજી–ત્રીજી વાર પણ મને એમજ કહ્યું કે "ચુલનીપિતા શ્રાવક ! આજ યાવત્ માર્યો જઇશ. (૧૪૫)" એણે બીજી–ત્રીજીવાર પણ એવું કહેતાં મને એવો વિચાર આવ્યો કે "આ અનાર્ય પુરૂષ છે, તેની બુદ્ધિ પણ અનાર્ય છે, તેથી તે અનાર્ય આચરણ કરે છે, એણે મારા મોટા, વચ્ચેટ અને નાના પુત્રને મારી નાંખ્યા, તેમનાં માંસ–લોહી મારા શરીરે છાંટ્યાં, હવે તે માતાને (તમને) પણ મારી સામે લાવી મારી નાંખવાની ઇચ્છા કરે છે, માટે એને પકડી લેવો એજ ઠીક છે, એમ વિચારીને જ્યાં હું ઉઠયો, ત્યાં તે આકાશમાં ઉડી ગયો, મેં થાંભલો પકડી લીધો અને જોરથી ચીસ પાડી." (૧૪૬). પછી ભદ્રા સાર્થવાહી ચુલનીપિતા શ્રાવકને કહેવા લાગી : "કોઇપણ પુરૂષ એકકે પુત્રને ઘેરથી લાવ્યો નથી, તારી સમીપે એકકેને માર્યો નથી; કોઇ પુરૂષે તને આ ઉપસર્ગ કર્યો છે. તેં એક ભયંકર ઘટના જોઇ છે હવે કષાયના ઉદયથી ચલિત્તચિત્ત થઇને એ પુરૂષને મારવાની પ્રવૃત્તિ થઈ. એ ઘાતની પ્રવૃત્તિથી સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત

मूलम्-तएणं से चुलणीपिया समणोवासए अम्मगाए तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता तस्स ठाणस्स आलोएइ, जाव पडिवज्जइ ॥ १४८ ॥ तएणं से चुलणीपिया समणोवासए पढमं उवासगपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ। पढमं उवासगपडिमं अहासुत्तं जहा आणंदो जाव एक्कारसमंपि॥ १४९ ॥ तएणं से चुलणीपिया समणोवासए तेणं उरालेणं जहा कामदेवो जाव सोहम्मे

छाया-ततः खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासकोऽम्बिकायाः 'तथेति एतमर्थं विनयेन प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य तस्य स्थानस्य (विषये) आलोचयति यावत्प्रतिपद्यते ॥ १४८ ॥ ततः खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासकः प्रथमामुपासकप्रतिमामुपसम्पद्य विहरति। प्रथमामुपासकप्रतिमां यथासूत्रं यथाऽऽनन्दो यावदेकादशीमपि ॥ १४९ ॥ ततः खलु स चुलनीपिता श्रमणोपासकस्तेनोदारेण यथा कामदेवो

भंग हुआ। अगर कहें कि श्रावकको तो निरपराध प्राणीकी हिंसाका त्याग होता है और वह तो सापराधी था, सो यह कहना ठीक नहीं, क्योंकि श्रावकको पोषधव्रतमें सापराध और निरपराध दोनोंके मारनेका त्याग होता है इस लिए बेटा! इस स्थान (विषय)की तुम आलोचना करो प्रतिक्रमण करो, अपनी और गुरुकी साक्षीसे निन्दा गर्हा करो, तद्विषयक परिणामोंके अनुबन्धोंको काटो, अतिचार के मलको दूर करके आत्माको शुद्ध करो, सन्मुख ऊठो और यथायोग्य तपःकर्मरूप प्रायश्चित्तको स्वीकार करो ॥ १४७॥

વિરમણુ વ્રત અને પૌષધવ્રતનો ભંગ થયો. અગર જો કોઈ એમ કહે કે શ્રાવકને તો નિરપરાધી પ્રાણીની હિંસાનો ત્યાગ હોય છે, અને તે તો સાપરાધી હતો, તો એ કહેવું બરાબર નથી, કારણકે શ્રાવકને તો પૌષધવ્રતમાં સાપરાધી અને નિરપરાધી બેઉને મારવાનો ત્યાગ હોય છે, એટલા માટે, હે પુત્ર! આ સ્થાન (વિષય)ની તું આલોચના કર, પ્રતિક્રમણ કર, પોતાની અને ગુરૂની સાક્ષીથી નિન્દા-ગર્હા કર, તદ્વિષયક પરિણામોના અનુબંધોને કાપ, અતિચારના મેલને દૂર કરીને, આત્માને શુદ્ધ કર, સન્મુખ ઉઠ અને યથાયોગ્ય તપઃકર્મરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તનો સ્વીકાર કર." (૧૪૭).

कप्पे सोहम्मवडिंसगस्स उत्तरपुरत्थिमेणं अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववन्ने। चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता। महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ॥ १५० ॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं तइयं अज्झयणं
समत्तं ॥ ३ ॥

छाया.

यावत्सौधर्मे कल्पे सौधर्मावतंसकस्यौत्तरपौरस्त्येऽरुणाभे विमाने देवतयोपपन्नः। चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः प्रज्ञप्ता। महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥१५०॥ निक्षेपः ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां तृतीयमध्ययनं
समाप्तम् ॥ ३ ॥

टीका—व्याख्या तु छाययैव गतार्था ॥ १४८-१५० ॥

इति-श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलाकलापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजगुरु-तत्प्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-बालब्रह्मचारि-पण्डितरत्नाऽऽशुकवि-पूज्य-मुनिश्री-घासीलाल-व्रति-विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्याख्यायां व्याख्यायां तृतीयं चुलनीपित्राख्यमध्ययनं
समाप्तम् ॥ ३ ॥

इति

'तएणं से चुलणी'-त्यादि ॥ १४८-१५० ॥

तब चुलनीपिता श्रावकने माताकी बात 'तहत्ति' (ठीक है) कह कर विनयपूर्वक स्वीकार की, फिर उस विषयकी आलोचना की यावत् तपःकर्म स्वीकार किया ॥ १४८ ॥ फिर चुलनीपिता श्रावक, श्रावककी पहली पडिमाको स्वीकार कर विचरने लगा। पहली उपासक पडिमाको यथासूत्र (सूत्रोक्त विधिसे) आनन्दकी तरह यावत् ग्यारहों प्रतिमाओंका पालन किया ॥ १४९ ॥ इस उदार कृत्यसे चुलनीपिता कामदेवकी भाँति सौधर्मकल्पमें सौधर्मावतंसकके उत्तरपूर्व (ईशानकोण)के अरुणाभ विमानमें देवरूपसे उत्पन्न हुआ। वहां चार पल्योपमकी स्थिति कही गई है। वह (चुलनीपिता देव) महाविदेह क्षेत्रमें सिद्ध होगा। निक्षेप-उपसंहार पूर्ववत् ॥ १४८-१५० ॥

सातवाँ अंग उपासकदशाके तीसरे अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी
टीकाका हिन्दी भाषानुवाद समाप्त ॥ ३ ॥

'तएणं से चुलणी' त्याहि (१४८ थी १५०)

પછી ચુલનીપિતા શ્રાવકે માતાની વાત 'તહત્તિ' (બરાબર છે) એમ કહીને વિનયપૂર્વક સ્વીકારી. પછી એ વિષયની આલોચના કરી યાવત્ તપઃકર્મનો સ્વીકાર કર્યો. (૧૪૮). પછી ચુલનીપિતા શ્રાવક, શ્રાવકની પહેલી પડિમાનો સ્વીકાર કરીને વિચરવા લાગ્યો. પહેલી ઉપાસક પડિમાનું યથાસૂત્ર (સૂત્રોક્ત-વિધિપૂર્વક) આનંદની પેઠે યાવત્ અગીઆરે પ્રતિમાઓનું પાલન કર્યું. (૧૪૯). એ ઉદાર કૃત્યથી ચુલનીપિતા કામદેવની પેઠે સૌધર્મ કલ્પમાં સૌધર્માવતંસકના ઉત્તરપૂર્વ (ઈશાન કોણ)ના અરૂણાભ વિમાનમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે. એ (ચુલનીપિતાદેવ) મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. નિક્ષેપ-ઉપસંહાર પૂર્વવત્. (૧૫૦)

ઇતિ શ્રી ઉપાસકદશાંગસૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનની અગારસંજીવની
વ્યાખ્યાનો ગુજરાતી ભાષાનુવાદ સમાપ્ત. (૩).

इति

॥ चतुर्थाध्ययनम् ॥

सम्प्रति चतुर्थाध्ययनमारभ्यते–' उक्खेवओ चउत्थस्से '–त्यादि ।

मूलम्–उक्खेवओ चउत्थस्स अज्झयणस्स । एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणारसी नामं नयरी कोट्ठए चेइए, जियसत्तू राया, सुरादेवे गाहावई अड्ढे० । छ हिरण्णकोडीओ जाव छव्वया दसगोसाहस्सिएणं वएणं, धन्ना भारिया, सामी समोसढे, जहा आणंदो तहेव पडिवज्जइ गिहिधम्मं, जहा कामदेवो जाव समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥ १५१ ॥ तएणं तस्स सुरादेवस्स समणोवासयस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि एगे देवे अंतियं पाउब्भवित्था । से देवे एगं महं नीलुप्पल जाव असिं गहाय सुरादेवं समणोवासयं एवं वयासी–" हंभो सुरादेवा समणोवासया ! अपत्थियपत्थया ! जइणं तुमं सीलाइं जाव न भंजसि तो ते जेट्ठं पुत्तं साओ गिहाओ नीणेमि, नीणित्ता तव अग्गओ घाएमि, घाइत्ता पंच सोल्लए करेमि, करित्ता आदाणभरियंसि कडाहयंसि अद्दहेमि, अद्दहित्ता तव गायं

छाया–उत्क्षेपकश्चतुर्थस्याध्ययनस्य । एवं खलु जम्बूः ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये वाराणसी नाम नगरी, कोष्ठकश्चैत्यः, जितशत्रू राजा, सुरादेवो गाथापतिः, आढ्यः० । षड् हिरण्यकोटयो यावत् षड् व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन, धन्या भार्या, स्वामी समवसृतः, यथाऽऽनन्दस्तथैव प्रतिपद्यते गृहिधर्मं, यथा कामदेवो यावत्–श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥ १५१ ॥ ततः खलु तस्य सुरादेवस्य श्रमणोपासकस्य पूर्वरात्रापरत्र कालसमये एको देवोऽन्तिकं प्रादुरासीत्, स देव एकं महान्तं नीलोत्पल–यावद् असिं गृहीत्वा सुरादेवं श्रमणोपासकमेवमवादीत्–हम्भोः सुरादेव ! श्रमणोपासक ! अप्रार्थितप्रार्थक ! यदि खलु त्वं शीलानि यावन्न भनक्षि तर्हि ते ज्येष्ठं पुत्रं स्वस्माद्गृहान्नयामि, नीत्वा तवाग्रतो घातयामि, घातयित्वा पञ्च शूल्यकानि करोमि, कृत्वा, आदहनभृते कटाहे

मंसेण य सोणिएण य आइंचामि, जहा णं तुमं अकाले चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि। एवं मज्झमयं, कणीयसं, एक्केक्के पंच सोल्लयां तहेव करेइ जहा चुलणीपियस्स नवरं एक्केक्के पंच सोल्लया ॥ १५२ ॥ तएणं से देवे सुरादेवं समणोवासयं चउत्थंपि एवं वयासी–हंभो सुरादेवा! समणोवासया! अपत्थियपत्थया! जाव न परिच्चयसि तो ते अज्ज सरीरंसि *जमगसमगमेव सोलस रोगायंके पक्खिवामि तंजहा-सासे कासे जाव कोढे, जहा णं तुमं अट्टदुहट्ट–जाव ववरोविज्जसि ॥१५३॥ तएणं से सुरादेवे समणोवासए जाव विहरइ एवं देवो दोच्चंपि तच्चंपि भणइ जाव ववरोविज्जसि ॥ १५४ ॥ तएणं तस्स सुरादेवस्स समणोवासयस्स तेणं देवेणं दोच्चंपि तच्चंपि एवंवुत्तस्स समाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए५–

छाया

आदहामि, आदह्य तव गात्रं मांसेन च शोणितेन चाऽऽसिञ्चामि यथा खलु त्वमकाल एव जीविताद्व्यपरोपयिष्यसे। एवं मध्यमकं, कनीयांसम्, एकैकस्मिन् पञ्च शूल्यकानि तथैव करोति यथा चुलनीपितुः, नवरमेकैकस्मिन् पञ्च शूल्यका।न ॥ १५२ ॥ ततः खलु स देवः सुरादेवं श्रमणोपासकं चतुर्थमप्येवमवादीत्–"हंभोः सुरादेव! श्रमणोपासक! अप्रार्थितप्रार्थक! यावन्न परित्यजसि तर्हि तेऽद्य शरीरे यमकसमकमेव षोडश रोगातङ्कान् प्रक्षिपामि, तद्यथा–श्वासः कासः-यावत्कुष्ठम्" यथा खलु त्वमार्त्तदुःखार्त्तयावद्व्यपरोपयिष्यसि ॥ १५३ ॥ ततः खलु स सुरादेवः श्रमणोपासको यावद्विहरति। एवं देवो द्वितीयमपि तृतीयमपि भणति यावद् व्यपरोपयिष्यसे ॥ १५४ ॥ ततः खलु तस्य सुरादेवस्य श्रमणोपासकस्य तेन देवेन द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्तस्य सतोऽयमेतद्रूप आध्या-

*टीका—यमकसमकम्=युगपत्। रोगातङ्कान्=रोगाश्चाऽऽतङ्काश्चेति द्वन्द्वस्तान्-तत्र रोगाः=ज्वरदाहादयः, आतङ्काः=शूलादयः। 'श्वास'-इति–श्वासः[1] कासो[2] ज्वरो[3] दाहः[4] कुक्षिशूलं[5] भगन्दरो[6]ऽर्शो[7]ऽजीर्णं[8] दृष्टिरोगो[9] मस्तकशूलम्[10]अरोचको[11]ऽक्षिवेदना[12] कर्णवेदना[13] कण्डू[14]रुदररोगः[15] कुष्ठं[16] चेति षोडश। (१५३) ॥

अहो णं इमे पुरिसे अणारिए जाव समायरइ जेणं ममं जेट्ठं पुत्तं जाव कणीयसं जाव आइंचइ, जेवि य इमे सोलस रोगायंका तेवि य इच्छइ मम सरीरगंसि पक्खिवित्तए तं सेयं खलु ममं एयं पुरिसं गिण्हित्तएत्ति कट्टु उट्ठाइए, सेवि य आगासे उप्पइए, तेण य खंभे आसाइए, महया महया सद्देणं कोलाहले कए ॥ १५५ ॥ तएणं सा धन्ना भारिया कोलाहलं सोच्चा निसम्म जेणेव सुरादेवे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता एवं वयासी—किण्णं देवाणुप्पिया ! तुब्भेहिं महया महया सद्देणं कोलाहले कए ? ॥१५६॥ तएणं से सुरादेवे समणोवासए धन्नं भारियं एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पिए ! केवि पुरिसे तहेव कहेइ जहा चुलणीपिया। धन्नावि पडिभणइ जाव कणीयसं नो खलु देवाणुप्पिया ! तुब्भे केवि पुरिसे सरीरंसि जमगसमगं सोलस रोगायंके पक्खिवइ, एस णं केवि पुरिसे तुब्भं उवसग्गं करेइ । सेसं जहा चुलणीपियस्स भद्दा भणइ एवं निरवसेसं जाव सोहम्मे कप्पे अरुणकंते

छाया

त्मिकः ५—"अहो ! खल्वयं पुरुषोऽनार्यो यावत्समाचरति येन मम ज्येष्ठं पुत्रं यावत्कनीयांसं यावदासिञ्चति, येऽपि चेमे षोडश रोगातङ्कास्तानपि चेच्छति मम शरीरे प्रक्षेप्तुं तच्छ्रेयः खलु ममैतं पुरुषं ग्रहीतुम्" इति कृत्वोत्थितः, सोऽपि चाऽऽकाशे उत्पतितः, तेन च स्तम्भ आसादितः, महता महता शब्देन कोलाहलः कृतः ॥ १५५ ॥ ततः खलु सा धन्या भार्या कोलाहलं श्रुत्वा निशम्य येनैव सुरादेवः श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्यैवमवादीत्-किं खलु देवानुप्रियाः ! युष्माभिर्महता महता शब्देन कोलाहलः कृतः ? ॥ १५६ ॥ ततः खलु स सुरादेवः श्रमणोपासको धन्यां भार्यामेवमवादीत्—एवं खलु देवानुप्रिये ! कोऽपि पुरुषस्तथैव कथयति यथा चुलनीपिता । धन्यापि प्रतिभणति यावत्कनीयांसं, नो खलु देवानुप्रियाः ! युष्माकं कोऽपि पुरुषः शरीरे यमकसमकं षोडश रोगातङ्कान् प्रक्षिपति, एष खलु कोऽपि पुरुषो युष्माकमुपसर्गं करोति, शेषं यथा चुलनीपित्रे भद्रा भणति । एवं

विमाणे उववन्ने । चत्तारि पलिओवमाइं ठिई । महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ॥ १५७ ॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं चउत्थं अज्झयणं
समत्तं ॥ ४ ॥

निरवशेषं यावत्सौधर्मे कल्पेऽरुणकान्ते विमाने उपपन्नः । चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः । महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥ १५७ ॥ निक्षेपः ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां चतुर्थमध्ययनं
समाप्तम् ॥ ४ ॥

टीका सुगमैव ॥ १५१-१५७ ॥

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलाक-
लापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-
कोल्हापुरराजगुरु-तत्प्रदत्त-" जैनशास्त्राचार्य "-पदभूषित-बालब्रह्म-
चारि-पण्डितरत्ना-ऽऽशुकवि-पूज्य-मुनिश्री-घासीलाल-व्रति-
विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या-
ख्यायां व्याख्यायां चतुर्थं सुरादेवाख्यमध्ययनं
समाप्तम् ॥ ४ ॥

इति

चौथा अध्ययन ।

अब चौथे अध्ययनको प्रारम्भ करते हैं—

'उक्खेवओ चउत्थस्स' इत्यादि ॥ १५१-१५७ ॥

उत्क्षेप-जम्बूस्वामीने कहा-" भगवन् ! श्रमण भगवान् महावीरने चौथे अध्ययनका क्या अर्थ कहा है ? "

सुधर्मा स्वामीने उत्तर दिया-जम्बू ! उस काल उस समय बनारस नामकी नगरी थी । कोष्ठक चैत्य था । जितशत्रु राजा था । सुरादेव गाथापति था । वह सब प्रकार संपन्न यावत् अजेय था । छह करोड़ सोनैया उसके खज़ानेमें थे, छह करोड़ व्यापारमें लगे थे, और छह करोड़ प्रविस्तर (लेन-देन)में लगे हुए थे । उसके छह गोकुल अर्थात् साठ हजारका गोवर्ग था । धन्या नामकी भार्या थी । श्रमण भगवान् महावीर स्वामी समोसरे । सुरादेव आनन्दकी तरह गया और गृहस्थ धर्मको स्वीकार किया । वह कामदेवके समान यावत् श्रमण भगवान् महावीरके निकटकी धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरने लगा ॥ १५१ ॥ इसके अनन्तर सुरादेव श्रावकके सामने पूर्वरात्रिके अपर समयमें एक

ચોથું અધ્યયન.

હવે ચોથા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરીએ છીએઃ—

'उक्खेवओ चउत्थस्स' ઇત્યાદિ (૧૫૧ થી ૧૫૭)

ઉત્ક્ષેપ—જંબૂ સ્વામીએ કહ્યુંઃ " ભગવન્ ! શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ ચોથા અધ્યયનનો શો અર્થ કહ્યો છે ?"

સુધર્મા સ્વામીએ ઉત્તર આપ્યોઃ-જંબૂ ! એ કાળે એ સમયે બનારસ નામની નગરી હતી. કોષ્ઠક ચૈત્ય હતું. જિતશત્રુ રાજા હતો. સુરાદેવ ગાથાપતિ હતો. તે સર્વ પ્રકારે સંપન્ન યાવત્ અજેય હતો. છ કરોડ સોનૈયા તેના ખજાનામાં હતા, છ કરોડ વ્યાપારમાં રોકયા હતા અને છ કરોડ પ્રવિસ્તર (લેણદેણ)માં લગાવ્યા હતા. તેની પાસે છ ગોકુળ અર્થાત્ ૬૦ હજાર ગોવર્ગનાં પશુઓ હતાં. ધન્યા નામની ભાર્યા હતી. શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી સમોસર્યા. સુરાદેવ આનંદની પેઠે ગયો અને તેણે ગૃહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. તે કામદેવની પેઠે યાવત્ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપેની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકારી વિચરવા લાગ્યો. (૧૫૧). ત્યારપછી સુરાદેવ શ્રાવકની સામે પૂર્વરાત્રિના અપર સમયમાં એક દેવતા પ્રકટ થયો. એ દેવતા નીલકમલના

देवता प्रगट हुआ। वह देवता नील कमलके समान यावत् तलवार लेकर सुरादेव श्रमणोपासकसे बोला-“ अरे सुरादेव श्रावक ! ओ मृत्यु के कामी ! यदि तू शील आदिको यावत् भंग नहीं करता तो तेरे बड़े लड़केको घरसे लाता हूँ, और लाकर तेरेही सामने उसका घात करता हूँ। उसे मार डालनेके बाद उसीके मांसके पांच टुकड़े करूँगा और अदहनसे भरे हुए कढ़ाहमें उकालूंगा। उकालकर तेरे शरीरको मांससे और लोहूसे सींचूंगा, जिससे तू अकाल ही जीवनसे हाथ धो बैठेगा ”। इसी प्रकार मँझले और सबसे छोटे लड़केके लिए कहा। जब सुरादेव निर्भय बना रहा तो क्रमशः उसके पुत्रोंका लाया और मार डाला। प्रत्येकके मांसके पाँच-पाँच टुकड़े कर प्रत्येकसे सुरादेवके शरीरको सींचा ॥ १५२ ॥ देवताने जब देखा कि सुरादेव अब भी भय-भीत नहीं हुआ तो चौथी बार बोला-“ अरे सुरादेव श्रावक ! मृत्यु के कामी ! यदि तू यावत् शील आदिका परित्याग नहीं करता तो तेरे शरीरमें एक साथ ही-श्वास, कास, ज्वर, दाह, कुक्षिशूल, भगन्दर, अर्श (बवासीर), अजीर्ण, दृष्टि-रोग, मस्तकशूल, अरुचि, अक्षिवेदना, कर्णवेदना, खुजली, पेटका

જેવી યાવત્ તલ્વાર લઈને સુરાદેવ શ્રમણોપાસકને કહેવા લાગ્યોઃ “ અરે સુરાદેવ શ્રાવક ! હે મૃત્યુના કામી ! જો તું શીલ આદિનો યાવત્ ભંગ નહિ કરે તો તારા મોટા પુત્રને ઘેરથી લાવુ છું અને તારી સમીપે જ તેનો ઘાત કરૂં છું. તેને મારીને તેના માંસના પાંચ ટુકડા કરીશ અને આંધણથી ભરેલી કડાઇમાં ઉકાળીશ; પછી તારા શરીર પર એ માંસ અને લોહી છાંટીશ, જેથી તું અકાળે જ જીવન ગુમાવી બેસીશ. ” એ પ્રમાણે વચ્ચેટ અને સૌથી નાના પુત્રને માટે પણ કહ્યું. સુરાદેવ નિર્ભય જ રહ્યો એટલે ક્રમશઃ તે દેવ તેના પુત્રોને લાવ્યો, તેમને મારી નાંખ્યા, અને પ્રત્યેકના માંસના પાંચ ટુકડા કરી પ્રત્યેકના લોહી-માંસને સુરાદેવના શરીર પર છાંટયાં. (૧૫૨). દેવતાએ જ્યારે જોયું કે સુરાદેવ હજી પણ ભયભીત નથી થયો, ત્યારે ચોથીવાર તે બોલ્યોઃ- “ અરે સુરાદેવ શ્રાવક ! મૃત્યુના કામી ! જો તું યાવત્ શીલ આદિનો પરિત્યાગ નહિ કરે તો તારા શરીરમાં એક સાથે (૧) શ્વાસ, (૨) કાસ, (૩) જ્વર, (૪) દાહ, (૫) કુક્ષિશૂલ, (૬) ભગંદર, (૭) અર્શ (હરસ-મસા), (૮) અજીર્ણ, (૯) દૃષ્ટિરોગ, (૧૦) મસ્તકશૂલ, (૧૧) અરૂચિ, (૧૨) અક્ષિવેદના, (૧૩) કર્ણવેદના, (૧૪) ખસ-ખુજલી, (૧૫) ઉદરરોગ, અને (૧૬) કોઢ,

रोगँ[१५] और कोढ़[१६], ये सोलह रोग (ज्वरादि) और आतंक (शूल-आदि) डालता हूँ, जिससे तू तड़प-तड़प कर प्राण छोड़ेगा " ॥ १५३ ॥ सुरादेव फिरभी भय-भीत न हो विचरता रहा। देवताने इसी तरह दूसरी और तीसरी बार भी कहा ॥ १५४ ॥ इस प्रकार देवताके दो तीन बार कहने पर सुरादेव श्रावकके मनमें यह विचार आया-" यह अनार्य पुरुष है, अनार्य बुद्धिवाला है अतः आचरण भी अनार्य करता है, इसने मेरे बड़े मंझले और छोटे लड़केको मारडाला, उनके मांस लोहूसे मेरे शरीरको सींचा, अब मेरे शरीरमें सोलह रोगातंक डालना चाहता है, इसे पकड़लेना ही ठीक है।" ऐसा विचार कर सुरादेव उठा, और देवता आकाशमें विलीन हो गया। सुरादेवके हाथ एक खम्भा आ गया। वह उसे पकड़ कर बड़े जोरसे कोलाहल मचाने लगा ॥ १५५ ॥ उसकी पत्नी धन्याने कोलाहल सुना तो वह दौड़ कर सुरादेव श्रावकके समीप आई, वहाँ आकर बोली-" देवानुप्रिय! आपने इतने ज़ोरसे कोलाहल क्यों किया?" ॥ १५६ ॥ सुरादेव श्रावक, धन्यासे कहने लगा-" देवानुप्रिये! कोई अनार्य पुरुष " इत्यादि वही सब बात कही जैसे चुलनीपिताने

એ સોળ રોગ (જ્વરાદિ) અને આતંક (શૂલ આદિ) નાંખીશ જેથી તું તરફડીને પ્રાણ છોડીશ. " (૧૫૩). તેથી પણ સુરાદેવ ભયભીત ન થતાં વિચરી રહ્યો. દેવતાએ એ પ્રમાણે બીજી અને ત્રીજીવાર પણ કહ્યું. (૧૫૪). એ પ્રમાણે દેવતાએ બે ત્રણ વાર કહેતાં સુરાદેવ શ્રાવકના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે: " આ અનાર્ય પુરૂષ છે, અનાર્ય બુદ્ધિવાળો છે, એટલે તે આચરણ પણ અનાર્ય જ કરે છે; તેણે મારા મોટા, વચ્ચેટ અને નાના પુત્રોને મારી નાંખ્યા, તેનાં માંસ-લોહી મારા શરીરે છાંટયાં, હવે મારા શરીરમાં સોળ રોગ તે નાંખવા ઈચ્છે છે, માટે તેને પકડી લેવો એજ ઠીક છે. " એમ વિચારીને સુરાદેવ ઉઠયો, અને દેવતા આકાશમાં વિલીન થઈ ગયો. સુરાદેવના હાથમાં એક થાંભલો આવી ગયો. તે એને પકડીને મોટા જોરથી બૂમ પાડવા લાગ્યો. (૧૫૫). તેની પત્ની ધન્યા બૂમ સાંભળીને સુરાદેવ શ્રાવકની સમીપે દોડી આવી અને બોલી: " દેવાનુપ્રિય! તમે આટલા જોરથી બૂમ કેમ પાડી?" (૧૫૬). સુરાદેવ શ્રાવક ધન્યાને કહેવા લાગ્યોઃ " દેવાનુપ્રિયે! કોઈ અનાર્ય પુરૂષ ઈત્યાદિ. " બધી વાત કહી કે જે પ્રમાણે ચુલનીપિતાએ પોતાની માતાને કહી હતી, ધન્યા બોલી:-" દેવાનુપ્રિય!

अपनी मातासे कही थी। धन्या बोली-देवानुप्रिय ! कुछ भी नहीं हुआ, न बड़ा लड़का मारा गया, न मँझला और न छोटा, न कोई आपके शरीरमें रोगातंक ही डालता है, किन्तु कोई पुरुष आपको उपसर्ग कर रहा है।" इसके बाद वही सब बात कही जो भद्राने चुलनीपितासे कही थी। बाकी सब पूर्वकी नाईं यावत् अन्तमें सुरादेव सौधर्म कल्पमें अरुणकान्त विमानमें उत्पन्न हुआ। वहां चार पल्योपमकी स्थिति है। वह महाविदेह क्षेत्रमें सिद्ध होगा ॥ १५७ ॥

निक्षेप-अन्तमें श्री सुधर्मास्वामी कहने लगे-" हे जम्बू ! मैंने श्री महावीरस्वामीसे जैसा सुना है वैसा ही तुम्हें कहा है " ॥

श्री उपासकदशांग सूत्रके चौथे अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी टीकाका हिन्दीभाषानुवाद समाप्त हुआ ॥ ४ ॥

કશુંય થયું નથી; મોટા વચ્ચેટ કે નાના પુત્રને કોઇએ મારી નાંખ્યા નથી, તેમજ આપના શરીરમાં કોઈ રોગાંતક પણ નાંખતું નથી, પરન્તુ કોઇ પુરૂષ આપને ઉપસર્ગ કરી રહ્યો છે." પછી તેણે તેને એ બધી વાત કહી કે જે ભદ્રાએ ચુલનીપિતાને કહી હતી. બાકી બધું પૂર્વવત્, યાવત્ છેવટે સુરાદેવ સૌધર્મ કલ્પમાં અરૂણકાન્ત વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં ચાર પાલ્યોપમની સ્થિતિ છે. તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. (૧૫૭).

નિક્ષેપ—છેવટે શ્રી સુધર્માસ્વામીએ કહ્યું: " હે જંબૂ ! મેં શ્રી મહાવીરસ્વામી પાસેથી જે પ્રમાણે સાંભળ્યુ છે તે પ્રમાણે મેં તને કહ્યું છે."

ઈતિ શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્રના ચોથા અધ્યયનની અગાર-સંજીવની ટીકાનો ગુજરાતી ભાષાનુવાદ સમાપ્ત. (૪)

इति

॥ पञ्चमाध्ययनम् ॥

अथ पञ्चममध्ययनमारभ्यते-' उक्खेवो पंचमस्स ' इत्यादि ।

मूलम्-उक्खेवो पंचमस्स। एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं आलभिया नामं नयरी, संखवणे उज्जाणे जियसत्तू राया, चुल्लसयए गाहावई अड्ढे जाव छ हिरण्णकोडीओ जाव छ व्वया दस गोसाहस्सिएणं वएणं। बहुला भारिया सामी समोसढे, जहा

छाया—उत्क्षेपः पञ्चमस्य । एवं खलु जम्बूः ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये आलभिका नाम नगरी, शङ्खवनमुद्यानं, जितशत्रू राजा, क्षुद्रशतको गाथापतिराढ्यो यावत्-षड् हिरण्यकोट्यो यावत्-षड् व्रजा दसगोसाहस्रिकेण व्रजेन। बहुला

टीका—अस्य सर्वस्यापि पञ्चमाध्ययनस्य टीका छायागम्यैव॥ १५८-१६५॥

पांचवाँ अध्ययन ।

अब पांचवें अध्ययनका प्रारंभ करते हैं-

' उक्खेवो पंचमस्स ' इत्यादि ॥ १५८-१६५ ॥

उत्क्षेप-जम्बूस्वामी कहते हैं-भगवन् ! पांचवें अध्ययनका अर्थ क्या है ? । सुधर्मास्वामी कहते हैं-

उस काल उस समय आलभिका नाम नगरी थी । शंखवन उद्यान, जितशत्रु राजा और क्षुद्रशतक गाथापति था । वह आढ्य यावत् छह २ करोड़ खजाने आदिमें रखे हुए थे । उसके छह गोकुल अर्थात् साठ हजारका गोवर्ग था । बहुला उसकी भार्या थी । श्रमण भगवान् महा-

પાંચમું અધ્યયન.

હવે પાંચમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરીએ છીએ:-

"उक्खेवो पंचमस्स" ઇત્યાદિ (૧૫૮ થી ૧૬૫)

ઉત્ક્ષેપ—જમ્બૂસ્વામી કહે છે:-ભગવન્ ! પાંચમા અધ્યયનનો અર્થ શો છે ? સુધર્માસ્વામી કહે છે:-

એ કાળે એ સમયે આલભિકા નામની નગરી હતી. શંખવન ઉદ્યાન, જિતશત્રુ રાજા અને ક્ષુદ્રશતક ગાથાપતિ હતો. તે આઢ્ય યાવત્ છ-છ કરોડ ખજાના આદિમાં રાખતો હતો. તેને છ ગોકુળ અર્થાત્ ૬૦ હજાર ગોવર્ગનાં પશુઓ હતાં. બહુલા નામની ભાર્યા હતી. શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સમોસર્યા.

आणंदो तहा गिहिधम्मं पडिवज्जइ । सेसं जहा कामदेवो जाव धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥ १५८॥ तएणं तस्स चुल्लसयगस्स समणोवासयस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि एगे देवे अंतियं जाव असिं गहाय एवं वयासी-" हंभो चुल्लसयगा! समणोवासगा! जाव न भंजेसि तो ते अज्ज जेट्ठं पुत्तं साओ गिहाओ नीणेमि, एवं जहा चुलणीपियं, नवरं एक्केक्के सत्त मंससोल्लया जाव

छाया.

भार्या। स्वामी समवसृतो यथाऽऽनन्दस्तथा गृहिधर्मं प्रतिपद्यते। शेषं यथा कामदेवो यावद्धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥ १५८ ॥ ततः खलु तस्य क्षुद्रशतकस्य श्रमणोपासकस्य पूर्वरात्रापरत्र कालसमये एको देवोऽन्तिकं यावदसिं गृहीत्वैवमवादीत्-हंभोः क्षुद्रशतक! श्रमणोपासक! यावन्न भनक्षि तर्हि तेऽद्य ज्येष्ठं पुत्रं स्वस्माद्गृहान्नयामि, एवं यथा चुलनीपितरं, नवरमेकैकस्मिन् सप्त

वीर समोसरे। क्षुद्रशतकने आनन्दकी तरह गृहस्थ धर्मको स्वीकार किया। शेष कथा कामदेवके समान है, यावत् धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरने लगा ॥१५८॥ तब क्षुद्रशतक श्रावकके सामने, पूर्वरात्रिके अपर समयमें एक देवता यावत् तलवार लेकर प्रगट हुआ और बोला-"हे क्षुद्रशतक श्रावक! यदि तू शील आदिको भंग नहीं करता तो तेरे बड़े लड़केको आज घरसे लाता हूँ। इसके अतिरिक्त और सब वही बात कही जो चुलनीपितासे कही थी। हाँ विशेषता इतनीसी है कि प्रत्येक लड़केके मांसके सात-सात खण्ड करके शरीरको सींचनेका कहा

क्षुद्रशतके आनंदनी पेठे गृहस्थधर्मनो स्वीकार कर्यो. शेष कथा कामदेवनी समान छे, यावत् धर्मप्रज्ञप्तिनो स्वीकार करी विचरवा लाग्यो. (१५८). पछी क्षुद्रशतक श्रावकनी सामे, पूर्वरात्रिना अपर समयमां एक देवता यावत् तलवार लइ प्रकट थयो अने बोल्योः "हे क्षुद्रशतक श्रावक! जो तुं शील आदिनो भंग नहि करे, तो तारा मोटा पुत्रने आज घेरथी लावुं छुं, ए उपरांत जे वात चुलनीपिताने कही हती ते बधी वात देवे क्षुद्रशतकने कही. विशेषता एटली छे के प्रत्येक पुत्रना मांसना सात-सात खंड करीने तेने शरीरे

कणीयसं जाव आइंचामि"॥ १५९॥ तएणं से चुल्लसयए समणोवासए जाव विहरइ ॥ १६० ॥ तएणं से देवे चुल्लसयगं समणोवासयं चउत्थंपि एवं वयासी-"हंभो चुल्लसयगा ! समणोवासया! जाव न भंजसि तो ते अज्ज जाओ इमाओ छ हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ छ वुड्ढिपउत्ताओ, छ पवित्थरपउत्ताओ, ताओ साओ गिहाओ नीणेमि, नीणित्ता आलभियाए नयरीए सिंघाडग जाव पहेसु सव्वओ समंता विप्पइरामि जहा णं तुमं अट्टदुहट्टवसट्टे

छाया.

मांसशूल्यकानि यावत्कनीयांसं यावदासिञ्चामि ॥ १५९ ॥ ततः खलु स क्षुद्रशतकः श्रमणोपासको यावद्विहरति ॥ १६० ॥ ततः खलु स देवः क्षुद्रशतकं श्रमणोपासकं चतुर्थमप्येवमवादीत्-हंभोः क्षुद्रशतक ! श्रमणोपासक ! यावन्न भनक्षि तर्हि तेऽद्य या इमाः षड् हिरण्यकोटयो निधानप्रयुक्ताः षड् वृद्धिप्रयुक्ताः षट् प्रविस्तरप्रयुक्तास्ताः स्वस्माद्गृहान्नयामि, नीत्वाऽलभिकाया नगर्याः सङ्घाटकयावत्पथेषु सर्वतः समन्ताद् विप्रकिरामि यथा खलु त्वमार्त्तदुःखार्त्तवशार्त्तोऽकाल एव जीविताद्व्य-

॥ १५९ ॥ वह क्षुद्रशतक श्रावक यावत् जैसेका तैसा विचरता रहा ॥ १६० ॥ तब देव क्षुद्रशतक श्रावकसे चौथी वार यों कहने लगा-"हे क्षुद्रशतक श्रावक ! यदि तू शील व्रत आदिको भंग नहीं करता तो यह जो तेरे छह कराड़ सोनैया खज़ानेमें रखे हुए हैं, छह करोड व्यापारमें लगे हुए हैं, छह करोड़ लेन-देनमें लगे हुए हैं, उन सबको घरसे लाऊँगा और आलभिका नगरीके संघाटक तथा चतुष्पथ (चौराहों) पर सब जगह विखेर दूंगा, जिससे तू अत्यन्त दुखित होकर अकालमें ही कालके

તેમનાં લોહી-માંસ છાંટવાનું કહ્યું (૧૫૯). એ ક્ષુદ્રશતક શ્રાવક યાવત્ જેમ ને તેમ વિચરી રહ્યો. (૧૬૦). પછી દેવ ક્ષુદ્રશતક શ્રાવકને ચોથી વાર કહેવા લાગ્યોઃ-"હે ક્ષુદ્રશતક શ્રાવક ! જો તું શીલ વ્રત આદિનો ભંગ નહિ કરે, તો જે તારા છ કરોડ સોનૈયા ખજાનામાં રાખેલા છે, છ કરોડ વેપારમાં રાખ્યા છે અને છ કરોડ લેણ-દેણમાં રોક્યા છે, તે બધા ઘરમાંથી લઇશ અને આલભિકા નગરીના સંઘાટક તથા ચતુષ્પથ (ચોક) પર બધી જગ્યાએ વેરી નાંખીશ, જેથી તું અત્યંત દુઃખિત થઇને અકાળે જ મૃત્યુ પામીશ."

अकाले चेव जीवियाओ ववरोविज्जसि ॥१६१॥ तएणं से चुल्लसयए समणोवासए तेणं देवेणं एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरइ ॥ १६२ ॥ तएणं से देवे चुल्लसयगं समणोवासयं अभीयं जाव पासित्ता दोच्चंपि तच्चंपि तहेव भणइ जाव ववरोविज्जसि ॥ १६३ ॥ तएणं तस्स चुल्लसयगस्स समणोवासयस्स तेणं देवेणं दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्तस्स समाणस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए५-"अहो णं इमे पुरिसे अणारिए जहा चुलणीपिया तहा चिंतेइ जाव कणीयसं

छाया

परोपयिष्यसे ॥ १६१ ॥ ततः खलु स क्षुद्रशतकः श्रमणोपासकस्तेन देवेनैवमुक्तः सन्नभीतो यावद्विहरति ॥ १६२॥ ततः खलु स देवः क्षुद्रशतकं श्रमणोपासकमभीतं यावद् दृष्ट्वा द्वितीयमपि तृतीयमपि तथैव भणति यावद्व्यपरोपयिष्यसे ॥ १६३ ॥ ततः खलु तस्य क्षुद्रशतकस्य श्रमणोपासकस्य तेन देवेन द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्तस्य सतोऽयमेतद्रूप आध्यात्मिकः ५-"अहो ! खल्वयं पुरुषोऽनार्यो यथा चुलनीपिता तथा चिन्तयति यावत्कनीयांसं यावदासिञ्चति, या अपि च खलु इमा

गालमें चला जायगा-मरजायगा" ॥ १६१ ॥ देवता के इतना कहने पर भी क्षुद्रशतक निर्भय यावत् विचरता रहा ॥ १६२ ॥ देवताने क्षुद्रशतक श्रावकको निर्भय यावत् देखकर दूसरी और तीसरी बार ऐसाही कहा यावत् मरजायगा ॥ १६३ ॥ दो तीनवार कहने पर क्षुद्रशतक श्रावकके मनमें इस प्रकारका विचार आया-" अहो ! यह अनार्य पुरुष है, इत्यादि चुलनीपिताकी तरह विचार करने लगा,-यावत् इसने छोटे लड़के तकको मारडाला, मेरा शरीर मांस लोहूसे सींचा,

---

(१६१). દેવતાએ એટલું કહ્યું તોપણ ક્ષુદ્રશતક નિર્ભય યાવત્ વિચરી રહ્યો. (૧૬૨). દેવતાએ ક્ષુદ્રશતકને નિર્ભય યાવત્ જોઇને બીજી અને ત્રીજીવાર એવું કહ્યું, યાવત્ મરી જઇશ (૧૬૩). બે ત્રણ વાર કહેતાં ક્ષુદ્રશતક શ્રાવકના મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર આવ્યો: "અહો ! આ અનાર્ય પુરૂષ છે." ઇત્યાદિ ચુલનીપિતાની પેઠે વિચાર કરવા લાગ્યો,-યાવત્ "તેણે નાના પુત્ર સુદ્ધાંતને મારી નાંખ્યો, મારા શરીરે માંસ-લોહી છાંટયું, અને તેથી

जाव आइंचइ, जाओवि य णं इमाओ मम छ हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ छ वुड्ढिपउत्ताओ छ पवित्थरपउत्ताओ, ताओवि य णं इच्छइ मम साओ गिहाओ नीणेत्ता आलभियाए नयरीए सिंघाडग जाव विप्पइरित्तए तं सेयं खलु ममं एयं पुरिसं गिण्हित्तए"-त्ति कट्टु उट्ठाइए जहा सुरादेवो। तहेव भारिया पुच्छइ, तहेव कहेइ ॥ १६४ ॥ सेसं जहा चुलणीपियस्स जाव सोहम्मे

छाया.

मम षड् हिरण्यकोटयो निधानप्रयुक्ताः, षड् वृद्धिप्रयुक्ताः, षट् प्रविस्तरप्रयुक्तास्ता अपि च खलु इच्छति मम स्वस्माद्गृहान्नीत्वाऽऽलभिकाया नगर्याः सङ्घाटक-यावद्-विप्रकिरितुं, तच्छ्रेयः खलु ममैतं पुरुषं ग्रहीतु"-मिति कृत्वोत्थितो यथा सुरादेवः। तथैव भार्या पृच्छति तथैव कथयति ॥ १६४ ॥ शेषं यथा चुलनीपितुर्यावत्सौधर्म्मे

और इससे भी इसे शान्ति न हुई तो अब छह करोड़ खज़ानेमें रखे हुए, छह करोड़ व्यापारमें और छह करोड़ लेन-देनमें लगे हुए सोनैयोंको घरसे लाकर आलभिका नगरीके संघाटक यावत् चतुष्पथ (चौराहे) आदिमें बिखेर देना चाहता है,-अतः इस पुरुषको पकड़ लेना ही अच्छा है।" ऐसा सोचकर वह सुरादेवकी तरह उठा। उसी प्रकार उसकी भार्याने चिल्लानेका कारण पूछा। उसी प्रकार क्षुद्रशतकने सब वृत्तान्त कहा॥ १६४॥ शेष सब चुलनीपिताके समान यावत् वह सौधर्म कल्पमें

પણ તેને શાન્તિ ન થઈ એટલે હવે છ કરોડ ખજાનામાં રાખેલા, છ કરોડ વેપારમાં લગાડેલા અને છ કરોડ લેણુ-દેણુમાં રોકેલા સોનૈયા ઘરમાંથી લઈ જઈને આલભિકા નગરીના સંઘાટક યાવત્ ચોક આદિમાં વેરી નાંખવા ઈચ્છે છે; માટે આ પુરૂષને પકડી લેવો એજ ઠીક છે." એમ વિચારીને તે સુરાદેવની પેઠે ઉઠયો. પૂર્વોક્ત રીતે તેની સ્ત્રીએ તેને બૂમ પાડવાનું કારણ પૂછયું અને એ પ્રમાણે ક્ષુદ્રશતકે બધો વૃત્તાંત કહ્યો. (૧૬૪). શેષ બધું ચુલનીપિતાની પેઠે જાણવું, યાવત્ એ સૌધર્મ કલ્પમાં અરૂણુસિદ્ધ વિમાનમાં

कप्पे अरुणसिद्धे विमाणे उववन्ने। चत्तारि पलिओवमाइं ठिई। सेसं तहेव जाव विदेहे वासे सिज्झिहिइ ॥ १६५॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं पंचमं अज्झयणं
समत्तं ॥ ५ ॥

छाया.

कल्पेऽरुणसिद्धे विमाने उपपन्नः। चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः। शेषं तथैव यावन्महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥ १६५ ॥ निक्षेपः ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां पञ्चममध्ययनं
समाप्तम् ॥ ५ ॥

इति-श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलाक-लापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजगुरु-तत्प्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-बालब्रह्म-चारि-पण्डितरत्ना-ऽऽशुकवि-पूज्य-मुनिश्री-घासीलाल-व्रति-विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या-ख्यायां व्याख्यायां पंचमं चुलनीपित्राख्यमध्ययनं
समाप्तम् ॥ ५ ॥

अरुणसिद्ध विमानमें उत्पन्न हुआ। चार पल्योपमकी वहां स्थिति है? शेष पूर्ववत् यावत् महाविदेह क्षेत्रमें सिद्ध होगा ॥ १६५ ॥

निक्षेप-अन्तमें श्री सुधर्मास्वामी बोले-हे जम्बू! मैने श्रमण भगवान् महावीरसे जैसा सुना वैसे तुम्हें सुनाया है ॥

सातवें अंग श्री उपासकदशाके पांचवें अध्ययनका हिन्दी
भाषानुवाद समाप्त हुआ ॥ ५ ॥

ઉત્પન્ન થયો. ચાર પલ્યોપમની ત્યાં સ્થિતિ છે. શેષ પૂર્વવત્, યાવત્ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. (૧૬૫).

નિક્ષેપ—અંતમાં શ્રી સુધર્મા સ્વામી બોલ્યા-હે જંબૂ! મેં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પાસેથી જેવું સાંભળ્યું તેવું તને સંભળાવ્યું છે.

સાતમા અંગ શ્રી ઉપાસક દશાના પાંચમા અધ્યયનનો
ગુજરાતી ભાષાનુવાદ સમાપ્ત. (૫)

॥ षष्ठमध्ययनम् ॥

अथ षष्ठमध्ययनमारभ्यते-'छट्ठस्से' इत्यादि ॥ १६६-१६९ ॥

मूलम्—छट्ठस्स उक्खेवओ। एवं खलु जंबू! तेणं कालेणं तेणं समएणं कंपिल्लपुरे नयरे, सहस्संबवणे उज्जाणे, जियसत्तू राया, कुंडकोलिए गाहावई, पूसा भारिया, छ हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ०, छ वया दस गोसाहस्सिएणं वएणं, सामी समोसढे। जहा कामदेवो तहा सावयधम्मं पडिवज्जइ। सच्चेव वत्तव्वया जाव पडिलाभेमाणे विहरइ ॥ १६६ ॥ तएणं से कुंडकोलिए समणोवासए अन्नया कयाइ *पुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव असोगवणिया

छाया—षष्ठस्योत्क्षेपकः। एवं खलु जम्बूः! तस्मिन् काले तस्मिन् समये काम्पिल्यपुरं नगरं सहस्राम्रवणमुद्यानं, जितशत्रू राजा, कुण्डकौलिको गाथापतिः, पूषा भार्या, षड् हिरण्यकोटयो निधानप्रयुक्ताः०, षड् व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन। स्वामी समवसृतः। यथा कामदेवस्तथा श्रावकधर्मं प्रतिपद्यते। सा चैव वक्तव्यतायावत् प्रतिलाभयन् विहरति ॥ १६६ ॥ ततः खलु स कुण्डकौलिकः श्रमणोपासकोऽन्यदा कदाचित्पूर्वापराह्णकालसमये येनैवाऽशोकवनिका

*टीका—पूर्वेति—पूर्वापराह्णकालसमये=मध्याह्नकाले।

छठा अध्ययन.

अब छठा अध्ययन कहते हैं—

'छट्ठस्से'-त्यादि ॥ १६६-१६९ ॥

उत्क्षेप पूर्ववत्। हे जम्बू! उस काल उस समय काम्पिल्यपुर नगर, सहस्राम्रवन उद्यान, जितशत्रु राजा, कुण्डकौलिक गाथापति, पूषा भार्या थी। कुण्डकौलिक गाथापतिके छह करोड़ सोनैया खज़ानेमें थे। छह

છઠ્ઠું અધ્યયન.

હવે છઠ્ઠું અધ્યયન કહીએ છીએ:

'छट्ठस्से'-ત્યાદિ (૧૬૬ થી ૧૬૯)

ઉત્ક્ષેપ--પૂર્વવત્-હે જંબૂ! એ કાળે એ સમયે કાંપિલ્યપુર નગર, સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાન, જિતશત્રુ રાજા, કુંડકૌલિક ગાથાપતિ, પૂષા

जेणेव पुढविसिलापट्टए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता नाममुद्दगं च उत्तरिज्जगं च पुढविसिलापट्टए ठवेइ, ठवित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥ १६७ ॥ तएणं तस्स कुंडकोलियस्स समणोवासयस्स एगे देवे अंतियं पाउब्भवित्था ॥ १६८ ॥ तएणं से देवे नाममुद्दं च उत्त-

छाया

येनैव पृथिवीशिलापट्टकस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य नाममुद्रिकां चोत्तरीयकं च पृथिवीशिलापट्टके स्थापयति, स्थापयित्वा श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥ १६७ ॥ ततः खलु तस्य कुण्डकौलिकस्य श्रमणोपासकस्यैको देवोऽन्तिके प्रादुरासीत् ॥ १६८ ॥ ततः खलु स

करोड़ व्यापारमें और छह करोड़ देन-लेनमें लगा रखे थे। उसके छह गोकुल थे। महावीर स्वामी पधारे। आनन्दकी तरह कुण्डकौलिकने गृहस्थ धर्मको स्वीकार किया यावत् श्रमण निर्ग्रन्थोंको भक्त पानका प्रतिलाभ कराता हुआ विचरता था ॥ १६६ ॥ एक समयकी बात है कि पूर्वापराह्ण (दोपहर)के समय अशोकवनीमें पृथिवीशिलापट्टककी ओर कुण्डकोलिक श्रावक आया, आकर उसने अपने नामकी मुहर (अंगूठी) और उत्तरासण वस्त्र (दुपट्टा) उतार शिला पर रखा। रखकर श्रमण भगवान् महावीरके समीपकी धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार कर विचरने लगा ॥ १६७ ॥ तब उसके समीप एक देव प्रगट हुआ ॥ १६८ ॥ उसने नामकी

ભાર્યા હતી. કુંડકૌલિક ગાથાપતિ પાસે છ કરોડ સોનૈયા ખજાનામાં હતા, છ કરોડ વેપારમાં અને છ કરોડ લેણુ-દેણુમાં રોકયા હતા. તેની પાસે છ ગોકુળ હતાં. મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. આનંદની પેઠે કુંડકૌલિકે ગૃહસ્થ-ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો, યાવત્ શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને ભક્તપાનનો પ્રતિલાભ કરાવતો વિચરતો હતો. (૧૬૬) એક સમયની વાત છે કે જ્યારે પૂર્વાપરાહ્ણ (બપોર)ને સમયે અશોક વનરાજિમાં પૃથિવીશિલાપટ્ટકની તરફ કુંડકૌલિક શ્રાવક આવ્યો અને તેણે પોતાના નામવાળી વીંટી તથા ઉત્તરાસણ વસ્ત્ર (ખેસ) ઉતારી સિલાપર મૂક્યાં. પછી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકારીને વિચરવા લાગ્યો. (૧૬૭). પછી તેની સમીપે એક દેવ પ્રકટ થયો.

रिज्जं च पुढविसिलापट्टयाओ गेण्हइ, गिण्हित्ता सखिंखिणिं० अंतलिक्खपडिवन्ने कुंडकोलियं समणोवासयं एवं वयासी-हंभो कुंडकोलिया ! समणोवासया ! सुंदरी णं देवाणुप्पिया ! गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स धम्मपण्णत्ती, नत्थि उट्ठाणे इ वा कम्मे इ वा बले इ वा वीरिए इ वा पुरिक्कारपरक्कमे इ वा, नियया सव्वभावा । मंगुली णं समणस्स भगवओ महावीरस्स धम्मपण्णत्ती, अत्थि उट्ठाणे इ वा जाव परक्कमे इ वा अणियया सव्वभावा ॥ १६९ ॥

छाया

देवो नाममुद्रां चोत्तरीयं च पृथिवीशिलापट्टकाद् गृह्णाति, गृहीत्वा सकिङ्किणि० अन्तरिक्षप्रतिपन्नः कुण्डकौलिकं श्रमणोपासकमेवमवादीत्-हंभोः कुण्डकौलिक ! श्रमणोपासक ! सुन्दरी खलु देवानुप्रिय ! गोशालस्य मङ्खलिपुत्रस्य धर्मप्रज्ञप्तिः-नास्ति-*उत्थानमिति वा, कर्मेति वा, बलमिति वा, वीर्यमिति वा, पुरुषकारपराक्रम इति वा, नियताः सर्वभावाः । मङ्गुली खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य धर्मप्रज्ञप्तिः-अस्ति-उत्थानमिति वा यावत्पराक्रम इति वा, अनियताः सर्वभावाः ॥ १६९ ॥

*टीका-उत्थानमित्यादि-उत्थानम्=उपविष्टस्योर्ध्वीभवनं, कर्म=गमनादि, बलं=शरीरजन्या शक्तिः, वीर्यम्=आत्मतेजः, पुरुषकारः=पौरुषम्, पराक्रमः=पौरुषातिशयः पुरुषशक्तिविशेषरूपः । अत्र सर्वत्र वाशब्दो विकल्पार्थः, इति-शब्दश्च पूर्वोक्तानामुत्थानादीनां संग्रहार्थस्ततश्चायमर्थः-जीवानामुत्थानादीनि न पुरुषार्थप्रसाधकानि अन्वयव्यतिरेकाननुविधायित्वात्, तस्मात् नियताः=नियतिकृताः सर्वभावाः=सर्वे सुखदुःखादिरूपाः भावाः=पदार्थाः ।

मुद्रिका और उत्तरीय वस्त्रको शिला परसे उठालिया और छोटी-छोटी घंटियोंवाले उत्तम वस्त्र धारण करके आकाशमें रहा हुआ कुण्डकौलिक श्रावकसे बोला-" अरे कुण्डकौलिक श्रावक ! हे देवानुप्रिय ! मंखलिपुत्र गोशालकी धर्मप्रज्ञप्ति सुन्दर-हितकर-है । वहाँ उत्थान (उठना),

---

(૧૬૮). તેણે નામવાળી વીંટી અને ખેસ શિલા પરથી ઉઠાવી લીધાં અને નાની-નાની ઘંટડીઓવાળાં ઉત્તમ વસ્ત્રો ધારણ કરીને આકાશમાં રહી કુંડકૌલિક શ્રાવક પ્રતિ બોલ્યો: " અરે કુંડકૌલિક શ્રાવક ! હે દેવાનુપ્રિય ! મંખલિપુત્ર ગોશાળની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સુંદર હિતકર છે. તેમાં ઉત્થાન (ઉઠવું),

अयमाशयः—जीवानां सुखदुःखादि सर्वं नियतिकृतं नतु पुरुषकारकृतं व्यभिचारा-त्तथाहि—दृश्यते लोके कस्यचित्पुरुषव्यापाराभावेऽपि तत्तत्फलप्राप्तिः, कस्यचिच्च पुरुषव्यापारसत्त्वेऽपि तत्तत्फलानुपलम्भ इति। किञ्च यदि पुरुषकारकृतं सुखदुःखा-दिकममंस्यत तदा आगोपालबालहालिकं सर्वेषां सुखं वा दुःखं वा समानमेवोपाप-

---

कर्म (गमनादि क्रियाएँ), बल (शारीरिक शक्ति), वीर्य (आत्माका तेज), पुरुषकार (पौरुष), पराक्रम (प्रचण्ड पुरुषार्थ), इनमेंसे कोई भी नहीं है, सर्व पदार्थ नियत (भाग्यके भरोसे) हैं। और श्रमण भगवान् महावीरकी धर्मप्रज्ञप्ति अच्छी (सच्ची) नहीं है, क्योंकि उसमें उत्थान यावत् पराक्रम है, और सब (कोईभी) पदार्थ भाग्यकृत नहीं है॥

मूल पाठमें उत्थान आदि प्रत्येकके साथ 'वा' शब्द है वह विकल्पार्थ है, और 'इति' शब्द पूर्वोक्त उत्थानादिके संग्रहके लिए है, अर्थात् इन सभीका अस्तित्व नहीं है। तात्पर्य यह कि उत्थान आदि; जीवके कार्यके साधक नहीं हैं, क्योंकि उत्थान आदिके होने पर भी कभी-कभी कार्य सिद्ध नहीं होता और कभी कभी इनके न होने परभी कार्य सिद्ध हो जाता है। इस लिए क्या सुख, क्या दुःख, सभी पदार्थ भाग्यके अधीन हैं। इसलिए सुख-दुःख आदिका कारण उत्थान आदि न मानकर होनहार ही मानना चाहिए। यदि उत्थान आदिसे कार्य

कर्म (ગમનાગમનાદિ ક્રિયાઓ), બલ (શારીરિક શક્તિ), વીર્ય (આત્માનું તેજ), પુરૂષકાર (પૌરૂષ), પરાક્રમ (પ્રચંડ પુરૂષાર્થ), એમાંની કોઇ પણ વસ્તુ નથી, સર્વ પદાર્થ નિયત (ભાગ્યને ભરોસે) છે. અને શ્રમણ ભગવાન્ મહા-વીરની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સાચી નથી, કારણકે તેમાં ઉત્થાન યાવત્ પરાક્રમ છે અને બધા (કોઇ પણ) પદાર્થ ભાગ્યકૃત નથી.

મૂળ પાઠમાં ઉત્થાન આદિ પ્રત્યેકની સાથે 'વા' શબ્દ છે તે વિકલ્પાર્થે છે, અને 'इति' શબ્દ પૂર્વોક્ત ઉત્થાનાદિના સંગ્રહને માટે છે, અર્થાત્ એ બધાંનું અસ્તિત્વ નથી. તાત્પર્ય એ છે કે ઉત્થાન આદિ, જીવને કાર્યનાં સાધક નથી હોતાં, કારણકે ઉત્થાન આદિ હોવા છતાં પણ કોઇ કોઇ કાર્ય સિદ્ધ નથી થતાં અને કોઇ કોઇ વાર એ ન હોવા છતાં પણ કાર્ય સિદ્ધ થઇ જાય છે. તેટલા માટે સુખ દુઃખ બધા પદાર્થો ભાગ્યને અધીન છે. માટે સુખ-દુઃખ આદિનું કારણ ઉત્થાન આદિ ન માનતાં નિયતિ (થવા કાળ હતું માટે થયું એમ) જ માનવી જોઇએ. જો ઉત્થાન આદિથી કાર્યો સિદ્ધ થતાં હોત તો

त्स्यत सुखदुःखकारणतया भवदभिमतस्य पुरुषकारस्य सर्वत्राविशेषान्न चैतदुपपद्यते राजसेवादिव्यापृतस्यापि कस्यचित्तत्फलभूतधनादिप्राप्त्यदर्शनात्, कस्यचिच्च तत्सेवाद्यभावेऽपि प्रचुरधनादिप्राप्तिदर्शनात्, यतश्चैवं व्यभिचारो वैसादृश्यं च ततो न पुरुषव्यापारजन्यं सुखदुःखादि संभवति।

सिद्ध होते तो सभी पुरुषार्थ करनेवालोंको सफलता प्राप्त होती, किन्तु ऐसा नहीं देखा जाता। किसीको प्रवृत्ति न करने पर भी फल मिल जाता है और किसीको प्रवृत्ति करने पर भी फल नहीं मिलता।

दूसरी बात और सुनिये। आप कहते हैं कि पुरुषार्थसे फल मिलता है। अगर यह बात सच है तो ग्वाले हलवाले बालक आदि प्रत्येकको एक समान सुख या दुःखकी प्राप्ति होनी चाहिए, क्योंकि सबमें समान रूपसे पुरुषार्थ विद्यमान है, मगर ऐसा नहीं होता-सबको समान फल नहीं प्राप्त होता। राजाकी सेवा आदिमें लगे हुए भी किसी पुरुषको धनादिकी प्राप्ति नहीं देखी जाती, और कोई-कोई सेवा आदि कुछ भी नहीं करते तो भी खूब धन पालेते हैं। इस प्रकार इस पक्षमें व्यभिचार और विसदृशता (वैषम्य) होनेसे यही सिद्धान्त समीचीन है कि सुख-दुःख आदि पुरुषार्थसे पैदा नहीं होते।

બધાય પુરૂષાર્થ કરનારાઓને સફળતા પ્રાપ્ત થતી હોત, પરન્તુ એમ જોવામાં આવતું નથી. કોઈ કોઇને પ્રવૃત્તિ ન કરતાં છતાં પણ ફળ મળી જાય છે અને કોઇને પ્રવૃત્તિ કરતાં છતાં ફળ નથી પણ મળતું.

હવે બીજી વાત સાંભળો. આપ કહો છો કે પુરૂષાર્થથી ફળ મળે છે. જો એ વાત સાચી હોય તો ગોવાળ, હળવાળા, બાળક આદિ પ્રત્યેકને સમાન સુખ યા દુઃખની પ્રાપ્તિ થવી જોઇએ, કારણકે બધામાં સમાનરૂપે પુરૂષાર્થ વિદ્યમાન છે; પરન્તુ એમ નથી થતું, બધાને સરખું ફળ નથી પ્રાપ્ત થતું. રાજાની સેવા વગેરેમાં લાગેલામાં કોઈ પુરૂષને ધનાદિની પ્રાપ્તિ થતી નથી જોવામાં આવતી, તો કોઇ કોઇ સેવા આદિ કશું ન કરતા હોવા છતાં પણ ખૂબ ધન પ્રાપ્ત કરે છે. એ પ્રમાણે આ પક્ષમાં વ્યભિચાર અને વિસદૃશતા (વિષમતા) હોવાથી, એજ સિદ્ધાન્ત સમીચીન છે કે-સુખ દુઃખ આદિ પુરૂષાર્થથી પેદા થતાં નથી.

नन्वस्तु तर्हि काल एव सुखादिकारणं नतु नियतिरिति चेन्न, कालस्य कारणताङ्गीकारे तस्यैकरूपतया प्रत्यक्षदृश्यमानस्य जगत्फलवैचित्र्यस्यासाङ्गत्यापत्तेः, कारणभेदाभावे कार्यभेदस्याप्यभावात्, यदुक्तमाकरे-'अयमेव भेदो भेदहेतुर्वा यद्विरुद्धधर्माध्यासः कारणभेदश्च' इति। न चेश्वरः सुखादिकर्त्ता, तस्य मूर्त्तत्वे प्राकृत-

१ आकरे-भाष्ये, इत्यर्थः। २ अध्यासः=आरोपो ज्ञानं वा।

शंका-अच्छा, अगर सुख-दुःखका कारण पुरुषार्थ नहीं तो कालको ही क्यों नहीं मान लेते? नियति (होनहार)को क्यों मानते हो?।

समाधान-नहीं, काल भी कारण नहीं हो सकता। काल एक है। अगर इसे कारण मानलें तो उससे एक ही कार्य-सुख या दुःख-उत्पन्न होगा, किन्तु संसारमें भिन्न-भिन्न तरहके कार्य प्रत्यक्षसे देखे जाते हैं। जब कारण एक ही होता है-उसमें भेद नहीं होता-तो कार्यमें भी भेद नहीं होता। आकर (भाष्य)में कहा है-"विरुद्ध धर्मोंका पाया जाना और कारण में भेद होना ही भेद और भेदका कारण है।" अर्थात् विरुद्ध धर्मोंके होनेको ही भेद कहते हैं और उसके कारणोंमें भेद होना उस पदार्थके भेदका कारण है। अस्तु। काल एक है, अगर वह कारण होता हो तो कार्यमें भेद नहीं होता। कार्योंमें भेद पाया जाता है अतः काल कारण नहीं है।

ईश्वर भी सुख-दुःख आदिका कर्त्ता नहीं है। अगर कर्त्ता मानते

શંકા—વારૂ, જો સુખ-દુઃખનુ કારણ પુરૂષાર્થ નથી, તો કાળને કેમ નથી માની લેતા? નિયતિને કેમ માનો છો?

સમાધાન—નહિ, કાળ પણ કારણ નથી થઈ શકતું. કાળ એક છે. જો તેને કારણ માની લઈએ, તો તેથી એકજ કાર્ય-સુખ યા દુઃખ-ઉત્પન્ન થશે, પરંતુ જગત્‌માં જૂદી જૂદી જાતનાં કાર્યો પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. જો કારણ એકજ હોય છે-તેમાં ભેદ નથી હોતો-તો કાર્યમાં ભેદ નથી હોતો. આકર (ભાષ્ય)માં કહ્યું છે કે-"વિરૂદ્ધ ધર્મોનું પ્રાપ્ત થવું અને કારણમાં ભેદ હોવો એજ ભેદ અને ભેદનું કારણ છે." અર્થાત્ વિરૂદ્ધ ધર્મો હોવા એજ ભેદ કહેવાય છે અને તેનાં કારણોમાં ભેદ હોવો એજ એ પદાર્થના ભેદનું કારણ છે. અસ્તુ. કાળ એક છે; જો તે કારણ હોત તો કાર્યમાં ભેદ ન હોત. કાર્યોમાં ભેદ છે; એટલે કાળ એ કારણ નથી.

ઇશ્વર પણ સુખ-દુઃખ આદિનો કર્તા નથી. અગર જો તેને કર્તા માનતા

पुरुषस्येव समग्रजगत्फलकर्त्तृत्वासम्भवात्, अमूर्त्तत्वे चाकाशस्येव निष्क्रियतया कर्त्तृत्वासङ्गतेः, एवं स्वभावोऽपि न कारणं, स हि पुरुषाद्भिन्नः सन् पुरुषगतं सुखादि साधयितुं न प्रभवति, पुरुषरूपश्चेत्समग्रजगत्फलकर्त्ता स्वत एव न संभवति, एवमन्यदपि, तस्मान्नियतिरेव सुखदुःखादिकारणं नान्यत्, उक्तञ्च—

" नाभाव्यं कचिदपि जायते जनानां,
भाव्यं वा न विगलति प्रयत्नतोऽपि ।
लभ्यन्ते नियतिबलात्फलानि सर्वैं,-
र्व्यापारो भवतु न वा शुभाशुभानि ॥ १ ॥

हो तो ईश्वरको मूर्त्त मानोगे या अमूर्त्त ? । अगर मूर्त्त मानो ता साधारण पुरुषोंके समान वह भी समस्त संसार के कार्योंका कर्त्ता नहीं हो सकता । अगर ईश्वरको अमूर्त्त स्वीकार करो तो वह आकाशकी तरह निष्क्रिय होनेसे कोई कार्य कर ही नहीं सकता ।

इसी प्रकार स्वभाव भी कारण नहीं है । क्योंकि स्वभावको यदि पुरुषसे भिन्न मानोगे तो वह पुरुषके अन्तर्गत सुख-दुःख पैदा नहीं कर सकेगा।अगर स्वभावको पुरुषरूप ही मानोगे तो पुरुष समस्त संसारके कार्योंका कर्त्ता नहीं हो सकता । इसी प्रकार औरोंका भी विचार कर लेना । इस लिए यही मान्यता ठीक है कि भाग्य ही सुख-दुःखका कारण है, अन्य नहीं । कहा भी है-

હો તો ઇશ્વરને મૂર્ત માનશો કે અમૂર્ત ? જો મૂર્ત માનો તો સાધારણ પુરૂષોની પેઠે એ પણ સમસ્ત જગતનાં કાર્યોનો કર્તા નથી હોઇ શકતો. જો ઇશ્વરને અમૂર્ત માનો તો તે આકાશની પેઠે નિષ્ક્રિય હોવાથી કોઇ પણ કાર્ય કરી શકે જ નહિ.

એજ પ્રમાણે સ્વભાવ પણ કારણ નથી; કેમકે સ્વભાવને જો પુરૂષથી ભિન્ન માનશો તો તે પુરૂષનાં અંતર્ગત સુખદુઃખને પેદા નહિ કરી શકે. જો સ્વભાવને પુરૂષરૂપ જ માનશો તો પુરૂષ સમસ્ત જગતનાં કર્મોનો કર્તા નહિ થઇ શકે. એ પ્રમાણે બીજાઓનો પણ વિચાર કરી લેવો. એટલા માટે એ માન્યતા બરાબર છે કે ભાગ્યજ સુખ-દુઃખનું કારણ છે, બીજું કોઇ નહિ. કહ્યું છે કે—

भाव्यं प्रयत्नरहितोऽप्युपयात्यवश्यं,
नाभाव्यमेति शतशः कृतचारुयत्नः।
तस्मादिदं नियतिरेव सुखादि सर्वं,
सूते जनस्य सहसा हतपौरुषस्य" ॥ २ ॥

इत्यादि । इति । मङ्गुली=असमीचीना ॥ १६६-१६९ ॥

मूलम्--तएणं से कुंडकोलिए समणोवासए तं देवं एवं वयासी-जइ णं देवा ! सुंदरी गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स धम्मपण्णत्ती-नत्थि उट्ठाणे इ वा जाव नियया सव्वभावा, मंगुली णं समणस्स भगवओ महावीरस्स धम्मपण्णत्ती-अत्थि उट्ठाणे इ वा जाव अणियया सव्व-भावा । तुमे णं देवाः ! इमा एयारूवा दिव्वा देविड्ढी, दिव्वा देव-

छाया—ततः खलु स कुण्डकौलिकः श्रमणोपासकस्तं देवमेवमवादीत्-यदि खलु देव ! सुन्दरी गोशालस्य मंखलिपुत्रस्य धर्मप्रज्ञप्तिः—नास्त्युत्थानमिति वा यावन्नियताः सर्वभावाः, मङ्गुली खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य धर्मप्रज्ञप्तिः—अस्त्युत्थानमिति वा यावदनियताः सर्वभावाः। त्वया खलु देवानुप्रिय ! इयमेतद्रूपा दिव्या

" कितना ही प्रयत्न करो, जो नहीं होनेवाला है, वह कदापि नहीं होगा, और जो होनेवाला है वह कदापि नहीं टलेगा। कोई प्रवृत्ति करे या न करे, नियतिकी शक्तिसे सबको शुभ अशुभ फल प्राप्त हो जाता है" ॥ १ ॥

जो होनहार है वह विना प्रयत्न ही हो जाता है। जो होनहार नहीं, उसके लिए चाहे जितनी चतुराईसे प्रयत्न करो, वह नहीं होगा। इस लिए यह भाग्य ही पौरुषहीन भी मनुष्योंके सुखादि फलोंको उत्पन्न करता है ॥ २ ॥" इत्यादि ॥ १६९ ॥

" गमे तेटलो प्रयत्न करो, जे नथी थवानुं ते कदापि नहि थाय, अने जे थवानुं छे ते कदापि नहि टळे. कोई प्रवृत्ति करे या न करे, नियतिनी शक्तिथी सौने शुभ अशुभ फळ प्राप्त थाय छे. (१)"

" जे कांई थवानुं छे ते विनाप्रयत्ने ज थई जाय छे. जे थवानुं (नियत) नथी, तेने माटे गमे तेटली चतुराईथी प्रयत्न करो, तोपण ते नहि थाय. एटला माटे ए भाग्यज पौरुषहीन मनुष्योने पण सुखादि फळो प्राप्त करावे छे. (२)" ईत्यादि (१६९).

ज्जुई, दिव्वे देवाणुभावे किणा लद्धे ? किणा पत्ते ? किणा अभि-समन्नागए ? किं उट्ठाणेणं जाव पुरिसक्कारपरक्कमेणं उदाहु अणु-ट्ठाणेणं अकम्मेणं जाव अपुरिसक्कारपरक्कमेणं ॥ १७० ॥

छाया.

देवर्द्धिः, दिव्या देवद्युतिः, दिव्यो देवानुभावः केन लब्धः ? केन प्राप्तः ? केनाभि-समन्वागतः ?, किमुत्थानेन यावत्पुरुषकारपराक्रमेण ? उताहो ! अनुत्थानेनाऽकर्मणा यावदपुरुषकारपराक्रमेण ? ॥ १७० ॥

टीका—तत इति-ततः=इत्थं गगनगतेन देवेनोपन्यस्तस्य गोशालकमतस्य श्रवणोत्तरम् । केनेति -हेतावेषा तृतीया-'केन हेतुने'-त्यर्थः, एवमग्रेऽपि । उताहो= अथवेत्यर्थः ॥ १७० ॥

'तएणं से कुंडे'—त्यादि ॥ १७० ॥

तब कुंडकौलिक श्रावक ने देवसे कहा देव ! यदि मंखलिपुत्र गोशाल की धर्मप्रज्ञप्ति समाचीन है कि-उत्थान नहीं है यावत् सब पदार्थ भाग्य-कृत हैं, और श्रमण भगवान् महावीर की धर्मप्रज्ञप्ति समीचीन नहीं है कि-उत्थान है यावत् समस्त पदार्थ भाग्यकृत नहीं है, तो हे देव ! तुम्हारी यह दिव्य देव-ऋद्धि, दिव्य द्युति, दिव्य देवानुभाव (अलौ-किक प्रभाव) कहांसे आया है ? कैसे तुम्हें प्राप्त हुआ है ? इस प्रकार सामने उपस्थित हुआ है ? उत्थान यावत् पुरुषकार पराक्रमसे यह सब प्राप्त हुआ है या अनुत्थानसे अकर्मसे यावत् अपुरुषाकार पराक्रम से प्राप्त हुआ है ? ॥ १७० ॥

'तएणं से कुंडे'—त्यादि (१७०)

પછી કુંડકૌલિક શ્રાવકે દેવને કહ્યું—દેવ ! જો મંખલિપુત્ર ગોશાલની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સમીચીન છે કે-ઉત્થાન નથી યાવત્ સર્વ પદાર્થો ભાગ્યકૃત છે, અને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સમીચીન નથી કે-ઉત્થાન છે યાવત્ બધા પદાર્થો ભાગ્યકૃત નથી, તો હે દેવ ! તમારી એ દિવ્ય દેવ-ઋદ્ધિ, દિવ્ય દ્યુતિ, દિવ્ય દેવાનુભાવ (અલૌકિક પ્રભાવ) ક્યાંથી આવ્યાં ? તમને કેમ પ્રાપ્ત થયાં ? કેવી રીતે સામે ઉપસ્થિત થયાં ? ઉત્થાન યાવત્ પુરૂષકાર પરાક્રમથી એ બધું પ્રાપ્ત થયું છે યા અનુત્થાનથી અકર્મથી યાવત્ અપુરૂ-ષકાર પરાક્રમથી પ્રાપ્ત થયું છે ? (૧૭૦)

मूलम्—तएणं से देवे कुंडकोलियं समणोवासयं एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पिया! मए इमेयारूवा दिव्वा देविड्ढी अणुट्ठाणेणं जाव अपुरिसक्कारपरक्कमेणं लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया ॥१७१॥ तएणं से कुंडकोलिए समणोवासए तं देवं एवं वयासी—जइणं देवा! तुमे इमा एयारूवा दिव्वा देविड्ढी अणुट्ठाणेणं जाव अपुरिसक्कारपरक्कमेणं लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया. जेसिणं जीवाणं

छाया—ततः खलु स देवः कुण्डकौलिकं श्रमणोपासकमेवमवादीत्-एवं खलु देवानुप्रिय! मयेयमेतद्रूपा दिव्या देवर्द्धिरनुत्थानेन यावद् अपुरुषकारपराक्रमेण लब्धा, प्राप्ता, अभिसमन्वागता ॥ १७१ ॥ ततः खलु स कुण्डकौलिकः श्रमणोपासकस्तं देवमेवमवादीत्—यदि खलु देव! त्वयेयमेतद्रूपा दिव्या देवर्द्धिरनुत्थानेन यावद् अपुरुषकारपराक्रमेण लब्धा, प्राप्ता, अभिसमन्वागता (तदा) येषां खलु

टीका—येषामिति—अत्र 'तदा' इत्यस्य शेषः। ते=तरुपाषाणादयः। देवा इति—अत्र 'जायन्ते' इति क्रियापदमध्याहार्यम्। अथ=यदि। तदिति-तत् सर्वम्,

'तएणं से' इत्यादि ॥ १७१-१७२ ॥

देव बोला—हे देवानुप्रिय! मैंने यह इस प्रकार की दिव्य देव-ऋद्धि, अनुत्थान से यावत् अपुरुषाकार पराक्रम से पाई है यावत् सामने आई है ॥ १७१ ॥ कुण्डकौलिक कहता है—हे देव! अच्छा, अगर तुमने यह देव-ऋद्धि आदि विना पुरुषार्थ पराक्रम के पाई है तो जिन जीवोंमें "उत्थान आदि नहीं पाये जाते, एसे वृक्ष पाषाण आदि देव क्यों नहीं हो जाते? अर्थात् जब देव-ऋद्धि प्राप्त करनेके लिए पुरुषार्थकी आवश्यकता नहीं है तो एकेन्द्रिय आदि समस्त जीवों को देव-ऋद्धि प्राप्त

'तएणं से' ઇત્યાદિ (૧૭૧ થી ૧૭૨)

દેવ બોલ્યો—હે દેવાનુપ્રિય! મેં આ પ્રકારની દિવ્ય દેવઋદ્ધિ, અનુત્થાનથી યાવત્ અપુરૂષકારથી પ્રાપ્ત કરી છે યાવત્ સામે ઉપસ્થિત થઈ છે. (૧૭૧). કુંડકૌલિક કહે છે—હે દેવ! બહુ સારૂં. જો તેં એ દિવ્ય દેવ-ઋદ્ધિ આદિ પુરૂષાર્થ પરાક્રમ વિના પ્રાપ્ત કરી છે, તો જે જીવોમાં ઉત્થાન આદિ નથી જોવામાં આવતાં, એવાં વૃક્ષ પાષાણ આદિ દેવ કેમ નથી બની જતાં? અર્થાત્ જો દેવ-ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પુરૂષાર્થની જરૂર નથી તો એકેન્દ્રિય

नत्थि उट्ठाणे इ वा जाव परक्कमे इ वा ते किं न देवा ? । अह णं देवा ! तुमे इमा एयारूवा दिव्वा देविड्ढी उट्ठाणेणं जाव परक्कमेणं लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया तो जं वदसि सुंदरी णं गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स धम्मपण्णत्ती--नत्थि उट्ठाणे इ वा जाव नियया सव्वभावा, मंगुली णं समणस्स भगवओ महावीरस्स धम्मपण्णत्ती अत्थि उट्ठाणे इ वा जाव अणियया सव्वभावा तं ते मिच्छा ॥ १७२ ॥

छाया

जीवानां नास्त्युत्थानमिति वा यावत् पराक्रम इति वा ते किं न देवाः ? । अथ खलु देव त्वयेयमेतद्रूपा दिव्या देवर्द्धिरुत्थानेन यावत्पराक्रमेण लब्धा, प्राप्ता, अभिसमन्वागता ततो यद्वदसि सुन्दरी खलु गोशालस्य मङ्खलिपुत्रस्य धर्मप्रज्ञप्तिः--नास्त्युत्थानमिति वा यावन्नियताः सर्व्वभावाः, मङ्गुली खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य धर्मप्रज्ञप्तिः--अस्त्युत्थानमिति वा यावदनियताः सर्वभावास्तत्ते मिथ्या ॥ १७२ ॥

मिथ्येति प्रागुक्तरीत्या फलं प्रत्युत्थानादीनां कारणत्वात्, अयं भावः--फलमात्रं प्रति क्रियाया निमित्तत्वात्क्रियायाश्चोत्थानादिरूपत्वात्सैव सुखादिनिमित्तं न तु

हो जानी चाहिए । यदि यह ऋद्धि तुम्हें पुरुषार्थ आदि से प्राप्त हुई है तो फिर गोशालक मंखलिपुत्र की "उत्थान आदि नहीं हैं, समस्त पदार्थ भाग्यकृत हैं" यह धर्मप्रज्ञप्ति अच्छी है, और "उत्थान आदि हैं यावत् पदार्थ भाग्यकृत नहीं हैं" यह श्रमण भगवान् महावीर की धर्म-प्ररूपणा ठीक नहीं है, तुम्हारा ऐसा कथन मिथ्या है । क्योंकि उत्थान आदि, फल की प्राप्ति में कारण हैं, यह बता चुके हैं । तात्पर्य यह है--प्रत्येक फल की प्राप्ति के लिए क्रिया की आवश्यकता है, और

આદિ બધા જીવોને દેવ--ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ જવી જોઇએ. જો એ ઋદ્ધિ તને પુરૂષાર્થ આદિથી પ્રાપ્ત થઈ છે, તો પછી ગોશાલક મંખલિપુત્રની "ઉત્થાન આદિ નથી, બધા પદાર્થો ભાગ્યકૃત છે" એ ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સાચી છે, અને "ઉત્થાન આદિ છે યાવત્ પદાર્થ ભાગ્યકૃત નથી" એ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની ધર્મપ્રરૂપણા બરાબર નથી, એવું તારૂં કથન મિથ્યા છે, કારણકે ઉત્થાન આદિ, ફળની પ્રાપ્તિમાં કારણ છે એ હું બતાવી ચૂક્યો છું. તાત્પર્ય એ છે કે પ્રત્યેક ફળની પ્રાપ્તિને માટે ક્રિયાની આવશ્યકતા છે, અને એ ક્રિયા ઉત્થાન આદિ છે;

नियतिस्तथा चोक्तम्-" अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्तुमर्हति " इति। यत्रापि च दैवजातं सुखाद्युपलभ्यमानं दृश्यते तत्राप्यन्तत उत्थानादयः कारणम्, तदप्युक्तम्—

" यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत्।
तथा पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति॥ " इति,
" काकतालीयवत्प्राप्तं, दृष्ट्वाऽपि निधिमग्रतः।
न स्वयं दैवमादत्ते, पुरुषार्थमपेक्षते॥ " इति च।

क्रिया च प्रतिकर्तृभेदेनावश्यं भिन्नेति फलवैचित्र्यमपि युक्तमेव, कारणभेदे सति कार्यभेदस्य क्लृप्तत्वात्।

वही क्रिया उत्थान आदि हैं, अतः उत्थान आदि ही सुखादिके प्रति निमित्त हैं, भाग्य नहीं। कहा भी है—

"विना उद्योग किये (पीले) तिलों से तेल नहीं निकल सकता।"

जहां कहीं सुख आदि भाग्यसे मिले मालूम होते हैं वहां भी अन्त में उत्थान आदि ही कारण हैं। कहा भी है—

"जैसे एक चके से रथ नहीं चल सकता। इसी प्रकार पुरुषार्थ के विना दैव (भाग्य) सिद्ध नहीं होता॥ १॥"

"काकतालीय न्याय से (संयोगवश अचानक ही) सामने रखे हुए खजानेको भी दैव अपने-आप नहीं ले सकना है। उसे ग्रहण करने में भी पुरुषार्थ की आवश्यकता होती है॥ २॥"

क्रिया (कार्य) प्रत्येक मनुष्यकी जुदी-जुदी होती है, इसलिए फलकी

એટલે ઉત્થાન આદિ જ સુખાદિનાં પ્રતિ નિમિત્ત છે; ભાગ્ય નથી. કહ્યું છે કે-
" ઉદ્યોગ કર્યા વિના (પીલ્યા વિના) તલમાંથી તેલ નીકળી શકતું નથી. "
જ્યાં કાંઈ સુખ આદિ ભાગ્યથી મળેલાં માલૂમ પડે છે, ત્યાં પણ છેવટ ઉત્થાન આદિ જ કારણ હોય છે. કહ્યું છે કે-

" જેમ એક પૈડાથી રથ નથી ચાલી શકતો, તેમ પુરૂષાર્થ વિના દૈવ (ભાગ્ય) સિદ્ધ થતું નથી. (૧)"

" કાકતાલીય ન્યાયથી (સંયોગ વશ-અચાનક જ) સામે રાખેલા ખજાનાને પણ દૈવ પોતાની મેળે નથી લઈ શકતો. તેને ગ્રહણ કરવામાં પણ પુરૂષાર્થની જરૂર પડે છે. (૨)"

ક્રિયા (કર્મ) પ્રત્યેક મનુષ્યની જૂદી જૂદી હોય છે, એટલે ફળની

यत्तु कचित्कर्तृव्यापारे जातेऽपि फलानुपलम्भस्तत्रापि यथोचित-कर्तृप्रयत्नाभावोऽवगन्तव्यः, यद्वा कर्तृव्यापारसहकृता नियतिरप्यस्माकं कारणत्वेनाभिमता, तस्याश्च तत्राभावान्न फलोद्गमः ।

एवं काल एकान्ततोऽकारणं सन्नपि सहकारितयाऽवश्यमस्ति कारणमितरथा चम्पक-वकुल-पाटलादीनां पुष्पाणां पनसाऽऽम्रसेवादीनां फलानां च तस्मिंस्तस्मिन्नियतकाल एवोद्गमानुपपत्तेः । सहकारिमात्रत्वादेव च जगद्वैचित्र्यं नासङ्गतम् ।

विचित्रता ठीक तरह संगत हो जाती है। क्योंकि कारणके भेद से कार्य में अवश्य भेद हो जाता है।

कहीं-कहीं मनुष्य प्रवृत्ति तो करता है परन्तु फल नहीं प्राप्त कर पाता। इसका कारण यह नहीं कि प्रवृत्ति फल में कारण नहीं, बल्कि इसका कारण यह है कि उक्त कार्य को सिद्ध करने के लिए जैसे और जितने प्रयत्न की आवश्यकता है उतना और वैसा प्रयत्न नहीं किया गया।

अथवा कर्ता के व्यापारसे सहकृत (युक्त) नियतिको भी हम कारण मानते हैं, अतः उसका अभाव होनेसे फलकी प्राप्ति नहीं होती।

इसी प्रकार काल एकान्तसे कारण न होने पर भी सहकारी रूपसे कारण है ही। चम्पा, वकुल, पाटल (गुलाव) आदि पुष्प, तथा पनस, आम, सेव आदि फल, नियत-नियत कालमें होते हैं। यदि कालको कारण न माना जाय तो यह व्यवस्था नहीं बन सकती। सहकारी मात्र माननेसे संसारकी विचित्रता भी युक्ति-युक्त बनती है।

વિચિત્રતા બરાબર રીતે સંગત થઈ જાય છે; કારણ કે કારણના ભેદથી કાર્યમાં જરૂર ભેદ પડી જાય છે.

ક્યાંક ક્યાંક માણસ પ્રવૃત્તિ તો કરે છે, પરંતુ ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તેનું કારણ એ નથી કે પ્રવૃત્તિ; ફળમાં કારણ નથી, બલકે એનું કારણ એ છે કે—એ કાર્યને સિદ્ધ કરવાને માટે જેવા અને જેટલા પ્રયત્નની જરૂર હોય છે તેવો અને તેટલો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હોતો નથી

અથવા કર્તાના વ્યાપારથી યુક્ત નિયતિને પણ અમે કારણ માનીએ છીએ, એટલે તેનો અભાવ હોવાથી ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

એ રીતે કાળ એકાંન્ત કારણ ન હોવા છતાં પણ સહકારી રૂપે કારણ જ છે. ચંપો, બકુલ, ગુલાબ આદિ પુષ્પ તથા ફણસ, કેરી, આદિ ફળ નિયત–નિયત કાળમાં થાય છે. જો કાળને કારણ ન માનવામાં આવે તો એ વ્યવસ્થા ન બની શકે. સહકારી માત્ર માનવાથી જગતની વિચિત્રતા પણ યુક્તિયુક્ત બને છે.

तथेश्वरस्यापि कर्तृत्वमस्त्येव यत ईश्वरो न कश्चिदपूर्वोऽपित्वात्मैव, तत्र तत्रोत्पद्यमानतया समस्तजगद्व्यापनेन "आप्नोति=व्याप्नोति सर्वं जग"-दिति व्युत्पत्तेः सुघटत्वात्, तस्य च सुखादिकर्तृत्वमविसंवादमेव, अमूर्त्तत्वादिकं त्वेवं सति स्वत एव दूरापेतम् ।

एवं स्वभावोऽपि यथाकथञ्चित्सहकारितया कर्त्ता संभवत्येव यत आत्मन उपयोगलक्षणमसङ्ख्येयप्रदेशत्वं, पुद्गलानां मूर्त्तत्वं, धर्मास्तिकायादीनाममूर्त्तत्वादिकं च स्वभावाक्रान्तमेवेति कृतमतिविस्तरेण ॥ १७१-१७२ ॥

ईश्वर भी कर्त्ता है, क्योंकि आत्मा के अतिरिक्त और कोई विचित्र ईश्वर नहीं है। आत्मा संसारमें सर्वत्र उत्पन्न हुआ-हो रहा है, इस लिए वह व्यापक है, इस प्रकार व्युत्पत्ति भी असंगत नहीं है। उस आत्माको सुख आदिका कर्त्ता माननेमें कुछ विवाद नहीं है। हाँ, ऐसा माननेसे अमूर्त्तत्व आदि गुण तो दूर ही रहते हैं।

स्वभाव भी कथञ्चित् कर्त्ता है। क्योंकि आत्माका उपयोग (ज्ञान-दर्शन) तथा असंख्यातप्रदेशिता स्वभाव, पुद्गलोंका मूर्त्तत्व स्वभाव, धर्मास्तिकाय आदिका अमूर्त्तत्व स्वभाव, उन-उनमें स्वभावसे ही रहता है। किसी अन्य कारणसे वह उत्पन्न नहीं हुआ। बस अधिक विस्तार नहीं करते ॥ १७२ ॥

ઇશ્વર પણ કર્તા છે, કારણ કે આત્મા સિવાય બીજો કોઇ વિચિત્ર ઇશ્વર નથી. આત્મા જગતમાં સર્વત્ર ઉત્પન્ન થયો-થઇ રહ્યો છે, તેથી તે વ્યાપક છે, એ પ્રકારની વ્યુત્પત્તિ પણ અસંગત નથી. એ આત્માને સુખ આદિનો કર્તા માનવામાં કશો વિવાદ નથી. હા, એવો માનવાથી અમૂર્ત્તત્વ આદિ ગુણ તો દૂર જ રહે છે.

સ્વભાવ પણ કથંચિત્ કર્તા છે, કારણ કે આત્માનો ઉપયોગ (જ્ઞાન-દર્શન) તથા અસંખ્યાત પ્રદેશિતા સ્વભાવ, પુદ્ગલોનો મૂર્ત્તત્વ સ્વભાવ, ધર્માસ્તિકાય આદિનો અમૂર્ત્તત્વ સ્વભાવ, તે-તેમાં સ્વભાવથી જ રહેલા છે. કોઇ અન્ય કારણથી તે ઉત્પન્ન થયા નથી. બસ, હવે વધુ વિસ્તાર કરતા નથી." (૧૭૨).

मूलम्—तएणं से देवे कुंडकोलिएणं एवं वुत्ते समाणे संकिए जाव कलुससमावन्ने नो संचाएइ कुंडकोलियस्स समणोवासयस्स किंचि पामोक्खमाइक्खित्तए, नाममुद्दयं च उत्तरिज्जयं च पुढवि-सिलापट्टए ठवेइ ठवित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडि-गए ॥ १७३ ॥

छाया—ततः खलु स देवः कुण्डकौलिकेनैवमुक्तः सन् शङ्कितो यावत्कलुष-समापन्नो नो शक्नोति कुण्डकौलिकस्य श्रमणोपासकस्य किञ्चित्प्रमोक्षमाख्यातुम्। नाममुद्रिकां चोत्तरीयकं च पृथिवीशिलापट्टके स्थापयति, स्थापयित्वा यामेव दिशं प्रादुर्भूतस्तामेव दिशं प्रतिगतः ॥ १७३ ॥

टीका—शङ्कित इति—'महावीरस्यापि मतमेतेन युक्तितः समर्थितमिति किं गोशालकस्य मतं सत्यमुत महावीरस्ये'ति शङ्काऽऽक्रान्तो जात इत्यर्थः। कलुषेति —'अहो गोशालकमतमविचारेणोपन्यस्याहमनेन पराजितः' इति ग्लानिमापन्न इत्यर्थः। प्रमोक्षम्=उत्तरम् ॥ १७३ ॥

'तएणं से' इत्यादि ॥ १७३ ॥

इसके अनन्तर कुण्डकौलिकका कथन सुनकर देवताको शंका हुई कि महावीर स्वामीका मत युक्त है या गोशालकका?। और अपने पराजित होनेसे ग्लानि भी हुई। वह अब कुंडकौलिकको कुछ भी उत्तर देनेमें समर्थ नहीं हो सका, अतः उसने नाम मुद्रा और उत्तरीय वस्त्र शिलापट्टक पर रखदिये। रखकर जिधरसे आया था उधर ही चला गया ॥ १७३ ॥

'तएणं से' ઈત્યાદિ (૧૭૩)

ત્યારપછી કુંડકૌલિકનું કથન સાંભળીને દેવતાને શંકા થઇ કે મહાવીર સ્વામીનો મત યુક્ત છે કે ગોશાલકનો ? અને પોતે પરાજિત થવાથી તેને ગ્લાનિ પણ ઉત્પન્ન થઇ. હવે તે કુંડકૌલિકને કાંઇ પણ ઉત્તર આપવાને સમર્થ ન થઈ શકયો, એટલે એણે નામમુદ્રા અને ઉત્તરીય વસ્ત્ર શિલાપટ્ટક પર પાછાં મૂકી દીધાં, અને જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં ચાલ્યો ગયો. (૧૭૩).

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे ॥ १७४ ॥ तएणं से कुंडकोलिए समणोवासए इमीसे कहाए लद्धट्ठे० हट्ठे जहा कामदेवो तहा निग्गच्छइ जाव पज्जुवासइ। धम्मकहा ॥१७५॥ *कुंडकोलिया इ समणे भगवं महावीरे कुंडकोलियं समणोवासयं एवं वयासी—से नूणं कुंडकोलिया! कल्लं तुब्भ पुव्वावरण्हकालसमयंसि असोगवणियाए एगे देवे अंतियं पाउब्भवित्था।

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये स्वामी समवसृतः ॥ १७४ ॥ ततः खलु स कुण्डकौलिकः श्रमणोपासकोऽस्यां कथायां लब्धार्थः (सन्) हृष्टो यथा कामदेवस्तथा निर्गच्छति यावत्पर्युपास्ते। धर्मकथा ॥१७५॥ 'कुण्डकौलिक!' इति श्रमणो भगवान् महावीरःकुण्डकौलिकं श्रमणोपासकमेवमवादीत्—अथ नूनं कुण्डकौलिक! कल्ये तव पूर्वापराह्णकालसमये अशोकवनिकायामेको देवोऽन्तिके प्रादुरासीत्।

*टीका—' 'कुण्डकौलिक'इति ' इति—' हे कुण्डकौलिक!' इति कृत्वेत्यर्थः। कल्ये=गतदिवसे।

' तेणं कालेणं ' इत्यादि ॥ १७४-१७७ ॥

उस काल उस समय श्रमण भगवान् महावीर पधारे ॥ १७४ ॥ कुण्डकौलिक भगवान्के आनेकी बात सुनकर प्रसन्नचित्त होकर कामदेवकी तरह निकला और यावत् वहाँ पहुँच कर पर्युपासना की। धर्मोपदेश हुआ ॥ १७५ ॥ 'कुण्डकौलिक!' इस प्रकार श्रमण भगवान् महावीरने कुण्डकौलिकसे कहा—" हे कुण्डकौलिक! कल अशोकवनी में पूर्वापराह्ण (दोपहर)के समय एक देव तुम्हारे सामने प्रगट हुआ था।

'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ (૧૭૪ થી ૧૭૭)

એ કાળે એ સમયે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પધાર્યા. (૧૭૪). કુંડકૌલિક ભગવાન્ આવ્યાની વાત સાંભળીને પ્રસન્નચિત્ત થઇ કામદેવની પેઠે નીકળ્યો અને યાવત્ ત્યાં પહોંચીને પર્યુપાસના કરી. ધર્મોપદેશ થયો. (૧૭૫). શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે કુંડકૌલિકને આ પ્રમાણે કહ્યું: " હે કુંડકૌલિક! કાલે અશોકવનરાજિમાં બપોરને સમયે એક દેવ તમારી સામે પ્રકટ થયો

तएणं से देवे नाममुद्दं च तहेव जाव पडिगए। से नूणं कुंडकोलिया! अट्ठे समट्ठे? हंता अत्थि। तं धन्नेसि णं तुमं कुंडकोलिया! जहा कामदेवो। अज्जो इ समणे भगवं महावीरे समणे निग्गंथे य निग्गंथीओ य *आमंतित्ता एवं वयासी—जइ ताव अज्जो! गिहिणो गिहिमज्झावसंता णं अन्नउत्थिए ×अट्ठेहि य हेऊहि य पसिणेहि य कारणेहि य वागरणेहि य निप्पट्ठपसिणवागरणे करेंति,

छाया

ततः खलु स देवो नाममुद्रां च तथैव यावत्प्रतिगतः। स नूनं कुण्डकौलिक! अर्थः समर्थः?। हन्तास्ति। तद्धन्योऽसि खलु त्वं कुण्डकौलिक! यथा कामदेवः। 'आर्याः!' इति श्रमणो भगवान् महावीरः श्रमणान्निर्ग्रन्थांश्च निर्ग्रन्थीश्चाऽऽमन्त्र्यैवमवादीत्-यदि तावदार्याः! गृहिणो गृहमध्यावसन्तः खलु अन्ययूथिकान् अर्थैश्च हेतुभिश्च प्रश्नैश्च कारणैश्च व्याकरणैश्च निःस्पष्ट(निष्पिष्ट)प्रश्नव्याकरणान् कुर्वन्ति,

* आमन्त्र्य=सम्बोध्य। ×अर्थैः=सूत्राभिधेयैर्जीवादिभिर्वा, हेतुभिः=अन्यथानुपपत्तिरूपैः, प्रश्नैः=प्रच्छनैः, कारणैः=युक्तिभिः, व्याकरणैः=पृष्टोत्तरस्वरूपैः। निःस्पष्टेति—निःस्पष्टानि=निःशेषेण व्यक्तानि निस्साराणीत्यर्थः, निष्पिष्टेति

तब वह देव नामकी मुद्रा यावत् लौट गया। हे कुण्डकौलिक! क्या यह बात ठीक है?" कुण्डकौलिकने कहा-"हाँ भगवन् ठीक है।" महावीरस्वामी-"कुण्डकौलिक! तुम धन्य हो।" इत्यादि कथन कामदेवकी तरह समझना। "आर्य" श्रमण भगवान् महावीर, श्रमण निर्ग्रन्थों तथा निर्ग्रन्थ-आर्यिकाओंको बुलाकर कहने लगे-" हे आर्यगण! यदि गृहमें रहनेवाले गृहस्थ भी अन्ययूथिकोंको, अर्थोंसे, हेतुओंसे, प्रश्नोंसे, युक्तियोंसे और उत्तरोंसे निरुत्तर कर सकते हैं तो, हे आर्यगण!

હતો. તે દેવે નામવાળી વીંટી લીધી યાવત્ તે પાછો ચાલ્યો ગયો. હે કુંડકૌલિક? એ વાત શું બરાબર છે?" કુંડકૌલિકે કહ્યું: "હા ભગવાન્! તે બરાબર છે. મહાવીર સ્વામીએ કહ્યું: "કુંડકૌલિક! તું ધન્ય છે," ઇત્યાદિ કથન કામદેવની પેઠે સમજવું. શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો તથા નિર્ગ્રન્થ-અર્યિકાઓને બોલાવીને કહેવા લાગ્યા: "હે આર્યગણ! જો ગૃહમાં રહેનારા ગૃહસ્થો પણ અન્યયુથિકોને, અર્થોથી, હેતુઓથી, પ્રશ્નોથી, યુક્તિઓથી, અને ઉત્તરોથી નિરૂત્તર કરી શકે છે, તો હે આર્યગણ!

सक्का पुणाइ अज्जो! समणेहिं निग्गंथेहिं दुवालसंगं गणिपिडगं अहिज्जमाणेहिं अन्नउत्थिया अट्ठेहि य जाव निप्पट्ठपसिणा करित्तए ॥ १७६ ॥ तएणं समणा निग्गंथा य निग्गंथीओ य समणस्स भगवओ महावीरस्स तहत्ति एयमट्ठं विणएण *पडिसुणंति ॥१७७॥

मूलम्—तएणं कुंडकोलिए समणोवासए समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता पसिणाइं पुच्छइ, पुच्छित्ता अट्ठमादियइ, अट्ठमादिइत्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए। सामी बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥ १७८ ॥ तएणं तस्स कुंडकोलियस्स समणोवासयस्स बहूहिं सील जाव

छाया

शक्याः पुनरार्याः! श्रमणैर्निर्ग्रन्थैर्द्वादशाङ्गं गणिपिटकमधीयमानैरन्ययूथिका अर्थैश्च यावन्निःस्पष्टप्रश्नाः कर्त्तुम् ॥ १७६ ॥ ततः खलु श्रमणा निर्ग्रन्थाश्च निर्गन्थ्यश्च श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिशृण्वन्ति ॥ १७७ ॥

छाया—ततः खलु कुण्डकौलिकः श्रमणोपासकः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा प्रश्नान् पृच्छति, पृष्ट्वाऽर्थमाददाति, अर्थमादाय यामेव दिशं प्रादुर्भूतस्तामेव दिशं प्रतिगतः। स्वामी बहिर्जनपदविहारं विहरति ॥ १७८ ॥ ततः खलु तस्य कुण्डकौलिकस्य श्रमणोपासकस्य बहुभिः शील यावद्

छायापक्षे-निष्पिष्टानि=निरुत्तरीकृतानि प्रश्नव्याकरणानि येषां तान्।

*प्रतिशृण्वन्ति=स्वीकुर्वन्ति ॥ १७४-१७७ ॥

द्वादशांगका अध्ययन करनेवाले निर्ग्रन्थ श्रमणोंको तो, उन्हें (अन्ययूथिकोंको) अर्थोंसे यावत् निरुत्तर अवश्य करदेना चाहिए" ॥१७६॥

श्रमण निर्ग्रन्थोंने श्रमण भगवान् महावीरका यह कथन विनयके साथ 'तहत्ति' (तथेति) कहकर स्वीकार किया ॥ १७७ ॥

દ્વાદશાંગનું અધ્યયન કરનારા નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોએ તો તેમને (અન્યયૂથિકોને) અર્થોથી યાવત્ નિરૂત્તર અવશ્ય કરી દેવા જ જોઈએ." (૧૭૬).

શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરનું એ કથન વિનયપૂર્વક 'तहत्ति' (तथेति) કહીને સ્વીકાર્યું. (૧૭૭)

भावेमाणस्स चोद्दस संवच्छराइं वइक्कंताइं, पणरसमस्स संवच्छरस्स अंतरा वट्टमाणस्स अन्नया कयाइ जहा कामदेवो तहा जेट्ठपुत्तं ठवेत्ता तहा पोसहसालाए जाव धम्मपण्णत्तिं, उवसंपज्जित्ताणं

छाया

भावयतश्चतुर्दश संवत्सराणि व्युत्क्रान्तानि, पञ्चदशं संवत्सरमन्तरा वर्त्तमानस्यान्यदा कदाचिद् यथा कामदेवस्तथा ज्येष्ठपुत्रं स्थापयित्वा तथा पौषधशालायां यावद्धर्मप्रज्ञप्ति-

'तएणं कुंडे'-त्यादि ॥ १७८-१७९ ॥

कुण्डकौलिक श्रावक ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की-नमस्कार किया। वन्दन-नमस्कार करके प्रश्न पूछे और अर्थ को ग्रहण किया। फिर जिस ओर से आया था, उसी ओर चला गया। श्रमण भगवान् महावीर स्वामी भी देश-देशों में विहार करने लगे ॥ १७८ ॥ कुण्डकौलिक श्रावक के शील आदि का पालन, और यावत् आत्मा को भावित करते-करते चौदह वर्ष व्यतीत हो गये। जब पन्द्रहवां वर्ष बीत रहा था तो किसी समय कुण्डकौलिक, कामदेव की तरह ज्येष्ठ पुत्र को कुटुम्ब का भार देकर पोषधशालामें धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार कर विचरने लगा। उसने श्रावककी ग्यारह प्रतिमाओंका पालन किया, यावत्

'तएणं कुंडे'-त्याहि (१७८-१७९)

કુંડકૌલિક શ્રાવકે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા, અને પ્રશ્નો પૂછયા તથા અર્થને ગ્રહણ કર્યો. પછી જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં ચાલ્યો ગયો. શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી પણ દેશે-દેશ વિહાર કરવા લાગ્યા. (૧૭૮). કુંડકૌલિક શ્રાવકને શીલ આદિનું પાલન અને આત્માને યાવત્ ભાવિત કરતાં કરતાં ચૌદ વર્ષ વીતી ગયાં. જ્યારે પંદરમું વર્ષ જતું હતું, ત્યારે કોઈ સમયે કુંડકૌલિક કામદેવની પેઠે મોટા પુત્રને કુટુંબનો ભાર સોંપી પોષધશાળામાં ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકારી વિચરવા લાગ્યો. એણે શ્રાવકની અગીઆર પ્રતિમાઓનું

विहरइ । एवं एक्कारस उवासगपडिमाओ तहेव जाव सोहम्मे कप्पे अरुणज्झए विमाणे जाव अंतं काहिइ ॥ १७९ ॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं छट्टं
अज्झयणं समत्तं ॥ ६ ॥

मुपसंपद्य विहरति । एवमेकादशोपासकप्रतिमास्तथैव यावत्सौधर्मे कल्पेऽरुणध्वजे विमाने यावदन्तं करिष्यति ॥ १७९ ॥ निक्षेपः ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां षष्ठमध्ययनं
समाप्तम् ॥ ६ ॥

टीका—व्याख्या छाययैवान्तः कृता ॥ १७८-१७९ ॥

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलाक-
लापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-
कोल्हापुरराजगुरु-तत्प्रदत्त-" जैनशास्त्राचार्य "-पदभूषित-बालब्रह्म-
चारि-पण्डितरत्ना-ऽऽशुकवि-पूज्य-मुनिश्री-घासीलाल-व्रति-
विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या-
ख्यायां व्याख्यायां षष्ठं कुण्डकौलिकाख्यमध्ययनं
समाप्तम् ॥ ६ ॥

सौधर्मकल्पके अरुणध्वज विमानमें देवपने उत्पन्न हुआ । यावत् समस्त कर्मोंका अंत करेगा-सिद्ध होगा ॥ १७९ ॥

सातवें अंग उपासकदशाके छठे अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी नामक
व्याख्याका हिन्दीभाषानुवाद समाप्त ॥ २ ॥

પાલન કર્યું, યાવત્ સૌધર્મકલ્પના અરૂણધ્વજ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. યાવત્ સમસ્ત કર્મોનો અંત કરશે-સિદ્ધ થશે. (૧૭૯).

સાતમા અંગ ઉપાસક દશાના છઠ્ઠા અધ્યયનની અગાર સંજીવની
નામક વ્યાખ્યાનો ગુજરાતી ભાષાનુવાદ સમાપ્ત. (૬)

इति

॥ सप्तमाध्ययनम् ॥

अथ सप्तममारभ्यते 'पोलासपुरे' इत्यादि ॥ १८०-१८१ ॥

मूलम्-पोलासपुरे नामं नयरे। सहस्संबवणे उज्जाणे। जियसत्तू राया ॥ १८० ॥ तत्थणं पोलासपुरे नयरे सद्दालपुत्ते नामं कुंभकारे आजीविओवासए परिवसइ। आजीवियसमयंसि लद्धट्ठे गहियट्ठे पुच्छियट्ठे विणिच्छियट्ठे अभिगयट्ठे अट्ठिमिंजपेमाणुरागरत्ते य अयमाउसो ! आजीवियसमए अट्ठे अयं परमट्ठे सेसे अणट्ठे त्ति आजीवियसमएणं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥१८१॥

छाया—पोलासपुरं नाम नगरम्। सहस्राम्रवणमुद्यानम्। जितशत्रू राजा ॥ १८० ॥ तत्र खलु पोलासपुरे नगरे सद्दालपुत्रो नाम कुम्भकार आजीविकोपासकः परिवसति। आजीविकसमये लब्धार्थः, गृहीतार्थः, पृष्टार्थः, विनिश्चितार्थः, अभिगतार्थः, अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तश्च-"अयमायुष्मन् आजीविकसमयोऽर्थः, अयं परमार्थः शेषोऽनर्थः" इत्याजीविकसमयेनाऽऽत्मानं भावयन् विहरति ॥ १८१ ॥

टीका—आजीविकेति-आजीविका=गोशालकशिष्यास्तेषां समयः=सिद्धान्तस्तस्मिन्। लब्धेत्यादि-अर्थश्रवणाल्लब्धार्थः, अर्थावधारणाद्गृहीतार्थः, सांशयिकार्थप्रश्नकरणात्पृष्टार्थः, ॥ इत्थम्भूतस्यार्थस्योपलम्भाद्विनिश्चितार्थः ॥ प्रश्नार्थाभिगमनादभिगृहीतार्थः, ॥ अस्थिमज्जेति-प्रेमानुरागाभ्यां रक्ताः अस्थि-मज्जानो यस्येति बहुव्रीहिः-'आहिताग्न्यादि पाठान्निष्ठान्तस्य परनिपातः'। तत्र अस्थीनि=कीकसानि, मज्जानश्चास्थिमध्यगता धातुविशेषाः ॥ १८०-१८१ ॥

सातवाँ अध्ययन

'पोलासपुरे' इत्यादि ॥ १८०-१८१ ॥

पोलासपुर नामक नगर, सहस्राम्रवन उद्यान, और जितशत्रु राजा था ॥ १८० ॥ उस पोलासपुर नगरमें सद्दालपुत्र नामक कुंभार रहता था।

સાતમું અધ્યયન.

'પોલાસપુરે' ઇત્યાદિ (૧૮૦-૧૮૧)

પોલાસપુર નામનું નગર, સહસ્રાગ્રવન ઉદ્યાન, અને જિતશત્રુ રાજા હતો. (૧૮૦). એ પોલાસપુર નગરમાં સદ્દાલપુત્ર નામનો કુંભાર રહેતો હતો.

मूलम्-तस्सणं सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स एक्का हिरण्णकोडी निहाणपउत्ता, एक्का वुड्ढिपउत्ता एक्का पवित्थरपउत्ता, एक्के वए दसगोसाहस्सिएणं वएणं ॥ १८२ ॥ तस्सणं सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स अग्गिमित्ता नामं भारिया होत्था ॥ १८३ ॥ तस्सणं सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स पोलासपुरस्स नगरस्स बहिया पंच कुंभाकारावणसया होत्था । तत्थणं

छाया—तस्य खलु सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्यैका हिरण्यकोटी निधानप्रयुक्ता, एका वृद्धिप्रयुक्ता, एका प्रविस्तरप्रयुक्ता, एको व्रजो दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन ॥ १८२ ॥ तस्य खलु सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्याग्निमित्रा नाम भार्याऽऽसीत् ॥ १८३ ॥ तस्य खलु सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्य पोलासपुरान्नगराद् बहिः पञ्च कुम्भकारापणशतान्यासन् । तत्र खलु बहवः पुरुषा दत्तभृति-

---

वह आजीविक (गोशाला) के मतका अनुयायी-श्रावक था। वह गोशालाके सिद्धान्तोंमें, अर्थके सुननेसे लब्धार्थ, अर्थके धारण करनेसे गृहीतार्थ, संशययुक्त विषयोंका प्रश्न करनेसे पृष्टार्थ, इत्थम्भूत अर्थकी प्राप्ति होनेसे विनिश्चितार्थ, और उस अर्थके जानलेनेसे अभिगतार्थ था। उसकी रग-रगमें गोशालेके सिद्धान्तोंका प्रेम और अनुराग भरा हुआ था। "हे आयुष्मन्! यह आजीविक सिद्धान्त ही अर्थ है, यही परमार्थ है, और दूसरे सब अनर्थ हैं" इस प्रकार आजीविक मतसे अपनी आत्माको भावित करता हुआ विचरता था ॥ १८१ ॥

એ આજીવિક (ગોશાળા)ના મતનો અનુયાયી-શ્રાવક હતો. એ ગોશાળાના સિદ્ધાન્તોમાં, અર્થને સાંભળવાથી લબ્ધાર્થ, અર્થને ધારણ કરવાથી ગૃહીતાર્થ, સંશયયુક્ત વિષયોનો પ્રશ્ન કરવાથી પૃષ્ટાર્થ, ઈત્થંભૂત અર્થની પ્રાપ્તિ થવાથી વિનિશ્ચિતાર્થ, અને એ અર્થને જાણી લેવાથી કરીને અભિગતાર્થ હતો. એની રગ-રગમાં ગોશાળાના સિદ્ધાન્તોનો પ્રેમ અને અનુરાગ ભર્યો હતો. "હે આયુષ્મન્! એ આજીવિક સિદ્ધાન્ત જ અર્થ છે, એજ પરમાર્થ છે, અને બીજા બધા અનર્થ છે" એ પ્રમાણે આજીવિક મતે કરીને પોતાના આત્માને ભાવિત કરતો તે વિચરતો હતો. (૧૮૧).

बहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा कल्लाकल्लिं बहवे करए य वारए य पिहडए य घडए य अद्धघडए य कलसए य अलिंजरए य जंबूलए य उट्टियाओ य करेंति । अन्ने य से बहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा कल्लाकल्लिं तेहिं बहूहिं करएहि य जाव उट्टियाहि य रायमग्गंसि वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति॥१८४॥

छाया

भक्तवेतनाः कल्याकल्यि बहून् करकाँश्च, वारकाँश्च, पिठरकाँश्च, घटकाँश्चार्द्धघटकाँश्च, कलशाँश्चालिञ्जराँश्च, जम्बूलकाँश्चोष्ट्रिकाँश्च कुर्वन्ति । अन्ये च तस्य बहवः पुरुषा दत्तभृतिभक्तवेतनाः कल्याकल्यि तैर्बहुभिः करकैश्च यावदुष्ट्रिकाभिश्च राजमार्गे वृत्तिं कल्पयन्तो विहरन्ति ॥ १८४ ॥

टीका—दत्तेति–दत्तानि भृतयः=द्रव्यरूपाः, भक्ताः=अन्नपानलक्षणाः, वेतनानि=भरण्यानि येभ्यस्ते । कल्याकल्यि=प्रतिकल्यं–प्रतिप्रभातमित्यर्थः । करकान्=जलघटीः, वारकान्=गड्डुकान्, पिठरकान्=स्थालीः, घटकान्=घटान्, अर्द्धघटकान्=लघुघटीः, कलसकान्=घटानेव महतः, अलिञ्जरान्=मणिकान् 'माटा' इति प्रसिद्धान्, जम्बूलकान्='सुराही, कूँजा' इत्यादिलोकप्रसिद्धान्, उष्ट्रिकाः=महान्ति तैलादिपात्राणि ॥ १८२–१८४ ॥

तस्सणमित्यादि ॥ १८२–१८४ ॥

आजीविकके उपासक सद्दालपुत्रके एक करोड़ सोनैया खज़ानेमें थे, एक करोड व्यापारमें लगे थे, और एक करोड़ लेन-देनमें लगे हुए थे। उसके दस हजार गोपशुओंका एक गोकुल था ॥ १८२ ॥ आजीविकोपासक सद्दालपुत्रके अग्निमित्रा नामक पत्नी थी ॥ १८३ ॥ उस सद्दालपुत्रके पोलासपुरके बाहर पाँचसौ कुंभारीकी दुकानें थीं । उन दुकानोंमें

'तस्सणं'–ઇત્યાદિ (૧૮૨ થી ૧૮૪)

આજીવિકના ઉપાસક સદ્દાલપુત્ર પાસે એક કરોડ સોનૈયા ખજાનામાં હતા, એક કરોડ વેપારમાં લગાડયા હતા અને એક કરોડ લેણુ-દેણુમાં રોકેલા હતા. તેની પાસે દશ હજાર ગોવર્ગનાં પશુઓનું એક ગોકુળ હતું. (૧૮૨). આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રને અગ્નિમિત્રા નામની પત્ની હતી. (૧૮૩). એ સદ્દાલપુત્રની પોલાસપુરની બહાર પાંચસો કુંભારની દુકાનો હતી. એ દુકાનોમાં

मूलम्--तएणं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए अन्नया कयाइ पुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव असोगवणिया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥ १८५॥ तएणं तस्स सद्दालपुत्तस्स आजीवि-ओवासगस्स एगे देवे अंतियं पाउब्भवित्था ॥ १८६ ॥ तएणं से देवे अंतलिक्खपडिवन्ने सखिंखिणियाइं जाव परिहिए सद्दालपुत्तं आजीविओवासगं एवं वयासी-" एहिइ णं देवाणुप्पिया ! कल्लं इहं महामाहणे उप्पन्नणाणदंसणधरे तीयपडुप्पन्नाणागयजाणए

छाया---ततः खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकोऽन्यदा कदाचित्पूर्वापराह्णकालसमये येनैवाऽशोकवनिका तेनैवोपागच्छति, उपागत्य गोशालस्य मंखलिपुत्रस्याऽऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥ १८५ ॥ ततः खलु तस्य सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्यैको देवोऽन्तिके प्रादुरासीत् ॥ १८६ ॥ ततः खलु स देवोऽन्तरिक्षप्रतिपन्नः सकिङ्किणिकानि यावत्परिहितः सद्दालपुत्रमाजीविकोपासकमेवमवादीत्-" एष्यति खलु देवानुप्रिय ! कल्य इह महामाहनः (महाब्राह्मणः) उत्पन्नज्ञानदर्शनधरोऽतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञोऽर्हन् जिनः केवली सर्वदर्शी त्रैलोक्य-

---

खूब चहल-पहल रहती थी। किसीको भृति (द्रव्यरूप) किसीको भोजन और किसीको वेतन दिया जाता था। वे प्रतिदिन (प्रभात होते ही) जल भरनेके घड़े, गडुक (गडुआ), थाली, घड़े, छोटी घडियाँ, कलसा (बड़े घड़े) माटा, सुराही, कूंजा तथा उष्ट्रिका (तैल आदिके बड़े बड़े वर्त्तन) बनाते थे। दूसरे बहुतसे भृति, भोजन और वेतन लेनेवाले प्रतिप्रभात घड़े वगैरहसे सड़कों पर आजीविका कमाते थे ॥ १८४ ॥

કામકાજની ખૂબ ધમાલ રહેતી હતી કોઇને ભૃતિ (દ્રવ્યરૂપ), કોઇને ભોજન અને કોઇને વેતન આપવામાં આવતું હતું. તેઓ રોજ (પ્રભાત થતાંજ) જળ ભરવાના ઘડા, ગાડવા, થાળી, ઘડા, નાની ઘડીઓ, કળશ્યા, માટલાં, કૂજા, તથા ઉષ્ટ્રિકા (તેલ આદિ ભરવાનાં મોટાં વાસણ) બનાવતા હતા. બીજા ઘણા ભૃતિ ભોજન અને વેતન લેનારાઓ રોજ પ્રભાતમાં ઘડા વગેરે દ્વારા સડકો પર બેસી આજીવિકા કમાતા હતા. (૧૮૪).

अरहा जिणे केवली सव्वदरिसी तेलोक्कवहियमहियपूइए सदेव-मणुयासुरस्स लोगस्स अच्चणिज्जे वंदणिज्जे सक्कारणिज्जे सम्माणणिज्जे कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं जाव पज्जुवासणिज्जे तच्चकम्मसंपया-संपउत्ते, तं णं तुमं वंदेज्जाहि जाव पज्जुवासेज्जाहि, पाडिहारिएणं पीढफलगसिज्जासंथारएणं उवनिमंतेज्जाहि" दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयइ, वइत्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए ॥१८७॥

छाया.

वहित-महित पूजितः सदेवमनुजासुरस्य लोकस्याऽर्चनीयो वन्दनीयः सत्करणीयः सम्माननीयः कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यो यावत्पर्युपासनीयः, तथ्यकर्मसम्पदासम्प्रयुक्तः, तं (तत्) खलु त्वं वन्दस्व यावत्पर्युपास्स्व, प्रातिहारिकेण पीठफलकशय्या-संस्तारकेणोपनिमन्त्रय" द्वितीयमपि तृतीयमप्येवं वदति, उदित्वा यामेव दिशं प्रादुर्भूतस्तामेवदिशं प्रतिगतः ॥ १८७ ॥

टीका--महेति-परं प्रति मा हनेत्येवं यो ब्रूते स माहनः, महाँश्चासौ माहनश्च महामाहनः-सकलप्राणिप्राणत्राणोपदेशक इत्यर्थः। त्रैलोक्ये-त्रयो लोकास्त्रैलोक्यं-लोकत्रयवासिजनसमुदायस्तेन वहितः=अवहितः=अवधानविषयीकृतः-तदेकतान-तया त्रैलोक्यस्य मनोगत इत्यर्थः, महितः=कदाऽसावस्माद्दृशां समाराध्यो भवेद्भग-वानित्येवमभिलषितः सविधिसंस्तुतो वा, पूजितः=मनोवाक्कायैराहृतः। एतदेव सुस्पष्टं व्याचष्टे-सदेवेति-सदेवमनुजासुरस्येत्यत्र कर्त्तरि षष्ठी, जातिविवक्षया चैकवचनं, ततश्च देवमनुजासुरसहितैस्त्रिभिर्लोकैरित्यर्थः, अर्चनीयः=अष्टादशदोषरा-हित्येन प्रमाणनीयः, यद्वा यथोचितवचनप्रतिपत्त्या पूजनीयः, वन्दनीयः-स्तवनी-योऽभिवादनीयो वा, सत्करणीयः=भक्त्याऽऽदरणीयः, सम्माननीयः=अभ्युत्था-नादिना सम्मानकरणयोग्यः। कल्याणमित्यादि-(यतः) कल्याणं=कल्याणस्वरूपः, मङ्गलं=मङ्गलस्वरूपः, दैवतं=देवस्वरूपः, चैत्यः=केवलज्ञानवान् (अतः) पर्युपास-नीयः=सर्वतोभावेन सेवनीयः। तथ्येति-तथ्यानाम्=अवश्यम्भाविसत्फलवतां कर्मणां=देशनादिरूपाणां क्रियाणां सम्पदा=समृद्ध्या सम्प्रयुक्तः=संयुक्तः। तमिति-तम्=पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं भगवन्तम्, तदिति छायापक्षे तु-तत्=तस्मात्। प्राति-हारिकेण=प्रत्यर्पणीयेन ॥ १८५-१८७ ॥

१-'चतुर्वर्णादीनां स्वार्थे उपसंख्यानम्' इति (३०९१) कात्यायनवार्त्तिकेनात्र स्वार्थे ष्यञ् प्रत्ययः। २-'अवाप्योरुपसर्गयो-'रिति वचनादवोपसर्गाकारलोपः।

'तएण 'मित्यादि ॥ १८५-१८७ ॥

वह आजीविकोपासक सद्दालपुत्र एक बार दोपहरके समय अशोक-वनीमें गया। वहां मंखलिपुत्र गोशालकके समीपकी धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार कर विचरने लगा ॥ १८५ ॥ इसके बाद सद्दालपुत्रके सामने एक देव प्रगट हुआ ॥ १८६ ॥ आकाशमें ठहरा हुआ छोटी-छोटी घंटियों सहित उत्तम वस्त्र पहन कर उससे बोला-" हे देवानुप्रिय! अप्रतिहत ज्ञान-दर्शनके धारी, भूत, भविष्यत, वर्त्तमानके ज्ञाता, अर्हन्त, जिन, केवली, सर्वदर्शी, तीन लोकके द्वारा एकाग्ररूपसे ध्याए हुए, विधिपूर्वक स्तुति किए हुए, मन वचन कायसे आदर किये हुए, अर्थात् देव मनुष्य और असुरोंके अर्चनीय-'अठारह दोषोंसे रहित हैं' इस प्रकार विश्वसनीय, अथवा यथोचित वाक्यरचना द्वारा पूजनीय। वन्दनीय, सत्कार करने योग्य, सन्मान करने योग्य, कल्याणमय, मंगलमय, देव-स्वरूप, केवल ज्ञानवान् यावत् पर्युपासना करने योग्य, अवश्यम्भावी सत्फलवाली देशना आदि क्रियाओंकी समृद्धिसे युक्त [1]महामाहन, यहां कल पधारेंगे,

१ 'मत मारो' ऐसा उपदेश देनेवाले माहन कहलाते हैं। महान् माहनको महामाहन कहते हैं।

'तएणं'-ઇત્યાદિ (૧૮૫ થી ૧૮૭)

એ આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્ર એકવાર બપોરને સમયે અશોક વનરાજિમાં ગયો. ત્યાં મંખલિપુત્ર ગોશાળાની સમીપની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકારી વિચરવા લાગ્યો. (૧૮૫). ત્યારબાદ સદ્દાલપુત્રની સામે એક દેવ પ્રકટ થયો. (૧૮૬). આકાશમાં રહીને નાની નાની ઘંટડીઓવાળાં ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરીને તે તેને કહેવા લાગ્યો: " હે દેવાનુપ્રિય! અપ્રતિહત જ્ઞાન-દર્શનના ધારક, ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનના જ્ઞાતા, અર્હન્ત, જિન, કેવલી, સર્વદર્શી, ત્રણે લોક જેનું એકાગ્રરૂપે ધ્યાન કરે છે, જેની વિધિપૂર્વક સ્તુતિ કરે છે, મન વચન કાયાએ કરીને જેનો આદર કરે છે તેવા, અર્થાત્ દેવ મનુષ્ય અને અસુરોના અર્ચનીય-' અઢારે દોષોથી રહિત છે ' એ પ્રકારે વિશ્વસનીય અથવા યથોચિત વાક્યરચનાદ્વારા પૂજનીય, વંદનીય, સત્કાર કરવા યોગ્ય, સન્માન કરવા યોગ્ય, કલ્યાણમય, મંગળમય, દેવસ્વરૂપ, કેવળ જ્ઞાનવાન્ યાવત્ પર્યુપાસના કરવા યોગ્ય, અવશ્યંભાવી સત્ફળવાળી દેશના આદિ ક્રિયાઓની સમૃદ્ધિથી યુક્ત *મહામાહન, અહીં કાલે પધારશે, માટે તું એમને વંદના કરજે યાવત

*"મા મારો" એવો ઉપદેશ આપનારા માહન કહેવાય છે. મહાન્ માહનને મહામાહન કહેછે.

मूलम्--तए णं तस्स सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स तेणं देवेणं एवं वुत्तस्स समाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए५ समुप्पन्ने-" एवं खलु ममं धम्मायरिए धम्मोवएसए गोसाले मंखलिपुत्ते, से णं महामाहणे उप्पन्नणाणदंसणधरे जाव तच्चकम्मसंपयासंपउत्ते, सेणं कल्लं इहं हव्वमागच्छिस्सइ तएणं तं अहं वंदिस्सामि जाव पज्जुवासिस्सामि, पाडिहारिएणं जाव उवनिमंतिस्सामि" ॥१८८॥ तएणं कल्लं जाव जलंते समणे भगवं महावीरे जाव समोसरिए। परिसा निग्गया जाव पज्जुवासइ ॥ १८९ ॥

छाया—ततः खलु तस्य सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्य तेन देवेनैवमुक्तस्य सतोऽयमेतद्रूप आध्यात्मिकः ५ समुत्पन्नः-एवं खलु मम धर्माचार्यो धर्मोपदेशको गोशालो मङ्खलिपुत्रः स खलु महामाहन उत्पन्नज्ञानदर्शनधरो यावत्तथ्यकर्मसम्पदा सम्प्रयुक्तः, स खलु कल्ये इह हव्यमागमिष्यति ततः खलु तमहं वन्दिष्ये यावत्पर्युपासिष्ये, प्रातिहारिकेण यावदुपनिमन्त्रयिष्यामि ॥ १८८ ॥ ततः खलु कल्ये यावज्ज्वलति श्रमणो भगवान् महावीरो यावत्समवसृतः । परिषन्निर्गता यावत्पर्युपास्ते ॥ १८९ ॥

टीका—छायागम्या ॥ १८८-१८९ ॥

सो तुम उनको वन्दना करना यावत् उनकी पर्युपासना करना। पडिहारे (पीछा लिये-दिये जानेवाले) पीठ, फलक, शय्या, संस्तारक आदिके लिए उपनिमन्त्रणा (विनति) करना।" देवने दूसरी बार और तीसरी बार भी यही बात कही। कहकर जिधरसे आया था उधर ही लौट गया ॥१८७॥

એમની પર્યુપાસના કરજે. પડિહારા (પાછાં લઈ દઈ શકાય એવાં) પીઠ, ફલક, શય્યા, સંસ્તારક આદિને માટે ઉપનિમંત્રણા (વિનતિ) કરજે." દેવે બીજીવાર અને ત્રીજીવાર પણ એજ વાત કહી. કહીને જ્યાંથી તે આવ્યો હતો ત્યાં તે ચાલ્યો ગયો. (૧૮૭).

मूलम्–तएणं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे–" एवं खलु समणे भगवं महावीरे जाव विहरइ तं गच्छामि णं समणं भगवं महावीरं वंदामि जाव पज्जुवासामि।"

छाया—ततः खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकोऽस्यां कथायां लब्धार्थः सन्–" एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरो यावद्विहरति तद् गच्छामि खलु श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दे यावत्पर्युपासे" एवं सम्प्रेक्षते सम्प्रेक्ष्य स्नातो यावत्प्रायश्चित्तः

तएणमित्यादि ॥ १८८-१८९ ॥

देवताके ऐसा कहने पर आजीविकोपासक सद्दालपुत्रने सोचा-ऐसे महामाहन मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक मंखलिपुत्र गोशालक ही हैं। वे महामाहन उत्पन्न ज्ञान-दर्शनके धारी यावत् अवश्यम्भावी सत्फलवाली देशनादि क्रियाओंसे युक्त हैं। वे कल यहां आवेंगे। मैं वन्दना करूँगा यावत् पर्युपासना करूँगा। पडिहारे-वापस लिये-दिये जाने योग्य-पीठ फलक आदि दूंगा"॥ १८८॥ इसके बाद दूसरे दिन सूर्योदय होने पर श्रमण भगवान् महावीर स्वामी पधारे। परिषद् निकली यावत् वह पर्युपासना करती है॥ १८९॥

तएणमित्यादि ॥ १९०-१९५ ॥

सद्दालपुत्रने महामाहनके पधारनेका वृत्तान्त सुनकर सोचा-श्रमण भगवान् महावीर "यावत् विचरते हैं तो मैं उनको वन्दना करने यावत्

'तएणं'-ઈત્યાદિ (૧૮૮-૧૮૯)

દેવતાએ એમ કહેવાથી આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રે વિચાર્યું કે-એવા મહામાહન મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક મંખલિપુત્ર ગોશાલક જ છે. તે મહામાહન ઉત્પન્ન જ્ઞાન-દર્શનના ધારક યાવત્ અવશ્યંભાવી સત્ફલવાળી દેશનાદિ ક્રિયાઓથી યુક્ત છે તે કાલે અહીં આવશે હું વંદના કરીશ યાવત્ પર્યુપાસના કરીશ. પાછાં લઇ-દઈ શકાય એવાં પડિહારા પીઠ ફલક આદિ આપીશ." (૧૮૮). ત્યારબાદ બીજે દિવસે સૂર્યોદય થતાં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી પધાર્યાં. પરિષદ નીકળી યાવત્ તે પર્યુપાસના કરે છે. (૧૮૯).

'तएणं'-ઈત્યાદિ (૧૯૦ થી ૧૯૫)

સદ્દાલપુત્રે મહામાહન પધારવાનો વૃત્તાંત સાંભળીને વિચાર્યું કે-" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર યાવત્ વિચરે છે તો હું એમને વંદના કરવા યાવત્

एवं संपेहेइ, संपेहित्ता ण्हाए जाव पायच्छित्ते सुद्धप्पावेसाइं जाव अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे मणुस्सवग्गुरापरिगए साओ गिहाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता पोलासपुरं नगरं मज्झंमज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव सहस्संबवणे उज्जाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आयाहिण-पयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता जाव पज्जुवासइ ॥ १९० ॥ तएणं समणे भगवं महावीरे

छाया.

शुद्धप्रवेश्यानि यावद् अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीरो मनुष्यवागुरापरिगतः स्वस्माद्गृहात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य पोलासपुरं नगरं मध्यं-मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य येनैव सहस्राम्रवणमुद्यानं येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वंदित्वा नमस्यित्वा यावत्पर्युपास्ते ॥ १९० ॥ ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः

पर्युपासना करनेको जाऊँ।" ऐसा विचार कर उसने स्नान किया और यावत् कौतुक (तिलकादि) मंगल (दधिअक्षतआदिका रखना) आदि किया। शुद्ध वस्त्र और बहुमूल्य अल्प भारवाले आभूषणोंसे शरीरको अलङ्कृत करके जनसमूहसे घिरा हुआ अपने घरसे निकला निकलकर पोलासपुर नगरके बीचो-बीच होकर निकला। फिर जिधर सहस्राम्रवन उद्यान था और जिधर श्रमण भगवान् महावीर थे उधर ही गया। जाकर दाहिने भागसे तीन प्रदक्षिणा करके वन्दना की, नमस्कार किया यावत् पर्युपासना की ॥ १९० ॥ तब श्रमण भगवान् महावीरने उस बड़ी परि-

---

પર્યુપાસના કરવાને જઉં." એમ વિચારી તેણે સ્નાન કર્યું અને યાવત્ કૌતુક (તિલકાદિ) મંગલ (દધિ અક્ષત આદિ રાખવાં) આદિ કર્યાં. શુદ્ધ વસ્ત્ર અને બહુમૂલ્ય અલ્પ ભારવાળાં આભૂષણોથી શરીરને અલંકૃત કરી જન-સમૂહથી વીંટળાઇ પોતાને ઘેરથી નીકળ્યો અને પોલાસપુર નગરની વચ્ચો-વચ્ચ થઈને ચાલ્યો પછી જ્યાં સહસ્રાવન ઉદ્યાન હતું અને જ્યાં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર હતા ત્યાંજ તે ગયો. જઇને જમણા ભાગથી ત્રણ પ્રદ-ક્ષિણા કરી વંદના કરી, નમસ્કાર કર્યા, યાવત્ પર્યુપાસના કરી. (૧૯૦).

सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स तीसे य महइ जाव धम्मकहा समत्ता ॥ १९१ ॥ सद्दालपुत्ता इ समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं एवं वयासी–से नूणं सद्दालपुत्ता! कल्लं तुमं पुव्वावरण्हकालसमयंसि जेणेव असोगवणिया जाव विहरासि। तएणं तुब्भं एगे देवे अंतियं पाउब्भवित्था। तएणं से देवे अंतलिक्ख-पडिवन्ने एवं वयासी–"हंभो सद्दालपुत्ता! तं चेव सव्वं जाव पज्जु-वासिस्सामि" से नूणं सद्दालपुत्ता! अट्ठे समट्ठे? हंता अत्थि।

छाया

सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्य तस्यां च महति यावद् धर्मकथा समस्ता ॥१९१॥ सद्दालपुत्र! इति श्रमणो भगवान् महावीरः सद्दालपुत्रमाजीविकोपासकमेवमवादीत्–"स नूनं सद्दालपुत्र! कल्ये त्वं पूर्वापराह्णकालसमये येनैवाऽशोकवनिका यावद् विहरसि, ततः खलु तवैको देवोऽन्तिके प्रादुरासीत्। ततः खलु स देवोऽन्तरिक्ष-प्रतिपन्न एवमवादीत्–"हंभोः सद्दालपुत्र! तदेव सर्वं यावत्पर्युपासिष्ये" स नूनं सद्दालपुत्र! अर्थः समर्थः? हन्ताऽस्ति। नो खलु सद्दालपुत्र! तेन देवेन गोशालं

षदमें आजीविकोपासक सद्दालपुत्रको धर्मकथा कही ॥ १९१ ॥ ——

'सद्दालपुत्र!' इस सम्बोधनसे श्रमण भगवान् महावीरने सद्दाल-पुत्रसे कहा–हे सद्दालपुत्र! कल तुम अशोकवनीमें यावत् विचरते थे तब एक देव तुम्हारे पास आया था। वह देव आकाशमें स्थित होकर यों बोला–"हे सद्दालपुत्र!" इत्यादि 'तू पर्युपासना करना' तक। हे सद्दालपुत्र! क्या यह बात ठीक है?" सद्दालपुत्र–"हाँ ठीक है।"

પછી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે એ મોટી પરિષદમાં આજીવિકોપાસક સદ્દાલ-પુત્રને ધર્મકથા કહી. (૧૯૧). "સદ્દાલપુત્ર!" એવા સંબોધને કરીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે સદ્દાલપુત્રને કહ્યું: "હે સદ્દાલપુત્ર! કાલે તમે અશોકવનમાં યાવત્ વિચરતા હતા, ત્યારે એક દેવ તમારી પાસે આવ્યો હતો. તે દેવ આકાશમાં રહીને બોલ્યો: "હે સદ્દાલપુત્ર" ઇત્યાદિ યાવત્ "તું પર્યુપાસના કરજે." હે સદ્દાલપુત્ર! શું એ વાત બરાબર છે?" સદ્દાલપુત્રે કહ્યું: "હા, એ વાત બરાબર છે." ભગવાને કહ્યું: "હે સદ્દાલપુત્ર! એ દેવે

नो खलु सद्दालपुत्ता! तेणं देवेणं गोसालं मंखलिपुत्तं *पणिहाय एवं वुत्ते ॥ १९२॥ तएणं तस्स सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासयस्स समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्तस्स समाणस्स इमे एयारूवे अज्झत्थिए ५-" एस णं समणे भगवं महावीरे महामाहणे उप्पन्नणाणदंसणधरे जाव तच्चकम्मसंपयासंपउत्ते, तं सेयं खलु मम समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता पाडिहारिएणं पीढफलग-जाव उवनिमंतित्तए " एवं संपेहेइ, संपेहित्ता उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठाए उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता

छाया-मङ्खलिपुत्रं प्रणिधायैवमुक्तः॥१९२॥ ततः खलु तस्य सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्य श्रमणेन भगवता महावीरेणैवमुक्तस्य सतोऽयमेतद्रूप आध्यात्मिकः ५-"एष खलु श्रमणो भगवान् महावीरो महामाहन उत्पन्नज्ञानदर्शनधरो यावत्तथ्यकर्मसम्पदासम्प्रयुक्तस्तच्छ्रेयः खलु मम श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा नमस्यित्वा प्रातिहारिकेण पीठफलक-यावदुपनिमन्त्रयितुम् " एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य, उत्थयोत्तिष्ठति, उत्थयोत्थाय श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा

*टीका—प्रणिधायेति-त्वं गोशालकमतानुयाय्यसीति लक्ष्यीकृत्येति परमार्थः।

भगवान्-हे सद्दालपुत्र! उस देवने मंखलिपुत्र गोशालकको लक्ष्य करके नहीं कहा था॥ १९२॥ श्रमण भगवान् महावीरकी बात सुनकर आजीविकोपासक सद्दालपुत्रने सोचा-" ये उत्पन्न ज्ञान-दर्शनके धारी यावत् तथ्य-कर्मसम्पदासे युक्त श्रमण भगवान् महावीर स्वामी महामाहन हैं, इस लिए इन्हें वन्दना-नमस्कार करके पडिहारे पीठ फलक आदिके लिए आमन्त्रित करना ठीक है।" ऐसा विचार कर उठा। उठकर श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना-नमस्कार किया फिर बोला-

મંખલિપુત્ર ગોશાળકને લક્ષ્ય કરીને કહ્યું ન હોતું." (૧૯૨). શ્રમણુ ભગવાન્ મહાવીરની વાત સાંભળીને આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રે વિચાર્યું: "આ ઉત્પન્ન જ્ઞાન-દર્શનના ધારક યાવત્ તથ્ય-કર્મસંપદાથી યુક્ત શ્રમણુ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી મહામાહન છે, માટે તેમને વંદના-નમસ્કાર કરી પડિહારા પીઠ ફલક આદિને માટે આમંત્રિત કરવા એ ઠીક છે." એમ વિચારીને તે ઉઠયો અને શ્રમણુ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના-નમસ્કાર કરીને બોલ્યો: "હે

एवं वयासी-"एवं खलु भंते! मम पोलासपुरस्स नयरस्स बहिया पंच कुंभकारावणसया, तत्थ णं तुब्भे पाडिहारियं पीठजाव संथारयं ओगिण्हित्ताणं विहरह ॥१९३॥ तएणं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स एयमट्ठं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स पंचसु कुंभकारावणसएसु फासुएसणिज्जं पाडिहारियं पीढफलगसिज्जासंथारयं ओगिण्हित्ता विहरइ ॥ १९४ ॥ तएणं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए अन्नया

छाया

एवमवादीत्-एवं खलु भदन्त ! मम पोलासपुरान्नगराद्बहिः पञ्च कुम्भकारापणशतानि, तत्र खलु यूयं प्रातिहारिकं पीठयावत्संस्तारकमवगृह्य विहरत ॥ १९३ ॥ ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्यैतमर्थं प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्य पञ्चसु कुम्भकारापणशतेषु प्रासुकैषणीयं प्रातिहारिकं पीठफलकशय्यासंस्तारकमवगृह्य विहरति ॥ १९४ ॥

"हे भदन्त! मेरे पोलासपुर नगरके बाहर पाँचसौ कुंभारकी दुकानें हैं, वहां आप पडिहारे पीठ यावत् संस्तारक ग्रहण करके विचरें" ॥ १९३ ॥ श्रमण भगवान् महावीरने सद्दालपुत्रकी इस प्रार्थनाको स्वीकार की, और सद्दालपुत्रकी पाँचसौ दुकानेंमेंसे प्रासुक, एषणीय और पडिहारे पीठ फलक शय्या संथारा ग्रहण कर विचरने लगे ॥ १९४ ॥ इसके अनन्तर एक बार आजीविकोपासक सद्दालपुत्र, हवासे कुछ-कुछ सूखे हुए कुंभारों संबंधी वर्त्तनोंको अन्दरकी शालसे बाहर निकालता था, और निकाल-निकाल कर खूब सुखानेके लिए धूपमें रख रहा था ॥ १९५ ॥

ભદન્ત ! પોલાસપુર નગરની બહાર મારી પાંચસો કુંભારની દુકાનો છે, ત્યાં આપ પડિહારા પીઠ યાવત્ સંસ્તારક ગ્રહણ કરીને વિચરો." (૧૯૩). શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે સદ્દાલપુત્રની એ પ્રાર્થના સ્વીકારી અને સદ્દાલપુત્રની પાંચસો દુકાનોમાંથી પ્રાસુક, એષણીય અને પડિહારાં પીઠ ફલક શય્યા સંથારો ગ્રહણ કરીને વિચરવા લાગ્યા. (૧૯૪). ત્યારબાદ એકવાર આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્ર, હવાથી જરા-તરા સુકાયલાં, કુંભારો સંબંધી વાસણોને, અંદરની શાળામાંથી બહાર કાઢતો હતો, અને કાઢી કાઢીને ખૂબ સુકાવવા માટે તડકામાં મૂકતો હતો. (૧૯૫).

कयाइ ×वायाहययं कोलालभंडं अंतोसालाहितो बहिया नीणेइ, नीणित्ता आयवंसि दलयइ ॥ १९५ ॥

तएणं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं एवं वयासी-सद्दालपुत्ता ! एस णं *कोलालभंडे कओ? ॥ १९६ ॥ तएणं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए समणं भगवं महावीरं एवं वयासी-एसणं भंते ! पुव्विं मट्टिया आसी, तओ पच्छा

छाया

ततः खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकोऽन्यदा कदाचिद् वाताहतकं कौलालभाण्डमन्तः शालाया बहिर्नयति, नीत्वाऽऽतपे ददाति ॥ १९५ ॥

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सद्दालपुत्रमाजीविकोपासकमेवमवादीत्-सद्दालपुत्र ! एष खलु कौलाल भाण्डः कुतः ? ॥ १९६ ॥ ततः खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकः श्रमणं भगवन्तं महावीरमेवमवादीत्-एष खलु भदन्त ! पूर्वं मृत्तिकाऽऽसीत्, ततः पश्चादुदकेन निमज्ज्यते, निमज्ज्य क्षारेण च

×वाताहतकं=वातेन आ=ईषत् हतकं=हतं-शोषितम्, आममेव वायुना शोषितरसमित्यर्थः । कौलालेति-कुलालानां=कुम्भकाराणामिदं-कौलालं, तच्च तद् भाण्डं-कौलालभाण्डं, कुम्भकारसम्बन्धिभाण्डानीत्यर्थः, जातिपक्षमाश्रित्येहाप्येकवचनम्, 'आतपे' इति, अत्र-'शोषयितु'-मिति क्रियाया अध्याहारः ॥ १९५ ॥

*'कोलालभंडे' इति मूले पुंस्त्वं तु प्राकृतत्वात्। (१९६)

'तएणं समणे' इत्यादि ॥ १९६-१९९ ॥

तब श्रमण भगवान् महावीर आजीविकोपासक सद्दालपुत्रसे बोले-"हे सद्दालपुत्र ! यह कुलालभाण्ड (कुंभारके बनाए हुए वर्त्तन) कहाँसे आया कैसे उत्पन्न हुआ ?" ॥ १९६ ॥

'तएणं समणे' ઇત્યાદિ (૧૯૬ થી ૧૯૯)

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રને કહ્યું: "હે સદ્દાલપુત્ર ! આ કુંભારનાં બનાવેલાં વાસણો ક્યાંથી આવ્યાં ? કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયાં ?"(૧૯૬).

उदएणं निमिज्जइ, निमिज्जित्ता छारेण य करिसेण य एगओ मीसिज्जइ, मीसिज्जित्ता चक्के आरोहिज्जइ, तओ बहवे करगा य जाव उट्टियाओ य कज्जंति ॥ १९७ ॥ तएणं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं एवं वयासी–सद्दालपुत्ता ! एस णं कोलालभंडे किं उट्ठाणेणं जाव पुरिसक्कारपरक्कमेणं कज्जंति उदाहु अणुट्ठाणेणं जाव अपुरिसक्कारपरक्कमेणं कज्जंति ? ॥१९८॥ तएणं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए समणं भगवं महावीरं एवं

छाया

करीषेण चैकतो मिश्र्यते, मिश्रयित्वा चक्रे आरोह्यते, ततो बहवः करकाश्च यावदुष्ट्रिकाश्च क्रियन्ते ॥ १९७ ॥ ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सद्दालपुत्रमाजीविकोपासकमेवमवादीत्-सद्दालपुत्र ! एतत्खलु कौलालभाण्डं किमुत्थानेन यावत्पुरुषकारपराक्रमेण क्रियते उताहो ! अनुत्थानेन यावदपुरुषकारपराक्रमेण क्रियते ? ॥१९८॥ ततः खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकः श्रमणं भगवन्तं महावीरमेव-

---

सद्दालपुत्र–" भदन्त ! यह पहले मिट्टी था । फिर इसे पानीमें भिगोया । फिर क्षार (राखोड़ी) तथा करीष (मीसन)के साथ इसे मिलाया गया । मिलाकर चाक पर चढाया गया तब करक यावत् उष्ट्रिका (बर्त्तन) बनाये जाते हैं " ॥ १९७ ॥

भगवान् महावीर–" सद्दालपुत्र ! ये बर्त्तन उत्थान यावत् पुरुषकार पराक्रमसे बनते हैं या बिना उत्थान और यावत् बिना पुरुषकार-पराके बनजाते हैं ? " ॥ १९८ ॥

સદ્દાલપુત્રે કહ્યું: " ભદન્ત ! એ પહેલાં માટીરૂપે હતાં. પછી તેને પાણીમાં ભીંજવી, પછી ક્ષાર (રાખોડી) તથા કરીષની સાથે તેને ભેળવી, પછી ચાક ઉપર ચઢાવી, એટલે કરક યાવત્ ઉષ્ટ્રિકા (વાસણ) બને છે. " (૧૯૭).

ભગવાન્ મહાવીરે કહ્યું: " સદ્દાલપુત્ર ! એ વાસણ ઉત્થાન યાવત્ પુરૂષકાર પરાક્રમથી બને છે કે ઉત્થાન વિના યાવત્ પુરૂષકાર–પરાક્રમ વિના બની જાય છે ?" (૧૯૮).

वयासी--भंते !*अणुट्ठाणेणं जाव अपुरिसक्कारपरक्कमेणं, नत्थि उट्ठाणे इ वा जाव परक्कमे इ वा नियया सव्व भावा ॥ १९९ ॥

तएणं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं एवं वयासी--सद्दालपुत्ता ! जइणं तुब्भ केइ पुरिसे ×वायाहयं वा पक्केल्लयं वा कोलालभंडं अवहरेज्जा वा विक्खिरेज्जा वा

छाया

मवादीत्-भदन्त ! अनुत्थानेन यावदपुरुषकारपराक्रमेण, नास्त्युत्थानमिति वा यावत्पराक्रम इति वा, नियताः सर्व्वभावाः ॥ १९९ ॥

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सद्दालपुत्रमाजीविकोपासकमेवमवादीत्-सद्दालपुत्र ! यदि खलु तव कोऽपि पुरुषो वाताहतं वा पक्वं वा कौलाल-

---

*टीका-अनुत्थानेनेत्यादि,-भगवन्निदर्शितोक्तकुलालभाण्डदृष्टान्तेनावगतवस्तुसारोपि निजमतखण्डन-परमताङ्गीकारयोर्दोषमवगच्छन् पुनरपि गोशालकमतं नियतिवादमेवानुमोदयति-अनुत्थानेन यावदपुरुषकारपराक्रमेणेत्यादि ॥ १९९ ॥

नियतिवादनिरासाय पुनराह-'सद्दालके'-त्यादि ।

×वाताहतम्=अपरिपक्वं किन्तु वातेन शोषितजलभागम् । अपहरेत्=चोरयेत्, विकिरेत्=विक्षिपेत्, भिन्द्यात्=स्फोटयेत्, आच्छिन्द्यात्=बलपूर्वकं हस्तादृग्-

---

सद्दालपुत्र, भगवान्के कथनका रहस्य समझगया किन्तु अपने मतके खण्डनका और परमतकी स्वीकृतिका दोष जानकर गोशालकके मत (नियतिवाद)की ही अनुमोदना करता हुआ बोला—

"भदन्त ! ये विना उत्थान और विना पुरुषकार-पराक्रमके ही बन गया है । उत्थान यावत् पुरुषकार पराक्रम तो हैं ही नहीं । सब पदार्थ नियति (होनहार)से होते हैं ॥ १९९ ॥

સદ્દાલપુત્ર ભગવાન્ના કથનનું રહસ્ય સમજી ગયો, પરંતુ પોતાના મતના ખંડનનો અને પરમતના સ્વીકારનો દોષ જાણીને ગોશાલકના મત (નિયતિવાદ)નીજ અનુમોદના કરતો બોલ્યો· "ભદન્ત ! એ ઉત્થાન વિના અને પુરૂષકાર પરાક્રમ વિના જ બની ગયાં છે. ઉત્થાન યાવત્ પુરૂષકાર પરાક્રમ તો છે જ નહિ. બધા પદાર્થો નિયતિથી જ થાય છે." (૧૯૯).

भिंदेज्जा वा अच्छिंदेज्जा वा परिट्ठवेज्जा वा अग्गिमित्ताए भारियाए सद्धिं विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरेज्जा, तस्स णं तुमं पुरिसस्स किं दंडं वत्तेज्जासि ?। (सद्दाल०–)भंते ! अहं णं तं पुरिसं आओसेज्जा वा, हणेज्जा वा, बंधेज्जा वा, महेज्जा वा, तज्जेज्जा वा, तालेज्जा वा, निच्छोडेज्जा वा, निब्भच्छेज्जा वा, अकाले चेव जीवियाओ

छाया

भाण्डमपहरेद्वा, विकिरेद्वा, भिन्याद्वा, आच्छिन्याद्वा, परिष्ठापयेद्वा, अग्निमित्रया भार्यया सार्द्धं विपुलान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरेत्, तस्य खलु त्वं पुरुषस्य किं दण्डं वर्त्तयेः ?। (सद्दालपुत्रः–) भदन्त ! अहं खलु तं पुरुषमाक्रोशयेयं वा, हन्यां वा, बध्नीयां वा, मथ्नीयां वा, तर्जयेयं वा, ताडयेयं वा निश्छोटयेयं वा, निर्भर्त्सयेयं वा, अकालएव जीविताद्व्यपरोपयेयं वा।

हीयात्, परिष्ठापयेत्=बहिरानीय त्यजेत्। भोगभोगान=कामभोगान्। वर्त्तयेः=कुर्याः। आक्रोशयेयं=शपेयम्, हन्याम्=दण्डादिभिराहतं कुर्याम्, बध्नीयाम्=रज्ज्वादिना बद्धं कुर्याम्, मथ्नीयाम्=पादाघातादिना मर्दयेयम्, तर्जयेयम्='धिक् त्वां नीच'-मित्यादिवाक्यैर्भर्त्सयेयम्, ताडयेयम्=चपेटादिना प्रहरेयम्, निश्छोटयेयम्=त्वचमपकर्षयेयं, यद्वा धनमपहरेयम्, निर्भर्त्सयेयम्=परुषवाक्यप्रयोगैः सातिशयं

'तएणं समणे' इत्यादि ॥ २०० ॥

श्रमण भगवान् महावीर बोले–"सद्दालपुत्र ! यदि कोई पुरुष हवासे सूखे हुए (कच्चे) वर्त्तनको या पके हुए को, चुराले, फेंक दे, फोड़दे, जबर्दस्ती हाथसे छुड़ाले, बाहर लाकर रखदे, अथवा तुम्हारी अग्निमित्रा भार्याके साथ मन-माने भोग भोगे तो उस पुरुषको तुम क्या दंड दोगे ?"

'तएणं समणे' ઇત્યાદિ. (૨૦૦).

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર બોલ્યાઃ "સદ્દાલપુત્ર ! જો કોઈ પુરૂષ હવાથી સુકાયલાં (કાચાં) વાસણને યા પાકેલાં વાસણને ચોરી લે, ફેંકી દે, ફોડી નાંખે, જબરદસ્તીથી હાથમાંથી છોડાવી લે, બહાર લાવીને રાખે, અથવા તમારી અગ્નિમિત્રા ભાર્યાની સાથે મનમાન્યા ભોગ ભોગવે તો એ પુરૂષને તમે કેવો દંડ દેશો ?"

ववरोवेज्जा वा। (भगवान्-) सद्दालपुत्ता! नो खलु तुब्भ केइ पुरिसे वायाहयं वा पक्केल्लयं वा कोलालभंडं अवहरइ वा जाव परिट्ठवेइ वा, अग्गिमित्ताए वा भारियाए सद्धिं विउलाइं भोग-भोगाइं भुंजमाणे विहरइ। नो वा तुमं तं पुरिसं आओसेज्जसि वा हणेज्जसि वा जाव अकाले चेव जीवियाओ ववरोवेज्जासि। जइ नत्थि उट्ठाणे इ वा जाव परक्कमे इ वा नियया सव्वभावा। अहणं

छाया

(भगवान्-) सद्दालपुत्र! नो खलु तव कोऽपि पुरुषो वाताहतं वा पक्वं वा कौलालभाण्डमपहरति वा यावत्परिष्ठापयति वा, अग्निमित्रया वा भार्यया सार्द्धं विपुलान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति। नो वा त्वं तं पुरुषमाक्रोशयसि वा हंसि वा यावदकाल एव जीविताद्व्यपरोपयसि। यदि नास्त्युत्थानमिति वा यावत्पराक्रम

धिक्कुर्याम्, जीविताद्व्यपरोपयेयम्=मारयेयम्। इत्थं भगवान् सद्दालपुत्रमुखादेव पुरुषकारपक्षं ख्यापयित्वा तन्मतं नियतिवादं निरसितुमाह-'सद्दालपुत्रे'-त्यादि। अथ=किञ्च। तर्हि=तदा-एवमुक्तरीत्या स्वयं पुरुषकारं विधित्सुः सन्नपीत्यर्थः॥२००॥

सद्दालपुत्र-"भदन्त! मैं उस पुरुषको शाप (गाली) दूं, डंडेसे मारूँ, रस्सी आदिसे बांध दूं, पैरों तले रौंद डालूं, धिक्कारूँ, थप्पड़ जमाऊँ, चमड़ा पकड़कर खींचूं या धन लूटलूं, बुरे-बुरे शब्दोंसे फटकारूँ, यहाँ तककि प्राण लेलूं।"

भगवान् सद्दालपुत्रके मुखसे ही पुरुषकारका समर्थन करा कर उसके पक्षका खण्डन करनेके लिए बोले-"सद्दालपुत्र! तुम्हारी मान्यता के अनुसार न तो कोई पुरुष हवासे सूखे हुए कच्चे या पक्के वर्त्तनको

સદ્દાલપુત્રે કહ્યું: "ભદન્ત! હું એ પુરૂષને શાપ (ગાળ) દઉં, દંડાથી મારૂં, દોરડા આદિથી બાંધું, પગતળે ચગદું, ધિક્કારૂં, થપ્પડ લગાવું, ચામડી પકડીને ખેંચું યા ધન લૂંટી લઉં, ખરાબ શબ્દોથી ફીટકારૂં, ત્યાંસુધી કે હું તેનો પ્રાણ પણ લઉં."

ભગવાન્ સદ્દાલપુત્રના મુખથી જ પુરૂષકારનું સમર્થન કરાવીને તેના પક્ષનું ખંડન કરવાને બોલ્યાઃ "સદ્દાલપુત્ર! તમારી માન્યતાને અનુસાર ન કોઇ પુરૂષ હવાથી સુકાયલાં કાચાં યા પાકાં વાસણને ચોરે છે, ન યાવત્ બહાર ફેંકે છે,

तुब्भ केइ पुरिसे वायाहयं जाव परिट्ठवेइ वा, अग्गिमित्ताए वा जाव विहरइ, तुमं वा तं पुरिसं आओसेसि वा जाव ववरोवेसि तो जं वदसि-" नत्थि उट्ठाणे इ वा जाव नियया सव्वभावा " तं ते मिच्छा ॥ २०० ॥

एत्थ णं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए संबुद्धे ॥ २०१ ॥ तएणं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए समणं भगवं महावीरं

छाया

इति वा नियताः सर्वभावाः, अथ खलु तव कोऽपि पुरुषो वाताहतं यावत्परिष्ठापयति वा, अग्निमित्रया वा यावद्विहरति, त्वं वा तं पुरुषमाक्रोशयसि वा यावद्व्यपरोपयसि तर्हि यद्वदसि-"नास्त्युत्थानमिति वा यावन्नियताः सर्वभावा"-स्तत्ते मिथ्या ॥२००॥

अत्र खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकः सम्बुद्धः ॥ २०१ ॥ ततः खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति,

---

चुराता है, न यावत् बाहर फेंकता है और न अग्निमित्रा भार्याके साथ कोई विषय भोगता है, न तुम उस पुरुषको शाप देते हो, न मारते हो, न यावत् असमयमें ही प्राण लेते हो। क्योंकि उत्थान यावत् पुरुषकार तो है ही नहीं-जो कुछ होता है अपने आप भवितव्यतासे ही हो जाता है। और यदि कोई पुरुष तुम्हारे कच्चे या पक्के बर्त्तनको चुराता फोड़ता यावत् बाहर फेंक देता है, या अग्निमित्रा भार्याके साथ विषय भोगता है, और तुम शाप देते हो यावत् मारडालते हो तो तुम्हारा यह कथन मिथ्या है कि-" उत्थान यावत् पुरुषार्थ कुछ नहीं है सब भवितव्यतासे हो जाता है ".॥ २०० ॥

અને ન અગ્નિમિત્રા ભાર્યાની સાથે કોઇ વિષય ભોગવે છે, ન તમે તે પુરૂષને શાપ દો છો, ન મારો છો, ન યાવત્ અસમયે પ્રાણ લો છો કારણકે ઉત્થાન યાવત્ પુરૂષકાર તો છેજ નહિ. જે કાંઈ થાય છે તે પોતાની મેળે ભવિતવ્યતાથી જ થાય છે. અને જો કોઇ પુરૂષ તમારાં કાચાં યા પાકાં વાસણને ચોરે ફોડે યાવત્ બહાર ફેંકી દે, યા અગ્નિમિત્રા ભાર્યાની સાથે વિષય ભોગવે, અને તમે તેને શાપ દો યાવત્ મારી નાંખો, તો તમારૂં એ કથન મિથ્યા છે કે "ઉત્થાન યાવત્ પુરૂષાર્થ કશું છેજ નહિ, બધું ભવિતવ્યતાથી જ થઈ જાય છે." (૨૦૦).

वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी–इच्छामि णं भंते ! तुब्भ अंतिए धम्मं निसामेत्तए ॥ २०२ ॥ तएणं समणे भगवं महावीरे सद्दालपुत्तस्स आजीविओवासगस्स तीसे य जाव धम्मं परिकहेइ ॥ २०३ ॥ तएणं से सद्दालपुत्ते आजीविओवासए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठ तुट्ठ जाव हियए जहा आणंदो तहा गिहिधम्मं पडिवज्जइ, नवरं एगा

छाया

वंदित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्–इच्छामि खलु भदन्त ! युष्माकमन्तिके धर्मं निशामयितुम् ॥ २०२ ॥ ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः सद्दालपुत्रस्याऽऽजीविकोपासकस्य तस्यां च यावद्धर्मं परिकथयति ॥ २०३ ॥ ततः खलु स सद्दालपुत्र आजीविकोपासकः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्ट यावद्हृदयो यथाऽऽनन्दस्तथा गृहिधर्मं प्रतिपद्यते, नवरमेका हिरण्यकोटी निधान-

---

एत्थणमित्यादि ॥ २०१–२०५ ॥

इतना वार्त्तालाप होने पर आजीविकोपासक सद्दालपुत्रको प्रतिबोध हुआ ॥ २०१ ॥ उसने श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना-नमस्कार किया और बोला–" भदन्त ! आपसे धर्मका स्वरूप सुनना चाहता हूँ ॥२०२॥ तब श्रमण भगवान् महावीरने आजीविकोपासक सद्दालपुत्रको धर्मोपदेश दिया ॥ २०३ ॥ धर्मोपदेश सुनकर सद्दालपुत्र मनमें खूब प्रसन्न हुआ और आनन्द श्रावककी तरह उसने गृहस्थ धर्मको स्वीकार किया। आनन्दसे सद्दालपुत्रमें इतना भेद समझना कि इसके एक करोड़ सोनैया

" एत्थणं " ઈત્યાદિ (૨૦૧ થી ૨૦૫)

એટલો વાર્તાલાપ થતાં આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રને પ્રતિબોધ થયો. (૨૦૧). તેણે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના નમસ્કાર કર્યાં અને કહ્યું: " ભદન્ત ! આપની પાસેથી ધર્મનું સ્વરૂપ સાંભળવા ઇચ્છું છું." (૨૦૨). એટલે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રને ધર્મોપદેશ આપ્યો. (૨૦૩). ધર્મોપદેશ સાંભળીને સદ્દાલપુત્ર મનમાં ખૂબ પ્રસન્ન થયો અને આનંદ શ્રાવકની પેઠે તેણે ગૃહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. આનંદ કરતાં સદ્દાલપુત્રમાં એટલો

हिरण्णकोडी निहाणपउत्ता, एगा हिरण्णकोडी वुड्ढिपउत्ता, एगा हिरण्णकोडी पवित्थरपउत्ता, एगे वए दसगोसाहस्सिएणं वएणं जाव समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वन्दित्ता नमंसित्ता जेणेव पोलासपुरे नयरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता पोलासपुरं नयरं मज्झं-मज्झेणं जेणेव सए गिहे जेणेव अग्गिमित्ता भारिया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अग्गिमित्तं भारियं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिए! समणे भगवं महावीरे जाव समोसढे तं गच्छाहिणं तुमं समणं भगवं महावीरं वंदाहि जाव

छाया

प्रयुक्ता, एका हिरण्यकोटी वृद्धिप्रयुक्ता, एका हिरण्यकोटी प्रविस्तरप्रयुक्ता, एको व्रजो दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन यावत् श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा येनैव पोलासपुरं नगरं तेनैवोपागच्छति, उपागत्य पोलासपुरं नगरं मध्यं-मध्येन येनैव स्वकं गृहं येनैवाग्निमित्रा भार्या तेनैवोपागच्छति, उपागत्याग्निमित्रां भार्यामेवमवादीत्-एवं खलु देवानुप्रिये! श्रमणो भगवान् महावीरो यावत्समवसृतस्तद् गच्छ खलु त्वं श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दस्व, यावत्पर्युपास्स्व,

---

खजानेमें थे, एक करोड व्यापारमें और एक करोड लेन-देनमें लगे थे। इसके दस हजार गायोंका एक गोकुल था। यावत् सद्दालपुत्रने श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना-नमस्कार किया और पोलासपुर नगरकी ओर चला गया। आकर नगरके बाचों-बीच होता हुआ जहां अपना घर था, जहां अग्निमित्रा भार्या थी वहां आया। आकर अग्निमित्रा भार्यासे कहने लगा-"हे देवानुप्रिये! श्रमण भगवान् महावीर पधारे हैं,

---

તદ્ધૃવત સમજવો કે તેની પાસે એક કરોડ સોનૈયા ખજાનામાં હતા, એક કરોડ વેપારમાં અને એક કરોડ લેણદેણમાં રોકાયલા હતા. તેની પાસે દસ હજાર ગોવર્ગીય પશુઓનું એક ગોકુળ હતું યાવત્ સદ્દાલપુત્રે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના-નમસ્કાર કર્યા, અને પોલાસપુર નગરની તરફ તે ચાલ્યો ગયો. નગરની વચ્ચોવચ્ચ થઈને જ્યાં પોતાનું ઘર હતું, જ્યાં અગ્નિમિત્રા ભાર્યા હતી, ત્યાં તે આવ્યો, અને અગ્નિમિત્રાને કહેવા લાગ્યો: "હે દેવાનુપ્રિયે! શ્રમણ

पज्जुवासाहि, समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए पंचाणुवइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जाहि ॥ २०४ ॥ तएणं सा अग्गिमित्ता भारिया सद्दालपुत्तस्स समणोवासगस्स 'तहत्ति' एयमट्ठं विणएण पडिसुणेइ ॥ २०५ ॥

तएणं से सद्दालपुत्ते समणोवासए कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! लहुकरणजुत्तजोइयसमखुरवालिहाणसमलिहियसिंगएहिं जंबूणया-

छाया

श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं गृहिधर्मं प्रतिपद्यस्व ॥ २०४ ॥ ततः खलु साऽग्निमित्रा भार्या सद्दालपुत्रस्य श्रमणोपासकस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिशृणोति ॥ २०५ ॥

ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासकः कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वैवमवादीत्–क्षिप्रमेव भो देवानुप्रियाः ? लघुकरणयुक्तयौगिकसमखुर-

टीका निगदसिद्धैव ॥ २०१–२०५ ॥

टीका—लहुवेति-लघुकरणं=क्षिप्रक्रिया-गमनकौशलमिति यावत्, तेन युक्तौ च तौ यौगिकौ=खुरविषाणादिप्रशस्तयोग (लक्षण) संपन्नाविति लघुकरणयुक्तयौगिकौ, तथा समाः=सदृशाः खुराः, वालधाने=पुच्छौ च ययोस्तौ समखुरवालधानौ, समं=तुल्यरूपं यथास्यात्तथा लिखिते=नानावर्णचित्रिते शृङ्गे ययोस्तौ समलिखितशृङ्गकौ-

अतः तुम जाओ, श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना-नमस्कार करो यावत् उनकी पर्युपासना करो, और उनसे पांच अणुव्रत तथा सात शिक्षाव्रत, इस तरह बारह प्रकारका गृहस्थ धर्म स्वीकार करो" ॥२०४॥ अग्निमित्रा ने सद्दालपुत्रके कथनको 'तथेति' (ठीक है) कह कर विनय-पूर्वक स्वीकार किया ॥ २०५ ॥

ભગવાન્ મહાવીર પધાર્યા છે, માટે તમે જાઓ, શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના નમસ્કાર કરો યાવત્ તેમની પર્યુપાસના કરો, અને તેમની પાસેથી પાંચ અણુવ્રત તથા સાત શિક્ષાવ્રત, એ રીતે બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકારો." (૨૦૪). અગ્નિમિત્રાએ સદ્દાલપુત્રના કથનને 'તથેતિ' (બરાબર છે) એમ કહીને વિનયપૂર્વક સ્વીકાર્યું. (૨૦૫).

मयकलावजोत्तपइविसिट्ठएहिं रययामयघंटसुत्तरज्जुगवरकंचण-खइयनत्थापग्गहोगहियएहिं नीलुप्पलकयामेलएहिं पवरगोण-

छाया.

वालधानसमलिखितशृङ्गकाभ्यां जाम्बूनदमयकलापयोक्त्रप्रतिविशिष्टाभ्यां रजतमय-घण्टसूत्ररज्जुकवरकाञ्चनखचितनस्तप्रग्रहावगृहीतकाभ्यां नीलोत्पलकृताऽऽपीडकाभ्यां

समखुरवालधानौ च तौ समलिखितशृङ्गकाविति समखुरवालधानसमलिखितशृङ्गकौ, लघुकरणे युक्तयौगिकौ च तौ समखुरवालधानसमलिखितशृङ्गकाविति लघुकरण-युक्तयौगिकसमखुरवालधानसमलिखितशृङ्गकौ ताभ्याम् । जाम्बूनदेति-जाम्बूनदं=सुवर्णं तन्मयौ=तत्प्रचुरौ यौ कलापौ=कण्ठाभरणे, योक्त्रे=युगकण्ठबन्धनरज्जू च, तैः प्रतिविशिष्टौ=संयुक्तौ सुशोभितौ वा ताभ्याम् । रजतेति-रजतमय्यौ=रूप्यनिर्मिते घण्टे ययोस्तौ-रजतमयघण्टौ, सूत्ररज्जुके=कार्पासनिर्मिते त्रिगुणिते सूक्ष्माकारे च ते वरकाञ्चनखचिते=श्रेष्ठसुवर्णसम्मिलिते नस्ते=नासारज्जू इति सूत्ररज्जुक-वरकाञ्चनखचितनस्ते तयोः प्रग्रहः=रश्मिस्तेन तद्ग्रहणपूर्वकमित्यर्थः, अवगृहीतकौ =अवगृहीतौ=अवष्टम्भितौ वाहकैरित्यर्थादिति सूत्ररज्जुकवरकाञ्चनखचितनस्त-प्रग्रहावगृहीतकौ, रजतमयघण्टौ च तौ सूत्ररज्जुकवरकाञ्चनखचितनस्तप्रग्रहावगृही-तकाविति रजतमयघण्टसूत्ररज्जुकवरकाञ्चनखचितनस्तप्रग्रहावगृहीतकौ ताभ्याम् । नीलेति-नीलोत्पलानि=नीलकमलानि तैः कृतः=सम्पादितः आपीडः=शेखरः (मस्तकाभरणं) ययोस्ताभ्याम् । प्रवरेति-प्रवरौ=श्रेष्ठौ च तौ गोयुवानौ-प्रवर-

---

'तएणं से' इत्यादि ॥ २०६-२०८ ॥

तदनन्तर सद्दालपुत्र श्रावकने अपने कौटुम्बिक पुरुषों (सेवकों) को बुलाया और कहा-" हे देवानुप्रिय ! तेज चलनेवाले समान खुर और पूंछवाले एक ही रंगके, तरह-तरहके रंगोंसे रंगे हुए सींगवाले, कंठके सोनेके (सुनहरी) गहनों और सोनेके जोतोंसे युक्त, चाँदीके घंट पहने

'तएणं से' ઇત્યાદિ. (૨૦૬ થી ૨૦૮)

પછી સદ્દાલપુત્ર શ્રાવકે પોતાના કુટુંબી પુરૂષો (સેવકો) ને બોલાવ્યા અને કહ્યું: "હે દેવાનુપ્રિય ! ઉતાવળે ચાલનારા, સમાન ખરીઓ અને પૂંછડા-વાળા, એકજ રંગના, ભાત ભાતના રંગોથી રંગેલાં શીંગડાંવાળા, ગળામાં સોનાનાં (સોનેરી) ઘરેણાં તથા સોનાનાં જોતરથી યુક્ત, ચાંદીની ઘંટડીઓ

जुवाणएहिं नाणामणिकणगघंटियाजालपरिगयं, सुजायजुगजुत्त-उज्जुगपसत्थसुविरइयनिम्मियं पवरलक्खणोववेयं जुत्तामेव धम्मियं जाणप्पवरं उवट्ठवेह, उवट्ठवित्ता मम अयमाणत्तियं

छाया.

प्रवरगोयुवाभ्यां नानामणिकनकघण्टिकाजालपरिगतं, सुजातयुगयुक्तर्जुक-प्रशस्तसुविरचितनिर्मितं प्रवरलक्षणोपेतं युक्तमेव धार्मिकं यानप्रवरमुपस्थापय,

---

गोयुवानौ ताभ्याम्, युक्तमेव=सम्बद्धमेवेत्यग्रेतनेन सम्बन्धः। नानेति-नाना=बहु-विधानां मणीनां, कनकानां=सुवर्णानां च घण्टिकाः किङ्किण्यस्तासां जालेन=समूहेन परिगतं=व्याप्तम्। सुजातेति-सुजातं=सुन्दरदारुसम्भवं युगं 'जूआ' इति लोकप्रतीतं युक्तं=समीचीनम्, ऋजुकं=सरलं, प्रशस्तम्=उत्तमं, सुविरचितं=सुघटितं, निर्मितं= निवेशितं यस्मिँस्तत्। प्रवरेति-प्रवराणि=श्रेष्ठानि यानि लक्षणानि तैरुपेतं=सहितम्। ('युक्तमेवे'-त्यस्य तु 'प्रवरगोयुवभ्या' मित्यनेनैव सम्बन्ध इत्युक्तं, 'जुत्तामेव' इति पाठः 'पवरगोणजुवाणएहिं' इत्यनन्तरमेवाऽऽसीत्, प्रमादपारम्पर्येण तु 'पवरलक्खणोववेयं' इत्यस्यानन्तरमुपलभ्यत इति मे प्रतिभाति)। धार्मिकं=

हुए, जिनकी नाकमें सोना मिली हुई सूतकी पतलीसी रस्सी पड़ी है, वह रस्सी पकड़कर चलानेवालों सहित, नीलकमलसे बनाए हुए आपीड़ (मस्तकके गहने)से युक्त दो बैल जिसमें जुते हों, और जो अनेक प्रकारकी मणियों तथा सुवर्णकी बहुतसी घंटियोंसे युक्त हो, जिसका जूआ बढ़िया लकडीका बना हुआ, एकदम सीधा, उत्तम और अच्छी बनावटवाला हो, जो उत्तमोत्तम लक्षणोंसे सहित हो, ऐसा एक धार्मिक श्रेष्ठ रथ हाजिर करो। हाजिर करके मेरी यह आज्ञा मुझे वापस करो

પહેરેલાં, જેના નાકમાં સોનેરી સૂતરની પાતળી નથ હોય, એ નથ પકડીને ચલાવનારાઓ સહિત, નીલકમળથી બનાવેલા આપીડ (મસ્તકનાં ઘરેણાં)થી યુક્ત બે બળદ જેમાં જોડેલા હોય, અને જે અનેક પ્રકારના મણિઓ તથા સુવર્ણની અનેક ઘંટડીઓથી યુક્ત હોય, જેનું ધૂસરૂં ઉત્તમ લાકડાનું બનાવેલું હોય, એકદમ સીધો, ઉત્તમ અને સારી બનાવટવાળો હોય, જે ઉત્તમોત્તમ લક્ષણોથી સહિત હોય, એવો એક ધાર્મિક શ્રેષ્ઠ રથ હાજર કરો, અને હાજર કરીને મને ખબર આપો" (૨૦૧). સેવકોએ એ પ્રમાણે કર્યું

पच्चप्पिणह ॥ २०६ ॥ तएणं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पच्चप्पिणंति ॥२०७॥ तएणं सा अग्गिमित्ता भारिया ण्हाया जाव पायच्छित्ता सुद्धप्पावेसाइं जाव अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा चेडियाचक्कवालपरिकिण्णा धम्मियं जाणप्पवरं दुरुहइ, दुरुहित्ता पोलासपुरं नगरं मज्झं-मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव सहस्संबवणे

छाया

उपस्थाप्य ममैतामाज्ञप्तिकां प्रत्यर्पयत ॥ २०६ ॥ ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषा यावत्प्रत्यर्पयन्ति ॥ २०७ ॥ ततः खलु साऽग्निमित्रा भार्या स्नाता यावत्प्रायश्चित्ता शुद्धप्रवेश्यानि (शुद्धात्मवेष्याणि) यावदल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीरा चेटिकाचक्रवालपरिकीर्णा धार्मिकं यानप्रवरं दूरोहति, दूरुह्य पोलासपुरं नगरं मध्यं-मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य येनैव सहस्राम्रवणमुद्यानं तेनैवोपागच्छति,

---

धर्मः=प्रयोजनं यस्य तत्, यानप्रवरं=यानेषु प्रवरं=श्रेष्ठम् । स्नाता=कृतस्नाना, यावदिति-अत्र ' कयबलिकम्माकयकोउयमंगलपायच्छित्ता ' इति 'जाव'-शब्दग्राह्यास्तद्व्याख्या छाया चैवम्-कृतं=सम्पादितं बलिकर्म=नैत्यिकं यथाशक्ति

॥ २०६ ॥ सेवकोंने ऐसा ही किया और आज्ञा वापस की ॥ २०७ ॥ तब अग्निमित्रा भार्याने स्नान किया, बलिकर्म (नैत्यिक कर्म) किया अर्थात् पामर प्राणियोंको यथाशक्ति अन्न-दान किया, तथा कज्जल तिलक आदि कौतुक, और दुःस्वप्नादिका नाशक होनेसे प्रायश्चित्तस्वरूप-दधि अक्षत चन्दन कुंकुम आदि मंगल किया, शुद्ध उत्तम वस्त्र धारण किए और थोड़े भारवाले बहुमूल्य अलंकारोंसे शरीरको अलङ्कृत किया, फिर दासियोंके समूहसे घिरी हुई अग्निमित्रा रथ पर सवार हुई । सवार

અને ખબર આપી. (૨૦૭). પછી અગ્નિમિત્રા ભાર્યાએ સ્નાન કર્યું, બલિકર્મ (નૈત્યિક કર્મ) કર્યું, અર્થાત્ પામર પ્રાણીઓને યથાશક્તિ અન્નદાન આપ્યું, તથા કાજલ તિલક આદિ કૌતુક અને દુઃસ્વપ્નાદિના નાશક હોઇને પ્રાયશ્ચિત્ત-સ્વરૂપ દધિઅક્ષત ચંદનકુંકુમ આદિ મંગલ કર્યું, શુદ્ધ ઉત્તમ વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં, થોડા ભારવાળાં મૂલ્યવાન્ અલંકારોથી શરીરને અલંકૃત કર્યું, પછી દાસીઓના સમૂહથી વીંટળાઇને અગ્નિમિત્રા રથ પર સવાર થઈ. તે એવી રીતે પોલાસપુર

उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता धम्मियाओ जाणप्पवराओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहित्ता चेडियाचक्कवालपरिवुडा जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो जाव वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने नाइदूरे जाव पंजलिउडा ठिइया चेव पज्जुवासइ ॥ २०८ ॥

छाया

उपागत्य धार्मिकाद् यानप्रवरात् प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य चेटिकाचक्रवालपरिवृता येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य त्रिःकृत्वो यावद्वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे यावत्प्राञ्जलिपुटा स्थितैव पर्युपास्ते ॥ २०८ ॥

प्राणिभ्योऽन्नदानं यया सा कृतबलिकर्म्मा।" दृश्यते ह्यद्यापि मिथिलावङ्गादिप्रान्तेषु निष्ठावन्तो ब्राह्मण-क्षत्रिय-वैश्याः प्रत्यहं स्नात्वा 'देवा मनुष्याः पशवो वयांसि' इत्यादिवाक्यैर्देवमनुष्यश्वकाकादीनुद्दिश्याऽऽमतण्डुलादिप्रदानं कुर्वन्तो यद् बलिकर्मनाम्नैव तत्र तत्र सुव्यक्तमित्येवं सत्यपि 'बलिकर्म'-त्यस्य 'स्वगृहदेवतानां पूजन'-मिति व्याख्यानं कीदृगसारमित्यत्र निष्पक्षविचक्षणा एव साक्षिणः, बलिशब्दस्य हि-"भागधेयः करो बलि"-रित्यादिकोषादिभ्योऽपि भाग एवार्थ आयाति न तु पूजेति।" कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ता=कृतं=सम्पादितं कौतुकं=मषीकज्जलतिलकादि मङ्गलं=दध्यक्षतचन्दनकुङ्कुमादि, प्रायश्चित्तं-दुःस्वप्नादिनाशकत्वात्प्रायश्चित्तरूपतया यया सा ॥ २०६-२०८ ॥

होकर पोलासपुर नगरके बीचमें होकर निकली और सहस्राम्रवन उद्यान पहुँची। वहाँ पहुँचकर रथसे उतरी और दासियोंसे घिरी हुई श्रमण भगवान् महावीरके समीप आई। आकर श्रमण भगवान् महावीरको तीन प्रदक्षिणा करके वन्दना-नमस्कार किया, और न बहुत दूर न बहुत पास-यथायोग्य स्थान पर हाथ जोड़कर खड़ी-खड़ी पर्युपासना करने लगी॥

નગરની વચ્ચે થઇને નીકળી અને સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાને પહોંચી. તે ત્યાં રથમાંથી નીચે ઊતરી અને દાસીઓથી વીંટળાઇને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની સમીપે આવી, શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને વંદના નમસ્કાર કર્યા, અને ન બહુ દૂર તથા ન બહુ નજીક એમ યથાયોગ્ય સ્થાને હાથ જોડીને ઊભી ઊભી પર્યુંપાસના કરવા લાગી.

मूलम्—तएणं समणे भगवं महावीरे अग्गिमित्ताए तीसे य जाव धम्मं कहेइ ॥२०९॥ तएणं सा अग्गिमित्ता भारिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा समणं

छाया—ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽग्निमित्रायै तस्यां च यावद् धर्मं कथयति ॥ २०९ ॥ ततः खलु सा अग्निमित्रा भार्या श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्टा श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति,

---

मिथिला तथा बंगाल आदि प्रान्तोंमें निष्ठावान् ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, प्रतिदिन स्नान करके "देवा मनुष्याः पशवो वयांसि" इत्यादि वाक्य बोलकर, देव मनुष्य पशुपक्षी आदिके लिए कच्चे चावलोंका दान करते हुए अब तक देखे जाते हैं। उसे उन प्रान्तोंमें 'बलिकर्म' ही कहते हैं। ऐसा होने पर भी बलिकर्मका अर्थ 'गृहदेवताकी पूजा करना' कहना कितना निस्सार है, इस विषयमें निष्पक्ष विद्वान् ही साक्षी हैं। "भागधेयः करो बलिः" इत्यादि कोष आदिसे 'बलि'का अर्थ 'भाग' ही सिद्ध होता है, न कि देवपूजा ॥ २०८ ॥

'तएणं समणे' इत्यादि ॥ २०९-२१४ ॥

श्रमण भगवान् महावीरने उस बड़ी परिषद्में अग्निमित्राको धर्मका उपदेश दिया ॥ २०९ ॥ अग्निमित्राने श्रमण भगवान् महावीरसे धर्मोपदेश सुनकर हृष्ट-तुष्ट होकर उन्हें वन्दना की, नमस्कार किया, और

મિથિલા તથા બંગાળ આદિ પ્રાન્તોમાં નિષ્ઠાવાન્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય પ્રતિદિન સ્નાન કરીને "देवा मनुष्याः पशवो वयांसि" ઇત્યાદિ વાક્ય બોલી, દેવ મનુષ્ય પશુ પક્ષી આદિને માટે કાચા ચોખાનું દાન કરતા હજી પણ જોવામાં આવે છે. તેને એ પ્રાન્તોમાં 'બલિકર્મ'જ કહેવામાં આવે છે. એમ હોવા છતાં પણ બલિકર્મનો અર્થ "ગૃહદેવતાની પૂજા કરવી" એમ કહેવો એ કેટલું નિસ્સાર છે, એ વિષે નિષ્પક્ષ વિદ્વાન જ સાક્ષી છે. "भागधेयः करो बलिः" ઇત્યાદિ કોષ આદિથી 'બલિ'નો અર્થ 'ભાગ'જ સિદ્ધ થાય છે, દેવપૂજા નહિ. (૨૦૮).

'तएणं समणे' ઇત્યાદિ. (૨૦૯ થી ૨૧૪).

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે એ મોટી પરિષદમાં અગ્નિમિત્રાને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. (૨૦૯) અગ્નિમિત્રા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પાસેથી ધર્મોપદેશ સાંભળીને હૃષ્ટતુષ્ટ થઇ. તે વંદન-નમસ્કાર કરીને કહેવા લાગી. "ભદન્ત!

भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी–सद्दहामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं जाव से जहेयं तुब्भे वयह । जहा णं देवाणुप्पियाणं अंतिए बहवे उग्गा भोगा जाव पव्वइया, नो खलु अहं तहा संचाएमि देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडा भवित्ता जाव अहं णं देवाणुप्पियाणं अंतिए पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिस्सामि । अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह ॥ २१० ॥ तएणं सा अग्गिमित्ता भारिया समणस्स

छाया

वन्दित्वा नमस्यित्वैवमवादीत्–श्रद्दधामि खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थ्यं प्रवचनं यावत् तद् यथैतद् यूयं वदथ । यथा खलु देवानुप्रियाणामन्तिके बहव उग्रा भोगा यावत्प्रव्रजिताः, नो खल्वहं तथा शक्नोमि देवानुप्रियाणामन्तिके मुण्डा भूत्वा यावद् अहं खलु देवानुप्रियाणामन्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं गृहिधर्मं प्रतिपत्स्ये । यथासुखं देवानुप्रिये ! मा प्रतिबन्धं कुरुत ॥ २१० ॥ ततः खलु

वन्दना-नमस्कार करके कहने लगी–" भदन्त ! मैं निर्ग्रन्थ प्रवचन पर श्रद्धान करती हूँ यावत् आप जो कहते हैं वह यथार्थ है । जैसे आप देवानुप्रियके पास बहुतसे उग्रवंशी, भोगवंशी यावत् दीक्षा ग्रहण कर चुके हैं, उस प्रकार आप देवानुप्रियके पास मुण्डित होकर दीक्षा लेनेकी मुझमें शक्ति नहीं है, अतः मैं आप देवानुप्रियके समीप पाँच-अणुव्रत तथा सात शिक्षाव्रत-इस प्रकार बारह प्रकारका गृहस्थ धर्म स्वीकार करती हूँ । " भगवान्–" हे देवानुप्रिये ! जैसी इच्छा हो करो उसमें विलम्ब न करो " ॥ २१० ॥ अग्निमित्राने पाँच अणुव्रत और सात

હું નિર્ગ્રંથ પ્રવચન પર શ્રદ્ધાન કરૂં છું યાવત્ આપ જે કહો છો તે યથાર્થ છે. આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે ઘણા ઉગ્રવંશી, ભોગવંશી યાવત્ દીક્ષા ગ્રહણ કરી ચૂકયા છે, એ પ્રમાણે આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે મુંડિત થઇને દીક્ષા લેવાની મારામાં શક્તિ નથી; એટલે હું આપ દેવાનુપ્રિયની સમીપે પાંચ અણુવ્રત તથા સાત શિક્ષાવ્રત–એ પ્રમાણે બાર પ્રકારનો ગૃહસ્થ ધર્મ સ્વીકારૂં છું." ભગવાને કહ્યું: "હે દેવાનુપ્રિયે ! જેવી ઇચ્છા હોય તેમ કરો, તેમાં વિલંબ ન કરો." (૨૧૦) અગ્નિમિત્રાએ પાંચ અણુવ્રત અને સાત શિક્ષાવ્રત, એમ બાર પ્રકારનો

भगवओ महावीरस्स अंतिए पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं सावगधम्मं पडिवज्जइ, पडिवज्जित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता तमेव धाम्मियं जाणप्पवरं दुरुहइ, दुरुहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया ॥ २११ ॥ तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ पोलासपुराओ सहस्संबवणाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयाविहारं विहरइ ॥ २१२ ॥ तएणं से सद्दालपुत्ते समणोवासए अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ ॥ २१३ ॥ तएणं से गोसाले मंखलिपुत्ते इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे–" एवं खलु सद्दालपुत्ते आजीविय-

छाया–साऽग्निमित्रा भार्या श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं श्रावकधर्मं प्रतिपद्यते। प्रतिपद्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा तदेव धार्मिकं यानप्रवरं दूरोहति, दूरुह्य यामेव दिशं प्रादुर्भूता तामेव दिशं प्रतिगता ॥ २११ ॥ ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचित्पोलासपुरात्सहस्राम्रवणात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहारं विहरति ॥ २१२ ॥ ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासकोऽभिगतजीवाजीवो यावद्विहरति ॥ २१३ ॥ ततः खलु स गोशालो मङ्खलिपुत्रोऽस्यां कथायां लब्धार्थः सन्–" एवं खलु सद्दालपुत्र आजीविकसमयं वमित्वा श्रमणानां निर्ग्रन्थानां दृष्टिं

शिक्षाव्रत, ऐसे बारह प्रकारका गृहस्थ-धर्म स्वीकार किया। श्रमण भगवान् महावीरको वन्दना की नमस्कार किया और उसी धार्मिक रथ पर सवार हुई। सवार होकर जहाँसे आई थी वहीं लौट गई ॥ २११ ॥ इसके अनन्तर किसी समय, श्रमण भगवान् महावीर पोलासपुरके सहस्राम्रवन उद्यानसे निकले और बाहर देशो-देश विहार करने लगे ॥ २१२ ॥ और श्रमणोपासक सद्दालपुत्र-जीव अजीवका जानकार यावत् विचरता है॥

ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો. શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના નમસ્કાર કરીને તે પેલા ધાર્મિક રથમાં બેઠી અને જ્યાંથી આવી હતી ત્યાં પાછી ફરી. (૨૧૧). ત્યારપછી કોઈ સમયે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પોલાસપુરના સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાનથી નીકળ્યા અને બહાર દેશોદેશ વિહાર કરવા લાગ્યા. (૨૧૨). અને શ્રમણોપાસક સદ્દાલપુત્ર જીવ અજીવનો જાણકાર યાવત્ વિચરવા લાગ્યો.(૨૧૩).

समयं वमित्ता समणाणं निग्गंथाणं दिट्ठिं पडिवन्ने तं गच्छामि णं सद्दालपुत्तं आजीविओवासयं समणाणं निग्गंथाणं दिट्ठिं वामेत्ता पुणरवि आजीवियदिट्ठिं गेण्हावित्तए"-त्ति कट्टु एवं संपेहेइ, संपेहित्ता आजीवियसंघसंपरिवुडे जेणेव पोलासपुरे नयरे जेणेव आजीवियसभा तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता आजीवियसभाए भंडगनिक्खेवं करेइ, करित्ता कइवएहिं आजीविएहिं सद्धिं जेणेव सद्दालपुत्ते समणोवासए तेणेव उवागच्छइ ॥ २१४ ॥

छाया-प्रतिपन्नस्तद् गच्छामि खलु सद्दालपुत्रमाजीविकोपासकं श्रमणानां निर्ग्रन्थानां दृष्टिं वामयित्वा पुनरप्याजीविकदृष्टिं ग्राहयितुम्।" इतिकृत्वा, एवं सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्याऽऽजीविकसङ्घसंपरिवृतो येनैव पोलासपुरं नगरं येनैवाऽऽजीविकसभा तेनैवोपागच्छति, उपागत्याऽऽजीविकसभायां भाण्डकनिक्षेपं करोति, कृत्वा कतिपयैराजीविकैः सार्द्धं येनैव सद्दालपुत्रः श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति ॥ २१४ ॥

टीका छायास्पष्टैव ॥ २०९-२१४ ॥

जब मंखलिपुत्र गोशालने यह वृत्तान्त सुना कि सद्दालपुत्रने आजीविक मतको त्यागकर निर्ग्रन्थ श्रमणका मत अंगीकार करलिया है, तो उसने सोचा-" मैं जाऊँ और आजीविकोपासक सद्दालपुत्रको निर्ग्रन्थ श्रमणके मतका त्याग कराकर फिर आजीविक मतका अनुयायी बनाऊँ।" ऐसा विचार कर वह आजीविक संघसे घिरा हुआ, पोलासपुरमें जहां आजीविक सभा थी वहां आया। वहां आकर आजीविक सभामें अपने भाण्ड-उपकरण रखदिये और कुछ आजीविकोंके साथ सद्दालपुत्र श्रावकके पास आया ॥ २१४ ॥

જ્યારે મંખલિપુત્ર ગોશાલકે એ વૃત્તાંત સાંભળ્યો કે સદ્દાલપુત્રે આજીવિક મતનો ત્યાગ કરીને નિર્ગ્રન્થ શ્રમણનો મત અંગીકાર કરી લીધો છે, ત્યારે તેણે વિચાર્યું: " હું જઉં અને આજીવિકોપાસક સદ્દાલપુત્રને નિર્ગ્રન્થ શ્રમણનો મત છોડાવીને પાછો આજીવિક મતનો અનુયાયી બનાવું." એમ વિચારીને તે આજીવિક સંઘથી વિંટળાઈ, પોલાસપુરમાં જ્યાં આજીવિક સભા હતી ત્યાં આવ્યો. તેણે આજીવિક સભામાં પોતાનાં પાત્ર-ઉપકરણાદિ મૂક્યાં અને કેટલાક આજીવિકોની સાથે તે સદ્દાલપુત્રની પાસે આવ્યો. (૨૧૪).

मूलम्-तएणं से सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसालं मंखलिपुत्तं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता नो आढाइ नो परिजाणइ, अणाढाय-माणे अपरियाणमाणे तुसिणीए संचिट्ठइ ॥ २१५ ॥ तएणं से गोसाले मंखलिपुत्ते सद्दालपुत्तेणं समणोवासएणं अणाढाइज्जमाणे अपरि-याणिज्जमाणे पीढफलगसेज्जासंथारट्ठाए समणस्स भगवओ महा-वीरस्स गुणकित्तणं करेमाणे सद्दालपुत्तं समणोवासयं एवं वयासी-आगएणं देवाणुप्पिया! इहं महामाहणे ? ॥ २१६ ॥ तएणं से

छाया—ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासको गोशालं मङ्खलिपुत्रमेजमानं पश्यति, दृष्ट्वा नो आद्रियते नो परिजानाति। अनाद्रियमाणोऽपरिजानन् तूष्णीकं संतिष्ठति ॥ २१५ ॥ ततः खलु स गोशालो मङ्खलिपुत्रः सद्दालपुत्रेण श्रमणोपासके-नानाद्रियमाणोऽपरिज्ञायमानः पीठफलकशय्यासंस्तारार्थाय श्रमणस्य भगवतो महा-वीरस्य गुणकीर्त्तनं कुर्वाणः सद्दालपुत्रं श्रमणोपासकमेवमवादीत्—आगतः खलु देवानुप्रिय! इह महामाहनः ?॥ २१६ ॥ ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासको

'तएणं से' इत्यादि ॥ २१५-२१८ ॥

सद्दालपुत्र श्रावकने मंखलिपुत्र गोशालको आते देखा। देखकर उसने न आदर किया न परिज्ञान ही किया-चुप-चाप बैठा रहा ॥२१५॥ जब गोशालने देखा कि न यह आदर करता है, न परिज्ञान करता है तो पीठ, फलक, शय्या और संथारे प्राप्त करनेके लिए श्रमण भगवान् महावीरके गुणोंका बखान करता हुआ कहने लगा—

गोशाल-"देवानुप्रिय! यहां क्या महामाहन पधारे थे" ॥२१६॥

'तएणं से' ઈત્યાદિ. (૨૧૫ થી ૨૧૮).

સદ્દાલપુત્ર શ્રાવકે મંખલિપુત્ર ગોશાલને આવતો જોયો. જોઈને તેણે તેનો આદર ન કર્યો કે પરિજ્ઞાન પણ ન કર્યું-ચૂપચાપ બેસી રહ્યો. (૨૧૫). જ્યારે ગોશાલે જોયું કે તે મારો આદર કરતો નથી કે પરિજ્ઞાન પણ કરતો નથી, એટલે પીઠ, ફલક, શય્યા અને સંથારો પ્રાપ્ત કરવાને માટે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરના ગુણોનાં વખાણ કરતાં તે કહેવા લાગ્યોઃ—

ગોશાલ—"દેવાનુપ્રિય! અહીં શું મહામાહન પધાર્યા હતા?" (૨૧૬).

सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी–के णं देवाणुप्पिया ! महामाहणे ? ॥ २१७ ॥ तएणं से गोसाले मंखलिपुत्ते सद्दालपुत्तं समणोवासयं एवं वयासी–समणे भगवं महावीरे महामाहणे । से केणट्ठेणं देवाणुप्पिया ! एवं वुच्चइ समणे भगवं महावीरे महामाहणे ? । एवं खलु सद्दालपुत्ता ! समणे भगवं महावीरे महामाहणे उप्पन्नणाणदंसणधरे जाव महिय–पूइए जाव तच्चकम्मसंपयासंपउत्ते से तेणट्ठेणं देवाणुप्पिया ! एवं वुच्चइ समणे

छाया

गोशालं मङ्खलिपुत्रमेवमवादीत्–कः खलु देवानुप्रिय ! महामाहनः ॥ २१७ ॥ ततः खलु स गोशालो मङ्खलिपुत्रः सद्दालपुत्रं श्रमणोपासकमेवमवादीत्–श्रमणो भगवान् महावीरो महामाहनः । तत्केनार्थेन देवानुप्रिय ! एवमुच्यते श्रमणो भगवान् महावीरो महामाहनः ? । एवं खलु सद्दालपुत्र ! श्रमणो भगवान् महावीरो महामाहन उत्पन्नज्ञानदर्शनधरो यावन्महितपूजितो यावत्तथ्यकर्मसम्पदासम्प्रयुक्तः, तत्तेनार्थेन

सद्दालपुत्र–“ देवानुप्रिय ! आप किस महामाहनके लिए पूछ रहे हो ? ” ॥ २१७ ॥

गोशाल–“ श्रमण भगवान् महावीर महामाहन ” ।

सद्दालपुत्र–“ देवानुप्रिय ! आप श्रमण भगवान् महावीरको किस अभिप्रायसे महामाहन कहते हैं ? ” ।

गोशाल–“ सद्दालपुत्र ! श्रमण भगवान् महावीर, महामाहन हैं, केवलज्ञान केवल दर्शनके धारी यावत् महित-पूजित यावत् सत्फलप्रदान करनेवाले कर्त्तव्यरूपी सम्पत्तिसे युक्त हैं । इसी अभिप्रायसे मैं कहता

સદ્દાલપુત્ર—“ દેવાનુપ્રિય ! આપ કયા મહામાહનના સંબંધમાં પૂછી રહ્યા છો ? ” (૨૧૭).

ગોશાલ—“ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહામાહન. ”

સદ્દાલપુત્ર—“ દેવાનુપ્રિય ! આપ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને કેવા અભિપ્રાયે કરીને મહામાહન કહો છો ? ”

ગોશાલ—“ સદ્દાલપુત્ર ! શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહામાહન છે, કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શનના ધારક યાવત્ મહિત–પૂજિત યાવત્ સત્ફલ પ્રદાન કરનારા કર્તવ્યરૂપી સંપત્તિથી યુક્ત છે. એ અભિપ્રાયે કરીને હું કહું છું કે શ્રમણ

भगवं महावीरे महामाहणे । आगए णं देवाणुप्पिया ! इहं महा-गोवे ? । केणं देवाणुप्पिया ! महागोवे ? । समणे भगवं महावीरे महागोवे । से *केणट्ठेणं देवाणुप्पिया ! जाव महागोवे ? एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे संसाराडवीए बहवे जीवे नस्समाणे विणस्समाणे खज्जमाणे छिज्जमाणे भिज्जमाणे लुप्पमाणे

छाया

देवानुप्रिय ! एवमुच्यते श्रमणो भगवान् महावीरो महामाहनः । आगतः खलु देवानुप्रिय ! इह महागोपः ? । कः खलु देवानुप्रिय ! महागोपः ? । श्रमणो भगवान् महावीरो महागोपः । तत्केनार्थेन देवानुप्रिय ! यावन्महागोपः ? । एवं खलु देवानुप्रिय ! श्रमणो भगवान् महावीरः संसाराटव्यां बहून् जीवान् नश्यतो विनश्यतः खाद्यमानान् छिद्यमानान् भिद्यमानान् लुप्यमानान् विलुप्यमानान्

*टीका—केनार्थेन=केनाभिप्रायेण महागोप इति, गाः पाति=रक्षतीति गोपायतीति वा गोपः, महाँश्चासौ गोपो महागोपः—इतरेभ्यो गोपालकेभ्योऽतिविशिष्टत्वात् । एतदेव वैशिष्ट्यं रूपकमुखेन बध्नाति—'एवं खल्वि'-त्यादि, संसाराटव्यां=संसार-रूपा याऽटवी=महावनं तस्यां, नश्यतः=कषायग्राहग्रस्ततया प्रवचनमार्गात्प्रच्यवतः,

हूं कि श्रमण भगवान् महावीर महामाहन हैं"। "देवानुप्रिय ! क्या महागोप (गायों अर्थात् प्राणियोंके रक्षकोंमें सबसे बड़े) आये थे ?"।

सद्दालपुत्र—"देवानुप्रिय ! महागोप कौन ?"।

गोशाल—"श्रमण भगवान् महावीर-महागोप हैं"।

सद्दालपुत्र—"आप श्रमण भगवान् महावीरको किस अभिप्रायसे महागोप कहते हैं ?"॥

गोशाल—"देवानुप्रिय ! इस संसाररूपी विकट अटवी (वन)में

ભગવાન્ મહાવીર મહામાહન છે. દેવાનુપ્રિય ! શું મહાગોપ (ગાયો અર્થાત્ પ્રાણીઓના રક્ષકોમાં સૌથી મોટા) આવ્યા હતા ?"

સદ્દાલપુત્ર—'દેવાનુપ્રિય ! મહાગોપ કોણ ?".

ગોશાલ—"શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહાગોપ છે."

સદ્દાલપુત્ર—"આપ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને કેવા અભિપ્રાયે કરીને મહાગોપ કહો છો ?"

ગોશાલ—"દેવાનુપ્રિય ! આ સંસારરૂપી વિકટ અટવી (વન)માં કષાય-

विलुप्पमाणे धम्ममएणं दंडेणं सारक्खमाणे संगोवेमाणे निव्वाण-महावाडं साहत्थिं संपावेइ से तेणट्ठेणं सद्दालपुत्ता ! एवं वुच्चइ-समणे भगवं महावीरे महागोवे। आगए णं देवाणुप्पिया ! इहं

छाया

धर्ममयेन दण्डेन संरक्षन् संगोपयन् निर्वाणमहावाटं स्वहस्तेन संप्रापयति तत्तेनार्थेन सद्दालपुत्र ! एवमुच्यते-श्रमणो भगवान् महावीरो महागोपः। आगतः खलु देवानु-

---

विनश्यतः=प्रतिक्षणं म्रियमाणान्, खाद्यमानान्=मृगादिकातरयोनिषु समुत्पद्य हिंस्रै-र्व्याघ्रादिभिर्भक्ष्यमाणान्, छिद्यमानान्=मनुष्यादियोनिषु समुत्पद्यापि कचित्संग्रा-मादौ खड्गादिना खण्डीक्रियमाणान्, भिद्यमानान्=कुन्तशूलादिभिर्भेदविषयीक्रिय-माणान्, लुप्यमानान्=कचन कलहादौ व्यभिचारचौर्यादौ वा कर्णनासादिकर्तनेन विकलाङ्गीक्रियमाणान्, विलुप्यमानान्=विशेषेण विकलाङ्गीक्रियमाणान्, यद्वा धनाद्यपहारविषयीक्रियमाणान्, संरक्षन्=देशनादिना पालयन्, संगोपयन्=रत्नत्रय-

---

कषाय-वश होकर प्रवचन-मार्गसे भ्रष्ट होनेवाले, प्रतिक्षण मरते हुए, मृग आदि डरपोक योनियोंमें उत्पन्न होकर हिंसक-व्याघ्र आदिसे खाए जानेवाले, मनुष्य आदि योनियोंमें उत्पन्न होकर भी युद्ध आदिमें कटने-वाले, भाले आदिसे बेधेजानेवाले, कलह व्यभिचार या चोरी आदि करने पर नाक-कान काटकर अंग-हीन बनाए जानेवाले, तथा अत्यन्त विकलांग किये जानेवाले, अथवा धनादिसे लुटे हुए बहुतसे जीवोंको, धर्म-मय डंडेसे संरक्षण करते हुए, गोपन करते हुए निर्वाण (मोक्ष) रूपी बाड़ेमें अपने हाथसे प्रवेश करानेवाले-जैसे चरवाहा (गोप-ग्वाला) गायोंकी रक्षा करता हुआ सांझके समय स्वयं उन्हें बाड़ेमें पहुँचा देता

વશ થઇને પ્રવચનમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થનારા, પ્રતિક્ષણે મરનારા, મૃગ આદિ ડરપોક યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થઈ હિંસક વ્યાઘ્ર આદિનું ભક્ષ્ય થનારા, મનુષ્ય આદિ યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થયા છતાં પણ યુદ્ધ આદિમાં કપાઇ મરનારા, ભાલા આદિથી વીંધાઈ જનારા, કલહ વ્યભિચાર યા ચોરી આદિ કરીને નાક-કાન કપાવી અંગહીન બનાવી દેવાનારા તથા અત્યંત વિકલાંગ કરવામાં આવનારા, અથવા ધનાદિથી લુંટાઇ ગએલા ઘણા જીવોને, ધર્મમય દંડાથી સંરક્ષણ કરતા-ગોપન કરતા નિર્વાણ (મોક્ષ) રૂપી વાડામાં પોતાના હાથથી પ્રવેશ કરાવનારા-જેમ ગોવાળ ગાયોની રક્ષા કરતાં સાંજને સમયે પોતે તેમને વાડામાં પહોંચાડી દે છે

महासत्थवाहे ?। केणं देवाणुप्पिया! महासत्थवाहे ?। सद्दालपुत्ता! समणे भगवं महावीरे महासत्थवाहे। से केणट्ठेणं ?। एवं खलु देवाणुप्पिया! समणे भगवं महावीरे संसाराडवीए बहवे जीवे

छाया

प्रिय! इह महासार्थवाहः ?। कः खलु देवानुप्रिय! महासार्थवाहः ?। सद्दालपुत्र! श्रमणो भगवान् महावीरो महासार्थवाहः। तत्केनार्थेन ?। एवं खलु देवानुप्रिय! श्रमणो भगवान् महावीरः संसाराटव्यां बहून् जीवान् नश्यतो विनश्यतो यावद्-

---

दानेन पोषयन्। 'निर्वाणे'-ति-निर्वाणरूपो यो महावाटः=महागोष्ठं 'बाड़ा' इति प्रतीतस्तं, स्वहस्तेनेति-यथा गोपो गाः सर्वतो रक्षन् दिनावसाने निज-हस्तेन गोष्ठं प्रवेशयति तथैव साक्षादित्यर्थः। सार्थेति-सार्थं वाहयति=योगक्षेमपरि-पालनपुरस्सरं नयतीति सार्थवाहः। पथा=मार्गेण, निर्वाणमहापत्तनाभिमुखम्=मोक्ष-

---

है, उसी प्रकार स्वयं संसारी जीवोंको निर्वाणरूपी बाड़ेमें पहुँचानेवाले श्रमण भगवान् महावीर हैं। इसी अभिप्रायसे उन्हें महागोप कहा है।

गोशाल-"क्या यहाँ महासार्थवाह आये थे ?।"

सद्दालपुत्र-"कौन महासार्थवाह ?।"

गोशाल-"सद्दालपुत्र! श्रमण भगवान् महावीर महासार्थवाह।"

सद्दालपुत्र-"किस अभिप्रायसे आप उन्हें महासार्थवाह कहते हैं ?।"

गोशाल-"देवानुप्रिय! श्रमण भगवान् महावीर, संसाररूपी अटवीमें नष्ट-भ्रष्ट यावत् विकलांग किए जानेवाले बहुतसे जीवोंको धर्म-मार्ग बताकर उनका संरक्षण करते हैं और स्वयं मोक्षरूपी महान्

તેમ પોતે સંસારી જીવોને નિર્વાણરૂપી વાડામાં પહોંચાડનારા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર છે. એ અભિપ્રાયે કરીને હું એમને મહાગોપ કહું છું.

શું અહીંમહાસાર્થવાહ આવ્યા હતા ?"

સદ્દાલપુત્ર —"મહાસાર્થવાહ કોણ ?"

ગોશાલ—સદ્દાલપુત્ર! શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહાસાર્થવાહ."

સદ્દાલપુત્ર—"ક્યા અભિપ્રાયે કરીને આપ એમને મહાસાર્થવાહ કહો છો ?"

ગોશાળ—દેવાનુપ્રિય! શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સંસારરૂપી અટવીમાં નષ્ટ-ભ્રષ્ટ યાવત્ વિકલાંગ કરવામાં આવનારા ઘણા જીવોને ધર્મમાર્ગ બતાવી

नस्समाणे विणस्समाणे जाव विलुप्पमाणे धम्ममएणं पंथेणं सारक्खमाणे निव्वाणमहापट्टणाभिमुहे साहत्थिं संपावेइ से तेणट्ठेणं सद्दालपुत्ता! एवं वुच्चइ समणे भगवं महावीरे महासत्थवाहे। आगएणं देवाणुप्पिया! इहं महाधम्मकही?। केणं देवाणुप्पिया! महाधम्मकही?। समणे भगवं महावीरे महाधम्मकही। से केणट्ठेणं समणे भगवं महावीरे महाधम्मकही?। एवं खलु देवाणुप्पिया!

छाया.

विलुप्यमानान् धर्ममयेन पथा संरक्षन् निर्वाणमहापत्तनाभिमुखः स्वहस्तेन सम्प्रापयति, तत्तेनार्थेन सद्दालपुत्र! एवमुच्यते श्रमणो भगवान् महावीरो महासार्थवाहः। आगतः खलु देवानुप्रिय। इह महाधर्मकथी?। कः खलु देवानुप्रिय! महाधर्मकथी?। श्रमणो भगवान् महावीरो महाधर्मकथी। तत्केनार्थेन श्रमणो भगवान् महावीरो महाधर्मकथी?। एवं खलु देवानुप्रिय! श्रमणो भगवान् महावीरो महातिमहालये संसारे

रूपमहानगरसम्मुखम्।महाधर्मेति–महती चासौ धर्मकथा महाधर्मकथा साऽस्यास्तीति

नगरकी ओर उन्मुख करते हैं, इस अभिप्रायसे मैं उन्हें महासार्थवाह कहता हूँ।"

गोशाल–"देवानुप्रिय! क्या यहाँ महाधर्मकथी आये थे?।"

सद्दालपुत्र–"हे देवानुप्रिय! कौन महाधर्मकथी?"

गोशाल–"श्रमण भगवान् महावीर महाधर्मकथी"

सद्दालपुत्र–"श्रमण भगवान् महावीरको महाधर्मकथी किस अभिप्रायसे कहते हो?।"

એમનું સંરક્ષણ કરે છે, અને પોતે મોક્ષરૂપી મહાન્ નગરની તરફ ઉન્મુખ કરે છે, એ અભિપ્રાયે કરીને હું એમને મહાસાર્થવાહ કહું છું.

દેવાનુપ્રિય! શું અહીં મહાધર્મકથી આવ્યા હતા?"

સદ્દાલપુત્ર—"હે દેવાનુપ્રિય! મહાધર્મકથી કોણ?"

ગોશાળ—"શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહાધર્મકથી."

સદ્દાલપુત્ર—"શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને મહાધર્મકથી કયા અભિપ્રાયે કરીને કહો છો?"

समणे भगवं महावीरे महइमहालयंसि संसारंसि बहवे जाव नस्समाणे विणस्समाणे उम्मग्गपडिवन्ने सप्पहविप्पणट्ठे मिच्छत्तबलाभिभूए अट्ठविहकम्मतमपडलपडोच्छन्ने बहूहिं अट्ठेहिय जाव वागरणेहि य चाउरंताओ संसारकंताराओ साहत्थिं नित्थारेइ से तेणट्ठेणं देवाणुप्पिया ! एवं वुच्चइ समणे भगवं महावीरे महाधम्मकही।

छाया

बहून् जीवान् नश्यतो विनश्यत उन्मार्गप्रतिपन्नान् सत्पथविप्रनष्टान् मिथ्यात्वबलाभिभूतानष्टविधकर्मतमःपटलप्रत्यवच्छन्नान् बहुभिरर्थैश्च यावद् व्याकरणैश्च चातुरन्तात्संसारकान्तारात्स्वहस्तेन निस्तारयति, तत्तेनार्थेन देवानुप्रिय! एवमुच्यते श्रमणो भगवान् महावीरो महाधर्मकथी। आगतः खलु देवानुप्रिय! इह महा-

---

महाधर्मकथी। नाशविनाशयोर्हेतुमुपदर्शयितुमाह-'उन्मार्गे'-त्यादि, उन्मार्गः=कुशासनं तत्प्रतिपन्नान्=तदाश्रितान्, सत्पथप्रविनष्टान्=सत्पथः=जिनशासनमार्गस्तस्मात् प्रविनष्टान्=भ्रष्टान्, अत्र हेतुमाह-'मिथ्यात्वे'-त्यादि, मिथ्यात्वबलाभिभूतान्=मिथ्यात्वस्योदयेन विवशानित्यर्थः। अष्टविधेति,-अष्टविधकर्मरूपं यत्तमःपटलं=ध्वान्तसमूहस्तेन प्रत्यवच्छन्नान्=समावृतान्, चातुरन्तात्=चतुर्गतिकात् "संसारेति'-संसार एव कान्तारः=दुर्गममार्गस्तस्मात् निस्तारयति=पारं नयति।

गोशाल-" हे देवानुप्रिय! श्रमण भगवान् महावीर, इस विशाल संसारमें बहुतसे नष्ट, विनष्ट, कुमार्ग (मिथ्यामत)में गमन करनेवाले, सुमार्ग (जिनमत)से हटे हुए, मिथ्यात्वके प्रबल उदयसे पराधीन, आठ प्रकारके कर्मरूपी अन्धकार-समूहसे ढँके हुए जीवोंको बहुतसे अर्थों यावत् व्याकरणों (प्रश्नोत्तरों)से [प्रतिबोध देकर] चार गतिवाले संसाररूपी दुर्गम मार्गसे पार लगाते हैं। इस अभिप्रायसे उन्हें महा-

---

ગોશાળ—"હે દેવાનુપ્રિય! શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર આ વિશાળ સંસારમાં ઘણા નષ્ટ, વિનષ્ટ, કુમાર્ગ (મિથ્યા મત)માં ગમન કરનારા, સુમાર્ગ (જિનમત)થી પાછા હઠેલા, મિથ્યાત્વના પ્રબળ ઉદયથી પરાધીન, આઠ પ્રકારનાં કર્મરૂપી અંધકાર-સમૂહથી ઢંકાયલા જીવોને ઘણા અર્થો યાવત્ વ્યાકરણો (પ્રશ્નોત્તરો)થી [પ્રતિબોધ દઈને] ચાર ગતિવાળા સંસારરૂપી દુર્ગમ માર્ગથી પાર લગાડે છે. એ અભિપ્રાયે કરીને એમને મહાધર્મકથી (ધર્મના

आगएणं देवाणुप्पिया ! इहं महानिज्जामए?। केणं देवाणुप्पिया! महानिज्जामए? समणे भगवं महावीरे महानिज्जामए! से केणट्ठेणं?। एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे संसारमहासमुद्दे बहवे जीवे नस्समाणे विणस्समाणे वुड्डमाणे निवुड्डमाणे उप्पियमाणे धम्ममईए नावाए निव्वाणतीराभिमुहे साहत्थिं संपावेइ से तेणट्ठेणं देवाणुप्पिया! एवं वुच्चइ समणे भगवं महावीरे महानिज्जामए॥२१८॥

छाया

नियामकः ? । कः खलु देवानुप्रिय ! महानियामकः ? । श्रमणो भगवान् महावीरो महानियामकः तत्केनार्थेन ? । एवं खलु देवानुप्रिय ! श्रमणो भगवान् महावीरः संसारमहासमुद्रे बहून् जीवान् नश्यतो विनश्यतो ब्रुडतो निब्रुडत उत्प्लवमानान् धर्ममय्या नावा निर्वाणतीराभिमुखे स्वहस्तेन सम्प्रापयति तत्तेनार्थेन देवानुप्रिय ! एवमुच्यते श्रमणो भगवान् महावीरो महानियामकः ॥ २१८ ॥

ब्रुडतः=विमज्जतः, निब्रुडतः=सातिशयं निमज्जतः, उत्प्लवमानान्=प्रवाहवेगेन जन्ममरणादिजलोपरि लुठतः ॥ २१५–२१८ ॥

धर्मकथी (धर्मके महान् उपदेशक) कहा है।"

गोशाल–देवानुप्रिय ! यहां क्या महानिर्यामक आये थे ?।"

सद्दालपुत्र–" देवानुप्रिय ! कौन महानिर्यामक ?।"

गोशाल–" श्रमण भगवान् महावीर महानिर्यामक।"

सद्दालपुत्र–" किस अभिप्रायसे आप श्रमण भगवान् महावीरको महानिर्यामक कहते हैं ?।"

गोशाल–" देवानुप्रिय ! श्रमण भगवान् महावीर, संसाररूपी महान्

મહાન્ ઉપદેશક) કહું છું.

દેવાનુપ્રિય ! અહીં શું મહાનિર્યામક આવ્યા હતા ?"

સદ્દાલપુત્ર—" દેવાનુપ્રિય ! કોણ મહાનિર્યામક ?"

ગોશાળ—" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર મહાનિર્યામક."

સદ્દાલપુત્ર—" કયા અભિપ્રાયે કરીને આપ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને મહાનિર્યામક કહો છો ?"

ગોશાળ—" દેવાનુપ્રિય ! શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર, સંસારરૂપી મહાન્

मूलम्—तएणं से सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी—तुब्भे णं देवाणुप्पिया ? इयच्छेया जाव इयनिउणा

छाया—ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासको गोशालं मङ्खलिपुत्रमेवमवादीत्—यूयं खलु देवानुप्रियाः ! इतिच्छेका यावद् इतिनिपुणाः, इतिनयवादिनः,

टीका—इतीति—अत्र सर्वत्र 'इति'-शब्द एवमर्थे, ततश्च इति=एवं-यथा युष्माभिः प्राक् श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य महत्त्वमुक्तं तथेत्यर्थः, छेकाः=विदग्धाः प्रस्तावपण्डिता इति यावत् । यावदिति-'जाव'-शब्दात्-'इयदक्खा इयपट्ठा' इत्यनयोर्ग्रहणम्, 'इतिदक्षाः, इतिप्रष्ठाः' इति च तच्छाया, तत्र—दक्षाः=क्षिप्रकार्यकर्त्तारः, प्रष्ठाः=वाग्मिनामग्रेसराः, निपुणाः=सूक्ष्मदर्शिनः । नयेति—नयः=नीतिः,

समुद्रमें नष्ट, विनष्ट होनेवाले, डूबनेवाले, बारम्बार गोते खानेवाले, तथा बहनेवाले बहुतसे जीवोंको धर्मरूपी नौकासे निर्वाणरूप किनारेकी ओर ले जाते हैं । इसलिए श्रमण भगवान् महावीरको महानिर्यामक कहा है ॥ २१८ ॥

'तएणं से' इत्यादि ॥ २१९ ॥

फिर सद्दालपुत्र श्रमणोपासक, मंखलिपुत्र गोशालकसे कहने लगे -"हे देवानुप्रिय ! आप जो कहते हैं सो ठीक है, आप अवसरके जानकार (यावत्-शब्दसे) शीघ्र कार्य करडालने वाले, अच्छे वाग्मी (वाणीके चतुर), निपुण (सूक्ष्मदर्शी), नीति और उपदेशको जानने-

સમુદ્રમાં નષ્ટ, વિનષ્ટ થનારા, ડૂબનારા, વારંવાર ગોથાં ખાનારા, તથા તણાઈ જનારા ઘણા જીવોને ધર્મરૂપી નૌકાએ કરીને નિર્વાણરૂપ કિનારાની તરફ લઈ જાય છે, એટલા માટે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને મહાનિર્યામક કહ્યા છે." (૨૧૮).

'तएणं से' ઈત્યાદિ (૨૧૯)

પછી સદ્દાલપુત્ર શ્રમણોપાસક મંખલિપુત્ર ગોશાળકને કહેવા લાગ્યોઃ "હે દેવાનુપ્રિય ! આપ જે કહો છો, તે બરાબર છે. આપ અવસરના જાણકાર (યાવત્-શબ્દથી), શીઘ્ર કાર્ય કરી નાંખનારા, સારા વાગ્મી (વાણીના ચતુર), નિપુણ (સૂક્ષ્મદર્શી), નીતિ અને ઉપદેશને જાણવાવાળા અને

इयनयवादी इयउवएसलद्धा इय विण्णाणपत्ता, पभूणं तुब्भे मम धम्मायरिएणं धम्मोवएसएणं भगवया महावीरेणं सद्धिं विवादं करेत्तए ?। नो तिणट्ठे समट्ठे। से केणट्ठेणं देवाणुप्पिया ! एवं वुच्चइ नो खलु पभू तुब्भे मम धम्मायरिएणं जाव महावीरेणं सद्धिं विवादं करेत्तए ?। सद्दालपुत्ता ! से जहानामए-केइ पुरिसे

छाया.

इत्युपदेशलब्धाः, इतिविज्ञानप्राप्ताः । प्रभवः खलु यूयं मम धर्माचार्येण धर्मोपदेशकेन भगवता महावीरेण सार्द्धं विवादं कर्त्तुम् ?। नायमर्थः समर्थः। तत्केनार्थेन देवानुप्रियाः ! एवमुच्यते-नो खलु प्रभवो यूयं मम धर्माचार्येण यावन्महावीरेण सार्द्धं विवादं कर्त्तुम् ?। सद्दालपुत्र ! तद्यथानामकः-कोऽपि पुरुषस्तरुणो बलवान्

'उपदेशे'ति-उपदेशः लब्धो यैस्ते। विज्ञानेति-विशिष्टं ज्ञानं-विज्ञानं सद्बोधस्तत्प्राप्ता इति तत्पुरुषः। इत्थमुक्तैर्विशेषणैर्विशेष्य सम्प्रति वक्तव्यमाह-प्रभव इत्यादि-प्रभवः=शक्ताः ?। गोशालो ब्रूते-नायमिति। पुनः सद्दालपुत्रः पृच्छति-तत्केनेत्यादि, केनार्थेन=केन हेतुना हेतुना। नोखल्विति-अस्यादौ किमित्यध्याहार्यं,

१ उपदेशेति-आहिताग्न्यादि पाठात् 'लब्ध'-शब्दस्य परनिपातः।

२ तत्पुरुष इति-'द्वितीयाश्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्ताऽऽपन्नैः' इत्यनेन द्वितीयातत्पुरुष इति भावः।

वाले और अच्छा ज्ञान प्राप्त किए हुए हैं। क्या आप मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक भगवान् महावीरके साथ विवाद (शास्त्रार्थ) करनेमें समर्थ हैं ?।"

गोशाल-"नहीं, ऐसा नहीं है"।

सद्दालपुत्र-"देवानुप्रिय ! किस हेतुसे आप ऐसा कहते हैं ? क्या आप मेरे धर्माचार्य यावत् भगवान् महावीरके साथ विवाद करनेमें असमर्थ हैं ?।"

સારી પેઠે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલા છો; શું આપ મારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક ભગવાન્ મહાવીરની સાથે વિવાદ (ધર્મચર્ચા) કરવા સમર્થ છો ?"

ગોશાળ—"ના, એમ નથી."

સદ્દાલપુત્ર—"દેવાનુપ્રિય ! કયા હેતુથી આપ એમ કહો છો ? શું આપ મારા ધર્માચાર્ય યાવત્ ભગવાન્ મહાવીરની સાથે વિવાદ કરવામાં અસમર્થ છો ?"

तरुणे बलवं जुगवं जाव निउणसिप्पोवगए एगं महं अयं वा एलयं

छाया

युगवान् यावन्निपुणशिल्पोपगत एकं महान्तमजं वा, एडकं वा, सूकरं वा, कुक्कुटं वा,

ततश्च 'किं नो खलु प्रभवो यूयं मम धर्माचार्येण यावन्महावीरेण सार्द्धं विवादं कर्तुम्?' इत्येवं वाक्यस्वरूपमवगन्तव्यम्। गोशालः पुनराह–सद्दालेत्यादि, यथेति-यथा=अनिर्दिष्टं नाम यस्यः सः-यत्किञ्चिन्नामवानित्यर्थः। तरुणः=प्रवर्धमानवयाः, बलवान्=सामर्थ्यवान्, युगवान्=शुभमुहूर्त्तवान्, शुभमुहूर्त्तस्य बलवृद्धिकरत्वात्। यावदिति–अत्र 'जाव' शब्देन "जुवाणे, अप्पायंके, थिरग्गहत्थे, दढपाणिपाए, पासपिट्ठंतरोरुपरिणए, तलजमलजुयलपरिघनिभबाहू, घणनिचयवट्टपालिखंधे, चम्मेट्ठगदुहणमोट्ठियसमाहयनिचियगायकाए, लंघणपवणजवणवायामसमत्थे, उरस्सबलसमागए, छेए, दक्खे, पत्तट्ठे, कुसले, मेहावी, निउणे।" इत्येतेषां ग्रहणं, तच्छाया च–"युवा, अपातङ्कः, स्थिराग्रहस्तः, दृढपाणिपादः, पार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणतः, तलयमलयुगलपरिघनिभबाहुः, घननिचयवृत्तपालिस्कन्धः, चर्मेष्टकद्रुघणमौष्टिकसमाहतनिचितगात्रकायः लङ्घनप्लवनजवनव्यायामसमर्थः, औरसबलसमागतः, छेकः, दक्षः, प्राप्तार्थः, कुशलः, मेधावी, निपुणः।" इत्येवम्, तत्र–"युवा=प्राप्तवयाः, अपेति-अपगतः आतङ्कः=रोगो यस्मात्, यद्वा आतङ्काद् अपगतः-नीरोग इत्यर्थः, स्थिरेति–स्थिरः न तु कम्पितः अग्रहस्तः=हस्ताग्रभागो यस्य सः, दृढेति–पाणी च पादौ च-पाणिपादं दृढं=बलवत् पाणिपादं यस्य सः, पार्श्वेति-पार्श्वे च पृष्ठान्तरे च ऊरू च पार्श्वपृष्ठान्तरोरु तत्परिणतं दृढतरं यस्य सः, तलेति–तलौ=तालवृक्षौ तयोर्यमलयोः समकक्षयोर्युगलं=युग्मं, तथा परिघः=अर्गलेति केचित्,

गोशाल–जैसे अज्ञात नामवाला कोई पुरुष, तरुण है, बलवान् है, युगवान् अर्थात् शुभ मुहूर्त्तवाला है, क्योंकि शुभ मुहूर्त्त बलवृद्धि करनेवाला है, यावत् शब्दसे–"युवा (ज्वान), नीरोग है, जिसका पउंचा कांपता नहीं स्थिर है, जिसके हाथ पैर मज़बूत हैं, जिसके

ગોશાળ–"જેમ અજ્ઞાત નામવાળો કોઈ પુરૂષ તરૂણ છે, બળવાન્ છે, યુગવાન્ અર્થાત્ શુભ મુહૂર્તવાળો છે, કેમકે શુભ મુહૂર્ત બળવૃદ્ધિ કરવાવાળું છે;" યાવત્ શબ્દથી–"યુવા (જુવાન) નીરોગી હોય, જેનો પોંચો કંપતો ન હોય, સ્થિર હોય, જેના હાથ-પગ મજબૂત હોય, જેનાં પડખાં, પીઠનો

[टीका]

वस्तुतस्तु लोहसम्बद्धहस्तप्रमाणो विपुलाकारो लगुडप्रकारस्तत्सन्निभौ=तत्तुल्यौ वाहू=भुजौ यस्य सः-आयतविशालवाहुरिति यावत्, घनेति-घनः=दृढः निचयः= मांससमुदायो यस्य स तथा, वृत्तः=वर्तुलः पालिवत्=तडागाद्यङ्कवत् स्कन्धः=अंशो यस्य सः, चर्मेति-चर्मेष्टकम्-इष्टकाखण्डादिपूर्णचर्मकुतुपः, द्रुघणः-मुद्गरः, मौष्टिकं= मुष्टिपरिमितं चर्मरज्जुप्रोतं पाषाणगोलकादि तैश्चर्मेष्टकद्रुघणमौष्टिकैः समाहतानि= सम्यगाहतानि व्यायामसमये ताडितानि, तथा निचितानि=व्याप्तानि तच्चिह्नस्य सर्वत्राङ्गेषु लक्ष्यमाणत्वात्, गात्राणि=अङ्गानि यस्य तादृशः कायः शरीरं यस्य सः, लङ्घनेति-लङ्घनम्=अतिक्रमणं, प्लवनम्=उच्छलनं जवनव्यायामः=जवनानाम्=अति- वेगिनां व्यायामस्तेषु समर्थः=पटुः । औरसेति-उरसि=वक्षसि भवमौरसमर्थादान्तरं यद्वलं=सामर्थ्यातिशयस्तेन समागतः=युक्तः, छेक इति-'छेक-दक्ष' शब्दार्थौ प्रागुक्तौ, प्राप्तार्थः=अधिकृतकर्मसमाप्तिकारी, कुशलः समीक्ष्यकारी, मेधावी=धारणा- वती बुद्धिर्मेधा तद्वान्-झटितिवस्तुतत्त्वानुभवितेत्यर्थः, निपुणः=उपायारम्भकर्त्ता।"

पसवाड़े, पीठका बिचला भाग तथा जांघें खूब बलवान् हैं, लोहेके डंडेके समान-लम्बी और विशाल-भुजाओंवाला, दृढ, मांसल, तालावकी पालीके समान गोल-गोल कंधेवाला, ईंटोंके खण्ड आदिसे भरे हुए चमड़ेके कुतुप (कुप्पे), मुद्गर, मुट्ठी बरावर चमड़ेकी रस्सीमें पोये हुए पाषाण- गोलक आदिसे व्यायाम करते समय खूब ताडित करनेसे जिसका शरीर उनके चिह्नोंसे व्याप्त हो, लांघने कूदनेमें तथा अत्यन्त वेगवालों के व्यायाममें चतुर और आन्तरिक सामर्थ्यवाला हो, तथा छेक, दक्ष, आरंभ किये हुए कामको पूरा पाड़नेवाला, विचारशील, मेधावी अर्थात् किसी वातके सारांशको शीघ्र समझलेनेवाला, निपुण (प्रयत्न करनेवाला)

वचलो भाग तथा जांगो खूब बळवान् होय, लोढाना दंडाना जेवी लांबी अने विशाळ भुजाओवाळो, दृढ, मांसल, तळावनी पाळ जेवो गोळ गोळ खांधोवाळो, ईंटोनां टुकडाथी भरेला चामडाना कुप्पा, मुद्गर, मुठी जेवा जाडा चामडाना दोरडाथी बांधेलो पत्थरनो गोळो वगेरेथी, व्यायाम करती वखते खूब ताडित करवाथी (मारवाथी) जेनुं शरीर तेनां चिह्नोथी व्याप्त होय, दोडवा- कूदवामां तथा अत्यंत वेगवाळा व्यायाममां चतुर अने आंतरिक सामर्थ्यवाळो होय, तथा छेक, दक्ष, आरंभेला कार्यने पूरुं करनारो, विचारशील, मेधावी अर्थात् कोई वातना सारांशने एकदम समजी लेनारो, निपुण (प्रयत्न

वा सूयरं वा कुक्कुडं वा तित्तिरं वा वट्टयं वा लावयं वा कवायं वा कविंजलं वा वायसं वा सेणयं वा हत्थंसि वा पायंसि वा खुरंसि वा पुच्छंसि वा पिच्छंसि वा सिंगंसि वा विसाणंसि वा रोमंसि वा जहिं जहिं गिण्हइ तहिं तहिं निच्चलं निप्फंदं धरेइ। एवामेव समणे भगवं महावीरे ममं बहूहिं अट्ठेहि य हेऊहि य जाव वागरणेहि य जहिं जहिं गिण्हइ तहिं तहिं निप्पट्ठपसिणवागरणं करेइ से

छाया

तित्तिरिं वा, वर्त्तकं वा, लावकं वा, कपोतं वा, कपिञ्जलं वा, वायसं वा, श्येनकं वा, हस्ते वा, पादे वा, खुरे वा, पुच्छे वा, पिच्छे वा, शृङ्गे वा, विषाणे वा, रोमेवा, यत्र यत्र गृह्णाति तत्र तत्र निश्चलं निःस्पन्दं धरति। एवमेव श्रमणो भगवान् महावीरो मम बहुभिरर्थैश्च हेतुभिश्च यावद् व्याकरणैश्च यत्र यत्र गृह्णाति तत्र२

इति व्याख्या बोध्या। निपुणेति-निपुण=सातिशयं यथा स्यात्तथा शिल्पं=कला-कौशलम् उपगतः=प्राप्तः। अजं=छागम्। एडकं=मेषम्। सूकरं=वराहं 'सूअर' इति प्रतीतम्। कुक्कुटं=कृकवाकुं 'मुर्गा' इति प्रतीतपक्षिविशेषम्। तित्तिरिं=स्वनाम-ख्यातं क्षुद्रपक्षिणम्। वर्त्तकं='वटेर' इति प्रतीतम्। लावकं=लावम्। कपोतं=पारा-वतं 'परेवा, कबूतर' इत्यादिना प्रसिद्धम्। वायसं=काकम्। श्येनकं=श्येनं 'बाज' इति प्रतीतम्। हस्ते वेत्याद्युक्तिस्तु 'प्रोक्तेष्वजादिषु यं यस्मिन्नङ्गे धर्त्तुमिच्छति तं यथासम्भवं यथेच्छं तस्मिन्नेवानायासेन धरती' त्यर्थमभिव्यञ्जितुम्। पिच्छे= बर्हे। कुक्कुटस्यैतत्संभवति। विषाण इति-विषाणमत्र सूकरदन्तः। 'निश्चलं, निःस्पन्द'-मिति पदद्वयं क्रियाविशेषणमनायासत्वद्योतनाय॥ २१९॥

और अत्यन्त कला कौशलका जानकार हो। ऐसा बलवान् मनुष्य एक बड़े-से बकरेको, मेढेको, सुअरको, मुर्गेको, तीतरको, वटेरको, लावकको, कबूतरको, कपिंजल (कुरङ्ग)को, कौआको अथवा बाजको हाथ, पैर, खुर, पूंछ, पंख, सींग, दाँत, बाल-जहां कहीं पकड़ता है वहीं निश्चल

કરનારો) અને અત્યંત કલાકૌશલનો જાણકાર હોય; એવો બળવાન્ મનુષ્ય એક મોટા બકરાને, મેંઢાને, સુઅરને, મુરઘાને, તેતરને, વર્તકને, લાવકને, કબૂતરને, કપિંજલને, કાગડાને અથવા બાજને, હાથ, પગ, ખરી, પૂંછ, પાંખ, શીંગ, દાંત, વાળ,-જ્યાંથી પકડે છે ત્યાંજ નિશ્ચલ અને નિઃસ્પન્દ (નિષ્કંપ) દબાવી દે

तेणट्ठेणं सद्दालपुत्ता ! एवं वुच्चइ–नो खलु पभू अहं तव धम्मायरिएणं जाव महावीरेणं सद्धिं विवादं करेत्तए ॥ २१९ ॥

तएणं से सद्दालपुत्ते समणोवासए गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी–जम्हा णं देवाणुप्पिया ! तुब्भे मम धम्मायरियस्स जाव महावीरस्स संतेहिं तच्चेहिं तहिएहिं सब्भूएहिं भावेहिं गुण-

छाया

निःस्पष्टप्रश्नव्याकरणं करोति तत्तेनार्थेन सद्दालपुत्र ! एवमुच्यते नो खलु प्रभुरहं तव धर्माचार्येण यावन्महावीरेण सार्द्धं विवादं कर्त्तुम् ॥ २१९ ॥

ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासको गोशालं मङ्खलिपुत्रमेवमवादीत्–यस्मात्खलु देवानुप्रियाः ? यूयं मम धर्माचार्यस्य यावन्महावीरस्य सद्भिस्तत्त्वै-

और निःस्पन्द (निष्कम्प) दबा देता है–उसे जराभी इधर-उधर हिलने नहीं देता है। इसी प्रकार श्रमण भगवान् महावीर, बहुतसे अर्थों और हेतुओं यावत् व्याकरणोंसे जहां-कहीं कुछ प्रश्न करता हूँ वहीं मुझे निरुत्तर करदेते हैं। सद्दालपुत्र ! इसी लिए मैं कहता हूँ कि तुम्हारे धर्माचार्य यावत् महावीरके साथ विवाद (शास्त्रार्थ) करनेमें मैं समर्थ नहीं हूँ ॥ २१९ ॥

'तएणं से' इत्यादि ॥ २२०–२२२ ॥

तब सद्दालपुत्र श्रमणोपासकने मंखलिपुत्र गोसालसे कहा–"देवानुप्रिय ! क्योंकि आप मेरे धर्माचार्य यावत् भगवान् महावीर के यथार्थ तत्त्वोंसे एवं वास्तविकतासे गुणोंका कीर्त्तन करते हैं, अतः मैं आपको

છે–તને જરાય આમતેમ ચસકવા દેતો નથી; એ પ્રમાણે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ઘણા અર્થો અને હેતુઓ યાવત્ વ્યાકરણોથી–જ્યાં હું કાંઇ પ્રશ્ન કરૂં છું ત્યાંજ–મને નિરૂત્તર બનાવી દે છે. સદ્દાલપુત્ર ! એટલા માટેજ હું કહું છું કે તમારા ધર્માચાર્ય યાવત્ મહાવીરની સાથે વિવાદ (શાસ્ત્રાર્થ) કરવામાં હું સમર્થ નથી. (૨૧૯).

'तएण से'–ઇત્યાદિ (૨૨૦ થી ૨૨૨)

પછી સદ્દાલપુત્ર શ્રમણોપાસકે મંખલિપુત્ર ગોશાળને કહ્યું: "દેવાનુપ્રિય ! આપ મારા ધર્માચાર્ય યાવત્ ભગવાન્ મહાવીરના યથાર્થ તત્ત્વોથી તેમજ વાસ્તવિકતાથી ગુણોનું કીર્તન કરો છો, તેથી હું આપને પ્રાતિહારિક પીઠ

कित्तणं करेह तम्हाणं अहं तुब्भे पाडिहारिएणं पीढ जाव संथारएणं उवनिमंतेमि । नो चेवणं धम्मो त्ति वा तवो त्ति वा तं गच्छह णं तुब्भे मम कुंभारावणेसु पाडिहारियं पीढफलग जाव ओगिण्हित्ताणं विहरह ॥ २२० ॥ तएणं से गोसाले मंखलिपुत्ते सद्दालपुत्तस्स समणोवासयस्स एयमट्ठं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता कुंभारावणेसु पाडिहारियपीढजाव ओगिण्हित्ता णं विहरइ ॥ २२१ ॥ तएणं से गोसाले मंखलिपुत्ते सद्दालपुत्तं समणोवासयं जाहे नो संचाइए बहूहिं *आघवणाहि य पण्णवणाहि य सण्णवणाहि य विण्णवणाहि

छाया

स्तथ्यैः सद्भूतैर्भावैर्गुणकीर्त्तनं कुरुथ तस्मात्खलु अहं युष्मान् प्रातिहारिकेण पीठ-यावत्संस्तारकेणोपनिमन्त्रयामि, नो चैव खलु धर्म इति वा तप इति वा तद्गच्छत खलु यूयं मम कुम्भकारापणेषु प्रातिहारिकं पीठफलक-यावद् अवगृह्य विहरत॥२२०॥ ततः खलु स गोशालो मङ्खलिपुत्रः सद्दालपुत्रस्य श्रमणोपासकस्यैतमर्थं प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य कुम्भकारापणेषु प्रातिहारिकं पीठ यावद् अवगृह्य विहरति ॥ २२१ ॥ ततः खलु स गोशालो मङ्खलिपुत्रः सद्दालपुत्रं श्रमणोपासकं यदा नो शक्नोति बहुभिराख्या-

*टीका—आख्यापनाभिः=आख्यानैः—सामान्यतः कथनैरित्यर्थः, प्रज्ञापनाभिः =विविधवस्तुप्ररूपणाभिः, संज्ञापनाभिः=प्रतिबोधनैः, विज्ञापनाभिः=अनुनयवचनैः।

प्रातिहारिक पीठ (पीढ़ा) यावत् संथारा देता हूँ। इसे धर्म या तप समझकर नहीं। इस लिए आप जाइए और मेरी कुम्भकारोंकी दुकानोंसे पडिहारे पीठ फलक आदि ले लीजिए ॥ २२० ॥ मंखलिपुत्र गोशाल श्रमणोपासक सद्दालपुत्रकी यह बात सुनकर उसकी दुकानोंसे पडिहारे पीठ यावत् ग्रहण कर विचरने लगा ॥ २२१ ॥ इसके अनन्तर गोशाल

યાવત્ સંથારો આપું છું તેને ધર્મ કે તપ સમજીને નથી આપતો. તેથી આપ જાઓ અને મારી કુમ્ભકારીની દુકાનોમાંથી પ્રાતિહારિક (પડિહારા-પાછાં આપી દેવાય તેવા) પીઠ ફલક આદિ લઈ લ્યો. (૨૨૦) મંખલિપુત્ર ગોશાળ શ્રમણોપાસક સદ્દાલપુત્રની એ વાત સાંભળીને તેની દુકાનોમાંથી પડિહારાં પીઠ યાવત્ ગ્રહણ કરી વિચરવા લાગ્યો. (૨૨૧). ત્યારપછી ગોશાળ મંખ-

य निग्गंथाओ पावयणाओ चालित्तए वा खोभित्तए वा विपरिणा-
मित्तए वा, ताहे संते तंते परितंते पोलासपुराओ नगराओ पडि-
णिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥ २२२॥

तएणं तस्स सद्दालपुत्तस्स समणोवासयस्स बहूहिं
सील जाव भावेमाणस्स चोद्दस संवच्छरा वइक्कंता । पणरसमस्स
संवच्छरस्स अंतरा वट्टमाणस्स पुव्वरत्तावरत्तकाले जाव पोसह सालाए

छाया

पनाभिश्च प्रज्ञापनाभिश्च सञ्ज्ञापनाभिश्च विज्ञापनाभिश्च नैर्ग्रन्थ्यात्प्रवचनाच्चालयितुं
वा क्षोभयितुं वा विपरिणमयितुं वा तदा शान्तस्तान्तः परितान्तः पोलासपुरान्नगरा-
त्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहारं विहरति ॥ २२२ ॥

ततः खलु तस्य सद्दालपुत्रस्य श्रमणोपासकस्य बहुभिः शील-यावद्-
भावयतश्चतुर्दश संवत्सरा व्युत्क्रान्ताः । पञ्चदशं संवत्सरमन्तरा वर्त्तमानस्य पूर्वरात्रा-

मंखलिपुत्र जब सामान्य बातोंसे, विविध प्रकारकी प्ररूपणाओंसे, प्रति-
बोधक वाक्योंसे और अनुनय-विनय (आरजूंमिन्नत[1]) करके सद्दालपुत्र
श्रावकको निर्ग्रन्थ प्रवचनसे डिगाने, क्षुब्ध करने यावत् परिणाम पलटादेनेमें
जब असमर्थ रहा तो शान्त, उदास और ग्लान (निराश) होकर पोलासपुर
नगरसे निकला। निकलकर बाहर देशों-देश विचरने लगा ॥ २२२ ॥

'तएणं से' इत्यादि ॥ २२३-२३० ॥

इस प्रकार सद्दालपुत्र श्रावकको विविध प्रकारके शील आदि पालन
करते यावत् आत्माको भावित (संस्कार युक्त) बनाते हुए चौदह वर्ष

[1] आरजूंमिन्नत स्वार्थमय विनय.

લિપુત્ર જ્યારે સામાન્ય વાતોથી વિવિધ પ્રકારની પ્રરૂપણાઓથી, પ્રતિબોધક
વાક્યોથી અને અનુનય-વિનય (સ્વાર્થમય વિનય) કરીને સદ્દાલપુત્ર શ્રાવકને
નિર્ગ્રન્થ - પ્રવચનથી ડગાવવા, ક્ષુબ્ધ કરવા યાવત્ પરિણામ પલટાવવામાં
અસમર્થ રહ્યો, ત્યારે શાન્ત, ઉદાસ અને ગ્લાન (નિરાશ) થઇને પોલાસપુર
નગરથી નીકળ્યો અને બહાર દેશેદેશ વિચરવા લાગ્યો. (૨૨૨)

'તએણં'-ઇત્યાદિ (૨૨૩ થી ૨૩૦)

એ પ્રમાણે સદ્દાલપુત્ર શ્રાવકને વિવિધ પ્રકારનાં શીલ આદિ પાલન કરતાં
યાવત્ આત્માને ભાવિત (સંસ્કારયુક્ત) બનાવતાં ચૌદ વર્ષ વ્યતીત થઇ ગયાં.

समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥ २२३ ॥ तएणं तस्स सद्दालपुत्तस्स समणोवासयस्स पुव्वरत्तावरत्तकाले एगे देवे अंतियं पाउब्भवित्था ॥ २२४ ॥ तएणं से देवे एगं महं नीलुप्पल जाव असिं गहाय सद्दालपुत्तं समणोवासयं एवं वयासी—जहा चुलणीपियस्स तहेव देवो उवसग्गं करेइ नवरं एक्केक्के पुत्ते नव मंससोल्लए करेइ जाव कणीयसं घाएइ, घाइत्ता जाव आयंचइ ॥ २२५ ॥ तएणं से सद्दाल-

छाया

परत्र काले यावत्पौषधशालायां श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याऽन्तिकीं धर्मप्रज्ञप्ति-मुपसम्पद्य विहरति ॥ २२३ ॥ ततः खलु तस्य सद्दालपुत्रस्य श्रमणोपासकस्य पूर्वरात्रापरत्र काले एको देवोऽन्तिके प्रादुरासीत् ॥ २२४ ॥ ततः खलु स देव एकं महान्तं नीलोत्पल—यावद् असिं गृहीत्वा सद्दालपुत्रं श्रमणोपासकमेवमवादीत्—यथा चुलनीपितुस्तथैव देव उपसर्गं करोति, नवरमेकैकस्मिम् पुत्रे नव मांसशूल्यकानि करोति, यावत्कनीयांसं घातयति, घातयित्वा यावदासिञ्चति ॥ २२५ ॥ ततः

व्यतीत हो गये। पन्द्रहवाँ वर्ष जब चालू था, पूर्वरात्रिके उत्तरार्द्ध भागमें यावत् पौषधशालामें श्रमण भगवान् महावीरके अतिनिकटकी धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार कर (सद्दालपुत्र) विचरने लगा ॥ २२३ ॥ तब पूर्व रात्रिके उत्तरार्ध कालमें उसके समीप एक देवता आया ॥ २२४ ॥ वह देव नील कमलके समान यावत् तलवार लेकर उससे बोला—" चुलनीपिता श्राव-कके समान उस देवताने सब उपसर्ग किए। विशेषता इतनी ही थी कि उसने सद्दालपुत्रके प्रत्येक पुत्रके मांसके नौ-नौ टुकड़े किए, यावत् सबसे छोटे लड़केको भी मार डाला और सद्दालपुत्रका शरीर मांस-

---

પંદરમું વર્ષ જ્યારે ચાલતું હતું, ત્યારે પૂર્વ રાત્રિના ઉત્તરાર્ધ ભાગમાં યાવત્ પૌષધશાળામાં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની અતિનિકટની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ સ્વીકા-કારીને સદ્દાલપુત્ર વિચારવા લાગ્યો. (૨૨૩). પછી પૂર્વ રાત્રિના ઉત્તરાર્ધ કાળે તેની સમીપે એક દેવતા આવ્યો. (૨૨૪). તે દેવ નીલ કમળના જેવી યાવત્ તલવાર લઇને તેને કહેવા લાગ્યોઃ ચુલનીપિતા શ્રાવકની પેઠે તે દેવતાએ બધા ઉપસર્ગો કર્યા. વિશેષતા એટલી જ હતી કે તેણે સદ્દાલપુત્રના પ્રત્યેક પુત્રના માંસના નવ-નવ ટુકડા કર્યા, યાવત્ સૌથી નાના પુત્રને પણ મારી નાંખ્યો,

पुत्ते समणोवासए अभीए जाव विहरइ ॥ २२६ ॥ तएणं से देवे सद्दालपुत्तं समणोवासयं अभीयं जाव पासित्ता चउत्थंपि सद्दालपुत्तं समणोवासयं एवं वयासी–हंभो सद्दालपुत्ता ? समणोवासया ! अपत्थियपत्थया ? जाव न भंजसि तओ ते जा इमा अग्गिमित्ता भारिया धम्मसहाइया धम्मविइज्जिया धम्मणुरागरत्ता समसुह-दुक्खसहाइया, तं ते साओ गिहाओ नीणेमि, नीणित्ता तव अग्गओ घाएमि, घाइत्ता नव मंससोल्लए करेमि, करित्ता आदाणभरियंसि

छाया

खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासकोऽभीतो यावद्विहरति ॥ २२६ ॥ ततः खलु स देवः सद्दालपुत्रं श्रमणोपासकमभीतं यावद् दृष्ट्वा चतुर्थमपि सद्दालपुत्रं श्रमणोपासक-मेवमवादीत्–" हंभोः सद्दालपुत्र ! श्रमणोपासक ! अप्रार्थितप्रार्थक ! यावन्न भनक्षि ततस्ते येयमग्निमित्रा भार्या धर्मसहायिका धर्मवैद्यिका धर्मानुरागरक्ता समसुखदुःख-सहायिका, तां ते स्वस्माद् गृहान्नयामि, नीत्वा तवाग्रतो घातयामि, घातयित्वा नव मांसशूल्यकानि करोमि, कृत्वाऽऽदानभृते कटाहे आदहामि, आदह्य तव गात्रं

लोहूसे सींचा ॥ २२५ ॥ तो भी सद्दालपुत्र श्रमणोपासक निर्भय यावत् विचरता रहा ॥ २२६ ॥ देवताने उसे निर्भय देखकर चौथी बार भी कहा–" हे सद्दालपुत्र श्रावक ! मौतको चाहनेवाला ! यावत् तू शील आदिको भंग नहीं करता तो तेरी यह धर्ममें सहायता देनेवाली, धर्मकी वैद्य अर्थात् धर्मको सुरक्षित रखनेवाली, धर्मके अनुरागमें रंगी हुई, दुख-सुखमें समानरूपसे सहायता करनेवाली जो अग्निमित्रा भार्या है, उसे तेरे घरसे लाता हूँ और तेरे ही सामने उसका घात करता हूँ। उसे

અને સદ્દાલપુત્રના શરીર પર માંસ–લોહી છાંટયાં. (૨૨૫). તોપણ સદ્દાલપુત્ર શ્રમણોપાસક નિર્ભય યાવત્ વિચરતો રહ્યો. (૨૨૬). દેવતાએ એને નિર્ભય જોઇને ચોથી વાર પણ કહ્યું: " હે સદ્દાલપુત્ર શ્રાવક! મોતને ચાહનારા! યાવત્ તું શીલ આદિનો ભંગ નહિ કરે, તો તારી આ ધર્મમાં સહાયતા દેનારી, ધર્મની વૈદ્ય અર્થાત્ ધર્મને સુરક્ષિત રાખનારી, ધર્મના અનુરાગથી રંગાયલી, દુઃખ સુખમાં સમાનરૂપે સહાયતા કરનારી જે અગ્નિમિત્રા ભાર્યા છે, તેને તારે ઘેરથી લાવું છું, અને તારી જ સામે તેનો ઘાત કરૂં છું. એને મારીને

कडाहयंसि अद्दहेमि, अद्दहित्ता तव गायं मंसेण य सोणिएण य आयंचामि जहाणं तुमं अट्टदुहट्ट जाव ववरोविज्जसि ॥ २२७ ॥ तएणं से सद्दालपुत्ते समणोवासए तेणं देवेणं एवं वुत्ते समाणे अभीए जाव विहरइ ॥ २२८ ॥ तएणं से देवे सद्दालपुत्तं समणोवासयं दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी—हंभो सद्दालपुत्ता ! समणोवासया ! तं चेव भणइ ॥ २२९ ॥ तएणं तस्स सद्दालपुत्तस्स समणोवासयस्स तेणं देवेणं दोच्चंपि तच्चंपि एवंवुत्तस्स समाणस्स अयं अज्झत्थिए४ समुप्पन्ने। एवं जहा चुलणीपिया तहेव चिंतेइ,—

छाया

मांसेन च शोणितेन चाऽऽसिञ्चामि यथा खलु त्वमार्त्तदुःखार्त्त यावद् व्यपरोपयिष्यसे।" ॥ २२७ ॥ ततः खलु स सद्दालपुत्रः श्रमणोपासकस्तेन देवेनैवमुक्तः सन्नभीतो यावद् विहरति ॥ २२८ ॥ ततः खलु स देवः सद्दालपुत्रं श्रमणोपासकं द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमवादीत्—हंभोः सद्दालपुत्र ! श्रमणोपासक ! तदेव भणति ॥ २२९ ॥ ततः खलु तस्य सद्दालपुत्रस्य श्रमणोपासकस्य तेन देवेन द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्तस्य सतोऽयमाध्यात्मिकः ४ समुत्पन्नः। एवं यथा चुलनीपिता तथैव

मार कर नौ टुकड़े करूंगा और अदहनसे भरे हुए कढाहमें उबालूंगा। उबालकर उस मांस और लोहूसे तेरा शरीर सींचूंगा, जिससे तू अत्यन्त दुःखित होकर यावत् मर जायगा।" ॥ २२७ ॥ देवताकी यह अत्यन्त भयंकर बात सुनकर भी सद्दालपुत्र भयभीत न हुआ यावत् विचरता रहा ॥ २२८ ॥ तब देवताने दूसरी बार और तीसरी बार भी यही बात दुहराई ॥ २२९ ॥ इस प्रकार उस देवताके दो-तीन बार कहने पर सद्दालपुत्र श्रावकने मनमें वही सोचा, जो चुलनीपिताने सोचा था कि—" इसने

નવ ટુકડા કરીશ અને આંધણથી ભરેલી કઢાઇમાં ઉકાળીશ. પછી એ માંસ અને લોહી તારા શરીરે છાંટીશ, જેથી તું અત્યંત દુઃખિત થઇને યાવત્ મરી જઇશ." (૨૨૭). દેવતાની આવી અત્યંત ભયંકર વાત સાંભળીને પણ સદ્દાલપુત્ર ભયભીત ન થયો યાવત્ વિચરતો રહ્યો. (૨૨૮). ત્યારે દેવતાએ બીજીવાર અને ત્રીજીવાર પણ એજ વાત કહી. (૨૨૯). એ પ્રમાણે એ દેવતાએ બે-ત્રણ વાર કહ્યા છતાં સદ્દાલપુત્ર શ્રાવકે મનમાં વિચાર્યું, કે જે પ્રમાણે ચુલનીપિતાએ

जेणं ममं जेट्ठं पुत्तं, जेणं ममं मज्झिमयं पुत्तं, जेणं ममं कणीयसं पुत्तं, जाव आयंचइ, जावि य णं ममं इमा अग्गिमित्ता भारिया समसुहदुक्खसहाइया, तंपि य इच्छइ साओ गिहाओ नीणेत्ता मम अग्गओ घाएत्तए, तं सेयं खलु मम एयं पुरिसं गिण्हित्तए त्ति कट्टु उट्ठाइए जहा चुलणीपिया तहेव सव्वं भाणियव्वं नवरं

छाया

चिन्तयति येन मम ज्येष्ठं पुत्रं, येन मम मध्यमकं पुत्रं, येन मम कनीयांसं पुत्रं यावद् आसिञ्चति, याऽपि च खलु ममेयमग्निमित्रा भार्या समसुखदुःखसहायिका, तामपि चेच्छति स्वस्माद् गृहान्नीत्वा ममाग्रतो घातयितुं तच्छ्रेयः खलु ममैतं पुरुषं ग्रहीतुमिति कृत्वोत्थितः, यथा चुलनीपिता तथैव सर्वं भणितव्यं, नवरम्

मेरे बड़े, मंझले और छोटे लड़केको मारडाला, मेरे शरीरको लोहू-मांससे सींचा। अब मेरी अग्निमित्रा भार्याको भी, जो मेरे सुखदुखमें समान-रूपसे सहायक है, घरसे लाकर मेरेही सामने मारडालना चाहता है। इस पुरुषको पकड़ लेना ही अच्छा है।" यह सोचकर वह उठा। आगेकी कथा सब चुलनीपिताके समान है। विशेषता यह है कि इसका कोला-हल इसकी पत्नी अग्निमित्राने सुना और अग्निमित्राने ही सब बातें कहीं। शेष सब बातें चुलनीपिताके समान समझना, हाँ, यह

વિચાર્યું હતું કે, "એણે મારા મોટા, વચ્ચેટ અને નાના પુત્રને મારી નાંખ્યો, મારા શરીરે લોહી-માંસ છાંટયાં. હવે મારી અગ્નિમિત્રા ભાર્યા કે જે મારા સુખદુ:ખમાં સમાન રૂપે સહાયક છે, તેને પણ ઘેરથી લાવીને મારી જ સામે મારી નાંખવા ઇચ્છે છે. એ પુરૂષને પકડી લેવો એ જ ઠીક છે. એમ વિચા-રીને તે ઉઠયો. આગળની કથા બધી ચુલનીપિતાની પેઠે જ છે. વિશેષતા એ છે કે-એનો કોલાહલ એની પત્ની અગ્નિમિત્રાએ સાંભળ્યો અને અગ્નિમિત્રાએ જ બધી વાતો કહી. બાકીની બધા વાતો ચુલનીપિતાની પેઠે જ સમજવી

अग्गिमित्ता भारिया कोलाहलं सुणित्ता भणइ। सेसं जहा चुलणीपियावत्तव्वया, नवरं अरुणभूए विमाणे उववन्ने जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ५ ॥ २३० ॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं सत्तमं
अज्झयणं समत्तं ॥ ७ ॥

छाया

मित्रा भार्या कोलाहलं श्रुत्वा भणति। शेषं यथा चुलनीपितृवक्तव्यता, नवरमरुणभूते विमाने उपपन्नो यावन्महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ५ ॥ २३० ॥ निक्षेपः ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां सप्तममध्ययनं
समाप्तम् ॥ ७ ॥

व्याख्या निगदसिद्धा ॥ २२३-२३० ॥

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलाकलापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजगुरु-तत्प्रदत्त-" जैनशास्त्राचार्य "-पदभूषित-बालब्रह्मचारि-पण्डितरत्ना-ऽऽशुकवि-पूज्य-मुनिश्री-घासीलाल-व्रति-विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्याख्यायां व्याख्यायां सप्तमं सद्दालपुत्राख्यमध्ययनं
समाप्तम् ॥ ७ ॥

विशेषता है कि सद्दालपुत्र अरुणभूत विमानमें उत्पन्न होकर यावत् महाविदेह क्षेत्रसे सिद्ध होगा ॥ २३० ॥ निक्षेप पूर्ववत् ॥

सातवें अंग उपासकदशाके सातवें अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी नामक
टीकाका हिन्दीभाषार्थ समाप्त हुआ ॥ ७ ॥

વિશેષતા એટલી છે કે સદ્દાલપુત્ર અરૂણભૂત વિમાનમાં ઉત્પન્ન થઈને યાવત્ મહાવિદેહ ક્ષેત્રે સિદ્ધ થશે. (૨૩૦)

નિક્ષેપ પૂર્વવત્.

સાતમા અંગ ઉપાસક દશાના સાતમા અધ્યયનની અગાર સંજીવની
નામક ટીકાનો ગુજરાતી ભાષાનુવાદ સમાપ્ત. (૭)

॥ अष्टमाध्ययनम् ॥

अथाष्टममध्ययनमारभ्यते-'अट्ठमस्स' इत्यादि ॥ २३१-२३९ ॥

मूलम्-अट्ठमस्स उक्खेवो ॥ एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे, गुणसिले चेइए, सेणिए राया ॥२३१॥ तत्थणं रायगिहे महासयए नामं गाहावई परिवसइ अड्ढे जहा आणंदो नवरं अट्ठ हिरण्णकोडीओ *सकंसाओ निहाणपउत्ताओ,

छाया—अष्टमस्योत्क्षेपः। एवं खलु जम्बू ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नगरम्, गुणशीलश्चैत्यः, श्रेणिको राजा ॥ २३१ ॥ तत्र खलु राजगृहे महाशतको नाम गाथापतिः परिवसति, आढ्यो यथाऽऽनन्दः, नवरमष्ट हिरण्य-

*टीका—सकांस्याः=कांस्यं पात्रविशेषो येन रूप्यकादीनि द्रव्याणि मीयते, तेन सह वर्त्तन्त इति सकांस्याः ॥ २३२ ॥

आठवाँ अध्ययन

'अट्ठमस्स उक्खेवो' इत्यादि ॥ २३१-२३९ ॥

आठवेंका उत्क्षेप पूर्ववत्। जम्बूस्वामीके प्रश्न करने पर सुधर्मा स्वामी कहने लगे-"जंबू! उसकाल उस समयमें राजगृह नगर, गुणशील चैत्य और श्रेणिक राजा था ॥ २३१ ॥ उसी राजगृहमें महाशतक नामक गाथापति निवास करता था। वह आढ्य (यावत्) एवं आनन्द श्रावककी तरह सब विशेषणों वाला था। उसके कांसेके एक वर्त्तनसे नापी हुई आठ करोड़ सोनैया खज़ानेमें, आठ करोड़ व्यापारमें एवं

આઠમું અધ્યયન.

'अट्ठमस्स उक्खेवो' ઇત્યાદિ (૨૩૧ થી ૨૩૯)

આઠમા અધ્યયનનો ઉત્ક્ષેપ પૂર્વવત્ જંબૂ સ્વામીએ પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સુધર્માસ્વામી કહેવા લાગ્યાઃ જંબૂ! એ કાળે એ સમયે રાજગૃહ નગર, ગુણશીલ ચૈત્ય અને શ્રેણિક રાજા હતો. (૨૩૧). એ રાજગૃહમાં મહાશતક નામક ગથાપતિ રહેતો હતો. એ આઢ્ય (યાવત્) તેમજ આનંદ શ્રાવકની પેઠે બધાં વિશેષણોવાળો હતો. તેની પાસે કાંસાના એક વાસણથી માપેલા આઠ કરોડ સોનૈયા ખજાનામાં, આઠ કરોડ વેપારમાં અને આઠ કરોડ

अट्ठ हिरण्णकोडीओ सकंसाओ वुड्ढिपउत्ताओ, अट्ठ हिरण्णकोडीओ सकंसाओ पवित्थरपउत्ताओ, अट्ठ वया दसगोसाहस्सिएणं वएणं ॥ २३२ ॥ तस्स णं महासयगस्स रेवईपामोक्खाओ तेरस भारियाओ होत्था, अहीण जाव सुरूवाओ ॥ २३३ ॥ तस्स णं महासयगस्स रेवईए भारियाए *कोलघरियाओ अट्ठ हिरण्णकोडीओ, अट्ठ वया दसगोसाहस्सिएणं वएणं होत्था। अवसेसाणं दुवालसण्हं भारियाणं कोलघरिया एगमेगा हिरण्णकोडी, एगमेगे य वए दस गोसाहस्सिएणं वएणं होत्था ॥ २३४ ॥ तेणं कालेणं तेणं

छाया

कोटयः सकांस्या निधानप्रयुक्ताः, अष्ट हिरण्यकोटयः सकांस्या वृद्धिप्रयुक्ताः, अष्ट हिरण्यकोटयः सकांस्याः प्रविस्तरप्रयुक्ताः, अष्ट व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन ॥ २३२ ॥ तस्य खलु महाशतकस्य रेवतीप्रमुखास्त्रयोदश भार्या आसन् अहीन-यावत्सुरूपाः ॥ २३३ ॥ तस्य खलु महाशतकस्य रेवत्या भार्यायाः कौलगृहिका अष्ट हिरण्यकोटयोऽष्ट व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेनाऽऽसन्। अवशेषाणां द्वादशानां भार्याणां कौलगृहिका-एकैका हिरण्यकोटी, एकैकश्च व्रजो दशगोसाहस्रिकेण

*कोलेति-कुलं=पितृवंशस्तत्सम्बन्धि कौलं, तच्च तद् गृहं च कौलगृहं, तस्मादागताः कौलगृहिकाः। ॥ २३४ ॥

आठ करोड़ लेन-देनमें लगी थीं। दस दस हजार गोसंख्याके आठ गोकुल थे ॥ २३२ ॥ उसके रेवती आदि तेरह यथायोग्य (पूर्ण) अंगवाली यावत् सुन्दरी स्त्रियाँ थीं ॥ २३३ ॥ रेवतीके आठ करोड़ सोनैया उसके मायके (पियर)के थे, और आठ ही गोकुल दस दस हजार गायोंके थे। शेष बारह स्त्रियोंके एक-एक करोड़ सोनैया और एक-एक गोकुल

લેણ-દેણમાં રોકેલા હતા. દસ દસ હજાર ગોવર્ગીય પશુઓનાં આઠ ગોકુળ હતાં. (૨૩૨). તેને રેવતી આદિ તેર યથાયોગ્ય (પૂર્ણ) અંગવાળી યાવત્ સુંદરી સ્ત્રીઓ હતી. (૨૩૩). રેવતીના આઠ કરોડ સોનૈયા તેના પિયરના હતા, અને આઠ ગોકુળ દસ-દસ હજાર ગોવર્ગીય પશુઓનાં હતા. બાકીની બાર સ્ત્રીઓના એક-એક કરોડ સોનૈયા અને એક-એક ગોકુળ પિયરનાં હતાં. (૨૩૪).

समएणं सामी समोसढे, परिसा निग्गया। जहा आणंदो तहा निग्गच्छइ तहेव सावयधम्मं पडिवज्जइ, नवरं अट्ठ हिरण्णकोडीओ संकसाओ निहाणपउत्ताओ० *उच्चारेइ, अट्ठ वया, रेवईपामोक्खाहिं तेरसहिं भारियाहिं अवसेसं मेहुणविहिं पच्चक्खाइ, सेसं सव्वं तहेव। इमं च णं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ–कल्लाकल्लिं कप्पइ मे ×वेदोणि-

छाया.

व्रजेनाऽऽसीत् ॥ २३४ ॥ तस्मिन् काले तस्मिन् समये स्वामी समवसृतः परिषन्निर्गता, यथाऽऽनन्दस्तथा निर्गच्छति, तथैव श्रावकधर्मं प्रतिपद्यते, नवरमष्ट हिरण्यकोट्यः सकांस्या निधानप्रयुक्ता (इति) उच्चारयति, अष्ट व्रजाः, रेवतीप्रमुखाभिस्त्रयोदशभिर्भार्याभिरवशेषं मैथुनविधिं प्रत्याख्याति, शेषं सर्वं तथैव। इमं च खलु एतद्रूपमभिग्रहमभिगृह्णाति–कल्याकल्यि कल्पते मे द्विद्रौणिक्या कांस्यपात्र्या

*उच्चारयति=प्रतिजानीते। कल्याकल्यि=प्रतिकल्यं-प्रतिदिनमित्यर्थः।

×द्विद्रोणीति-द्रोणः=आढकचतुष्टयपरिमितो मानविशेषः, द्वौ द्रोणौ प्रयोजनमस्याः, यद्वा द्वाभ्यां द्रोणाभ्यां पूर्यत इति द्विद्रौणिकी, तया-द्विद्रोणपरिमितद्रव्यतोलनक्षमयेत्यर्थः, (२३५)

पियरका था ॥ २३४ ॥ उस काल उस समय महावीर स्वामी पधारे। परिषद् निकली। महाशतक भी आनन्द श्रावककी भाँति निकला, और उसी प्रकार उसने गृहस्थ धर्म स्वीकार किया। विशेषता यह है कि इसने कांस्य-पात्रसे मापी हुई आठ२ करोड़ सोनैया खज़ाने आदिमें, तथा आठ गोकुल रखनेकी मर्यादा ली। रेवती आदि तेरह स्त्रियोंके अतिरिक्त अन्य स्त्रियोंसे मैथुन करनेका त्याग किया। और सब आनन्दकी तरह। इसने ऐसा अभिग्रह भी लिया–" प्रतिदिन दो द्रोण (चार

એ કાળે એ સમયે મહાવીર સ્વામી પધાર્યા પરિષદ્ નીકળી. મહાશતક પણ આનંદ શ્રાવકની પેઠે નીકળ્યો અને એ પ્રમાણે તેણે ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો. વિશેષતા એ છે કે તેણે કાંસાના વાસણથી માપેલા આઠ–આઠ કરોડ સોનૈયા ખજાના આદિમાં તથા આઠ ગોકુળ રાખવાની મર્યાદા કરી. રેવતી આદિ તેર સ્ત્રીઓ સિવાયની બીજી સ્ત્રીઓ સાથે મૈથુન કરવાનો ત્યાગ કર્યો. બાકી બધું આનંદની પેઠે સમજવું. એણે એ પ્રમાણે અભિગ્રહ પણ લીધો કે "પ્રતિદિન બે દ્રોણ (ચાર આઢકનો

याए कंसपाईए *हिरण्णभरियाए संववहरित्तए ॥२३५॥ तएणं से महासयए समणोवासए जाए अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ ॥ २३६ ॥ तएणं समणे भगवं महावीरे बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥ २३७ ॥ तएणं तीसे रेवईए गाहावइणीए अन्नया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुडुंब जाव इमेयारूवे अज्झत्थिए४- "एवं खलु अहं इमासिं दुवालसण्हं सवत्तीणं विघाएणं नो संचाएमि

छाया

हिरण्यभृतया संव्यवहर्त्तुम् ॥ २३५ ॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको जातोऽभिगतजीवाजीवो यावद्विहरति ॥ २३६ ॥ ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो बहिर्जनपदविहारं विहरति ॥ २३७ ॥ ततः खलु तस्या रेवत्या गाथापत्न्या अन्यदा कदाचित्पूर्वरात्रापरत्र कालसमये कुटुम्ब-यावद्-अयमेतद्रूप आध्यात्मिकः४-" एवं खलु अहमासां द्वादशानां सपत्नीनां विघातेन नो शक्नोमि

*हिरण्यभृतया=सुवर्णादिपूर्णया॥ २३५ ॥

आढकका एक द्रोण होता है) वाली, सुवर्णसे पूर्ण कांसेकी पात्री (वर्त्तन)से व्यवहार करूँगा (इससे अधिक नहीं)" ॥ २३५ ॥ इसके अनन्तर महाशतक जीव-अजीवका जानकार श्रावक हो गया यावत् आत्माको भावित करता हुआ विचरने लगा ॥ २३६ ॥ बाद श्रमण भगवान् महावीरभी यत्र-तत्र देशोंमें विचरने लगे ॥ २३७ ॥ तदनन्तर गाथापत्नी रेवतीको पूर्वरात्रिके अपर समय (उत्तरार्धभाग)में कुटुम्ब जागरणा जागती हुईको इस प्रकारका विचार आया-" इन बारह सौतों के विघात (विघ्न)के मारे महाशतक गाथापतिके साथ मैं मनमाने भोग

એક દ્રોણ થાય છે) વાળા, સોનૈયાથી પૂર્ણ કાંસાના પાત્રથી વ્યવહાર કરીશ. એથી વધારે નહિ." (૨૩૫). પછી મહાશતક જીવ-અજીવનો જાણકાર શ્રાવક થઈ ગયો યાવત્ આત્માને ભાવિત કરતો વિચરવા લાગ્યો. (૨૩૬). પછી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પણ યત્ર-તત્ર દેશોમાં વિચરવા લાગ્યા. (૨૩૭). ત્યારબાદ ગાથાપત્ની રેવતીને પૂર્વરાત્રીના ઉત્તરાર્ધ ભાગમાં કુટુંબ જાગરણ જાગતા એ પ્રકારનો વિચાર થયો કે "આ બારે શોક્યોના વિઘાત (વિઘ્ન)ને લીધે મહાશતક ગાથાપતિની સાથે હું મનમાન્યા ભોગ ભોગવી શકતી નથી;

महासयएणं समणोवासएणं सद्धिं उरालाइं माणुस्सयाइं भोगभोगाइं भुंजमाणी विहरित्तए, तं सेयं खलु ममं एयाओ दुवालसवि सवत्तियाओ अग्गिप्पओगेणं वा सत्थप्पओगेणं वा विसप्पओगेणं वा जीवियाओ ववरोवित्ता एयासिं एगमेगं हिरण्णकोडिं एगमेगं वयं सयमेव *उवसंपज्जित्ताणं महासयएणं समणोवासएणं सद्धिं उरालाइं जाव विहरित्तए।" एवं संपेहेइ, संपेहित्ता तासिं दुवालसण्हं सवत्तीणं अंतराणि य छिद्दाणि य विरहाणि य पडिजागरमाणी२ विहरइ ॥ २३८ ॥ तएणं सा रेवई गाहावइणी अन्नया कयाइ तासिं दुवालसण्हं सवत्तीणं अंतरं जाणित्ता

छाया.

महाशतकेन श्रमणोपासकेन सार्द्धमुदारान् मानुष्यकान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहर्तुम्, तच्छ्रेयः खलु ममैता द्वादशापि सपत्न्योऽग्निप्रयोगेण वा शस्त्रप्रयोगेण वा, विषप्रयोगेण वा जीविताद्व्यपरोपयित्वैतासामेकैकां हिरण्यकोटिमेकैकं व्रजं स्वयमेवोपसम्पद्य महाशतकेन श्रमणोपासकेन सार्द्धमुदारान् यावद्विहर्तुम्।" एवं सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्य तासां द्वादशानां सपत्नीनामन्तराणि च छिद्राणि च विरहाँश्च प्रतिजाग्रती२ विहरति ॥२३८॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी अन्यदा कदाचित्तासां द्वादशानां

*उपसम्पद्य=प्राप्य ॥ २३८ ॥

नहीं भोग सकती हूँ, अतः अच्छा हो कि-इन बारहों सौतोंको अग्नि, शस्त्र या विषके प्रयोगसे मारकर, और इन प्रत्येककी एक-एक करोड़ सोनैया और एक एक गोकुल स्वयं लेकर महाशतक गाथापतिके साथ मन-चाहे भोग भोगती हुई विचरूं।" ऐसा सोचकर उसने बारहों सौतोंके अन्तर छिद्र विरह ढूंढने लगी॥ २३८॥ अनन्तर रेवतीने बारहों

माटे એ બારે શોકયોને અગ્નિ, શસ્ત્ર યા વિષના પ્રયોગથી મારીને અને એ પ્રત્યેકના એક-એક કરોડ સોનૈયા તથા એક-એક ગોકુળ હું પોતે લઈને મહાશતક ગાથાપતિની સાથે મનમાન્યા ભોગ ભોગવી વિચરૂં તો બહુ સારૂં." એમ વિચારી તે બારે શોકયોનાં અંતર છિદ્ર વિરહ શોધવા લાગી. (૨૩૮).

छ सवत्तीओ सत्थप्पओगेणं उद्दवेइ, उद्दवित्ता छ सवत्तीओ विसप्पओगेणं उद्दवेइ, उद्दवित्ता तासिं दुवालसण्हं सवत्तीणं कोलघरियं एगमेगं हिरण्णकोडिं एगमेगं वयं सयमेव पडिवज्जइ, पडिवज्जित्ता महासयएणं समणोवासएणं सद्धिं उरालाइं भोगभोगाइं भुंजमाणी विहरइ ॥ २३९ ॥

तएणं सा रेवई गाहावइणी मंसलोलुया मंसेसु मुच्छिया गिद्धा गढिया अज्झोववन्ना बहुविहेहिं मंसेहि य सोल्लेहि य तलि-

छाया

सपत्नीनामन्तरं ज्ञात्वा षट् सपत्नीः शस्त्रप्रयोगेणोपद्रवति, उपद्रुत्य षट् सपत्नीर्विषप्रयोगेणोपद्रवति, उपद्रुत्य तासां द्वादशानां सपत्नीनां कौलगृहिकामेकैकां हिरण्यकोटिमेकैकं व्रजं स्वयमेव प्रतिपद्यते, प्रतिपद्य महाशतकेन श्रमणोपासकेन सार्द्धमुदारान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरति ॥ २३९ ॥

ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी मांसलोलुपा मांसेषु मूर्छिता, गृद्धा, ग्रथिता, अध्युपपन्ना, बहुविधैर्मांसैश्च शूल्यकैश्च तलितैश्च भर्जितैश्च सुरां च, मधु च,

टीका—मांसलोलुपा=मांसभक्षणलुब्धा, एतदेव विशिनष्टि-मांसेषु=मांसविषये मूर्छिता=मांसभक्षणदोषानभिज्ञतया मोहमुपगता, गृद्धा=भोगोत्तरमप्यनुपरतकाङ्क्षा-

सौतोंका अन्तर (मौका) पाकर उसने छह सौतोंको हथियारसे और छहको विष देकर मारडाला। मारकर उनके मायके (पितृगृह)की एक-एक करोड़ सोनैया और एक-एक गोकुल स्वयं लेलिया। बस महाशतक गाथापतिके साथ विपुल काम-भोग भोगती हुई विचरने लगी ॥ २३९॥

'तएणं सा' इत्यादि ॥ २४०-२४९ ॥

मांसमें लोलुप, मांस-भक्षणके दोष न जानकर उसमें मूर्छित, कभी

પછી રેવતીએ બારે શોક્યોનો લાગ જોઈ અને તેમાંની છ ને હથિયારથી તથા છને વિષ દઈને મારી નાંખી. પછી તેમના પિયરના એક-એક કરોડ સોનૈયા અને એક-એક ગોકુળ પોતે લઈ લીધાં. બસ, પછી તે મહાશતક ગાથાપતિની સાથે ખૂબ કામભોગ ભોગવતી વિચરવા લાગી. (૨૩૯).

'तएणं सा'-ઇત્યાદિ (૨૪૦ થી ૨૪૯)

માંસમાં લોલુપ, માંસભક્ષણના દોષો ન જાણીને તેમાં મૂર્છિત, કોઇ

एहि य भज्जिएहि य सुरं च महुं च मेरगं च मज्जं च सीधुं च पसन्नं च आसाएमाणी४ विहरइ ॥ २४० ॥ तएणं रायगिहे नयरे अन्नया कयाइ आमाघाए घुट्ठे यावि होत्था ॥ २४१ ॥ तएणं सा रेवई गाहावइणी मंसलोलुया मंसेसु मुच्छिया ४ कोलघरिए पुरिसे सद्दावेइ, सद्दावेत्ता एवं वयासी–तुब्भे देवाणुप्पिया ! मम कोल-घरिएहिंतो वएहिंतो कल्लाकल्लिं दुवे दुवे गोणपोयए उद्दवेह, उद्द-वित्ता ममं उवणेह ॥ २४२ ॥ तएणं ते कोलघरिया पुरिसा रेवईए

छाया

मैरेयं च, मद्यं च, सी (शी)धुं च, प्रसन्नां चाऽऽस्वादयन्ती ४ विहरति ॥ २४० ॥ ततः खलु राजगृहे नगरेऽन्यदा कदाचिद् आमाघातः (अमारिः) घुष्टश्चाप्यासीत् ॥ २४१ ॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी मांसलोलुपा मांसेषु मूर्छिता४ कौल-गृहिकान् पुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वैवमवादीत्–यूयं देवानुप्रियाः ! मम कौल-गृहिकेभ्यो व्रजेभ्यः कल्याकल्यि द्वौ द्वौ गोपोतकावुपद्रवत, उपद्रुत्य ममोपनय ॥ २४२ ॥ ततः खलु ते कौलगृहिकाः पुरुषा रेवत्या गाथापत्न्याः 'तथेति' एतमर्थं

वती, ग्रथिता=प्रत्यङ्गमुत्पन्नमांसभक्षणानुरागतन्तुभिः कृतसन्दर्भा, अध्युपपन्ना=तदेक-चित्ता । अतः किं करोती ? त्याह--बहुभिरित्यादि, बहुभिः=सामान्यविशेषरूपैः, तलितैः=घृततैलादिनाऽग्निसंस्कृतैः, भर्जितैः=केवलाग्निपाचितैः, (सर्वत्र सहार्थे तृतीया) । सुरा=गुड-मधु-पिष्टसम्भवा, तदुक्तम्–

मांस-भक्षणसे तृप्त न होनेवाली, अंग-अंगमें मांस-भक्षणके अनुरागसे भरी हुई, मांसभक्षणका ही सदा विचार करती रहनेवाली वह गाथा-पतिनी रेवती, अनेक प्रकारके-तले हुए और भूंजे हुए मांस एवं मांसके टुकडोंके साथ गुड़ पीठा (आटा) आदिसे बनी हुई, मधूक (महुआ) से बनी हुई, तथा गन्ने आदिसे बने हुए 'आसव' नामक अपरिपक्व मद्य,

---

વાર પણ માંસ ભક્ષણથી તૃપ્ત ન થનારી, અંગેઅંગમાં માંસભક્ષણના અનુરાગથી ભરેલી, માંસભક્ષણનો જ સદા વિચાર કરતી રહેનારી એ ગાથાપતિની રેવતી, અનેક પ્રકારનાં તળેલાં અને ભૂંજેલાં માંસ તેમજ માંસના ટુકડા સાથે ગોળ આટો આદિ મેળવીને બનાવેલી, મહુડાંમાંથી બનાવેલી (સુરા), તથા શેરડી આદિમાંથી બનેલા 'આસવ' નામના અપરિપક્વ મદ્ય, તાડી, ખજૂર ધાતકી (ધાવડી)

[टीका]

"गौडी पैष्टी च माध्वी च, विज्ञेया त्रिविधा सुरा।" इति।

तत्र मधुशब्दस्य पृथगुपादानादत्र सुरापदेन गौडी-पैष्ट्योर्ग्रहणम्। मधु=मधूक-पुष्पभवं मद्यम्। मैरेयम्=इक्षुशाकादिप्रभवमासवाभिधमपरिपक्वं मद्यम्। मद्यम्=ताड-खर्जूर-धातक्यादिप्रभवम्। "यद्यपि 'मदिरा कश्यमद्ये' इति कोषान्मद्यस्य सुरापर्यायत्वं तथापीह पृथगुपादानान्मदहेतुभूतद्रवद्रव्यमात्रार्थबोधकत्वेन बहुत्र दृष्टत्वाच्च न सुरापर्यायता, तथाचोक्तम्-"मदहेतुर्द्रवद्रव्यं मद्यमित्यभिधीयते' इति।" सी (शी) धुं=सुराकल्कम्, प्रसन्नां=सुगन्धिद्रव्यसम्मेलितां सुराम्। प्रसन्ना-शब्दोऽपि सुरापर्याय एव-"गन्धोत्तमा प्रसन्नेरा" इति कोषात्, पृथगुपादाना-त्त्विहोक्तरीत्या कथञ्चिद्भेदोऽवगन्तव्यः। आस्वादयन्ती=सम्यक् रसयन्ती ॥२४०॥ आमाघातः=समन्तान्माहननम्=अमारिरित्यर्थः, घुष्टः=घोषणाविषयी कृतः ॥२४१॥ कौलगृहिकान्=पितृगृहसम्बन्धिनः। गोपोतकौ=गोवत्सौ, उपद्रवत=घातयत। उपनय

१ पोतकाविति-पोतः=शावक एव पोतकः।

ताडी, खिजूर धातकी (धावड़े) आदिसे बने हुए मद्य, सीधु (शरावका कल्क-धूंछा) तथा सुगन्धयुक्त शरावको खूब आस्वादन करने लगी ४

कोषोंमें सुरा और मद्यको पर्यायवाची कहा है तथापि मूल-पाठमें उन्हें अलग-अलग कहनेसे दोनोंको एक नहीं समझना चाहिए। इसके अतिरिक्त मद्य शब्द मदको उत्पन्न करनेवाले द्रव (पतले) पदार्थका ही बोधक है, इस लिए भी वह सुराका पर्यायवाची नहीं। 'सुरा'-शब्द प्रसन्नाका पर्यायवाची है तो भी मूल पाठमें जुदा जुदा नाम आनेसे उनका अर्थभी जुदा-जुदा समझना चाहिए ॥ २४० ॥

एक समय राजगृह नगरमें अमारि (हिंसाबन्दी)की घोषणा हुई ॥ २४१ ॥ तब मांसलोलुपा ४ रेवतीने अपने पितृगृहके नौकरोंको

આદિમાંથી બનાવેલા મદ્ય, સીધુ (દારૂનો કલ્ક) તથા સુગંધયુક્ત દારૂનું ખૂબ આસ્વાદન કરવા લાગી. ૪.

કોષોમાં સુરા અને મદ્યને પર્યાયવાચી કહ્યા છે, તોપણ મૂળ પાઠમાં તેને અલગ અલગ કહ્યા છે એટલે બેઉને એક ન સમજવા જોઈએ. તે ઉપરાંત મદ્ય શબ્દ મદને ઉત્પન્ન કરનાર દ્રવ (પાતળા) પદાર્થનો જ બોધક છે, માટે પણ એ સુરાનો પર્યાયવાચી નથી. 'સુરા' શબ્દ પ્રસન્નાનો પર્યાયવાચી છે, તોપણ મૂળ પાઠમાં જુદાંજુદાં નામ આવવાથી એમનો અર્થ જુદોજુદો સમજવો જોઈએ (૨૪૦).

એક સમયે રાજગૃહ નગરમાં અમારિ (હિંસાબંધી)ની ઘોષણા થઈ. (૨૪૧).

गाहावइणीए तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणंति पडिसुणित्ता रेवईए गाहावइणीए कोलघरिएहिंतो वएहिंतो कल्लाकल्लिं दुवे दुवे गोणपोयए वहेंति वहित्ता रेवईए गाहावइणीए उवणेंति ॥ २४३ ॥ तएणं सा रेवई गाहावइणी तेहिं गोणमंसेहिं सोल्लेहि य ४ सुरं च ६ आसाएमाणी ४ विहरइ ॥ २४४ ॥ तएणं तस्स महासयगस्स समणोवासगस्स बहूहिं सील जाव भावेमाणस्स चोद्दस संवच्छरा वइक्कंता। एवं तहेव जेट्ठपुत्तं ठवेइ जाव पोसहसालाए धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ ॥२४५॥ तएणं सा रेवई गाहावइणी मत्ता लुलिया विइण्णकेसी उत्तरिज्जयं विकड्ढमाणी २ जेणेव पोसहसाला जेणेव

छाया

विनयेन प्रतिशृण्वन्ति, प्रतिश्रुत्य रेवत्या गाथापत्न्याः कौलगृहिकेभ्यो व्रजेभ्यः कल्याकल्यि द्वौ द्वौ गोपोतकौ घ्नन्ति, हत्वा रेवत्यै गाथापत्न्यै उपनयन्ति ॥२४३॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी तैर्गोमांसैः शूल्यकैश्च४ सुरांच६ आस्वादयन्ती ४ विहरति ॥२४४॥ ततः खलु तस्य महाशतकस्य श्रमणोपासकस्य बहुभिःशीलयावद् भावयतश्चतुर्दश संवत्सरा व्युत्क्रान्ताः। एवं तथैव ज्येष्ठपुत्रं स्थापयति यावत्पौषधशालायां धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति ॥ २४५ ॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी मत्ता लुलिता विकीर्णकेशा उत्तरीयकं विकर्षन्ती २ येनैव पौषधशाला येनैव महा-

---

=आनय ॥ २४२-२४५ ॥ मत्ता=सुरादिपानजन्यमदाकुला, न केवलं मत्तैवाऽपितु लुलिता=मदावेगवशेन प्रस्खलत्पदा, विकीर्णकेशा=विक्षिप्तमुक्तकेशा। उत्तरीयकम् =अङ्गोपरिधारणीयद्विपट्टवस्त्रं, विकर्षन्ती=अपकर्षन्ती, मद्यमोहचिह्नमेतत् कामचेष्टितं

बुलाया और उनसे कहा–" देवानुप्रिय ! तुम लोग मेरे मायके के गोकुलोंसे प्रतिदिन दो बछड़े मेरे लिए मार लाया करो ॥ २४२ ॥ मायके के नौकरोंने 'ठीक है' कह कर उसकी बात विनयपूर्वक मान ली। वे लोग दो बछड़े मारकर प्रतिदिन रेवतीके पास लाने लगे ॥ २४३ ॥

એટલે માંસલોલુપા (આદિ ઉપર દર્શાવેલાં ચાર વિશેષણોથી યુક્ત.) રેવતીએ પોતાના પિયરના નોકરોને બોલાવ્યા અને તેમને કહ્યું: " દેવાનુપ્રિય ! તમે લોકો મારા પિયરનાં ગોકુલોમાંથી રોજ બે વાછડા મારીને મારે માટે લાવ્યા કરો. " (૨૪૨). પિયરના નોકરોએ "વારૂ" કહીને એની

महासयए समणोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता मोहु-म्मायजणणाइं सिंगारियाइं इत्थिभावाइं उवदंसेमाणी २ महासययं समणोवासयं एवं वयासी-हंभो महासयया! समणोवासया! धम्मकामया! पुण्णकामया! सग्गकामया! मोक्खकामया!, धम्मकंखिया! ४, धम्मपिवासिया! ४, किण्णं तुब्भं देवाणुप्पिया! धम्मेण वा पुण्णेण वा सग्गेण वा मोक्खेण वा, जण्णं तुमं मए

छाया

शतकः श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य मोहोन्मादजननान् शाङ्गीरिकान् स्त्रीभावान् उपदर्शयन्ती २ महाशतकं श्रमणोपासकमेवमवादीत्-हंभोः महाशतक! श्रमणोपासक! धर्मकामुक! पुण्यकामुक! स्वर्गकामुक! मोक्षकामुक!, धर्मकाङ्क्षित! ४, धर्मपिपासित! ४, किं खलु तव देवानुप्रिय! धर्मेण वा? पुण्येन वा? स्वर्गेण

वा। मोहोन्मादजननान्=मोहश्चोन्मादश्च मोहोन्मादौ तयोर्जननान्=उत्पादकान्, शाङ्गीरिकान्=शृङ्गारसम्बन्धिनः, स्त्रीभावान्=कटाक्षभुजाक्षेपादीन्। 'हंभोः'

मांसलोलुपा ४ गाथापतिनी रेवती पहलेकी तरह मांस-मदिराका सेवन करती हुई समय बीताने लगी ॥ २४४ ॥ इधर महा शतक गाथापतिको विविध प्रकारके व्रत-नियमोंका पालन करते यावत् भावना भाते चौदह वर्ष व्यतीत हो गये। इस प्रकार आनन्दकी भाँति इसने भी जेठे लड़केको कुटुम्बका भार सौंपा और यावत् पौषध-शालामें-धर्मप्रज्ञप्तिको स्वीकार कर विचरने लगा ॥ २४५ ॥ मांसलोलुपा गाथापतिनी मदिराके नशेसे उन्मत्त होकर, और नशेकी तीव्रतासे

વાત વિનયપૂર્વક માની લીધી. તે લોકો એ વાછડા મારીને રોજ રેવતીની પાસે લાવવા લાગ્યા. (૨૪૩). માંસલોલુપા ગાથાપતિની રેવતી પહેલાંની પેઠે માંસ-મદિરાનું સેવન કરતી સમય વીતાવવા લાગી. (૨૪૪). આ બાજુએ મહાશતક ગાથાપતિને વિવિધ પ્રકારનાં વ્રત-નિયમોનું પાલન કરતાં યાવત્ ભાવના ભાવતાં ચૌદ વર્ષ વ્યતીત થઇ ગયાં. એ પ્રમાણે આનંદની પેઠે એણે પણ મોટા પુત્રને કુટુંબનો ભાર સોંપ્યો અને યાવત્ પૌષધશાળામાં ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિને સ્વીકારી વિચરવા લાગ્યો. (૨૪૫) માંસલોલુપા ગાથાપતિની મદિરાના નશાથી ઉન્મત્ત થઇને અને નશાની તીવ્રતાથી પગે લડથડતી, વાળ વીખેરી નાંખી, ઓઢવાના

सद्धिं उरालाइं जाव भुंजमाणे नो विहरसि ? ॥ २४६ ॥ तएणं से

छाया

वा ? मोक्षेण वा ? यत्खलु त्वं मया सार्द्धमुदारान् यावद् भुञ्जानो नो विहरसि ?

इत्यारभ्य 'नोविहरसि' इत्यन्तस्य वाक्यसमुदायस्यायमभिप्रायः-यत्-धर्म-पुण्य-स्वर्ग-मोक्षादिकामना सुखधियैव क्रियते, तच्च सुखं विषयसेवनात्परं न क्वापि संभवतीति सर्वं दुष्करधर्माद्यासेवनमपहाय मया सह यथामनोरथं विषयसुखमेवानुभवेति ॥ २४६ ॥

पैरोंको लड़खड़ाती हुई (इधर-उधर डगमगाती हुई), बालोंको खोल (विखेर) कर, ओढनेके वस्त्रको खींचती हुई, अर्थात् शराबकी उन्मत्तता तथा कामुकता के चिह्न प्रगट करती हुई पौषधशालामें महाशतक श्रावकके समीप जा पहुंची। वहाँ पहुंच कर मोह और उन्मादको उत्पन्न करने वाले शृंगार भरे हावभाव कटाक्ष आदि स्त्रीभावों (नखरों)को दिखा-दिखाकर महाशतकसे बोली-"रे महाशतक श्रावक ! तुम बड़े धर्मकामी, पुण्यकामी, स्वर्गकामी, मोक्षकामी, धर्मकी आकांक्षा करनेवाले, धर्मके प्यासे बनबैठे हो ! देवानुप्रिय ! तुम्हें धर्म, पुण्य, स्वर्ग और मोक्षका क्या करना है ? तुम मेरे साथ मन-माने भोग क्यों नहीं भोगते हो ? तात्पर्य यह है-धर्म पुण्य आदि सुखके लिए ही किये जाते हैं, और विषयभोगसे बढकर दूसरा कोई सुख नहीं है, इस लिए इन झंझटोंको छोड़ो और मेरे साथ मनमाने भोग भोगो ॥ २४६ ॥

વસ્ત્રને ખેંચતી, અર્થાત્ મદ્યપાનની ઉન્મત્તતા તથા કામુકતાનાં ચિહ્ન પ્રકટ કરતી પૌષધશાળામાં મહાશતક શ્રાવકની સમીપ જઇ પહોંચી. ત્યાં મોહ અને ઉન્માદને ઉત્પન્ન કરનારા શૃંગારભર્યા હાવભાવ કટાક્ષ આદિ સ્ત્રીભાવો (નખરાં)ને બતાવતી મહાશતકને કહેવા લાગી. "હે મહાશતક શ્રાવક ! તમે મોટા ધર્મકામી, પુણ્યકામી, સ્વર્ગકામી, મોક્ષકામી, ધર્મની આકાંક્ષા કરનારા, ધર્મના તરસ્યા બનીને બેઠા છો ! દેવાનુપ્રિય ! તમારે ધર્મ, પુણ્ય, સ્વર્ગ અને મોક્ષને શું કરવાં છે ? તમે મારી સાથે મનમાન્યા ભોગ કેમ ભોગવતા નથી ? તાત્પર્ય એ છે કે ધર્મ પુણ્ય આદિ સુખને માટે કરવામાં આવે છે, અને વિષય ભોગથી ઉચું બીજું કોઇ સુખ નથી; માટે આ માથાફોડ છોડો અને મારી સાથે મનમાન્યા ભોગ ભોગવો. (૨૪૬).

महासयए समणोवासए रेवईए गाहावइणीए एयमट्ठं नो आढाइ नो परियाणाइ, अणाढायमाणे अपरियाणमाणे तुसिणीए धम्म-ज्झाणोवगए विहरइ ॥ २४७ ॥ तएणं सा रेवई गाहावइणी महा-सययं समणोवासयं दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी–हंभो ! तं चेव भणइ । सोवि तहेव जाव अणाढायमाणे अपरियाणमाणे विहरइ ॥ २४८ ॥ तएणं सा रेवई गाहावइणी महासयएणं समणोवासएणं अणाढाइज्जमाणी अपरियाणिज्जमाणी जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया ॥ २४९ ॥॥

छाया

॥ २४६ ॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको रेवत्या गाथापत्न्या एतमर्थं नो आद्रियते नो परिजानाति, अनाद्रियमाणोऽपरिजानँस्तूष्णीकं धर्मध्यानोपगतो विहरति ॥ २४७ ॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी महाशतकं श्रमणोपासकं द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमवादीत्–हंभोः ! तदेव भणति । सोऽपि तथैव यावद् अनाद्रियमाणोऽपरिजानन् विहरति ॥ २४८ ॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी महाशतकेन श्रमणोपासकेनाऽनाद्रियमाणा, अपरिज्ञायमाना यामेव दिशं प्रादुर्भूता तामेव दिशं प्रतिगता ॥ २४९ ॥

महाशतक श्रावकने रेवती गाथापतिनीके इस कथनको न आदर दिया न परिज्ञान किया अर्थात् इस तरफ ध्यान भी नहीं दिया, वह मौन रह कर धर्म-ध्यानमें लगा रहा ॥ २४७ ॥ तब गाथापतिनी रेवतीने महाशतक श्रावकसे दूसरी बार और तीसरी बार भी वही बात कही, किन्तु महाशतक तो उसकी बातको उसी प्रकार यावत् स्वीकार, तथा परिज्ञान न करके विचरने लगा ॥ २४८ ॥ तब रेवती गाथापतिनी महा-

મહાશતક શ્રાવકે રેવતી ગાથાપતિનીના આ કથનને આદર ન આપ્યો, પરિજ્ઞાન ન કર્યું, અર્થાત્ તે તરફ ધ્યાન પણ આપ્યું નહિ. તે મૌન રહીને ધર્મ-ધ્યાનમાં લાગી રહ્યો. (૨૪૭). એટલે ગાથાપતિની રેવતીએ મહાશતક શ્રાવકને બીજીવાર અને ત્રીજીવાર પણ એજ વાત કહી, પરંતુ મહાશતક તો એજ પ્રમાણે તેની વાતનો સ્વીકાર કે પરિજ્ઞાન કર્યા વિના વિચરવા લાગ્યો. (૨૪૮). એટલે

मूलम्—तएणं से महासयए समणोवासए पढमं उवासगपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ । पढमं अहासुत्तं एक्कारसवि ॥ २५० ॥ तएणं से महासयए समणोवासए तेणं उरालेणं जाव किसे धमणिसंतए जाए ॥ २५१ ॥ तएणं तस्स महासययस्स समणोवासयस्स अन्नया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकाले धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयं अज्झत्थिए ४—एवं खलु अहं इमेणं उरालेणं जहा आणंदो

छाया—ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासकः प्रथमामुपासकप्रतिमामुपसंपद्य विहरति । प्रथमां यथासूत्रं यावदेकादशापि ॥ २५० ॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासकस्तेनोदारेण यावत्कृशो धमनिसन्ततो जातः ॥ २५१ ॥ ततः खलु तस्य महाशतकस्य श्रमणोपासकस्यान्यदा कदाचित्पूर्वरात्रापरत्र काले धर्मजागरिकां जाग्रतोऽयमाध्यात्मिकः ४—एवं खलु अहमनेनोदारेण यथाऽऽनन्दस्तथै-

---

शतक श्रावक द्वारा अनादृत और अपरिज्ञात (अस्वीकृत) अर्थात् तिरस्कृत होकर जिधरसे आई थी उधर ही चली गई ॥ २४९ ॥

'तएणं से' इत्यादि ॥ २५०-२५७ ॥

तदनन्तर महाशतक श्रावक पहली पडिमाको अंगीकार कर विचरने लगा । पहली यावत् ग्यारहों पडिमाओंका शास्त्रानुसार पालन किया ॥ २५० ॥ इस उग्र कर्त्तव्यसे वह महाशतक श्रमणोपासक यावत् बहुत ही कृश (दुबला-पतला) हो गया, यहां तक कि उसकी नस-नस दिखाई देने लगी ॥ २५१ ॥ एक समय धर्मजागरणा करते-करते पूर्वरात्रिके अपर कालमें महाशतक श्रावकको यह विचार आया—"मैं इस उग्र कर्त्तव्यसे..." इत्यादि आनन्दके समान । वह अन्तिम मारणान्तिक संले-

---

પછી રેવતી ગાથાપતિની મહાશતક શ્રાવકથી અનાદૃત અને અપરિજ્ઞાત (અસ્વીકૃત) અર્થાત્ તિરસ્કૃત થઇને જ્યાંથી આવી હતી ત્યાં જ ચાલી ગઇ. (૨૪૯).

'तएण से' ઇત્યાદિ (૨૫૦ થી ૨૫૭)

પછી મહાશતક શ્રાવક પહેલી પડિમાને અંગીકારીને વિચરવા લાગ્યો. પહેલી યાવત્ અગીઆરે પડિમાઓનું શાસ્ત્રાનુસાર પાલન કર્યું. (૨૫૦). એ ઉગ્ર કર્તવ્યથી તે મહાશતક શ્રમણોપાસક યાવત્ બહુજ કૃશ (દુબળો) થઇ ગયો, ત્યાં સુધી કે તેના શરીરની નસેનસ બહાર દેખાવા લાગી. (૨૫૧). એક સમયે ધર્મજાગરણા કરતાં પૂર્વ રાત્રિના અપરકાળમાં મહાશતક શ્રાવકને એવો વિચાર આવ્યો કે "હું આ ઉગ્ર કર્તવ્યથી...." ઇત્યાદિ આનંદ શ્રાવકની પેઠે સમજવું.

तहेव अपच्छिममारणंतियसंलेहणाए झूसियसरीरे भत्तपाणपडिया-इक्खिए कालं अणवकंखमाणे विहरइ ॥ २५२॥ तएणं तस्स महा-सयगस्स समणोवासगस्स सुभेणं अज्झवसाणेणं जाव खओव-समेणं ओहिणाणे समुप्पन्ने । पुरत्थिमेणं लवणसमुद्दे जोयणसाह-स्सियं खेत्तं जाणइ पासइ, एवं दक्खिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं जाव चुल्लहिमवंतं वासहरपव्वयं जाणइ पासइ, अहे इमीसे रयण-प्पभाए पुढवीए लोलुयच्चुयं नरयं चउरासीइवाससहस्सट्ठिइयं

छाया

वापश्चिममारणान्तिकसंलेखनया जोषितशरीरो भक्तपानप्रत्याख्यातः कालमनवका-ङ्क्षन् विहरति ॥ २५२ ॥ ततः खलु तस्य महाशतकस्य श्रमणोपासकस्य शुभे-नाऽध्यवसायेन यावत्क्षयोपशमेनावधिज्ञानं समुत्पन्नम् । पौरस्त्ये खलु लवणसमुद्रे योजनसाहस्रिकं क्षेत्रं जानाति पश्यति, एवं दाक्षिणात्ये खलु, पाश्चात्ये खलु, औत्तरे खलु यावत्क्षुद्रहिमवन्तं वर्षधरपर्वतं जानाति पश्यति, अधोऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां लोलुपाच्युतं नरकं चतुरशीतिवर्षसहस्रस्थितिकं जानाति पश्यति ॥२५३॥

खनासे जोषित-शरीर होकर भक्त-पानका प्रत्याख्यान (परित्याग) कर मृत्युकी कामना न करता हुआ विचरने लगा ॥ २५२ ॥ तब महाशतक श्रावकके शुभ अध्यवसाय (परिणाम)से यावत् अवधिज्ञानावरण कर्मके क्षयोपशमसे उसे अवधिज्ञान उत्पन्न हुआ । वह पूर्व दिशामें लवण समुद्रके अन्दर एक हजार योजन क्षेत्र तक जानता-देखता था । इसी प्रकार दक्षिण और पश्चिममें भी लवण समुद्रके भीतर एक हजार योजन क्षेत्र तक जानता देखता था । उत्तरमें क्षुद्र हिमवन्त पर्वत तक

ते अंतिम मारणान्तिक सलेखनाथी जोषित-शरीर थईने भक्त-पाननुं प्रत्या-ख्यान (परित्याग) करीने मृत्युनी कामना न करतो विचरवा लाग्यो. (२५२). पछी महाशतक श्रावकना शुभ अध्यवसाय (परिणाम)थी यावत् अवधिज्ञानावरण कर्मना क्षयोपशमथी तेने अवधिज्ञान उत्पन्न थयुं. ते पूर्व दिशामां लवण समुद्रनी अंदर एक हजार योजन क्षेत्र सुधी जाणतो-देखतो हतो. ए प्रमाणे दक्षिण अने पश्चिममां पण लवणसमुद्रनी अंदर एक हजार योजन क्षेत्र सुधी जाणतो-देखतो हतो. उत्तरमां क्षुद्र हिमवंत पर्वत सुधी जाणतो-देखतो हतो.

जाणइ पासइ ॥ २५३ ॥ तएणं सा रेवई गाहावइणी अन्नया कयाइ मत्ता जाव उत्तरिज्जयं विकड्ढमाणी २ जेणेव महासयए समणोवासए जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता महासययं तहेव भणइ जाव दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी—हंभो! तहेव ॥ २५४ ॥ तएणं से महासयए समणोवासए रेवईए गाहावइणीए दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्ते समाणे आसुरत्ते४ ओहिं पउंजइ, पउंजित्ता

छाया

ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी अन्यदा कदाचिन्मत्ता यावदुत्तरीयकं विकर्षन्ती २ येनैव महाशतकः श्रमणोपासको येनैव पौषधशाला तेनैवोपागच्छति, उपागत्य महाशतकं तथैव भणति यावद् द्वितीयमपि तृतीयमप्येमवादीत्—हंभोः! तथैव॥२५४॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको रेवत्या गाथापत्न्या द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्तः सन् आशुरक्तः४ अवधिं प्रयुनक्ति, प्रयुज्यावधिना—आभोगयति, आभोग्य

जानता-देखता था। अधो (नीची) दिशामें इस रत्नप्रभा पृथ्वीमें चौरासी हजार वर्षकी स्थितिवाले लोलुपाच्युत नरक तक जानता देखता था॥२५३॥

इसके अनन्तर एक बार गाथापतिनी रेवती फिर उन्मत्त होकर यावत् ओढ़नेके वस्त्रको खींचती हुई महाशतक श्रावकके पास आई, आकर तीनबार तक वही बात कही, जो पहले कही थी ॥ २५४ ॥ दो तीन बार कहनेसे महाशतकको क्रोध आ गया। उसने अवधि-ज्ञानका प्रयोग करके उपयोग लगाया उपयोग लगा कर अर्थात् अवधिज्ञान द्वारा

અધો (નીચી) દિશામાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ચોરાસી હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા લોલુપાચ્યુત નરક સુધી જાણતો–દેખતો હતો. (૨૫૩).

પછી એક વાર ગાથાપતિની રેવતી ફરી પાછી ઉન્મત્ત થઇને યાવત્ ઓઢવાના વસ્ત્રને ખેંચતી મહાશતક શ્રાવકની પાસે આવી અને પહેલાંના જેવીજ વાત ત્રણવાર કહી. (૨૫૪). બે ત્રણવાર કહેવાથી મહાશતકને ક્રોધ આવી ગયો. એણે અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કરીને ઉપયોગ લગાવ્યો, અર્થાત્ ઉપયોગ લગાવીને અવધિજ્ઞાનદ્વારા જાણીને તે બોલ્યો: " પોતાનું અનિષ્ટ ચાહનારી

ओहिणा आभोएइ, आभोइत्ता रेवइं गाहावइणिं एवं वयासी-हंभो रेवई ! अपत्थियपत्थिए ४ ! एवं खलु तुमं अंतो सत्तरत्तस्स अलसएणं वाहिणा अभिभूया समाणी अट्टदुहट्टवसट्टा असमाहि-

छाया

रेवतीं गाथापत्नीमेवमवादीत्-हंभोः रेवति ! अप्रार्थितप्रार्थिके४ ! एवं खलु त्वमन्तः सप्तरात्रस्यालसकेन व्याधिनाऽभिभूता सती आर्त्तदुःखार्त्तवशार्त्ता असमाधिप्राप्ता

टीका—आभोगेति-आभोगः=ज्ञानं तत्करोति-आभोगयति, ('तत्करोति तदाचष्टे' इति णिच्) तेन आभोगयति=जानाति, आभोग्य=ज्ञात्वेत्यर्थः। अलसः= विसूचिका, अग्निमान्द्यरोग इति केचित्, तदुक्तम्-

"ऊर्ध्वाधोगमनाशक्तो येन मन्दतरानलः।
नरोऽलसामाशयः स्यात्स व्याधिरलसः स्मृतः॥" इति।

श्वयथुपर्यायः शोफरोगः-अलसः, येन रक्तह्रासादितो हस्तपादादिस्तम्भनं शोथश्च सम्पद्यते, तदप्युक्तम्—

"स्तम्भनं हस्तपादादेर्येन रक्तस्य दूषणात्।
शोथमेतं विजानीयादलसं भिषजां वराः॥" इति।

जानकर वह बोला-"अपना अनिष्ट चाहनेवाली ४ रेवती ! तू सात रात्रिके भीतर-भीतर अलस रोगसे पीडित होकर शोक समुद्रमें गोता

१ अलस-विषूचिका। कोई कोई इसे मन्दाग्निका रोग कहते हैं। कहाभी है-"ऊपर नीचे गमन न कर सके, अग्नि मन्द हो जाय, आमाशय ठीक-ठीक काम न करे, जिस व्याधिसे मनुष्य इस प्रकार हो जाय उसे अलस रोग कहते हैं॥" शोफ (सूजन) रोगको भी अलस कहते हैं-जिसके होनेसे रक्तके दूषित और कम हो जानेसे हाथ-पेरोंका स्तम्भन हो जाता है और सूजन चढ जाता है॥

રેવતી ! તું સાત રાત્રિની અંદર અલસ× રોગથી પીડિત થઇને શોકસમુદ્રમાં ગોથાં ખાતી તીવ્ર દુઃખને વશ થઈ અસમાધિ (અશાંત ચિત્ત)થી યથાસમય

× અલસ એટલે વિષૂચિકા (કોલેરા-મરકી ઇત્યાદિ) કોઈ કોઈ તેને મંદાગ્નિને રોગ કહે છે. કહ્યું છે કે "ઉપર નીચે ગમન ન કરી શકે, અગ્નિ મંદ થઈ જાય, આમાશય બરાબર કામ ન કરે, જે વ્યાધિથી માણસ આ પ્રકારને થઈ જાય તેને અલસ રોગ કહે છે." સોજાના રોગને પણ અલસ કહે છે. તે રોગથી શરીરનું લોહી બગડી અને ઓછું થઇ જવાથી હાથ પગનું સ્તંભન થઈ જાય છે અને સોજા ચડે છે.

पत्ता कालमासे कालं किच्चा अहे इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए लोलुयच्चुए नरए चउरासीइवाससहस्सट्ठिइएसु नेइएसु नेरइयत्ताए उववज्जिहिसि ॥ २५५ ॥ तएणं सा रेवई गाहावइणी महासयएणं समणोवासएणं एवंवुत्ता समाणी एवं वयासी—रुट्ठेणं ममं महासयए समणोवासए, हीणे णं ममं महासयए, अवज्झायाणं अहं महासयएणं समणोवासएणं, न नज्जइ णं अहं केणवि कुमारेणं मारि-

छाया

कालमासे कालं कृत्वाऽधोऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां लोलुपाच्युते नरके चतुरशीतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु नैरयिकतयोत्पत्स्यसे ॥ २५५ ॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी महाशतकेन श्रमणोपासकेनैवमुक्ता सत्येवमवादीत्—"रुष्टः खलु मम महाशतकः श्रमणोपासकः, हीनः खलु मम महाशतकः, अपध्याता खल्वहं महाशतकेन श्रमणोपासकेन, न ज्ञायते खल्वहं केनापि कुमारेण मारयिष्ये." इति

नैरयिकतया=नारकिकत्वेन नारकिकीभूत्वेत्यर्थः, उत्पत्स्यते=उत्पन्ना भविष्यसि। हीनः=प्रीतिरहितः, अपध्याता=दुर्ध्यानविषयतां नीता। कुमारेण=कुत्सितेन मारेण।

लगाती हुई तीव्र दुःखके वश होकर असमाधि (अशान्त चित्त) से यथासमय काल करके इस रत्नप्रभा पृथ्वीके नीचे लोलुपाच्युत नरकमें चौरासी हजार वर्षकी स्थितिवाले नारकियोंमें नारकीरूपसे उत्पन्न होगी" ॥ २५५ ॥

महाशतककी बात सुनकर रेवती (मनही-मन) विचारने लगी—"अब महाशतक मुझसे रूठ गया है, वह मुझ पर प्रेम नहीं रखता और मेरा बुरा सोचता है, न जाने यह मुझे किस बुरी मौतसे मरा

કાળ કરીને આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે લોલુપાચ્યુત નરકમાં ચોરાસી હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા નારકીઓમાં નારકી રૂપે ઉત્પન્ન થઈશ." (૨૫૫).

મહાશતકની વાત સાંભળીને રેવતી (મનમાં) વિચારવા લાગી: "હવે મહાશતક મારાથી રીસાઇ ગયો છે, તે મારા પર પ્રેમ રાખતો નથી અને મારૂં ભૂંડું ચાહે છે; શી ખબર મને તે કેવાય ભૂંડે મોતે મરાવી નાંખશે." એમ

जिस्सामित्ति कट्टु भीया तत्था *नासिया उव्विग्गा संजायभया सणियं२ पच्चोसक्कइ, पच्चोसक्कित्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता ओहय जाव ज्झियाइ ॥ २५६ ॥ तएणं सा रेवई गाहावइणी अंतो सत्तरत्तस्स अलसएणं वाहिणा अभिभूया अट्टदुहट्टवसट्टा कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए लोलुयच्चुए नरए चउरासीइवाससहस्सट्ठिइएसु नेरइएसु नेरइयत्ताए उववन्ना ॥ २५७ ॥

छाया

कृत्वा भीता त्रस्ता, नष्टा सञ्जातभया शनैः शनैः प्रत्यवष्वष्कति, प्रत्यवष्वक्य येनैव स्वकं गृहं तेनैवोपागच्छति, उपागत्य, अवहतयावद्-ध्यायति ॥ २५६ ॥ ततः खलु सा रेवती गाथापत्नी अन्तः सप्तरात्रस्यालसकेन व्याधिनाऽभिभूताऽऽर्त्तदुःखार्त्तवशार्त्ता कालमासे कालं कृत्वाऽस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां लोलुपाच्युते नरके चतुरशीतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु नैरयिकेषु नैरयिकतयोपपन्ना ॥ २५७ ॥

*नष्टा=अलक्षिता ॥ २५०-२५७ ॥

डालेगा" ऐसा सोच कर वह डरी और धूजती (कांपती) हुई छुप कर क्षुब्ध और भयभीत होती हुई वहांसे धीरे-धीरे निकली। निकल कर जहां अपना घर था वहां आई और उदास होकर यावत् सोच-विचारमें पड़ गई ॥ २५६ ॥ तत्पश्चात् गाथापतिनी रेवती सात रातके भीतर अलस रोगसे ग्रसित हो, तीव्र शोक और दुःखके मारे आर्त्तध्यान करती हुई यथा समय काल करके, इसी रत्नप्रभा पृथिवी के लोलुपाच्युत नरकमें, चौरासी हजार वर्षकी आयुवाले नेरइयोंमें, नारकी रूपसे उत्पन्न हुई ॥ २५७ ॥

વિચારીને તે ડરી ગઇ અને ધ્રુજતી ધ્રુજતી છુપાઈને ક્ષુબ્ધ તથા ભયભીત થતી ત્યાંથી ધીરે ધીરે નીકળી અને જ્યાં પોતાનું ઘર હતું ત્યાં આવી. પછી ઉદાસ થઈને તે યાવત્ વિચારમાં પડી ગઇ. (૨૫૬). પછી ગાથાપતિની રેવતી સાત રાતની અંદર અલસ રોગથી ગ્રસિત થઇ, તીવ્ર શોક અને દુઃખની મારી આર્ત્તધ્યાન કરતી કરતી યથાસમયે કાળ કરીને, આ રત્નપ્રભા પૃથિવીના લોલુપાચ્યુત નરકમાં, ચોરાસી હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા નેરઈઓમાં (નારકીઓમાં) નારકી રૂપે ઉત્પન્ન થઈ. (૨૫૭).

मूलम्–तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे। समोसरणं जाव परिसा पडिगया ॥ २५८ ॥ गोयमा इ समणे भगवं महावीरे एवं वयासी–एवं खलु गोयमा ! इहेव रायगिहे नयरे ममं अंतेवासी महासयए नामं समणोवासए पोसहसालाए अपच्छिममारणंतियसंलेहणाए झूसियसरीरे भत्तपाणपडियाइक्खिए कालं अणवकंखमाणे विहरइ ॥ २५९ ॥ तएणं तस्स महासयगस्स रेवई गाहावइणी मत्ता जाव विकड्ढमाणी २ जेणेव पोस-

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः। समवसरणं यावत्परिषत् प्रतिगता ॥ २५८ ॥ गौतम ! इति श्रमणो भगवान् महावीर एवमवादीत्–एवं खलु गौतम ! इहैव राजगृहे नगरे ममान्तेवासी महाशतको नाम श्रमणोपासकः पौषधशालायामपश्चिममारणान्तिकसंलेखनया जोषितशरीरो भक्तपानप्रत्याख्यातः कालमनवकाङ्क्षन् विहरति ॥ २५९ ॥ ततः खलु तस्य महाशतकस्य रेवती गाथापत्नी मत्ता यावद् विकर्षन्ती २ येनैव पौषधशाला येनैव महाशतकस्ते-

'तेणं कालेण'मित्यादि ॥ २५८–२६१ ॥

उस काल उस समय श्रमण भगवान् महावीर पधारे। समवसरण रचा गया। परिषद् निकली और धर्मकथा सुनकर यावत् लौट गई ॥२५८॥ "गौतम" इस प्रकार श्रमण भगवान् महावीरने कहा–"गौतम ! इसी राजगृह नगरमें मेरा शिष्य महाशतक श्रावक, पौषधशालामें, अन्तिम मारणान्तिक संलेखनासे जोषितशरीर होकर, भक्त-पानका प्रत्याख्यान कर काल (मृत्यु)की कामना न करता हुआ विचरता है (था) ॥२५९॥ तब महाशतककी पत्नी गाथापतिनी रेवती नशेमें उन्मत्त हो यावत्

'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ (૨૫૮ થી ૨૬૧)

એ કાળે એ સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પધાર્યા. સમવસરણ રચાયું, પરિષદ નીકળી અને ધર્મકથા સાંભળીને યાવત્ પાછી ચાલી ગઇ. (૨૫૮). "ગૌતમ" એ પ્રમાણે સંબોધન કરી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે કહ્યું: "ગૌતમ !" આ રાજગૃહ નગરમાં મારો શિષ્ય મહાશતક શ્રાવક પૌષધશાળામાં અંતિમ મરણાન્તિક સંલેખનાથી જોષિત શરીર થઇને, ભક્ત-પાનનું પ્રત્યાખ્યાન કરી કાળ (મૃત્યુ)ની કામના ન કરતાં વિચરી રહ્યો છે (હતો). (૨૫૯). ત્યારે મહાશ-

हसाला जेणेव महासयए तेणेव उवागया, मोहुम्माय जाव एवं वयासी–तहेव जाव दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी ॥ २६० ॥ तएणं से महासयए समणोवासए रेवईए गाहावइणीए दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्ते समाणे आसुरत्ते ४ ओहिं पउंजइ, पउंजित्ता ओहिणा आभोएइ, आभोइत्ता रेवइं गाहावइणिं एवं वयासी–जाव उववज्जिहिसि। नो खलु कप्पइ गोयमा! समणोवासगस्स अपच्छिम जाव झूसियसरीरस्स भत्तपाणपडियाइक्खियस्स परो संतेहिं तच्चेहिं

छाया

नैवोपागता, मोहोन्माद-यावद् एवमवादीत्-तथैव यावद् द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमवादीत् ॥ २६० ॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको रेवत्या गाथापत्न्या द्वितीयमपि तृतीयमप्येवमुक्तः सन् आशुरक्तः ४ अवधिं प्रयुनक्ति, प्रयुज्यावधिना-आभोगयति, आभोग्य रेवतीं गाथापत्नीमेवमवादीत्-यावदुत्पत्स्यसे। नो खलु कल्पते गौतम! श्रमणोपासकस्याऽपश्चिमयावज्जोषितशरीरस्य भक्तपानप्रत्याख्यातस्य

अपने ओढनेके वस्त्रको खींचती हुई पोषधशालामें महाशतकके पास आई। दो तीन बार वही पूर्वोक्त मोह और उन्मादको उत्पन्न करनेवाली बातें कहीं ॥ २६० ॥ ऐसे दो तीन बार कहने पर महाशतकने क्रोधित ४ हो अवधि ज्ञानका प्रयोग किया, प्रयोग करके उसके द्वारा सब हाल जाना, जानकर रेवती गाथापतिनीसे कहा–' वही सब बात यावत् तूं नरकमें उत्पन्न होगी। हे गौतम! अन्तिम संलेखनासे जूषित-शरीर वाले, भक्त-पानका पच्चक्खाण किए हुए श्रावकको-जो बात सत्य, तत्त्व

तथी पत्नी गाथापतिनी रेवती नशामां उन्मत्त थईने यावत् पोताना ओढवाना वस्त्रने खेंचती पोषधशाळामां महाशतकनी पासे आवी बे त्रणवार ए पूर्वोक्त मोह अने उन्मादने उत्पन्न करनारी वातो कही. (२६०) एम बे त्रण वार कहेतां महाशतके क्रोधित थईने अवधिज्ञाननो प्रयोग कर्यो; ते प्रयोग करीने तेनी द्वारा बधी स्थिति जाणी अने रेवती गाथापतिनीने कह्युं के ' यावत् तुं नरकमां उत्पन्न थशे ' हे गौतम! अंतिम संलेखनाथी जूषित-शरीरवाळा, भक्त-पाननां पच्चक्खाण करेला श्रावकने-जे वात सत्य, तत्त्व, तथ्य होय

तहिएहिं सब्भूएहिं अणिट्ठेहिं अकंतेहिं अप्पिएहिं अमणुण्णेहिं अमणामेहिं वागरणेहिं वागरित्तए, तं गच्छ णं देवाणुप्पिया! तुमं महासययं समणोवासयं एवं वयाहि-नो खलु देवाणुप्पिया! कप्पइ समणोवासगस्स अपच्छिम जाव भत्तपाणपडियाइक्खियस्स परो संतेहिं जाव वागरित्तए। तुमे य णं देवाणुप्पिया! रेवई गाहावइणी संतेहिं ४ अणिट्ठेहिं ५ वागरणेहिं वागरिया तं णं तुमं एयस्स ठाणस्स आलोएहि जाव जहारिहं च पायच्छित्तं पडिवज्जाहि ॥ २६१ ॥

छाया

परः सद्भिस्तत्त्वैस्तथ्यैः सद्भूतैरनिष्टैरकान्तैरप्रियैरमनोज्ञैरमन-आपैर्व्याकरणैर्व्याकर्त्तुं, तद्गच्छ खलु देवानुप्रिय! त्वं महाशतकं श्रमणोपासकमेवं वद-नो खलु देवानुप्रिय! कल्पते श्रमणोपासकस्यापश्चिमयावद् भक्तपानप्रत्याख्यातस्य परः सद्भिर्यावद् व्याकर्त्तुम्। त्वया च खलु देवानुप्रिय! रेवती गाथापत्नी सद्भिः ४ अनिष्टैः ५ व्याकरनैर्व्याकृता, तत्खलु त्वमेतस्य स्थानस्य (विषये) आलोचय यावद् यथार्हं च प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यस्व ॥ २६१ ॥

टीका—सद्भिः=विद्यमानैः, तथ्यैः=यथोक्तप्रकारैरेव ननु न्यूनाधिकैः, सद्भूतैः =यथार्थस्वरूपैः, अनिष्टैः=अकाङ्क्षितैः, अकान्तैः=असुन्दरैः, अप्रियैः=अप्रीतिकारकैः, अमनोज्ञैः=मनसाऽप्यनभिलषितैः, अमनआपैः=मनसाऽपि प्राप्तुमयोग्यैः, व्याकरणैः =वाक्यप्रयोगैः, व्याकृता=प्रतिपादिता ॥ २५८-२६१ ॥

(खास), तथ्य हो किन्तु दूसरेको अनिष्ट, अकान्त, अप्रिय, अमनोज्ञ और विचार करनेसे भी दुखदायी हो तो ऐसा वचन बोलना नहीं कल्पता। अतः हे देवानुप्रिय! तुम जाओ और महाशतक श्रावकसे कहो कि-देवानुप्रिय! इस अन्तिम अवस्थामें ऐसे वचन सत्य होने पर भी बोलना नहीं कल्पता है। तुमने गाथापतिनी रेवतीसे ऐसे कहा है,

પરન્તુ બીજાને અનિષ્ટ, અકાન્ત, અપ્રિય, અમનોજ્ઞ અને વિચારવાથી પણ દુઃખદાયી હોય તો એવું વચન બોલવું કલ્પતું નથી. માટે હે દેવાનુપ્રિય! તમે જાઓ અને મહાશતક શ્રાવકને કહો કે-દેવાનુપ્રિય! આ અંતિમ અવસ્થામાં એવાં વચન સત્ય હોવા છતાં પણ બોલવાં કલ્પતાં નથી. તમે ગાથાપતિની

मूलम्—तएणं से भगवं गोयमे समणस्स भगवओ महावीरस्स तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता तओ पडि-णिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता रायगिहं नयरं मज्झं-मज्झेणं अणु-प्पविसइ, अणुप्पविसित्ता जेणेव महासयगस्स समणोवासयस्स गिहे जेणेव महासयए समणोवासए तेणेव उवागच्छइ ॥ २६२ ॥ तएणं से महासयए समणोवासए भगवं गोयमं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता हट्ठ जाव हियए भगवं गोयमं वंदइ नमंसइ ॥ २६३ ॥

छाया—ततः खलु स भगवान् गौतमः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य ततः प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य राजगृहं नगरं मध्यं-मध्येनानुप्रविशति, अनुप्रविश्य येनैव महाशतकस्य श्रमणोपासकस्य गृहं येनैव महाशतकः श्रमणोपासकस्तेनैवोपागच्छति ॥ २६२ ॥ ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको भगवन्तं गौतममेजमानं पश्यति, दृष्ट्वा हृष्ट यावद् हृदयो भगवन्तं गौतमं वन्दते नमस्यति ॥ २६३ ॥ ततः खलु स भगवान् गौतमो महाशतकमेवम-

---

अतः इस विषयमें आलोचना करो, और यावत् यथायोग्य प्रायश्चित्त स्वीकार करो ॥ २६१ ॥

'तएणं से भगवं गोयमे' इत्यादि ॥ २६२-२६८ ॥

तदनन्तर भगवान् गौतमने श्रमण भगवान् महावीरके कथनको 'तथेति' (ठीक है) कहकर विनयपूर्वक स्वीकार किया। वे वहांसे चले, चलकर राजगृह नगरमें प्रविष्ट हुए, और जहां महाशतक श्रमणो-पासक था वहां पहुँचे ॥ २६२ ॥ महाशतकने भगवान् गौनमको आते देखा तो बहुत प्रसन्न और सन्तुष्ट हुआ, वन्दना की नमस्कार किया

રેવતીને આવું કહ્યું છે, માટે એ વિષયમાં આલોચના કરો અને યાવત્ યથા-યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારો. (૨૬૧).

'तएणं से भगवं गोयमे' ઇત્યાદિ (૨૬૨ થી ૨૬૮)

પછી ભગવાન્ ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરના કથનને 'तथेति' (બરાબર છે) એમ કહીને વિનયપૂર્વક સ્વીકાર્યું. તે ત્યાંથી ચાલ્યા અને રાજ-ગૃહનગરમાં પ્રવિષ્ટ થયા, અને જ્યાં મહાશતક શ્રમણોપાસક હતો ત્યાં પહોંચ્યા. (૨૬૨). મહાશતકે ભગવાન્ ગૌતમને આવતા જોયા એટલે તે બહુ પ્રસન્ન

तएणं से भगवं गोयमे महासययं एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ भासइ पण्णवेइ परूवेइ—" नो खलु कप्पइ देवाणुप्पिया ! समणोवासगस्स अपच्छिम जाव वागरित्तए, तुमे णं देवाणुप्पिया ! रेवई गाहावइणी संतेहिं जाव वागरिया, तं णं तुमं देवाणुप्पिया ! एयस्स ठाणस्स आलोएहि जाव पडिवज्जाहि ॥२६४॥ तएणं से महासयए समणोवासए भगवओ गोयमस्स तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता तस्स ठाणस्स आलोएइ जाव अहारिहं च पायच्छित्तं

छाया

वादीत्—एवं खलु देवानुप्रिय ! श्रमणो भगवान् महावीर एवमाख्याति भाषते प्रज्ञापयति प्ररूपयति—" नो खलु कल्पते देवानुप्रिय ! श्रमणोपासकस्यापश्चिम यावद्व्याकर्त्तुं, त्वया खलु देवानुप्रिय ! रेवती गाथापत्नी सद्भिर्यावद् व्याकृता तत्खलु त्वं देवानुप्रिय ! एतस्य स्थानस्याऽऽलोचय यावत्प्रतिपद्यस्व " ॥ २६४ । ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको भगवतो गौतमस्य 'तथेति' एतमर्थं विनयेन प्रतिशृणोति, प्रतिश्रुत्य तस्य स्थानस्य (विषये) आलोचयति यावद् यथार्हं च

॥ २६३ ॥ भगवान् गौतमने महाशतकसे कहा—" देवानुप्रिय ! श्रमण भगवान् महावीर ऐसा-कहते, भाषण करते, सूचित करते एवं प्ररूपित करते हैं कि—" देवानुप्रिय ! अन्तिम संलेखनाधारी श्रावकको ऐसा कहना नहीं कल्पता है । देवानुप्रिय ! तुमने रेवती गाथापतिनीसे ऐसा कहा है अतः इस विषयमें आलोचना करो यावत् यथायोग्य प्रायश्चित्त लो " ॥ २६४ ॥ महाशतक श्रावकने भगवान् गौतमकी बात विनयपूर्वक 'तहत्ति' (तथेति) कह कर स्वीकार की और उसके विषयमें

અને સંતુષ્ટ થયો, વંદના-નમસ્કાર કર્યા. (૨૬૩). ભગવાન્ ગૌતમે મહાશતકને કહ્યું: "દેવાનુપ્રિય ! શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર એમ કહે છે, ભાષણ કરે છે, સૂચિત કરે છે અને પ્રરૂપિત કરે છે કે, દેવાનુપ્રિય ! અંતિમ સંલેખનાધારી શ્રાવકને આવું કહેવું કલ્પતું નથી. દેવાનુપ્રિય ! તમે રેવતી ગાથાપતિની એવું કહ્યું છે, માટે એ વિષયમાં આલોચના કરો યાવત્ યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત લ્યો." (૨૬૪). મહાશતક શ્રાવકે ભગવાન્ ગૌતમની વાત વિનયપૂર્વક 'તહત્તિ' (તથેતિ)

पडिवज्जइ ॥ २६५ ॥ तएणं से भगवं गोयमे महासयगस्स समणोवासयस्स अंतियाओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता रायगिहं नयरं मज्झं-मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥२६६॥ तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ रायगिहाओ नयराओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता बहिया जण-

छाया

प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते ॥ २६५ ॥ ततः खलु स भगवान् गौतमो महाशतकस्य श्रमणोपासकस्यान्तिकात्प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य राजगृहं नगरं मध्यं-मध्येन निर्गच्छति निर्गत्य येनैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तेनैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति ॥ २६६ ॥ ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचिद् राजगृहान्नगरात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदविहारं विहरति ॥ २६७ ॥

आलोचना तथा यावत् प्रायश्चित्त किया ॥ २६५ ॥ तब भगवान् गौतम महाशतक श्रावकके पाससे लौटे और राजगृह नगरके बीचमें होकर भगवान् महावीरके पास आये। वहां आकर भगवान्को वन्दना-नमस्कार किया। वन्दना-नमस्कार करके संयम और तपसे आत्माको भाते हुए विचरने लगे ॥ २६६ ॥ तदनन्तर एक समय श्रमण भगवान् महा-

---

અહીંને સ્વીકારી અને એ વિષયમાં આલોચના તથા યાવત્ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું (૨૬૫). પછી ભગવાન્ ગૌતમ મહાશતક શ્રાવકની પાસેથી પાછા ફર્યા અને રાજગૃહ નગરની વચ્ચે થઈને ભગવાન્ મહાવીરની પાસે આવ્યા. ત્યાં આવીને ભગવાન્ને વંદના-નમસ્કાર કર્યાં અને સંયમ તથા તપથી આત્માને ભાવતા વિચરવા

वयविहारं विहरइ ॥ २६७ ॥ तएणं से महासयए समणोवासए बहूहिं सील जाव भावेत्ता वीसं वासाइं समणोवासगपरियायं पाउणित्ता, एक्कारस उवासगपडिमाओ सम्मं काएण फासित्ता मासियाए संलेहणाए अप्पाणं झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेत्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे

छाया

ततः खलु स महाशतकः श्रमणोपासको बहुभिः शील यावद् भावयित्वा विंशतिं वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयित्वा, एकादशोपासकप्रतिमाः सम्यक् कायेन स्पृष्ट्वा मासिक्या संलेखनयाऽऽत्मानं जोषयित्वा षष्टिं भक्तान्यनशनेन छित्त्वा, आलोचितप्रतिक्रान्तः समाधिप्राप्तः कालमासे कालं कृत्वा सौधर्मे कल्पेऽरुणावतंसके विमाने

वीर राजगृह नगरसे निकले और देश-देश विचरने लगे ॥ २६७ ॥ तब महाशतक श्रावक बहुतसे शील आदिसे यावत् आत्माको भावित करके वीस वर्ष तक श्रावक-पर्याय पालकर, ग्यारह प्रतिमाओंका भलीभाँति सेवन कर मासिकी (एक मासकी) संलेखनासे आत्माको जूषित (सेवित) कर, साठ भक्तका अनशन करके, आलोचना प्रतिक्रमण किया हुआ समाधिपूर्वक यथा समय काल करके सौधर्म कल्पके अरुणावतंसक

લાગ્યા. (૨૬૬). પછી એક સમયે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર રાજગૃહ નગરથી નીકળ્યા અને દેશેદેશ વિચરવા લાગ્યા. (૨૬૭). પછી મહાશતક શ્રાવક ઘણાં શીલ આદિ વ્રતથી યાવત્ આત્માને ભાવિત કરીને વીસ વર્ષ સુધી શ્રાવક પર્યાય પાળીને, અગીઆર પ્રતિમાઓને સારી રીતે સેવીને, માસિકી (એક માસની) સંલેખનાથી આત્માને જૂષિત (સેવિત) કરીને, સાઠ ભક્તનુ અનશન કરીને, આલોચના-પ્રતિક્રમણ કરી સમાધિપૂર્વક યથાસમય કાળ કરી,

अरुणवडिंसए विमाणे देवत्ताए उववन्ने । चत्तारि पलिओवमाइं ठिई । महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ॥ २६८ ॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं अट्ठमं
अज्झयणं समत्तं ॥ ८ ॥

छाया.

देवतयोपपन्नः । चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः । महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥ २६८ ॥ निक्षेपः ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानामष्टममध्ययनं
समाप्तम् ॥ ८ ॥

व्याख्या सुस्पष्टा ॥ २६२-२६८ ॥

इति-श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलाक-लापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजगुरु-तत्प्रदत्त-" जैनशास्त्राचार्य "-पदभूषित-बालब्रह्म-चारि-पण्डितरत्नाऽऽशुकवि-पूज्य-मुनिश्री-घासीलाल-व्रति-विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या-ख्यायां व्याख्यायामष्टमं महाशतकाख्यमध्ययनं
समाप्तम् ॥ ८ ॥

विमानमें देवपने उत्पन्न हुआ । उसकी चार पल्योपम स्थिति है । महाविदेह क्षेत्रमें सिद्ध होगा ॥ २६८ ॥ निक्षेप पूर्ववत् ॥

सातवें अंग उपासकदशाके आठवें अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी
टीकाका हिन्दी भाषानुवाद समाप्त हुआ ॥ ८ ॥

સૌધર્મકલ્પના અરૂણાવતંસક વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. એની ચાર પલ્યો-પમ સ્થિતિ છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે (૨૬૮). નિક્ષેપ પૂર્વવત્.

સાતમા અંગ ઉપાસક દશાના આઠમા અધ્યયનની
અગારસંજીવની ટીકાનો ગુજરાતી
ભાષાનુવાદ સમાપ્ત. (૮)

इति

॥ नवमाध्ययनम् ॥

अथ नवममारभ्यते 'नवमस्से'-त्यादि ॥ ॥ २६९-२७२ ॥

मूलम्—नवमस्स उक्खेवओ। एवं खलु जंबू! तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थी नयरी कोट्ठए चेइए, जियसत्तू राया। तत्थ णं सावत्थीए नयरीए नंदिणीपिया नामं गाहावई परिवसइ, अड्ढे। चत्तारि हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ चत्तारि हिरण्णकोडीओ वुड्ढिपउत्ताओ, चत्तारि हिरण्णकोडीओ पवित्थरपउत्ताओ, चत्तारि वया दस गोसाहस्सिएणं वएणं, अस्सिणी भारिया॥ २६९ ॥ सामी

छाया—नवमस्योत्क्षेपकः। एवं खलु जम्बूः! तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रावस्ती नगरी, कोष्ठकश्चैत्यः जितशत्रू राजा। तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां नन्दिनी-पिता नाम गाथापतिः परिवसति, आढ्यः। चतस्रो हिरण्यकोटयो निधानप्रयुक्ताः, चतस्रो हिरण्यकोटयो वृद्धिप्रयुक्ताः, चतस्रो हिरण्यकोटयः प्रविस्तरप्रयुक्ताः, चत्वारो व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन। अश्विनी भार्या॥ २६९ ॥ स्वामी समव-

---

नौवाँ अध्ययन.

'नवमस्से'त्यादि ॥ २६९-२७२ ॥

नौवांका उत्क्षेप पूर्ववत्। सुधर्मा स्वामीने कहा—हे जम्बू! उस काल उस समय श्रावस्ती नगरी, कोष्ठक चैत्य, जितशत्रु राजा था। श्रावस्ती नगरीमें नन्दिनीपिता नामक गाथापति निवास करता था। उसके चार करोड़ सोनैया खज़ानेमें, चार करोड़ व्यापार पर और चार करोड़ देन-लेनमें लगे थे। दस-दस हजार गायोंके चार गोकुल थे। अश्विनी नामक

નવમું અધ્યયન.

'नवमस्से'-त्यादि (२६९ થી २७२)

નવમા અધ્યયનનો ઉત્ક્ષેપ પૂર્વવત્. સુધર્મા સ્વામીએ કહ્યું:—હે જંબૂ! એ કાળે એ સમયે શ્રાવસ્તી નગરી, કોષ્ઠક ચૈત્ય, જિતશત્રુ રાજા હતો. શ્રાવસ્તી નગરીમાં નંદિનીપિતા નામનો ગાથાપતિ રહેતો હતો તેની પાસે ચાર કરોડ સોનૈયા ખજાનામાં, ચાર કરોડ વેપારમાં અને ચાર કરોડ લેણુ-દેણુમાં હતા. દસ-દસ હજાર ગોવર્ગીય પશુઓનાં ચાર ગોકુળ હતાં. અશ્વિની નામની પત્ની

समोसढे जहा आणंदो तहेव गिहिधम्मं पडिवज्जइ। सामी वहिया० विहरइ ॥ २७० ॥ तएणं से नंदिणीपिया समणोवासए जाए जाव विहरइ ॥२७१॥ तएणं तस्स नंदिणीपियस्स समणोवासयस्स वहूहिं सीलव्वयगुण जाव भावेमाणस्स चोद्दस संवच्छराइ वइक्कंताइं। तहेव जेट्ठं पुत्तं ठवेइ। धम्मपण्णत्तिं०। वीसं वासाइं परियागं।

छाया

सृतः। यथाऽऽनन्दस्तथैव गृहिधर्मं प्रतिपद्यते। स्वामी बहिर्विहरति ॥ २७० ॥ ततः खलु स नन्दिनीपिता श्रमणोपासको जातो यावद्विहरति ॥ २७१ ॥ ततः खलु तस्य नन्दिनीपितुः श्रमणोपासकस्य बहुभिः शीलव्रतगुण-यावद्-भावयतश्चतुर्दश संवत्सरा व्युत्क्रान्ताः। तथैव ज्येष्ठं पुत्रं स्थापयति। धर्मप्रज्ञप्तिम्। विंशतिं वर्षाणि पर्यायम्।

पत्नी थी ॥ २६९ ॥ स्वामी (भगवान् महावीर) पधारे। नन्दिनीपिताने आनन्दकी भाँति गृहस्थ धर्म स्वीकार किया। स्वामी बाहर (नाना देशोंमें) विहार करने लगे ॥ २७० ॥ नन्दिनीपिता जीव-अजीवका जानकार श्रावक हो गया यावत् विचरते रहा ॥ २७१ ॥ इस प्रकार विविधशील, व्रत, गुणव्रत, आदिका पालन करते हुए चौदह वर्ष बीत गए। तब आनन्दकी तरह ज्येष्ठपुत्रको कुटुम्ब का भार सौंपा। अपने धर्मप्रज्ञप्ति स्वीकार की। बीस वर्ष तक श्रावकपनका पालन किया।

હતી. (૨૬૯). સ્વામી (ભગવાન્ મહાવીર) પધાર્યા. નંદિનીપિતાએ આનંદની પેઠે ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો. સ્વામી બહાર (જૂદા જૂદા દેશોમાં) વિહાર કરવા લાગ્યા. (૨૭૦). નંદિનીપિતા જીવ-અજીવનો જાણકાર શ્રાવક થયો, યાવત્ વિચરતો રહ્યો. (૨૭૧). એ પ્રમાણે વિવિધ શીલ, વ્રત, ગુણવ્રત, આદિનું પાલન કરતાં ચૌદ વર્ષ વીતી ગયાં, ત્યારે આનંદની પેઠે વડા પુત્રને કુટુંબનો ભાર સોંપ્યો, અને પોતે ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિનો સ્વીકાર કર્યો. વીસ વર્ષ સુધી શ્રાવકપણું

नाणत्तं अरुणगवे विमाणे उववाओ। महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ॥ २७२ ॥ निक्खेवो ॥

सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं नवमं अज्झयणं
समत्तं ॥ ९ ॥

—*—

छाया.

नानात्वमरुणगवे विमाने उपपातः । महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥ २७२ ॥ निक्षेपः ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां नवममध्ययनं
समाप्तम् ॥ ९ ॥

व्याख्या कण्ठ्या ॥ २६९–२७२ ॥

इतिश्री–विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषाकलितललितकलाक-लापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति–कोल्हापुरराजगुरु–तत्प्रदत्त–" जैनशास्त्राचार्य "–पदभूषित–बालब्रह्म–चारि–पण्डितरत्ना–ऽऽशुकवि–पूज्य–मुनिश्री–घासीलाल–व्रति–विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्या-ख्यायां व्याख्यायां नवमं नन्दिनीपित्राख्यमध्ययनं
समाप्तम् ॥ ९ ॥

अरुणगव विमानमें उत्पन्न हुआ। महाविदेह क्षेत्रसे सिद्ध होगा ॥२७२॥ निक्षेप पूर्वकी तरह ॥

सातवें अंग उपासकदशाके नौवें अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी
टीकाका हिन्दीभाषानुवाद समाप्त हुआ ॥ ९ ॥

પાલન કર્યું. અરૂણગવ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયો. મહાવિદેહ ક્ષેત્રથી સિદ્ધ થશે. (૨૭૨) નિક્ષેપ પૂર્વવત્.

સાતમા અંગ ઉપાસક દશાના નવમા અધ્યયનની અગાર
સંજીવની ટીકાનો ગુજરાતી
અનુવાદ સમાપ્ત. (૯)

॥ दशमाध्ययनम् ॥

सम्प्रति दशममध्ययनं समारभ्यते 'दसमस्से' इत्यादि ॥ २७३-२७६ ॥

मूलम्-दसमस्स उक्खेवो । एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थी नयरी कोट्ठए चेइए, जियसत्तू राया। तत्थ णं सावत्थीए नयरीए सालिहीपिया नामं गाहावई परिवसइ, अड्ढे, दित्ते० । चत्तारि हिरण्णकोडीओ निहाणपउत्ताओ, चत्तारि हिरण्णकोडीओ वुड्ढिपउत्ताओ, चत्तारि हिरण्णकोडीओ पवित्थरपउत्ताओ, चत्तारि वया दसगोहस्सिएणं वएणं, फग्गुणी भारिया॥२७३॥

छाया—दशमस्योत्क्षेपः । एवं खलु जम्बूः ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रावस्ती नगरी, कोष्ठकश्चैत्यः, जितशत्रू राजा । तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां शालेयिकापिता नाम गाथापतिः परिवसति । आढ्यो दीप्तः० । चतस्रो हिरण्यकोटयो निधानप्रयुक्ताः, चतस्रो हिरण्यकोटयो वृद्धिप्रयुक्ताः, चतस्रो हिरण्यकोटयः प्रविस्तरप्रयुक्ताः, चत्वारो व्रजा दशगोसाहस्रिकेण व्रजेन । फाल्गुनी भार्या ॥ २७३ ॥

दशवाँ अध्ययन ।

'दसमस्से'त्यादि ॥ २७३-२७६ ॥

दसवें अध्ययनका उत्क्षेप पूर्ववत् । सुधर्मा स्वामी बोले-हे जम्बू ! उस काल उस समय, श्रावस्ती नगरी कोष्ठक चैत्य, और जितशत्रु राजा था । उस श्रावस्ती नगरीमें शालेयिकापिता नामक गाथापति निवास करता था । उसके चार करोड़ सोनैया खज़ानेमें थे, चार करोड़ व्यापारमें लगे थे और चार करोड़ लेन-देनमें लगे थे । दस-दस हजार गायोंके चार गोकुल थे । उसकी पत्नीका नाम फाल्गुनी था ॥ २७३ ॥

દસમું અધ્યયન.

'दसमस्से' त्याहि (२७३ थी २७६)

દશમા અધ્યયનનો ઉત્ક્ષેપ પૂર્વવત્. સુધર્મા સ્વામી બોલ્યા : હે જંબૂ ! એ કાળે એ સમયે, શ્રાવસ્તી નગરી, કોષ્ઠક ચૈત્ય અને જિતશત્રુ રાજા હતો. એ શ્રાવસ્તી નગરીમાં શાલેયિકાપિતા નામક ગાથાપતિ રહેતો હતો. તેની પાસે ચાર કરોડ સોનૈયા ખજાનામાં હતા, ચાર કરોડ વેપારમાં લાગેલા હતા. અને ચાર કરોડ લેણુ-દેણુમાં રોકાએલા હતા. દસ-દસ હજાર ગોવર્ગીય પશુઓનાં ચાર ગોકુળ હતાં. એની પત્નીનું નામ ફાલ્ગુની હતું. (૨૭૩).

सामी समोसढे । जहा आणंदो तहेव गिहिधम्मं पडिवज्जइ । जहा कामदेवो तहा जेट्ठं पुत्तं ठवेत्ता पोसहसालाए समणस्स भगवओ महावीरस्स धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ । नवरं निरुवसग्गाओ एक्कारसवि उवासगपडिमाओ तहेव भाणियव्वाओ । एवं कामदेवगमेण नेयव्वं जाव सोहम्मे कप्पे अरुणकीले विमाणे देवत्ताए उववन्ने । चत्तारि पलिओवमाइं ठिई । महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ ॥ २७४ ॥

छाया

स्वामी समवसृतः । यथाऽऽनन्दस्तथैव गृहिधर्मं प्रतिपद्यते । यथा कामदेवस्तथा ज्येष्ठं पुत्रं स्थापयित्वा पौषधशालायां श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य धर्मप्रज्ञप्तिमुपसम्पद्य विहरति, नवरं निरुपसर्गा एकादशाप्युपासकप्रतिमास्तथैव भणितव्याः । एवं कामदेवगमेन ज्ञातव्यं यावत्सौधर्मे कल्पेऽरुणकीले विमाने देवतयोपपन्नः । चत्वारि पल्योपमानि स्थितिः । महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति ॥ २७४ ॥

स्वामी पधारे । शालेयिकापिताने आनन्दकी भाँति गृहस्थधर्म धारण किया, और कामदेवकी तरह बड़े लड़केको कुटुम्बका भार सम्भलाकर आप पोषधशालामें श्रमण भगवान् महावीरकी धर्मप्रज्ञप्ति अंगीकार कर विचरने लगा । अन्य श्रावकोंकी अपेक्षा इनके जीवनमें विशेषता यह है कि इन्हें किसी प्रकारका उपसर्ग न हुआ । विना उपसर्ग ही इन्होंने श्रावककी ग्यारह पडिमाओंका पालन किया । सौधर्मकल्पके अरुणकील विमानमें देवरूपसे उत्पन्न हुआ । वहां चार पल्योपमकी स्थिति है । महाविदेह क्षेत्रसे सिद्ध होंगे । शेष सब कथन कामदेवके समान ही है ॥ २७४ ॥

સ્વામી પધાર્યા. શાલેયિકાપિતાએ આનંદની પેઠે ગૃહસ્થ ધર્મ ધારણ કર્યો, અને કામદેવની પેઠે મોટા પુત્રને કુટુંબનો ભાર ભળાવીને પોતે પોષધશાળામાં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ અંગીકાર કરી વિચરવા લાગ્યો. બીજા શ્રાવકોની અપેક્ષાએ તેના જીવનમાં વિશેષતા એ છે કે તેને કોઈ પ્રકારનો ઉપસર્ગ ન થયો. ઉપસર્ગ વિના જ તેણે શ્રાવકની અગીઆર પડિમાઓનું પાલન કર્યું. સૌધર્મ કલ્પના અરૂણકીલ વિમાનમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિ છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રથી સિદ્ધ થશે. બાકી બધું કથન કામદેવની પેઠે સમજી લેવું. (૨૭૪).

। उपसंहारः ।

दसण्हवि पणरसमे संवच्छरे वट्टमाणाणं चिंता। दसण्हवि वीसं वासाइं समणोवासयपरियाओ ॥ २७५ ॥ एवं खलु जंबू! समणेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं दसमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते ॥ २७६ ॥

छाया.

दशानामपि पञ्चदशे संवत्सरे वर्त्तमानानां चिन्ता। दशानामपि विंशति वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायाः ॥ २७५ ॥ एवं खलु जम्बूः? श्रमणेन यावत्संप्राप्तेन सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां दशमस्याऽध्ययनस्यायमर्थः प्रज्ञप्तः ॥ २७६ ॥

उपसंहार.

दसों श्रावकोंको पन्द्रहवें वर्षमें कुटुम्बका भार परित्याग कर विशिष्ट-धर्म-साधनकी चिन्ता (विचार) हुई। दसोंने बीस-बीस वर्ष पर्यन्त श्रावकपन पाला ॥ २७५ ॥

आर्यसुधर्मा स्वामीने जम्बू स्वामीसे कहा-"हे जम्बू! यावत् सिद्धिगति नामक स्थानको प्राप्त श्रमण भगवान् महावीरने सातवें अंग उपासकदशाके दसवें अध्ययनका यही अर्थ[1] प्ररूपित किया है ॥ २७६ ॥

१ तीर्थंकर भगवान् अर्थागमका उपदेश करते है, इसी लिए सर्वत्र यही कहागया है कि-"अमुक अध्ययनका अमुक अर्थ कहा है" ॥

ઉપસંહાર.

દસેય શ્રાવકોને પંદરમા વર્ષે કુટુંબનો ભાર પરિત્યાગ કરીને વિશિષ્ટ-ધર્મ સાધનનો વિચાર થયો. દસેએ વીસ-વીસ વર્ષ સુધી શ્રાવકપણું પાળ્યું. (૨૭૫)

આર્ય સુધર્મા સ્વામીએ જંબૂસ્વામીને કહ્યું: "હે જંબૂ! યાવત્ સિદ્ધિગતિ નામક સ્થાનને પ્રાપ્ત શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે સાતમા અંગ ઉપાસક દશાના દસમા અધ્યયનનો એજ અર્થ* પ્રરૂપિત કર્યો છે." (૨૭૬)

* તીર્થંકર ભગવાન્ અર્થાગમનો ઉપદેશ કરે છે, તેથી સર્વત્ર એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે "અમુક અધ્યયનનો અમુક અર્થ કહ્યો છે."

उवासगदसाणं सत्तमस्स अंगस्स एगो सुयक्खंधो दस अज्झयणा एक्कसरगा दससु चेव दिवसेसु उद्दिस्संति ।

सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं दसमं अज्झयणं समत्तं ॥ १० ॥

॥ उवासगदसाओ समत्ताओ ॥

छाया

उपासकदशानां सप्तमस्याङ्गस्यैकः श्रुतस्कन्धो दशाऽध्ययनानि-एकस्वरकाणि[1] दशस्वेव दिवसेषूद्दिश्यन्ते ॥

सप्तमस्याङ्गस्योपासकदशानां दशममध्ययनं समाप्तम् ॥ १० ॥

॥ इत्युपासकदशाः समाप्ताः ॥

टीका स्पष्टा ॥ २७३-२७६ ॥

इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललितकलाकलापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजगुरु-तत्प्रदत्त-" जैनशास्त्राचार्य "-पदभूषित-बालब्रह्मचारि-पण्डितरत्ना-ऽऽशुकवि पूज्य-मुनिश्री-घासीलाल-व्रति-विरचितायामुपासकदशाङ्गसूत्रस्याऽगारधर्मसञ्जीवन्याख्यायां व्याख्यायां दशमं शालेयिकापित्राख्यमध्ययनं समाप्तम् ॥ १० ॥

१ एकस्वरकाणि-देशविरतिरूपतया एकप्रकाराणि समानानीत्यर्थः ।

इस उपासकदशा नामक सातवें अंगमें एक श्रुतस्कन्ध है, और दस अध्ययन हैं। देशविरतिका कथन करनेके कारण ये सब अध्ययन एक स्वर (एक समान) हैं। दस दिनोंमें इन दस अध्ययनोंका उपदेश किया जाता है॥

सातवें अंग उपासकदशाके दसवें अध्ययनकी अगारसञ्जीवनी टीकाका हिन्दीभाषानुवाद समाप्त ॥ १० ॥

આ ઉપાસકદશા નામક સાતમા અંગમાં એક શ્રુતસ્કંધ છે. અને દસ અધ્યયન છે. દેશવિરતિનું કથન કરવાને કારણે એ બધાં અધ્યયન એકસ્વર (એક સમાન) છે. દસ દિવસમાં એ દસ અધ્યયનોનો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે.

સાતમા અંગ ઉપાસકદશાના દસમા અધ્યયનની અગારસંજીવની ટીકાનો ગુજરાતી ભાષાનુવાદ સમાપ્ત. (૧૦)

ઇતિ શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ સમાપ્ત.

समाप्तमिदं
संस्कृत-हिन्दी-गुर्जर-भाषासमलङ्कृतम्।
श्री उपासकदशाङ्गसूत्रम्।

श्री उपासकदशाङ्गसूत्रस्येमाः पूर्वाचार्यप्रणीताः सङ्ग्रहगाथाः–

" वाणियगामे चंपा दुवे य वाणारसीए नयरीए ।
आलभिया य पुरवरी, कंपिल्लपुरं च बोद्धव्वं ॥ १ ॥
पोलासं राजगिहं, सावत्थीए पुरीए दोन्नि भवे ।
एए उवासगाणं, नयरा खलु होंति बोद्धव्वा ॥ २ ॥
सिवनंद-भद्द-सामा, धन्न-बहुल-पूस-अग्गिमित्ता य ।
रेवइ अस्सिणि तह फग्गुणी य भज्जाण नामाइं ॥ ३ ॥
ओहिण्णाण-पिसाए, माया–वाहि-धण-उत्तरिज्जे य ।
भज्जा य सुव्वया दुव्वया निरुवसग्गया दोन्नि ॥ ४ ॥
अरुणे अरुणाभे खलु, अरुणप्पह-अरुणकंत-सिट्ठे य ।
अरुणज्झए य छट्ठे, भूय-वडिंसे गवे कीले ॥ ५ ॥
चाली सट्ठि असीई, सट्ठी सट्ठी य सट्ठि दस सहस्सा ।
असिई चत्ता चत्ता, वए एयाण य सहस्साणं ॥ ६ ॥

छाया

" वणिजग्रामे चम्पायां, द्वौ च वाराणस्यां नगर्याम् ।
आलभिका च पुरवरी, काम्पिल्यपुरं च बोद्धव्यम् ॥ १ ॥
पोलासं राजगृहं श्रावस्त्यां पुर्यां द्वावभवताम् ।
एतान्युपासकानां नगराणि खलु भवन्ति बोद्धव्यानि ॥ २ ॥
शिवनन्द-भद्र-श्यामाः, धन्य-बहुल-पूषा-ऽग्निमित्राश्च ।
रेवती-अश्विनी तथा फाल्गुनी च भार्याणां नामानि ॥ ३ ॥
अवधिज्ञानं, पिशाचो माता व्याधि-धनो-त्तरीयकं च ।
भार्या च सुव्रता दुर्व्रता निरुपसर्गकौ द्वौ ॥ ४ ॥
अरुणेऽरुणाभे खलु, अरुणप्रभा-ऽरुणकान्त-शिष्टानि च ।
अरुणध्वजश्च षष्ठो भूता-ऽवतंसकौ गवः कीलः ॥ ५ ॥
चत्वारिंशत्, षष्टिः, अशीतिः, षष्टिः षष्टिश्च षष्टिर्दश सहस्राणि ।
अशीतिश्चत्वारि चत्वारि व्रजे एतेषां च सहस्राणि ॥ ६ ॥

बारस अट्ठारस चउ,-वीसं तिविहं अट्ठरस इ नेयं ।
धन्नेण तिचोव्वीसं, बारस बारस य कोडीओ ॥ ७ ॥

उल्लण-दंतवण-फले अभिंगणुव्वट्टणे सिणाणे य ।
वत्थ-विलेवण-पुप्फे, आभरणं धूव-पेज्जाइ ॥ ८ ॥

भक्खोयण-सूव-घए सागे माहुर-जेमण-पाणे य ।
तंबोले इगवीसं, आणंदाईण अभिग्गहा ॥ ९ ॥

उड्ढं सोहम्मपुरे लोलूए अहे उत्तरे हिमवंते ।
पंचसए तह तिदिसिं, ओहिण्णाणं दसगणस्स ॥१०॥

दंसण-वय-सामाइय-पोसह-पडिमा-अबंभ-सच्चित्ते ।
आरंभ-पेस-उद्दिट्ठ-वज्जए समणभूए य ॥ ११ ॥

इक्कारस पडिमाओ, वीसं परियाओ अणसणं मासे ।
सोहम्मे चउपलिया, महाविदेहंमि सिज्झिहिइ ॥ १२ ॥" इति

छाया

द्वादश-अष्टादश, चतुर्विंशतिः, त्रिविधम्, अष्टादश त्रीण्येवम् ।
धने तिस्रः, चतुर्विंशतिः, द्वादश द्वादश च कोट्यः ॥ ७ ॥

आर्द्रनयनिका-दन्तधावन-फले, अभ्यञ्जनोद्वर्त्तनयोः स्नाने च ।
वस्त्र-विलेपन-पुष्पे, आभरणे धूपपेययोः ॥ ८ ॥

भक्ष्यो-दन- सूप-घृते-शाके, माधुर्ये जेमने पाने च ।
ताम्बूले, एकविंशतिरानन्दादीनामभिग्रहाः ॥ ९ ॥

ऊर्ध्वं सौधर्मपुरे लोलुपेऽधः, उत्तरे हिमवति ।
पञ्चशतं तथा त्रिदिशि, अवधिज्ञानं दश-गणस्य ॥ १० ॥

दर्शन-व्रत-सामायिक-पौषध-प्रतिमो-ऽब्रह्म-सचित्ताः ।
आरम्भ प्रेष्यो-द्दिष्ट-वर्जकाः श्रमणीभूताश्च ॥ ११ ॥

एकादश प्रतिमाः, विंशतिः पर्यायाः, अनशनं मासे ।
सौधर्मे चतुष्पल्यकाः, महाविदेहे सेत्स्यन्ति ॥ १२ ॥ " इति ।

॥ ग्रन्थप्रशस्तिः ॥

(अनुष्टुप्)

देशस्य मेदपादस्य राजधानी चिरन्तनी ।
ख्यातोदयपुराऽऽख्यास्ति, तस्या आसन्नवर्त्तिनि ॥ १ ॥
प्रधानमन्त्रिणः श्रीमत्कोठारिजिमहाधियः ।
आडग्रामान्तिके गङ्गोद्भवोद्यानेऽतिमञ्जुले ॥ २ ॥
अश्व-संवर-सत्य-ऽक्षि,-सम्मिते (२४५७) वीरवत्सरे ।
मङ्गलेऽहनि सप्तम्यां, तपस्ये धवले दले ॥ ३ ॥
उपासकदशाङ्गस्य व्याख्या सर्वोपयोगिनी ।
यत्नात्सन्दर्भिता ऽगार,-धर्मसञ्जीवनी मया ॥ ४ ॥
टीका-निर्माण-काले यैर्मुनिभिः संस्थितोऽभवम् ।
साहाय्य-कारिणां तेषां नामानीमान्यनुक्रमात् ॥ ५ ॥

। ग्रन्थप्रशस्ति ।

मेदपाट (मेवाड़) देशकी प्राचीन राजधानी उदयपुर है । उसके निकट ॥ १ ॥ आड़ ग्राममें श्रीमान् धीमान् प्रधानमन्त्री कोठारीजीका 'गंगोद्भव' नामक उद्यान है । वह अत्यन्त मनोहर है ॥ २ ॥ उस उद्यानमें, चैत्र शुक्ला सप्तमी मंगलवार, वीर संवत् चौवीस सौ सत्तावन (२४५७), के दिन ॥३॥ मैंने (घासीलाल नामक मुनिने) सर्व साधारणके उपयोगी, श्रीउपासकदशाङ्ग सूत्रकी "अगारधर्मसञ्जीवनी" टीकाकी, यत्नसे रचना की-समाप्ति की ॥४॥ टीकाकी रचना करते समय मैं जिन-

ગ્રંથપ્રશસ્તિ.

મેવાડ (મેદપાટ) દેશની પ્રાચીન રાજધાની ઉદયપુર છે. તેની નિકટ (૧) આડ ગ્રામમાં શ્રીમાન્ ધીમાન્ પ્રધાનમંત્રી કોઠારીજીનો 'ગંગોદ્ભવ' નામક ઉદ્યાન છે. એ અત્યંત મનોહર છે. (૨) એ ઉદ્યાનમાં ચૈત્ર સુદ સાતમ ને મંગળવાર, વીર સંવત્ ૨૪૫૭ ને દિને (૩) મેં (ઘાસીલાલ મુનિ)સર્વ સાધારણને ઉપયોગી શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્રની "અગારધર્મસંજીવની" ટીકાની, યત્ને કરીને રચના કરી-સમાપ્તિ કરી (૪) ટીકાની રચના કરતી વખતે મને જે જે

(वसन्ततिलका)

शास्त्रानुचिन्तनपटुश्चटुलार्थसार-
व्याख्यानदानकुशलो मृदुलस्वभावः ।
ज्ञानादि-सद्गुण-समर्जन-दत्त-चित्त-
उत्साहवान्मुनि-मनोहरलालभिक्षुः ॥ ६ ॥

शास्त्रीय-तत्त्व-परिबोधन-शान्ति-दान्ति-
क्षान्ति-श्रितः सरल-निर्मलचित्तवृत्तिः ।
वैराग्य-राज्य-कलनेन तपस्विराजः,
साद्गुण्यशालि-मुनि-सुन्दरलालभिक्षुः ॥ ७ ॥

जिन मुनियोंके साथ था, उन सहायता प्रदान करनेवाले मुनियोंके नाम अनुक्रमसे ये हैं-॥ ५ ॥—

शास्त्रके विचारमें चतुर, चटुलार्थ सार (परमार्थसाधक) व्याख्यान देनेमें कुशल, कोमलस्वभाववाले, ज्ञानादि सद्गुणोंको प्राप्त करनेमें दत्तचित्त; उत्साही मुनि-मनोहरलालजी ॥ ६ ॥ मार्मिक शास्त्रीय ज्ञान, शान्ति, दान्ति (इन्द्रियनिग्रह) और क्षान्ति (क्षमा)से युक्त, सरल और निर्मल मनोवृत्तिवाले, वैराग्यरूपी राज्यको प्राप्त करनेके कारण तपस्विराज, सद्गुणोंसे शोभित मुनि-सुन्दरलालजी ॥ ७ ॥ और तीसरे

મુનિઓનો સહાય મળ્યો હતો, તે તે સહાયતા આપનારા મુનિઓનાં નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે. (૫)—

શાસ્ત્રના વિચારમાં ચતુર, ચટુલાર્થસાર (પરમાર્થ સાધક) વ્યાખ્યાન આપવામાં કુશળ, કોમળ સ્વભાવવાળા, જ્ઞાનાદિ સદ્‌ગુણોને પ્રાપ્ત કરવામાં દત્તચિત્ત, ઉત્સાહી મુનિ મનોહરલાલજી (૬) માર્મિક શાસ્ત્રીય જ્ઞાન, શાન્તિ, દાન્તિ (ઇંદ્રિય નિગ્રહ) અને ક્ષાન્તિ (ક્ષમા)થી યુક્ત, સરલ અને નિર્મલ મનોવૃત્તિ વાળા, વૈરાગ્યરૂપી રાજ્યને પ્રાપ્ત કરવાને કારણે તપસ્વિરાજ, સદ્‌ગુણોથી શોભિત મુનિ સુન્દરલાલજી (૭) અને ત્રીજા સૌથી નાના મુનિ સમીરમલજી છે.

(आर्या)

चरमः समीर-मल्लो,-गुरुसेवायां समीर इव मल्लः ।
लघुरपि गुरुर्वुभूषु-र्यो वाल-ब्रह्मचर्यमाचरति ॥ ८ ॥

केसरिवर इव वपुषा, वचसा यशसा च तेजसा ललितः ।
केसरिसिंहजिरासी,-त्प्रधानसचिवोऽस्य मेदपाटस्य ॥ ९ ॥

(वसन्ततिलका)

सामादिनीति-निपुणो नृपति-प्रियैषी,
तज्जः प्रधानसचिवो जनतोपकारी ।
कोठारिजिः प्रवचनी श्रित-पुत्र-पौत्रः,
साहाय्यमत्र कृतवान् वलवन्तसिंहः ॥ १० ॥

१ मया=घासीलालेनेत्यर्थः ।

सवसे छोटे मुनि समीरमल्लजी हैं । ये समीरमल्लजी गुरु-सेवामें समीर (पवन)के सदृश मल्ल तथा वालब्रह्मचारी हैं । इन्हीं कारणोंसे ये शरीर-संस्थानमें लघु होने पर भी गुरु (वड़े) वन जाना चाहते हैं अर्थात् यह मुनि उत्साही–उन्नतिशील हैं ॥ ८ ॥

इस मेवाडदेशके प्रधानमन्त्री केशरीसिंहजी थे । वे शरीरसे, वचनसे, यश (कीर्त्ति)से, और तेज (कान्ति)से ललित (सुन्दर) श्रेष्ठ केशरी सिंह के समान थे ॥९॥ साम दाम दण्ड भेद नीतियोंमें निपुण, मेवाड़-महीपतिके मंगलकी कामना करने वाले, प्रजाके उपकारी, प्रवचनके परिपालक, पुत्र-पौत्रोंसे सम्पन्न कोठारी वलवन्तसिंहजी उनके पुत्ररत्न हैं।

એ સમીરમલ્લજી ગુરૂસેવામાં સમીર (પવન)ના જેવા મલ્લ તથા બાલબ્રહ્મચારી છે. એ કારણોથી એ શરીર સંસ્થાનમાં લઘુ હોવા છતાં પણ ગુરૂ (મોટા) થઇ જવા ઇચ્છે છે. અર્થાત્ આ મુનિ ઉત્સાહી અને ઉન્નતિશીલ છે. (૮)

આ મેવાડના પ્રધાનમંત્રી કેશરીસિંહજી હતા. તે શરીરે, વચને, યશે (કીર્તિએ), અને તેજે (કાન્તિએ) લલિત (સુંદર) શ્રેષ્ઠ કેસરી સિંહના જેવા હતા (૯) સામ–દામ–દંડ–ભેદની નીતિમાં નિપુણ, મેવાડ મહીપતિના મંગળની કામના કરવાવાળા, પ્રજાના ઉપકારી, પ્રવચનના પરિપાલક, પુત્રપૌત્રોએ કરીને

राज्य-प्रजोभय-हिताय सुनीति-धाराः,
सञ्चाल्य दीनजन-गोकुलरक्षणेन ।
ख्यातिं गतः प्रथितभारतपूर्वभावो;
यो मेदपाट-नरपालकृपैकपात्रम् ॥ ११ ॥

(आर्या)

पृथ्वीराजजितनयौ, साहबलालश्च मेघराजश्च ।
ज्येष्ठः साहबलालजि,-राजीवं धर्मतत्परः समभूत् ॥ १२ ॥

(उपजातिः)

शीलव्रतस्कन्धयुतो निशासु,
चतुर्विधाहारविवर्जकश्च ।
कालद्वयाऽऽवश्यककृत्प्रभूत,
सामायिकः प्रत्यहमुग्रभावः ॥ १३ ॥

इन्होंने इसमें प्रथम सहायता प्रदान की है ॥ १० ॥ ये बलवन्तसिंहजी कोठारी राज्य और प्रजा-दोनोंके हितके लिए सुनीतिकी धाराएँ (न्याय का प्रवाह और अच्छे कानूनोंकी दफाएँ) चालू करके प्रसिद्धिको प्राप्त हुए । मेवाड-महाराणाके ये अद्वितीय कृपापात्र हैं । इन्होंने भारतके प्राचीन रीति-रिवाजोंको प्रसिद्ध कर दिये हैं ॥ ११ ॥

पृथ्वीराजजीके साहबलालजी और मेघराजजी ये दो पुत्र हैं । इनमें बड़े पुत्र साहबलालजी जीवन-पर्यन्त धर्ममें तत्पर रहे ॥ १२ ॥ शील-व्रतके खंधसे युक्त, रात्रिमें चारों प्रकारके आहारका परिहार करनेवाले,

---

संपन्न कोठारी बलवंतसिंहजी एमना पुत्ररत्न छे. एमणे आमां प्रथम सहायता प्रदान करी छे. (१०) ए बलवंतसिंहजी कोठारी राज्य अने प्रजा-बेउना हितने माटे सुनीतिनी धाराओ (न्यायनो प्रवाह अने सारा कायदा कानून) चालु करीने प्रसिद्धिने प्राप्त थया. मेवाड महाराणाना ए अद्वितीय कृपापात्र छे. एमणे भारतना प्राचीन रीति-रीवाजोने प्रसिद्ध कर्या छे. (११)

पृथ्वीराजजीना साहबलालजी अने मेघराजजी ए बे पुत्र छे. एमां मोटा पुत्र साहबलालजी जीवनपर्यंत धर्मभां तत्पर रह्या हता. (१२) शीलव्रतना स्कंधथी युक्त, रात्रिमां चारे प्रकारना आहारनो परिहार करवा वाळा, प्रातः-

(वसन्ततिलका)

खेमेसराकुलसरोजविकासभानुः,
शुद्धो गुणी प्रवचनानुभवी सहिष्णुः।
पर्वोत्सवादिषु च पोषधकृद्द्वितीयं,
साहायकं समतनोदिह मेघराजः ॥ १४ ॥

(अनुष्टुप्)

विशालवोर्दियावंश, ध्वजो जैनाध्वमध्यगः।
गम्भीरभावनो जज्ञे, विज्ञो गम्भीरमल्लजिः ॥ १५ ॥

(आर्या)

तत्तनयौ धृतविनयौ, जज्ञाते फोजमल्लजिः प्रथमः।
अपरो जुहारमल्लजि, रुभौ समौदार्य-वीर्यगुणयुक्तौ ॥ १६ ॥

प्रातः-सायं-दोनों-समय आवश्यक (प्रतिक्रमण) और बहुतसी सामायिकें करनेवाले, प्रतिदिन (हमेशा) चढते परिणाम रखनेवाले ॥ १३ ॥ खेमेसरा (खींवसरा) कुलरूपी कमलके लिए सूर्यके सदृश, शुद्ध, गुणी, शास्त्रके मर्मज्ञ, सहनशील, पर्वों और उत्सवोंके दिन पोषध करनेवाले मेघराजजी दूसरे सहायक हैं ॥ १४ ॥

विशाल वोर्दिया (वोरडिया) वंशकी ध्वजाके समान। जैन मार्गमें चलने वाले, गंभीर भावनासे युक्त विज्ञ गंभीरमल्लजी थे ॥ १५ ॥ उनके विनयवान् पहले पुत्र फौजमल्लजी और दूसरे जुहारमल्लजी हैं। ये दोनों उदारता और वीरता गुणोंमें समान हैं ॥ १६ ॥ फौजमल्लजी बहुत प्रसिद्ध,

---

સાયં બેઉ સમય આવશ્યક (પ્રતિક્રમણ) અને ઘણી સામાયિકો કરવાવાળા, હંમેશાં ચઢતા પરિણામ રાખવાવાળા (૧૩) ખેમેસરા (ખીવસરા) કુળરૂપી કમળને માટે સૂર્ય સમાન, શુદ્ધ, ગુણી, શાસ્ત્રના મર્મજ્ઞ, સહનશીલ, પર્વો અને ઉત્સવોને દિને પોષધ કરવાવાળા મેઘરાજજી બીજા સહાયક છે. (૧૪).

વિશાળ બોર્દિયા (બોરડિયા) વંશની ધ્વજા સમાન, જૈનમાર્ગમાં ચાલવાવાળા, ગંભીર ભાવનાથી યુક્ત વિજ્ઞ ગંભીરમલ્લજી હતા. (૧૫). તેમના વિનયવાન્ પહેલા પુત્ર ફોજમલ્લજી અને બીજા જુહારમલ્લજી છે એ બેઉ ઉદારતા અને વીરતા ગુણોમાં સમાન છે. (૧૬) ફોજમલ્લજી ખૂબ પ્રસિદ્ધ, દેવ-ગુરૂ-ધર્મમાં ભક્તિભાવ

(स्वागता)

फौजमल्लजिरतिप्रसिद्धिमान्, देव-धर्म-गुरुभक्तिभाववान् ।
मञ्जुलः सुकृतमार्गवर्धको, धर्म-ध्यानधृतबुद्धिधूर्वहः ॥१७॥

(आर्या)

प्रियधर्मी दृढधर्मी, मुनिराजानंन्यभक्तिरसपूर्णः ।
सोऽयं जुहारमल्लजि,-रपि साहाय्यं व्यधत्तेह ॥ १८ ॥

देव, गुरु और धर्ममें भक्ति-भाव रखनेवाले मंजुल (कोमल) स्वभावी, पुण्यमार्गको बढानेवाले, धर्म, ध्यान, और बुद्धिकी धुराको धारण करते हैं ॥ १७॥ प्रियधर्मी-धर्मप्रेमी, दृढधर्मी (धर्ममें दृढ), मुनिराजोंमें अनन्य भक्तिरससे पूर्ण जुहारमल्लजीनेभी इस कार्यमें सहायता प्रदान की है ॥१८॥

રાખવાવાળા, મંજુલ (કોમળ) સ્વભાવી, પુણ્ય માર્ગને વધારનારા, ધર્મ, ધ્યાન અને બુદ્ધિની ધુરાને ધારણ કરે છે. (૧૭) પ્રિયધર્મી-ધર્મપ્રેમી, દૃઢધર્મી (ધર્મમાં દૃઢ), મુનિરાજોનાં અનન્ય ભક્તિરસથી પૂર્ણ જુહારમલ્લજીએ પણ આ કાર્યમાં સહાયતા આપી છે. (૧૮)

। इति ग्रन्थप्रशास्तिः ।

। समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

ભેટ આપનાર સદ્ગૃહસ્થો

શ્રી ઉપાસક દશાઙ્ગ સૂત્ર સસ્તું વેચી શકાય અને એ દ્વારા જ્ઞાનપ્રચાર થાય, એ માટે નીચેના સદ્ગૃહસ્થોએ નીચે પ્રમાણે ભેટ આપેલી છે.

૧૦૧)	રા. રા. શેઠ શીવલાલ ડમરભાઇ	કરાંચી
૧૦૧)	,, ,, ,, મોહનલાલ અંબાવીદાસ	,,
૫૧)	,, ,, ,, કેવલરામ ટેકચંદ	,,
૫૧)	,, ,, ,, એક સદ્ગૃહસ્થ	,,
૧૫)	રા. રા. શેઠ મોહનલાલ સંઘજી	કરાંચી
૧૫)	,, ,, ,, સોમચંદ જેઠાલાલ	,,
૧૧)	,, ,, ,, શીવલાલ છગનલાલ	,,

શ્રી ઉપાસકદશાઙ્ગ સૂત્રના અગાઉથી ગ્રાહક થનાર માનદ સજ્જનોનાં મુબારક નામો અને મળેલી રકમની યાદી.

૨૦૧	રા. રા. શેઠ છગનલાલ લાલચંદ	કરાંચી
૨૦૧	,, ,, ,, જેચંદભાઈ જીવાભાઈ	,,
૩૫૧	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન બ્હેનો તરફથી	,,
૩૧	રા. રા. શેઠ ત્રીભોવનદાસ ભાયચંદ	,,
૩૧	,, ,, ,, ઓઘડભાઈ કેશવજી	,,
૩૧	,, ,, ,, બેચરદાસ હીરાચંદ	,,
૨૫	,, ,, ,, ગોપાલજી માનસંગ	,,
૨૫	,, ,, ,, છોટાલાલ સાકલચંદ સંઘવી	,,
૨૫	,, ,, ,, જેઠાલાલ કુંવરજી	,,
૨૧	,, ,, ,, જમનાદાસ ભાયચંદ	,,
૨૧	,, ,, ,, ખીમચંદ મોહનલાલ જૈની	,,
૧૫	,, ,, ,, એક ગ્રહસ્થ	,,
૧૫	,, ,, ,, કુંવરજી મહાદેવ	,,
૧૫	,, ,, ,, ધારસીભાઇ લખમીચંદ	,,
૧૫	,, ,, ,, મોહનલાલ શીવલાલ	,,
૧૫	,, ,, ,, શાન્તીલાલ બેચરદાસ	,,
૧૧	,, ,, ,, હરીલાલ રવીલાલની કું.	,,
૧૧	,, ,, ,, કાનજીભાઇ વૃજલાલ	,,
૧૧	,, ,, ,, તુલસીદાસ વલભજી	,,
૧૧	રા. રા. શેઠ પ્રાણજીવન વીરચંદ	કરાંચી
૧૧	,, ,, ,, ગોકલદાસ મહાદેવ	,,
૧૧	,, ,, ,, માણેકચંદ અમરચંદ	,,
૧૧	,, ,, ,, ભુદરભાઇ હરજીવન	,,
૧૧	,, ,, ,, હિરાલાલ નરસીદાસ	,,
૧૧	,, ,, ,, હરીલાલ ચત્રભુજ	,,
૧૦	,, ,, ,, પ્રાણજીવન નીમજી	,,
૧૦	,, ,, ,, ચતુરદાસ અમરચંદની કું.	,,
૧૦	,, ,, ,, મઘાલાલ માણેકચંદ	,,
૧૦	,, ,, ,, ખીમચંદ મગનલાલ વોરા	,,
૧૦	,, ,, ,, ત્રીભોવનદાસ સુખલાલ	,,
૧૦	,, ,, ,, અમરશી જેઠાલાલ	,,
૧૦	,, ,, ,, ગણેશભાઇ ખોડીદાસ	,,
૧૦	,, ,, ,, પોપટલાલ અમુલખ	,,
૧૦	,, ,, ,, છોટાલાલ છગનલાલ	,,
૧૦	,, ,, ,, હરજીવન હિરાચંદ	,,
૧૦	,, ,, ,, હરજીવન માધવજી	,,
૧૦	,, ,, ,, અમૃતલાલ વખતચંદ	,,
૧૦	,, ,, ,, રતીલાલ લખમીચંદ	,,
૮	,, ,, ,, જાદવજી અમરચંદ	,,
૭	,, ,, ,, કસળચંદ મુળચંદ	,,

૭ રા. રા. શેઠ દેવજીભાઈ રાજપાળ કરાંચી
૭ ,, ,, ,, દામજીભાઇ જુઠાભાઇ ,,
૫ ,, ,, ,, લાભશંકર કેશવજી ,,
૫ ,, ,, ,, ત્રીકમજી લધાભાઇ ,,
૫ ,, ,, ,, સુખલાલ નાનચંદ ,,
૫ ,, ,, ,, તલકશી ઓધડલાલ ,,
૫ ,, ,, ,, લાલજી સુંદરજી ,,
૫ ,, ,, ,, માણેકલાલ જેમલભાઈ ,,
૫ ,, ,, ,, લખમીચંદ ઠાકરશી શાહ ,,
૫ ,, ,, ,, ભાયલાલ ઉજમશી ,,
૫ ,, ,, ,, અમુલખ તલકશી ,,
૫ ,, ,, ,, ચંદુલાલ ખુશાલચંદ ,,
૫ ,, ,, ,, મગનલાલ જીવરાજ ,,
૫ ,, ,, ,, શાન્તીલાલ પોપટલાલ ,,
૫ ,, ,, ,, સુંદરજી સંઘજી શાહ ,,
૫ ,, ,, ,, મોતીલાલ ખીમચંદ ,,
૫ ,, ,, ,, દેવચંદ પાનાચંદ ,,
૫ ,, ,, ,, વાડીલાલ મોહનલાલ ,,
૫ ,, ,, ,, પ્રેમચંદભાઈ ઉજમશી ,,
૫ ,, ,, ,, પ્રાણજીવન ભગવાનજી ,,
૬૧ ,, ,, મનોહરસિંહજી ગણેશલાલ મહેતા
શ્રી જૈન મનોહર પુસ્તકાલય ઉદયપુર
૫ ,, ,, ,, મલુકચંદ ઠાકરશી કરાંચી
૫ ,, ,, ,, છોટાલાલ ઓધડભાઇ ,,
૫ ,, ,, ,, ચમનલાલ માણેકચંદ ,,
૫ ,, ,, ,, જગજીવન કચરાભાઈ ,,
૫ ,, ,, ,, નાગરદાસ અમુલખ ,,
૫ ,, ,, ,, મણીલાલ પીતામ્બર ,,
૪॥ ,, ,, ,, અગરચંદજી ભોમરાજજી
ગોલેછા મુ ખીચન
૪॥ ,, ,, ,, વિજયરાજજી ચંપાલાલજી
ગોલછા ખીચન
૨। ,, ,, ,, શંકરલાલજી માનમલજી
ગોલછા ખીચન
૪ ,, ,, ,, ગીરજાલાલ મુલચંદ કરાચી
૪ ,, ,, ,, રતીલાલ ઝવેરચંદ ,,
૩ ,, ,, ,, ન્યાલચંદ મગનલાલ ,,

૩ રા. રા. શેઠ બાપાલાલ મણીલાલ કરાંચી
૩ ,, ,, ,, છગનલાલ લાલચંદ
વણીવાળા ,,
૩ ,, ,, ,, રતીલાલ ઓધવજી ,,
૩ ,, ,, ,, વલભજી ખીમજી બાવીસી ,,
૩ ,, ,, ,, અમૃતલાલ જેચંદ ,,
૩ ,, ,, ,, પોપટલાલ કેશવલાલ ,,
૩ ,, ,, ,, પ્રેમચંદ ભુદરભાઈ ,,
૩ ,, ,, ,, શાન્તીલાલ માણેકચંદ ,,
૨ ,, ,, ,, લલુભાઇ ચત્રભુજ કોઠારી ,,
૨ ,, ,, ,, છગનલાલ દુલભજી ,,
૨ ,, ,, ,, હિમતલાલ વાડીલાલ ,,
૨ ,, ,, ,, સામળજી ડાહ્યાભાઇ ,,
૨ ,, ,, ,, ભીખાભાઇ ઓધવજી ,,
૨ ,, ,, ,, મયાશંકરભાઈ ,,
૨ ,, ,, ,, નાગરદાસ ભાણજી ,,
૬॥ ,, ,, ,, ઉદયરાજજી દોસી જોધપુર
૨। ,, ,, ,, તખ્તમલજી સૌભાગમલજી
જાવરા
૨। ,, ,, ,, ઉગમચંદજી દાનમલજી
બરડીયા બોદવડ
૨। ,, ,, ,, ચાંદમલજી કનૈયાલાલજી
કોચેટા બોદવડ
૨। શ્રીમાન્ શેઠ હિરાલાલજી અમરચંદજી
ભંડારી બાદવડ
૨। ,, ,, ફતેહરાજજી શીવનાથજી કોચેટા
બોદવડ
૨। ,, ,, સાગરમલજી સુગાલચંદજી જલગામ
૨। ,, ,, ધેવરચંદ ચોપડા અજમેર
૨। શ્રી. જૈન સ્થાનકવાસી મિત્રમંડળ, છીપાપોળ
હ. ભોગીલાલ છગનલાલ, અમદાવાદ
૨। રા. રા. શેઠ આત્મારામ માણેકલાલ ,,
૧। ,, સંઘવી જીવણલાલ છગનલાલ
તંત્રી, સ્થાનકવાસી જૈન... અમદાવાદ
૪॥ ,, ,, શ્રી અગરચંદ ભૈરોદાન સેઠિયા
જૈનગ્રંથાલય, મોહલ્લા મરોટયાન
બીકાનેર રાજપુતાના
૨। ,, ,, શ્રી ગોવિંદ પુસ્તકાલય ગોલછોંકી
ગુવાડ બીકાનેર

॥ श्री ॥

मंगवाइए   शीघ्रता कीजिये   मंगवाइए

ज्ञानवृद्धिके लिये पुस्तकें मंगवाकर वितरण कीजिये

१ गोतमरास, मूल्य =)

२ लक्ष्मीधर चरित्र, प्राकृत संस्कृत मूल्य =)

३ श्री लाल नाममालाकोष मूल्य ।)

४ श्री मनोहर मंगलमाला मूल्य =)

५ प्राकृत संस्कृत हिन्दी कविता मय लक्ष्मीधर चरित्र मूल्य ।=

६ वृत्तबोध छन्दोग्रंथ मूल्य ≡)

७ श्री तत्त्वप्रदीप मूल्य ॥)

८ जैनागमतत्त्वदीपिका मूल्य ।)≡

९ उपदेशशतक मूल्य ।)

१० सूक्तिसंग्रह मूल्य ।)

११ मनमोहन पुष्पमाला मूल्य ।)

१२ पत्राकार गौतमरास मूल्य =

१३ श्री मनोहर चिन्तामणी मूल्य ~॥

१४ व्याख्यान स्तुति और गौतमरास पत्राकार मूल्य =

१५ सामायिकप्रकाश मूल्य)॥

नीचेकी पुस्तकें अमूल्य

१६ चतुरदास नित्यपठन

१७ सत्समागममहात्म्य,

१८ तपश्चर्यामहात्म्य,

१९ शांति नित्यपठन,

२० दीपावली,

२१ आनुपूर्वी,

२२ अमुलख फुलमाला,

२३ महामंत्र नवकार पंचरंगा चित्रपट

२४ श्री घासीलाल गुरु गुणमाला,

नीचेकी पुस्तकें तैयार होनेवाली हैं

२५ मनोहर नित्यपठन,

२६ जैन लावणी विलास, ॥

नोट-प्रत्येक श्री संघकी सुविधाके लिये दीक्षोपयोगी सामान ओघे पातरे आदि उपकरणोंके साथ श्रावक श्राविकाओंके लिये आसन, पूंजणियां पूंजणियोंकी डंडियाँ, रोगान, वारनेश सफेदो, रेतीकी घडियाँ सूतकी मालाएं आदिभी मिल सकेगा।

दो अपूर्व शास्त्र और ग्रन्थ

(१) अनेक विद्वानों द्वारा प्रशंसित "गृहिधर्मकल्पतरु" प्राकृत संस्कृत हिन्दी, गुजराती अनुवाद टिप्पणी सहित, छपकर तैयार है मूल्य सिर्फ (॥) आठ आना) ज्ञान खातेमें लगेगा

(२) दशवैकालिक सूत्र मूल, संस्कृत छाया संस्कृत टीका, हिन्दी अनुवाद सहित छपनेवाला है मूल्य करीब २॥) अढाई रुपया रहेगा ग्राहक श्रेणीमें अपना नाम लिखाइये

पता—मनोहरसिंह गणेशलाल महेता
श्री जैन मनोहर पुस्तकालय
मु. पो. उदयपुर (मेवाड)